This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

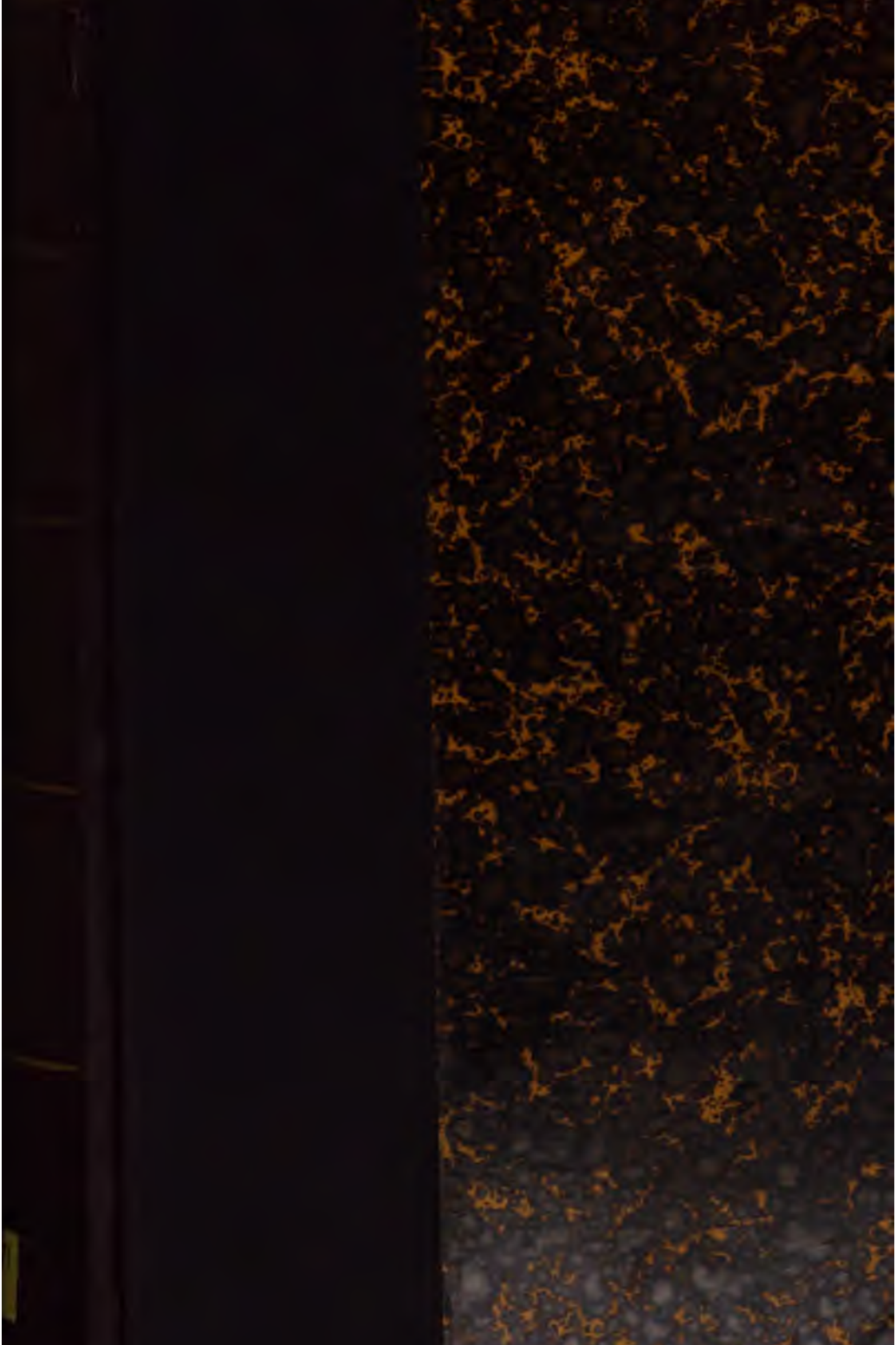

Per. 24171 d. 44

= PS. 10.
H. 1.

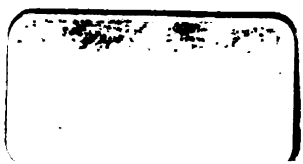

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

ORSZÁGOS [illegible]
Dr. IV[illegible]BÉLA Átengedett főlöspéldány

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1880. ÉVFOLYAM.

(XIV. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1880.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

BODLEIAN
P
18 NOV 1968
LIBRARY

TARTALOM.

Lap

BARABÁS SAMU.

Magyarországi várak és városoknak rézmetszetei Bubics Zsigmondtól 686
A gróf Tolvay-család naplója 823

BARTALUS ISTVÁN.

Bogisich Mihály: a keresztény egyház ősi zenéjének ism. . . . 73

BUNYITAY VINCZE.

János herczeg kezeirása 821

DEÁK FARKAS.

Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból 164
Dávid Ferencz emlékezete. Jabab E. 510
A zománcz-kérdéshez 655
Csengery Antal emlékezete 705
Magyarország czimertára, irta Tagányi K. ism. 769
Zománcz és majcz 775

DEMKÓ KÁLMÁN.

A lőcsei városi levéltár legrégibb irományai 1600-ig 609
Egy rendőri szabályzat a XVII. századból 829

DIVALD JÓZSEF.

Thurzó György és a bányakamara 61

Gr. ESZTERHÁZY JÁNOS.

Adalék a Serédy-család történetéhez 223

Dr. FEJÉRPATAKI LÁSZLÓ.

Photograyhien von Urkunden stb. ism. 71
Egy magyar festő a XV. század első feléből 161

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Régi jász-kun térmértékek 679

JAKAB ELEK.

A Pragmatica Sanctio története Erdélyben, IV. közl. 300

Dr. KÁROLYI ÁRPÁD.

A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. I. közl. 265
II., III., IV., V. 357, 445, 558, 621
Uj adat Forgách Ferencz a történetiró életéhez 755

Gr. LÁZÁR MIKLÓS.

Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. I., II. . . . 736, 796

Lap

LEHOCZKY TIVADAR.

Egy XIV. századbeli magyar történetiró emlékezete 68
Turbulya, magyar képiró a XVI. században 834

MAJLÁTH BÉLA.

Egy magyar követség Svédországban 1705-ben 786

Dr. MARCZALI HENRIK.

II. József első foglalási tervei 185
Monumenta Germaniae Historica Tom XXIV. ism. 432
Türkei und Serbien Ranketől ism. 515
Urban der VIII. im Wiederspruch etc. Gregorovics F. ism. . . . 859

MÁRKI SÁNDOR.

Az egyedi apátság, irta Bunyitay V. ism. 767

NAGY GYULA.

Mokcsai levéltár. Ukkon pohara. Krasznai magyarok 757

PAULER GYULA.

Lebedia, Etelköz, Millenarium. I. II. 1, 98
Anonymus az erdélyi oláhokról, irta Réthy L. ism. 789

PESTI FRIGYES.

Schwicker: Politische Gesch. der Serben czimű ismertetése. I., II, 168, 233
Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország történetéből. I., II. 331, 426

PETROVAY GYÖRGY.

Fegyvernek város magyar köriratú pecséte. 1514. 694
A köpösdi gr. Tolvay-család 825

Br. RADVÁNSZKY BÉLA.

Magyar köriratu pecsétek a XIV. és XV. századból 483

SZABÓ KÁROLY.

A székelyek scytha-hun eredetűsége és az ellenvélemények. Irta dr. Nagy János 342
A székely nemzeti névről 404
A magyarországi székely telepekről 490
A palóczokról Pintér S. ism. 598

SZÁDECZKY LAJOS.

Adatok Eger ostromához 1552-ben. 487
A Dlugosz ünnep 613

SZALAY JÓZSEF.

Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században 533

SZILÁGYI SÁNDOR.

Jelentés a maros-vásárhelyi levéltárban tett kutatásokról 692
Dankó József: Az esztergomi főegyház kincstára 835

TAGÁNYI KÁROLY.

Nyitramegye német telepeinek eredete 64
Thurzó Szaniszló háztartásáról 751

THALLÓCZY LAJOS.

Niclas Graf zu Salm von Joh. Newald 684

Lap

THALY KÁLMÁN.

Dunántúli hadjárat. 1707-ben V., VI. 22, 118
Thököly Imre és iskolatársai, mint szinjátszók 441
Berthóty Ferencz kurucz generális, mint régész 486

TORMA KAROLY.

Budapest története I. köt. Irta Salamon Ferencz. 418, 500

WERTHEIMER EDE.

Oesterreich-u. Preussen v. G. Wolf. Ism. 237
Nagy-Szeben a mult század második felében. I., II. 388, 466

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Virág Benedek, mint történetiró 207

KÖNYVISMERTETÉSEK.

(Név nélkül vagy álnéven.)

Életem és korom. Pulszkytól. I. és II. köt. (Aquilinus) . . . 75, 761
Geschichte Maria Theresias, Arneth Alfred 76
Zwei alte ung. Texte. Friedrich Keinz 77
Urban VIII. im Wiederspruch zu Spanien. Gregorovius 78
A pozsonyi ev. lyceum kéziratgyüjt. Harmath K. 78
A római királyság eltörlése. Schilling F. 79
Horváth Árpád: Oklevéltani jegyzetek 763
A kegy. tanitórendiek trencséni társházának tört. Pfeiffer Antal . 79
Duruy Viktor világtörténelem átd. Ballagi Aladár 80
Temesvári Pelbárt élete és munkái, irta Szilády Áron 174
Az archaeologiai bizottság munkálatai 176
A székelyek. Irta Hunfalvy Pál, ism. – i —r. 243
A váradi regestrum, irta Vajda Gy. Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Ism. d—s. 246
Capitulum Eccl. Posoniensis 248
Cobenzl von L. Fournier 249
Békés vmegyei műv. tört. egylet Évkönyve 249
Ismeretlen apátságok. Bunyitay V. ism. d—s 342
Repertorium Dacia felirattani s rég. irod. is. Θ 343
Szent Benedek élete. Szentimrey M, ism. Θ 435
Tanulmányok. Irta Lipp V. ism. d. f. 845
A vasmegyei rég. egylet 1880. jelentése ism. d. f. 847

ÁLLANDÓ S TÁRCZA ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X.
M. Tud. Akadémia I., III., VI., VII., VIII., IX., X.
Irodalmi szemle. IV.
Folyóiratok szemléje. I., II., III., VIII.
A tört. és földr. Helynévtár ügyében. I.
Vegyes közlések. I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X.
Történelmi könyvtár. I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X.
Iskolai programmok. IX.
Felhivás a bács-bodrogi tört. egylet érdekében. IX.
Az ó-budai amphitheatrum. VIII.
Magyarország 1528. térképe. VII. (607.)
A magyar tört. festészet érdekében. IV.
A gyulafehérvári káptalani levéltárból Beke Antaltól. X.
A Hunyad megyei tört. és régészeti társulat két első ülése X.
A vágvölgyi Muzeum X.

LEBEDIA, ETELKÖZ, MILLENARIUM.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A »Századok« 1878-ik évi folyamában Botka Tivadar öt czikkben a honfoglalás »Millenariumáról« értekezett.

Szólt a magyar nemzet nevéről, Nagy-Magyarországról, Lebediáról, és Etelközről, az időről, melyben eleink a mai hazába telepedtek és megállott a kérdésnél: »mik voltak azon tulajdonok, kellékek, tényezők, melyek által az imént még földönfutó magyarság képes volt, mint egy varázsütéssel, egy szép új hazát — folytonos győzelmek kiséretében — magának szerezni és virágzóvá fejleszteni?« Czikkeinek sorozata tehát még nincs befejezve: de azon három kérdésről, melyekre én itt némely észrevételt akarok tenni, már elmondta véleményét amaz éles, eredeti felfogással, mely minden dolgozatát oly becsessé teszi. A mi Lebediát és Etelközt illeti, általjában véve csatlakozom véleményéhez, csak azt tartom, hogy e két föld határait nem körvonalozta oly teljesen, mint azt a források segélyével tenni lehetne: a honfoglalás idejét azonban — úgy hiszem — legalább is tiz évvel korábbra teszi a valóságnál. A kérdés: Mikor jelent meg az egész magyar nemzet — és nem csak egyes, kalandozó csapatja — a mai hazában, azon szándékkal, hogy abban állandóan megmaradjon? még teljesen tisztázva nincs, pedig megérdemli, hogy vele tüzetesen foglalkozzunk. Horvát Mihály és Szabó Károly, — hogy csak a legujabbakat, és legnevesebbeket említsem — 889-re, Szalay László 894-re, Botka 884-re helyezik; nekem azonban úgy látszik, hogy azt 895-nél előbbre nem tehetjük, s a Millenariumot csak 1895-ben lehet megünnepelnünk. Igyekezni fogok véleményemet okokkal támogatni,

de — a mennyire csak lehet — nem fogok polemizálni. Tudományos kérdések nem döntetnek el, ha vélemények czáfoltatnak. Az igazságot magukból a forrásokból kell kifejteni az által, hogy azokat természetes összefüggésbe hozzuk egymással az eltérő nézeteket csak ott czáfolván, hol a források magukban véve nem oly világosak, hogy az olvasó a téves magyarázatoknak czáfolatát bennük magától is azonnal megtalálhatná.

I.

A történelem, és nem a hagyomány világánál a magyar nemzetet legelőször a mai Oroszországban, Lebediában találjuk, melyről Biborban született Konstantin császár és Ibn Duszta elég tudósítást nyujtanak. Adataik felhasználásánál azonban nem szabad elfelejtenünk az igazságokat, melyek a dolgok természetéből szükségképen folynak. Ilyen: hogy nehány százezer lélekből álló nomád, halász és vadász nép, minő a magyar volt még a IX. században, nagyszámú lovaival, barmával nem élhet meg egy pár mértföldnyi, korlátolt területen. Napjainkban ép úgy mint Atilla és Dsingis khán idejében, a közép-ázsiai és oroszországi nomád népek aránylag roppant területeket foglalnak el, vagyis járnak be, nyáron éjszakra, télen délre vonulva, a legelőnek bősége szerint, mint Bölcs Leo a magyarokról és rokonaikról írja.[1]) És e területek nem érik egymást úgy, mint a civilizált nemzeteknek országai, melyek közt nincs egy talpalatnyi uratlan föld sem. Mint a régi germánoknál is kisebb mértékben, nép és nép közt napokig járó puszta föld fekszik, mely nem engedi meg a hirtelen megrohanásokat, és annál nagyobb, minél hatalmasabb valamely nép, minél távolabbra tudja magától riasztani zsákmányra ólálkodó szomszédait.[2])

A geographiai fekvést sem szabad szem elől tévesztenünk.

---

[1]) Kollarnál Amoenitat Historis Publici Hungariae 22 l. A pásztor-népek életmódját szépen festi — szebben mint eddig bár ki más — Gibbon művének XXVI-ik fejezetében.

[2]) Lásd a közbeneső területekre nézve Konstantinust: De administrando Imperio 37. fejezetet, (a bonni kiadásban) 166. l. Ibn Dustat, Röslernél Rumänische Studien 359. 360. ll.

Különösen fontos a Volgának folyása, mely — mindig csak a legáltalánosabb irányokat véve — hasonlít a Dunáéhoz. Eleve nyugatról keletnek foly, azután, mint a Duna Vácz közelében, Kazannál délre fordul, és délre tart Sareptáig, a honnan ismét, mint a Duna Vukóvártól, délkeletnek folytatja utját, a Kaspi tengerbe. A kozárok fővárosa — mint tudjuk — a Volga torkolatánál feküdt, a mai Asztrakanban.[1]) Birodalmuk a IX-ik században — nem tekintve a hübéres népeket, és krimi birtokukat — nyugatra a Donig terjedt, melynek partjára épitették 834. körül Petronas görög mesterrel Sarkelt, a mai Bjelajevszkaja kozák tanyát,[2]) közel a ponthoz, hol a Don délkeletnek folyva, majdnem a Volgához ér, de egy hirtelen kanyarúlattal épen ellenkező irányban folytatja tovább útját délnyugotnak. A tizedik században, midőn a besenyők Lebediában, a magyarok régi lakhelyén, laktak, a Don képezte köztük és a kozárok közt a határt.[3]) A kozár birodalomnak észak-nyugoti része tehát — és az érdekel itt minket — a mai asztrakani, szaratovi kormányzóságokban, és a doni kozákok földjén feküdt, a Volga mentében, a Donnak balpartján.

Arab irók tudósítása szerint a kozárok fővárosától a bolgárokig a Volga mentében felfelé vizen két, szárazon egy hónapnyi út vezetett.[4]) Mondanunk sem kell, mily bizonytalan meghatározása ez a távolságnak. Duncker példájára, melyet Herodot távolságainak meghatározásában követ, egy napi járóföldre öt geographiai mérföldet véve, az egy havi szárazföldi úttal körülbelül Kazan vidékére jutunk, hol a bolgárok még a XIII. században is laktak, és nevüket a többi közt egy Bolgári helység mai napig fentartá.[5]) A bolgárok és kozárok közt találjuk, mielőtt Lebediába törtek, a besenyőket. Ibn Duszta ugyan csak

---

[1]) D'Ohsson Les peuples du Caucase 31. l.

[2]) Besztusev Rjumin: Geschichte von Russland német fordításban 60 l., Neuman, die Völker des Südlichen Russlands 104. l.

[3]) Theophanes Continuatus 122. l. bonni kiadás.

[4]) Neumann i. h. 106. l., D'Ohsson i. h. 73 l.

[5]) Duncker Ó-kor története II. 326. 328., a magy. Akadémia kiadásában. Az 5. geographiai mérföldnek megfelel körülbelül a mi régi két statiónk, vagyis 4 magyar mérföldünk, és Lehrberg orosz tudósnak hason számításoknál használt 35. verstje vagyis *orosz mérföldje*.

annyit mond, hogy a besenyők földje 10. napi távolságra esett a kozároktól: de Konstantinusból tudjuk, hogy ők, mielőtt Lebediába törtek, a Jaik és a Volga közt laktak, és hogy az uzok, kik utánuk e földet elfoglalták, szomszédjai voltak a kozároknak.[1]) Ha tehát még Ibn Dusztában olvassuk, hogy a magyarok »első határa« a bessenyők és a bolgár eszegel törzs közé esett, nem lehet kétségünk, hogy az eszegelek a bolgároknak dél felé eső törzse voltak; hogy a besenyők, a Volga mentében, a bolgároktól délre s a kozároktól északra laktak, a magyarok a besenyők és bolgároktól nyugatra estek, s így az Ibn Duszta által említett szomszédságot, valószinűleg valahol a mai Szaratov vidékén kereshetjük.[2])

A kozároktól 15 napi, a bolgároktól három napi távolságra esett, az Okától keletre, a Volgától nyugotra a burtaszok földje, melyet az orosz írók, úgy vélem, helyesen, egynek tartanak Konstantinusnak Mordiájával. Földjük — arab tudósítások szerint — tizenöt vagy tizenhét napi járó széles, és ugyanoly hosszú volt, s így a Volgának nyugotról kelet felé folyó részétől, a mai Nisni-Novgorodtól számítva, délfelé mintegy a mai Tambov és Szaratov vidékéig nyulhatott le.[3]) Ha ehhez hozzáadjuk a 10. napi járó földet, mely Konstantinus szerint Lebedia és Mordia közt feküdt: Lebediának északi határát valahol Kurszk és Vorones városoktól délre, talán az északi szélesség ötvenegyedik fokára helyezhetjük. Innen feljebb északra: a mai voronesi, tambovi, szaratovi kormányzóságokat, a doni-kozák föld éjszaki részét — még a múlt században is — rengeteg erdők boríták, melyekben a burtaszok erdei, vadász népe ellakhatott, de nem a lovas magyarság.[4])

---

[1]) Ibn Duszta i. h. 359. és kk. ll. Konstantinus i. h. 79. 80. ll.

[2]) Csak tollhiba lehet tehát, ha Botka Millenariumában (i. h. 257. l.) az eszegel bolgárokat a magyarok *nyugoti* szomszédjainak mondja; a mit némely irók az eszegel bolgárokról és a székelyekről mondanak az — tekintve az arab tudósítást egész összefüggésében — czáfolatra sem érdemes.

[3]) Besztusev i. h. 50. l. Konstantinus i. h. 166. l. Rösler i. h. 362. l. D'Ohsson i. h. 72. l.

[4]) Oroszország ó- és középkori talaj-viszonyaira nézve érdekes

Ha már most Lebedia északi és keleti szomszédjai tekintetében a Volga menti helyzetet a Dunára alkalmazzuk — nem tévesztve szem elől a sokkal nagyobb távolságokat — a kozárok mintegy Bulgáriában és Oláhországban, a besenyők Bácsban és Bodroghban, a bolgárok Pestmegyében, a hurtaszok Fehérben, Esztergomban és Komáromban laktak és a mintegy Baranyában, és lejebb délfelé tanyázó magyarság első tartománya oly formán érhette a bolgárok és besenyők földét, mint Baranyának északkeleti csúcsa, Székcső vidéke, Bács-Bodroghot és Pestmegyét. A nyugati határ megállapításánál nem szabad felednünk, hogy a IX-ik században még a mai Nagy-Oroszországnak is csak kisebb, nyugati részét lakták szláv népek, melyeknek határát e déli vidéken, kelet felé, valamivel Kiev alatt a Dniepernél kezdve, a Deszna képezé. Kiev körül laktak a poljének, mezei lakók; feljebb északkeletnek a szeveriaiak; azután a Dnieper és Szós között a radimicsok, az Okkánál a vjeticsek.[1]) A poljének, Kievnek építői, bírtak ugyan már némi míveltséggel: de a szeveriaiak, a radimicsok és vjeticsek — a Nestor-féle évkönyvekkel szólva — mint a vadállatok, az erdőkben laktak s a míveltségnek oly alacsony fokán állottak, hogy még a családi életet sem ismerték.[2]) Ez ismert adatokat csak annak kimutatására hozom fel, hogy ide a lovas magyarok be nem hatottak, s Lebediának nyugati határa ezeken túl már nem terjedett. Kérdéses azonban, hol lehetett a határ Kievtől délre, a mai jekaterinoszlavi helytartóságban?

A Dnieper Kiev alatt egy nagy kanyarúlatot tesz délkeletnek, Alexandrovszkig. A folyam e részén kezdődnek Kremencsuknál az örvények, majd a híres vizesések, melyek a zaporogi kozákoknak nevet adtak. Alexandrovszknál a folyam ismét irányt változtat, és most már délnyugotra fordúlván, a fekete tenger

---

adatokat közöl Neumann: Die Hellenen im Scythenland, I. jelesen a 96—98. lapokon.

[1]) Besztusev i. h. 4. l.

[2]) Előttem a Nestor féle Krónika Bielawszky kiadásában (Monumenta Poloniae Historica I. 557 és kk. ll.), és lengyel fordításában fekszik; használtam mellette segítségül Schlözer és Scherer német fordításait; utóbbinál a fennti hely 46. l.

egy öblébe szakad, melybe folyik, nem messze tőle, az észak-nyugotról jövő Búg folyó is.

Botka [1]) Lebedia nyugati határának a Dniepert *és* Búgot mondja, mi legalább is nem szabatos és olyforma kifejezés, mint ha valaki a Dunántúli kerület déli határának a Drávát és Szávát mondaná. Nem is említem azon valószinűtlenséget, hogy valamely nép, melynek területe — a mint láttuk — a Volga közeléig terjedt, — egy aránylag kis darab földért, oly nagy folyón is túlterjeszkedjék, mint a Dnieper, s így maga magát kettészakítsa: e felfogásnak ellent mondanak Ibn Duszta világos szavai, ki két folyamot ismer, melyek *közt* feküdt a magyarok földje. [2]) Ha tehát nem akarjuk Rösler hibás, de legalább következetes véleményét melyet az eszegel bolgároknak szomszédsága maga megdönt elfogadni: hogy Ibn Duszta Atelkuzuról beszél, és az eredetileg a Dnieper és Búg közt fekvő földet jelenti [3]): a Búgot teljesen mellőznünk kell, s akkor a két folyó alatt csak a Dont és Dniepert érthetjük. Igaz, hogy az arab iró e folyókról azt mondja, hogy a rumi vagyis fekete tengerbe szakadnak, a Don pedig az Azovi tengerbe folyik: de az arab irók e két összefüggő vize nem különböztetik meg tisztán, s a Maeotist is nagysága miatt, Konstantin Porphyrogenita idejében és tanúsága szerint, általában tengernek nevezték. [4]) S ehhez még hozzáadhatjuk a körülményt, hogy ugyancsak Ibn Duszta tudósítása szerint a magyarok a szlávok közül szerzett foglyaikat a fekete tenger Karch nevű kikötőjébe viszik s ott adják el a görög kereskedőknek kik már e végett ide jönnek. [5]) Karch, a régiek Karkinaja, a fekete tengernek a Dniepertől keletre eső, most Holttengernek nevezett egyik éjszaki öblének beszögellésében feküdt, épen

---

[1]) Millenarium i. h. 263.

[2]) Ibn Duszta i. h. 363.

[3]) Rösler i. h. 155. l. 3. jegyzet.

[4]) Konstantin i. h. 180. l. Az arabok Neitos-nek nevezik a Pontust, de az azovi tengert is; Maszudi szerint p. o. a rossok a Neitos egyik ágába hatolnak, s onnan mennek át a kozárok folyójára, — a Volgára! — L. erre nézve Frähn Ibn Fozlan, a jegyzetekben, különösen 27. 244. lapokat: D'Ohsson i. h. 7. l. és 2.) jegyzet.

[5]) Ibn Duszta. i. h. 363. l.

nem valami jeles kikötőnél. Ha a magyarok, a Dniepertől keletre laktak: természetes e találkozó hely. De ha a Dnieperen túl nyugotra is terjeszkedtek: megfoghatatlan, miért mentek, hogy a nyugot felé lakó görögökkel találkozhassanak, át a Dnieperen keletre, e félreeső helyre, midőn velük *közelebb* és alkalmasabb helyeken jöhettek volna össze. [1])

Lebediát keresve tehát, a történeti nyomok is a Maeotis tó nak környékére vezetnek, hová a régi monda Hunor és Magort helyezte, s a hol Jerney oly szent és tiszteletreméltó lelkesedéssel — bár gyermekes naivsággal — az ős hazát fellelni vélte. [2]) Azonban Lebedia tovább terjedt a Takmak és Csinhul patakoknak, a Molocsna mocsárainak környékénél. Magába foglalta, ha a fentebbiek szerint az északi szélesség 51-ik fokától a feketetengerig, a Dontól a Dnieperig terjedt: a doni kozákok földjének délnyugoti részét, Tauriát — kivéve a Krim félszigetet — a jekaterinoszlavi helytartóságnak a Dnieper keleti vagy balpartján fekvő részeit, Kharkovot, Pultavát, és talán még a voronesi és kurszki kormányzóságoknak némely déli részeit. E meghatározásunkban nem fektetünk súlyt névhasonlatosságokra Ha Tauriában van a lepedikai sikság, mely Konstantin Lebediájára emlékeztet: Kharkov közelében is van Lebedyn, sőt hasonló hangzású nevek előfordúlnak Oroszország oly részeiben is, melyek bizonyosan nem tartoztak a magyarok e régi területéhez. Maga Lebedia sem kapta — valószínűleg — nevét Előd vajdától, hanem abban a Livadia, Livagya, a »mezőség«-nek szláv neve lappang. [3]) A Khidmas vagy Khingülos folyó sem igazit el, mely Konstantin szerint, e hazában folyt. Keresték azt már a Kamától az Ingulig, annélkül, hogy teljes bizonyossággal vagy legalább nagy valószínűséggel ráakadtak volna. Megnehezíti felismerését

---

[1]) Karkinárol l. Neumann, Die Hellenen im Scythenlande és I. 376. és Forbiger: Handbuch der alten Geographie III. 1132. l. Ha valaki a Karch nevet a mai Kercs-re, a régi Panticapaeum, és a későbbi Bosporusra értené: annak még inkább keletre kell helyezni a magyarok földét, még kevésbé gondolhatja, hogy a Dniepertő l nyugotra is kiterjeszkedtek.

[2]) Jerney, Keleti utazás II. 52—54. ll.

[3]) Ezt már Jerney észrevette i. h. 81. l.

a körülmény, mit már Szabó Károly kiemelt, hogy Konstantinus műveiben ugyanazon folyót néha különfélekép nevezi, például majd Dniestert, majd Trullos-t ir.[1]) A Khidmas vagy Khingülos azonban nála csak egyszer fordúl elő, és sem ő, sem a régi irók, kik a fekete tenger partjairól Herodot óta írtak, e folyót azok közt, melyek a Dunától a Donig a fekete tengerbe és Maeotisba ömlenek, nem említik.[2]) E körülmény némi valószínűséget kölcsönözhet azon gyanításomnak, hogy a Khidmas alatt talán a Donetz lappang, mely nyugotról kelet felé folyva, Lebediát majdnem közepén, s egész szélességében kettéhasítá, s melynek klassikus nevét nem bírjuk. Ez azonban csak gyanítás, egy nem nagy fontosságú kérdésben: mert Lebedia területét, más biztosabb módon lehet meghatározni. S hogy e meghatározásunkban talán nem terjesztettük e területet kelleténél is nagyobbra, bizonyítja ismét Ibn Duszta tudósítása, mely szerint a magyar föld »erdők és vizek bővében van; talaja vizenyős; de van sok gabona-termő földje is.« [3]) E leirás pedig, még ha az ókori Hyleia berkei a IX-ik században álltak is volna, semmikép sem illik a fekete tenger és Maeotis északi partjaira, a nogaji száraz, és kiaszott síkföldre [4]), melyre szorítják némelyek Lebediát.

Lebediának geographiai fekvése sokban felvilágosítja a magyarok viszonyát a kozárokhoz, melyekről Konstantinus és Ibn Duszta — látszólag — ellentmondó tudósításokat tartalmaznak. Konstantin szavait: hogy »a magyarok együtt laktak a kozárokkal három esztendeig, szövetségeseik levén a kozároknak minden háboruikban« sokan úgy értelmezték, hogy a kozároknak alattvalói voltak [5]): mig Ibn Dusztából annak ellenkezőjét olvassák ki. Már Edelsbacher kimutatta, [6]) hogy az arab iró

---

[1]) Akad. ért. 1869. 125. l.

[2]) Igy Konstantin i. h. 42 fej. 179. l. a Duna és Sarkel közti folyóknak nevezi a Dniestert és Dniepert; a Syngult és Hybul-t, az Almata-t, Kuphis-t, a Bogu-t, de nem a Chidmas-t.

[3]) Ibn Duszta i. h. 363. itt egyébiránt Hunfalvi fordítását adom a magy. Ethnographia 201. l.

[4]) V. ö. Neumann, die Hellenen im Scythenland 55. 98. ll.

[5]) L. Szabó Károly értekezését, i. h. 113. l.

[6]) Századok 1877. 700, 791. és kk. ll.

nem saját tapasztalását beszéli el, hanem régibb tudósításokat irhatott le, régiebb viszonyokról — tehetjük hozzá — mint azok, melyekről Konstantin beszél.

Tudjuk, hogy az arabok a IX-ik század második felében ismerkedtek meg a mai Oroszország népeivel. Selam volt az első, kinek tudósítását említik.[1]) Úgy látszik, hogy az állapot, melyet Ibn Duszta fest, a IX-ik század hatvanas, hetvenes éveire vonatkozik. Már akkor békében voltak a magyarok a kozárokkal, s e viszony még bensőbb lett azon időben, melyről Konstantinus beszél: mert mást, mint benső szövetséget a császár szavaiból kiolvasni nem igen lehet.

A kozárok ez időben már adófizetővé tették a magyaroktól éjszakra a burtaszokat, északnyugotra a vjeticseket, radimicsokat, szeveriaiakat, polénekat. A polének — ha igaz — kardot, a szeveriaiak és vjeticsek *mókusokat* (nyestbőröket) adtak; a radimicsek pénzben fizettek.[2]) A magyarok adózásáról mitsem olvasunk. A burtaszok és a most említett szláv népek már állandó lakhelyeket bírtak. Azoknak tehát a hatalmas kozárokat, hogy magukat biztosítsák, valamivel meg kellett kérlelni. Adtak tehát azt, mi szegénységüktől kitelt. De mit követelhettek volna a kozárok a lovas és nomád magyar néptől, mely mint ellenség veszedelmes lehetett, ha pedig megveretett, felszedte sátorfáját és tovább ment, mit kevéssel utóbb csakugyan meg is tett? A kozárok hódolt tartományai mintegy félholdban körülfogták a magyar földet: de Lebedia nem tartozott a hódolt tartományok közé. Helyzetét olyanfélének képzelhetjük, — cum grano salis — mint az indián területeket az északamerikai státusokban, melyek ez államok zöme és Kalifornia között fekszenek. Be vannak ékelve a nagy köztársaságba, mintegy annak kiegészítő részét képezik, de mégis függetlenek, bár a veres bőrüekről is a jelennek egy Konstantinja teljes megnyugvással irhatná, hogy együtt laknak az egyesült államok lakosaival. Lebedia nem geographiailag, nem a mappán, de valóban félreeső terület volt. A forgalom, a népesedés a Volgán felfelé, északnyugotnak, és nem

[1]) D'Ohsson i. h. 133. l. Frähn, Ibn Fozlan XIX. l.

[2]) Nestor i. h. 48. 49. 53. l.

egyenesen nyugotnak terjedett. A kozár fegyverek is ez uton haladtak, s ez uton nyugotról kelet felé haladtak az oroszok is, körülbelül egy század múlva, midőn a koczka megfordúlt. Szvetoszlav orosz nagy fejedelem 964 és 965-ben, a kozárok adó fizetőit az Okka mellett, a vjeticseket, a maga adófizetőivé tévén, az Okkától nyomúlt a Volga felé s innen, északról jövet foglalta el Sarkelt[1]): míg Lebedia, melyet akkor már a hatalmas besenyők birtak, kik Szvetoszlavot birodalmában fenyegették, és végre meg is ölték, egészen kivül maradt e harczi mozgalmakon, ép úgy — mondhatjuk, — mint a kozár hódító hadmenetek idejében, midőn még a magyarok birták. A kozár hatalom azt tette a magyarokkal, mit minden mívelt vagy félmívelt állam szokott tenni ilyféle szomszédokkal a régi Khinán és Rómán kezdve, a franczíákig és angolokig, napjainkban. Minthogy őket legyőzni nehéz, sőt talán lehetetlen is volt, s alig érdemelte volna meg a fáradságot: felhasználták őket — jó szerével, kedveskedésekkel — arra, mire felhasználhatók voltak: a harczra, katonaságra. Meddig tartott e szövetség? nem igen lehet megmondani. Lehet, hogy a három év — melyet Konstantin említ, s mely — mint már Cassel megjegyezte, a szövetségnek és nem a Lebediában való lakásnak idejét jelenti, [2]) — csak a szövetségnek egy újabb szakára vonatkozik, melyet egy kis összekoczczanás előzött meg, mint ez hason viszonyoknál történni szokott. — E szövetség azonban nem védte meg a magyarokat Lebediában, midőn a kozarok és uzok által megvert bessenyők keletről reájuk rohantak, mi szintén azt látszik mutatni, hogy a kozárok nem igen ragaszkodtak e harczias, de nyughatatlan szomszédsághoz.

II.

Történeti tény, hogy őseink, Lebediából a bessenyők által kiveretvén, mielőtt mai hazájukba jöttek a Dniepertől nyugotra mégegyszer megállapodtak, bár sem az ugynevezett Nestor, sem a hazai hagyomány e megállást nem ismerik. E nehány évi hazát konstantin Atelkuzu-ja után Atel vagy Etelköznek szoktuk nevezni,

[1]) Nestor 85. l.

[2]) Magyarische Althertümer 136. l.

s annak fekvését a császár akkép határozza meg, hogy ott a Szeret, a Prut, a Trullos vagyis Dniester folynak. Emliti még a Kubu és Baruchot, melyeket — véleményem szerint — Szabó Károly helyesen magyaraz a Bug és Dnieperre, [1]) de azok az új haza meghatározására kevésbé fontosak, kivált ha tisztában vagyunk azzal, hogy az a Dniepernek jobb, vagyis nyugori partján keresendő. Ez új hazát legtöbb irónk — véleményem szerint — kelleténél kisebbnek tartja. [2]) Rendesen csak a mai Moldvára, Bessarábiára, legfeljebb még a fekete tenger partjaira az Ingulig vagy Dnieperig, szorítják. Azonban, már magában véve valószinütlen, hogy egy a Dnieperen — mint látni fogjuk — Kiev táján átkelő nemzet, a mai kievi és podoliai helytartóságok délnyugoti, illetőleg délkeleti, buja legelőkkel bővelkedő földjét elhagyja, és csak délre tartva, a Fekete tengernek részben mocsáros, részben puszta, kietlen, nyáron forró partjaira szorítkozzék; és sokkal természetesebb, feltennünk azt, hogy nagyszámú nomád eleink az egész földet Kiev közelétől egyrészt a Dunáig és a fekete tengerig, másrészt odáig, hol már Moldvának hegyesebb részei kezdődnek, mintegy a Szeretig, elfoglalták, s azon úgy jártak fel és alá, télen a déli részeken, nyáron inkább észak felé, mint az előtt Lebediában. A magyar földnek határait nem ismerjük, de ismerjük a bessenyőkét, kik Etelközben is a magyarok nyomába léptek, és nincs semmi okunk sem feltenni, hogy a bessenyők, kiknek csak egy része lakott az etel közi földön, továbbra terjedtek volna, mint a magyarok, kivált mi dőn a szomszédoknak nevezett szláv népek lakó helyeiben sem előbb, sem utóbb észrevehető változást nem tapasztalunk. A bessenyők határa pedig esett Konstantinus idejében délfelé $^1/_2$ napnyira a bolgároktól, még pedig Silistria irányában [3]); nyugotra a magyarok felé négy napi járó földre, mi 20 geographiai mérföldnek, körülbelül — a légvonalt véve — a Szeret felső folyásától a Görgényig vagy Marosvásárhelyig levő távolságnak felel meg;

[1]) Akad. Ért. i. h. 123 és kk. ll.

[2]) Magam is tévedtem a magyarok megtelepedéséről irt czikkemben (Századok 1877. 488), a hol czen — főtárgyamra nem tartozó — tárgyról mellesleg véleményt koczkáztattam.

[3]) Konstantinus C. 37. 166. l. (honni kiadás).

észak és északnyugot felé pedig Oroszország és az oroszoknak alávetett szlávoktól egy napi járó földre.

Oroszország akkor e földön Kiev volt, majdnem végpontja az orosz hatalomnak. Belgorod, Perejeszlavl, Vaszilkov, az oroszbessenyő harczoknak e kiváló pontjai, a határ közvetlen szomszédságában feküdtek és még a XI. században 1007-ben is, midőn az orosz hatalom már nagyra nőtt, querfurti Brunonak Kievből csak két napi ut kellett, hogy a bessenyők földére érjen.[1]) A bessenyők szláv szomszédjai gyanánt említi Konstantin a dervleninokat, vagyis drevanokat, kik Kievtől nyugotra a Pripetz vidékén laktak, a lenzeninok és ultininokat, kiket a luticsok és ulicsokra magyaráznak és a Bug és Dniester felső vidékeire helyeznek.[2])

Igaznak kell tehát ismernünk — nagyjában — Szabó Károly észrevételét, hogy az ezen vidéken lévő Értem nevű bessenyők tartományát, »a Dnieper és Marmarosi havasok közt, a Szeret, Prut, Dnieszter és Búg folyók felső részeire kell helyeznünk.« [3]) És ha már most tekintetbe vesszük, hogy a lovas magyarok, vagy bessenyők a marmarosi havasok és azok kiágazásai közé nehezen nyomúltak: a bessenyő, vagyis korábbi magyar határnak körűlbelűl azon vonalat képzelhetjük, mely Kaminiectől, a Dniester mellől, a lengyel történetben oly hires Baron, Braclawon át a Ros folyamig megy, és annak mentében kevéssel Kiev alatt a Dniepert éri. Etelköznek északi része tehát a mai Galicziától keletre, s a Dniesztertől északra esett; magában foglalhatta Podolia délkeleti, Kiev délnyugati részét, Moldva lapályos vidékeit a Szerettől keletre, Bessarábiát és Khersont, de valószínűnek tartom, hogy a nagy kanyarúlatnál, melyet a Dnieper kelet felé tesz, nem ért a folyóig, mert a magyarok bizonyosan nem igyekeztek a bessenyők közvetlen szomszédságába jutni. S így talán a jekaterinoszlavi helytartóságnak a Dnieper nyugoti partján fekvő részét Etelközből kivehetjük.

E föld, Konstantinusnak határozott tudósítása szerint, az

---

[1]) Árpádkori Új Okmánytár I. 16.

[2]) Constantinus i. h. 166. l. Šafarik Slawische Alterthümer II. 113. 131. Karamsin i. h. I. 28.

[3]) I. h. 102.

ott keresztül folyó folyamtól — egyes számban! — Etel és Kuzunak, vagy, mint mást helyt mondja, Atelkuzunak neveztetett.[1]) Az Atelkuzu név tehát egy folyammal van összeköttetésben, és rosszúl fordítja Roesler Konstantin szavait: »das Land heisse so nach dem durchfliessenden Etel und Uzu,« e helyett: heisse nach dem durchfliessenden Fluss: Atel und Kuzu.[2]) Hazai íróink — kivévén Hunfalvyt, ki egyébiránt Konstantinus világos tanúságtétele ellenére az Atelkuzut a Volga mellett keresi[3]) — Atel vagy Etelközre magyarázzák e nevet, mi lehetséges, mindenesetre valóbbszínű, és alaposabb, mint Konstantinusban hibát tenni fel, Kuzu helyett Uzu-t olvasni, vagy plane Roeslerrel a Kubu folyam alatt érteni a Kuzut és a Kuzu alatt ismét Uzú-t, vagyis a Dniepert, és igy kisütni, hogy e tartomány neve két folyó nevéből áll, mintha Magyarország közepét Duna-Tiszának, Csehországot Elbe-Moldvának, Brandenburgot Elbe-Oderának sat. sat. neveznők: a földet kifejező minden szócska nélkül. Roesler magyarázatának még az a nehézsége is van, hogy két folyamot kell felvennie, melyek a tartomány határait képezik: míg Konstantinus egy folyamról beszél, mely a tartományon keresztül foly. E nehézségek mind elenyésznek, ha a tartomány nevét, magyar vagy besenyő nyelven — mert Konstantin, mindig csak azt említvén, mikép hívták a tartományt az ő idejében, midőn már ott a bessenyők laktak, mindkét feltevést megengedi —

---

[1]) *Ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν επωνυμίαν τοῦ εκεῖσε διέρχομένου ποταμοῦ Ετὲλ καὶ Κοὺζου* (i. h. 143. l.), míg kevessel utóbb a mai Magyarországról majdnem ugyanazon szavakkal, de már többes számban, mondja, hogy *»κατὰ τὰς τῶν εκεῖσε ῥεοντῶν ποταμῶν ἐπωνυμίας«*, az ott folyó *folyamok* szerint neveztetik. (U. o. 174. l.)

[2]) Roesler, i. h. 155. l.

[3]) I. h. 214. s e véleményhez látszik hajlani Kohn is, a Tört. Tár 1879. évi folyamában megjelent érdekes czikkében a magyar vonatkozásu zsidó forrásokról. Lehet, hogy az Atelkuzu név a Volga mellékére is vonatkozhatik: de Konstantin világos szavai nem hagynak fenn kétséget az iránt, — és az a lényeges — hogy ő e név alatt nem valami volgamenti tartományt, hanem a mai Bessarábiat és szomszédos tartományait értő.

Atelköznek vagyis Atel melléknek — mint Rábaköz, Csallóköz, Muraköz e folyók mellékét közelét jelenti — vesszük. [1])

Már *Cassel*, Neuman és többen megjegyzék, hogy az Atel, Etel szó a turáni népeknél átalában folyót jelent, s azért az alatt nem csak a Volgát kell értenünk. Atelköz tehát vagy egyszerűen folyam közöt, vagy bizonyos folyam közét jelentené. Az utóbbi valóbbszínű, mert — a mint feljebb láttuk — Konstantinus világosan a keresztül futó folyótól származtatja a nevet. Ezen folyó pedig csak a Dniester lehet, mely a tartományt északról délkeletnek folyva, majdnem egész szélességében, kettéhasítja, míg a Búg és még inkább a Dnieper annak csak széleit öntözik. Az Atel vagy Etel tehát a Dniester neve volna, talán az ó-kori Tyr-as, a török Turlu vagy bizanti Trullosból, a szlávoknál előforduló Eszterből csinálva, javitva vagy corrumpálva. Mindenesetre a dubniczai krónikából majdnem bizonyos, hogy a Dniestert még nagy Lajos idejében a magyarok Ethel néven ismerték, és — valószinűleg a név által félrevezetve — úgy tudták, hogy annak partjain született Atilla. [2]) A dubniczai krónika ezen tudósítását ismeri Roesler is, de az Ethelt az oroszországi Búgra érti [3]) kézzelfoghatólag csak azért, mert német Gründlichkeitjével megelégedett azzal, hogy e nevet a krónikából kikapja, annélkül, hogy az egész elbeszélést — mi az Ettel meghatáro-

---

[1]) Megjegyzendő, hogy Atelköznek legalább déli, a Duna és Dniester közt a tengerpart mentében fekvő részét a görög irók Onglos-nak, a szlávok anglz-nak, a tatárok pedig a múlt század végéig Budziaknak nevezték, Jireček, Geschichte der Bulg. 129. l., mi mind a zuggal, szöggel egyenlő értelmű, s igy nem lehetetlen, hogy Atelkuza alatt is Atelzug vagy Atelszög lappang, mi a görög iróknál, kik p. o. Turcilingiból rutikliói-t, Csauszból zautzas-t, Elődből Lebedias-t, Smolenskból Miliniskát csinálnak, nem lehetetlen.

[2]) »Ad fluvium Ethel, circa cuius ripam olim Attila natus fuisse perhibetur.« A dubniczi Codexből Endlicher által közlött szemelvények, Jahrbücher der Litteratur, Bécs, 34. kötet. Anzeigeblatt 17. l. a kérdéses helyet Podhraczky is közli, a Chronicon Budense kiadásában, 319. l.

[3]) Etel erscheint in der von Endlicher veröffentlichten ungarischen Chronik z. Jahre 1352. Bis zu diesem dringt der König Ludwig der Grosse in Verfolgung seines Heerzuges vor und es zwingt der Zusammenhang an den Bug zu denken.« Roesler i. h. 155. l.

zására okvetlenül szükséges, — elolvasta volna. A krónika szerint ugyanis Nagy-Lajos 1352 Üszögös Sz.-Péter napján, febr. 22. kiindúlván Budáról, Gergely napján (marcz. 12.) Szanokban volt, és Sz.-Benedek napján (márczius 21.) Belz előtt állott, mely a tatár határon, — a mai Gallicziában, a lengyelországi, észak felé, a Visztulába folyó Búgtól nyugotra, de nem messze — feküdt, s akkor a lithvánok birtokában volt. Több napi alkudozás és várakozás után nyolczad napra (márcz. 29.) a lithván parancsnok kijelenté, hogy a várat át nem adja, mire a magyarok és lengyelek. Virágvasárnapját megelőző szombaton (marczius 31.) rohamra mentek, de sikertelenül. Lajos tehát a következő nap (Virágvasárnapján, aprilis 1.) mintegy kalandokat keresve, haza indúlt de csak negyvenegyed magával és más uton, mint a melyen jött, úgy szólván torony-irányban. Nem követjük nyomról nyomra útját, melyet — úgy látszik — egyik szemtanúja és bajosa irt meg; az ismeretlen vagy corrumpált nevek magyarázatába sem bocsátkozunk: elég kitűzött czélunkra az: hogy a kis csapat Nagycsütörtökön [april 5-kén] későn ért az Ethel folyóhoz, melynek veszélyes voltát a történet-író alig győzi kiemelni. Alkonyatra nagynehezen átvergődtek a folyón, s azután egy Dobrawihuzcza nevű udvarban megháltak; másnap reggel nekimentek a ruthén hegyek legmeredekebb, legsziklásabb részének, és Nagy-pénteken vagyis még az nap (April 6.) roppant fáradság után, miután a Zereth folyón 74-szer átusztak, Bereghbe, Munkácsra értek, s ott egy kissé megpihentek. Azt hiszem, hogy azon Ethel folyót, melynek partjaitól egy haza sietö lovas csapat másfél nap alatt Bereghben, Munkácson lehet: nem kereshetjük valahol Oroszországban, hanem annak Galicziában, a Kárpáthok északi lejtőjén kell lenni oly irányban, hogy azon a Belz felől Magyarország felé jövő utasnak szükségképen át kelljen kelni. Ily folyó pedig csak a Dniester, mely Munkácstól északkeletre, mintegy 20 geographiai mérföldnyi távolságban foly. Belz Munkácstól körülbelül 35 mérföldnyire esik. Eleinte tehát Lajos kiséretével kisebb meneteket tett. April 5-ikén azonban már megszorúltak. Ellenséges hadakat jeleztek. Szállásukat Dubrawihuzczát éjjel felgyújták; kis hija volt, hogy benn nem égtek. Neki rugaszkodtak tehát a Kárpáthoknak, és jóval nagyobb utat tettek, mint

annak előtte bármely napon. A 400 ló, mely a krónika szerint kidűlt, legnagyobb részt valószinűleg az ut ezen szakára esik. A Szereth, melyet annyiszor átusztak vagy átgázoltak, nem lehet e nevű bukovinai és moldovai folyó, nem is az a Sered, mely jóval inkább keletre esve, párhuzamosan Lajos utjával északról folyik a Dniesterbe Kameniec felett, hanem a kanyargó Stry, melynek neve — az y- a lengyelben nem lévén i, hanem valami ő és ű közti hang, az oroszban pedig u — a magyar szájban könnyen változott át Szeter-ré, vagy Szeretté.

Fontosabb Atelkuzu nevénél a tény, hogy itt választák a magyar nemzet nemei Árpádot közös fejedelmükké, kétségtelenül bizonyos megállapodás mellett, melynek lényege megegyezhetett az Anonymus-féle versszerződés öt pontjával, ha formája bizonyosan más is volt, és némely dolgok, például, hogy a hét magyar és utódjai soha se zárassanak ki a fejedelem tanácsából, mint magától értetődő dolog, alig köttetett ki különösen. Egy más eseményt azonban, *Szabó Károly tekintélye daczára*, sem helyezhetek Atelköz-be. Értem a kozárok egy töredékének, a kavaroknak [1]) csatlakozását, melynek helyét és idejét Konstantinus tüzetesen meg nem határozza, csak annyit mondván, hogy e csatlakozók is a bessenyők földén laktak. De a bessenyők földje volt a császár idejében Lebedia is, és nem valószinű, hogy a kivert kozárok nem itt, hanem Atelkuzuban csatlakoztak a magyarokhoz, kiket akkor már a bessenyők harczias és hatalmas nemzete választott el a kozárok birtokaitól, úgy, hogy Lebedias vagy Eleudnek már hajón kellett a kozár fejedelemhez menni, midőn hivatta. [2])

A magyarok és kavarok nem sokáig maradtak ez új hazában. »Bizonyos idő múlva, hogy Árpádot megválasztották a bessenyők — Konstantin császár tudósitása szerint (Cap. 38.) — elűzték őket és kényszeríték, hogy Morvaországban keressenek új hazát, melyben azután végképen megmaradtak.« Egy más

---

[1]) Vezérek kora, 57. l. A görög »*χάβαρες*«-nek kavar a megfelelő hang.

[2]) Bandurius egyébiránt Chelandiát városnak veszi, Animadversiones in Const. Porph. i. h. 368. l.

helytt pedig értesít bennünket a császár (Cap. 40.), hogy a bessenyők a bolgárokkal szövetségben ejtették e csapást a magyarokon, kik viszont a rómaiakat segítették volt Symeon bolgár király ellen. [1]) A támadás tehát, mely a magyarokat Etelközből kiűzte, délről és keletről jött. A bolgárok csak a Duna felől, a bessenyők csak a Dnieper felől támadhattak, s az utóbbiak valószinűleg a Dniepernek alsó folyásán, a mai Cherson felett keltek át, mert nem valószinű, hogy felkerültek volna északra az oroszok felé, kik csak 915-ben ismerkednek meg velük [2]) — vagy a folyamnak legveszedelmesebb, legsodróbb részeit, — a zuhatagok és örvények szakaszát — választották volna átkelési pontúl. A megvert, megriasztott magyarságnak természetes visszavonúlási vonala — ha nem akart egyenesen északra a drevanok és a többi szláv törzsek erdeibe tévedni, — északnyugatra, a Dniester völgye volt. Egy százezerekre menő nemzet, a szenvedett vereség után is még kétségkivül számos lovával, marhájával a folyamtól útjában nem távozhatott messze. A dolog természete is arra vezet tehát, mit az Anonymusban olvasunk, hogy eleink a Dniester mentében, Halics mellett vonúltak el nyugotra. Talán azon pontig, hol a Dniesterbe a Stry ömlik. E folyam forrásainál szorúlnak össze leginkább a Kárpáthok. A vaskaputól kezdve idáig sehol sem oly keskeny a Kárpáthegylánc, sehol sem juthatni oly hamar a magyar rónaságra, mint a vereczkei szoroson, melynek a déli végén Munkácsot, és Beregh megyét találjuk. Ezen az uton ment haza — mint feljebb láttuk — Nagy-Lajos; ezen az uton jött be Bathu kán, ezen az uton jöttek be — természetszerűen — a magyarok is, mit Anonymusnak, sőt Nestornak elbeszélése is megerősit, ki a magyar hegyek alatt nem érthette az erdélyi keleti, vagy déli Kárpáthokat, ha nem az északiakat, melyeken át vezetett még a XIII. században is a porta Russiae Oroszországba. [3])

Régibb iróink, kik előtt csak Thuróczy krónikája lebegett, Erdélyt tartják az első földnek, melyen a magyarok a Kárpátho-

[1]) Const. i. h. 170. 173.
[2]) Nestor, Bielowszkynál I. 584. l. Scherernél i. h. 66. l.
[3]) Rogerius, Endlichernél 367. l.

kon innen megtelepedtek, és közel esik a gondolat, hogy valamint a tatároknak egy része 1241-ben Erdélyen át tört az országba, a magyaroknak is legalább egy csapatja a radnai és borgoi szorosan jött be, és foglalta el a Szamos völgyét, Erdélynek magvát a XI. és XII. században, s így a régi felfogásnak van valami történeti alapja. De ha tekintetbe vesszük a nehézségeket, melyekkel ez uton még negyedfél század múlva is Kadán hadainak küzdeni kellett — három napig járván uttalan erdőben —[1]); ha tekintetbe vesszük, hogy a mit győztes Bathu, strategiai okokból, dél felől semmiféle ellenség által nem fenyegetve, megtehetett: hogy megossza seregét, azt a kivert magyarok józanúl nem tehették: el kell ejtenünk e gondolatot annál is inkább, mert az Erdély felől való bejövetelt krónikáink sem támogatják oly mértékben, mint azt rendesen venni szokták. Kézai — vagy talán Keszi — Simon, ki az előtte fekvő forrásokat némi kritikával használta, I. részében beszéli, hogy a magyarok az Ung folyam mellől kémlelték ki Svatoplugot; II. részében pedig világosan kimondja, hogy az Ung folyam mellett szállottak meg legelőször.[2]) A tizennegyedik századnak redactiói: a budai, és a bécsi képes, most úgynevezett Marcus-féle krónika, és Müglennek német epitoméja, I. részükben azt mondják, hogy a kikémlés Erdélyből *és* az Ung folyam mellől történt.[3]) A II. részben — a tulajdonképeni magyar történetben

[1]) Rex Cadan . . per silvas trium dierum habens iter sine via. Rogerius i. h. 267. és 282. l. Megfoghatatlan, hogy Rosti Zsigmond egyébként szorgalommal írt művében (A tatárjárás történelme 79. l.) Kadant az ojtozi szoroson vezeti Erdélybe!

[2]) »In fluvio Hung vocato ... resederunt .... aliquamdiu in illis partibus remanserunt. Endlichernél. 101. 102. Marczaly (Philologiai Közlöny 1877. I. 367 és legújabb művében: A magyar történet kútforrásai az Árpádok korában (73. l.) azt állítja, hogy az Anonymus által elbeszélt út csak Bathu khán utjának formájára van kigondolva, mert a többi hazai források Erdélybe vezetik legelőször a magyarokat: de felodi, hogy a tatárok Susdalt ugyan annak idején feldulták, de nem utban Magyarország felé; hogy egy részük Erdélybe is tört, miért nem vezette tehát Anonymus, ha már e minta után dolgozott a honfoglalóknak legalább egy csapatját szintén erre? s hogy végre Kézay is, Kieven át, Ungvár vidékén hozza az országba a honfoglalókat.

[3]) »De Erdeel et de fluvio Ung.« Budai Kr. Podhraczky ki-

az első megszállott területnek már Erdélyt állítják, de oly módon, hogy nem nehéz a régibb szövegbe történt betoldást — kivált a budai és bécsi krónikában —: »deveniunt in confinium Regni Hungariae, scilicet in Erdeel« észrevenni.[1]) Később azonban ez összhangzástalanság elenyészik. A pozsonyi krónika, melyet csak a XV. század második felében készült másolatban bírunk[2]), I. részében a kikémlelés elbeszélésénél már csak Erdélyt említi, bár II. részében a beköltözést úgy adja elő, hogy a magyarok: Ingressi sunt Pannoniam et intraverunt Erdély, mi még megengedi azt a magyarázatot, hogy még sem Erdély volt az először megszállott föld;[3]) a még későbbi Thuróczy azonban I. részében egészen elhagyja a kikémlelés helyét, és a II. részben az első megszállás helyének már határozottan Erdélyt mondja, s az ő munkája lett — mint tudjuk — a magyar történetnek kanoni könyve az újabb időkig.[4]) Látjuk tehát, hogy az Erdély felől való bevándorlásnak hite fokozatosan fejlődik, s e fejlődésnek okát sem nehéz megtalálni. Anonymus csak hét vezért ismer, Kézay már hét *seregről* beszél, mely hét várat épített. A későbbi szerkesztők e hét várból már azt következtetik, hogy e földet, a hol e hét vár épült, — körülbelül mint Castiliában — e várakról nevezték, s így önkénytelenül is Erdélyre jutottak, melyet a németek Siebenbürgennek neveztek.[5]) Kivételt e tekintetben csak a pozsonyi krónika képez, mely —

---

adása 32. l. Ép úgy a Chronicon Marci 18. l. »Von Erdelew und von dem Wasser Hung.« Müglen, Kovachichnál, Kleine ungedruckte Stücke 18. l.

[1]) Budai Kronica i. h. 37, Chronicon Marci 19. l.

[2]) Knauz, A pozsonyi Krónika, Új Magyar Muzeum 1856. I. 403. l.

[3]) Chronicon Posoniense, kiadta Toldy, 20. l.

[4]) Thuróczy I. R. 34. C., II. R. 1. C.

[5]) Igaz, hogy Ungvár is izetlen szójátékokra szolgáltatott alkalmat, hogy a magyarok »Unger« nevét megmagyarázzák; de ezen magyarázatok megállhattak, akár volt Ungh megye az első, akár csak valamivel későbbi letelepedésnek szinhelye, s így nincs semmi okunk hinni, hogy csak ezen »Unger« név megmagyarázása végett teszik Anonymus és Kézay ezen vidékre az első beköltözést.

a Siebenbürgen-féle szójátékot nem ismeri, s így — mint láttuk — a XV. századbeli kétségkivül corrumpált alakjában, sem zárja ki a más, mint Erdély felől történt beköltözésnek lehetőségét. A külföldi irók szeretik a magyar bevándorlást dél felől történtnek állitani. Különösen Roesler, ha nem is kohol, de magáévá tesz egy egész regényt, mely szerint a Symeon által megvert magyarok nyugotra a mai Kis Oláhországba menekültek, onnan a bolgárokat ismét megrohanták, de megverettek, és végre a Vaskapún át délről északra menve, a Tiszántúli rónaságra szállottak. [1]) De ezen felfogást még a fuldai Annaleseknek kissé zavart tudósításaiból sem lehet kiolvasni, melyek részben *kétségtelenül*, részben pedig valószinűleg a görögökkel szövetségben, folytatott bolgár háborúra, vagy pedig oly eseményekre vonatkoznak, melyekről a nyugoti és byzanti kútfők hallgatnak, de Anonymusban, bár kiczifrázva, annak nyomai fennmaradtak.[2]) A mi sok irót — még Szalayt is — azon gondolatra bírt, hogy a magyarok bevándorlása délfelől történt — bár ő a hazai források ellenére e véleményt nem merte követni — [3]): a dolog természetes volta, az épen nem támogatja e véleményt. Ha egy magános ember Galaczon lakik, és Magyarországba akar jönni, csakugyan legtermészetesebb útja a mai Oláhországon át, Orsova felől volna, és nehéz volna józanúl feltenni róla, hogy felmenvén Moldován, Galicián, Munkácsnál jőjjön az országba. De láttuk hogy Etelköz nem csak Galacz, Kilia, Izmael vidékéből állott, hogy a bolgár támadás dél felől jött: ha tehát a megriasztott magyarság Havasalföldön akart volna betörni az országba, mintegy torkába kellett volna szaladnia az ellenségnek, melytől oly kegyetlenül megveretett, legalább is 60—70 mérföldnyi utat kellett volna tennie; nőkkel, gyermekekkel, marhákkal, Oláhországon keresztül, jobb szárnyan, éjszakra az erdélyi havasokkal, melyek az ily természetü seregnek épen nem nyujtanak al-

---

[1]) Roesler Romanische Studien 161—162. l.

[2]) Igen helyes megjegyzéseket találok e tekintetben Szabó Károlynál Vezérek Kora 87. l. 1) jegyzet, melyek, ha szó is fér hozzájuk, alaposabbak, mint Roesler phantaziái.

[3]) Szalay, Magy. Története I. 10. l. 7) jegyzet.

kalmas menedéket, bal szárnyon, délre, a Dunával, a bolgárokkal, kitéve az egész uton oldaltámadásuknak, és pedig akkor, midőn a visszavonúlás, a menekvés észak-nyugotra nyitva állott, és ez irányban minden lépés távolabb vitte őket a bolgárok és bessenyőktől. Ezt megfontolva, alig lesz valaki — úgy hiszem — ki az Oláhország felőli utat tartaná a természetesnek, melyet el *kell* fogadnunk, habár a források épen az ellenkezőről tesznek tanuságot.

PAULER GYULA.

DUNÁNTÚLI HADJÁRAT
1707-BEN.
— HADTÖRTÉNELMI TANÚLMÁNY. —
ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

V.

Rabutin tábornagy a malomsok-karakói nap után belátván, hogy Bottyánnal semmire sem mehet s a kuruczokat a dunántúli földről ki nem szoríthatja: sietett másik feladatának, az erdélyi szorongatott erősségek megsegítésének munkába vételére, — nehogy az őszi esőzések hosszú útjában érjék. Győrött tehát a rendelkezésre álló csapatokból 7000 embert válogatott ki maga mellé, [1]) úgymint a Rabutin, Cusani, Darmstadt, Montecuccoli, Gronsfeld lovas-, és a Löffelholtz, Virmond, D'Arnau gyalog-ezredeket, s a gr. Pálffy Miklós ezredéből egy zászlóaljat. Gr. Pálffy János, mint dunántúli vezénylő-tábornok alatt valának tehát maradandók: ennek saját vasas-ezrede s összesen 6000-nyi horvátrácz hadai Draskovich-csal, továbbá a Bayreuth és Breuner dragonyos-ezredek, a Nádasdy-huszárok, a Thürheimb és Raisin gyalog-regimentek Ebergényivel és Nádasdyval a sopronyi lineákban, [2]) s a b. Tollet-ezred Győrött, mint helyőrség. [3])

Bottyán az aláindúlandó Rabutin szemmeltartását Szekeres István ezredesre bízta. E főtiszt — mint tudjuk — már rég-

---

[1]) »Rabutin válogatott 7000 emberrel mégyen actu Erdély felé.« (B. *Bérényi* Ferencz naplójának 1707. sept. 5-iki bejegyzése.)

[2]) Archivum Rákóczianum. I. Oszt. II. köt. 93 l. Alig hiszszük azonban, hogy az utóbbi két ezred *egészen* ott lett volna.

[3]) Győr-megyei levéltárbeli adatok.

óta Fehérvár és Buda között, Pákozdon és Lovas-Berényben állomásozott, a két ellenséges vár alá sűrűen csapdozva. »Én itten — írja Berényből 1707. aug. 19-kén gr. Eszterházy Antalnak — az ezerrel együtt Buda és Fehérvár között lévő bloquádában, noha emberbéli kárt hétnél az egész tavasztúl fogva többet nem vallottam még ekkoráig: mindazonáltal sebessek most is ugyan felessek vannak; lovak iránt penig az két vár alá való portázás miatt feles kárt vallottunk.« [1])

A császári tábornagy aug. 18-kán gyalogságát, élelmi szállítmányát és hadszervonatát Gönyőnél hajókra rakatván, aláindította Komárom s Esztergamnak, Budához; maga pedig öt lovas ezredével ugyanekkor a part mentén követte őket. Első állomása aug. 19-kén Ácsnál, a második 20-kán Szőnynél volt. [2]) Ez utóbbi helyről — a hol egy napig pihene — különítményt vezényelt ki a közeli *Tatához*, melynek vára noha császári kézben volt, városa mégis a magyaroknak hódola, és katonáskodott. Rabutin ezért büntetésül a szegény várost kiraboltatván, föl is égettette.

Szekeres István jól megfelelt föladatának; tisztei egyike — Szendy Márton kapitány, s épen a *tatai* századdal — a mocsai halmokról nézte ki Rabutin táborát, [3]) mely midőn aug. 23-kán

---

[1]) Eredeti levél gyűjteményemben.

[2]) »Rabutinnak Gönyőnél telepedett le tábora, s gyalogját hajókra szállította; lemégyen Buda felé, gyalogja vízen, s lovassa szárazon.« (*Eszterházy* Antal levele Tót-Keszitől, 1707. aug. 20. Rákóczihoz.) »Már ma két napja, hogy Rabutin egész corpussával általjött Győrnél, és ma Győr és Komárom feleútjában, az Duna mellett Czonczóhoz (patak) szállott. Gondolnám, ha nem siet, holnap rosztogot tart; holott marsát siettetí: negyednap alatt Budához mehet, a hol is már a híd hajói kettőnként öszve vannak kötve. Ha holnap marsol: Komáromon alól egy mérfölddel érhet. A mint, a mely currenseket az falura kiküld, s katonáim elfogják: Budához feles szénát parancsol hordatni, noha ugyan erőssen tilalmazom, s Buda felé portázó katonáim által is, hogy bé ne engedjék vinni, keményen parancsolom« (*Szekeres* István ezredes levele 1707. aug. 19. Lovas-Berényből, Eszterházyhoz. Mindkét levél eredetije gyűjteményemben.)

[3]) »Én az német lejövetelinek hírére, hogy bizonyossabbat tudhassak, bementem szintén az szőnyi halmokig, és magam szemeimmel néztem, hogy megszállott Szőny és az komáromi rév között; azért még

Esztergamig érkezett: ez utóbbi hely és Buda között utócsapataira Szekeresék reátámadván, a Pápánál elprédált vágómarhák nagy részét visszanyerék,[1]) s a Budára behordatni rendelt takarmány bevitelét akadályozák; aug. 30-kán pedig, midőn a sereg a Duna hídján Pestre átlalindúlt volna: maga Szekeres azon pillanatban csapott be a táborhelyre és szőlőhegyekre, s ötvennél több embert levágatott és nehány társzekeret elnyert.[2])

Még Rabutin alig hagyta vala oda Győrt: midőn a bánhoz futár érkezék, hogy Bezerédy beütött Ausztriába; mely hirre Pálffy is, hogy a határokhoz közelebb legyen, Magyar-Óvárhoz, a Lajta felé indúlt horvátjaival.[3]) Ugyanis Bottyán, Pápa s környékének fölégetéséért bosszút állandó: addig is, míg maga

---

inkább egy napon várakozom, hogy megláthassam: merre lészen indúlása holnap? avagy rosztogot fog tartani?« (*Szendy Márton* százados levele Kocsrúl, 1707. aug. 20. Szekeres Istvánhoz, gyűjteményemben.)

[1]) *Kolinovics* Commentárjai. Aug. 24-kén az e prédájokat fölfelé hajtó kuruczoktól a kiütő esztergami parancsnok 65 dbot ugyan visszanyert: de a többi csakugyan az övék maradott.

[2]) »Generális Rabutin armádája 26. Augusti Ó-Budához szállott, 30-kán ment által Pesthez és 31-kén onnan megindúlt. A táborhelyről sem mentek volt egészlen ki: egynehány kurucz becsapott, s öt embert levágván, két szekeret a tábor és a mi láttunkra elhajtott a táborhelyről. Itt is szintén azon órában csapott bé Szekeres István a szőlőhegyre s negyvenhét embert levágatván, bántás nélkül elment.« (*Mecséry* Ádám levele Budáról 1707. sept. 5-kéről gr. Koháry Istvánhoz. Eredetije gyűjteményemben.) V. ö. *Károlyi Sándornak* az almási táborrúl 1707. aug. 31-kén Rákóczihoz írott jelentését, a kir. kamara archivumában Budán.

[3]) »Bizonyossan referálják, hogy Pálffy visszament az ráczsággal Óvár felé, hogy igyekeznék Bezerédy után.« Irja már aug. 20-kán Kocsrúl *Szendy Márton* százados, Szekeresnek. *(Eredeti levél gyűjteményemben.)* — Ugyancsak Óvárról ír a bán 1707. augustus 30-kán Palugyay Antal Pozsony vármegyei substituált (labancz) alispánnak, panaszolkodván, »hogy az kis szigetben (a nagy Dunán túl) lévő Nemes Pozsony vármegye faluinak lakosi, noha elegendő fü vagyon, s mindez ideig senki sem járt be futrázsért, semmitsem kaszáltak, hihető, arra nézve, *hogy ő Fölsége népének ne lehessen onnénd subsistentiája.* Kegyelmednek akarám értésére adni, parancsoljon keményen nekik: még ideje vagyon, kaszáljanak és szénát takarjanak, úgy, hogy ha az szükség hozza magával, mind ő Fölsége népének jusson, mind magoknak is maradjon.« *(Eredeti hivatalos levél, Pozsony vármegye levéltárában.)*

is nagyobb erővel az örökös-tartományok felé fordúlhatna, azonnal, még aug. 14-kén gyorsfutárral parancsolá meg Bezerédynek: csapjon Soprony alá, törjön be a mellette lévő lovas hadakkal Ausztriába, dúljon, égessen, s kövessen el minél nagyobb pusztítást tűzzel-vassal, helységeken, malmokon, a Lajta és Bécs környékén![1])

És míg ő, a pápai romlás fölött el nem csüggedve, azt, az *erősek* szokása szerint, hasonló, vagy még nagyobb dúlással igyekvék megtorolni, s az itthonn vagyonát vesztett katonaságot idegen országban szerzendő gazdag nyereséggel új harczi kedvre buzdítani: azalatt a könnyen reményét vesztő, kislelkű Eszterházyt csaknem végső kétségbeesés fogta el a dunántúli állapotok, különösen Pápának, kedves lakóhelyének, romlása felett. »Az Dunántúl való föld nagy consternatióban vagyon, — panaszolja Antal úr, 1707. aug. 19. tót-keszii táborából költ levelében *Bercsényi*-nek, — mivel már az pápai malmokat is mind elégette az ellenség, kibűl élődött nagyobb része azon tartománynak. Azonban, széltiben járván az német portája: csak elhittem, gyarló erővel lesznek az hadaink.«[2]) S másnap ugyanonnét küldött gyorspóstája által *Rákóczi* előtt is siránkozik, Bottyán és Révay aug. 17-iki leveleit megküldvén: »Micsoda állapotban légyen a Dunántúl való föld? Fölségednek a mellékelt levelek, kivált pedig óberster Révay Gáspár uram postscriptája voltaképen megmutatják annak oly extremitásra czélozó constitutióját, a kiben még ekkoráig nem tapasztaltatott. (?) Méltóztassék azért Fölséged azon földnek kegyelmessen segítséget nyújtani; mely földet leginkább Rabutin széltében való égetésekkel, szegénységnek kardrahányásával, és más sok rút tyrannismusokkal bokrosította meg.« [3])

[1]) »Én (Pápa fölégetéseért) bizony duplázva is megadom az revanche-ot; *a minthogy csak már is commendéroztam feles lovas hadakat a Lajta-mellyéki faluknak s malmoknak összeégetésére;* teljes reménséggel vagyok, hogy rövid nap alatt mind Austriában, mind Muraközben hasonlót követek el.« (*Bottyán*, Karakóról, 1707. aug. 17-kén költ tudósítása Bercsényihez. »*Stapheta urgentissima.*«)

[2]) Gr. *Eszterházy* Antalnak e sajátkezűleg írott levele gyűjteményemben van.

[3]) Eredeti levél, gyűjteményemben.

Rákóczi fejedelem, éles eszével és higgadtságával másként ítélte meg a dolgokat, és igen jellemző, a mit Eszterházy e feljajdúlásaira válaszol:

»20. Aug. irott levelét Kegyelmednek vévén, az midőn mind abból, s mind az includált levelekből értem az ellenségnek kegyetlen actusit Dunántúl: való, hogy (ottani híveink) keseredés nélkül nem lehetnek ugyan, de Révay Gáspár levelével confrontálván az Bottyánét: *még oly extremitásra czélozó profeciákat nem hozhatok ki belőle.* Pápát felégette? Gönczczel s Miskolczczal, Szikszóval s többekkel is úgy cselekede vala tavaly, — *most építik!* Eloszlottak az odavaló seregek? Ezek is *akkor*, — de most újonnan szolgálnak. A népét levágta? Igen jól cselekedte, — mért nem futott el előtte, mint mások! Az malmot felégette? Sok százakat, mondhatnám talám, hogy mi is elrontánk (Rabutin előtt) tavaly, — de *felépítették eddig*; én is, pro tollenda extremitate, *hasonlót javallok Kegyelmednek.*« [1]) S hogy Bottyán is egészen úgy gondolkodott, mint a fejedelem: mutatja a körülmény, mely szerint, míg egy részről az aratás, fizetetlenség és ellenséges mozgalmak miatt eloszlott hadakat teljes erővel gyűjté, addig más részről a pápai, — a csapatok élelmezése végett csakugyan szükséges — kitűnő malmok helyreállításához valósággal mindjárt ezen napokban hozzáfogatott.[2])

E közben Bezerédy, aug. 15-kén, vévén Bottyán parancsát, addigis, míg a dandárabeli hadakat jobban csoportra vehetné: maga, csak háromszázad magával, azonnal megindúlt Kőszegről a határszéli Kaboldhoz, hová a sopronyi német tábornak kiütési szándékát hallá; de ott éjfélen túl hiába várakozván, kapta magát, — egyszerre a Soprony melletti Harkához ságulda, s itt »lesben állván a dandárral,« némely jó paripás önkénteseit »martalékúl« beküldé Soprony kapui elé. A cselfogással megbízott kis csapat, nehány pár ökröt künn a kapuk előtt találván, elnyeré, »s midőn azokat erősen hajtaná ki,« — a készültségben (Bereitschaft) álló német, a ráczokkal és sopronyi labancz »Freÿ-

---

[1]) Archivum Rákóczianum, I. Oszt. II. köt. 86. l.

[2]) »Vak-Bottyán az Pápa táján felpörkölt malmokat építteti.« (B. *Berényi* Ferencz naplója, 1707. sept. 4-iki bejegyzéssel.)

Compagnie«-val együtt kirohant reája, a préda visszanyerésére. A »martalék« szaladva vitte hátán üldözőit szépen Harka alá, Bezerédy lesére. Egyszerre, a dandárnok kiüt az üldözőkre, arczúl fogadja őket, s feleset levagdalván, visszafordítja, és vad futásban űzi a táborra; úgy, hogy ezen megrohanásban és űzésben, »a kit maga a német megvall: *száznégy* német s rácz esett el, egy hadnagy és két zászlótartó.« A fegyverropogásra Ebergényi tbk riadót veretett az elsánczolt táborban s kitörvén, a Bezerédy által kergetett németet »egész táborával megsegítette.« Mire viszont a túlerő elűl Bezerédy fordúlt meg; kinek is az ellenség »éppen Német-Keresztúron alól, csaknem nagy-baromi erdőig« ment utána. E harczban igen kitűnteté magát a dandárnok egyik századosa (s később ezredének parancsnoka) *Pásztói Horváth István*. A kuruczok Bezerédy jelentése szerint csupán egy hadnagyot s három közembert vesztettek volna, — ellenben a 104 elejtett német s ráczon kívűl még »egy őrmestert heted-magával« hozának el rabúl.[1]) De e harcz még csak előjátékúl szolgált a szélesb mérvű hadműködésekre, melyeknek czéljok a bosszúállás, pusztítás vala.

---

[1]) *Bezerédy Imre* Kőszegről 1707. sept. 6. költ levelében írja Eszterházy Antalnak: »Ebergényi uram Sopron elején vagyon maga corpussával, Pálfi uram pedig Óvárban. Mi az operatiókat tehetségünk szerént folytatjuk. Szintén Nagy-Boldogasszon napján (aug. 15.) vagy 300-ad magammal indúltam Kabold felé, a hová akkor szándékozott az ellenség kiütni; tovább étszakától fogva 12 óráig ott várakoztam lesben, de ki nem jött; onnénd, mentem Sopron alá, s előre martalékban volentírjeimet, más jó paripás katonasággal beküldvén, kik is szintén Sopron előtt elkapván egynihány pár ökröket, midőn azokat erőssen hajtanák ki: a Prattschaftban lévő német, az magyar lobonczokkal és rácsággal utánnok indúlván, a mint magam Harkál nevő faluhoz közel, lesben álltam a dandárral, addig vártuk, hogy hajtsák; kiütvén egyszersmind rajtok, visszafordítván, a kit maga az német megvall: 104 német s rácz esett el, egy lajdinont és két cornéttás. Azonban az táborban lévő német is hamar érkezvén succursussára, egész táborával secundálta, szintén éppen Német-Keresztúron alól, csaknem nagy-baromi erdőig jött utánnunk.« Ismét, *sept. 7-kén, Alsó-Pulyáról* írja Bezerédy: »Mi Sopronnál Ebergényi népét lesre kivévén, a kit a német maga sem tagad, száznégy elveszett közűlök. Mi, Istennek hálá, több kárt nem vallottunk, hanem egy vice-hadnagyom, két közlegén s Exciád (Eszterházy) egy drago-

Bezerédy még az nap, aug. 16-kán estére visszaérkezett rendes állomására Kőszegre. [1]) Mialatt dandára összegyűlvén, — ezeket mindjárt más és harmadnap megindítá Kis-Marton és a Nyulas vidékei felé Ausztriába, égetni, dúlni, egyetértőleg a Botytyán által a Fertő és Lajta között ugyanekkor felküldött csapatokkal. A Mosony-megyei német és horvát falukat még megkímélték, csak tűzváltságot róván reájok, a megtagadott adó fejében; [2]) azonban aug. 20-kán a labancz nádor birtokaihoz tartozó Höfflein, továbbá Ausztriában Buntkirchen és számos más falukat irgalom nélkül feldúlták és égették. [3])

Hogy Pápa és tájának tűzbe bocsátásaért a megtorlás műve minél nagyobb mérvben foganatba vétessék az örökös-tartományokon: Bottyán tábornok karakói táborából 1707. aug. 16-kán költ nyiltparancsaival Vas, Soprony (s hihetően még Zala és Veszprém) vármegyék nemességének *személyes fölkelést* hirdetett. [4]) Komoly harczokra ő még mindeddig — a mint láttuk — nem vevé igénybe az insurrectiókat; de most, a katonaság megoszolva, továbbá nem annyira rendes hadakozásról, mint inkább viszonttorlásképen eszközlendő »szabad-nyereségről,« s égetésről

---

nyosa estek el. Egy vachtmeistert hetedmagával hoztunk el rabúl.» (Mindkét levél eredetije jelenleg gyűjteményemben van.) Ugyane csatáról olvassuk a labancz *Berényi* naplójában: »Bezerédy Sopron alá csapván, Ebergényi is kiment; — *de szerencse, ha több kár nem esett az Ebergényianusokban.*« (Nemzeti Múzeum.)

[1]) Ezen napon és már Kőszegen keltezi az aratás megengedésére nézve Soprony-megyével kötött szerződéslevelet. (Soprony m. levéltára.)

[2]) »De 19. aug. írja Menyhárt, hogy Vak-Bottyán a Fertő-mellyékére adta magát, és sarczoltatja az falukat, hogy föl ne égettesse és raboltassa.« (B. *Berényi* Ferencz naplója.)

[3]) »Balogh de 20. aug. írja, hogy Vak-Bottyán és Bezerédy commandója alatt lévő magyarok Köpcsén táján vadnak, Höfflein, Puntkirchen és sok más helyet Ausztriában fölégettek, — ember is sok égett meg az házokban.« (Ugyanott.)

[4]) »Praesentatae Literae Excellentissimi Domini Generalis Joannis *Bottyán*, de dato Krakó, die 16. Augusti Anni praesentis, in quibus serio mandat, ut nobiles donatim et viritim insurgant penes Dominos Vice-Comites.« *(Vas vármegye* Szombathelytt aug. 19-kén tartott közgyűlésének jegyzőkönyve, a hol a nemesi fölkelés kihirdettetett.)

lévén szó, — e czélra alkalmasnak ítélé a vármegyei hadakat is. Soprony megyének tisztikara, (a viszonyok hatalma alatt) részben labanczos érzületű lévén: e megyére a tábornoknak keményebb hangon kelle parancsolnia; ekkép íra tehát Felső-Büki Nagy Mihály alispánnak:

»Az ellenség Pápa tájára való érkezésével, tudom, a földnépe nem kevéssé riadt meg, sok pusztítása s égetése után. Már viszont megtér Győr felé, s indúlófélben vagyon erdélyi útjára. Azért Kegyelmed az egész helységekre vármegyéjében küldje ki currensét: *A szegénység csak lásson a maga dolgához, takarodásához.* Most mutatá ki *Pálffy* foga fejérét, midőn egymástérő leveleiben, a midőn senki nem kényszerítette, esküvel is mentette magát, hogy az ő hada positive és parancsolatból nem éget, hanem a mi történik: per modum excessus (kihágás által) történik; [1]) melynek mostani cselekedeti világos ellenkező bizonyság, — *elhitesse a lelkével!* Ha tudom revanche-olni, bizony, ezerszerte revanche-olom! . . . Kegyelmed azért tisztéhez képest, *minden nemességet* — senkit ki nem vévén — insurgáltasson, ollyan készülettel, hogy *két hét alatt* leendő hadi-operátiók után, parolámra fogadom, azonnal visszabocsáttatnak, és hogy *nem ellenségre, hanem prédára, szabad-nyereségre vitetnek.* Ebben pedig Kegyelmed semmit ne kételkedjék; hanem valamint böcsületét szereti urához, véréhez s édes hazájához köteles: ollyan szorgalmatos lé-' gyen ennek véghezvitelében. Másként, ha Kegyelmed, vagy járásbeli szolgabírái vétsége miatt az ország szolgálatja fogyatkozást szenved: *kénytelenítteem kedvetlen módhoz nyúlván, vasra veretnem s általküldenem Újvárban Kegyelmeteket.*" [2])

Midőn ekként a kemény tábornok a sopronyi alispánt és szolgabírákat bilincscsel és börtönnel bíztatná: egyszersmind tu-

---

[1]) A bánnak, az ő módja szerint hazafias érzületű lelke, úgy látszik, küzködött magával; szégyenlé és átallja vala beismerni, hogy *hazáját* égetnie *kell:* ezért igyekezett parancsát eltagadni; — de, hogy csakugyan *volt ilyen parancsa*: azt gr. Erdődy Sándor kir. kamaraelnöknek föntebb idézett, aug. 28-iki bizalmas levele tanúsítja.

[2]) Bottyán e pátensének múlt századi másolatát lásd *Hevenessy* kéziratgyűjteményében, IV. köt. 52. l. (A budapesti m. kir. egyetem könyvtárában.)

datta, hogy rendelete végrehajtására, rettegett hadi főporkolábját Pulay Györgyöt is útnak bocsátá, erős karhatalommal és oly utasítással, hogy kit a nemesek közül »nyakaskodónak tapasztal lenni: mind jószága felprédáltatik, sőt élete is veszedelemre jut, annyira, hogy renitens nemes uraiméknak váltságon marad az ízi szájokban! ... Egyébiránt maradok Kegyelmednek szolgáló jóakarója — *Bottyán János* m. k.« [1])

Láthatja ebből a t. olvasó: hogyan tudott és hogyan szokott parancsolni ez a vasakaratú ember! Össze is gyűlt parancsszavára a felkölt megyei nemesség nehány nap múlva, az insurrectionalis pontúl kitűzött Szombathelyre; a körültekintő sopronymegyeiek pedig a nyakukon tanyázó császáriak előtt úgy akarák menteni bőrüket, hogy Bottyán pátensét, — miután az előbb a vármegyének nemesség-lakta magyar részeit helységről helységre már bejárta vala, — szépen kezéhez szolgáltatták Ebergényinek.[2])

Bottyánnak ezen erélyes intézkedések következtében csakhamar annyira felszaporodának a »szabad zsákmány« csábító ingerére összegyűlt hadai, hogy ő maga, kevés napok múlva Szombathelynél 7000, és Bezerédy Kőszegnél 3000 emberrel szállhatott táborba.[3])

Égető szükség is volt, hogy a tábornok tetemes erővel fenyegethesse Bécs környékét: különben *a Duna más felén* súlyos csapás fogja vala érni a szövetkezett magyar rendek hatalmát. *Gr. Starhemberg Guido* ugyanis, miután június és július folytán Lipótvárt mégegyszer megsegíté, a Fehérhegyekben és rajtok túl fekvő Sasvár, Detrekő, Éleskő, Jókő, Korlátkő és Szomolány apró sziklavárakból a kuruczokat sorra kiostromlá, s a Vágon Sempte és Szered erődítésével biztosított hidat vettetett: teljes erővel hozzá látott régi terve megvalósításához, hogy t. i. *Nyitra várát* — mely Lévával a bányavárosok kulcsául tekintetett — s

---

[1]) Ugyanott.

[2]) »György írja Kis-Martonbúl, hogy Ebergényi 23. Augusti ott volt és *mutatta Vak-Bottyán pátensét, melyben a Sopron vármegyei* nemességnek insurrectiót parancsol; véle együtt Ausztriába mennek szabadnyereségre.« (B. *Berényi* Ferencz naplója.)

[3]) *Gr. Pálffy János* jelentése gr. Starhemberg Guidóhoz; l. alább.

utána a bányavidéket elfoglalja. Eszterházy Antalban, kinek jó eleve tudomása volt a császári tábornagy e szándéklatáról, [1]) hiányzott a vezéri képesség, Starhemberg terveit meghiúsíthatni; mert noha jelentékeny haderőkkel rendelkezék: ezeket csak fölebb-alább sétáltatja vala, — nem lévén meg intézkedéseiben az egyöntetű czél és határozottság. Egyedűl Ocskay László dandára bírá meglepni és tönkre verni Sasvárnál Steinville ezredét, — ennyi volt az egész; a többivel Starhemberg tetszése szerint táborozott, ott a hol akart. A ki is Szerednél átkelvén a Vágon, *aug. 24-kén hozzá fogott Nyitra vívásához.* [2])

Ha Nyitra és vele a bányavárosok elesnek: az országot pénzügyi tekintetben pótolhatlan veszteség éri, s egyszersmind a lakosságot csüggedés, páni félelem szállja meg. Jól érzé ezt Botyán; s eltökélé, hogy — a mire Eszterházy Antal a maga nagyobb erejével s közelebbről képes nem vala, — *ő fogja az ostromlott Nyitrát fölmenteni, egy erős diversióval Bécs környékére*, úgy, hogy Starhemberg Guidónak okvetlenül a császári főváros és határok védelmére kellend sietnie. Hogy pedig azalatt is Pálffy és Ebergényi figyelmét másfelé vonja: elkezdeţt Török István és Révayék által Győrön alól Révfalunál a Kis-Dunán hidakat vettetni, mintha a Szigetközbe akarna nyomúlni. [3]) Pálffynak tehát Magyar-Óvártól ide kellett szemének lenni. A Soprony körűl őrködő Ebergényi félrevezetése czéljából viszont oly hírt terjesztette a labanczok között, mintha ő, Bottyán, tulajdonkép nem Ausztriába szándékoznék: hanem Sopronyt vagy Kis-Marton várát akarná megszállani,[4]) azért gyűjti a népet »a szabad-nyereség« vonzó czége alatt.

---

[1]) *Gr. Eszterházy Antal* Rákóczinak Érsek-Újvárról *már aug. 8-kán* írja: »Az ellenség most Szered mellett, Vága és Szerdahely között fekszik, hirlelik, oly szándékkal, hogy *nyitrai obsidiót attentálja*, mivel Győrből is nehéz artilleriát hozatott Óvárhoz, hasonlóképpen Pozsonyból is efféléket készít ki.« (Eredeti levél a kir. kamara archivumában Budán.)

[2]) *Szalay* L., Magy. Tört. VI. k. 462. l.

[3]) »De 25. aug. írja György Kis-Martonból: »Az kuruczok Révfalunál két hidat vetettek.« (B. *Berényi*-napló.)

[4]) »Darázs de 24. aug. írja, hogy Vak-Bottyán viritim való insurrectiót parancsol az vármegyéknek és szabad nyereséggel biztatja

És ezzel, Bezerédyt egy kisebb dandárral megindítá a Pinka vizének, be *Styriába*, — maga pediglen a tetemesb erőt, úgymint lovassága fennmaradt összes részét, *Ausztriába* ugratá. Ekkor ütött csak tulajdonkép a bosszú órája! A kurucz könnyűlovasság és a vérmegyék fölkelt nemességének bandériumai, aug. 25-kén indúlának meg; másnap hajnalban lépték át az osztrák határt, és már reggeli öt óra tájban Ausztriának Német-Újhely, Bruck és Bécs közötti helységei lángban állának. A gyorsparipájú kuruczság apró csapatokra oszolva, mint a hangya szétment, és a lajtai stb. malmokat rontva, s a falukat, városokat rabolva, pusztítva, égetve, barangolá be a megrémült vidéket.

»Augustus 26-kán Ausztriában láttak 18 tüzeket, — írja a naplóvivő b. *Berényi* Ferencz, — sok malmokat is rontottak el az kuruczok. Az égések, Ausztriában 18, mindjárt öt órakor láttattak. Dévényben, Haimburgban és Petronellában lőttek ágyúkkal.«

A pusztítás még aug. 27-kén is tartott; mialatt Ebergényi, hogy a dúló kuruczokat Ausztriából visszatérésre bírja, fölszedvén német és rácz lovasságát, e mondott napon estvéli 9 és 10 óra között kiindúlt sopronyi sánczai mögűl, és éjtszaka Kőszeg felé *Locsmándig* nyomúlt, melynek lakosságát kifosztatta és marháikat elhajtatta; Kőszegig azonban — hol a locsmándi zsákmánylás hírére aug. 28-kán reggel nem kis riadás lőn, — hatolni még sem merészkedett, hanem visszatért sopronyi táborába.[1])

Míg Bottyán hadai Ausztriát dúlták: a Styria felé vezényelt Bezerédy ugyanazon napokban beütvén ezen tartományba,

---

öket: *azonban némelyek azt vélik, hogy Sopront, vagy Kis-Martont akarja megszállani.*« (Ugyanott.)

[1]) »Szombaton (aug. 27.) estvéli 10 óra tájban Generál Ebergényi uram ő Excja, az ott (Sopronynál) lévő vitézlő renddel megindúlván, ment szintén Locsmándig, az kiknek az marhájokat elhajtották, az embereket expilálták; hála Istennek, hogy ide Kőszegre, — noha nagy híre vala — nem jött; vala ugyan vasárnapon reggeli 8 és 9 óra tájban rettenetes nagy lárma, hogy a német és rácz ság jön.« (*Kőszeg városi jkv.*)

ott roppant rémülést terjesztve, be egész Grácz ig, *negyven — ötven helységet tön porrá.* [1])

Ekként, az örökös-tartományokban összesen 60—70 falu és mezőváros hamvasztatott el *Pápa* s környéke és *Tata* fölégetésének megtorlásául, s a Tapolcza malmainak elrontásáért, a Lajta és Fischa vizein lévő malmok pusztíttattak el.

Bottyán pedig és Bezerédy, a bosszúállás művét bevégezvén, september első napjaiban már ismét állomáshelyeiken tanyáztak: a dandárnok Kőszegen, a tábornok Szombathelyen, [2]) mely várost, mint »a sebesek és betegeknek merő menedékhelyét« 1707. sept. 3-kán ugyanott kiadott védlevelével különös oltalma alá vette.[3])

Épen ellenkezőleg bánt azonban a nádor parancsából hódolni nem akaró Kis-Marton városával, melyet egy csapatával sept. 8-kán, tehát Kisasszonynapján, midőn a nép épen templom-

---

[1]) »Én két ízben lévén Staërországban, először (júliusban) nagy darab tartománt följárván, elrablottuk: de az égetést azon úttal meg nem engedtem; hanem *most újobban,* Pálfi uram példamutatásából, *Pápának és több helyeknek fölégetéseért erős portával bécsapván, negyven vagy ötvenig való falukat fölégettünk.*« (*Bezerédy Imre* 1707. sept. 6. Kőszegen kelt levele gr. Eszterházy Antalhoz.) Ugyan e dandárnok írja sept. 7-kéről Alsó-Pulyáról, szintén Eszterházynak: »Staërországba most másodszor ismét, Pápának és több heleknek elégetésekért erős portával becsapván, *vagy ötvenig való heleket elégettünk.*« (Eredeti levelek gyűjteményemben.) V. ö. a *Theatrum Europaeum* következő sorait, mindjárt a Pápánál Rabutin által lett dolgoknak elbeszélése után: »Die Malcontenten waren aber ihres Orths so unmanierlich, dass sie ihre Streifereien hier und dar übten, *sonderlich in Steyermarck einfielen, und eine Anzahl Dörfer wegbrannten.*« Ez csakis Bezerédy augustusi betütésére vonatkozhatik. — *Medows* angol követ is Bezerédy e betütéséről jelenti Bécsből 1707. sept. 3-káról Harley ministernek Londonba: »Bezerédi is said to have marched to the frontier of Stiria, threatening the country with fire and sword.« Komáromból pedig azt írják — úgymond, — hogy Rabutin távozása óta egészen széltfogott a kuruczság az országon, — ki nem léphetni a kerített várak falai közül veszedelem nélkül. (*Archiv. Rákócz.* II-ik oszt. III. köt. 336 l.

[2]) Aug. 31-kén Szampt András tanácsos, mint Kőszeg város követe, Szombathelytt fogadtatott Bottyán tbk által. (*Kőszegi jkv.*)

[3]) E védlevél eredetije *Szombathely város* levéltárának ma is egyik legbecsesebb okmányát képezi.

ban volna, rohantatott meg és be is vett. Az ellentállás miatt feldühödt katonák nemcsak hogy szabad zsákmány alá vetették a polgárokat, de egy nagy részt, a fegyverben találtakat, le is öltek közűlök. Azzal, sok marhát elhajtva, egész Bécs-Újhely kapuiig barangolának. Szekeres osztályai viszont a budai külvárosokba és hegyekbe tőnek ekkor hasonló becsapást. [1])

A mint aug. 26-ika reggelén Bécs lakóit a határvárak vészlövéseinek moraja álmukból fölveré: József császár és ministerei a székváros bástyáiról saját szemeikkel szemlélhették a messze vidéken föllángoló helységek tüzében, füstoszlopaiban, a köröskörnyűl száguldó kuruczok rettentő bosszúállási tényét. A megréműlt vidékről lelkendezve menekűlt a lakosság Bécs falai közé. Más oldalról lóhalálában érkezett a stájer tartományi kormányszék futára, a vészhírrel, hogy Stÿria lángban áll, Bezerédy ott pusztít dandárával. És harmadik felől megjött maga gr. Draskovich tábornok Magyar-Óvárról, Pálffy jelentésével, sürgetőleg kérvén segítséget és pénzt; segítséget: mert ő, a bán, mostani erejével a kuruczoknak ellentállani képtelen; és pénzt: mert a régóta fizetetlen horvát-szlavon hadak lázonganak, sőt a Herberstein Ernő gradiskai tábornok által felhozott hatszáz szerémi rácz már is fölzendűle, és a tábort ott hagyván, Ausztrián, Stÿrián át hazájába indúlt.[2]) Pálffy egyszersmind a főparancsnok Starhembergnek is írt:

»Vak-Bottyán hétezer emberrel Szombathelynél ütött tábort, Bezerédy háromezerrel Kőszegnél; a Rábaközbe kilencz

---

[1]) *Kolinovics:* Hist. Libri XII. 637. l. »Die 8. Septembris. Hodie Confoederati, magnam plebis in templo Kis-Martoniensi congregata, Deiparamque, cujus natae dies ageretur, colentis, partem miserabiliter interficiunt, factaque usque ad Neostadium in Austriam excursione, et abactis jumentis ad Leitae regionem nimium perterrent. Alÿ iterato ad portas Budensium se monstrantes, magnam crudelitatem in operarijs per vineas exercent.«

[2]) »Bán uram staphétát küldött Bécsbe, hogy eloszlanak az horvátok s ráczok.« Mire aztán, a gyorsfutárként személyesen fölment »Draskovics János 13,000 frtot vitt le (Bécsből) az horvátok és ráczok kifizetésére, az kik közűl 600-ig való ment el bán uram mellől, az ki az Lajta mellett (Óvárnál) vagyon.« (B. *Berényi* naplója, aug. 30-káról.)

zászlóalja kurucz érkezett.[1]) Székes-Fehérvárnál újból jelentkeznek Szekeres hadai. Nekem mindössze nyolczszáz vasasom van, a kikre támaszkodhatom: mert a Herberstein által hozott hatszáz rácz fellázadván s állomását a Fertőnél odahagyván, vissza Szerémbe ment, *és a horvátoknak nem nagy harczi kedvök van, ha német ezredek nincsenek velök.* Bottyán és Bezerédy, ha egyesülhetnek, [2]) *csak Bécs külvárosaiban fognak megállapodni.*« [3])

József császár e vészhírekre azonnal összehivatá a főhaditanácsot, melynek határozatából aztán parancs küldetett Starhembergre: *szakaszsza félbe rögtön Nyitra ostromát,* és siessen összes lovasságával a birodalmi székváros és határok fedezésére; gr. Herberstein Zsigmond, a hadi-tanács alelnöke és gr. Schlick Leopold generális-főhadibiztos elébe fognak menni a Dunán Petronelláig, hol a további részletek megállapítása végett értekezlet lesz velök tartandó.

Starhemberg, e parancsot vévén, Nyitra vívását pár napi ostromlás után, természetesen, azonnal félbenhagyta; s tüzérségét és gyalogságát a közeli Szered várába szállítván, — maga ötezer válogatott lovassal tüstént megindúla Pozsony felé. Ekkép Bottyán ausztriai és styriai szerencsés diversiói által, a már komolyan fenyegetett *Nyitravára* és a *bányavárosok* a veszélytől megszabadúlának. [4])

---

[1]) Thelekessi Török István és b. Révay Gáspár csapatai.

[2]) A bán e föltevését nem lehet érteni: mert hiszen Bottyán, Szombathelyen s Bezerédy a csak két mértföldnyire fekvő Kőszegen lévén, és köztük ellenségnek még csak híre sem, — bármely órában tetszésök szerint egyesülhetnek vala, ha ez lett volna szándékukban.

[3]) *Szalay* L. Magyarorsz. Tört. VI. köt. 465—466 l.

[4]) »A császáriak aug. 24-kén Nyitra vívásához fogtak, *melylyel mindazáltal a Dunántúlról jött aggasztó hírek folytán* meg fölhagytak rögtön.« (*Szalay* L. Magy. Tört. VI. 462 l. V. ö. *Wagner*, Hist. Josephi I. 202 l. *Berthóty István* tudósítja Érsek-Újvárról 1707. aug. 29-kén, tehát Starhembergnek Nyitra alól visszaszállása után azonnal, Bercsényit: »Az német (gyalogja) még is Sopornyinál fekszik. . . . . Ez elmúlt napokban Nyitrához eljött vala, — megint visszatért, gondolom, csak Rabutint akarta befedezni, azért tette azt az diversiót. Tegnapelőtt Sókot elrablotta az zsákmányossa, az külső marhájok mégis megmaradott.« (*Eredeti* a kir. kamarai ltárban. Bottyán Ausztriába csapását Berthóty ekkor még, úgy látszik, nem tudta, különben másként magyarázta volna

Guidó gróf azonban ezúttal is bebizonyítá, hogy ügyes hadvezér; mert a petronellai tanácskozmány után hadait a Dunán átköltöztetvén, oly csendben és gyorsan ott termett Sopronynál, hogy a kuruczok csak akkor értesülének jöttéről, midőn már előttök álla.[1]) A tábornagy számított vala is a meglepés lehetőségére: de a Soprony körül őrt álló kuruczok, midőn Starhemberg sept. 8-kán váratlanúl odaérkezék, valahogyan mégis hírt vévén erről, — hamarjában hátrább vonúlának Kőszeg felé.[2]) A maréchal pedig Ebergényit, Nádasdyt s a ráczaival már előre Sopronyhoz rendelt Pálffyt is maga mellé vévén, sept. 9-kén

---

Starhemberg visszaczafolását.) *Kolinovics* Commentjárai szerint pedig *Bottyán* september elején megújítá diversóit Ausztria felé, *Kis-Martont* feldúlatta, Bécs-Újhely előtt csatározott, és a Lajta környékét réműléssel tölték el hadai. (Szalaynál, VI köt. 466 l.) V. ö. Medows angol követ tudósítását Harley külügyministerhez, Bécsből sept. 10-kéről: »By letters from Presbourg we are advised, that Count Guido of Staremberg had passed thro, that city in his way to Neusidel (Nizsider) on this side de Danube, whether Count Herberstein, Vice-President of the Council of War, and the Commissary General Count Schlick are gone from hence, to confer with him about the present situation of affairs in those parts. This said, *that Bottian and Bezeredi had assembled a considerable body of troops, with which they threaten to make an excursion to the gates of his city* (Bécs), *and to burn the suburbs*. To prevent this, all the Imperial Cavalry on the other side of the Danube, has passed that river at Presbourg, which being joined the troops that are already on this side the river, this thought they will have a sufficient force to stope the progress of the Enemy. — The Imperial Infantry remains encamped at Szeret on the Waag.« *(Archiv. Rákócz.* II-ik oszt. III. köt. 338 l.) A jól értesült angol tudósítása, íme, tökéletesen egyez Pálffy levelével és a többi közölt adatokkal.

[1]) »Hogy Styriából szerencsésen visszatértünk, az ellenségnek derekas motussától nem is tartván Rabutin általmenetele után: *észre sem vettük Gvido Storembergnek általjövetelét, hanem csak akkor tudtuk meg, midőn Sopront*úl *megindúlván*, ötezer emberrel Csepreghez szállott. Onnét a Rábához szándékozik, a sárvári hidat is keményen csináltatja.« Írja 1707. sept. 12-kén árpási táborából *Bottyán* tbk, Eszterházy Antalnak, a kitől egyúttal némi segédhadak általküldését szorgalmazza. (Eredeti levél a kir. kamara levéltárában Budán.)

[2]) L. a frankfurti Theatrum Europaeum VIII-ik kötetének alább idézendő helyét, s v. ö. a kőszegi jkv adataival.

Nagy-Baromhoz szálla;[1]) honnét Ebergényit előreindítva, ez Bezerédynek Goda István ezredes alatt Közép-Pulyán vigyázatlanúl talált előhadát szétugrasztotta. Két zászló és feles katonaló jutott a győztesek kezébe, 60—70 ember veszedelmével a kuruczok részéről[2]). Godáék a Répcze vize felé menekűltek; azonban Frankó falunál előtalálván a Ghyllányi dragonyos-századot: míg a had a Répcze hídján költözék, a dragonyosokkal visszafordúlt az utócsapat s az üldöző horvát és német lovassággal összecsapott. Az elesettek számát ki harmincznak, ki negyvennek, többnek — kevesebbnek: de mindenesetre magyarok és németek veszteségét a császári kútfők is *egyformának* vallják.[3]) — Starhemberg erre Nagy-Baromtól sept. 10-kén táborostúl megindúlván Lingvándnak, Csepreghez nyomúlt: de egy rácz dandárral gr. Nádasdy Ferencz tbkot sarczolási czélból Kőszegre detacheirozá,[4]) — honnét Bezerédy, előhadának említett vere-

---

[1]) A *Kőszeg* városi jegyzőkönyv sept. 9 és 10-iki bejegyzései.

[2]) *Tersztyánszky István* alezredes a bakony-szent-lászlói fürdőből 1707. sept. 13-káról írja Eszterházynak: »Negyednapja, Rábántúl Középsö-Pulyánban Godát, vigyázatlanságok s részegségek miatt Ebergényi fölverette fényes nappal; többet 60 vagy 70 katonánál vesztett el, két zászlót, azonkívül feles lovat.« (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

[3]) A császárpárti *Festetich Pál* írja Sopronybúl 1707. sept. 12-kén gr. Csáky Imrének: »Generális Uram (Ebergényi) megszalasztván Pulyánál az magyarságot, — Fölsö-Pulyán lévén Goda nevő ezeres-kapitány, Giláni-dragonyosokban is százig való, azok voltak Frankó falu felé; ott megtorlódván a Répcze hídján: megfordúlt az hátúljáró; ott veszett, ki harmincznak, ki negyvennek, többnek-kevesebbnek beszélik, — elég az, *hogy mondatik egyaránt való veszésnek.*« (Eredeti levél a gr. Csákyak szepes-mindszenti levéltárában.)

[4]) »Die 10. Septembris kora reggel Nagy-Baromnál lóra ülvén az egész ott levő corpus, ment Ligvánd felé, maga Starhemberg uram ő Excjával; Generális Nádasdy Ferencz uram pedig az mi városunk (Kőszeg) felé, az minthogy reggeli 8 óra tájban be is jütt, általmenvén az városon. *A rácz ság pedig a gyöpön nemcsak a marhát a mit kaphatott, megölte, de sok házat is feltört, az embereket pedig kivetköztették* mind a városon s mind *pedig a mezőn és szőllőhegyeken.*" Nádasdy a hadi sarcz enyhítéséért könyörgő kőszegi bírót és öt tanácsbelit: *„Ihr Schelm, ich will euch lernen!«* szavakkal elfogatván, a csepregi táborba küldötte Starhembergh-hez, *„maga pedig az néppel* (táborral) *Szombathelyre ment.*" (Kőszeg városi jkv.)

sége után, még idejében Szombathelyre, Bottyánhoz vonúlt. E tábornok, eddig oly fényes sikerűnek bebizonyúlt elvéhez ragaszkodva: a kitűnően begyakorlott császári sorezredekkel döntő ütközetet nem fogadni el, hanem apró harczokkal rongálni és fogyasztani őket, — most sem ajánlott nyilt csatát Starhembergnek; e helyett sept. 11-kén Szombathelytől a Rábavonal védelme alá, a már annyiszor fontos szerepet vitt *árpási hídhoz* szállítá táborát, [1]) Bezerédyt pedig a maga dandárával, a Sárvárral szemben fekvő Kemenes-aljára rendelé, nyilván azért, hogy a Starhemberg parancsára építeni kezdett sárvári hidat szemmel tartsa.

Bottyánnak ezen hadállás-választásai megint kitűnő vezéri képességről tanúskodnak. Mert míg a császáriak átkelési pontja elé egy ügyes, vitéz dandárnok alatt jelentékeny lovas-csapatot vet, mely a netalán átkelendő ellenséget gyors manoevre-eivel a Kemenes és Zala erdős-halmos vidékein tetszése szerint hurczolhatja ide és tova: addig maga a főerővel hatalmában tartja a Rába-vonal leglényegesebb átkelési pontját, honnét Starhembergnek Zala felé nyomúlása esetére, ő viszont ismét a Lajta és az osztrák határok felé törhet, a körűlmények szerint akár Magyar-Óvár és Bruck, akár pedig Kapuvár, Soprony s Kis-Marton irányában. Továbbá, e pontrúl folyvást akarata szerint bocsátgathatá — aminthogy sűrűen bocsátgatta is — kisebb csapatokra osztott lovasságát Csepreg és Kapuvár felé.

Starhemberg a megsarczolt Kőszegen és fölprédált Szombathelyen Nádasdy által requirált élelmi szállítmánynyal megrakodva, sept. 11-kén Csepregről megindúlt, a kuruczok ostromzárlata által már jól kiéheztetett Sárvár megsegítésére. [2]) Ideérkezvén a tábornagy, s hihetően hírt vévén Bottyán és Bezerédy had-

---

[1]) L. Bottyán föntebb idézett levelét, mely *sept. 12-kén Árpásnál* kelt.

[2]) »Die 11. Septembris Csepregből megindúlt Generális Staremberg uram ő Excja, és az Uraimékat is (az elfogatott tanácsbelieket) elvitte *Sárvár felé.*“ (Kőszegi jkv.) V. ö. b. *Berényi* Ferencz naplója sept. 17-iki följegyzését: »Darázs írja, hogy Kőszegrűl *és Szombathelyrűl* a Feldmarsalk egynihány embert vitt el magával, és *Szombathelyt hogy felprédálták.*“

állásairól: ő is belátott Rákóczi vezénylő-tábornokának kártyáiba. Ugyanis Starhemberggel most csak lovasság volt, Bottyán pedig az árpási erős állás hídfő-sánczolatait ezúttal harmadfélezer gyaloggal rakván meg: [1]) az előbbinek nem vala módjában őt onnét egy könnyen kizavarni; de meg, ha tetemes áldozattal, vagy Győrből hozatandott tűzérséggel kiszoríthatja is: Bottyán bizonyára ismét a karakói, még erősebb állásba vonúl, mint egy hó előtt Rabutinnal szemben tette volt. Guidó grófnak azonban nem vala kedve magát Rabutin szerepének utánzására adni. Letett tehát Bottyán megszorításának tervéről; [2]) és bölcsen általlátván azt is, hogy, ha ő Sárvárnál a Rábán átkelve, Bezerédyt Zala felé űzi: akkor Bottyán lovasságát Árpástól okvetlenül feltolja az osztrák határokig, újból fenyegetendő Bécs környékét, — megelégedett azért ezúttal a kuruczoknak a Lajta-vonaltól való lejebbnyomásával és *Sárvár* megélelmezésével. Az itteni Rába-híd készítését ismét abbanhagyatta, s sept. 11-kén este kiadá a parancsot táborának a megindúlásra másnap, *Kapuvár felé*. Pálffyt pedig azonnal előreindítá; a ki is sept. 12-kére virradóra, a kuruczoknak Kapuvár zárlatát fedező hét századnyi lovas-csapatát szétrobbantá, s a kapuvári-másként Kis-Rábán lévő két hídjokat elnyeré.[3]) Azután, a közlekedést ekként Kapuvárral megnyitván,

---

[1]) Bottyán alább idézendő, sept. 17-iki levele szerint, a tábornok erélyes hadgyűjtési intézkedései folytán Moóry István hajdú-ezere ekkor már teljesszámú, s a Cziráky-Benkő ezred is csaknem complette vala; melyeken kívűl még Révay Gáspár hajdúi is Árpásnál állának.

[2]) »Guido (azért) ment által (a Dunán), *hogy bán urammal conjungálván magát, Vak-Bottyánt szoríthassa meg valahol.* Bécsből írják, hogy *igen sajnálják a Generálok, hogy így sétáltatják őköt az magyarok.*« (B. *Berényi Ferencz* sept. 15-ki naplójegyzete.)

[3]) »Tegnapra verradóra — írja Bakony-Szent-Lászlóról 1707. sept. 13-káról *Terztyánszky István* Eszterházynak — Kapuvár tájékán hét zászlóbúl álló portánkat Pálffy fölverte, a Rábán való két hidainkat elnyerte; feles katona esett el, kinek még számát nem tudhatjuk. Hőgyészy Ádám is, szegény, elveszett. Pálffy egész hadaival Kapuvár tájékán campéroz.« — A mi a kurucz porta veszteségét illeti: e levél írója az első, rendesen nagyítani szokott hír benyomása alatt állott; ugyanis sem Bottyán sept. 12. és 17-iki levelei, sem más egyéb jelentések nem említvén e kapuvári eseményt, az csak jelentéktelen lehetett. *Hőgyészy Ádámnak*, Bottyán ezredebeli őrnagynak, eleste is *vakhír* volt: mert

táborát e vár környéken üté föl, maga azonban visszatért az ezen nap (sept. 12.) csak Répcze-Lakig érkezett Starhemberghez. [1])

Bezerédy Imre, parancsolatjához képest, a mint a cs. tábornagy serege Sárvártól Kapuvár felé indúlt: sept. 12-kén azonnal átkelt dandárával a Rábán Rumnál, [2]) hogy újból szokott állomására Kőszegre és Soprony elejére siessen. Guidó gróf pedig, — ki útja közben hírt vőn, hogy a Vág mellett, távollétében roszszúl kezdenek a dolgok folyni: Eszterházy Szeredet ostromolja, és Ocskay László Morvába újabban beütni készűl, — tábora bágyadt lovaitól kitelhető gyorsított menetekkel siet vala Kapuvártól Köpcsénynek, Pozsonynak, és itt által a Dunán. [3]) Pálffyt is-

---

Hőgyészy még 1708 1710 folytán is élt, pl. 1708. febr. 21-kén s mart. 13-kán Komárom elején álla őrt öt századdal. (L. *Eszterházy Antal* tábori könyvében a részére kiadott utasítások kivonatait.) 1709 végén s 1710 elején pedig Győrött üle hadi fogságban. (L. *Thaly:* »Ocskay László élete.«)

[1]) *Kőszeg* városi jegyzőkönyv, a melynek sept. 14-iki bejegyzései szerint mind Pálffy, mind Ebergényi és Nádasdy tábornokok személyesen ott valának sept. 12-kén délután Starhemberg répcze-laki táborában. Itt fogadá ugyanis a tábornagy Kőszeg városa újabb küldöttségét, mely az elfogott városbíró és öt tanácsnok szabadonbocsátásáért esedezék. De a válasz ez volt: »*Gincz, Gincz!* (Güns, Kőszeg) *Selmák, selmák vagytok, és nem ő Fölsége hívei! Már négy esztendőtűl fogva hazugsággal tartottátok magatokat.* Eleget tettetek ő Fölsége parancsolatjának? . . . A pápistákat kihánytátok a tanácsból, és lutheránusokat vettetek be; *a Rákóczi parancsolatjának eleget tettetek*, — most is csak a lutheránusok regnálnak nálatok. *Fölakasztatom a bírátokat!*" S e nem igen bíztató válaszszal a városbírót és öt tanácsost csakugyan Sopronyba küldé a maréchal rabságra, honnét azok aztán csakis a szegény városon Nádasdy által vont 2000 tallérnyi sarczon és 10,000 frtig való kezeslevél kiállítása után bocsáttattak vala szabadon. Megjegyzendő, hogy a kőszegi küldöttség ajándékokat, sőt készpénzt is vitt magával »a Generálisság számára,« s Pálffy és a többiek ez adományokat »kedvesen vették;« azonban »*Starhemberg ő Excjának semmisem küldetett: mert semmit sem veszen el discretióképen.*« A durva szavak mellett tehát, legalább egyénileg, megvesztegethetlen jellem tünteti ki a tábornagyot.

[2]) »Bezerédy uramat is az Rábán általnyomták volt: *de tegnap megént Rumnál általment maga corpussával.*« (*Tersztyánszky* levele, sept. 13.)

[3]) »Die Malcontenten liessen sich auch diesseits der Donau gegen Oedenburg und da herum stark sehen; sie sollten der Orten in Oesterreich einzudringen, auch alles mit Feuer und Schwert zu verwüsten Willens seyn. Es wurde bey diesen Conjuncturen der General-Kriegs-Commissarius

mét Óvár táján hagyá Draskovich-csal; de Ebergényit személyére nézve — mint látszik — magával vivé, s a Soprony-vidéki parancsnoksággal Nádasdyt bízta meg.

Starhemberg, a ki általában nem volt oly kegyetlen ember, mint Rabutin, ezen dunántúli táborjárásában az égetést sehol

---

Graf Schlick und der Kriegs-Rath-Vice-Praesident von Herberstein nach Petronell geschickt, mit den Starhemberg daselbst eine Beredung zu halten; nach welcher nun gemeldeter General mit 5000 Pferden den 8. September bey Oedenburg ohnversehens vorbey kam, *in der Meinung: daherum sich findenden Rebellen eins anzuhenken*, — die aber Wind darvon bekommen, und sich in der Zeit davon gemacht hatten, dass Starhemberg wenige erdappte, doch Sárvár mit ein und andern Nothwendigkeiten versahe, hernach wiederum zu seynen Corps *über Pressburg* kehrete, unterm Nádasdy einige Leute gen Oedenburg sendende, dassige Gegenden zu bedecken. *Weiter war nichts aus zu richten.*" (Theatrum Europaeum, VIII-ik kötet.) Ezzel összhangzik a labancz *Bakos János* Bécsben 1707. sept. 14-kén kelt tudósítása gr. Erdődy Györgynéhez: »Generál Starmberg uram ő Excja szándékozott volt *Nyitrát megvenni*; azonban, hogy Dunán innét *Soprony s Vas vármegyékben* alkalmatlankodtak a magyar malecontentusok és *Styriát* is fenyegették rablással, — *általjött a Vágon, és bizonyos lovas-ezerekkel ellenek jött;* de azok észrevévén, elmentek előtte, és így *nem sok kárt tehetett még eddig bennök; azok penig a hol érik, csipdezik ezeket.*" (Eredeti levél, gyüjteményemben.) A Vág táján elkezdett revocáló hadműködésekre nézve pedig lásd gr. *Eszterházy* Antal tábori könyvét, ú. m. »*16. Sept. Sopronyirúl* Brigadéros *Ocskay* uramnak adatik értésére az conferentiában lett végezés szerint *Szered* várának formális megszállása; s intimáltatik, hogy mellé vévén Nikházy és Orosz Pál uraimék regimentjeit, bécsapván *Morvában*, tüzzel-vassal rajtok legyen, most lévén ideje: mivel Gído *Starhemberg* hasonló égetéseket kíván elkövetni a Dunán túli földön.« S *ugyanott sept. 21-kéről* jelentés a fejedelemhez: »Én (Eszterházy) orderem szerint ide Vág mellé siettem, s ottan legelsőben is szeredi hídnál lévő két sánczbúl a németeket kivágatván, Nagy-Szombatnál lévő ellenség (Starhemberg gyalogsága) ellen igyekeztünk. Szered várának megszállására 17. Septembris étszaka 12 óra tájban küldöttem.« (*Nemzeti Múzeum.*) V. ö. még Rákóczi sept. 27-ki válaszát Eszterházyhoz, »Archivum Rákóczianum« I. oszt. II. köt. 106—107. l., s Eszterházy 1707. oct. 26-iki hadi jelentésének 12-ik pontját, továbbá *Bagossy Pál* levelét 1707. sept. 20-kán Sentéről Eszterházyhoz: »Starumbergh elérkezéséig a bumbardázást (Szered vára ellen) én elkövetem, hogy annál is inkább Starumberghet avocálhassuk maga operatióibúl.« (*Eredeti levél* a kamarai archivumban.)

meg nem engedé,[1]) talán mert újabb, rettentő visszatorlásoktól is tartott; hanem, a mi a dúlást és prédálást illeti: azt az ő katonái is mindenütt elkövették. Egyébiránt, itt járta alatt és után a katonai helyzetet a maga rövidségében is eléggé jellemzi Bottyán tudósítása Eszterházyhoz:

»Az mi kevés állandó katonaság vagyon mellettem, azzal hol defensive, s hol offensive forgatom magamat. Akkori (sept. 12.) segítség-kívánásomnak is oka volt, hogy Storemberg általjövén az Dunán, Sopron felől Szombathely és Sárvárig mintegy ötezered magával (több volt!) kicsapott. Az Rábán alól ugyan nem jött: hanem Rábaköznek által, ki az Jenden, és megint vissza által az Dunán ment. *Az ő általjövetelét penig okozta, hogy én Stýriában bémenvén, sok számtalan falukat égettünk Pápa elégetéséért; azonkívül az Lajtán Harrachnak sok malmát fölégettettem, az mellett több malmokat és falukat Austriában.* Ő, ez mostani útjában és fordúlásában sehol, semmit sem égetett, — hanem *valamerre ment: az falukat felprédáltatta és dúlta.*

Az ellenség nem tett semmi derekas csapást is rajtunk: *sőt mi tíz-húsz annyit elhúzdaltunk és csípdeztünk bennök*, s naprúl napra is háborgatjuk, és az rabok (hadi foglyok) szaporodnak. Valamennyi magyar rabok Dunán innét lévő császár váraiban voltak: mindenünnét kicserélvén, kiszabadítottam; még is feles rabjaink lévén Sümegen és Csesznekben, nem tudom, vélek mit tegyek? Az várakat kenyérbűl csak megszűkítik. Kérem Ngodat, méltóztassék dispositiót tenni, hogy az karvai passuson lehessen mód az rabok általküldésében és az általjárásban; inkább magam applicálnék oda valamely hajdúságot: *mivel Móri István uram ezere már effectivus státusban vagyon, Benkő Ferencz uramé is alkalmasint szaporodik*; rövid nap, reménlem, az is compleáltatik. — Most azon lészek, *hogy az Nyúlasra beszállhassak rövid nap alatt*, — és valamit Isten adott tudnom országunk hasznára s javára, bizony éjjel-nappal szorgalmatoskodván, elkövetem.« [2])

[1]) »Guido igen csendesen viseli magát; Rabutin ellenben, valahol elmegy, mindenütt éget, pusztít.« (B. *Berényi* naplója, sept. 6-káról; v. ö. Bottyán sept. 17-iki levelével.)

[2]) *Bottyán* ezen, a Bitva vizénél, 1707. sept. 17-kén kelt levelének eredetije, a kir. kamara levéltárában Budán őriztetik.

Fölment-e ekkor tájban a tábornok személyesen is a Nyúlas vidékére? Adatok hiányában nem tudjuk; de egykorú naplóföljegyzések értesítnek bennünket arról, hogy sűrűen felszáguldó hadai Pálffyt már sept. 14-kén Óvár ágyúi alá szorították, [1]) egy rész horvát gyalogság pedig Köpcsénytől a pozsonyi hídfő sánczaiba vonúlt elűlök. [2]) Más oldalról 1500 kurucz — nyilván Bezerédyvel — september végén Nagy-Höflleinig barangolt, s az ottani hg. Eszterházy-ménest elhajtotta. Sept. végnapjaiban Német-Újhely előtt, osztrák földön, csatározának a kuruczok, kiknek hódoltató portyáik ismét sűrűn csapdoztak Ausztriába, de rend szerint nem többé égetve, hanem csak tűzváltságot szedve; mindazáltal az ennek fizetését megtagadó községek házaiba ezentúl is üszköt vetnek vala. [3])

A september második felében Dunántúl lefolyt hadi eseményekről ennyit tudunk.

Bottyánt sept. 22-kén Árpással szemben, Móriczhidánál találjuk táborban. [4]) Ide hívatta volt össze nehány nappal megelőzőleg a hadi és dicasterialis (országos közjövedelmi tanácsbeli) főtiszteket értekezletre. E tanácskozmányon egyértelműleg elhatározák, hogy, a még mindig nagyobbára fizetetlen katonaság fölsegélése szempontjából, a császári várakba szorúlt földbirtokos osztály ismételten érkező kérő-leveleinek engedve: a Győrré, Sopronyba és ennek környékén levő apró várakba, továbbá Esztergamba zárkózott labanczoknak, végre a Soprony és Buda városi polgárságnak, bizonyos kialkuvandó összegek lefizetése és a kötendő szerződések föltételei mellett, megengedtessék a körűl fekvő hegyeken a békés leszüretelés, a bortermés beszállíthatása, és szőleiknek további munkája. [5])

---

[1]) B. *Berényi Ferencz* naplója. (Nemzeti Múzeum.)

[2]) »Pálffy horvátja ott vagyon túl a Dunán, a pozsonyi híd végin.« (Galánthai *Balogh István* dandárnoknak Német-Gurabon 1707. sept. 19. költ levele Eszterházy Antalhoz. Eredetije gyűjteményemben.)

[3]) B. *Berényi* Ferencz naplója. — Polthári *Soós Pál* is, Bars vármegye Kis-Tapolcsánytt 1707. sept. 16-kán tartott gyűléséből újságolja Radvánszky Jánosnak, hogy Bottyán és Bezerédy hadai »nem régen« *Schachechatot* Ausztriában fölégették. (B. Radvánszky-levéltár.)

[4]) Itt és e napon kelt a győriekkel kötött szerződése.

[5]) »Tovább is az haza javát kívánván ez szerint munkálkodnunk:

Ehhez képest »a győri szőlők iránt a dicasterium alkudt meg 2550 rhénes frtokban,« mely szerződést Bottyán, mint kormányzó-tábornok, sept. 22-kén erősíté meg. [1]) Az esztergamiakkal 600 rh. frtban alkuvék meg a gazdasági tanács, [2]) a Soprony-megyei földesurak és szőlőbirtokosokkal pedig 300 körmöczi aranyban és 200 frt folyópénzben;[3]) végre Soprony városával az alku sokáig húzódott: mivel a körültekintő polgárság, a

egybenhivatván mind hadi, mind penig dicasteriális főtiszt uraimékat, közönséges, egyező akaratból resolváltatott, hogy a szüret közelítvén, mind győri, mind sopronyi s mind más aprólékos hegyek termését hogy betakaríthassák az ellenkezők, vélek megalkudjunk, s azon pénzt az itt való fiscalitások jövedelmivel együtt összetévén: *ha csak egy havi fizetést is nyújtsunk az egész hadaknak.*« (*Bottyán* levele 1707. oct. 27-kén Bakony-Szent-Lászlórúl *Bercsényihez.*)

[1]) A szerződés egykorú másolata *Győr megye* levéltárában. Megengedtetett e szerint gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek és püspöknek, a győri káptalannak és jezsuitáknak, úgy »a győri külső, belső városokban lakozó főrend, nemes, katonai és nemtelen személyeknek« a szabadhegyi, szent-mártoni, ménfői, csanaki, három nyúli, két baráti, écsi, ravazdi, szemerei, kis-péczi, fölpéczi, nyalkai, kajári és pázmándi hegyeken a leszüretelés, dézmabeszedés, a mustnak behordása, úgy a szőlők szabados megmunkálása. Kivétetnek csupán a »tápi, ságí, töltéstavai és csepi promontoriumok,« mint a melyek »confoederatus (kurucz) hadi tiszt uraiméknak vagynak árendában kiadva, — azok győri uraiméknak nem adatnak.«

[2]) *Bottyán* levele Pápáról 1707. oct. 17-kéről Szluha Ferenczhez. V. ö. Lábody Kata özv. Suár Ferenczénének a kir. budai kamarához Esztergamból 1707. oct. 19-ikén intézett levelét: ». . . ratione pensionis, quam de vineis Bottyánio pendere tenemur.« (Eredeti a kamarai archivumban.)

[3]) Szent-Györgyi *Horváth Zsigmond*, az orsz. közjövedelmi tanács dunántúli osztályának főnöke és *Bezerédy Imre* dandárnok, 1707. oct. 11-kén Nagy-Geresden állítják ki az alkulevelet a Soprony-megyei fertő-szent-miklósi, endrédi, keresztúri, lánzséri, lákompaki, kaboldi, lékai uradalmakbeli szőlődézmák beszedhetése és a leszüretelhetés iránt, a föntmondott váltságdíjért. S másnap ugyanott Bezerédy útlevelet ad a német-újhelyi osztrák polgároknak, kik Lánzsér, Kabold, Lákompak és Kereszttúr uradalmakban szőlőket bírnak, a szabadon alájöhetésre és bortermésök felhordathatására. Hg *Eszterházy Pál* nádor pedig már 1707. sept. 7-kén Bécsben kelt levelével fölhatalmazza Soprony vármegye tisztikarát a szüreti alku megkötésére a kuruczokkal. (Eredeti levelek Soprony-megye levéltárában.)

német helyőrségben s Nádasdy táborában bizakodva, mind azt vélé és várá, hogy majd talán csak lejebb szorítják a kurucz erőt, s ők váltság nélkül is leszüretelhetnek. De mind ebből semmisem lőn; s késő őszszel, — a midőn az esőkben már rothadni kezd vala a szőlő, — csak megalkudtak ők is a kuruczokkal »um ein gutes Stück Geld« a mint magát Ritter helyi krónikája kifejezi.[1]).

A budaiak, helyőrségük ótalmában reménykedve, szintén hosszabb ideig vonakodnak vala megalkudni; de Bottyán rendeletéből Szekeres hadai már sept. vége felé oly erős állást foglaltak a híres bortermő szőlőhegyeken, hogy Pfeffershoven tábornoknak őket onnan elűzni nem volt hatalmában.[2]) S bár a magyarok a szabad leszüretelhetésért aránylag igen magas díjat követelnek vala, — elvégre mégis kénytelenek lőnek velök megegyezni.

Az ily módon begyűlt pénzek aztán — a september, október és november havak folytán egyenként általános szemle alá vett ezredek között kiosztattak.[3]) Ekként, atyai-módon táp-

---

[1]) »*Történelmi Naplók*«, közli Thaly Kálmán; 542—543 l. V. ö. *Jericzky* Péternek Fraknóból 1707. oct. 18. gr. Csáky Imre püspökhöz irott levelét: »A sopronyiak alkuja a magyarokkal a szüret iránt meghasonlott, mivel *ezer aranyat* kívántak a várostól; sopronyi plébánus uram ugyan újra oda van velök alkudozni, kit is óránként várják.« (Eredeti levél a gr. Csákyak mindszenti levéltárában.)

[2]) *Medowe* angol követ tudósítása Bécsből, oct. 1-jéről Harley britt külügyministerhez: »Letters from Buda of the 27. of last Month advise, that the Malcontents had posted themselves on the hills thereabouts, in order to hinder the inhabitants from gathering in their grapes. The contributions which the Hungarians demand of the inhabitants for their vintage, are so excessive, that they are not able to pay them, and yet, tis fared, the inhabitants have not force enough to drive them from the Posts of which they are possessed.« (*Archiv. Rákócz.* II-ik oszt. III. köt. 342 l.) *Bessenyey Zsigmond* ezredes is írja Nagy-Kátáról 1707. october 2-káról Károlyi Sándor tbknak: »Szekeres uram Ó-Buda táját látogatván gyakran, impediálja a budai szüretezést; már vagy kétszer kemény lövés continuáltatott (a várágyúkból) hozzájok.« (*Eredeti levél* a gr. Károlyi-archivumban.)

[3]) L. Bottyánnak 1707. oct 27. Szent-Lászlón, és nov. 12. Beleden gr. Bercsényihez irott leveleit.

lálgatta az öreg tábornok »vitézlő fiait.« Akadt mégis oly bal vélekedésű ember, ki Bottyánnak még e jólelkű gondoskodását is félremagyarázván, az ez által érzékenyen sértett tábornoknak a dunántúli vesződséges vezényletről (»galyibás commandó«) való leköszönését idézte elő, mint alább látni fogjuk. Most azonban a csatatéren nagyérdekű hadi esemény vár reánk, — *a sopronyi ütközet*. Lássuk tehát előbb ezt.

Gr. Nádasdy Ferencz cs. tábornok, az 1671-ben lefejezett országbírónak nyelvben és érzelemben tökéletes német zsoldossá változott fia, vette volt át a soprony-vidéki vezényletet Ebergényitől, Starhembergnek a Dunán visszamenetelével, mindazáltal gr. Pálffy János, mint dunántúli cs. fővezér parancsnoksága alatt. Rabutínnak, és utóbb Starhembergnek a Dunán általköltözése óta, nyilt téren többé semmiféle ellenséges haderő nem volt képes magát fenntartani Bottyán tábornok hatalma előtt. A bán horvátjaival és vasas-ezredével Magyar-Óvár ágyúi alá húzódván, legfölebb a Lajta-vonal védelmére szorítkozott, — nyilt harczot ajánlani, megtámadható helyen tábort ütni, eszébe sem jut vala. Nádasdy pedig, mint tudjuk, szintén csak a fertő-soprony-fraknói sánczvonal védelmére, vagyis az osztrák határok födözésére, volt hivatva. Alatta állának a Soprony városa, ennek a mai »Kruzen-berg«-en létezett föllegvára, és a farkasdi (Balf) redouteoknak helyőrségét képezett német gyalog-ezreden kívül, a Bayreuth és Breuner dragonyos-ezredek, saját — csonka — labancz huszárezrede, 5—600 rácz-horvát lovas Budacsky és b. Gera törzstisztek alatt, s végre a sopronyvárosi »Frey-Compagnie.« (Egy csapat helybeli könnyű-lovas.[1])

Bottyán, miután nyilt ellenséget többé az egész ország-

---

[1]) Van még egy datum nélküli, de bizonyára az 1707-ik év őszéről való következő hadi létszám-kimutatás a vörösvári levéltárban: »Uhlfeld regimentjéből Monticelli névő oberslaidinantja commendója alatt Erdélyből kijött commandérozott had száma. *Curassiros*, de mind zászlók nélkül: La Tour, nro 150; Hannover 95, Uhlfeld 200; Steinville 130 = 575. *Dragonerek*: Barait 200; Brainer 100; Altheim 160 = 460. Külön-különféle regimentből *gyalog* circiter 800. Az *vidékick* (végvidékiek?) summája nro 1835. *Brainer* Zobonnál (?) 800; *Holy* 600. *Rácz* s *horvát* nro 600, = 3835. Nádasdy Ferencz corpussa: 2000.«

részben nem talált: örökös tevékenységi vágyától üzetve, — mely vágy véglehelletéig nem hagyá el őt, — elhatározá, hogy ellenét zárt helyeiben is föl fogja keresni; minthogy pedig ostromágyúkkal nem rendelkezett: nem vala más módja, mint az ellenséget *csellel* kicsalni falai mögül, és úgy kényszeríteni ütközetre. És ez sikerült. Midőn a vezénylő tábornok épen e tervével foglalkoznék s rendelkezéseit kiadná: veszi a váratlan hírt, hogy az ezen évben szokatlanúl korán és roppant mérvben beköszöntött őszi esőzések Nádasdy elsánczolt táborát immár a sopronyi »*kórház rétjé*«-ről is kiöntötték, úgy hogy az október 1-jén mindenestől be a város bástyái mögé, falai közé költözék. [1])

Bottyán szeretett a néhézségekkel daczolni; e hír tehát nemhogy, közönséges lelkek módja szerint, terve abbanhagyására bírta volna, — sőt rögtöni cselekvésre ösztönözte őt. Török István ezredét s Pethő György huszárszázadait Győr és Óvár szemmel tartására, Benkő Ferencz hajdúit pedig Sárvár és Kapuvár ostromzárlatára hátrahagyván, maga vezérkarával, saját és Somogyi Ádám lovas-, továbbá b. Révay Gáspár és Moóry István gyalog-ezredeivel még az nap (oct. 1-jén) kiindúlt a Rábaközből, s Fertő-Szent-Miklósnak, Lózsnak, Kövesdnek menve, a Kőszegről odarendelt Bezerédyvel a Sopronytúl délnek csak egy mértföldnyire fekvő Fülesnél egyesült. Mind ez a mily gyorsan, ép olyan csendben s az ellenféltől nem is gyanítva történt; és másnap hajnalban megindúlának Soprony felé. S így fejlődött ki a *soprony-németkeresztúri csata* 1707. október 2-kán, Bottyán és Nádasdy tábornokok között.

Alig van ütközet a Rákóczi-korban, melyről annyi — mind magyar, mind német-párti — egykorú tudósítással bírnánk, mint épen ezen érdekes hadi eseményről; de e tudósítások, egy-

[1]) »Als nun vor Regenwetter und grossen Gestank, wegen den Mist, das Volk auf den Kraut-Äckern in der Lager nicht mehr bleiben konnte: haben sie Lager auf den Spittalwiesen aufgeschlagen; und als sie nun da eine Zeit lang gelegen, hernach wegen des anhaltenden Regenwetters auch allda nicht mehr bleiben konnten, — sind sie den 1-ten October in der Stadt cinquartiert worden.« *(Ritter* Gy. sopronyi polgár krónikája, 541. l. akadémiai kiadás.)

két kivétellel, eddigelé mind ismeretlenek valának, most, a jelen tanúlmány keretében használtatnak föl a hazai történettudomány érdekében *elŭször*. E számos egykorú jelentés tanúlmányozása s bírálati egybevetése teszi lehetővé, a sopronyi ütközet alábbi, talán elég szemlélhető és kimerítő leírását. [1])

A csapatok tehát octóber 1-jén éjjelre összpontosítva voltak. Jőjjünk azért tisztába mindenekelőtt a csatában részt venni hivatott haderők létszámával. Minthogy Bottyán személyesen vezényelt: jelen volt vele az egész vezérkar. Saját, ekkor még kivételesen 13 századból állott huszárezredéből legföljebb 10 század vala itt, mivel 3 a Mezőföldön, Fehérvár és Veszprém között állomásozék. Somogyi Ádám ezrede, tudtunk szerint, szintén nem volt itt teljes létszámban: egy-pár század belőle, a szokott hadi rendtartáshoz képest, a Győr, Komárom és Tata közötti vígyázásra odamarada. Bezerédyvel jövének: saját lovas-ezrede, önkénteseivel és báró Ghyllányi dragonyos-századával; Goda István a maga négy-ötödfélszáz huszárjával, és Kisfaludy György ezredéből vagy magával e dandárnokkal, avagy hihetőbben vezénylő-ezredese Kis Gergelylyel vagy négyszáz ember: mert a többi a Stŷria felőli határokat őrzé. Kisfaludy Lászlóról Bezerédy oct. 13-iki levelében világosan említi, hogy *nem* volt ott, ezrede a Muraköz, nevezetesen Kottori, Légrád, Kaproncza felé, s általában a horvát határokon álla őrt. Balogh Ádám már régóta

---

[1]) Elsőrendű kútfőink e harcz előadásánál a következők: *Bottyán János* tábornok levelei, 1707. oct. 6-káról gr. Eszterházy Antalhoz, oct. 17-kéről Szluha Ferenczhez, és oct. 27-kéről gr. Bercsényi Miklóshoz; gr. *Nádasdy Ferencz* tábornok levele 1707. oct. 3-káról gr. Koháry Istvánhoz; b. *Révay Gáspár* levele 1707. oct. 6-káról gr. Eszterházy Antalhoz; *Korvínyi János* fő-szemlebiztos tudósítása 1707. oct. 10-kéről, és *Bezerédy Imre* levele 1707. oct. 13-káról, ugyanahhoz; *Csajághy János* levele 1707. oct. 18-káról b. Károlyi Sándorhoz; *Festetich Pál* labancz főúr tudósítása 1707. oct. 3-káról gr. Csáky Imréhez; *Ritter* György János sopronyi polgár egykorú német krónikája; *Kolinovics Gábor* közelkorú történetíró Commentárjai; végre a köllni „*Relationes*"-nek Bécsből 1707. oct. 5-kén keltezett officiosus híradása. E *tizenkét* kútfőt használtuk föl, íme, vázlatunknál; — számot adunk róluk előre, ámbár egyes kiválóbb helyeiket, ott a hol szükségesnek tartjuk, idézendjük szó szerint is.

odalent Szigetvár, Eszék és Pécs környékén, valamint Szekeres Fehérvár és Buda között foglalt el ostromzárlati, illetőleg vígyázó állást. Sándor Lászlónak és Zana Györgynek ekkor már nem voltak ezredeik: végkép feloszlának, s a maradék, a megyék szerint más ezredekbe osztatott be. Végre Török Istvánról és Pethő Györgynek Somody Ferencz-féle századairól már föntebb emlékeztünk, hogy Óvár és Győr körül hagyattak ostromzárlatra, és különösen Pálffy foglalkodtatása czéljából. A gyalogságot pedig csak Moory (másként Móré) Istvánnak teljes, és Révaynak csonka ezrede képezé; mert, mint ezen utóbbi ezredes oct. 6-iki levelében írja, az ő hajdúinak egy része az alezredessel és más főtisztekkel ekkor épen odaáltal volt Karván, az Érsek-Újvárból áthozandó ruha-szállítmány födözése végett. Ekként Révay ezrede nem vala itt teljes állományban.

Ez volt a sopronyi csatára egybevont kurucz haderő. Teljességgel nem áll tehát *Nádasdynak* és *Festetichnek* nagyhangú feldicsekedése: mintha Bottyánnal mind a két Kisfaludy és Balogh Ádám is jelen lettek volna. [1]) Sokkal közelebb járnak a valósághoz a többi császárpárti kútfők, nevezetesen *Ritter* krónikája, mely *négy*, [2]) továbbá a köllni »*Relationes*« bécsi tudósítása és vele egy nyomon *Kolinovics* Commentárjai, a melyek *öt* magyar ezrednek (három lovas és két gyalognak) jelenvoltát említik. [3])

---

[1]) ». . . . Midőn a Vak-Bottyán, Bezerédy, Somogyi, *két Kisfuludy* s Kis Gergely utánnok állván, a ráczokat tőlem elszorították.« (*Nádasdy* idézett levele Kohárihoz.)

»Az magyarság, elítélheti Ngtok, sok volt: Bottyán János Generális, Kisfaludy György, *Kisfaludy László*, Kis Gergely, Goda, *Balogh Ádám*, Somogyi Ádám, Révay ezeres-kapitányok jelen voltak.« (*Festetich Pál*, gr. Csáky Imre váradi püspökhez. Eredetije a szepes-mindszenti Csáky-levéltárban.)

[2]) »Und sollen die Kruzen diesesmahl 4 Regimenter stark gewesen seyn.« (*Ritter* krónikája, 542 l.)

[3]) »Cocles Bothiani cum *duobus* suorum millibus in eos insultum fecerit, et ex condicto Generalis (?) Ungaricus Bezerédi, cum *tribus* millibus succurrendo, eum adjuverit.« (*Relationes*, LXXXIII. sz.)

». . . . Sed hodie in 2 Caesaris legiones et liberam centuriam, Bottyánus cocles cum 2 peditum, et Bezerédius cum 3 millibus equitum, magno furore irruunt.« (*Kolinovics* Commentárjai; a szerző saját kezével írott példányomban a 641-ik lapon.)

Nádasdy erejének számát már említők; megjegyzendő azonban, hogy a két ezred dragonyos, régi, rendes, kitűnően begyakorlott sorkatonaság volt, és pedig csak a nyár elején egészíttetvén ki, teljes létszámban.

Csatatérül a Soprony királyi- és Német-Keresztúr mezővárosok közötti, egy mértföld hosszú, akkoriban még erdős, berkes halmoktól szegélyezett széles völgy szolgált: az Ikva patak völgye, közben a Fertő felé Kopháza, és ettől nyúgotra, a sopronycsepregi országút mentében, Harka nevű helységekkel; ez utóbbitól éjszakra a meglehetős magasságú »csúcsos hegy,« mely Soprony felé a kilátást elzárja. Tehát a harcz-térszín jóformán változatos, — lesvetésekre különösen alkalmas.

A térszín ezen előnyeit nem is múlasztá el fölhasználni Botyán, rejtett állások elfoglalására. Ugyanis oct. 2-ikára virradólag az egész összegyűjtött kurucz haderő oszlopvonalakban kiindúlván az egymás mellett fekvő Füles, Gálosháza és Malomháza helységekből, melyekben éjtszakázott vala, — egy óra múlva elérte Keresztúrt. E városkában a tábornok mindenekelőtt a gyalogságot helyezé el, igen előnyös, fedett állásokba: úgymint Mooóry Istvánt a házakba és kerítések mögé, két oldalról a hosszú főutczán, mely az országútat képezi; b. Révay Gáspárt pedig a lőréses kőfallal környezett régi templom kerítésébe, a mely mintegy váracs gyanánt szolgált. Maga Bottyán a lovassággal a Keresztúrhoz közel, inkább Kopháza felé elnyúló, de mégis az út mindkét oldalára kiterjedő berkes ligetekbe állott be leshelyekre, századok és ezred-számra szabályszerűleg osztva be a hadat, úgy, hogy fejlődött arczvonalakban, rendszeres távközökkel, törhessenek elő. Mily czélszerűen történt e fölállítás, és a rejtett állásaikból egyszerre csatakészen előrohanó csapatok rögtöni kibontakozása mennyire meglepé magát Nádasdyt is, — látni fogjuk a következőkben.

A hadelhelyezés tehát meg lett volna; de hátra volt még az ellenség kicsalogatása, ágyúkkal védett falai mögül. S e feladat ép oly ügyességgel hajtatott végre, mint a felállítás. October 2-ika vasárnapi nap lévén, a sopronyi lakosság a reggeli vagy inkább kora délelőtti órákban isteni tiszteletre gyűlt templo-

maiba. Bottyán nagyobb meglepetés, riadás előidézése okáért, ép ezen időt választá a támadás megkezdésére. Bezerédy önkénteseiből és más, Soprony közvetlen környékét jól ismerő katonákból kiszemelt egy kiváló jó paripás kis csapatot, »*porta*« vagy »*martalék*« gyanánt, melynek föladata volt a sopronyi bástyák alá rohanni, ott merészen belövöldözni, nyargalódzni, zajt ütni, valami zsákmányt elkapni, és az ezen szándékos kihívásokkal kicsalt ellenség előtt megfutamodva, ezt menekülési irányával a leshelyekre, tehát ezúttal Harkának, Kopházának, Keresztúr felé vinni.

A martalék-csapat pontosan megfelelt a reábízottaknak. Épen a templomozás alatt Sopronynál teremvén, nagy lármával a Neustift-kapu elé ütött, s ott egy darabig lármáskodván, 13 darab ökröt elkapott, és elkezdi vala hajtani. Erre a város piaczán fegyverben lévő készültség (Bereitschaft), mely ekkor öt század rácz és horvát lovasból s a sopronyi »Frey-Reuter«-huszárokból állott, Budacsky, karlóczi végvidékbeli alezredes — híres rácz vitéz vezénylete alatt, — Nádasdy parancsára kirohan az említett kapun, hogy a tolakodó kuruczoktól a mondott zsákmányt visszanyerje, és a vakmerőket meglakoltassa. Nádasdy ezen közben általános riadót fuvat, s a még hátramaradt horvátokat, saját labancz huszárait, úgy különösen a két regiment német dragonyost, — szóval az összes lovasságot nyeregbe ülteti és maga is kinyargal.

Budacsky azonban erős lovas-osztályaival a kis kurucz csapatot csakhamar megfordítja, és keményen üzvén, Harka és Kopháza között el, »*sebesen hajtotta*« Keresztúr felé; úgy, hogy a magyar martalék úgy szólván »*hátán vitte*« üldözőit — a *leshelyekre*. Budacsky üző hadoszlopának eleje már majdnem a keresztúri »város végéig« ért: midőn a Bottyán által adatott csatajelre, úgymint hármas trombitariadásra, egyszerre minden oldalról előrohanának a berkekből, ligetekből a magyarok, s a rácz-labancz hadat rögtön megfordítván, és — a mi fő — a Nádasdyval segélyre siető német dandártól elszorítván, mindenfelől körűlvevék. Nagyon kevés volt, a ki megmenekűlhete. Maga Budacsky, báró Gera őrnagygyal, a labanczok Ravicza nevű kapitányával és a ráczok összes tiszteivel elesett; mert rácznak, se

tisztnek, se közrendnek kegyelmet a magyarok nem adtak, [1]) — hanem a horvát tiszteket többnyire csak elfogták, köztük négy századost, [2]) és más tizenkilencz »derekas főtisztet.«

A mészárlás igen rövid ideig tartott; a tőrbe került s egyszerre minden oldalról megtámadt ellenség alig védheté magát, nehány percz alatt meg volt semmisítve,[3]) »*alig szaladt hat vagy hét el közülök.*« Természetesen, a velök volt hat lovassági zászlónak (étandarte) is a győzők kezébe kelle jutni. Zsákmányúl nyerének ezek továbbá 3—400 lovat, nyergekkel, pár pisztolyokkal, teljes szerszámzattal; nemkülönben az elesettek s foglyok fegyvereit, drágább ruháit, ékszereit. És a katonaság — régi hibája szerint — azonnal mohó nyervágygyal hozzálátott a zsákmány összeszedé-

---

[1]) L. Bottyán oct. 6-iki levelét, s v. ö. a Ritter-krónikával.

[2]) L. Festetich Pál levelét.

[3]) »Conjungálván magamat — jelenti *Bottyán*, Bercsényinek — Brigadéros Bezerédy Imre urammal, Soprony alá unitis viribus becsapván, Isten szép szerencsét adott. A leshelyekre jó idején bérendelvén a militiát, nem sok idő alatt kijövén feles németség, előtte bocsátott öt zászlóalja horvátságot, kit is elszorítván dandárjától, — *csak egy tyúkmon* (tyúktojás) *sültig azon, kár nélkül általestünk;* derekassabb főtiszteik életben megtartattak, kiknek is nevek specificatióját includáltam. Legfőebb tisztek penig, a ki többnyire vice-generalatusságot viselt közöttök, *Budacski* nevű, elesett.« — Ugyan *Bottyán* írja, Eszterházynak: »Rábaközből felnyomúlván és Bezerédi urammal conjungálván magamat, Sopron alá diversiót tettem. Martalékot béküldvén, magam az dandárral és cimeteriumban (templomkerítés) s házokban elrakott hajdúsággal Német-Keresztúrott lévén: midőn az martalék az hátán szintén az város végéig hozta az soproni rácz- és horvátságot, — ott megfordítván, az némettül egészlen elszorítottuk és levágtuk, alig szaladt hat vagy hét el közülök; *az rácságot mindinkább levagdaltuk,* hanem a horvátokban alkalmas tiszteket fogdoztunk, kiknek specificatiójokat megküldöttem Ngodnak.« (Eredeti levelek gyüjteményemben.)

Festetich Pál írja gr. Csáky Imrének: »A kuruczok tegnap martalékot bocsátának vala, 13 ökröt elkaptak; azzal kicsalván a mieinket. Azon lármára hamar kimenvén Mlgos Generális (Nádasdy) Uram, az magyar- és horvátság előre kiment, nem várván hozzá a német vitézlőket; elszorítottak az horvátban, úgy az magyarokban; *19 tiszteken kívül Ravicza nevő kapitány a magyarok előtt, az horvát tisztek mind odamaradtak, Budacski uramon kívül négy kapitány. Báró Gera testét behozták, karlóczi tiszt lévén.* A tisztekben ki rab? kik holtak? nem tudhatni.« (Eredeti levél a gr. Csáky-család szepes-mindszenti archivumában.)

séhez, minden tilalom ellenére; s e miatt némely századok sorai igen megszéledtek.

E közben Nádasdy tábornok a harkai hegyről népének veszedelmét látván, sietett a két regiment dragonyossal és huszáraival segítségökre; de azoknak akkorra már végök volt, [1]) mit azonban Nádasdy ekkor még nem tudott. Nyargalt tehát ezredei élén, s »már jól kiment Harkán túl«: midőn egy erdőnyílásnál a leshelyeikből kiomlott, s most, a ráczok megsemmisítése után, főtisztjeik parancsára újra csatarendbe sorakozó kuruczokat egyszerre megpillantja, és sokaságuktól meglepetve, megáll. A tábornok ugyanis korántsem képzelt jelen lenni ily tekintélyes erőt, hanem csak valami részleges »portát.« (Jele, hogy Bottyán minő titokban tudta tartani intézkedéseit, hadereje számát, meneteit.) Nádasdy tehát a kurucz lovasság váratlan számától megdöbbenve, — »legalább háromezerig valónak« látta őket, — a dragonyos-ezredekkel megfordúla, s mint Festetich írja: »*visszatért,*« vagy, mint ő maga mondja: »*nem lévén hová vetnem hátomat, — contramarch-sal mentem Harkánál lévő csúcsos hegy mellé.*« [2])

Bezerédy, a német sorkatonaságnak e hátrálását látva, már jóformán ismét sorakozott ezredével utánok száguld, s a »szemközben való erdő eleiben« állván, — megfuvatja a trombitákat és csatasípokat. Ezalatt Bottyán is lehetőleg csatarendbe szedvén a zsákmány után megszéledett katonaságot, megindúl más oldalról, Bezerédy támogatására. Ha Nádasdy még csak egy kissé mozdúlatlanúl áll, — *közre fog kerítteti.* Ezen veszélyt azonban a császári tábornok, szerencséjére, észreveszi, s

---

[1]) »Den 2-ten Octobris, an einen Sontag, früh, unter der Vormittags-Predigt wurde Lärmen; und liessen sich von den Kruzen ein Trup sehen, trieben auch etliche Stuckh Vieh hinweg, was ihnen unterkam. Und als ihnen von den Kayserlichen gleich nachgesetzt wurde, sonderlich von denen Razen und Freyreiter-Hussarn und ziemlich hinabkommen, — da fielen die Kruzen also dick aus dem Puschwerk heraus, umrangen sie, *und bis die Deutschen nachkamen, so zusammengehauet, dass gar wenig davon kommen konnten; den Razen ihre Officiere sind die meisten daraufgegangen, sammt ihren Obrist-Lieutinant.*" (*Ritter* sopronyi polgár krónikája, 541—42 l.)

[2]) *Nádasdy* levele Kohárynak.

»*látván, hogy nincs más mód*« :[1]) rohamra fuvat vala ő is; és a két dragonyos-ezred élén, »eleinte szép lassú nyomakodással,« egy jó puskalövésnyire pedig a már vágtatva közelgő ellenféltől, egyszerre »sebes nyargalvást« indúlván, összecsap Bezerédyvel. A lovas-rohamok tulajdonsága szerint egy pillanatig tartó összecsapás után, a túlerő által természetszerűleg a Bezerédy-ezred nyomatott vissza, Bottyán lovasságára, a mely aztán megújítá a harczot. De végre is, »*mert az nyereséggel megszálledt hadat nem lehetett hirtelen csoportra verni*,«[2]) a zárkózott tömegekben előnyomúló német sorezredek erős ütemű rohanásának, a meglazúlt csatarendű kurucz könnyű-lovasság sokáig gátat nem vethetett, — hanem megfordúlván, Keresztúrnak tartott, hogy üldözőit az itt elrejtett gyalogság keresztüzébe vigye. E megfordúlásban tehát volt harczászati fogás.

A dragonyosok egy része csakugyan utánok rohant a helységbe; itt azonban, nem kis meglepetésökre, a házakban s kerítések mögött elrejtett hajdúság sűrű lövései fogadták őket két oldalról. A németek átlátták, hogy így semmire sem mehetnek ;[3]) midőn pedig a templom kerítéséből is reájok dördült Révay sortüze, — megfordúltak, s »*az hajdúság kipuskázta öket a városból*.« Sőt *Moóry* ezredes, a sikertől elragadtatva, csak két század gyaloggal utánok nyomúlván, kiállott a mezőre, s ott lődözött eredménynyel közéjök, »sok kárt tett az németben.«

---

[1]) *Festetich Pál*, Csáky Imrének: »Mlgos Generális uram jól kiment Harkán túl; ott észrevévén az ellenségnek sokaságát, *visszatért*, harkai hegyet vévén háta mögé; *a magyarság feléje nyomakodván két felől*, sipoltatván magát in specie (Bezerédy) Imre. *Látván, nincs más mód*: Generális Uram is eleibök nyomakodott nekik vitézül.« (Folytatásául lásd tovább Nádasdy levelét.)

[2]) *Bottyán*, oct. 6-iki levelében.

[3]) »Als aber die Deutschen nachgekommen, gingen die Kruzen nach Kreuz (Keresztúr), und weil allda viel Talpatschen (talpasok, gyalogság) waren, wollten sie sich wiedersetzen und wehren; allein, die Kayserlichen haben sie doch solang getrieben, dass sie weichen mussten und entfliehen. Die Talpatschen aber veschlossen sich in die Häuser, und gaben Feuer heraus; *und konnten nichts mit ihnen richten, bis die Kayserlichen den Mark anzündeten*, und sie aus den Häusern heraus mussten.« (Ritter-krónika.)

Azonban *Nádasdy*, övéinek zavarát a sűrűen dörgő sortüzekből észreveszi; s hogy rajtok segítsen, és a kurucz gyalogságot a városból kifüstölhesse: sebes vágtatást balkéz felől a helységet megkerűlvén, annak házait alsó végről több helyütt meggyújtatja. [1]) A császáriaknak kedvező irányú déli szél hatalmasan gerjeszti a tüzet; a városnak fele csakhamar lángban áll; úgy, hogy a hajdúság a házakban többé nem maradhatván, Révay mellé a templomkerítésbe veszi magát. Ott tömötten össze lévén szorúlva, »nem kevés füstöt és meleget köllött szenvedni,« [2]) de mégis épen megmaradtak.

Moóry István pedig künn a felvégi mezőkön mind hevesebben puskázván a dragonyosokra, — tüzétől elragadtatva, Botytyán parancsa ellenére nagyon is előre talált nyomúlni. A németek most rohamot intéznek ellene, két zászlóját elfoglalják, maga

---

[1]) »Reggel egynehány kurucz az Neustift-kapu előtt egynehány marhát elkapott; üzésekre a Paraitschaftot utánaküldöttem, s mindjárt magam is utánok kinyargaltam, s láttam, hogy egynehány kurucz Harka s Kopháza között nyargalódzik; kiknek üzésekre küldöttem a ráczokat s magam magyar katonáimat, kik is egész az keresztúri akasztófáig oly sebesen hajtották az ellenséget, hogy egész Keresztúr táján volt már az elejek: midőn a Vak-Bottyán, Bezerédy, Somogyi, két Kisfaludy (?) s Kis Gergely utánok állván, *tőlem elszorították. Hogy tágítsak rajtok: Harkán túl utánokmentem az két regimenttel;* de meglátván sokaságát az ellenségnek, *nem lévén hová vetnem hátomat: contramarch-sal mentem Harkánál lévő csúcsos hegy mellé;* azt meglátván Bezerédy, *maga ezerével utánam jött,* szemközben való erdő eleiben szállott, s kezdette magát sipoltatni, s többi, legalább háromezerig (?) való lovasok jöttek utánok; kiknek öszvegyülekezeteket meg nem várván, szép lassú nyomakodással indúltam eleiben, s midőn egy kevéssé távolyabb voltam egy flintalövésnél, — egyszeremind sebes nyargalást rajtamentem, egész Keresztúrig üztem s vágtam, az holott is Moóry ezere gyalogjok volt; hátokon ment bé egy része lovasomnak; az más részével balkézről magam, bent akarván szorítanom lovasát, gyalogját, sebessen siettem a városnak alsó végére, s egyszersmind *a várost is reájok gyújtattam.*« (*Nádasdy* levele Koháryhoz, gyűjteményemben.)

[2]) B. *Révay Gáspár* föntidézett levele Eszterházyhoz, 1707. oct. 6. az uray-újfalusi táborból keltezve. Eredetije gyűjteményemben. *Festetich* Pál is írja: »Házokba vévén magokat, az várost reájok köllött gyújtani; fele a városnak eléghetett, a mint mondják; *jó része* (a hajdúságnak) *a cimeteriumban vonta magát, — azok ott megmaradtak.*«

Moory vitézi módra elesik,[1]) s bizonyára hajdúit is összevágják, ha Bottyán a lovassággal ott nem terem, és meg nem segíti őket. S most újra heves lovas harcz fejlett ki, melyben úgy látszik, maga Bottyán is személye szerint részt vőn: mert *testőrszázadának* zászlótartóját a dragonyosok zászlóstúl elkapták, »*az németekben pedig derék emberek vesztek el az ellenkezésben,*« [2]) és b. Freyberg alezredesnek, a Bayreuth-ezred parancsnokának drága, angol paripáját elnyerték a magyar huszárok. Végre, sok ellenkezés után Nádasdy megfordúlván, »szokás szerint trupposan, *lassan-lassan bemarsolt Soprony felé.*« [3])

Ekként a kuruczok maradának a csatatér urai, az *öt óra hosszatt* tartott heves harcz után. Bottyán összeolvastatá a holtakat: 339 horvátot, ráczot, és 60 németet számláltak meg.[4]) Hadi

[1]) »Azután a német, Keresztúrban elrakott hajdúságra menvén: *de az hajdúság kipuskázta; és végtére megbízván az hajdú magát, két zászlóval az mezőre is kiment, és sok kárt tett az németben;* de az német újabban rajta fordúlván, mintegy tízig valót az hajdúban elejtett és két zászlót elnyert. *Móri István* gyalog colonellus uram is vígyázatlanúl igen kimenvén az mezőre orderem ellen, ott veszett; az testét elhoztuk.« (*Bottyán* oct. 6-iki levele. *Révay* is említi ez napi levelében: »kik között *Móri István uram is vitézűl kimúlt.*« És *Festetich:* »Móré nevő ezeresgyalog-kapitány elveszett.«

[2]) *Bottyán* oct. 6-iki levele. Ugyanitt említi saját zászlótartója esetét is, ekként: »Az laib-compániámbéli zászlótartómat is zászlóstúl elnyerték, — de emberkárt nem vallottunk, hanem az katonaságbúl (lovasság) mintegy négy vagy ötöt, az hajdúkbúl talám tizet hagytunk el.«

[3]) *Bottyán*, oct. 27-iki hadi jelentésében Bercsényihez.

[4]) »Mi — írja *Bottyán* 1707. oct. 17-éről Pápáról *Szluha Ferencz* érsek-újvári praefectus és rabváltó főbiztosnak — Sopronnál 339 horvátot, 60 németet levágván, derék tiszteket fogtunk, kiknek specificatióját, íme, megküldöttem. Azon csatán *Budacski,* karlóczi generálisságból való vice-colonellus elveszett, több főtisztekkel együtt; *német sok csett sebbe, kiket az hajdúság lődözött.*« (Eredeti levél a gr. Károlyiak tuvéltárában.) Hogy a csata *öt óra hosszatt* tartott: *Medows* angol követ jedatja Londonba, Nádasdy hivatalos jelentése nyomán, Bécsből, oct. 5-éről: »The Hungarians advanced from several places to attack, the said Detachement (of General Nadasti, of about 3000 men) which they did with great fury *for the space of five houre.*" A tudósítás különben egészen a cs. hivatalos jelentés után készült, és semmi egyéb újat nem tartalmaz. (*Archiv. Rákócz.* II-ik oszt. III. k. 342 l.)

foglyot pedig *százánál többet* ejtének, *jobbára tiszteket és altiszteket.*[1]) Moóry testét fölvették, hogy magokkal vivén, díszesen temethessék el; b. Geráét viszont *a* németek vitték be Sopronyba.[2]) Nádasdy említi még, hogy dragonyos-tisztei közül *heten* sebesültek meg.[3])

De mennyi veszett a *kuruczok közül?* sem ő, sem Festetich nem tudták, és ez egészen természetes is: miután a csatatérnek nem a császáriak maradtak urai. Mindazáltal Nádasdy, az ő hat elvesztett zászlajával szemben elnyert három gyalog s egy lovas zászlót a csatajelentés kiséretében b. Freyberg alezredes által Bécsbe fölküldvén, e századzászlók számából — és csakis ebből — következtetve,[4]) 400-ra tevé a magyarok elesettei számát, s így ment az a k. k. Hoff-Kriegs-Rath parancsából szerkesztetni szokott hivatalos hadi bulletinekbe, s ezek nyomán a német hírlapokba is.[5]) De, ha ezen számot a Bottyán és Ré-

---

[1]) »Az mi Dunántúl valóink most szép actust vittek végben: *Nádasdyt megverték;* horvát és német több veszett háromszáznál, rabot *százánál többet fogtak,* többnyire mind officéreket; *Nádasdy elszaladott.*« (*Csajághy János* ezredes eredeti levele Pásztórúl, 1707. oct. 18-káról b. Károlyi Sándor tábornagyhoz, a gr. Károlyiak levéltárában.)

[2]) Moóryra nézve l. a Bottyán, Gerára pedig a Festetich Pál leveléből már föntebb tett idézeteket.

[3]) »Az ráczokban s magam katonáimban *veszett,* — de m[i]g számokat valóságossan nem tudom. Budacsky, ráczok Obrist-Leudinandja, s Gera, hallom, hogy elvesztek; az német tisztekben vagyon vagy hét sebes; az közdragonyosokban az kik elvesztek *ötig való* (? a kuruczok *60-nak holttestét* vették számba!) s *egynehány* (mily arány a *hét* tiszthez!) sebes; úgy egynehány ló is sebes.« (*Nádasdy*, Koháry Istvánnak.)

[4]) »Sokat bennek levágtunk, *számokat csak az Isten tudja: de négy zászlójok* — kiket tőlök nyertem s tegnapi napon Obrist-Leudinant Freyberg uram által Bécsben fölküldöttem — *bizonyságot tesznek veszedelmekről.*« (Gr. *Nádasdy* Ferencz, Sopronybúl 1707. oct. 3-kán, gr. Koháry Istvánnak. — Eredeti levél, gyűjteményemben.)

[5]) »Ante biduum Barcitianus Chiliarchae Locumtenens Baro de Freyberg quatuor vexilla rebellibus Ungaris ablata huc attulit . . . . nuncians, quod . . . . Sopronio Generalis Neudasti tam propere ac prospere hostibus obviavit, ut *quadringenti* hostium post quinum assultum sternerentur.« Így szól a köllni »*Relationes*« 1707. oct. 18-iki számában foglalt oct. 5-iki bécsi officiosus tudósítás. És ez után indúlt, más adat hiányában, *Kolinovics* is.

vay tudósításaiban foglalt adatokkal összevetjük: az *óriási túlzás* azonnal szembe ötlik. Bottyán ugyan, az általános veszteséget nem teszi ki: azonban a Mooóry elestekor hajdúiból elveszettek számát csak tíznek, s a huszárokét 4—5-nek mondja; Révay ellenben valóságos hivatalos specificatiót ad ezredének veszteségeiről. »Istennek hála, több népemben nem veszett: egy főhadnagy, egy vice-hadnagy, egy zászlótartó (ezé volt a *harmadik* elnyert gyalog-zászló), s tizenkét közlegény.« [1]) Ha most már e kétrendbeli jelentésből kitetsző 30 elesetthez hozzáveszszük a többi ezredekből az egész harcz alatt elhullottak számát: alig hihető, hogy az összes veszteség halottakban 100 embernél többre ment volna. Ugyanis a lovasságból majd mi sem veszett, — mert ezt még az ellenfél sem említi; [2]) legtöbbet kellett aránylag veszteni *Mooóry* ezerének.

Hogy lehetett pedig ily, viszonylagosan csekély áldozattal győzniök, illetőleg ellenfeleiknek *négyszer*, vagy a foglyokkal együtt *ötször* annyi veszteséget okozniok: azt a czélszerű hadfelállítás következtében különösen a csata elején történtek magyarázzák meg. Ugyanis a császáriak veszedelmének főrészét a tőrbe csalt, körűl fogott, alig nehány percz alatt s magyar részről »kár nélkűl« tönkre tett *horvát-rácz csapatosztályok megsemmisülése tette.* Annyi bizonyos, hogy a kuruczok általában s méltán földicsekedtek e soprony-keresztúri szerencsés diadalmukkal, és több ilyet kívántak magoknak. [3])

---

[1]) B. *Révay Gáspár* oct. 6-iki levele Eszterházyhoz.

[2]) *Festetich Pál* többször idézett levelében írja: »Megfordúlt a magyarság, hátot adtak; Mlgos Generális Uram utánok, Keresztúron általűzvén: gyalogját ott tartván, azok tüzet adtak egyszer a mieinkre, — csak rajtok mentek, felcset ellövődöztek, (a hajdúk németet?) 3 gyalog- és egy lovas-zászlót elnyertek; házokba is vévén magokat: a várost reájok köllött gyújtani. Mennyi veszhetett a *magyar gyalogságban?* még bizonyost nem tudhatni; ha mi bizonyost értek, megírom Ngodnak.« A *lovasság* veszedelméről nem is emlékezik: tehát azt magok a császáriak is jelentéktelennek tarták.

[3]) *Korvínyi János* főszemlebiztos írja Szombathelyről, 1707. oct. 10-kéről Eszterházynak, a *Bottyán* és *Bezerédy* közt a múlt hó folytán fennforgott némi surlódások szerencsés kiegyenlítéséről szóltában: »A mi nagyobb penig, *Bottyán* uram ő Nga mindjárt, az én jelenlétemben

A csata után másnap, mint győzelmek után rendes szokás vala, *tábori-kótyavetyét* tartottak; mikoron is a nyereséget kinekkinek elő kellett adni századonként. A zsákmány ekkor elárvereztetvén, a bejött pénzen az illető század megosztozott. A nyereség ezúttal leginkább paripákból, fegyverekből, nyergek és egyéb szerszámzatból, s a holttestekről leszedett ékszerek- és jelesebb öltönyökből álla. Legtöbbre becsültetett Budacskynak aranyos csótárú és kantárú drága paripája, mely Bottyánnak mint vezénylő-tábornoknak jutott, de a melyet ő, az elesett alezredesnek szép aranyozott ezüstmívű pár karpánczélával együtt, *gr. Bercsényi Miklós fővezérnek* szánt, tisztelet-ajándékúl;[1]) továbbá b. Freyberg angol lova, melyet Bottyán ingyen kívánt Bezerédynek adatni, vitézségeért: de a dandárnok 100 tallért ada érte a nyerő századnak, s magát a paripát gr. Eszterházy Antal számára tartogatja vala, egy pár szép kerecsentollal, kedveskedésül.[2])

A sopronyi csata után Bottyán, Bezerédyt Kőszegre bocsát-

---

csakhamar, előbbeni szép correspondentiát barátságossan fogadott *Bezerédy* urammal, s ő Kglme is (Bezerédy) az ő Nga commandóságát illendőképen megismérvén, alája vetette magát; sőtt azon engedelmességét *dícséretessen és hasznossan meg is bizonyította legújabban lött sopronyi harczon, melynek kimenetele hogy nem szélhúzás miatt károssan, hanem inkább szép egyetértés között s általa hasznossan lött:* tudom, Exciádnak már tudtára vagyon. *Áld az Úr-Istent többet is olyat!*" (Eredeti levél, gyüjteményemben.)

[1]) »Legfőebb tisztök penig, Budacski, elesett; *paripáját egy pár czüst s aranyos karvassal* Exciád számára tartom.« *(Bottyán, Bercsényinek,* oct. 27-kéről.)

[2]) »Kisfaludi László uramnak (a közte és Bottyán közt támadt surlódás szitásával ezt okolá Bezerédy) talán kedve szerént esett, hogy *jelenléte nélkül* közakarattal tettünk Sopron alatt egy próbát, mely iránt is azonnal tudósítottam Exciádat. A mely próbánk is, *Istennek hála, szerencsésebben, hogysem szerencsétlenül ment végben;* annyival is inkább oly jóakaróm lett Generális (Bottyán) Uram, valamint azelőtt, *szükségnek idején szüntelen inkább együtt voltunk.* A ki legnagyobb: azon *nyereségben* lévén alkalmas paripák, a többi közül Óberst-Lajdinánt Freibergnek egy lovat elnyervén, mellyet is a seregtül (századtól) hogy én pénzen kértem: Generális Uram nem pénzemért, hanem ingyen kívánta, hogy a sereg nekem adja; mindazonáltal én száz tallért adtam érte. Való ban úri paripa, merném *Felséges Urunknak is* praesentálni, igaz angliai ló, ki is Exciád szolgálatjára lészen.« (*Bezerédy Imre* oct. 13-iki levele Eszterházyhoz.)

ván, maga a vezérkarral és egy rész hadakkal — saját és Somogyi lovas, úgy Révay s néhai Moóry gyalog-ezereivel — a Répcze és Rába közötti Uray-Ujfaluba szállott, oly czélzattal, hogy míg Bezerédy a neki adott utasítás szerint, beütéseket teend Ausztriába: addig ő másfelől a Rábaközbe menvén, a még mindig Óvárt őrző Pálffy horvátjaival úgy bánjék el, mint Sopronynál a Nádasdyéival tette volt. [1]) Azonban erre az idő földerültét kelle bevárni; mert az eső mindennap szakadt, a folyamok hallatlanúl megáradtak, úgy, hogy az átköltözés lehetetlen volt; de meg, a kiöntéses, ingoványos rábaközi, fertői, hanságí, most méginkább fölázott talajon egy nyommá sem mehetett a katona. Minthogy pedig az esőzés hetekig tartóvá lőn: a folyóktúl átszelt, állóvizektől süppedékes győr-, mosony- és soprony-megyei síkságokon, akarva, nem akarva, — fegyverszünetnek kelle beállani. A kiáradt folyamok széltében elboríták a lapályokat. . . . . *A nyári hadjárat be va'a fejezve!*

THALY KÁLMÁN.

---

[1]) »Onnét (Sopronytúl) separálván magamat, nyomúltam az Rába mellé Újfaluhoz, *oly szándékkal, hogy Rábaközbe bémenjek.* De, oly árvizek vannak most itt, hogy *merő vízözön;* mindenek azt mondják, hogy sok esztendőktűl fogvást nem emlékeznek ily nagy árvizekrűl; nem is csuda: mert éjjelnappal ugyan szakad le a sok eső, egy nap sincs, hogy nem esnék. Ha az idő felderűl: már könnyebb mód lészen Austriában portáznunk, — *az rácz és horvát már nem igen áll előnkben!* Rábaközbe bémenvén: *Óvár körűl Pálfi mellett lévő ráczokkal is kívánok rövidnap úgy elbánnom, mint Nádasdy Ferenczczel lévőkkel Sopronnál elbántam.*« (*Bottyán* levele 1707. oct. 6-káról uray-újfalusi táborából, gr. Eszterházy Antalhoz. Eredetije gyűjteményemben. Ugyanitt és ugyanez nap ad ki a tábornok egy parancsot Vithnyédy Péterre, hogy bizonyos kincstári gabonát csépeltessen el »a Staab számára« Eredetije *Vithnyédy* József úrnál Vathon, Vas vármegyében.)

KÜLÖNFÉLÉK.

THURZÓ GYÖRGY ÉS A BÁNYA-KAMARA.

A bánya-kamarába beszállított aranyat és ezüstöt hajdan rendszerint csakis pénzverésre volt szabad felhasználni. Kivételt engedett e tekintetben az 1554-ik évi XVII-ik törvényczikk 2. §-a, melynél fogva a király és gyermekeinek személyes használatára, vagy pedig a király külön rendelete folytán az arra érdemes személyeknek aranyat és ezüstöt kiadni szabad volt.

Más kivételt engedett a régi szokás és a gyakorlat. A bánya-polgárok (urburarii) a főkamaragróf engedelmével, az általuk a kamarába kötelességszerűen szállított ezüstből visszaválthattak csekély mennyiséget, saját házi szükségletük fedezésére.

Selmecz-, Körmöcz- és Beszterczebánya három nagyobb bányaváros aranyműveseinek magánosoktól ezüstöt beszerezni tiltva volt, hogy mindazáltal mesterségüket gyakorolhassák, s hogy általuk az ezüst csempészet elő ne mozdíttassék, a kamarából évenként bizonyos mennyiségű ezüstöt vehettek, a beváltási árral egyenlő, de az ezüst értékénél sokkal csekélyebb árban.

Abban az időben, melyre közleményünk vonatkozik, Miksa király 1568. év január hó 14-én kelt rendelete volt a mérvadó, melynél fogva a három nagyobb bánya-város aranyművesei között egyszáz bányavárosi gira 15 latos ezüst egyenlő arányban osztatott szét giránként magyar pénzben 7 ft 50 denárnyi ár lefizetése mellett, s más, mint fentebbi czélokra a király vagy a bécsi kamara külön engedelme nélkül, ezüstöt a kamarából kiadni nem volt szabad.

Nagy zavarba ejthette ennélfogva gróf Thurzó György nádornak Rageczén fördőjéből (ex Thermis nostris) 1616. május 19-én kelt sajátkezű levele, [1]) Blovenstoin Mátyás főkamara grófot, melyben őt felkéri, engedjen át neki 24 gira ezüstöt kész-

[1]) Az ezen közleményben említett iratok a selmeczi bányaigazgatósági irattárban őriztetnek.

pénz fizetés mellett, s szolgáltassa azt ki Maschko Jakab körmöczbányai polgárnak és tanácsosnak, ki abból megbízása folytán egyházi oltárra való két pár gyertyatartót fog készíteni.

Blovenstein e levél vétele után Beszterczebányáról 1616. május 21-én kérdést intézett Lerchenpergi Fleisch György körmöczi alkamara grófhoz, valjon nem tudna-e ő módot ajánlani arra, hogy a nádor kivánsága teljesíttessék a nélkül, hogy a bányavárosi aranyművesek járandóságaikban megrövidíttessenek, vagy nem volna-e kieszközölhető, hogy a kivánt ezüstnek fele a körmöczi, fele pedig a selmeczi aranyművesek járandóságainak terhére írassék? minthogy neki a nádor kivánságainak teljesítésére eszköz rendelkezésére nem áll: Ő már tulajdonából engedett át Fleischnak nehány gira ezüstöt, hogy abból 2 bögrét készíttessen.

Blovenstein bízván, hogy Fleischnak sikerülni fog az aranyművesektől az ezüstöt megszerezni, a nádornak az ezüst kiszolgáltatását egyúttal megígérte, a mire az Bitséből 1616. május hó 16-án kelt levelében Fleisch kamara grófot, hivatkozással a főkamara gróf ígéretére, felhívta, szolgáltasson ki Maschko Jakab aranyművesnek huszonnégy girát abból az ezüstből, mely évente az aranyműveseknek a kamarából kiadatik, mert nem szeretné ha a munka elkészítése halasztást szenvedne. Az ezüstért járó 180 forintot Maschko lefizetendi.

Fleisch kamaragróf ezen felhívás következtében kiszolgáltatta Maschkónak a nádor által kívánt ezüstöt. De azután gyűltmeg csak a két kamaragrófnak a baja, mert a 24 gira ezüstöt, a mint azt Fleisch ajánlotta, a három bányaváros aranyművesei között egyaránt felosztani nem lehetett, mert előre látható volt, hogy a beszterczebányaiak üzletük pangása miatt, a részüket képező ezüst járandóságból mit sem fognak átengedni.

A 24 gira ennélfogva a körmöczi és a selmeczi aranyművesek között lett volna felosztandó. A körmöcziek azonban semmi szín alatt sem voltak hajlandók a nádornak ezüstöt átengedni, Blovenstein felszólította tehát 1616. május hó 25-én Fleisch kamaragrófot, hogy a munkával megbízott aranyművestől hajtson be 4 girát, a többi 8 girának előteremtéséről pedig gondoskodjék, közli tovább, hogy a selmeczi aranyművesekkel, az ezüstnek átengedése végett tárgyalások indíttattak meg, s igen kívánatosnak tartaná, ha az ügy kiegyenlíttetnék, mert oly jelentéktelen dologgal az udvarhoz fordúlni, az avval járó időveszteget és gyanakodás végett nem tanácsos.

A selmeczi aranyművesek hajlandók voltak az ezüstnek átengedésére, de oly föltétel alatt, hogy a munkának a fele ő reájok bízassék, a mely kívánság a mint azt Fleisch a főkamara-

grófnak 1616. junius hó 1-én jelentette, azért nem volt teljesíthető, mert a körmöczi kamara a nádor felhívása következtében a 24 gira ezüstöt készpénz fizetés iránt Maschkónak kiszolgáltatta, ő azt már beolvasztotta, s a munkának egyöntetűsége kívánja, hogy az egy mester által készíttessék el. Ő ismételve ajánlja, hogy a megkivántató ezüst mind a három bányaváros aranyműveseitől hajtassék be, s a beszterczebányaiakkal kivétel nem teendő, mert azok a kamarától egyenlő mennyiségű ezüstöt kapnak, vagy ha ajánlata keresztül vihető nem volna, nem maradna egyéb hátra, mint az esetet az udvari kamarának feljelenteni, a honnan ő kedvező választ vár, mert nem hiheté, hogy felsőbb helyt oly előkelő úrnak kérése visszautasíttatnék.

Blovenstein az ajánlatot már azért sem tartotta elfogadhatónak, mert igazságtalan, hogy egy embernek keresete miatt a többi szenvedjen. De minthogy igen kívánatos, hogy a nádor kielégíttessék, s oly rosz dologgal az udvari kamarához járulni, nagyon is megfontolandó, ő abban a nézetben volna, hogy az egész 24 gira ezüst lassanként a körmöcziek járandóságából hajtassék be, kik a dolgot azután Maschkóval kiegyenlíthetik.

Ezt az ajánlatot sem fogadták el a körmöcziek, Az ok, melynél fogva az aranyművesek minden kártalanítás nélkül a kamara által nekik giránként 7 ft 50 denárral kiszolgáltatott 15 latos ezüstöt a kamarának visszaadni nem akarták, s a reájok gyakorolt nyomásnak nem engedtek, az ezüstnek valóságos értéke, és a beszerzési ár közötti különbség által fejthető meg: Egy bányavárosi 14 latos ezüst girából veretett akkor $8^{6}/_{10}$ darab tallér, egy 15 latos girából tehát $9^{21}/_{100}$ darab. A tallérnak értéke megszabatott az alsó ausztriai udvari kamara 1616. január 12-én kelt rendelet által 125 denárral, $9^{21}/_{100}$ darab vagyis egy gira 15 latos ezüstnek értéke volt, tehát 11 frt $51^{1}/_{4}$ denár s az aranyművesek, ha a főkamaragróf felhivásának engedtek, giránként 4 ft $1^{1}/_{2}$ denárt veszítettek volna.

Nem találkozván mód a Maschkónak elhamarkodva kiadott ezüstnek pótlására, Blovenstein kénytelen volt azon lépést megtenni, melytől annyira idegenkedett, s 1616 augustus 29-én följelentette az esetet a bécsi udvari kamarának, a honnan a 24 gira ezüstnek kiszolgáltatására az engedély még ugyan azon hó 18-án kelt rendelettel Blovenstein főkamara grófhoz visszaérkezett.

Diváld József.

NYITRA-MEGYE NÉMET TELEPEINEK EREDETE.

Nyitra-megye privigyei járásának legészakibb részében, a Zsjari, Facskó és Klak hegységek tövében, németajkú nép lakik, mely sajátszerű nyelvével s munkásságával, régtől fogva felkölté a tudósok rokonszenvét. A tudósok nagy része, azonban ama különös tünet következtében, hogy e nép oázként van a szláv elem közé ékelve: azt a téves nézetet vallá; hogy azok a quadok vagy markomannok maradékai.[1]) Ma már, ez állítás, Schröer, Krones, Borchgrave stb.[2]) kutatásai után, meghaladott álláspont: kik kimutatták, hogy a nyitra-megyei ú. n. handerburzok édes testvérei a szepesi és erdélyi szászoknak. Okleveleink pedig arról tanúskodnak, hogy a privigyei járás jóformán a tatárjárásig lakatlan volt. A legkisebb nyoma sincs régibb culturállapotnak, mert midőn később az első helynevekkel találkozunk, azok mindig »terra« jelzővel fordúlnak elő.

Német-Próna, mely ma főhelye e népnek, 1267-ben fordúl elő legelőször,[3]) melynek földjét akkor a Divékiek és a turóczi convent birtokolták, 1275-ben »villá«-nak neveztetik pusztíttatva Kázmér fiainak Vgrun és Pongrácznak rajeczi tisztjétől;[4]) mely a későbbkori vonatkozások szerint a bajmóczi vár egyik tartozékát képezte. 1316-ban pedig, földjén — mint örökségen — a Divékiek osztozkodtak.[5])

Mint láthatjuk idáig német lakókról nincs említés, a helységek és a környéken eszközölt határjárások hegyei, folyóinak stb. elnevezése is vagy magyar, vagy szláv.[6])

Egyátalán azt tapasztaljuk, hogy Nyitra-megye népesedése csak Róbert-Károly korában jut izmosabb fejlődésre, s éppen a sokat kárhoztatott Csák Máténak van legnagyobb érdeme e téren, az uralma alatt jelentékenyen elszaporodott »lehotá«-k ala-

---

[1]) L. p. o. Bél. Notitia Hung. t. IV, 444.

[2]) Schröernek főleg nyelvészeti kutatásait l. a bécsi akad. Sitzungsberichte 25, 27, 31, 44 és 45 köt. — Krones. Zur Gesch. des deutschen Volksthums im Karpatenlande. 1878. — Borchgrave. Essai hist. sur les Colonies Belges. 1871.

[3]) Haz. Okm. VI. 144—147; 406. — Fejér C. D. T. V. V. II. 307; T. VI. W. II. 216.

[4]) Haz. Okm. VI. 213.

[5]) A m. tud. Akad. Bossányi lvlban A. 2. N. 17. lásd alább.

[6]) Schröer téved, midőn Próna, Prauben nevét, német eredetűnek tartja, mely pedig a szláv »práwno«-hoz oly közel áll.

pítása által. [1]) E név egy jelentésü a szász »hai, häu« szóval, [2]) és nem egyébb mint erdei irtott hely, tisztás; mely értelemben szász elnevezése máig is honos a Harzhegységben.

Ezen elnevezés mutatja, hogy a felvidék rengetegeinek lakhatóvá tételére, az azon korbeli embernek körülbelül olyan munkát kellett végeznie, mint mai napság egy amerikai farmernek. S miként ma, egy-egy ily farmerie, szemünk láttára faluvá utóbb várossá növi ki magát: majdnem ilyen lehetett egy középkori »lehota« vagy »hai« fejlődése is. Természetes hogy e fejlődés csak igen lassú volt, de az eredmény máris igazolta az eszközeiben ugyan nem igen válogató Csákot. [3]) Többen a birtokosok közül, utánozni kezdték az adott példát, így maguk a Divékiek is. Már 1332-ben Próna alsó és felső részén »plantatio siue Lehotá«-val találkozunk.[4]) Német-Prónán maiglan is minden háznak saját szántóföldje van, a közösen bírt erdő irtásaiból, melynek mindegyike régi gazdája nevét viseli; ezt tünteti elénk kétségkivül a plantatio is, mely irtásokból keletkezett szántóföldet jelent. Ugyancsak Róbert Károly alatt egy másik telep is keletkezik. Miklós és János bajmóczi grófok, Cochlin nevü ügyvédjüknek egy erdőt adnak, hogy azt kiirtsa és benépesítse, népének pedig »a többi németek« példájára 16 évi adómentességet biztosítanak, mivel alapját veték a mai Poruba helységnek. [5])

Eljutottunk tehát az időponthoz, mely legelső kétségtelen nyoma e nép itt létének. Hogy honnan jöttek: erre a nyelvészet adja meg a felelletet.

Schröer kiderité hogy a népdalokban gazdag handerburzok nyelve, a szepesi szójárás területén, Meczenzéf s a bányavárosok tájszólásához áll legközelebb. [6]) Világos tehát, hogy onnan jöttek át, s nem lehetetlen hogy a Divéki-ek prónai lehotáit is ők alapították, mert már az az évi határjárás helynevei német befolyásra engednek következtetni. Még nagyobb világot vett e tényre az, hogy ugyan azon korban a bajmóczi grófok Henrik nevü ügyvédjöknek egy már lakott erdőt adnak, telepí-

[1]) Bottka T. ebben megfejtettnek találja Csák Máté népszerüségét.

[2]) P. o. Neuhai = Új-Lehota; Trexelhai = Jano-Lehota stb.

[3]) Fejér. C. D. T. VIII. V. II. 178.

[4]) Fejér. C. D. T. VIII. V. III. 654. Has. össze U. o. T. X. V. II. 165.

[5]) Fejér. C. D. T. VIII. V. VII. 225.

[6]) Sitzungsberichte der K. Akad. in Wien. Phil. Classe 44 B. 396.

tés végett a Chvojnicza folyónál;[1]) mely telep aztán Czach nevű helységgé nőtte ki magát. Czach neve csak szláv ferdítése, a helységnek máig is használatos »die Zeche« nevének, a mely ismét lakói nyelvén robotot jelent. Hogy milyen lehetett az a robot, mely a helységnek is nevet adott, arról ugyan hallgatnak kútfőink de helyökbe annál többről beszél maga az említett Chvojnicza folyó. A folyó egész hoszában, a balparton egy Robotinak nevezett óriási kőmező terül el, csupa nagy darab kövekből, melynek hátára már fenyő erdő nőtt, jobb partját meg egymás fölibe hányt apró kavicsok hosszú sora szegélyezi. Ez a kép pedig az aranymosási partok képe. Alig kételkedhetünk ezek után hogy a beköltöző telepesek bányászok voltak, mint azt nyelvök, a közöttük máig is honos páratlan testületi szellem s az elősorolt tények fényesen bizonyítják. Különben nem egy adatunk van arra, hogy e korban Nyitramegye ezen része bányákkal is bírt, bár életük nagyon rövid lehetett. Alig félórányira Czachtól van Chvojnicza, melynek német neve Fundstollen vagy Funell azaz bányászakna. Alább pedig Német-Prónán, a bányászat oly szembetűnő nyomait észlelhetni a szomszédos hegyekben, hogy a laikus szeme is, emberi kéz művét ismeri fel, bennök. A m. tud. Akadémia Bossányi lvltban a Divéki-ek egy 1316-ki osztálylevele létezik, mely szerint Divéki Bodmérnek jut Divékfalu »in eadem Diuek in qua est aurifodina.« [2]) Igaz, hogy e levél csak egyszerű másolatban maradt reánk, de hitele minden kétséget kizár, mert ugyanazon aurifodina 1575-ben per tárgyát képezte. [3])

Azon körülményhez, hogy a beköltözők bányászok voltak: közel áll a feltevés, hogy vagy bányamivelésre vagy bányakutatásra hivattak ide. Valóban éppen Róbert Károly korában volna legkevésbé csodálatos, ha a bajmóczi grófoknál talán a divéki aranylelet ingere működik közre arra, hogy ügyvédeiket bizzák meg bányászokat hívni a bányavárosokból: abban a korban, melyben nálunk legelőször kezdenek az ország pénzügyei rendezéséhez, s bizonyos rendszert törekednek behozni úgy az államháztartás, mint a pénzverés s a bányák kezelésénél. Talán a kormányról a főurakra ragadt pénzláz volt a behivás motivuma; mint láttuk oly helyekre telepítve őket, melynek mélyében kincseket sejtettek: de bár hogy legyen is, illusióikért cserébe derék munkásokat nyertek bennök, kik a vadont számukra gyü-

[1]) Bél. Notitia Hung. T. IV. Czah helységnél

[2]) Bossányi lvlt. A. 2. Nr. 17.

[3]) Nyitramegye 1575. évi gyülési jegyzőkönyve; a megye levéltárában.

mölcsözővé tették. Máig is őrzik a helynevek e munkásság emlékét, mint a villafabri = Schmiedshai; (Tuzsina), vagy Maisel = kőfejtők tanyája [1]) mig másik neve Beneschai Schröer szerint, a telep alapítójának Benesch = Benőnek nevét mutatja. [2])

E munkásság értékét jókor felismerhették, mert népünk lassankint hova-tovább terjed. Igy Krikershainak (Handlova) Schröer szerint 1364-ben Kricker vagy Grygger = Gregor, György veti meg alapját. [3]) Valami Nikl nevű ember pedig, Andreasdorff (ma Koss), scultétia lakosságát saját költségén gyarapította, miért Opolyi László herczeg-nádor népének 6 évi adómentességet ad.

Lassankint mindig nagyobb térre terjeszkedik e nép, de e helyütt egy más körülmény is érdemel figyelmet; t. i. az, hogy a benépesített helységek közt alig van egy is, mely a bár közös nyelvet, más-más hang és nyelvtani sajátságokkal ne ejtené; de ez még sem annyira szembetűnő, mint a gyakran szomszéd falvak, testi lelki tulajdonainak oly frappáns különbözése: hogy ez okból valamennyijöket egy helyről származóknak nem, tekinthetjük. [4]) Csak constálnunk lehet e tényt, mert ma már mindegyiknek származását meghatározni lehetetlen.

Azonban, a mennyire a gyér adatokból kivehető, az látszik hogy a XIV. század végével teljesen megszünik a beköltözés s hogy az eloszlás mai arculata nagyjában már akkor készen volt. Mert a népesedés már bizonyos nagyobb fokot érhetett el, midőn látjuk hogy egy-egy nagyobb telep már elég népes arra hogy környékén is alakíthat más kisebb telepet; mely aztán, mint p. a német-prónaiak által alapított Kis-próna önálló helységgé is fejlődhetett, a hogy az Kis-prónával aránylag elég korán

---

[1]) Különben posztókészítéssel is foglalkoztak; Bethlen Gábor 1627-iki limitatiójából tudjuk, hogy »az jó Mayzler posztó« Erdélyben is nagy keletnek örvendett. Történelmi Tár XVIII k. 211.

[2]) Analog eset rá Fejérnél Heckelschey C. D. T. X. V. II. 165.

[3]) Schröer a zólyomi lvlt. egy 1457-iki oklevelében »possessio Krickershaw«-nak találta. Érdekes hogy az erdélyi szászoknál is honos e név. Kemény közöl egy 1385-iki oklevelet, melyben »Henul de Grykkershow« fordúl elő. Kurz. Magazin für Gesch. Siebenbürgens. 1844. 189. lap.

[4]) Igy p. Fundstollen népe nehézkes, magas, dús barna hajzattal, Czahé pedig fürge, zömök, erősen szőke és kopaszodásra hajló.

1373-ban megtörtént.[1]) De legtöbbször mégis idővel az anyateleppel olvadt össze, a milyen a tuzsinai Heckelschey esete is, melynek ma semmi nyoma többé. E telep keletkezése — mely szerint még 1392 előtt Ilsvai Leusták nádor egy a Tuzsina folyónál fekvő sűrű erdőt ád telepítés végett Heckel Herman tuzsinai biró és prónai polgártársnak világosan mutatja, hogy nem többé a beköltözők, de a már letelepültek s éppen főbb embereik alapítják a későbbi telepeket.[2]) De egyszersmind a népesedés nagyságára is szolgál adatul, a mennyiben a telepnek — mely alapítójáról Heckelshainak neveztetett — a német jog gyakorlata biztosíttatik, »mint ezt a tuzsinaiak és a környüllevő németek is élvezik« Próna pedig a XV. század kezdetétől állandóan »Teutonicalis« melléknevet nyer, jelezve evvel is a nemzetiségi túlsúlyt. E gyarapodás okozhatta, hogy a bajmóczi gróf engedett a kérelemnek, hogy a német-prónai egyházat függetlenítse a bajmóczi egyháztól. 1401-ben ugyan visszavonta ez engedményt,[3]) de nem sok időbe került visszaszerzése. Két századra rá, pedig még a földesúri hatalom alól is emancipálja magát, s úgy értelmileg mint anyagilag központjává lesz e derék népnek, melynek munkás kezére és hazafiaságára, megyéje méltán büszke lehet.

TAGÁNYI KÁROLY.

EMLÉKEZETE EGY XIV-DIK SZÁZADBELI MAGYAR TORTÉNETÍRÓNAK.

A »Chronicon Budense« Podhraczky kiadása 320-ik lap említés van téve János áldozárról mint krónika-íróról.[4])

Ez áldozár neve alatt nem lehet mást értenünk, mint azon *Jánost*, ki azon időben az akkor felette jövedelmező *bereg-szászi lelkészségnek plebánosa* s egyszersmind az itt fejedelmi udvart tartott *Erzsébet királynénak udvari káplánja* vala.

Egy 1364 évben (in festo undecim millium virginum) kelt okmány szerint[5]) ugyanis a felhivott leleszi convent előadja,

---

[1]) Zerdahelyi lvlt; letéve Nyitra megye levéltárában. Fasc. 28. Nr. 238.

[2]) Fejér. C. D. T. X. V. II. 165.

[3]) Fejér. C. D. T. X. V. IV. 91.

[4]) »Fratri Joanni quippe pro confessario et Chronicorum compilatori« mondja az i. h.

[5]) Leleszi levéltár, prot. Mesal. 52. Okm. sz. 71.

hogy Lajos király Luprethszászán (Bereg-Szászon) in festo beati Michaeli archangeli 1364. kelt parancsában meghagyta a nevezett konventnek, hogy Erzsébet királynénak némely beregmegyei birtokaira nézve a határokat igazítsa meg. E rendeletben kiküldetett a király által hiteles személyekül: »Magister Nicolaus protonotarius ejusdem Dominae reginae, *Johannes Plebanus de Lupertszasza, Capellanus Dominae reginae,* et Magister de Debreu, ac Magister Johannes filius Baganya, Vicecomes de Beregh.« Ennek folytán tizenötödnapra megkezdetvén a határjárás *Ordo* (ma Beregszász-Vég-Ardó) nevü királynői helységben, határhelyekül említettnek Zapcsolpatak, egy Nyárfa, Ivánosi (Ma Makkos Jánosi), Gát és Kigyós helységek, Kígyós patakot, a Nagyut a kigyósi barátok birtoka sat.

Erzsébet királyné pedig azon, Budán 1365. Szent-László király ünnepén kelt okmányában [1]), melyben a leleszi conventnek meghagyja, hogy mivel *Konak István,* a Beregszász szomszédságában fekvő Nagy-Muzsaj (Musee Major) birtokosa Luprethzaza (Beregszász) határából egy darabot a magáéhoz foglalt, vizsgálatot tartson, *János lelkészt,* mint a királynői város nevében panaszkodót így említi: »*Dicit nobis Johannes Plebanus de Luperthzaza, Capellanus noster spiritualis*«; — Miből következik, hogy ő nagy befolyású s az udvarnál kedvelt és jártas egyéniség volt.

E királynői rendeletben egyébiránt a vizsgálattételre ajánlattak királyi emberekül: Macsolai Henrik, Csarnavodai Tamás, *Homoki Balázs* és *Ó-bégányi Cseh Jakab, a királynő udvarának apródjai* (Aulae nostrae juvenes), miből gyaníthatni, hogy a királynő bereg-szászi udvarának hívei és alkalmazottai leginkább *e tájbeli nemesekből kerültek ki,* s épen azért állítani lehetne azt is, hogy az érintett János krónikairó és beregszászi plébános is itteni családok egyikének s valószínüen a Bégányinak sarja, mert Lajos királynak hasonló rendeletében [2]), mely Visegrádon 1364. die dominicae proximo post Quindenas festi corporis Christi kelt, Csarnavodai István elleni ügyben királyi emberül kijelöli *Joannes-t, filium Nicolai de Bégán.*

Nevezetes összefüggés az is, hogy a bereg-szászi régi templom sirboltjában teljesen elporlott tetemek közt nehány év előtt egy *ezüst pecsétgyürü* is találtatott, mely később birtokomba került, ennek kerek felületén két *liliom virágszál* közt püspöki süveg s oldalain patkó alakú levéldiszlet oly alakban látszik, mi-

[1]) U. o. Prot. A. A. 1. 12. sz.
[2]) U. o. Prot. A. A. I. 99. sz.

lyen az Anjou-korbeli némely pénzen is előfordúl, s így feltehető hogy e gyűrű azon korból ered s tán épen János plébánosé lehetett.

Érdekes lenne az egyénnek munkálatairól bővebb adatokat szerezni; én sajnálom, hogy sem a közelebb megjelent Történelmi repertorium-ban, sem más íly munkákban, a Budai évkönyben foglalt rövidke érintésen kívül, róla említést nem találtam.

LEHOCZKY TIVADAR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven. Herausgegeben von dem Archivamt der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Hermannstadt 1879. Huszonhét fénykép-tábla. Ára 15 frt. 83 kr.

Szakembereknek régi pium desideriuma okleveleinknek legérdekesebb példányait, melyek úgy magán használatra mint pl. egyetemi előadásokra vezérfonalúl szolgálhatnak, sikerült hasonmásokban birhatni. Ezeknek szükségét érezve, a szász nemzeti egyetem levéltári hivatala költséges vállalatra határozta el magát, segédeszközt nyújtani a szászföld levéltárnokainak, hogy magokat, a mennyire körülményeik közt lehetséges, a palaeographiában s a diplomaticában kiképezhessék.

A nagy-szebeni szász levéltár kitünő képzettségü vezetője *Zimmermann Ferencz* ur már évek óta tart oklevéltani s palaeographiai előadásokat a szász föld levéltárnokai számára; a mily dicsérendő e buzgalom, épp olyan — sőt sokkal több elismerést érdemel a szóban forgó vállalat, melynek tervezője, rendezője s lelke szintén az említett levéltárnok volt.

A huszonhét fénykép tábla 1292—1510-ig terjedő okleveleket tartalmaz, s két nagy csoportra osztható. Tizenegy táblán királyi oklevelekkel találkozunk; és pedig Nagy-Lajostól kettővel, 1367 és 1379-ből; Zsigmondtól hárommal, két 1419-iki s egy 1420-iki oklevéllel; Mátyástól hárommal, 1468, 1469 és 1470 évekből; és végre II. Ulászlótól szintén hárommal, u. m. 1492, 1508 és 1510 évekből való oklevelekkel. A hátra lévő tizenhat tábla különböző világi s egyházi hatóságoktól tartalmaz okleveleket 1292—1497. évekből. Ezek között egy rendkivüli szépségüt 1292-ből s egy német szövegüt 1429-ből.

A vállalatnak czéljáról s magáról a vállalatról természetesen a legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznunk; s hiszszük is, hogy azok az egyetemi oktatásra hasznosaknak fognak bizonyúlni. Nem lehet azonban elhallgatnunk egy-két megjegyzésünket a darabok kiállítására s megválasztására vonatkozólag.

A fényképeket a nagy-szebeni Glatz-féle jóhírű fényképiró műhely állítá ki. A darabok legnagyobb része valóban jól is sikerült, egy két darab azonban, mint pl. a II. XVIII. sz. (legalább az általam használt példányban) oly elmosódott és homályos, hogy a czélnak valóban nem felel meg. A Sickel-féle »Monumenta Graphica« példája mutatja, hogy egyszerű photographia a czélhoz nem vezet; igaz ugyan, hogy az irás vonásokat teljes hűséggel adja vissza; de az egyes példányok nem egyenlők, egyik sötétebb, másik világosabb, egyik elmosódott, másik tiszta, idővel pedig valamennyi elhomályosodik; mint valóban mai napság már a »Mon. Graph.« tábláinak nagy része hasznavehetetlen. Ez lesz évek múlva a szóban forgó táblák sorsa is. E hiányoktól megment bennünket a fényvéset, sőt még az olcsó fénykőnyomat is; s meg vagyunk győződve, hogy Zimmermann úr is még becsesebbé tette volna gyűjteményét azzal, ha a fényképírás technicájának újabb vívmányaihoz fordúl.

A darabok megválasztásában Zimmermann urat első sorban kétségtelenül az a szempont vezette, hogy segédeszközt nyújtson levéltárnok társainak a helyes hibátlan olvasásra; inkább palaeographiai mint diplomaticai igényeket akart kielégíteni. Innét aztán sok olyasmivel nem találkozunk, minek nem kellene hiányoznia. Nincs például egyetlen egy ünnepélyes, függő pecséttel ellátott királyi oklevél sem közölve, pedig a két 1419-iki, egymással formailag teljesen hasonló Zsigmond-oklevelek egyike helyett bízvást lehetett volna ilyesmit közölni. Az oklevelek különböző formáira sincs elég tekintettel, nincs pl. egyetlen egy cirographum (metszett oklevél) sem a gyűjteményben. Társulatunk ez évi erdélyi kirándulásában részt vett tagtársaink közül néhányan kétségtelenül emlékeznek a Nagy-Disznódon talált s érdekes rajzokat (jegyzői jegyeket) magukban foglaló oklevelekre. Ilyenek a segesvári kiállításon is ki voltak állítva. Ezek közül egyet-kettőt jó lett volna szintén felvenni; annyival inkább, mert azok rendszeres vizsgálatára nálunk eddigelő senki sem gondolt. Hibája tehát e gyűjteménynek, hogy nem eléggé változatos, nem nyújt példákat különböző oklevélformákra és fajokra.

A táblákhoz magyarázó szöveg nincs csatolva. Óhajtottuk volna, ha a gyűjtemény szerkesztője szem előtt tartja *Wattenbach* e szavait: »Kezdőkre nézve magyarázó szöveg nélküli táblák félbecscsel is alig bírnak.« Egyébbként reméljük, hogy e hiányon nem sokára segítve lesz; s valóban az erdélyi »Correspondenzblatt« decemberi száma a magyarázó szöveg megjelentét már a jelen hóban kilátásba helyezi.

E táblák, melyeknek használatához a legjobb reményeket

kötjük, megvalljuk, még egyéb gondolatokat is keltenek bennünk: miért kell nálunk az egyetemi oklevéltani oktatásnak még mindig a Horvát István-féle rézmetszetű táblákra szorítkoznia ? E néhány tábla elegendő volt addig, míg a diplomaticusban csak jó oklevél-olvasót kerestek (bár erre sem volt elégséges;) mostanában azonban a tudomány egyebet kíván; s a palaeographia csak hídat képez a diplomaticához, s napról napra újabb kérdések merülnek föl, melyeknek megoldását eddigi oklevéltani apparatusunkban hiába keressük. Ezen okvetlenül segítenünk kell egy nagyszabású, előre átgondolt, egyöntetű terv szerint összeszedett facsimile-gyűjtemény által.

A bécsi »Monumenta Graphica« egyetemi oktatás alapját nálunk már csak azért sem képezheti, mert magyarországi oklevelet nagyon keveset tartalmaz; s így inkább palaeographiai mint diplomatikai igényeket elégít ki. Ezen felül Budapest területén alig van belőle 2—3 példány. Annak a 15—20 példánynak ára pedig, a mennyire szükség volna, éppen nincs arányban azzal a csekély haszonnal, melyet belőle szereznénk. Ideje tehát, hogy komolyan gondolkodjunk mi is egy 100—120 táblából álló facsimile gyűjtemény létrehozásán, mely lehetőleg minden oklevél nemre, pápai bullákra, codexre stb. tartalmazna példákat, az Arpádok korától a mohácsi vészig: ilyesminek alapján aztán egészen más irányban történhetnék az oklevéltan művelése, s a gyűjteményre fordított fáradságot és költséget bőven kárpótolná az általa elérhető siker s jó eredmény; az mindenesetre kétségtelen, hogy e vállalat létrehozatalával egyformán tennénk szolgálatot hazánknak s a külföldnek.

Dr Fejérpataky L.

A keresztény egyház ősi zenéje, az apostolok korától, a német alföldi zeneiskola megalapításáig (1450) Irta Bogisich Mihály, budapesti belvárosi káplán. I. Műtörténelem. II. Gyakorlati utmutatatás III. zenemellékletek. Nyomatott Egerben. Ára 4. forint. Szerző sajátja. 8-adr. 607. lap.

A 38. 8-rét iv. terjedelmű nagy munka az első kereszty énséggel kezdődik, s átöleli az egész középkort a németalföldi zeneiskola megalapításáig. (1450.) Három részre oszlik: I. Műtörténelem. II. Gyakorlati utmutatás. III. Zenemellékletek.

Műtörténelmi része egy általános bevezetéssel kezdődik, melyben szerző alkalmat vesz a keresztyénség előtti időkből a görögök és zsidók zenéjéről értekezni. E bevezetés, a nélkül, hogy a mennyire a régi irók nyomán lehetne, egy rövid szemlét tartson az ó-kori művészet fejlődési mozzanatai felett, a görög és

zsidó zenét is inkább csak ama végeredményben ismerteti, midőn az ókor művészete elérte fejlődése tetőpontját; melyen innen az első keresztyénekkel mintha csak újra kezdődnék a zene fejlesztése. E pontot illetőleg némelyekben oly kérdés is merült már fel: vajjon átaljában van-e valami köze az első keresztyének zenéjének a pogányokéval? Erre vonatkozva szerző azokhoz csatlakozik, kik nemmel felelnek, az az, a ker. zenét teljesen önállónak vallják. Mi, a nélkül, hogy jelenleg e kérdés tárgyalásába akarnánk bocsátkozni, megjegyezzük, hogy némely tekintetben az állítóknak, másban a tagadóknak van igazuk. Mert lehetnek az első keresztyén dallamok teljesen önállók, a szertartás első szervezete is ilyen; de nem lehet föltenni, hogy az első keresztényekkel megnyíló új korszak hermeticeel lett volna zárva a régitől; sőt tudjuk, hogy a görögök elmélete szolgált alapúl a tovább haladásra, s hogy ez elmélethez sokkal közelebb áll Ambrosius és Gergely rendszere, mint a mai immár teljesen bevégzett zenerendszerhez. Szerző egyébiránt teljes tárgyilagossággal előadja műtörténelmi részében a keresztyén zene fejlődését, a már általán felvett korszakok alkotóinak nevéhez kötve, pl. az első egyházi atyák, ezek után Ambrosius, Gergely; később Hucbald, Guidó, s végül a németalföldi iskola megalapításáig. Ez időkből egyszersmind érdekes ismertetését adja a hangszereknek, s főkép az orgonának. Végül áttér a magyar viszonyokra, s e téren is összeállítja mindazt melyet már elmondottak.

Gyakorlati útmutatása Gergely énekeinek, s szóval, az egyház által szentesített szertartásos énekeknek tanitását s művészi előadását tüzte ki feladatául. Nézetünk szerint az egyházi zene két osztályba sorozandó: egyikbe tartoznak mindazon énekek, melyeket elébb említénk; másodikba az újabb idők műtermékei. Mindkettő tisztasága felett örködni szigorú kötelessége az illető előljáróknak. A szertartásos énekek fentartandók a maguk eredeti tisztaságukban; mert a vallásnak mélyen átgondolt, átérzett s idők által szentesített ima nyelvéül szolgálnak, melynél jobbat, szebbet és czélszerübbet helyükbe tenni nem lehetne. Szerző munkájával e nehéz feladat megoldására törekszik. Nehéz, mert a múlt századok tanúlmányozása s alapos ismerése után juthatni oly álláspontra, hogy másokat biztosan taníthassunk. De magasztos e foglalkozás, sőt napjainkban égető szükséggé vált, hogy az eddig nagyobbára hagyományos éneklést annak biztos tudásával helyettesítsük. Mert a száj-hagyomány végre is eltávozhatik, a mint el is távozott, az eredetitől, minek folytán amaz erős hit, meggyőződés költői dallamai elvesztenek hatásukat. Érzik ezt ma világszerte, s szerzőt is azon tűz lelkesíti, mely működteti a külföldi egyházi-társulatokat. S úgy látszik, hogy szerző

aránylag ezeknél is többet tett, egy maga saját költségén oly munkát dolgozván és adván ki, melynek, terjedelmét tekintve, irodalmunkban nincs párja

A munka harmadik része zenemellékleteket tartalmaz, két misét s más énekeket, melyek régi hangnemekben orgonára alkalmazvák.

Kinek első fellépte is ily áldozatot hozott, attól még sok szépet és jót várhatunk. B. I.

Életem és korom. Írta Pulszky Ferencz. Budapest. Kiadja Ráth Mór. 1880. A Forradalom előtt. 8-adr. 320 l.

Pulszky emlékiratait három kötetre tervezi — a szerint mint hosszú, küzdelemteljes és tettekben gazdag pályájának természete, forradalom előtti alatti és utáni működése hozza azt magával. S minthogy működésének súlypontja a forradalomra s emigratiora esik, ezen első kötet a nagy műnek csak propylaeumát képezi. Hogyan és minő körülmények közt s főként micsoda világban fejlődött az a tevékeny és eszes, fáradni és csüggedni nem tudó férfi, kinek szereplését legalább eredményeiben ismerjük?

Tanúlságos és érdekes válasz ezen kérdésekre a megjelent könyv. Az ő élete beillesztve korába — akkép, hogy tényleg magának a kornak nyerjük talpra esett rajzát. Sokan vagyunk még, kik ismertük e kort, — de a nemzet legnagyobb részére nézve még is idegen, ismeretlen az, mondhatni egy özön választja el tőle. A rendi országgyűlések s a táblabirák marchalisai épen annyira különböznek a mai parlamenttől s a bizottsági ülésektől mint a nemzet akkori erkölcsei a maiaktól. Ezért bir Pulszky könyve az újság ingerével közönségünk nagy része előtt.

»Et haec meminisse juvabunt,« mondhatja Apor Péterrel Pulszky is, kinek, derült kedélye daczára, van hasonlata az öreg zsörtölődni szerető emlékiróval. Mindkettő megérte egy küzdelmekben gazdag remzeti életnek bukását. Mindkettő tudott látni s a mit látott mind kettő jól letudta írni. Mind kettő jó hazafi volt, buzgott a nemzeti ügyért — de a miben különböznek az, hogy az első csak a múltban élt egy megtestesült laudator temporis acti, mig az utóbbi a jövő eszméiért melegedett és működött. De azért mindkettő eléggé meg nem becsülhető forrást adott a jövőnek. Azok az ügyes rajzok, azok az jellemző adomák, azok a mindennapi dolgok, miket sok ember észre sem vett, de mik olykor hosszú rajzoknál jobb képet adnak a korról mind két művet emlékirodalmunk gyöngyeivé teszik. »Et haec meminisse juvabunt . . .« Apor könyve a hanyatló Erdélynek, Pulszkyé az ébredő Magyarország történetének első rangú forrása.

Geschichte Maria Theresias. Zehnter Band: Maria Theresias Letzte Regierungszeit 1763—1780. Von Alfred Ritter von Arneth. Vierter Band. Wien 1879. 8-adr. 852 l.

E kötettel egy nagy nevezetes munkának, az osztrák történetírók által írtak közül kétségtelenül a legkiválóbb monographiának befejezését veszi az olvasó. Szerzője a bécsi titkos levélrár igazgatója épen oly nevezetes érdemeket szerzett az irodalmi mint a hivatalnoki téren. Bír mind azokkal a tulajdonokkal melyek egy oly kiváló intézet főnökében megkívántatnak: tiszta világos fő, munkás és tevékeny író, jól ismeri a kezére bízott kincs értékét, melyben nemcsak maga búvárkodik, hanem más kutatóknak is előzékeny kalauzúl szolgál. A ki csak megnyeri az engedélyt hogy a titkos levéltárban tanúlmányokat tehessen — az bizton számíthat Arneth liberalitására. Azon elvből indúlva ki, hogy minden történetírónak az igazság kiderítésére kell törekednie, e czél elérésére szívesen nyújt segéd kezet, oszt utasításokat, s tárja fel a levéltár kincseit. Mint író nem arra fektetvén a súlyt hogy az új adatokat ő hozza mások előtt napfényre, hanem az adatok miként leendő felhasználására: nem is csinál egyedárút levéltárából. Csak így lehet megérteni hogy az összes európai történetírás a szabadabb aera beköszönése óta oly nagy mérvben használja a bécsi actákat.

S Arnethnek igaza van. A történeti előítéletek megczáfolására s hibás nézetei kiigazítására egyaránt nagy szolgálatot tett a tudománynak e levéltár főnöke, igazgatói s irodalmi működésével: mely utóbbinak kétségtelenül fénypontja Mária-Terézia története tiz kötetben, melyek közül az 1—3 kormányzása első éveit, a 4-ik (nach dem Erbfolgekriege) az 1748—56 közti éveket, az 5—6 a hét éves háborút s a 7—10 a nagy munka utolsó cyclusát: M. T. végső éveit tárgyalja.

Most midőn a porosz történetírók oly nagy zelussal vetették magokat Nagy-Fridrik tanúlmányozására, midőn a porosz államlevéltár actái gyorsan követik egymást, Droysen, Sybel Treitschke oly nagy tevékenységet fejtenek ki, hasznos szolgálatot tett Arneth, mint, egy azokétól eltérő nézpont képviselője a történetirásnak — az elfogulatlanúl ítélni akaró látja az érem másik oldalát is.

De e munka minket magyarokat is közelről érdekel — mert szerző a magyar és erdélyi viszonyokra mindenkor tekintettel volt. A IV-ik fejezet (102—129 ll.) a magyarországi s az V-ik (131—157) az erdélyi viszonyoknak van szentelve. Az előbbi fejezetet azon előszeretet festésével kezdi, melylyel a királyasszony a magyarok iránt viseltetett s azt igyekszik kimagyarázni, s foly-

tatja azon nevezetes reform törekvések rajzával melyek M. T. utolsó éveire esnek: a kormányzati, urbéri, tenügyi reformok, a temesi bánság visszacsatolása, melyet önálló fejedelemséggé akartak emelni, s Fiume bekebelezése Magyarországba. Igen érdekes részletek Albert herczeg budapesti tartózkodása s ennek magyarországi helytartósága. Sok érdekes és új adat van a következő 5-ik Erdélynek szentelt fejezetben is — hol leginkább Bruckenthal, Bethlen cancellár s Bajtay püspök alakjai emelkednek ki.

E becses munka eme részleteinek olvasása még jobban meggyőzött bennünket, hogy Akademiánk történelmi bizottsága igen jól cselekedett, midőn ezen korra vonatkozó monographiák készíttetését munkába vette. Arneth bár alaposan de tervéhez képest csak futólag vázolhatta ama kort — s valóban ideje volna, arról kimerítőbb történetet birnunk.

Zwei alte Ungarische Texte aus einer Handschrift der k. Bayer. Hof und Staatsbibliothek, herausgegeben von Friedrich Keinz. München 1879.

Egyik legrégibb s legnevezetesebb nyelvemlékünk, a Codex Hung. Monacensis, az u. n. Jászay-codex, a müncheni kir. könyvtárban őriztetik, mely valószinűleg Widmanstad könyvtárával került, jelesül, mint Keinz kimutatta, Landshutból 1588-ban vitetett oda. Ezen kívül is van ott még nehány magyar nyelvemlék, melyek közül kettőt a könyvtár derék s nyelvünkben jártas titkára e kis füzetkében közzétett. Ez a kettő a Cod. lati Mon. 9071-ben van. Ez egy becses gyűjtemény, melyet Szegeds Ferencz hagyatékában Gyöngyösi Gergely talált fel 1560-ban, melynek becsesebb darabjai: »Constitutiones Provinciae Fratrum Minorum,« »ordo ad induendos novicios,« »Memoriale agendorum circa divinum officium scriptum in Sowar a. 1535,« »Ordinarium fr. min.« »Acta capituli a 1539 in conventu Badensi celebrati,« (a 27—93 l.) továbbá mindjárt elején a Szalkai Balás franciscanus-krónikája, melyet Toldy meg nem jelent analectáiban ki akart adni. A kötet végén liturgicai formulák közt van a Keinz által kiadott két nyelvemlék: a franciscanus szabályzatak megerősítése: »ez az my regulánk megherősitése, mely lott az ur Honorius papatul« s mely nem egyéb mint Honorius 1222-iki bullájának fordítása — de fájdalom befejezetlenül s csak a 3-ik tétel végéig terjed. A második egy absolutionalis formula. Keinz mind két emléket teljesen közli, mig pedig betűhíven s egészen correctül. Ezen kívül egy tájékoztató bevezetést irt hozzájok, mely mutatja hogy nyelvünket s irodalmunkat alaposan ismeri, melyhez s főként nyelvemlékeinkhez, ha nem is rendkívül fontos, de becses adalékot szolgáltatott.

Urban VIII im Wiederspruch zu Spanien und dem Kaiser. Eine Episode des dreissigjährigen Kriegs. Von Ferdinand Gregorovius. Stuttgart, Verlag der I. G. Cottaschen Buchhandlung.

Gregorovius a legkitűnöbb német történetírók egyike s azon kevesek közé tartozik, ki nemcsak nemzete, hanem Europa számára ír. Mély tudománya széles látköre éles criticája épen oly tekintélyt szereztek neki a tudós világ előtt, mint elegans stilja, könnyű előadása biztosíták neki az olvasó közönség vonzalmát. Azon kevesek közé tartozik kiket sokan olvasnak, s kitől ha új munka jelen meg, azt bizonyos tekintetben irodalmi eseménynek tekintik.

S az új munka, mely tőle most hagyta el a sajtót bizonyos tekintetben minket is érdekel.

A harmincz éves háborúnak nevezetes episodja volt VIII Orbán pápának conflictusa Spanyolországgal s a császárral. Tudva van, hogy a pápa Olaszország ügyét veszélyben forgónak látta II. Ferdinánd nagyralátó törekvései által, s minthogy ő első sorban mint olasz fejedelem működött s a perczben, midőn a császár a ponton állt, hogy az egyház legmerészebb álmait valósítsa, a pápa a császár ellen fordúlt. Ez a háború, mondá ő, nem vallásos hanem politicai: arról van szó hogy az osztrák-ház túlsúlya megtöressék, mely egész Europát rabszolgasággal fenyegeti.

S valóban a pápa magatartása fenyegető volt. Fel akarta a ligát használni a császár ellen, táplálta a kath. hatalmak szakadását, Maximilián irányában nem volt fukar a bíztatásokkal s még a császári koronára is tett czélzásokat. Midőn pedig a császár egy nagy kath. liga létrehozásán fáradozott, Orbán annyira kétértelmű magatartást tanúsított, hogy a spanyol követ Borgia bibornok ünnepélyes tiltakozásra határozta magát a pápa magatartása ellen. S ekkor jött, mint rendkivüli császári követ Rómába: Pázmány Péter. S minket e rendkívül érdekes könyvből közelebbről épen ez érdekel, mert habár küldetése meg is bukott, s ő is eredmény nélkül tért vissza, de azért e működés, fényes bizonyítványa államférfiui tehetségének. S Gregoroviustól annak érdekes leírását nyerjük.

A pozsonyi evang. lyceum kézirat-gyüjteményének ismertetése, Harmath Károlytól. (A pozsonyi ág. hitv. evang. főiskola múlt tanévi értesítőjében.)

Harmath. K. a pozsonyi lyceum múlt évi programmjában az ottani könyvtár incunabuláit s nehány ritkaságát ismertette. A folyó éviben a kéziratgyüjteményre került a sor. Mint mondja

bevezetésében nem adja a 3 magas szekrényt elfoglaló gyűjtemény kimerítő czímtárát (az még nincs is rendezve) hanem annak ismertetését. A hazai történetírással foglalkozóknak H. úr így is nagy szolgálatot tett — nagy és fáradságos munkától, a gyűjtemény átkutatásának terhétől kímélvén meg azokat: mert ez ismertetés alapján jól és könnyen használhatják azt. Hogy a pozsonyi lyceum gazdag gyűjteménynyel bír, az tudva van, már társulatunk is reflectált rá pozsonyi kirándulása alkalmával. A kiválóbbak közül nehányat az »Ofner Stadtrecht«-et, Pogner, Liebergott munkáit s Burius egy részét kiadta Lichner — de azért még igen sok kiadatlan s kutatásra érdemes anyag maradt ott. A gyűjteménynek egy nevezetes része egyház-történelmi ugyan, de igen sok politicai s mivelődéstörténeti anyag is van ott. A collectancák közt nevezetes egyház-történelmi scriptorokra akadunk, melyek kiadásra várnak a keletkező prot. egyház-történelmi társaság részéről; van köztük továbbá egy csapat követi utasítás, 9 kötet országgyülési napló, melyek közül nevezetesebbek az 1619-iki pozsonyi és kassai gyülések naplói; egy sereg matricula. Sok érdekesre találunk az okmányok és levelek, valamint az emlékkönyvek gyűjteményében is. Szóval H. úr, hasznos és derék munkát végzett, s ha a többi főiskolák is felvennék értesítőikbe könyv és kézirattáraik ismertetését, azzal nagy szolgálatot tennének a történetírásnak.

A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása. Írta dr. Schilling Lajos. 8-adr. 78 l.

Mennél kevesebben foglalkoznak íróink közül a világtörténet kérdéseivel annál inkább örülünk, midőn oly munka megjelenését hírdethetjük, mint a fentebbi, mely az eredeti források alapján s az eddigi kutatások eredményének felhasználásával készült. Szerzőnek ez évben második munkája ez: az első a morvamezei ütközetről szólt, s mig emez tudori, a római királyság eltörléséről írt műve, úgy látszik magántanári értekezés.

A kegyes tanitó-rendiek trencséni társházának és a főgymnasiumnak története. Irta Pfeiffer Antal igazgató. Trencsin 1879. 12-edr. 60 l.

Kis alkalmi munka ez, melyet szerzője a ház és gymnasium teljes átalakítása és helyrehozatalának ünnepélyére írt, s mely külön lenyomat a Vágvölgyi Lapok 32—38 számaiból. 103 év telt már el azóta, hogy a kegyes tanitó rend Trencsénbe bevezettetett, s mint mindenütt itt is hasznos és áldásos működ-

dést fejtett ki az ifjuság nevelése által. A mű I. fejezetében egy kis rövid áttekintést ad a jezsuiták letelepedéséről s iskolájuk megalapításáról. A rend működése, eltöröltetésével megszűnvén, elvesztette trencséni házát és tanintézetét is, melyek a piaristáknak adattak át. De az eltörölt rend tanárai továbbá is alkalmaztattak az intézetnél s tagjai a háznál vendégszeretetre találtak. A munka II-ik fejezete a piaristák a III-ik az ottani gynasiumnak történetét s a IV. a ház belső életét adja. Egyháztörténeti s tanügyi irodalmukat használható s új adatokat is tartalmazó monographiával szaporítá szerző.

— — —

Duruy Viktor. Világtörténelem. Átdolgozta és Magyarország történetével bővitette Dr. Ballagi Aladár. Budapest 1880. Kis 8-adr. 664 l.

Világtörténetet röviden és jól írni nem kis feladat, — de épen oly nehéz azt hazánk viszonyaihoz alkalmazni. Duruy »Abregé d'historie universelle«-je kitűnő munka — de épen úgy Francziaország viszonyaihoz volt alkalmazva, mint Weber és Pütz munkái Németországéihoz. Duruy művének igen sok előnye van a német munkák felett: tisztább világosabb s sokkal szebben van írva azoknál — de az ő művének még is annyira Francziaország a központja hogy puszta fordítással nem sokat nyertünk volna. Mire Ballagi vállalkozott, s mit meg kell adnunk becsülettel végrehajtott, az főként két dologból áll: 1. Duruy művét hazai viszonyaink szempontjából átdolgozta 2. beilleszteté a munkába, de úgy, hogy terjedelménél s feldolgozásánál, fogva is annak keretébe vágjon, a magyar történetét. A ki egy rövid, jól írt, az adatok tömkelegében el nem vesző s még is az egészről világos képet adó világtörténetet akar bírni, annak ajánljuk e művet.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JAN. 8-ÁRA kitüzött közgyülésen választmányi, alapító és rendes tagok szép számmal jelentek meg. *Pulszky* Ferencz elnök üdvözölvén az új évben a tagokat, hangsúlyozza, hogy a M. Tört. Társulat valamint eddig méltóan töltötte be feladatát az által, hogy a hazánk területén elszórt anyag összegyüjtésével a nemzeti történetirás alapjához járult, úgy a jövöben is erös meggyözödése, hogy a közönség pártfogásának és a választmány szellemi támogatásának együttmüködése lehetövé fogja tenni valamennyiönk eszményének megvalósulását: Magyarország históriájának megirását.

Utána a titkár olvasta fel évi jelentését:

Tisztelt közgyülés!

Jelen közgyülésünk fötárgyának: az alapszabályokban elrendelt választásoknak megtörténtét nem akarván hátráltatni: igyekezni fogok titkári jelentésemet mennél rövidebbre szabni. Különben is, tisztelt közgyülés, társulatunk több mint 13 éves fennállása alatt annyira megszilárdult s folyó ügyeinek elintézése annyira a rendes, megszabott úton halad, hogy jelentésem nem is szorítkozhatik egyébbre, mint egy évi müködésünk eredményeinek felsorolására.

Azon arányban, amint a közönség pártfogása a társulat erejét nevelte, a választmány is kötelességének tartá nevelni munkásságát. Habár még mindig messze van attól, hogy tevékenysége óhajtásainak megfelelő arányokat ölthessen: legalább azt egész megnyugvással elmondhatja, hogy a közönség készségét történetirodalmunk emelésével hálálta meg, a mint erről közlönyeinek: a »Századok« s »Történelmi Tár«-nak múlt évi folyamai is — melyek mind ketten túlhaladták a közönségnek igért ívszámokat — tanúskodnak.

De itt nem állapodott meg: kiadta »*Balassa Bálint Költeményeit*«, jelentékeny áldozattal ugyan, de kora ezen kiváló szelleméhez méltó alakban és criticai kiadásban, oly irodalmi apparatussal s jegyzetekkel,

melyek azok megértését s élvezését a nagy közönségre nézve is könnyűvé teszik. Azon reményben van azonban a választmány, hogy a közönség áldozatát, ha lassabban is, de vissza fogja téríteni — mert Balassa kiadása nemcsak fontos irodalom-történeti mozzanat, az egyszersmind nemzeti kötelesség is volt. A nemzeti költői irodalom új aerájának első nagyobb szabású nyilatkozványa, mely a szomszéd államok hasonló fajú vele egykorú irodalmi termékeit messze túlszárnyalja. Akár Hans Sachsot, akár Opitzot vegyük — ma mindkettő csak irodalom-történeti alak, míg Balassa még e század elején is olvastatott, s ma is sokkal közelebb áll irodalmunkhoz, mint akármelyik azok közül.

Egy másik kiadása társulatunknak a *Hazai Oklevéltár*, mely a vándor-gyűlések alkalmával gyűjtött anyag egy részét a hazai történetírás közkincsévé tette. Fájdalom, a hazai történetírásunk iránt mélyen érdeklődő főúr: gróf *Dessewffy* Lajos, kinek áldozatkészsége tette lehetővé e vállalat közrebocsátását, nem élvezheté annak áldozata gyümölcsét: azon napokban, midőn az Oklevéltár már a közönség elé volt kerülendő, a kérlelhetlen halál kiragadta körünkből. Áldás emlékére, — mely társulatunk történetében mindig élni fog.

Meg kell itt említenünk, hogy a Századok XII. évi évfolyama indexének megkészítésére a munkálat már folyamatban van, továbbá az ipartört, bizottság megtette az intézkedéseket hogy, az »Ipartörténeti Adattár« még a folyó évben megindúljon. Társulatunk kirándúlásai minden alkalommal fényes eredményeket hoztak létre; a múlt évi sem maradt ezek mögött. A Teleki-család levéltárának megnyításával, a magyar történetirással foglalkozóknak egy régi óhajtása ment teljesedésbe, s habár eddigelé csak a búvárkodás kezdetén állunk, reményljük, hogy e gazdag bánya kiaknázása még soká fogja foglalkoztatni egyik-másik történetirónkat. A nemes grófi család e törekvéseket pártolván, egyik tagtársunkat: *Koncz* Józsefet felkérte, hogy a még összeiratlan csomagokat rendezze; ő már hozzá fogott a munkához, és jelentését nem mulasztandja el annak idején társulatunk elé terjeszteni.

Ezekben van szerencsém felsorolni jelentésemet a működésről, melyet a választmány a múlt évben történetírásunk és kutatásunk érdekében társulatunk keretében kifejtett, s most már áttérhetek társulati életünk többi mozzanatainak felsorolására.

A halál még egy évben sem kivánt annyi áldozatot tagjaink közül, mint az idén, midőn 27 tagot, köztük két alapítót vesztettünk. Legsúlyosabb veszteség volt még is Divald József tagtársunk halála, ki mint bányászati szakíró magára vonta a közönség figyelmét. Egy kevesek által mívelt téren hasznos szolgálatokat tett a tudománynak, — jövőre még sokkal többet vártunk tőle. De mind e reményt megsemmisíté a halál.

Alapszabályaink azon szakaszát, mely egyes tagoknak a három évi cyclus leteltével a kilépést lehetővé teszi, a múlt évben 36 tag használta

fel, de az ezáltal esett csorbát kipótolta 148 új tagnak belépése, úgy, hogy, mig a múlt évben tagjaink száma 1608 volt, az idén 1753-ra szaporodott. Ez, ha nem is rohamos, de mégis folytonos emelkedés jele, s ha talán a rossz és mostoha idők miatt a közönség részvéte némileg lanyhúlni látszik, de e hangúlat javúlását az idők javúlásával bizton várhatjuk és remélhetjük.

Mi legalább mindent meg fogunk tenni, hogy azt megérdemeljük, kivivjuk. Választmányunkat egy nagy eszme és feladata fontosságának egész tudata lelkesíti erre; erős meggyőződésévé vált, hogy a magyar történetírásnak társulati téren kell szolgálatokat tennie, neki kell közvetítnie a tudományt a közönségnél, neki kell ébren tartani ennek lelkesedését, az ő kötelessége mintegy tükörben mutatni meg nemzetének múltját, igazán, meghamisítás nélkül, hogy lássa azt olyannak, a milyen volt, merítsen belőle tanúlságot lelkesedést.

S éppen ezért hiszi, hogy a nemzet támogatására számíthat, mely a súlyos idők daczára lehetővé fogja a választmánynak tenni, hogy munkásságát az új évben fokozott erővel, kitartóan folytathassa.

A titkári jelentés tudomásúl vétetvén, tagajánlásokra került a sor, melynek folytán megválasztattak évdíjas tagokká: *Erkel* Ödön, Bpest (aj. Barabás S.), *Czövek* Frigyes növ. pap, Zircz (aj. Rajniss Gy.), *Fehér* Sámuel, ev. lyc. tanár, Soprony (aj. Góbi J.), *Schlick* Gyula, ügyvéd, Miskolcz (aj. Wágner J.), *Szmida* Antonia, tanitónő, Szakolcza (aj. Franzen A.), *Görömbei* Péter, ref. pap, N.-Kálló (aj. titkár), *Hecsér* István, közjegyző, N.-Szalatna, (aj. Dubnitzky J.), Gr. *Esterházy* Miklós, Csákvár (aj. Gr. Széchen A.), Dr. *Papp* Samu, Bpest (aj. Deák Farkas), *Majthényi* Géza, papnövendék, N.-Szombat (aj. Kámánházy B.), *Benedek* Elek, Budapest, *Pulszky* Polyxena k. a. Bpest, (aj. Thallóczy), *Veszprémi* Vilmos, Bpest. (aj. Csontosi J.), *Simon* Béla, polg. isk. tanár, Czegléd (aj. Hummer N.), b. *Orczy* Andor, Újszász (aj. Petrovay), Okányi *Schwarz* Lajos, Budapest, (aj. Pulszky Károly).

Következett a közgyűlés főtárgya: a választások végrehajtása s az elnök báró Nyáry J. elnöklete alatt a szavazó-bizottság tagjaivá Thallóczyt, Csontosit és Dr. Szalay Józsefet nevezte ki. A tagok legelébb a három elnöki hely betöltésére szavaztak — de egymásután mindenikre külön-külön. *Ipolyi* csaknem egyező s báró *Kemény* és *Pulszky* nagy szavazat-többséggel választattak meg, amaz első, emezek a második, illetőleg harmadik elnöki székre.

Időközben b. *Kemény* Gábor megérkezvén s elfoglalván az elnöki helyet, kitűzte a választmány $^1/_3$-ának megújítását. Beadatván a szavazatok 49 választó részéről s a szavazatszedő bizottság elhagyván a termet, Marczali Henrik felolvasta értekezését: »II. József első hóditási tervei«-ről, mely a »Századok«-ban fog világot látni.

Ezután folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár felolvassa Emich Gusztáv v. tag. következő levelét:

Tisztelt közgyülés!

A magyar történelmi társulatnak sok érdemei közül tán első helyre kell helyezni azon buzgalmat, melyet hazánk művelődéstörténete érdekében már eddig is kifejtett s melynek sikeres folytatásáról társulatunk kiadványai fényesen tanúskodnak.

A magyar irodalom tudományos közleményeiben már eddig is felhalmozott gazdag anyag, valamint a köz- és magán levéltárakban könnyen hozzáférhetővé lett adat-kincsek, most már lehetővé teszik a művelődéstörténelem köréből egyes részletek monographiaszerű sikeres kidolgozását.

Igénytelen nézetem szerint jelenleg tán már helyes volna, ha *társulatunk* ilyféle kisebb monográphiáknak kidolgoztatását kezdeményezné, a felölendő általánosabb érdekű tárgyat kijelölné s e végből a társulati tagok körére szorítkozó *pályázat* modozatát választaná.

Igaz, hogy ily pályázatokról alapszabályaink nem szólanak, de kizárva sincsenek. Hogy pedig társulatunk működése iránt létező érdeklődést csak fokoznák, tagadni nem lehet.

Ezen indokoknál fogva bátorkodom a tisztelt közgyülésnek a következő indítványom elfogadását ajánlani:

»A magyar történelmi társulat elhatározza, miszerint kisebb terjedelmű, művelődéstörténelmi monographiáknak pályázat utján való megíratása kivánatos s e végből megbízza a választmányt részletes tervezet elkészítése végett.«

A mennyiben a tisztelt közgyülés kegyes lenne ezen indítványt elfogadni, engedje még meg, hogy mint egyik szerény társulati tag, egy már a jelen évben pályázat útján megírandó, 5—6 ívre terjedő monographia tárgyául:

»A magyar királyok udvartartását, a királyság alapításától az 1526-évig« hozzam javaslatba, melynek pályadíjául húsz darab aranyat bátorkodom a társulat pénztárának felajánlani.

Mély tisztelettel

Emich Gusztáv
kir. udvarnok.

Budapest, 1880. jan. 8.

A közgyülés elismerő köszönettel fogadja ezen nagylelkű ajánlatot, mint tagtársunk társulatunk iránti érdeklődésének jelét, elhatározá az ajánlattevőnek köszönetét írásban is kifejezni s e pályázat kihirdetésével megbízza a választmányt.

Titkár bemutatja a pénztárnoknak múlt évi számadását, melyből kitünt, hogy a bevétel . . . . . 13129 frt 21 kr.
a kiadás . . . . . 11702 frt 76 kr.
s a pénztármaradék 1426 frt 45 kr volt.

Kiadatik a számvizsgáló bizottságnak, melynek tagjaivá: *Deák* Farkas és *Horvát* Árpád neveztettek ki.

Ezalatt a szavazat-szedő bizottság elkészülvén munkálatával, beadja jelentését, mely felolvastatván, következő legtöbb szavazatot nyertek: Csaplár Benedek, Dr. Czobor Béla, gr. Esterházy János, Fabritius Károly, Haán Lajos, Hegedűs C. Lajos, Knauz Nándor, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Odescalchi Arthur, Ortvay Tivadar, Pesty Frigyes, Salamon Ferencz, Széchen Antal, Szilády Áron, Tanárky Gedeon, Thaly Kálmán, Véghelyi Dezső, a következő 3 évi cyclusra 1880—2-ig választmányi tagokká jelentetnek ki.

Miután azonban a még üres két v. t. helyre 3-an, *Emich* G, *Majláth* Béla és *Fejérpataky* L. egyenlő (30—30) szavazatot kaptak, hármuk közt szükebb választás hajtatott végre, melynek folytán Emich Gusztáv és Majláth Béla, mint a kik megkapták az absolut többséget, választmányi tagokká jelentettek ki.

Petrovay Gy. tagtársunk bemutatja a Köpösdi Tolvay-család napló-könyvét, mely báró Orczy Andornak a tulajdona, s mely jelentéstétel végett kiadatik a titkárnak.

Ezzel a közgyűlés véget ért.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A Történelmi Bizottság múlt hó utolsó napjaiban megállapította 1880-ik évi költségvetését, s azt mind a II-ik osztály, mind az összes ülés változatlanúl elfogadta. Az országgyűlési dotatio, mint tudva van' 15,000 frtra megy: ebből azonban 2000 frtot az irodalom-történeti bizottság kap — a többi fölött a tört. bizottság rendelkezett.

A bizottság még két év előtt elhatározta, hogy költségvetése egy részét feldolgozásukra fordítja, s történetirodalmunk legégetőbb szükségeihez képest megbízásokat ad egyes tudósoknak. Minthogy azonban az ekkép megrendelt munkák közül több az idő rövidsége miatt nem készült el, múlt évi költségvetésének azt a részét, mely ezekre lett volna fordítandó, az igazgató-tanács engedelmével átvitte folyó évi költségvetésébe. A függőben levő munkák e következők: 1. Az adóügy története a XVI-ik században: Thallóczy, Nagy Gyula. 2. Az oktatásügy története a XVIII-ik században, Molnár Aladártól. 3. A bányászat

története, Wenzel Gusztávtól. 4. Az elenyészett vármegyék, Pesty Frigyestől. 5. Okmánytár Bocskay és Bethlen G. történetéhez, Fiedlertől.

Az új költségvetésbe fölvett munkák: I. Folytatások: 1. Magyar Országgyülési Emlékek VII-ik k. 2. Erdélyi Orsz. Emlékek VI-ik k. 3. Szamosközy történeti maradványai IV-ik k. 4. Anjoukori Okmánytár II-ik k. II. Új megbízatások: 1. *Pesty* Frigyestől: »A várispánságok eredete, kifejlődése és szervezete,« mely magyarázza a várispánsági intézmény minőségét, elöadja azok számát, fekvését, területét, leírja a várjobbágyok viszonyait, s végre az intézmény feloszlását. 2. *Thaly* Kálmántól: »Ocskay László élete.« Korrajz II. Rákóczi Ferencz idejéből.

A bizottság ezután kiterjeszté figyelmét a hazai történetnek segédtudományaira:

a) sajtó alá fogja adni br. *Nyáry* Alberttől a »Magyar Heraldika« kézikönyvét;

b) megbízta dr. *Fejérpataky* Lászlót az Árpád királyok okleveleiről diplomaticai, jog- és művelődéstörténeti tanúlmány kidolgozásával;

c) megbizást adott *Pesty* Frigyesnek Magyarország történeti és földrajzi magyarázó helynévtára kidolgozására, a mely utóbbi munka azonban a jövő évben még nem kerül sajtó alá;

d) megbízta *Károlyi* Árpádot, hogy a velenczei köztársaság bécsi követeinek jelentéseiből a hazánkat illető részleteket állítsa össze;

e) megbizta *Szinnyei* Józsefet, hogy Történeti Repertoriumának II-ik kötetét készítse el;

f) megszerezte a Martinuzzi megöletésének, Nádasdy Tamás második erdélyi követségének s Erdély 1551-iki elfoglaltatásának történetére vonatkozó okmányok másolatait — abból a czélból, hogy történetünk ezen nagyfontosságú, de még mindig homályos pontját felvilágosítsa.

A bizottság e mellett a magyar történet legrégibb kútforrásainak criticai kiadását fogja előkészíteni. Elrendelte a *Lobkovitz* és *Czernin* családok csehországi levéltáraiban létező magyarországi levelezések lemásolását; az Árpádkori »Új Okmánytár« 12. kötetéhez név- és tárgymutató készítését.

A »Történelmi tár«-ra nézve megújítja a történelmi társulattal kötött szerződést, mely szerint az évenként megjelenő négy füzet költségeihez 1000 forinttal járúl.

Mint e költségvetés mutatja, a Tört. bizottság működése fősúlyát a feldolgozásra fordítja. A bizottság ez irányban is megteszi kötelességét — vajha közönségünk is megtermi-e magáét azzal, hogy olvassa is e műveket. A bizottsági működés ezen új irányának az lesz méltó megkoronázása.

— A »Történettudományi Értekezések«-ből közelebbről négy becses monographia küldetett szét: »Északnyugoti utam« Römer Flóristól, mely a múlt évben olvastatott fel, mely a tudós szerzőnek a múlt évben Mátyás király és Vitéz J. kéziratai kutatása ügyében tett utazásainak eredményeit mutatja be, (annak idejében ismertettük) továbbá Bél Mátyásnak Haan által nagy szorgalommal dolgozott életrajzát, Wenzeltől Tata fénykorát egy sok új adatot tartalmazó munkát s Deák Farkasnak nagy tetszéssel fogadott szép értekezését, melylyel a Magyar Hölgyek leveleit az Akadémiának bemutatta.

A »TÖRT. ÉS FÖLDR. HELYNÉVTÁR« ÜGYÉBEN.

A M Tud. Akademia Tört. Bizottsága *Pesty* Frigyesnek megbízatást adott, hogy »Magyarország Helynévtárá«-t dolgozza ki. A bizottságot erre azon meggyőződés vezette, hogy egy ily munkára égető szükség van. Nemcsak a ki az okiratokkal, hanem a ki magával a történetírással is tüzetesebben foglalkozik, akárhányszor, midőn valamely kevéssé ismert helynévre bukkant, érezte oly munka hiányát.

Pesty mögött egy fényes és eredménydús irodalmi működés áll. Kiváló előszeretettel foglalkozik a leghomályosabb kérdések, a legkevésbbé ismert dolgok megoldásával. Ki tudott Szörény-megyéről valamit, míg ő meg nem írta monographiáját s hazánknak, történelmileg ma épen ez legjobban ismert megyéje. Azután az elszüllött vármegyéket szedte össze, melyeknek nincs levéltára s még névleg is alig ismertek. Majd a várispánságokról írt — oly kérdésről, melyet iróink inkább összebonyolítottak mint felderítettek. Ily előzmények mellett szorgalma, tevékenysége s roppant irodalmi apparatusa épen őt ajánlották a bizottságnak, mint e munka megoldására alkalmas embert, annak daczára hogy a »Helynévtár« terve oly nagyszerű, hogy annak létesítésére inkább egy egész társulat volna hivatva, hogysem azt egyes, bár a legmunkásabb ember vállára is lehessen fektetni. Ha mi mégis a Pestynek adott megbízást örömmel és megnyugvással regestráljuk, tesszük azt

annak tudatában, hogy épen csak ő az, ki az ehhez szükséges anyaggal és gyűjteményekkel rendelkezik, hogy tanúlmányai őt arra kiválólag képesítik, s hogy ő az ily munkához szükséges criticával bír. Különben is az ilyen munkánál az irodalmi társas összeműködés gyakorlati kivihetősége nehezen képzelhető, bárha az a munka gyorsabb megjelenhetése érdekéből ohajtandó volna. Valószínűleg egy több kötetre terjedendő munkával állunk szemben, mely ha a közlött terv, és az általunk ismert próbák szerint be fog fejeztetni, nemcsak nálunk, hanem a külföldi irodalomban is egyetlen lesz a maga nemében.

Mi a munka megjelenhetését mindenkép elősegíteni akarván, olvasóinkhoz s tagtársainkhoz fordúlunk annak szellemi támogatása végett. Kérésünk abból áll, hogy a Helynévtár anyagául szolgáló helyneveket gyűjtsék, s azokat a M. Tud. Akadémiához Pestynek küldje be. Ahoz semmi különös szakismeret nem kell, azt bárki megteheti azon városban és faluban, a hol lakik, vagy azon vidéken, a melyet ismer.

A helynevekhez nem kívántatik semmi magyarázat, elég, ha a határban előforduló helynevek minél teljesebben összegyűjtetnek, megjegyeztetvén, hogy e nevek dülő, domb, patak, mocsár, szántó, kaszáló erdő vagy más topographiai tárgyra vonatkoznak-e. E tekintetben főleg a lelkészek, jegyzők, tanitók stb. tehetnének legtöbbet. Olykor egyes vidéken oly sajátságok fordúlnak elő, melyeket csak az ott lakó ítélhet meg helyesen. Felkérjük mindazokat, kiknek e részben tapasztalataik vannak, hogy a Helynévtár előkészítése alkalmával azokat közforgalomba hozzák, és azok tudományos értékesítését lehetővé tegyék. A Helynévtárban mind az, a mi a tudományos criticát kiállja, megtalálja a maga helyét. Nem felejtkezhetünk meg azon mívelt hazánkfiairól sem, kik a nélkül, hogy az irodalom terén fellépni akarnának, néha egy-egy culturalis jelenséget kiszemelnek, és azt saját szellemi gyönyörködtetésükre leírják, ismertetik, és magyarázzák. Ha vannak valahol gyűjtések és előmunkálatok, melyek jelen tárgyunkra vonatkoznak, azok czéljukat legjobban elérik akkor, ha Pesty rendelkezésére bocsáttatnak.

Ismételjük azonban, hogy fődolog a nevek mennél teljesebb összegyűjtése, — és itt bizony nem kell semmit kicsinyleni, mert vajmi sokszor sejteni nem lehet, mennyire szolgál kulcsúl egy figyelemre alig méltatott helynév, még nagyobb históriai kérdés megfejtésénél is.

Az is legyen megemlítve, hogy nemcsak magyar helyneveket, hanem bármely hazai nyelvhez tartozó neveket kérünk.

Ha már a még jelenleg is dívó helynevek száma óriási, alig találunk kifejezést Pesty nagyszabású vállalatának jellemzésére, ha meggondoljuk, hogy ő lényeges feladatának tekinti, azon helyneveket is gyüjteni és feldolgozni, a melyeket ma az élet már nem ismer, és melyek csak az oklevelekben találhatók fel. Mekkora kincs ez a nyelvész, és a történetíró számára!

SZEMLE A FOLYÓIRATOK FÖLÖTT.

Irodalmunk emelkedésének egyik kézzelfogható bizonyítványa, hogy a különböző tudományszakok évek óta saját önálló közlönyökkel bírnak, s hogy nemcsak a létezők gyarapodnak, hanem koronként újak is keletkeznek. Sok ezek közül meglehetős hosszú életet tud felmutatni s keletkezése óta folytonosan halad és tért nyert. Íme, midőn a múlt év végén azok, melyekről mi beszoktunk számolni olvasóinknak, kiadták utolsó füzeteiket, egy se volt, mely ne jelentette volna megjelenését az új évben is. De mi ezúttal még csak a múlt évi utolsó füzetekkel foglalkozhatunk.

Társulatunk ez évi kirándúlásának nemcsak históriai, hanem archaeologiai tekintetben is igen gazdag eredménye volt: ez utóbbiak közlését az »*Archaeologiai Értesitő*« már egypár hó előtt megkezdé — s IX-ik számában is folytatja, Henszlmann Uti-jegyzeteiben most a segesvári, vízaknai s nagy-disznódi templomokat ismerteti, kimutatván a segesváriban azon részleteket, melyek a kassai templom részlet-utánzásainak tekinthetők. Az alapos készültségü szász tudósok már sok érdekest mondottak el e templomokról, de Henszlmann még mindig talált azokhoz tanúságos adalékokat. *Thaly* Kálmán a régi magyar himzőművészetről értekezik. Annak, ki a kurucz-világot minden részletében annyira jól, mondhatni teljesen ismeri, mint ő — könnyü volt az azonkorbeli himző-művészetről is új dolgokat mondani. A korábiai és botesi római bánya-gyarmatról Lukács Béla értekezik. A »régészeti irodalom«-ban Th. a műemlékek megírása tárgyában kelt tjavaslatot ismerteti szakszerüen. A Tárczában Deák Farkas 3 kolosvári XVI-ik századi magyar síriratot ismertet. E magyar síriratok nemcsak ritkaságukért nevezetesek, hanem azért is, mert abban az időben Kolosvár még félig-meddig szászváros volt. E magyar síriratok, melyek iparosokéi voltak, mutatják, hogy itt már ezek körében is nagy lendületet vett a magyarosodás. Ugyan-

csak a tárczában még *Szikinczaynek* s báró *Ny. Albertnek* van két érdekes közleménye. A X. füzetben, mely ez évben utolsó, *Henszlmann* utijegyzetei közül a nagy-szebeni s kis-disznódi műemlékeket ismerteti. Ezt követi a János Zs.-féle arany-keresztről a régészeti társulat-ban felolvasott értekezés, továbbá Anjoukori kiadatlan érmek leírása rajzokkal *Érdy Kálmántól,* egy újabb lovas pecsét hasonlag rajzzal, *Majláth* Bélától, Salamon: Budapest Története I. kötetének ismertetése *Jelenik-től* s végül az egészet változatos és érdekes tárcza zárja be. E folyóirat szerkesztésében jelentékeny változás állott be. Br. *Nyáry* Albert, ki négy év előtt, mint szerkesztőtárs lépett be a szerkesztőségbe, most minden idejét nagy heraldicai művének befejezésére és kiadására akarván fordítani, kilépett a szerkesztőségből. Nyáry befolyása és munkássága kétségtelenül nagyot lendített e folyóiraton, mely mindjárt kezdetben a lap jelentékeny megnagyobbításán volt észrevehető. De azután is mindig érezhető volt az, s abban is nyilvánúlt hogy a folyóiratot közvetítővé tette a tudomány s a nagy közönség közt. Utódja Pulszky Károly lesz, ezen fiatal szaktudósunk, ki máris szép nevet vívott ki magának, s ki bizonynyal ambitióját helyezendi abban, hogy ne csak megtartsa azt mai színvonalán, hanem hogy még följebb emelje.

— A »Könyvszemle« múlt évi utolsó füzete épen oly változatos és tartalomdús, mint a megelőzők. *Fraknói* Vilmos a Pray-Codexet ismerteti, mely korábban rendetlenül volt összekötve, s melyet Fraknói rendezett. *Majláth* Béla egy örvendetes irodalmi mozzanatról értesit, t. i. »Bibliotheca Carpatica« czím alatt egy igen becses repertorium fog közelebbről sajtó alá adatni Payer Hugo által körülbelől 15 nyomtatott íven, s mely a derék és életrevaló Kárpát-egylet költségén fog kiadatni. *Deák* Farkas Heidenstein Reinoldnak »De Bello Moscovitico« czímű művét ismerteti, mely 1584-ben Báthory Zsigmondnak ajánlva jelent meg, s mely báró Apor Károlynak a tulajdona. Következik néhány régi könyv-feljegyzés a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött munkákról. Szabó Károly Régi Magyar könyvtárához újabb érdekes adalékokkal járúl Ballagi Aladár, melyekkel együtt már összesen 164 adalékkal szaporítá a könyvszemle Sz. K. művét. Egy különben tekintélyes napilap ez örvendetes szaporodásról azt következteti, hogy Sz. K. művét nem kellett volna még kiadni — hogy épen Szabó művének kiadása adta meg a lendületet, hogy régi magyar könyveink napfényre

kerüljenek, s hogy tulajdonképpen e munka mutatta meg, hogyan kell az újabban felfedezett műveket napfényre hozni. *Csontosi* folytatja nagy szorgalommal írott tanúlmányát a Magyarországi középkori könyvmásolókról és betűfestőkről — s e 3-ik közleményével már 70 scriptor nevét menti meg a feledéstől. Következnek *Szinnyei* J. észrevételei a »könyvtár rendezés tervvázlatáról«, melyet ő az egri irodalmi szemlében megjelent e tárgyú czikkről írt, s mely több gyakorlati utasítást tartalmaz. *Koncz* József a vásárhelyi ref. főtanoda igen becses könyvtárát ismerteti. E második közlemény befejezi a becses és gazdag könyvtárnak ismertetését. Következik Budapest Bibliographiája: Némethytől (3-ik közlemény) 1702—1799. A Vegyes közlemények egyes mozzanatokat írnak le, s ebből látjuk, hogy a Muzeum közelebbről két becses levéltárral: a Soós és Békássy-családokével szaporodott. Kétségtelenül legjobb módja, hogy családaink megőrizzék levéltáraikat, ha azokat a Muzeumban helyezik el. Közölve van Horvát István följegyzése Virág B. haláláról s eltemettetéséről. Az egészet: a Magyar Irodalom 1879-ben V-ik közlemény, zárja be.

— Az »Erdélyi Muzeum« decemberi füzetében *Torma* Zsófia Ősrégészeti újabb leleteket mutat be, s ezekből és korábbi leleteiből azon meggyőződésre jutott, hogy Erdélyben az őskori telepesek a rezet, ónot, bronzot és vasat már a kelták előtt művelvén, az aranyat és ezüstöt nem ismerték s hogy ezen telepesek egy, még a dákok előtt ott lakott nép volt.

— A »Figyelő« múlt évi utolsó füzetében Jakab Elek folytatja Toldy és Kazinczy Gábor leveleinek ismertetését. Az 50-es évek irodalmi viszonyaira igen érdekes világot vető közlemény ez — mely még a jelen füzetben sincs befejezve. Egy másik folytatás, a XVII-ik század nyelvmívelése, Jancsó Benedektől, mely Geleji Magyar Grammatikácskáját elemezi, párhuzamba tevén őt kortársaival, s érdekesen tárgyalja magát Gelejit is, ki nem volt képzett nyelvtudós, egy orthodoxus püspök csalhatatlanságával mondotta ki, hogy a magyar nyelv a zsidóval rokon s mégis érdemes munkát tett nyelvészkedésével, mert a nyelvtények vizsgálatát sürgette grammaticai abstractiok helyett. Csaplár Benedek Révainak kecskeméti próbatanítását s tatai tanárkodását ismerteti új adatok alapján. Hasznos befejezése e füzetnek is Szinnyei irodalom-történeti repertoriuma.

— A »Keresztény Magvető« múlt évi utolsó füzete egy nevezetes egyház-történeti kérdést dönt el. Az erd. ref. egyház Névtára első fo-

lyamaiban sokat vitatkoztak a kérdés felett: ki volt az első kálvinista püspök Erdélyben? S Bod Péter nyomán a kérdést — Jakab E. ellenében — oda döntötték el, hogy Alesius. Most Jakab felveszi az akkor megszakadt vita fonalát s kimutatja, nem hogy Alesius, hanem Dávid volt az: az előbbi a magyar luth. egyházak püspöke lévén. E füzetben az egyháztörténelmi adatok rovatában Basilius István kolosvári XVI-ik századi unit. paptól 3 levél van közölve — köztük egy, 1580. dec. 3-án kelt, s Báthory Kristófnéhoz intézett folyamodás, magyar.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Deák Farkas akademiai tagot, társulatunk jegyzőjét az a kitüntetés érte, hogy ő Felsége, a királyné, a »Magyar Hölgyek levelei« czimü könyvének egy példányát magánkönyvtára részére legkegyelmesebben elfogadni, — s szerzőnek a belügyminister úr által legfensőbb köszönetét nyilvánítani méltóztatott.

— Dr. Vincze Gábor, az Országos Levéltárnak az új vizsgálati rendszer szerint kinevezett első Fogalmazója, társulatunknak éveken át buzgó s ipartörténeti Bizottságának tevékeny tagja, december 13-án virradólag, Szécsényben meghalt. Az elhúnyt az erdélyi kirándulásban élénk részt vett, s társulatunk körében kitartó munkásságával, szerény, finom modorával közkedveltségnek örvendett. Vinczében, ki csak 28 éves volt, a hazai tudományosság egy sok, nagy reményre jogosító erőt, az Országos Levéltár pedig egyik legtehetségesebb munkását veszté. Az egyetemen már a »magyar nemzetségekről« szóló munkájával pályadíjat nyert. A magyar Nemzeti Muzeum kézirattárában is hosszabb ideig működött s diplomatariumainkban pontos másolatokkal közre munkálkodott. 1875-ben az Országos Levéltárhoz került. A következő négy év alatt a Magyar Könyvszemlében, az »Archaeologiai Értesítő«-ben, a »Történelmi Tár«ban dicséretes munkásságot fejtett ki. Dóczy Orbán életrajzát, Fraknói buzdítására, lassankint irogatni kezdé s már be is fejezte: úgy, hogy kiadása nagyjából valószínüleg foganatba vehető. Ezenkívül gyüjtött az Anjoukori jogállapotokra is, s erre vonatkozó jegyzetei nagy számban maradtak. Igen élénk részt vett a XVI. századbeli közgazdasági adatok gyüjtésében és rendezésében, mely munkálat az Akadémia számára készül. Az archaeologiai társulat alakúlásában is részt vett; szóval fáradhatlan, sokoldalú s a mellett alapos képzettségü erőt fájlalunk az elhunytban. Béke poraira!

— Hírek az Országos Levéltárból. A m. országos Levéltár kincstári osztálya, mely eddig a pénzügyministerium helyiségeiben volt elhelyezve, a budavári főtemplom építése következtében máshol helyeztetik el. A belügyminister, ugyancsak a ministerium *Kiadóhivatali termét,* a régi egyik »Landhaus-Saal« (Országház u.) bocsátá a levéltár rendelkezésére. Az átköltözés javában folyt, s e hó végéig bizonyára teljes mértékben végbe fog menni. A személyzet már az új helyiségben dolgozik; a diplomatikai levéltár már fel van állítva. Érdekes dolog, hogy a hol majd most por fedi be az actákat, ott apáink verték fel a port, a mennyiben a budai bálok ott ugyanis tartattak; a levéltár illetőleg a mellett a hajdani étteremben van. Kutatók az Országos Levéltárban, a cancellariai osztálynak ú. n. dolgozó-szobájában működhetnek. — Megemlítjük egyúttal, hogy egy 700 frttal évi fizetéssel s 150 frt lakbérrel díjazott hivatalt iszti állomásra pályázat hirdettetett. Folyamodók szóbeli és irásbeli vizsgálattételre kötelesek. A vizsgálat tárgyai: a diplomatica, palaeographia, magyar történelem, a magyar magán- és közjog, az egyházi jog s a latin nyelv. Pályázati határidő febr. 10. A kérvények a m. k. Belügyministerium elnöki kiadóhivatalában adandók be.

— Dr. Sickel Tódor a bécsi »*Institut für österreichische Geschichtforschung*« nagynevű igazgatója a nevezett intézet huszonöt éves fennállása és a »Mittheilungen des Instituts für öst. Gesch.« első füzetének megjelente alkalmából rövid áttekintést ad az intézet huszonötéves múltjáról. Maga az intézet oly mintaszerű berendezésű, a benne alkalmazott szakerők oly kiválóak, hogy e kis áttekintés valóban megérdemli, hogy figyelmet gerjeszszen maga iránt. Mellőzve azon körülményt, hogy az intézet bennünket magyarokat is elég közelről érdekel; mert ott nyerte kiképzését történetirásunk néhány munkása (pl. Supala Ferencz, Zimmermann Ferencz, Wertheimer Ede, Dr. Károlyi Árpád, Dr. Fejérpataky László, s jelenleg Szádeczky Lajos) az intézet sorsa és jövője, mint a párisi »École des chartes« mellett, sőt fölötte állóé, érdekelni fog minden történet-kedvelőt. Sickel személyében oly kezekre van annak vezetése bízva, hogy virágzó jövendője felől egy pillanatig sem vagyunk kétségben. Az intézet úgy szólván egész iskolát teremtett Németországon; a »Monumenta Germaniae hist.« legújabb füzete, mely I. Conrád és I. Henrik okleveleit tartalmazza, fényesen bizonyít e mellett: s ez első sorban és főleg Sickel érdeme. A történelem-kedvelő valóban szomorúan kérdheti, miért nincs nekünk is ily »Történelmi intézetünk«? miért kell ifjainknak a külföldet fölkeresniök, hogy palaeographiában, diplomaticában alapos oktatást nyerjenek? Reméljük azonban, hogy nincs messze az idő, mikor külföldi oktatást tel-

jesen nélkülözhetővé teszi a majdan felállítandó »Magyar történelmi intézet.«

— »Ocskay László élete« *Thaly* Kálmántól már sajtó alatt van, s remélhetőleg még e tavaszszal a közönség kezén lesz, a mint halljuk, rendkívül érdekes és drámai eseményekben gazdag történelmi rajz. Derék és hírneves tudósunk, úgy tudjuk, e művével egy cyclus első kötetét adja a közönség kezébe, melyet Rákóczi több tábornokának élete fog követni. Ugyancsak nevezett tudósunkat azon megtisztelő kitüntetés érte, hogy a kormány a magyarországi műemlékek id. bizottságának beltagjává nevezte ki.

— Szentkláray koszorús munkájának, Dél-Magyarország újabb történetének első füzete megjelent. A mint az első kötet a közönség kezén lesz, tüzetesen fogjuk ismertetni e nagy szorgalommal s apparatussal írt becses művet, melyet addig is, mint a legnagyobb részben kézirati források alapján, alapos tanúlmánynyal s lelkiismeretes gonddal dolgozott monographiát melegen ajánlunk olvasóinknak. Tartalmához méltó, kiállítása is, mely oly díszes, hogy akármely előkelő fővárosi nyomdának becsületére válnék. A több, mint 20 ívre terjedő füzet még csak a bevezetést foglalja magában s két részből áll: az első a politicai felosztás történetét, s a második a historiai előzményeket foglalja magában. Hozzá van mellékelve gróf Niczky Kristóf arczképe s 3 igen díszes térkép: a vissza csatolt részeknek 1723, 1761 és 1788-iki térképei.

— A »Magyar Protestans Egyháztörténelem« megírása ügyében a múlt év utolsó napjaiban fontos lépések tétettek. Lónyay Menyhért s Kovács Albert nov. 24-ére a protestans írók nagy részét egy értekezletre hívták össze, s a meghívottak, kevés kivétellel, összejöttek. Révész Imre személyesen nem jelenhetvén meg, egy emlékiratot nyújtott be. A protestans egyház-történet ezen legalaposabb és legkiválóbb ismerője, gyakorlati tanácsaival mondhatni döntő ezózatot vetett a mérlegbe s ez a tanácskozásoknál alapúl is vétetett. Elhatározta tehát, hogy a forrásgyüjtemények s regulák kiadására »*Protestans Egyháztörténelmi Társulat*“ állíttassék fel, de hogy a forrásgyüjtéssel a feldolgozás párhuzamosan haladjon, az értekezlet helyeselte Kovács Albert azon indítványát, hogy a Protestans theologiai könyvtárban évenként egy kötet monographia adassék ki, s az értekezlet jelenlevő tagjai közül többen felajánlották közreműködésüket. Az elsőre nézve Révész Imre elnöklete alatt egy albizottságot nevezett ki, mely a kivitel gyakorlati módozataira nézve javaslatot terjeszszen eleibe. Az utóbbira nézve a végrehajtás eszközlése egészen a Theol. könyvtár szerkesztőjére marad. S ez feladatában csakugyan gyorsan eljárt; felszólította a protestans történetirókat, hogy a Theol. könyvtár számára irjanak monographiákat. S csakugyan Salamon, Szabó Károly, B. Nyáry Albert, Thaly Kálmán, Nagy Imre, Jakab Elek, Molnár Aladár, Gyárfás István, Barsi, Kiss Áron, Liszkay, Haan, Zsilinszky, Szeremley s mások megígérték közreműködésüket. S így re-

ményünk lehet, hogy a prot. egyháztörténelmi monographiák még ez évben megindúlnak.

— Dr. Kátay Gábor, hungaricumokban gazdag könyvtárát Magyari Kossa Sámuel tagtársunk vette meg.

— A »Magyar Lexicon« füzetei gyorsan követik egymást. Eddigelé már 43 füzet jelent meg. Minthogy pedig az első négy kötetben még a B. betü sem volt teljesen befejezve, a kiadó Rautmann az a megnyugtató választ adta a közönségnek, hogy ha a vállalat 140 füzettel nem lesz befejezve, a többi füzeteket ő az előfizetőknek ingyen fogja kiszolgáltatni. E nyilatkozat után a közönségnek semmi kifogása sem lehet az ellen, hogyha — a mi igen valószínű — a Lexicon a kitűzött füzetek számát meg fogja haladni, ellenkezőleg méltányosnak fogja találni a kiadó áldozatkészségét, hogy nem kényszeríti a szerkesztőt anyagját bizonyos meghatározott ívszámba beleszorítni.

— Dávid Ferencz első unit. püspök halálának háromszázados évfordúlati emlékünnepélyén, a sz.-keresztúri zsinaton mondott imák, beszédek, Kolosvárt megjelentek egy külön füzetkében. Ez alkalommal a legjelesb unit. papok tartottak beszédeket.

— Görömbei Péter tagtársunk Nagy-Kálló városa monographiáján dolgozik.

— Divald József, m. k. bányatanácsos Selmeczbányán, e hó folytán meghalt. Az elhúnyt egyike volt társulatunk legbuzgóbb tagjainak. Több bányászattörténelmi adatot és tanúlmányt közölt a »Történelmi Tárban,« jelen füzetünk is egyik magvas czikkét hozza az elhúnytnak. Szakmájában: a bányamívelésben kitűnőleg képzett vala, s történelmi irodalmunk e szempontból is nagy veszteséget gyászol benne. Béke hamvaira!

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat dec. 20-án, Ormós Zsigmond elnöklete alatt, számos tag jelenlétében választmányi ülést tartott. Az ülés legfontosabb ügyei közül kiemeljük, hogy *Miletz* János, az eddigi titkár, Temesvárról való távozása miatt, ez állásáról lemondott. Miletz úr öt éven át kitartó buzgalommal vezette e társulat ügyeit, tapintatosan szerkesztette az »Értesítőt« és nagyon megérdemlette a társulatnak irányában nyilvánúlt meleg elismerését. A titkári ügyek vezetésével ideiglenesen *Pontelly* István bízatott meg. Ezután bemutatták a társulat részére beérkezett adományokat; végül pedig Pontelly István »Visegrád eredete és történelme« czímű tanúlmányát olvasta fel, mely alkalommal hosszasabb vita támadt Dr. Szentkláray Jenő és felolvasó között a tatárjárás előtt épült várak építési időrendjét illetőleg. — Ugy látszik, hogy e thema valóságos »keleti kérdést« képez újabb időben; alig, hogy itt az archaeologiai társulatban sikerült a kérdést meg nem oldani, most Temesvárt úgy döntik el, hogy az Akadémiára mint felebbezési forumra bízzák. Kíváncsiak vagyunk a megoldásra?!

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK. Történeti bevezetésekkel, a m. t. akad. tört. bizottsága megbízásából szerkesztette: *Szilágyi* Sándor, r. tag. V. kötet 1601—1607. 8r. 598 l. Ára 3 frt.

— DÁVID FERENCZ első unitárius püspök halálának háromszázados évfordulati emlékünnepélye. Kolozsvár. 1879. 8r. 84 l. Ára 60 krajczár.

— SHAKESPEARE PÁLYÁJA. A M. Tud. Akadémia által Karácsonyi-díjjal jutalmazott mű. Írta Greguss Ágost. Budapest. Ráth Mór. 1880. 8r. 480 l. Ára 3 frt.

— SZÁZ ÉV DÉL-MAGYARORSZÁG újabb történetéből, (1779 — napjainkig) tekintettel a III. Károly és Mária-Terézia korabeli előzményekre. A dél-magyarországi vármegyék visszakapcsolásának százados évfordulójára, írta dr. *Szentkláray Jenő*. Első kötet. Temesvártt. 1879. Első füzet. 8-adr. XV. és 280 ll.

— A MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZTÖRTÉNELEM megírása ügyében tett lépések. A Magyarországi Protestans-Egylet megbízásából, szerkeszti *Kovács Albert*. Budapest, 1879. 8-adr. 21 l.

— A KERESZTYÉN EGYHÁZ IV. V. és VI. századának történelme. Írta Dr. *Bauer* F. Ch. Budapest, 1878. VIII. és 256 l. Ára 2 ft.

— CORVIN-CODEXEK. Dr. *Ábel* Jenőtől. Budapest. 1879. 8-r. 102 lap. Ára 60 kr. (Akadémiai Értekezések. I. oszt. VIII. köt. 1. szám.) Knoll akad. könyvárús.

— TANULMÁNY A JAPÁNI MŰVÉSZETRŐL, írta Dr. Gr. *Zichy* Ágost. Budapest. 1879. 8-r. 85 l. XVII. táblával. Ára 1 frt. (Akadémiai Értekezések. I. oszt. VIII. IV. szám.)

— TATA FÉNYKORA. 1412—1542. Írta Dr. *Wenzel* Gusztáv. Budapest. 8-r. 1879. 64 l. Ára 40 kr. (Akadémiai értekezések VIII. köt. IX. sz.) Ára 40 kr.

— BÉL MÁTYÁS. Székfoglaló értekezés. *Haan* Lajos l. tag. Budapest. 1879. 8-r. 75 l. Ára 40 kr. (Ak. Ért. VIII. köt. VIII. sz.)

— ÉSZAK-NYUGATI UTAM. Rómer Flóris r. tag. Budapest. 8-r. 1879. 23 l. Ára 10 kr. (Ak. értekezések VIII. köt. VII. szám.)

— DES MANSFELDERS TOD. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges, von Dr. Ernst *Fischer*, Berlin. 1878. 4° 26, S., ára 1 márka.

LEBEDIA, ETELKÖZ, MILLENARIUM.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

Kérdés már most: mikor verettek ki a magyarok Lebediából, mentek Atelkuzu-ba, és kerültek végre mai hazájukba? Az általános felfogás e három eseményt röviden egymás utánra helyzi, még pedig helyesen. Az ellenkező véleményeknek — azt tartom legalább én — nincs kellő alapjuk.

Rösler azt állítja, hogy a bessenyők a magyarokat, *nem határozhatni meg hogy mikor?* de bizonyosan 835. előtt verték ki Lebediából, mert a nevezett idő körül épitik a kozárok, byzanczi építészek segélyével, a Don mellé Sarkelt, a bessenyők becsapásai ellen; ezeknek tehát ekkor már a Dontól nyugotra, Lebediában kellett lakni. [1]) Az észrevétel nyomna valamit, ha Sarkel csakugyan a *bessenyök* ellen épült volna: de Konstantinos, ki az első tudósít bennünket e vár építéséről, erről még mitsem tud. [2]) Azon névtelen iró, ki ugyancsak Konstantinus meghagyására az Örmény Leotól kezdve macedoni Vazulig uralkodott görög császároknak életét a X. század második felében megírta, Theophylos császár életében szintén elbeszéli Sarkel építését Petronas által, de csak annyit mond, hogy ezen hely a Tanaisnál fekszik, mely az innenső bessenyöket és a tulsó kozárokat egymástól »*elválasztja*«, — jelenben — mi megfelel az iró korában levő állapotnak, de nem enged következtetést arra, hogy már akkor is, midőn e vár épült, így volt a határ, és hogy Sarkel a

[1]) Rösler Romänische Studien 153. l.

[2]) Konstantinos, De Administrando Imperio C. 42. i. h. 178. l.

bessenyők becsapásainak meggátlására építtetett.[1]) Ezt csak Kedrenos állítja, a XI. századnak egy nem igen *megbízható írója*, ki — mint gyakran történni szokott — száz évvel később már többet tud, mint forrásai, melyekből merített, és rá támaszkodik Rösler, szavait, — nevét elhallgatva — olykép idézvén, mintha azok Konstantinus 42-ik fejezetében foglaltatnának.[2])

Abból, hogy a magyarok már 839. körül valahol a Duna torkolatánál harczoltak, és 862-ben már a keleti-frank birodalomban megjelentek, sem következtethetni, Dümmlerrel,[3]) hogy már ez időben a Sereth és Pruth vidékén tehát Etelközben laktak. E kalandokra Lebediából is indúlhattak. Későbbi hadjárataikban, a mai hazából, a Loireig, Calabriáig, Bremaig, ép

---

[1]) »Ἔστι δὲ καὶ κατὰ τὸν Ταναΐν ποταμὸν, ὃς τοὺς τε Πατζινακίτας ἐντεῦθεν καὶ αὐτοὺς διειργεὶ τοὺς Χαξάρους ἐκεῖθεν.« Theophanes Cont. bonni kiadás. 122—123. Stritter (III. 567.) a byzanti irók párizsi kiadásából idézvén, ez írót Konstantin folytatójának nevezi, s e néven fordúl elő a Corpus Scriptorum Byzantinorum velenczei kiadásában is, mit csak azért emelek ki, nehogy valaki Konstantin folytatóját valami külön írónak tekintse, mi még Pothast jeles művén: »Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters« is megesett.

[2]) Rösler i. h. 163. l. 1. jegyzet alatt írja: Const. c. 42. s azután következik Kedrenos görög szövege, mely a bonni kiadásban Kedrenos Skylitzes művének II. kötetében, a 129. 130. lapon olvasható. Rösler becsületére hajlandó vagyok hinni, hogy Kedrenos nevének kimaradása csak nyomdai hibának következménye, vagy pedig — mi még valóbbszínű — nem egészen pontos jegyzetei, melyekből dolgozott, ejtették tévedésbe.

[3]) De Arnulfo rege 79. l. Szabó Károly i. h. 85. l. egyébiránt kétségbevonja, hogy e két hadjáratban a magyarok szerepeltek volná és kisebb munkáiban (*I. 112. l.*) Kemper József értekezésére is hivatkozik: De Migratione Ungarorum e Lebedia et Atelkuzu, melyet miután sem könyvtárakban nem találtam, sem könyvárusi uton megszerezni nem bírtam, ő volt szíves velem közölni. Kemper inauguralis dissertatiójában bizonyítani igyekszik, hogy Hincmár szövege interpolált, okoskodásában főkép Reginora támaszkodik, ki a magyarokat addig teljesen ismeretlen népnek mondja (4. l.) De okai nem meggyőzők, ámbár czáfolatukba nem bocsátkozunk, mert kitűzött tárgyunk érdemére — minthogy Dümmler következtetését amúgy sem fogadjuk el — semmiféle hatásuk nincs.

oly nagy, sőt nagyobb utakat tettek meg, mint az alsó Dniepertől a Duna torkolatig vagy Pannóniáig, s épen a régi Lebediából és környékéről a Krimből, a tatárok még a XVII. században is, Bécsig és Morvaországig száguldottak.

Mindkét okoskodást egyébiránt megdöntik Kostantinusnak határozott tudósításai, kit pedig maga Rösler, és Dümmler is tekintélynek ismernek el. Nemcsak azért, mert a lebediai vereséget az ő ideje előtt 50—55 évre teszi, mi, a mint látni fogjuk, a kilenczedik század utolsóelőtti tizedének felel meg, hanem, mert különben valótlannak kellene hinnünk mindazt, mit Előd̈ről, Álmosról, Árpádról, mint a lebediai vereség kortársairól mond, ha csak azon képtelen feltevésre nem vetemedünk, hogy Árpád már a kilenczedik század negyvenes éveiben választatott magyar fővezérré, és valami ötven esztendeig állott a nemzet élén, midőn a mai hazában megtelepedett. [1])

Botka Tivadar Millenariumában a lebediai és atelkuzi kiköltözés időpontját nem határozza meg, az utóbbi és a magyar-bolgár háború közt — Konstantinus tudósításának ellenére — összefüggést nem lát és azt állítja, hogy a magyarok jóval előbb — jelesen 884-ben — már a mai hazában laktak. Fő argumenta Szent-Methodiusnak *szláv nyelven irt életrajza, a »Pannonica Legenda,«* melyben olvassuk, hogy a szent: »a magyar királyt«, ki a dunai részekre jött, meglátogatta.[2]) Nem vonom kétségbe a legenda hitelességét. Azt is megengedem, hogy e látogatás 884-ben tör-

---

[1]) Kedrenos tudósitása Stritternek is sok fejtörést okozott, kivált mivel még Konstantinus vagy Theophanes folytatójából is — egészen alaptalanul — annak megerősítését olvasta ki: de azért, épen Konstantinus miatt, Rösler következtetésére nem mert jutni, és a kérdést eldöntetlenül hagyta (Memoria Pop. Sept. III. 783. l.) Egyébiránt, Maszudi arab író (Frähnnél: Ibn Fozlan 244. l.) tudósításából azt lehet kiolvasni, hogy 912-ben a Don mentében elhelyezett kozár örök vigyáztak a ghuzokra, kik akkor semmiesetre sem laktak még e folyótól nyugatra, hanem a bessenyők régibb lakhelyein, a Volga mellékén tanyáztak: Sarkel is tehát — feltéve, bár meg nem engedve Kedrenos elbeszélésének helyességét — épülhetett a Don mellett, és lehetett őrszem kelet felé, hol akkor a ghuzok földén még a bessenyők tanyáztak.

[2]) Κορολιο ογγορηcκομογ Bielowskynál i. h. I. 111. l. Latin forditásban Archiv für Kunde Öst. Geschichts-Quellen XIII. 162. l.

tént. De már azt nem tudom következtetni, hogy a magyar király alatt épen Arpádot kelljen értenünk, tudván, mily bőkezűen osztogatta a középkor a magyar vezéreknek a »király« czimet, még kevésbé pedig azt, hogy akkor a magyarok már a Duna partján laktak. A legenda mást nem bizonyit, mint hogy már Methodius életében egy magyar vezér a dunai részeken megfordult. Ebből azonban csak valami harczikalandot — mint 862-ben — lehet következtetnünk, nem pedig — más hiteles forrásoknak ellenkezése mellett — valami állandó megtelepedést. Hogy közelebbi adataink e kaland czéljáról, kiterjedéséről nincsenek: az annak lehetőséget ki nem zárja, sőt valószinűségét sem csökkenti. Különben Dümmlernek egy éles eszü megjegyzése, melyet — nem is gondolva a Pannonica legenda kérdéses adatára — a bajor püspököknek 900-ban a pápához intézett ismert levelére tesz: e kalandnak is valószinű nyomára vezet. A bajor püspökök ugyanis 900. elején mentegetvén magukat a pápa előtt a morvák vádja ellen, hogy a pogány magyarokkal szövetkeztek, viszont a morváknak hányják szemére, hogy ezen bűnt sok évig ők követték el, és a magyarokkal együtt pusztitották Pannoniát. Minthogy pedig az egykoru fuldai évkönyvek szerint a morvák 882—848-ben dulták Pannoniát irtoztató kegyetlenséggel: Dümmler hajlandó hinni, hogy akkor Svatoplug seregében, szövetségesekképen magyarok is voltak, mint voltak később — 892-ben — Arnulf hadában a morvák ellen. [1])

Ha tehát Dümmler véleménye áll — és állhat, legalább nincs semmi valószinütlenség benne, sőt nem ismerünk más eseményt, melyre a bajor püspökök czélzása jobban illenék — nemcsak a magyarok megjelenése a Dunánál 884-ben meg van fejtve,

---

[1]) Dümmler: Die Südöstlichen Marken des fränkischen Reiches, Archiv für Kunde Öst. Geschichtsquellen X. 62. l. A bajor püspökök levele megjelent Fejérben is C. D. I. 229 és kk. ll., csak hogy hibásan 899-re téve. Kempernek ellenvetése, hogy a bajor püspökök még romokban heverő egyházakra hivatkozva, nem czélozhattak egy 15—16 év előtt történt dulásra, azt hiszem nem érdemes czáfolatra (49. l.), bár meg kell engedni, hogy e helytt a »multi annis« kifejezést helyesen magyarázza, helyesebben mint Dümmler, mi azonban Dümmler gyanitását meg nem dönti.

hanem a Legendának illető helye is világosabbá, érthetőbbé lesz. Érthetővé lesz, hogy a magyar vezér hall Methodiusról, ki akkori szövetségesének, Svatoplugnak, püspöke volt. Érthetővé lesz, hogy magához hivatja, és Methodius hozzá, a szövetségeshez, elmegy. Hogy félelemmel ment, — vagy legalább környezete félt — az mitsem bizonyit a magyar vezérnek szövetséges volta ellen; csak gondoljunk az aggodalomra, melylyel 1541-ben Izabellának tanácsosai a szintén szövetséges, s a 9-ik századbeli magyarnál már bizonyosan miveltebb Szolimanhoz mentek. Egy pogány, vad szövetséges mindig csak olyan volt, mint a megszeliditett oroszlán, melynek ketreczébe lépni mindig veszélyes, mindig koczkáztató. [1]).

De Botka véleményét más egykorú forrásokkal is támogathatni véli. Hivatkozik a sangalleni nagyobb évkönyveknek a 888-ik évhez tett megjegyzésére, melyből következteti, hogy ekkor már »a magyar letelepedésének hire elérkezett Helvetiába is, illetőleg a sváb földre, mert már ezen évre a sangalleni nagyobb évkönyvek hangsulyozzák, hogy a magyarok Arnulf király idejében jöttek azon tájakra, következtetve letelepedésüknek előbb kellett történni.« [2]) Azonban ez évkönyvek nem tartalmaznak egykoru, az eseményekkel párhuzamosan történt feljegyzéseket; ugy, hogy a mit bizonyos évhez elbeszélnek, arról fel *kell* tennünk hogy csakugyan akkor, vagy legfeljebb kevéssel utóbb történt: hanem csak a X. század közepének compilatioi. [3]) Nem is mondanak többet, mint hogy az érintett évben »Arnulf királylyá lesz,« s azután hozzáteszik: kinek idejében először jöttek az agarenusok ezen vidékekre. [4]) Ebből tehát koránsem következik, hogy a magyarok 888-ban, hanem hogy Arnulf uralkodása idejében jelentek meg először, mely 899-ig terjedt; hisz maguk ez évkönyvek szerint Arnulf a magyarokat azon helyekről, hol el-

---

[1]) Századok i. h. 539 és kk. ll.

[2]) Századok i. h. 546.

[3]) Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen I. 315. l

[4]) 888. Arnulfus in regnum elevatur; in cuius temporibus agareni in istos regiones primitus venerunt. Annales Sang. Majores Pertz, Mon. Germaniae SS. I. 77. l.

zárva voltak — a Góg és Magóg-féle népek mondája! — csak 892-ben bocsátá szabadon![1])

Még kevesebb súlyt tulajdoníthatunk annak, hogy Dandulo »az éber signorianak feje« 886. tájra jegyzi a magyarok megjelenését.[2]) Dandulo András doge — mint tudjuk — Nagy Lajos korában írta történeti művét, részben igen gyarló középkori krónikákra támaszkodva. Midőn a magyarok bejöttek, nem volt még az éber signoria, melynek értesülései a XV. századtól kezdve a történelemnek oly gazdag és hiteles forrásait képezik. De még csak történetírója sem volt akkor Velenczének, mert legrégibb krónikása János diaconus a XI. század elején írt[3]): s azért Dandulo nem is egészen határozott tudósításának a magyarok bejövetelének évéről — 885 és 887. közt említi az eseményt —[4]) ép oly kevéssé tulajdoníthatunk hitelességet, mint annak, ha Velencze ostromát a magyarok által 906-ra, I. Endre királynak valami dalmátországi hadjáratát 1026. tájára, Salamonnak megkoronáztatása pedig 1032. évre helyezi.[5]) Marad tehát még a Botka adatai közül I. Berengar olasz királynak 888-iki okmánya, melyben már a »Via Ungarorum« említtetik. Ezen oklevél valódisága kétségtelen, de nincs meg többé eredetben, hanem csak másolatban a sestoi kolostornak egy XV. századbeli chartulariumában. Igen valószinű tehát Röslernek véleménye, hogy a »via Ungarorum« szavak, a sorok közé vagy az okmány szélére tett későbbi magyarázó jegyzetet képezhettek, melyet a chartularium összeállítója a szöveg közé írt.[6]) Egyébiránt lehetett egy friauli utnak neve már 888-ban »via Ungarorum« annélkül, hogy azért a magyaroknak már Pannoniában vagy a régi Daciában kellett volna lakniok. Egy csapat, talán 862-ben, vagy 884-ben vagy más ismeretlen évben, mint barát vagy ellenség, megfordulhatott Friaulban, és nem szükséges a kalandok hosszú sorát felten-

[1]) 892. Arnulfos contra moravenses pergebat, et Agarenos ubi reclusi erant, dimittit. Annales Sang. M. i. h.

[2]) Századok i. h. 545.

[3]) Simonsfeld, Andreas Dandulo und seine Geschichtswerke 55. l.

[4]) Dandulo, Muratorinal Scriptores R. Ital. XII. 191.

[5]) Dandulo, i. h. 198, 239, 242, col.

[6]) Roesler, i. h. 169. l. 3. jegyzet.

nünk, hogy valamely út a »magyar út« nevet nyerje, mert például »Veszettnémet«, »Basaharcz«, és sok más hely, egy *eseményről* nyerte elnevezését. Semmiesetre sem elegendő e localis elnevezés a feltevésre, hogy egy egész nemzet évekig a frank határon lakhasson, sőt Olaszhonban is járhasson annélkül, hogy a szomszédok, az egykorú írók észrevegyék, és róla legalább egykét szóval megemlékezzenek.

Szabó Károly, legnagyobb tekintélyünk a vezérek korára nézve, a magyarok bevándorlását későbbre, a bolgár háborúval kapcsolatban 889-re helyezi, mert Symeon magister Samos bevételét az arabok által, »melylyel egy időben történt maga Leon császár szerint a magyar-bolgár háború, Leon császár uralkodásának harmadik évére teszi.« Leo pedig 886. márczius 1. kezdett uralkodni. [1]) Azonban Symeon magister időmeghatározásaiban nem pontos, nem megbizható. Igy például Bölcs Leo uralkodásának kezdetett Krisztus születése utáni 888-ik s a világ teremtése utáni 6388-ik évre teszi, [2]) mely számítás mellett a két aera össze nem vág, a rendes byzanti számítás 6388-ik évének a Krisztus utáni 880-ik felelvén meg. [3]) A trónralépés ez ideje nem való — mint Szabó Károly is elismeri — de Symeon számításában következetesen ezt kellene kiindulási pontul elfogadnunk, s akkor a császár uralkodásának harmadik éve nem 888-ra, hanem 891-re esik. Vannak idő-meghatározásai olyanok is, melyeknek helyességét kétségbevonni nem lehet; így a napfogyatkozás, melyet Leo második évére tesz — mint csillagászatilag bizonyos — csakugyan 887. október 20-ikán[4]), tehát bölcs Leo valódi és nem szerző szerint kezdődő uralkodásának második évében volt: de 36. datuma közt, melyeknek helyességét más adatok segítségével megbirálhatni, huszonhatban hibáz, s a mi kü-

[1]) Szabó K. Bolgár magyar háború. Kisebb történelmi munkák I. 112. l. Leon császár egyébiránt 886. september 1. lépett trónra, de ezen körülmény a jelen esetben nem lényeges, l. Muralt Chronographie Byzantine 395—1057. 469. l.

[2]) Symeon magister, bonni kiadás 700. l.

[3]) Azért mondja Hirsch, i. h. 347. l.: »Kann diese ganze Rechnung nur als eine ganz confuse und irrige angesehen werden.«

[4]) Muralt. i. h. 469. l.

lönösen bölcs Leonak kormányzását illeti: adatainak épen *fele* nem igaz. [1]) Samos bevételének idejéről — más források hiányában — mit sem mondhatunk. Legyen azonban, hogy az Leo valódi uralkodási idejének harmadik évében, hogy 888-ban történt: de abból még a magyar-bolgár háború idejére következtetést nem vonhatunk, mert a mit bölcs Leo Taktikájában mond, s a mire Szabó Károly okoskodásában céloz: »hogy a midőn seregei a saracénokkal voltak elfoglalva, az isteni gondviselés a magyarokat harczoltatta a rómaiak helyett a bolgárokkal«: [2]) azt nem kell szükségképen, sőt jó formán, alig lehet Samos bevételére érteni. A kelet-római birodalom és a mohamedán világ közt folyton folyt a harcz. Olvasunk harczokról 887-ben, 890-ben, 893-ban, midőn a saracenok Koron-t elfoglaltak Kappadociában [3]), és még oly időben is, midőn nyilt harcz nem folyt, — legalább tudtunkkal *nem* folyt — résen kellett a byzanczi haderőnek lenni a birodalom javának, a kis-ázsiai szárazföldnek védelmére: de annyira még nem volt meggyöngülve a birodalom, hogy egy szigetnek — minő Samos volt — védelme vagy visszafoglalási kisérlete, igénybe vette volna ne csak a flottát, hanem a birodalomnak úgy szólván teljes hadierejét. Továbbá, igaz ugyan, hogy Symeon magister, Leo uralkodásának 3. fejezetében, Samos bevétele után külön évnek kijelölése nélkül, mindjárt a magyar bolgár háborút beszéli el: de a fejezetet István patriárkha halálával végzi, ki — szerinte is — kevéssel Leo császárnak trónra lépte után lett patriarkhává, és azután még hat évig és öt hónapig élt; a következő fejezetet pedig Leo uralkodásának hetedik évével kezdi, miből világos, — mit már Katona kiemelt [4]) — hogy a harmadik fejezetben nem csak a császár uralkodásának harmadik évére szorítkozik, hanem az általa ott elbeszélt események a harmadik évtől a hetedikig, 886-tól, vagy az uralkodás képzelt kezdetét véve 888-tól 893, vagy 895-ig történhettek.

---

[1]) Hirsch. i. h. 352. l.

[2]) Kollarnál, Amoenitates Hist. Jur. Publ. Hungariae 22. l.

[3]) Muralt i. h. 468, 471. 473. l.

[4]) Hist. Crit. Ducum. 156. l.

Lássuk azonban, mit tanulhatunk a közvetlen forrásokból a magyar nemzet bejövetelének évére nézve? A hazai források későbbkori feljegyzések, az évszámra szintoly megbizhatatlanok, mint a körülményekre nézve. A bécsi krónikának vagy Thuróczynak 677-ik és 704-ik évét ugyan senki sem veszi komolyan, de kérdem: mivel hitelesebb a pozsonyi, és budai krónikának 888-ik éve, mely összeesett »sváb Otto németországi, Antonius Durus kelet-római, és Lajos, Lothar fiának franciaországi uralkodásával«? Az első két fejedelmet a történelem nem ismeri; nem is gyanitjuk, kiket akart e nevek alatt az iró érteni; a harmadiknak uralkodása épen egy századdal későbbre, Géza vezér idejére, 986—987-re, esik. Pedig e nevekkel hozza kapcsolatba a magyarok bevándorlásának idejét Kézay Simon is, ki azt a 872-ik évre teszi. Érdekes, de kérdésünkre nézve meddő vizsgálódás volna nyomozni, miféle uton módon kerültek krónikáinkba ez adatok: a XIII. század elején a 893-ik évet tartották annak, melyben a magyarok mai hazájukba jöttek. Legalább Albericus Monachus, ki Magyarországra vonatkozó érdekes és jobbára hiteles adatait Jakab prenestei püspök és pápai legátustól a II. András korabeli zavarok idején, vehette [1]) *ez évre* jegyzi *Álmos bevonulását* s a DCCCCIII évet, melyben Anonymus szerint Árpád a honfoglalás művét megkezdi, mint Katona is már gyanitá[2]), valószinűleg szintén DCCCXCIII-nak kell olvasnunk.

A XII-ik századbeli, de a chronologiára nézve is jobbára hiteles Nestorféle orosz évkönyvek a byzanti időszámitás 6396. 6397. 6398. 6399, 6400, 6401, 6402, 6403, 6404, 6405, 6306 éveinek — vagyis a Krisztus születése utáni 888—898 közti időszaknak — közös rovatához jegyzik a magyarok elvonulását Kiev mellett, átvonúlásukat a Kárpátokon, és állandó megtelepedésüket a Duna mellett, a szlávok földjén.[3]) Iróink rendesen e tíz év elsejére teszik a kievi átkelést, s a mit az orosz

---

[1]) Albericus Monachus, Mon. Germ. SS. XXIII. 748. forrásaira nézve l. Wattenbach i. h. 355. l.

[2]) Katona, Hist. Crit. Ducum 136. l.

[3]) Nestor Bielowszkynál I. 568. l. Scherer fordításában 53. l.

krónika még elbeszél, ignorálják. Schlözer és utána Rösler — ki Nestort magát — úgy látszik — meg sem nézte, ellenben úgy értik a dolgot, mintha az utolsó év jelölné az esemény idejét.[1]) Azonban a krónika elbeszélési módjából szükségképen egyik felfogás sem következik. Vannak esetek, hogy a több évhez közösen jegyzett esemény, az évek elsejére, utólsójára, — mi a rendes — vagy valamelyik középsőjére esik. Így közvetlenül a magyarokról szóló feljegyzés előtt a 6394. 6395. vagyis Kr. u. 886 887-ik évhez említtetik Bölcs Leónak trónralépése, ki pedig 886-ban, tehát a jelölt évek elsejében követte atyját Vazult a kelet-római császári székben; és valamivel később a 6429—6437. vagyis a Kr. utáni 921—929 közt terjedő 8 évhez jegyzett események közűl, Konstantinápoly ostroma a bolgárok által 923-ra, Symeon bolgár királynak Romanus császárral kötött békéje 924-ra, tehát a kérdéses időszak középső éveire esik, és nem az utolsó, 929-re, melyet Symeon már meg ért.[2]) Nestor tíz esztendejéből tehát — mint már Szabó Károly megjegyezte — csak az következik, hogy az ott elbeszélt események, 888—898 közt történtek, mi teljesen megfelel a valóságnak, a mennyiben 899-ben a honfoglalás már annyira be volt fejezve, hogy a magyarok Pannonián túl, Olaszhonra törhettek.

Ez időszakon belül történt azonban a Lebediából való kivándorlás is, a melynek a kievi átkelés közvetlen következménye volt.

Alig van adat melyet összes krónikáink, Anonymussal együtt oly egyhanguan hirdetnének mint azt, hogy a magyar nemzet Scythiából kijövet — haladott el Kiev mellett: és mégis iróink, kivétel nélkül, nem ugy fogják fel ez átkelést, mint a mely a lebediai tartózkodást az etelközivel össze kapcsolta, hanem mint egy epizodot, mely az Etelközből a mai hazába való vándorlás idejére teendő[3]) Ezt kétség kivül azért

[1]) Schlözer, Nestor I. 119. l.

[2]) Jireček: Geschichte der Bulgaren 168. 169. l.

[3]) Például idézem csak Szabó Károlyt (Vezérek kora 54. l.) Szalayt. I. 11. és Horváth Mihályt I. 35. 36 (az 1871-iki kiadásban) ki azonban Anonymus elbsszélését teljesen magaévá téve, — a mennyiben azt igaznak elfogadjuk — sokkal plausibilisabb szinben tünteti fel a

teszik, mert a honi források a kievi elvonulás *után* az etelközi tartózkodást nem emlitik, annak tehát — ez a hallgatag okoskodás — meg kellett ez utat előzni: de feledik, hogy honi források valamint a Nestorféle évkönyvek e rövid tartozkodást egyáltaljában nem emlitik, hogy hallgatásuk e tárgyban megmagyarázható: de nehezen magyarázható meg, hogy az Etelközben, tehát a Dniester mentében lakó, a bolgárok, bessenyők vagy az éhség által hajtott magyarság Magyarhon felé törekedvén, azt a nagy kitérést, — parasztosan szólva vargabetüt — csinálta volna Kiev felé, mely őket a félelmés bessenyők közelébe hozta? S ha Etelközből jöttek a magyarok: mikép mondhatja a Nestor féle krónika, hogy keletről jöttek, mit összes krónikáink exodusa megerősit? Láttuk feljebb, hogy Lebedia a Dnieperig terjedt; hol kelhettek volna tehát a magyarok jobban át a Dnieperen, mint Kievnél, mely mint révhely volt hires, és legtermészetesebb átkelési pontja volt azon seregnek, mely — tekintve a hadakozó geographiai fekvését — a közép Don melléken veszté el csatáját? A dolog természeténél, a források egyhangú tanuság tételénél, a geographiai fekvésnél fogva tehát — melyek nyomatékosabbak bármily mesterkélt okoskodásnál — azt hiszem, hogy a magyarok — mint már az e kérdésben elfogulatlan Karamsin is állitá. [1]) — Lebediából kiveretve vonultak el Kiev mellett: a lebediai vereségnek is tehát a mondott tiz évben, 888 és 898 közt kellett történni. Határozottan szól a lebediai vereség idejéről Konstantinus a »De administrando Imperio« *37-ik* fejezetében, de tudósitása inkább növeli, mint oszlatja á homályt. Ötven évvel történt az ő ideje előtt — mondja —, s a pontot azzal végzi, hogy az »ötvenőt előtt volt, mint feljebb mondatott.« [2]) Botka itt valami

---

dolgot, tudniillik ugy hogy a magyarok eleve Kievet és Oroszországot akartak elfoglalni, és ott akartak maradni.

[1]) Geschichts des Russischen Reiches I. 164. 1820-iki rigai német fordításban.

[2]) »*Πρὸ ἐτῶν ϑ΄ὲ πεντήκοντα* . . . . . s azután: *ὡς. εὕρηται, μέχρατῆς σ΄μερον ἐτη πεντήκοντα πέντε.*« A bonni kiadásban. Dümmer De Arnulfo rege 145 l.) és Katona hibásan értik a tudósitást az etelközi vereségre, és vonnak ennélfogva következtetést a magyar országi megszállás idejére.

corrumpalt textust gyanit, s minden esetre indokolt a feltevés hogy egyik évszám hibás, még pedig valószínűleg az ötven év, mert, a szám szavakkal lévén kiirva, inkább tehető fel, hogy az első helyen az az ötven mellől az öt, a πεντήκοντα mellől a πέντε, maradt ki, mintsem, hogy az a második helyen önkényüleg, ok nélkül toldatott az ötvenhez. De még ezzel sem nyerjük az esemény évét, mert nem tudjuk, honnét számittatik — visszafelé — az ötvenöt év? A császár hol 952-öt hol 949-et emliti mint a folyó évet. A 948-ban julius 15-ikén meghalt Lecapenos Romanus császáról már mint halottról szól, de Lothar, olasz királyról, ki 950-ben november 22-ikén mult ki, még mint élőről emlékezik. [1]) A munka tehát, jelen alakjában semmi esetre sem készült el 948. második fele előtt, és igy az ötvenötödik év előtte legkorábban 893-ra esik, csakhogy, a ki egy kis figyelemmel olvassa, azonnal észreveszi, hogy az különféle időkben készült, gyüjtött jegyzeteknek laza összeállítása, s egy szellemes franczia tudós, ki újabb időben e művet tanúlmányozta, csak is a »de Ceremoniis aulae Byzantinae« czimő másik császári dolgozat borszasztó rendetlenségével szemben szólhat a gondos szerkesztésről.[2])

Az adatok egy részét maga a császár gyüjthette: de egy részüket kétségkivül már készen találta, s e külömböző részeknek csak formát törekedett adni, azon czélhoz képest, melyet előbeszédében bevall: hogy Romanus fiával megismertesse: melyek a római birodalomra nézve veszélyes nemzetek? mely más nemzeteket lehet azok ellen felhasználni? mikép lehet azok követeléseit kikerülni? mit azután e nemzetek szokásainak, történetének leirása, és végre a byzanti udvarnak némely ujabb eseményei és változásai követnek E czélokhoz képest Konstan-

---

[1]) Konstantin művére nézve l. Rambaut »L'empire Grec au. X-me siècle« 170 és kk. ll.

[2]) »Adeo est confusus et turbatus, ut potius collectio videatur esse notatiorum singularum, quam opus bene compositum« Dümmler De Arnulf Rege 177. l. ellenben Rambaut ki a »Cerimoniákról« mondja; »on ne peut guere expliquer l'affreux desordre de livre II.« (i. h. 130. l.), ezen műről irja: . . . »l'ordre, qui règne tant de matières diverses, le soin de la redaction . . . . on aura peine à croire, que ce soit le mème homme, qui a écrit les thèmes« u. o. 173. l.

tinus a különböző időbeli adatokat, hol szétszedi, hol másokkal összefűzi, anélkül, hogy az egyes részeket mindig összhangzatba hozná. Csak is így érthető például, hogy az avarok vagy szlávok viselt dolgait Dalmáciában kétszer, a horvátok letelepedését háromszor, (C. 29. 31.) a magyarok lebediai vereségét kétszer (C. 37. 38.) beszéli el, egymásután; hogy a rhodusi Colossust egyszer (C. 20.) 900. másszor (C. 21) 980 tevén viszi el egy zsidó sat. sat. Ilyen, a munka többi részével össze nem hangzó kitételt tartalmaz a 8. fejezet is, melyben Gabriel szerzetes küldetését beszéli a magyarokhoz, s a hol a »császár« alatt — mint már Szabó Károly megjegyzé,[1]) — csak Romanus Lecapenost a Konstantinussal egykorú bitort, lehet értenünk. Ezen rész tehát még Romanus urolkodása idejében vagyis 944. Deczember 20-ika előtt, midőn trónjától megfosztották, iratott, s minthogy a bessenyők és magyaroknak egymás iránt való viszonyáról szól, nem merész a feltevés, hogy a hely csak egy részét képezte a két nemzetről szóló azon jegyzeteknek, melyeket Konstantin későbbi fejezeteiben használt fel, s melyeket szintén 944-ben írt s a későbbi redactióval midenben összhangzóvá tenni elmulasztott. Ez esetben az 55. évet 944-től számíthatnók visszafelé, mi a 889-iki évnek felelne meg. És csakugyan ez évre teszik a magyarok kiveretését a bessenyők által, a Maeotis mellől, a metzi évkönyvek, és nyomukon Regino, ki ugyan nem mindig pontos évszámaiban, de a jelen esetben, — midőn az esemény helyéről, okáról — ugy szólván egymaga a nyugoti írók közt — jól van értesülve, mint kortárs, hitelre méltó, s így semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy a lebediai vereség csakugyan 889-ben történt[2]), mire azután »kevéssel« — talán 890-ben — Árpádnak megválasztása következett.[3])

---

[1]) Szabó Károly i. h. 74. Botka i. h. 162. l. megfoghatatlanúl Basilius császár idejére teszi e követséget, holott a lebediai magyarokhoz nem mondhatta volna a császár követe, üzzék ki a bessenyőket — kik akkor még a Volgán túl laktak! — székeikből, hogy közelebbek lehessenek a császár birodalmához.

[2]) Annales Mettenses Paginál, Critica in Baronium III. 252. Regino, Pertz, M. G. SS. I. 601.

[3]) Konstantin i. h. 169. l.

A bolgár háború idejéről, melynek szoros összefüggését a honfoglalással, Konstantinus világos tanúságtétele alapján, bármit mond is Botka ellene, el kell fogadnunk, még ily határozatlanúl sem nyilatkozik a császár. Elbeszéléséből csak annyi világos, hogy sem sokkal történt a lebediai vereség után, mert az etelközi tartózkodás csak rövid volt.

Helyesen jegyzi meg Botka, hogy e háború 893-nál előbb nem történhetett, mert Symeon csak a mondott évben lépett a bolgár trónra.[1]) A számbavehető byzanti írók — Georgius Monachusnak és Theophanesnek folytatója —[2]) e háborút Cauleas Antal patriarchatusa idejében, István patriarkha halála után, és Mysticus Miklós patriarchatusa előtt, tehát a 893. május 11-től 896. febr. 12. közti időszakban beszélik el.[3]) Az egykorú, és rendszerint jól értesült fuldai évkönyvek 895-re teszik, bár egyes részleteit csak a következő évhez beszélik el. E határozott tudósítás daczára Dümmler a háborút 893-ra teszi, mert a hildesheimi évkönyvekben olvasta, hogy 893. a bajorok a magyarokkal összeverekedtek, és szerinte *Bajuarii* helyett, Bulgari-t volna olvasandó, mert 893-ban a magyarok és bajorok közt történt összeütközésnek másutt semmi nyomát nem találhatni[4]). Azonban — úgy hiszem — sokkal egyszerűbb feltenni azt, hogy a krónika 894. helyett — mely évről mitsem jegyzett fel — hibásan írta Pannonia pusztítását, — melyről Regino és a fuldai évkönyvek is elég részletesen emlékeznek, — 893-hoz, annál is inkább, mert a 893-ban uralkodásra lépett Symeon és a keletrómaiak közt kitört

---

[1]) E számítás egyébiránt Dümmler (i. h. 179.) szellemes magyarázatán, valamint a fuldai évkönyvek tudósításán, hogy Arnulf még 892-ben elődjéhez küldött követeket, alapszik.

[2]) Symeon megbizhatatlanságáról feljebb szóltunk, Leo grammatikus a XI. század elejének egyik másolója.

[3]) Mysticus Miklós patriarchatusára nézve l. Muralt, i. h. 475, ki egyébiránt, mint az orosz írók egyáltaljában, István patriárkha halálát 899-re teszi, mit már Pagi, a kutfők tulnyomó számára hivatkozva, megczáfolt (i. h. 350.) Különben is Muralt a magyar-bessenyő viszonyokra vonatkozó adatokat oly fölületesen, és kuszáltan adja elő, hogy e része épen nem tartozik munkájának fénypontjai közé.

[4]) Dümmler, De Arnulfo Rege, 142. l.

háború eseményeit nem lehet mind egy évnek szűk keretébe szorítani. A háborúnak oka — mint Georgius Monachus és Theophanes folytatója beszélik — bolgár kalmároknak kereskedelmi sérelmei voltak, melyeknek orvoslását Symeon sürgette, de Leo császár halogatta. Symeon erre haragra gyuladt, és sereget vezetett a rómaiak ellen. Leo Krinetest küldé ellene. A seregek Makedoniában ütköztek meg. Symeon győzött, s a császár elfogott kozár testőreit levágott ajkakkal küldé vissza Konstantinápolyba. Erre a császár Niketas Sklerost a Dunához küldé a magyarokhoz segítségért, ki Árpád és Kursan [1]) magyar vezérekkel tanácskozott, őket a szövetségre rábirta, tőlük kezeseket vett, és hazatért. Erre azután a byzanti hajóhad Eustathius alatt tengerre szállt; a száraz földi sereg — Nikephoros Phokas alatt — Bulgaria ellen indúlt: de egyuttal követ is ment Symeonhoz békét kérni. Symeon értesülvén a készületekről, fogságra vetette a követet, és Phokas ellen fordúlt; de a magyarok ekkor a byzanti hajóhad segélyével átkeltek a Dunán, épen a bolgárság főfészkére, a mai Bulgáriának Silistriától keletre, délre Várnáig, a fekete tenger mellékén elterülő síkságára [2]) rohantak, és Prestlavonig — a régi Marcianopolisig — Várnától nyugatra, hol már a Haemus bérczei emelkednek, nyomúltak, úgy hogy Symeon ott hagyta Phokast és az új ellenség ellen fordúlt, megtámadta, de háromszor megveretett, és Distra várába — a mai Silistiriába — szorúlt. [3]) Ha Dümmler felfogása állna, mind ez alkudozásoknak, sereg-gyűjtésnek, hadjáratoknak nem egészen egy év alatt kellett volna történni: holott a byzantinus irók rövid elbeszéléséből

---

[1]) »*Κουρσάνης*« Georgius Monachusnak i. h. 854. l. egyike azon kevés magyar neveknek, melyek a hazai forrásokban mind, és a külföldi forrásokban egyaránt előfordul. Iróink már Katona óta (i. h. 196.), legujabban pedig különösen Szabó Károly e nevet »Csörsz«-nek olvasák, de ha a latin »C.« lehetne is »Cs«-re magyarázni, bajosan lehet azt a görög »kappa«-val tenni, s azért én e nevet, ha Korszán, Karszán nem lehet, Korcta, Karcsára volnék hajlandó magyarázni, minek kivált a csallóközi helynevekben van nyoma. Egyébbiránt 1275-ben Barsban említtetik: filius Mortunus de Korsan. Wenzel, Árpádk. Új Ok. IX. 134.

[2]) Jireček, Geschichte der Bulgaren 131. l.

[3]) Theophanes Cont. i. h. 357. és kk. ll., Georgius Monachus 853 és kk. ll.

is kitünik, hogy e nehány sorban két hadjáratnak eseményei beszéltetnek el, melyek közül az egyik Krinites vereségével végződött, a másik pedig új sereggel, hajóhaddal, Phokas és Eustathius vezérlete alatt kezdődött, s melyben már a magyarok is szerepeltek. Tekintve az akkori hadi és közlekedési viszonyokat, úgy szólván kénytelenek vagyunk e két hadjáratra két évet venni fel, még pedig 894-et és 895-ikét, a hadjárat első évének 893-at azért nem vehetvén, mert a *második* év 894. nem lehet, a mikor a magyarok Pannoniát pusztították, s így nem valószinű, hogy egyidejüleg a bolgár háborúba is avatkoztak volna: míg a 895., mint a háború második, és a magyarok beavatkozásának éve mellett, mint feljebb láttuk, a fuldai évkönyvek tanúsága szól. 893. előtt tehát a háború nem lehetett, mert ez évben lépett Symeon a bolgár trónra; de semmi sem kényszerít azon feltevésre, hogy annak azonnal, 893-ban kellett kitörni, sőt az események folyama valószinűvé teszi, hogy Symeon e háborút nem rögtön kezdte, s így annak kezdete igen is eshetik 894-re, uralkodásának második esztendejére.

A bolgár háboru idejének közelebbi meghatározására látszik szolgálni Konstantinnak elbeszélése, hogy a magyarok Bulgáriából győzelmesen megtérvén, Symeon békét kötött a romaiakkal, s azután a bessenyőkkel szövetkezvén, midőn a magyarok — egy közelebbről meg nem jelölt — hadjáratra mentek, családjaikat megrohanta, leölte, és a honn maradt őröket keményen megverte, mire azután a nemzet etelközi lakát elhagyván mai hazájába vándorolt. Az irók tehát keresik a hadjáratot, mely a magyarokat e catastropha alkalmával foglalkodtatta, és Dümmler ezt a 894-iki pannoniai hadjáratban találja, mi a bolgárhoni táborozást csakugyan 893-ra tenné.[1]) Azonban a császár elbeszé-

[1]) Dümmler, i h. 143. l. Kemper, i. h. 17. l. ugyancsak a pannoniai becsapására magyarázza Konstantin által érintett hadjáratot, de azt a bolgár háboruval egy évre, 894-re teszi. Szabó Károly i. h. 49. l. azt hiszi, hogy a magyarok valami szomszéd szláv törzszsel harczoltak ez időben, de ezen — semmiféle adattal nem támogatott — feltevés ellen az szól, hogy a Kárpátokon tuli szlávok — és csak ezekről lehet szó — akkor még alig voltak érdemesek egy rabló hadjáratra, s hogy akkor nem távozott volna a sereg annyira a nemzet nagy

lésében ez alkalommal meg nem nyughatunk, és azt csak oly forma pontatlan, palástoló állitásnak kell tekintenünk, mint a melylyel több helyt a császári házra nem kedvező dolgokat — teszem, hogy fiának Romanusnak neje az olasz királynak csak törvénytelen leánya volt[2]), — takarni, más szinben feltüntetni igyekezik. A többször idézett byzanti irók szerint, kiknek elbeszélését megerősitik, az egykoru fuldai Évkönyvek: a Bulgáriába tört magyar sereg nem tért vissza szerencsésen hazájába, hanem ott veretett szét, miután Symeon békekéréssel elámitá a romaiakat, ugy hogy azoknak szárazföldi és tengeri serege cserben hagyta őket. [1]) Ezen vereségről sem Leo császár Taktikájában sem Konstantin nem szólnak semmit: minek okát nem nehéz kitalálni. A byzanti politikának egy kétszinü, és lelketlen cselekményét tárja fel az, mely még hasznot sem hajtott, mert Symeon rászedte Leot, és mihelyt a magyarokat leverte, egészen más hangon kezdett beszélni a rómaiakkal. Ellenben nincs semmi ok, hogy egymástól oly távol eső forrásoknak: mint Theophanes folytatásának és a fuldai évkönyveknek összhangzó tanuságát kétségbe vonjuk. Ha pedig ezen tény igaz: már hazugságon kaptuk Konstantint, kinek további elbeszélését teljesen valónak véve fel kellene tennünk, hogy a magyarok az első bulgáriai vereség után nem törődve a félelmes szomszéddal, a helyett, hogy bosszut állottak volna, másféle kalandokra indultak s akkor támadtak rájuk a bolgárok és szövetségeseik a bessenyők, és lepték meg őket, most már másodszor és saját földükön, mi magában véve sem valószinű, de a források által sem támogattatik. A dolog tehát úgy történhetett, hogy Symeon a Bulgáriában veszteglő magyarokat meglepte, leverte, még pedig gyorsan, mert az alatt magánál tartá, és igéretekkel ámitá Leonak követét, hogy a görögök ne segitsék szövetségeseiket, ez pedig nagyon sokáig nem tarthatott: s azalatt a bessenyők is, kiket talán csak veresége után, vagy mindjárt a magyarok betörésekor, már segitségül hivott, a visz-

tömegétől, hogy annak segitségére a bessenyők és bolgárok ellen ne siethetett volna.

[2]) Cap. 26. i. h. 118. illetve, 331. l.

[1]) Theophanes continuatus, Georgius monachus i. h. Annales fuldenses i. h. 412.

szamaradt magyarokat rohanták meg. Ez esetben a bolgár politika csak azt tette, mit tett 839. körül, midőn a bolgár sereg a görögök ellen harczolván a Dunatorkolata tájára telepitett, és hazavágyó drinápolyiak ellen, a magyarokat hivta segitségül, kik akor Lebediában laktak, mint 895-ben a bessenyök: mig a magyarok tanyája azon vidéken volt most, melyről akkor a drinápolyiak szabadulni ohajtottak. Ez nem zárja ki azt, hogy a győztes bolgár seregnek egyik osztálya a Dunán tulra is át nem kelt és a bessenyőket hadjáratukban ne segitette volna: mig a Bulgáriában szétvert magyar seregnek maradványai, szintén haza vergődhettek. Ily formán tehát a bolgár háború volna azon, Konstantin által közelebbről meg nem jelelt, rejtélyes hadjárat, mely alatt a bessenyők a magyarokat Etelközben is megtámadtak, és igy mind a két eseményt egy évre, vagyis 895-re tehetjük.

Kérdés már most, vajon a magyarok e vereség után rögtön elhagyták e hazájukat vagy — mint Dümmler hiszi — a következő évig vártak-e?[1]) mely esetben csak 896-ban léptek volna a mai hazába? A feleletet megadja a csapás mineműsége, melyet a magyarok a bessenyőktől akkor szenvedtek. A csapás nagy lehetett, ha bár nem is volt oly borzasztó catastropha, mint a minőnek egy jeles irónk tartja, mely után a magyar nemzetnek ha nem is egésze, de legnagyobb része, »egy egyenlően szegény egyenlően család nélküli, s csupa fegyverfoghatokból álló had« volt, és felbomlott állami és társadalmi léttel indult neki uj hazát keresni[2]). A nemzethagyományaiban e vereségnek legkisebb nyoma

---

[1]) Dümmler, De Arnulfo rege 145.

[2]) »*Παντελῶς ἐξηφάνισαν*« i. h. 173. Salamon, Századok, 1876. 729. és kk. i. h., kinek tekintélyére magam is egy ideig majd nem hasonló nézetben voltam, lásd Századok 1877. 408. l. de a forrásoknak uj meg uj áttanulmányozása, más, és — ugy hiszem jobb — meggyőződésre vezetett. Ily pusztulásra gondolnak a szláv irók is (p. o. Jireček i. h. 164. l.) midőn kedvtelve emlegetik, hogy a magyarok feleséget is úgy raboltak maguknak ez után. Szemök előtt a fuldai évkönyveknek tudósítása lebeg (i. h. 4) oly nőrablásokról, minőt minden hason fajta nép p. a. tatárok, minden különös ok nélkül is, elszokott követni, feledvén egyszersmind azt is, hogy felfogásuk szerint az etelközi vereség 894-ben, Pannonia feldulásakor, még nem történt meg vagy legalább a rablók előtt még tudva nem volt.

sem maradt fenn, mit alig lehetne megmagyarázni, ha a csapás csakugyan oly rémitő volt, és a dolog természete ép oly kevéssé engedi meg, hogy azt oly nagyra tegyük, mint a következmények, melyek szerint a nemzet, közvetlenül ez állitólagos nagy csapás után, teljes erőben jelent meg Europa szine előtt, és szerzett magának uj hazát. A magyar nemzet Etelközben rövid idő óta lakott, nomád életet élt. A bessenyők és bolgárok leölhettek férfiakat, nőket, gyermekeket; elvehették a marhák egy részét: de városokat, állandó lakhelyeket — melyek nem léteztek — el nem pusztithattak, azt hogy a fű ismét kizöldüljön, az erdőkben, mezőkön vad, a Pruth és Dniesterben hal ne legyen, meg nem akadályozhatták. Azt sem lehet állitani, hogy a bessenyők erővel szorították ki a magyarokat, elfoglalván földjüket: mert ekkor még nem szállták meg Etelközt. Bár az írók — Botkát kivéve — tudtommal, mind igy magyarázzák a dolgot: Konstantin császár azt sehol sem állítja. Ő mindig csak arról beszél, hogy az ő idejében Etelközt már a bessenyők bírták: sőt azt, hogy rögtön a szóban forgó pusztítás után foglalták el, kizárja elbeszélése, mely szerint a névtelen hadjáratról Etelközbe hazatérő magyarok földüket pusztán találták: tehát még visszamehettek Etelközbe, s ott meg bessenyőket nem találtak.[1]) Ez aztán megmagyarázza, hogy Oleg, orosz fejedelem 906. a mai Beszarábián át akadálytalanúl tört Bulgáriába, Konstantinápoly alá.[2]) Megfelel az orosz évkönyvek tudósitásának, hogy a bessenyők 915. körül jöttek először Oroszországba és Igorral békét kötvén, szálltak a Dunához[3]) és megadja az okát a körülménynek, hogy a byzantinusok csak 914-ben említik őket először a Duna mellett és hívják segítségül a bolgárok ellen, mint hívták 19. évvel előbb a magyarokat.[4]) Bizton mondhatjuk tehát, hogy a bessenyők, megvervén a magyarokat, hadjáratuk után ismét visszatértek a régi Lebediába, s onnan csak mintegy 20 év mulva, talán valami keletről jövő nyomás követ-

[1]) Konstantin i. h. 136.

[2]) Karamsinnak i. h. I. 107. l. ez feltünik, mert ő is a közönséges felfogást követve, Etelközt már a harczias bessenyők tanyájának tartja.

[3]) Nestor Bielowszkynál i. h. 584. Scherernél 66. l.

[4]) Theophanes Cont. i. h. 387, Georgius Monachus a bonni kiadásban i. h. 879. Muraltnál 804. l.

keztében, terjeszkedtek ki Etelközre is, és lettek az oroszoknak rettegett nyughatatlan szomszédjai. Ezeknek földje, Bulgária és a kelet-római birodalom elég, és jutalmazóbb alkalommal kínálkozott harczra és zsákmányra, mintsem hogy a hasonfajta magyarokat, kiktől az erdélyi járatlan hegyek zord bástyája választá el szegénységükben háborgatták volna. Ez — úgy hiszem — megfejti a háborúk megszűnését a magyarok és bessenyők közt — melyek csak akkor újultak ismét meg, midőn a magyarok már czivilizáltabbakká, és országuk érdemesebbé vált a kirablásra — annélkül, hogy Botkával valami formalis nemzetközi szerződésre, mint mai napság szoktak, kellene gondolnunk a két nemzet közt, mely szerződésről — mint maga beismeri — a források teljesen hallgatnak. [1]) Mind a mellett igaza van Konstantinusnak, hogy a bessenyők kergették ki a magyarokat Etelközből. A csapás kétségkivül nyáron, vagy még kora őszszel történt. Télen a magyarok délfelé szoktak vonulni, s a folyamok felé települni, melyek partjain halászattal foglalkozva teleltek [2]). Etelköz délibb részeiről azonban, hol a folyók már oly nagyok, hogy télen át sem válnak alkalmatlanokká a halászatra, elriaszhatta őket a bessenyők szomszédsága, kikkel újból kikötni már semmi kedvük sem volt.[3]) Kénytelenek voltak tehát vagy Etelköz északi részeire szorúlni, melynek szűkebb területén és zordonabb éghajlatában kitelelniök — legalább könnyen — nem lehetett: vagy pedig fel kellett szedni sátorfájukat, és tovább kellett menniök, keresni legalább is oly jó és biztosabb hazát, mint Etelköz volt.

Van tehát valami igaz a magyar mondában, melyet mindjárt bejövetelükkor hangoztattak, hogy az éhség kényszerité őket átkelni a Kárpátokon [4]), s az egyuttal azon következtetésre is

[1]) Botka i. h. 265.

[2]) Ibn Duszta i. h. 368.

[3]) L. Konstantin már feljebb idézett 8. fejezetét Gabriel pap küldetéséről i. h. 74. l.

[4]) Lásd a Dado, verduni püspöknek szóló, a X. század elején kelt levelét egy névtelennek a magyarokról, melyet iróink — tudtommal legalább — még nem használtak. Martène és Durand: Collectio Amplissima I. 230—235, mely szerint a »fame, quem patiebantur, Hungri vocati sunt.«

vezet, hogy a telet nem tölték már Etelközben, hanem azonnal neki indúltak, a mai Magyarországnak, melyet már hadjárataikból mint alkalmas földet ismertek, s oda valószínüleg a 895-ik év késő őszére érkeztek, s a honfoglalást 896-ban kezdék meg, a mely évben Arnulf császár már intézkedéseket tőn Pannoniának védelmére.[1])

A magyar történet ez eseményeinek chronologiája tehát, a fenntebbiek szerint, a következő volna: 889. A bessenyők kiverik a magyarokat Lebediából. Visszavonúlásukban a Dnieperen Kievnél törnek át, és Etelközbe jutnak; ez év végén vagy a következő elején lesz Árpád a nemzet örökös fejedelmévé. 892. A magyarok segitik Arnulfot Svatopluk ellen. 894. Betörnek Pannoniába, és azt kegyetlenül elpusztitják.

895. A byzantinusok által a bolgárok ellen segitségül hivatván, nyugoton ez évben meg nem fordúlnak. A Bolgárhonba nyomúlt sereg eleve győz, azután tönkreveretik. A bolgárok által felbujtott bessenyők Etelközt megrohanják, a honnmaradt magyarokat szintén megverik, s a déli vidékekről elriasztják Az egész nemzet felszedi sátorfáját, és otthagyván a veszélyes szomszédokat, átkel a Kárpátokon, a felső-Tisza-vidékére. Ezernyolczász kilenczvenötben lesz tehát — legalább eddigi adataink szerint — ezer esztendeje, hogy az egész magyar nemzet a mai haza földére lépett[2]) PAULER GYULA.

---

[1]) Annales fuldenses ad 896. i. h. 412., mit bizonyára nem azért tett — mint a krónika száraz szavaiból talán némelyek kiolvasni hajlandók volnának — mert a magyarok és bolgárok valahol a Duna torkolatjánál verekedtek.

[2]) E chronologia semmiesetre sem oly »wild« — mint Schlözer Kraftsprache-jában magát kifejezi —, mint az, melyet ő és utána a német tudósok közül többen felállitottak, mely szerint:

889. A magyarok megjelennek Európában. (!)
892. Arnulf segitségül hívja őket.
893. Bajorhonban harczolnak (a hildesheimi évkönyvnek adata!)
894. a bessenyők által kiveretnek.
895. megverik a bolgárokat.
896. a bolgárok őket verik ki Moldvából.
897. Pannoniába jönnek.
898. Nagy Morvaországban megfészkelik magokat.

Schlözer Nestor, II. 139. 140: utána Neumann, Die Völker d. südl. Russlands 119. l. 130 jegyzetben.

DUNÁNTULI HADJARAT
1707-BEN.
— HADTÖRTÉNELMI TANÚLMÁNY. —

HATODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

Az október hava folytán a rendkívüli esőzések és vizáradások következtében beállt kénytelen fegyvernyugvási időszakot, a kuruczok katona-igazgatási és hadfölszerelési intézkedések megtételére használák föl. Minthogy pedig a Korvínyi János főszemlebiztos által egymásután megvizsgált dunántúli ezredek számára a hátrálékos montour-nak;[1]) a tisztek fizetésére szánt s Dunántúl árúba bocsátandó 4000 kősónak; úgy a lőszerszállítmányoknak Érsek-Újvárból, s viszont a dunántúli várakban őrzött nagyszámú horvát és német hadifoglyoknak É.-Újvárba leendő bátorságos átköltöztethetése czéljából, a

---

[1]) Mint Beniczky Márton főruhabiztosnak 1707. nov. 4-kén Bercsényihez benyújtott jelentése táblázatos kimutatásaiból kiderül, a túl a dunai ezredek számára átküldetett volt ekkor Fodorékkal, a Kisfaludy László ezredében 1046, a Somogyi Ádámban 951, a Bulogh Ádámban 629 s a Domokos Ferenczben 647 főnyi legénység számára $2498^1/_2$ rőf dolmányposztó, $1238^1/_3$ vég abaposztó, 1093 köpönyeg, 673 nadrág, 773 dolmányra való gombok, 12,615 sing zsinór, 647 pár deli csizma (a Domokos hajdúinak,) 19,638 pár ingnek való vászon, 5576 dolmány alá való bélés-vászon, 2226 pár huszárcsizma, és 2312 süveg. Hátrálékban maradt még a Bottyán ezerére 800, a Kisfaludy Györgyére 875 vég aba, a Szekeresére 800 rőf posztó és 1200 vég aba, Fodor hajdúira 525 rőf posztó és 473 vég aba, a sümegi helyőrségre 130 rőf posztó és 72 vég aba, végre a még meg nem szemlélt Goda-czer montourja, s a Bezerédyének is holmi apróbb szerelvényei. (*Eredeti jelentés*, táblázatos mellékletekkel, a kir. kamara ltárában.)

karvai rév közlekedésének minél jobban biztosíttatnia kell vala: Eszterházy és Bottyán tábornokok megegyeztek, hogy e révnek mindkét parti sánczait ismét tetemesebb őrséggel rakják meg. [1]) Sőt, hogy az általjárás és környékbeli utazás mennél bátorságosabbá tétessék: Bottyán még uray-újfalusi táborából tudósítá Eszterházyt, miszerint a Komárom és Tata körűl őrt álló lovasszázadokon kívűl, még 3—400 hajdút fog a Tata — illetőleg Almás — és Esztergom közötti Vértes-hegyekbe rendelni, a kik ott guerilla-módra szolgáljanak. [2]) Eszterházy viszont értésére adá Bottyánnak, hogy saját dragonyos-ezredét, továbbá a Révay-gyalogság felváltására az eredetileg is dunántúli, Soprony-megyei újonczokból és szökevény-németekből alakúlt Fodor László-féle sorgyalog-ezredet mihamarabb át fogja küldeni. [3])

Antal úr valóban még september végnapjaiban kiadá a rendeletet e most említett két ezrednek az általköltözésre, és pedig úgy, hogy Fodor ezredes a gyalogokkal egyenest Bottyánhoz, Palásthy őrnagy pedig a dragonyosokkal Bezerédy dandárához menjen. [4]) Fodornak és Palásthynak azonban, mint Eszter-

---

[1]) Eszterházy levele *Bottyánhoz*, b. Révay Gáspár oct. 6-iki levelében idézve, hogy azt vele sógora — az utóbbi tábornok — közlötte. V. ö. Antal úr tábori könyvének idevonatkozó bejegyzéseit.

[2]) »Én minden bizonynyal három vagy négyszáz hajdút *haramia-formában* karvai rév iránt az hegyekben fogok szállítanom, hogy az communicatió sörényebben folyhasson.« Írja *Bottyán* oct. 6-kán válaszúl Eszterházynak.

[3]) Bottyán és Révay oct. 6-iki levelei. (Gyűjteményemben.) Nyilván e két ezred átköltözésének hírét nagyította a bécsi fáma oda, hogy Eszterházy maga is átkelt volna négy ezreddel, Soprony fenyegetésére. »Anthony Esterhasi having crossed to this side of the Danube, with two thousand Hungarian foot, and two Regiments of Horse, it puts the Inhabitants of Oedenbourg into great anxiety about their Vintage for the security of which, tis feared, they will be forced to submit to pay Contributions to the Hungarians.« (*Medows* angol követ, Bécsből oct. 8-káról, Harley ministernek. *Archív. Rákócz.* II. oszt. III. köt. 344. l.)

[4]) Eszterházy tábori-könyvében olvassuk:

»*Sept. 28. Újvárból.* Palásthy Ferencz dragonyos-főstrázsamester úrnak orderében intimáltatik, hogy idővontatás nélkűl az egész regimenttel s bagázsiástúl az Dunán költözködjék által, transferálván ma-

házy meghittjeinek, úgy a velök együtt menendő Kenessey Istvánnak — Antal úr belső-titkárának — e fölött még bizonyos *titkos megbizatásuk* is volt, a melyben mindenekelőtt el kelle járniok.

De, hogy ezt jól megérthessük, szükség egy kissé visszapillantanunk. Már értekezésünk elején említettük volt Eszterházyról, hogy szellemi önállósággal, ítélőtehetséggel nem bírt, s legtöbbnyire hizelkedő besúgók tanácsán jár vala; továbbá, hogy a fejedelem csupán előkelő származásáért és hazafias buzgalmáért tette őt tábornokká s dunántúli főkapitánynyá, — mely utóbbi minőségénél fogva, láttuk, hogy ezen országrész ügyeibe akkor is mindúntalan beléavatkozott, midőn itt a vezénylő-tábornok nem ő volt. Említettük a különben oly serény vitéz, de Antal úr, Károlyi és az Andrássyak által igen elkényeztetett Bezerédy Imre mérhetlen dicsvágyát is, Bottyán kemény parancsnoksága elleni olykori ágaskodásait, és a többi főtisztekkel meg nem férését. Mind e körülmények összetalálkozván, keserű viszályokat idéztek elő.

Bezerédy különösen a nálánál idősebb, magára szintén sokat tartó, áskálódó természetű, eszes, de harcztéren az ifjú dandárnokkal épenséggel föl nem érő *Kisfaludy Lászlóval* nem tudott összeférni sehogysem. Kisfaludy rangidősebb ezredes vala, és soha nem tudá feledni, hogy Bezerédy — fényes hadi érdemeiért — soron kívül léptettetett elő dandárnokká, s nem akart vezénylete alatt állani. Mit Bezerédy jól tudván, Kisfaludyt szabad szájjal gyalázta, fenyegette mások előtt. Emez viszont, gyakorta a vezérkarnál Bottyán körül lévén, minden módon igyekezett a tábornok előtt Bezerédy ellen — olykor némi joggal! — vádaskodni. Bezerédynek erről valami hírt vittek, s úgy látszik, nagyítva, ferdítve. Mire ez, vére egész hevességével s hiúsága egész nagyságával fellobbanván, september első napjaiban

gát Brigadéros Bezerédy úr mellé, immediate dependentiáját ő Kegyelmétől várja.

Item. 28. Óberster Fodor László úrnak orderében intimáltatik, hogy egész regimentestül és bagázsiástúl menjen által az Dunán, Generális Bottyán János úr commandója alá, a hol is ő Kegyelme teljes disposítiójátúl várjon.« (Nemzeti Múzeum.)

meggondolatlan levelet írt Bottyánnak, melyben a tábornok körül levő összes főtiszteket megsértette. Ezek legalább, — név szerint Kisfaludyn kívül b. Révay Gáspár, Somogyi Ádám és Mocry István ezredesek, — sértésnek vették a dolgot, s kijelenték, hogy Bezerédyvel együtt szolgálni többé nem akarnak. Kisfaludy pedig a tábornoktól elkérvén a levelet, általment vele a Dunán, — Bercsényi ekkori külföldön létében — Eszterházyhoz, vagy, ha kell, a fejedelemhez is, Bezerédyt bepanaszolandó.

A dandárnok, — noha, mint később maga bevallja, *alaptalanúl*, — Bottyánt is részesnek vélé az ellene törésben, és ugyanez időtájtt, ú. m. sept. 6. és 7-kén, keserűen és indúlatosan kifakadó s panaszló levelekkel ingerlé Eszterházy Antalt nemcsak Kisfaludy, de Bottyán ellen is. [1]) Sőt tábornoka engedélye nélkül is által akart menni a Dunán, Eszterházy mellé; azonban ezt megtenni mégsem merte: mert jól tudá, hogy ez esetben Bottyán elfogatja őt, és majd *vason* küldendi által. Mindazáltal fenyegetődzött az átmenetellel. E viszálynak neszét vette a ravasz *Pálffy*, s hogy Bottyán és Bezerédy között a császári fegyverek hasznára szakadást idézzen elő: óvári táborából levelet írt Bezerédyhez, őt Bottyán ellen élénken izgatva, s az utóbbit önhaszonleséssel rágalmazva. Bezerédy mohón kapott az alkalmon, s az ellenséges tábornok becsmérlő iratát sept. 6-iki leveléhez csatolva, megküldé Eszterházynak. [2])

Antal úr könnyenhívő lelkére a Bottyán elleni vádaskodás nem téveszté el a hatást; mindazáltal Bezerédyvel szemben — talán a tábornoki méltóság megóvása lebegvén szemei előtt, — tapintattal járt el. Sept. 17-kén és oct. 4-kén hozzá intézett válaszaiban elismeri és dícséri a dandárnoknak vitézségét: de komolyan inti őt a viszálykodásoktól tiszttársaival, s parancsolja, hogy Bottyán, mint tábornoka iránt, tartozó tisztelettel, engedelmességgel viseltessék, és vele »szép harmoniában« legyen. Injuriái — ha vannak — megvizsgáltatván, orvosoltatni fognak. Lám, ő neki (Antal úrnak) is mily kemény válaszokat

---

[1]) Bezerédynek e levelei gyűjteményemben vannak.

[2]) Pálffy levele ma már nincs mellékelve, de Bezerédy hivatkozik annak tartalmára.

írt olykor Bottyán: mégis fölvette tőle, — pedig ő felsőbb tábornok, Bezerédy ellenben Bottyánnak alatta áll, annálinkább elhallgathatja. [1])

Eszterházy egyszersmind megbízá a sept. vége felé általment főszemlebiztos Korvínyit: igyekezzék Bottyánt és a főtiszteket Bezerédyvel összebékéltetni. S midőn Bezerédy az ezen ügyben nála megjelent Révay és Somogyi ezredesek előtt ünnepélyesen kijelenté, hogy őneki Bottyántól az engedelmességet megtagadni, valamint a mellette levő ezredeseket, az egy Kisfaludyt kivéve, sérteni esze ágában sem volt, sőt amaz incriminált levelének fogalmazatát felmutatván, iródiákja értetlenségével menté magát: az ezredesek nyilatkozatot állítottak ki számára, Bottyán pedig azonnal nagylelkűleg megbocsátott neki, s ismét barátságosan, sőt hadi érdemeit kitüntetőleg bánt vele. [2])

A viszály köztök ezzel ki lőn egyenlítve, és Bezerédy sietett a sopronyi oct. 2-iki csatában való vitézi magaviselése által Bottyán jóvoltát kiérdemleni; valamint Eszterházyhoz oct. 13-kán intézett mentegetődző levelében is többszörösen magára vallja a *mea culpá*-t, s alig győzi tábornokát dícsérni: »Exciád reám neheztelését szívem fájdalmával olvasom. . . . Isten bizonyságom: senkinek útját gonoszúl általlépnem s commandóm előtt járnom soha nem kívántam s nem is kívánok. . . . Való dolog, *rendetlen állapot volt ezen visszavonás,* a kit *magam is sajnálok;* azt ne is egyébnek, hanem a nyilvánvaló irígységnek tulajdonítsa Exciád. *Én,* a mint előbbi leveleimben is alázatosan megírtam Exciádnak: *nem okoztam Generális* (Bottyán) *uramat,* hanem azon confusiónak okát (Kisfaludyt.) Isten úgy áldjon meg, *ennyire nem is kívántam fakadnom;* de látván bőcsületemnek kisebbedését, azért megszólalván, — kelni kezdett dühös (veszett) nevem.

Igaz dolog, Kegyelmes Uram, én Brigadéros lévén s Botytyán uram Generális: hogy nálomnál nem fölebbvaló, azt nem

[1]) A sept. 17-iki levél kivonatát lásd a tábori könyvben, az oct. 4-ikire pedig Bezerédy bőven hivatkozik e hó 13-iki válaszában.

[2]) Korvínyi János Szombathelyről oct. 10-kén költ jelentése, és Bezerédy Nagy-Geresden e hó 13-kán írt levele Eszterházyhoz. (Az eredetiek gyüjteményemben.)

reprobálom, *s mindenekben kívánok s kívántam is dependenter engedelmeskednem*; de, hát Kisfaludy László uram, kapitány (ezredes) lévén, mit competál velem? Lám, miólta ő Kegyelme közűlünk elmene: *Generális urammal szép egyezéssel comportáltuk magunkat,* mintha soha egymásra nem is nehezteltünk volna, s mindenekben úgy alkalmaztattuk, *hogy panasz egyik féltül sem lehet,* s az haza szolgálatjában is lehetőleg nincsen fogyatkozás. Megmutatta a sopronyi csata.« Dícséri Bottyán jóakaratát, hogy a b. Freyberg-féle nyert paripát ingyért akará neki adatni, s a köztök most is fennlévő »jó correspondentia« bizonyságául mellékeli tábornokának egy barátságos hangú levelét. [1])

Bottyán és Bezerédy között tehát nem létezett többé keserűség; de fennmaradt a viszálynak elhintett magva Eszterházy lelkében, és nemsokára felburjánzott. A gr. Pálffy czélzatos levelében Bottyán ellen fölvetett haszonlesési vád ugyanis nem ment ki Antal úr fejéből. Sőt megerősíték azt rendes besúgói, az általunk már föntebb ismertetett *szüreti alku* balmagyarázatú hirűl vitelével.

Tudjuk, hogy Bottyán a fizetetlen katonaság nyomorán segítendő, nem önkényűleg, hanem a september 20-ika táján móriczhidai táborába összehívott hadi és közigazgatási főtisztek egyértelmű javallásából határozá el magát, a körűlzárolt labanczos helyekkel a békés leszüretelés iránt, váltságdíjak lefizetése mellett, szerződésre lépni; tudjuk, hogy ezen alkudozásokat a közjövedelmi tanács intézé, ő csak a helybenhagyást tartván fel magának, mint kormányzó-tábornok; tudjuk végre, hogy a váltságösszegek az említett közgazdasági tanács pénztárába folytak be, és onnét az ezredek számára kiutalványoztattak. És az ítélőtehetség nélkűli, könnyenhívő, gyanakvó természetű Eszterházy Antal-

[1]) Ugyanott. V. ö. Eszterházy Antalnak Bezerédy e levelére való válaszát, Érsek-Újvárból, 1707. nov. 10-kéről: »Bezerédy úrnak levelére replicáltatik, hogy igen helyesen esett, hogy Bottyán uram és ő Kegyelme között credett egyenetlenkedések valahára lecsendesíttettek, és hogy az szép harmonia a tisztek között megtartatik, igen örvendezve értetik, és hogy az ezután is folytattassék, recommendáltatik.« (A válasz kivonata Eszterházy tábori-könyvében.)

lal mégis el bírták hitetni besúgói, mintha Bottyán eme váltságdíjakkal tán a saját zsebeit töltené; továbbá az ő tartományi főkapitányi képzelt jogai ellen is nagy sérelmet látott a hire-tudta nélkül tett alkuban Antal úr. Nem késett tehát, a mint a dologrúl értesúlt, neheztelése, sőt gyanúja súlyát szemrehányó, pirongatódzó levelei által éreztetni Bottyánnal;[1]) s a mellett Fodor ezredest, Palásthy őrnagyot és Kenesseyt megbízá, hogy a két ezreddel Karvától mindenekelőtt Győr alá menvén, az ott épen folyamatban levő szüreti munkák folytatását (a mindkét részről immár aláírt szerződés és nagyobb részben lefizetett váltságdíj daczára) fegyveres-erővel akadályozzák meg. Onnan pedig a dragonyosokkal Soprony vidékére nyomúlva, az e megyei szüretelőkkel is hasonlót kövessenek el.[2]) Ezek fölött Eszterházy még a következő gyanúsító följelentést tevé a fejedelemhez, tábornoktársa ellen:

»Adnectálom Felségednek Bottyán uram által Dunántúl, a győri szüretelésről kötött contractusnak párját; *nem tudom, honnan vett magának merészséget Bottyán uram ezen oeconomiára?* holott tavalyi esztendőben még csak emlékezetit se engedte meg *énnekem* Felséged efféle alkunak, — ő Kegyelme pedig széltében követte el mind a *győri, esztergami* és *budai* hegyekkel. *Praejudiciosa materia,* Kegyelmes Uram, *ily oeconomiáknak keresése, — nem csinál szintén jó vért másokban!*«[3])

A nemeslelkű fejedelem ugyan Antal úrnak ez árúlkodó gyanúsítását válaszra sem méltatta;[4]) sőt az alkukötés és pénzhováfordítás mivoltáról Eszterházy később voltaképen értesúlvén: *maga is helyeselni* vala kénytelen Bottyán és a dunántúli dicasterium eljárását, mint tábori-könyvéből kitűnik.[5]) Azonban mi

[1]) Bottyán, cot. 21-iki levelében, Bercsényihez.

[2]) Ugyanannak oct. 27-iki levele Bercsényihez, és kelet nélküli fölterjesztése Rákóczihoz. A Soprony-megyei levéltárbeli idevonatkozó levelezések is.

[3]) Eszterházy Antalnak 1707. oct. 11-kén Érsek-Újvártt Rákóczihoz intézett fölterjesztése. (*Eredeti*, gyűjteményemben.)

[4]) Lásd Rákóczinak 1707. oct. 14-kén Sáros-Patakról kelt dorgáló levelét Eszterházyhoz. *Archivum Rákóczianum*, I. oszt. II. köt. 111—113 l.

[5]) »Hogy *soproniak* szőleit (írja Antal úr 1707. nov. 10-kén

haszna mindez, ha a meggondolatlan sértéseket már előbb elkövette!

Fodor és Palásthy ugyanis Karvánál október első napjaiban általköltözvén, [1]) azalatt míg Bottyán Soprony alatt csatázott és vissza a Rába mellé jöve: Nyerges-Újfalutól a két ezreddel egyenest a győrvidéki szőlőhegyekhez szálltak. Itt Komáromy István Győr-megyei alispán két győri hadnagygyal eleikbe jöve, s hivatkozott a Bottyánnal kötött szerződésre, kérvén őket, hogy »*az egész magyar nemzet csúfjára és kisebbségére*« ne akadékoskodjanak. Mindhiába! . . . Fodorék tudtúl adták: ők kénytelenek gr. Eszterházy Antaltól vett utasításuk szerint eljárni, s azzal hadaikat »szabadon bocsátották az hegyeken; a kik is négy nap ott időzvén, egynehány gazdának szőlejeket megszedték, mustjokat megitták, elhordották. Végtére, hogy elindúltak: hordóstúl is vitette el önnönmaga Fodor László óberster uram; mely kárvallás csak könnyen számlálván, *600 akóra rúg.*« [2])

Fodor a győr-táji szőlőktűl Bottyán parancsára Pápára vonúlt; [3]) de Palásthy és Kenessey a Bezerédy oldala mellé rendelt dragonyos-ezreddel Soprony-megyébe költözvén által: Antal úr izgágás titkára hozzálátott, hogy megbizásához képest a szüreti alkut itt is megzavarja. A győri eset azonban nagy zajt ütvén, Kenessey botrányos czélzatának meggátolására Soprony vármegye rendei, Sopronyban 1707. oct. 23-kán tartott közgyűlésükből, Bottyán tábornokhoz, nemkülönben Bezerédy dandárnok, mint Rábán fölüli alparancsnokhoz, erélyes fölterjesztést intéztek. »Tudjuk azt, — írják Bottyánnak, — hogy mikor

---

Kenesseynek) megengedte azon (dunántúli) administratió szedetni, — *igen jól esett, minthogy annak jövedelmét a katonaságra akarja fordítani. A győriek* szőllői iránt való taxát is (t. i. a még hátra levő részt) vegye fel.« (Tábori könyv.)

[1]) Fodor László 1707. oct. 4-kén a „*karvai révből*“ intéz kérvényt Rákóczihoz, jelentvén Eszterházy által »bizonyos hadakkal az Dunán által való commendéroztatását.« (Eredetije gyűjteményemben.)

[2]) „*A győri szőlősgazdák és lakosok*“ Győrött 1707. oct. 21-kén Bottyánhoz intézett folyamodványa. (Egykorú másolat, Bottyán oct. 27-iki leveléhez csatolva.)

[3]) Oct. 15-kén már innét ír Eszterházynak. (Levelének kivonata gyűjteményemben.)

a mi alkunk volt: Ngod volt Dunáninnét a commendo, s most is Ngd az; és a mely hitlevelet Ngod adott vagy ad mint fő-commendo: *annyi, mintha Ngod Méltóságos Principálissa* (Rákóczi) *s fő-commendója* (Bercsényi) *adná*, minden nemzetnek szokása szerént. . . . *Tudjuk, hogy Ngod megtartja s meg is oltalmazza parolájját;* mi megállottuk a contractust, megadtuk a pénzt. . . . . Azonban bizonyosan értjük, hogy Mlgos Gróf Eszterházy Antal Generális Úr secretáriussa Kenessey István uram azon kötést felbontani, s kinn lévő emberink marháit, borait letartóztatni akarná. Tudjuk, hogy ezt Ngod nem parancsolta, és nem hitethetjük el magunkkal: Mlgos Generális Eszterházy Antal Uram is olyat parancsolt volna, *hogy egy Commendérozó-Generálisnak hütlevelét megmásítsa!* Kérjük azért Ngodat illendő böcsülettel: méltóztassék végbenvinni, hogy nevezett secretárius uram bennünket szüretünkben ne háborgathasson, — a mint reménljük is Ngod ebbéli jóakaratját.« [1])

A Bezerédyhez szóló levélben is egész megnyugvással említik: »Tudjuk, mind Kglmed, s mind Generális Bottyán János Uram, mint Commendérozó-Generális, *belétekint ezen dologban s elötte viseli mind maga s mind Principálissa authoritását* mert a mi hütlevelünk közönséges nevezettel lött, Generális Uram protectiója van rajta, s parolája, azaz publica fides fekszik benne; *egy Commendérozó-Generálisnak pedig a parolája annyit tesz: mint ha maga az Fejedelme adta volna azon parolát.*« [2])

A sopronymegyeiek jó helyre fordúltak. Bottyán, a győri váratlan eseten okúlva, *megtudta védni hitlevelét.* És Kenesseyt, Palásthyt alighanem vason hurczolják vala Sümegvárába, ha tovább is akadékoskodni mertek volna. Meg kell adni Bezerédynek és Horváth Zsigmondnak is, hogy ezen ügyben ők is az adott szó megtartása mellett, és így Eszterházy ellen voltak, saját becsületök is érdekelve lévén, miután az előleges szerződést ők kötötték. [3])

---

[1]) Eredeti fogalmazat Soprony megye levéltárában.
[2]) Eredeti fogalmazat ugyanott.
[3]) E szerződések ugyanott.

A győri esetet azonban már meg nem történtté tenni nem lehetett. S Bottyán — kinek különben a folytonos nedves időjárás következtében egészsége is meggyöngült, régi sebei sajogni, lábai dagadozni kezdtek, — a tábornoki adott hitlevelén szenvedett erőszakos sértődést annyira zokon vette, *hogy a dunántúli vezényletről leköszönt, s ismételt fölterjesztésekben Rákóczihoz, Bercsényihez kéré fölmentetését, és követelt elégtételt úgy maga, mint a méltatlanúl megsértett győriek számára.* Ezzel az elmérgesedett ügy lehető legkomolyabb fordúlatot vett, s valljuk be: egész méltán. Hisz az érdemekben gazdag kormányzótábornoknak legtisztább hazafiúi czélzatai magyaráztattak aljas önzésre; bosszankodva kellett olvasnia indokolatlan feddő leveleket, s a császári párt előtt szégyenkedve értesűlnie adott szava, hitlevele, tiszti becsülete nem reménylett compromittáltatásáról.

Fájdalmas panaszkodással írja tehát Pápáról 1707. oct. 21-kéről a lengyelországi követségéből nemrég visszaérkezett gr. Bercsényi országos főtábornagy és fejedelmi helytartóhoz: »Tudva vannak Exciád előtt ennekelőtte is tett sok rendbéli alázatos instantiáim s *méltó panaszim*; mindazáltal újonnan is kívántam Exciádnak emlékezetiben hoznom magamat. Jó lélekkel írhatom: annyira vagyok a rettenetes dagadások miatt, — alig állhatok lábaimra. Ezenkívűl Generális Eszterházy Antal Uram ő Nga is néhány rendbéli leveleiben, — a kit bizony nem érdemlettem volna, — olyan keményen ír s pirongatódzik, hogy én a közönséges haza java félretételével csak magam hasznát üzöm-fűzöm, — holott pedig, a mikor fog kívántatni, *kész vagyok magamrúl számot adnom, sok becsületes úri tisztekkel meg is bizonyítanom, hogy valamit hazám s nemzetem szolgálatjára hasznosnak s előmenetelesnek láttam lenni, bizony, serénységgel elkövettem.* Kegyelmes Uram, *én is szeretem becsületemet*; de bizony *erre nézve is* annyira megkedvetlenedtem ettűl a *galyibás commandótúl*, hogy többnyire csak álmos szemmel kell néznem a dolgokat is.

Mindezeket bölcsen megfontolván Exciád: járúljon hozzám méltóságos úri grátiája Exciádnak, — Isten hírivel *had búcsúzhassam már el egyszer valaha ettűl a galyibás commandótúl!* Nem azért kívánom, hogy félrevonúljak s *az heverőknek kenyerét*

egyem: mert vérem utólsó csepjéig oly híven, mint kezdettem, *kívánok édes hazámnak szolgálnom;* csakhogy, ezt a *galyibás állapotot hadd próbálja más is, mert egyátaljában én tovább nem viselhetem.* Kirűl Exciád további resolutióját elvárom.«[1])

Hat nap múlva, — Bakony-Szent-Lászlóról 1707. oct. 27-kéről irott levelében — pedig, egyúttal a hadi állapotokat is vázolván, s a győriektől oct. 21-kén hozzáintézett levél másolatát mellékelvén, ismételi lemondását, és más vezényletet kér:

»Sopron alól való visszatérésem után, a rettenetes, mindennapi esőkkel mind Rába, Rábcza annyira megáradtak, hogy mind e mai napig is kezem-lábam annyira meg vagyon kötve, hogy félnyommá sem mehetek, nemhogy hadi-operatiót tehetnék. *Föltett czélom biz a volt, hogy még Austriába is béugrassak*: de ez mostani vizek árja azt félbenszakasztá; azt merik felőle mondani: soha nem érték olyan áradását. Hidam készen vagyon a Rában, — felé sem mehetni; a rétek úgy elromlottak: annyi hely nincs, hol egy-két compánia beérné véle. Mihelyt Isten csak valamit is szűnteti a vizeket: azonnal portaképen csapást tészek.

De, bizony, Kegyelmes Uram, nem kicsiny hátramaradást okoz az hadaknak fizetésnek hosszas időre való terjedése miatt lett kedvetlensége. Jó lélekkel írhatom Exciádnak: ha eddig is az iminnét-amonnét való kevés impositákból (adófölvetések) nem tápláltam volna, s magam reménységet nem nyújtottam volna az innét való hadaknak: *bizony, talám csak egyedül maradtam volna.*« Hogy tehát az ebből következhető veszedelemnek elejét vegyem, egybehivatván mind hadi, mind dicasteriális főtiszt uraimékat: egyező akaratbúl elvégeztük *a szüreti alkut*, hogy azon pénzt a hadak közt kioszszuk. A győri szőlők iránt is megalkudott a dicasterium 2500 frtokban. Azonban, Generális Esterházy Antal uram, »nem tudom, mitűl viseltetvén? maga dragonyos regimentje mellett Fodor László uramét oly instructióval expediálta által, hogy egész szüretjeket megakadályozzák, — szintén akkor lévén magam a sopronyi actuson. Nyavalyásokat munkaközben találták, harmadnapig lakván a hegy alatt a két regiment: hogy parolánkat ő Nga megbontotta, s mennyi károkat

[1]) A levél eredetije gyűjteményemben.

tettek? s miképpen csúfoljon az ellenség is bennünket? győriek hozzám küldött levelébűl megértheti Exciád. *Mely dologért is,* Kegyelmes *Uram, ettül a galyibás tisztemtül bizony nagyon megidegenedtem.* Azért, Kegyelmes Uram, *hadd mondjak már búcsút egyszer valaha ennek a commandónak; egyátaljában tovább én nem viselhetem,* — hadd próbálja más is! Ha ez a galyiba a nyakamon nem lesz is: nem eszem én a heverőknek kenyerét, kész vagyok utólsó csep vérem kiomlásáig édes hazám mellett szolgálnom.« [1])

Egyszersmind Rákóczihoz irott és szintén ekkor tájban kelt fölterjesztésében is keserűen panaszkodik Eszterházy s ennek győri dolgai ellen, hogy hadai és emberei ott »elszenvedhetetlen károkat okoztak, *s paroláinkat idegen nemzet előtt is prostituálták.*« Melyért méltán kívánnak tőlünk elégtételt. [2]) Végre, 1707. nov. 12-kén Beledről megint sürgeti Bercsényit a győrieknek adandó kárpótlás mielőbbi elrendeléseért; *egyúttal azonban már örömét és háláját fejezi ki a fölött, hogy ismételt kérelmei meghallgattatván, más vezényletre fog elhivatni:*

»Fáradságos commandómtúl való megmenekedésem iránt tett resolutióját Exciádnak alázatosan vettem s felettébb nagy örömmel is olvastam. Ezután is megmutatom én, vérem utólsó csepjéig, igaz szeretetemet hazámhoz!« Végre kéri, hogy mihelyt utódja — Eszterházy Antal vagy Dániel — általérkezend: ő is azonnal átköltözhessék a Dunán. [3])

* * *

Bottyán ismételt lemondása a dunántúli vezényletről, Rákóczi és Bercsényi számára, bizonyos tekintetben — épen *kapóra jött.* Ugyanis az érsek-újvári tábornokság területén odafejlődtek vala a dolgok, hogy a váltig buzgólkodó, de képtelen Eszterházy Antaltól jó módjával szabadúlni kellett.

Midőn Bercsényi gróf, a Rákóczi lengyel királysága ügyében Nagy-Péter czárnál és a lengyelországi rendeknél viselt ünnepélyes követsége után, Varsóból 1707. október elején haza

[1]) Eredeti levél, gyűjteményemben.
[2]) Dttto.
[3]) Dtto.

Ungvárra, s onnét e hó végnapjaiban a Garam mellé érkezett: Érsek-Újvár, Nyitra, Nagy-Tapolcsány tájain mindent a legszomorúbb állapotban talált. Starhemberg Guido a Morva és Vág közötti földről kiszorította a kuruczokat, s az utóbbi folyamot vetvén védvonalúl, abból — várak megvételével, új erődök emelésével, és hadainak czélszerű elhelyezésével — egy valóságos erődítvény-lánczolatot alkotott. Elkezdve Komáromon és Gútán, megszállá és megerősíttette Galánthát, Diószeget, Séllyét, Semptét, Szeredet; ezen följűl ott volt Lipótvár, s még följebb Csejte, Vág-Újhely (ezt jelentékenyen körűl-sánczoltatá,) Beczkó, Trencsény és Illava. Szóval, kis távolságokban az egész Vág-vonalt erődítette, várakkal, sánczokkal s egypár állandó híddal, melyeken hadai tetszés szerint átcsapdozhatának. Sőt azon volt, hogy védvonalait föl egész Puchóig, Zsolnáig kiterjeszsze [1])

Ennek következtében az újvári kapitányság terűletén a vezénylő-tábornok feladata fölötte nehézzé változott. Éber, kemény, csüggedhetlen, tevékeny és eltökélt ember kellett oda most már; mert a hátrányossá vált katonai helyzet mellett, a folytonos térvesztés és ide-oda való czéltalan mászkálás miatt, a hadak is nagyon elkedvetlenedtek. [2]) Eszterházy Antal nem volt ide elégséges, sőt annyira lejárta magát, hogy tisztek és katonák már semmibe se vették, s idegenkedtek tőle. [3]) Bottyán ellenben a ka-

[1]) Lásd Bercsényinek 1707. november 1, 3, 5, 8, 9, 10, 12, 13 és 18-iki leveleit Rákóczihoz, különösben a két utólsót. (*Archivum Rákóczianum*, I. oszt. V-ik kötet.)

[2]) A most idézett levelek, továbbá ugyan Bercsényinek 1707. oct. 18-káról Károlyihoz szóló eme levele: »Most is, — ítélje Kegyelmed, — azt írja Antal úr solemnissime: *már az ellenség Tót-Újhelytől s Beczkótúl fogva az Vág mellett liniáit felicissime elvégezte,* mindennémű fortificatióival, s már innen járatja currensét s *Tapolcsánig csapdoz.* Ellenkező postirung nem lehet, mert nem subsistálhat; hanem *az hadak igen elégedetlenek, quártély kell nekik: az tisztek pörleni* (haza) *kéredzenek már az téli havakban, az közkatona is már egymást fosztja, parancsolni sem mernek nekik,* hanem könyörgéssel ha kit kiigazíthatnak. Az földnépe engedelmet kér az hódolásra; ha elhajtja: az Ipolyig semmi sincs, azon innen kell hozni az hadat. *Hát nem igaz Apocalypsisom?!...*« (*Rákóczi Tár,* II. 217.)

[3]) »Antal úrnak a választást, az mint írám, kedvére hagytam; mert mindegy talám, kiváltképen azért, hogy *az had idegenkedik tőle,*

tonaság között mindenkor nagy népszerűségnek örvendett; a rendes, jó tisztek is szerették, az elbizottak, magok kényén járók pedig, szoros fegyelem- és tekintélytartásáért, félnek vala tőle.

Ennélfogva Bercsényi föltevé magában, *hogy Bottyánt és Esz'erházyt föl fogja cserélni.* A Vág mellett mind a katonai helyzet, mind a közhangúlat szükségessé tevék a parancsnokváltozást: oda most már tapasztalt hadvezér, határozott jellemű és népszerű tábornok kellett, hogy a nehéz viszonyok között is megállja helyét; míg ellenben a dunántúli országrész a tűzpróbát az 1707-iki téli és aug.-septemberi hadjáratok alatt szerencsésen kiállá, ott ez idő szrrint immár semmi különös veszély vagy aggodalomra való ok nem létezett, — jó lesz most már oda Antal úr is! És Bercsényi, hogy »*kedvet csináljon neki*«: tetszésére hagyá, »akár Pápára, akár Kassára menjen, akár Újvárban maradjon, — mindegy.«[1]) Azonban előre jól tudá, hogy Eszterházy *Pápát*, ú. m. a dunántúli vezényletet fogja választani: az volt szülőföldje, ott feküdtek uradalmai, és ottani kerületi főkapitány vala, — természetes, hogy oda vágyakozott. [2])

A vezénylő-tábornokok eme változása azonban, szokás szerint csak karácsony és új év táján fog vala végbemenni, addig kiki marad régi helyén, és folytatja a szolgálatot; legfölebb az átvétel és mindenről való bővséges tájékoztatás czéljából előbb megindúlandó Antal urat fogja Nyitrán, Bottyán általérkezéséig, b. Andrássy István helyettesíteni.[3]) Antal úr még azt kérte, hogy

---

semmiben tartják mind.« Írja *Bercsényi*, Bajmóczrúl 1707. nov. 18-káról Rákóczinak. (Archiv. Rákócz. I. oszt. V. köt. 493. l.)

[1]) Ugyanott, nov. 13-iki levelében, 489. l.

[2]) *Bercsényi* mindezt előre jól tudva, s azért Antal úr formaszerű elhatározását be sem várva, már 1707. *november 10-kén* Bajmóczon kiadá számára az utasítást, mely szerint Eszterházy a Dunán általmenvén, »minekelőtte valamely formális operatióhoz kezdjen, Generális Bottyán János urammal mindennémő hadi dispotitiókrúl s más egyéb, hazánk szolgálatját illető dolgoknak ő Kegyelme által eddigvaló kormányozásának rendirűl környülményesen magát informáltassa.« (*Eredeti fogalmazat* a kir. kamarai levéltárban, egykorú másolata pedig gyűjteményemben.)

[3]) »Antal úrnak hogy kedvére hagytam vala: választotta magának az Dunán által való menetelét; az mint is most maga szállítja Nyitrára Andrási Istvánt, *kit Bottyán fog felváltani, ő penig* (Antal) *mé-*

Bottyán híres huszárezrede hagyassék túl; továbbá, hogy gr. Eszterházy Dániel és később még b. Andrássy István tábornokok is költözzenek által melléje, mert *magát* elégtelennek érzé. Bercsényi beléegyezett. *Hárman* majd talán csak fognak odaát annyit érni, mint Bottyán *egyedül* ért! . . . .

A vezényletek változásának kérdése ezzel tisztába vala hozva. Míg azonban e határozatok végrehajtása bekövetkezendett: addig még, az 1707-iki hadjáratok befejezéseül, nehány nevezetesebb hadi tény történt Bottyán alatt, és egypár oly intézkedés, melyeket a katonai helyzet megítélése szempontjából hallgatással mellőznünk nem lehet.

A Pápára bevonúlt Fodor-ezred helyett a Révay-gyalogság, — mely a nyári és őszi táborozások alatt tagadhatlanúl jó szolgálatokat tőn, — elbúcsúzott a dunántúli földtől, a vett rendelet szerint, egyelőre némi pihenésre, szülőföldére Hontvármegyébe indúlandó. Két versben költözött által; az egyik részszel maga az ezredes távozék, Bottyán parancsából átkísérve a sümegi, csobánczi, cseszneki, hadi-foglyokkal telt várakból egy tetemesszámú rabszállítmányt is, (köztök a Sopronynál elfogottakat, kicserélés végett Érsek-Újvárba, oct. 24—25-ike táján. Míg a második rész, vagy 450 ember, nov. 13-kán kelt át Karvánál és indúlt el szintén Hontba.[1])

---

gyen Bottyánt felváltani.« (Bercsényi nov. 30-iki levele a fejedelemhez. Archiv. Rákócz. V. 502. l.)

[1]) Révay 1707. oct. 31-kén már Lévárról ír, a hol az első ízben átkelt szintén vagy ötödfélszáz hajdúval volt; Eszterházy pedig nov. 14-kén jelenti Újvárból Bercsényinek: »Révay Gáspár uram ezere is (a második ötödfélszáz ember) általjött tegnapi napon szerencsésen, kiket is, hogy recoligálhassák magokat, expediáltam Hont vármegyében.« (Mindkét levél eredetije gyüjteményemben.) A rabokat az első felekezet kíséré által; erre nézve írja *Bottyán* Szluha Ferenczcnek, Pápáról, 1707. oct. 17-kéről: »Vilson aradi commendáns fiának kikeresésére újabban írok Sümegbe, Csobánczba és Cseszneкbe, commendáns uramékhoz, hogy az ottvaló rabok között keressék fel. *Az innét lévő egész (összes) rabokat is rövid nap által fogom küldeni.*« S oct. 27-kén Szent-Lászlóról Bercsényinek ugyanő már ezt írja: »Azon (Sopronynál fogott) rab-tisztekben némelyeket, több rabokkal együtt, *mostanában küldtem által* (Érsek-Újvárba); némelyek közülök halálos betegségben esvén, még azokat megtartóztattam.«

Bezerédyt oct. 10—20-ika közt Nagy-Geresden találjuk,[1]) hol ezredét Korvínyi tüzetes szemle alá vette; addig Soprony alatt Kisfaludy György ezere álla őrt, mely viszont amaz által felváltatván, november elején Rohonczon vétetett szemle alá.[2]) Végre, mivel a nyár folytában többször keményen megpaskolt és Pálffy ellen egyre zúgolódó ráczok felcsapásától most már nem kelle tartani: Bottyán, a tavasz óta ezredével Szigetvár, Eszék és Pécs között őrködő *Béri Balogh Ádámot* fölrendelé maga mellé Pápára. A hadak nagy részét pedig a vizenyős Rába mellékéről az esős idők elmúltáig a Kemenesaljára szállítá.[3]) Ezalatt többféle terveken töré fejét; Bezerédyt »egy fordúlás kedvéért« Ausztriába akará ugratni Bécs-Újhely felé, s addig maga a már ismét jól megkoplaltatott Székes-Fehérvárt szándékozik vala megbombázni és fölégetni, vagy Tata várát bevenni;[4]) sőt, hogyha az árvizek csak valamennyire is apadnak:

---

[1]) *Bezerédynek* e napokban Geresden kelt, és viszont hozzá oda-intézett mások leveleit lásd Soprony-vármegye levéltárában.

[2]) *Kisfaludy György* dandárnok levele Rohonczrúl 1707. nov. 9-kéről, ezredének a már végbement szemle eredményéhez képest követelt fizetése, ruházata stb. iránt Eszterházyhoz. Ugyanannak nov. 15. és Korvínyinak nov. 14-kén Szombathelyről e tárgyban írott újabb előterjesztései. (Az eredetiek gyűjteményemben.)

[3]) Bottyán 1707. oct. 21-kén Rába-Szent-Mihályról Antal úrhoz intézett s Révay Gáspár által elküldött levelében írja, »hogy az vizek nagy árja miatt semmi operátióhoz nem kezdhet, az Rába, Rábcza, Répcze és egyéb folyóvizeknek megapadásáig; azért *kénszerítletett az hadakat Kemenes alatt dislocálni.*« (Az idézett levél egykorú kivonatából.) Vasvármegye 1707. oct. 23-kán Szombathelytt tartott gyűlésének jegyzőkönyvében is olvassuk: »Reguláris militia, seu Regimen Dragonerorum constat ex decem companiis, unaquaque compania ex personis 100.« Ebből két század Csenge és Sömjén kemenes-aljai községekben volt elszállásolva.

[4]) »Bezerédy uramat Austriában Német-Újhely felé expediálni kívánja az lovas haddal, egy fordúlásnak kedvéért. Item, Tatát vagy Fejérvárt obsideálni akarja, az kit legalább fölégetni kívánna, ha meg nem vehetné is.« (*Bottyán* oct. 21-iki idézett levelének kivonata.) Ugyanezzel egy íven olvasható *Fodor László* ezredes Pápán oct. 15-kén költ levelének extractusa is, melyben említtetik, hogy a tábornok »Tatát, Fejérvárat, Lében-Szent-Miklóst vagy Óvárt akarja obsideálni.« Végre ugyanitt kivonatoztatik *Bezerédynek* Nagy-Geresdről oct. 15. kelt tudósítása

nagy serénységgel készíttetett számos hídjain a Rábákon, Rábczán stb. átkelni, és nemcsak a Pálffy által újolag megszállott libény-szent-miklósi várkastélyt, hanem esetleg magát a bán búvhelyét képezett Magyar-Óvárt is ostrom alá fogni. Szóval, csupa *támadó hadmüveletek.*

Bottyán előtt ugyanis épen nem volt titok, hogy a téli nyugalomra hazájokba igyekező horvátok Pálffy ellen folyton békétlenkednek, lázonganak, — nemhogy harczi kedvök volna. [1]) A bán, csakugyan annyira jutott, hogy csoportosan szökdösö horvátjait, saját vasas-német ezredével vala kénytelen mintegy őriztetni; s az áradások szüntével félvén a netaláni megtámadtatástól: egyremásra sürgeté a segítséget Bécsben és Starhembergnél. Ennek folytán Guido gróf oct. 24-ke táján két lovasezredet küldött által Pozsonynál, a Lajta-vonal födözésére és Pálffy segélyére. [2])

Az esők és áradások csak nem akartak engedni. Bottyán tehát, miután hadait a Kemenes alatt elhelyezé, míg föntebb vázolt tervezgetései valósíthatására az idő és alkalom eljőne: saját egyéniségét illetőleg arra használá fel a kényszerű fegyverszünetet, hogy elgyengült testi erejét a bakony-szent-lászlói fürdő gyógyvizével helyreállítsa. Ezen, Pápához közel fekvő fürdőbe

---

is, »hogy Pálffy Óvárnál vagyon 800 dragonyossal és 3000 horváttal, Nádasdy pedig másfélezer emberrel Sopronnál.« (Gyüjteményemben.)

[1]) »Pálfi uram maga a horvátsággal« — jelenti *Bottyán* ekkor tájban kelt datumtalan levelében, a fejedelemnek — már régülta Óvárott helyben van. Történt a napokban, hogy feles elszökött horvátjainak utána indúlván, úgy megszalasztották: ha erősségbe nem vonta volna magát, meg is ölték volna. Fölséges uram, ezen négy horvát rabkapitányok hitekkel mondják, hogy soha annyi tehetsége nem lészen Pálfi Jánosnak, hogy az horvátot többet kihozza Horvátországból.« (Gyüjteményemben.)

[2]) *Eszterházy Antal tábori-könyvében* 1707. oct. 25-iki kelet alatt olvassuk: »*Generális Bottyán János úrnak* tudtára adatott, hogy a német bizonyosszámú hadat általküldött a Dunán, azért jó vígyázásban legyenek.« *S Kenessey István* ugyanezen átküldött hadak felől tudósítja 1707. nov. 8-kán Szombathelyről Antal urat: „*Most is conffirmáltatik Dunántúlról két regiment lovas-németnek Óvárhoz való érkezése, a ki is a végre jött, hogy az egész télen a Nyulas oltalmára vígyázzon.*“ (Eredeti levél, a kir kamarai archivumban Budán.)

rándúlt oct. 21-ike után. Innét írá e hó 27-iki fölterjesztését Bercsényihez; itt vette pártfogása alá a kincstári uradalmak kapzsi haszonbérlőinek zsarolásai ellen, a hozzá, »*mint jóltevő atyjához*« folyamodó szegény jobbágyságot;[1]) és nov. 6-kán alkalmasint itt érte még őt a kellemetlen tudósítás, hogy az elhintett álhírekhez képest inkább *Győr felé* figyelő Szekeresnek vigyázatlansága folytán, a *budai* német tábornok *Székes-Fehérvárat* e napon ismét megsegíté, némi élés bejuttatásával.[2]) A tábornok e miatt annyira fölbosszankodék Szekeresre, hogy helyette Somogyi Ádámra bízá a fehérvári zárlat parancsnokságát, amazt pedig ezredével Komárom és Tata elé rendelé.[3])

A fürdők használata a bár koros, de még mindig életerős férfiú egészségét annyira helyrehozta, hogy már is újra jól érzé magát; és a mint ereje csak kissé megjöve: nyughatatlan tettvágya megint tovaűzte őt, a — *harczok mezejére*. Szűnni kezdének elvégre a szakadó *esők* is; és Bottyán azonnal fölveré hadait, szekerekre rakatá hídkészleteit, s megindúlt. Rendelkezéseit az új hadmozdúlatokra ekként tette meg:

Balogh Ádámot előreküldé Pethő Györgyhez a Rábaközbe a tombáczokkal s egyéb hídkészletekkel, a még egyre tartó *vízárral* megtelt kisebb-nagyobb erek, folyamágyak, sárok és folyóvizek áthidalására. Pethő századai ugyanis Győr és Mosony megyeiek lévén, a Tóköz és Hanság vizenyős tájait legjobban ismerék;

---

[1]) »Horváth Zsigmond főcommissárius uram a fiscalitásokat nagyobb részint ezen a földön kiárendálta; az árendatorok már a szegénységet annyira húzzák-vonják, hogy egy falun 2—300 forintot kérnek; *én megparancsoltam: semmit se adjanak addig, míg Exciád resolutiója nem jő,*« — írja *Bottyán* Szent-Lászlóról, oct. 27. *Bercsényinek*. Ugyanekkor tájban a pilisi hegyekben bányákat kerestetett.

[2]) *Kenessey István* nov. 8-iki levele Eszterházyhoz: »Vala nagy hire: Fejérvár megszorúlására nézve, Óvárnál levő németség hogy meg fogja segíteni, — azonban a *budai* ellenség segítette meg, tegnapelőtt igen kevés számmal alkalmas élést vitt be, noha a táján volt Szekeres és Somogyi uraimék hada.« (Kamarai levéltár.)

[3]) *Szekeres István*, 1707. dec. 11-kén Tata mellől, Kocsrúl írja Eszterházynak: »Generális Bottyán János uram parancsolatjából, circiter kilencz holnapokig lévén bloquádában Fehérvár és Buda között: az elmúlt hetekben fölcommandéroztattam; Somogyi Ádám uram helembeu vagyon.« (Eredeti, gyüjteményemben.)

Balogh Ádám pedig különben is az előhad gyanánt a Nyulasra felküldendő porta vezéréül volt szánva: neki kellett tehát eleve bejárni, megvizsgálni és kijelölni Pethő kalaúzsága alatt az átkelésekre alkalmas helyeket. Egyidejűleg a tábornok — korábbi szándéka szerint — parancsot adott Bezerédynek: üssön be *Ausztriába*, de ezúttal ne *Bécs felé*, hanem *Styriának* fordúljon, kövessen el ott minél nagyobb riasztást, az útjában találandó német és rácz határőrző hadat, valamint a fegyvert fogó polgárságot vágassa le, házaikat fölprédáltatván, de föl nem égettetvén. A bosszú művének Pápa elhamvasztásáért, már a korábbi égetésekkel elég tétetett.

Bezerédynek e diversióra, saját ezredén kívül, mellé rendelé Bottyán az egész dragonyos-regimentet, és Kisfaludy György ezredének nehány századát. Soprony alá addig az utóbbi ezrednek többi századai és Kisfaludy László ezerének egyik fele voltak Rohoncz és Kőszeg környékéről felportyázandók, vígyázati czélból. A másik félezred a Dráva- és Mura-vonalt őrzé.

A Kemenes-alján fekvő hadak ezen expeditiókra november 8-kán indúlának meg;[1]) nevezetesen Balogh Ádám a Rábaközbe, a dragonyos-ezer pedig Kőszeg felé, mely városból nov. 9-kén délben vonúlt ki[2]) Bezerédy után. E dandárnok már 8-kán előreindúl vala saját és Kisfaludy huszáraival Soprony tájékára, oly hírt költvén, mintha e várostól *északnak*, tehát Kis-Marton környékén, akarna próbát tenni.[3]) Azonban ez csak

---

[1]) Megindúlásuk előtt, hogy a hadjáratra annál jobb kedvvel menjenek, a szüreti váltságdíjból és kincstári jószágok jövedelmeiből bevett ezüstpénzből egy-egy havi illetéket adatott ki nekik a tábornok. »A hadaktúl maradhatatlan lévén Fő-Commissárius Uram a füzetés végett: *már most füzet nekik egy holnapra.* Alig hiszem, hogy megérje pénzivel őket.« (*Kenessey*, nov. 8-iki levelében.)

[2]) *Kőszeg* város jegyzőkönyvében olvassuk 1707. nov. 8 és 9-kéről: »Die 8. Novembris Generális Esztorás Antal úr ő Excja Leibquardiája, úgy a Staab is itt szállott meg; vala a Staabbal Oberstwachtmeister *Palásthy* uram. Die 9. Nov. egy óra tájban elmentenek; mene ezen által tíz compagnia dragonyos, szép rendben, valamint a német szokott masérozni.«

[3]) *Kenessey István* irja 1707. nov. 8-káról Szombathelyről Esterházynak: »Az hadak némely része Rábaközben, némely része Győr és

cselvetés volt, mert 9-kén váratlanúl délnyúgotnak fordúlt Kabold felé, s estére kelve a határszéli Lánzséron alúl fekvő Derecske községben egyesűle a dragonyos-ezreddel. A betörés másnapra volt kitűzve.

S ugyanezen napon, t. i. nov. 10-kén, midőn Bezerédy a balszárnynyal Ausztria délkeleti sarkán át Stýriába vala nyomúlandó: hatolt be a jobbszárnynyal maga Bottyán a Rábaközbe. [1]) Állott pedig a közvetlenűl vele ment haderő a már előreindúlt Baloghon és előbb is a Rábaközben tanyázott Pethőn kívűl a tábornok saját ezredéből, továbbá Török és Goda aránylag kis létszámú ezereiből. Nem lehetetlen, hogy pár század Kisfaludy László-féle huszár is ment vele; és noha a gyalogságnak nagyobbrésze Sárvár, Körmend és Kapuvár alatt feküdt ostromzárlatban, továbbá Pápán, Kőszegen stb. képezett helyőrséget: mindazáltal valószínű, hogy volt a tábornokkal — sánczok megrohantatása czéljából [2]) — némi Fodor vagy Benkőféle hajdúság is, tán szekerekre rakva, miután a sárvizes talajon a hajdú *most* másként épen nem haladhatott.

Ambár az esőzés immár szűnetelt: a folyóvizek még nem igen akarván apadni, — a vízbő Rába- és Tóközben összesen *hét* hidat kellett Bottyánnak vettetnie; melyekkel közlekedését biztosítva, és a Rábczára szánt *nyolczadik* híd készleteit szekereken előreküldve, a tábornok oly álhírt bocsátott szélnek, mintha a Rábaközből teljes erejével *Sopronynak* és *Német-Újhelynek* fogna felnyomúlni. Pedig valódi szándéka az volt, — Balogh Ádám és Pethő igen bíztaták őt a Rábcza áthidalásával, — hogy amaz álhírrel Pálffyt Soprony tájékára csalván, addig ő háta mögött a Rábczán átkeljen és a gr. Draskovich tábornok alatt *Szólnok* nevű mosonyi elsánczolt helységben állomásozó horvát őrséget fölverje, a császáriak csallóközi ú. n. *seprősi Duna-hídját* fölégesse, és azután a Lajtán által *Ausztriába* csapjon: malmokat

Fejérvár tájékán quártélyoz, az ideföl corpusánál levőkkel pedig brigadéros *Bezerédy uram ma próbára indúlt Sopronyon följűl.* — Az árvizek még e táján nem igen szűnnek.«

[1]) L. Bottyán nov. 12-iki levelét, alább.

[2]) A fölégetni tervezett *seprősi Duna-híd*, védsánczczal bírt, úgy a nyulasi némely »postírungok« (hadállomások) is.

rontatni, városokat, falukat sarczolni, s az égetésen kívül — a melyet keményen eltiltott — mindennemű ellenségeskedést elkövetni.

A költött hír megtevé hatását. A bánt kémei azonnal, még nov. 10-kén értesíték Bottyánnak a Rábaközbe érkezéséről s hirdetett veszedelmes szándékáról. Pálffy sem vala rest: kapta magát, vasasai és a horvátság egy részével s a Pozsonynál oct. vége felé általjött két ezred némettel »nyakaszakadtában« kiindúlt Óvárból, és sietett, hogy a Fertőt Nezsider, Feketevároson felé megkerűlve, — még jókor érkezhessék a fenyegetett Sopron s főként Német-Újhely s az ottani osztrák határok ótalmára, melyeknek védelme különösen lelkére köttetett a bécsi udvartól. [1]) És sietése annyiban nem is volt ok nélkül, hogy ha a Nádasdy alatt lévő sorhadi ezredekkel idejében egyesítheti erejét: Bottyán támadásának a sopronyi lineákon sikerrel állhat vala ellent, avagy őt Ausztriában odaszoríthatja, s a prédát hadaitól a megtéréskor visszanyerheti. Ámde Pálffyt ezúttal kémei akaratlanúl is megcsalták: *Bottyán nem ment Sopronynak.* [2])

Bezerédy Imre ezalatt nov. 10-kén Derecskéről beütött Ausztria délkeleti szögelletébe, s Gahlstetten át Stájerbe, Friedbergnek vette útját. E fallal kerített várost, úgy a két század által őrzött Graffendorfot, nemkülönben Hartberget és a fegyveres

---

[1]) Ehhez járúlt még Bezerédynek Soprony körül nov. 8—9-kén tett lármáskódása is, melynek híre szintén igazolni látszott a bán előtt kémeinek tudósítását.

[2]) *Bottyán* tábornok 1707. nov. 12-kén a Rábaközből, Beledről jelenti *Bercsényinek:* »Szintén most, a midőn vészem Exciád nálam kedves két rendbéli leveleit, éppen akkor fáradozom régen feltett szándékomnak véghezvitelében. Jóllehet nem kicsiny fáradsággal, mindazáltal, a mint az vizek árjai kívánták, imitt is, amott is *hét hidakat* csináltatván, az hadakkal beérkeztem Rábaközben, holott is subsistálván *két napokig,* míg derekasan minden dispositiókat megcsináltam: szint adtam a dolognak, *mintha Újhely és Soprony felé újonnan menni akarnék;* (ez) beérkezésemmel hírül esvén *Pálfi* uramnak: *mindjárt nyakaszakadtában Óvárból a horvátokkal és két regiment némettel* — a ki is Pozsonnál jött által — *retirálta magát Soprony felé.* Ezen órában vagyok azért én is indúlófélt, *hogy általmenvén* a *Lajtán, hostilitást kövessek,* megtilalmazván mindazáltal *az égetést,* a malmaikon kívül.« (Eredeti levél, gyüjteményemben.)

polgárságtól védett eckeschoki templom-erődöt, — a dragonyosok gyalog szállván — nov. 11-kén rohammal bevevé, őrségeiket levágatá. Azután mind e helyeket, mind más számos községet szabad zsákmány alá vetett, sőt az egy Eckeschokot, polgárai ellentállásáért, föl is gyújtatta. Ekként gazdag nyereségre tőn szert, s roppant riadást okozott Styriában. Visszatértében pedig a nagyobbára rácz csapatoktól védett eckeschoki sánczot szintén »*vérrel megvévén*«, a ráczokat halomba vágatta, mégis a német és horvát tiszteknek s magokat megadó katonáknak kegyelmet ada, s 73 hadi fogolylyal és diadaljelűl két nyert zászlóval, három rézdobbal indúlt hazafelé.[1]) Nov. 11-kén este már magyar földön, Pinkafőnél pihent meg; innét küldé előre a Szombathelyen levő Korvínyi útján *Bottyán* tábornokhoz — kinek hollétét biztosan nem tudhatta — következő hamarosan írott jelentését:

»Én tegnapi napon Derecskérűl, mellettem lévő hadakkal megindúltam; estve egy keveset etetvén Ghalstetten, onnand vettem útamat Styriának. Hajnalkorra az Lápincs mellé érkezvén, Graffendorfnál az Lápincson általcsaptam Styriában; a hol is egy compánia német és annyi rácz lévén, — nagyobb részint mind levágtuk, igen kevés szaladott el közűlök. Visszajövet pediglen Eckeschoknál akartam általjűni: ott is bizonyosszámú ráczság lévén egy sánczban, ugyanottan egy puszta templomban feles styriai polgárság, kik is keményen puskáztak katonáimra, — azt is Isten által megvettük és halomba vágtuk őket, az falut pediglen fölégettettem. Rabot is hoztunk hatvant, ki fegyveres, dragonyos-német, ki rácz, német polgárság is egynihány vagyon közöttök; azonkívűl két öreg (nagy) zászlót és három dobot is nyertenek katonáim. Ollyan lárma volt Styriában: meg nem mondhatja

[1]) A magyarok e styriai dúlásaira nézve lásd *Wagner:* Hist. Josephi I., 202—204 l.; *Rákóczi* Emlékiratait, s a b. *Berényi* Ferenczféle labancz napló 1707. nov. 17-iki ezen följegyzését: »Styriában bécsapván az magyarok, *Friedberg nevű várat megvették,* az dragonyosokat az kik benne voltak, elbocsáták, *de az ráczokat földáldozták.* — Zutlakel uram mondja, hogy nagy károkat tettek megint az magyarok Styriában.« (Nemzeti Múzeum.) *Kolinovics* Friedberg és Hartberg várak megvételét és e novemberi *dúlást,* ugyanezen vidékek 1707. január havában történt *fölégetésével* téveszti össze, a mikor azonban a nevezett *várak nem* vétettek meg, most őszszel pedig *égetés* nem vala.

az ember; egész nap az sok álgyú- és apró puskaropogások hallattak mindenfelől. — Én, Istennek hála, egyéb kárt nem vallottam, hanem egy voluntér-hadnagyomat és három közlegényemet lőtték meg, kik is gyógyúlhatók.« [1]) Ugyancsak Bezerédy később — midőn az eredményt már jobban tudhatta, — ú. m. 1707. dec. 6-kán Kőszegről ekként emlékezik Károlyi Sándor tábornokhoz írt tudósításában ezen eseményről: »Most újabban tettem Styriában egy fordúlást, a hol is *háromszázig való fegyveres ráczot és németet levágtunk, hetvenhármat pediglen rabúl hoztunk*, egy öreg zászlóval együtt.« [2])

A vitéz dandárnok villámgyorsan járt; nov. 10-kén indúl Derecskéről, 11-kén Styriában szerteszéguld, zsákmányol, várakat, városokat, sánczokat ostromol meg, foglyokat fűz rabszíjra, — s 12-kén délre vagy délután már ismét Kőszegen terem, honnét még az nap estére a Rábaközbe Beledre siet, tábornoka meghívása folytán, értekezletre. Mert Bottyán, a mint a dandárnoknak előreküldött jelentését Korvínyi által 12-kén reggel megkapta: rögtön intézkedett, hogy a Bezerédy-hozta foglyok Sümeg várába kísértessenek, a dandárnok pedig tüstént jöjjön a beledi főhadiszállásra, tanácskozmányra. [3])

---

[1]) Eredeti levél, gyűjteményemben.

[2]) Eredeti levél a *gr. Károlyiak* archivumában Budapesten. A dragonyosok résztvételére nézve ezen hadjáratban, lásd gr. Eszterházy Antal Érsek-Újvártt 1707. dec. 4-kén Bercsényihez írott jelentését: »Minémű dicséretes actust vitt végben Bezerédy Imre uram, regimentembéli főstrázsamesterem (*Palásthy*) nékem írott ezen includált (ma már nincsen csatolva) levelébül kitetszik; melyből bölcsen általláthatja Exciád, *hogy az én regimentem a Dunántúl sem tölti hijában idejét.*« (Eredeti levél, gyűjteményemben.) Ugyane styriai győztes becsapásról írja Érsek-Újvárról 1707. nov. 21-kén *Szluha Ferencz*, Károlyi Sándornak: »10. praesentis Brigadéros Bezerédy Imre uram hirtelenűl becsapván Styriába, valamely mustrára szándékozó német hadát felverte, egy Haister-regimentbéli standárt és egy zászlót, ahhoz 60-ig való rabot hozott, — több veszett el helyben a tisztekkel együtt, (az kit maga ő Kglme ide irott levelében bővebben declarálta,) egy tisztnek sebbe való esésével és három katonának veszedelmével.« (*Eredeti levél*, a gr. Károlyi-archivumban.)

[3]) »Stájerországi passuson meglett újonnan való szerencsés actussárúl megtérvén Bezerédy Imre brigadéros uram, — jelenti Beledről

Aligha tévedünk, midőn állítjuk, hogy e tanácskozmány tárgyát azon hadmozdúlatok megállapítása képezé, melyek a Sopronyhoz érkezett Pálffy foglalkoztatása czéljából Bezerédy által valának teendők azalatt: míg Bottyán a Mosonyban és a Lajta mellékén tervezett vállalatait végbe viheti; s hihetően itt és ekkor határoztatott el Bezerédynek pár nap múlva bekövetkezett ausztriai újabb beütése, ezúttal *Német-Újhely* és *Baden* környékére.

A jobbszárny nem volt oly szerencsés, mint a bal, — súlyosabb akadályokkal is kelle küzdenie. A hosszas esőzések következtében majdnem hallatlanúl megtelt Fertő és Hanság terjedelmes vizeiből táplálkozó *Rábcza* folyam széltébe öntötte partjait, — a hídvetés rajta és sömlyékes mellékvizein roppant nehézségekkel járt. Balogh Ádám s Pethő előbb Kapinál, majd Libény-Szent-Miklósnál próbálták a rakonczátlan folyamot áthidalni. E híd elkészültére Bottyán a hadakkal — melyekhez újabban még Szekeres is csatlakozék ezredének nagyobb részével, [1]) — Csornán várakozott; hány napig? meddig?.... adatok hiányában nem tudjuk.[2]) Elvégre a híd Szent-Miklós irányában, magán a folyam ágyán, nagy erőfeszítésekkel elkészült. Megkezdődött az általköltözés. Azonban, a folyó medrén, a híd végén túl még oly iszonyú sarak és nagy széles kiöntések valának, hogy a lovasság nyeregszárnyékig gázolá a jéggel burkolt felületű, mo-

---

1707. nov. 12-kén *Bottyán* Bercsényinek, — bizonyos conferentiákra az estve hozzám hivatám; beszéli, hogy *vérrel vévén meg a sánczot* (Eckeschoknál), hatvan rabot, németből s horvátból állót fogott, a kik megadták magokat, a többit mind összevágatta. *A rabokat most viszik Sümegre;* ha parancsolja Exciád, újonnan felesset küldhetek által.« (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

[1]) Szekeres István ezredes, 1707. dec. 11-kéről Kocsrúl, gr. Eszterházy Antalnak. (Lásd alább.)

[2]) *Csornáról* értesíti 1707. *nov. 14-kén* a tábornok Esztergom városát, hogy a szüreti váltságdíjnak hátramaradt részét a város követei kezéhez hozták. (Eredeti levél, Esztergom városa levéltárában.) Ugyane napon *Horváth Zsigmond* elégülten írja Szombathelyről Bercsényinek, hogy a dunántúli országrész jó állapotban van, »csak Isten jóvoltából *tovább is így maradhassunk!* A télen Rábán innét, Nyék táján fog quártélyozni az hadaknak nagyobb része.« (Kamarai levéltár.)

cáros, feneketlen sarat. Az átgázolást *erőszakolni* akarák így is, — és csak midőn már egynehány katona, több munkára kirendelt paraszt és számos ló belédőlt s ott veszett a mélységes habarékban: győződtek meg nem kis bosszankodással, hogy az átkelés *lehetetlen.* [1]) De, csak *most!* Gondolák az egyszer föltett szándékukban mindezek daczára állhatatos Bottyán és Balogh Ádám, és az annyi fáradsággal előkészített terv végrehajtásáról nem tettek le végkép, — csak *elhalasztották azt.*

---

[1]) E tervezett nyulasi expeditióra és átkelési kísérletre vonatkozólag a következő három, egykorú tudósítás fekszik előttünk:

1. Gr. *Eszterházy Antal* írja 1707. dec. 9-kén Érsek-Újvárból Bercsényinek: »Veszem levelét *Bottyán János* uramnak, hogy valamely kompokat vetett volna az Rábczán, Balogh Ádám uram commandója alá rendelvén bizonyos ezereket: kívánta volna *Szólnok nevű faluban postéroló horvátságot megüttetni, söprősi hidat elrontatni és azután Austriát széltében prédáltatni* és a benn lévő malmokat felégettetni. De Kenessey István secretáriusom írja, hogy Bottyán uramnak ezen intentiójában semmisem lett: mert Tóközben odagyűjtötte az hadakat, s a nagy vizekben úsztatással, egynéhány embernek veszedelmével s majd sokaknak megfagyásával által nem mehetett, — re infecta vissza kelletett térni.« (Eredeti levél, gyüjteményemben.)

2. *Szekeres István* ezredes, Kocsrúl 1707. dec. 11-kéről így ír e dologrúl Eszterházynak: »Generális Bottyán uram *ezelőtt már alkalmas üdővel,* Balogh Ádám és Pető uraimék tanácsokbúl kívánván egy próbát tenni a Nyulasra, arra nézve fölcommendíroztattam az elmúlt hetekben regimentemmel. Kegyelmes Uram, nem tudom ugyan Balogh Ádám és Pető uraimék szíveket? mert Generális Uramat úgy informálták ő Kegyelmek, hogy Kapinál csináltatják által a hidat a Rábczán; de nem tudom mi végre? Libén-Szent-Miklósnál vettették által, s ott a katonaságnak nyereg-szárnyékáig való sárt és vizet köllött gázolni, melynek két s három újjnyi fagyása lévén: katonák s parasztemberek is vesztek belé; azonban mennyi ló-kár esett, s az hideg miatt mennyi sanyarúságot szenvedett a katonaság? — meg nem írhatom.« (Eredeti levél, gyüjteményemben.)

3. *Eszterházy Antal* írja 1707. dec. 25-kéről, nagyon is utólag, Bercsényinek: »Generális Bottyán János uram ő Kegyelme az elmúlt napokban contrahálván az egész hadakat, az Nyúlason lévő postérungban helyheztetett ellenségnek próbálására nézve, az Rábczán kezdte vala az hadakat költöztetni; de az Rábcza vizének nagy áradása miatt egynehány lónak s katonának veszedelmével vissza kelle térniök.« *(Tábori könyv.)*

Pálffy a bán, Sopronyhoz érkeztével csakhamar átlátta, hogy a kémek hírei által félrevitetett; hogy tehát sietős útját ne hiába tette légyen meg: nov. 12-ike után a sopronyi éléstárakból megrakatott egy sor társzekeret, és Nádasdyt is maga mellé vévén, 3000 német-lovassal megindúla Csepregnek az említett élelmi szállítmánnyal, a kuruczok által keményen szorongatott Sárvár és Körmend rábamenti várak segélyére. Az alkalom most épen kedvezőnek látszott e czélra előtte; Bottyán ugyanis még mindig a Tóközben vesződött a természet zabolátlan elemei lekűzdésével, Bezerédy pedig csak e napokban térvén vissza Styriából: kifáradott és zsákmánynyal töltözött hadainak több napi nyugvásra lesz szüksége, úgy a keményen meghajtott paripák kipihenése, mint a nyereségnek szokásos elárverezése kedvéért. Nem sokat gondolkodott tehát a bán, hanem a kínálkozó alkalmat fölhasználva, szép csöndben kimozdúlt Sopronytúl Sárvárnak. Mégsem mehetett oly titokban, hogy a kuruczok rögtön meg ne tudják.

S Bezerédy, a mint Pálffynak a Rába felé nyomúlásáról értesült: a nov. 12-ike estéjén tartott beledi értekezlet határozataihoz híven, nov. 14-kén dandárát hirtelen összevonván, hogy Pálffyt visszahúzza, 2000 emberrel[1]) — saját huszár- és Eszterházy dragonyos-ezredével — átcsapott a sopronyi lineán, Bécs-Újhely irányában.

A soprony-fraknói sánczolat levonatása és átlépése, az utóbbi vár közelében, Nagy-Marton mellett történt, éjtszaka. S azzal hajnalban (nov. 15.) megrohaná Bezerédy Nagy-Marton városát, melyben 300 lovas és 300 gyalog német-rácz helyőrség tanyázik vala, az osztrák határok fedezése czéljából. Ez őrségből a kuruczok hamarjában mintegy ötvenet levágnak, hatot elfognak; a többi a templom kerítésébe (mely még ma is valódi váracs) menekűlt és ott megmarada. Mivel pedig a házakból is lövöldöztek a magyarokra: Bezerédy a várost fölprédáltatá és egy ré-

---

[1]) *Kolinovics* ennyinek mondja, Commentárjaiban; hihető is, hogy csak az említett két nagy lovas-ezred volt ezúttal vele: mert a Kisfaludy-féle századokat a stájer határ őrzésére a Lápincs és Pinka vizeinél kelle szokás szerint hátrahagynia, a mikor Styriából visszatért.

szét el is égettette. Onnét katonái egyik felekezetét a Vulka-patak és a Lajta közt fekvő hg. Eszterházyféle német falukra bocsátá, kik is Cziklész, Tormafalva, Büdöskút, Pecsenyéd, Sickendorf stb. helységeket földúlták. [1])

Ez dandárának csak jobbszárnya vala; ő maga a dandár zömével átlépvén a Lajtát, Újhely táján Ausztriába ütött. Megjelenése váratlanúl történt: mintha a villám csapott volna le. Réműlve látta az osztrák lakosság a mindenfelé szágúldozó, lövöldöző kurucz lovasságot, a mint apróbb rajokra oszolva, egyszerre nagy darab földön rabolta, dúlta a helységeket, hajtotta a ló- s marhacsordákat. Nagy riadás és ijedelem lőn. Maga *József császár*, a sopronyi védvonalakban bízva, szenvedélyes vadász — kivált sólymár — létére kijött volt Bécsből, s e napon épen ott talált Német-Újhely körűl vadászni; *a kuruczok észrevették, s utána!* De a császár is észrevette őket, és sietett Újhely bástyái közé menekűlni [2]) Bezerédy nagy dicsőségének tartotta, hogy magát a császárt is megfuttathatá. Azzal nekitüzesedett katonái egyes csapatokban *Badenig* fölhatolának, a réműletet egész Bécs kapuiig terjesztve. A hír a beütött magyarok számát tízezer huszárra nagyítá. [3])

---

[1]) *Kolinovics*, idézett munkájában. V. ö. b. *Berényinek*: Pozsonyban, 1707. nov. 17—23-kán tett következő naplóbejegyzéseit: »Gr. Pálffy Miklós uram írja Bécsből, hogy az Dunántúl szabadjában gázolják az magyarok az földet, annyira, hogy Sopronyba sem mehetni mindenkor bátran Bécsből. — *Az kuruczok Soprony vármegyében gyüttek által az lineán; károkat tettek.*« L. továbbá a köllni „*Relationes*“ 1707. 100-dik számában a dec. 3-kán kelt *bécsi* tudósítást: »Rebelles sub ductoribus Bothiani et Bezerédy citra Danubium considentes, ex altera ejus fluminis parte auxiliis subinde novis roborantur (a dragonyos-ezred), quandoque praedis *vicina loca premunt.*«

[2]) Bezerédy 1707. dec. 6-iki levele Károlyihoz. (Lásd alább.)

[3]) *Medows* angol követ ekkép tudatja Londonba, Harley külügyministerrel, a Bottyán-Bezerédy-hadosztály határszéli támadó mozdúlatai következtében Bécs környékén beállott zavart és réműletet, nov. 26-káról: »General Staremberg is to return to Hungary, upon the Court's receiving advices, that the Hungarians had lately passed the lines near Eysenstat, committing great disorders in the country and threatening the inhabitants with the most cruel treatments. When the Emperor went the other day to a great match of Hunting about two leagues be-

Meghallák e roppant lármát okozott ausztriai beütés hírét *Pálffy* és *Nádasdy* tábornokok is, és azonnal siettek vissza Sárvártúl Sopronyhoz, [1]) hogy Bezerédyt odaszoríthassák, vagy legalább a lineánál eléje állván, gazdag zsákmányát tőle elszedhessék. Azonban a gyors és győzős paripájú kuruczokkal a dandárnok ismét oly sebesen jára, mint styriai becsapásakor; úgy, hogy mire Pálffyék nov. 16-kán estére Sopronyhoz visszaérkezének: ő már szerencsésen, minden veszteség nélkül átjött a lineán, sőt meg is telepedék kőszegi fészkében. [2])

---

yond Baden: he was obliged to return the same night notwithstanding the distance to his sport from hence was no less, than twenty five Englisch miles, and went without either of the Empresses or Archduchesses, which is unusual, those sports in this country having something of solemnity belonging to them. It was thought unsafe for his Majesty to spend one night in those parts General Palfy, having sent to cour an account of ten thousand Hussars which were making excursions all over the Country, some into Stiria, and some into Austria. And during the time of the Emperor's being there the said General was at hand with three thousand horse to cover the Country.« (*Archiv. Rákocz.* II. oszt. III. köt. 348. l.)

[1]) Kőszeg városa nov. 16-kán követeket küldvén Pálffyhoz és Nádasdyhoz: a követség a tábornokokat e napon már nem többé Sárvárott, hanem a Szombathely és Csepreg közt fekvő *Patyon* találá, visszatértökben. (*Kőszegi jkv.*)

[2]) *Bezerédy Imre* ezen ausztriai expeditiójáról így tudósítja 1707. dec. 6-káról régi tábornokát b. Károlyi Sándort: Míg én Styriából megtértem, »azalatt Pálffy lejövén Soprontúl Sárvárhoz, — mind ollyan fáradtsággal viszont Újhely felé fölcsaptam. Nagy-Martonban lévén háromszázig való lovas-német és rácz, s annyi gyalog-ellenség, kiken is rajtok ütvén hajnalkor, — ötvenig valót lecsapkodtunk, egy német strázsamestert pediglen ötödmagával rabúl hoztunk. *Ezt meghallván Pálffy, sietett visszamenni Sopronyhoz, gondolván azt, hogy engemet mellettem való hadakkal Austriában szorítson*; de nem telhete kedve benne: mert mire ő Sopronyhoz ment, — *én akkorra meg is tértem minden kár nélkül, szép nyereséggel.* Nagy-Martont pediglen fölraboltatván, egy részét el is égettettem az városnak; az ellenség pediglen az cemeteriumban vonván magát, tovább nem bolygattam, hanem egyenessen Austriának eredvén, a hol is katonáim szintén Újhelyig és Padonyig (Baden) nyargalódzottak; *az császár vadászaton lévén ideki, — sietett Újhelybe szaladni.*« (*Gr. Károlyi-levéltár.*)

Pálffy mozdúlataira nézve olvassuk még *Bercsényi* leveleiben

Bezerédynek ekként mind styriai, mind ausztriai expeditiói rendkívüli sikerrel, szerencsével mentek végbe; és nemcsak hogy a katonaságnak dús nyereséget, s viszont az ellenfélnek elesettekben, foglyokban és értékben érzékeny veszteséget okozának: hanem e fölött hadászatilag is eredményes diversiókúl tekinthetők, a mennyiben sikerült általuk Pálffyt először — a Bottyán-terjesztette álhírek segélyével — Óvártúl Sopronyhoz csalni, másodszor pedig Sárvártúl ismét a fertő-sopronyi lineákba hoz vonni vissza; sőt — mint Medows idézett jelentéséből láttuk — Starhemberg Guido rögtöni Bécsbe hivatását is egyenesen a határoknak e nagyszerű áttörései s nyugtalanításai eredményezék. — Kiváló katonai tényezőként emelendő ki e diversióknál a kurucz lovasság pompás lóanyaga: midőn ugyanazon lovas-ezredek, melyek nov. 8-kán indúlván, 9-kén Sopronytúl észak felé tesznek álmozdúlatokat, s 10-kén délnyúgotnak fordúlva Derecskéhez érnek; onnét éjjel be Ausztriába, keresztül Styriába, itt a 11-iki egész napot száguldozással, harczolás- és zsákmányolással töltik; még az nap be Pinkafőre, s 12-kén Rohoncz felé vissza Kőszegre. E roppant hajtás után pedig csak egyetlen napot pihenvén: 14-kén már újból útban vannak fel Ausztriába, 15-kén hajnalban Nagy-Martonnál csatáznak és dúlnak, s e napon föl egész Bádenig nyargalják be a tartományt, -- 16-kán estére viszont már ismét Kőszegen és környékén vannak, a magokkal hordott tömérdek zsákmánynyal, mely szintén csak a lovakat terhelé.

E gyorsaság és szívós kitartás valójában nem kis dícséretére szolgál a régi magyar lófajnak. [1])

Bezerédynek Ausztriából Kőszegre, és Bottyánnak a Tó-

»Bezerédi szép actiót tett most ismét Styriában: két zászlót és 60 rabot hozott; *arra nézve Sopronnak ment Pálfi Óvártúl; nem érte ugyan: de egyhúzomban Sárvárnak az élést bévitte.*« (Archivum Rákóczianum, V. köt. 502 l.) És a *Berényi-naplóban:* »De 25. nov. írja György, hogy bán uram megprófontolta az Rábán innend lévő postírungokat, *és visszament Óvár felé.*« (Nemz. Múzeum.)

[1]) Bezerédy egy ízben — 1706. aug. 31-kén — ugyancsak saját és Eszterházy ezredével, 24 óra alatt egy étetéssel *húsz mértföldnél többet* kalandozott be Ausztriában. (Lásd *Thaly:* »Bottyán Élete,« 126 l.)

közből Pápára visszatérte után, Pálffy is visszaszálla Magyar-Óvárhoz; s mivel a beállott kemény hideg és havas idők a további táborozást, kalandozást lehetetlenné tevék: mind a két fél téli-szállásokra küldötte hadait. Bottyán, mint a gyűjteményemben levő egykorú rovatolt táblázat mutatja, a következő rendszer szerint osztá el a csapatokat:

Vezérkar. Generális *Bottyán János* főhadi-szállása egyelőre: *Pápa*, azután *Keszthely.*[1]) (Úgy látszik, a *hévvízek* használatáért kívánkozott e kies fekvésű városkába.) Brigadéros *Bezerédy Imre* főhadiszállása: *Kőszeg.* Brigadéros *Domokos Ferenczé: Vár-Palota*, Veszprém és Fehérvár között.

Az *ezredek* pedig így helyeztettek el: Soprony és Győr megyék rába- és tóközi járásaiban *Balogh Ádám*[2]) és *Török István* lovas-ezerei; melyek is őrködni tartoznak Győr, Óvár, Kapuvár, Libény-Szent-Miklós és a Nyulas felé. Közlekedési vonaluk: Vághnál a Rábán által, Jánosháza felé Sümegre, onnét Keszthelyre. — Győrmegye pusztai, Komárom gesztesi s tatai járásaiban és Veszprém északi szélein: *Szekeres* és *Goda István* lovas-ezerei; őrködni tartoznak Győr, Komárom Tata alatt, s Karva felé le Esztergamhoz. Közlekedésük: Pápán át Somló-Vásárhely felé Sümegre, Keszthelyre. — Székes-Fehérvár és Buda ostromzárlatára, s néha Esztergamhoz is: *Somogyi Ádám* lovas-ezere. Közlekedés: Pápa, Vásárhely, Sümeg, Keszthely. — Soprony alatt, s Vasvármegyében Kőszeg és Szombathely táján: *Bezerédy Imre* ezrede, az önkéntes-csapattal; *Eszterházy Antal* dragonyos-regimentje s *Kisfaludy György* ezeréből öt század. Őrködés: Soprony, Lánzsér, Fraknó, Körös-Lak (Kirschlag, Ausztriában), Szalonak, Borostyánkő, Német-Újvár alá. Közlekedés: a Rábán át Rumtól Jánosházának Sümegre, Keszthelyre. Ezen (Bezerédy-féle) dandárhoz tartozott

---

[1]) *Kennesey* már nov. 8-iki, többször idézett levelében újságolja a tábornok e szándékát: »Generális Bottyán János uram Pápán lészen a télen egy darabig, s azután *Keszthelyre* kívánkozik.« (A kir. kamarai levéltárban Budán.)

[2]) Balogh Ádám ezredéhez számíttattak már *Pethő Györgynek* azelőtt Somody Ferenczféle századai is. (L. *Szekeres* dec. 11-iki levelét.)

még *Kisfaludy György* másik öt százada, mely *Kis Gergelylyel* a stájer szélek vigyázására a Lápincs határfolyam mellékén állomásozék. Közlekedés: Szombathely, Rum, Jánosháza, stb. — Zalában Alsó-Lendva táján: *Kisfaludy László* lovas-ezere. Őrködés: a Mura- és Drávához Styria és Horvátország felé. Közlekedés: egyenest Keszthelyre. — Zalában és Veszprém nyúgoti részein, ú. m. Keszthely, Nagy-Vázsony és Szent-Gróth táján *Bottyán János* lovas-ezere. Orködés: le a Drávának, Légrád, Kapronca és Szigetvár felé. Közlekedés: egyenest Keszthelyre.

Gyalogság és erődök. Vasvármegye hegyháti járásában (Felső-Lendva, Muraj-Szombat tájain) *Fodor László* és néhai *Moóry István* ezredei[1]) együtt. Őrködés: Styria széleire, s Szent-Gothárd és Körmend várak alá. Fodor ezredéből két század helyőrségűl a kőszegi várban. [2]) Közlekedés: Rum, Jánosháza, Sümeg, Keszthely. — Vasvármegyében Alsó-Paty táján, Sárvárhoz félóranyira: *Benkő Ferencz* (néhai b. Cziráky László) hajdú-ezere. Őrködés: sárvári ostromzárlat. Közlekedés: Rum, Jánosháza, Sümeg, Keszthely. — Veszprém és Fehér vármegyékben, ú. m. Vár-Palota, Csíkvár, Sió-Fok, Hidvég, Csesznek várakban és sánczokban: *Domokos Ferencz* hajdú-ezere. Őrködés: Fehérvár, Szigetvár és Pécs felé. Közlekedés: Veszprém, Szent-Gál, Pápa, Vásárhely, Sümeg, Keszthely.

Hátra vannak még: *Simontornya* vára Tolnában, egy század helybeli gyaloggal helyőrségűl *Horváth Ferencz* kapitány alatt, és egy század lovassal *Zana György* ezredes alatt. Őrködés az utóbbiak számára: Duna-Földvár, Paks, továbbá le Pécs, Mohács és Eszék felé. *Sümeg* és *Csobáncz* zalai várak, Moóry-féle Zala-megyei hajdúsággal; amaz *Balogh Ferencz* alezredes mint parancsnok alatt. Keszthelyi kapitány a bennlakos nemesség és vitézlő rend fölött: *Bakacs Lukács*, a Szent-Györgyvölgyiekből.

E hadelhelyezés eleven képét nyújtja a katonai helyzetnek Dunántúl, s egyszersmind újabb bizonyság a szakértők előtt

---

[1]) Ekkor *Horváth György* alezredes vezénylete alatt. (Eszterházy tábori könyve.)

[2]) *Kőszegi jegyzőkönyv*, 1707. dec. 4-ikéről.

Bottyán hadvezéri tehetségéhez, az akkor fennállott viszonyok között. Minden a főhadi-szállásról Keszthelyről, mint góczpontból sugárzik ki, és oda megy vissza. Az őrködés megvan mindenfelé, s az inkább veszélyeztetett pontokon nagyobb hadtömegek feküsznek. A Bottyán-ezred pedig egyszersmind azért tartatott a központ közelében, hogy minden irányban segélyt nyújthasson. Egyébiránt az egyes csapatállomások is legtöbbnyire oly távolságokban vannak, hogy könnyen segíthetik egymást, pl. Bezerédyt Kisfaludy György és Balogh Ádám, ez utóbbit s Törököt Goda és Szekeres, Somogyit ugyanezek és Domokos, stb.

Hogy pedig a katonának a téli szállásokon némi költsége legyen, és így ne kényteleníttessék a szállásadó gazdáját zsarolni: december elején ismét félhavi zsold osztatott ki a kincstári jószágok jövedelmeiből valamennyi ezrednek.[1])

Az ezredek tényleges állományai ekkor tájban, — mint egy, a Korvínyi János által befejezett főszemlék eredményét előtüntető egykorú, bár nem egészen teljes táblázatból[2]) látjuk, — a következők voltak: *Gr. Eszterházy Antal* reguláris dragonyos-ezrede 1000 fő; az ugyane tábornok tulajdonát képezett, de *Somogyi Ádám*

[1]) *Horváth Zsigmond* jelentése az orsz. közjövedelmi tanácshoz, Szombathelyről 1707. dec. 9-kéről: »Itt lévő ruhátalan és fogyatkozott állapottal töngődő hadaknak félhóra való füzetéseket, exarendált fiscális jószágoknak jövedelmébül kiadtam.« (*Eredeti*, a kir. kamara archivumában.) — *Vasvármegye* Szombathelytt 1707. dec. 1-jén tartott közgyülésében végeztetett: »Minthogy a T. Ns. Vgye a T. Kisfaludy György uram lovas ezerének *félhónapi fizetéssel* kíván kedveskedni:« ez azon czer mustra-lajstroma szerint 2250 Rh. frt. és 50 pénzre menvén, ezen összegből fölvettetett a szent-gothárdi uradalomra 60, a felső-lendvaira 120, és a dobraira 74, összesen 254 portió után 2129 frt, per 8 frt és 40. A még hátra levő 127 frt 50 pénz a szent-gothárdi uradalomra osztatik fel a 60 portió szerint. — Mivel pedig a zsoldosak ellőállítására kivetett összegből a muraj-szombati és rakicsányi uradalmak 799 frt 50 drral hátralékban maradtak, »melyeket más fiscális dominiumok proventussából kölletett suppeálni,« — tehát most azon 799 frt 50 dr. is T. Kisfaludy Gy. uram ezerének kifizetésére assignáltatik. Ha másként nem, végrehajtással is beszedhetik rajtok. Szombathelytt, 6. dec. 1707. „*Dunáninnéd való Administratió.*" (Másolatok b. Radvánszky Béla gyüjteményében.)

[2]) Gyüjteményemben.

által vezényelt és ennek neve alatt ismert huszárezred: 1022 fő; *Bottyán* tábornok huszárezrede, ekkor Hőgyészy Ádám őrnagy alatt, a Balogh Ádám csonka ezredéhez átadott, szabályszerű 10 századon fölüli 3 század levonásával, tényleg: 900 fő; *Bezerédy Imre* huszárezrede, b. Ghyllányi János dragonyos-századával és a többi önkéntesekkel, összesen: 1256 fő;[1]) *Kisfaludy György* huszárezrede 842; *Balogh Ádámé* 693; *Kisfaludy Lászlóé* 1084; *Török Istváné* 548; *Szekeres Istváné*: 691; *Pethő György* öt százada, azelőtt Somody Ferencz, utóbb Balogh Ádáméi: 483; *Goda István* (azelőtt névleg b. Perényi Farkas) huszárezrede: 496 fő.

Vagyis a *lovasság*, ide tudva még a simontornyai századot — és ezt csak 100-nak véve — *összesen 9115 ember.*

A gyalogság létszámát, — a melynek szemléje a táblázat keltekor, úgy látszik, még nem vala befejezve, — nem ismerjük ily pontosan. Csupán Domokos ezredéről tudjuk határozottan, hogy tényleg csak 675 főt számlált, és Fodor említi leveleiben, hogy az ő ezrede *complett*, tehát körülbelől 1000 főre tehetjük. Mooóry ezrede is reátelt talán, a sümegi és csobánczi hajdúkkal együtt 7—800 főre, de a Benkőé, — melyből még csak 249 volt ekkor megszemlélve, s mely újabban ismét igen hazaoszlott és a tél folytán vala fölszedendő, — tán, ha bőven veszszük is, 5—600; a simontornyai század: 100—120 ember. Végre egypár száz szabad-hajdú a Vértesekben. Szóval, az egész gyalogság a 3000-et nem igen haladá fölül. Összevéve a lovassággal, állott a Dunántúl lévő egész hadtest kerekszámban *tizenkétezer* emberből. Látjuk tehát, hogy viszonyítva az egy évvel azelőtti létszámhoz — mikor. t. i. Bottyán 1706. dec. közepén a vezényletet átvette, — annyi nehéz harczok s viszontagság daczára nem fogyott az, de még szaporodott 2—3000-rel. És ez csakis az öreg tábornok fáradhatlan, sokoldalú tevékenységének, s roppant népszerűségének vala köszönhető.

Mielőtt a hadtest vezényletét és vele az országrész kor-

---

[1]) A f. évben toborzott, begyakorlott és Korvínyi főmustramesternek az őszi szemlén bemutatott 248 újonczczal szaporodott föl ennyire. (L. *Kubínyi Mátyásnak* Bezerédy szállás-mesterének É.-Újvárt 1707. nov. 25-kén kelt emlékiratát a *kamarai levéltárban.*)

mányát Bottyán utódjának Eszterházy Antalnak átadná: még két hadi kalandról kell megemlékeznünk, melyek az 1707-ik évi *dunántúli* hadjáratot befejezék.

Az egyik, Somogyi Adám szerencsés becsapása volt Buda-vára alá, dec. közepén, mely körűlbelől száz németnek életébe került. A budai várőrség számára tűzifát beszállíttatni, mintegy 100—120 német gyalog födözete alatt, b. Pfeffershoven tábornok 40—50 szekeret küldött ki a szomszédos erdőkbe; miről a Buda és Fehérvár között állomásozó Somogyi ezredes hírt vevén, oly szerencsésen csapott a vár alá, hogy a mondott szállítmányt künn érte, a kísérő németeket levágatá, a szekereket pedig elnyeré.[1])

A másik támadás pedig ennél sokkal fontosabb, és nyere-*ményre* úgy, mint következményekben nagyobbmérvű volt. Ez Mosonyban történt.

Pálffy, midőn november 20-ika táján Magyar-Óvárhoz visszaérkezett: a magával vitt három német ezred közűl egyet Nádasdy erősbítésére Sopronynál hagya, egyet pedig Lancken ezredes alatt a Lajta-vonal védelmére, a Fertő északi végétől Köpcsényig helyezett el, akként, hogy maga Lancken a törzs-zsel Nezsiderben állomásozott. Féltorony és Hegyeshalom (Srass-Somerein) községekben is volt még némi őrség; amott: az összeköttetést Óvártól Nezsider, s emitt: Köpcsény és Pozsony felé fenntartani. Végre Féltorony és Óvár között Szólnok (Zaneck) helységben egy horvát osztályból álló erős hadállomás (Postierung), *gr. Draskovich János* alatt, egyszersmind e tábornok törzskarával és társzekereivel. A Lajta alsó mellékeinek ótalmára legfőként e szólnoki őrség volt hivatva. Azonban Pálffynak az egyre hazakívánkozó, lázongó, szökdöső horvátokkal még folyvást sok vesződsége volt; s bajosan érthető: miért helyezett a támadásnak ezen leginkább kitett helyre *tisztán horvátok-*

[1]) »Szintén midőn általjöttünk a Dunán, portát tévén Somogyi Ádám uram Buda alá, a kijövő 40 vagy 50 fás szekereket szerencsésen elnyervén, a kísérő német muskatérosokat, — kik minden kocsin egyen, ketten s hárman is voltak, — frissen levágatta.« (Lossonczi *Farkas András* fehérmegyei alispán levele Radvánszky Jánoshoz, 1707. dec. 24. Devecserből. B. Radvánszky-levéltár.)

ból álló őrséget? Talán azért, mert Nezsidertől könnyebben haza osonhatnak vala, — míg így Lancken a németekkel hátok mögött állván, mintegy őrizhette egyúttal őket is. Avagy teljesen bízott Pálffy a folyvást vizdús Rábcza mocsáros kiöntéseinek átgázolhatlanságában még a télen át is? Úgy látszik — *igen*, mert különben Draskovich gróf sok ezer forint értékű összes tábori készletét csak nem tartja vala most is Szólnokon, hanem ideje korán biztosságba helyezi Óvár bástyái mögött.

A Tóközben szállásoló *Balogh Ádám* előtt mindez nem maradt ismeretlen. Ezen önérzetes főtiszt a rábczai átkelést és nyulasi próbát, — mint a melyet először is ő ajánlott volt Pethővel Bottyánnak az őszszel, — *becsületbeli kötelességének* tartá végrehajtani; engedélyt kért tehát és nyert is reá tábornokától.

A november 10—15-kén oly nagy erőfeszítéssel vetett rába- és tóközi hidak még mindig állottak. Balogh Ádám azért, mihelyt a Rábcza-melléki mocsáros sarakat nehány hidegebb éjtszakának fagya egykissé megszikkasztá: saját, Bottyánnak már említett három századával is megtoldott [1]) ezredével és tán még Pethővel, december 19-kére virradó éjjel fölkészűlvén, hirtelen átkel a libény-szent-miklósi hidon, s hajnalban a sarakat szerencsésen általgázolja. Ekkor előre nagy-hamar, és reggelre rajtaüt a meglepett Szólnokon. A horvátok közt a nem is sejtett támapásra roppant zavarodás lőn. Balogh Ádám gr. Draskovichnak szállásáig hatol, — a tábornok, szerencséjére, épen távol vala, — azt teljességgel fölveri, s elnyervén udvari zászlaját, drága ezüstmíveit, hintait, összes tábori málháit, fegyveres paripáit, hámos lovait, társzekereit, elfogja számos horvát tiszttel és néppel udvarmesterét, hadmérnökeit készletestől, úgy zenészeit, stb. A horvát lovasság pedig rögtön kereket old, s elszalad Nezsider felé, míg a gyalog ennek példáját nem követhetve, sok emberének elveszte s foglyúl este után, a cemeterium (templomot környező temető) kőfal-kerítése közé menekűl. E nagy gazdag sváb község Savoyai

[1]) *Eszterházy Antal*, Sümegről 1707. dec. 25-kén Bercsényihez írott jelentésében említi, hogy Bottyán a maga czerét »*az nyulasi prédálásokban részessé tette*;« e részeltetésből következtethető az ezred egy részének, — tehát a Balogh Ádám mellé beosztott három századnak — a mondott expeditióban való résztvétele. (*Eredeti*, gyűjteményemben.)

Eugen tulajdonát képezvén: a kuruczok a herczegnek ottani gulyáját és juhnyájait is elnyerik és elhajtják. Azután, míg némely századaik a nyulasi szomszédos helységeket nyargalják be és sarczoltatják meg, [1]) — addig a többiek Szólnokot prédára vetik és elhamvasztják. Ezzel, töméntelen zsákmányukkal terhelten, visszatérnek ismét a Tóközbe, s magok után a hidakat fölszedik. [2])

Pálffy másnap — dec. 20-kán — majdnem fejét vesztve a Balogh Ádám nem reménylett támadása és ennek következményei miatt, tesz Óvárról sietős jelentést Savoyai Eugen hgnek. Mert, úgymond, nemcsak hogy hgséged nyájait, falujját, és gr. Draskovich tábornoknak mindenét fölprédálták s elvitték, nemcsak hogy a helységet fölégették: de a kuruczok elmenetele után, a templom kerítésébe menekült gyalog rácz ság is fölzendült, odahagyta a helyet, s az előbb elmenekült lovas után sietett; ha sikerül is őket Lanckennek Nezsiderben föltartóztatni, — ezen emberektől szolgálat többé nem remélhető. És így a szól-

---

[1]) Ugyancsak Eszterházy említi 1707. dec. 30-kán *Balogh Ádámhoz* intézett rendeletében, az általa Bottyán parancsára a Nyulasról adó (sarcz) fejében beszedett pénzt, s meghagyja, hogy az kezéhez vitessék. (*Tábori könyv.*)

[2]) *Gr. Eszterházy Antal* írja 1707. dec. 23-kán Károlyi Sándornak: »Ennekelőtte negyednappal colonellus Balogh Ádám uram maga ezerivel az Nyulason, Draskovics János Szólnok nevü helységnél heverő bagázsiájára véletlenül rajta-csapván, dícséretesen úgyannyira fölverte, hogy minden társzekereit s bagázsiabeli lovait, fegyveres paripáit, udvari cselédjének nagyobb részét s ingenérjeit cum requisitis, musicussait is mind elfogván, czüstmivét elnyervén, az mellette lévő lovas és gyalog felesszámú horvát- és rácz ságot mind elfogván, — egynihány gyalogja salválta csak magát az nezsideri templom kerítésibe, — két ember kárával szerencsésen vissza is téve. (Eredeti, a gr. *Károlyi*-levéltárban.) Ugyanezen eseményről így tudósítja Devecserből 1707. dec. 24. *Lossonczi Farkas András* Radvánszky János udv.consiliariust: »Újobban Balogh Ádám uram e héten általcsapván a Nyulasra, Szólnok nevü *kerített mezővárost* felvervén, abban quártélyban lévő Generális Draskovits uram minden bagázsiáját, paripáit, hintóit és hintóslovait, társzekereit és abban való lovait, hopmesterét, lovászmesterét és inassait, sok cselédit, jágerit és kopóit elnyerte, az őrző vagy vígyázó németeket s ráczokat jó csoporttal levágta; most várjuk magát is ő Kglmét tele kézzel hozzánk.« (B. Radvánszky-levéltár.)

noki hadállomás üresen maradván: *vonalunk közepén át van törve*, — nyitva már az ellenségnek az egész Mosony vármegye, akkor jő be, mikor akarja. Csak Hegyeshalmon áll még 100 lovas és 80 rácz, de az csak semmi; alig van tehát más mód — s e végett kérve kéri a herczeget, — mint, hogy a Wolffskehl-ezred rendeltessék által a Dunán minél hamarabb, a Lajta-vonal védelmére. [1])

Íme, Béri Balogh Ádám mint állá meg becsületszavát a Rábcza átkelésére és a szólnoki cs. helyőrség fölverésére nézve; mily gazdag nyereségre tett szert a had; mily zenebonát, félelmet okozott a merész támadás a horvátok közt, s mint törettek át a császári védvonalak, Pálffy nagy zavarára!

És e szólnoki sikerűlt expeditióval fejeztetett be az 1707-iki hadjárat Dunántúl, ép oly szerencsésen, mint a hogy Bottyán által egy évvel azelőtt a győri ráczság fölverésével és Kőszeg visszafoglalásával megkezdetett. Balogh Ádám jelentést teendő a tábornokoknak, maga vitte az elnyert zászlót és hat előkelőbb foglyot Sümegre, hová dec. 25-kén érkezett meg. [2])

Ekkor már gr. Eszterházy Antal is Sümegen vala. E tábornok ugyanis a dunántúli vezénylet átvétele czéljából Érsek-Újvárról dec. 12-kén kiindúlván, — miután a szükséges kíséretnek Nyerges-Újfaluhoz rendelése iránt már előbb megkereste Bottyánt, [3]) — dec. 13 és 14-ikét ennek bátorkeszi kastélyában

---

[1]) Lásd Pálffy eredeti jelentését Savoyai Eugenhez a cs. k. hadi levéltárban Bécsben. (»Krieg mit denen Hung. Rebellen,« czímü osztály, 1707. év, 12. 1. sz. a.) Most hozák hírit — írja ebben egyebek közt a bán, — hogy tegnap ama rácz gyalogok is revoltálván, »über die Linien fortgegangen seyen, denen ohne Zweyfel die von Neusiedl zurückgebrachten Hussarn auch wiederumb folgen werden. Wann auch der Obrist Lancken selbige aufhält: so ist doch kein Dienst von ihnen zu hoffen; dannenhero kein anderes Mittel mehr übrig, als diese laufen zu lassen, und das Wolffskehlische Regiment hinüber zu ziehen.«

[2]) »Isten kegyelméből ad diem 25. (karácsony ünnepére) felvirradván, Nemzetes és Vitézlő Balogh Ádám uram egy nyert standárral, hat ráczczal compareált Sümegen. Engedjen Isten több szerencséket is ő Kegyelmének!« (Jegyzé be a *tábori könyvbe* a mondott napon Eszterházy titkára. *Nemzeti Múzeum.*)

[3]) 1707. dec. 8-iki kelettel olvassuk a *tábori könyvben*: »*Generá-*

tölté, a honnét dec. 15-kén (tehát épen azon napon, a melyen egy év előtt Bottyán) Karvánál általköltözött, és a már reá várakozó Fodor-féle hajdúsággal még az napon Szomódig haladt. 16 és 17-kén Dadon, 18-kán Táp-Szent-Miklóson leljük őt, honnét 19-kén Ugodra érkezik; 20-kán betekint Pápára; 21-kén devecseri várába megy át. 24-kén pedig Bottyán Keszthelyről Eszterházy Devecserből Sümegre indúlnak, hová Bottyán a főtiszteket másnapra összerendelé, s dec. 25-kén jelenlétökben mindenekről bő és tüzetes tájékozást nyújtva, a vezényletet Eszterházy Antalnak átadá. Egyszersmind ő is az Újvár-Nyitra táji parancsnokságról informatiót vévén tőle, úgy végzett vele, hogy lehetőleg még új év előtt átkel a Dunán, s Nyitrára menend, a Vág-melléki vezényletnek a megérkeztéig ott levő b. Andrássy Istvántól leendő kézhezvételére. [1]) Azután Andrássyt, a már is költöző Eszterházy Dániel után általküldendi Antal úrhoz.

Bottyán Sümegről visszatért Keszthelyre, készülődni. Azonban, készülése tartott-e soká? vagy a hévvizet használta még egykissé? — bizonynyal nem tudhatni. Elég az hozzá, hogy csak új év után indúlt meg, miután előbb Bercsényitől is újabb rendeletet s Antal úrtól több rendbeli sürgető felhivást és a túlsó állapotokról irásbeli informatiót kapott. [2]) Túl ugyanis sürgősen

---

Ide Bottyán János úrnak levél által minden okvetetlen 13-kán (15-ike lett belőle!) Dunán által való menetelem insinuáltatik, és azon alkalmatossággal Dunán túlsó convoinak készen várakozása, egész czerestül, úgy, hogy complete légyen 1000 ember; e mellett vagy 50 szekeret is az ország sója alá repartiáljon, hogy általvihessük.« A többi költözési s utazási adatok is Eszterházy tábori könyvéből vétettek.

[1]) *Eszterházy* tudósítja 1707. dec. 25-kén Sümegről Bercsényit »Bottyán János Generális úrral már úgy végeztem, hogy ünnepek után még új esztendő előtt, az Dunán általmenetelre innend megindúlhasson, hogy bagázsiástúl általmenvén az Dunán, transferálja magát Nyitra felé, az hol Andrássy István úrtúl teljes informatiót vévén, kormányozza az ottvaló hadi dispositiókat.« *(Tábori könyv.)*

[2]) A *tábori könyv* idevonatkozó kivonatai: »*30. Dec.* Bottyán János úrnak. Mélt. Locumtenens és Fő-Generális (Bercsényi) Urunk ő Excja parancsolatjából a Dunán által való menetele újabban sürgettetik.« *3. Januar. 1708.* »Bottyán János Generális úrnak, az okoknak elősorolásával recommendáltatik hovahamarébb leendő által a Dunán szállása.« *4. Januar.* »Generális Bottyán János úrnak a Dunántúl való con-

szükség vala reá: mert Andrássytól a hadak és tisztek még annyira sem függtek, mint Eszterházytól, a ki legalább mint *nagy úr*, — ha nem is mint hadvezér — bírt vala előttök némi tekintélylyel.

Bottyán január 10-kén elvégre már útban volt a karvai rév felé. Kíséretét a *Moóry*- és *Cziráky*-féle gyalog-ezredek képezék. [1]) Mikor kelt át? napját nem tudjuk, de bizonynyal január közepén. [2]) Azzal bátor-keszi kastélyában pár heti pihenést engedett magának a hosszas téli utazás fáradalmai után, és csak február első napjaiban vette át Nyitrán a vezényletet Andrássytól, kin a »magahitt tisztek« már egészen kifogtak. Annál szigorúbb commandó és fegyelem alá vetette őket tüstént Botyán, [3]) s a már csak jelenléte által is nekibuzdúlt katonaság-

---

stitutiók originaliter írásban megküldetnek; magának is hováhamarébb a Dunán által való menetele.« 5. *Januar.* »Generális Bottyán János úrnak Mélt. Magyarországi Locumtenens és Fő-Generális Úr ő Excja levelei, más, dunántúli hírekkel megküldettek.«

[1]) »Móré és Cziráky gyalogsága most convoirozza Generális Bottyán János uramat a Dunához.« Olvassuk Eszterházy Antal tábori könyvében, 1708. *január 10-kén* Bezerédyhez intézett iratban. *Baranyay György* pedig Győrből 29. Januarÿ 1708. azt írja b. Ebergényi László cs. tbknak, hogy a győri és komáromi »pusztai falukból« mindenikből két-két embert rendelének be Győrré, de csak egy sem jöve be, »úgy hallom, azért, hogy a *Vak-Bottyán* feleségestül általalmenvén Karvánál *pro commendatura Újváriensi*, azon convoi, mely 600 emberbül állott, *visszajövet* magát az itt körülbelől levő falukra postírozta volna.« (*Eredeti*, a gr. Csáky-család szepes-mindszenti levéltárában.)

[2]) Bécsben 1708. január első napjaiban tudták meg a kuruczok részéről Dunántúl végbement parancsnokváltozást, és pedig azon, nem tudni, honnét kerekedett — tán czélzatos? — hírrel, hogy *Bottyán tábornok meghalt volna*, s azért vette át Eszterházy a vezényletet túl a Dunán. (L. Medows levelét Bécsből 1708. jan. 7-kéről Londonba, Harley angliai külügyministerhez: »Tis said, *that Bottyani*, who headed the Malcontents on this side the Danube, *is dead*, and that Anthony Esterhasi is come to take the command upon him.« *Archiv. Rákócz.* II. oszt. III. köt. 357 l.)

[3]) Korponáról 1708. január 31-kéről ekkép tudósítja a Nyitravidéki vezénylet állapotáról *Bercsényi* a fejedelmet: »Naponként oszolnak az hadak, és a ki rosszabb, brigadíros uraimék magahitteskednek, *Andrássy uramot semminek tartják*; a mint látom, csak az üdőnek köszön-

gal oly serényen fogá a dolgot, hogy febr. 16-kán már foglyúl viteté Nyitra-várába, saját hadvonalai mögűl, tavalyi dunántúli egyik ellenfelét, a büszke — gr. *Starhemberg Miksa* cs. altábornagyot.

Azonban, ez már tárgyunkon túlmenne. Hagyjuk tehát e helyütt abba, — inkább vessünk befejezésűl a lefolyt 1707-iki hadjáratra némi rövid visszapillantást.

* * *

Midőn Bottyán tábornok 1706. decemberben a dunántúli vezényletet átvette, a Rábán fölűli tartomány ellenség kezében vala; s midőn 1707 végén a parancsnokságot utódjának átadá: az országrész egész a sopronyi és lajtai védvonalokig Rákóczit uralá. Átvett egy bomladozó félben levő kisebb hadsereget, s átadott egy harczokban edzett, fegyelemhez szoktatott *nagyobbat*. Kőszeget, Szombathelyt, — az északnyúgoti részek e két igen jelentékeny pontját — elfoglalta s megtartá; bevette Győr külerősségét is, bevett styriai várakat, sánczokat, ezeket azonban természetszerűleg meg nem tarthatá. Ostromágyúk hiányában nagyobb erősségeket el nem foglalhatott: de megvédett *mindent*, a mi magyar kézben volt. Simontornya, Palota, sőt még a regényes lovagvár Csobáncz is mily győzelmesen verték vissza a németek rohamait! A kis Csíkvárt ugyan, Rabutínnak kemény ágyúzása után pusztán hagyá őrsége: de azután ismét megszállá, s újból megerősítvén, az év végén is bírta.

Mikor Rabutín téli hadjáratát megkezdé: tudjuk, hogy a Dunántúlnak megtartása felől magok a főbb kurucz vezérek — különösen Eszterházy — már-már kétségbeestek, és csak a had-

---

jék (kemény, viharos tél volt!), hogy eddig is helyben vannak: mert csak az híre is az rendetlenségnek — ki már az parasztok között is köz — okot adna az ellenség próbájának. Az ellenség constitutiójárúl bizonyossat nem tudnak, „*azt mondják*“ egész reportuma Andrási uramnak; valamint mondják: *mindent hiszen, és maga confundálja magát*. . . Bottyán már általgyütt; Andrásit általküldöm, *Bottyánt* teszem itt helyében, — *talán megbaltáz az magahitt tisztekben!*« (Tréfás czélzat Bottyánnak aranyozott ezüstbaltájára a melylyel csatáiban vezényelni szokott. *Archivum Rákócziánum*, I. oszt. V. köt. 528—529 l.)

sereg megmentéséről gondolkodtak. Bottyán azonban, mesterileg alkalmazott tacticájával nemcsak hogy megvédé a tartományt, sőt a császári tábornagy hadtestét hallatlanúl elnyomorította, három-négy havi időtartamra harczképtelenné tette.

A leghíresebb hadvezérek: egy Starhemberg Guido, Rabutin, Pálffy János stb. terveit nem egyszer kijátszá, s a bécsi cs. kir. főhaditanácsnak a dunántúli országrész meghódítását czélozó ismételt utasításai megvalósítását mindannyiszor meg tudá gátolni, ügyessége, erélye, vitézsége, fáradhatlan tevékenysége és hadvezéri tehetségei által, habár olykor viszonylag igen silány eszközökkel és sokkal gyengébb haderőkkel rendelkezett. A hadtestében levő alvezérek közűl csak Bezerédy és Balogh Ádám bírtak jelesebb katonai képességgel; a végrehajtás sikereit gyakran köszönheté ezeknek.

Levágatott 3—4000 ráczot s horvátot, vagy 3000 németet, ejtett legalább 1000 hadifoglyot; és így a császári haderőt az 1707-ik éven át 7—8000 emberrel apasztá, — míg saját vesztesége ehhez nem is hasonlítható, s nagyon sokat mondunk, ha azt legfölebb összevéve 1500—2000-re teszszük. És a mi elveszett is: ki tudá pótolni, mert az átvett 9—10,000 ember helyett végűl 12,000-et adott által. Jelentékenyebb főtisztje az egész évi hadjárat alatt csak három esett el: Mocóry István ezredes, Jóna János alezredes, és Szőke Pál őrnagy. Fogságba egy ismert nevű kurucz tiszt sem kerűle; ellenben Bottyánnak még az összes dunántúli kurucz rabok kicserélése után is annyi hadi-foglya maradt — közöttük sok tiszt, — hogy az octóber végén Érsek-Újvárba küldött szállítmányon fölűl, 1708. januárban 60 horvát s 45 német rabot adtak be Sopronyba à *conto,* s azonfölűl Csesznek-vára még foglyokkal telve maradt. [1])

Előbb Rabutín és Starhemberg Miksa; azután Rabutin és Pálffy; végre Starhemberg Guido és Pálffy kísérlék meg közbeszorítani és megverni Bottyánt, mindenkor az övénél jobb hadi anyaggal s túlnyomó erőkkel, — és ő mindannyiszor meg bírá hiúsítani terveiket. Rabutínt lassanként, tudjuk, mint tette tönkre, hogy utóljára a *támadó* ellenfél már csak a békés mene-

[1]) Eszterházy Antal tábori könyve.

külhetést tűzé ki czélúl; midőn pedig augustus havában e tábornagy a bánnal, és az utóbbi, september hónapban Starhemberg Guidóval egyesűle Bottyán megsemmisítésére: Rákóczinak derék tábornoka mindig ki tudott síklani elűlök, oly előnyös hadállásokba, melyekben aztán megtámadni őt nem vala tanácsos. Rabutin és Pálffynak Pápa táján elkövetett égetéseiért, úgy Starhembergnek a Rábaközben, Kőszeg és Szombathely tájain tétetett dúlásaiért, tízszeres bosszút álla Ausztriában, Styriában. Ha a császáriak égettek, pusztítottak: azt tette ő is; de ha a visszatorlás rettentő művének elég vala téve, — rögtön megtiltotta az égetést. Katonáit keményen tartá, szigorral büntetè: de jutalmazta is, és gondoskodott róluk atyailag; a népet a zsarolásoktól védte és kímélé: de, ha a viszonyok hatalma úgy hozta magával, súlyos áldozatokat igényelt tőle. Tiszteinek és a hatóságoknak vasakarattal tudott parancsolni.

Bécs tájékát sokszor megriasztá; maga József császár futva menekűlt huszárai elől Német-Újhely falai közé. Mikor pedig Starhemberg Nyitra-várát vítta: ő ezen erősséget és vele a bányavárosokat, a Bécs tájára irányzott zajos beütéssel megmentette a veszedelemtől.

És mindezek mily módokon sikerűltek neki? Láttuk, hogy egész hadjárata alatt az *apró harczok és diversiók rendszerét* követte. Hadseregének előnye ebben állott, s ő ez előnyt kitűnően fel tudá használni. Döntő ütközetet egyszer sem fogad vala el; nagyobb csatát is csak négyszer vívott: Császárnál, Kenesénél, Mosonynál a ráczok, és Sopronynál Nádasdy ellen; de mind a négyszer ő volt a támadó fél, s egyszersmind a győző is. Mosonyi diadalát főként támadása gyorsaságának és túlsúlyának, a sopronyit pedig a terepviszonyok felhasználása és kitűnő hadfelállításának köszönheté. Hogy a positiók megválasztására tábornokunk általában mily gondot fordított, s mily szemességet, óvatosságot, mondhatjuk genialitást tanúsít vala ezen a valódi hadvezért annyira jellemző műveletben, — mutatják karakói és árpási hadállásainak sikerei. Láttuk, hogy a közlekedési vonalak — pl. a karvai rév és a rábai hidak — fenntartására is mindig kiváló figyelemmel ügyelt.

Egyáltalában, katonailag elmondható, hogy Bottyán 1707-ik

évi dunántúli — sokszor a legsúlyosabb viszonyok közt vivott — hadjáratainak eseménydús, érdekes hadműveletekben és tanúságokban gazdag történelme, a legfényesebb igazolásául szolgál *az apróbb csapatokra tagozott harczászati mód és a divertív rendszer jogosúltságának*, s egyszersmind példát nyújt arra, *hogy a lakosság rokonszenvétől támogatott nemzeti haderők, a legkitűnőbben fegyelmezett, gyakorlott és vezényelt sorhadbeli rendes csapatokkal is sikerrel küzdhetnek meg.*

Történelmileg mérlegelve pedig az 1707-ik évi dunántúli hadjáratot: el kell ismernünk, hogy Bottyán tábornok — ha soha semmi egyebet nem tett volna, — már csak e küzdelmes évben tanúsított példás vitézsége, ritka erélye, ügyessége és csüggedhetlen kitartása által is nevét hazájának történetébe vezéri kardjával örökre beírta.

THALY KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY MAGYAR FESTŐ A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL.

Nagy Iván [1]) és Szilágyi István [2]) kisérletei a magyarországi képzőművészek sorának összeállítására nézve, elég világosan mutatják mennyi még e téren a tenni, kutatni és pótolni való. Alig egy-két művész híre maradt reánk a mohácsi vészt megelőző korszakból, ezeknek is legnagyobb részét csak névszerint s nem működésök, irányuk, hatásuk szerint ismerjük.

Azt hiszszük, kellemes szolgálatot teszünk műtörténetünkkel foglalkozóknak, midőn figyelmöket egy eddig elő *teljesen ismeretlen* kassai festőre hívjuk föl, ki egyike a legrégibb festőinknek, kiknek működéséről positiv adatot hozhatunk föl.

A budapesti kir. magy. tudomány-egyetemi könyvtár kéziratai közt egy XV. század első feléből való codex került kezünkbe (régi száma: C. 47. 2-r; rendezés alatti ideiglenes jegye: Cod. 92.), igen vegyes tartalommal. A tartalmat a tiz parancsolatnak német nyelvű magyarázata nyitja meg, majd követik ezt szent beszédek a boldogságos szűz szeplőtelen fogantatásáról, Sz.-Bonaventurának és Sz.-Ágostonnak különböző munkái s szent beszédek nagyobb számban.

A 204. levél első oldalán végződik egy munka: »Explicit opus Mariae, quae est mater dei intacta, videlicet quadragesimale.« Ugyanazon levél második oldalán oklevél-másolatok kezdődnek, hazánkra vonatkozó tartalommal. Úgymint Matheus de Vicedominis de Placentia »utriusque doctor, archidiaconus Nitriensis et canonicus in ecclesia Strigoniensi« etc. egy 1417-iki oklevele, »Nicolaus de Villa-Latina parochialis ecclesiae plebanus et rector in terra Scepusiensi« által az előbbihez intézett relatio 1412-ből stb. Ez okleveleket azonban tán máskor s más helyen lesz alkalmunk ismertetni.

---

[1]) Századok 1874.

[2]) Tört. Tár. 1880. I. füz.

Ezután jön a *Szölösre* vonatkozó oklevél-csoport, melynek elseje az alább közölt rendkivül érdekes és fontos levél; ezután következnek a P. »concivis in Mediomonte« s mások által Péter szőlősi plébánoshoz, majd e Péter által a szatmáriakhoz intézett levelek, Késmárkra s Poprádra vonatkozó adatok stb. Bezárja a sort Pál szőlősi káplánnak 1419-ben tett végrendelete, ki követeléseinek a temetkezés után még fennmaradt összegét »pro fabrica basilicae virginis Mariae de antedicta Zewles« hagyományozza. Ki tudja, nincs-e összefüggés e hagyomány és a szőlősiek alábbi megrendelése közt?

Az oklevelek tehát Felső-Magyarország keleti részén játszanak, hol a művészet aránylag mindig termékenyebb talajra talált, mint az ország egyéb vidékein. Rómer is észre vette, hogy ott külön szatmári egyház-festészeti iskolával van dolgunk, mely különösen szin-kedvelési tekintetben ellentétben áll Aquila mesternek különösen a zöld és kék szint kedvelő vasmegyei iskolájával. [1]) Meglátjuk mindjárt, miért fontos ránk nézve éppen e szatmári iskola.

Az alábbi oklevél jóformán megmagyarázza, miként keletkeztek egy-egy vidéken hasonló jellegű s iskolájú képek; miként alakúlt — egy szóval — egy vagy más vidéknek festészeti iskolája. Egy-egy jelesebb kép vagy épület mintájára a körülfekvő helységek s egyházak újabbakat, mondhatni másolatokat festtettek vagy építtettek; ezért van egy-egy vidéknek, mint például Kassának, egyforma templom-építkezési jellege; ilyes utánzásfélével találkozunk szóban forgó oklevelünkben is.

A szőlősieknek megtetszik a szatmári templom oltárképe (ime, ezért fontos reánk nézve a szatmári festészeti iskola); pénznek úgy látszik bőségében vannak. Fordúlnak tehát Kassára, Felső-Magyarország kis Florenczébe, hol a festőknek egész szövetkezetök (Zunft) állt fönn. E szövetkezetnek egyik kiváló tagja lehetett *Gáspár* festő (Caspar pictor comprobatus de Cassa), ki a szőlősiek felszólításának készséggel iparkodik elcget tenni s a szőlősiekhez irt alább következő levelében, melynek sajnos íratási éve kitéve nincs, készségét s megegyezését fejezi ki a megtisztelő megbízás iránt. Ekkép teremtett a szatmári templom utánzót s talán iskolát.

A levelet, melyre annyiszor hivatkoztunk, »Caspar pictor comprobatus de Cassa« írja Johannes literatus szőlősi plébánoshoz s az ottani polgárokhoz. [Megjegyezzük hogy a codexben a czim ekkép szól: »domino plebano de Z.« hogy e sigla alatt *Zewles* (Szőlős) rejlik, kétségtelen; minthogy a codex a két Matheus de

[1]) Régi falképek Magyarországon. 158. l.

Placentia-féle oklevelen kivül csaknem kizárólag szőlősi okleveleket közöl.]

A levél szövege kétségtelenül el van rontva; szövege, némileg reconstruálva s a lehető hűséggel és mindenesetre megengedhető elkerülhetlen licentiával magyarra fordítva a következő:

»Tudtára adjuk tisztelendőségteknek, hogy kegyességtek által hirünkké lett az, hogy ti lelketek üdvösségére nézve egyházatok diszét, hasznát s javát czélozva, egy finom munkát akartok festmény alakjában, a szatmári tiszteletre méltó templom belsejében levő festmény mintájára s módjára elkészíttetni s festetni, [*itt kétségtelenül hiányzik valami a szövegből, pl. ilyesmi*: felszólítván arra vagy megbízván minket azzal, hogy] azt megcsináljuk, elkészítsük s megformáljuk; hogy tehát ily nagyfontosságú szándék üdvös kivitele meg ne hiusuljon s füstbe ne menjen, ha tudniillik megmaradtok előbbi föltett kegyes szándéktok mellett, a miről minket biztosítottatok is, és mi is mindennemű, arra a munkára alkalmas és arra való eszközzel elláttuk magunkat s mindent megszereztünk, illik, hogy nekünk leveletek s egyszersmind jelen soraink átadója által adjátok tudtunkra s határozzátok meg, mikor kell a munka megkezdéséhez s végrehajtásához fognunk. Irtuk Kassán, úrnapja után eső legközelebbi kedden.«[1])

[1]) Jónak látjuk ezen fontos s eléggé meg nem becsülhető levelet egész terjedelmében az eredeti, bár kétségtelenül a leiró által elrontott latin nyelven is ide iktatni:

Viris debitae discretionis circumspectis et providentiis cum honore merito adornatis, domino plebano de Z. Johanni literato, ceteris etiam civibus civitatis eiusdem dominis suis honorandis.

Viri honore debito condigni, domini et fautores mihi honorandi. Vestris notum facimus reverentiis, quomodo per vestram nobis insonuit benivolentiam, quod ob salutis remedium animarum vestrarum, necnon et honorem, utilitatem et profectum ecclesiae vestrae quoddam subtile opus fabricari et picturari in thabulis exhiberi debendarum (*sic*) per formam et modum cuiusdam thabulae in gremio almae ecclesiae Szathmar habitae conficeremus, fabricaremus et formaremus; eapropter tantae propositionis ne salutifer effectum ad inane vanum seu nichilum decidi (*sic*), convenit igitur, si eadem propositionis, intentionis et benivolentiae fueritis, sicud nos certificare curastis, adque etiam nos singulis attinentiis ad id aptis et abilibus adaptavimus et hornavimus, tum ad ea perficienda et peragere debenda nobis vestras per litteras, latorem etiam praesentium intimare curetis et assignare. Scripta Cassoviae feria tertia proxima post festum corporis Christi.

Caspar pictor comprobatus de Cassa vestrorum praeceptorum singulis in commissis eximius executor.

Ennyit mond az oklevél; már most szóljunk még egy-két szót felőle.

Eldöntésre vár az a kérdés, vajjon a »*Zewles*« név alatt a mai Nagy-Szőlős vagy a tőle nyugatra fekvő Szőlős-Vég-Ardó értendő-e, melynek szintén van érdekes falfestményekkel biró, a XIV. vagy XV-ik századból való temploma. Összevetve a körülményeket, nem hisszük hogy csalódnánk, mikor a »Zewles« nevezet alatt a mai Nagy-Szőlőst értjük, s a szóban forgó oklevél adatait a mai Nagy-Szőlősre vonatkoztatjuk.

Végre még az oklevél koráról egy-két szót. A codex, melynek az 205-ik levelét foglalja el, datálva nincs; irásának jellege azonban a XV. század első felére vall. Erre mutat nemkülönben az is, hogy a közlött datált oklevelek 1412—1419. évekből valók; vagyis az illető másoló azokat nem sokkal keltök után jegyzette föl »pro memoria« codexében; s minthogy 1419-ben a codex utolsó oklevelében Péter említtetik szőlősi plébános gyanánt, nem alaptalan egészen a föltevés, hogy az oklevelünkben említett »Johannes litteratus« szőlősi plébános e Péternek elődje volt, feltéve természetesen hogy a codex némi korrendben közli a szőlősi oklevelek t; ez esetben épen szóban forgó oklevelünk volna a szőlősi csoportban a legrégibb oklevél, mint a Szőlősre vonatkozó oklevelek legelseje. Ha ez így áll, akkor Gáspár festő virágzása koráúl a tizenötödik század első vagy második évtizedét nyernők. De ha az oklevelünkben előforduló János plébános az 1419-ben említett Péternek utódja volt is, festőnk koráúl még mindig a XV-ik század első felét nyerjük.

Bár magában véve ez egy adat csak mozaik-szem az egészhez, képzőművészeink teljes sorának ismeréséhez, de azt hiszszük alig van néhány ennél régibb művészünk, kinek létezéséről s működéséről ily positiv bizonyítékot tudnánk felmutatni.

Dr. Fejérpataky L.

WESSELÉNYI ANNA IMÁDSÁGOS KÖNYVE 1606-BÓL.

Az erdélyi muzeum kézirat gyűjteményéből Szilágyi Sándor tiszt. barátom egy érdekes imádságos könyvet[1]) adott át nekem, melyet nagy gyönyörűséggel olvastam el. Nem csak azért tetszett nékem e könyv hogy az a művelt elméjű és kegyes szívű özv. Csáky Istvánné Wesselényi Annáé volt, kinek személyével oly sok év óta foglalkozom s kinek tőlem telhetőleg élettörténe-

[1]) Nem a közönséges imádságos könyvek — mint inkább az *asketikai gyakorlatok* fajából.

tét is megírtam; valamint az sem csupán az én örömemnek oka, hogy e művet II. Wesselényi István, a nádor gr. Wesselényi Ferencznek atyja, Annának testvér bátyja Erdélyben Vécsen s épen huga számára fordította, — ámbár megvallom jól esett nekem ismét ez ősrégi Wesselényiekkel foglalkozhatni s ilyen kézzel fogható, közvetlen adatokkal bebizonyítva láthatni, hogy Wesselényi Anna és testvérbátyja István csak ugyan olyan hajlamú s olyan culturáju egyének voltak a milyeneknek én őket a gyakran, sok tekintetben távol eső adatokból következtettem, mondom mindez jól esett nékem s némi elégtételül szolgált irói munkásságomnak: de leginkább meghatott ez imádságos könyvnek elragadó szép stylja és igaz magyarsága, melylyel e remek egyházi szónoklatok le vannak fordítva.

Kutatásaim közt a XVI. és XVII. század prozaíróit és költőit sokszor olvasgattam de ez elmélkedéseket szép magyarságban egyetlen egy író sem mulja felül, sőt bizton állíthatom hogy e munka nyelve úgy a nyomtatásban megjelent régibb irodalmi művek nagy része, valamint az okiratok és magány levelek sokszor hatásos nyelvezete felett, magasan emelkedik ki; s bizonyára e mű minden olvasója velem együtt érezne, látván hogy egy a XVI. század végén s a XVII-ik elején elő laikus főúr ily egyszerűen, ily szépen, ily szabatosan és hatásosan tudott irni.

A mű egyszerűen, — de kutya börbe — van kötve, csattok helyett zöld szalagokkal volt ellátva; ívrétben 189. számozatlan oldalra terjed, ugyanazon kéztől egyforma szépírással s nem is nagyon nehéz orthografiával; megelőzi két oldalon a fordító ajánlása, hugához, Wesselényi Annához intézve, mely egészen a Wesselényi István sajátkezű írása s melyet egész terjedelmében közölni elég érdekesnek találok:

»Az tekintetes és nagyságos Wesselényi Anna aszszonynak az tekintetes és nagyságos keresztszegi Csáki István uramnak meghagyott özvegyének nekem szerelmes aszszonyomnak hugomnak isteni ajándékoknak, bő áldását. Itt ez világon szerelmes gyermekivel Isten szerint való hoszszu élet után, az örök boldogságnak örvendetességét szivből kivánván, szolgálatját és egész atyafiui szeretetét ajánlja Wesselényi István, mint szerelmes aszszonyának, hugának.

Mindennémű embereknek, munkája, fáradtsága és igyekezete a végre szokott lenni, hogy annak hasznát, javát és jutalmát vehessék. Az mely tengeren evező, gályákon járó kereskedő ember mindennémű szerencsétlenségeket felszokott békével venni, haszonnak reménységeért; ugyan azon végre nem szánja életét vére hullását ama csatázó és hadakozó vitézlő rend; sok elmének törődésével, nyughatatlansággal, éjjeli nappali vigyázással mely-

séges tudományoknak és elrejtett bölcsességnek kincséhez szoktanak jutni, kik az tanulásnak és az deákságnak munkájára adják magokat a végre, hogy vagy előmenetelekre utat nyithassanak, vagy pedig mélységes tudományoknak hírneve terjedésén annak dicsőségével mint egy néma-néma eledellel táplálodjanak, ama szép mondás ként: a jóságos cselekedetnek igen édes eledele a a tisztesség. Ezeket mind a végre hozom elő, hogy okát adjam ennek az én kisded de affelől ugyan fáradtságos munkámnak, melyet felvettem ennek a könyvnek fordításában. Nem emlékezem itt minémű haszon származhatott, mind ezeknek az jeles lelki dolgoknak elmélkedéséből, hanem mindennémű fáradtságomnak jutalmát hasznát érdemét abban helyheztetem ha valamely ájtatos keresztyén ember olvasván ezt az írást lelkének vigasztalást, táplálást, épülés és üdvösségre való okokat találhat benne. Minthogy az mi idvességünknek érdeme tulajdon csak az Isten fiának halála által nyerettetik, minden bizonnyal az mely ájtatos keresztyén idvezitőnk kinszenvedésinek elmélkedésére adja és forditja elméjét azokat az jókat feltalálhatja ebben az könyvben.

Ennek okáért minthogy nyílván vagyon szerelmes asszonyom hugom az kegyelmed Istenhez való ájtatossága és az lelki dolgokhoz való buzgósága, és hogy ennek az világnak tehetetlen alkalmatlan veszedelmes, szerencsétlenségekkel teljes mi voltát eszében vévén kegyelmed, minden néma szándékját, igyekezetét, akaratját, elméjét és szívét az Istennek szeretetére fordította kegyelmed. Reménylem hogy kegyelmed nem csak kedvesen, de hasznosan is fogja olvashatni ezt az én forditásomat, mert ugyan is semmi ugy embernek szívét felnem gerjeszti az Istennek szeretetére, mintha meglátja ő érette az Istennek véghetetlen szeretetit mit szenvedett légyen. Mivel hogy azért ebben nem szükség hogy te kegyelmednek regulát szabjak és Krisztus urunk kénszenvedésin való elmélkedésnek hasznát kegyelmed eleibe számláljam, holott áldott legyen Istennek szent neve abbeli Istennek malasztjával bővölködik kegyelmed; véget vetvén azért irásomban, sok szóval azon kegyelmedet kérni nem akarom, hogy ebbéli kis fáradtságomat tőlem szerelmes bátyjától jó néven vegye kegyelmed, holott ezeknek az szent dolgoknak becsülete s méltósága akár mely embernek is munkáját kegyelmed előtt kedvessé és becsessé tenné.

Én Isten jóvoltának elég hálát nem adhatok, ha ennek az irásnak olvasásából kegyelmed magának lelki kosztot szerezhet, áldott legyen azért is ő szent felsége hogy nekem is mind akaratot mind tehetséget annyira valót engedett, hogy ilyen jeles dolgoknak véghez vitelében foglalhattam magamat.

Vécs várában Szent-Márton estin Krisztus urunk születésének utánna Ezerhatszáz hat esztendőben.« (1606. nov. 10).

E szép ajánlás külön — lágyabb és romlandóbb — papirosra van irva, maga a munka sokkal keményebb és tartósabb szerkezetüre. Következik a munka czime: »*Az eljegyzett személyeknek Paradicsomkertje,* melyben mirrhának és drága fűszerszámoknak, Krisztus kinszenvedésének eszközeiből és titkaiból összeszedett gyűjteménye a végre adatik előnkbe, hogy ő véle együtt mi is meghalhassunk.« Ezután jön az előljáró beszéd *három szövétneke* s ugy következnek a *passio* történetének egyes fejezeteire készült hosszabb elmélkedések (predikácziók, homiliák) és rövid könyörgések; például ily czimek alatt: harmincz ezüst pénz; Krisztus urunknak kertben való rettegéséről; az angyal biztatása; Judás csókjáról való elmélkedés; Péternek tagadásáról és siralmáról; Barnabásnak válasza; az ostorozásokról; tövis korona stb. stb. . . .

E becses folyóiratban nincs helye a tisztán vallásos mű további ismertetésének vagy bővebb mutatványok közlésének; érdekes volna még kikutatni, hogy valjon az eredetit mily nyelven (latinúl-é vagy olaszúl?), és ki irta? Tiszta tárgyilagossága oda mutat, hogy a vallásos polemiák által meg nem zavart szelid kedélyű s mély vallásossággal és derült hittel biró keresztyén tudós irta.

E sorokkal csak figyelmeztetni ohajtottam — netán a család tagjait — vagy az illető kiadó társulatokat, menynyire méltó e munka különösen szép magyarságáért, hogy nyomtatásban is napvilágot lásson.

Deák Farkas.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Dr. Schwicker J. H. Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest, 1880.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Oly kérdés felderítésével foglalkozni, mely folyvást előttünk lábatlankodik, a nélkül hogy tőle szabadulhatnánk, minden esetre érdem; az érdem azonban annál nagyobb, ha az illető kérdés közjogunkkal válhatlan kapcsolatban áll és így legfontosabb érdekeink helyes felismerését teszi lehetővé.

A magyarországi szerbek bevándorlásuk ideje óta mindig oly nyomon jártak, melyet bevándorlók más országokban aligha szoktak követni, — t. i. ellentétbe helyezték magukat azon ország érdekeivel, mely nekik vendégszerető szállást, egyházi szabadságot, polgári és anyagi létet biztosított. A majdnem kétszáz esztendeig tartó surlódásnak, és olykor belháborúra fajuló ellenszenvnek ez a forrása.

A szerbek bevándorlása következtében kifejlődött viszonyok egyes jelenségeit már eddigelé is számos kisebb nagyobb munkákban ismertették, de noha azokkal olykor kitünő irók is foglalkoztak, egy pragmaticus munka, mely egyszersmind az egész gazdag anyagot feldolgozta volna, mind eddig csak óhajtásaink közé tartozott.

Schwicker tanár hat esztendei munkát fordított arra, hogy a fenn idézett munkában, a magyarországi szerbek politikai történetét előadja, és ez által a kulcsot is kezünkbe szolgáltassa, a szerb viszonyok megítélhetésére. Szerző teljes bizodalmunkat megérdemli, mert munkájának hasonlíthatlanúl nagyobb része eredeti levéltári anyagból épült, mi által tényleges ismereteinket igen nagyon gyarapítá; e mellett előadását nyugalom és bizonyos tárgyilagosság jellemzi, mely tulajdonságok a pártiratok izgalmait igaz hogy nem ébresztik, de annál maradandóbb befolyást fognak gyakarolni a meggyőződésre.

Az idézett munkában Schwicker a magyarországi szerbek politikai történetét közli 1690. évtől, t. i. a nagy bevándorlás idejétől kezdve 1792. évig, a melyben a nép legelőször országgyűlési

elismerést nyert. Egy zárszóban a szerző rövid vonásokban a történetet napjainkig lehozza.

Kiindulási és sarkpontja a Magyarországba bevándorolt szerbeknek a Leopold király által 1690. aug. 21-én az akkori osztrák kanczellaria útján engedélyezett kiváltságlevél, melyet idő folytán a történeti mesék mintegy erős fallal vettek körül. Szerző kimutatja, hogy a szerbek, és az ipeki patriarcha Csernovics Arzén a császár által soha sem kaptak meghivást a kivándorlásra magyar földre, hanem hogy ellenkezőleg határozottan megintettek, hogy lakhelyeiket el ne hagyják. Az akkori osztrák politika t. i. oda irányult, hogy Törökország a császáriak által megtámadtatván, a győzelmes császári fegyverek által Szerbia és Bosznia birtokától megfosztassék. Ezen terv valósítására a szerbek és az ipeki patriarcha támogatására számolt a bécsi udvar, de nem számolt arra, hogy az 1690. évi hadjárat szerencsétlen kimenetelű lesz. A szerbek patríarchájuk felhivása következtében fegyvert ragadtak ugyan a törökök ellen, és a császáriakkal együtt működtek, de a háborúnak nem tudtak jobb fordulatot adni. A császáriak nem csak nem hódítottak semmit, sőt inkább a törökök Belgrádot vissza foglalták.

A szerbek az előnyomuló törököktől méltán a legkegyetlenebb sorsot várván, még a háború ideje alatt, családjaikkal a császári táborba menekültek, és midőn a hadsereg visszavonúlt, azt a magyarországi határig követték, egyúttal követséggel kérték a császárt, hogy a bevándorlást megengedvén, vallásuk szabad gyakorlását, az ó (juliani) naptár megtartását, adó- és tizedmentességet biztosítson számukra. A törökök folytonos előnyomúlása végre a szerbeket a Duna és Száva átlépésére kényszeríté, hogy magyar földön oltalmat találjanak. Csernovics az egész népet, — 37000 vagy 40000 családot — hozta magával, a melynek az általa kért szabadalmak augusztus 21-éről a már említett kiváltság levélben megadattak. Sem a bevándorlott szerbek, sem az udvar nem látott ez eseményben végleges megtelepedést, és a szerbek még soká csak vendégeknek czímeztettek.

Miután azonban a szerbek, alig hogy behelyezkedtek, már is kiváltságaik megsértése ellen panaszt emeltek, a császár még ugyan ez évben, az augusztus 21-én kelt kiváltság levelet megerősíti, és a szerbeket ujolag pártfogása alá veszi. Ezen diploma sem tekinti a menekvő szerbeket végleges bevándorlóknak Magyarország területén, hanem ideiglenes vendégeknek, a kiket a patriarcha vezetése alatt együtt kell tartani, hogy a császári fegyverek győzelmével, őket eredeti hazájukba vissza lehessen kisérni, a hol mint császári alattvalók maguk módja szerint éljenek. Az 1691. évi hadjárat, nevezetesen Bádeni Lajos Zalánkeménnél ki-

vívott győzelme ujra felébresztette a szerbekben azt a reményt, hogy visszatérhetésük nem sokára lehetséges lesz; de a következő események e reményeket mindinkább elsorvasztották.

Igy állván a dolgok, a szerbek legalább ideiglenes megtelepedést vettek czélba, és az udvar sok féle intézkedést tett a szükséges megszállási helyek kijelölhetésére. Még 1699. évben is azt mondja egy udvari bizottság, hogy a szerbeknek állandó lakházaik nincsenek, hanem hogy sátorokban és földlyukakban élnek, hogy, mihelyest szükség, lakhelyeiket azonnal elhagyhassák, és kivándorolhassanak.

A nép, mely ily állapotban van, melynek helyzete sok tekintetben hasonló volt az ország által nem nagy örömmel látott bosnyák menekültekéihez napjainkban, józanúl csak nem gondolhatott arra, hogy azon országnak egy része, melyben menekülést és venkégszerető fogadtatást talált, az ő számára mint külön terület dihasítassék, saját kormányzása alá helyeztessék, és az anyaországgal szemben független állást foglalhasson. És az eredeti kiváltságokban az ilyen aspiratióknak és engedélyeknek valóban nincs is semmi nyoma.

Igaz, hogy a császári kiváltságlevelek, az erősítvények, oltalmazványok és pártfogó levelek a patriarchának kezdetben nemcsak egyházi, hanem világi fenhatóságot is engedélyeztek a szerbek fölött, és őt ezen nép főnökéül elismerték, mi által ez a montenegrói fejedelemhez hasonló autocrat lett volna, — de ez nem a magyar földön letelepülő szerbekre volt értve, hanem azon szerbekre, kik a császári fegyverek védelme alatt régi hazájukba visszavezettetvén, Törökországban fogják újra felépíteni hazájukat.

A karloviczi béke azon meggyőződésre hozta a hazájukból kiűzött szerbeket, hogy visszatérési reményükről le kell mondaniok és hogy ideiglenes tartózkodásuknak Magyarországban véglegessé kell válnia. Ezen fordulat a szerbeknek egészen más körülmények közt és egészen más czélból adott kiváltságok veszedelmét csak most kezdte mindinkább éreztetni. A bécsi udvar szertelen szabadságokkal halmozta el a szerbeket és azok patriarcháját azon czélból, hogy azon népet együtt tartsa és erejét a törökök ellen felhasználja, — de azért is, hogy mindig hű, és vakon engedelmeskedő harczosai legyenek a magyarok ellen, kik szabadsági törekvéseikkel az udvarnak mindig kellemetlenek valának. A szathmári béke után az országnak belső szervezete az udvarral már nagyobb egyetértéssel vette kezdetét, de éppen akkor mindkét fél érezte azon kiváltságok zavaró hatását, melyeket egy rövidlátó politika a szerbeknek engedélyezett. A bécsi udvar mindenek előtt a patriarchát már nem akarta a

nép főnökeül, caput nationis, elismerni; a világi dolgokba való avatkozását mindinkább megszorítá, az örökös nélkül meghalók vagyonának caducitását nem a patriarcha értelmében alkalmazta, az adó- és tized mentességet sem látta fentarthatónak.

Az udvar ezen törekvése a szerb kiváltságok megnyirbálására kétségtelen volt, — késznek mutatkozott régi szerencsétlen politikáját elhagyni, és józanabb politikai elvek felé fordúlni, de ugyan akkor a szerbek ellenzését idézte elő, kik természetük szerint már kiváltságaikat tágítani, és az egész kormányhatalmat saját főnökük kezében öszpontosítani lévén hajlandók, ezen törekvésükben még némelyik akkori udvari hatóság politikájában is támaszt találtak; igy midőn Barlenstein a történeti valóság ellenére oda nyilatkozott, hogy a szerbek a császár által meghívást nyertek a bevándorlásra Magyarországba. Növelte a zavart, hogy akkor, midőn az államellenes kiváltságokat már nem a török hatalom alá került szerb földre való tekintettel lehetett megitélni, hanem azokat a magyar államjog keretébe kellett illeszteni, az a kérdés támadt, vajjon azokban azon szerbek is részesüljenek-e, a kik már jóval Csernovics bevándorlása előtt Magyarországban laktak, valamint azok is, kik a nagy bevándorlás után egyes csapatokban jöttek be szállást keresni. Legnagyobb ingerültséget azonban a bécsi udvar hittérítési buzgalma okozott és annak szakadatlan törekvése, melylyel nem mindig a legválogatottabb eszközökkel akarta a vallási uniót terjeszteni.

A szerbek mindinkább érezték, hogy politikai, társadalmi és anyagi létük a kiváltságok alapján folytonosan ingadozik; a kiváltságok, melyeket időről időre még mindig szerezhettek, azokat az uralkodó kegyelmének kifolyásául, és visszavonhatóknak hirdették, az alkalmazásban sokszor kivihetetleneknek mutatkoztak. A szerbek valóban csak kiváltságolt idegenek, jövevények voltak.

Törekvésükké lett ezóta, hogy honpolgári állásuk törvényesen elismertessék, és hogy kiváltságaik országgyűlésig beczikkelyeztessenek.

Ezen óhajtás és annak valósítása közt azonban azon ellenszenv képezett erős választó falat, melyet a szerbek itteni tartozkodásuk alatt maguk ellen gerjesztettek. Azon vadság, rablási vágy, féktelenség stb. melyet a kortársak mint a szerbek bűneit oly sötét szinekkel rajzolnak, még tán legkönyebben számolhatott volna elnézésre, de nem azon készség, melylyel magukat a nemzet jogai ellen felhasználni engedték, nem az orosz hatalommal való egyetértés, melyre a gyámoltalan osztrák politika tekintettel lenni volt kénytelen saját jobb belátása ellenére; nem az a dédelgetés, melylyel az ország saját polgárai fölébe emeltettek, és

kedvezményekben részesültek, nem az alkotmány sértése, mely a szerb kiváltságokban találja eredetét.

A szerbeknek Bécsben külön udvari hatóságuk volt az ugynevezett Hofdeputation. Már ez az egy tény lehetetlenné tette e nép polgári egyenjoguságát az ország más polgáraival. A nevezett udvari bizottság, különben a szerbek kiváltságolt állásának folytonos pártfogója, még sem állhatta meg, hogy a privilegiumok egy józan közigazgatás feltételeivel semmiképen össze nem egyeztethető pontjait ne módosítsa. Felsőbb rendeletre arra is fordítá igyekezetét, hogy a sok szabályzatok ellenmondásain keresztül oly közigazgatási tervet készítsen, mely állandó rendszer maradhasson. A bizottság ily munkálattal elkészült ugyan, de kihirdetése a szerbek közt csak elégületlenséget szült. Ez időben a magyar udvari kanczellária is felszólalt a királynénál az illir udvari bizottság ellen, melynek felesleges, sőt káros volta már alig szorult bizonyításra. A királyné 1777. deczember 2-án feloszlatta az illir udvari bizottságot, a melynek teendői ennek következtében a magyar udvari kanczelláriára, illetőleg az udvari haditanács, vagy a Bánság ügyeinek élén álló udvari hatóságra mentek át.

Jellemzetes szokása a szerb főnököknek hogy czimeik közé gyakran olyanokat is vesznek fel, melyek őket semmiképen nem illetik, de melyekből utóbb, ha észrevétlenül eltűretnek, nagyon tényleges jogokat hajlandók formálni. Már Csernovics, az 1706. év junius 16-án a fejedelemhez intézett kérvényben magát a rácz ok, ruthenek, és oláhok érsekének és patriarchának nevezi, és ugyan akkor elsorolja azon országokat, melyekben az ő állítása szerint az egyházi és politikai törvényhatóság a szerbek fölött őt illeti. Ezek nevezetesen Magyarország, és abban Szatmár, Varasd és Belovár kerülete, Horvátország és tengerpartjai, a likai és korbáviai kerület, a károlyvárosi határvidék, Zrinopol, Slavonia, Erdély (!) és végre az örökös tartományok: Oláhország (!) Moldova (!) Illiria, Mösia stb.

Schwicker munkájában felvilágosítást vártunk azon, általunk más helyen felhozott tényre, hogy Csernovics Arzen két, 1706. évben kelt kir. rendelet által érseki hatalmától és czimétől megfosztatván, a görög keleti vallásuak a rom. kath. püspököknek rendeltettek alá. [1]) Ez adat a bécsi pénzügyi ministerium levéltárából van merítve, de Schwicker azt sem meg nem erősíti, sem meg nem czáfolja, és így ez a bécsi udvari körökben legfeljebb is pillanatnyi ingadozást jelezhet, mert a patriarcha kérvényére 1706. augusztus 7-én adott királyi válasz a szerbek

[1]) A szörényi bánság története I. 364. lap.

összes kiváltságait megerősíti és »az összes illir és rácz nép rendeinek« ohajait legkegyelmesebb indulattal tekintetbe veszi.

Az Erdélyre önkényileg kiterjeszkedő patriarchai hatóság az 1769. évi congressuson elismerésre törekedett, de az illir udvari bizottság ezt a kérést végre most, midőn szőnyegre hozatott, elutasitá, és pedig határozottan. Az illir udvari bizottság, midőn 1747. évben megalakítatott, bevonta hatáskörébe az erdélyi görög nem egyesültek ügyeit is, de a feladat alól csakhamar felmentetett, és czentúl igen szigorúan őrködtek azon, hogy se az illir deputatio, még kevésbbé a metropolita az erdélyi görög hitűek felett törvényhatósági jogot ne gyakoroljon. A bécsi udvar eljárásának oka nem az volt, hogy a Leopold-féle kiváltságokban Erdélyre legkisebb czélzás sincs, vagy mintha a magyar alkotmányt tisztelni akarta volna, hanem abban rejlik, mert Erdélyt a vallás-unióra nézve leghálásabb működési térnek tartotta.

II. József rendszere azonban egészen más törekvésekből áll. Az ő szándéka már 1783. évben oda irányult, hogy az erdélyi és a bukovinai püspököt a karloviczi metropolita egyházi hatósága alá vesse, és a nevezett két püspök csakugyan meghivást nyert az 1786-ban Karlovitzon tartott püspöki zsinatra, de ez alkalommal határozottan azon következtetés ellen megjegyzés történt, mintha az erdélyi görög nem egyesült vallásúak magyarországi hittársaik kiváltságaiban részesülhetnének. Uj ok a metropolita és a szerb nép elégedetlenségére.

A szerbek szívóssága azon törekvésben, hogy kiváltságaikat kibővítsék, s ezzel a statusban statust alakítsanak, a XVIII. század dagályos, és néha émelygős stilus curialisában is termékeny talajra talált. Az udvari hatóságok az igénytelenség álarczában mutatkozó kifejezések, elnevezések horderejét sokszor nem értették, és mikor érteni kezdték, azok feszegetését vagy kerülték, vagy ha a pillanatnyi politika ezt nekik javasolta, azokat el is fogadták nem ritkán azon szándékkal, hogy alkalmas időben visszavonják azt, a mit előbb engedélyezni látszottak. Az első kiváltságok idején a metropolita egyházi és világi fenhatósága, a caput nationis, a congressus, a rácz vagy illir natio, rendek stb. folytonosan emlegettetnek, de mind ezen kifejezések az idő folyamában megszorító magyarázatot nyertek. Két ellenkező irány igyekezett érvényre jutni majd titkos majd nyilvános úton. A szerbek kiváltságaikban kimeríthetlen forrást találtak folytonosan újabb igények emelésére, az udvari hatóságok pedig a már is sok bajt okozott áradás visszaszorításán fáradoztak. Ez sokszor sisiphusi munka volt. A patriarcha sok intés, és rendre utasitás daczára magát mindig a szerb nép nemcsak egyházi hanem világi fejének is tekinté, és mint ilyen intézkedett is.

Mária Terézia már 1754. évben ily jellemző határozatot irt egy hasonló tárgyu felterjesztésre: der metropolit kan nicht vor ihr caput noch wie die raizen sagen vor ihr bruckhen angesehen werden. (A metropolita sem fejüknek, sem mint a ráczok mondják, hidjuknak nem tekinthető.) Daczára ennek a metropolita azon ürügy alatt, mintha a szerbek világi érdekeit csak támogató ajánlatával terjesztené fel, ismételve beavatkozott a polgári közigazgatás teendőibe. A régi igények, a régi pör újra föléledt. A metropolitához ugyan 1778. év april 25-én kir. leirat érkezett, mely neki az ily ajánlásokat megtiltja, auch solle er fürohin kein derlei, ihm keineswegs gebührendes Vorrecht anzumassen sich gelüsten lassen. Az udvari hatóságok oda útasíttattak, hogy mindazon folyamodványokat, melyeket a metropolita mint caput nationis in saecularibus fog ajánlani, az illető helyek kitörlésével adják a kérvényezőknek vissza. A metropolitára nézve szigorúbb rendszabályok helyeztettek kilátásba, és értésére adatott, hogy ha újra is caput nationis módjára fogna fellépni, 4000 ezer forintból álló évi nyugdija meg fog szüntettetni, sőt keményebb eszközökkel is az őt illető határokba fog kényszerítetni. A metropolita még most sem engedett, és 1779. márczius 2-án mintegy küzdtérre lép ki azon kir. leirat ellen, mely hatáskörét egyedül az egyházi ügyekre szoritá; felterjesztésében Leopold 1691. évi kiváltságlevelére támaszkodik mely azt mondja: ut omnes ab Archi-Episcopo, tamquam capite suo ecclesiastico, tam in Spiritualibus quam Secularibus dependeant.

Időközben az udvari hatóságok közösen átvizsgálták az 1777. évben keletkezett Regulamentumot, mely kivált az illir udvari bizottság feloszlatása után lényeges módosítást tett szükségessé. A közös értekezés eredménye a Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis, vagy az ugynevezett Erlaeuterungsrescript volt, mely 1779. julius 16-án kelt, és a szerb ügyekben legujabb időkig irányadó maradt.

Pesty Frigyes.

Temesvári Pelbárt élete és munkái. Írta Szilády Áron. Kiadja a M. T. Akademia Irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1880. 8-adr. 8 és 135. Egy czimképpel.

E munka hosszas beható s a legapróbb részletekre is kiterjedő tanulmány eredménye. Midőn szerzője 1876. dec. 15-én mint rendes tagsági székfoglalót felolvasta, már akkor mindenfelé nagy figyelmet ébresztek. A hallgatók közül olyanok, mint Ipolyi, kik tudták appreciálni azt az igen kiterjedt és fáradságos

tanulmányt, melyet szerzőnek a sholacticusuk rengeteg irodalmában tenni kellet, hogy Pelbártnak a világ irodalomban az őt megillető helyet kimutathassa, siettek meleg üdvözlettel kifejezni méltánylásukat és elismerésüket. Szerző attól fogva is folytatta kutatásait s Pelbártnak két, épen Katalin legendájára vonatkozó munkáját, azóta fedezte fel, s műve függelékében közli is.

Egy szóban összefoglalhatjuk azt mit e nevezetes műnek köszönhetünk: Pelbárt tiszteletre méltó alakja vissza van adva a magyar irodalomtörténetnek, s ő mint Szilády igazán mondja nem is fog többé elrejtőzhetni.

De hogyan rejtőzhetett oly sokáig? Oly hosszas és sikeres munkálkodás után, oly fényes és ünnepelt névvel, mint az övé volt korában, hogyan feledte őt el a világ? Valóban nem őt feledte el a világ, hanem az iskolát melyhez tartozott. Ki gondolt a sholasticusokkal miután a humanisták új iskolát nyítottak meg? Ki törődött a barát praedicatorral miután a reformatio más kérdéseket tűzött napi rendre még abban a táborban is melyhez ő tartozott, mint melyeket ő vitatott?

Nekünk azonban törődnünk kell. »A mely nemzet — mondja Szilády — Pázmányt, Telegdyt, Bornemiszát, Magyarit, Tophaeust, a váradi disputatio szereplő férfait s még sok mást méltó dicsekvéssel említheti s állíthatja párhuzamba más nemzetek hirneves egyházi szónokaival annak minden irányú tudományosság szempontjából azzal is szükséges törődni mi és kik voltak az előtt?

Ugy van. Látjuk és érezzük Szilády műve olvasása után, hogy XVI. és XVII-ik századi szónokainknak Pelbárt volt az elődje — a reformatio a talajt elkészítve találta. De tűzetesebben és jobban megismerjük e szép munkából mit a Költők Tára I. kötetéből már tudunk — hogy költészetünk is épen annyit köszönhet Pelbártnak az Alexandriai Sz.-Katalin irójának mint egyházi szónoklatunk. S ha tanulni akar, a nyelvész is tanulhat egyet mást Pelbárttól. Nem csak azért mert szó gyüjtő volt, kinek Rosariumában oly időből vannak magyar szavak, melyből nyomtatott magyar könyv nem maradt fel, hanem azért mert az ő művei régi magyar codexeinknek forrásai. Sőt a történetíró is veheti hasznát — nemcsak akkor ha a kort, melyben élt alaposan meg akarja ismerni, hanem azért is mert történeti vonatkozásukra talál műveiben.

Bizonynyal hálára méltó munkát végzett Szilády midőn irodalmunk e nevezetes alakját homályából kiemelte, s életiratát oly alakban mutatta be, hogy mig az iró útmutatást talál tovább kutatásokra, a laicus olvasó is élvezettel olvashatja azt.

Az Archaeologiai bizottság újabb kiadásai.

Az Archaeologiai bizottság kezéből egyszerre két munkát veszünk: a »*Magyarországi Régészeti Emlékek* IV-ik kötetének« I. részét s az »*Archaeologiai Közlemények*« XIII. kötetének 2-ik füzetét. Ez utóbbi mint olvasóink tudják terjedelmesebb czikkek gyűjteménye — melyben ez úttal 3 dolgozat van: a polgárdi ezüst triposnak, a magyarországi nevezetesebb leletek egyik legnevezetesebbikének ismertetése nagy és igen sikerült rajzok kiséretében *Pulszky* Ferencztől, a nagyváradi ős székesegyháznak alapos utánjárással és gondos tanulmánynyal részben nem ismert források alapján készült leírása *Bunyitay* Vinczétől s a Magyarországi régészeti leletetek leírása (II. közl.) *Hampel* Józseftől. Ez utóbbi csak a nevezetesebb leleteket tárgyalja ugyan, még pedig igen sikerült rajzott kiséretében, de így is igen nagy becsű repertorium, melynek jó leírásaiért és utmutatásaiért az írók és szakemberek igen jó hasznát veendik s melyek igen hű képét adják azon örvendetes ténynek, hogy az utolsó időben mily nagy tért nyert nálunk az archaeologia. S ez így van jól. Mert minden lelettel mit az anyaföld hű archivumából nyerünk hazánk őstörténetének megállapításához járulunk.

A Monumenták nagyobb műveket szoktak adni, s az előttünk fekvő részben is egy munka van: a bártfai, Sz.-Egyedről nevezett templomnak leírása, *Myskovszky* Viktortól. Terjedelmes nagy negyedrétü kötet, 146 l. igen díszes alakban számos a szövegbe nyomott fametszvénynyel, a templom rajzával s 8 rajztáblával melyen 23 ábra van. E kötethez a rajzokat is Myskovszky készítette, még pedig meg kell adnunk kivitel tekintetében is oly díszes rajzokat, hogy a külföld e nemű kiadványaival bátran kiállják a versenyt. A munka négy fejezetből áll. Az első történeti visszapillantás a cistercita apátság történetére, melynek templomából készült a bártfai parochialis templom. A II-ik f. a templom építményeinek s műrészleteinek, a III. f. építésének, a IV-ik a templom műkincseinek leírását adja — s a gazdagságnak bámulatos képét tárja fel. Hasznos munka volt szerzőtől, hogy a hol csak tehette a tárgyára vonatkozó levéltári adatokat is felhasználta: így pl. felsorolja a város 1466-iki regestrumából a gótstilü főoltár szobraira s festményeire vonatkozó kiadásokat. Bár mily sok történt az utolsó időben hazánk műemlékeinek ismertetésére nézve: még is aligha eljött az ideje, hogy műtörténetünket a már meglevő készletből oly modorban és részletesen, mint pl. Lacroix tette, meglehetne írni — de annyi bizonyos, hogy az ily munkák hatalmas lépéssel visznek közelebb e czélhoz.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M.-Történelmi Társulat febr. 5-én tartott választmányi ülésében *Ipolyi* Arnold elnök meleg szavakkal megköszönte a társulat bizalmát, melylyel őt újabb 3 évi cyclusra elnökévé választotta. Ez ülésben két felolvasás tartatott: Ocskay László pályája kezdetén, *Thaly* Kálmántól, mely töredék szerzőnek egy nagyobb, az Akadémia Tör. bizottsága által kiadandó művéből, s melyet a hallgatóság nagy figyelemmel és tetszéssel hallgatott, s »Virág Benedek mint történetíró« *Zsilinszky* Mihálytól, mely a »Századok« közelebbi füzetében fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdijas tagoknak felvétettek: *Horváth* Ignácz, (aj. Deák Farkas), *Simó* Béla, *Mikecz* László, (aj. Vikol János), *Okányi Schwarz* Jenni, (aj. Marczali Henrik), *Ulrich* Sándor, (aj. a titkár), *a vértes-aljai ref. egyház-megye*, (aj. Ercsei Samu), *Bokross* Lajos, (aj. Torma M.), gr. *Pálffy* József, (aj. a titkár), *Gorove* Antal, (aj. Szabó Albert), *Romanecz* Mihály, (aj. Valkovszky Miklós), *Polnik* Ferencz, (aj. Hornyák Endre), *Gombócz* Miklós, (aj. Góbi Imre), *Péchy* Lajos, *Takács* János, *Manheimer* Mihály, *Chorancsák* István, *Tompos* Árpád, (aj. Vikol János), *Farkasdi Nagy* Miklós, (aj. Kerékgyártó Árpád).

Titkár bemutatja *Majláth* Bélának, mint a január havi közgyülésen megválasztott új v. tagnak levelét, melylyel ez megköszönvén a társulatnak benne helyezett bizalmát, a v. tagság elfogadására késznek jelenti ki magát.

Titkár bemutatja b. *Nyáry* Jenő bírálatát, melyet ez Lehoczky Tivadar »Beregmegye monographiája« czimü művének első: régiségtani része felett irt, s melylyel a monographiának ezt a részét is kiadásra

méltónak ítéli. A társulat ezen, valamint a Pesty Frigyes által korábban beadott szakavatott bírálatokból meggyőződvén, hogy történeti irodalmunkat e monographia becses művel fogja gazdagítani, azt kiadásra fogja Bereg-megyének ajánlani s elhatározta, hogy történeti irodalmunk ilynemű gazdagításáért a t. megyének szíves köszönetét fejezi ki.

Vincze Gábor boldogult tagtársunk hagyatékából nehány czéhszabályzat átadatik az ipartörténeti bizottságnak.

Az *Emich* Gusztáv v. tag által indítványozott pályakérdés felett a tanácskozás a zárülésre halasztatott.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, melyből kitünt, hogy a bevétel volt . . . . . 2753 frt 40 kr.

a kiadás . . . . . 1844 frt 18 kr.

s a pénztármaradék 909 frt 22 kr.

Ezután Deák Farkas felolvasta a pénztár-vizsgáló bizottságnak következő jelentését:

Tisztelt választmány!

A f. évi január hó 8-án tartott választmányi gyülés által alólirtak az elmúlt 1879-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására és a pénztári állás kimutatására küldetvén ki, feladatunkat f. évi január hó végnapjaiban helyesitettük s az eddigieknél sokkal nagyobb forgalmat mutató társulati pénztári könyvek bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal összehasonlitottuk.

A számitásokat s. c. c. hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal összhangzóknak s egyáltalában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk; s a pénztár 1879. dec. 31-én:

13,129 frt 21 kr bevétellel és
11,702 frt 76 kr kiadással
1,426 frt 45 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Balthazár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Minthogy némely papirok kisorsolása s alapítványok befizetése által új papirok vásároltattak, ezeket is 1400 frt névértékben (5 db) f. évi febr. 3-án a földhitel-intézetnél helyeztük el; hol jelenleg 28,100 frt névértékben 96 db értékpapirunk van; továbbá Bay Ilona úr-aszszony 2000 frtot képviselő okirata (tehát összesen 30,100 frt) s végre van még 11 darab száz forintos magán-kötelezvény, melyeknek behajtási ideje még be nem következett s melyek pénztárnok B. Béla úr kezei közt vannak.

Ez elmúlt 1879-ik év volt t. v. eddigelő a legterhesebb a társulat pénztári állására nézve, mert ez évben a befolyó évdíjakból semmit se tőkésíthettünk. De azért a történet múzsája nem szomorodik el, mert ez évben adtuk ki a dicső Balassa Bálint remek költeményeit, a Tört. Tárban 48 helyett adtunk 60 ívet, a Századok íveinek is számát 64-re emeltük fel, kiadtuk a Hazai okirattár, gazdag kötetét, mely körülmények ha sujtották is pénztárunkat, gazdagították a magyar történet-irást.

Ohajtandó lenne azonban t. választmány, hogy az a lelkes nagy közönség, mely igyekezetünket és fáradozásainkat oly nemes támogatásban részesíti: áldozatkészségét még csak annyival emelné, hogy az évdíjak befizetését a mennyire lehetséges, az év első hónapjaiban teljesítené, mert ezáltal munkálkodásunkat tetemesen megkönnyítené.

Kelt Budapesten, 1880. febr. 4-én.

Deák Farkas bizottsági tag és előadó. — *Horvát Árpád* bizottsági tag.

Ezen jelentésnek éljenzéssel fogadott felolvasása után az elnök a Társulat szives köszönetét fejezi ki a pénztár-vizsgáló bizottság gondos és szakavatott eljárása felett.

A folyó ügyek ezzel ki levén merítve, az elnök a választmányi tagokat felkéri, hogy egy rövid zártülésre maradjanak együtt.

Ezen zártülésben vétetett tárgyalás alá az Emich Gusztáv által indítványozott pályakérdés s rövid eszmecsere után az következőleg állapíttatott meg:

Pályázati hirdetés.

Kivántatik a magyar királyok udvartartásának leírása I. Mátyás király uralkodása kezdetől Buda bevétele: 1541-ig, eredeti kútforrások lapján.

Jutalma *Emich* Gusztáv úr adományából 20 dar. ☐. A pályanyertes mű a Századokban fog közzététetni, s a szokott (ívenként 30 ftnyi) tiszteletdíjban is részesülend.

Pályázati határidő 1881. jan. 31-ike.

A pályaműveket idegen kézzel leírva, lapozva és bekötve, s a szerző nevét magában rejtő jeligés levélkével ellátva kell a m. történelmi társulat titkári hivatalába (Bpest, IV. Egyetemi könyvtár) beadni.

A pályázatban csak a m. történelmi társulat tagjai vehetnek részt, s a pályadíj absolut becsű műnek fog kiadatni.

Budapest, 1880. jan. 5-én.

A M. Történelmi Társulat titkári hivatala.

SZEMLE A FOLYÓIRATOK FÖLÖTT.

Az új évben a régi ismerős folyóiratok újra beköszöntöttek, sőt számok egy új, szoros értelemben vett szaklappal szaporodott.: az »*Egyházművészeti lap*«-pal, mely mint a Fűssy Tamás által szerkesztett »Tájékozó« melléklapja jelenik meg, s melyet *Czobor* Béla (egy e téren szép névvel biró ifju tudós) szerkeszt. Az első szám változatosan és ügyesen van összeállítva. A lap igen üdvös czélt tűzött maga elé: egyházi régi műemlékeink ismertetését. Ennek jótékony hatása nem maradhat el — még pedig gyakorlati hatása. E sorok írója látott egy régi történeti nevezetességű templomot a mint azt kegyura restaurálttatta. A templom gót ízlésü volt — a restauratio barock stilban hajtatott végre. Nem illettek össze — sőt a régi falukon kivül minden egyébb az ízléstelenségnek netovábbja volt. De ha még csak az egy templom járt volna így! No, ha ez Egyházművészeti Lapnak sikerülend a pusztúlásnak indúlt templomok restaurálása alkalmával a régi szép, nemes stilnek új érvényt szerezni, bizony hasznos és megbecsülhetetlen szolgálatot tesz. De még ezen kivül a netalán veszendőben levő, a régi egyházi műemlékek megmentése által is szaporíthatja érdemeit. E füzetben az első czikk az egyházi művészet jelen állapotát vázolja. Azt követi a lebényi templom ismertetése, továbbá a ferenczvárosi új templom üvegfestvényü ablakának, (melyet Ipolyi készíttetett) leírása, mindkettő rajzokkal, s egy kis czikk a liturgia s egyh. arch. műszavairól. A füzetet apróbb czikkek zárják be.

A többi lapok jórészt a régi alakban s egynek kivételével, a régi szerkesztők vezetése alatt jelentek meg. Ez egy: az *Archaeologiai Értesítő*. E folyóirat, mely ezelőtt is a legdíszesebbek közé tartozott, izlésteljes és elegans kiállításával meglepte közönségét. Papír-beosztás, betük, a füzet berendezése minden a legválasztékosabb ízlésről tanúskodik — s a fényes kiállításnak teljesen megfelelő a tartalom. A lap szerkesztésében is változás történt: magát a szerkesztést *Pulszky* Károly vette át — a vezetéssel Henszlmann és b. Nyáry Albert vannak megbízva. Ez 1-ső szám a túlzottabb igényeknek is megfelel, mind a tartalom gazdagságánál mind főként a rajzok sokaságánál és szép kiállításánál fogva: mind kettő változatos s az archaeologia számos ágát felöleli. Pulszky Ferencz a puszta-géczi leletet, Hampel egy római újévi mécsest, Majláth B. Mokyanus Nádor pecsétjét irták le, Pulszky K.

a magyarországi zománczos kelyheket ismerteti; czikke kiegészítéseül közölvén a Hippolytféle számadások ide vonatkozó részletét. S minde czikkhez bőven van rajz adva részint a szövegbe nyomva, részint négy táblán mellékelve, melyek közül kivált a máros-vásárhelyi kehely igen sikerült. E czikkben P. K. felsorolja az eddig ismeretes zománczos kelyheket, melyek közül 17 őriztetik hazánkban s 4 a külföldi gyüjtemények. Az előbbiek közül egyet, a Révay-félét, részletesen is ismerteti s 3 rajz-táblát ád magáról a kehelyről s feltünőbb részleteiről. Apróbb czikkekre is gond van e füzetben fordítva, melyek 3 fővovatba vannak sorolva: 1. hazai, 2. külföldi adatok az archaeologiához s 3. egyveleg. Az első rovatban igen érdekes a mármarosi aranylelet leírása Hampeltól. A füzet, mint olvasóink láthatják, elég változatos és jól van szerkesztve; a szerkesztő buzgalmától remélhetjük, hogy a későbbiek is méltóan fognak ehez csatlakozni.

(A többi folyóiratokról a jövő füzetben.)

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ő Felsége Ipolyi Arnold püspöknek sokoldalú s épen oly sikeres tevékenységét, melyet a közügyek, továbbá a történet- és műtörténetírás terén, valamint a műemlékek összegyűjtése és fenntartása körül s végre a szépművészetek és hazai közoktatás fejlesztése érdekében kifejt, s melyet oly tapintatosan tud egyház-megyéje bölcs kormányzásával összeegyeztetni, következő legmagasb elhatározással méltóztatott elismerni:

Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán, *Ipolyi Arnold* beszterczebányai püspöknek az egyház, a tudomány, a nevelésügy és a művészet terén szerzett kiváló érdemei elismeréseül, I. osztályú vaskorona-rendemet díjmentesen adományozom.

Kelt Bécsben, 1880. évi január hó 20-án.

Ferencz József, s. k.

Báró *Orczy Béla*, s. k.

— Thaly Kálmán értekezése a »Dúnántúli Hadjáratról« az ezen füzetben levő hatodik közleménynyel be van fejezve. A terjedelmes és kimerítő több, mint 16 ívre terjedő munkából, mely a Rákóczi-forradalom egy nagyfontosságú, de ezelőtt még fővonalaiban sem ismert eseményét a legapróbb részletekig felderítette. Ez új kiadás bevezetéssel, függelékkel lesz ellátva, melyben szerző az újabban felfedezett adatokat fogja közölni.

— A HAZAI CISTERCI REND NÉVTÁRA az 1880-ik évre megjelent. E különben is érdekes Névtár, melyben évről évre állandóan helyet foglal a történelmi rovat, ez évben különös érdekkel bír. Ezelőtt 3 apátsággal bírt a rend a zirczi, pilisi és pásztóival — most megszaporodott a negyedikkel a sz.-gothárdival s egy rendházzal (és gymnasiummal) a bajaival, melyek közül az első 1734 óta a szent-kereszti (Heiligen Kreutz) apátsággal volt 1878. nov. 4-ig egyesítve, mígnem ő Felsége, Trefort cultusminiszter előterjesztésére, visszakebelezte Magyarországba s a hármas cisterci apátsággal egyesítette. A névtár történeti része is gyarapodást nyert a bekebelezett apátság s az új rendház történetével. A most már négyes apátság *Supka* Jeromos Antal, egy a tudományokat kedvelő derék főpap kormányzata alatt áll.

— NAGY JÁNOS tagtársunk, kit a Századok olvasói e folyóiratban megjelent czikkeiből, mint alapos és szorgalmas történet-buvárt ismernek, közelebbről »A székelyek scytha-hun eredetüsége s az ellenvélemények« czim alatt egy, kiterjedt kutfőismeretet tanusító munkát adott ki. *Hunfalvy* Pál, kinek Ethnographiáját birálta tulajdonkép e munka, elkészült válaszával s azt sajtó alá adta.

— WAGNER JÁNOS tagtársunk »Miskolcz város történetéből« czím alatt egy 10—12 ivre terjedő monographiát írt, mely legközelebbről sajtó alá fog adatni.

— EGY FIATAL, tehetséges és szorgalmas tagtársunk halálát kell jelentenünk. *Nemes* Elek tanárjelölt, ki társulatunk utolsó kirándulásaiban munkás részt vett, ez év első napjaiban Kolosvártt elhúnyt. Alig nehány hó előtt jelentettük, hogy egy monographiája, melyet a tanári vizsgálat alkalmából írt: »Az 1606-iki bécsi békekötés létrejöttének története« hagyta el a sajtót. A dolgozat jól volt írva, széles forrás-ismeretről vagy szorgalomról tanuskodott. Utolsó időben is folytatta tanúlmányait s egy újabb munkához tette meg az előkészületeket: — de fájdalom, a jövő munkásságához fűzött szép reményeket sírba vitte.

— LEHOCZKY TIVADAR monographiáját Bereg-megyéről a kikü'dött birálók egyhangúlag ajánlották kiadásra. Mialatt a kész nagyterjedelmű munka a birálók kezében volt, fáradhatatlan szerzője tovább folytatta kutatásait, sőt pótolta is kész munkáját az ott működött írók és művészek életrajzával, a megye összes helységeinek s városainak pecsétjeivel, melyekhez bevezetést készített. A leírás régészeti részéhez múlt nyár óta igen nevezetes leleteket szerzett; több helyen maga tétetett ásatásokat

s több őskori telepet, lakhelyeket, kőkori edényeket, vésőket, sulyokat, téglákat, tüzhelyeket, tömérdek obsidián és kovakőszereket s egyéb tárgyakat talált. Nem régen pedig szép bronz-bográcsot és más ily főző edényt szerezett, melyeket, minthogy rajtok vas is fordul elő, avar-koriaknak tart. Ez utóbbiakat alkalmilag be fogja mutatni a régészeti társulat valamelyik gyülésén.

— A Protestans Theologiai könyvtárban, mely megindúlása után mindjárt hozta *Baur* nagyhírű művének: »Az őskeresztyénség történelmének« első részét, most megjelent ugyan-e munkának folytatása a »keresztyén egyház a IV., V. és VI. században« szabatosan és híven fordítva *Keresztúri* Sándor által. A könyvtár szerkesztője kétségtelenül hasznos szolgálatot tesz irodalmunknak a jelesebb külföldi egyháztörténeti művek átültetésével, vállalatának egyház-történeti részét jobbal, mint a Baur művével meg se kezdhette volna. Jövőre, mint tudjuk, a külföldi egyháztörténet mellett a hazaira is fog tekintettel lenni, s vállalatának már a jelen évi folyamában fog idevágó monographiákat közölni.

— Egy kis igazítás. A Délmagyarországi Értesítő felhívásának szives készséggel engedünk s helyreigazítjuk azon közlésünket, mintha a társulat az Akadémiát kérte volna fel bíráúl a tatárjárás előtti várak ügyében. Mi a közlést a Temesi Lapokból vettük, — s minthogy e lapban nem volt semmi helyreigazítás, elhittük. Most már szivesebben elhiszszük a szerkesztőnek, hogy e gyülés nem az Akadémia bíráskodását kérte ki magának — hanem az általa kiadott történeti munkákat. Ez készséggel meg is szavaztatott.

— Az Erd. Prot. Közlöny f. évi 5-ik számában egy 1589-ben Kolosvárott nyomtatott kis munkát „*A kopaszságnak dicséreti*“-t közli. Egy sok humorral irott, valószinűleg alkalmi tréfa, mely alighanem valaki érdekében iratott. Szabó Károly azt hiszi, hogy e kis röpirat szerzője Hunyady Ferencz — s az nem lehetetlen. Ő igen előkelő tagja volt annak az irodalmi körnek, mely Gyulai Pál s Kovacsóczy Farkas körül sereglett s melynek egyik hasonlag előkelő tagját Kassai Dávid Zsigmondot Károlyi Árpád bemutatta a Századok 1877-iki folyamában.

— Az Akadémia kézirattárának azon részével, mely a levelezéseket foglalja magában, utolsó időben több visszaélés történt. Ez arra indította az Akadémiát, hogy jövőre az újabbkori írók levelezésének kutatását megszorította, s azt az Akadémia irodalom-történeti bizottságának engedélyétől tette függővé.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— TEMESVÁRI PELBART élete és munkái. Írta *Szilády Áron.* Kiadta a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1880. 8-adr. 136 l. (A Pomerium czímrajzának hasonmásával).

— BÁRTFA középkori műemlékei: A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. Írta s rajzokkal illustrálta *Myskovszky* Viktor. IX. fénynyomatú táblával s számos fametszettel. (Monumenta Hungariae Archaeologica. Magyarországi régészeti műemlékek, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága, IV. kötet I. rész.) Budapest, 1879. Nagy díszes 4-edr. 146 l.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK a hazai műemlékek ismeretének előmozdítására, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai bizottsága XIII. kötet (Új folyam X. kötet) II. füzet. Budapest, 1880. Nagy 4-edr. 75 l.

— AZ EMBERI MÍVELŐDÉS TÖRTÉNETE. Írta P. Szathmáry Károly. Első rész. Budapest, 1879. Tettey Nándor és társánál. Nagy 8-adr. 160 l. Számos a szövegbe nyomott ábrával.

— DIE BURGUNDISCHE HEIRATH Maximilians I Quellenmässig dargestellt von Karl *Rausch.* Wien, 1880. 8-adr. 230 l. 3 ft.

— DIE DONAU von ihrem Ursprung bis an die Mündung. Eine Schilderung des Land und Leuten des Donaugebietes von Alex. *Heckscl* Wien I. Halbband 8-adr. 384 l. Ára 3 frt 75 kr.

— GESCHICHTE der Ungarischen Juden. Nach den besten Quellen bearbeitet von Dr. Joseph *Beryl.* Leipzig, 1879. 8-adr. 159. Ára 1 ft. 80.

— HANDBUCH DER GESCHICHTE des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Technischer Theil, Bewaffnung, Kampfweise, Befestigung, Belagerung, Seewesen. Nebst einem Atlas von 100 Tafeln von Max *Jähns.* Leipzig, 1880. 8-adr. Ára 28 ft.

— DEÉS MÚLTJA ÉS JELENE. Vázlatos ismertetés az 1879. october 18—26. rendezett kiállítás alkalmára Deés. Bánffy és Kovács nyomdája. 8-r. 8 l. ára 10 kr.

— AUS DER KAISER KANZLEI SIGISMUNDS. *Caro* J. Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Constanzer Consils. Bécs. Gerold Károly és fia 8-r. 175 l. ára 1 frt. 40 kr.

II. JÓZSEF ELSŐ TERJESZKEDÉSI TERVEI.

Mária Teréziának hosszú és fontos eseményekben gazdag uralkodása választja ketté a Habsburgok nagy monarchiájának fejlődését, nemcsak a belső, hanem a külső viszonyok terén is. Előtte a római császárságnak mindent átölelő, mindenütt nagy általános érdekeket képviselő, középkori ideája irta elő a bécsi udvar politikáját. Bár majdnem elérhetetlen távolban, de mégis mindig újra meg újra feltűnik azon birodalom megújításának gondolata, »melyben nem nyugszik le a nap.« Még nagy királynőnk atyja, VI. Károly császár is mintegy megtestesítője volt ezen gondolatnak: római császár volt, Spanyol-, Magyar- és Cseh-országok királya, az Indiák ura. Igaz, V. Károly birodalmát nem egyesíthette, de a spanyol világhatalom felbomlásával neki jutottak az olasz és németalföldi birtokok, melyek Európa minden pontján külön nagy politicai hagyományoknak feleltek meg. A Habsburgok még mindig uralkodtak Német- és Olaszországok felett, Belgium birtoka a nyugati nagyhatalmak minden bonyodalmába bevonta őket is, a mellett pedig a zentai és belgrádi csaták, a karloviczi és passaroviczi szerződések által előirt út, őket tette a nagy török hatalom természetes örököseivé. Nem volt Európában, lehet mondani az egész világon politicai esemény, mely Ausztriára és hatalmi állására befolyást ne gyakorolt volna.

Csakhamar kitünt, hogy a császárnak hódoló, de különböző történeti fejlődésen alapuló, mindenfelé elszórt tartományoknak laza közössége nem képes a mindenfelől támadó ellenségeskedéseknek ellent állani, melyeket az ily világra szóló hatalmi állás, természet szerint maga ellen felidéz. A lengyel király-választásba avatkozás, a nápolyi és siciliai királyságokba került; a kisérlet a »beteg ember« költségén szerezni kárpótlást, a passaro-

viczi béke legfőbb eredményei elveszésével végződött. Végre a lángeszű porosz király Németországban is megszünteti a Habsburgok hegemoniáját és a monarchiával egyenlő jogú és hatalmú államot alapít. A Poroszország ellen való eredménytelen küzdelem tölti be Mária Terézia egész uralkodását.

Kimutatta az eddigi rendszer tarthatatlanságát, melyben a tényleges erő sehogy sem felelt meg az ideális igényeknek. Csökkentette a monarchia területét és hírét egyaránt. A változást mintegy kifejezi, hogy megsűznik a Francziaországgal való versenyzés; a Bourbonok már nem a császárságban látták fő ellenségüket. Ha a birodalom fenn akart maradni, le kellett mondania a középkori sallangról; a középkori *birodalomból* modern *államá* kellett változnia. Hogy ezt belátta és hogy nagy eszét és még nagyobb szívét teljesen ezen munkának szentelte, az képezi M. Terézia történeti jelentőségét. Épen, mivel ő annyi század óta első uralkodójuk volt, ki nem volt császár, közelebbi viszonyba jöhettek a népek királynőjükhöz. A Habsburg dynastia egyenes ágának utolsó uralkodója mintegy természetszerűen vezeti át a népeket történetük egy újabb fokára.

Megifjúlt dynastia, új kor, új eszme lép uralkodásra II. Józseffel. Még külső és belső tekintetben egyaránt meg voltak százados hagyományai a régi rendszernek; állást kellett foglalni az uralkodónak mellettök vagy ellenök. A monarchiának és különösen hazánknak sorsa felett döntött a küzdelem, melynek első bajnoka maga a fejedelem volt. Midőn a M. T. Akadémiától azon megtisztelő megbízást nyertem, hogy II. József korának történetét hazánkban megírjam, természetesen első sorban nemzetünk sorsa érdekelt, azon tragicus összeütközés a magyar nemzet történet szentesítette intézményei és a XVIII. sz.-nak a császárban megtestesült újító eszméi közt, mely történetünket új irányba terelte. Tanulmányaim azonban szükségkép a külső politicai kérdésekkel való foglalkozásra is vezettek azon szerves összefüggésnél fogva, melyben mindig áll egymással a nemzetek belső fejlődése és külső helyzete, különösen pedig, mivel a császárnak hatalmasan előtérbe lépő egyénisége természetes kapcsot képez a kettő között. Nagyrészt ugyanazon kérdések merülnek fel, melyek még korunkat is foglalkoztatják: ugyanazon erők küzdel-

mét látjuk ugyanazon eszközökkel, mint a melyek mai napság Európában érvényre és hatalomra jutásért küzdenek. Napjaink történetírása élénken ragadja is meg a mind bővebben napfényre jövő levéltári anyagot és igyekszik mindenfelől nagyobb világosságba helyezni az akkor ható tényezőket. A bécsi cs. és kir. titkos levéltár, melynek kincseit nagynevű igazgatója, *Arneth A.* lovag rendkivüli szívességgel és nagy terjedelemben nyitotta meg előttem, szolgáltatja nagyrészt kutatásom alapját. Annyi kiaknázás után is, azt hiszem, járulhatok némileg azon fontos korszak ismeretéhez, mely monarchiánk külügyi politicájának hosszú időre tette le alapját és melyben a régi, az universalis uralom eszméjén alapuló császárság először igyekszik megváltozott viszonyok nyomása alatt, önállóan, saját belső impulsusát követve, helyét, európai nagyhatalmi állását fenntartani.

I.

Úgy látszik, történeti törvény az, mely az államoknak nem engedi, hogy egész figyelmüket belső erejök fejlesztésére fordítsák és arra kényszeríti, hogy a bennök alapúl szolgáló eszmét kifelé terjeszkedés által vigyék diadalra. Mint a háborúban a hadsereg, úgy az állam sem tarthatja fenn magát tisztán védő helyzetben. Mária-Teréziát folytonos tartózkodásra kényszerítette azon erős oppositio, melyet Poroszország minden téren kifejtett. Még a Lengyelország felosztásába való beleegyezés is — részéről — a védelmi politicának volt eszköze. A régi ellenséggel: a portával a lehető legjobb viszonyt igyekezett fenntartani és Bukovinának békés birtokba vételét épen annak köszönhette, hogy Oroszországgal szemben védelmére kelt Törökországnak.

Semmi sem fejezheti ki jobban az Eugén kora óta végbement változást, mint e tény. Annyi századon át vallásos és politicai főfeladata volt a monarchiának a török ellen való küzdelem. Most M.-Terézia fegyvert készül ragadni, hogy délkeleti Európában ne történjék gyökeres átalakítás az orosz politica érdekei szerint.

Mert az a nagy mozgalom, mely a hétéves háború óta első sorban foglalkoztatta Európát, az orientalis kérdésnek volt meg-

indulása. A porosz háború lehetetlenné tette M.-Teréziára nézve, hogy délkeleten kellő erővel lépjen fel. Ezalatt pedig megtörtént, hogy a vezérszerepet a törökkel szemben az orosz ragadta magához. Azon hosszú és szerencsés háborúban, mely 1774-ben a Kutsuk-Kainardzsii békével végződött, II. Katalin ambitiója karöltve járt az orosz nemzet vallásos és politicai ösztönével. Az orosz seregek diadalai s hódításai folytán, azon veszély előtt áll a monarchia, hogy délkeleti határtartományait erős, nagy célok után indúló, katonai hatalom foglalja el, mely nagy vonzó erőt gyakorol a Habsburgok monarchiájának sok, származásban és vallásban vele rokon népére. A királynő nagyon élénken látta e veszélyeket. »Oly fontos az oroszok ügye Magyarországban«, írja már 1762-ben, az orosz izgatásokról a keleti vallásuak közt, »hogy a legveszélyesebb következésektől lehet félni. A nemzet nagyon intrigans és csalfa, ha támogatásra is számíthat, igen nagy baj származhatik belőle. Két uralkodás vagy protectio nem lehet egy országban, még ha mindig barátságos volna is a viszony köztünk, mint Erzsébet császárnő korában.« [1])

De Mária-Therézia azon gondolatot is visszautasította, hogy a török tartományok zsákmányán Oroszországgal osztakozzék. Nem azon mély erkölcsi érzés vezette itt, melynél fogva mindvégig szerencsétlenségnek és bűnnek tekintette Lengyelország felosztását; tisztán politicai okok itt a döntők. »Minden vállalat közt, Törökország felosztása volna legmerészebb és legveszélyesebb következményeiben. Mit nyernénk, ha Konstantinápoly kapujáig vinnők is hódításainkat? Egészségtelen, műveletlen provinciákat, melyek vagy néptelenek, vagy hol hűtlen és rossz érzelmű görögök laknak, és ezért inkább kimerítenék mint gyarapítanák a monarchia erejét. Házam jó hitele, melyet eddig annyira igyekezett megbizhatósága által megtartani, mindenkorra elveszne, és ez is kipótolhatlan veszteség.« Kimondja, hogy csak a legszerencsétlenebb viszonyok kényszeríthetnék e felosztásban való részvételre, és kifejezi azon reményét, hogy utódjai is még Európában találják a törököket. [2])

[1]) M.-Terézia sajátkezű észrevétele 1762. oct. 21-iki jelentése, Arneth Mária-Theresia. 9. 84. l.

[2]) M.-Terézia levele Mercy grófhoz. Arneth. i. m. 10. 267.

Azt hiszem, az, hogy M.-Terézia és Kaunitz keleten ezen politicát vitték, leginkább a Francziországhoz való viszonynak volt természetes következménye. Annyi század traditiójával szakított a birodalom, szövetségre lépett a Bourbonok rivalis hatalmával, hogy Poroszországnak ellenállhasson. Mária-Teréziánál mindig egybe folynak még a családi és az általános viszonyok: a szövetséget Mária-Antóniának házassága az ifju dauphinnel, később XVI. Lajossal fűzte még szorosabbra. Ausztriára nézve, mint Kaunitz ezt annyiszor kifejtette, életkérdés volt e viszony. Francziaországnak egy nagy politicai szolgálatot tett: biztosította Törökországot. A szultán, a nagy Szolimán ideje óta a franczia király szövetségese, mintegy képviselője keleten a franczia hegemonia eszméjének, nyugalmat és békét nyert régi ellenétől, mert az ily fontos ügyben nem járhatott el Francziaország érdekei ellenére. A versaillesi udvarral való szövetség biztosította Ausztriát Németországban Poroszországgal szemben, de megkötötte kezeit délen és keleten. Oly kényszerítő volt a II. Fridrik által teremtett helyzet súlya, hogy mind Mária-Terézia, mind ministere Kaunitz a francziákkal való jó barátságot tartották az osztrák politica talpkövének és elfogadták azt a passivitást, melyet ez reájok kényszerített.

Meglehetősen általános azon felfogás, mintha II. József alig változtatott volna a régi, hagyományos elveken, melyek szerint Kaunitz a monarchia külső viszonyait igazgatta.[1]) Pedig óriási a különbség a két rendszer közt. A franczia szövetség a nyugalomra szorúló birodalomnak biztosítója volt; az orosz alliancenak, mely II. József terveinél alapúl szolgált, kiválóan támadó jelentése van. Nem veti már magát alá a bölcs uralkodás által felvirágzó állam azon korlátoknak, melyeket a franczia szövetség vont terjeszkedése elé. Lehetetlen úgy is megvédni és megtartani Törökországot. A czél tehát az: minél nagyobb részt nyerni a zsákmányból és Oroszországot, melyet visszatartani úgy sem lehet, Poroszország ellen használni fel. Mert a két államnak nyilvánosan ellentett érdekei daczára, nem törődve azon

[1]) Ld. többek közt Ranke: die deutschen Mächte und der Fürstenbund. I. 36. l.

nagy személyes megvetéssel sem, melylyel M.-Terézia II. Katalin irányában viseltetett, már anyja életében kész volt József szándéka, hogy Oroszországot a porosz királytól eltéríti és a maga részére nyeri. Az orosz barátságtól várható nyereség és dicsőség a siréna körébe varázsolta Mohilevbe és nem tartotta vissza anyja semmi óvása. Mária-Terézia szemében ezen ut egyike volt a legszerencsétlenebb eseményeknek: soha sem akarta jóvá hagyni a belőle származható terveket.[1]) Ugyanazon évben meghalt a nagy királynő, és fia, midőn még egy hónap sem múlt el anyja halála óta, kijelenti, hogy Oroszországgal együtt mindent kivihetnek, külön pedig semmit[2]) és alig félév múlva létre hozza szívének fő óhajtását: az orosz szövetséget.

Különösen két szempont magyarázza meg a régi, jónak elismert systema abba hagyását.

Franciaország egész erejét azon időpontban az angol-amerikai háború tartotta lekötve, nem is gyakorolt akkor Európa szárazföldén valami nagy befolyást. Előre láthatók voltak a nagy pénzügyi zavarok: a forradalom előző viharjai. Nem látszott erős szövetségesnek, sem félelmes ellenségnek. Ennél fogva innen nem igen várta II. József Törökország felosztása tervének megakadályozását. A családi érdek pedig, mely M.-Teréziánál oly erősen érvényesítette magát, nála nem igen jött számba: Mária-Antónia sorsa őt hidegen hagyta.

A másik szempont az volt, hogy semmi kétsége sem volt a felől, hogy Törökország a két császárság egyesült támadásának semmiképp sem képes ellent állani. Csakugyan akkor senki sem kételkedett abban, hogy Törökország teljes felbomlása csak rövid idő kérdése. Leopold, toscanai nagy herczeg, a nyugodt, messzelátó politicus, II. József öcscse és utódja, bármily jó szomszédnak tartja a törököt, kikerülhetlennek tartja romlását, me-

---

[1]) Ld. Mária-Terézia leveleit Mercyhez 1780. márc. 3. és jun. 30.

[2]) II. József Cobenzlnek Szt-Pétervárott. 1780. dec. 24. Der Satz bleibt richtig, dass Russland mit uns, und wir mit ihm alles, eines ohne dem andern aber sehr beschwerlich etwas wesentliches und nutzbares ausrichten können. Beer. Joseph. II. Leopold II. und Kaunitz 26. l.

lyet el lehet tán halasztani, de nem sokára. [1]) Nehány évvel később, midőn az internuntius Konstantinápolyban palotát akar szerezni a követség számára, a császár megfoghatatlannak tartja, hogy lehet ilyesre gondolni is, oly birodalomban, melynek állapota közeli bukással fenyeget. [2]) Még nehány évvel később a török sereg a két császárság seregével és az egész világ közös véleményével szemben nagyon is kimutatta életképességét és a félhalott török birodalom erőteljes fellépése volt az első szeg a császár koporsójához és nagy, fényes tervei rombadőléséhez.

Úgy látszik, a könnyű dicsőség és hatalom szerzése és a kilátás, Oroszországgal szövetségben boszút állani Poroszországon, mi Francziaországgal egyesülve nem sikerült, volt az, mi a császárt elragadta. Az, hogy alig hitt komoly ellenállás lehetőségében, és a kisérletben semmi veszélyt nem látott, magyarázza meg, miért harczolt e császár, miért vitte azon fejedelem veszélyes háborúba népeit, kit kiválóan mint emberbarátot és alattvalói javának élőt tiszteltek kortársai és az utókor egyaránt. Benne a humanus XVIII. sz. lépett a trónra, a népek boldogsága volt egyedüli czélja. Valahány idylljét és utópiáját, vagy — a mi csaknem egyre megy — politicai systemáját-olvassuk annak a boldog, reményteljes kornak, egyikből sem marad el az örök béke gondolata, és a háborúnak, mint minden rosz okozójának megbélyegzése. [3]) De a XVIII. sz.-ban is, mint tán mindig, könnyen alkudott meg az irók ideálja a politika követelményeivel, és az, hogy »philosophusok« ültek a trónokon, voltakép nagyon keveset lendített az örök béke ügyén. A »philosophus« király egy nagy rablóhadjárattal kezdette pályáját, a »philosophus« czárnő ambitióját nem elégítette ki Lengyelország felda-

---

[1]) Leopold levele II. Józsefhez 1783. aug. vége. La destruction de l'Empire Ottoman est inévitable: on pourra peut être la différer, mais pas pour longtemps. Arneth. Jóseph II. u. Leopold II. I. 167.

[2]) A császár jegyzete Kaunitz előterjesztésére 1786. febr. 15. Mir scheint unbegreiflich, wie in einem Laude, dem seine Lage mit nahem Umsturz droht, ein eignes Haus zu erkaufen — oder zu bauen — vorgetragen werden kann. Kiadatlan.

[3]) Lásd a hazaiak közt B. Orczy Lőrincz »Költeményes holmi egy nagyságos lélektől a »Magyar hazának« czimü költeményt.

rabolása, sem Törökország legyőzése és megcsonkítása, így hát nem csuda, ha a philosophus császár is reméli, hogy a békés olajág mellett a győzelem és hódítás babérja is fogja koszorúzni fürtjeit. Három évvel trónra lépése után, azt írja hugának, Francziaország királynőjének, hogy semmin sem fárad, mint népei boldogításán és XVI. Lajos példájának utánzásán. Akkor pedig javában folyt az alku azon terv kiviteleért, hogy Törökország é. ny.-i. részét és Velenczét magának meghódítsa.

II.

Az 1781. máj. 21-én létrejött orosz szövetséget II. József és Kaunitz egyaránt politicájuk nagy diadalának tekintették. Másrészt Katalin is a legnagyobb örömmel fogadta és szép jövő biztosítását látta benne. A czárnő, a kivel való szövetség tette külügyi tekintetben II. Fridrik fő erejét, elhagyta a régi viszonyt és az Ausztriával való kiegyezés által igyekezett közelebb jutni nagy tervei végrehajtásához. Erre nézve a főokot II. Fridriknek egy 1778-ban előterjesztett terve képezte, ki a császár nagyralátása ellen egy Oroszország, Poroszország és a porta által kötött Triple allianceal, kölcsönös garantia alapján akarta Európa nyugalmát biztosítani. Ez volt a kimondott czél, de tényleg a nagy király Oroszország terjeszkedése elé akart a kölcsönös garantia által határokat vonni, [1]) Hogy is maradhatott hű a czárnő oly szövetséghez, mely épen vágyának főczélja felé akarta utját elvágni. A porosz szövetség körülbelől olyan volt Oroszországra, mint a franczia a császárra nézve: nagy, világos nyereséget nyujtott, de másrészt némileg megkötötte kezeit. Katalin pedig nem engedte már világot átölelő terveinek semmi akadályozását. Észak Semiramisa, — így nevezték bámulói — Törökország romjain meg akarta újítani a görög császárságot; unokája, Konstantinus uralkodjék Byzantionban, mint azon nagy császárok, kiknek neve után keresztelték. Az ujonnan meghódított Kherson kapuján sokat mondó felirat hírdette az utat Konstantinápolyba. A hideg, számító porosz király csak mosolyogni és gunyolódni tu-

[1]) Ld. Herrmann: Geschichte des russischen Staates. VI. 27.

dott a czárnő e phantasiáján. Igy e rendkívüli asszony, kiben a történetben példa nélküli vegyületben egyesültek a személyes bünök páratlan uralkodói és diplomatiai tehetségekkel és a szellemi munkásság minden körét átölelő ambitióval, természet szerint ahhoz fordúlt, kiben romanticus terveire nézve segélyt és részvétet birt találni: a római császárhoz. Hisz új keresztes hadjáratról van szó: az pedig római császár nélkül csak nem mehet végbe. Mindegyik uralkodó természetes fővárosát foglalja el: a nyugati kereszténység feje Rómát, a keletié Byzantiont. Létre jött, mi csaknem lehetetlennek látszott, az orosz-osztrák szövetség, melyet azonban az egész világ előtt a titok legsürűbb fátyola takart el. A két uralkodó sajátkezű levelén alapult csak a frigy, mint rosz nyelvek mondták, szerelmes levelek által keletkezett az alliance.

Eddig a terv egyikének látszik azon romanticus, a prózai valóságot épen nem tekintő hősköltemányeknek, minőkben a keresztes hadjáratok kora oly gazdag. Mondták is akkor, hogy II. József barátságos beszédben úgy nyilatkozott felőle, hogy nagyon szép volna, ha ketten egyedül volnának Európában. Másrészt a beavatottak annyira lehetetlennek tartották a két udvarnak őszinte, hátsó gondolat nélkül való együtt működését, hogy a kérdés csak az lehetett, melyik fogja inkább felhasználni a másiknak regényes csapongásait saját czéljai elérésére. Annyira határozott kerékvágásba szorítják a jelen politicának fejlett viszonyai az egyes birodalmaknak nemcsak tetteit, hanem terveit és tendentiáit is, hogy azok, kik magasabb, idealisabb körökbe emelkednek, nehezen menekülnek vagy a cselszövés vagy a Donquixoteria vádjától és a nevetségességnek vele járó átkától.

Mind Katalin, mind József sokkal hidegebb és számitóbb politicusok voltak, semhogy ezen túlzó vágyak mellett, melyek hatalmi törekvéseiknek mintegy végső incarnatióját képezték, egészen megfeledkeztek volna közelebb fekvő és könnyebben elérhető tárgyakról. A legnagyob után nyúlnak, hogy a kicsit elnyerhessék. Katalin szeme már Sz.-Zsófia tornyán a keresztet látja, és kelet urát neveli unokájában, de a mellett sovár kezekkel fog Krim félszigetének elfoglalásához. II. József már-már a nagy savoyai Eugén nyomában látja magát: Ausztria, mint Oroszország

szövetségese és az Adria ura, törvényt diktálhat majd Poroszország királyának és régi jelentéktelenségébe sülyeszti vissza a büszke parvenüt. E mellett azonban a portával alkudozásba lép egy kis terület birtokáért az Unna mellett, és Orsováért. Mint a régi görög szinház trilogiáiban, a félistenek tragoediája mellett megvan az alacsony érdekek vígjátéka is.

A krimi tatárok ügye, kiknek névleg független khánja: Sahin Gerai, saját népe ellenében orosz védelmet keresett, csakhamar meg is adta a czárnőnek a várva várt alkalmat, a törökökbe belekötni. Már 1782. jun. 15-ikén írt levelében örvendve emlékezteti a császárt szövetségére. Nagyon jellemző a két új szövetséges viszonyára nézve, hogy a császár ez alatt porosz cselt gyanít és lehető legáltalánosabb kifejezésekben akar felelni.[1]) Majd september 10-kén a czárnő egész bőven kifejti szándékait Törökországgal szemben.[2]) A főelvek: 1. hogy a három birodalom ezután minél kevésbbé érintkezzék egymással; 2. hogy a két császárság lehetőleg egyenlő zsákmányt nyerjen. Moldva, Oláhország és Bessarabia független Daciát képez görög keleti vallású fejedelem alatt. Konstantinápoly új görög császárságnak lesz székhelye. Oroszország részére — nagy szerényen — csak Ocsakov várát és kerületét, továbbá egy vagy két szigetet kiván nyerni az archipelagusban, kereskedelmi czélból. Krimiáról még csak meg sem emlékezik. Ezzel mintegy ellentétben lehető legragyogóbb színekkel festi a császár jövő hódításait. Ezen »termékeny és művelt« országokon kivül a földközi tengeren is kilátásba helyez néhány telepitést.

Elérkezett tehát az alkalom, egyszerre, előre láthatólag nagy erőmegfeszítés nélkül nagy területet nyerni és a császárságot a hatalom magas polczára emelni. A császár gondolkozásának az anyagi viszonyok iránt különösen érdeklődő módját tekintve, azt hiszem, a tengeri hatalomra való kilátás ingerelte tán legjobban. Ezt a XVIII. sz.-ban valóságos kincsbányának tekintették:

---

[1]) A császár Kaunitzhoz sajátkezü: Je vous envoye ici mon prince ma lettre, qui est de grande importance et confuse un peu, cela a l'air d'une ruse prussienne pour me mettre à l'épreuve une réponse in generalibus et satisfaisante déconcertera la malice, car c'en est une pour sure.« Kiadatlan.

[2]) Arnethnál i. m. 153—157.

a continentalis államok az ámulat és irigység bizonyos nemével nézték Anglia, Hollandia vagy Francziaország büszke flottáit. Érdekes Kaunitznak egy erre vonatkozó javaslata, mert mintegy csirában magában foglalja a jövő terveket. Mint az állam-kanczellár maga mondja, néhány pont Benyovszky Móricz grófnak, kalandos hazánkfiának müve. Ily közel volt még a vakmerő projectálás és a komoly államkormányzás! Hajóhadra szükség van már a barbareskek, — északi Afrika kalózkodó országai — ellen is. A hozzá szükséges pénzt a papok adója szolgáltatná kik 3—4%-ot adnának jövedelmeikből. De különben is szükséges a kereskedelem és az állami jólét emelésére, továbbá Velencze túlkapásai ellen való védelemre. [1]) A hajóhad egyesülhetne a pápaival, máltaival s nápolyaival, Montenegróval pedig jó viszonyt készítene elő, hogy onnan legénységet szerezzünk. Végre török háboru esetén elősegitheti az orosz operatiókat és igen nagy kárt tehet az ellenség hajóiban és közlekedésében.[2]) Látjuk, nem csak Törökország, hanem Velencze ellen is irányul a terv, és összeköttetést igyekszik létrehozni a Balkán félsziget é. ny.-i részének népeivel.

Régi hagyományok és világos érdekek utasították az Ádria mellékeire a Habsburgok monarchiáját. A magyar korona régi elszakított országainak lakossága készségesen fogadta már Eugén korában is a császári sasokat. Mily nagy tere nyílik itt az örökös tartományok iparának és kereskedésének, mily széles vására Magyarország termékeinek. A monarchia hadseregét és hajóhadát harczedzett, hű törzsek fogják gyarapítani. Egyszerre, egy csapással lehet a monarchia délkeleti Európában döntő hatalommá.

Még nagyobb nyereséggel, még szélesebb kilátásokkal kecsegtetett Velencze birtoka. Nem volt már a dogék városa a tengerek királynője, de a császárihoz képest félelmes volt még hajóhada, s kereskedelme és gazdagsága elfojtották az osztrák és magyar kikötő-helyeket, Triesztet és Fiumét. Velencze birtoká-

[1]) Kaunitz Vortragja. 1781. ján. 19. 2. pont. »Dem Dominio Maris Adriatici so sich Venedig anmasset-Schranken zu setzen.« Kiadatlan.

[2]) 5. p. Bei Türkenkrieg die Russischen seeoperationen zu unterstützen und der feindlichen Navigation und Zufuhr den empfindlichsten Schaden zu thun. U. o.

ban a császár ura Italiának: kizárja onnét a mindig ellenséges Bourbonok befolyását. Már az 1780-iki találkozás alkalmával is Olaszország felé utasította Katalin a császárt. Róma urának Rómában kell laknia. Akkor még azon reményben tette, hogy az olasz bonyodalmak által elvonja figyelmét kelettől; most II. József csakugyan remélte Olaszország kapuinak birtokát, Velencze kincsei képezték volna az eszközt, a monarchiát kiszabadítani financialis zavaraiból, melyek mindig bénították külső erejét.

Ezen tartományokat szemelte ki magának a törökök ellen viselendő háború díjául. Érzi, hogy mily becses segitsége a császárnőre nézve, és hogy utoljára is, háború esetén Francziaország és Poroszország megtámadhatják. Méltónak tartotta, maga részére arányos díjt szabni. Hosszú meggondolás után, nov. 13-án felelt a czárnő előterjesztésére, midőn mindinkább elmérgesedett az Oroszország és a porta közötti viszony. Chotim városát akarja kerületével, Kis-Oláhországot, Nikápolyt, Viddint, Orsovát és Belgrádot. Belgrádtól a lehető legegyenesebb vonal a Drina öbléig vonva képezné a határt. Istria és Dalmatia, szintúgy Velencze szárazföldi birtokai szintén neki jutnak. [1]) Ezért kész elismerni Dáciát és Görögországot.

Nem soká kellett várni a czárnő válaszára. Az 1783. január 4-iki levélben szivesen belenyugszik azon hódításokba, melyeket a császár »a kereszténység ellenségének« rovására akar végrehajtani. Csak Velenczét illetőleg van más véleményen. E város a háborúban sok hasznos szolgálatot tehet. Azonkívül Moreára és a szigetekre, melyekkel a császár Velenczét akarja kárpótolni, az új görög császárság tart számot. A hizelgések és barátsági nyilatkozatok hosszú sora zárja be a levelet, hogy a »nem«-et elfeledtessék.

József politicai belátásának dicséretére válik, hogy a sok szép szó és igéret nem rejtette el előtte az orosz politika tulaj-

[1]) A levél Arnethnél 169—175. A császár Leopoldnak így ir várható foglalásairól: Mon lot est modeste du côté des Turques et est bien intéressant pour toutes mes provinces par les possessions vénitiennes. Joseph II. und Leopold II. i. m. 140.

donképeni czélját. Kitünt, hogy a czárnő csak értéktelen vad tartományokkal akarja őt kielégíteni és még csak igérni sem akarja részére Velenczét, vágyai főczélját. Kaunitzhoz és Leopoldhoz írt leveleiben egyaránt nyiltan és erőteljesen kijelenti, hogy a czárnő benne »dupe«-t keres és macskát, ki számára kiszedje a sült gesztenyét, de hogy benne emberére akadt.[1]) Kaunitznak kellett őt visszatartania különben válaszával megsérti a czárnőt és felbontja a szövetséget. Általában véve ezen időponttól fogva levelei sokkal békésebbek és szinte örvend, midőn hire terjedt, hogy a porta enged Oroszország követelményeinek, úgy, hogy nem kell többé a béke megtörésétől félni.

Nagy befolyással volt erre mindenesetre, hogy 1783. elején a Bourbon hatalmak és Angolország közt helyreállott a béke. A nyugoti, a tengeri hatalmasságok képesek voltak megint, mint annyiszor megakadályozni a keleti kérdésnek folyamatba jövését. Francziaország, melynek tekintélye a szerencsés béke által annyira nőtt, mind a portánál, mind a császári udvaroknál a béke érdekében hatott. Mihelyt a franczia ministerium szabadabban mozoghatott, márczius 24-én felvilágosítást kért Bécsben az orosz-török viszonyt illetőleg. Udvara kész a császárral együtt járni el, a porta fenntartása érdekében, mely szükséges. Kaunitz kénytelen volt kimondani, hogy az orosz czélt pontosan nem ismeri és a béke érdekében fárad.[2]) Mind unszolóbbá lettek a versaillesi udvar lépései a porta integritásának érdekében. Még a berlini és versaillesi udvarok közeledése is bekövetkezett, mitől a császár leginkább tartott.[3]) Háborútól még nem kellett félni, de előre látható volt a hatalmak olynemű csoportosulása, minő 1789-ben és 1790-ben bekövetkezett, és mely Ausztriát drágán megvásárolt hódításainak elhagyására kényszerítette,

A harcz egész bérének elnyerése így már-már lehetetlenné vált. A két császárság csak ugyan nem volt egyedül a világon.

---

[1]) Kaunitzhoz 1783. febr. 2. L'Imperàtrice n'a d'autre envie que de faire une dupe mais elle ne s'adresse pas au bon poisson pour avaler son amorce. i. h. XXI. Leopoldnak febr. 6. Je ne veux pas être le chat qu'on emploie pour tirer les marrons du feu.

[2]) Kaunitz Vortragja 1783. márcz. 24. Kiadatlan.

[3]) Herrmann. Gesch. d. russ. Staates VI. 64.

Minthogy a nagy terv úgy is dugába dőlt, a császár legelőnyösebbnek hitte, ha megtartva szövetségeseit és nagy eredményre segítve Oroszországot, a törökök félelmétől kicsikar egy méltó aequivalenst.

Szomolnokon 1783. jul. 5-én irt levelében közli gondolatait Kaunitztzal.[1]) E szerint, úgy mint a czárnő Krimiát, ő is nyerhetne területet, mert az európai hatalmak a portát engedményekre birják, hogy nagy háború ne keletkezzék. A belgrádi békét lehetne úgy értelmezni, hogy kis Oláhország, az Unna melletti kerület és Orsova a birodalomhoz csatoltatnának. Ez Franczia országot is kielégitheti, mert tulajdonkép nem ujitás.

Kaunitz remekül kidolgozott, mindenre kiterjeszkedő államiratban adja elő nézeteit már jul. 11-én.[2]) Bizonyos, hogy Ausztria sem maradhat nyereség nélkül, midőn Oroszország terveit annyira elősegiti. A kérdés csak az, előlegesen, vagy utólagosan, szerződés megkötése által vagy a nélkül, foglaljuk-e el az illető területeket. Legjobb volna, ha Francziaország ajánlaná fel az illető területeket mint közvetitő. Ez esetben követelni kell:

1. Kis Oláhországot
2. A Száva mellékeit az Unnáig,
3. Belgrád és Orsova várai lerombolását.

Mindezt nem lehet az 1739-ben kötött belgrádi béke értelmében kérni: az világosan szól. De vissza kell térni a passaroviczi békéhez, mert a belgrádi úgy is érvénytelen,

1. A császár felelősség nélkül kötötte.[3])
2. A porta azóta is barátságtalanul járt el iránt unk.
3. Különben is csak 27 évre szóló fegyverszünet volt.
4. Végre a porta több pontját többször megsértette.

Együtt járna ezzel Szerbiának megszerzése a Timokig, Belgrádot, Sabáczot és Orsovát is lehet kérni, de ettől el lehet állni. Az előadáshoz egy melléklet van csatolva, mely még jobban kifejti e szempontokat. E szerint az a kérdés, hogyan lehet

---

[1]) Beernél 1. m. 134—137.

[2]) Vortrag des Staatskanzlers Fürst Kaunitz 1783. jul. 11. Kiadatlan.

[3]) Hat der Kaiser »*unverantwortlich* abgeschlossen.«

az egyensúlyt megtartani, miután Oroszorszország elfoglalja Krimet és a fekete tengert hatalmába keríti. A porta és az orosz közt előbb-utóbb ugy is háborúra kerül a dolog. De nekünk kár volna várnunk, mert ez alatt Oroszország nélkülünk is elfoglalja Konstantinápolyt. Oroszországé lesz azon esetben az egész haszon, minket pedig Poroszország fog féken tartani.

Azonban most is nagy nehézséggel jár megtalálni a kellő aequivalenst. A pillanat előnye abban áll, hogy mind a török, mind a franczia most kerülni igyekszik a háborút. Oroszországra pedig most bizton számithatunk.[1]) De békés cessió még sem várható. A monarchia érdekeinek leginkább megfelelne: fenyegetéssel, háború nélkül elvenni a kivánt országrészeket![2]) A főczél: a portát fokonkint gyöngiteni, hogy a két udvar azután a kellő pillanatban egyszerre végezhessen vele.

Úgy látszik, ez volt Kaunitz azon terve, melyről a császár Leopoldnak azt irja, hogy nagyon is merész és mindent koczkáztatna. A nyugoti hatalmak közbelépése mellett a porta harczias és bátor politikája is nagy hatással volt az uralkodóra. Sikerült a császárt annak kijelentésére birni, hogy a jelen alkalommal nem szándékozik Törökország rovására semmit a maga részére elfoglalni. Oroszország pedig, felhasználva a kellő időpontot, 1783. juliusban kardcsapás nélkül birtokába vette Krimet. A levelezés és a jó barátság tart ugyan, a czárnő igéri is, hogy minden módon viszonozza jó szolgálatait, de az egész terv mégis egyelőre dugába dőlt. Mig a nyugati nagyhatalmak szabadon mozoghattak, gondolni sem lehetett Törökország feldarabolására. A császár, midőn szövetségre lépett Oroszországgal, megfeledkezett arról, hogy az majdnem megtámadhatatlan és igy bizton hódithat, mig a nagyhatalmak egész ereje az ő államai ellen fordúl és megfosztja őt a harcz és a netáni győzelem gyümölcseitől.

De teljesen még sem mondott le terveiről. 1783. junius 11-dikén indult el Bécsből azon hajó, mely először ért a Vaskapun át a fekete tengerbe. 1784-ben előnyös kereskedelmi szerző-

[1]) Itt ki van törölve: Legjobb volna Moldva és Oláhország, de ebbe a franczia udvar nem szivesen egyeznék. Igy legjobb, ha török marad.

[2]) Mit dem Messer an der Kehle.

dés jő létre. *Pray Györgyöt* 1787-ben Bécsbe hivatta, hogy mindenesetre meg legyen történeti, és diplomatiai kidolgozása azon történeti jogoknak és igényeknek, melyek a magyar koronát több tartományban illetik, mely most török kézben van. [1])

Velenczét illetőleg sem nyugodott mindjárt bele a császár a statusquóba. A velenczei követjelentések azon korból telvék oly adatokkal, melyek kimutatják, mennyire felhasznál a császár minden alkalmat arra, hogy erejét ez állammal éreztesse, melynek hatalma már nem felelt meg hirének. »Mindennap jobban meglehet győződni arról, hogy itt minden észszerű és jogos ok ellen túlnyomó az elv; fenntartani a tulajdon érdeket és a tulajdon akaratot, akármily magasabb és finomabb szempont rovására történik is.[2]) Pedig a velenczei követ, ki így itél, még csak nem is gondolt arra, mily veszélyek készültek ott hazája ellen. Midőn a franczia közbelépés által megszünik a remény Törökország rovására terjeszkedni, a császár Velencze ellen készül nagy csapásra. Csak ide vonatkozhatik egy Leopoldhoz intézett levele, midőn elősorolván azon okokat, mik Törökország iránt békére bírják, így szól: »Meg akarom tartani szövetségeseimet és nyugalmamat, ha csak nem látok lehetségesnek egy nagy csapást és oly nyereséget, mely megéri a háborút. Tudja, hogy más oldalon van az, miről szólok. Szemmel tartom és az első jó alkalommal elnyelem, mielőtt csak tudnának is a vállalatról. Sokkal jobb

---

[1]) Vortrag 1787. jan. 28. »Um auf alle über kurz und lang leicht vorzusehende Fälle mit hinlänglichen historisch-diplomatischen Ausarbeitungen derjenigen Rechte und Ansprüche vorbereitet zu seyn, welche der Krone Hungarn auf mehrere, in dermahligen Fremden, besonders türkischen Besitze befindliche Provinzen gebühren.« Pray beküldi Dalmatiára, az adriai tengerre, Szerbiára, Boszniára és Bulgáriára vonatkozó műveit. Később Moldváról, Oláhországról és Beszarábiáról is készül kidolgozni hasonló értekezéseket. »Ich will dem Pray zur Belohnung für seine Ausarbeitung eine Pension von 400 fl. zu seinen dermaligen Genusse zulegen, unter der Bedingung jedoch, dass er seine Arbeit fortsetze,« irja a császár.

[2]) Dispaccio. 1784. mart. 13. »Ad ogni principio di ragione e d'equitá prevale qui la massima di sostinere il proprio interesse e la propria volontá, á fronte di qualunque piú eminente e delicato riguardo.« Bécsben. Kiadatlan.

csak megvédni azt, mit már elfoglaltunk, mint nagy bajjal hozzáfogni a foglaláshoz.[1]« A hollandus és német viszonyok, II. Fridriknek ujra erélyes politicája, majd a török háború másfelé fordították figyelmét. De a terv soha nem szűnt meg és hét évvel a császár halála után Ausztriáé lett Velencze egészen más viszonyok alatt. II. József tervei történetében kiváló helyet érdemel: a történet kimutatta életrevalóságát.

III.

Nem szellemének egyéni sajátos ösztönét követte a császár a »nagy ügy« tervezésében.[2] Részben államának történeti fejlődése, részben épen a jelen pillanat követelményei szorították őt arra, hogy részesévé legyen II. Katalin nagyszerű és phantasticus szándékainak. Eleven tettvágya irtózott anyja politicájától, mely tisztán védelmi állást foglalt és kinek hogy egy modern szóval éljünk, esetről esetre kellett elbánnia az egymás után felhalmozódó nehézségekkel. Csak egy mód volt, megint erélyesen és önállóan foglalni állást Európában és ezt csak az orosz szövetség nyithatta meg előtte. Éles szeme felfogta Katalinnak és Oroszországnak gyöngéit, nem volt titok előtte, a szomszéd császárság mily fenyegető ellenség lehet és mily megbízhatatlan barát, de ha kényszer-helyzetéből menekülni akart, hozzá kellett fordulni. Hanem ezzel együtt állást kellett foglalnia Törökországgal szemben is, melynek végleges romlását, mint hitte, úgy sem akadályozhatja meg emberi erő. Orientalis tervei csak mintegy halavány visszatükrözését képezik a czárnő világforgató nagyravágyásának. Másrészt ő a török zsákmányban való osztakozásban látja az egyedüli módot arra, hogy Oroszországnak gátot vessen. Az egészben alig van mozzanat, mi személyes érdekét és tevékenységét ingerelné: a részletekkel alig foglalkozik. Körülbelül ép olyan a római terv is: tisztán csak ellenlábasa a Konstantinápolyi phantasiának, egyébb semmi. Velenczét illetőleg már nagyobb

[1] József Leopoldnak. 1783. aug. 10.

[2] Így »le grand objet« nevezi II. József orientalis planumát, bizalmas leveleiben.

személyes részvéte. Itt azonban barátjai és ellenségei egyaránt állják útját, elannyira, hogy az előkészítés első stadiumában már abban kell hagyni az egészet. Személyes politicájára nézve tán jellemzőbb egy, a tárgyat illetőleg az előbbiekhez képest csekély jelentőségű alkudozás története. Az egész mintegy a nagyobb események árnyékában és befolyásuk alatt megy végbe és semmi eredmény nem koszorúzta. De mig máshol mindig külső, gyakran kényszerítő körülmények súlya ellen küzd, itt saját initiativát fejt ki, és oly élénken foglalkoztatta őt az ügy, mint csak olyan szokta, mely saját magától eredett.

»Folytonos elmélkedésemben, mi lehet az állam javára és hogyan lehetne erre nézve tán felhasználni az alkalmat, eszembe jutott, hogy tán a portától ki lehetne eszközölni határaink előre vitelét az Unna folyó forrása és folyása vidékeig.« Így kezdődik a császár egy 1783. jan. 2. levele cancellárjához. [1]) Kifejti az ebből eredő nagy hasznot, kész a szultánnak érte egy milliót fizetni. Vesztegetésre is lehetne fordítani néhány ezer aranyat. Végre felszólítja a cancellárt, adja elő, mily eszközöket tart czélhoz vezetőknek. Látjuk, hogy néhány héttel, miután a czárnő szövetségét egész északnyugoti Törökországnak elfoglalására akarja felhasználni, még mielőtt megérkezett volna nov. 13-iki levelére Katalin válasza, megelégszik a kivánt területnek egy elenyészőleg csekély részével, — Bihács vára kerületével, sőt ezt is pénzen és vesztegetésen akarja megvásárolni. Amott Katalin nagyravágyása őt a felhőkig ragadja, itt nagyon is a földön mozog, a lehető legprózaibb eszközökre számit.

Kaunitz már jan. 4-ikén általában helyesli a tervet. [2]) Várja a czárnő feleletét. Néhány hét múlva, míg a »nagy ügy« lefolyását még ámulva várja Európa, a császár a cancellárt visszatériti az Unnához. Elfogadta a jan. 4. előterjesztés szerint, hogy az orosz udvarhoz kell fordulni, hogy meg kell várni a czárnő fő feleletét, hogy annak vétele után de facto az Unnáig kell nyomulni, míg az internuntius minden követ mozgásba hoz, hogy a porta a foglalást szerződésben jóváhagyja. Az ősz állam-

[1]) Beernél Joseph II. Leopold II. und Kaunitz. 127. l.

[2]) Vortrag vom 4. Januar 1783. Kiadatlan.

férfi kifejti, hogy még lehet várni. Az egyoldalú fellépés csak bántaná Oroszországot, mert azt mutatná, hogy bizonyosnak hiszszük, hogy a háború nem fog kitörni.[1])

A császár erre sajátkezűleg megjegyzi, »hogy erőszak nélkül nem lehet katonai cordont vonni az Unnáig, mert van ott néhány rosz vár. Tehát szükségünk van a porta beleegyezésére, ha véres összeütközést ki akarunk kerülni. Így a portától e terület átengedését vagy eladását kell követelnünk.«[2])

Ne feledjük, hogy ez volt azon időpont, midőn a porta engedékenységének híre terjedt. A cancellár ez értelemben szerkeszti az internuntiusnak, B. Herbertnek szóló instructiót. Valószinű, hogy a porta határjáró bizottságot fog kiküldeni, ezt meg kell nyerni. Hihetőleg a travniki basa áll majd élén. Másodszor: míg a dolog eldől, jobb minden határsértési stb. panaszt »in turbido« hagyni, hogy minél több anyag legyen együtt elégtételt kérni.[3]) Észreveszszük, hogy itt mennyivel behatóbb a tárgyalás, mint a nagy tervnél. A császár ezt legnagyobb dicsérettel jóvá hagyta és különösen figyelmeztet arra, hogy a portától való kérésben bizonyos gradatiót kell megtartani: előbb többet kell kérni, hogy a kevesebbet meg lehessen kapni.[4])

Másnap már Kaunitz nem igen bízik a békében. Törökország engedékenységében nem kételkedik ugyan, de meglehet, hogy a czárnőt az ultimatum elfogadása nem elégiti ki, hanem ujabb zaklatást és akadékoskodást visz véghez, hogy végre is megizenhesse a háborút.[5]) Ezért az internuntiussal csak *praeparatorie* kell közölni az instructiót.

---

[1]) Vortrag vom 21. Januar 1783. kiadatlan.

[2]) A császár apostillája: Die Vorrückung des Cordons an die Unna ist ganz ohne gewaltsame Verhandlung nicht möglich, da befestigte einige schlechte Schlösser alda sind. Also muss dieses entweder im Einverständniss der Pforten geschehen, oder mit einer kriegerischen operation wo blut vergossen würde, es ist also nur die Cession oder der Kauf dieses Terrains von der Pforte anzusuchen.» U. o.

[3]) Instructio és Vortrag 1783. febr. 2. kiadatlan.

[4]) A császár apostillája a febr. 2. Vortraghoz.

[5]) Vortrag, febr. 3. »Mann weiss nicht — ob die Kayserinn sich befriedigen — oder aber neue Chicanen suchen wird, um zuletzt gleichwohl noch einen Bruch mit den Türken zu veranlassen.

Minél jobban elhalványodik a főtárgy a franczia udvar fellépése miatt, annál inkább lép előtérbe az Unna kerülete. A császár siet, hogy valamit nyerhessen, mint Oroszország nyerte Krimet. Kaunitz örvend, ha minél több panasz gyűl össze a porta ellen: annál inkább lesz kivihető az Unna ügye. [1]) Csak a kereskedelmi érdekek mellett lép háttérbe. [2]) November 10-kén a cancellár a kereskedelmi szerződésről írva, mellesleg kérdi a császárt, akar- e még most is egy milliót fordítani az Unna területének megszerzésére, mint az év elején írta. A császár barátságos egyezkedés által kiván az Unna mellékének és Ó-Orsovának birtokába jutni, és 1 milliót szán e czélra — ha olcsóbban nem kaphatók. [3]) Az Oroszország és a porta közt 1784. jan. 8-án létre jött szerződés csakhamar nagyot változtat a dolgon. A mit eddig kicsikarhatni véltek a törököktől fenyegetéssel, most szép szóval igyekeztek megnyerni. A porta már azzal is fenyegetődzött, hogy nyilvánossá teszi az egész ügyet, ha az internuntius abban nem hagyja, mi a császárt, különösen a franczia udvarral szemben, compromittálta volna. E szerint jan. 31-én Kaunitz Herbertet utasítja, hogy mondja, hogy a cessió barátságot szülne a két állam közt, ha pedig nem jő létre, a rosz következményekért a török államférfiakat teszi felelőssé. [4]) A császár újra kifejti, mily hasznos volna a terület, hogy a bosnya marha-kereskedés Zeng és Karlopago felé vezettessék. A kalifa jogait érvényben is lehet tartani. Még is jobb abban hagyni az egészet, mint miatta bajba keveredni. A kereskedelmi kérdésekben azonban semmikép sem szabad engedni. Ily módon Herbert reményli, hogy elérhető a czél, és felhatalmazást kér [5]) Kaunitz ezt megadja és egyútal körülményesen utasítja, milyen sorrendben lépjen vissza, ha szükséges, a követelések egyes pontjaitól. Az

---

[1]) Vortrag von 24 febr. 1783. Kiadatl.

[2]) Instructió Herberthez 1783. nov. 9-én kiadatl. A császár Orsovát már »schlechte Stadt«-nak nevezi mely pestissel fenyeget.

[3]) Vortrag vom 10. November 1783. és a császár apostillája. »Es ist, wenn sie nicht wohlfeiler zu haben sind, die von mir bewiligte Million anzutragen, und da wo es nöthig sein wird, zu verwenden.

[4]) Vortrag von 31. Januar 1784.

[5]) Herbert jelentése 1784. febr. 17.

ajándékokkal takarékosan járjon el. A nagy vezér drágakő-barát, Begledgi efendinek is kell venni valamit. Egyenes vesztegetés bajos és drága volna. A millióból 100,000 frt volna e czélra fordítható. [1])

II. József minden tényéből és rendeletéből kitűnik, hogy a legmagasztosabb felfogások és a legáltalánosabb eszmék mellett a legapróbb részletekre is kiterjeszti figyelmét. Ebben — bármily paradox is — különösen II. Fülöppel mutat szellemi rokonságot. Az említett utasításhoz járuló jegyzete erre nézve tanúságos példát mutat. Az Unna kerületért Orsova s az Unna szigetei nélkül csak fél milliót lehet ígérni. A mi az ajándékot illeti, Seilern gróftól lehetne venni egy nagy solitairet olcsón: a törökök nem igen néznek a kő szépségére, csak nagy legyen. Martius 24-kén a császár újra az Unnára utasítja a cancellár figyelmét.

Az első rémülés után Konstantinápolyban mindinkább túlsúlyra jutott az osztrákellenes irány, noha e kérdésben a franczia követ is eljárt a császár érkekében. Augustus 27-én Kaunitz arról értesiti urát, hogy Herbertet az Unna ügyében elutasították. Nincs mód őket jó szerrel lemondásra bírni. A franczia tolmácsnak a nagyvezér azt mondta: »csak vegyék el erővel, mást úgy sem akarunk.« Boszniában, hir szerint, 80000 török állott készen.

A bajor-belga csere és a hollandusokkal való per akkor másfelé fordították a császár figyelmét. Kijelentette, hogy most háborút nem kezd, annak idején úgy is elveszi. Most kár a figyelmet oda fordítani. [2])

Igy végződött e kisszerű episod, mely a nagy orientalis terv és a bajor-belga csere közötti időt betölti. Nem igen vert fel nagy zajt. A velenczei követ említi egy izben, hogy az angol követtől hallott felőle. [3]) Mégis azt hiszem, jellemző oldalát mutatja a múlt század diplomatiájának. Különösen éles az ellentét, ha Oroszország eljárásával hasonlítjuk össze. Katalin úgy te-

---

[1]) Vortrag vom 5. März. 1784.
[2]) 1784. aug. 27. Vortrag és Apostille.
[3]) Dispacci. 1784. jun. 26.

kinti Krimet, mint József az Unna mellékét, mint vigasztalást azon esetre, ha a nagy tervből nem lesz semmi. Csakhogy a czárnő valóban megteszi, mivel a császár csak fenyeget: elfoglalja szerződés nélkül a terűletet, miután mindent előkészített. Oroszország háta szabad, az osztrák szövetség fedi; a császár birodalmától minden talpalatnyi földet megirigyel Poroszország és Francziaország és ezért vele szemben az akkor oly gyönge porta is bátran foglal állást.

Alig három év lefolyta után kitört a két császárság nagy háborúja a porta ellen. Lefolyása nem tartozik jelen értekezésünk köréhez. De mint nagy áron vásárolt tanúság, tűnnek fel a császár szavai, melyeket a török ellen való táborából, mint az oroszok szövetségese ir: Látom már, hogy az oroszoktól soha sem lehet jót vagy őszintét várni. Az okosság követeli tehát, hogy saját érdekünket tartsuk szem előtt, nem kimélve a szép szót, mivel ők oly bőkezűek. [1])

Dr. Marczali Henrik.

---

[1]) Man hat sich von den Russen nie was aufrichtiges und gutes zu versprechen. Es erfordet also die Klugheit, dass wir nur auf unser eignes Interesse bedacht seyn, und dieses allein nach Zeit und Umständen besorgen, ohne schönen Wörter zu sparen. József császár jegyzete az 1788. jun. 18-iki előterjesztésre.

VIRÁG BENEDEK, MINT TÖRTÉNETÍRÓ.

A magyar irodalom lelkes barátai a múlt hónapnak utolsó hetében [1]) ülték meg félszázados gyászemlékét annak, hogy Virág Benedek hült tetemeit a sír hantjai takarják.

Egy félszázad nem sok valamely nemzet történelmében. Élő emberek emlékezete is fölér még odáig. És mégis az a félszázad, mely a »Magyar Századok« szerzőjének halálától a mai korig lefolyt, roppant nagy változást képes felmutatni nemzetünknek nemcsak társadalmi és politicai, hanem kiválóan szellemi életében is.

A mi korunkban, midőn a magyar nyelv és irodalom kivívta természetes jogait s midőn szabadon teljesítheti magasztos hivatását; most, midőn a Magyar Tudományos Akadémia mellett úgy a szépirodalmi mint a szakszerü tudományos társulatoknak egész serege működik a nemzeti közmivelődés előmozdítása körül: valóban igen nehéz beleképzelni magunkat azon nem éppen rég letünt idők viszonyaiba, midőn ily tudományos egyesületek teljes hiányában, a magyar irodalom és nyelv ügyét egyes buzgó és önzetlen férfiak lelkesedése és önfeláldozó munkája tartotta fel csupán.

Alig vagyunk hajlandók elhinni, hogy a jelen század elején a nemzeti önérzet, a nemzeti hivatás eszméje és a magyar nyelvhez való ragaszkodás majdnem teljesen kihalt népünk kebelében. Pedig úgy volt. Csak egyes lelkes hazafiak érezték az abból származható nagy veszélyt; azok, a kik tudták, hogy önérzet nélkül nincs bátorság; nemzeti hivatás érzete nélkül nincs előretörekvés, nincs haladási ösztön, — szóval akik a tapasztalásból fájdalommal látták a nemzet hagyományos erényeinek pusztúlását.

[1]) Jan. 23-kán halálának, 25-kén temetésének emléknapja volt.

A hazai és európai állapotok kétségtelenül nagy hatással voltak népünk laza gondolkodásmódjára. A múlt század végén lezúgott forradalmi tények, a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében, illetőleg annak ürügye alatt elkövetett garázdálkodások nemcsak Franciaországban, hanem Európa egyébb államaiban s így hazánkban is visszahatást keltettek. A kormányok gyanakodókká és bizalmatlanokká lettek népeik iránt; a folytonos hadjáratok által fölriasztott és kimerített nép pedig apathiába esett. Az alkotmányos viszonyok felbomlottak; megyékben, városokban és községekben csak elégedetlenség és panasz volt hallható; s minél tovább tartott a háború okozta bizonytalanság, annál inkább terjedt el a reménytelenség leverő érzete.

Ily körülmények között semmi sem természetesebb annál, hogy a nemzet jobbjai, kik vérző szívvel látták a régi erkölcsök hiányát, s az ebből eredő bajokat, irodalmi uton kezdték sürgetni a vallásos és nemzeties érzés felköltését, a hazafias szellem megerősítését, mint a melyek által egyedül látták lehetőnek a haza jövőjének biztosítását.

Az a kis irói sereg, mely a nemeslelkű Kazinczy Ferencz körül csoportosúlt, valóban nagy munkát vitt végbe, midőn a nemzeti lélek felébresztését sürgette, midőn lelket öntött a megdermedt nemzet testébe, s ez által lehetővé tette a későbbi nemzedéknek azt, hogy szellemkincseit megőrizhesse.

Ezen kifogyhatatlan buzgalmú bajnokok között nem utolsó helyen harczolt azon férfiú is, kinek emlékezetét ezen Társulat kebelében ezennel felújítani szándékozom, s kit méltán neveztek el kortársai a »nemzeti lélek tüzes ébresztőjének.«

I.

Virág Benedek életéről keveset jegyzett fel az irodalom. Élete zajtalanúl, de nem akadálytalanúl folyt le; mint a patak, mely olykor sziklák között kénytelen haladni, s ha azokon túl van, csendes folyásával áldást áraszt a partjain levő növényzetre. Ha röviden akarjuk jellemezni életét, akkor legtalálóbban teszszük azt saját szavaival, melyekkel az életrajzát kivánó barátainak felelt: »Születtem, szerettem hazámat s dolgoztam érte.«

Született Nagy-Bajomban 1752-ben.

Ifjú korában, mint tanúló, leginkább a régi görög és római remekírók tanúlmányozásával foglalkozott; majd, midőn a papi pályára szánta magát, a bölcsészet és hittudomány lett kedvencz foglalkozási tárgya. Mint a pálosok szerzetének tagja, 1781-ben szenteltetett fel pappá, tehát éppen akkor, midőn II. József császár a vallási türelem biztosítására erős rendszabályokhoz nyúlt. Virág a székesfehérvári középtanodában nyert tanári állomást; ott érte őt 1786-ban szerzetének eltöröltetése, mely körülmény nem kis befolyással volt későbbi szigorú anyagi helyzetére. Ott érték még a franczia szellemi és politicai nagy mozgalmak hírei is, melyek megragadó változások előidézése folytán lassankint a magyar nemzeti élet legfőbb tényezőire fordították figyelmét.

Midőn 1794-ben egészségi okokból sikerült az annyira óhajtott nyugalmaztatását kieszközölnie, Pesten telepedett le, honnét utóbb Budára költözvén, ott egész haláláig, mely 1830. jan. 23-kán következett be, egészen a magyar irodalomnak élt.

Munkásságának nagy részét a költészetnek szentelte, s e téren oly szép eredményt képes felmutatni, minővel azon korban csak igen kevesen dicsekedhettek. Költeményeiben van erő és méltóság, mely az olvasó lelkét felemeli; van hazafias tűz, mely lángra gyújtja a szívet; van erkölcsi tartalom, mely tiszteletet parancsol szerzőjük iránt. Virág, mint költő, a tiszta hazafiságnak, a józan szabadságnak és az igazi erénynek hírdetője volt. Tartalmi és formai tekintetben a classicus ókor költőit oly szerencsével utánozta, hogy őt »a *magyar Horácz*« nevével tisztelték meg, — ami azon korban a költői érdem legnagyobb méltatása volt.

Azonban nem szándékozom ezuttal Virág költészetének fejtegetésébe bocsátkozni. Csak érinteni kivántam jellemző tulajdonait, hogy kimutathassam, miszerint az, ki lantjával a nemzeti öntudat ébresztőjének avatta fel magát, a történelmi mult felkutatása mellett is ugyanazon eszmék által vezéreltette magát.

Virágban megvolt a lélek összhangja. A komoly tudományok közül is azt választotta ki tanulmánya tárgyává, melyet legalkalmasabbnak talált arra, hogy az erényt, a szabadságot és hazafiságot felébreszthesse. Ezért fordult a költészet mellett oly

szívesen a történelem felé; ezért ragadta meg lelkét oly erősen a nemzeti nagy tettek dicsősége, midőn a hazai történetírók munkáit olvasgatta.

II.

Ugy látszik, hogy Virág még a mult század végén foglalkozott azon eszmével, hogy valami nagyobb történelmi versezettel lép ki a nyilvánosság elé. Meg is kezdte a »*Magyarok kijövetelérőL*« szóló hőskölteményt; [1]) de a Magyar Századok írásához, csak e jelen század első tizedében fogott — leginkább Horvát István buzdítására.

Ez a jeles férfiú, ki életének legnagyobb részét a magyar nyelv és történelem régi emlékeinek kutatására fordította, Virág Benedekben látta mindazon tulajdonokat összpontosítva, melyek alkalmassá teszik arra, hogy a letünt Századok felelevenítése által »a következő maradékot a régi atyáknak példáikból hívebb jobbágyokká, lelkesebb hazafiakká és okosabb emberekké formálná.« Ezért könnyen rávette, hogy előrehaladott kora daczára is, fogjon a történelmi tanulmányokhoz. Ő maga megígérte neki, hogy mindenben segíteni fogja, a mit valóban, ritka önzetlenséggel meg is cselekedett.

Ekként Virág egyrészt saját benső sugallatát, másrészt barátja tanácsát követve, erélyesen hozzálátott a források kuta-

---

[1]) Kazinczy Ferenczhez 1803-ban irott levelében mondja V., hogy ő még 1796-ban kérte fel Bacsányit: írna a *Magyarok kijövetelérőL* egy Epicumot; s mivel az nem irt, s mivel ö óhajtja, hogy legyen »aki nemzetünk dicsőségeért ir,« azért ő maga kezdte ilyetén formán:

Rettenetes hadakat, s egy lelkes Scitha Vitéznek
Tetteit énekelem, ki vadon Honjának öléből,
Intetvén az Egek titkos végzéseik által,
E nemes országnak boldog mezejére vetődött.
Tudta, hogy őseinek szép birtoka volna, hogy őtet
Illetné birodalma ezen nagy földnek egészen . . . .
. . . . . .
Jer Hunnia boldog
Angyala! légy Múzsám kalauzza, s ha kedves előtted
E nemzet, ha vitézségén mindeddig örültél:
Kérlek, légy ezután is az ő védője, barátja!

tásához, hogy azok segítségével egy, az eddigi magyar historikusok műveitől eltérő szellemű művel ajándékozhassa meg nemzetét.

Ő ugyan lelkesedni tudott egy Pray, Katona, és Bél Mátyás [1]) nagyterjedelmű művei mellett, de mindig fájdalom fogta el lelkét, midőn arra gondolt, hogy az e művekben nagy szorgalommal összeállitott kincs jóformán értéktelenné válik a nemzet tömegére nézve azért, mivel holt latin nyelven volt írva. Ezért jobban szerette a kisebb terjedelmű, de magyar nyelven irt oly műveket, minők voltak például Bessenyeinek, Budai Erzsaiásnak, Szekér és Kulcsár történelmi dolgozatai. »Tisztelem — ugymond — a deák nyelvet, de többre becsülöm a hazai nyelvet. Amaz holt nyelv, ez élő. Amannak nincsen országa s királya, ennek vagyon. Amaz idegen, ez sajátunk. Amaz a Capitolium dombján győzedelmeskedett valaha, ez Mátyás palotájában uralkodjék ezután.« [2]) A nemzeti nyelv mellett sürgette Virág a hazai szokások, erkölcsök és törvények tanúlmányozását is, mert — ugymond — nemzeti szeretetet szülnek ezek.

Alig lehet valami érdekesebb, mint Virágnak barátaihoz, jelesül pedig Kazinczyhoz, Horvát Istvánhoz, Vitkovicshoz és másokhoz irt levelei, melyek részint a Nemz. Muzeum, részint — pedig az Akadémia levéltáraiban őriztetnek. Ezekben majdnem évről évre és hónapról hónapra követjük az iró kedélyének állapotát, s láthatjuk, mint fejlődik ki e költői lélekben azon gondolat, hogy a történetírás mezejére lépjen, hol — nézete szerint több hasznot tehet nemzetének, mint a költészet terén. »Te csak versificatiora késztesz engemet — irja Kazinczy Ferencznek. —[3]) Mért nem inkább a Századokra? Én ugy vélem, hogy ezek a nemzetnek nagyobb hasznára vannak, mint akármely poéma.

---

[1]) »E napokban olvastam — irja 1803. elején Kazinczynak — Bél Mátyás könyvét *Adparatus ad Historiam Hungariae;* csaknem kedvem jönne magyarra tenni Priscus Rhetort. Én ugy vélem, hogy aki effélékre fordítaná idejét, többet s hasznosabbat tenne, hogysem a Kassai boszorkányozó . . .

[2]) Virág B. levele Pyberhez 1803-ban.

[3]) 1811. febr. 7-kén.

Bizony igen szeretném, ha többen dolgoznának e tárgyban, de nem ugy s oly formán, mint eddig.«

Ő maga soha sem kérkedik tudományával; érzi készültségének hiányos voltát. Szerényen beismeri, hogy aggódik, vajjon munkája, ha napfényre jut, fog-e tetszeni magyarjainak és barátainak? [1]) Beismeri, hogy későn kezdett e munkához, de azt tartja, hogy tanulni és tanítani sohasem késő. Különösen pedig most volt szükség a tanulásra, midőn a mindennapi események ijesztő módon tüntették ki a nemzet tudatlanságát és közönyösségét. Midőn a magyar felkelő nemesség Győrnél megfutott, rettegés szállotta meg a nemzetet, s Virág keserűen kifakadt leveleiben a korcs fajzat ellen, mely tudatlan és gyáva, mely nem ismeri multját, mely csak bor mellett tud lelkesedni és holmi üres proclamatiókban emlegeti csak a hazát, a nemzetet, a szabadságot és a nemzet nagy őseit. »A jó istenen kivül — ugymond — csak az ész és tudomány által tarthatjuk fel magunkat, mert vitézségünk által csak vesztegetjük magunkat.« ... »Vigasztaló bátoritásunkra gyakran hirdetjük: a poharak ürültek és az ágyúk egymásra durrogtanak — azután összejöttünk egy szép mulatságra, melyen a táncz éjfélig tartott ... Igy készülget a mi vitézségünk. Már egynehány proclamatio proclamálta: édes haza, kedves nemzet, szabadság, Hunyadiak, Zrínyiek stb.! Vajha jó foganattal!«

Ilyen hangon irt Virág akkor, mikor Századainak első kötete már közkézen forgott, s midőn már a második kötet volt készülőben. 1809. april 30-kán ezt irja Kazinczynak: »Hazai gondolatimban talált leveled. Mert én folytatom *Magyar Századainkat* s akarom ismertetni. — Nem késő azt tanulnunk, amit oly sokáig nem tudtunk, mert senki által nem tanittattunk. Most érezzük kártékonyságát a tudatlanságnak.«

---

[1]) Pünkösd hetében 1807. ezeket irja Kazinczynak: »Most szüntelen firkálgatok, de in silentio a hazai dolgokról. Sok árkusok tele vannak, melyeket valahányszor megolvasok, gondolom: Ha ez napvilágra jöhet, fog-e tetszeni Magyarainknak, ad-e Széphalminak örömóráihoz örömórákat? S akkor megint irni kezdek és örvendezni annak boldogságán, aki csendes magánosságából a jövendőségre kinéz s tehetsége szerint annak hasznáért is fárad.« ...

Mennél tovább halad munkájában, annál inkább lelkesedik tárgya iránt, s lelkesedését közli közeli és távoli barátaival. »Mily nagy theatrum ez! — irja 1810. máj. 18-kán Kazinczynak — Mely nagy bűne a nemzetnek, hogy elébb nem kezdte a maga nyelvén tanulni ismerni magát, történeteit! Nem tanitottak bennünket; boldogtalan idők!«

Ily lelkesedés mellett nem csuda, hogy ez időtájban csak igen ritkán tér a költészet múzsájához; egész lényét az ősök tetteinek tanulmánya foglalja el. [1]) Olvasgatja a régi krónikákat; kivonatokat készit belőlük és összeveti őket egymással, hogy az igazi tényeket kikutathassa. Kétes esetekben barátainak véleményét kérte ki, és aztán irta meg a maga véleményét.

Igy készültek a Magyar Századok 1803-tól kezdve egész 1825-ig.

Az első kötet után, mely 1808-ban jelent meg, [2]) gyorsan kellett volna következnie a másodiknak. Virág éjjel-nappal dolgozott rajta. Azonban 1810. sept. 15-kén Budán egy bodnárnál tűz támadván, az egész Rácz-város egyszerre lángba borult s a tűz csakhamar a Vizi-városra is kiterjedt, hol Virág háza s benne Századainak folytatása sok más becses kézirattal együtt hamuvá lett. Ez mélyen lesujtotta őt, s arról kezdett beszélni, hogy tovább nem is folytatja történelmi munkáját; de barátainak biztatására [3]) ujra kezébe vette történetirói tollát, bár tudta, hogy e miatt sokan zúgolódnak ellene. A magyarok bejövetelétől egész Zsigmond király haláláig terjedő 4 rész még Virág

---

[1]) Ha olykor egy-egy verset irt, azt elküldte Kazinczynak bizonyságául annak, hogy reá is gondol. 1810. jun. 15-kén irt levelében mutatványul egy Horatiusi ódát közölt vele. »Ezt — u. m. — azért közlöm veled, mert gyakran biztattál, hogy verseket is irnék, necsak Századokat, a miből értem, hogy gyönyörködöl munkáimban, mint én a tieidben. — Századaimban lassanként megyek, mert sokat kell előre olvasgatnom. Nem rég jövék oly helyre, melyről mondhatom: pius est patriae vulnera flere dolor, Lottichiussal tudniillik . . . .

[2]) Magyar Századok IX—XIII. irta Virág Benedek, székesf. megy. pap néhai királyi professor. Budán, 1808. Jelmondata: »Ha nem tudod mit történt legyen minekelőtte születtél, gyermek, vagy.«

[3]) Ilyenek voltak: Madarasi Fer. püspök, Horvát István, Fessler László, Egyed Antal stb.

életében látott napvilágot; [1]) a többit, egész a mohácsi vészig, Toldy Ferencz adta ki, 1863-ban. [2]) A mohácsi vészszel azonban éppen nem volt befejezve a mű, s téves felfogásból származhatik azon állitás, mintha azzal a szerző megerősitette volna a népben már ugyis élő hitet, hogy a mohácsi vésszel a szabadság arany kora örökre szóba szállt volna. Hogy Virág tovább is akarta folytatni művét, s hogy egyes részek a későbbi századokból is már munkába voltak véve, arról hátrahagyott irományai kétségtelen tanúbizonyságot tesznek. [3])

III.

Közelebbről vizsgálván a kezünk alatt levő munkát, azt kell vallanunk, hogy az kétségen kivül haladást jelez nemzettörténelmi irodalmunban, akár a szellem emelkedettsége, akár a tartalom bősége, akár pedig az előadás előnyeinek tekintetében. Elődei, kik a mult század végéig összehordott anyagot felhasználták, kiválóan arra törekedtek, hogy azoknak, kik latinul nem tudtak, hasznos olvasni valót nyujtsanak. Szekér Joachim kiválóan a női közönséget, Budai Ezsaiás pedig a protestans ifjuságot tartotta szemei előtt, mig Kulcsár István megelégedett Gebhardi német művének átdolgozásával. Mind a hárman a népszerűsítő irány hivei voltak; de nem birtak felemelkedni azon tiszta és független gondolkodásra, mely Virág Századaiban oly szembetünően manifestálja magát. Azoknak is az volt a feladatuk, hogy a nemzeti szellemet ébresszék a közönségben; de ugy-

---

[1]) A IX—XIII századok 1808-ban, a XIV. XV. századok 1816-ban.

[2]) *Virág Benedek Magyar Századai.* Harmadik kiadás Toldy Ferencz által I—V. kötet Pesten 1862—63.

[3]) A n. muzeum kéziratai között ily czimet találtam Virág Benedektől: »*Magyarországi hires emberek a XVI-dik században.*« Ebben — ugymond — Ulászló, II. Lajos, Zápolya, Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok alatt élt emberek, kik akár jó, akár gonosz tetteik által híresek lesznek, tárgyai e hazafiui munkának.« A XVII-ik századból is előjegyeztetett Mátyás, II. és III. Ferdinánd és I. Leopold. Sőt a XVIII. századra vonatkozó documentumokat is gyüjtötte már, amint az kitünik egy Kazinczyhoz irott leveléből.

szólván csak a gyengébb és tanulatlanabb rétegre hatottak, mig Virág az egész nemzet felrázója kivánt lenni.

Már fentebb, részint költészetének rövid jellemzéséből, részint leveleiből vett idézetekből volt alkalmunk meggyőződni a felől, hogy minő eszmék lelkesitették őt, midőn a történetiráshoz fogott. Mint historicus is az erény, a szabadság és a honszerelem ébresztője volt. Benne a költő nem jött ellentétbe a történetíróval; még az sem történt meg rajta, ami hasonló szellemeknél gyakran megesik, hogy felcserélte volna szerepét a két különböző feladat megoldásában.

Virág költői lelkesedéssel ragadja meg tárgyát; de a mellett a philosophus nyugalmával fontolgatja az eseményeket. Világosan akar látni, s jóllehet a szeretet, melylyel nemzete iránt viseltetik, erősen vonzza őt a szép és nemes jellemvonások kitűntetésére, igazságszeretete mégis elég erős arra, hogy az árnyoldalakat se feledje el. Ehez képest a nemzet jellemének, s zivataros multjának festése mellett mindig hűségre törekszik. A tényeket akként csoportositja, hogy főczél, melyet maga elé tüzött, t. i. a nemzeti szellem felébresztése, eléressék. Ez a főtörekvés egész előadásán észrevehető; ez adja meg művének azt a sajátságos jelleget, mely oly vonzóvá tette a nagy közönség előtt. »Ha csak magunk nem hozzuk vissza a régi bátor lelket — irja többek között Kazinczynak — ki fújja azt belénk!« Nemzete jelleméről szólva, ezeket irta ugyanazon barátjának: »én nem hiszem, hogy a magyarnak nótája, táncza szomorgó volt kezdettől fogva: ennek a katona, bátor, harczra termétt nemzetnek vig charakterűnek kellett lennie; az is volt; a szomoruságot ráhozta a sok nyomorúság Dobzse Lászlótól fogva.«

Ahol csak a történelmi igazság megengedi, mindenütt védi őseinek jó tulajdonait, s nem szívesen tűri az idegen irók gyalázásait. Mikor a régi magyarok erkölcseiről szól, nem mulasztja el, hogy a német irók túlzásait kellő mértékre le ne szállitsa. »Nem voltak bizony ők oly idomtalan barbarusok — irja — a milyeneknek festették a papok, a klastromi irók, többek között ama nagyszáju frisingeni püspök Otto a XII-dik században.« (I. 44.) Ellenben elismeréssel idézi Leo keleti császár tudósítá-

sát a magyarok jelességéről, s teljes önérzettel teszi hozzá: »Így ítélt a koronás bölcs; ne gondolj a tudatlan irókkal.«

Virág igazságszeretete és részrehajlatlansága nemcsak a kedvező jellemvonások kitüntetésében, hanem abban is nyilatkozik, hogy megróvja a bűnt, bármily magas helyen merül is az fel. Így erősen kikél a fejedelmek ellen, kik az inquisitio eszközeiül használtatták fel magokat. »A királyok magok faggatták — u. m. — fegyverrel saját jobbágyaikat, kiket ésszel kellett volna segíteniek.« (III. 71.) Katonával szemben kárhoztatja N. Lajosnak azon eljárását, melynél fogva a tatárokat fegyveres erővel kényszeritette a keresztény vallásra; mert az ő nézete szerint, csak tanítás által lehet és kell a keresztény vallást terjeszteni. »Lajost — ugymond — ki religiobeli buzgóságból kétszázezer embert oly messze fárasztott s veszedelemre kitett, nem tudom, ki dicsérheti igazán. Vagy abból van érdeme, hogy másokat vallásra kényszerített?« (III. 141.) Prayval szemben erősen megrója Julian bibornokot azért, hogy a békekötés felbontatása által szerencsétlenséget hozott az országra.

Különben az ily országos szerencsétlenségek leírásánál körülményesen szokta Virág kutatni az okokat, hogy aztán kíméletlenül megrovja azokat, kiket akár elfogultság, akár meggondolatlan heveskedés, akár pedig önző dicsvágy vezérelt tetteikben; és hogy az utódokat óvja hasonló szerencsétlenségek előidézésétől. Mikor 1812-ben a várnai ütközet körülményeit kutatta, s az egymással nem egyező források értéke fölött határozandó, barátaihoz fordult, a közvetlen benyomásokat azokkal is közölte, akik különben nem foglalkoztak történelemmel. Igy például febr. 26-káról irta Kazinczynak: »Vitkovics barátunk adta reám áldásodat, midőn én a várnai ütközethez készültem. Tapasztalom, mely keserves dolog legyen a hazai szerencsétlen eseteket előhozni annak, kinek a szíve érzékeny.« S mintha azt akarná mondani, hogy ő szívének érzékenysége daczára is igazságos akar maradni, hozzá teszi: »könyörtelennek kell lennem gyakran, mint a Celsus seborvosának.«

És valóban Virág sokszor könyörtelen volt oly dolgokban is, melyekben azt éppen tőle, mint paptól, senki sem várta.

Szigorú erkölcsi elveinél és szabadelvű gondolkodásánál

fogva kemény kifejezéseket használ az egyházi hatalommal való visszaélések, és a kereszténység palástja alatt elkövetett bűnök ostorozására. Ezért az egyházi férfiak közül sokan felzúdúltak ellene s szemére vetették, hogy a r. kath. egyház, és különösen a pápák iránt igazságtalan, hogy kedvez a féktelen gondolkodásnak s aláássa a régi egyházi ártatlan intézmények tekintélyét. Felhozták ellene, hogy még a protestans irók is nagyobb kímélettel szólnak a római sz.-széknek azon botlásairól, melyek a kor szellemében folytak, s melyeket azon körülmények között más is elkövetett volna.

Ezen vádak azonban, ha a Magyar Századok egész szellemét vesszük, igazolatlanoknak tűnnek fel; mert Virág nem elfogult egyházának múltja iránt. Ő az egyház ügyeit kiváló előszeretettel tárgyalja; az egyházi intézmények gyarapodását gondosan feljegyzi. A királyoknak kiváló érdemül tudja be, ha püspökségeket, apátságokat alapítanak, s általában ha adományozások által segítik elő a nemzet értelmi és erkölcsi gyarapodását. A pápák érdemeit is elismeri ott, ahol magasztos hivatásukhoz képest a közerkölcsiségnek védői, a keresztény szeretetnek ápolói, és a tudomány szelidítő erejének terjesztői voltak. Elismeri érdemeiket ott is, hol az egymással versenyző fejedelmek között közbenjárói szerepet viselvén, a békesség apostolai gyanánt lépnek elő.

De kíméletlen és könyörtelen mindig azok iránt, kik békesség helyett a viszályt, szeretet helyett gyűlöléget tápláltak a nemzet fiai között. Megróvta azokat, kik II. András korában egyházi büntetés terhe alatt követelték magoknak a keresztes hadjáratra begyűlt összeget; megróvta azokat, kik IV. Béla és elsőszülött fia között gyűlöletet és háborút szítottak; kik III. András alatt és után királyválasztási jogot követeltek magoknak Magyarországban; kik excommunicálták a népet, ha az nem akarta elismerni a kivülről küldött királyt; de másrészről fölmentették a férj-gyilkos Johannát minden büntetés alól. Ilyenekben Virág valóban kíméletlen volt; s midőn például Gejza korában a nemzet nem akarta magát alávetni VII. Gergely pápa akaratának, önérzetesen e sorokat írta oda: »büszkélkedve említem azon tanúlatlan s babonás században élő magyar nemes-

ségnek hazája szabadsága mellett őrt álló nagylelkűségét.« (I. 108.)

A babonát, a csodákat és a szenteskedést nem szerette; de midőn az ellen kikél, gondosan kíméli az annak alapját képező vallásos érzületet. Igy például méltányolja a keresztes hadjáratok tulajdonképeni okát, a sz. föld visszafoglalására irányúlt törekvést, de nem helyesli az e czím alatt elkövetett garázdálkodásokat — és ámítást. Kikél Remete-Péter ellen, mivel állítólag egy mennyből hozott levelet mutogatott a népnek; a Magyarországon keresztül vonúlt és garázda kereszteseket »fertelmes buzgóságú csoportnak« s az egész hadat »kártékony szentességnek« nevezte. Hasonlóan nyilatkozik, és pedig gúnynyal, az önostorozóknak »ostoba szentségéről« melynek következtében a »hajdan dicső párduczosok! neki keseredve hányták ruhátalan hátaikra az ostort.« (II. 145.)

Ennyi talán elég lesz annak igazolására, hogy Virág Benedek szigorú erkölcsi érzettel rótta meg mindazt a régi egyházi élet terén, amit ő a valódi kereszténységre nézve károsnak és szégyenletesnek tartott. Tette ezt azonban úgy, hogy a kereszténység örök igazságai iránt egy perczig sem feledkezik meg a kellő tiszteletről; tette tudatosan és szándékosan, nem keresve ezzel senkinek kedvét, s nem rettegve senkinek haragját. Műve elején világosan kijelentette, hogy az olvasó oly dolgokat is fog találni könyvében, a melyek nélkül a könyvet örömestebb látta volna, de ő »a szabadságban született nemzetnek hasonló érzéssel írja meg az igazat.« (4. l.)

IV.

Ezek után, nehogy Virágnak csupán dícséretes tulajdonairól láttassam beszélni, szükséges lesz nehány szóval azon hiányokról is megemlékezni, melyek tagadhatatlanúl a Magyar Századokban előfordulnak, s melyek részint szerzőjük egyéniségéből, részint annak külső viszonyaiból folynak. Ezen hiányok oly természetűek, melyek ma már bármely történelmi művet képesek lennének tudományos értékétől megfosztani. Mert nem elég magában véve a hazafias gondolkodás, nem elég a részrehajlatlan igazság-

szeretet. Szükséges a világmozgató eszmék összefüggésének ismerete, és a tények hűséges előadásához a források fölkeresése és szigorú criticája.

Virág e részben csak műkedvelő volt. Fentebb láttuk, hogy miképen és mi okból lett ő történetíróvá. Ő a közvetlen szükségnek akart megfelelni, ő az apathiába sülyedt kortársakat kivánta felrázni. Tehát sem ideje és eszköze nem volt arra, hogy bővebb tanulmány tárgyává tegye azt, hogy minő összefüggésben vannak a Magyarországban lefolyt események Európa főbb eseményeivel. Hiába keressük nála a keleti és nyugoti befolyás okozatos összefüggését hazánkkal; hiába keressük a politicai intézmények változásának okait, s törvényeinknek keletkezési processusát és alkalmazását. Virágnak ehez nem volt érzéke; de elszigetelt állása és az állami élet mozgató köreitől való távolsága sem engedték meg, hogy mélyebben pillanthasson az események forrongó katlanába.

Azon körülmény, hogy ő nem volt jártas az ujabbkori nyelvekben, hogy nem ismerte a művelt szomszéd államokban fölmerült mély felfogású irók műveit, s kizárólag a latin példákra volt utalva, megfosztotta őt azon lehetőségtől, hogy akár a franczia, akár az angol mestereket utánozhatta volna. De másfelől annál érdekesebbé tünik fel műve, midőn azt egészen önállóan, saját egyéniségéből folyó modorban látjuk megírva. Így kevesebb ugyan benne a tudományos színezet, de annál több az eredetiség a felfogásban és előadási modorban.

A tudományos critica sem képezi ugyan erős oldalát; de nem lehet tagadni, hogy forráskészletéhez képest lelkiismeretesen járt el. Nem egyszer fordul elő, hogy Bonfiniust, Thuróczyt, sőt Prayt és Katonát is megigazítja. A valószínűtlenségeket psychologiai úton deríti ki, míg ellenben a teljesen valótlanokra egyenesen kimondja, hogy az *nem igaz,* a mint azt például a Croy-család származására vonatkozólag és a tatároknak magyarországi időzésére vonatkozólag tette.

Ha két egyforma hitelre méltó forrás eltérő előadása között nem tudja eldönteni, hogy melyiknek van igaza, akkor rendesen mind a kettőnek nézetét előadja, kiemeli mind a kettőnek jellemző tulajdonait, és az eldöntést az olvasóra bízza. Igy például

a várnai ütközet elbeszélésénél Dlugoss és Callimachus eltérő nézetére utalván, ezt mondja: »Olvasd mindakettőt és meglátod, hogy ez (t. i. Callimachus) sokkal nemesebb lelkű, mint amaz.« (V. 61.) A téves történelmi előadásokat, amint másoknál gyűlöli, úgy saját művében is gondosan kerüli. Szerinte »a tudatlanság nyomorúlt tévelygés; annál nyomorúltabb, ha iróktól, kiknek az emberi nemzetet boldogító mestereknek kellene lenniök, terjesztetik.«

V.

Virág előadása tiszta, folyékony és hatásos. Meglátszik rajta a régi római formákon kimüvelt nemes ízlés. Látszik, hogy Tacitus szigora lebegett előtte.

Művének századokra való osztása, az egyes századok elején és végén olvasható általános korjellemzések, és az egyes részek között tapasztalható arányosság tudatos és művészi kéznek nyomait mutatja. — Főczélja lévén az erkölcsi és nemzeties érzés fölébresztése, kiváló figyelmet tanusít oly jelenetek iránt, melyek kiválóan alkalmasak művészi festésre és szemléletes egyénítésre. Szereti a jellemrajzokat, az oktató, lelkesítő és figyelmeztető közbekiáltásokat, melyek egészen sajátságos elevenséget kölcsönöznek előadásának. Nagyfontosságú és ünnepélyes alkalmaknál egész beszédeket ad hősei szájába, melyekben a tettre indító okok ügyesen és ékesen összegezvék. Mikor Álmos vezér honkereső utjában Kievet megostromolni akarja, lelkes beszéddel biztatja szittya magyarjait a győzelemre, utalván arra, hogy az igazi vitézség nem a népnek sokaságában, hanem a szívnek bátorságában áll. »Nem tudjátok-e — úgymond — hogy egy oroszlán sok szarvasokat megfutamit? Ki állhatott eddig ellent a szittyai vitézeknek? Nem ők szalasztották-e meg Dáriust a persák királyát? Nem ők vágták-e le nyolczvan ezer emberét? Cyrus királyt és annak háromszáz harmincz ezerét nem ők ölték-e meg? Minek hozzam elő Nagy-Sándort, annyi országok hatalmas meghódítóját, kit ők rútúl megkergettek. Rajta tehát! serényen harczoljunk; az ellenség sokaságát annyiba tartsuk, mint a legyek sokaságát.«

Hasonló szellemű beszédek fordulnak elő a tatárok és törökök ellen folytatott harczok elbeszélésénél is.

Gyöngédebb természetű tárgyaknál az élet helyzeteihez híven bizonyos drámai szemléletességre törekszik; s költött leirásokkal élénkítette történelmi elbeszéléseit, valahányszor egy-egy meghatóbb jelenet következett; ez által nyert életet a szigorú időrend megtartása és az egyházi viszonyok feltüntetésére beszőtt latin és magyar nyelvű levelek közlésével előidézett egyhangúság.

Nyelvezetében, mely a nyelvcsinosítás azon korában a prósai irály minden kellékét egyesítette magában, még most is van bizonyos kellem. Világos egyszerűség, arányos mondatalkotás, classicai hangzatosság és eleven folyékonyság jellemzik Virág irályát, melyből ép úgy távol vannak az idegen szóllásformák, mint a költői ékesség és szónoki dagályosság czafrangjai.

Ha mindezek után Virág történetirói tulajdonainak főjellemvonásait össze akarjuk foglalni, akkor a következő eredményre jutunk: Virág nem volt valami rendkivüli lángész, aki egészen új irányt adott volna a történetírás fejlődésének; de világos felfogásánál, kimüvelt ízlésénél, kifogyhatatlan buzgalmánál és különösön lelkes hazafiságánál fogva mégis oly művet hozott létre, mely az akkori fejletlen viszonyok között díszére vált irodalmunknak. Mélyebb buvárlat és magasabb történelmi felfogás nélkül élvezhető művet írni csak oly embernek lehet, akinek egyéni tulajdonai varázserővel hatnak korára. Virág nem járta be az ország könyvtárait; nem hányta fel a levéltárak porlepte okmányait; nem töltött éveket valamely esemény igazságának kiderítésénél. Pedig ilyen eljárás nélkül most már történelmet írni absolute lehetetlen. Miben kell tehát keresnünk kulcsát azon különös tüneménynek, s magyarázatát azon paradox állításnak, hogy Virág műve mégis népszerű művé lett, s hogy az ő előtte magyar nyelven írt történetírók műveihez képest határozott haladást jelez? Nézetem szerint azon ügyességben, melylyel ő a jó barátaitól nyert kútfők anyagát egy eleven egésszé tudta alakítani; azon éleseszűségben, melylyel ő a kritikát kihívó kényesebb kérdéseket az olvasó megelégedésére megoldani tudta; azon

hazafias megjegyzésekben, melyekkel ő már az újabbkor szellemének ismerőjéül avatta fel magát.

Virág munkája óta Jászay Pál, Teleki József, Szalay László és Horváth Mihály nagy munkái óriási haladást jeleznek a hazai történetírás mezején. Ezek mellett egész serege lépett fel az új tehetségeknek, kik tagadhatatlanúl nagyobb tudományos apparatussal és alaposabb készültséggel dolgoztak, mint Virág. Vannak történetíróink, kik élesebb szemmel pillantottak a világesemények okozatos összefüggésébe, mint Virág; és vannak olyanok is, ki a nyelv tökéletesedése folytán nagyobb művészettel ragyogtatják a magyar nyelv irályi szépségeit: de nincs közöttük egyis, akinek műveiben a hazafias érzület tisztasága, a férfias jellem szilárdsága és a moralis elvek szentsége hívebben tükröződnék vissza, mint Virág Benedek Magyar Századaiban.

Ez az, a mi őt kiválóan jellemzi.

Az ő egyéni tulajdonai pedig oly neműek voltak, melyek tisztelettel töltötték el kortársainak lelkét; ő lelkesedésének »mennyei lángjai« — Berzsenyiként — Pharus oszlopaként fénylettek a fiatalság előtt. Toldi Ferencz, Bajza József és Szalay László az ő hazafiúi lángjától nyertek ihletet; ő tőle tanulták, hogy miként kell kitartó munkával hagyni nyomot maradékaiknál.

»Barbarus az, kinek a közjó nem örűlteti szivét
És ki tehetségét nem szánja fel annak ügyére.«

Ezt írta Virág Kazinczy Ferencznek 1811-ben, midőn a Századok második kötetét írta. És ő csakugyan a szerint cselekedett. Megérdemli tehát, hogy mi utódok is megemlegessük őt, aki nekünk is élt, mert a költő szavaival élve,

ki kora
Legjobbjait gerjesztve emelé,
Minden koroknak élt.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADALÉK A SERÉDY CSALÁD-TÖRTÉNETÉHEZ.

A kihalt Serédy-család, valamint az evvel beházasodás következtében rokon, és irodalmilag nem eléggé ismert: szentlászlói Kamuthy, petheofalvi Petheo és sárközujlaki Ujlaky-családokra vonatkozó, többnyire a tizenhatodik századdal kezdődő oklevelek nagyobb számmal lévén kolozsvári levéltárunkban elhelyezve, nem lesz talán érdektelen ezek alapján, e családnak néhány más helyről is, kiegészítés végett vett adattal egybeállított nemzékrendi leszármazását, valamint a mennyire kútforrásaink megengedik történetét is közleni. Nincs szándékomban, minthogy nagyobbára csak is családi okleveleinkre támaszkodom, ezeknek történetét régibb időkre vissza vezetni, avatattobbak által ez már úgyis közölve van, a mi itt napvilágot lát, csak hézagot pótol, avagy egyes tételeket kiigazít. — A petheofalvi Petheo családot a tizenötödik század végével kezdem meg — a sárközujlaki Ujlaky családról értekeztem már, a »Századok« 1870 évi folyam. 155-ik és követ. lapjain — a mi a Serédy családot illeti, ennek a tizenhatodik században élő tagját egybekötni nem vagyok képes, és csak is e század végtizedeitől, és a tizenhetedikszázad kezdetétől fogva folyik leszármazásuk szakadatlan lépcsőzete a család kihaltáig, melynek a két utolsó nemzedéke közti meghasonlása és czivodása nagyon szomoru képet nyújt az akkori, bizonyára csak szórványosan előforduló, családi élet belviszonyairól.

Okleveleinkben előfordúló első Serédyek e következendők: Serédy István neje Wárday Klára, fiai: Ferencz, Péter, Gáspár, György és István, valamint leánya: Erzsébet, a Drágffy Magdolnától vett Gőrcsön, Paptelke, Bréd és Majgrád nevű birtokokba bevezettetnek. — Az évszám hiányzik ugyan, de az

időszakot, melyben éltek legalább meghatározhatjuk, a Wagner Károly »Collectanea genealogico — historica« etc. munkája alapján, hol II. Decas 81-ik lapján Wárday Klára szintén Serédy István nejének íratik 1544-ben; hogy azonban a lejebb említendő hasonnevűek, Serédy István és Wárday Klára fiai lennének, okleveleink hiányából, állítani nem merem.

1540 év végével, vagy 1541 év elején Serédy Gáspár felsőmagyarországi kapitány I. Ferdinánd királytól adományúl nyeré: a tokaji, regéczi[1]) várakat, valamint a tállyai lerontott várat, az ezekhez tartozó uradalmakkal együtt. Az 1541 év január 13-áról kelt igtatóparancs következtében történt bevezetésnek egyedűl várparancsnok, Tokaji ruszkai Kornis János az Izabella királyné és fiai nevében mondott ellen.

1546. év martius 15-dikéig, Serédy Gáspárnak öt évi hív szolgálata fejében, a különböző hadjáratokban a zsoldosok fizetésére általa kiadott husz ezer magyar forintnyi követelése a kamara és közte történt elszámolás következtében elismertetvén, ezen összeg fődözésére a már általa birt bazini és szentgyörgyi várak és tartozmányaira tizezer forint, a többi, bárhol Magyarországon az államtól zálogképen neki lekötött uradalmakra szintén tizezer forint felülfizetésképen neki beszámítatván, e tartozás julius 5-éről kelt oklevél nyomán kiegyenlíttetett.

1548. év september 1-én I. Ferdinánd király a makoviczai várat a hozzá tartozandókkal, és a budaméri nemesi curiát tizenhat ezer magyar forintba Serédy György sáros-megyei főispánnak elzálogosítja; neje: Buchinczka Kata volt, később Lasky Albert felesége, meghalt 1561-ben február 26-án.[2])

1558-ban a tokaji várat — az 1541-ben Isabella királyné és fia által tett tiltakozás daczára — a Serédy-családnak birto-

---

[1]) Regécz 1558-ban az Alaghy János kezében volt, ki innen írta magát, halála után özvegyét — neve az oklevélben említve nincs — nőül vette, thaloczi Bánffy Bálint, ki iszákos és korhely lévén, az asszonnyal roszúl bánt, a felkelhetőket valamint a regéczi várbirtok részeit veszteget kezdé Alaghy András, az előbbeni János kiskoru fiának nem csekély kárára, míg ezt, Magócsy Gáspár Thorna- és Bereg-megyék örökös főispánja, mint a végrendeletileg rendelt gyám, Bánffynénak is e közben történt elhalálozásával megsokalván, az egész vagyont a Bánffy Bálint erőszakos markából kiragadva, az elidegenített részeket visszaszerezve Alaghy András kiskorusága alatt, híven kezelé, ki azután hálából, még 1577-ben is ezen várat tartozmányaival együtt a Magócsy kezelése alatt hagyá.

[2]) M. G. Kovachich: Scriptor. rer. hungar. minores I. 115.

kában találjuk. Ugyanis: a néhai Serédy Benedek kiskoru fia János birja, kinek gyámja e vár parancsnoka, az Isabella királyné és fia által rendelt szécsényi Némethy Ferencz volt. E minőségben ekkor vele Alaghy János szövetséget köt, ígérve hogy a kiskorú Serédy János [1]) és szolgáinak birtokait oltalmazni fogja, és ha mégis a fejedelem parancsára ellene küldetnék, ezt tíz nappal elébb véle közlendi. Ez oklevél kelt Regécz várában Bőjtmás hónak 26-ik napján. — Schvendi Lázár császári hadvezér Tokajt 1565-ben február 11-én kiostromolta, hol Némethy Ferencz homlokán talált golyó által esett el.[2])

1573-ban Serédy Ferencz többekkel bizonyos meg nem nevezett ügyben a vajda ítéletével meg nem elégedvén, Maximilian királyhoz fellebezett, ki Bécsből május 4-éről kelt levelében őt megnyugtatva, ez ügyben elhatározását, a vajda ujabbi felterjesztésétől teszi függővé.

1604-ben Serédy István, nővérének az elhunyt Serédy Dorottyának második férjétől Sarmaságy Istvántól született leánya, Sarmaságy Annának gyámja volt. Dorottya első férje nyvedi Horváth Mihály, harmadik pedig feolpeosi Anarchy István volt. — Serédy István 1652 Görcsönről iratta magát, tanácsur, szathmári vár parancsnok, Kraszna és Közép-Szolnok megyék főispánja és az országos ítélőtáblának elnöke volt; ekkor martius 2-áról kelt oklevél nyomán Rákóczy György fejedelem, a szathmári várhoz tartazó hiripi és ivácskofalvi összes birtokokat tizenkét ezer forintért neki és nejének zálogba adá. Meghalt 1657-ben. Neje, szentlászlói Kamuthy[3]) Kata, Kamuthy második Balázs és Zeller Angletha leánya, 1669-ben még élt.

---

[1]) Gregoriancz Pál győri püspök ifjabb Gáspárnak nevezi, azt állítván, hogy Némethy Ferencz erővel fogva tartá. — l. Kovachich i. h. I. 109.

[2]) Kovachich, i. h. I. 122.

[3]) Kamuthy első Balázs, legelőbbször említtetik 1558-ban, a midőn Verancsics Antal egri püspök őt mint tisztviselőjét, a püspöki területen lakó alattvalói által fizetendő pénzek beszedésével, valamint peres ügyeik elintézésével bízá meg. — 1566-ban az egri könnyü fegyverzetü őrseregnek parancsnoka volt — belliductor militum agriensium levis armaturae — Schvendi Lázár ajánlatára 1567-ben september 22-én ónodi várparancsnoknak neveztetett ki, husz lótartásra négyszáz forint, saját személyére száz forint, és tizenkét ingyen lótartási fizetéssel. Ő volt az első ki Erdélybe jött. Neje 1566-ban abádi Szentgyörgyi Erzsébet, Szentgyörgyi Gáspár leánya, 1596-ban özvegy volt; fiait szentlászlói Kamuthy Farkast és máso-

Gyermekei: Ferencz 1641-ben élt, útód nélkül halhatott el; Anna Thoroczkay Mihályné 1694-ben még él, és Benedek. Ez Nagyfaluról irta magát. — 1656 év végével a fejedelem a szászvárosi táborába rendelé, innen száz magyar forinttal zsebében és egy »Medve« nevű fekete paripán a fejedelmet a lengyelországi hadjáratba kiséré; haza térve szerencsésen, atyját már az élők között nem találta; később csatlakozott az elégületlenekhez, és az 1672 év october 26-án vívott győrkei csata után, Erdélybe menekült; magyarországi birtokait ekkor a kamara lefoglalá, és tizennégy évig kezét rajta tartá, míg azoknak egy részét fia Gáspár maga részére felkérte. Ebből azután nagy családi viszály támadt, melyre még alább vissza térünk. 1689-ben birtokai visszaszerzésére beadott folyamodása, melynek előmozdítására Caraffa és az erdélyi fejedelem is közbe vetette magát, kivánt eredményre nem vezetett, mert még 1694-ben tettleg nem bírta azokat. 1688-ban tanácsur és Közép-Szolnok-megye főispánja volt valamint bárói czímet viselt. Meghalt 1698-ban.

Neje sárközujlaki Ujlaky Borbála, Ujlaky György és petheofalvi Petheo [1]) Magdolna leánya, született 1641. év május 2-án,

---

dik Balázst 1602-ben Basta György, az eperjesi kastély és ahoz tartozó részeknek, valamint az arad-megyei javaknak békességes birtoklásában megerősíti, melyeket nekik még Báthory Zsigmond, általok kölcsönzött tiz ezer magyar forintért lekötött volt.

Farkast a szamosujvári várban 1606-ban Bocskay fogva tartá; neje Moyses Kata, elébb Sibrik Gáspár özvegye; fiának Miklósnak neje balázsfalvi Cserényi Erzsétől született egyetlen fia, ifj. Farkas, 1645-ben magtalanúl elhalt.

Második Balázs tanácsur és Doboka-megye főispánja volt; meghalt Drágon 1628-ban septemberben, eltemettetett a kolozs-monostori egyházban 1629. február 22-én (l. Erdélyi történel. Adat IV. 196.) neje: Zeller Anglethatól született fiai mind magtalanul haltak el; leányai közül Kata a fenn emlitett Serédy István neje lett. Okleveleinkben előforduló többi adatok mind ismeretesek, és így azoknak ismétlése felesleges.

A család czímere: lovon ülő két egymással szemközt álló vitéz, a czimertanilag jobbra álló kardot villogtat, mig a másik lándzsa dőfést irányoz ellene; sisakdísz: a koronából félig kinyuló kar, hegyes tört tartván kezében.

[1]) A petheofalvi Petheo-család Nográdmegyéből ered, itt fekszik családi birtokuk: Petheofalva, Kyspestyén, Bolk, mind az Ipoly folyó mellett; bírt továbbá Pozsony, Nyitra, Bars, Heves, Abauj és Zemplén megyékben, később házasság és adományozások után Korodon, Domahi-

anyja tizenheted napra május 19-én e szülés következtében Darán kimult. A szerencsétlenség és családi viszály már bölcsejét környezé, és kevés kivétellel életén keresztül egész a sírig kiséré; ugyanis, midőn atyja anyjának temetési készülődéseivel foglalkoznék, piricsei Josa Mihály a kállai várőrseregnek parancsnoka, feleségének Petheo Annának, valamint az öregebb és ifjabb Pe-

---

dán, Dahrán Szathmár-megyében. A tizenötödik század vég tizedeiben él Petheo Pál, ennek fia Tamás, ennek pedig fia az idősb Imre volt, kinek neje Palojthay Anna, Palojthay Miklósnak Ráskay Susannától született leánya;. fiai: Tamás 1594-ben a korponai várban katona volt, Pál, ifjabb Imre, Miklós, kik az ifjabb Imrén kivül 1615-ben mind életben voltak, és végül az öregebb István. — Ezek közül az ifj. Imrének fia: ifjabb István 1641-ben. Miklósnak két leánya van Anna 1641-ben Josa Mihálné és Klára 1615-ben.

Öregebb István született 1565-ben, 1589-ben még élő atyja öregebb Imrével, a nyitra-megyei Toplicza folyó mellett fekvő zálogba Ráthon nevü ősi birtokukat kiváltani szándékozván, Wáli Pylsperger máskép Czobor Istvánnak az általa e czélra előlegezendő összegért, a kiváltandó birtok bizonyos részét néki leköték. — 1590-ben Báthory István országbírónak aulae familiarisa, 1592-ben pedig titkára volt; — 1608-ban a királyi tábla ülnöke lett — meghalt 1626-ban october 29-én, eltemettetett a darai egyházban november 5-én.

Neje, vinnai és nagy-mihályi Eodeonffy Klára, ifjabb Eodeonffy Kristóf és Ráskay Magdolna — atyja Ráskay Ferencz — leánya, kit 1597-ben vett el, s kitől hat fia és ugyan annyi leánya született, ezek mind ifjan haltak el két leányán kivül. Az egyik, Borbála szül. 1607. augustus 17-én, és Kapy Sándor második neje lett, ezt azonban 1620-ban a Czegléden székelő egyházi szék elválasztá, mivel a Kapy első neje Melith Kata közeli rokona volt; ugyanez év december 1-én férjhez ment másodszor Anarchy Györgyhöz, az Anarchy Péter fiához, és meghalt 1625-ben junius 30-án.

A másik a szövegben említett Magdolna volt; ez született Darán 1623-ban május 12-én, és férjhez ment 1636-ban február 4-én Sárközujlaky Györgyhöz, meghalt 1641-ben május 19-én.

Előfordúl még 1633-ban élő Anna Várkonyi Jánosné valamint Kata Ladányi Jánosné, úgy 1641-ben egy öregebb István, de hogy kiknek utódai nem tudom.

A család czimere: szarvasfő agancsaival, melyek között öt sugarú csillag ragyog, alatta, a mennyire egy 1615. évi pecsét lenyomaton kivehető, korona van elhelyezve; sisakdisz: két agancs, mely minden közvetités nélkül a sisakra van illesztve, köztök az öt sugaru csillag. (Nemzékrendi táblájukat lásd a II. szám alatt.)

theo Istvánnak unszolására, nagyobb számu fegyveres néppel Ujlaky Györgyre rontott, birtokát és ingóságait lefoglalva, őt magát is őrizet alá helyezé; értesülvén, hogy a fentebbiek a szathmári házában őrzött oklevelei és ingóságaira kezeiket szintén reá akarják tenni, őket megelőzendő, october 26-án Szathmárra szökött. E távollétét felhasználva Josa Mihály october 27-én ismét Darára jött, és a kis Ujlaky Borát, a Nyáry Bernáttól kölcsönzött kocsira feltéve a kállai várba szállitá.

Ez eseményt Ujlaky a megyének feljelentve, orvoslást kért; a megidézett Petheo-családbeliek képviselőjök által november 7-én kijelenték a megyei törvényszék előtt, hogy a néhai öregebb Petheo István fiuágban magszakadtával, Ujlaky Györgynek és mátkája, később nejének Petheo Magdolnának, a darai birtokra 1663-ban vett adományozása, az általuk bejelentett óvás következtében érvénytelen lévén, őket illeti, valamint mint legközelebbi rokonokat, a leány neveltetése is. — 1642-ben január 22-én a feleket ismét az említett törvényszék előtt találjuk, hol a kérdéses birtokok felett kölcsönös megállapodás jött létre, és a leánynak tizenöt nap alatti kiadása is megígértetett. Ez mind meg nem tartatván, az ügy ezen állásában közbe veté magát bedeghi gróf Nyáry István felsőmagyarországi parancsnok, főajtónállómester és Szabolcs-megye főispánja, és 1642 év aprilis 3-áról kelt, Ujlaky Györgyhöz írt levelében felkéré, hogy várdai házánál április 23-ára jelenjen meg, hogy az ott szintén megjelenendő Josa Mihálylyal őket kibékíthesse, maga Rákóczy György a fejedelem is, ennek elintézését nagyon óhajtván. Itt azután a béke megköttetett, és a leány kiadatott.

Mind e mellett Ujlaky a béke állandóságában talán nem bízva, támaszkodva, a már régebben kimult apósának az öregebb Petheo Istvánnak végrendeletére, melyben ez gyermekeit és ezeknek utódjait is Rákóczy György gyámságába ajánlá, és a fejedelem beleegyezésének hozzájártával, még ugyan ezen év Szent-Istvánnap előtti hétfőjén, Symándy István választott erdélyi püspök és leleszi prépost előtt, egy nyilatkozatot állitott ki, mely szerént leányát a fejedelem udvarához adva, birtokait is a fejedelem védnöksége alá helyezé. [1])

Borbála hétéves koráig a fejedelem udvarában neveltetett a fejedelemnek 1648-ik évben közbejött haláláig; ekkor az atyai

---

[1]) Ezen eseményeket a »Századok« 1870. évi folyamában már egyszer előadám; azonban újból nyert adatok nyomán okait tudjuk meg a történteknek, s igy azokat ujból röviden ismételni, nem tartám feleslegesnek.

házhoz visszakerült, innen 1652-ben a Serédy István udvarába jött, hol, Serédy Benedek, mint nem egészen tizennégy éves leányt nőül vette 1655-ben február 8-án; a menyekző Görcsönben tartatott, hol a fejedelem II. Rákóczy György is jelen volt.

Tiz gyermeke volt, kik közül az első négy csak hamar egymásután meghalt, a többiek közül Gáspár fia sok szomorúságot okozott neki, s kivel még akkor is a midőn legtöbb oka volt a neheztelésre, a leggyöngédebben levelezett. Ezén eszes asszonynak számos levele őriztetik levéltárunkban, melyeknek minden sorából gyermekei iránti anyai gondoskodása és jólétökért való fáradozása tetszik ki, és mégis midőn özvegységre jutott, fiai minden birtokaitól megfoszták, cseléd számban bántak vele. Az erdélyi főkormányszékhez 1699-ben, birtokai vissza helyezése végett, benyujtott folyamodásában sötét szinekben ecseteli szomorú helyezetét Végre meghalt Darán 1703 év böjtelőhó 27-én. Fiai ekkor. ingóságait szekerekre rakvá bevitték Erdélybe, a testet temetet, len hagyván, míg könyörűlve rajta Gáspár fia temetteté el ugyanezen év junius havában, a szathmár-németi protestans egyházban.

Gyermekei e következendők: lásd az I. sz. táblát.

György, szül. 1655. december havában, meghalt 1659-ben február 2-án.

Kata, szül. 1657-ben január 20-án, meghalt 1659-ben január 22-én.

István, szül. 1659-ben martius 8-án, meghalt 1659-ben martius 14-én.

Benedek, szül. 1670 év december első napjaiban, meghalt 1673-ban február 9-én.

Sofia, ez először férjhez ment Borsán — Doboka-megyében — a Bánffy Gábor házánál 1679-ben január 12-én Rédey Ferenczhez, ki 1684-ben mártius 24-én kimulván másodszor férjhezment Görcsönben 1689. év december 20-án Andrásy Istvánhoz.

Klára, ez Kendeffy Pálné volt, meghalt 1703-ban martius 5-ike tájtt.

Susanna, Perényi Ferenczné, 1699-ben özvegy; második férje Majos István kitől szintén özvegyen maradt el 1704-ben.

Továbbá *Gáspár*, *Péter* és végül *István*, lássuk rendre:

Gáspár, Erdélyben növekedett, mint ifju embert 1685-ben szülői kiküldék Munkácsra a Tököly hívségére, innen egy éjjel kiszökve Szathmárra ment, és a királyi párthoz szegődött. Barkóczy parancsnoksága alatt, a Caprara táborához csatlakozván, Kassa és Patak bevételénél jelen volt, minek következtében Caprara hívségét megjutalmazandó, atyai birtokait, minthogy ez

az amnestialis bizottságnál a kijelölt időben nem jelentkezett volt, kezéhez bocsátá. Kassára vissza térve a katholicus hitet vette fel. 1686-ban junius havában Bécsbe ment, itt érdemeit elősorolva, különösen a katholicus hit fölvételét hangsúlyozva, atyai birtokainak egy részét új adomány czímén visszanyeré; ugyanekkor a szendrői vagy ónodi kapitányság elnyerhetése is néki kilátásba helyeztetett; ennek előmozditására valamint a Tassi-féle birtok megszerzésére, Osztrosiczky Imre bécsi udvari magyar agenst száz ötven forint évi fizetéssel zsoldjába fogadá, és még ez év november 27-éről kelt decretum nyomán az óhajtott szendrői magyar őrsereg feletti kapitányságot is elnyeré; az azért fizetendő ötven tallérnyi tiszteletdíjjal azonban említett agense Bécsből megszökött.

Midőn a császáriak Erdélybe befészkelték magukat, szülői, birtokaikat tőle vissza követelték; ebből nagy felháborodás lett, apa és fiú versenyeztek egymás elleni feladásokban. Serédy Benedek egy memorialét nyujtott be a királynak, melyben fiának maga iránti viseletét nem a legelőnyesebb színekben tünteté fel. E memoríalét le küldék a szepesi kamarához véleményezés végett kéz alatt útasitásban adva, hogy az apát a fiúval békítenék ki, mire ez útóbbi, minthogy atyjának hatalmas pártfogói voltak, hajlandónak is mutatkozott, ha atyja ellene szórt vádjait visszavonja, jóllehet, hogy más felől épen ekkor, még a fiscus kezénél lévő többi birtokok maga részére, való adományozását vette volt eszébe. Gyanum van, hogy atyjának a fiscus által szándékolt birtokai visszaadományozását, titkon akadályozta. Egy kamarai tisztviselőnek missilis leveléből kiderül, hogy bizonyos a levélben meg nem nevezett birtok, 1692 december 17-éről kelt oklevél nyomán — tehát az atya és fiu alkudozása ideje alatt — kilencz ezer forint beírási összeg lefizetése mellett adományoztatott neki, melyből 1696-ban nyolcz ezer forinttal még tartozott, az alatt e birtokot haszonbéri czimen bírta; ekkor azonban a szepesi kamarától szorgalmazva, hogy tartozását letörleszthesse, a Tiszántuli birtokait eladá. — Az említett egyezmény apa és fiu között mikép sikerült, arról értesülve nem vagyunk; azonban a mint a későbbi, szülői és fiu közti eléggé szivélyesen folytatott levelezésekből gyanithatjuk, mind két félnek meglehetős megelégedésével történhetett. — Atyja halála után, fájdalom a czivódás, az osztály miatt, testvéreivel nagy hévvel megújult. A Rákóczi Ferencz mozgalmai alatt, többször felszólítva, hogy azokban részt vegyen, mentségül betegeskedését hozta fel, és helyettest állított; végre meghalt 1707. év elején.

Neje kettő volt, az első 1689-ben Forgách Éva, gersei if-

jabb Petheo Zsigmond özvegye; ez meghalt 1693-ban december elején, kitől gyermekei nem voltak.

A második, Perényi Kata, Perényi János és Károlyi Krisztina leánya, evvel elmátkásadott 1694-ben novemberben, és elvette 1695-ben juliusban; 1732-ben még élt.

Ettől leányai: Klára, báró Thoroczkay Boldizsár neje, 1736-ban özvegy, és 1766-ban még élt, és Krisztina, Melczer János neje lett.

Benedek második fia, Péter, kurucz volt, irományainkban több emlékezet róla nincs.

Benedek harmadik fia: István, Erdélyben lakott 1707-ben. Rákóczi híve volt. Arczban nagyon hasonlított Gáspár bátyához. Neje, Kollatovics Katától született Ferencz nevű fia, atyja halála után ifjan múlt ki, s mint családjának útolsó sarja a Serédy-nevet a sírba vitte. Neje Kollatovics Kata Bethlen György nejévé lett.

Gróf Eszterházy János.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Dr. Schwicker J. H. Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest, 1880.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A szerbek congressusa Temesvárott 1790 évben új stadiumot jelez. A meddig a kivándorolt szerbek Magyarország vendégei voltak, kik csak azért tartattak össze, hogy a császári fegyverek győzelmével régi lakhelyeikbe visszavezettessenek, egész életmódjuk az ideiglenesség jellegével bírt. Csak midőn a történeti események a visszatérhetés reményét végkép elolták, kellett azon feladattal foglalkozni, hogy a szerbeknek állandó lakhelyek jelöltessenek ki. A Kúnságtól kezdve az alsó Duna és Száva partjáig különféle vidékek hozattak javaslatba, azonban soha sem oly értelemben, mintha a szerbek által megszállandó terület megszünnék az anyaország közvetlen része lenni. Ez a monstruosus gondolat csak a temesvári congressuson hangoztatott először, és annak kir. biztosánál báró Schmidfeld cs. altábornagynál pártoló fogadtatásra talált. Ő volt az, ki szemlét tartott az ország azon területei fölött, melyek alkalmasaknak látszottak arra, hogy a szerbek külön tartományává hasíttassanak ki és végre a temesi Bánságnál állapodott meg, mely alig tíz évvel azelőtt nyerte vissza, vármegyei szerkezetét és Magyarországhoz visszakapcsoltatott. Ez az úgynevezett Bánság volt tehát kiszemelve egy szerb tartomány alakítására. A congressus egy másik kívánsága, egy külön illyr-udvari hatóság felállítására vonatkozott. II. Leopold a hozzá fölterjesztett congressusi kérelmeket tetszéssel fogadta, és örömét fejezvén ki a congressus »correct, értelmes, szerény és humanus« magatartása felett, óhajainak teljesítését ígérte.

Világos, hogy a bécsi udvar, nem okúlva annyi tapasztalásson, ismét a régi politicához fordult. A franczia forradalom Europa minden országaiban a szabadság hajnalát hírdeté, és a népek dobogó szívvel lesték az események fejlődését. A bécsi

kormány leginkább a magyar nemzet ébredésétől félt, és azért mint Rákóczi idején, úgy most is a szerbekben keresett támaszt, a neki nem tetsző mozgalmak ellensúlyozására. A temesvári congressus pontozatai közül egy ment teljesülésbe, — felállítatott ugyanis 1791 febr. 20-án Bécsben egy illyr udvari cancellária, azonban a külön terület meliőztetett, mert a magyar országgyűlés józan magatartása a kibékülést a nemzet és király közt lehetővé tette és II. Leopold király, koronázása után Sándor főherczeg nádorrá választatását megerősítette, ki a temesvári congressus által az illyr provincia »helytartójává volt kiszemelve.« Végre érthető mentoúl szolgálhatott a szerbeknek az 1791 év 28-dik törvényczikke, mely Temes-, Torontál- és Krassó-megyének országgyűlési szavazatot engedélyezett a többi magyar vármegyék sorában, és így az ország azon része, mely illir tartománynyá volt alakítandó, véglegesen visszakebleztetett az anyaországba.

A magyar országgyűlés 1791-ben a szerbek honpolgári érdekének jobb szolgálatot tett, mint ködös kiváltságaikért egy század óta folytatott küzdelmeik. Az országgyűlés az igazság szeretetétől le nem szoríttatta magát a múlt keserű emlékei által, a temesvári congressuson ejtett gúnyos és sértő hangok miatt nem féltette méltóságát, hanem az ügyet a törvényhozás tárgyává tevén, megalkotá a 27-dik czikket, mely legelőször biztosított a szerbeknek honpolgári jogokat. Az illyr udvari cancellária felállítása elleni felterjesztései egyelőre még csak annyit eredményeztek, hogy a király az országgyűlés által kifejezett aggodalmakat megkisérlette eloszlatni; de már a következő évben I. Ferencz által összehívott országgyűlés ezen törvénytelen hatóság ellen újra felszólalván, meggyőző okainak érvényt szerezhetett. A király szentesíté az 1792. évi 10-dik czikket, mely az illyr udvari cancellláriát eltörlé, és rövid életének véget vetett.

Idáig terjed Schwicker összefüggő történeti előadása, mely mindenütt világos, mindenütt levéltári adatok fonalán biztosan haladván, alig enged a criticának valahol rést, hogy kételyét kifejezhesse. Munkájában a magyarországi szerbek törekvését, a bécsi kormány politicáját inkább csak a rendelkezésre állott gazdag történeti források, mint saját szavaival ismerteti, és ez által a lehető legnagyobb hitelességen felül, előadásának közvetlensége által is leköti az olvasó figyelmét. Mennyi naivság és álnokság nem párosúl itt sokszor! Mennyi erőszak és hunyászkodás van ugyan egy ügyben!

A politicai történet előadása alkalmat adott szerzőnek arra is, hogy az akkori udvari hatóságok egymás közti viszonyát, azok hatáskörét, és a köztük nem ritkán előforduló ellentörekvéseket,

ármányokat ismertesse. A XVIII. században a nemzet vagy ritkán nyilatkozhatott törvényes úton, vagy ha nyilatkozott is, hangja hatástalan volt, — a politicának sulya ezen udvari dicasteriákban pontosult össze, és mi felette nagyérdekűnek tartjuk megismerni azon tényezőket, melyek e körökben a nemzet sorsára befolyással voltak.

A zárszóban szerző történeti előadását futólagos vonásokban a jelennel köti össze. Helyesen említi, mennyivel biztosabb a szerbek polgári állása, mióta ez törvényessé lett; de azt alá nem írnók, hogy I. Leopold a szerb patriarchaság alakításával előre látó statusférfiúi tettet követett volna el. Láttuk, hogy úgy a mint kezdetben alakult ez intézmény, mennyi bajnak kutforrása volt — csak azért mert benne a politicai ambitió szertelen kifejlődést nyert. Szerző a statusférfiúi előrelátást meglehet csak tekintettel Bosniára és Herczegovinára érti, a hová szerző vélekedése szerint a szerb patriarcha egyházi hatósága ki fog terjedni. Ez útra azonban nem követjük szerzőt, mert e pontnál végződik a történetíró feladata, és kezdődik a politicusé. Mindenesetre bevárandó, vajjon *melyik rész fog a másikra befolyást gyakorolni, mi a Száván túliakra, vagy ezek mi reánk.* Megéltük már, hogy mind úgy történt, a mint gondoltuk.

Végül még egy szót. Elismerjük, hogy szerző őszintén tárgyilagos akart lenni, és több helyen kiemeli a szerbek követeléseinek extravagantiáit, melyek minden állami közigazgatást torzképpé törpítettek volna. De nekünk mégis úgy látszik, hogy a tárgyilagosság felé törekvése — a mint szerző azt felfogja — őt gátolá, az államjog és a nemzet ellen elkövetett bűnöket erősebb körvonalokban emelni ki. Szerző sokat menthetőnek talál, mi a jogérzet előtt nem menthető, és a jó szándék érdekében jónak találja munkáját osztrák patrioticus szavakkal kihangoztatni, melyekre az általa előadott történet elolvasása után nem lehet fogékonyságunk.

Szerző igen sok levéltári anyagot dolgozott fel, de még sem mind azt, a mi hozzá férhető volt, és a mit szerzőnek ismernie kellett volna. Ezt azért mondjuk, mert szerző igazságszeretetéről, és e történeti valóság iránti hódolatáról meg vagyunk győződve. Ha szerző — különben igen szép levéltári ismereteit még jobban kiegészíthette volna, szükségkép máskép nyilatkozik a mult századi szerbek ernyedetlen hűségéről. Nem jó az ilyen phrasist ismételni, mely mint Phädrus meséjében az álarczról mondatik, cerebrum non habet. Már Eugen savoyai herczeg a császárhoz 1703 év december 29-én intézett felterjesztésében Csernovics patriarcha hűsége ellen erős gyanúját fejezi ki. A szerb nép maga akárhányszor fellázadt a bécsi udvar intézkedései ellen,

ha ezek az ő óhajaival és érdekével meg nem egyeztek; így nevezetesen a Tisza-marosi határvidék feloszlásából származó elköltöztetések alkalmával. A katonai szolgálat érdemét, melyet oly sokszor hangoztatott az országos bizottság 1741 évben kellő mértékre szállítá le, midőn a királynénak azt írá: Ha minden rossz, mit a határszéli rácz katonaság okoz, egybevettetik az ő katonai szolgálatokkal, melyeket az államnak tesznek, be kell őszintén ismerni, hogy alig marad egyéb hátra mint a katonai név. Fegyverkezésök fölöttébb hiányos, fegyelmet és szabályokat nem ismernek, és így inkább csak számilag jöhetnek tekintetbe, semmint hasznossági szempontból. Mert ha kinálkozik alkalom számukra katonai szolgálatokat tenni, kényszeríteni kell őket azokra, s mindennek daczára titkon vagy nyiltan kivonják magokat kötelességeik alól.

A nagy-kikindai kerület, mely 1776. évben, mint politicai autonom hatóság lépett életbe, a lázadókkal egyetértésben áll, a felette álló tartományi administratiot nyíltan azzal fenyegette, hogy az engedelmességet tőle megtagadja; és a felséget képviselő cs. kir. biztossal gúnyt űzött, a mely érzületének a tanácsülés jegyzőkönyveiben is adott kifejezést, nem kímélve sem személyt, sem állást.

A múlt század oktalan politicája árnyékát még napjainkra is veté és legjobbjaink közreműködését hívta fel, hogy az állami lét, a valódi szabadság egészségesebb alapokra fektettessék. Vannak kik kívánják, vannak kik reménylik a törvények üdvös hatását, — szerző is ezen két osztályhoz tartozik. Reményekkel azonban nem foglalkozik a történetíró, és ezek nem lehetnek a critica tárgya.

Várjuk be, miként fejlődik a jövő történetíró anyaga, nem fog majd hiányozni criticus utódom sem, Schwicker folytatójának.

Pesty Frigyes.

Oesterreich und Preussen (1780—1790) von G. Wolf, Wien 1880. Alfred Hölder.

Mindenesetre figyelmet gerjesztő körülmény az, hogy a történetirók jelenleg már nem egyedül a legrégibb idők, a középkor, a XVI—XVII. század történelmi viszonyait kutatják, hanem hogy figyelmüket azon időkre is kiterjesztik, melyek közvetlenül a jelent előzték meg.

Nem szenved kétséget, hogy a jelenlegi történelmi irodalomból alaposabb ismeretet meríthetünk a korábbi időkről, mint a XVIII. századról. Azonban az angolok és francziák, mint

igazi politicai életben felnövelt népek, soha sem hódoltak e hibának. Inkább Németországban lehet ezt elmondani, hol a jelennek hátat fordítottak, a nemzeti büszkeség fényképeit egy rég letűnt múltban, a középkorban, keresvén. De a németek is, buzdítva egy Ranke, Sybel, Droysen példájától, felhagytak e káros előítélettel.

Ausztriában pedig egy Arneth, Beer, Vivenot munkái a XVIII. század történelmére igen beható világosságot terjesztettek, s e művekért nekünk magyaroknak is hálánkat kell kifejeznünk, minthogy az osztrák és magyar történelem szakadatlan összefüggésben állanak egymással.

Jelenleg is jelent meg Ausztriában egy mű, mely hasonlóképp a közelmúltra kiterjedő ily nemü történelmi buvárlat.

Wolf G. — nem szabad őt összetéveszteni a hires gráczi tanárral, Wolf Adámmal — Wolf G., a ki ismeretessé tette nevét a bécsi levéltárak története megírása által, most kiadott: »Preussen und Oesterreich (1780—1790.)« czímü művével vállalkozott a II. József uralkodása idejében Ausztria és Poroszország között fennállott viszonyok megismertetésére. Úgy ismerjük ezen időt, mint a Poroszország és Ausztria közt uralkodó mély gyülölet korszakát, mint oly időt, melyre ugy szólván Mária Theréziának Poroszország elleni gyülöletét örökölte. II. József és Kaunitz herczeg egyaránt, a porosz hatalomban Ausztriának legelkeseredettebb ellenfelét tekintették, habár igaz az is, hogy Kaunitz Poroszország elleni gyülöletében császárját még túlszárnyalta, mivel az utóbbi II. Frigyes halálakor hajlandó lett volna szomszédjával békésebb viszonyba lépni, a mit azonban Kaunitz meg tudott gátolni. Kaunitz herczeg dogmája Poroszország megalázása volt, Oroszország és Francziaországgal kötött szerződések segélyével. De nemcsak Ausztriában, még Poroszországban is tápláltak ilynemű ellenséges érzelmeket.

II. Frigyes, porosz király, halála után, a kormány élén, Hertzberg gróf állott, oly férfiu, ki hazáját Ausztria rovására Németország első hatalmává akarta emelni. Ily értelemben működtek a bécsi udvarnál időző porosz követek is, kiknek jelentései tele vannak epével Ausztriát illetőleg.

Semmi sem jellemzi annyira a két udvar közt uralkodó mély ingerültséget mint azon magatartás, melyet a berlini udvar az osztrák követtel szemben tanusított.

Minden oldalról iparkodtak őt elszigetelni; és azok, a kik a császári követtel érintkeztek, lehetetlenekké tették magukat a berlini udvar előtt. Ilyképen tehát a császári követ jelentései tele vannak panaszokkal arra nézve, hogy nem értesülhet semmiről, mivel mindenki kerüli őt. (118. és 140. l.)

Ez az a korszak, melyben Poroszország II. József zavarait fel akarván használni, Magyarországban a forradalmat iparkodott előidézni, mely birodalmunkat mélyen érdeklő mozgalomról, Wolf könyve, bámulatos módon, csak igen kevés észrevételt foglal magában.

Ha pedig Wolf azon igénynyel lép fel,[1]) hogy ez igen fontos korszak történetét előadja, akkor azonnal be kell vallanunk, hogy művét nem tekinthetjük ezen idő történetének. Hiányzik benne a magasabb látkör, hiányzik továbbá a történelmi anyag feldolgozása, a mint az joggal követelhető egy történelmi műtől. Az egész úgy tünik fel, mint egyidejű jegyzékekből készített kivonat, mint diplomatiai jegyzékekből kiszakított egyes helyek sorozata. Sem egy valódi forrásgyűjteménynyel, sem pedig valódi művel nem állunk szemben, és a jelen munkának ezen csodálatos korcsalakja okozza azon kellemetlen benyomást, melyet a könyv olvasása bennünk ébreszt. Mindenesetre sajnálatos hátralépésnek tekinthető, ha az ilynemű történetírás, mint a minőt Wolf itt megkísérlett, a világirodalom kitűnő történelmi művei után, divatba jönne.

A ki ezen korszak történelmét vagy a forrásokból, vagy pedig az irodalomból pl. Ranke »Die Deutschen Mächte« című művéből tanulmányozta, Wolfnál mindenütt nagy hiányokra fog akadni. Mily röviden tárgyaltatik pl. a III. fejezetben Ausztriának Oroszországgal kötött szövetsége; itt mégis csak érdemes lett volna Kaunitznak a bécsi államlevéltárban lévő utasításait Cobenzlhez és ennek jelentéseit a cancellárhoz átkutatni.

A XI. fejezetben egészen nélkülözzük a Poroszország magatartásából eredő befolyását az orosz hatalomra, és ennek folytán az utóbbi birodalom viszszahatását Ausztriára; nélkülözzük továbbá az europai hatalmak Ausztriához való viszonyainak előadását, minthogy ezek épen ezen korszakban bírtak döntő befolyással, legfőkép eme korszak történetének adnak sajátságos érdeket. Valóban majdnem comicus hatást gyakorol, hogy Angliáról, mely egészen Poroszországhoz csatlakozott Ausztriával szemben, és ez által az egész politicának osztrákellenes fordulatot adott, nem hallhatunk többet, minthogy Anglia királya őrültségbe esett és hogy Kaunitz ezen eseménytől Angliához való viszonyainak kedvező átalakúlását várta. (176 l.) Francziaországról pedig, mely hatalommal II. József ezen időben a török bonyodalmak miatt erélyesebb szövetségre akart lépni, csak annyit említ a szerző, hogy Necker a franczia kormány élén állott. (176 l.[2])

[1]) Lásd azonkivül a 198. l. a 2. jegyzetet.

[2]) Lásd előszavát.

Mindenekelőtt nélkülözzük az események benső okbeli magyarázatát. Nem látjuk, minő okból akar Kaunitz herczeg (114 l.) II. Frigyes halála előtt a porosz trónörökössel barátságosabb viszonyba lépni, miután maga a cancellár akadályozta későbben II. József arra vonatkozó intentióit. Nemcsak azt akarjuk tudni, hogy mi történt, hanem azt is, hogy miért történt.

Az előszóban így szól a szerző: »Ich habe den Quellennachweis nur da gegeben, wo die Provenienz desselben nicht klar ist, da er sonst im vorliegenden Falle als überflüssig erscheint.« Ha a szerző legalább elvéhez hű maradt volna! Minden következetesség nélkül idézi néha a forrást, melyre támaszkodik, néha pedig ismét nem idézi; és pedig, ha említi, oly módon teszi azt, melyet aestheticátlan újításnak kell neveznünk. Ha már a felett panaszkodnak, hogy a jegyzetekben való idézés zavarólag hat, mennyivel alaposabb akkor a panasz, ha az idézés a szöveg közepén majdnem algebrai alakban található, mint pl. az 156. l.: »Da der päpstliche Nuntius die Agitation unterhielt (Leopold schrieb an Josef [vergl. Arneth] 19. Juli 1787: »Rome a animé tont ce feu« stb.

Sok helyett legyen elég ez az egy példa.

Más alkalommal pedig, arról tevén említést, hogy II. Józsefet, midőn képes volt betegágyát elhagyni, a híres öt urhölgy meglátogatta (178 l.), idézi ugyan szerző forrását, de épen akkor jobban cselekedett volna, ha forrását nem említi, mivel Wolf Adam, »Fürstin Eleonore von Lichtenstein« czímű művében, a mire hivatkozik, épen az ellenkezőt állítja. Wolf Ádám 215 és 225. l. mondja, hogy a császár, ha Laxemburgban tartozkodott, egyiket vagy a másikat az 5 urhölgy közül elfogadta ugyan, de soha többé mindnyájokat együtt.

Mindenesetre csak lapsus calaminak tekinthető, mikor Wolf 64 l. azt állítja, hogy Katalin orosz császárné Konstantin *fia* számára egy keleti császárságot tervezett alakítani. Tudjuk, hogy Konstantin Katalinnak unokája és nem annak fia volt. [1])

Nagyobb hibának kell azonban neveznünk, mikor Wolf 164. l. azt állítja: »*Gegen den Willen des Kaisers* wurde, bevor der Krieg erklärt war, der Versuch gemacht, Belgrad einzunehmen.« Épen maga a császár czáfolja meg ezen állítást, midőn az 1787-iki év dec. 13-ról kelt levelében következőleg ír Lipót öcscséhez: »Une intelligence que je m'étais depuis cinq années ménagée dans Belgrade, me donnait toute raison de croire que je pourrai surprendre cette place importante et l'importer dans une nuit.« [2])

[1]) Dohm, Denkwürdigkeiten II, 6. l.

[2]) Arneth, Joseph II. u. Leopold von Toscana II, 148 l.

Azonkívül Kaunitznak a bécsi állam-levéltárban őrzött utasítása a legvilágosabban bizonyítja, hogy a porta elleni hadüzenetet addig késleltették, míg a Nándor-Fehérvár ellen tervezett támadás sikerülend. [1])

Csak még arra akarom az olvasót figyelmeztetni, hogy a VIII. fejezet felirata (121 l.) így hangzik: Überschwemmung in Wien. Misstimung zwischen Oesterreich und Preussen stb. A szöveg azonban mit sem tartalmaz a bécsi áradásról. Minthogy a tartalomjegyzék, mely a könyv élén van közölve, sem tesz arról említést, úgy látszik, hogy a szerző ezen áradásról nem is szándékozott szólani.

Azonban nagyon rosszúl cselekednénk, ha a jelen könyvnek csak hibás oldalait tüntetnők fel. Nagyon érdekes, a mit szerző II. József azon tervét illetőleg közöl, hogy ő t. i. egy osztrák császárság megallapításával egészen komolyan foglalkozott volna. Az 1787-iki évben Chersonban másodizben találkozott II. József Katalin czárnővel. Ezen esemény különféle gyanításokra adott alkalmat. A bécsi porosz követ, Podewils, az 1787 máj. 12-én következőleg írt udvarának: »Die italienischen Minister hier behaupten, zu wissen, ich weiss nicht aus welchem Grunde, dass in Cherson die Form festgestellt werden soll, nach welcher der Kaiser den Titel Kaiser von Oesterreich annehmen könnte, da er die Absicht habe, seinen Nachfolger auf den Titel röm. — deutscher Kaiser verzichten zu lassen« (155. l.)

Már 1783 oct. 8-án közölte Podewils elődje, Riedesel, ezen tervet udvarával (87 l.), és még a szász választó fejedelem követe Berlinben, is értesité 1785-ben udvarát e tervről. (88. l.)

A Magyarországban növekvő elégedetlenséget illetőleg a következőt olvashatjuk. Igy nyilatkozott Magyarország felett 1784-iki év jul. 11-én maga Gróf Hertzberg, a porosz minister: »Ich glaube ebenfalls, dass die Ungarn sich unter dem ihnen auferlegten Joche beugen und sich unterwerfen werden, trotz ihres gerechten Widerwillens gegen die despotischen Anordnungen, die der Kaiser soeben in diesem Lande trifft. Die Zustände und Verhältnisse sind nicht mehr so, wie sie im vorigen Jahrhundert waren, und die Unzufriedenen können sich nicht schmeicheln, jetzt mit einigem Erfolge den geplanten Projecten entgegenzutreten.« (100 l.) Ugyanazon év nov. 9. írja a porosz bécsi követ a következőt: »In Ungarn macht man sich auf lebhafte und blutige Scenen wegen der bevorstehenden Conscription

---

[1]) Kaunitz herczeg Cobenzl grófhoz. Bécs, 1788, jan. 6. U. i, bécsi-állam-levéltár.

gefasst und wird dieselbe nur durch Beihilfe des Militairs durchgeführt werden können. Diese Nation ist in dieser Beziehung überspannt, und hat man selbst in mein Haus einen anonymen Brief geschickt, in welchem um die Beihilfe Eurer Majestät gebeten wird.« (101. l.)

Miután pedig II. József kényszerítve volt a magyar koronát Budára visszaküldeni, ezen eseményről következőleg nyilatkozott Podewils, a bécsi porosz követ az 1790-iki év febr. 10-én: »La nation hongroise dit, que c'est à Votre Majesté que ce Royaume doit le changement qui vient d'y arriver, que sans la peur que l'Empereur a des Prussiens cela n'aurait jamais eu lieu.« (199 l.)

Kiváló érdekkel olvastuk a mellékleteket, melyek szép történelmi anyagot nyujtanak. Itt legelőször egész terjedelmében van közölve Kaunitznak: »Mémoire über die Räthlichkeit — — das zwischen uns und Russland nun zu Ende gehende Allianzsystem nicht nur unvorzüglich zu erneuern, sondern auch auf alle mögliche Art fortan bestens zu cultiviren 10. März 1789,« melyből Beer [1]) csak egy részt bocsátott közre.

Wolf ezen emlékiratot keltezi 1789-iki év *március 10-éről.* Miután mind József császár,[2]) mind pedig Kaunitz herczeg diplomatiai utasításaiban[3]) május előtt nem tesznek említést az Oroszországgal csak *maj. 24-én* junius 4-én megujítandó szövetségről, könnyen sejthető, hogy Beer május 10-éről szóló keltezése a valódi, Wolfé pedig téves.

Figyelmet érdemelnek továbbá: »Instruction für den Grafen Reviczky als bevollmächtigen Minister am köngl. grossbritannischen Hofe. 3. April 1786, és a későbbi II. Ferencz császár jellemzése.

Egy bírálat feladata nem lévén, sem egy új könyv minden hibájára figyelmeztetni, sem pedig egész tartalmát közétenni, azon meggyőződésben fejezzük be észrevételeinket, hogy a jelen munkára nézve eleget tettünk, ha minden előitélet nélkül, annak jó és rossz oldalaira egyaránt kiterjesztettük figyelmünket.

WERTHEIMER EDE.

---

[1]) Beer, Briefwechsel Josef II, Leopold und Kaunitz. Előszó XII.

[2]) Arneth, Joseph II. u. Catharina II; József Katalinhoz 1789, maj. 20. 335 l.

[3]) Bécsi állam-levéltár.

A székelyek. Felelet a székelyek scytha-hun eredetüségére. Írta Hunfalvy Pál. Budapest 1880.

Az ötvenes évek elején történt. Egy fiatal történetíró, ki azóta elsőrangú történettudóssá nőtte ki magát, s irodalomtörténetünk megteremtője, beszélgettek együtt. A vita tárgyát Álmos képezte, a »magyarok Mózese.« A mondát Sz. K. — mert ő volt az — megtámadta s Toldy védte. Érvet czáfolat követett s végre Toldy mintegy bevallva, hogy miért védi azt fájó érzéssel, mondá: »de mikor olyan szép az!« — »De ha nem igaz!« felelte Sz. K. s ezzel befejezte a vitát. Önkénytelenül is ez eszmecsere jutott eszünkbe, midőn e polemicus irat végén e szavakat olvastuk: »halhatatlanok a mesés hunok, halhatatlanok a mesés skythák, mint halhatatlan maga a mese is. Ámde a történelem nem mese.«

Valóban, a történelem nem mese. Ez axiomát nem tagadják a székelyek hún leszármazásának védői sem, sőt védik azt azzal az erős meggyőződéssel, hogy történelmet írnak, s bizonynyal védni fogják azt Hunfalvy röpiratának olvasása után is, sőt védni fogják azt épen e munka velősségeért.

Nem feladatunk tűzetesen hozzászólani e fontos kérdéshez, csak jelezni akartuk, hogy Hunfalvy e munkája a vitát újabb stadiumba terelte. A mit az Ethnographiájában elmondott, azt bővebben, részletesebben kifejté itt. Nem a részletekkel bajlódik, hanem hozzá szól a dolog meritumához: még pedig nyelvészeti és történetírói szempontból. Egy kis polemicus bevezetés után, párhuzamot von a magyar és székely nyelvjárások közt (II. f.) sőt bevonja tanulmányába a csángókat is, kiket székelyeknek vall. Azután áttér a történelem tanúságaira — (III. f.) felkeresi, hogy mikor van emlékeinkben először szó a székelyekről, kimutatja a hasonlatot a székely kenéz és soltész telepítések közt, kimutatja a szláv nyomokat a régi székely-földön s röviden vázolja a székely intézményeket. Kikérdezi egyaránt »a hallgató és valló történelmi igazságokat.« Legszebb és legtanúlságosabb része egészben is szép és tanúlságos tanúlmányának a IV-ik fejezet, mely a mondákról szól, — magyarázatja annak, hogyan származott a hún-scytha-székelymonda. Különben e munkának egészben is érvelése világos és átlátszó, okoskodása tiszta és logicai, előadása élénk, és stylje szép és tárgyhoz mért. Különben úgy hisszük, e kérdésben e szó aligha lesz az utolsó — még egy sereg részlete van e kérdésnek, mely e röpiratban nincs és nem is lehetett megemlitve. A skythaság a kérdésnek csak kis részét teszi — s azt bizony bizvást lomtárba lehet tenni. A fő a székely-telepítés kérdése — s aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy a polemia ezután e körül fog forogni.

—i —r.

A körmöczi régi kamara és grófjai. Krizskó Pál. Budapest. 1880. (Akadémiai értekezések. VIII. X. 1879. Tört. oszt.) 8r. 64. lap.

Krizskó Pál urat, mint szorgalmas oklevélbuvárt, s olvasott történetkedvelőt tanúlták ismerni a M. Történelmi Társulatnak Körmöczbányán megfordúlt tagjai. A tót irodalomban már volt bizonyos neve, midőn magyar nyelven is megkísérté érvényesítni ismereteit. A »Századok«-ban jelent meg nehány igen alapos és használható czikke. Jelen tanúlmány hosszasabb búvárkodásnak a gyümölcse, s tárgyánál fogva sokkal fontosabb, semhogy hamarosan végezhetnénk vele.

Kezdjük a munka méltatásán.

Elcsépelt, s bírálatokban százszor elmondott phrázist mondanánk, ha a cultur-történeti tanulmányok fontosságát emelvén ki: bevezetésképe mű fontosságát hangsúlyoznók. Krizskó úr egy darab pénzügyi történetet adott. Kikutatta szorgalmasan Körmöczbánya városa levéltárát, az anyagot elég formásan adja elő, úgy hogy a feldolgozó s a tárgy iránt érdeklődő kielégítésre találhat. Krizskó a levéltári adatok segélyével sok dolgot hozott tisztába. Igy például bebizonyítja, hogy a Corpus Jurisban is bennfoglalt 1342-iki körmöczi-kamara bérletben említett Hypolit mester, voltakép Leupoldus, Lipót »magister machinarum per Ungariam comes camerarum in Kremnicia.« Sok ismeretlen részletet közöl a Zsigmond idejebéli bánya viszonyokról. A kamara történetét 1548-ig viszi, amikor Pehem Bernát kamarai főispán halála után, az alsó-ausztriai kamara vette át a körmöczi fölött is a vezérletet. Szorgalmas búvárkodásra mutat a munka végén a körmöczi ispánok, alispánok, bányabírák és egyéb hivatalnokok névsorának összeállitása. Szerző, jobban mondva összeállító; e munkálatával oly feladatot teljesített, melynek nézetünk szerint minden törvényhatósági, vagy magán-levéltárnok tisztében kellene állani. A történeti kutatás terén — hiába erősítgeti nehány földolgozást tüzesen sürgető »absolute« bíráló — nem sokkal többre mentünk, mint csak a régészet is. Sok mindenféle látott ugyan napvilágot: becses, nem becses vegyesen, pontosan és pontatlanúl kiadva, de az ország történeti anyagának statisticáját kellene előbb constatálni. Mint a régiségeknél a lelhelylyel, ugy itt a történeti kutatás terén azzal kell tisztába jönnünk, *hogy hol, mi van?* Ezt tehetnék képzettebb levéltárnokaink vagy érdeklődök, mint Pozonyban teszi Rakovszky, stb. Ezért üdvözöljük e munkát s kifogásaink legnyomosbikát, magunk gyöngítjük azzal, mikor azt tételezzük fel, hogy szerző »A körmöczi régi kamara és grófjai« czím alatt nem akart egye-

bet adni, mint a körmöczi levéltárnak I. tomusából a kamarát illető oklevelek összefüggő előadását.

Szerző müvében vannak hiányok, s hibák is. Nem tekintjük az apróbbakat, hogy a comes cameraet kamaragrófnak nevezi, holott annak kamaraispán a neve, nem tekintjük a helylyel-közzel előfordúló irálybeli fogyatkozásokat — úgy sem az a czélja a munkának, hogy ebben fényeskedjék — szerkezeti hiányokat kell constatálnunk. A t. szerző a publicált s tárgyának keretébe vágó munkálatokat vagy nem ismerte, vagy nem fért hozzájuk. Munkájában a hiba nem is abban van, amit mond, hanem inkább azt sajnáljuk, amit el nem mondott. Említi Heym grófot, mint kamara-bérlőt, arról azonban nem tud, hogy Lipot mester 600 márkáért már 1335. martius 26-án bérbe vette a körmöczi kamarát, ugyancsak az 1342-iki bérleti szerződésben foglalt ahhoz hasonló föltételek mellett. A 24. lapon azt állítja, hogy a »quarting« nevű pénz Zsigmond korában előforduló ispánok alatt veretett. A Széchenyi-féle Cat. appendixe 166. lapjáról megérthetni, hogy már Mária korában verték a quartingot, melyből 400 ment 1 ℔ frtra. Az V. László és Mátyás korabeli valutaris adatok hézagosak s azokat a Teleki-féle Okmánytárból szépen kilehetett volna egészíteni. Szerző beszél a XV. század végén Schayder Péter kamaraispánról (40. l.); Sch. Péterről s a körmöczi kamara bevételeiről a Brüsseli Okmánytárban találhat vala elég adatot. A 44. lapon említi, hogy a bányavárosokat 1524-ben átveszi Mária királynő s előadja, aztán az alkudozásokat, Mária régimejét s a kiegyezkedést, János király állapotait, de hogy voltakép miért vette át Mária a bányákat sehol arról szó nincs. S ez speciális munkánál nem »sub intelligitur« kérdés. Meg kellett volna mondani, hogy hitbér fejében, még pedig 1522. feb. 2. kelt egyesség alapján birta azokat Mária, s csak így lehet a bányavárosok ekkori állapotát megérteni. Mária királynő alkudozásiról Ferdinanddal a körmöczi kamara tárgyában szerző nem sokat tud mondani, erre különben az adatokat máshol kellett volna keresnie.

Azonban ezzel csak jelezni kivántuk, hogy szerző becses munkája a körültekintőbb feldolgozás által csak nyer vala: érdemeit előbb már teljesen méltányolván reméljük, hogy nemsokára a gazdasági, vagy társadalmi élet egy más ágát fogja összeállítni a t. szerző, a rendelkezésére álló gazdag tárházból: a körmöczbányai levéltárból.

Thallóczy Lajos.

I. A váradi regestrum (1209—1235-ig) írta dr. Vajda Gyula főgymn. rendes és egyetemi magántanár. Budapest. Athenaeum 1880.

II. Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Írta Csánki Dezső képesített gymn. tanár. Budapest. Weiszmann testvérek 1880.

Két kis történeti munka fekszik előttünk, melyekről nehány szóval kívánunk megemlékezni. Az *egyik* Vajda Gyula műve, mely a híres váradi regestrumot részletesen ismerteti s ezzel jó szolgálatot tett azoknak, kik a regestrummal személyes ismeretségben nem állanak, de a ki a regestrumot kútfőképen akarja használni, aligha megelégszik Vajda művével; mind a mellett nem lehet elhallgatni, hogy szerző az egész művet szorgalommal és figyelemmel, úgy szólva vegytani elemeire szedte szét s mintegy rámutatott, hogy mi minden van benne, egyenként mind drága szerei a történetírás nagy mesterségének. Kis munkáját három főrészre s az első részt V., a második részt II. fejezetre osztá.

Az első rész, A. a regestrum tulajdonságai I. kiadványai, II. keletkezésének ideje, III. tartalma, IV. Irálya, szerkesztője, V. Hitele.

B. A regestrum cultur-történelmi becse. I. Mint kútfőnek használata és ennek méltatása. II. A regestrum: dús magyar névtár.

C. A regestrum 3 kiadványának *olvasási* különbözetei.

Szerző ha nem is tökéletes felosztással, de elég érdekesen mutatja be a munka tartalmát, mely, mint tudjuk, csak a Martinuzzi-féle kiadásban maradt ránk, s ez szerepel mint architypum, épen ezért az *olvasási* különbözetek merőben alárendelt jelentőséggel bírnak.

Még csak egy szót, az ily tárgyú munkát sokkal díszesebb módon kell vala kiállítani, mert ez a hitvány papirosra, elmosott betükkel nyomott s egész külső formájában a jeles nyomdát épen nem dícsérő kis munka pár év alatt szét fog zülleni.

A *másik* mű, melyről szólunk, némileg meglepetés, mert új nevű írót mutat be, ki, úgy látszik nem is akarja kezdeténél fogni a dolgot, hanem egyenest a jó írók seregébe akar lépni. Fejérpatakynak a pannonhalmi apátság leveléről — Szalaynak az Árpádkori városok történetéről — Károlyi Árpádnak a nagyváradi békéről —, Schillingnek a római királyság elenyésztéről, — Thallóczynak a Lucrum Cameraeről írt munkája, melyek mind önálló tanulmány érdekes termékei, úgy látszik, idővel méltó társra fognak találni Csánki Dezsőben. Napjainkban az ipar és kereskedelmi tanulmányok vannak divatban, még pedig nem úgy, egy-két adat s főként Corpus juris articulusai után készített hangos combi-

nátiókban, hanem a már megjelent okiratok összesé adatainak felölelésével s fáradságos és gondos összeszedésével s felhasználásával s hogy véletlenül ép ily fiatal irókról emlékezém meg, nem mulathatom el megjegyezni, hogy: nem kell sokat írni, hanem jól, alaposan és szépen; úgy kell írni, hogy a felelősség minden szóért elvállalható legyen még 25, vagy 50 év múlva is s hogy a mi megiratott, azt a jelenkor gyönyörrel olvassa s a jövő nemzedék biztosan támaszkodhassék rá. Csánki műve a mai történelmi és irodalmi szinvonalon áll s bár óhajtandó lett volna, hogy némileg közvetlenebb viszonyba lépett volna a nagy királylyal és kormányával s hogy műve minden részét mint egy közelébb hozta volna hozzánk, mint például a *Vásárok* leirásánál tette — hol az akkori viszonyok és fejlődés majdnem kézzelfogható.

A mű öt részre oszlik s zárszóval végződik. I. rész. Pénz- és hitel-viszonyok. II. A szállítás eszközei. Mértékek. III. Vám- és Harminczadügy. IV. Vásárok. Belkereskedés. V. Kereskedelmi főút vonalok; külföldi kereskedelmi forgalom.

Nem szándékom se részletes ismertetést, se minden részletre kiterjedő birálatot irni. Csakis egy pár futólagos megjegyzést akarok tenni. Az V. részt a kereskedelmi utakról hiányosnak találom — aligha Ballagi Aladár barátunk is, meg lesz elégedve vele, — sokkal részletesebb, alaposabb és pontosabb kidolgozást óhajtanék ép amaz elég régi korból, hogy aztán a további korszakoknak alapúl szolgálhasson, pl. alig hihető, hogy Regensburgból, mely a Dunapartján fekszik, a kereskedők a Vágvölgyön jöttek volna hozzánk. (38 l.) Továbbá a keleti utvonal leirásánál (31 lap) oly utvonal állomásai számláltatnak el, melyeken az út nem mehetett pl. Gyula-Fehérvár Dévára ez még lehetséges, de onnan Almásra (akár Kis- akár Nagy-Almásra határozottan vissza felé kellene menni egész napi járó földet Gyula-Fehérvár mögé) nem lehet kereskedelmi utat traceirozni. E két Almás a Maros jobb partjától nehány órányira fekszik; Vajda-Hunyad sokkal lejebb a Maros balpartjától jó két órányira s innen nem lehet utat folytatni a Maros mentin stb.

Irónk stylusa folyékony, világos, s elég magyaros és csak két észrevételem van, a megromlott hirlapírók és jogászok módjára, ő is használja ezt a szót *folytán*, még pedig a botrányosan rossz értelmében, de csak kétszer vagy tán háromszor pl. a városok társulása — és fejedelmi kegy *folytán*, Velencze győzelmei *folytán*. Én is bemutatok egy pár folytánt, a hol helyesen van használva; pl. Egy utazó így ir: az út *folytán* jobbra-balra csinos villák s mulató-kertek váltották fel egymást. Valaki így beszél: a múlt január *folytán* nagy hideg volt; a nyár *folytán* meglátogatlak; a jövő hét folytán elutazom stb. Bátor vagyok kérdeni a

mű irójától, hogy a városok társulásának, a fejedelmi kegynek, a velenczei győzelemnek van-e folyása? Az én nézetem szerint nincs; s a folytán (folytában összehuzva) szó ilyetén használása helytelen, logicátlan s a nyelvérzék teljes hiányára mutat.

A másik szó (a 22. lapon) e tételben fordul elő: a mint másutt *említénk* — itt úgy kell mondani: a mint másutt *említők*.

Egyébaránt irótól elvárjuk, hogy legközelebbről Zsigmond s aztán Mátyás korát is, ily módon s a mint a dolog természete hozza magával, még bővebben, minél hamarább ismertesse meg.

d—s.

Capitulum ins. Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum Ep. olim Ss. Salvatorem. Instar Manuscripti, Posonii 1880. 8-adr. 336 ll.

A rövid előszó aláírása tudatja e becses munka szerzőjének nevét. *Rimely* Károly kanonok az, kinek korábbi időből egy más, ugyancsak becses munkát is köszönhetünk: a bécsi Pazmaneum történetét, mely a 60-as évek óta látott világot. Akkor szerző a bécsi Pazmaneum igazgatója volt, s mint ilyen érezte szükségét, hogy az intézet történetével megismertesse a közönséget épen úgy, mint most, midőn mint pozsonyi kanonok káptalanjának történetét állítá össze. Szóval a mely állásban van, szereti annak múltját megismerni, s ha már egyszer maga megismerte bemutatja a közönségnek. Igaz, hogy e művet csak mint kéziratot mutatta be, de úgy hisszük, hogy a nagyobb könyvtárak birtokában meglévén, az író közönség még is, mint forrást fogja használni. Sokszor hangsúlyoztuk, hogy nagy, igen nagy szükségünk van minél specialisabb monographiákra. A ki behatóbban foglalkozik a történetírással sokszor találkozik olyan egyház- vagy helytörténeti kérdéssel, mely az általa fölvett tárgygyal szoros összefüggésben áll. Szerencsés, ha már a kérdést valamely monographia tisztába hozta — ha nem: akkor magának kell egy czélján kivül eső tárgyat egész részletesen áttanúlni. Jelen munka e tekintetben is megfelel feladatának. Irodalmunkban jelentékeny hézagot pótol. Legnagyobb részben levéltári kutatásokra levén alapítva, úgy, hogy az, ha a káptalani levéltárnak nem is teljes kiaknázása — hisz az nem is volt szerző czélja — de annak megismertetése levén s alaposan és criticával levén dolgozva méltán a forrásmunkák közzé számláljuk. Hogy azonban necsak forrás munka legyen, ahoz egy kivántatnék: adja ki szerző magyar nyelven is. Adatait oly jól csoportosítva s oly gonddal tudta feldolgozni, hogy magyar nyelven kiadva érdekes olvasmánya lesz a történetkedvelőknek.

Gentz und Cobenzl. Geschichte der österreichischen Diplomatie in den Jahren 1801—1805. Nach neuen Quellen, von Dr. August Fournier. Wien 1880.

Nem nagy, de új és eddig nem ismert adatokban annál gazdagabb monographia ez, mely a nagy-napoleoni korszak történetére a luneville-i békétől 1805-ig új világot derít. Szerzője magántanár a bécsi egyetemen, a Sickel-féle történeti iskolának kiváló növendéke s a osztrák történetírók fiatal nemzedékének igen tehetséges tagja. Egy aláírás és kelet nélküli emlékiratot kapott de Vaux bárótól, melyet ő Gentz munkájának ismert föl. Ugyanaz az emlékirat volt ez, melyet Gentz 1804 sept. 4-én János főherczegnek nyújtott át. Ez emlékirat átolvasása Fourniert további kutatásokra ösztönzé, s így született e munka, mely a tárgyalás alá vett korszakot új adatok alapján, új világításban tünteti fel. Jól, tanúlságosan írott munka, s a mint az olvasó érdekes lapjain elébb-elébb halad, s olvassa főként azt az erőteljes határozott emlékiratot (a függelékben), mely úgy szólva ítélet az 1803- és 4-iki osztrák politica ellen, és látja az ingatag, erélyességre képtelen Ferencz mellett az ifjú főherczeg minden szépre ésnemesre fogékony jellemét, önkénytelenül az a kérdés merül föl, békében minő más sorsa lett volna a birodalomnak, ha helyette akár melyik testvére ül trónján? Így bizony igen is hajlandó az ember igazat adni Pittnek »azok a bécsi urak egy évvel, egy sereggel és egy eszmével mindig hátra vannak.« Annak, ki mélyebben szeret amaz időkbe tekinteni, ajánljuk e munkát.

A Békés-vármegyei mivelődéstörténeti Társulat Évkönyve. 1878/9. Szerkeszti Zsilinszky Mihály. V-ik kötet. B.-Csaba 1879.

Egyike a legjobban szervezett vidéki társulatoknak a Békés-megyei. Életrevalóságának sok jelét adta, ama vidék történetírásának hasznos szolgálatot tesz, jól rendezett muzeumával, mely már is kezd képe lenni a vidék múltjának, gyűléseivel és kirándúlásaival, mely az érdeklődést a közönségben ébren tartja s évkönyveivel, melyek monographiájának tárházát képezik. E jelen tartalmas V-ik kötetet *Göndöcs, Fraknói, Haan, Hampel* és *Zsilinszky* gazdagíták mind ama vidékek multjára vonatkozó dolgozatokkal. Van benne egy nagyobb monographia is: Gacsári: Füzes-Gyarmati krónikája. A kötetet a társulatra vonatkozó hivatalos közlések zárják be.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MART. 4-ÉN tartott választmányi ülésen Ipolyi Arnold elnökölt. Ezen ülés, nem mint rendesen a Kisfaludy-teremben, hanem az Akadémia kis-termében tartatott meg, igen nagy számu és fényes közönség jelenlétében, úgy, hogy ezen épen nem »kis« teremben ülő és álló közönség a legutolsó zugot is betöltè. Egyetlen felolvasás tartatott: *Bogisich* Mihály tagtársunk a »keresztény egyház ősi zenéjé«-nek derék szerzője érkezett az »ős magyar zenéről« s felolvasását zene-mutatványokkal kisérte. Tulajdonkép e régi magyar Tinódy-féle hangjegyeket oldotta meg, még pedig egészen eltéröleg attól, mint Mátray bemutatta; a XVII-ik századi magyar egyházi zenéről kimutatá, hogy míg a protestans egyházi zene a franczia mintákat vette át, a kath. a magyar őszenét tartotta fenn. Bogisich értekezése szépen és gonddal van irva, az általa felállított új tétel igazságát világosan és mindenki által megérthető modon mutatta ki, — de leghatásosabban zene mutatványai győzték meg a hallgatót. Midőn ő, épen úgy a Tinódy-féle dalokat, mint az egyházi énekeket szép erős csengő hangon énekelve s kitünő zongorán kisérve bemutatta: az ember ismerős dalokat hallott — s midön egy ilyen ének után azonnal a dalformát is bemutatta, melyben az máig fenntartá magát, állításának igazsága mindenki előtt tisztában állt. Felolvasását s előadását folytonosan az elragadott közönség részéről a legzajosabb elismerés és tetszésnyilatkozat kisérte.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokká megválasztattak: *Tisza-füredi régészeti egylet*, (aj. Tarczaly E.); *Evang. tanintézet*, Felső-Lövőn, (aj. a titkár); *Bildhauer* József, (aj. Balia Ödön); *Pless* Mór, (aj. Pálffy Sándor); *Tóth* István, *Pálh Lipót* Imre, *Thurinszky* Károly, *Katona* Lajos, *Wutz* Albert, (ezeket ajánlja Vikól János); *Kercser* Károly, (aj.

Szmatlik István); *Körömy* Árpád, *Borovszky* Samu, *Pőcz* János, *Kajaba* Lajos, (ajánlja Vikol János.)

Ezután titkár jelenti, hogy *Koncz* József társulatunk tagja, mint a ki tudvalevőleg a gróf Teleki-család levéltárának rendezetlen részét rendezi újabban két jelentést küldött be. A levéltár ezen része bámulatosan egészíti ki a levéltárnak már korábban rendezett részét — s folytonosan újabbnál újabb kincseket hoz napfényre. Tofaeusnak, Matkónak, Tothfalusi Kis Miklósnak, Komáromynak, Csulay püspöknek egész csomagokban kerülnek első levelezési, számadásai. Sok új nem ismert levelezés került elő a XVI-ik századból. De mind e kincsek közt a legnevezetesebbek közé tartozik a *Pécsy* Simon által eredeti zsidó nyelvből fordított Biblia, mely magának Pécsy Simonnak fogalmazványában maradott fenn. Pécsy Simonnak Lugossy által ismertetett szombatos énekei nagy feltűnést okoztak irodalmunkban — e nyelvemlék a legbecsesebbek közé, mint Biblia-fordítás a legjobbak közé tartozik. Értékét meghatározni nem sokára módjában lesz nyelvészeinknek — mert Koncz másoltatja társulatunk számára. A választmány nagy köszönettel fogadta tagtársunk szíves fáradozását, s elhatározta, hogy köszönete hivatalos alakban küldessék meg neki, azon megjegyzéssel hogy a kilátásba helyezett másolatot szívesen fogadja. Egyszersmind, elhatározta, hogy e nevezetes emlék fenmaradásáról az Akadémiát értesíteni fogja.

Nagy-Szombat városának levéltárából kivett levelek közül még egy párnak másolatával egyik tagtársunk nem készülvén el, a titkár megbízatik, hogy e leveleket haladéktalanúl szerezze vissza.

A pénztárnok bemutatja múlt havi számadását. E szerint a

bevétel volt	1879 frt	02 kr.
kiadás	194 frt	— kr.
pénztármaradék	1685 frt	02 kr.

Végül zárt ülés tartatott, melyben a múlt évből fennmaradt tagdíj hátralékok behajtása iránt történt intézkedés.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Akadémiánk II-ik osztályának febr. 9-én tartott ülésében, egy már hosszabb idő hallgató tagtársunk tartott előadást. *Torma* Károlyt értjük, ki a »Limes Dacicus«ról értekezett. Torma legjelesb epigraphu-

sunk, folytonos összeköttetésben áll a külfölddel: Mommsennel s a bécsi tudósokkal — és nevét külföldön jobban ismerik, mint nálunk. Értekezése, mit bemutatott, tárgyánál fogva új volt s a külföldön bizonnyal nagy figyelmet fog ébreszteni, mert a római birodalom egy részének Daciának alig ismert határait állapítja meg. Lássuk értekezésének kivonatát:

A királyhágón-túli részek rómaikori emlékeinek földirati tekintetben kétségkivül legfontosabbika ama feliratos fogadalmi-oltár, melyet értekező 1858-ban Alsó-Kosályban (Szolnok-Dobokamegyében) lelt. A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének 827. száma alatt közölt felirat olvasása a következő: „*Deae [Nem]esi reg[in(ae)] Val(erius) Valen[tin]us b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis), [miles] le(gionis) XIII. [g(eminae)] Gordi(anae), aed[il(is)] col(oniae) Nap(ocae), a(ntiquis) cens(ibus) subsi[g(narit)] Samum cum reg(ione) [tr]ans val[lum i]mp(eratore) d(omino) n(ostro) M. A[nt(oni)o] Gordi(ano) Augus[to et A]ciol[a] co(n)s(ulibus) X. [kal.] . . . . . .*“

A Kr. u. 239. évben III. Gordianus uralkodása alatt kelt feliratban a *Samus* — a mai Szamos vize — s a *vallum* vagyis a sánczolat, árok, töltés neveztetnek meg, illetőleg az mondatik, hogy Valerius Valentinus napocai aedilis a Szamost vagyis átvitt értelemben e folyó mellékét a vallumon túli regióval azaz előtartománynyal a régi adólajstromokba felvette, a mit mai szólásmóddal így fejezhetnénk ki: Valerius Valentinus Dacia e részének új adóösszeírását elkészítette s hogy ezt teljesíthette, Nemesisnek egy ara votiva felajánlásával hálálta meg.

Mi volt természetesebb, mint hogy e felirat merőben ismeretlen vallumát felkeresni és ha lehet megtalálni azok kötelességévé vált, a kik a királyhágón-túli részek rómaikori emlékeivel foglalkoznak. Értekezőnek 1862-ben sikerült a vallumot a Szilágyság és Erdély határán megtalálni s irányát kijelölni. Vizsgálatai eredményét az Évkönyvek XI. kötetének 2. darabjában tette közzé. Hat ismeretlen castrum stativum helyfekvését — köztük a Dacia egy részének nevet adott Porolissumét — s a Kis-Sebestől Tihóig vonuló vallum irányát jelölte ki e közleményben, melynek alapján Dacia addig merőben ismeretlen északnyugati részének rómaikori térképe összeállítható lett. Értekező helyjelöléseit a külföldi és belföldi szakirodalom helyeseknek találta, s habár nem a vallum létezése de az alsó-kosályi feliratnak a censusra illetőleg annak subsignalására vonatkozó kitétele miként értelmezése iránt Mommsen a Corpus Inscriptionum Latinarumban teljesen tisztába jöni nem tudott: értekező meghatározásai Dacia e részének földiratára nézve értékesítettek is.

Újabb időben azonban Ortvay Tivadar l. t. »Dáczia és Moesia területén« czímű közleményében értekező abbeli véleményét, hogy a kimutatott vallumot a rómaiak Dacia limeseül épitették, vitatván azt

állitja és kivánja bizonyitani, hogy e vallum nem római hanem barbar mü, s e véleményéhez csatlakozik Römer r. t. is »Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie stb.« czím alatt megjelent művében.

Nem csupán ez okért, mert hisz a vallum római voltát annak ismételt bejárása nélkül is lehet vala értekezőnek védelmeznie s bizonyitania, de főleg a végett, hogy a vallum monographiáját teljesen biztos, autopticus adatok alapján oly módon készithesse el a mint az a caledoniai, britanniai és germaniai limeseket illetőleg már rég megtörtént: a vallum pontos vizsgálatára szánta el magát s a valóban fáradságos munkát 1879 nyarán létesitette is.

A limesnek ugyanis Kis-Sebestől Tihóig terjedő mintegy 60 kilometernyi hosszú s a Meszes-hegyláncz gerinczén folyton nagy erdőségeken át vezető vonalából 19662 lépés vagyis mintegy 15 kilometernyit vizsgált meg s mért fel; közvetlenül a vallum agerén fekvő 25 propugnaculum romjait fedezte fel s nehányban próba-ásatást tétetett; a vallummenti hadútak irányát meghatározta; a limes északkeleti elkanyarodásánál levő Porolissum óriási erődítvényeit tüzetesen megvizsgálta; a Szilágyság legnagyobb részét elfoglalt regio transvallumot, melynek határait a Réz- és Bükkhegység alkotta, kijelölhette; a szilágy-nagyfalusi tumulusokban valószínűleg a metanasta jazygek, Dacia északnyugati szomszédjai nyomaira lelt; a limes környékén több barbarkori tanyát constatált; s effelett Napoca s Porolissum környékét, illetőleg agerét átvizsgálva Dacia nehány érdekesebb pontján felirat- és régiségtani kutatásokat tett.

Vizsgálatai eredményét egy terjedelmesebb monographiában állitotta össze, melyben a Limes Dacicust, irányát t. i. és szerkezetét nyomról-nyomra ismerteti s azt a caledoniai, brittanniai és germaniai limessel hasonlitván össze azokat az eltéréseket igyekszik kimutatni, melyek a daciai vallumot amazoktól megkülönböztetik; a vallumot a tiszaduna-melléki úgynevezett római sánczokkal valószínüleg összefüggésben levőnek mutatja ki s e vonalban jelöli meg Dacia nyugati limesét, mely ekként a Dunától a Nagy-Szamosig vonúlt; kifejteni törekszik, hogy Daciát, melyet Trajanus a Dunától észak felé azért ékelt a barbarföldbe, hogy mint hadászati alapból először Pannonia inferior határait északnak fel a Karpátokig, majd meg Daciáét keletnek Moldova felé kiterjeszthesse, ekként szoritván északnak a római birodalom alkalmatlan barbar szomszédjait s adván az imperium e részének biztosabb határokat, de mert nagyszabású tervét utódai létesíteni nem tudták, a rómaiaknak Daciát a mind nyugtalanabbá vált szomszédok ellen nyugatról és keletről erős védvonallal kellett e beékelt s így hadászatilag határhegyei daczára sem igen előnyös helyzetében megerősiteni, mely védvonal nyomait a duna-szamosi és a székelyföldi vallumban lelhetni meg; hogy Dacia nyugati vallumát, melyet

valószinüleg már Antoninus Pius kezdettt rakatni hihetőleg a Severusok fejezték be, tán épen Severus Alexander; hogy a Dunának délre kanyarodásától, Vácz tájáról a Tiszáig vezető csörszárokban, mely a Berettyó irányában a daciai limessel valószínüleg érintkezik, alighanem azt a vonalat szemlélhetni, a meddig Trajanus terve szerint Dacia-Pannonia határai ki lettek volna terjesztendők, a mely esetben Dacia Pannonia inferior keleti közvetlen szomszédjává válik s északról mindkettő egyenesebb határokhoz jut vala; mindazt feltüntetni igyekszik, a mi Dacia limessel való megerősítését Trajanus utódai alatt szükségkép követelte; s végül több a limes mellékén lelt felíratos emléket s régiségtárgyat ismertet és a Sebes-Váraljánál feküdt castrum és vicus nevét állapítja meg, mely *Resculum vicus Aficaenorum* vagy *Afigaenorum* volt

A JAN. 23-án tartott összes ülésben a régészeti bizottságnak egy nagy horderővel bíró indítványa tárgyaltatott: kérje meg az Akadémia ő Felségét engedje meg, hogy a szent koronát, az Akadémia által kiküldendő bizottsága megvizsgálhassa s róla rajzokat és photographiákat készíttethessen. A Dugonics, Horányi, Decsy stb. féle rajzok, leírások nemcsak, hogy nem felelnek meg a tudomány mái színvonalának, de nem is jók. Sőt még a Bock-féle kitűnő rajz sem teljes és talán nem is correct. Meg kell végre állapítni, mi e koronából a Sz.-Istváné s mi a Gejza-féle? Pulszky egy melegen tartott beszéde s gróf Lónyay igen tapintatos felszólalása után az Akadémia lelkesedéssel karolta fel a közvetítést s minthogy az engedély megadását ő Felségétől reméli megnyerhetni, ki is nevezte ez esetre a bizottságot, mely *Ipolyi* Arnold elnöklete alatt *Henszlmann* és *Pulszky Károlyból* álland.

SZEMLE A FOLYÓIRATOK FÖLÖTT.

AZ »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ«-ből a II-ik füzet bemutattatott az Orsz. régészeti társulat febr. 24-iki ülésében s ez is igazolta az elsőhöz kötött reményeket. Az archaeologiai czikkek becsét kétségtelenül fokozza az, ha rajzokkal van kísérve: érthetőbbé, világosabbá teszi. Számos a szövegbe nyomott képen kivül 8 tábla van hozzá mellékelve, s ezek érdekét emeli, hogy az egytárgyúak csoportosítása által az összehasonlítás s meghatározás lehetővé tétetik. S csak helyeselhetjük azt is, hogy a külföldi irodalom legújabb termékeiről közlött ismertetésekhez is vannak rajzok csatolva: a nagy közönségre nézve azok hozzáférhetlenek — így legalább a momentuosusabb dolgokkal megismerkedik. Ilyen többi közt a firenzei rézmetszet a XV-ik század közepéről, mely kitünően sikerült

reproductio. A szöveg is gazdag és tartalmas mint a rajzok: nemcsak, hogy a jelesebb régészek — Hampel, Torma, Pulszky Ferencz, Henszlmann, Czobor, Dobóczky — egész sorával találkozunk, hanem maga a tartalom is mondhatni változatos. Képviselve van a római régészet, érmészet, pecséttan, a keresztyén archaeologia, ismertetve vannak, még pedig tűzetesen és behatóan a hazai leletek egy oly tanúlságos és körültekintő czikkel, mint a rákos-palotairól írott. Figyelemmel van kísérve a külföld, s az egyveleg aprósági sok érdekes tudnivalót közölnek az olvasóval. Van olyan is, mi szomorítólag hatott ránk: cz a Montenuovoféle érem gyűjteményről szól. Ez a gyűjtemény a legnagyobb és legnevezetesebb azok közt, mely európai vásárra került. A magyar osztály benne 12,000 darabbal szerepel — melyek közt sok igen ritka, nagybecsü, tán egyetlen példány is van. Szerencsére az átalános biztositó társaság adott a muzeumnak 150 frtot — s így, miután saját, sokfelé igénybe vett költségvetéséből csak keveset fordíthatott rá, ez is vehetett. »*Íme a hazai politica* összefüggése a *hazai érmészettel!*« jajdúl fel Hampel úr, megemlítvén, hogy egy csomó nagybecsü dolgot a külföldnek volt kénytelen átengedni. Bizony a politica drága dolog, s a korteskedés sokba kerül . . . . nem jut mükincsek vásárlására. No majd visszaváltjuk egyes darabjait kétszeres áron, — úgy mint: Nagy István kéziratgyüjteményét.

— Az Egyházmüvészeti Lap 2-ik száma épen oly tartalmas, mint az első. »A kehely« czím alatt egy nagyobb tanúlmány kezdetével találkozunk, mely az őskeresztyén üveg-kelyhekről szól, tiz ábrával van ellátva, s alapos és tárgyát kimerítő dolgozat. Érdekes a kethelyi plébánia oltárkövéről adott leírás is, melyhez 3 ábra szolgál. A többiek részint alkalmiak — mint Haynald bibornok alapítványa az egyházi festészet emelése érdekében — részint apró közlések. Minden az archaeologiával foglalkozónak, ajánljuk e füzetek megszerzését.

— A Figyelő I. füzetét Endrődi Sándor nyitja meg egy tanúlmánynyal Dugonics Andrásról, mely tulajdonképen azon kicsinylő felfogással szemben, melyet Bodnár Zs. nyilvánított a Dugonics-ünnepély alkalmával, méltányolja e férfiu irodalmi állását. Jakab E. befejezi Kazinczy és Toldy levelezésének ismertetését. Dr. Ferenczy Zoltán a kuruczvilág énekeit ismerteti. Úgy látszik, egy hosszabb tanúlmány kezdete, s valódi hazafi lelkesedéssel tárgyalja azon kor költészetét, s hozza kapcsolatba a történet eseményeivel. Csaplár Benedek közöl egy részle-

tet Révay életéből eredeti kútfő-tanúlmány alapján. A II-ik füzetben Endrődi, Ferenczy és Csaplár folytatják megkezdett műveiket. Új s minket közelről érdeklő közlemény a dr. Heinrich Gusztávé »Boccacio XVI-ik századi költészetünkben.« A renaissance ezen kiváló írója iránt a külföld érdeklődése naponként növekszik: csak a múlt évben is több kitűnő monographiát írtak róla. Valóban időszerű volt nálunk is vizsgálódás tárgyává tenni az ő hatását irodalmunkra. Heinrich e munkát avatott tollal végezi — ez első közleménye a Gismondáról írt költői beszélyt taglalja, melyet Enyedy György vétetett át irodalmunkba.

— A Philologiai Közlöny új díszesebb alakban jelent meg. A historiai részt Ábel Jenő képviseli benne, ezen fiatal tudósunk, ki a humanismus magyarországi történetét tanúlmányozza s e füzetben is igen érdekes részleket közöl. Ilyen Georgius Polycarpus kalocsai érsek életrajza, ki Vitéz János kortársa és barátja s kitűnő humanista tudós volt. Továbbá Janus Pannonius halálának helye, mely Horvátországban Medve várában történt, s végre Garázda Péter életéhez adalékok. Igen érdekes irodalomtörténeti tanúlmány a Szilasi Móré »Mikes Kelemen«-ről, melyben meggyőzőleg és részletezve kimutatja, hogy Mikes Kelemen levelei nem voltak sem Napló mint Abafi, sem emlékirat, mint Toldy hiszi, hanem voltak — levelek a minek maga is címezi. A II. és III. füzetben *Heinrich* G. a magyar csisiokrúl értekezik. A múlt évi IX-ik füzetben ismertette a Csisio-Janust átalánosan, — most áttér a magyar csisiora s tüzetesen ismerteti a Peer-Codexben a Székely István-féle kalendáriomban valamint az 1580, 1590, 1592 s 1620-ban megjelent csisiokat s pontos összevetés és kutatás után arra az eredményre jut, hogy Székely István és Heltai önállólag jártak el a magyar csisio készítésénél. E füzetekben míg Ábel közöl egy adalékot Bonfini életrajzához továbbá egy szittya nyelvtöredéket, mely Tzetzes János Theogoniájában maradt fenn. Gazdag tartalmú s igen ügyesen szerkesztett folyóirat.

— A Ludovica Akadémia Közlönyében Geőcze István folytatja »Vázolatok a hadügy történelmi fejlődéséről« czímű czikkét.

— A vidéki folyóiratok közül a *„Történelmi és Régészeti Értesítő“* szerkesztőt cserélt. Ezen folyóirat, mint tudják olvasóink, a történelmi és régészeti társulat közlönye. Miután a társulat eddigi titkára: Miletz István Budapestre történt áthelyezése folytán megvált titkári hivatalától, a folyóirat szerkesztését az új titkár Pontelly István vette át. A szer-

kesztö egy rövid előszóval a társulat tagjait közreműködésre szólítja fel, hogy Dél-Magyarország ismeretét közös erővel annál sikeresebben mozdithassák elö. A füzet beosztása maradt a régi. Az első nagyobb czikk Böhm Lenárttól van: »Öt megerősített pont az Aldunán« czim alatt, — mely öt pont Kaonicza, Drenkova, Kurvingrád, Sztarics, Svinnicza. Ezt követi Pontellytöl »A tatárjárás előtti magyar kővárak az archaeologia és történettudomány mai álláspontján,« melyben szerző összeállitja a kérdésben nyilvánitott nézeteket s maga egészen a Czobor Béláéra helyezkedik. A Tárcza nagy része a társulati ügyekkel foglalkozik.

— Az Erdélyi Muzeum első számában veterán tudósunk: Hodor Károly Bács falu ismertetéséhez adatokat közöl, s a korán elhunyt Nemes Elektől egy czikket kezd meg (melyet a II-ik füzetben be is fejez): Báthory Endre bibornok fejedelem megöletése s annak előzményei czim alatt, s végül meleg szavakat szentel a derék ifjúnak, kihez ismeröi egy pár megjelent értekezése után annyi szép reményt kötöttek.

— Az »Új Magyar Sion« januari füzetében Békesi Emil fiatal tudósunk szép apparatussal s nagy gonddal irt »Adalék a legrégibb magyar szentirás korának meghatározásához« czim alatt. Úgy látszik nagyobb és tüzetesebb criticai vizsgálat kezdete ez, melyre még vissza térendünk.

— A Magyar Protestans Figyelö I-sö füzete hasonlókép szentel nehány lapot egyháztörténeti kútfőknek. Fördös Lajos közöl egy pár érdekes adatot a kecskeméti ref. egyház jegyzőkönyvéből, melyből megtudjuk, hogy a kecskeméti ref. egyház kormányzatában a presbyteri rendszer — daczára a nagy mozgalomnak, mely a megelőző 20 év alatt a prot. egyházakat oly nagy mértékben elfoglalta — csak 1668-ban hozatott be: addig az egyházat is a városi hatóság kormányozta. A II-ik füzetben *Dobos* János közöl egy szellemesen irt czikket a kérdésről hova lett Mátyás király könyvtára? s *Fördös* fejezi be a kecskeméti ref. egyház jegyzökönyveiből vett közlését. *Koncz* József Wittnyédy levelét közli Telekihez 1668. aug. 10-röl. Teleki valami képeket kért töle s ezeket közli. »Adná Isten, — irja egyikről — kinek képit kegyelmed kivánta, annak személyét láthatná, ki ha élne legalább egy jó magyarral több volna kinek mását mostan, vagy akár hasonlót vagy nem tudunk, vagy talán nincsen vagy talán az mi üdönkben nem is remélhetünk.« De hát illenek-e e szavak másra, mint *Zrinyi* Miklósra? s nem kétségtelen-e, hogy Teleki épen a Zrínyi képét hozatta meg

magának? Ugyane füzetben *Kálmán* Lajos folytatja az énekszerzők életrajzát.

— Az »Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde« XV-ik k. 2-ik füzetében Amlacher Albert folytatja Szászváros-szék okmánytárát egész 1553-ig s e közleményben, sok nemcsak helyi, hanem általános érdekű okirat is van. Ezt követi Neugeboren Dániel György történetírónak életrajza; egy speciális szász érdekű közlés. A szász honismertető egylet még egy másik kisebb havi folyóiratot is ad ki, Korrespondenzblatt czím alatt, melynek szerkesztését ez évben Wolff I. vette át, s mely Erdély történetéhez érdekes apróbb közléseket foglal magában és talpraesettebben van összeállítva, mint a néha vérszegény Archiv.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ipolyi Arnold püspök urat, társulatnak elnöket a legmagasb helyről újabb kitüntetés érte, természetes folytatása annak, melyről múlt füzetünk már megemlékezett: ő felsége valóságos belső titkos tanácsossá méltóztatott kegyelmesen kinevezni.

— Károlyi Árpád tagtársunkat, a bécsi cs. és kir. titkos levéltár fogalmazó-gyakornokát ő felsége f. é. febr. 13-án kelt legmagasabb elhatározásával II. oszt. udvari fogalmazói czímmel és ranggal ruházta fel. E kitüntetés méltó egyénre esett; senki Bécsben a magyar történetkutatásnak újabb időben nagyobb szolgálatokat nem tett Károlyinál. Egyrészről ő az, ki a gazdag titkos levéltárban kutatókat tanácscsal, utbeigazítással segíti, másrészt önálló publicatióival a történetírói téren szép nevet vívott ki magának.

— XIII. Leo pápa, mint tudva van, koruuk legkiválóbb tudósai közé tartozik, kinek igen sokoldalú s szélesen kiterjedt ismeretköre van. Legújabb febr. 10-én kiadott encyclicájában Fejér György »Matrimon. instit. Christi. Pestini 1835.« czímű művére is hivatkozik.

— Thaly Kálmán új, meröben nem ismert adatokon alapuló hadtörténeti tanúlmánya „Dunántúli hadjárat 1707-ben", melyet olvasóink ismernek, Tettey Nándornál új kiadásban megjelent. Szerző több oldalról nyilvánúló óhajtásnak engedett ez új kiadással s azt némi módosítással s bevezetéssel és függelékkel ellátva tette közzé. Hadtörténeti monographiákban különben is szegény irodalmunkat egy kimerítő és szakismerettel írt rajzzal gazdagítja e mü, melynek megszerzése épen a benne

foglalható új adatokért nem lesz olvasóinkra nézve felesleges. E tanúlmány olvasása is, épen úgy mint a többi, melyeket a Rákóczi-korra vonatkozólag ugyan e szerző tollából vett közönségünk, méltán felébreszti a vágyat az olvasóban, vajha szerző fogna hozzá történetünk ezen egyik legnevezetesebb korszakának kidolgozásához. Egy emberélet az évek hosszú sora alatt beélte magát e korszak legapróbb részletéig kiterjedő ismeretébe. Ő annak specialistája, — tőle várja a nemzet annak megírását.

— A Budapesti Egyetem Története. A budapesti egyetem közelebbről fogja száz-éves fennállásának ünnepét megülni, — mint értesülünk — az alkalomhoz illőleg: fénynyel, pompával. Ugyanekkor Dr. *Pauler Tivadar* az Egyetem történetének I. felével elkészül.

— K. Papp Miklósnak a Magyar Polgár szerkesztőjének f. évi febr. havában történt halála országszerte mindenfelé nagy részvétet ébresztett. Utolsó időben irói tehetségét egészen lapjának szentelé s mint ügyes és költséget s fáradságot nem kímélő szerkesztő azt változatossá is tudta tenni. A magyar, főként az erdélyi történetírást is sujtá halála. Még mint fiatal ember a történetírói téren is tett kísérletet. 1863-ban »Történeti könyvtár« czímü vállalatot indított meg. Annak két első kötete »Caraffa s az eperjesi vértörvényszék« a nagy közönség számára számított olvasmány volt, a III-ik kötetben mely az »1735-iki zendülés« történetéről szól, már kevéssé ismert s kéziratban levő forrásokat is használt. Szándéka volt a Martinovics-féle összeesküvés történetét is megírni, s e tárgyra igen szép gyüjteményt hozott össze. Átalában kedvelte a magyar történelmet s megírásának komolyan akart használni. Még 1865-ben indított meg egy *Nagy Képes Naptárt*, mely utóbb *Magyar Polgár Naptárává* lett s ebben minden évfolyamban több történelmi czikket s több becses forrásmunkát közölt. Lapja tárczájában sem hanyagolta el, s midőn »*Hölgyfutár*" czim alatt szépirodalmi lapot adott ki, abban is talált tért történeti czikkeknek. De legnagyobb s igen nevezetes szolgálat volt a magyar történetirásnak a „*Történeti Lapok*," melyet három éven át nagy anyagi áldozattal tartott fenn. Ez a magyar történetirásnak egyik igen nevezetes forrása. A bécsi titkos levéltárból, az országos s erdélyi muzeumi levéltárakból, egyes családok levéltáraiból sok nagyon nevezetes dolgot adott ki — ezek azonban olyan helyen vannak, hol megmaradnak. De éppen azzal, hogy megindította vállalatát, a közönség figyelmét a régi levelekre fordítá s igy sok olyan dolgot mi

tán elveszett volna, megmentett az enyészettől. Végre azonban 3 előfizetője maradt — s ekkor beszüntette a lapot. Emellett még igen szép gyüjteményt hozott össze a régi történeti emlékekből, mely valószínüleg az erdélyi muzeumba fog kerülni: Utolsó időben még egy más vállathoz fogott: Kolozsvártt a hirlapokból s folyóiratokból könyvtárt akart összeállítani, mely egészen a honi journalisticának lett volna szentelve. A kinek valaha szüksége volt régi lapokra — az tudja, hogy milyen nehéz dolog azokat megtalálni, s az bizonynyal sajnálni fogja, hogy vele ez eszme is sírba szállt. Szóval irodalmunk Papp Miklósban egy sokoldalú, tevékeny s tehetséges embert vesztett, — ki eddig is megtette kötelességét, s ki ezután, ha a halál élte javában nem ragadja ki, még sokkal többet tett és tehetett volna. Nyugodjanak porai békében!

— Bécsi titkos levéltár. Febr. elején egy történettudósokból és szakemberekből álló magánértekezleten, egyebek közt szóba került a bécsi cs. és k. titkos levéltár is, az ott divatozó eljárás az egyes kutatókkal szemben, annak statutumai stb. Az értekezlet összehivója, Ipolyi püspök a történelmi társulat elnöke előadta, hogy a magyar delegátióban már tavaly óta függő kérdés, illetőleg követelmény, hogy a titkos levéltárnál, mely egyrészről közös hivatal, de másrészt hazánk történetére nézve tömérdek anyagot tartalmaz, egy magasabb állásu magyar hivatalnok is alkalmaztassék. A követelés, bár jogosnak ismertetett el, alap hiányában függőben maradt. Az idén ép a volt külügyér kérdezte utódját, hogy vajjon történt-e valami ez irányban? Az állapot pedig az, hogy egy igen tehetséges, s már eddig nagy szolgálatokat tett fogalmazó-gyakornokon kivül — kinek mellesleg mondva előléptetésre kilátása sincsen — a magyarságot senki sem képviseli. Mindamellett szóló inditványára a delegátó ezen követelését fenntartá a jövőben is, s igy tán van kilátás, hogy majd egykor érdekeinket tekintetbe veszik. S igen fontos kérdést penditett meg szóló, mint a delegátió tagja, hangsulyozván ugyancsak a delegátióban, valamint magáu uton is, hogy a kutatást a titkos levéltárban nem a legliberálisabb elvek alapján engedik meg, jelesül bizonyos irányban monopolium üzetik, másrészt régmult dolgokat »bizonyos« szempontok miatt nem közölnek — bár egyebekben a tisztviselők magatartása a legnagyobb dicséretet érdemli. Ez előterjesztést nagy érdekkel hallgatták, s élénk eszmecsere fejlődött ki, melynek pozitiv eredményeit abban foglalá össze az értekezlet vezetője, hogy a követ-

kező évi ülésszakban magyar szakemberek a levéltári kutatás módozatainak érdemében egy memorandumot fognak a delegátió elé terjeszteni.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK A BALTI TENGER MELLÉKÉN. Társulatunk volt titkára s választmányi tagjának Thaly Kálmánnak évek óta van egy buzgó porosz correspondense, a jeles műveltségü és tudománykedvelő *Möschke,* porosz kir. testőrezredbeli alezredes és danczkai (Danzig) helyparancsnok. Ő keresté föl a danczkai reform. temetőben II. Rákóczi Ferencz bujdosásban elhúnyt udvari marsallja *Vay Ádám* sírját is és másolá le sírfeliratát, mint ez annak idejében a Századokban említve s illetőleg a megható sírirat közölve volt. Möschke maga is magyar eredetű, mert a Rákóczival 1711-ben kibujdosott s Danczkán megnősült Felső-Kubinyi *Mesko Ádám* ivadéka, a minthogy a magyarországi Meskó-család el is fogadta őt rokonának s feljogosítá a Meskóczímer használatára. Thaly a múlt évben a „*Mercurius Veridicus*“ első hazai hírlap példányai felkutatására kéré őt fel a danczkai levéltárban. Most Möschke, — ki a kurucz hírlap után nemcsak Danczkában, de Thornban, Elbingában, Königsbergben és Berlinben is tett és tesz nyomozásokat, — a következő érdekes dolgokról tudósítja Thalyt: Danczka városának, mely tudvalevőleg, mint az egykori Lengyelországnak fő kikötő helye, hazánkkal több századon át folytonos kereskedelmi összeköttetésben áll vala, — igen dús levéltára van, melynek rendezése körül felejthetlen érdemeket szerzett egy szintén magyar eredetű férfiú: *Dr. Böszörményi,* ki egy Nagy-Frigyes szolgálatában állott magyar huszártiszt unokája, s a danczkai levéltár igazgatója volt. Möschke hozzáfordúla Thaly kérésével; mire Böszörményi egész csomó XV—XVI-ik századi magyar érdekű, már rendezett okmányt mutatott elő, és készséggel ajánlkozék a még rendezetlen XVIII-ik századi rész átkutatására is, a Mercurius Veridicus végett. Azonban e munkájában őt, fájdalom, szívszélhűdés folytán ért rögtöni halála megakadályozá. Ennek következtében a levéltárnoki hely megürülvén, csak f. é. január 1-jével töltetett be véglegesen. Möschke megkeresé az új levéltárnokot is, a ki az említett XV.—XVI. századi actákat már másolja s rövid időn beküldendi a magy. tud. Akadémia történelmi bizottságának, s a Mercurius felkutatásához is hozzá fog látni. E hírlapból két szám Berlinben előkerült; Thornban és Elbingában a kutatások eredménytelenek valának, Königsbergben pedig most kutat egy porosz őrnagy és az eredményről a derék Möschke írni fog. A ki egyébiránt még arról tudósítja Thalyt,

hogy Danczkától nem messze ma is virágzik a *Szerdahelyi*-család egy ága, melynek őse szintén kurucz bujdosó vala, s előbb Erős-Ágost lengyel királyt, majd 1717 óta I. Frigyes Vilmos porosz királyt szolgálta, mint főtiszt a ma 1. sz. a. ismert porosz dragonyos-ezredben. Ezen ezrednek több magyar tisztje is volt, név szerint *Szent-Iványi*, *Szent-Miklóssy* és *Meskó Gyula* (Julius) hadnagy, ki 1692-ben született, tehát midőn Rákóczival hazáját elhagyá, még csak 19 éves ifjú vala. Lehet, hogy ez ugyanaz a fönt említtetett Meskó Ádámmal, ha t. i. két keresztneve volt, s Poroszországban az ott inkább divatos Julius nevet használá. E Meskóról 1730-ig vezetnek a nyomok. Utódja a lelkes porosz testőralezredes egész szenvedélylyel nyomozza a régi bujdosó magyarok emlékeit a balti tenger vidékein. — Sok ily buzgó ügybarátot óhajtunk hazai történelmünknek a külföldön!

— Az Országos Levéltár kincstári osztálya immár teljesen átköltözködött a Belügyministerium egyik nagy termébe. A munka négy héten keresztül szakadatlanúl folyt reggeli 8-tól d. u. 5 óráig. Az Országos Levéltárnok főfelügyelete és szakvezetése alatt négy levéltári tisztviselő vezette az átköltözködést. A feladat, tekintve a tél kellő közepét, mikor is az átköltözködés elrendeltetett, fölötte terhes volt. Az Orsz. Levéltárnok ez alkalmat arra használta föl, hogy a sok részében ismeretlen és rendezetlen beosztású levéltár egyöntetű terv szerént állíttassék föl. Legelőbb a diplomaticai levéltár, vagyis az 1526. terjedő oklevelek szakgyűjteménye állíttatott föl az új helyiségben. Ez osztálynak rendezése lassan ugyan, de folyvást halad; vezetője Lovag *Óváry* Lipót, — mint sajnálattal értesülünk — már hosszabb idő óta beteg, s most szabadsággal távol van. Beosztott tisztviselő: *Tagányi* Károly. A kincstári levéltár a nagyteremben felállított 12 állványban helyeztetett el, és pedig: az 1772-ig terjedő gyűjtemények egymással összefüggőleg külön választattak az 1772. utániaktól, ez évben organisáltatván a mk. udvari kamara, s ez imígy mintegy határvonalat képez a levéltárban. A levéltár állományáról pontos törzslajstromot vett föl *Nagy* Gyula levéltári fogalmazó. Az ismeretlen s elég nagy számmal előfordúló apróbb gyűjtemények is rendeztetnek, s így alapos reményünk lehet, hogy ezt az országban — egyhangú vélemény alapján mondjuk — legértékesebb levéltárat nemsokára teljesen ismerhetjük. Különben a kutatók kényelmére az egész Orsz. Levéltárról egy »Rövid áttekintés«-nek össze-

állítása már foganatba vétetett, mely valószínüleg nyomtatásban, is meg fog jelenni. A kincstári levéltár mellett helyeztetett el a fiumei kormányszéknek régi irattára is. A jelen beosztás szerint a kincstári levéltár vezetője: *Nagy* Gyula fogalmazó, szolgálattevő tisztek: *Kolossváry* Gábor és Dr. *Szalay* József.

— Szentkláray Jenő tagtársunk Budapesten mintegy négy hetet töltött, mely idő alatt az itteni könyv- és levéltárakat búvárolta át a Délvidék visszacsatolási története szempontjából. Az Országos Levéltárban kiváló becsü anyagot talált értékes munkájához, melyek I. kötetéből a 2-ik füzet már sajtó alatt van.

— Wertheimer Ede tagtársunk, ki a nagy-szebeni jogakadémián a történelmet adja elő, febr. hó 13-án Párisba utazott, hol mintegy félévet töltend. W. úr a nemzeti levéltárat s a külügyminiszterium levéltárát szándékozik búvárolni, hol a XVIII. század történelmére gyüjti az anyagot. Legközelebbbi czélja, hogy Mária-Antoinette királynő történetét irja meg, mely e nemben a magyar irodalomban első lészen.

— Magyar Történetirás a külföldi sajtóban. A Wiener Abendpost ez évi 44-ik számában Krones gréczi tanár, s történetünk alapos ismerője Bethlen Gábor utolsó éveiről az újabb magyar történeti nyomozások alapján egy igen kitünő tanúlmányt tett közzé.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jan. 28-án Ormós Zsigmond elnöklete alatt, számos közönség jelenlétében tartotta meg vál. ülését. A titkári jelentésből — mely a befolyt adományokrúl ad számot — kiemeljük, hogy *Schlauch* Lőrincz szatmári püspök 200 frttal járúlt a délmagyarországi Múzeum létesítéséhez. Pontelly István titkár »Visegrád« czímü értekezésének folytatását olvasta fel, melyet tetszéssel fogadtak. A februári ülésen (25-én) titkár alapitóúl bejelenté *Hajnald* Lajos érseket. Értekezést olvasott Ambrús József »Régészeti káté« czím alatt egy kis munkát mutatott be, melynek az a czélja, hogy a fennmaradt emlékek iránt a népben közfigyelmet ébreszszen. A társulat — igen helyesen — ezt ki fogja nyomatni, s a néptanítók közt kiosztatja.

— A »Jahresberichte der Geschichtswissenschaft« első évi folyamában Schwicker H. tüzetesen ismerteti Magyarország történeti irodalmát 1878-ban. Alaposan és méltánylással s melegen irt czikk, mely történetünk egész irodalmát átöleli. Egy rövid bevezetés után, mely történetirásunk emelkedését constatálja, az Akadémia történeti bizottságának eddigi egész működéséről ad képet, bemutatja az újabb irányt melyet ez a kutatások elrendelésében s publicatiójában követ, s épen oly tüzetesen és méltánylólag szól a M. történelmi társulatról is. Végül az önállóan megjelent munkákat ismerteti s a befejezésben ugyancsak constatálja történetirásunk emelkedését. Az egész czikk szakismerettel s jó akarattal van irva, melylyel irodalmunknak hasznos szolgálatot tett.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— DUNÁNTÚLI HADJÁRAT. 1707-ben. Hadtörténelmi tanúlmány. Eredeti, kézirati kútfőkből merítve, írta *Thaly* Kálmán. Budapest. 1880. Tettey Nándor és társa. 8-r. 228 lap. Ára 1 frt 50 kr.

— A VALLÁS ALAP JOGI TERMÉSZETÉNEK megvizsgálására szolgáló vezérokmányok. Egyetemi nyomda. 4-r. IV. 89 l.

— A SZÉKELYEK. Felelet a székelyek scytha-hun eredetűségére. Írta *Hunfalvy* Pál. Budapest. Franklin-társulat 1880. 8-r. 79 lap.

— A KÖRMÖCZI RÉGI KAMARA ÉS GRÓFJAI. *Krizskó* Páltól. Budapest. 1880. 8-r. 64 l. Ára 40 kr. (Akad. Ért. II. o. VIII. kötet X szám.) A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala.

— ISMERETLEN APÁTSÁGOK. Történeti tanúlmány. Írta *Bunyitay* Vincze. (Külön lenyomat az »Új Magyar Sion« X. évfolyam 11. és 12. füzeteiből.) Esztergom, 1880. 8-r. 38 l.

— AZ OKLEVÉLHAMISÍTÁS a középkorban, különösen Magyarországon és társországaiban. Írta Knini *Bojničič* Iván a horvát-slavondalmát orsz. régészeti múzeum másodőre, a horvát rég. társulat titkára. Zágráb 1880. Albrecht Károly könyvnyomdája 8-r. 63 l. (Tudori értekezés.)

— A BÉKÉS-VÁRMEGYEI régészeti és mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1878/9. Szerkeszti *Zsilinszky* Mihály társulati főtitkár. Ötödik kötet B.-Csabán 1879. A Társulat kiadása. 8-adr. 212 l. Geist Gáspár arczképével.

— CAPITULUM insignis Ecclesiae Collegialae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem. Instar Manuscripti Posonii 1880. 8-adr. 336 l. (Auctore Carolo Rimely canonico.)

— GESCHICHTLICHE ENTWICKLUNG DES BUCHDRUCKS IN MÄHREN v. J. 1486 bis 1621. *Dudik* Béda. Brünn. Rohrer Rudolf. 8-r. 79 l. Ára 1 frt.

— SPANISCHER SUCCESSIONS KRIEG. Feldzug 1704. Nach den Feld-Acten und andern authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Gustav *Ratzenhofer*. Wien 1879. (A »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« 1 seriesének 6-ik kötete.) Nagy 4-edr. XXI és 300 l. 8 igen díszes térkép melléklettel.

A NÉMET BIRODALOM NAGY HADI VALLALATA MAGYARORSZÁGON 1542.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Alig van esemény hazánk történetében, melyre jobban illenék az a drasticus példabeszéd, hogy a vajudó hegy egeret szült, mint az a nagy hadi expeditió, a melyet a német birodalom Magyarországon 1542-ben a török ellen intézett. Annak, a gyakran jó szándékú igyekezetnek, melynek végre eredménye lőn e hadjárat, már az 1518-diki német birodalmi gyűlésen élénk kifejezést adtak az ez évi határozatok. Azóta alig múlt el egy év, hogy a török elleni védelem kérdése, Magyarország megsegélyezése a német császár s a birodalmi rendek elméjét ne foglalkoztatta, alkudozásaik, vitáik tárgyát ne képezte volna. Belátták, hogy az a keleten újabb erővel támadó ozmán hatalom, mely Magyarország állami lételét a megsemmisítéssel először csak fenyegette s rövid idő alatt tényleg is megsemmisíté, a dolgok új rendjében nem sokkal kisebb tényező, mint az a vallás-társadalmi forradalom, melyet az egyszerű barát templomajtóra szögezett thesisei inauguráltak. Ösztönszerűleg érezték Németországon, hogy a mint a reformatio kérdése társadalmi s belpolitikai téren új viszonyokat fog a megrázott birodalom kebelében előidézni, ép úgy hatalmas változásokat tehet az ozmán hatalom — ha elébe nem állnak — az europai egyensúly megbillentése által. Amaz ép úgy tényező tehát, mint emez, — s ha az egyikkel számolni a közvetlen szükség kényszerített, a másikra gondolni a közeljövőben fenyegető veszély, az önérdek folytonosan nógata. Ezért foglalkoztatá a birodalmi rendeket több mint egy tuczat birodalmi gyűlésen a török-kérdés, csaknem oly mértékben, mint

az egyházi reform problemája. Parallel fut a két théma egymás mellett mindenütt. Csakhogy míg az egyházi problemát naponkénti tények szakadatlanúl görgetik, erőszakolják a megoldás felé: addig a törökügy, az eredménytelen discussiók, a nagy államtest lomhasága folytán, soha nem megy előbbre. Egyfelől az osztrákház folytonos igyekezete: a birodalmat a veszélyre figyelmessé tenni s általa a bekövetkezhető csapást elháríttatni, másfelől a vallási ügyekbe nyakig bonyolúlt rendeknek a cselekvő föllépéstől való idegenkedése (mert »in principio« egyhangúbban még soha semmi nem lőn elismerve, mint a török felől fenyegető veszély elhárításának szüksége) állottak e 25 év alatt egymással szemben. Folytonos alku, kölcsönös engedmények után sikerűl a császári pártnak a birodalmi rendeket az »elvek szürke teréről« a cselekvés mezejére vezetni, az önmagával meghasonlott Németország, félretéve minden bármi égető házi bajt, csaknem mint egy ember föláll s egy magasztos pillanatban kimondja, hogy a független Magyarországnak, a keresztyénség legerősb, csaknem egyedűli védfalának, fönállása s terűleti épsége az egész keresztyén világra egyformán elengedhetlen postulatum, — a kimondott szót a cselekvés követi s a birodalom oly erőt határoz kiállítani a vallási viszályok s belsúrlódások nehéz napjai közt, minőre — az idők arányában — a történelem alig emlékezik; s mikor Europa feszűlt figyelemmel azt lesi, mit fog ez a szokatlan erőfeszítés eredményezni: a vállalat, minden igazolható ok nélkűl, a nélkűl, hogy valamit komolyan tenni csak megkisértve lett volna is, szétmállik, a nagy erőlködés után kiállított hadsereg, még egy tisztességes vereség ürügyét sem állíthatván az előtérbe, föloszlik csúfosan s zajtalanúl.

Nekem, midőn e hadjárat létrejöttének történetét a magyar történetkedvelő közönséggel megismertetni szándékozom, hogy a siker nélkűl maradt eseményt a maga érdeme szerint méltányolhassam, fősúlyt arra kell fektetnem, hogy a szerencsétlen kimenetelű vállalat micsoda helyet foglal el nemzetközi vonatkozásainkban s megvan-e minden eredménytelensége mellett, a historiában fontossága.

És erre azt felelem, hogy megvan; a figyelmes szemlélő könnyen megtalálhatja.

Egyrészről azzal kell számolnunk, hogy micsoda körülmények közt, micsoda okok adtak életet a vállalatnak s másrészről azzal: volt-e s minő befolyása a vállalat kimenetelének hazánk s tán Europa viszonyainak alakulására?

A mi az első kérdést illeti, csak arra kell utalnom, a mi Németország s a nyugati világ kebelében napirenden van. Rég ismert dolog ez. A leghevesb harczok, a kezdődő átalakulás, a szülemlő új világnézlet összes nehézségei absorbeálták a német birodalom minden figyelmét, a speyeri, augsburgi világhirű birodalmi gyülések, a hagenaui, vormsi colloquiumok, a regensburgi 1541-ki birodalmi gyülés vitái ép ez időben foglalkoztatják egész Europát, minden óra a jövő bizonytalan nagy eseményeivel terhes, minden perczben a forrongó vulkán kitörését várhatni — s a válságos napokban a küzdő, kérlelhetlenül ellenkező pártfelek egy közös pontnál megegyeznek, egy közös életkérdésnél kezet fognak, hogy azt az országot, mely egy hatalmas küzdelemben naponként enyészik, a cultura, a vallás és saját magok érdekében talpraállítsák. A ki ismeri Németország *ekkori* helyzetét, azt a stadiumot, melyben a reformatió ügye *épen ez időben* állott: azelőtt kétségtelenül föltünő lesz az egyetértés, melyet a birodalom részéről Magyarország dolgában tapasztal, az el fogja ismerni a gondolat fontosságát és magasztos voltát, mely az 1542-ki expeditiónak, a mondott körülmények ellenére, életet adott.

S mi befolyása volt e vállalatnak a hazai s az europai viszonyok alakulására? Az előbbiekre mi volt: azt Erdély különválása, a gyalúi egyezmény félbenmaradása mutatja. De mi volt az utóbbiakra — az oly kérdés, melylyel eddig senki nem foglalkozott, a melyet ignoráltak. Pedig csak egy pillantást kell vetni arra a nagy háborúra, mely ép ez évben, 1542-ben kezdődvén V. Károly s I. Ferencz között, az egész nyugatot izgatottságban tartotta, egy másik pillantást a franczia király velenczei követének jelentéseibe s tüstént látható lesz, hogy V. Károly a maga túlsúlyát a franczia fölött ez *esetben* egyedül csak annak köszönheti, hogy a török keze, az 1542-ki vállalattól való félelmében kötve volt. Ha azok a combinatiók, miket Paulin de la Garde ura a franczia király megbizásából a porta államférfiaival szőni kezdett (a melyekről a magok helyén röviden meg kell emlékez-

nem) nem találnak e magyarországi hadjáratban akadályra: a nyugati két hatalom közötti küzdelem más alakot ölt, tán rövid, de talán hosszú időre megtöri az osztrák ház fölényét s olyan constellatiókhoz vezet, miknek kihatása meg nem mérlegelhető. — Tudom ugyan, hogy a történetben a »ha« fölvetése háladatlan s impraktikus dolog; de mert bizonyos, hogy ellenkező állapotok meggondolása a létezők valódibb méltánylására vezet, azért szükség azt is tekintetbe venni: más körülmények között mi történhetett, vagy helyesebben: mi nem történhetett volna.

E szerint Magyarország lételének szüksége, nemzetközileg, a legválságosb napokban kimondva egyrészt, a világtörténeti érdek másrészt az, a mi a megbeszélendő themának historiai jogalapot kölcsönöz.

A materia, mellékesen ugyan, de érdekes világításban lőn egy-két újabb történetíró által föltüntetve. — *Könneritz* [1]), a szász választó-fejedelem, csapatainak részvételét beszéli el a hadjárat folyamában s magához a vállalat történetéhez sok új adatot nyújt a szász választó csapatvezéreinek a szinhelyről intézett jelentései alapján. — *Voigt György* Móricz szász herczegről irott gen becses monographiájában,[2]) (mely a föntnevezett szász folyóirat új folyamában, de önálló könyvben is megjelent) azon momentumokra van figyelemmel, melyek főként az ifjú Móriczot — a ki Magyarországba, e hadi iskolába tanulni jött — első sorban érdeklik. Ugyanezt teszi Móricz régebbi biographja

---

[1]) *Erasmus von Könneritz in dem Kriegszuge gegen die Türken 1542.* Aus dem Nachlasse des Staatsministers Julius Traugott Jakob von Könneritz. (*Archiv für die Sächsische Geschichte 8. kötet.*) A kis, mintegy 20 lapnyi értekezés a weimari levéltárban őrzött iratok alapján kedvező világot vet a Habsburgokkal különben ellenséges lábon álló szász választó magatartására — s egy sokat nyomó bizonyság arra nézve, hogy e vállalat nemzetközi s nem csupán a Habsburg-dynastiát illető érdekét az egykorú politikusok mennyire jól tudták.

[2]) *Moritz von Sachsen* stb. von Prof. Georg Voigt. (*Archiv f. d. Sächs. Gesch. — Neue Folge. Erster Bd.*) E becses munka különösen kiemeli az európai érdekközösséget, mely e vállalathoz füződött; de nem von le a kimondott előzményből oly következményeket, a minőket várhatna az ember. Ennek oka különben épen abban rejlik, hogy az iró, czéljához képest, csak Móricz politikájára van figyelemmel.

Langen[1]). — A mult év második felében jelent meg végre egy rövid összeállítás *Chr. Meyer*-től egy porosz történeti folyóiratban,[2]) mely a mennyiben II. Joachim brandenburgi őrgróf s választó fejedelemnek, a hadjárat vezérének személyére vonatkozik, bir természetesen érdekkel, de főbecsét az aránylag bő okiratgyűjtemény teszi. — Mind e munkálatok, három különböző oldalról fogván föl a történteket, bizonyságai annak, hogy a hadjárat históriai jelentőséggel bírt; de az ismét igaz, hogy a szempont e munkálatoknál különösen kiemelve vagy nincs, vagy a mennyiben e fölött az iró pár szót vesztegetett is, az elbeszélés tulajdonképeni tárgyát a hadjárat lefolyása képezi.

Ezzel ellenkezőleg, én a hadjáratról csak röviden fogok megemlékezni. Nekem czélom az expeditio *létrejöttének* mondani el történetét; mert — a nélkül, hogy tán fölösleges okoskodásokba bonyolódnám — a nem ismert történeti tények csoportosítása s hű elbeszélése által fogom a föntebb jelzett állításokat a legbiztosb uton bebizonyíthatni, ez által érem azt el, hogy az, a ki az expeditiót létrehozó s az azt akadályozó körülményekkel tisztába jött, könnyen fölismeri e historiai esemény jelentőségét.

Szükség azonban, hogy röviden bár, a multba kissé visszanyúljak. Hangsúlyoztam, hogy a hadjárat negyedszázados igyekezet eredménye: ezt a 25 éves küzdelmet, illetőleg a »törökségély« ügyének fejlődését a birodalmi gyűléseken, kell 25 éven át, bár futólag, figyelemmel kisérnem s hosszasabban meg kell állapodnom az 1541-ki regensburgi gyűlés történeténél. E tárgyalások a kevés változat, ugyanazon kérdés unalmas csépelése miatt talán kevésbé vonzók, mint sokan s magam is szeretném: azonban el nem kerülhetem.[3]) Innen a török s magyar viszo-

---

[1]) *Moritz, Herzog und Churfürst zu Sachsen stb.* Dr. Fr. A. von Langenn 1841. 2. kötet, okirattárral.

[2]) *Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkriege* von 1542. von Chr. Meyer *(Zeitschrift für Preussische Geschichte . . stb.* 1879. évf.) Az okiratokra, melyek a berlini titkos államlevéltárból valók, többször lesz alkalmam hivatkozni. Maga az értekezés, tulajdonkép bevezetés, nem sokat érő.

[3]) A ki ismeri az az időbeli német államiratok hivatalos nyelvét, azt a tekergő stylust, mely egymásba toldott, számnélkül való monda-

nyokra fogok áttérni, majd Károly császárnak, Ferdinándnak s az idősb Granvellának (Perrenot Miklósnak) a hadi vállalat ügyében váltott leveleit kell ismertetnem, hogy rátérhessek az emlékezetes speyeri birodalmi gyűlésre (1542), mely az expeditiót elhatározta. Meg kell azután beszélnem a franczia incselkedéseket, az angol udvarral folyt diplomácziai alkudozásokat, szólnom kell főként a pápával folyt tárgyalásokról — s csak azután mehetek az expeditio rövid történetére. Hizelgek magamnak azzal, hogy hazánk történetének egy lapját az előttem mások által még nem érintett materia fölhasználásával megvilágithatom s tendentia nélkül való tárgyilagos elbeszélés által, pregnáns vonásokban tüntethetem azon érdeket elő, melylyel Magyarország nemzetközi állása ez időben Europa összes hatalmai szemében birt. [1])

---

tokból áll s mely mellett a szintén bőszavú latin iratok megannyi laconicus nyilatkozatok: az megbocsát a kutatásnak, ha az aránytalan fáradság után, a mibe ez iratok tanulmányozása kerül, sokszor egy kissé — bevallom őszintén — unalmas. — A török segély ügye a német birod. gyüléseken földolgozatlan thema; mind a mellett, hogy az anyag terjedelmes. Ha az 1518—1541-diki birod. gyülések magyar ügyeket illető tárgyalásai nem állnának is oly szoros összeköttetésben a jelen dolgozat tárgyával (hiszen annak alapját, előzményeit képezik:) még akkor is mentségre találhatnék ez excursiócért.

[1]) Számot kell adnom még e dolgozat forrásairól. A belevágó irodalmon s nyomtatott kútfőkön kivül főként és kiválóan kiadatlan levéltári anyagot használtam. Ezt kis részben a *berlini titkos államlevéltár* s a *bécsi hadi levéltár*, túlnyomó nagy részben a *bécsi titk.* államlevéltár szolgáltatá; és pedig első sorban a birod.-gyülési iratok (Reichstagacten, idézve: Reichs-T.-A.) a volt mainzi németbirod. fő cancellári levéltárnak a bécsi áll. levéltárban őrzött aktái (Mainzer Erzkantzler-Archiv; id: Mainz. Erzk. A.), Károlynak és Ferdinándnak azon kiadatlan correspondentiája, melyek részint eredetiben, részint eredetiben *és* egykorú másolatban a bécsi áll. levéltárnak Belgiumból került állománya (az u. n. Belgisches Archiv) tartalmaz, másodsorban az ugyancsak ez állományban őrzött levelezés Ferdinánd és Mária, Károly és Granvella, Ferdinánd és Granvella közt, továbbá a Franciaországban, Angliában székelő cs. követek jelentései (Correspond. de la France, — de l'Angleterre.) Sokat merítettem a Hungarica, Romana, Turcica, Polonika actákból; — mind olyan materia, melyet előttem, legalább e tárgyra vonatkozólag, senki nem használt.

I.

(A török elleni segély ügye a német birodalmi gyüléseken 1518—1532; különösen: az 1521. wormsi gyülés és Verbőczy István követsége, az 1530-ki augsburgi gyülés.

Az 1541-ki regensburgi gyülés tárgyalásai a török-magyar ügyekben. Frangepán, Nádasdy s társaik követsége. A megszavazott támadó hadjárat.)

A töröksegély ügyének fejlődése — mint mondám — a német birodalom gyülésein egész 1518 ig vezet vissza.

Azok a megállapodások, melyek az 1515-diki ismeretes bécsi összejövetelnek eredményét képezték, szoros érdekközösséget hoztak létre a magyar királyi ház s a Habsbug dynastia között. Ez utóbbi már akkor úgy tekinté Magyarországot, mint a maga örökét, melynek ráháramlása csak az időtől függ. Az öreg Miksa császár mig élt, igyekezett e fölfogásnak kifejezést adni a miben lehetett — s midőn a nyomorúságos kormányzat alatt sinylődő Magyarország a sülyedés lejtőjén lefelé rohamosan haladván, a török folytonos támadásaitól csak alig-alig bírta magát védelmezni: a császár a magyarok számára adandó segély ügyét az *1518-diki Augsburgban* tartott birodalmi gyülésen a pápa legatusaival egyetértve szőnyegre hozta.[1]) — Úgy látszik hogy a rendek fölfogása eleintén nem igen találkozott a pápa s a császár szándékaival: előttök még, talán nem jól ismerék a magyarországi viszonyokat, a Mátyás alatti erős Magyarország képe lebegett. A pápa részéről példaadásra volt szükség s erre hivatkozott Miksa a rendek elé terjesztett propositióban[2]), mely-

---

A mi a régibb nyomtatott források közül Joviust (Historiarum sui temporis libri) és Istvánffyt illeti, tudom hogy különösen ez utóbbi legbővebb tudósítás e hadjáratról; hasznukat azonban nem vehettem.

[1]) A birod. gyülések »Abschied«-jait (végzéseit) illetőleg én a legnagyobb részben egykorú nyomtatványokat és egykorú iratokat használtam s csak néha voltam kénytelen gyüjteményes munkákhoz folyamodni. Egy ilyen a következő: Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede. Frankfurt a. M. 1747.

[2]) E propositió nincs meg az általam használt iratok közt; de mivel minden Abschied bevezetése a csász. propositió indokait ismétli: bátran hivatkozhatom a bevezetés alapján magára a propositióra

ben tudatja, hogy ő szentsége két cardinalis-legatusa által segélyre szólítván föl a rendeket a török terjeszkedése ellen, elhatározá az egyházak kincseit megnyitni, hogy egy erős, hatalmas vállalat szervezése lehetővé tétessék.[1]) Illik — úgymond — hogy a császár, mint a kereszténység védura, ez állásából folyó kötelmeit szem előtt viselje -- s azért kéri a rendeket, cselekedjenek ehez képest.

Nincs tudomásunk e gyűlés tárgyalásainak folyamáról; a végzés után tudjuk, hogy határozatba ment, miszerint minden férfi s minden nő a birodalomban — »so zum heiligen sacrament gehet und gehen soll« — 3 éven keresztül évenként egy rajnai forint tizedrészét fizesse az expeditió számára, mely az e pénzen szedendő sereggel a török ellen megindítandó lesz.

Ez volt az első határozat, mely a német birodalomban a a török-segély ügyében hozatott, — de, okait fejtegetni nem akarom, csak a papiron maradt.

Már az *1521-diki vormsi* birodalmi gyűlésen maga az erőteljes új szultánnak, Szulimánnak trónralépte után nyilvánított szándékaitól megrettent magyar király keresett segélyt követei: Verbőczi István kir. személynök és Balbi Jeromos nagyprépost által. — Nem tudjuk, hogy az az oratio, melyet a mainzi főcancellári levéltár iratai közt olvashatni, ki által mondaték el az april 3-kán tartott összes ülésben. Alig tévedek azonban, ha, a szónoklat hangjából indulva ki, szerzőjének az erős szavú, tűzbeszédű Verbőczyt tartom. Valóban költői ihlettel s az idők szellemében kitűnően szerkesztett szónoklat az.[2]) Nyelvezete könnyen folyó, erős kifejezései sokszor önkéntelen megragadják egyes fordulatoknál a jelen idők emberét. Egy ilyen hely pl. az, a hol a szónok arra utal, hogy a magyar nemzet egyedül volt kénytelen küzdeni a törökkel Zsigmond idejétől kezdve; daczára annak, hogy a veszély egész Európát fenyegette, Európa tétlenül

---

[1]) »Dass sein Heiligkeit der Kirchenschatz dargegen eröffnen und alles vermögen zu wiederstand solchem tyrannischen feind mit einer treffentlichen und tapfern expedition darstrecken wolle.«

[2]) Oratio habita in imperiali conventu Wormatiensi die tertia Aprilis 1521. per incliti regis Hungariae et Bohemiae oratores. — Egykorú irat. Reichs-T.-A.

nézte az egyenlőtlen küzdelmet, azt mondván, hogy a baj ő rá nem tartozik. Ezekben a dicsőséges de nehéz napokban történt s még élénken emlékezünk rá — mondá a szónok — hogy Otrantot a török elfoglalván, átalános páni rettegés fogta el egész Italiát s már-már arról volt szó, hogy Róma falai pusztán hagyassanak, mikor a pannonok vitéz királya: Mátyás — a kinek dicsőséges nevét soha semmi felejtés nem törli el [1]) — a tengeren átkelt s az ellent tönkre vervén, Otrantot visszavevé. Figyelmezteti Verbőczy a császárt, hogy 3 évvel azelőtt nagyatyja Miksa mily buzgón fáradozott ez ügyben s fölhívja: lépjen eldőde nyomdokába. [2])

Verbőczy s követtársa fáradozásai sikertelenül maradtak. A császár s a birodalmi rendek közös válaszukban [3]) arra utalnak, hogy míg a birodalom ügyei rendbehozva nem lesznek: addig »nequeunt aliquod certum subsidium polliceri.« Az a vigasztalás, hogy a birodalom ügyeinek rendezése után a többi keresztyén fejdelmekkel vállvetve fognak a németek is segiteni» semmit sem ért; az a jó tanács pedig, hogy ha a magyarok nem képesek védekezni, kössenek egy évre fegyverszünetet a törökkel, csak boszantó lehetett azért, a talán gúnyos megjegyzésért, »hogy aztán ez a kötendő fegyverszünet sem a keresztyén hitre, sem a keresztyén köztársaságra, se végre magára a magyar királyra becstelen vagy káros ne legyen.« [4]) Igy történt aztán, hogy a birodalom, a császár koronázása alkalmából s az idegen kézben levő birod. hűbérek visszavételére 20 ezer gyalogot s 4 ezer lovast szavazott meg [5]) — Verbőczy s Balbi üres kézzel tértek haza, Belgrádot pedig a török elfoglalá.

---

[1]) »Cujus gloriam nulla unquam delebit obliuio.« Otranto visszavétele nagyitás. A török azt 1480-ban foglalta el s Mátyás ipjának, a nápolyi királynak 2000 főnyi sereget küldött segélyül.

[2]) A 3 iv hosszú oratio ama dicsőségre hivatkozván, végződik, mely a császárra s a német nemzetre vár, ha a pogány hatalmát megtörik.

[3]) Responsum imperatoris et statuum. U. o. Egyk. irat.

[4]) . . . . posset ipse rex Hungariae ad annum inducias cum Turcis facere. Ita tamen quod illae fidei catholicae et toti reipublicae christianae nec sibi sint inhonestae nec damnosae« Ugyan nagy kegyesség!

[5]) Ez az a »Romzug« mely a későbbi birod. gyüléseken a török-

Belgrád elvesztése nemcsak Magyarországon, hanem az egész nyugaton élénk aggodalmakat költött. Különösen Németországon, ahol kezdték érezni igazságát annak, a mit a mult gyűlésen Verbőczy mondott s belátni a hibát, melyet elkövettek, midőn a szomszéd országot segély nélkül hagyták Szulimán ellen. A császár *1522*-ben marczius 23-kára *Nürnbergbe* hítt egy ujabb birodalmi gyűlést,[1]) a minek okául meghivó levelében egyenest a török felől fenyegető veszélyt adja. A rendek készségéről Lajos magyar királynak Holicsból kelt levele[2]) tesz bizonyságot, melyben köszönetét fejezi ki, hogy a maguk jó szántából akarnak a török ellen segélyt nyújtani s tudatja, hogy kívánságuk szerint követeket küldend hozzájok, a kiktől minden kérdéseikre részletes fölvilágositást fognak nyerni. — Ez a követség az év végefelé tartott nürnbergi gyűlésre csakugyan el is érkezett, — tagjai közt találjuk Gosztonyi János győri püspököt, Drágfy Jánost és Verbőczy Istvánt — s müködése, legalább elvben, most eredményesebb volt, mint a mult évben; daczára annak, hogy a pártok közt, mint azt egy tervezet s a végzések összehasonlitása mutatja, lényeges nézetkülönbség forgott fenn. A valószinűleg császári párton készült terv szerint[3]) azért, mert a birodalom a nyár folytára hathatósabb segélyt nem nyújthat, kisebbel pedig a törököt a Duna s Száva mentén foglalt erős állásából nem lehet kivetni, nagyobb s nyomatékosabb erővel kell megsegitni Magyarországot.[4]) Ezt a sereget a birodalom alattvalóira bizonyos kulcs alap-

---

segély megszavazásánál s a kivetésnél mint alapszám minduntalan előfordul. Ezért emlitem itt meg.

[1]) A meghivó egy példánya (a lüneburgi tanácshoz) a kelet napjául febr. 12-két tünteti föl. Ered. nyomt. Reichs-T.-A.

[2]) 1522. mart. 3. Eredeti. Reichs-T.-A.

[3]) Verzeichniss aus was ursachen der künfftig reichstag auf Egidi (sept. 1.) fürnemblich ausgeschrieben. Reichs-T.-A.

[4]) Az irat a többek közt igy szól: . . . ist allen Teutschen vill seliger, erlicher, nützlicher und besser in cristenlichem streit gegen dem Türken ir leib, leben und gut mit vorgeender göttlicher anruffung trostlich, cristenlich und unerschrockenlich darzustrecken, dann an das gegen den tyrannischen Türken ir sele, ere, leib und gut, weib und kinder schendlich und lästerlich zu verlieren und in ewige vihische unträgliche dienstbarkeit zu setzen. . . .

ján kivetendő összegen kell összetoborzani, mely hogy mennyire rughatott volna, röviden csak abból is gondolható, miszerint minden szabad világi ember, a választó-fejedelemtől le az utolsó polgárig, száz forint évi jövedelme után kettőt, a szerzetek pedig — még a kolduló-szerzetek is — négy forintot lettek volna adózni kötelesek. E tervet azonban körösztülvinni nem lehetett; a végzésben a másik párt törekvése lelt kifejezést; de igy is annyira szép volt a megszavazott segély, hogy ha azt tényleg beszolgáltatják, tán a jövő esélyeinek elébe vágnak vala. A császár az »Abschied«-ban lemondott a mult 1521-diki birodalmi gyülésen részére megszavazott 24 ezer emberről, a gyülés ennek két és fél negyedét, mint »hathatós,« másfél-negyedét mint »gyors« segélyt rendeli Magyarországba küldeni. Amaz 15, emez 9 ezer emberből állott volna hát; [1]) de meghiúsult a gyülés azon határozatán, hogy Bécsben a magyar király, az osztrák főherczeg Ferdinánd s a birodalomnak 8 küldöttje a segély mily módon való fölhasználása dolgában tanácskozni jőjjenek össze; mert ennek a tanácskozásnak semmi eredménye nem lőn. Egy későbbi iratból tudjuk, hogy a birodalmi küldöttek Bécsben megérkezvén, több hétig voltak a magyar követekre várni kénytelenek s midőn a magyar fölhatalmazottak nagy sokára megjelentek, utasításuk oly hiányos volt, hogy azt a német bizottság tagjai tárgyalás alapjául nem fogadhatták el. De tárgyaltak Bécsújhelyben Ferdinánd megbizottaival, a nélkül, hogy érdemlegesen bármit is végeztek volna. Az irat azt mondja: »minden ügy a következő birodalmi gyülésre halasztatik.« [2])

---

[1]) Hibázik Horváth Mihály (M. o. Tört. III. 361. legúj. kiad.) midőn azt mondja, hogy Károly »Lajos kérelmeire csak azon csekély összeget engedé át segedelmül, melyet a birodalom rendei római koronáztatásának útjára ajánlottak volt.« Mint látjuk, ez a »Romzug« 24 ezer fegyverest jelentett.

[2]) Az irat czime: Diss artickl seind Churfürsten, Fürsten und Stenden gleich in anfang des reichstags darüber zu rathschlagen von statthaltern und regiment übergeben — s a többi közt igy szól: . . . von wegen der hungerischen und beheimischen cronen . . . . an underschiedlichen brieflichen gewalten mangel erschienen, desshalb auf solichen angesetzten tage zwischen gemelter reichsstende potschaft und den hungerischen gesandten in solchem furgenommen werk entlichs und

Ez a gyülés az *1521-diki nürnbergi* volt, — a segély ügyére nézve mozgalmasabb mint bármelyik előbbi, mert itt már a protestans rendek részéről határozott föllépéssel találkozunk. Ismeretes, hogy Magyarországon b. Burgio pápai követ vette kezébe a segélyezés dolgát; tán neki tulajdonitható, hogy a Németországba küldött pápai legatus mellé a magyar király is sürgető követséget rendelt, melynek tagjai Sárkány Ambruzs s a győri püspök, Gosztonyi voltak. »A kősziklát is megindította volna, a mit a teljes ülésben a magyar király követei elpanaszlának« — mondja Ferdinánd bátyjához irt jelentésében; de ha nem hatástalanúl hangzott is el a magyarok segélykiáltása, az óhajtott eredményt mégsem hozta meg. [1]) — S ez nem is csoda; az ellentét a császári s a franczia felé hajló párt, a katholikus és protestans rendek között már sokkalta nagyobb volt, mintsem egyöntetű eljárás s ebből folyó egyhangú határozat remélhető lett volna. A császári biztosok az egész »Romzug« gyalogságát ajánlották megadni, a rendek nagy többsége azonban fölháborodva veté vissza az ajánlatot [2]) — s elégnek tartá, ha a mondott erő fele adatik meg a nyárra s ez is csak úgy, ha előbb a csász. helytartó megegyezik a magyarokkal s határozottan nem pénz, hanem hadi-segély küldetik s pedig csupán akkor, ha a török az év (1524) nyarán valóban indit hadjáratot Magyarország ellen. Üdvös intézkedés volt különben az ellenkező rendektől, hogy az egyes birodalmi tagokra eső pénzjutalék Augsburg, Frankfurt és Nürnberg polgármesterei kezéhez az esetben is letétessék, ha

---

beschlisslichs nit hat mögen gehandelt werden. — Egykoru irat. Reichs-T.-A.

[1]) Ferdinánd jelentése 1524. apr. 27. Nürnberg. »Serenissimi regis Hungariae oratores, episcopus Jauriensis et Ambrosius Sarkan baro, gravi oratione et lamentabili voce quae vel saxa movere potuisset, plena statuum sessione recitarunt multa et varia« és »neque prorsus sine fructu fuit haec hungarica oratio, licet votivum non reportavit effectum.« — Fogalm. Reichs-T.-A.

[2]) Der Churfürsten, fürsten und stend beschluss auf der verordneten gestellt begrieff der eylenden und beharrlichen hilff gegen den Türken . . . XII. Aprilis anno 1524. verlesen. — ». . . darumb achten Chürfürsten . . . von *unnöten* davon vil zurathschlagen, zu handeln, oder darüber *die zeit unnützlich zu verzeeren.*« Egyk. irat. Reichs-T.-A.

a török veszteg maradna, mert akkor ez a pénz a jövőre inditandó támadó hadjárat költségeire fog fordittatni.

Gondolhatjuk, hogy a császári biztosok ezzel az ajánlattal megelégedve nem valának; nyiltan kimondták, hogy ha a magyarokhoz ily kicsiny segély küldetik, az csak rémülést, csüggedést idéz azok közt elő s ily erővel valóban semmi üdvös dolgot nem lehet véghez vinni.[1]) Az argumentatió azonban nem hatott, a rendeket többre birni nem lehete s a hosszu tárgyalást a császári helytartó és a biztosok protestatiója rekeszté be:[2]) hogy ők mindent megtettek; ha a rendek konoksága folytán a keresztyénséget veszély éri: ők annak nem okai. — Mielőtt a végzés kimondatott volna, egy más alárendelt kérdésben is alkalom nyilt az összeütközésre. A rendek nagy része azt kivánta, hogy a franczia király is megkerestessék a segély miatt Németország részére. A biztosok ezt a császár méltósága tekintetéből nem akarták megengedni s háromszori izenetváltás után, végre a rendek engedtek, de tudtúl adták, hogy ha a keresztyén fejedelmek egyetértése — melyben a legelső s legfontosb lépés a francziához való közeledés volna — eléretnék: akkor ők is jobb kedvvel szavaznák meg a több segélyt.[3])

A végzés tehát egyebekben a rendek kivánsága szerint rendezte a segély ügyét: hat hóra lőn a »Romzug« gyalogságának fele, illetőleg annyi ember, a mennyit a »Romzug« felének fizetésére forditandó összegből hat hétig tartani lehet[4]), megszavazva, a támadó hadjárat felől való intézkedés ismét a jövő gyűlésre halasztatott, végre egy practicus szempontból csak helye-

---

[1]) . . . . sollte nun den Hungarn solche klain und unerschiesslich hilf allain vorgehalten, was schrecken und bedenken solchs bey inen gepern, dazu Fürstl. Dürchl. (Vilmos bajor herczeg, a designált vezér) mit solcher hilf gar nichts fruchtbars noch stattlichs anfahnn konde. . . A helytartó válasza a rendek föliratára (czimnélküli) egyk. irat. Reichs-T.-A.

[2]) A protestatio fogalm. U. o.

[3]) »So würde auch die eylendt und beharrlich hilff aus mehrem ursachen desterlicher von den stenden des reichs gewilligt.« A rendek protestatiója. Egyk. irat. U. o.

[4]) Talán 4 ezernyire apadt le a számitás szerint a megszavazott segély: igy okoskodnak legalább a cs. biztosok.

selhető inditvány fogadtaték el s lőn végzésbe iktatva, mely szerint t. i. a jövő gyülésig a rendek számára tájékoztató gyanánt egy exposét készitsen a császári kormány. [1])

A gyülést, melyet a végzések az ugyanaz évi Szt-Márton napra összehivni rendeltek, nem tartották meg — s a mint a vállalat kérdése elnapolva lőn, nem is lehetett remélni, hogy egy-hamar létesittessék. Valami végzetszerűség van e halasztásban, mely drága tanulság lehetett volna a magyaroknak, kik nem szántak meg bizni és hinni a szomszédaiktól nyerendő segedelemben, s ezt szakadatlanul sürgettek. A sürgetés nem használt semmit. Még a török a déli részeken egyre előbb nyomult, azalatt Németországon a pórlázadás okozott új fejtörést a rendeknek s tette feszültebbekké a belállapotokat. — Ily körülmények közt érkezett el az *1526*-diki esztendő, melyben először *Augsburgban*, az év közepén *Speyerben* tanakodtak a birodalom rendei, sőt egy részgyülést *Esslingenbe* is hivott az év vége felé a császári kormány. Ezek közül a *speyerit* azért kell kiemelnem, mert itt a rendek ismét a legnagyobb készséggel óhajtottak segédkezet nyújtani a szomszéd Magyarországnak, de kénytelenek voltak bevallani, hogy »az alattvalók ez engedetlenségének idejében sem pénzben, sem hadi népben annyit, a mennyi használna, nem adhatnak s ha azt megkisérteni akarnák is, bizonynyal hajótörést szenvedne minden igyekezetök, mert a kisérletnek csak újabb pórlázadás lenne kétségtelen eredménye.« [2]) Mindazáltal győzött a szükség s a győzelemben nagy része volt a mindenfelől érkező hióbpostáknak. A végzés kimondja, hogy a veszély nagy, kimondja hogy Magyarországot, mint keresztyén birodalmat, ebben az időben magára hagyni *nem szabad*. Három előkelő német megbizott[3])

---

[1]) Az »Abschied« ezt az exposét »Notul«-nak mondja.

[2]) . . . . »wissen auch (a rendek) dieselbig (a segélyt) bey iren underthanen one erwekung newer aufrur derselbigen underthanen mit keinem bestandt zu leisten.« . . . (Instruction wes . . . . der Churfürsten, fürsten vnd stende . . . verordnete oratores bey keys. Maiestät werben und fürbringen sollen. — Egyk. irat. Reichs-T.-A.)

[3]) Wertheim György gróf, lovag Feilitsch Fülep és Arenberg Vid, — a kik tapasztalásaikról Ferdinándnak s a mainzi érseknek mint főcancellárnak tegyenek jelentést.

küldetik a magyar királyhoz s határozatba megy, hogy az 1524-ben megszavazott, de foganatba nem vétetett segély 10 ezer ember erejéig Sz.-Mihály napjára haladéktalan kiállítandó s a következő Sz.-Márton napra Augsburg, Nürnberg, Frankfurt és Strassburg polgármestereinek kezéhez a segélyre szánt pénzösszeg másik fele is kifizetendő. A végzés 1526, aug. 27-kén kelt s e szerint a birodalmi állapotokat tekintve, látnivaló, hogy valóban rövid terminust tüzött ki a birod. gyülés, midőn Sz.-Mihály napot mondotta ki az első részlet lefizetése határnapjául; de a jó igyekezet későn jött — két napra a kihirdetés után august. 29-kén Mohácsnál Magyarország sorsa eldőlt. — Eddigelé soha számításba nem vonták a rendek azt az eshetőséget, hogy a török Magyarországot megdöntheti. Most, mintha előérzetök lett volna, a körülményt is mérlegelték s ennek tulajdonítható az a végzés: miszerint ha a török Magyarországot meghódítaná, vagy a segély ez országnak már nem használhat: akkor azt Ferdinánd fordítsa a maga védelmére.

Hosszas lenne elbeszélnem, mint igyekezett Ferdinánd, már mint magyar király, az *esslingeni*, majd *1527*-ben a *regensburgi* s *1529*-ben a *speyeri* gyülésen segélyadásra bírni a rendeket. Ha 1526-ig közelebbi érdek nem fűzte Magyarország sorsát a német birodalomhoz s e miatt volt a segélykérő követségek fáradozása sikertelen: akkor 1526 után más tekintet vezetheté a rendek nagy részét megmaradni a halogatás ösvényén. A túlhatalmas Ferdinándtól nem egy fejedelem tart vala, János király pártjára hajlott egy szintén meg nem vetendő töredék, mely a franczia királylyal összeköttésben állván, paralysálta azt a nagymérvű tevékenységet, melyet Ferdinánd Magyarország, helyesebben mondva Magyarország *és* a maga érdekében gyakori megbizottak által az egyes rendeknél, saját maga s szónokai (követei) által a megtartott birodalmi gyüléseken kifejtett.

Mielőtt azonban a János halála után a német birodalmi rendeknél beállott változásokra s e viszonyokból folyó 1541-diki határozatokra — mint a hol hosszasban kell időznöm — áttérnék, két nagyfontosságu gyülést nem hagyhatok említés nélkül.

Ezek egyike az *augsburgi 1530*-ban.

Emlékezetes marad e birod. gyülés azon tárgyalásokról,

melyek a protestantismus ügyében folytak. De, a nélkül hogy párhuzamot vonni akarnék — nevezetes e gyűlés e török-segély dolgát illetőleg is. Azt lehetne hinni, hogy a vallási ügyek roppant hordereje elnyomott minden más érdeket a hosszú tanácskozások alatt, azt gondolhatnók, hogy a reformatió által teljesen igénybevett császár — ki személyesen jelen volt — s a nem kevésbé elfoglalt rendek másra csak megoszolt figyelemmel tekintének. Tévednénk. Épen ez a gyűlés az, melyen a kelet felől fenyegető veszély tudata a legcsattanósabb alakban nyilatkozott, melyen a mintegy félálomból fölocsúdott köztudalom hatalmas kifejezést nyert. Nem is lehetett ez másképen. A mult évben ostromolta Szulimán Bécset — s e pontnál elvi és személy ellenkezés, vallásos és politikai viszály a közbiztonság követelményei előtt engedett.

Junius 20-dikán terjeszté óhajait a császár a rendek elé.[1]) Áradozó bőséggel emlékezteti őket a Lajos király életében Németországon járt magyar követségekre, figyelmezteti őket, hogy a magyar küldöttek jóslatai mily rohamos gyorsasággal teljesültek, a török mily gyorsan tette lábát a keresztyénség legutolsó védbástyájára, mint jelent meg a múlt évben is »oly számtalan sereggel, minőt az isten ostorának nevezett Attila óta nem látott a világ«[2]) s nem elégedvén meg azzal, hogy 2 császárságot, 20 királyságot döntött romokba, Bécset is megostromolta. Az eddigi gyűlések csak tárgyalták az ügyet, egészséges határozatot nem hoztak, nem hogy azt cselekvés követte volna: itt az ideje, hogy a hiányos »gyorssegélynek nevezett, de még így is *egészen soha nem teljesített*[3]) segedelem helyett komoly ellenállásra készüljenek a rendek. Ezt ajánlja *első sorban* figyelmükbe s *csak aztán* a vallási kérdést.

Sajnos, hogy a hiányos akták nem nyujtanak fölvilágositást

---

[1]) Erster fürtrag röm. kais. Maiestät in irer persönlichen gegenwart auf montag den zwanzigsten Junii zu Augsburg, anno etc. im dreissigisten beschehen. — Egyk. irat Reichs-T.-A.

[2]) . . . mit einer solchen grossen macht, als vormals und seidther der zeit Attilae der ain gaisl gots genannt, nye erhört ist, viderumb und in eigner person auf Hungerlandt gezogen. . . .

[3]) Ezek magának a cs. előterjesztésének szavai.

a tárgyalás rendes folyamáról. Annyit tudunk, hogy az ügy előkészítésére egy választmány lőn kiküldve, mely a maga véleményét nem sok idő mulva előterjeszté. [1]) E vélemény egy — ösmeretlen — 1523-diki tervezetre hivatkozik, mely szerint összesen 35 ezer ember volna egy támadó hadjárathoz legalább is szükséges s a sereg egy évi tartás-költsége 3 millió arany forintban — roppant összeg az időhöz képest — irányoztatik elő. Az összeg előteremtésére ajánlott rendszabályok közűl csak azt az egy nem becsmérelni valót emelem ki, mely pl. az üzleti forgó tőkétől 500 frt után egy egy forintot követel. — A protestans nézetek felé hajló választmányi tagok még azt is betoldották, hogy a Németországból fizetendő annátákat igyekezzék a császár a pápától e segélyre kinyerni. — Ugy látszik, hogy a 35 ezer embert mind a császár, mind a rendek kevesnek tarták egy támadó hadjáratra — mielőtt azonban határoztak volna a rendek, az egyházi fejdelmek ösztönzésére, beleegyezésüket egy egyházi természetü ügy kedvező elintézésétől tették függővé. A pápa ugyanis a mult évben egy bullája által a német egyházi javak jövedelmei bizonyos hányadát a török ellen Ferdinánd kezéhez rendelte szolgáltatni s a bulla kimondja, hogy ha az egyházi fejedelmek e rendeletre a maguk jószántából nem hajtanak: erőszakot is alkalmazhat a császári kormány. A karhatalom nem egy helyen foganatba is lőn véve — s nagy fölháborodást szült. Miután — mondották a rendek — efféle hallatlan dolog még Németországon soha nem történt, mig a sérelem tökéletesen sanálva nem lesz a császár által, addig a török segélybe beleegyezni nem akarnak. [2]) A kérdés nagy fontossággal birt, a mindig pénzszükében levő Károly és Ferdinánd egy elég tekintélyes pénzforrásról, melyet csak nehezen tudtak a pápától kieszközölni, voltak kénytelenek lemondani; de engedniök kelle — s igy jött létre a hosszu Abschied, mely 99 első czikkelyében vallásügyekkel foglalkozik s az ezután

[1]) Rathschlag und bedenken der offensiv hülf halber wider den Türken . . . Egyk. irat. Reichs-T.-A.

[2]) . . . »Nachdem . . . dergleichen auch hievor in Teutscher nation nie gehört oder fürgenommen, konden noch wellen sie (a rendek) in die Türkenhilff nit willigen, es werde dann solicher last und beschwerde der babstlichen bullen gentzlich abgeschafft.« Egyk. irat. u. o.

következő 31 czikkelyben részletesen megbeszéli a török segélyt, melynél különbség tétetik ismét a »gyorssegély« s a három évre megajánlott támadó haderő közt. Amannak nem tudom a számát, [1]) emez egy még eddig soha el nem ért mennyiségben állapittaték meg: 40 ezer gyalog s 8 ezer lovas lett volna kiállitandó — ha a jó szándék, tegyük gyorsan hozzá, a papiron nem marad.

Ki volt oka a gyülési határozatok folytonos eredménytelenségének? a császár, vagy a rendek, vagy egyátalán a zürzavaros viszonyok, vagy mindez összevéve? Valóban nehéz e kérdésre feleletet adni — s még nehezebb, ha az augsburgi gyülés e végzéseit az *1532*-dik évben *Regensburgban* tartott gyülés tárgyalásaival összehasonlitjuk.

E gyülésben a császári propositió után a rendi válasz, az augsburgi határozatokra hivatkozva, egész készséggel ajánlja meg a 48 ezer embert [2]) és e megajánlás oly könnyen jövő, hogy a császár e haderőt még azzal együtt sem tartja elégnek, a mit ő fog hozzáadni — [3]) s nem aggódik, hogy a protestans rendek némely részének eltérő véleménye megakadályozhatja még a megajánlott elfogadását is. Pedig ugy történt. A szász választó, a brandenburgi őrgróf s a hesseni tartománygróf a török ügy elintézése előtt, a császár igéretére hivatkozván a birodalmi sérelmeket akarták orvosoltatni s egyszersmind kifejezték óhajukat, hogy a császár a magyar ellenkirályokat próbálná meg kiengesztelni. [4]) — És a lépés megakadályozta a tárgyalások kezdetben simának látszó folyamát. Két bizottság kiküldésére vezetett, melyek egyike a Ferdinánd és János közötti viszonyok felől volt tájékozást szerzendő, a másik pedig a császár által elégtelennek mondott segély dolgát tárgyalta. Az első meghallgatta azt a védiratot, melyet Ferdinánd Zápolya ellenében önigazolásúl a császárhoz nyujtott be, kihallgatta Zápolyának a rendekhez

---

[1]) A nyomtatott abschied csak N ezer gyalogot s N ezer lovast emlit s a hiányos iratok fölvilágositást nem adnak; a támadó haderő számát az 1532-diki regensburgi gyülés aktáiból tudom.

[2]) Egykoru irat. Reichs-T.-A.

[3]) A császár replicája. Egyk. irat. u. o.

[4]) Der Churfürsten von Sachsen und seiner partei fürpringen. Egyk. irat. u. o.

küldött követeit: Lasky Jeromost és Mingkwitz Miklóst — s ugy látszik, hogy a többség Ferdinándnak adott igazat, mert a segély (de csak a »gyors«) csakugyan meg lőn szavazva. A második bizottság illetéktelennek nyilvánitá magát többet igérni, mint a rendi válasz ajánlott,[1]) úgy, hogy végre is a császár egy emlékirat benyújtása által vélt a rendek elhatározására pressiót gyakorolni.

Nem tudja az ember, mit mondjon e memorandummal s az eredménynyel szemben. Az emlékiratot nehány hadban jártas császári parancsnok készité el[2]) s abból indúlván ki, »hogy végre oly erőt kell fölfegyverezni, mely győzelemre vezet s melylyel becsületet lehet vallani,« nem kevesebb, mint — szinte hallatlan — 90 ezer embert kiván a török ellen sikra állitani. — E véleményes jelentés alapján a megajánlott segélyt legalább 15 ezerrel szaporíttatni követelte Károly, a mely esetben ő 25 ezer gyalogot s 5 ezer lovast állít a maga költségén a birodalmi sereg mellé. — Az ajánlat nem lőn elfogadva, a rendek megmaradtak az augsburgi contingens mellett, sőt a mi több: a tűzérség, a hajók tartása, s a bizonytalan, valószinűség szerint be nem hajtható jutalékok (mert a gyakori birtokváltozások s birtokviszályok miatt ilyenek is voltak) fejében e 48 ezer emberből is 12 ezeret leszámitottak. Ez a körülmény s aztán az, hogy sűrű izenetváltás után még a badak összegyülésének terminusát illetőleg sem tudtak megállapodásra jutni, elkedvetlenité a császárt is, a rendeket is; hiába készültek a hosszabbnál hosszabb iratok a sereg élelmezése, a fizetés s a tábori rend stb. dolgában; a szép eredménynyel biztató tárgyalások zsákutczába futottak. Miért, miért nem? a meglevő adatok nem nyujtanak fölvilágositást, a roppant haderő helyett az augsburgi gyors segélyt — tehát nem a 48 ezernyi támadó sereget — szavazta meg utoljára is az »Abschied« s e mellé a magyarokhoz egy — biztató levél küldését.[3])

---

[1]) Mindez iratok a Reichs-T.-A. közt.

[2]) Der haubtleut gustbedunken des widerstands halben gegen den Türken . . Ered. u. o.

[3]) Az e tárgyalásokra vonatkozó hosszas iratok, melyekben a sereg élelmezése, fizetése stb. mind a legapróbb meg van vitatva, a Reichs-T.-A. között egy codexben foglaltatnak.

E végzéssel a segély ügye hosszu időre meg volt pecsételve. Majd megkezdődtek a békealkudozások János és Ferdinánd között s a birodalom rendei is ettől vártak minden jót. Itt-ott egyes rendek, kiket Ferdinánd particularis segély végett — mint nevezték — szüntelen ide-oda járó követei által megkeresett, tőnek a mit tehettek, szaporiták az örökös tartományok által megszavazott s kiállitott csapatok számát [1]) — ez azonban keveset használt; valamint nem volt eredménye annak a memorandumnak sem, melyet 1537-ben dolgoztatott ki Ferdinánd s mely merész vonásokban az összes keresztyén hatalmakon kivül persával, tatárral Nubia fejedelmével kivánja Németországot a török ellen szövetkeztetni. [2]) A reménytelenség végre Ferdinándot a Jánossal való kiegyezkedésre kényszerité — de nem szünt meg Ferdinánd buzgólkodni, hogy a viszonyok kedvezőbbre fordultával, a két évtized óta sürgetett vállalatnak életet adjon.

Ennyire fejlődött a török segély kérdése János haláláig. Gyakorlatban csaknem semmi volt az eredmény, az igaz: de mégis nagy a különbség pl. az 1521-diki gyülés határozata s az 1530 diki között is. Az még a birodalom kedvezőbb viszonyai közt is tagadó értelmű, emez sokkal bonyolultabb belállapotok ellenére 48 ezer embert kivánt a sikra állitani. A veszély fenyegetőbbé váltával emelkedik s erősbödik az a tudalom, hogy Magyarország egy szükséges tagja a nagy keresztyén köztársaságnak — s ez maga már ér valamit az eddigi végzések tragicomicus sorsa daczára.

János halálával Ferdinánd ügyei mind Magyarországon, mind a német birodalomban kedvezőbbre fordúltak. Mig benn a hazában az eddigi Jánospárti magyarok jó része, élükön Perényi Péterrel s Frangepán Ferencz kalocsai érsekkel, Ferdinánd előtt a hűségfogadalmat letették s igy legalább egyengették a kibéküles útját: addig azon német birodalmi rendeknek, kik a mult

[1]) L. erről Buchholtz Gesch. d. Reg. Ferdinand des Ersten. 4 köt. 561—602 lap. Von Beschaffenheit der Türkenhülfe — de csak az örökös tartományokról szól 1532-ig.

[2]) L. Adalék a Nagyváradi Béke . . . történetéhez czimü dolgozatomat 92. l. 5. jegyzet.

másfél évtized folyamában, valahányszor a török elleni segélyről szó volt, mindig fönnhangon hirdették, hogy Ferdinánd nem a kereszténység érdekében, hanem saját háza javára s nem a török, hanem egy másik ép oly jó keresztyén király: János ellen akarja fölhasználni a birodalom erejét [1]), — ezen rendeknek, mondom, ellenkezésük egyik főürügye praetextusa elesett. Kétszeres energiával, megkettőztetett buzgalommal fogott tehát Ferdinánd családja s országa életérdekeit oly közelről érintő vágya: egy hatalmas birodalmi segély eléréséhez. Kétségtelen, hogy Izabella s Fráter Györgyék ellenséges magatartása, a török folytonos terjeszkedése ezt a sisyphusi munkát — mert nem annak nevezhető-e, midőn ép akkor válik mindig semmivé, midőn csak egy lépés volna hátra a hegyormot elérni? — Ferdinándnak megkönnyité.

Az 1541-diki *birodalmi gyülés Regensburgban*, melyre egyrészt a császár személyes megjelenést biztos kilátásba lőn helyezve s melyen másrészt a pápától a protestans rendek irányában engedékenységet, a protestansoktól viszont méltányos békülékeny magatartást lehetett várni a megelőző, bár sikertelen wormsi s hagenaui colloquiumok után folytatott alkudozások szerint — e birodalmi gyülés a legjobb alkalomnak látszék Ferdinánd előtt, hogy az 1532. év óta az összes rendekkel nem tárgyalt török-magyar hadjárat ügyét ismét feleleventse s ha a jó szerencse a császár személyes jelenlétének hatása alatt kedvezni fog, meg is valósítsa.

A birodalmi gyülésre Károly febr. 23-kán érkezék el, de azt, a fejedelmek s rendek kevés száma miatt, csak april hó 5-kén nyithatá meg. Ez idő alatt folytonosan várta s sürgette öccse Ferdinánd jövetelét nemcsak a birodalmi ügyek, de főként Magyarország dolgainak megbeszélése végett. Ferdinándot azonban ép a magyar ügyek nem engedék az örökös tartományokból távozni; a török, lassan ugyan, de előre nyomúlt s Ferdinánd úgy volt meggyőződve, ha gondviselés nélkül hagyja hátra Magyarországot, fele útjában a birodalmi gyülés felé Magyarország tőké-

[1]) Ennek a nézetnek nemcsak az átalános birod. gyülésecken, hanem a kerületi összejövetelek alkalmával számtalanszor kifejezés adatott s a particularis segély ügyét igen megnehezitette.

letes romlásáról szóló hírek érhetik, a mi nemcsak az ő sajátmaga érdekeire lehet végzetes, de a császár dolgait is megnehezíti; mert, úgymond, most Németország ügyei, a franciával való viszonyok a magyar állapotok miként alakulásától függenek. [1]) S valóban igaza volt Ferdinándnak, midőn császári bátyja sürgető kéréseire megjegyzé, hogy e téli évszakban — február közepén — hallatlan dolog az, a mit a török cselekszik: eddigelé ily időtájban soha nem szokott táborozni. [2]) Magok a magyar urak, kik, az ez időtájt Pozsonyba hirdetett országgyűlést megelőzőleg, Bécsben összejöttek, könyörgének a királynak, hogy addig, míg a hazai dolgok állapotában kedvezőbb fordulat nem áll be, halassza a birodalmi gyűlésre való menetelét. [3])

Addig tehát, míg maga Regensburgba mehetne, képviseletével a brixeni püspököt [4]) bizta meg Ferdinánd s egyszersmind egy emlékiratot dolgoztatott ki tanácsosai által a czélból, hogy a birodalmi gyűlés tárgyalásai alkalmával mit terjesszen elő a császár Ferdinánd kívánságai gyanánt. E memorandumra még visszatérek, mert ez képezi a megajánlott segély alapját, de most a magyar országgyűlés küldötteiről kell pár szóban megemlékeznem.

Az 1541. elején Pozsonyban tartott országgyűlésről alig

---

[1]) . . . Et par ainsi me partant sans mectre provision partout, pourroit advenir avant que seroie à my chemin, que nouvelles me viendroient que tout fust allè en ruyne au ladicte Hongrie, que non seulement seroit l'apparente et totalle déstruction de tous mesdicts pays par deçà, mais aussi reculement et dèsavancement des affaires de V. M^té^; car tous les affaires présens, tant ceulx de la Germanie, comme aussi ceulx consernans les practiques francaises et aultres accoustent fort áprés le succés de ces affaires de Hongrie. — 1541. febr. 1. (Ered. Belg. Arch.)

[2]) Et est chose inaudite que jamais ilz (les Turcs) ayent peu tenir et endurer aux champs en temps d'iver mêsmes par telles froidures. — 1541. febr. 25. Ered. U. o.

[3]) Et certes les bons personnaiges dudict Hongrie tenens mon party estans chez moy . . . . . me sont tous unanimement venuz supplier que ne me voulsisse encoires ésloigner d'icy sans premièrement mectre ordre pour obvier aux emprinses desdicts Turcs . . . . U. o.

[4]) A fölhatalmazás 1541. febr. 18. Ered. Reichs-T.-A.

maradt fönn valami emlék. Fraknói [1]) csak annyit tud róla, hogy az a mondott év márcziusának második felében tartaték meg s Ferdinándnak egy Blágay Kristófhoz jan. 16-kán intézett [2]) levele szerint, czélja volt az ország rendeitől a véghelyek oltalmára lovasok tartását megszavaztatni. Helyesen gyanítja Fraknói, hogy ez az országgyűlés küldé Regensburgba azt a követséget, melynek élén Frangepán érsek állott. E követség eszméje valószinűleg azon főuraktól származik, a kik — mint Ferdinánd föntidézett febr. 25-diki leveléből láttuk — az országgyűlés dolgait megbeszélni Bécsben összejöttek volt. Követekül a rendek, Frangepán Ferenczen kivül, az urak részéről Salm Miklóst, Batthyány Ferenczet és Nádasdy Tamást, a nemesség kebeléből pedig Kamarjai Tamást és Brodarics Mátyást választották. [3])

A magyar rendek e követei közül Frangepán és Nádasdy már april 13-kán, tehát kevéssel a birodalmi gyülés megnyitása után megérkeztek Regensburgba — de a mit itt a császári propositio beterjesztése után tapasztaltak, az csak részben s csakis a protestans rendek némelyike részéről hatott megnyugtatólag reájuk, részben, a mi a császárt s környezetét illeti, rövid idő alatt a legfelsőbb fokú elkeseredésre vezette őket. Már legelső találkozásuk alkalmakor az idősb Granvellával, a császár e nagy befolyású miniszterével, a ki a kir. pecsét őre s Károlynak, hivatalos rangja szerint, első tanácsosa volt, tapasztalhatták, hogy a császári politika ez éltető lelke most, mikor a német birodalom pacificatiója forog kérdésben, kevésbé gondol azzal, a mi a római királyt, mint azzal, a mi a császárt s a német birodalmat együttesen illeti. Figyelmeztette Nádasdyékat, hogy a magyar ügyek mindaddig, a míg a vallás dolgában megállapodás nem jő létre, nem fognak tárgyaltathatni, azon okból, mert az egyik akadályára lehet a másiknak [4]) s csakugyan az april 21-kén nyert

---

[1]) Magy. Orsz.-gy. Emlékek. II. 303.

[2]) U. o. 1. jegyzet.

[3]) A rendek megbizó levele marcz. 20-káról, ered. Mainz. Erzk.-A.

[4]) »Quantum nos ex verbis domini de Granvelis intelligere potuimus, videtur illi negotia nostra idest defensionem regni Hungariae non debere prius agi, quam conclusis vel saltem inceptis negotiis religionis;

kihallgatáson, hol a két úr a császár elé (szokás és spanyol etiquette szerint) kézcsókra lőn bocsátva, maga Károly javaslá nekik, hogy még most sem privatim, sem nyilvánosan nem jó lesz a rendeket segélyre szólítani; ha ennek ideje eljő, tudatni fogja velök. [1]) Ez azonban nem gátolhatta Frangepánt és társát, hogy a legelőkelőbb személyiségek élénk tudakozodására, a magyar viszonyok felől ne adjanak fölvilágosítást [2]) s midőn később meg lőn engedve nekik a rendeket csak privatim fölkeresni, mindent megtőnek, a mi által küldetésök czélját előmozdíták, főként midőn május első napjaiban Batthyány és a másik kettő is csatlakozott hozzájuk. Tárgyalásokba bocsátkoztak az osztrák tartományok küldötteivel is s a Ferdinánd iránt jó indulattal viseltető fejedelmek tanácsából azt végezték el legelőször, hogy Ferdinándot a Regensburgba való jövetelre sürgetve hívni fogják. Alább kifejtem, hogy a vallás ügyét sürgető rendek mily makacsúl vonakodtak a magyar követség kérelmét tárgyalás alá venni; mármár arról volt szó, hogy ha Ferdinánd hamarosan meg nem jelenik, eredménytelen lesz Nádasdyék s az osztrák küldöttség fáradozása. Mindenre, a mi szent, kérték tehát Ferdinándot, hogy siessen Regensburgba, ők magok elégtelenek a magyar ügyek képviseletére [3]) s ha valamit kivivnak is, ez oly későre lesz majd, hogy használni mitsem fog. Magok a magyar ügyekkel rokonszenvező rendek azt tanácsolják, hogy Ferdinánd »repüljön, póstán jőjjön« kiséret nélkül, hadd higyjék a rendek azt, miszerint Ferdinánd még udvari népét is a török ellen küldé hadakozni.[4])

---

veretur enim, ne unum impediat alterum.« 1541. apr. 17. Erced. Hungarica.

[1]) Apr. 21. 1541. u. o.

[2]) Apr. 26. u. o. (A különben latin levelet az elbúsult Nádasdy így írta magyarúl alá: Az te fölséged hiv, alázatos és szegén szolgája Nádasdy.)

[3]) »Si etiam per nos aliquid impetratum fuerit, id adeo tardum futurum ut nihil vel parum negotiis Vestrae s. M^tis profuturum sit.« Máj. 10. U. o.

[4]) ». . . Iidem principes, qui rebus M^tis V. favent, iudicant honorificentius esse et ad movendos istorum animos magis idoneum, si V. M^ta^ cum paucis venerit, ut intelligant V. M^tem gentes suas etiam curiales contra hostes publicos misisse.« U. o.

Vigasztalásúl szolgálhatott követeinknek a hesseni tartománygróf ama nemes nyilatkozata, hogy még az esetben is, ha a többi rendek a segélyt megtagadnák, ő maga, a mennyire tőle telik, segítni fogja Ferdinándot.[1])

A császárt azonban a vallási tárgyalások lassu menete izgatottá tevé. Idegességét az ezernyi baj és gond csak növelte — s mikor a magyar követek folytonos sürgetése, mely a rendek összes ülésében adandó nyilvános kihallgatásra irányult, végkép fölháborítá különben is beteges kedélyét; rosz kedvét, mit mások okoztak, Nádasdyékon tölté ki. A junius elsején nyert audientiáról elkeseredéssel, desperatióval tudósítják a magyar küldöttség tagjai királyukat. Nagy alázattal sürgették a nyilvános fogadtatást — hisz' közel két hó óta vesztegelnek — kérték a császárt, ne vegye rosz néven alkalmatlankodásukat; de a császár türelmetlenül s keményen felelt nekik — s a többi közt azt mondá, hogy a magyar viszonyok korántsem oly veszélyesek, mint a minőknek azokat Nádasdyék festik előtte.[2]) Szemökre lobbantá, hogy titokban egyes fejedelmeknél kunyorálnak, pedig ezzel úgy sem érnek el semmit. Nem akartak — azt mondja a tudósítás — az elsőre felelni, mert nem akartak vitatkozni a császárral, bár nem emlékeznek hogy Magyarország bármikor nagyobb veszélyben forgott volna, mint a jelenben. A másik szemrehányásra tiltakoztak: mert ők nem kunyoráltak az egyes rendeknél, csak arra kérték őket, hogy ha majd a magyar kérelem tárgyalás alá kerül, támogatásukat ne vonják meg ettől a tán nem jól hangolt rendekkel szemben. »Sokat mondott még a császár, fölséges urunk — írják Nádasdyék — de mi abból

---

[1]) »Nuper dum exposuissemus legationem nostram illustrissimo domino lantgravio Hassiae, respondit nobis satis humaniter et inter caetera dixit, quod si etiam alii non praestarent subsidium V. M^ti^ et regnis suis, nihilominus ipse etiam solus ad requisitionem V. M^tis^ esset praestiturus id quod posset.« Máj. 23. U. o.

[2]) Non aequo animo tulit (caesar) nostram sollicitationem et *satis dure* nobis respondit et inter alia dixit negotia hungarica non esse in tanto periculo uti nostra praedicaremus.« . . . és: »nos nunquam recordemur regnum Hungariae in maiori periculo fuisse constitutum sicut nunc.« U. o.

inkább kétségbeesést, mint reményt meritettünk; mert a többi közt úgy nyilatkozott, hogy nekie sok más országa s gondja van, ő képtelen mindenre ráérkezni. Mi ezt titokban tartjuk, nem mondjuk senkinek . . . mert nincs biztosabb út fölséged híveit a kétségbeesés örvényébe hajtani s az ellenség szarvait megnöveszteni, mint ha nyilvánossá lesz a mód, melylyel velünk itt bánnak.« [1])

Károly e rosz kedvét, minek ily, legalább is szokatlan s a magyaroktól a folytonos biztatás után épen nem várt alakban adott kifejezést, a vallási tárgyalások lassú menetén kivül — mint már említém — bizonyosan az okozta, hogy a beterjesztett propositióra időközben sem a katholikus, annálkevésbé a protestans rendek nem úgy feleltek, a mint azt szerette volna. — A propositio szokás szerint a megnyitás napján lőn fölolvasva. Benne minden más ügyet a vallási egyezkedés s a török-magyar dolog absorbeál. A császár arra utal, hogy saját maga egyedül mennyit költött szárazon és tengeren a mohamedán hatalom megfékezésére s mennyire tévednek azok, kik azt hiszik, hogy ezt csak saját örökös országai érdekében tette. Bűneink büntetése istentől a török veszély — mondja az előterjesztés[2]) —, egyetértéssel kell bűneinket expiálnunk s egyetértve kell a veszélyt fejeink felől elhárítanunk. Bemutatta egyszersmind a fönebb már említett memorandumot, melyet Ferdinánd tanácsosai készítének s melynek főbb pontjai ezek valának: Szükség van egy gyors és egy nagyobb állandóbb segélyre. [3]) A gyors segélyhez kellene 2—3 ezer lovas, 10—12 ezer gyalog s azon kivül a hajókhoz

---

[1]) »Nam nulla efficacior via esset et fideles subditos V. M^tis^ in desperationem adigendi et adversariis cristas erigendi, quam si intelligaretur quomodo hic tractemur.« — Ferdinand jun. 8-ki válaszában mentegeti bátyját s biztosítja Nádasdyékat, hogy a császár Magyarország ügyét szivén hordozza. Tudatja velök, hogy maga jun. 21-kére fog Regensburgba érkezni: »interim quantum per modestiam et oportunitatem poteritis, ea ipsa regni negotia sollicitare et agere ne cessetis.« Ered. Hungarica.

[2]) ». . . aus verhengung Gottes zu straffe unserer sünden.«

[3]) »Eilende hülff« és »beharrlich, gewaltig hülff« ezek a technicus terminusok.

mintegy négy ezer ember.[1]) A másik, támadó seregnek sokkalta nagyobbnak kéne lenni: legalább is 8—10 ezer nehéz, 10 ezer könnyű lovas, 40—50 ezer gyalog harczos kivántatnék s mivel — szokás szerint — ha efféle haderőt megszavaznak is a rendek: az, mire összegyűl, épen felényire olvad le, azt kivánta a király, hogy az egyes országokra s terűletekre eső jutalék kivettetvén, pénzben szedessék be s ne emberben. A gyors segélyt 3 évre, a másikat hat hóra kéri Ferdinánd megadatni — s a memorandumot készítő tanácsosok nagy jámborúl hozzáteszik, hogy ha a császár többet gondolna kérni, Ferdinánd abba is belenyúgszik.

Dehogy gondolt erre a császár! Bár más választ kapott volna a propositióra is. A rendek a töröksegély ügyét a vallási bajok kiegyenlítése előtt tárgyalni sem akarták, pedig Károly, öcscse kértére[2]) s a régi szokás szerint, az egyes fejedelmeket sőt a kisebb rendeket is szállásaikon meglátogatta s velök, hogy hizelegjen nekik, külön-külön bizalmasan értekezett. A katholikus rendek a magok válaszában röviden arra emlékezteték a császárt, a mi az eddigi birodalmi gyűléseken történt, melyek lefolyásából s a hozott határozatok foganatosítása nélkül való maradásából meggyőződheték, hogy »e tárgyban — a töröksegélyt értik — a vallási viszály elintézése nélkül semmi hasznos dolog nem jöhetett létre.«[3]) — A protestans rendek — kik e gyűlésen már határozottan elkülönítve tenácskoztak minden kérdésben — válaszukban ugyanigy nyilatkozának; a különbség a két felelet közt csak a volt, hogy a protestánsoké nagyon előzékeny, sőt magasztaló hangon van írva, elismeri, hogy a császár a kereszténység közös érdekében viselte költséges hadjáratait, sőt (tekintvén az ellentétet a császár s e prot. rendek közt, szinte megmosolyognivaló) áradozásokban tör ki: hogy a rendek fen-

[1]) A hajók födözete 12 ezer embert kivánna s mert ezt Ferdinand mind nem képes egymaga kiállítani, ehhez kéri a 4 ezer embert. A memorandum e (dunai) hajóhad fölállítását így indokolja: diweil dem Türken mit verhaltung des wasserstrombs der maist und höchst widerstandt und abbruch seines fürnemens beschehen meg.«

[2]) Ezt 1541. mart. 6-ki levelében (Belg. Arch. eredeti) tanácsolja Ferdinánd.

[3]) A kath. rendek válaszfólirata. Reichs-T.-A.

nen magasztalják a mindenhatót, a mért ily vészes, zavaros időkben a birodalom s a kereszténység fejéül oly császárt adott, a minő V. Károly.[1])

S ezzel több mind két hónapi időre, mig a császár által kinevezett collocutorok a vallás dolgát vitatták[2]), a magyar ügyek leszoríttatának a tárgyalások teréről. S most nem volt még csak a valószinűség szerint sem meghatározható, mikor akar velök a gyülés foglalkozni: a magyar követség panaszos levelei egymást érték Ferdinándnál, azt hangsúlyozván, hogy a Regensburgban költött pénzzel mily hasznos szolgálatokat tehettek volna otthon hazájuknak[3]). Úgy látszik, egy időre Ferdinánd is lemondott a reményről, hogy a reformatio bajaival eltelt rendektől valami kedvező határozatot nyerend a vállalat dolgában, s azért bátyjánál legalább az egyes rendek particularis segélyét sürgeté s a tárgyalásokkal e részben a brixeni püspököt, ezután Ungnád Jánost és Ilsung Györgyöt bizta meg, kiknek — ha a császár beleegyezik — a brandenburgi választónál, a bajor herczegeknél, a salzburgi érseknél, a freizingeni, augsburgi, bambergi, passaui püspököknél, a kempteni apátnál s Ulm, Nürnberg és Augsburg városoknál kellett volna Ferdinánd kéréseit előterjeszteniök.[4])

Junius második hetében azonban a magyar követségre kedvező fordulat állott be. A császár a mondott hó 8-kán végre valahára nehány oly pontot volt képes a saját szállására hivott rendekkel közölni, melyek fölött a collocutorok megegyeztek s most, míg a többi pont fölött a megegyezés létrejő, a török segély ügyét ajánlá a rendek figyelmébe[5]) — s így történt, hogy a hosszas

[1]) A prot. rendek válasza u. o. (Nehány katholikus város s köztök épen Regensburg e mellett azt a kifogást hozta föl, hogy a küldöiktől nincs meghatalmazásuk új terheket vállalni föl. U. o.)

[2]) A collocutorok Eck, Gropper és Pflug az egyik, Melanchton, Butzer és Pistorius a másik részről (Lásd a colloquiumot Rankénál: Deutsche Gesch. im Zeitalter der Reformation IV. köt. — Németbirodalmi gyülésekre igen jól használható: Häberlin. Die Allg. Welthistorie . . . *stb.* Német tört. 12. kötet.)

[3]) Jun. 2. Hungarica. Ered.

[4]) L'effect du contenu des lettres du roy des Romains à l'empereur du q de may 1541. — Reichs-T.-A.

[5]) »Protocoll des reichstags in Regensburg«, melyet a mainzi érsek

várakozás után, jun. 9-kén a rendek összes ülésben kihallgatták a magyar követeket [1]). A szónok, mint majd minden alkalomkor akár a hazában, akár külföldi diplomácziai missióknál, az ügyes beszédü kalocsai érsek volt. Beszédén meglátszott az elkeseredés. S az energicus, korántsem könyörgő hang erős ellentétben állott az örökös tartományok küldötteinek alázatos előterjesztésével. Azon szónoki figurával kezdi Frangepán, hogy bár az ő természete békés, a nyugalmat szereti, most a körülmények nyomása alatt mégis háborúra izgat, fegyverre szólítja a rendeket. Festi előttük Magyarország nyomorúlt sorsát, aztán áttér a német birodalmi állapotokra s merészen szemökbe mondja a hallgató rendeknek, hogy a törököt folytonos előnyomulásra »a ti belső viszályaitok, idétlen czivódástok s az bíztatja, hogy a hadi dicsőségtől, a közjó szolgálatától lelketek elfordult. Gondoljátok meg — úgymond — mi lesz a ti sorsotok, ha a török Magyarországgal végezni fog? Az ozmán uralom alá jutott Magyarországban új ellenségre fogtok találni s pedig olyanra, a mely egykor az ősök alatt nemcsak a török, de sok más nemzet rettegése volt. Ne bízzatok erődített városaitokban, ezek a hatalmas ellent el nem ijesztik, csak többre tüzelik.« Aztán azok ellen fordul, a kik mindenütt és mindenben az isteni gondviselésre bízzák magokat s kimutatja az ó-szövetségből vett példákkal, hogy az isten csak akkor segít, ha magunk is igyekszünk. Ha a rómaiak erényét, mint a kiknek a római-német birodalom nyomdokaiba lépett, nem tartják már szemök előtt, legalább saját üdvökre gondoljanak, hagyjanak föl haszontalan házi czivódásaikkal vagy halasszák azokat — ha már kedvök telik benne — későbbi időre. »Ismeritek tudjuk, azt a mesét, mely arról szól, miszerint a míg a béka s egér egymással veszekedtek, a héjja mindkettőt elragadta.« [2]) Cseleked-

---

egy udv. tanácsosa vezetett. Úgy tudom, ez a legrégibb jegyzőkönyv, mely a birod. gyülésekről létezik (Mainz. Erzk.-A. — Fogalm.)

[1]) Nona Junii. Hat die keis M[t] die stende abermals in ir herberg gefordert, hatten die Hungerischen irverbung gethan. Gleicher gestalt haben die Österreichischen, desgleichen die gesandten der landt Kerndten, Steir, Crain, Windischmark und andre . . . (Protocoll.)

[2]) »Nostis, opinamur, apologum, quo pacto milvus, dum certant inter se mus et rana, utrunque arripuerit« (Mainz. Erzk.-A. egyk. irat.

jetek e szerint, nyújtsatok kezet Magyarország szabadulására, ez az örök dicsőség mellett hasznotokra is fog válni.

Frangepán szónoklata végeztével Cseh- és Morvaország s az örökös tartományok nevében az alsó-ausztriai küldöttség vezetője terjeszté elő küldőik kérelmét azon tiztagú követség élén, melyet a mondott tartományok rendei, a segély szorgalmazásával megbíztak.[1])

A küldöttségek előadását aránylag hosszas pauza követte. Kétségtelenül erős nyomokat hagyott mind Frangepán oratiója, mind az osztrákok siralmas kérése maga után a birodalmi rendek kedélyhangulatában s azt Nádasdy és Batthyány, kikről egy egykorú napló azt jegyzi meg, hogy kitűnő müveltségü, tudományos s a német nyelvben jártas férfiak,[2]) privatim ápolni igyekeztek. De a nézetkülönbség a rendek curiái, a választó s a közönséges fejedelmek közt sokkal nagyobb volt, semmint egyhamar határozott feleletet várhattak volna. Junius 14-kén a katholikus rendeket a fáradhatlan Frigyes bajor herczeg a városházán egybegyüjté s kifejté előttük, hogy a császár maga is legjobb szeretné a vallási kérdéseket megoldva látni, de minthogy erre egyhamar kilátás nincsen, a török pedig napról-napra fenyegetőbb állást foglal el: ez az ügy az, a mi legelébb elintézendő.[3])

— A Fraknói által — Magy. Orsz. gy. Eml. II. 306. jegyz. említett nyomt. példány nem volt kezeim közt.)

[1]) Fürtrag an die kur- und fürsten .... von den niederöst. landgesandten beschehen 9. Junii 1541. — (Mainz. Erzk-A.) Ugyanott az alsó s felső austriai, stajer, krajnai s karantán rendek megbizó levelei külön-külön. Ezen követségek számára Ferdinándnak közösen adott utasitása 1541. jan. 5. u. o.

[2]) Zeitschr. f. Preuss. Gesch. 1879. 532. azt mondja: Bathian Ferencz, ein alter starker man, kan deutsch; Nadasdi Thomas ein alter gelerter und geschickter man, redet sehr gut deutsch.

[3]) Uf den 14. Juni sein die stende der alten religion uff das rathaus erfordert, ist herczog Friedrich erschinen und angezeigt .... wiewol ir M[t] des gemuets gewest, vor allen andern heudeln der strittigen religion auszuwarten, so standen doch die sachen des Turcken halber so geferlich, das damit zu verzug nit mocht stillgestanden werden. — So were der keis. M[t] gnedigs begeren, die stendt wollten die handlung den Türken betreffendt for die handt nennen und ein eylende und

A protestans rendek vonakodását egy heti erős küzdelem után, legalább elvben, szintén legyőzte a közbenjáró szerepet játszó Frigyes herczeg, [1]) a mennyiben ezek is hajlandóságot mutattak a török segélynek egyelőre nem megajánlására, hanem csak tárgyalására — s Ferdinánd, a ki e közben Regensburgba érkezett, benyujthatá mind a két félnek a maga propositióit, [2]) melyben előadja, hogy a vett hirek szerint a szultán irtózatos sereggel küldi mehemet basát Budához, az ezt ostromló kir. hadak elüzésére s Buda elfoglalására (meg se gondolta Ferdinánd, mily igazat mond) — s ezt kell a rendeknek megakadályozniok. E czélból legelőször is egy gyors segélyre van égető szükség s csak ennek megszavazása után kell a nagyobb vállalat miként való létesitése fölött tanácskozni. Frigyes ösztönzéseire — a kinek fáradhatlan tevékenységéről s Magyarország iránti jó indulatáról a fönmaradt jegyzőkönyvi töredékek (miknek legnagyobb részét hely szűke miatt nem idézhetem) valóban szép bizonyságot szolgáltatnak — Frigyes ösztönzéseire, mondom, nagy nehezen be is adták első szavazatuk eredményét mind a vál. fejedelmek, mind a többi rendek kuriáji. A választó fejedelmek a gyors segély eszméjét helyeselték, [3]) az ellen tiltakoztak, hogy a nyers embertömeg kiállitása felett a többi szükséglet a birodalmat terhelje[4]) s egyszersmind megjegyezték, hogy az esetben, ha a birodalom a nagyobb hadi vállalatot létesitendi, a gyors segély ez időszerint elengedendő.

A fejedelmek testülete már sokkal nyakasabbnak mutatta magát. Csak kedvetlenül szavazta meg a gyors segélyt, az 1521-diki »Romzug« egy harmadát s csak azon föltét alatt, ha a császár e sereg költségei födözésére 50—60 ezer frtot előlegezne

---

beharliche hilff berathschlagen, inen selbs, geneiner teutschen Nation und der ganzen christenheit zu gueten .... (Protoc.)

[1]) 20 Junii hat herczog Friedrich allen stenden so uff dem haus versammalt gewest anzeigen lassen, die Key. M[t] hab mit den protestirenden sovil gehandelt, dass si sich der Turkenhülf halber mit anderen stenden in handlung und rathschlag einlassen wollten .... (Protoc.)

[2]) Der Römisch. kön. M[t] fürtrag .... (Mainz. Erzk.-A.)

[3]) Der Churfürsten rathschlag die eylendt hilf betreffend (U. o.)

[4]) »On gemeiner stände ferrern costen« mondja az irat.

— a mi a császár pénztelensége mellett a pium desideriumok közé tartozott.[1]) Még tartózkodóbb volt a kath. városok felelete, mert ezek csupán azt concedálták, hogy fognak tanácskozni e thema fölött, azonban azt hiszik, hogy a birodalmi belzavarok lecsillapitása előtt minden jó szándékuk haszontalan[2]) — és a katholikus városok e nyilatkozatával az összes protestans rendek külön válasza körülbelől egybehangzott. Ők legelőször azon vád ellen tiltakoztak, mintha ez ügyben is, mely a vallási kérdésektől független, szakadást akartak volna előidézni;[3]) ők a tanácskozástól visszavonulni nem szándékoznak: a török segélybe előre is beleegyeznek, de csak a császári propositióira már adott válasz értelmében, ha t. i. általános béke s egyenlő jogszolgáltatás lesz számukra a birodalomban;[4]) mert — úgymond az irat — furcsa lenne, hogy mig ők minden erejöket messze földre a török ellen küldik, azalatt odahaza háborúság és birtokfoglalás akadálytalan folylyék ellenök.

E különféle véleményeket a császár a török felől vett valóban aggasztó hírekkel nagy nehezen paralyzálta, — apródonként sürü izenetváltás után, mi közben a föltételek mindig enyhültek, 12 ezer emberig emelték a rendek a »gyors« segélyt s miután a magyar követség egy újabb folyamodásban keserüen panaszkodék[5]), hogy daczára a császár elutazásra mutató készületeinek, mely esetben bizonyára a rendek sem fognak sokáig együtt maradni — ők kéréseikre még sem kaptak feleletet: a rendek végre egy közös ülésben kimondották, hogy mind a »gyors«, mind a »tartós« segély meg fog adatni. Amannál 12 ezer embert ajánlottak, minden kikötés nélkül, csak azt kivánván, hogy a

[1]) Der Fürsten rathschlag .... Mainz. Erzk.-A.

[2]) Der stett antwort und bedenken (Aláirva: der frei- und reichsstett der alten religion gesandten.) U. o.

[3]) ».... das nun .... dies tails stende (a protestantok) in sondere berathschlagung gegangen, sei nicht der meinung, wie es vielleicht etliche achten mochten, geschehen, dass man lust an zertrennung hatte ...« Der protestirenden sondere antwort ... U. o.

[4]) Tudjuk, hogy e két pont közül forgott a császár s a protestans rendek vitája — s a kammergerichtnek a protestansok iránt ellenséges igazságszolgáltatása képezte a legtöbb esetben a czivódás almáját.

[5]) Egyk. irat Reichs-T.-A.

császár Nürnberg, Strassburg, Ulm és Augsburg városoktól egy hóra előleget kölcsönözzön, s beleegyeztek abba is, hogy 2000 német zsoldos helyett Ferdinánd magyar és horvát lovasokat fogadhasson.[1]) A mi pedig a nagyobb hadi vállalatot illeti: arra nézve, szintén közös megállapodás után, de *a protestánsok kivételével,* egy hosszabb memorandumot terjesztének válasz gyanánt Károly és Ferdinánd elé, mely röviden kivonva, a következőket tartalmazta:

A rendek készek egy nagyobb, hathatósb haderőt kiállítani a török terjeszkedés ellen, készek az 1521-di »Romzug«-ot, tehát 24 ezer embert hiány nélkül fölfegyverezvén *3 éven keresztül* eltartani a következő föltételek mellett: ha a császár a pápán kivül a többi keresztyén fejedelmeket is fegyverre szólítja, ha Ferdinánd a lengyel király s az oláh vajdák netáni segélyén fölül 30 ezer könnyű lovast állítand ki Magyarország s az örökös tartományok részéről, magára vállalja a dunai hajóhad tartását s ha végre a császár, a török erejének megoszlatása czéljából, a tengeren támadást hajlandó intézni a török ellen. Elrendelik, hogy a következő évi január 12-dikére Speyerbe a császár, a király s a rendek hadi tanácsosaikat küldjék el s ha ott a császár tudatni fogja velök, micsoda erővel szándékozik a tengeri támadást végbevinni: akkor e tanácsosok által a részletekben megbeszélendő vállalat létesüljön s az egyes rendekre nehezülő teher alól a legszigorúbb büntetés alatt senki ki ne vonhassa magát.[2])

Ehhez az indítványhoz, mely határozattá lőn emelve, a protestans rendek is hozzájárultak volna, ha a többi rendek a végre is siker nélkül félbeszakadt vallási viták — a colloquiumok — után az állandó birodalmi békét s egyenlő jogszolgáltatást a protestansok ínye szerint az Abschiedbe fölveszik vala. Ez azonban nem történt. Az Abschied a prot. és kath. rendek közös határozatából a gyors segély ügyével hosszasan foglalkozik, a

[1]) Egykorú irat Mainz. Erzk.-A. Mikor lőn e határozat kimondva, bizonytalan. A julius 11-dikén megszakadó jegyzőkönyv még csak a számanélküli izenetváltások közepében van.

[2]) Az irat — czim nélkül — egykorú purum. Reichs T.-A.

»hathatós« ellenállás dolgában a föntebbi indítványra utal — s a protestansok kényszerítve látták magukat a nagy vállalat megajánlása ellen különvégzésben tiltakozni.[1]) — Nem merem határozottan állítani, de azt hiszem, hogy a császárnak a protestansok kivánatára kiadott híres »declaratió«-ja, melyben őket a háborgatások ellen biztosítja, létrejöttét, legalább részben, a töröksegély ügyének s a protestansok e most említett tiltakozásának köszönheti. A mit a túlságban levő kath. rendek az »Abschied«-ba nem igtattak bele, azt — a békés birtokállapotot — a császár e declaratióban, a mennyire ő rajta áll, megigéri[2]) — bizonyára azon hitben, hogy ekként a január elején Speyerben összeülő tanácskozmány végzéseit a protestansok is kötelezőkül ismerendik.

A gyűlés folyama alatt Károly és Ferdinánd egyaránt kiismerték Frigyes bajor herczeg buzgalmát az ozmán elleni vállalat ügyében. Ez örvendetes tapasztalás lehete, mert nem vala titok, hogy a herczeg katholikussága mellett a császári politika ellenfele s a franczia királylyal összeköttetésben áll. Megnyugtató volt, hogy a császár elleni mozgalom egyik hatalmas feje: a hesseni tartománygróf szintén hajlandó a magyarországi hadjárat létrejöttét elősegíteni s biztató kilátás nyilt a brandenburgi választó részéről is, a ki egy névtelen küldötte által szárazon s tengeren egyaránt ajánlkozott a császár szolgálatára a török ellen.[3]) Ha ezek mellett meggondolta Ferdinánd, hogy a jövő

[1]) Abschied der augspurgischen confessions religions-verwandten zu Regensburg gemacht. — . . . »alsz under andern von diesen zwayen puncten nemlich von der beharlichen hülff, auch erhaltung eines bestendigen friedens und gleichmessigs rechtens zu handlen bevorsteet, so ist weiter für guet bedacht, dass dieses theils stende (a protestánsok) die beharrliche hülff in *keinem wege* zu bewilligen, es sey dann zuvor bestendiger frieden und vorgemelt gleichmessig recht erlangt und erhalten. . . .« Egyk. irat. Reichs T.—A.

[2]) L. a declaratio taglalását Ranke id. h.

[3]) »Ce que a esté proposé par l'homme de Prussie.« Item, que sondict maistre offre et est prêst de toute sa puissance, personne et biens au service de l'empereur contre les Turqs, soit par mer ou par terre, présentant artillerie, gens à cheval et à pied pour telle emprinse. — Item que son maitre ne demande aultre chose de l'empereur que la grâce de s. M^té^ . . .« Egykorú följegyzés u. o.

évtől kezdve most már végre-valahára biztos kilátásai vannak 3 éven keresztül a birodalom támogatására: bizonyos lelki nyugalommal nézhetett a speyeri tanácskozmány végzései elé. Igaz, hogy régóta tart a küzdelem, a várakozás eddig mindig meghiúsult, de ha az aránytalan hosszas tárgyalások most az egyszer eredményre vezetnek, kárpótolva lesz a múlt évtizedek erőt emésztő szenvedése s tán megvalósúl legszebb álmainak egyike, tán egyesíteni fogja a morva határtól a székely bérczekig a szétszakadt Magyarországot.

Ez a török-segély ügyének fejlődési menete 1541-ig. Ugyanazt a benyomást teheti e rövidre szorított kivonat az olvasóra, a mit a hazai országgyűlések tárgyalásainak olvasása: itt is, ott is a jó akarattal a különfelé futó érdekek erős tusában vannak, a központi hatalom gyengesége megtörik a rendi alkotmány hiányosságából folyó viszásságokon s a mit egy erős kéz az első gondolatra sikerrel végrehajthatna, azt a megoszlott, particularis tényezők vonakodása miatt, folytonos alku s kölcsönös engedmények között csak az évek hossza sora után lehet jól-rosszúl a kezdet stadiumához vezetni.

KÁROLYI ÁRPÁD.

A PRAGMATICA SANCTIO TÖRTÉNETE ERDÉLYBEN.

UTOLSÓ KÖZLEMÉNY. [1])

Első felolvasásomat Mária-Therézia császárné- és királynénak az erdélyi fejedelmi székben tényleges örökösödésén végeztem volt, mikénttörténte s az erdélyi pragmatica sanctio törvényesítése történeti előadását későbbre hagyva fenn. Ezt ma van szerencsém teljesítni.

III. Károly király 1740. octb. 20. mult ki, elsőszülött lánya: Mária-Therézia oct. 21. atyja egész birodalmában az uralkodást a pragmatica sanctio alapján, mint természetes és jogos örökös tényleg átvette, ezt minden országa főkormányhatóságával, Erdélyben a kir. főkormányszékkel tudatva. Ezen kir. leiratban biztosította Erdély karait és rendeit s minden sorsú és állású más alattvalóit arról, hogy: »a jó fejedelem és király semmi tisztét el nem mulasztja, együtt és külön mindenkit mindazon jogaiban, törvényében, kiváltságaiban, mentességében és kedvezményeiben, a miket egykori dicső fejedelmi eldődе, Leopold császár és király akár királyi hitlevél — diploma — alakjában, akár azután költ legfelsőbb elhatározásoknál fogva, Erdély fejedelemségének adott és engedélyezett, melyeket azután királyi nagybátyja, József s később édes atyja is királyi szavával biztositott, ő is, azon hajlandóságánál fogva, melylyel ezen fejedelemség és népe iránt viseltetik, nem csak kegyelmesen megerősíti, de sértetlenül fenn

[1]) E *közlemény*, valamint a »*Századok*« 1879-iki III., IV., V-ik füzeteiben megjelent *első, második* és *harmadik* is a Magyar Tudom. Akadémia 1877. évi octob. 21. osztályülésén megkezdett „*Erdélyi Jogtörténelmi tanulmányaim*“ folytatása.

is tartja s külön vagy átalánosságban tett minden igéretét teljesíti.«

A kir. főkormányszék nov. 14. feliratában hálát adott istennek: »hogy a birodalom szélén fekvő országuknak ily kegyes fejedelemnőt rendelt, s a mint már régen, atyja életében, adandó esetre örök hűséget esküdtek, úgy magukat most is országul kegyelmes uralkodásának kész engedelmességgel alávetik, s azon kir. biztosításában — assecuratio — hogy dicső nagyatyja, nagy Leopold által adott és megerősített jogaikat, törvényeiket sat. megerősíti és megtartja, reményeik fölélednek; annak az országban hírűladása közörömet fog gerjeszteni s isten iránt hálát, hogy nekik ismét oly kegyes fejedelmet adott, a ki alatt a törvények oltalmában, atyáik egyességi kötelékében, békésen s egyetértőleg fognak tovább is élhetni.«

Az erdélyországi főhadvezér akkor herczeg Lobkovitz György Keresztély volt, a ki az országgyűléseken s más közdolgokban már III. Károly alatt mint királyi biztos vett részt. A bécsi udvari főhadi tanács — utasítva-e? önelhatározásból-e? nem tudjuk — felhívta az erdélyi udvari cancelláriát az iránt intézkedésre, hogy az ottani kir. biztos előtt a kir. főkormányszék, kir. tábla, tartományi főbiztosság s az országos kk. és rr. közül legalább a törvényhatóságok főtisztei a hűségi esküt tegyék le. Ez nov. 14. válaszjegyzékében fölfejtvén az e tárgyban fenálló erdélyi törvényes gyakorlatot: némi várakozásra kérte, egyidejüleg pedig átirt az erdélyi ügyekben fennálló cs. kir. miniszteri bizottsághoz, s tudatván, mire hivatott fel, egyszersmind előterjesztette: hogy az erdélyi törvények szerint az új fejedelem iránti hűségesküt köz országgyűlésen, a kir. biztos személyes jelenlétében szokás letenni, a mint ez közelebb 1712-ben is történt. Ha — úgymond — a magas miniszteri bizottság ezt jónak látná, lehetne e végre most is országgyűlést hívni össze, melyen a hűség-eskü letétetnék, arról oklevél — homagiale instrumentum — készülne, mely a kir. főkormányszék, az erdélyi alkotmányrészes három nemzet: magyarok, székelyek, szászok pecsétével, valamint minden esküttevő magán pecsétével és sajátkezű aláírásával hitelesíttetnék; mely végre elébb a kir. főkormányszéknek és három itélőmesternek az uralkodói változáshoz képest megújított

pecsét lenne készítendő, a mit a felségnél ajánlatba is hozott. A cancellaria megjegyzi, hogy Lobkovitz herczeg nem átalánosan mindenre, de csak e tény végrehajtására lenne országgyűlési kir. biztosul kinevezendő; egyszersmind mellékelte a hűség-esküforma másolatát, ahoz nehány megjegyzését s a 24. életévet betöltöttek Approbata Constitutióban levő hűségi eskütételét illető törvényczikket szintén másolatban.

A cancellária javaslatával összhagzólag a királyné dec. 24. költ leiratában a Szebenben tartandó erdélyi közországgyűlésre kir. biztossá Lobkovitz herczeget nevezte ki s a gyűles napjának vele egyetértőleg megállapítására és kihirdetésére a kir. főkormányszéket utasította, mely azt 1741. február 20-kára tüzte ki s megjelenésre a kir. hivatalosokat január 22-n költ körlevelében felhívta; 1740. dec. 30-n költ a kir. előterjesztéseket magában foglaló kir. leirat mind a kir. főkormányszékhez, mind az országgyűléshez; főtárgyúl tüzetett ki abban: »az ideiglenes országgyűlési elnökválasztás, a fejedelmi *hűségi eskünek* a kir. biztos által közlendő esküforma szerinti letétele s arról ünnepélyes oklevél kiállítása, a jezsuiták és az uralkodó-ház ellen az ország régi törvényei közt levő számos törvény eltörlése és megszüntetése, végre a felség iránti hűségök, sérelmeik és kérelmeik élő szóval is előadhatása végett a három nemzetből országgyűlési bizottság választása.«

A kir. főkormányszéki és erd. udv. cancellariai iratok, az elkészült és aláirt hűségeskü-okirat szövege, a sok húzás-halogatás és nagy küzdelem után megállapított törvényczikkek hizelgő kifejezésekkel teljesek, s minden jogot, a mit tárgyaznak, legszilárdabbnak és legtörvényesebb alapon állónak, minden fenforgó igényt kielégítőknek állítnak, s *a III. Károlytól kezdeményezett pragmatica sanctio törvényesítését* a törvényhozás mindkét tényezője összhangzó és egyértelmű tényének, szóval: a közmegelégedés és béke művének tüntetik föl.

Pedig a hűségeskű letételén kivül semmi nem ment oly könnyen, mint gondolták és remélték az udvari körökben azok, kik e dolgot alsóbb közegek s az udvar szolgálatában levők értesítései nyomán, vagy tekintet nélkül az ország jogaira, a szóba hozott nagy változásokra s ezek által előidézett közhangulatra,

csak az uralkodó-ház szempontjából fogták fel. Most is azon akadályok kerültek elé más alakban, melyek a királyné atyjának a kezdeményezéskor 1722—23-ban útjában állottak. Ha csak a nő-ág egyszerű örökösödése törvényesítéséről lett volna szó, miután az Magyarországban már rég törvénynyé vált, aligha emelkedett volna kifogás ellene; de amint Károly király minden tettéből kitűnt, hogy ő az annyi század óta alkotmánynyal biró országot Magyarországtól elvonva, osztrák tartománnyá akarja tenni: úgy most a jezsuiták a római katholicus vallás egyenjogusításán kivül — a mi könnyen valósúlt volna — a többi vallások jogai megszorítását, birtokaikban megháboríttatását, a róluk egy század folytán alkotott s Erdély legfontosabb más törvényeinek eltöröltetését hozták ezzel kapcsolatba; az egyesült gör. katholicus püspök pedig népének nemzeti és polgári jogegyenlőséget követelt; miből régi kellemetlen emlékek megújulása, a kedélyek fölingerülése, zajos országgyűlési viták s több éven át csaknem az egész országnak izgalomban léte következett. Mert itt a politicai hatalom új rendezése, annak az eddigi többség kezéből kivétele, az uralkodói jogok kiterjesztése, egy jogosan vagy jogtalanúl, de veszélyesnek tartott szerzetnek, a jezsuiták szerzetének az uralkodó ház védelme alatt túlságos kedvezményekben részesítése s a különben is eléggé szétszaggatott Erdélynek a negyedik nemzetiség fölállítása által még inkább megosztása és meggyöngítése forgott fenn. Erdély törvényhozóitól ritkán s csak kivételesen lehetett hallani, irásaikból sejteni lehetett inkább, mint kiolvasni a szenvedélyek titkos forrongása okát — ott élt a szivekben s a közemlékezetben. Az ország sorsát másfél századon át intéző 3, nem-katholikus hitfelekezetnek szemben az udvar által védett katholicismussal nyiltan fellépő küzdelme volt ez. Ki kell ezt röviden fejtenem, különben az 1740—44-iki országgyülések tényeit s a legerőseb érdek-harczok mellett a kölcsönös magasztalásokkal áradozó törvényeit megérteni nem lehet.

III. Károly 1728. országos bizottságot nevezett ki a végre, hogy az erdélyi igazságszolgáltatás késedelmes folyása okait és akadályait nyomozza ki s orvoslásáról adjon tervet. A bizottság egy kir. főkormányszéki tanácsos elnöklete alatt tanácskozott s határozatait egy munkálatba foglalja, egészen mellőzve a val-

lást illető kérdéseket; munkálatát az országgyűlés és kir. tábla megvizsgálta [1]) s utoljára az felülvizsgálatra a katholicus többségű kir. főkormányszékhez került, hol csaknem átalakíttatván: gróf Kornis Zsigmond kormányzó aláírása és Maksai Dávid titkár ellenjegyzése alatt 1731. jun. 30-án az erdélyi udvari cancellaria utján a fejedelem elé terjesztetett. Ezen 29 ívet tevő kiigazított munkálat tartalma e főbb pontokba foglalható össze:

1. A négy bevett vallás egyenlőségét illető Approbatalis törvény töröltessék el s a nem katholicusok vallásának megengedése függjön a fejedelem tetszésétől.

2. A négy bevett vallás unioja szüntettessék meg.

3. II. János [Zsigmond] adományaiban elévülés ne legyen.

4. A róm. kathol. alapítású egyházak és iskolák javadalmaikkal együtt adassanak vissza hajdani tulajdonosaiknak.

5. A tanulóknak külföldi egyetemekre menni ne engedtessék meg.

6. Házassági ügyeket csak róm. kath. papok igazíthassanak el.

7. Az árvák ügyei s vagyonaik öröklése 24. éves korukig legyen a fejedelem hatalmában.

8. A jezsuiták kolozsvári Collegiuma emeltessék egyetemmé, adassék neki országos dotatio s Szebenben, Brassóban és Maros-Vásárhelytt állíttassék részökre iskola.

9. Nyomda felsőbb engedély nélkül ne állíttathassék, könyvet vizsgálat előtt kinyomni szabad ne legyen.

10. Nem-katholicusok negyed-ízig ne házasodhassanak. [2])

A ki Erdélynek a nemzeti fejedelmek alatti alkotmányát és történetét ismeri, látni fogja, hogy e javaslatokban az alkotmány legsarkalatosabb elvei, mondhatni a szegletkövek megingatása hozatott napirendre. A kir. főkormányszéknek az országgyűlési bizottság munkálata nem volt elég radicalis; megje-

---

[1]) *Opus Deputationis ad Correctionem Juris ordinatae* sat. 1729. Az erd. kir. főkorm. levéltárban D—a. 17. szám alatt.

[2]) *Magyar Nemzeti Muzeum:* Fragmenta Statum Publicum et Historiam Transsylvaniae concernentia MS. ivrét. 32-ik darab. Egykorú $\frac{1136}{\text{Fol. Lat.}}$ jelzés alatt.

gyezte rá, hogy az sok olyat mellőzött és hagyott érintetlen, minek megváltoztatását a császár és király rendelete s a köz- és magán-érdekek megkívánták volna, ilyenek: a török portához való függési viszonyt, az erdélyi fejedelemválasztást, a római katholicusok jogai megszorítását, a föltételeket meg nem tartó fejedelmek iránti hűség alól feloldozást illető törvények stb. a főkormánynál hibázott volna, ha ezeknek s hasonlóknak az ország törvényei között tovább is meghagyását ajánlotta volna. Ezért a kormányzó elnöklete alatt katholicus tanácsosokból s az ország előkelő más főnemeseiből — kik között néhány nem-katholicus is volt — az érintett törvényeknek a törvénykönyvekből kitörlését s helyökbe a felséges osztrák uralkodó-háznak az erdélyi fejedelemségben örökösödés szerint következését biztosító *pragmatica sanctio* beiktatását, valamint a római katholicus hitvallásnak kedvező törvényczikkek alkotását s az ország törvényei közé fölvétetését javaslatba hozta. A nem-katholicusok eleinte ellenezték, de később beleegyeztek abba, hogy úgy az Approbata, mint a Compilata Constitutiokból a kijelölt s más hasonló irányú törvények kitöröltessenek. Ez elvet követve, mindkét törvénykönyvet végigvizsgálták s a nemzeti, családi, szülői és birtokjogokat, az ország választási jogát, a hit- és vallási szabadság és a felekezetek törvényes jogait s birtokaikat biztosító törvények közül a nézeteik szerint kitörlendőket és megsemmisítendőket ők maguk kijelölvén: felterjesztésöket, a történelemben példa nélkül álló ezen nyilatkozattal zárták be: »ide zárjuk latin fordításban[1]) — irja a kir. főkormányszék — az Approb. és Compil. Constitutiók azon czikkeit, melyek a felséges uralkodó-házra, a katholicus vallásra és kegyességre nézve sérelmesek és károsok, kérve, hogy azokat felséged, bár futólag, megtekintésre méltatni kegyeskedjék, s ha tán a mi figyelmünket kikerülték volna az idézett *Törvénykönyvek,* valamint a *Tripartitum* netalán felségednek nem tetsző s a kegyességre és közjóra ártalmas befolyású valamely czikkei és rendeletei, azokat méltóztassék kitörölni, a miket még ezután bemutatni fogunk, azokkal

[1]) Tény, hogy a nemzeti fejedelmek alatt *magyarúl hozott törvényeket* az udvar kedvéért latinra fordították s úgy terjesztették elé.

kiegészítni, vagy a mit felséged bölcsessége jónak lát, cs. kir. hatalomteljénél fogva, saját tetszése szerint hozzá adni és így megerősítve nekünk kegyelmesen kiadni, miket mi, mint kegyes atyai kezéből jötteket, alattvalói hódolattal és kézcsókolással fogadandunk.« [1])

Ez önérzet nélküli, a nemzeti méltóságnak és alkotmányos jogoknak önként feladására kész nyilatkozatot az ország azon főkormányhatósága tette, mely belszervezete s a meghalt fejedelem gyámolítása következtében az országgyűlés fölébe került, annak jogait magához ragadva, mint a hazai érdekek hivatott védője, azokat megtagadta s azoknak csaknem ellenségévé lett. De bármily mélyre volt sülyedve hazafiság és alkotmányos érzelem tekintetében a főkormányszék, voltak kebelében oly tagok, a kik a hazafiui és alkotmány iránti kötelességnek mind tudatával, mind bátorságával birtak. Ilyen volt báró Kemény László főkormányszéki tanácsos, a ki már a tanácskozások kezdetén nyilván felszólalt a vallási törvények változtatása ellen, s véleményének írásban beadhatására jogát fenntartotta; de a kormányzó, gróf Kornis Zsigmond, visszatorlólag hevesen szólott közbe: »Ő felsége kívánsága — úgymond — az, hogy az isteni dolgokon kezdődjék az igazságszolgáltatás reformja. Az eddigiekben szó sincs erről. Ennek meg kell lenni, a kormányszéknek a maga véleményét a vallást illető dolgokban is a felség elé kell terjeszteni. Ha a nemkatholicus fejedelmek egykor alkothattak törvényeket a katholicus vallás kárára s jogai sérelmével — a mi ellen mindig tiltakoztak és ellene mondottak az ország katholicus nagyjai, a kormányszék köteles azokat most felújitva, orvoslásukra a felséget megkérni. Vox-ot ugyan mindenki mondhat — ily fenyegetően végezte szavát — de amint voxol, úgy veszi hasznát.« A csaknem kihívó hatalom-szó elhangozván az elnöki székből: a szivek gyökeres reformokra vágyása még nagyobb lett. Elolvastattak az Approbata Constit. I. r. II. címe vallást illető pontjai,

[1]) *Opus circa correctionem remoratae Justitiae* sat. A kir. főkorm. levélt. D—a 18. ss. alatt. Továbbá: *Liber Regius Latinus* A. 1731. 539—541. ll. Ugyanott a 156. 178. és 220. 1731 5-ik évi főkorm. sz. alatt.

miket — mint a jegyzőkönyv szól — a katholicus urak *votumaikkal unanimi consensu* módosítottak a szerint, a mint fennebb érintve volt. A kormányzó utoljára b. Keményt hívta fel szavazata elmondására, de a báró sem nem felelt, sem nem szavazott, írásban beadandó véleményére tartva fenn jogát.[1])

Igy jött létre a fennemlített munkálat; de még tizennégy évnek kellett lefolyni, míg annak egy része törvénynyé vált, másik része administrativ uton életbe léphetett.

A politicai és közjogi reform-vágyak lecsillapodottaknak látszottak; de a vallásügyi törvényváltoztatásokat a jezsuita-rend türelmetlenül sürgette. Az 1740-iki március 18-án Szebenbe egybehívott országgyűlésen a kir. biztos nevében Beckers nevű hadi titkára április 15. kéziratot vitt be a kk. és rr-ek elnökéhez, ajánlva annak foganatosítását. Ebben a Báthori István és Kristóf erdélyi fejedelmek által a szerzetnek örök alapítványként adott, de a következők által elvett birtokok visszaadása, a *pura fiscalitások* sorából törvényczikkileg kivétele, az őket Erdélyből kizáró és más sujtó törvények eltörlése kéretett.[2]) Május 18-án magától a fejedelemtől jött e tárgyban sürgető kir. rendelet. A nem-katholicusok kijelentették: hogy ily fontos tárgyban törvényes határozat csak rendes országgyűlési elnök alatt hozható, mire a herczeg a junius 2-iki országos ülésben nem-tetszését fejezte ki, neheztelve az ügy el nem intézéseért s a hozott végzés vele közlését kivánta, addig megtiltván bárkinek is az országgyűlésről eltávozását. A kk. és rr. szokatlannak nyilvánították ez eljárást, s hogy ilyesmi eddig az országban soha sem történt, követeik által tudtára adták. Ez annak megfontolására figyelmeztette a kk-at és rr-ket, hogy ő nem gyermek, kijelentette, hogy szava mellett megmarad s az e tárgyban költ határozatot — ha másolatban is — kivánja. A kk. és rr. az eddigi gyakorlat mellett maradást ajánlták, de a kir. főkormányszék megfontolván a dolgot, tudatta, hogy mihelyt a tisztázat készen lesz, elküldi. E közben a követek értesültek arról s a főkormányszéket is értesítették, hogy a város kapuit katonaság állotta el, mintha az ország-

[1]) *Protocoll. Gubern.* A. 1731. 35. 98—109. ll.

[2]) *Protocoll. Diaetale* A. 1740. C—a D- x 35—36 ll.

gyűlés őrizet alatt állana. Ez közfelgerjedést idézett elő, a kk. és rr. zajosan fejezték ki panaszukat a főkormányszék előtt, mely közbenjárását igérte a kir. biztosnál. A feszültségnek az vetett véget, hogy julius 25-én a kk. és rr. követei a másolatot a herczegnek átvitték s a gyűlés szétoszolhatásába beleegyezését kérték, mit az meg is adott.

E viták által a kedélyek elmérgesülvén: az országgyűlés nem-katholicus tagjai utoljára engedni voltak kénytelenek s kijelentették, hogy készek a vallások közötti egyenlőséget helyreállító, a porta iránti viszonyt megszüntető, az osztrák uralkodóház örökösödési jogát a nőágra is kiterjesztő új törvényt hozni; de mivel úgy vannak meggyőződve, hogy ez csak rendes országgyűlésen és rendes országgyűlési elnök alatt lehető, kérték a kir. biztost, a tárgynak az előttük levő akadályok elhárítása előtt annál inkább nem sürgetésére, mivel kérelmező szerzet jószágainak amugy is birtokában van; vagy ha ez nem lehetséges, a felségtől könyörögték, hogy miután ők véleményegységre jutni nem tudtak, ő felsége maga méltóztassék mind az uralkodó-ház nőiága örökösödését, mind más törvények alkotását és törvénykönyvbe iktatását eszközölni. Azonban a fejedelem jul. 14. kir. leiratában a jezsuita-rend ügyének a következő országgyűlésen múlhatlanul bevégzését a rr-eknek újabban meghagyta, megengedvén, hogy rendes elnök nem létében az azt helyettesítőnek a hozott törvények aláírására is joga legyen;[1]) a fejedelem halála az ügy bevégződését most is megakadályozta.

Ez volt Erdélyben a dolgok állása, a közhangulat a jezsuita ellenes törvények eltörlésére, s az uralkodó-ház nőága örökösödésének törvényesítésére nézve az ifjú királyné trónra léptekor. Nem csoda, ha a királyi leirat a királyné iránti hódolati eskütétel egyszerű és könnyű kérdésével ama más kettőt hozván kapcsolatba, könnyűt és nehezet egyaránt nehezen elintézhetővé tett. Hozzájárult ehez később még a görög katholicus vallású oláhoknak a római katholikusokkal egyenlő polgári jogokban részesítésének napirendre hozása, a mi Erdély hármas nemzeti alkot-

---

[1]) *Protocoll. Diaetale* A. 1740. 43. 59. 71. 83. 130. 147. 153. 159. 181. 182. 315. ll.

mányrendszerét fenyegette, s a magyar és szász nemzetre eltitkolhatlanúl megdöbbentően és lehangolólag hatott.

A fennemlített királyi leirat tartalma, az abban tárgyalásra kitüzött kérdések nehézségei s kedélyingerlő természete arra birták úgy a kir. biztost, mint a kir. főkormányszéket és országgyülést, hogy mindenekelőtt a hűségeskütétel történjék meg. A jezsuiták együttes tárgyalást kivántak, de a többség nem hajlott rá. Hosszas viták előzték meg azt. A kir. főkormányszék és a kk. és rr. éles ellentétben állottak, mit gyakran csekély alaki kérdések is mutattak, akadályozva a tárgyalásokat. Az országgyűléshez intézett kir. leiratokat a kir. főkormányszék felnyitva adta át a kk. és rr. elnökének s ezért nagy zaj támadt, mit a sürgősség tekintetével alig tudtak elcsillapítani. Neveztessék e ki a hűségeskü-oklevél felett veleményadásra kiküldött országgyülési bizottságba a kormányszék részéről valaki? A hűségi eskü-oklevél előzményében nem levén említve a kk. és rr. elnöke: aláírja e azt vagy ne? s hasonlók vitakérdésekké lettek. A kormányszék az elsőre avval felelt, hogy azt maga iratta meg, a másodikra a kormányzó úgy nyilatkozott: ő aláírja s a kormányszék tagjai is; lássa mit mivel, a ki nem írja alá. [1]) Személyes érdekek s ambitiók vezették a feleket. Egymással viszálkodtak s azt nem látták sértőnek az országgyülésre nézve, hogy a kir. biztos a bizottságokba Beckers hadsegédét nevezte ki, erkölcsi nyomást gyakorolva a szabad vélemény-nyilvánulásra, az esküformát az udvar készen küldötte le hozzájok, [2]) hogy az eskü-oklevél bevezetése szintén feljülről adatott le, a kir. főkormányszék és az erdélyi kk. és rr. által készült az országgyülési jegyzőkönyvben maradt; s a kir. leiratokat az országgyüléseken szintén katonai hadsegéd olvasta fel [3]); tehát a törvényhozás egyik részes fele törvény anyagot kezdeményez, a tanácskozásokban részt vesz [4]), irányozza az országgyülést ez által s a főkormányszék túlnyomó befolyása által. Azonban e versenygés nem gátolta, sőt

[1]) *Protocoll. Gubern.* A. 1741. 19. l. *Erdélyi orsz.-gy. erdeti j.-könyre* 60—63. 69 ll.

[2]) *Protocoll. Gubern.* A. 1740—41. 141. l.

[3]) *Protocoll. Gubern.* A. 1740—41. 152. l.

[4]) *Protocoll. Gubern.* A. 1740—41. 152. l.

előmozdította a királyi biztost hivatása betöltésében. Az eskütétel napja március 2-kán d. e. 9 órára határoztatott. A kir. biztos kétszer is kijelentette, hogy mint a fejedelem képviselője, inkább szerette volna, hogy a kk. és rr. szállására menjenek az ünnepély végrehajtása végett; de eltekintett attól, a kikötött időben az országgyülés feldiszített termében maga jelent meg [1]) s szemé-

[1]) Korismei s miveltségi tekintetből érdekesnek látom a kir. biztos megjelenése s az eskütétel ünnepélyét ide iktatni. »A kir. biztos meghivására — igy szól a jegyzőkönyv — a kir. főkormányszék részéről kiküldetett b. ifj. Bánffi Zsigmond és Herbert szász tanácsos, a kk. és rr. részéről b. Pongrácz György kir. táblai elnök, b. Bornemisza Ignácz, csikszéki főtiszt és Kastal Jakab r. kath. püspök, gr. Bethlen Ferencz és Gábor kir. hivatalosok, Orbán Elek, Berzenczei István, Récsei Sámuel, Borsai, Closius brassai biró, a segesvári székbiró, Szentpáli József vizaknai kir. biró — követek. A kir. biztos palástban jelent meg, melyet arany gyapju diszitett, elöl mentek gyalog a szolgák, azután hat lovas tiszt, a királyi biztos hat szép lovas kocsijában egyedül, őrségül egy csapat dragonyos, négy kocsiban katonatisztek és messze hátra nyuló uszályos ruhát viselő pompás hölgyek koszoruja; az országgyülés helyisége előtt három csapat gyalogság volt katonailag kibontakozva. A kapun belépő kir. biztossal szembe ment a kir. főkormányzó, gr. Haller János s a terem előtti legfelsőbb lépcsőig egyedül kisérte, hol a kir. főkormányszéki tagok várták s a terembe kisérték. Követte egy csoport katonatiszt. A főkormányszék az asztal mellett, a kir. biztos az asztal és királyné díszes kárpit alá helyezett képe között foglalt helyet egy kis szőnyeges asztal mellett, közelében a kir. főkormányzó és tanácsosok felállva. A királyi biztos üdvözölte a nagy számú országgyülési tagokat, megdicsérte készségöket a megjelenésben s átadta az *udvar által előszabott esküformát* a kormányzónak, a ki azt kézfelemelve, fenhangon elolvasta, tanácsostársai után mondották, azután leültek. Ettől elvette a kir. táblai elnök s átadta Herbert itélőmesternek, az elolvasta, két kormányszéki titoknok is utána mondván; ezután megeskütdtek a kir. táblai elnök, itélőmesterek és ülnökök és más jelenlevők. Következtek a vármegyék és székek főtisztei, a fogarasi püspök és vicarius, tizes csoportokra osztva a királyi hivatalosok, cathalogus szerint; azután a vármegyék, székely székek és szászok követei együttesen; bevégezték a taxás helyek követei, a hátszegi követig le latinul, azon túl — a kik latinul nem tudtak — magyarúl. $^1/_4$ 12-kor az esknek vége volt. A kir. biztos felállván, a kormányzóval és tanácsosokkal együtt, bement a kir. főkormányzói terembe, s onnan nem sokára visszatérve, azon pompával, a mint jött, eltávozott, ekközben a hölgyek immár korábban elmenvén. A kir. biztos megvendégelte a kir. főkormányszé-

lyesen fogadta el a jelenlevők esküjét, [1]) melyben az esküvő: »az élő örök istenre hittel ígérte, hogy Mária-Therézia felséges

---

ket, a kir. táblát és főtiszteket, két kormányszéki titoknokkal együtt 30-an ültek asztalnál. Volt sok pohárköszöntés — a vendégek tetszése szerént — ürmös borral. A kir. biztos a legelső poharat ó-borral a királyi felségre üritette. Azután tele kancsókból töltve, sorban ittak a királyné szerencsés szüléséért, azután fegyvereinek győzelmeért, uralkodása alatt a haza boldogságáért, utoljára Lobkovitz herczegért, a mivel a lakoma véget ért. . . .« *Protoc. Annor.* 1740—41. 9. 166—169. ll. Az 1741. orsz.-gy. ered. jegyzőkönyv 31—32. ll.

A homagialis eskütétel oly fontos mozzanata Erdély köztörténetének az osztrák uralkodó-házból való fejedelmei alatt 1705-től fogva 1848-ig, hogy azt ismerni nemcsak érdekes, de tanuságos is. Megismertet evvel a kir. főkormányszéknek 1741-n a kir. biztos számára készített *Promemoria*-ja, mely a két alkalommali eskütételt érdekes párhuzamban tünteti elénk.

»1. Mint 1712-ben, az országgyülés terme diszesen rendeztetik be.

2. A kir. biztos csak addig vitte az elnökséget, míg a kir. főkormányszék tisztét viselő *kir. bizottság [Deputatio Regia]* az esküt letette. A kk. és rr. esküjét már ezen bizottság fogadta.

3. A kik az esküt letették, rendre a mellékszobába mentek s ott a hüségi oklevélbe a nevöket beirták s megpecsételték.

4. A városon betegen levők esküjét titkárok vették be vagy irnokok, azok szállására vive az oklevelet.

Ha a mostani kir. biztos személyesen akarja mindenki esküjét bevenni — mondja a javaslat — *Eskűoklevél-Albumot* kell előre készítetni *ünnepélyes előzménynyel*, a nevek oda iratnak be s a pecsétek is rányomatnak. Ennek gyorsítására szükséges, 1. hogy a hivatalt és tisztet viselők egyenként, királyi hivatalosok és követek 6—10-enként esküdhetnek s irhatnak alá, 2. a távollevőknek hely hagyandó, 3. az ilyekhez hiteles egyének mehetnek el az eskü bevételére, 4. küldhetnek felhatalmazottat is pecséteiket átadván nekik, 5. a névaláirásokat zárja be annak keze irása, a ki az *előzményt* irta. 6 A három nemzet pecsétje nyomható az aláirások kezdetére vagy végére. Elöl áll a kir. főkormányszék pecsétje. 7. A nagyobb cancellaria jegyzői hitét beveszik a főkorm. titkárok, a kisebb cancelleriáját az itélömesterek. 8. Vármegyékben, székekben, vidékeken, városokban és mezővárosokban a kir. leirat szerint kell végbevinni. Gondoskodva lesz, hogy a birtokosok félre ne húzódjanak. Csikszék, Marosszék és Aranyosszék, Krasznavármegye és Kővárvidék főtiszteihez egy-egy biztos rendeletileg küldetett ki a hüségi eskü bevételére. . . . .« [Látható 1741. évi 51 *kir. főkorm. sz. a.*]

[1]) Az előbbi pont alatti jegyzéshez kiegészítőleg azt adom még hozzá, hogy a faluk nevében a biró esküdt meg harmadmagával, nagy

királynénak, Erdély törvényes és örökös fejedelmének s törvényes örököseinek és jogutódainak hív és engedelmes alattvalója, barátainak egyenes lelkü és őszinte barátja, ellenségeinek ellensége lesz; ő felsége és örökösei s jogutódai szent személye, állapotja, méltósága, tisztessége és birodalma ellen sem titkon, sem nyilván nem ármánykodik, vagy hogy mások azt tegyék, annak szerzője, tanácslója és előmozdítója nem lesz, sőt ha ilyeket tudna, ő felségének vagy maga közvetlenül, vagy más által idejében megjelenti s mások ily mesterkedését vagy káros szándékát ereje szerint meggátolja, sőt ő felsége és örökösei s jogutódai javát és hasznát, a mennyire lehet, előmozdítja.« [1])

Szükségesnek látom a hűségi esküoklevél bevezetését is ismertetni az erdélyi kk. és rr. loyalitása s az uralkodó-háznak jogai védelmezésében való szigorú következetessége jellemzéseül. »Mi, ő királyi felségének sat. . . . . így hangzik az — e dolog örök emlékezetéül adjuk tudtára mindeneknek, jelen- és jövendőbelieknek, hogy mi mind a fennséges Lobkovitz György Keresztély, római szent birodalmi fejedelem, szileziai s agani herczeg, Hersteini fejedelmi gróf, Elbe melletti Plumez és Radnitz ura, arany gyapjas lovag, ő királyi felsége lovassági tábornoka, egy nehéz lovas ezred valóságos ezredese s Erdély fejedelemsége és a vele egybekapcsolt részek főhadvezére és a jelen közországgyülésen teljhatalmu kir. biztosa előterjesztéséből, mind az 1740. deczember 30. költ s ő királyi felségének, nevezett kir. biztosa által előmutatott kir. leiratából azon királyi felség üdvös akaratáról felvilágosíttatva, azon pragmatica sanctiot, melyet a mi őseink és eldődink s közülünk is azok, kik már akkor éltek, a férfi-ág kihalása esetében a felséges uralkodó-ház nőágának is első születtségi jogon és rendben következése iránt 1722. márt. 30. egy akarattal és egyező értelmű kifejezésekben végeztek és határoztak s a mely ma is eredetiben fenn van, most újabban megfontolván s igazságosan elménkbe vevén: annak erejét leginkább ránk tar-

falukban hetedmagával; [*Protocoll. Gubern.* A. 1740—41. 301. l.] a székely libertinusok szintígy vagy minta katonaság, századonként; a jobbágyok nem voltak kötelezve. [*Ugyanott.*]

[1]) *1741. erdélyi ország.-gy. ered. j.-könyr*, 21. l.

tozónak gondoljuk s a mi tisztünknek ítéltük lenni azt, hogy azon pragmaticai szerződést, miután VI. Károly római császár és fejedelem a jelenleg uralkodó királyi felségnek, Mária-Therézia urnőnek, a lotharingiai herczeg nejének szeretett atyja meghalt, ezen VI. Károly egykori felséges fejedelem urnak, mint felséges háza magvaszakadó utolsó sarjának első szülött lányára, hátrahagyott összes atyai örökös országainak és tartományainak örökösére, mind a külön örökösödési törvény, mind a közjog által megerősített urnőjére és az ő királyi felsége uralkodó-házára törvényes átszállási joggal, névszerint és megkülönböztetőleg, valósággal és tettleg átszállítsuk és háromoltassuk, és ezen valóságos és tényleges átszállás és áthárom lás nagyobb ereje és érvénye végett hűségi eskünket iránta élőszóval letegyük, gyermeki bizalommal levén az iránt, hogy ő királyi felsége dicső uralkodása alatt rajtunk a királyi kegyelem megsokasul, boldogságunk növekedik, a közbéke és jóllét állandóvá lesz, s végre mindazok, a miket ő királyi felsége 1740. octob. 21-ki kir. leiratában eleve is kegyelmesen megigért, teljesülni fognak, a miért jelenben is alázattal esedezünk. Ezek azok, a mikre ez alkalommal az elől említett kir. biztos jelenlétében, az általa előnkbe adott esküforma szerint ünnepélyesen megesküdtünk s azt mindnyájan aláirtuk.« [1])

Bevégeztetvén e tárgy, a kk. és rr. elnöke a kir. biztos márcz. 27-ki sürgetése következtében felkérte az országgyűlést a jezsuiták és a felséges uralkodó-házra nézve sérelmes törvények megváltoztatása és a törvénykönyvekből kitörlése iránti tanácskozásra, mint a melyeket a legfelsőbb kir. leirat a hűségi eskűvel együtt rendel tárgyaltatni, bemutatván azok kérvényét is. A kk. és rr. párt kívántak belőle, a kir. főkormányszéket felkérték e tárgyaknak illető előadataikkal fölszerelésére s a tárgyalást sürgető kir. biztosnak tudomására adták, hogy készek a szóban levő ügyek elintézésére, csak engedtessék idő a nem-katholikus vallásuaknak feleletök megtételére. »A tisztelendő paterek ne vegyít-

[1]) Látható az erd. udv. cancellaria levéltárában, 1742. 192. sz. alatt egykorú másolatban ily czímmel: »Copia Depositi ad fidelitatem Augustissimae Reginae et Principis Transylvaniae Statuum et Ordinum Universorum dicti Principatus Homagij. Anno 1740. Cibinij in generalibus ijsdem eorundem Comitijs concinnati.« *Beckers hadi titkár kézirása.*

sék — így szólnak válaszukban — a maguk privatumát az ország közdolgai közé; mikor nem rég még egész Európát elfogta vala a gyász, s most véletlenül örömre változott, ő kegyelmek akkor kívánják, hogy az ország velök foglalkozzék, holott átláthatnák, hogy jövendőben exceptio férne ahoz. Kényesebb munka nincs az articularis constitutiónál. Erős törvény az, ha önként az ország lakosai beleegyezésével mehet véghez; de ha a legkisebb hiány, szó vagy kifogás fér hozzá, akár realitását, akár a formalitást tekintve, nincs erőtlenebb, változóbb, romlandóbb. A haza dolgaiból meglátszik, hogy az ilyen constitutiókat alkották, megszüntették, visszavették, tették-vették, mihelyt hozzája szó fért. Javallják azért nekik, hagyják ki azt most az ország dolgaiból; ha a haza fiaivá ajánlták magukat, alkalmazkodjanak annak érzéseihez, minthogy jószágaiknak ugy is birtokában vannak. Más rendüeknek is van elég ilyen ügyök-bajok, de nem látván helyén valónak és törvényesnek, hallgatnak; pedig követhetnék a paterek példáját. Legkiváltképen pedig tekintsék meg azt, hogy néhai felséges urok halálával most jutottak azon időre, midőn közönséges panaszaikra és sérelmeikre orvoslást remélhetnek s kérhetnek. Bírja rá a nemes katholicus státus a tisztelendő pater jezsuitákat, ne hátráltassák az ország közdolgait, halaszszák későbbre magán-ügyeiket, a mikor rendesebben s biztosabban elérhetik a mit kívánnak, várják a folyamatban levő közdolognak rendes és törvényes végét, mert erre nem egy-két nap, de külön országgyűlés, diaeta, nem comitium kívántatik. A mi pedig a fejedelemség közügyeit illeti, t. i. a török portához való függést, az a lotharingiai herczeggel és Caraffával való egykori egyezség s a csak imént letett hűségi eskű által már megsemmisült; mindazáltal a maga idejében, mikor ilyenekre rendelt diaeta hivatik egybe, készek külön törvényczikket hozni.« [1])

A herczeg nem nyugodt meg ezen, április 17. ujból sürgette a tárgyalást: »megvárja — ugymond — a kk. és rr. buzgóságától, hogy mind a jezsuitákra, mind az uralkodó-házra nézve káros törvények eltörlését még a folyamatban levő országgyülés alatt

[1]) 1741-iki erdélyi országgyűlés eredeti jegyzőkönyve 101—102 és 175. ll.

foganatosítják.« [1]) A jezsuiták szintén feleltek a nem katholicus vallásuak alábbi érveire, cáfolva azokat s ellenérveket hozva fel; de végre is április 19-ki nyilatkozatukban ügyök boldogabb időkre halasztásába belenyugodtak, elvárva — a mint a kolozsvári jezsuita főnök Patai magát kifejezte: »mig a kk. és rr. irányukban nagyobb engedékenységre lesznek hajlandók.« [2])

Ez ügy ily fordulata az uralkodó-házat illető kérdésnek is egy ideig lecsillapodását vonta maga után, nem volt, a ki fölfölélesszse. Az országgyülés végezte az adó megajánlását, katonatartást s más ügyeket, a miket az udvar kivánt; végre a haza közérdekében is, a sérelmek orvoslása s más üdvös teendők kérelmezése végett — amint ezt már a boldogult fejedelem is megigérte volt — egy bizottságnak az udvar elé jutását megnyerte. E nyeremény Erdély alkotmányának árnyékká, közjoga legszebb részeinek kegyelmi kérdésekké átváltozását mutatja. A nemzeti fejedelmek alatt legelső tárgy a sérelmek orvoslása volt. Addig a fejedelmi előadásokat nem tárgyalták, mig az ország ezek iránt meg nem nyugodott. Most utolsó tárgy volt az, nem jog, de a fejedelemnő kegyelmi ténye. A három nemzet közül két-két tagot választottak ki; a királyné békés, jámbor, az udvar előtt kedvezően ismeretes egyéneket kívánt, kiknek személyében a kir. biztos megnyugodott. Utasítást adtak nekik, melyet a kir. biztos előre ismert. A kérendőket és javaslandókat egy munkálatba foglalták az ország kk. és rr., de a kir. biztosnak tudtával s beleegyezésével. Nevezetes e munkálat. Az ország igazságszolgáltatási sérelmeit és azok orvoslási módját 13, a politicai és közjogiakat 44, a nemzetek, községek és egyének sérelmeit 6, együtt 53 pontban fejti fel, szomoru képét mutatva amaz időknek, a zilált politikai és alkotmányos viszonyoknak, Erdély országgyülése tekintélye lehanyatlásának. Az országgyűlés végeztével a követek Bécsbe menvén, országos költségen [3]) hónapokig fennmulattak,

[1]) *Protocoll. Diaet.* A 1741. 108. 110. 114. 120 ll.

[2]) » » » » 120—122 ll.

[3]) Mint curiosumot és közmüveltségi adatot ide jegyzem a *hét személyü erdélyi országos követség* uti költségtervezetét.

Az első követ tiszteletdíja 100 arany vagy . .	1,000	rénes forint.
Ruházatra a mágnásnak	500	» »

az erdélyi ügyekben a fennálló egy császári királyi miniszteri bizottsággal — nem az ország Canczellériájával — utasításaik minden pontja felett sok és nehéz viták után határozatok hozattak s az alapon a királyné 1742. jul. 20. elhatározásait kiadta, az első osztályú sérelmekre 14, a másodikra 29, a harmadikra 8, együtt 51 pontban, azon kivül a székely nemzet sérelmeit is orvosolta 5 pontba összevonva [1])

Ugyan e napon kelt a királynénak egy másik kir. leirata, melyben a már korábban augustus 20-kára kihirdetett erdélyi országgyülésen tárgyalandó királyi előterjesztéseit adja a kk. és

a többieknek	300	rénes	forint.
Napi díjul, bele számitva minden költséget. t. i. étkezést, fuvar- és bérkocsi-pénzt, szállást, s minden egyebet, mindeniknek külön napjára . .	16	»	»
E szerint hét követ napi dija lesz	112	»	»
havi dija	3,360	»	»
Ez hat hónap alatt tesz	20,160	»	»
Hozzá adva ehez 1. a fennebbi tiszteletdijt . .	1,000	»	»
2. hihetően 4 személynek öt-öt száz for. ruházati pénzt . .	2,000	»	»
három személylyel három-három száz forintot	900	»	»
Az egész követség hat havi költsége lesz . . .	24,060	»	»
A kk. és rr. tetszésétől függ még mindeniknek egyenként a felmenetelre 200 forintot adni és igy a hétnek	1,400	»	»
Lejövetelre szintén	1,400	»	»
Valamint az is, a kk. és rr-től függ, hogy a bécsieknek ajándékba mennyit határozzanak. Határoztak	20,000	»	»
A napi dij számitása kezdődik a követek elindulása napjától, a havi dij szintén az udvarhoz felérkezés napjától a haza érkezés napjáig.			
Az utolsó tétel ez: Pro numismatibus	2,000	»	»
Mi volt ez: emlékpénz-e? régi pénzek? vagy a váltásra szánt pénz? előttem akkori jelentése ismeretlen.			

Felolvastatott és helyben hagyatott a kk. és rr. 1741. május 6. ülésében. Látható 1741. évi 296. *erd. udv. canc.* szám alatt.

[1]) Látható 399/742. *erd. udv. cancellariai* sz. alatt, a követek utasítása 296. 1741. kir. fökorm. sz. a.

rr. tudtára kir. biztosúl kinevezte Czernin Theobáld tábornokot és marsal-helytartót s hiv alattvalóit az ezen és korábbi kir. leiratokban velök közlöttek országgyülési tárgyalására és elintézésére utasitotta. A két okirat sokban egymásnak merő ellentéte. Az elsőben a kk. és rr. azon kérésére: adná ki megerősítve Leopold hitlevelét, vagy erősitse meg azon szavakkal, melyekkel eldődei — a királyné egyenesen nem felelt, úgy vélte — írja — hogy trónraléptekor adott biztositó kir. levele megnyugtatta őket, de minthogy sürgetik, tehát biztositja kedves Erdélyországa összes alattvalóit, mindhárom nemzetből és a négy bevett valláson valókat a romai katholicusok közé értvén a görög egyesülteket is, minthogy azok is katholicusok: »hogy őket az ő jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, mentességökben és kedvezményeikben, melyeket felséges eldődei, nagyatyja, atyai nagybátyja és édes atyja hitlevélben s későbbi legfelsőbb határozatoknál fogva nekik adott és engedélyezett, nemcsak megerősíti, de sértetlenül meg is tartja s minden törekvése oda lesz irányozva, hogy kedves Erdélyországában az elmék régi egyessége ismét helyre álljon, az ország egykori fényét és boldogságát visszanyerje, igéreteit és királyi kegyelmét élvezhesse és azokban bővelkedjék. A királyné bizik hogy annak fiai is, mint hív alattvalókhoz s a haza igaz polgáraihoz illik, egyetértőleg arra igyekeznek hogy királyi gondjait mihamarább s minél nagyobb siker kövesse.« Az első osztályu sérelmek 3-ik pontja orvoslásaul engedélyként adta meg az országgyülésnek, hogy a törvényczikkeket a kir. biztossal egyetértve fogalmazza s ugy terjeszsze fel megerősitésre, a mi a Leopold-hitlevél 3. 4. 10. pontjaival ellenkezik; a görög katholikusoknak pedig az előbbiekben rendeleti uton egyenjogusitása — tényleg megsemmisitette azon hitlevél 1. 2. és 3. pontjai vonatkozó részeit.

De még inkább kitünik az ellentét a második oklevél tartalma vizsgálatánál. A királyné igazolni kivánja királyi atyját a pragmatica sanctiót illető erdélyi országgyülési *Nyilatkozatnak* a törvények sorába ünnepélyes fel nem vétetéséért. »Meghatároztátok volt ti, Erdély hív. kk. és rr. — úgymond — hogy azon *Nyilatkozat*, melynek a fejedelemség soha meg nem változtatható megállapításának és örök erejü és tartamú törvényének kell

maradni, a köz törvények közé igtattassék be és vétessék fel; de mielőtt rendes törvényczikk-alakba foglaltathatott s szokott módon megerősítés végett a felséges udvarhoz felterjesztethetett volna — megjegyzendő, hogy a pragmatica sanctio 1723-n kimondásától 1740-ig 8 év telt el, mi alatt a megerősítés megtörténhetett volna — a gondviselés felséges atyját az élők közűl ki — s az örök életbe szólította át. . . .« Tehát a királyné nyolcz év mulva csakugyan elismerte, hogy a mit atyja uralkodó-házuk nőága örökösödése ügyében tett, törvény erővel nem bírt s ezen hiány jóvátétele, az észrevett hézag kiegészítése végett, a kérdésnek a következő országgyűlésen újabban felvételét és tárgyalását, erről formaszerű törvény készítését, megerősítés, aláírás és szemtesítés végett a felséges királynéhoz fölterjesztését, s az így alkotott törvényczikknek Erdély többi köztörvényei közé ünnepélyes beigtatását komolyan megparancsolta, egyszersmind azt is meghagyva, hogy ezen örök jogú trónkövetkezéssel ellenkező s a királyi legfőbb tekintélyt és jogot sértő korábbi törvények hozandó új törvény által eltöröltessenek, annyival inkább, mert az új törvények hozásának eddigi akadálya, országgyűlési elnök nem léte, most megszűnt, Gr. Bethlen Ádám jul. 30-kán költ kir. leirattal ez állomásra kineveztetvén. Azt is megparancsolta a királyné, hogy a római katholicus vallásuakra nézve hátrányos, a jezsuitákat Erdélyből számüző, pártfogóikat hűtlenségi büntetéssel megbélyegző törvényeket a következő országgyűlésen törvény által töröljék el s a jezsuiták Collegiuma birtokait a *pura fiscalitások* sorából törvénynél fogva annyival inkább vegyék ki, mivel azt már néhai atyja kivánta, a királyné is többször megrendelte, s eljött az ideje, hogy királyi akaratjok valahára teljesedjék.« [1])

Az országgyűlési elnök kinevezése a vallásügyi gyökeres változtatások egyik akadályát megszüntette ugyan; de a szívekből az ellene létező idegenséget nem írtotta ki; s jellemző, hogy ez a királyi előadások más pontjai tárgyalását is csaknem lehetlenné tette. A kk. és rr. most más menekülési eszközhez nyúltak, az új elnöknek oly esküformát készítvén, mire az nem akart hitet

[1]) *Erd. kir. főkorm. levélt.* 1742-én 868. sz. alatt.

tenni.[1]) Ez és az országban duló ragályos betegség miatt az országgyülés október 8-n szétoszlott s a kir. előterjesztések most is elintézetlenül maradtak. 1743. jun. 5. a királyné új országgyülést hirdetett Szebenbe august. 20-ra arra utasítva a kk-at és rr-eket hogy miután már annyiszor ígérték akaratja s kir. szándékai teljesítésére buzgó igyekezetöket, utóbbi alkalommal is csak némelyek egyenetlenségi ösztöne és az országban uralkodó ragály gátolta meg őket, most midőn az megszünt, eddigi kir. leirataiban kifejezett s kir. személyesével ez alkalommal is tudatott, általa velök közlendő akaratát teljesítni igyekezzenek. . . Nem ily szelid volt a kir. biztos jegyzékiratának tartalma és hangulata. »Vannak — úgymond — a kk. és rr. közt némelyek kik nem figyelve a haza törvényeire, sem a királyné ő felsége iránti esküjökre, a dolgokat balul magyarázzák s illetlen lármát költve, a hív alattvalók elméjét megzavarják, akadályozva oly dolgokat, a mik a kir. szolgálatot s a haza javát czélozzák, és pedig olyak, a kik sem nemzetség, sem szellem által mások felett ki nem tünnek, sőt oktalanságuk miatt a jók megvetésére méltók. A felséget kedvelt országának e különös cselekvésmódja megszomorította — mondja tovább a kir. biztos — Ő felsége alattvalóinak törvényeit, kiváltságait s őseinek hitlevélalakban adott és szentesített megállapításait vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül megerősítette, igérve, hogy az eddigi udv. cancelláriát nem sokára szervezteti, az ország alapos sérelmeit orvosolja, s azon lesz, hogy mindenki, akár község, akár magános a királyi trónhoz bizalommal járulhasson; egyéb kérdésekben is az ország kivánságait teljesitette.[2]) A kir. biztos figyelmezteti a kk-t és

---

[1]) *Jogtudományi Közlöny* 1866. 238. l.

[2]) E szó a kir. biztos ajakáról szemrehányás a királyné nevében az országgyülés ellen, a mely a törvényhozás méltóságával alig megegyeztethetőleg 1741—42. a felséghez küldött bizottságnak személyes előnyök és kitüntetések kieszközlését is utasitásul adta, főkép azzal indokolva, hogy a királyné most lépvén trónra, ezen kegyelmi tényei alattvalóiban közörömet keltnék s felséges háza iránt hálára kötelezik. Mint III. Károly király és fejedelem alatt, a pragmatikai sanctio tényleges behozásakor nagy számu adományozások s kitüntetések történtek magukat érdemesitett főfő egyének — a nagy tárgy mozgató rugói irányá-

rr-eket, hogy a hálátlanságnál semmi rútabb nincs; ha ezt levetkőzik, nem lesz senki közöttük, a ki a hüségi kötelezettséget mellőzve is ennyi és oly nagy jótétemények által a kegyelmes fejedelemnő és anya iránt szeretettel lekötelezettnek ne érezze magát. A királyné reméli, hogy a következő országgyülésen a magán ügyek, melyekkel a közjó nem fér össze, mellőzve lesznek; s elvárja, hogy ha mindnyájan nem is, de a többség akarata teljesitésére kész leend. Ő felsége távol van attól, hogy a törvény által biztositott véleményszabadságot legtávolabbról is korlátolja; de azt is királyi gondjai közé tartozónak véli, hogy a sza-

---

ban: ugy 1740—44-en az erdélyi förendek, czimeres és egyszerü nemesek sora az akkori mozgalomban tényező férfiak és azok utódai nagy számaival gyarapodott. A förendek közé emeltettek bárói ranggal: *Rhédey, Wass, Radák és Allvinczy* nemzetségek; czimeres nemességet nyertek a vármegyék részéről 3-an: *Hunyadi Ferencz, kolozsvári, Ládos Péter és Balán István*, a székely nemzet közül 14-en: *Geczö, Imecs, Lázár, Bene, Csedő, Mónos, Vizi, Zöld, Puskás, Léstyán, Kelemen, Hamar, Domokos, Halmágyi, Kovács* nemzetségek, (mint az eredeti hivatalos jegyzékben iratik, többnyire r. katholicusok); egyszerüen megnemesittettek a szászok közül 13-an: *Schuller, Waldhütter, Kelp, Selvert, Schütz, Kisling, Hann, Rheter, Neidel, Kessler, Binder, Ritter, Wieland* polgári nemzetségek, de oly kikötéssel, hogy a közterhek alól a szászok semmi körülmények közt ki ne vonják magukat, a székelyek pedig csak ugy, ha meghatározott számu adófizetői vannak; továbbá azért, hogy egyházát és esperesi tractusát a katholicus uniora vitte át, Fogaras vidéken levő Mardzsinai Papp Máté, közszolgálatokért Drágos János és Muntül Demeter. Nevezetes, hogy a székelyek többnyire közszolgálatokért kapták a nemességet, Lestyán Mátyás, hősies tettért, kiüzte néhány vállalkozó társával 1694. Al-Csíkból a tatárokat, Étfalvi Halmágyi Sámuel azért, hogy (amint ő maga irja) a Kálvin fertőjéből három fiával együtt a szent római hitre tért; a szászok többnyire tudományos érdemeikért és az uralkodó-háznak tett szolgálatokért, Ritter Dániel hadi szolgálatokért, Binder Péter szebeni senator a pragmatica sanctio elfogadásakor tett szolgálataiért. Nevezetes még ifju gróf Bethlen Gábor kérése fökormányszéki tanácsossá kineveztetéseért; indokai közt felhozza, hogy atyja gróf Bethlen Sámuel Rákóczy ellen harczolt, atyja gróf Bethlen Ádám 1712. a pragmatica sanctio elfogadásakor nagy érdemeket szerzett, s a mostani is, mint a kk. és rr. elnöke, a lotharingiai herczeg társuralkodása elfogadtatására hathatósan befolyt ..... Mig ezek jellemzik ama kort és embereit, világot vetve a pragmatica sanctio elfogadása történetére, egyszersmind a királyné neheztelését is indokolják.

badság szabadossággá ne fajuljon s a törvények által tiltott zajos lármák, melyek a szabadságnak legnagyobb ártalmára vannak, az ország közgyűlésétől távol maradjanak. Ne türje meg hát — így buzdítja a kk-t és rr-ket a kir. biztos — Erdély saját kebelében kigyók melengetését. Esküdjünk meg mindnyájan a fejedelem és közügynek megengesztelődött lélekkel való szolgálatára, igyekezzünk azon, hogy szorgalmunknak dicső tények legyenek eredményei; ne láttassunk mi békében megőrzött népei számtalan kegyetlen ellenséggel küszködő és Isten előtt kedves királynénk gondjai iránt érdekteleneknek, ne legyünk azoknak hálátlan nézői s engedetlen alattvalók. Szűnjék meg a kk. és rr-ek között a pártoskodás; legyenek száműzve azon zajos lármák, melyek okozóit legjobb királyné anyánk megszomorításának bűne terheli. A legfontosabb dolgokról van szó, a legkegyelmesebb kir. elhatározások végrehajtásáról, a közjónak egyetértő szívvel előmozdításáról, a mi hogy mind a lehető legjobb móddal, mind az elmék lecsöndesedésével fog végbe menni, a királyi felség a főkormányszék és a kk. és rr. eddig is nyilván bebizonyított hűségétől elvárja s biztosan reméli.« [1])

Minden körülmény mutatja, hogy a kir. biztos a megbizó királyné nézeteit s megbántott érzületét leplezetlenül fejtette ki az országgyűlés előtt. Ez egyfelől éles szemrehányás volt, nem teljesített ohajokért, másfelől komoly emlékeztetés alattvalói kötelességeik teljesítésére. Marosszék ez országgyűlési követeinek hivatalos jelentése a királyné ezen neheztelésének egy más okát is földeríti. Midőn t. i. az országgyűlési küldöttség 1741—42. Bécsben volt, a királyné kifejezte Managetta udvari tanácsos híve által, hogy kedvesen venné, ha Magyarország példája szerént Erdély is meghívná férjét, Lothringeni Ferencz herczeget társ-uralkodásra, a mit a kk. és és rr. készséggel teljesítettek is, de maig szintén a törvények közé be nem igtatták.[2])

A komoly felhívásnak kívánt eredménye lett. Az országgyűlés azonnal a kir. leirat tárgyalásához kezdett. Némelyek ülésileg, mások bizottságilag kivánták a tárgyalást. Csekély több-

[1]) *Látható a klr. főkorm.* 1743. évi 359. sz. alatt.

[2]) *Jogtudományi Közlöny*, 1866. 237. l.

séggel az utóbbi nézet lett határozattá. Három bizottságot neveztek ki 1. a felségi jogokra 2. a r. katholicus vallásra, 3. a jezsuita szerzetre nézve hátrányos törvények megvizsgálására, azon utasítással, hogy azokról ne készítsen formaszerű törvényczikkeket, de csak dolog megkönnyítő javaslatokat. A két utolsó pont vallást illetvén, a bizottságba a tagokat a nemzetiségre és vallásra való tekintettel választották: a vármegyék részéről a főrendek közül 6, a követekből 4, a székely nemzet részéről a főrendiek közűl 2, a követekből 4; ha pedig a négy bévett vallás vétetik tekintetbe, r. katholicus volt 11, református 8, lutheránus 4, unitárius 2, együtt 25, elnök volt kincstárnok b. Thorotzkai János. A bizottság az elnök szállásán tartotta üléseit. *Elsöben* a felségi jogokra vonatkozó törvényeket vették vizsgálat alá, s mindazt, a mi a török portához való viszonyt, attól függést illette, akár az uniotörvényben, akár a fejedelmi föltételekben, akár máshol a törvények között volt, kiválasztva egybefoglalták s azok helyébe az osztrák házhoz való hűséget tanusító egy törvényjavaslatot készítettek, melynek tartalma szerint minden előbbi felidézett országos törvény megsemmisültnek nyilvánítatott. *Másodszor* minthogy az ország fejedelemválasztási jogáról lemondván, még az 1722. évben költ pragmatica sanctionál fogva az osztrák uralkodó-ház alá ment át: a fejedelemválasztásra vonatkozó minden törvényt mind az Approbata, mind a Compilata Constitutiókból kiválasztottak s a második törvényjavaslattal eltöröltnek és semmisnek nyilvánították. *Harmadszor* a török portától elszakadván az ország s magát az említett pragmatica sanctionál fogva az osztrák uralkodás alá adván: annak örökösödési jogon s első szülöttségi rendben trónra következését jobbágyi hűséggel elismerték s erről is törvényjavaslatot készítettek. *Negyedszer* ezen hűség bizonyságaul a fejedelemválasztási jogról, melynél — a mint a bizottság magát kifejezte — a magyarnak drágább kincse nem vala, lemondottak, minthogy Magyarországnak 1686-n ugyanerről lemondása óta az országnak állapota jobbra fordúlt, az osztrák háztól oltalmát várhatja s fejedelmei királyi szavukkal biztosították annak mint szemök fényének megőrzését s törvényeinek megtartását. Ezen negyedik pontnál a római katholicus vallásúak és a más három valláson levők közt nagy egyenetlenség

támadott, mert mindenik fél ezen törvényczikk-javaslathoz, mint leglényegesebbhez kívánta kapcsoltatni saját jogai törvényes biztosítatását, a mi felett meg nem egyezhetvén: mind két nézet orsz.-gyűlés elébe terjesztésében állapodtak meg. *Ötödször* a fennséges Lotharingiai Ferencz herczeg társ-uralkodásának törvénybe iktatását is törvényjavaslattal hozták indítványba. [1])

A bizottság e szerint munkálatát elkészítette, az érintett vallásügyi kétféle nyilatkozattal együtt, de azok ellenzése folytán, a kik a bizottság meghasonlásától tartottak, fel nem olvastatott s így ezuttal e dolog függőben maradt.

Ezután a II-ik tárgyat, a r. katholicusok vallás ügyét vették tárgyalás alá, a kik mindkét törvénykönyvből egyenként kijelölték a rájok nézve sérelmes törvényczikkeket s némelyeket egészen, némelyeket részben eltöröltetni, másokat módosítatni kívántak, de mivel a felek közt egyezség nem jöhetett létre: az ügy a bizottságban elhatározatlanul maradt. Hetek, sőt hónapok teltek el e meddő vitatkozásokkal, némely pontokra nézve a meghasonlás oly nagy volt, hogy a nézeteket kiegyeztetni nem tudták. Az udvarnál feltűnt a késedelmezés, s előbb az erdélyi cancellariának rendeltetett meg, hogy az a tárgyalások folyamáról naponkénti tudósítást kivánjon [2]); sept. 2. a királyi biztos a kir. főkormányszéket kérte meg, közölje vele az országgyűlési tárgyalások rendét és a b. Thorotzkai bizottsági elnök utasítását. [3]) Ez gr. Bethlen Ádám országgyűlési elnököt hívta fel, a ki a kisebb fontosságu letárgyalt ügyeket mellőzve, kimutatást küldött be az elintézettekről, valamint a még tárgyalás alatt levőkről is. Ezek között voltak a kimutatás szerint 1. a pragmatica sanctio beczikkelyezése s a legfőbb királyi tekintélynek káros törvények eltörlését sürgető kir. leirat; 2. evvel együtt a róm. katholicusok és jezsuiták ügye, pártolóik notával büntetése s a kolozsvári Collegium jószágainak a pura fiscalitások közül kivétele ügye s így tovább még 4. 5. 6. pont alatt más bevégzetlen ügyek is. A kir. biztos a dolog siettetésére kérte a főkormányszéket, minek

---

[1]) *Jogtudományi Közlöny*, 1866. 248—249. ll.

[2]) *Látható az erd. kir. főkorm. levéltár.* 614. 1743 évi sz. a.

[3]) *Látható az erd. kir. főkorm. levéltár.* 414. 1743 évi sz. a.

következtében a bizottságnak meghagyatott, hogy ha a felségi jogokat illető öt ponttal készen van, mutassa be, mert a kir. biztos azok késedelem nélkül, külön váltan tárgyalását sürgeti. A bizottság előterjesztette munkálatát, az országgyűlés tárgyalta de az eltérő nézeteket ez sem tudván egyeztetni: aláiratlan s meg nem pecsételve két munkálatot készített, egyik volt a róm. katholikusoké, másik a három más valláson levőké, s elhatározás végett a felséghez juttatván, szétoszlott; de karácson után ismét nem sokára összegyűlt s félben maradt vallásügyi vitáit folytatta; az oláh papság ügyében 1743. sept. 9. kiadott egy kir. leirat tárgyaltatásához az idézett, de tévedésből az udvarnál maradt záratot febr. 21. üléséből a kir. főkormányszék utján lekérte, tárgyalásához kezdett; a katholikusok nem engedtek, a nem-katholikusok a törvényes tért elhagyni nem akarták; készeknek nyilatkoztak egyezségre, de önromlásuk nélkül, s ez aggodalom annál indokoltabb volt, mert a görög egyesült vallásu oláhok ügye a három nemzet mellé a negyediknek is felállítását tette kilátásba. Mig a vita folyt, megérkezett a királynénak márt. 20-n költ kir. leirata, melyben örömét fejezte ki a kétféleképpen formulázott és elhatározás végett elébe terjesztett öt törvény közül az örökösödési és felségi jogokat, valamint herczegi férje társ-uralkodása iránt alkotottaknak egyértelemmel s készséggel elfogadása felett, sajnálta, hogy a kk. és rr. a többiekben megegyezni nem tudtak, hogy két szerkezetben s nem a kellő hitelesítéssel juttatták elébe; a mint az első dicséretet és méltánylást érdemel: úgy az utóbbi tanusítja az elméknek még mindig szétható zását s akaratuk összhangzatlanságát, a mire pedig a királyné őket több k. leiratában hathatósan serkentette. Minthogy azonban mindkét fél az ügynek általa elhatározását kivánta: hogy miképen intézkedett felőle, a kir. biztoshoz intézett leiratából bővebben megértik, — szavának adjanak hitelt, s a viszálkodás magvát magok közül kiirtván, a kir. biztossal és kir. főkormányszékkel egyetértve igyekezzenek arra, hogy a régi egyetértés közöttük álljon ismét helyre s azt, a mit felséges háza iránti hűségök s hazájok boldogsága kiván, határozzák el egyértelemmel, boldogságukra irányuló királyi akaratját pontosan teljesítve; egyuttal a Lotharingiai Ferencz herczeget illető megerősí-

tett esküformát is leküldötte, arra utasítva a királyi biztost, hogy a kk. és rr. előtt annak nevében a hitet tegye le. [1])

A kir. biztoshoz intézett leirat ennek sokkal nyomatékosabb paraphrazisa. Ez tudatja a kk. és rr-kel, hogy az ország ügyeinek zavargás közt s viszálkodva intézése idegen a királyné lelkétől s nem fér össze a hazafiúi engedelmességgel; inti a kir. főkormányszékkel békülékeny s egyetértőbb érintkezésre, elmondja, hogy a felterjesztett két szöveg lényegben egyező ugyan, de a felség a hasonló tárgyú magyarországi törvényczikkekkel inkább összhangba kivánva hozni annak összevontabban, a mellékletben látható alakban szerkesztését parancsolta. S mivel a nem-katholicus vallásuak saját diplomaticus jogaiknak külön törvény által s ezen törvényekkel egyidejű biztosítását kivánták, a mi nélkül az elmék megnyugtatása elérhető nem lett volna; másfelől a nem-katholicusok maguk átlátták, hogy az Approbatalis törvények Unio-esküjében mind az uralkodó-ház, mind a róm. katholicusokra nézve sérelmes pontok vannak s azok módosítását ők is szükségesnek tartják: ő felsége a kedélyeknek mindkét részről megnyugtatása végett jónak látta a felterjesztett öt törvényczikkhez még kettőt adni, melyek *egyike* az 1742. julius 20-iki kir. leirat értelmében a kk. és rr. diploma alakjában költ jogai és törvényei, kiváltságai és mentességei törvényes biztosítását foglalja magában, valamint az Unio-eskünek a honlakók kölcsönös védelmére vonatkozó része töröltetik ki; a *másik* a r. katholicusok és más vallásúak jogainak egyformán biztosítása s egyenlő szabadságban részesítése által, a közöttük felbomlott egyesség helyreállítását és kibékülésöket czélozta, egyidejüleg a r. katholicus vallás és jezsuita-szerzet Erdélyből számüzetését s pártfogóik nota büntetésen marasztalását illető régi törvények megszüntetése is kimondatván. E törvények birják a felség tetszését — mondja a kir. biztos — s ha a kk ét rr. elfogadják s megerősítés alól fölterjesztik, azokat is meg fogja erősítni.«

E kir. leiratot a kir. főkormányszéktől az országgyülés elnöke vitte be a kk és rr. közé — irja egy jelen volt követ — de bevitt ugyan akkor egy pecsét, aláírás és czímzés nélküli iro-

[1]) Látható 428 1744. évi kir. főkorm. sz. a.

mányt is, melyben az előbb említett, országgyűlésileg elfogadott öt, s az udvarnál újra szerkesztett 6—7-ik törvényczikk volt s melyekről a kir. főkormányszék röviden azon kérdést intézte az országgyűléshez: »tetszenek-e azok? elfogadják-e vagy nem? Nyilatkozzanak rövid időn, mert a kir. biztos a gyűlést nemsokára eloszlatja s a kormányszéknek addig az eredményt jelentenie kell.« A kir. főkormányszék május 15-ki ülésében szó is volt valamennyinek egyszerre elfogadásáról, a mit szerinte az illendőség hoz magával. [1]) Az országgyűlés megdöbbent a szokatlan eljáráson, követséget küldött a kir. biztoshoz megtudni tőle: mi a szándéka a két utóbbi törvényczikkel? [Az első ötről nem szólnak, mert azokat már rég elfogadták.] A kir. biztos szintén röviden s szigorúan felelt: meg kell a jegyzőkönyvben említni — úgymond — kik hajlandók teljesíteni ő felsége akaratát, kik nem.« [2]) A hadi titkár Beckers arra figyelmeztette: »*fontolják meg mit cselekesznek, mert ő felsége kegyelme forog fenn, mit könnyen elveszthetnek.*« A küldöttség jelentette a kk és rr-nek s azok másodszor is vissza küldötték, hogy tudják meg, vajjon a hadi titkár valóban ő felsége akaratát nyilvánította-e? Másodszor is az lőn a válasz: *ő felségének határozottan kijelentett akarata az, hogy azon törvényczikkek azon alakban, a mint átküldettek, czikkelyeztessenek be, mit ha nem tesznek, királyi kegyelmének elvesztését vonhatják magukra.*« Ekkor a kk és rr. a harmadik küldöttséget is megválasztották; :előbb azonban az iránt állapodtak meg, hogy ezen koczkáztatott lépésök sikere biztosítása végett a nemkatholicus három vallásúak a katholicusokkal bizonyos pontokban egyezzenek ki, azokat foglalják törvényczikkekbe, jogfelfogásukat indokolják s mikor ezzel készen lesznek, a bizottság jelentse ki a kir. biztos előtt, hogy ők: »*miután ő felségének határozott akaratja hogy ezen törvényczikkek az ország törvényei közé igtattassanak, sőt miután az, mint a királyi kegyelem megnyerése vagy elvesztése terjesztetett az ország elé,*« kihirdették s ellentmondási nélkül engedelmességgel fogadták; de mivel hazájok

---

[1]) *Diarium Actor. Gubernialium* A. 1744—1745 359. l.

[2]) *Diarium Actor. Gubernial.* A. 1743—44. 392 l. 1744. évi 738 kir. főkorm. sz. 4.

törvényeit tisztelik, a miket ő felsége is megerősített, küldőik előtti önigazolhatásuk végett jegyzőkönyvre vétették, hogy ő felségéhez folyamodnak s a dolgot felfejtvén a leérkezett VI—VII-ik törvényczikk módosítását kérelmezik. . . . A kir. biztos megigérte azok felterjesztését. A kk és rr. a junius 13-ki ülésben felolvasták azon iratot, mely a VI. és VII. t. czkk. elleni érveiket, mások alkotását ajánló indokaikat foglalta magában s melyeket a felséghez küldendő feliratba is beleigtatni határoztak. Ezekből a két itélőmester két törvényczikk-javaslatot készitett, *egyiket* »a három nem-katholicus vallás jogai biztosítására és az Unionak, mely az Approbata Constitutio III. r. 1. címe 1. czikkében van, *másodikat* a római kathol. vallás egyenjoguságának védelmére, mely szerint: »eltöröltetvén az Approbatában és Compilatában rájok nézve létező jogmegszorítás, ezután az is a többiekkel egyenlő joggal és szabadsággal bírjon. Ezen teljes egyetértéssel alkotott két törvénynek megerősítését az országgyűlés a felségtől hódolattal kérte.« [1])

Gördült azonban e kiegyezés utába is két nagy akadály: a görög katholicusok politicai és polgári egyenjogositása, mit püspökük Klein Ignácz minduntalan s néha szertelen módon, meg nem állható érvek alapján követelt, s a kik javallatát és követeléseit nem helyeselték, ellenszegülőknek kivánta nyilvánittatni; ez által maga ellen ingerelve az országgyűlést, felekezetének többet ártott, mint használt; továbbá a jezsuiták ügye, a mit azok most is sürgettek, de hovatovább mind lankadó erélylyel s engedékenyebb modorban. Az utóbbiak egyszerüen a mostani kiegyezés I. czikkére utasittattak, melyben a kk. és rr. jogos kérésüket kielégitettnek látták. Az elsőről a már emlitett követi jelentés igy emlékezik meg: »A fogarasi püspök vádját, a kk. és rr. oly rosz néven vették, hogy ha más cselekedé, tán rögtön elégtételt vettek volna rajta. Igy sem hallgatták el. Megértvén azért a kk. és rr. — igy fejezték ki méltatlansági érzelmöket — a püspök urnak ezt a nagy indignitását, vérökkel szerzett szabadságuknak ingyen való kivánását, titulo et sub pallio religionis, holott látszik minemű unitusok — az ország nem teljesitette a kéré-

[1]) *Jogtudományi Közlöny* 1866. 267—69 ll.

sét, hanem ő felségét emlékeztette királyi szentséges szavaira, melyek szerint a három nemzet és négy bevett vallás minden jogait, illessék őket egyenként vagy közönségesen, megerősitni méltóztatott és kérte az ország ő felségét alázatosan, hogy ilyen a hazafiak és fejedelem tetszéseig megtűrt gyülevész néppel sok magyar és szász férfiak és hősök véres veritékén nyert szerzeményeket közössé ne tegye. A fiak kenyerét elvéve, ne adja ő felsége az ebeknek, mivel — a mint Salamon mondja — a szolga uralkodásánál a földnek nagyobb terhe nincs.« [1])

Mig a kk. és rr-et a veszély pillanata egyesülésre birta s ők érdekeik kiegyeztetésén őszintén munkálkodtak, a kir. biztos ujabban átirt a kir. főkormányszékhez s határozott feleletet kivánt azon kérdésére: *elfogadja-e az országgyülés a szóban levő két törvényczikket,* vagy sem? A kk. és rr. követeik által kijelentették, hogy az első I—V. t. czikket készséggel fogadták el s engedelmeskedve várják azok megerősitését, a VI. és VII. megerősitésére nézve utalnak junius 5-ki jegyzőkönyvükre.... A követek tudtul adták küldőiknek, hogy őket a kir. biztos mindenekelőtt arra hivta fel: *ne válaszszák el, ne különböztessék meg a törvényeket ötre és hétre,* hanem mondják meg egyenesen és röviden: *elfogadják-e mindezeket törvényekül?* A küldöttek ismét az imént emlitett jegyzőkönyvre hivatkoztak. Erre a kir. biztos azt felelte: *igen homályos az.* A kk. és rr. tanácskozni akartak a kir. főkormányszékkel a kir. biztos megnyugtatása végett, de a kormányzó és első tanácsos betegsége megakadályozta. A kir. biztos hadi biztosa által győződött meg a dolog valóságáról s rajta megnyugodt. Ez alatt a kk. és rr. indokolt felterjesztése és törvényjavaslata az udvar elé jutott, ott az erdélyi ügyekben munkálkodó bizottság aug. 7. tanácskozás alá vette; a kk. és rr. azon panaszát hogy szabad véleményezési joguk elvétetett, s a kir. biztos által elébök terjesztett két törvény tanácskozás megengedése nélkül mintegy rájok erőszakoltatott, indokoltnak s azért a kir. biztost kéz alatt megfeddendőnek találta, egyszersmind őt az iránt is szükségesnek látván megkérdezni: kinek parancsára, vagy javaslata folytán tette azon nyilatkozatokat? Végre az erdélyi kk-hoz és

[1]) Ll. a 299. l.

rr-hez oly kir. leirat küldését javasolta, mely minden az iránti félelmet megszüntessen, mintha a felséges udvar a rettegtetés eszközéhez nyúlni s a tanácskozás szabad menetét gátolni akarná, nehogy ebből később érvet merítsenek e törvények hitelessége kétségbe vonására, a mi a vallás és királyi felség szent tekintélye ellen lenne. A bizottság ajánlata szerint azt is ki kellene fejezni, hogy a királyné szívétől távol van még a gondolat is, hogy a VI. és VII. t. czikket a kk-ra és rr-re hatalomszóval erőszakolja, vagy a szavazatok törvény által meghatározott szabadságát korlátolja, a minek bizonyságaúl azokat teljesen mellőzve, a kk. és rr. által dolgozott két új törvényczikket VI. és VII. gyanánt noha nem lényeges modósításokkal megerősítendőknek látná s ő felségének ajánlja, úgy, hogy a VI-ik legyen egy önálló törvényczikk, a VII-ikben három külön tárgy foglaltatván, mindenik alkosson önálló t. czikket. [1]) Ez előterjesztési pontozatokat a királyné — a kir. biztos megfeddését illetőn kivül elfogadván: ugyanazon napon kelt kir. leiratához mellékelve az első I—V. és a most alkotott VI—IX. t. czikket az orsz.-gyűléshez leküldötte azon kijelentéssel, hogy attól, a miként a g. egyesülteket illető VI. törvényczikket kibővítették, ő felsége nem idegen s azok a miket a vallások közötti teljes egyenlőség s béke helyreállítására ezen törvény czikkekbe foglaltak, kegyelmes szándékaival összhangzásban vannak. Visszaküldötte tehát hozzájok most valamennyit megerősítve a végre, hogy azokat törvénykönyveik sorába felvegyék és a közöttük fennálló szokás és gyakorlat szerint mindazt megtegyék, a mi azok ünnepélyességére és törvényességére szükséges, hogy semmi függőben ne maradjon s az így bevégzett és hitelesített eredeti példányt megőrzés végett tegyék be a kir. főkormányszéki levéltárba, hol az 1723-ki pragmatica sanctio is őrizet végett letéve van.« [2])

Az országgyűlés hálával vette a k. kir. leiratot, a törvényczikkeket elfogadta s előzménynyel és záradékkal látva el szen-

[1]) *Látható az udv. erd. cancell.* 1744. évi 208. sz. alatt.

[2]) *Látható a kir. főkorm. levéltárban* 1744. évi 636. sz. a. eredetije a *Cista Diplomatica*-ban B—16 tétel szám alatt.

tesítes végett az udvarhoz fölterjesztette. A királyné sept. 25. költ kir. leiratával [1]) nov. 12-kére orsz.-gyűlést hívott egybe s megigérte, hogy arra a t. czikkeket leküldendi, a mi úgy is lett; a szentesített t. czikkek a nov. 23-ki gyűlésben olvastattak fel s hirdettettek ki, keltök aug. 7-ke 1744. A kihirdetés után az országgyűlés eloszlott. A ma nyomtatásban közkézen levő 1744-ki törvények, melyekbe a III. Károly-féle pragmatica sanctio egész kiterjedésében felvan véve, ezen eredetiekből adattak ki. Meg kell jegyeznem, hogy a mint az 1722—23-iki országgyűlés azon j.-könyvei, hol a *pragmatica sanctio* tárgyaltatott, ma nincsenek meg, a kir. főkormányszéki j.-könyvek ez illető lapjai kivágva és megcsonkítva vannak: úgy az 1743—44-iki országgyűlési j.-könyvek is végképen eltüntek s csak a kir. főkormányszék j.-könyveiből s a meglevő köziratokból és Marosszék akkori követei jelentéséből volt lehetséges a fontos törvény keletkezése történetét avagy csak ennyire is híven összeállítani.

JAKAB ELEK.

---

[1]) Ugyanott 621. főkorm. sz. a.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből. Első kötet, 1-ső füzet 1—280 lap. Temesvárott 1879. A dél-magyarországi törvényhatóságok által 300 darab aranynyal jutalmazott mű.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar királyság fenállása óta az ország azon része, melyet a Maros, Tisza és Duna határol, a nemzetre nézve háromszor ment veszendőbe. Először a török hóditások folytán. A török nemzet hatalmának és hadi dicsőségének tetőpontján állott, midőn Temesvár elesett, és vidékével együtt, melynek középpontja volt, külellenség uralma alá került, mely 164 évig tartott.

Másodszor veszett el az ország e része, midőn a múlt században a külellenség a keresztény fegyverek által kiveretvén, Magyarország kevés pillanatig azt reménylette, hogy a felszabadított ország régi törvényei alá fog helyeztetni, és benne a természetes viszonyok az anyaországhoz visszaállíttatnak. Pillanatnyi csalódás és sok évtizedig tartó elkeseredés. A visszahódított országrész nem adatott vissza jogos tulajdonosának, hanem számos politicai közigazgatási kisérlet, nemzetellenes, jog- és alkotmánytipró intézkedések, szövetkezések, végre még deportált bünösök tanyájául is szolgált. E korszak tartott 63 évig.

A harmadik merénylet az állam, és nemzeti lét ellen akkor történt, midőn a jelen nemzedék ifju korát élte, és a szabadságért száz csatát dicsően küzdő nemzet fáradtan zászlójára dőlvén, a nemtelen rugások ellen nem védhette magát. Ez állapot tartott 12 évig.

Mióta az országok sorsa a kardokélén fordúl meg, közönséges dolog, hogy a túlnyomó erő, a nagyobb vitézség, és lelki erő tartományokat foglal szemben azon részszel, mely az ily tulajdonságoknak híjával van. Igy volt, és igy lesz ez mindig. A magyar nemzet megsínylette, hogy a háboruk sorsa ellene fordult.

Bármily nagy volt a csapás, mely ez által a nemzetet érte, nem volt az oly természetellenes, mint midőn a nemzet saját kor-

mánya ellen kényszerült állást foglalni, melynek hivatása lett volna a jogok és törvények tiszteletben tartására ügyelni, a nemzetet sértések ellen védelmezni. A külellenség és az ország kormánya szerepet cserélt, és ez utóbbi szökevény és jövevény népekkel szövetkezett, és azokat kegyekkel, és kiváltságokkal elhalmozta, saját nemzete ellen gyülölséget szított, csakhogy a jog követelményeit elfojtsa.

Megujult e törekvés a legujabb korban, a midőn a történet merész hamisításával, jövevény nép jogos tulajdonának neveztetett el egy oly tartomány, mely annak jótevő menekvést adott, és a melyben az csak hálátlansággal keltett feltünést.

A magyar nemzetnek tehát az a sajátságos feladat jutott, hogy tartományát visszahódítsa és visszafoglalja saját kormánya kezéből, és idegenektől, kiknek vendégszerető szállást, utóbb polgári létet biztosított.

Temesvár a törököktől való visszafoglalásának évszázados ünnepét 1816. évben october 13-án ülte meg. Kegyetlenül köszöntött be ez esztendő: példátlan hidegség, vizáradások, hócsés oly mennyiségben, hogy az embereket házaikból kellett kiásni, drágaság stb. áldozatokat követeltek. Még nyár derekán is általános volt a panasz, hogy ez évben a nap sugarait alig látták; juliusban a láz kezdett elharapódzni, és miként télen a hidegség, ugy most a láz miatt kellett a fiatalságot az iskolák látogatásától visszatartani.

De azért octóberben megülték az évszázados ünnepet. Behívták a császár-huszárokat Ujpécsről, kiknek zenekara már hajnalban felébresztette a temesváriakat. A káptalani téren fel volt állitva a Vacquant és a Saint Julien ezredbeli katonaság, és két polgárhad; egyikben a katholicusok, másikban a görög nem egyesültek díszelegvén. Akkor még a vallás és nemzetiség volt irányadó ily testületek összeállitásában; de a bálok rendezésében is. A bástyákról ágyuk dörögtek komoly bassusban; a váron kívül egy egész ökör sült óriási nyárson, hogy a szegényebb nép is falatozhasson; folyt a bor, folyt a sör. És midőn a vadászerdőben mulatozó lakosság alkonyatkor a város felé megindult, élére állt a német polgárhad; 12 fehérbe öltözött koszorus leány énekelte a »Gott erhalte Franz den Kaiser« kezdetü néphymnust. Mondani sem kell, hogy este a város ki volt világitva, mely alkalommal különösen a katonai kormányzó háza előtti diadalív tünt fel, III. Károly király, mellette Pálfy és Savoyai Jenő herczeg arczképeikkel.

Az előadottakban egy kis culturtörténeti vonás rejlik, mert ezen ünnepély másolatát megélték a temesváriak még utóbb is különféle alkalommal — természetesen mutatis mutandis;

nevezetesen V. Ferdinánd koronáztatása idején 1830-ban az öröm külsőleg majdnem hasonló jelekben nyilatkozott. Ha Temesvár lakossága oly gyökeres változáson nem menne mindig keresztül, ugy, hogy ritka család éli ott a harmadik nemzedék folytonosságát, a közünnepek hagyományos minőségéről még sok élő tanú szólhatna.

Midőn Mária Terézia a Maros és Tisza közén a második korszakot megszünteté, és itt három vármegyét alakítván, azokat 1779. évben a magyar alkotmány alá helyezé, a nemzet egy régi, jogos követelésének tett eleget. Az ország integritásának eszméje e vidéken diadalt ült, habár elég későn. A hálás utókor épen tavaly akarta megülni a három vármegye (Temes, Krassó és Torontál) viszszacsatolásának évszázados ünnepét, és ez — nincs kétség — fényesen sikerült volna, mert most már a nemzet nagy tömegei is részt vesznek a közügyek fejlesztésében. Azon megrenditő csapás azonban, mely 1879. mártius elején Szeged városát érte, a valósuláshoz közeledő tervet meghiusítá. Szemben azon, egész Európát fájdalmasan érintő csapással, mely a legmagyarabb, vitéz és szorgalmas nép által lakott várost elpusztítá, még a legjogosúltabb ünnepély is szentségtörő vétek lett volna. A humanismus becsületére válik, hogy ezt oly hamar és oly általánosan megértette.

A százados ünnepély tervének azonban egy pontja még is, mint a jó mag csirázott, és ha érettségét eléri, maradandó emlékül fog szolgálni azon eszmének, melynek a tervezett ünnepély kifejezést akart adni.

A délmagyarországi törvényhatóságok ugyanis Szentkláray Jenőt bizták meg, hogy a nevezett részeknek az anyaországhoz történt visszakapcsolásának történetét dolgozza ki.

E megbízás első gyümölcsekép előttünk fekszik a »Száz év Dél-Magyarország ujabb történelméből« czímü munka első kötetének első fele, mely magában is oly becses, hogy a folytatás bevárása nélkül, azt a tisztelt közönségnek bemutatni kötelességünknek tartjuk.

Mint az előszóban olvassuk, a munka három kötetre van tervezve, és miután a most megjelent füzet sürüen nyomatott 19 ivből áll, az egésznek terjedelme feltünőleg nagy. E tény annál nehezebbé teszi nekünk, hogy már most a munka arányáról, beosztásáról, belső oeconomiájáról szóljunk.

A mit azonban már most mondhatunk, aggodalom nélkül, hogy azt visszavonni kénytelenek legyünk, abból áll, hogy Szentkláray feladatának egész komolyságát felfogta, és rendkivüli szorgalommal felette becses levéltári anyagot gyüjtött, ezt criticailag rendezte, és igen értelmesen, sőt helyenkint művésziesen

feldolgozta. Az universalista sejtelemmel sem bír, hogy az általa nem ismert részletek egyeztetése mennyi bajt okoz a monographusnak. A ki csak az események csucsain jár, nem veszi észre a hézagokat, és az ilyenek által történetphilosophiájában, következtetéseiben, meghatározásaiban nem zavartatja magát, — habár nyakig merül tévedésekbe. A monographus nem tűrheti, hogy részleteiben egy lánzszem hiányozzék, mert az ő feladata, a részletek ismertetése által a képzelődés határát összeszorítani.

Szentkláray munkájának előttünk fekvő részében specialis dolgokat is közérdekű módon tárgyal. Fejezetei ezek: 1. A délmagyarországi keleti részek, vagyis a Tisza-, Duna-, Maros- és Erdély-köz politicai felosztásainak története, 2. Előzményes viszonyok Dél-Magyarországon a török hódoltság megszüntétől 1779-ig. E fejezet, úgy látszik, a megjelent füzetben még nincs befejezve, — eddig a visszahódított részek rendezését s kormányzását, és a tartomány benépesítését tárgyalja.

Megvallom, hogy részemről nem tudok megbarátkozni egy tudományos munka oly alaptervével, mely bizonyos vármegyék közös történetét feltételezi, minthogy ilyen közös történetük nincs, legalább nincs nagyobb mértékben, mint a milyent az ország más vármegyéi közt feltalálhatni. Igen jól tudom, hogy Szentkláray el nem zárkózik a történeti tények beismerése elől és hogy távol sem szándékozik Krassó-, Temes- és Torontál-vármegyét oly egésznek tüntetni fel, mely politicailag külön fejlődött, és a haza többi részeitől elszakítva, saját létjoggal bírna. E felfogás ellen hazafisága szintúgy mint tudományos belátása tiltakoznék. Azonban bármikép védekezzék e gondolat ellen, művének oeconomiája és az abból folyó következmények beviszik őt abba, hogy más czím alatt a »temesi-bánság« történetét írja meg.

Valóban fátumszerű jelenség, hogy még legjobbjaink sem tudnak teljesen kibontakozni azon eszmekörből, melyet az ország ezer éves fennállásához képest elenyészőleg rövid ideig (t. i. csak 63 évig) felkapott politicai alkotás, kelletlen örökségül hagyott reánk.

Jogosúltság van abban, ha valaki vállalkozik, a nevezett három vármegye visszacsatolásának történetét megirni, — mert e visszacsatolás egy concret történeti tény; — jogosúltság van abban is, — ha azon valaki lelkesülhet, — a megelőzött 63 évet mint különkorszakot mutatni be, mert akkor a megyék nem léteztek, és a mit azok helyén láttak, csakugyan egy szerves egészet képezett. De ennél tovább nem kellene menni ez irányban.

Egész bízalommal ajánlom e nézpontokat a tisztelt szerzőnek, azon óhajtással, hogy a mennyiben nagybecsű művének további folyamában még teheti, vegye figyelembe.

Tartalmilag és terjedelmileg ily nagy munkánál, milyen Szentklárayé, senkit sem fog meglepni, ha az igazságos critica hivatásának teljesítésére buzdúl. Az aránylagosan csekély számú ellenészrevételek közvetlenül csak azt bizonyítják, mily szilárd alapon állanak a műnek többi, kifogás alá nem eső részei.

Már a munka elején mondja a szerző, hogy megszűnvén a szörényi bánság, annak helyén egy új földrajzi alany: a lugos-karánsebesi bánság keletkezett. Szerző vélekedése szerint ez 1688. után történt, midőn Barcsay Ákos, a török iránti engedékenység jutalmául, az erdélyi fejedelemséget nyerte. Itt nem lehet sajtóhibáról szó, mert ez állítás három helyen, — a 6—8 és 13-dik lapon — ismétlődik. E közlések tehát oda igazítandók, hogy a lugos-karánsebesi bánok már Szapolyai János idejében keletkeznek, és hogy azok névsora eltart 1658 évig. Ez évben adta át Barcsay Ákos a kettős bánságot a törököknek, kik ezt 1688 évig birták, mely évben Veterani Karán-Sebest bevette. Az említett 1688 év tehát nem a török uralom kezdetét a két bánságban, hanem megszünését jelzi.

Keve vármegyéről szólván, azt mondja szerző, hogy Keve, Varad, Perben, Camanc, Zilzeng stb. helységek a nevezett megye határában feküdtek. De itt Iványi Ede vitte tévedésbe, kinek állítását vizsgálat nélkül átvette. Lesz alkalmam kimutatni, hogy a nevezett helységek Szerém-vármegyében feküdtek.

Azon állításnak, melyet szerző Lehoczky András, a Stemmatographia irójától elfogad, hogy 1519 évben Krassó és Horom megye a Szörénységbe kebeleztetett, semmi alapja nincs.

Pár lappal alább azt mondja sz., hogy Posorofcsa és Gögerdzsinlik ismeretlen helységek. Nem ismeretlenek azok, mert az első a mai Pozsarovecz, a másik a régi Galambócz, vagy mai Kolumbács. A török és magyar helynév ugyanegy jelentésű.

A munka 56 lapján György despota 1422 évi diplomájára történik hivatkozás. Brankovics György történetének chronologiája irodalmunkban már criticai vizsgálat tárgya volt, azért e helyen csak ismételjük, hogy Lazarevits István rácz despota 1427. év junius 19-én halt meg, György ennél fogva még csak ezután lépett a despotai székre.

PESTY FRIGYES.

A székelyek scytha-hún eredetüsége és az ellenvélemények. Írta Dr. Nagy János. Kolozsvár. 1879.

Ezen 74 sűrün nyomtatott lapra terjedő értekezésben szerző a székely nemzetnek tudósaink által oly rég vitatott s oly különböző értelemben fejtegetett eredetével foglalkozik, s föl-

adatúl tűzte magának, hogy a székelyek hún-scytka eredetűségét, melyet legrégibb hazai krónikáink a nemzeti hagyományok után hírdetnek s melynek hite a székelységben századok hosszú során át meggyőződéssé vált, az ellenvélemények ellenében igazolja s megállapítsa.

Rövid tájékoztató bevezetés után az I. részben (5—17 lap) fölsorolja hazai krónikáinknak a székelyek hún vagy scytha eredetűségére vonatkozó adatait, valamint mindazon iróink munkáit és nézeteit, kik a XVI-dik századtól kezdve a mai korig krónikáink, illetőleg a nemzeti hagyomány hitelességét elfogadták és védelmezték.

A II. részben (17—33 l.) időrend szerint gondosan ismerteti s czáfolja mindazon írók véleményeit, kik a székelyek eredetét krónikáinktól és a hagyománytól eltérőleg igyekeztek megállapitni. Kimutatja a Mátyás király korában élő Ranzano Péter állásának alaptalanságát, ki a székelyeket az Attila táborában harczolt siciliai vitézek maradékainak s idő folytában elmagyarosodottaknak véli. Fölhozza Fasching Ferencz jésuita véleményét, ki 1725-ben kiadott »Dacia Vetus« cz. munkájában hihetetlennek tartja, hogy Attila birodalmának fölbomlása után az Erdély keleti részébe vonult 3000 fegyveres hún magát az ellenséges góthok s gepidák ellenében föntarthatta s 100 esztendeig, a húnok (avarok) második kijöveteléig, ott lappanghatott volna, valamint azt sem hiheti, hogy a székelyek az avarok maradványai volnának, és azt a mai korban már ismert s IV. Béla korát megelőző oklevelek által megdöntött hypothesist állítja föl, hogy a székelyeket a tatár-dúlás után IV. Béla a jászok közzűl telepítette mai lakhelyökre a határok őrzésére. Ismerteti Timon Sámuelnek erre következett véleményét, ki a székelyek ősrégi eredetét tagadva, őket, valamint a szászokat, az ország védelmére telepített határőröknek tartja, nem IV. Béla által ugyan — mert Timon egy állítólag 1175-ben kelt, de maig napfényre nem került oklevelet is említ, melyben az Aporok Siculi de Kezdi de Toria név alatt volnának említve, — hanem valamelyik előbbi királyunk idejében. Czáfolja Stilting véleményét, ki Konstantinosz egy helyének félremagyarázásával azt hiszi, hogy Erdélyben a X-dik században besenyők laktak s legelsőben állítja a székelységet besenyők utódainak. Ismerteti Pray nézeteit, ki krónikáink hitelét a székelyek eredetére nézve tagadja, őket az erdélyi besenyők maradványainak tartja, kik a húnok ujabb betörései ellen telepíttettek Erdély keleti határszéleire, és így szerinte, mint már Timon is vélekedett, valóságos határőrök voltak; megemlíti azonban, hogy talán az avarok maradványainak is lehetne őket gondolni. Ezen könnyen czáfol-

ható vélemények tévedéseinek kimutatása után áttér Schlözer nézetei ismertetésére, ki fenhangon hirdeti, hogy a székely név határőrt jelent, hogy a székelyek azon kúnok utódai, kiket valamelyik magyar király, mindenesetre Sz.-Lászlónak a kunok ellen 1089-ben folytatott hadjárata, sőt az erdélyi szászok bejövetele után, telepített mai földjökre, s kikel azon irók ellen, kik a székelyeket a húnok maradékainak és így Erdély régibb birtokosainak hirdetik, mint a magyarokat és németeket. Kimutatja, hogy Schlözer szavára esküszik a szász Benigni és Schuler, ki még azt is képzeli, hogy a székelyek nemzeti szerkezetének és jogainak megállapításakor a telepítő magyar király a szászok szabadalmait vehette volna mintául.

Mind ezen nézeteket s véleményeket bírálat alá véve, szerző ellene mond azon állításnak, hogy a székelyek mai hazájokba telepített határőrök s hogy a székely nemzeti név őrt, határőrt jelent, és azt a meggyőződését mondja ki, hogy a Magyarország területén az ország szívében is találtató régi székely telepek az erdélyi székelyek közül kerültek s bizonyosan nem határőrzés végett voltak oda telepitve. Ezen magyarországi székely telepek elószámlálásánál azonban Nagy János tulmegy a hihetőség határán, a mennyiben nem csak a *Szakoly, Székely, Székelyhid, Székelytelek, Székelyfalva, Szekula* stb., hanem a *Szák, Szakál, Szakáld, Szakálháza* helyneveket is kapcsolatba hozhatóknak véli a székely nemzeti névvel, sőt fölsorolja a bihar-megyei *Száka*, a békés-megyei *Szikhalom* s az abauji *Szikszó* helyneveket is, melyekre nézve tévedése kétségtelen, minthogy a Bihar-vármegyei *Száka* helység oklevelek bizonysága szerint *Izsáka, Izsákfalva* (villa Isaaci), Békésben *Szikhalom* nem létezett, hanem *Szeghalom* vagy *Szöghalom* (Zugholm), s *Szikszó* neve bizonyosan *Szikaszóból* keletkezett, s e neveknek a székely névvel semmi közük nincs.

Czáfolja ezután Engel valóban gyermekes szójátékát, ki a székelyeket az Etelközből a bolgárok és besenyők által kivert s Erdély keleti bérczei közé menekült magyarok utódainak tartja és a *székely* nevet *szökely*-lyé ferditi, mely elnevezés *szökevényt* (fugitivust) jelentene. Fölhozza Szalay László nézetét, ki a székelyek eredetére nézve Engel által fölállított hypothesist elfogadja s határozottan, de minden bizonyítás nélkül kimondja, hogy »a székelyeknek Attila húnjaitól való származtatása csalódás.« Végre ismerteti Hunfalvy Pálnak »Magyarország Ethnographiájában« a székelyek hún-scytha eredetűsége ellen intézett s minden eddiginél hatalmasabb támadását; ki mesének állítja, hogy a székelyek Attila birodalmának fölbomlásától fogva a gepidák és avarok uralkodása alatt Erdély keleti bérczei közt

laktak volna, s a magyarok és székelyek nyelvének azonosságából azt a következtetést vonja ki, hogy »a székelyek a magyar nyelvnek már teljes historiai fejlettsége után (Sz.-László kora után) Magyarországból telepítődtek a keleti határra,« s a székelyeket egyenesen határőrzés végett telepített népnek tartja. Ezen állítás az, melyet, miután a székelyek telepítésénél igazolására Hunfalvy legkisebb történelmi bizonyítékot sem hozhat föl, szerző elfogadhatatlannak tart, s mely ellenében krónikáink s a hagyomány hitelét oltalmazni törekszik.

A III. rész (33—51 lap) e védelemnek, a hún-scytha eredetűség történelmi adatokkal való támogatásának van szentelve. Megczáfolván a székelyeknek jász, besenyő vagy hún eredetére nézve fölállított véleményeket, áttér a hún-scytha eredet igazolására fölhozható történelmi adatok elősorolására. Legelsőben idézi Herodotosznak a scythák lakására s nevére vonatkozó helyét, ki szerint a scythák a Kr. előtti V-dik században a Fekete s Azov tenger mellékén az Al-Duna et Don közötti területen laktak, nemzeti közös nevök *Σχολότ*-oi volt, mert a hellének scytháknak, a persák pedig *Σάκαι*-nak nevezték őket. Scythiának Herodotosz által adott leirásából megállapítható ténynek mutatja ki, hogy Scythia Erdély keleti részét, az agathyrs-scythák által lakott Maros és Olt vidékét is, magába foglalta. Ezután a scythák *Σχολότ*-oi nemzeti nevét, — annak törzséül a megcsonkított *Σχολ*-t (Szkolt), véve föl, — a *Zakul* (Szakoly), *Zekel* (székely) nemzeti névvel azonositja, s a scythák ez ősrégi nevét a székelyek nevében maig fönmaradtnak állitja. Hogy a Herodotosz korától fogva a római hódításig a mai székely földön lakott scytha nép ősi földe birtokát és szabadságát szerző szerint a római hódítók ellenében is föntartotta; bár erre nézve történelmi adatok nem maradtak is fön, szerző igazolva látja azzal a körülménynyel, hogy »a Pannoniát és Dáciát meghóditott római nép nyoma a mai székely földön s főleg a természeti fekvésénél fogva könnyebben megvédhető Csíkban, az archaeologiai vizsgálódások eddigi eredményei szerint alig-alig fedezhető fel.« E tételre nézve meg kell jegyeznem, hogy a Maros-széken föl a mikházi római castrumig vezető s egy pár óra hosszáig maig is használt római út, valamint a Háromszék területén felfedezett római emlékek a mellett tanuskodnak, hogy a római hódítás a székely föld nem csekély részére is ki volt terjedve. Hogy a mai székely földet Attila korában is az ősi scytha nép lakta, annak bizonyitására szerző fölhozza az egykorú Priscus Rhetornak azon adatát, mely szerint Attila egyik fiát az akatzirok meghódítására küldötte, kiknek hazája, szerző szerint, a mai székely földet is magába foglalta. Bizonyosnak tartom, hogy e hiedelemre őt az Akatzir és Aga-

thyrz név hasonlatossága vezette, melyből következtetve a Herodot korában Erdélyben lakott agathyrsokkal Priscus Akatzirjait, a későbbi kazár vagy kozár nemzetet egynek vette: azonban Priscus ez adatából azt, hogy az Attilával tartott s fejedelemségében meghagyott egyik akatzir fejedelem Kouridakhosz éppen a mai székely földön lakott volna, bizonyítni nem lehet. — Következik ezután a VI-ik századi Jordanis adatainak ismertetése a húnoknak Attila halála után történt visszavonulásáról s különféle új telepeiről, melyekből a hazai krónikáinkban olvasható hagyomány tekintetbe vételével szerző támogathatónak véli azon nézetét, hogy a hún ok egy töredéke, a birodalmat fölbontó háborúból menekülve, az Erdély hegyei közt fönmaradt scythák (szkolok, székelyek) közé vonta meg magát, idézve Pulszky Ferencz nyomatékos nyilatkozatát, mely szerint »nem tehető fel, hogy akár a visszavonuló, akár az előre vándorló népek bizonyos része ne maradt volna meg szokott lakhelyein.« Azonban iró maga is érzi, hogy bizonyítása nem kétségbevonhatatlan bizonyosságát, hanem csak valószínűségét tüntette föl az általa védett tételeknek, s elismeri, hogy »a bizonyító adatok közötti szakodozottság s a nagy időközök óvatosságra intenek.« És ez valóban úgy van; a székelyeknek Herodotosz scythóitól való egyenes leszármazását, folytonosan mai honukban való laktát majdnem másfélezer éven keresztül szakadatlan történelmi adatokkal bebizonyítni a források hiánya és hallgatása miatt teljes lehetetlenség. Hallgatnak a források az erdélyi székelyekről a gepidák és avarok korában; ezen körülményből azonban Nagy János nem tekinti indokoltnak annak föltevését, hogy a scytha-hun maradványok elenyésztek vagy ős hazájokban lakni megszüntek volna, s hogy, mint Hunfalvy hiszi, e korban a székelység nem létezett volna. Nézete szerint »a székely föld természeti fekvése, könnyen védhetősége s a várromokból ma is ismeretes nagyszerű várrendszere, népvándorlási emlékei s maga a nép tisztán katonai szerkezete hosszas önvédelmi harczok közötti önfentartásukra engednek következtetni.« A ki ezt el akarja vitatni, attól Nagy János azt követeli, hogy ne hypothesisekkel hanem bizonyitékokkal álljon elő, s egyenesen fölhivja Hunfalvyt, ki a székelyeket Sz.-László vagy valamelyik későbbi magyar király által telepített határőröknek tartja, mutassa ki, mikor és ki által, minő indokból, széles nagy Magyarország vagy az egész világ, mely tájékáról s mily feltételek alatt telepíttettek a székelyek Erdély keleti hegyei közé? Ez a kérdés az, melynek igazolására Hunfalvy a mai székely és magyar nyelv azonosságából vont okoskodásán kívül semmi legkisebb bizonyságot föl nem hoz és nem is hozhat, mert arra, hogy a székelyeket Sz.-László vagy valamelyik utódja a XI. vagy

XII. században Magyarországból telepitette volna Erdélybe, senki hiteles adatot nem találhat; ellenben az Erdélyben, Biharban, Szabolcsban s Magyarország nyugoti szélén már a XIII-dik században létezett székely telepekről kétségbevonhatatlan hitelű oklevelek tanúskodnak. — A III-dik részben Nagy János még Hunfalvy néhány ellenvetésére törekszik megfelelni, hogy t. i. miért nem fordultak a gepidák 548-ban a longobárdokkal való harczok alkalmával a székelyekhez, ha azok mai honukban laktak volna, hanem a Maeotis tó mellett távol lakó kuturgurokhoz? hogyan történhetett, hogy az avarok 250 esztendeig tartott uralkodása alatt a székelyek velök össze nem olvadtak s másképen sem hatottak az avarokra, s mind két kérdésre okoskodással felel, mely eljárás ellen, ha különben az okoskodás helyes, éppen Hunfalvynak lehet legkevesbbé kifogást tenni, ki az okoskodással való bizonyítást, adatok hiányában, nagyon is erősen szokta használni. Következik néhány adat fölsorolása, melyek Nagy János szerint az Árpád bejövetele előtt mai honukban lakott székelyekre vonatkoznak.

A IV-dik részben Abulfeda, Cazwini, Ibn Daszta arab irók tudósításából, Hammer-Purgstall, gr. Kemény József és Jerney János véleményét követve, szerző azt a tételt állítja föl, mint kétségbevonhatatlan történelmi igazságot, hogy »a székely népet jelen lakföldükön történetileg már a magyarok bejövetele előtti időben föltaláljuk.« E pontra nézve azonban Nagy János tévedésben van. Mert az Ibn Daszta tudósításában említett *aszagal* vagy *eszegel* törzset, melynek lakása és a besenyők közt terült el a magyarok első vidéke, ezen arab iró világosan a bolgárok, a Volga mellett lakó bolgárok, egyik törzsének mondja, s előadásából bizonyos, hogy ezen bolgár törzs a Volga mellett tanyázott, a hol a magyarok földe, még mai hazájokba költöztök előtt, érintkezett ezen bolgár *eszegelek* szállásával. És így az arab irók egyező tudósítása nem a mai székelyföldre, hanem a Volga melléki bolgár *eszegelek* lakására vonatkozik. — Ezután áttér szerző a székely névnek, melyet ő eredeti nemzeti névnek tart, iróink által megkisértett értelmezésére. Visszautasítja a *székely, szökely, szék őre* értelmezését s általában azt a tant, hogy *székely* annyit jelent mint *határőr*; megtámadja Hunfalvy szószármaztatását, mely szerint a székely név a *szék* és *elve* szavak összetételéből alakult volna (mint Erdőelvéből Erdely vagy Erdély) s Hunfalvy azon merész állítása ellen, hogy a régi nyelvszokás a *mark, bánság, határőrség* megjelölésére a *székely* szót használta volna, hivatkozik a Sz. László törvényeiben előfordúló *örök* (qui dicuntur Ewrek) elnevezésre. Kimutatja, hogy Fejér állítását, ki szerint a székely név nem nemzeti, hanem foglalkozási név, mint

az *örök*, mint a *jászok* neve, éppen azokból az oklevelekből, melyekből Fejér okoskodik, egy betűvel sem lehet igazolni, s a *székely* névből alakított helyneveket valódi székely lakosaitól származottaknak állítja. Kérdésbe teszi, hogy az erdélyi szászokat, kiket királyaink »ad custodiendum confinium« telepítettek s kik *szék*ekben laknak, miért nem nevezte senki székelyeknek, ha a székely név igazán annyit jelentett volna, mint határőr? Megfoghatatlannak tartja, hogy az állítólagos székely telepítésnek, a székelyek királyainktól nyert privilégiumainak semmi emléke nem maradt volna fön. A székely nemzet régi alkotmányából, sajátságos törvényeiből, a XVI. századig fönmaradt vérségi szerkezetéből, birtokviszonyaiból erősségeket hoz föl az ellen, hogy a székelyeket királyaink által telepitett határőröknek lehessen tartani. Végre Hunfalvynak azon következtetése ellen, melyet a mai székely és magyar nyelvnek azonosságából von le, ellenvetéseket tesz s a székelyek Magyarországból Sz. László kora után történt telepitését a székelyek és magyarok mostani nyelvének megegyezésével bebizonyitott történelmi ténynek el nem ismeri, hivatkozva Humboldt szavaira, ki szerint »nem lehet megoldani a népek származásának nagy és nehéz problemáját; azokból legfeljebb valószinüségeket lehet következtetni.«

Ez Nagy János értekezésének rövid kivonata. Ha nem sikerült is neki a maga elébe tűzött föladatot, a nemzeti hagyománynak, a székelyek scytha hún-származásának, történelmi adatokkal való bebizonyítását, mint szerintem lehetetlent, megoldani; ha vannak is ez értekezésnek egyes állitásai, melynek tarthatatlanságát ki lehet mutatni: másrészről vannak abban oly kérdések fölvetve, melyekre a székelyek magyarországi telepítésének vallói bajosan fognak kielégitő feleletet adhatni. Pedig az ezen kérdésekre adandó s meggyőző bizonyságokkal támogatott feleletek nélkül a vitás kérdésben végítéletet hozni s Hunfalvy nézetét diadalt nyertnek hirdetni nem lehet. Nagy János érdeme, hogy a székely kérdésben a történelemcsinálás Hunfalvy által gyakorlatba vett modora, mint meggyőződése szerint nem helyes eljárás ellen, legelsőben emelt szót; fölszólalása, hiszem, komoly tudományos vitát fog előidézni; csak a vitairatok áttanúlása után lehet majd a szakértő közönségnek ítélni, hogy a vitatkozó felek tételeiből melyeket lehet s melyeket nem lehet kétségtelenül bebizonyított történelmi tényekül elfogadni. Az elfogultságból származott elhamarkodott ítélet a valódi igazság kiderítésének és megállapításának csak ártana.

Sz. K.

Ismeretlen Apátságok. (Történelmi tanulmány.) Írta Bunyitay Vincze. Esztergam 1880.

Nem tudom, Nagy-Várad szellemes püspökének, vagy több újabban kinevezett tudomány-kedvelő kanonok hatásának s példa adásának tulajdonítható-e, de annyi bizonyos, hogy ama vidékről a hazai tudományosság és művészet előhaladását illetőleg mindegyre kellemes hírek és tények érkeznek hozzánk, hogy a nagy Bihar-vármegye (Biharország) történetének felderítésére mindmind több figyelem, tanúlmány és jó munkálkodás fordíttatik, minek egyik példája az előttünk fekvő kis munka is, melyet a váradi egyházmegyei kerület egyik jeles plebánusa: Bunyitay Vincze írt s magát ezzel is az oknyomozó történet vitézkedő bajnokának bizonyította. A mű 38 (nagy nyolczad ívrét) lapból áll s öt régi apátság történetéről ad érdekes tanúlmányt: I. A *függi* vagy *fugyi apátság*. II. A *szentjánosi apátság*. III. *A zámi apátság*. IV. Az oháti apátság és V. A szentmiklósi apátság. Ez apátságoknak alig hogy nevök fordult elő egy pár okiratban, de közelebbről mitsem tudtunk róluk. Bunyitay a feltalálható adatokat összeszedte, létezésöket, — mint hogy némelyikről az se volt bizonyos — helyöket megállapította, egyikről másikról még némileg összefüggő történetet is ad elő, szóval mindeniket új világításba helyezte.

Író czélszerű uton indult, a mennyiben csupán saját vármegyéje terűletére szorítkozott, a hol a sokszor segítségűl vehető hely és viz-neveket, a tájneveket, a határrész-neveket s azok fekvését — sőt a népies hagyományokat legjobban ismerheti; s az ily kutatásokhoz szükséges részletességgel tudja és tudhatja a történelem, a krónikák és levéltárak adatait — mert az ily tanulmányokat — ha tán nem is tenné lehetetlenné — de bizony nagyon megnehezítené, ha pl. Vas-vármegyében vagy Nyitrában akarná megoldani a régi apátságok történetének eléggé nehéz kérdését. Épen azért nem is fogadhatjuk el szerző mentségét, (26. lap), mely szerint a bizonytalanság egyik okául felemlíti, hogy ő maga sem járt ama helyen, t. i. a *Hortobágy vidékén*. Sokkal fontosabb a kérdés és sokkal közelebb van a hely a központhoz Nagy-Váradhoz, hogysem e kirándulást meg ne tehetné a tudós szerző.

Még egyet. E sorok irójának volt szerencséje az ősrégi Vay család *berkeszi* (Szabolcs-vármegye) levéltárába bepillantani. — de akkor nem kereste a biharvármegyei ismeretlen apátságok régi történetét s így e czélból nem tett jegyzeteket, de most évek mulva is emlékszik oly nevekre, melyek e füzetben előfordulnak,

pl. a genus Sartiwanveze többször s többféle változatokban fordul elő s minthogy a Vay-levéltárban van sok Árpádkori (mintegy 30 drb) s több száz Anjou-kori és nagy részök a váradi káptalan által átirva, nem tudom eléggé ajánlani, hogy szerzőnk e levéltárral részletesebben megismerkedni törekedjék.

Irmodora elég világos, logicus és magyaros s van szerzőben egy kis poeticus — vagyis magyar sentimentalis hajlam is, mely, míg a komoly tárgyalás összhangját nem zavarja, az előadást vonzóbbá teheti. A mű kiállítása elég csinos, de van benne nehány szembeszökő sajtóhiba is.

d—s.

Repertórium Dacia régiség- és felirattani irodalmához. Összeállította *Torma Károly*. Budapest. 1880.

A M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága jó szolgálatot tett a régiségtani irodalomnak, mikor Torma Károly repertoriumát kiadta. Igaz ugyan, hogy repertoriumot *megbírálni* nem lehet; olyan az, mint a masina, melyet ki kell *próbálni*, de erről a tárról eleve is ki mondhatjuk, minden nagyobb dícséret nélkül, hogy helyét méltón fogja megállani. Repertoriumot vagy megrendelésre szokás egybeállítni, vagy tanúlmányok folytán magától áll egybe.

A Tormáé — mint azt munkája IX. lapján említi — mint egy húsz évi tanúlmánynak a gyümölcse. »Monumenta Hungariae aevi Romani epigraphica« című, majdan megjelenendő művének előkészítése közben a Daciára vonatkozó régiség- és felirattani forrásokra folyton szüksége lévén, azokat mindaddig gyűjtögette, jegyezgetett, míg e tekintélyes repertoriummá nőtték ki magukat jegyzetei.

A repertórium a rómaiak által alapított Dacia provincia, tehát Erdélyt, Moldovának déli része, Havasalföld, Krassó, Arad, Szörény, valamint a szomszédos Temes, Torontál, Csongorád, Csanád, Békés, Bács-megyék egy részét, valamint az északról és északnyugatról szomszédos barbártörzsek lakta Máramaros-, Szatmár- és Bihar-megye s az ú. n. Partium régiségeit, illetőleg az ős, a római s a szorosabb értelemben vett népvándorlási kor emlékeit tárgyaló adatokat foglalja magában.

A kiadó minden legkisebb közleményt, melyet repertoriumába felvett, saját szemeivel látott, s bár még a kinyomtatás előtt is rendelkezett e műhöz való adatokkal, azokat csak azért nem vette föl, mert nem vetette össze a forrásokkal. Ez a lelkiismeretesség, melyről különben a tanúságos Előszó minden sora tanúskodik, a legjobb ajánlat.

A repertoriumot tavaly novemberben zárta be; hat részében összesen 1288 számot közöl, ezekből 742 szerző 404 önálló műve, 865 gyűjteményes munkálatban megjelent czikk, tehát 1269 nyomtatvány szerepel, 61 szerzőnek pedig öt száznál is többre menő kézirati művéről, leveléről, jegyzetéről tesz említést Torma.

A pontos név- hely és tárgymutatóval ellátott, mintegy 191. lapra terjedő munka maga 14 részben csoportosúl. Az I. részben a szerzők neve alatt megjelent önálló művek, értekezések stb. soroltatnak fel. A II. rész a névtelenül, vagy álnév alatt megjelent munkákat, czikkeket tartalmazza. A IV-ik részben a világtárlatokra, muzeumokra, stb. gyűjteményekre vonatkozó catalogusok vannak, az V. részben az oláhok eredetére, nyelvére, s történetére vonatkozó neves vagy név nélkül való munkák adatnak, a VI. részben pedig a kéziratok. A III. rész az I. II. IV. és VI. részben felsorolt munkák közül azokat, hol a helynév említve van, lelhelyek szerint csoportositva közli.

A rendszer bővebb taglalgatását s érdemeinek méltatását, melyek egyike az, hogy *Orbán* Balázs eddig nem eléggé méltányolt nagyszabású művének adatait csoportosítá — a régészekre bízzuk, részünkről pedig ajánljuk a történetkedvelők figyelmébe, a mennyiben Torma igen helyesen a történelmi, föld- és helyrajzi czikkeket is befoglalta munkája keretébe.

Még egy körülményt kell megemlítenünk. A kiadvány, mint az ilyenféléknél kivánatos is, magyar-latin nyelven van szerkesztve, s így a külföldön is haszonnal forgathatják.

—θ.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A Magyar Történelmi Társulat april havi ülését b. *Kemény* Gábor társulati másodelnök megnyitván, *Majláth* Béla felolvasta »Egy magyar követ Svédországban« című értekezését; azután Thallóczy Lajos mutatta be *Concha* Győző »Vexatio dat intellectum« című röpiratról írt ismertetését. Mindkettő a Századokban fog kiadatni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokká megválasztattak: *Pethes* Pál kir. albíró Jász-Berényben, (aj. Áray Károly), *Rabcsányi* István tanárjelölt, (aj. Barabás S. L.) Dr. *Városy* Gyula érseki levél- és könyvtárnok Kalocsán, (aj. Balthazár B.), *Okolicsányi* László, (aj. Farkasdi Nagy Miklós.)

Titkár jelenti, hogy a Nagy-Szombat városától kikölcsönzött okmányok, továbbá a b. Radvánszky-család levéltárából kikölcsönzött »Balassa Bálint költeményei« a tulajdonosoknak köszönet nyilvánítása mellett visszaadattak.

A Társulat múlt évi dec. 2-iki ülésében Pesty Frigyes a társulati kirándulásuk szabályozása ügyében egy indítványt adott be, melynek megvitatására ugyanakkor egy bizottság küldetett ki Ipolyi Arnold elnöklete alatt. Ezen bizottság f. évi mart. 8-án ülést tartott, az megvitatta Pesty indítványát s megállapodását jegyzőkönyvi határozatkép elhatározta a választmány elé terjeszteni. Elhatároztatott, hogy ezen indítvány zárt ülésben fog tárgyaltatni.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

Bevétel volt	2305 frt	20 kr.
Kiadás	995 frt	94 kr.
pénztármaradék	1309 frt	88 kr.

Ezzel a nyilvános ülés véget ért. Azután zárt ülés tartatott, melyben a Társulati kirándulásuk eszközlésére következő határozatok hozattak:

1. A Magyar Történelmi Társulat testületileg az országnak csak oly vidékére tesz kirándulást, honnan az ottani hatóságok, valamely intézet, morális testület stb. által irásbeli meghívást nyert, mely egyúttal az illető vidék levél- és könyvtárgyüjteményeinek használatát felajánlotta.

2. A meghivások elfogadása, vagy el nem fogadása, vagy netaláni elhalasztása felett a választmány nyilvános havi üléseiben dönt.

3. Valamely meghivás elfogadása esetében, a Társulat erről az illető hatóságot vagy testületet azonnal hivatalosan értesíti, felkérvén az illetőket, hogy a helyszinén előkészítő bizottságot alakítsanak, mely a kirándulás idejéig a társulattal érintkezésben legyen.

4. Az előkészítő bizottság felkéretik, hogy szíveskedjék koronkint a társulattal közölni: mely családok, egyének vagy intézetek jelentették ki készségüket, hogy gyüjteményeiket stb. a m. történelmi társulatnak megnyitják; a mennyire lehet adjon a levéltárak terjedelméről, minőségéről ismertetést, s járjon annak is utána, ha vajjon van-e az engedély ezen tudományos források használatát illetőleg időhöz, személyekhez, vagy másnemü feltételekhez kötve vagy nincs. Az előkészítő bizottság feladata, befolyását azon irányban is érvényesíteni, hogy kisebb oklevélgyüjtemények, könnyebb felhasználás czéljából, a társulat kirándulásának középpontján összegyüjtessenek, és e tekintetben az illető tulajdonosok beleegyezését kinyerni.

5. A kirándulás területén a tudományos gyüjtemények használata, az előkészítő bizottság által biztosítva levén, a társulati titkár ezekről a kirándulókat a »Századok«-ban tájékoztatja.

6. Mielőtt az előbbi pontokban körvonalozott intézkedések, valamely kirándulásra nézve, foganatba vétetnének: a kirándulás tudományos sikerének biztosítása czéljából okvetlenül megkivántatik, hogy a választmányból s a szakférfiak köréből, legalább tíz tag kötelezze magát a kirándulásban leendő munkás részvételre. E kirándulásokban részt vehetnek mindazok, kik az Alapszabályok 32. §-ban foglaltaknak eleget tesznek, mely §. a felhivásban idézendő.

A zárt ülés egy második tárgya volt: intézkedés a tagdij hátralékok miként leendő behajtása ügyében.

IRODALMI SZEMLE.

Folyóiratok, melyek rendes időközökben jelennek meg, most is szép számmal vannak előttünk. Szakunkhoz legközelebb áll s terjedelménél, nemkülönben tartalmasságánál fogva: a »M. *Könyvszemle*« érdemli meg, hogy első helyen említtessék.

— A »M. Könyvszemle« jan.—februári kettős füzete 11 ívnyi terjedelemben jelent meg. A szellemi productio e folyóiratnál arányban áll a terjedelem növekedésével. Még 1876-ban csak 20 ív, 1877-ben 24 ív, 1878-ban 28 ív, 1879-ben már 30 ív vala a folyóirat terjedelme. Csak bebizonyúlt igazságot mondunk, állítván, hogy a M. Nemzeti Muzeum imént távozott könyvtárőrét illeti meg a magyar bibliographia tudományos megállapításának érdeme. A sikernek egy főtényezőjét a Könyvszemlének mindenkor tapintatos szerkesztőségében kell keresnünk. Egész kis bibliographiai telep csoportosúlt a három fővárosi nagy könyvtár személyzetéből e folyóirat köré, mely a vidéki rokon elemeket is mindinkább keretébe vonja. A folyóirat mostani szerkesztője, *Csontosi* János, Fraknói új irányának egyik derék előharczosa, ki kitartásával, buzgalmával s eddigi tanúlmányai által szerzett ismereteivel e folyóiratnak szélesebb medret, nagyobb kört fog a dolog rendi szerint is, biztositani. E füzet első czikke: *Müllner* Mátyás igazgató-tanár tollából folyt, ki az 1658-ban alapított sopronyi ev. lyceumi könyvtár történetéhez szolgáltat eredeti, érdekes adatokat. Ismerteti múltját, jelen állapotját, melyből kiderül, hogy 21,200 kötetből áll, s leírja a nevezetesebb munkákat. *Fraknói* Vilmos Vitéz János könyvtárának Livius-Codexeit írja le, melyek a müncheni kir. könyvtárban őriztetnek. *Szilágyi* Sándor folytatja a budapesti egyetem könyvtárában található régi hazai könyvfeljegyzéseket. E füzet közli *Myskowszkynak* közelebbről megjelent Monumentáiból a bártfai XV.—XVI. századbeli egyházi könyvtár szekrényének és könyveinek érdekes, képpel is illustrált műtörténeti leírását. *Hellebrant* Árpád akadémiai könyvtártiszt e füzetben igen üdvös munkálatot teljesít, a mennyiben a M. T. Akadémiában őrzött magyarországi vonatkozású ősnyomtatványokat szakszerűen, és érdekesen bemutatja. Örvendeni lehet, hogy a szerző a Fraknói-Csontosi féle új irány vallójaként az Akadémia becses könyvtárát is bevonta ez üdvös mozgalomba. A folyóiratban kétségkívül elsőrangú adalék az, melyet *Nagy* Gyula ád Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-iki jegyzékében, mely az országos levéltár gazdag lymbusából került elő. Az Országos Levéltár a mostani szakirodalomban olyan armarium-szerepet játszik; rendszeres aknázás mellett kiki megtalálja a czéljára valót. E becses adatot még használhatóbbá teszik Nagy Gyula irodalomtörténeti és egyéb fölvilágositó jegyzetei. Következik *Csontosinak* egy mindenkép becses értekezése a budapesti sz.-ferencziek könyvtárában őrzött levelezőjéről (for-

mulás könyvéről) 1532—1535., mely a franciscanusok egész cancellariai praxisát híven tükrözteti elénk. Értekező itt bő forrásismerettel egész kis tanulmányt ád a leveles könyvekről s így e közlés kútfői becscsel bír. Egy új rovatot olvasunk azután: hazánkat érdeklő külföldi szemlét, ügyesen összeállítva; vegyes közleményeket s az irodalmi, illetőleg bibliographiai rovatot.

— A »Figyelő« mártiusi számában több irodalom-történeti érdekű közlemény vonja magára figyelmünket. Idősb *Szinnyei* József ír *Rát Mátyásról* a magyar hírlapirodalom úttörőjéről egy eredeti forrásokon alapuló becses közleményt, melynek folytatása is lesz. *Csaplár* Benedek Révai veszprémi tanárkodásáról ír: úgy látszik, hogy Révai életrajzát a »Figyelő«-beli közlésekből egy másik derekas munkában ismét olvashatjuk. Azon felül *Dayka* életét írja le *Abafi* Lajos, s egyéb e szakba vágó közlések élénkítik ez irodalomtörténeti közlönyt.

— A »Tájékozó«-hoz mellékelt *„Egyházművészeti szemle“* III-dik számából több kiváló s némely használható czikk foglaltatik. Dr. K. E. László dömösi prépost sírkövéről szól; egy sok részben eredeti és új világot derítő közlés. A legrégibb feszületekről s a kehelyről szóló tájékoztató s metszetekkel illustrált közlések, valamint a változatosan összeállított rövid közlemények emelik a lap becsét.

— A »Ludovica Akadémia« közlönye III. füzetében több hadtörténeti érdekű tanúlmányt olvashatunk. *Kápolnai* J. tagtársunk, honvédőrnagy »a hadművészet kifejlődését a magyar nemzetnél« czimű czikksorozatából a VI-ik közlést adja, mely a XII. XIII. század nagyobb csatáiról szól. E czikkek majdan összegyüjtetvén, hadtörténeti irodalmunkta nézve becses adalékot képeznek; eddigelé azonban kissé mozaikszerűnek tetszik nekünk a jeles szerző összeállítása. Sokkal erősebb ő a criticában, midőn ugyancsak e füzetben (133—136 ll.) Becker cs. kir. udvari tanácsosnak a bécsi hadtudományi egyletben a morvavölgyi 1278-iki ütközetről tartott előadását igen helyesen taglalja s a maga mértékére szállítja le. Az osztrák-magyar hadsereg fejlődése a középkor végétől a jelenkorig czimű német tanúlmányt *Némethy* Kálmán honvédszázados fordított le Nauendorf ezredes után. Jobbnak híjában, ez sem rosz.

— Az »Erdélyi Múzeum« f. é. III. számában *Finály* egy római jogi tanúlmányán kívül *Krizskó* Pálnak: a körmöczi kamara grófjairól írott értekezéséről találunk egy kemény bírálatot, mely helyesen argumentál, sok jót mond, de ugyancsak túllő a czélon. Teljesen

egyetértünk vele, hogy ez »egy adategyveleg«, de hisz nem is akart az egyéb lenni. Örvendünk azonban az ily bírálatokon is, mert az ügy csak nyer vele. E jól szerkesztett folyóirat ára egy évre 1 frt 15 kr. Ajánljuk olvasóinknak, kik azt Kolozsvárt Finály urnál a muzeum-egylet titkáránál rendelhetik meg.

— A »Magyar Sion« mártiusi füzetében békési Concilia Emil folytatja érdekes tanúlmányát a legrégibb magyar szentírás korának meghatározásáról. Kutatásának eredménye, hogy a naptár, mely 1416-ban készült s a fordítás teljesen egykoruak, s e szerint Tamás és Bálint nem mint fordítók, hanem csak mint másolók szerepelnek.

— Irodalmunk rég érzett hiányának potlására vállalkozott *Petrik* Géza »Magyar Könyvészet 1860—1875.« czímü művével, melyből az első A—F betüket tartalmazó füzet megjelent. Az egész 6 füzetből fog állani: melyre Aignernél füzetenként 1 frt 20 krral (az egészre 5 frttal) lehet előfizetni. Ezt fogja követni »Magyar Könyvészet 1800—1860-ig.« 1876 óta évenként jön ki egy-egy kötet Makárytól.

— Egyházi Névtárak közül kettő van kezünknél. Az 1880-iki kalocsai, melynek élén *Fraknói* Vilmos közöl a kalocsai egyház-megye XIV. századbeli történetéhez több igen becses adatot, többiek között az 1383—1391-ig kormánykodott Lajos érseknek az orsz. levéltárban őrzött oklevelét és pecsétjét, melyben ez olaszországi tanúlmányi útja költségeinek fedezésére érseki javait 6000 frtért Garai Miklós nádornak 1384-ben zálogba adja. A schematismus latin.

A pannonhalmi sz.-benedek-rendi főapátság névtára testes kötetben Szt.-Benedek születése XIV. százados fordulójának emlékére jelent meg. A hazafias érdemekben, a tudomány, irodalom s művészet körül annyira kitűnt szerzet e névtárában *Halbik* Cyprián könyvtárnoktól egy 167 lapra terjedő, új adatokban dús, figyelemre méltó tanúlmányt olvashatunk: Pannonhalma múltjáról, melyben az apátoknak is rövid történetét adja. Minden nagyobb dícséret nélkül legyen mondva, tekintve a hazai történetben oly nevezetes szerepet játszott Pannonhalmát, e tanúlmány a vidék s az ottani országrész múltjára nézve is kiváló becscsel bir. Érdekkel várjuk nemkülönben a rend érdemes levéltárnokától *Sztahovics* Remigtől a pannonhalmi levéltár legrégibb okleveleinek criticai kiadását, s az e közleményben is felhasznált leltárakat, melyeket ő állított össze.

— A SZÉKELY MIVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYESÜLET negyedik, 1879-iki, évkönyve *Buzogány* Áron titkár szerkesztésében e hóban jelent meg. Az egyetemi könyvnyomdában nyomták a csinos kiállítású, 114 lapra terjedő füzetet. Megértjük e füzetből azt, hogy az egyesületnek, mely a Székelységnek anyagi és szellemi érdekeinek megóvását, érvényesítését tűzte ki zászlajára és pedig sikerrel, már 608 tagja van, köztük 52 alapító. Nem tartozik ugyan feladatunk körébe, hogy ezen jobbadán nemzetgazdasági irányzatú egyesület működését ismertessük, de társulatunk tavalyi erdélyi kirándulása alkalmával társulati tagjaink egy részét kedves emlékek fűzik össze ez egylettel. Ugyanis a Székely-Egylet csíki kirándulása alkalmával a segesvári zárülésen társulatunk tagjait egyetemleg meghitta üléseire; e felhívásának Pulszky Ferencz vezetése alatt igen számosan engedtek. Ennek a csíki kirándulásnak a lefolyását, az ezen alkalommal tartott beszédeket és értekezéseket tartalmazza az Évkönyv. Két történeti tárgyú közlemény is van ez évkönyvben: *Imecs* Jákó buzgó tagtársunknak egykorúak feljegyzései után szerkesztett kútfői érdekű czikke: Csík-megye 1848/9-iki szerepéről, s Kozma Ferencz: a Székelyföldről írott derekas monographiájának megfelelő ismertetése *Jakab* Elektől. Ajánljuk ez évkönyvet tagtársaink figyelmébe, a kik érdeklődnek iránta, valamint a nemes czélú egylet iránt fordúljanak *Buzogány* Áron egyleti titkárhoz. (Bpest, Vár.)

A MAGYAR TÖRTÉNETI FESTÉSZET ÉRDEKÉBEN.

Ipolyi Arnold püspök, mint a magyar képzőművészeti társulat elnöke, annak mártius hó 14-én tartott közgyűlésén nagyszabású megnyitó beszédet tartott. Ipolyi, mint minden beszédében, úgy ebben is az alapúl felvett eszmének gyakorlati kivitelére fekteti a súlyt, s azon nagy czél: *a hazai művészet emelésének* elérésére szolgáló eszközök között a magyar történeti festészetnek is méltó tért szemel ki. Bizonyára minden magyar történetkedvelőt érdekelni fog, ha beszédéből az ide vonatkozó helyeket figyelemgerjesztésül ide iktatjuk: A képzőművészeti társulat műlapjaira nézve indítványozza:

»Hogy műlapunk a kifejezett óhajtásnak megfeleljen, hirdessünk évenkint pályázatot oly színvázlatra, mely a magyar történelemből, ennek természetesen egész körét s összes alakjait — a mű- s irodalomtörténetet is például — felkarolva, vagy pedig a magyar hös- és nép-

mondából s életből állítson elő egyes, minél világosabb s egyszerűbb jeleneteket s alakokat. E színvázlati pályázatra, más költség hiányában, szerencsésnek érezném magamat, ha részemről egy vagy két pályadíjat kitüzhetek évenkint. Az Önök műbiráló bizottságai által a legjobbnak elismert és díjazott, ha máskép is az illetékes részről alkalmasnak találtatik, megrendelhető volna azonnal a nemzeti muzeumnak hazai művészeink műveiből alkotott képcsarnoka részére, azon kötelezettségünknél fogva, melylyel neki tartozunk az erre alakult képcsarnok-egylet 29,000 frt tőkéje átvétele fejében. Mely kötelezettség szerint vagy évenkint egy, 1000 frt, vagy több éven át egy, több ezer forint értékü képet tartozunk vásárolni, mely hazai élet- és tájkép is lehetne. Az ily, erre alkalmas kép szolgálhatna azután műlapjaink reproductiói számára tárgyul. Mig tehát igy egész kis nemzeti képcsarnokot alkothatunk idővel muzeumi képtárunkban, addig ugyanezen nyertesen kitünt eredetiek művészi másolataiban társulatunk tagjai műlapjaikban hasonlóan egész kis nemzeti képcsarnokot birnának idővel lakaik faldiszeül.

Jusson e mellett eszünkbe, hogy jelenleg történetünk legnevezetesebb alakjainak, mint például egy Hunyady Jánosnak és Mátyásnak, Zrinyi Miklós, a költönek és annyi hősünk s államférfiunknak megfelelő képét sem birjuk eddig méltó festményben vagy metszetben felmutatni, hogy velök lakainkat diszíthessuk.«

Beszédjét egy igen szép eszme megpendítésével zárja be, melynek megvalósulását mi, kik a hazai történetnek nemcsak tudományos, s az irodalmi szempontnak megfelelő művelését valljuk czélunkúl, hanem annak társadalmi, hogy úgy mondjuk practicus hatását is számba vesszük, úgy társulatúl, mint egyesekül, — melegen óhajtjuk:

»Maig nélkülözzük egy nemzeti történeti arczképcsarnoknak, nem mondom felállítását, de csak kezdeményét is. Mily méltó volna pedig nekünk, kik őseink dicsőségével annyira hivalgunk, ha nem nevezetes őseinket, legalább történetünk legnevezetesebb alakjai: fejedelmeink és hőseink, nagy államférfiaink és főpapjaink, tudósaink és művészeink arczképeit diszes csarnokban összegyüjtve birnunk.

Velök, ha nem is valami fényes üdvleldét, de mindenesetre egy oly nemzeti arczképcsarnok-gyüjteményt létesithetnénk, melyet sem a nemzeti önérzet, sem a mai történetirás nem nélkülözhet, de legkevésbbé a történetfestészet, a nemzeti képzőművészet. Azt vélem azért, hogy kellő figyelmet igényelhet azon lelkes inditvány, mely a főváros művészi czélra szánt adakozását ez irányban is kivánná érvényesiteni.

Mily méltó, mily nagy és sürü foglalkozást nyujthatna e tér is számos kitünő arczkép-festőnknek. Érdekes volna hasonlóan hazánk népe, fajtypusaink praegnans kifejezésü alakjai és népviseletei, valamint történeti nevezetességü, vagy természetszépségü helyei, vidékei és tájképei festményeinek ily csarnokszerü gyüjteménye létesitése; mely ismét

több kitűnő tájkép- és genrefestőnk ecsetének adna egymás után méltó és folytonos munkát, s emelné ezzel a hazai művészetet, a nemzeti szellemet. Hogy ne is szóljak tovább többi képzőművészeink emlékszerű feladatairól, melyekkel diszítenünk kell immár az értelmetlen és elkopott allegoriai üres és modoros alakzatok helyett, nemzetibb történeti szellemben középületeinket és köztereinket.«

Beszéde folyamában kijelöli művészeinknek az egyes téreket, hol tehetségöket kifejthetik:

»Nagy tehetségeknek, — úgymond — melyekre a művészet büszke, — ha azokat sajátjainknak akarjuk nevezni és tekinteni, ha bennök dicsőségünket kivánjuk helyezni s öket magunknak is megtartani, tért kell adnunk arra, hogy monumentalis műveikkel megörökitsék itthon nevüket, meg a magyar szellemet és életet, a nemzet történetét és művészetét. E nélkül nincs műélet, nincs nemzeti művészet.

S e művészeink számára ily tér már nyitva volna nálunk is, csak hozzá kell fogni a munkához. Ott áll például a nemzet adakozása által alkotott magyar tudományos akadémia palotája, s annak nagy terme, csarnokai puszta s éktelen faltéreivel, melyek évek óta várják immár a befejezést, a művész kezének monumentalis, a nemzet történetét és nagy férfiait örökitő, s a hely diszét emelő alkotásait. Rég elfogadva volna a terv is, mely szerint a nagy terem falait nemzeti műveltségtörténetünk tudományos és irodalmi élete főbb jelenetei s alakjai diszítenék, régi korunktól kezdve az ujabbig, mintegy hét-nyolcz faltéren ugyanannyi korszakot előállitó képben; de melyeket — a mint a czélszerűség kivánná — akár kétszerannyi mezőnynyel is szaporithatunk. Megvolna eddig már erre a tekintélyes, mintegy 15,000 forint összeg, mely alig néhány adakozótól folyt be s évek óta kamatoz. Több alá van irva vagy igérve és kilátásba helyezve, csupán néhány műbarát vagy áldozatkész férfiu részéről, a nélkül, hogy eddig a közrészvétet igénybe vettük, vagy csak felszólitást intéztünk volna a nagy közönséghez.«

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. Tud. Akadémia II. osztályának f. é. martius 8-án tartott ülésében *Thaly* Kálmán »Ocskay László élete« czimü sajtó alatt lévő munkájából egy igen érdekes részletet mutatott be, élénk vonzó előadással igazolva ebbeli jó nevét. A munkát érdekkel várjuk, mely remélhetőleg rövid idő alatt elhagyja a sajtót.

— Az erdélyi muzeum-egylet f. évi martius 25-én tartotta meg rendes évi közgyülését. Az elnöki megnyitó beszédet gr. *Eszterházy*

Kálmán tartá, mire *Finály* Henrik egyleti titkár olvasott fel terjedelmes jelentést az egylet múlt évi működéséről. E gonddal kidolgozott munkából kitűnik, hogy e nemsokára 25-éves multú egyesület alaptőkéje immár 208,988 frtból áll. Az egyleti szakosztályok tudományos kiadványai, a folyton gyarapodó gyűjtemények élénk tanúságot tesznek arról, hogy ez egylet méltóan tölti be hivatását. A közgyűlés ezután a folyó ügyeket tárgyalta.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT mart. 31-én tartott választmányi ülésében *Pontelly* I. titkár azon örvendetes értesítéssel lepte meg a szép számmal begyűlt hallgatóságot, hogy a délmagyarországi muzeum állandósítása s czéljának megfelelő elrendezése elnök *Ormós* Zsigmondnak Temes-megye főispánjának közvetitése által bevégzett ténnyé vált. Ugyanis Temes-megye a muzeumot a társulat használára átengedte. A titkár ezután bemutatta a különböző adományokat. Az adományozók közt találkozunk Bay Ilona urhölgy nevével is, ki különböző történeti munkákat bocsátott a társulat rendelkezése alá. A pénztárnok jelentését a társulat pénzügyi állapotáról követte *Böhm* Lénárt társulati választmányi tagnak »*Történelem-régészeti tanulmányok az Al-Duna hajdani erősítéséről*« szóló felolvasása, mely újabb szakaszát képezi szerző készen álló ily czímü művének: »*A Duna balpartján, Pancsova és Orsova között létező régiségek;*« s a mely közlését szerző beküldött érdekes rajzokkal is kísérte. Végül egy bizottságot neveztek ki, mely a május hóban tartandó közgyülés programmját megállapitsa.

— AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRHOZ legújabban *Sándor* János, eddigi hivataltiszt, neveztetett ki fogalmazóvá; *Karlovszky* Endre levéltári díjnok pedig letett vizsgálat alapján, hivataltisztté.

— PESTY FRIGYES lankadatlan szorgalmu történetbuvárunk közelebbről 3 hetet töltött Zágrábban hol sajtó alatt levő művéhez az elenyészett vármegyék történetéhez adatokat keresett. Zágrábban hol a bibornok érsek vendége volt a horvát tudósok nagy előzékenységgel fogadták s fáradozását teljes siker koszoruzta, a mennyiben művéhez igen sok új adatot talált.

— SZEMÉLYI HÍREK. *Wertheimer* Ede n.-szebeni jogakadémiai tanár, s tagtársunk, jelenleg Párisban időzik, hol a legszivesebb fogadtatásban részesült a nemzeti levéltár tisztviselői részéről. A nemzeti levéltárban, s ami kiváló kedvezménynek a jele, a külügyministerium levéltárában is kutatási engedélyt nyert, mely helyeken a XVIII. század

általános történetére nézve búvárkodik. — Lovag *Óváry* Lipót országos allevéltárnok üdülés czéljából Olaszországba utazott, hol azután Nápolyból visszajövet a római, génuai s velenczei levéltárakat fogja magyar történeti szempontból szemle alá venni.

— PÁLYAKÉRDÉS A HAZAI TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖRÉBŐL. *Tárkányi* Béla apátkanonok, a Szt-István-Társulat-alelnöke, e társulat március 18-án tartott közgyülésén 100 aranyat tüzött ki a következő kérdésre: *„Adassék elő művelt nagy közönségünk számára — újabb kútfői alapos vizsgálatok nyomán — a kereszténység első korszaka Magyarországban Szent-István király koronáztatásától Szent László király haláláig.“* A pályaművek idegen kézzel, tisztán irva, lapszámozva és füzve, a szerző nevét rejtő jelmondatos levél kíséretében 1881-ik évi december 31-éig a Szt-István-Társulat elnökségéhez lesznek intézendők. A pályázat eredménye az 1882. évi közgyűlésen fog kihirdettetni. A szabályszerü bírálat után absolut becsünek ítélt munka a Szt-István-Társulat tulajdonává lesz s tagilletményül fog kiadatni. Örvendetes tudomásul vesszük e kérdésnek napirendre való kitűzését. A Szent-István társulatnak, — melynek mindig volt érzéke a történetírás népszerüsítése iránt — becsületére válik, ha, mint reméljük, e minden művelt embert egyaránt érdeklő kérdést egy a mai tudományos színvonalon álló munkálat fogja tárgyalni. A pálya-kérdést kitűző történeti érzékéről a kitüzött kérdés maga tesz tanúságot, amennyiben ez egyike azon függőben lévő, teljesen kielégítő megoldást nem nyert kérdéseknek, melyek megoldatván, hazai történetirásunk belterjes hasznát látja.

— A CORVINA KÉRDÉSE OLASZORSZÁGBAN. Ercole Ricotti érdemes piemonti történetiró, a turini akadémia kiadványaiban »Sulla Biblioteca Corvina spigolature di E. Ricotti« czímmel kis tanulmányt tett közé, mely érdekes felvilágosításokat ad arról, minő állapotban volt 1686-ban Mátyás király könyvtára s mily utakon-módokon került az a maradványa is anynyifelé. Budavára visszavételekor ugyanis a tudós és vitéz *Marsigli* Ferdinánd Lajos gróf a várban levő könyvtárba hatolt s onnan több keleti kéziratot mentett ki, melyeket a bolognai egyetemnek ajándékozott. A gróf maga irta le, mily állapotban találta a könyvtárt s ezen jegyzeteit Marsigli eredeti jelentéséből, melyet ez latin nyelven levél alakjában intézett Passionei Domokos svájczi pápai nuntius később bibornokhoz, s mely irat most a bolognai egyetemi könyvtárban őriztetik, teszi közzé az olasz tudós műve. A gróf elmondja, hogy a sok helyen

égő város két napig volt a préda tárgya s a soldatesca, főleg az egykori királyi palotát kutatta fel. Azután így folytatja: »Noha sebeim elgyöngítettek, másnap mégis a palotába mentem, azon határozott szándékkal, hogy a híres könyvtárról tudomást szerezzek. A második udvarban jobbra egy bolthajtásos termet találtam, mely igen élénk színű fresko-arabeskekkel volt díszítve, melyek azonban nagyon meg voltak rongálva: a padlót ásók, kapák, fejszék és más szerszámok borították, melyek közt számos nyomtatott könyv és kézirat hevert szanaszét. A kiváncsiság, gyöngélkedésem daczára, unszolt, hogy szétnézzek s azonnal szemembe ötlött tiz faláda, ötödfél láb hosszú, másfél láb magas és kétszer oly széles, cserzetlen borjubőrrel betakarva. Össze voltak törve az ütésektől, melyeket a fosztogatók rájok vágtak, azon szándékból, hogy tartalmukat kezökbe kerítsék; mert a ládák sulya fölkelthette a kiváncsiságot, főleg miután gondosan beszögezve és betakarva is voltak. Hogyan bánt el a könyvekkel a tudatlan nép, mely mással, mint a minek készpénzértéke volt, nem törődött, azt mindenki elképzelheti. Azon reményben, hogy legalább a láda alján talál valamit, fölkavart mindent, a könyveket széttépte, részben töltényekhez használta s a padlón szétszórta. Fájdalommal eltelve a látványon, szétnéztem a szomszédos, szintén boltozott teremben, mert el sem képzelhettem, hogy az, a mi szemem előtt volt, legyen az egykor oly hires könyvtár maradéka. Bármily gondosan kutattam át a palota többi helyiségeit, még sem találtam más könyvek nyomát, úgy, hogy végre azt kellett következtetnem, hogy ez képezi a könyvtár állományát, melyet az ostrom kezdetén ide hoztak, hogy a tűz ellen megvédjék.« A jelentés további folyamán Marsigli elmondja, hogy mindössze mintegy 800 db. egész vagy széttépett könyv lehetett együtt, melyekből mintegy 300. a császárnak Gr. Rabatta parancsára Bécsbe küldetett. Mi ez alkalommal csak mutatvány képében közöltük ez érdekes kis részletet, mely a sokat emlegetett, megírt, sőt megénekelt 1686-iki budai ostromhoz nemcsak érdekes, hanem hiteles adalék is. A mit első pillanatra is érdekesnek találunk benne, az, hogy a könyvtári élénk színű arabeskekkel »diszített teremről« valamennyi XVI. és XVII. századbeli útleirás (Gerlach stb.) így emlékezik meg. Ezeknek szemmeltartását ajánljuk a Corvina-tudósok figyelmébe, kiktől Ricotti művének tüzetes taglalatát érdekkel várjuk.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— REPERTORIUM AD LITETARUM DACIAE ARCHAEOLOGICAM ET EPIGRAPHICAM. — Repertórium Dacia régiség és felirattani irodalmához. Összeállította *Torma* Károly. Kiadja a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. Ára 2 frt 50 kr. = 5 m. Budapest, 1880. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. (Az Akadémia épületében.) 8-r. XXIX. 191 lap.

— SZABADSÁGHARCZUNK TÖRTÉNETÉHEZ. Visszaemlékezések 1848—1849-re. Írta *Jakab* Elek. I. füzet (Bem arczképével.) Budapest. 1780. Kiadja Rautmann Frigyes. 8-adr. 64 l.

— A SZÉKELY MÍVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYESÜLET NEGYEDIK ÉVKÖNYVE 1879-RE. Az egyesület központi választmánya megbízásából szerkesztette *Buzogány* Áron egyl. titkár. Budapest. Nyomatott a m. k. egyetemi könyvnyomdában. 1880. 8-r. 114 lap.

— KAZINCZY GÁBOR IRODALMI HATÁSÁRÓL. Irodalomtörténeti tanúlmány. *Jakab* Elek. Budapest. 1880. M. t. Akadémia könyvkiadó hivatala 8-r. 53 l. Ára 30 kr.

— NAGY FÉRFIAK SZEREPE A TÖRTÉNELEMBEN. Székfoglaló értekezés. Írta *Zsilinszky* Mihály. Budapest, 1880. 37 lap. Ára 20 kr.

— A PANNONHALMI SZ.-BENEDEK-REND NÉVTÁRA 1880-IK ÉVRE. Sz.-Benedek Apát születése XIV. százados évfordulójának emlékére. Szombathely. 1880. 8-r. 126 l. (Adatok Pannonhalma múltjához. Írta *Halbik* Cyprián. CIX lapon.)

— SZENT-BENEDEK ÉLETE ÉS HATÁSA és a szerzetesi intézmény történelmi és társadalmi jelentősége. Írta *Szentimrei* Márton sz.-benedekrendi tag. Komárom. 1880. 8-r. 500 lap.

— NÉVKÖNYV az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1880. 23-ik évfolyam. Kolozsvártt 1879. 8-adr. 163 l. (A silahi ref. egyházközség történetével.)

— MAGYAR ÖSMESÉK, mint hitregék, a magyar nép ajkáról véve s a világtörténettel egyeztetve. Írta Balkányi *Szabó* Lajos. Debreczen. Városi nyomda. 8-r. 120 l. Ára 1 frt 20 kr.

— HISTOIRE DU LUXE PRIVÉ ET PUBLIC DEPUIS L'ANTIQUITÉ JUSQU'A NOS JOURS. T. III. Le moyen age et la renaissance 3 vol. in 8. par M. *Baudrillart,* membre de l'institut. Páris, Hachette.

A NÉMET BIRODALOM NAGY HADI VÁLLALATA MAGYARORSZÁGON 1542.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

II.

(*Ferdinánd követsége Szulimánnál Buda elestekor. — A gyalúi compositio. — Országgyűlések. A sléz rendek és János Frigyes. A birodalmi prot. fejedelmek tanácskozmánya Naumburgban. — Károly császár a vállalat élére akar állani. — Granvella aggodalmai és a magyarországi hadjárat.*)

Mig a regensburgi gyűlés tanácskozmányai folytak, az alatt Ferdinánd sikeretlenül alkudozott Izabella pártjával s hadai sikertelenül ostromolták Budát. A birodalmi »gyors« segély ólommadár szárnyain közelgett, a császárnak Melignani Jakab által küldött 3000-nyi olasz csapata szintén igen lassan haladt előre — s az egykoru Hosius ama mondása, hogy a segedelem post festa érkezik, legalább a mi Budát illeti, nagyon is találó volt: [1]) Szulimán Budát elfoglalta. Nem szándékom festeni azt az általános rémülést, melyet Magyarországon s a szomszéd tartományokban egyaránt előidézett a hir vétele. A magyarokat sujtván legelső sorban a csapás, rájok hatott a megdöbbentő hír legkinosabban. Úgy vigasztalom őket — irja Ferdinánd a császárnak — mint isten tudnom adta, igyekszem a reménység még élő szikráját szítani bennök, hogy őket a végső kétségbeeséstől visszatartsam.[2])

Mint mikor bomba vágódik az embertömeg közé s nem tudni honnan: olyan zavart, rémült képe volt Magyarországnak. A fejét

[1]) Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia. Tom. IV. Cardinalis Hosii epistolarum tom. 1. — Hosius 1541. oct. 1.

[2]) Ferdinánd a császárnak oct. 20. 1541. (Belg. Arch.)

vesztette népnek nyugalmat biztosítni, legalább egy időre: ez volt a legelső tenni való s ezt úgy remélte elérni a király, ha sikerül békét nyernie Szulimántól. Lasky Jeromosnak, Ferdinánd legutóbb küldött portai oratorának követsége [1]) eredménytelen volt — ezt tudjuk, magát a követet is letartóztatá a gyanakvó Szulimán, mégis, mert a szükség törvényt bont, mielőtt e régibb követe relatióját vette volna Ferdinánd, a magyarországi helytartó Thurzó Elek s a kalocsai érsek Frangepán tanácsából új fényes követséget küldött a szultán táborába. Salm Miklós, Révay Ferencz s az agg diplomata: Herberstein Zsigmond lőnek e tiszttel megbizva, kik közül Révay, nem tudni mi okból, meg sem indúla. Feladatuk volt, ha lehet, Magyarország osztatlan birtokát kérni, természetesen Budával együtt, a Jánossal kötött nagyváradi béke alapján s ha ez ki nem vihető, legalább a birt részek békés tulajdonában biztosíttatni a királyt. [2]) Nevezetes pontja volt még az utasitásnak az, mely Károly császárról emlékezett. Ferdinánd jól tudta, hogy a mily keveset nyomott az ő személye s hatalma a fényes portán, ép oly sokat adtak bátya erejére. A császár tekintélyét a török világ előtt tengeri diadalai megállapiták — s midőn a hir szárnyain egy új algieri vállalat terve röpült a szultán füleibe: gondolni lehete, hogy ennek egy hizelgő béke által való megakadályozására ajánlkozni a szultán előtt nem kellemetlen lesz. Ferdinánd Regensburgban bátyját a törökkel való megbékélésre igyekvék birni, ezt mondja az instructió, s ha a szultán Magyarország ügyében Ferdinánddal kiegyez, a követek megigérhetik, hogy urok a becsületes közbenjáró szerepét a szultán s Károly közt nemcsak örömmel vállalja el, de reménye van sikerrel fáradoznia.

Szulimán fényes győzelme daczára, a magyar király követei tisztességgel lőnek fogadva; számukra a szultán veje Rustán basa sátora mellett 3 sátrat verettek s midőn Rustánhoz mentek tisztelegni, az beléptükkor fölállt, szivesen üdvözölte őket s azt mondá hogy a béke Ferdinánd kezeiben van. A követek szerfölött hosz-

[1]) Gévay. Urkunden und Actenstücke *stb.* 3. köt.

[2]) Instructio e követek számára 1541. aug. 29. (Fogalm. Turcica.) Hammer bőven, de mégis felületesen szól a követségről. Gesch. d. Osm. Reiches III. 235 s köv.

szú, német nyelven irott jelentése élénk képet nyujt az alkudozások folyamáról.[1]) Az a jelzővel alig jelezhető ostoba gőg, melylyel a porta a békét kérő magyar király követeivel rendesen tárgyalt; az a hirtelen változó, szivesről durvára forduló nyelve az alkudozásoknak, mely az olvasót egyszer bosszantja, máskor megnevetteti; az a félig takart, félig meztelen ravaszság, mely a török államférfiak nyilatkozataiból kikirí: ez ideig (1541-ig) minden követjelentés közt a szóban forgóban található föl leginkább. Mikor, utasításukhoz képest, a követek menteni kezdték Ferdinándot, hogy Budát ostromolni merte s ezt azért tette, mert a várost Zápolya tanácsosai a nagyváradi békeszerződés ellenére átadni vonakodtak: az elébb még mézbeszédű, czukorédes Rustán dühösen felpattant, hogy Buda sohasem volt Zápolyáé, az mindig az ő uráé volt, a kinek János csak szolgája volt; de lett volna János bármi is, Buda felől rendelkeznie nem állott hatalmában.[2]) Mikor a basa lecsillapodott, rátértek a követek Magyarország osztatlan birtokát kérni Ferdinánd számára. Budát is kéritek? kérdé háromszor egymásután a basa s midőn Herbensteinék igennel feleltek, az újra méregbe jött Rustán haraggal figyelmeztetvén őket: ezt ki ne próbálják a szultán előtt mondani. »Azt hiszitek — úgymond — a szultán megbolondult, hogy a mit harmadizben szerzett meg kardjával, azt elajándékozza?« Ha nincs egyéb fölhatalmazásuk, távozzanak: az ilyen békeajánlatokat a szultán csak csúfolódásnak tekinti.[3]) Ezzel végződött az első audientia, melyet nyomban utána a második követett, mivel a távozó Salméket a basa visszahivatta. De mint az elébb, úgy most sem engedett Rustán; mondjon le Ferdinánd Magyarországról, többi ország-

[1]) Niclasen graven zu Salm und Sigmunden von Herberstein etc. bericht irer handlung bei dem türkischen Kaiser gepflogen. (Turcica.)

[2]) »Darauf der pascha grosse wiederpart hielt, als Ofen hette niemandt als seinem herrn zugehört; der Jánusch wäre allein sein diener und wer wolle er gewesen, hette nicht macht gehabt, solches zu vergeben.«

[3]) »Als wir auf berürter mainung verhardten, sprach er mit fast zornigen und seltsamen geperden und erzaigung: mit solchem kommt für den Kaiser nit, dann ir würdet ine hoch erzürnen; ich darf im khain wort davon sagen. *Meint ir, dass der Kaiser närrisch sey* dass er das so er mit dem schwerdt zum dritten mal genommen, weck gebe?«

gai után fizessen adót — ez volt a határozat. A követek azonban e második kihallgatáson e kívánságra megütközésüknek adtak kifejezést; Ferdinánd kész — mondának — életét s többi országait feláldozni, de becsületével összeférőnek a resignatiót nem tartja. Azt hitték Herbersteinék, hogy ez az argumentum Rustánnál hatott; bár meglágyitani akár őt, akár a többi divántagokat a bőven osztott tisztelet-ajándék nem volt képes.

Rosz auspiciumok közt néztek tehát a követek a Szulimántól nyerendő audientia elé — annál inkább, mert mielőtt a nagyúrhoz bocsáttattak, formális inquisitiót kelle a basák kérdéseinek kereszttüze között kiállaniok. Az volt az első interpellatió: fogják-e Budát kérni a szultántól? s midőn erre igent mondának: egyhangú szörnyüködéssel tiltakoztak a diván tagjai. Meg ne merjétek ezt tenni, hangzott a fenyegetés, mert oly választ kaptok, hogy bizony jobban szeretnétek, ha hallgattatok volna. [1]) Mi sem jellemzi jobban azt az alázatos szerepet, melyet legalább a zsitvatoroki béke előtt követeink a portán játszani kénytelenek voltak, mint Herbersteinék jámbor mentegetődzése. Mért ne kérhetnők mi Budát a nagyúrtól, mondának, mikor minálunk az a szokás — s nem csúfolódás — hogy a kisebb a nagyobbtól az adományért könyörög; hiszen attól függ, mit adjon meg, a kitől könyörgünk [2]) —, s az ilyen felelet rendesen lefegyverezte egy darab időre az öntelt államférfiakat. Igy hatott ez alázatos válasz a szultán gőgös vejére is. Követeinknek jóakarólag tanácsolta, hagyjanak föl a szultán előtt Buda kérésével, ez által őt ok nélkül ingerelnék; ajánlják meg a mult télen elfoglalt várakat, igérjenek az ország többi, Ferdinánd által birt részétől évi adót s isten neki: e kéréssel menjenek a szultán elé. Ekként lőnek aztán a szultánhoz bebocsátva, ki szigorú tekintettel fogadta s hidegen bocsátá el őket, választ sem adván kívánságaikra. Komoly arcza a nagyúrnak csak akkor változott indulatossá, midőn Buda ostroma miatt mentegették Ferdinándot; gyakran félbeszakítá beszédöket: nem tudta-e

---

[1]) »Dass wir wellen sollen: wir hetten geschwigen.«

[2]) »Dann bei uns wäre gebreuchig und nit spottlich, dass der minder den höheren umb sein gab bitte, alsdann stünde es dennocht bei dem gebetnen.«

Ferdinánd, mondá, hogy Mohamed bég, aki Pestet ostromolta, az én szolgám volt.

Rustán sokszor ijesztgette erőszak alkalmazásával a követeket; de rosz taktikusnak bizonyult. Mert ha eleintén megrettentek is, később tompa nyílként pattant le róluk Rustán minden fenyegetése. [1]) Megmutatta nekik a csendes, egyetlen parancsszótól függő roppant budai tábort, a mely látvány a dőzsölő, lázongó landsknechtekhez szokott Salmra mély benyomást tőn, s tudtokra adá, hogy ha Ferdinánd a kért várakat önként át nem adja, a jövő nyáron erővel veszik tőle el. — Még egyszer voltak a követek sikeretlen kihallgatáson Szulimánnál; de meg kellett elégedniök a szultánnak Ferdinándhoz irott levelével, mely a béke fejében Sz.-Fejérvár, Visegrád és Tata (mint a melyeket a mult télen foglalt el a király), továbbá Esztergom átadása mellett, a franczia király követeinek szabad járáskelést követelt.[2])

A missió összes eredménye — mondják Salmék a jelentésben — Rustán igérete, hogy a portyázásokat beszünteti s hogy a béke felől igen gyenge reménység van. A basa azonban ígéretét nem teljesíté, mert 10 ezer ember lőn Morva felé rablásra kiküldve. A föltételeket pedig Ferdinánd nem fogadhatta el, nemcsak azért, mert Salmék maguk tanácsolták neki: át ne adja a kezén lévő városokat, mert azok birtokától egy ország birtoka függ; de örökös tartományaira való tekintettel sem. Ezek még eddig a keletről eső magyarországi vidékben bástyájukat találták s bár kétségtelenül sokat szenvedtek a töröktől, volt mégis, a mi az első roham elől fedezte hátukat. Ha Esztergom a töröké: akkor nyitva az út Austria szivébe s az örökös tartományok pusztulása kétségtelen. Ezt irta meg panaszos levelében mind hugának, mind bátyjának a sokat zaklatott magyar király s mert a békülési

---

[1]) Apródonként vérszemet kapva, még az évi tiszteletajándék elengedését is pengetni merték: »Der grossmechtigiste Kaiser hette — mondja naivúl a jelentés — sovil landt, guts und gelts, dass er E. kü. M[t] jährlichen vererung nit bedürfte . . . sondern sich jerlichen von E. kü. M[t] mit etlichen pherdten, hunden, vogeln und dergleichen, wie zwischen grossen herrn der brauch, zu einer vererung bewegen lassen.«

[2]) Szulimán levele egykorú forditásban és török eredetiben, Turcica

kisérletek meghiúsultak, a fegyveres ellenállás eszközéhez nyúlt. [1])

»Ne gondolja fölséged, hogy ha megadja a töröknek, a mit ez kíván, adott szavát meg fogja tartani: majd Pozsonyt s egyebet kéri később. Ezért ezt nemcsak nem tanácsolom, de könyörgve kérem felségedet: szívét a kislelkűség ne félemlítse meg. Volna-e ennél méltatlanabb dolog s a keresztyénség legelső királyához — a római királyhoz — kevésbé illő? Mert nem hiányoznak a módok és eszközök, melyekkel az ellennek ellenállani, sőt az elvesztetteket visszanyerni lehet.« Ezt írta a szultán táborából hosszas fogsága után betegen elbocsátott Lasky Jeromos. A testben beteg, de lélekben erős diplomata — kit talán méltatlanúl mondanak kalandornak, mert hiszen az időben a diplomatákat nem egy e czélra iskolázott testületből vették az uralkodók — a halál csiráját hordván magában, Thurzó Eleknél Semptén pihente ki útja fáradalmait. [2]) Levele a legjobb időben kapóra jött. Az eszközök közt, melyek a töröknek sikeres ellenállásra vezetnek, első sorban a magyar pártok kibékitését hangsulyozá. A budai államcsiny után — ha ugyan lehet itt használni e modern szót — több főúr, pl. Báthory és Drágffy s a Podmaniczkyak Ferdinánd hűségére tértek a maguk jószántából — s Lasky is e szomorú epizódra, mint az egyetértés erős promotorára gondolt. »Az ellenpárti magyarságot úgy hódítja meg fölséged — folytatja a lengyel főúr — ha Frater Györgyöt magához tudja lánczolni.« Küldje Ferdinánd a baráthoz valamely magán megbizottját, tán Nogarolli grófot, de sem Perényi, sem Serédy által ne alkudozzék vele, mert ezekkel most a barát feszült viszonyban áll. Az idő alkalmas, Frater György most a töröknek nevét is legbensőbb mélyéből gyülöli s azt mondta, ha valamicskét bizhatnék fölségedben, tudná, mit cselekedjék; de mert a németeket engesztelhetetlen elleneinek hiszi, azért fél tőlük s gyanakodik reájok. Igérje meg Ferdinánd, hogy a multakat tökéletesen elfe-

[1]) Károlyhoz sept. 22., Máriához sept. 24. (Belg. Arch.)

[2]) Levele költ Semptén 1541. sept. 28. Turcica. (Tudom, hogy Lasky ez időbeli leveleit Hirschfeld lembergi tanár gyüjté pár évvel ezelőtt, de tudtommal még nem publicálta.)

ledi, igérjen a barátnak »eget és földet,« [1]) hogy a magyar ügyekben tanácsával fog élni, Erdélyt mint helytartójának kezén hagyja s Izabella és a királyfi kielégítésében Frater György javaslatait fogja szem előtt tartani. Efféle biztatásokkal magához csatolhatja a hatalmas szerzetest »s ha a barát az övé lesz: a többiek tétova nélkül fogják követni.«

Az e levélben adott tanács volt Lasky utolsó szolgálatai egyike [2]) — s azt hiszem, Ferdinánd azon alkudozások megindításánál, mik az év végén folytak Frater György és Serédy Gáspár között, Laskynak e tanácsa után indult. Mintha az a tűz, melylyel Frater György Budán a szénaraktárak fölgyújtásakor odavilágitott a töröknek, hogy Ferdinánd menekülő seregét kaszabolni láthassa, mintha ez a tűz a király lelkét is megégette volna: a régi gyülölet parázsa e lángnál a király szívében lobbot vetett. Hisz a hireknek, hogy Frater György titkos praktikát üz a magyarok közt, nem egyébért, mint hogy megkezdett művét Magyarország tönkretételét befejezze, — a mit isten segélyével megakadályozni Ferdinánd első kötelességeül ismer. [3]) De gyülöletét, — bár, mint levelei mutatják, nehezen — elnyomta, a mint a barát s a beteges erdélyi püspök Serédyt magukhoz kérték a királynéval való kiegyezés megbeszélésére, s a mint elesett az attól való félelem, a mit Lasky hangsulyozott, hogy Serédy s a szerzetes végnélkül gyülölik egymást. Az alkudozások kezdetüket vették s mint tudjuk, Izabelláék kivánságait Serédy tüstént maga vitte Linczbe a királyhoz. Mik voltak azon óhajok, miket Statilius és Frater György kétségtelenül csak privatim s még nem hivatalos fölhatalmazás mellett Serédyvel közöltek, nem bizonyos. Ferdinánd panaszkodik bátyjához irott levelében, miszerint a föltételek oly végtelen súlyosak, hogy azokat teljesiteni, mig az ország egészen nincs kezében, nem áll hatalmában,[4])

---

[1]) »Promittat maria et montes.«

[2]) Érdekes, hogy Laskyt a szultán september közepén fogságából elbocsátván, megesketteté, miszerint Ferdinándtól engedelmet fog kérni, soha a török ellen nem szolgálni.

[3]) Ferdinánd a császárnak. oct. 20. Ugyanily értelemben Mária özvegy magyar királynénak. (Belg. Arch.)

[4]) Ferdinánd a császárnak 1541. nov. 26. (U. o.)

s azért mondja, hogy remélné jó végét az egyezkedésnek, ha azok, a kikkel dolga van, oly őszinték volnának, minőknek lenniök kellene.

Serédy részére a meghatalmazás Linczben november 21-kén lőn kiállítva;[1]) ugyanaz nap adta ki Ferdinánd Lasky tanácsára a Frater Györgynek szóló bocsánatlevelet, melyben a multakért feledést igér s őt méltóságaiban s javaiban megerősíti.[2]) Az utasítás, melyet Serédy kapott, középutat jelez az Izabellapártiak kivánságai között s teljes bűnbocsánat mellett a párt részére, Izabellának s a királyfinak rangjokhoz illő lakhelyről s tartásról ígér gondoskodni az esetben, ha a koronát és az általok birt részeket átengedik a végleges egyezkedésig; s ha egymás közt a két fél a definitivumnál megállapodásra jutni nem tudna, döntőbirákúl Ferdinánd részéről a császárt, Izabella részéről atyját a lengyel királyt nevezi meg. Serédy az utasítással Magyarországba utazott s távozása után Frater György, Statilius és Petrovics emberei — kiket nem ismerünk — megérkeztek Ferdinánd udvarába. Kivánataik Serédy utján már tudva voltak ugyan, de mégis kellemesen lepte meg Ferdinándot a küldöttek magokviselése s jó jel gyanánt tűnt föl neki, hogy őt Bécsben nem találván, Prágában megkeresték. Ama buzgóság után ítélve, melyet ide utaztokban kifejtének, — mondja Ferdinánd — s abból következtetve, a mit a törökről beszélnek, hihetném, hogy őszintén akarnak egyezkedni s ha nem volnék annyira a mennyire vagyok, a mult csalódásai miatt elfogúlva, jó végét várhatnám a dolognak; de épen a multak példája óva int engem, hogy előre biztosnak vegyek e tekintetben bármit is.[3])

Ez alatt Serédy Izabella megbizottaival, kik úrnőjüktől dec. 18-kán vették át a Lippán kelt meghatalmazó levelet,[4]) igen gyorsan végezett. Azt a kérdést, hogy Buda eleste mily hatással volt mind Izabellára, mind a kormány gyeplőit tartó

[1]) A fogalmazvány e datumot viseli; az alább említendő »libellum compositionis« nov. 22-kéről keltezi.

[2]) Frater György levelezése XXXI. sz. Tört. Tár. 1878. II. füz.

[3]) Ferdinánd a császárnak dec. 11. 1541. (Belg. Arch.)

[4]) Hungarica. A megbizottak: Frater György, Statilius és Petrovics.

Frater Györgyre, előttem már eléggé megbeszélték. Kétségtelen, hogy a gyors megállapodásokhoz ez vezetett, volt azonban az eredményben a császárnak is része. Ő már János halála óta nógatta öcscsét az egyezkedésre s egy későbbi levelében, hol a hirűl adott tárgyalásokra teszi megjegyzéseit, a többek közt azt mondja, hogy akár Ferdinánd külön ügyeit, akár a keresztyénség közös érdekeit tekintve, e lépés már azért is igen helyes, miután a (később említendő) speyeri gyűlés határozataira támaszkodni, a birodalmi segélyben bizni előre nem lehet. »Rosz vásárt semmi esetre sem csinálhat ön, mondja, s én nem ajánlhatok egyebet, mint az egyesség véghezvitelét.« [1]) E megállapodások az interim természetével birtak ugyan s tulajdonkép az egyezkedés praeliminárëit képezték; mivel azonban elvben ki lőn mondva az ország s a szent korona átadása s mert a Serédy utasitásában adott középút Frater Györgyék részéről elfogadtaték: Ferdinánd azt, a mit neki Lasky tanácsolt s a mit egyelőre elérni a török elleni tervek miatt kivánatos volt, elérheté. Az egyezmény gyalui compositio név alatt ismerős a történetben, [2]) — nekem itt csak annyiban kellett rámutatnom, a mennyiben az Ferdinánd terveibe beillik. Ugyanaz nap — december 29. — Frater György, Statilius és Petrovics külön-külön kötelezték magukat Ferdinánd hűségére, ugyanazt tették a tekintélyesb urak. S bár Frater György külön kivánságaira egyelőre nem határozott Ferdinánd, mivel azonban azok lényegükben nem estek kifogás alá s csak azt a pontot perhorrescálta a király, melyben az egyezkedés biztosítékakép Frater György a brandenburgi választó fejedelem, II. Joachim jótállását követelte: [3]) a tárgyalások elvi eredménye kielégitőnek látszék. »Nem kis sikernek tartom az elértet s nem csekély mérvben alkalmasnak minden más dolgom kedvező elő-

---

[1]) Károly Ferdinándhoz 1542. jan. 11. »Et pour ce ne sçauriez faire mauvais marchié avec eulx.«

[2]) »Libellum compositionis« czímü irat a Hungaricák közt 1541. dec. 19. Szilágyi Sándor a »Tört. Lapokban« közölte a gyalúi egyezkedésre vonatkozó iratokat; én nem jutván e publicatióhoz, magukat az iratokat használtam.

[3]) Frater György levelezése XXXIV. sz. Tört. Tár 1878. II füzet

mozditására« — irá a következő évben bátyjának Ferdinánd[1]), a ki most annál jobb kedvvel foglalkozhatott a török elleni támadás tervével, melyet időközben a szükség parancsolta buzgalommal ölelt föl.

Ebben a munkában kell őt kisérnünk — a hazában, az örökös tartományokba, bátyjához s a német birodalom rendeihez.

A mint Szulimán súlyos föltételei a vele kötendő békét illetőleg Ferdinánd tudomására jutottak, első dolga volt a magyar tanácsosok véleményét a teendők felől kikérni s e czélból azokat october 9-kére Linczbe magához rendelte.[2]) Mielőtt a magyar tanácsosok egybegyültek, megérkezék Lasky említett levele is, melyben a Frater Györgygyel való megegyezésen kivül különösen azt köti Ferdinánd szivére, hogy Pestet a tél folyta alatt foglalja vissza, mielőtt az a török által megerősíttetnék.[3]) A tanácsot nem rosznak találta Ferdinánd s kétségtelenül volt annak pártolója a magyar urak közül is, különösen Thurzó, a kivel egyetértve irta Lasky levelét; de a körülmények kedvezőtlensége miatt a terv mégis elejteték. E helyett a tanácskozmány a jövő év elejére országgyülés egybehivását ajánlá Ferdinándnak, a mely egy hatalmasb vállalathoz szavazza meg az eszközöket. Ezt az országgyülést nehány részgyülés előzte meg a felsőmagyarországi részeken. Ilyen volt pl. a Tokaj várában tartott tanácskozmány, mely constatálta a veszélyt, melyben az ország forog; ilyen a sajó-szentpéteri s az év utolsó napjaiban tartott miskolczi, melyre 13 megye küldöttei jelentek meg.[4]) Az a körülmény, hogy e gyüléseken vagy egyhangúlag vagy legalább a nagy többség Ferdinánd pártjára állva, tőle remélte az ország-

---

[1]) Febr. 18. 1542. (Belg. Arch.)

[2]) A meghivó sept. 20-ról az egyháziak közül a két érsek, és a győri püspökhöz, a világiak közül Thurzó, Perényi Péter, Batthyányi Ferencz és Nádasdy Tamáshoz. Turcica.

[3]) Sept. 28. 1541. U. o.

[4]) Fraknói Magy. Orsz.-gy. Eml. II. 280 és köv. — Talán a tokaji gyülésre vonatkozik *Hosius* egy levele (dec. 23.): ex Hungaria quidem nihil allatum est. Habita sunt ibi comitia, sed non convenit inter proceres. Spes tamen pacificationis est iniecta. — Acta Historica res gestas Polon. illustrantia. *stb.*

nak a török járom alól való fölszabadítását, kedvező auspicium gyanánt vala tekinthető az 1542 februárban tartandó beszterczebányai országgyűlésre vonatkozólag. Csak annak az el nem képzelhető zűrzavarnak, mely a folytonos pártváltoztatások miatt a birtokviszonyoknál uralkodék, lehet tulajdonítani, miszerint e gyűlésen első sorban e birtokállapotok tisztázását követelték a rendek, s csak miután e fontos ügy elintézve lőn, tért az országgyűlés a török elleni hadjáratot illető királyi kivánatok tárgyalására. [1]) Ki lőn mondva, hogy a király személyes táborozása esetén főpapok, urak, nemesek és birtokosok személyesen tartoznak fölkelni s minden húsz jobbágy után egy lovast állítani s a hadjárat költségei födözésére azon egyháziak, kik nem kötelesek fegyvereseket állítani, minden jövedelmük tizedrészét; a külföldi kereskedők a Magyarországban található árúk értékének negyvened-, urak és nemesek jobbágy-telkeik örök becsűjének hatvanad részét, végre az egytelkes nemesek, a szabad királyi s bányavárosok ingóik értéke után ugyanennyit tartozzanak beszolgáltatni. — Ezek a végzések a mint hazafias, becsületes törekvést árultak el az ország e reménytelen állapotában, ép úgy megnyugtatók voltak Ferdinándra. Oly jóknak találom e határozatokat — írta Máriához [2]) — hogy jobbat kívánnom sem lehetne. Sajnos azonban, hogy az országgyűlésen kívűl a pártok még mindig éles ellentétben állottak egymással s a gyalúi compositio korántsem szünteté meg a felek tusáit. Épen ebből a kis időközből kevés emlék maradt reánk; belőlök a belállapotokról hű rajzot nyujtani lehetetlen. A külföldi tudósítások nagyon sötét színeket használnak; a régi gyűlölség — mondja egy lengyel kútfő — a pártok közt nemcsak nem szünt meg, de új lánggal lobbant föl, annyira, miszerint ha csak az irgalmasság istene a magyarokra nem fordítja tekintetét, maga a mennybéli üdvösség sem képes megmenteni a szerencsétlen országot. [3])

---

[1]) Fraknói id. m. 304—322.

[2]) 1542. mart. 24. (Belg. Arch.)

[3]) Az Izabellánál járt Lubomirszky igen rosz hireket vitt Magyarországból haza s erről szólván, mondja *Hosius* 1542. mart. 13. levelében: nisi nos oculis misericordiae suae deus aspexerit, nec salus ipsa servare iam possit Hungariam: adeo mutuis dicuntur odiis ardere.

Ezen a beszterczebányai gyűlésen abban a kellemes helyzetben volt Ferdinánd, hogy a Buda elvesztén megrémült rendeket nemcsak egy még ezentúl megszavazandó német segélylye biztathatá, de a propositióban már utalhatott arra is, a mit örökös tartományai s Csehország a prágai gyűlésen 1541. deczember havában megszavaztak. Nem esik e dolgozat keretén belől az ez országokban történtekkel bővebben foglalkoznom; egynémit azonban már azért is meg kell említenem, mert azt a megdöbbentő hatást illustrálja, melyet fönn egész Slésiáig gyakorolt a budai eset hire. Ferdinánd előbb october 8-kára hitta össze osztrák tartományait Linczbe tanácskozásra [1]) s miután itt az ment határozatba, hogy az imminens veszélyt Ferdinándnak — ha szabad így kifejeznem magamat — lajtántúli alattvalói közös egyetértéssel hárítsák el: deczember 4-kére Prágába hirdetett valamennyinek közös gyülekezést. És erre szükség volt, paralysálni kelle azt, hogy a veszély miatt már némely rendek titkos összeköttetésbe léptek a birodalmi protestansokkal. A sléz rendeket ugyanis, a mint Buda elvesztéséről hirt vettek, páni rettegés fogta el [2]) s első dolguk volt a szász választóhoz s a többi szomszédos fejedelemhez küldeni követeiket, kik által a török ellen segélyt, oltalmat szorgalmazzanak. E lépés ellen Ferdinándnak, főként mivel a fejedelmek az egy szász választón kivül oda nyilatkoztak, hogy e segély kölcsönös védszövetséggé alakuljon a török ellen, — nem is volt kifogása; sőt a fejedelmek válaszát »becsületesnek, jogosnak és észszerűnek« találta. Annál nagyobb aggodalmakat okozott azonban neki a szász választó felelete, a ki szintén megigérte a slézeknek a segélyt, de csak azon föltétellel, ha a sléz rendek is hajlandók őt segíteni azok ellen, a kik őt a vallási dolgokban háborgatják, legyen az a császár, vagy maga Ferdinánd vagy bárki más — és a sléz rendek ezt az ajánlatot is, mert a leghathatósb oltalmat épen a szász választótól remélhették, Ferdinánd tudtán kivül, megkérdezése nélkül, semmit nem habozva elfogadták.[3]) Csak János Frigyesnek a királyhoz

---

[1]) Károlyhoz 1541. sept. 22. (Belg. Arch.)

[2]) Ugyanaz ugyanahhoz 1541. nov. 9. u. o.

[3]) . . . lequel (a szász választó) s'y offrit mais à condition que

való viszonyát kell tekintenünk, s belátjuk, hogy ez indirect úton a forradalom esetleges proclamálása. Méltán félt tehát Ferdinánd, hogy míg ő a már kihirdetett speyeri birodalmi gyűlésen odajár, azalatt a szász választó a többi, protestantismus felé hajló rendekkel összeköttetésbe lépvén, a forradalmi térre vezeti azokat.[1]) Mária özvegy királyné kincstárnoka Hallersteini Haller Farkas egy okiratot kerített kézre, mely állítólag a morva, cseh és sléz rendek s a szász választó közös szövetségének pontjait tartalmazta s oly értelmű volt, mint a slézeknek adott válasz. Nem tudni, vajjon ama pontok alapján valóban létrejött-e a szerződés, a szándék azonban egyedül magában véve is veszedelmes levén,[2]) zavarba hozta Ferdinándot, annál inkább, mert félnie lehetett, hogy a rendek magán a prágai gyűlésen elfogadják János Frigyes föltételeit vagy compensatio gyanánt legalább is a régi hussita-követelésekkel fognak előállni a vallás dolgában, t. i. hogy az úrvacsora két szín alatt szolgáltathassék s a papok nősülhessenek —, miket pedig concedálni Ferdinánd sehogy sem volt hajlandó. Jól tudják a cseh s a többi rendek, mondja Ferdinánd, mily óriási kiadások nyomják az ő vállait s ezért a csehek segélyére mennyire rá van szorulva; de ha föloszlatná is a prágai országgyűlést, kétséges lesz aztán: vajjon a speyeri birodalmi gyűlés megszavazza-e a tervbe vett hadjáratot. Ily félelmek közt nyítá meg a király a rendekkel tanácskozásait s nem volt egészen alaptalan, a mitől tartott, mert ha egészben véve kedvező véggel kecsegtetett is a tárgyalások eleje[3]): a protestans nézetek óriás pártra találtak, mely egy darabig makacsúl elleneszegült a király törekvéseinek. Aránylag hosszú küzdelem után, az osz-

---

lesdicts de Slésie feissent promesse luy ayder et déffendre contre ceulx qui luy vouldroient nuyre pour affaire de la foy. Ce que sans mon sceu luy ont accordé et promis lesdicts éstatz, excepté quelque peu d'eulx, sans respecter ou faire exception ou de V. M^{té} ou de moi. . . .« U. o. Lásd még e felöl Scepper Kornél igen érdekes emlékiratát: Bibliothek des lit. Vereins in Stuttgart XI. 314.

[1]) . . . »dont peult V. M^{té} bien considérer quelle rebellion et désobéissance en sourdroit. . . . U. o.

[2]) Bibliothek des lit. Vereins in Stuttgart XI. 314.

[3]) Ferdinánd Károlyhoz dec. 11.

trák tartományok küldötteinek közbevetésére s a vész nagysága előtt végre mégis engedtek a rendek s ha nem is Ferdinánd óhaja szerint, de nagyjában tisztességes segélyt szavaztak meg határaik s a magyar végek védelmére s azon hadjárat számára, mely a jövő tavaszon lesz indítandó.[1])

A mit a birodalmi bajor kerület rendeivel végezett Ferdinánd, arról adat nem maradt fönn[2]); de igen érdekes tudósításokat birunk ama részgyülésről, melyet a legelőkelőbb protestans birod. fejedelmek akkor tartának, midőn Buda veszte tudomásukra jutott. Világos bizonysága a hir roppant hatásának, melynél meglepőbb közel száz esztendeje Konstantinápoly bukása óta nem rázta meg a keresztyén világot, e kis értekezlet; a brandenburgi őrgróf: Joachim kivételével, magok azok a fejedelmek: mint a szász választó, Moricz és János Ernő szász herczegek, a hesseni landgróf s egyéb protestans előkelő rendek, kik a múlt regensburgi gyülésen ünnepélyesen tiltakoztak a végzésekben jelzett s 3 évre megajánlott nagy birodalmi segély ellen, magok e fejedelmek gyültek most össze Naumburgban[3]) october 9-kén, a török ellen erélyes védelmi szabályokról gondoskodandók. »Nem tudjuk, midőn nőinkkel s gyermekeinkkel álomra hajtjuk fejünket, vajjon a holnapi nap nem a török rabszijjára fűzve talál-e bennünket«; az osztrák küldöttek tavaly mondott eme szavai, ez a rémületes kép lebegett a fejedelmek szemei előtt, midőn a keresztyén világot a budai eset hire bejárta. Féltökben s elővigyázatból minden hadukat egybegyűjték s a mennyire az idő rövidsége engedte, készen várták Szulimán betörését[4]) s midőn Szuliman Magyarországból kivonult, a mondott naumburgi értekezletre

---

[1]) Ferdinánd Károlyhoz dec. 28. 1541. — És: Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlusse I. köt. 510 és kövv. lapokon.

[2]) Ferdinánd e kerülettel Passauban tartott értekezletet emliti Frangepánhoz irt levelében 1541. sept. 27. Turcica.

[3]) Lanz, Correspondenz des Kaisers Karl V. Második köt. 328 Naves tudósítása 1541. nov. 12. — Ez egyetlen, nyomtatott adaton kivül bővebb tudósítás e gyülésről eddigelé ismeretlen volt.

[4]) Hire járt, hogy a török elleni készület ürügye alatt a császár ellen fognak valamit indítani. Ferdinánd Károlyhoz novemb. 9. 1541.

jöttek tanácskozni. Említém, hogy a brandenburgi választó már az év elején minden tőle telhető szolgálatot készséggel ajánla föl a császárnak; e készségéből s átalán a közvetítő szerepből folyólag, melyet a különben nem nagy tehetségü fejedelem háza s országai határozott előnyére igen ügyesen vitt, az értekezlet előtt fölszólítá Ferdinándot: jelenjen meg maga személyesen a tanácskozásoknál vagy legalább küldje oda megbizottját: nem fogja megbánni. Ferdinánd ez utóbbit cselekedte s nem is bánta meg. A föltételek, melyek alatt a fejedelmek előre is biztosíták a királyt az adandó nagymérvű segélyről, a protestansoknak teendő engedmények miatt súlyosoknak látszottak ugyan; de a mint reménység volt e követelés mértékét reducálni, úgy vigasztaló lehetett az önként, proprio motu minden befolyás nélkül tanúsított jóakarat, mely közös életérdekek beismerésével párosult. *Nem elég az a segély,* melyet a regensburgi gyűlés *3 évre* szavazott meg: ez vala átalános vélemény; *legalább is megkétszerezni* kell azt a következő birod. gyülésnek s e mellett szükséges, hogy a császár a maga részéről 14—15 ezer spanyollal járuljon a vállalat létesitéséhez.[1] A magyarországi 1542-diki hadjárat e határozattal született meg. Az engedmény, melyet ez önként jövő ajánlat fejében kivántak a császártól, csak a katholicus szempontból kiindúló Ferdinánd előtt volt oly súlyos; 20 évi birodalmi belbékét, a vallási kérdések nembizgatását követelték az értekezlet részvevői egyhangúlag, — s e körülmény okozta azt hogy Ferdinánd nem tudta: örüljön-e a protestansok készségének vagy attól féljen, hogy az itt kimondott postulatumot a jövő birod. gyülésen az összes protestansok magukévá teszik s ez által kétségessé válik az egész hadjárat,[2] főként miután a szász választó nemcsak kategorice kijelentette, miszerint e 20 évi hogy úgy mondjam fegyverszünet[3] nélkül a birodalom vállalatáról mitsem akar tudni s a török ellen saját magát hitsorsosaival egyetértésben meg fogja védelmezni; de még el sem ment arra

[1] Naves jelentése és Ferdinánd levele nov. 9.

[2] U. o.

[3] Az iratok »Stillstand«-nak, Ferdinánd franczia levelei »surcéance«-nek mondják.

az ülésre, melyen az értekezlet Ferdinánd megbizottait kihallgatta.

Maga a császár abban a nézetben volt, a miben Ferdinánd; a 20 évi békét megadni neki sem volt szándokában s azt vélte, hogy az egész kivánságot egyszerűen hallgatással fog kelleni mellőzni. [1]) S a mint e részben gondolkodása bizonyos könnyelműséget árul el, úgy szinte meglepi az embert az a merev álláspont, melyet az értekezletnek a spanyol segélyt illető óhajával szemben elfoglalt. Kétségtelen, hogy a merevségnek az épen most szenvedett algieri kudarcz (melyről szólni fogok) volt legnagyobb részben oka, de azon ajánlata után, melyet öcscsének a mult október hóban tett — s melyről, nagy horderejét tekintve, alább szintén szó leend — e most adott tagadó válasz alig érthető. A német császárok sohasem voltak kötelesek többet contribuálni, mint a mennyi a birodalomban birt tartományok után illeté őket. Ők, a fejedelmek, mondá, sohasem segítettek, midőn én Németország tekintélye érdekében fegyvert fogni kénytelen valék; ha ők kötelezik magokat nekem segélyemre lenni országaim védelmében, a viszonosságról én sem fogok megfeledkezni; ha minden keresztyén hatalom megteszi a magáét, ám én is tudom, mi a kötelességem. De mintha maga is belátta volna e válasz méltatlanságát, hozzátevé: egyébként, úgymond, tegyék meg ők a magukét, én felőlem biztosak lehetnek, hiányozni a gáton nem fogok. [2])

Gondolható azonban, hogy e választ Ferdinánd titokban tartá; nemcsak, hanem elhatározá a szász választó megengesztelésére egyik tanácsosát: Hoffmann Jánost, a kivel János Frigyes bizalmasan beszélni óhaját nyilvánitá, ehez az 1542. év elején elküldeni. Hoffman küldetése privát jellegű volt, mintha nem Ferdinánd megbizásából, hanem csak a maga jószántából kereste volna föl átutazás alkalmával a szász választót. Részint az a körülmény, miszerint a bajor herczegek, persze kevesebb évre, hajlandók voltak megadni a vallási békét, részint a brandenburgi választó capacitatiói hatottak János Frigyesre, főleg azon-

[1]) Károly Ferdinándhoz 1541. dec. 29.
[2]) U. o.

ban az ifjú rivalis, Móricz szász herczegnek a Habsburgokhoz való közeledését paralysálandó János Frigyes nem várt előzékenységgel fogadta Ferdinánd emberét. A török segély megkétszerezésébe tüstént beleegyezett anélkül, hogy a fegyverszünetnek oly hosszú időre való decretálásához kötötte volna, a miből Ferdinánd jó következtetéseket vont a jövő gyűlés folyamára; [1]) kedvezőtlenül nyilatkozott azon birodalmi fejedelmekről, a kik a franczián ak seregszedést engedtek birtokaikban, egyszóval egész tractabilisnak mutatta magát. S bár Hoffman ama gyanúját fejezé ki, miszerint a szép szó alatt szíve roszat gondol s beszél a nélkül, hogy a kimondott szó szerint cselekedni csak esze ágában is volna: [2]) mindazáltal magát a factumot, hogy János Frigyes tárgyalásokba bocsátkozni hajlandó, nagy lépésnek vehette Ferdinánd a naumburgi értekezleten tanúsitott magaviseletével szemben. Ez is haladás volt tehát a czél felé.

E minden oldalról jóval kecsegtető jelentések között, midőn az erdélyi alku, az örökös tartományok rendeinél s a német protestansok fejeivel önként megindult kedvező mozgalom a legszebb eredményekkel biztaták Ferdinándot: ő tervei elérésére valamennyi tényező közt legtöbb súlyt annak tulajdonított, sikerül-e megnyernie bátyját a császárt a nagy hadi vállalathoz. Épen most jeleztem a császár álláspontját a naumburgi föltételekkel szemben s mondtam, mily visszás felelet volt az adott, öcscsének tett korábbi igéreteihez képest. Ezeket az igéreteket s a császár, de kiválóan Granvella politikáját kell megismertetnem, mielőtt a speyeri gyűlés tárgyalásaira térnék.

A mint a septemberi magyarországi események hire Károly tudomására jutott s meggyőződött, hogy öccsének a töröktől békét nyernie nem sikerülhet: egyik ügyes s a birodalmi dolgokban járatos tanácsosát: Naves Jánost küldé Ferdinándhoz s az egyes birod. fejedelmekhez, a czélból, hogy amazzal a török elleni készület s az egybehivandó birod. gyűlés ügyében megálla-

[1]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. jan. 16. (Belg. Arch.)

[2]) Et dit aussi ledict Hoffman que les paroles dudict électeur sont bien bonnes, mais ne scet si le cueur y correspondoit . . . et crainct qu'il use plus de paroles que de oeuvres. U. o.

podásra jusson, ezeket pedig öccse terveinek megnyerhesse.[1]) Károlynak messzeható szándokai voltak; nemcsak a múlt regensburgi gyűlésen a rendek nyiltan kifejezett óhajának eleget tenni határzá el, mielőtt a január elejére Speyerbe rendelt megbizottak összejönnének, mely óhaj a császár tengeri támadására a török ellen irányult; de föltette magában, hogy öccse szárazföldi expeditióját is tőle telhetőleg promoveálni fogja. Az a Károly, ki makacs elhatározásában mindig a végletekig ment, a ki nevezetes volt arról, hogy egyszer föltett szándékát minden körülmény ellenére, bár tán elhalasztá, de végrehajtotta, kiben az egyszer megért gondolat konoksággá fajult, olyanná, melyet semmi ellenkező viszony ki nem irthatott, sőt inkább táplált s annál megrögzöttebb akarattá, akarattá a szó teljes értelmében változtatott: most ez egyszer — s valóban ez az egy kivétel uralkodása hosszú idején keresztül — a viszonyok hatalma, egy szerencsétlen kimenetelű tengeri vállalat következtében elhatározásában meging, megcsuklik, attól visszalép s teszi ezt saját öccsével szemben épen akkor, midőn ez a legsúlyosb napokat éli át s midőn könyörgve könyörg neki kérő, szemrehányó levelei ben s oly kifejezésekkel él, minőket a bátyja iránt mindig alázatos engedelmességet, szinte meghunyászkodást tanúsító Ferdinándtól az eddigelé napvilágra jött adatok nem mutatnak.

Naves megbizatást nyert a császártól egy nagyfontosságú nyilatkozat tételére, mely ha effectuáltatik, óriás kihatással lesz vala a magyar ügyek kedvező fejlődésére. El van határozva a császár, — így szólt a megbizatás — a jövő évre tervezett magyarországi nagy hadjáratnak *személyesen élére állani.* Az a császár, a ki győzelmes fegyverét egész Európában körülhordozta, a kinek erejét a büszke Szulimán a tengeren rettegé, maga fogja azt a hatalmas keresztyén sereget vezetni, mely újra föltüzi a budai Mária templomra a megváltó jelvényét. Kellett-e ennél több Ferdinándnak, hihette-e, hogy van ennél czélra vezetőbb eszköz vágyai teljesítésében? A legnagyobb öröm, a mi érhetett volna, uram, írá a háladatos Ferdinánd[2]) — az volt, midőn

[1]) Naves többször emlitett jelentése Lanznál.

[2]) Ferdinánd Károlyhoz 1541. octób. 20. (Belg. Arch.)

Navestól megtudtam, hogy ha a birodalom rendei a hadi vállalatot megszavazzák, fölséged maga fog annak élére állani. Erős reményem, hogy a mint e nagyszívűséget a rendek megértik, a szent munkához örömmel fognak hozzá járulni. A magam részéről oly alázatosan köszönöm, a mint isten tudnom adta, hogy a keresztyénség közhasznára, különösen a magam s az enyéim javára fölséged saját személyében kész a sikra kelni, a minél dicséretesb és isten előtt kedvesebb dolgot fölséged nem is tehetne. — S mikor ezután a naumburgi értekezlet említett határozatai közöltettek a királylyal, keveset gondolt a protestansok részéről sürgetett spanyol csapatokkal s azt felelte a rendeknek is: a császár ajánlata a legbiztosb garantia a világon a vállalat sikeres végrehajtására.[1])

Ferdinándnak igaza is volt: ez lett volna az egyedüli garantia a hadjárat sikerére a körülmények között; a mi később hiányzott s a minek hiányát a létrejött vállalat alatt egész Magyarország megsinylette: a jó agy, a gondolkodó, hadi terveket forraló fő, Károlynál meg lett volna. Az a tengeri vállalat, melyet november havában intézett a császár az afrikai partok ellen, tökéletesen roszúl sikerült. Egy óriás fiasco volt, mely a mellett, hogy töméntelen pénzbe — négy millió aranyba (roppant összeg azon időkben) — került s Károly hajóhadát csaknem tönkretette, ellenségeinek: a töröknek s franciának szarvait is megnövesztė. Soha életében ily veszteséget nem szenvedett a császár — írja Ferencz királynak egy agense[2]) — mint a minőt most, midőn tüzérsége, hadi készletei, lovai, mindene elvesztek; midőn a 130 kisebb s 17 nagyobb gályából, melyek tönkre mentek, senki nem menekülhetett; a folytonos csapások, mik egész útja alatt érték, bizonnyal meg fogják alázni kevélységét. — Nem ember, hanem a tenger, a vihar alázta meg ugyan a büszke császárt, de ez a nem várt csapás fölötte bénitólag hatott rá. Ferdinánd deczember elején még nem tudta a végzetes kimene-

[1]) Ferdinánd Károlyhoz novemb. 9. 1541. U. o.

[2]) Négociations de la France dans le Levant . . . . par E. Charrière tome I. 523. (Collection des documents inédits sur l'histoire de France.)

telt, csak annyit tudott, hogy a császár nem jól működhetik, a szelek s a viharok ellenségeivé szegődtek, — s azért még a Granvella útján bátyjához küldött levelei ez időből telvék bizalommal;[1]) de mihamar kénytelen volt tapasztalni, hogy a császár az adott igéret alól menekülni igyekszik. Deczember 29-kén kelt levele, melyben oly határozottan visszautasítja a naumburgi föltételeket s melyet most tökéletesen érthetünk, gyaníttatá a császár szándékát, bár egyelőre az adott szót nem vonta vissza, hogy ha a birodalom erős sereget állít, ő maga személyesen megjelen. A király görcsösen kapaszkodott az igéretbe [2]) s nem hitte, hogy a császár egyesegyedül saját személyes megjelenése által, minden segély-csapat kisérete nélkül akar igéretének megfelelni. A mint azonban a sűrü levelezés közben e szándékról meggyőződött [3]) s a mint az időközben megnyilt speyeri gyülésen a rendek készségét a császár részvételétől függni tapasztalá, bizonyos keserűség fogta el lelkét s olyan kifejezést engedett meg magának császári bátyjával szemben, minőt nála hiába keresnénk. Hivatkozik újra — ki tudja hanyadszor — az egyszer tett igéretre, hivatkozik arra, a mit a később említendő propositióban ez igéretre támaszkodva, a rendek előtt nyilvánított s azt mondja: nem becsületes dolog lesz, uram, ez ellen cselekedni; gondolja meg jól fölséged azt a gyalázatot, mely ebből fölségedre háramlik s ne veszítse el készakarva az alkalmat, mely egyszer elszalasztva, többé soha vissza nem jő. [4])

Azt hiszem, Károly nem a maga elhatározásából cselekedte a mit tőn. Igaz ugyan, hogy az algieri veszteség folytán neki bátorodott franczia király készületei s ellenséges magatartása iránt senki nem volt oly fogékony, mint a császár s ha valami, úgy a franczia volt képes elfelejtetni vele minden más ügyet. Tekintve azonban, hogy két hó alatt lassankint száll alá igéretei visszahúzásában s mintegy maga is röstelli ezt rászámító öccse

[1]) Például deczemb. 11-iki levele.

[2]) Ferdinánd Károlyhoz jan. 16. 1542.

[3]) Károly levele 1542. jan. 27. (Belg. Arch.)

[4]) Considérant premièrement votredicte offre et ce que à ce propoz a par votre ordonnance ésté proposé en ceste diètte à quoy *ne seroit honnéste* contrevenir .... Ferdinánd Károlyhoz 1542. mart. 11. (U. o.)

előtt, [1]) azt kell következtetnem, hogy elhatározásában legnagyobb befolyással rá nagytekintélyű első tanácsosa, az idősb Granvella lehetett. Mielőtt ennek aggodalmait szemügyre venném, meg kell említenem a speyeri gyűlés egybehívását. A múlt regensburgi gyűlés 1542. január elejére, mint föntebb mondva volt, Speyerbe rendelé a császár, a király s a rendek megbizottait a török-háború dolgában tanácskozni. Ferdinánd a nála küldetésben járó Navessal abban állapodott meg, hogy ez értekezlet helyett maga a birodalmi gyűlés hívassék a mondott helyen ugyanazon időre egybe [2]) s miután Naves Károly nevében ezt helyeselte, a király october 16-kán kibocsátá meghívóit a birodalom rendeihez.[3]) E meghívókban jelezve van, hogy a regensburgi megajánlott töröksegély módozatai fogják a gyűlés főtárgyát képezni s mert időközben a török Budát elfoglalta, a jövő tavaszra pedig a birodalom ellen készül: a császár személyes részvételét a hadjáratban kilátásba helyezi. Ezt az egyes fejedelmeknek élő szóval is tudtúl adni, Navest hatalmazák föl, — s míg Naves körútjában főként a bajor és würtembergi herczegeket s a mainzi választót capacitálta,[4]) az alatt Ferdinánd megkezdte a gyűlési előterjesztések dolgában bátyjával s Granvellával a tárgyalásokat. És itt az a pont, a hol Granvella magatartására vissza kell térnem.

A császár, a mi ígéretet először tőn öcscsének, Buda vesztének hírére a fölhevülés első pillanatában, azt Granvella tudta nélkül cselekedte. Granvella ekkor italiai küldetésében járt el a pápánál s az olasz fejedelmeknél, a németországi vallási villongások, a francziával való béke s a töröksegély dolgában. S bár jelentéseiben látni való, hogy a legnagyobb buzgalommal működött azon, miszerint a pápától Ferdinánd részére minél nagyobb segélyt eszközöljön s a vallási kérdésekben nyerendő consessiók,

---

[1]) Nem idézhetem mindazon leveleket, miket e tárgyban írt öccsének Károly; a ki olvassa dec. 29, 1542. jan. 11., jan. 15., jan. 27., mart. 8., és mart. 14-kén írt leveleit, élénk képet nyer Károly lépésről lépésre való hátrálásának. (Mind a Belg. Arch. iratai közt.)

[2]) Naves jelentése 1541. nov. 12. Lanznál.

[3]) Reichs-T.-A. a szász választóhoz küldött meghívó.

[4]) Naves jelentése id. h.

különösen egy német egyházi zsinat kieszközlése által a német rendeket Magyarország segélyére ösztönözze: mindazáltal a mi Spanyolországot s Károlyt illeti, ezek részvételét a vállalatban már azért is bajosnak tartá, mert Felső-Olaszországban s a pápa udvaránál határozott képet nyert ama cselszövényekről, miket a franczia folytatott ura a császár ellen. Ferdinánd legelső levelét, melyben Granvella pártolását kéri, tüstént Naves távozása után indítá útnak Olaszország felé. [1]) Granvella, a Habsburgok tántoríthatlan híve, kétségtelenül mindig szeme előtt viselte azon különérdekeket is, melyek császári urán kivül Ferdinándot illették; de mégis első sorban császári, aztán spanyol volt s csak harmadsorban gondolhatott azon viszonyokkal, melyek a Habsburgház keleti ágára, az osztrák tartományok örökösére s a magyar királyra vonatkoztak. Mint ilyen s mint főrészese a császári politikának, a legnagyobb figyelemmel a franczia viszonyokra volt lenni kénytelen[2]) s az aggodalom, mely elfogta őt az 1538-diki nizzai fegyverszünet után ama gyilkosság következtében (1541), melynek áldozatai Ferencz franczia királynak a portára küldött követei voltak, merevebb álláspontot foglaltatott el vele Ferdinánd kívánságaival szemben eleitől fogva, mint a melyen maga a császár állott. Már a mint tudtára esett a speyeri gyülés meghívóinak szétküldése, figyelmezteté Ferdinándot, hogy privát úton biztosítsa magát a lehető legrövidebb tárgyalások folytán nyerendő segélyről[3]), mert ennek biztos tudata nélkül észszerűtlen volna azt kívánni a császártól, hogy ez oly hosszú utat tegyen, annyi költséget okozzon magának, nem számítva azt, miszerint újra Spanyolországba kell térnie, a melynek rendei amúgy is nagyon nehezen akarják megemészteni Károly új algieri vállalatát. [4])

A végre, hogy a császár öccse kívánságaival szemben tudja mihez tartani magát s egyátalán azon tapasztalatok folytán, melyeket Granvella Olaszországban szerzett, világos áttekintése

[1]) Ferdinánd Granvellának 1541. oct. 26. (Belg. Arch.)

[2]) L. erről Michelet tanulmányát a Revue des deux Mondes füzeteiben.

[3]) Granvella Ferdinándnak 1541. oct. 29. (Belg. Arch.)

[4]) U. o.

legyen a császárnak az europai viszonyok megítélésénél, egy terjedelmes emlékíratot, hogy egész modern kifejezéssel éljek: point de vue-t küldött a minister császári ura számára.[1]) Az emlékirat bőven s igen szellemesen foglalkozik mindazon kérdésekkel, melyek Károlyt különféle országai, a reformatio ügye, a pápával s francziával való viszonyok s a török hadjárat tekintetéből érdekelték. A franczia nyelven szerkesztett iratot gyönyörűséggel olvassa a kutató. Nemcsak azért, mert a latin s a német egykorú iratok fölött a styl tekintetében hasonlíthatlan magasan áll, de azért is, mert a benne lerakott gondolatok, eszmék és szempontok e zűrzavaros idők chaosában biztos vezérfonalat nyújtanak — s érthetővé teszik azt a befolyást, melyet e mély belátású politikus a bizonyos lelki nagysággal bíró urára, Károly császárra gyakorolni képes volt. Nekem csak azzal lesz dolgom, a mit Granvella a török-ügyről fejteget s a minél csak azt sajnálom, hogy a többihez képest a legkevesbet érő, legrövidebb s a mellett bizonyos szűkkeblűségről tanúskodik. — Legelőször az ozmán hatalomnak tengeren s szárazon elfoglalt fenyegető állásáról emlékezik pár szóval. Szárazon — mondja az irat — igen jó alkalma van aggressiv politikát űzni a töröknek, mert Budát kezében tartja s mert épen szárazi serege igen erős. A mód, melylyel János király özvegyével elbánt, a válasz, melyet Ferdinánd legutóbbi követségének adott, a naponként erősben föltünő hír, hogy egész Magyarországot hatalmába kerítni szándékozik, a körülmény, hogy a németországi zavarokról, a római király szorúltságáról biztos tudomása van: következtetést engednek vonni, mire törekszik Szulimán.[2]) Ha e körülményekkel a tengeren fog-

[1]) Discours envoyé par le sieur de Granvella des Sennes 1541. végén. Egyk. déchiffrement (Belg. Arch.) Affin que l'empéreur se puisse mieulx déterminer et mander son intention et bon plaisir au roy des Romains . . . . quant à ce que concerne la réligion et résistence contre le Turc et le roy de France, convient présupposer et considérer l'éstat présent de ces trois affaires tant importans . . . *stb.*

[2]) . . . la provision qu'il a délaissé (a szultán) et l'ordre y (Budán) mise et comme il a usé envers la vefve du roy Jehan . . . et l'absolut réponce baillée aux ambassadeurs dudict sieur roy outre ce que par avant l'on en avoit entendu que sa fin est de conquester tout ledict royaulme . . . . et ne vouldra perdre . . . . la commodité et

lalt félig dominálo állását, a hirhedt kalózvezér Barbarossával s a francziával való szövetségét tekintetbe vesszük s meggondoljuk azt, hogy a magyarországi visszavonásnak főleg a franczia király az oka, ki ez által csak a török kezére dolgozik: bizonnyal nagy érdekűnek fog előttünk a töröksegély ügye föltünni, s a római király által tervbe vett nagy vállalat roppant fontosságát kétségbevonni senki nem fogja.

A kérdés azonban ez ügynél — folytatja az emlékirat — az: vajjon a császár, kinek ideje, ereje s figyelme oly sok felé igénybe van véve s a ki a hány felé fordúl, annyi féle s mindenütt halaszthatlan sürgős, állására végtelen fontosságú ügygyel találkozik: a hadjáratban személyesen részt vehet-e? s a felelet rá, hogy akként kell magát elhatároznia, a mint a lehetőség, összes ügyei szüksége engedi; nehogy míg egy felé fordúl teljes odaadással, a többit elintézetlenül, orvosolatlanúl hagyja.[1]) Egyfelől meggondolandó, hogy ő fölsége jelenléte a birodalomban a németeket kétségtelenül fölbátorítja s hathatós tevékenységre tüzeli a török ellen, kedvező lehet az olaszországi, a belgiumi ügyek fejlődésére s féken tarthatja a lutheranusokat s egyoldalról magát a franczia királyt is. De másfelől fontolóra kell aztán venni, hogy mindez végtelen, be nem látható költséggel jár (az algieri expeditió pedig hosszú időre kiűríté Károly kincstárát, melybe Spanyolországon kivül Italia, Németalföld s az új világ hordta mesés mennyiségű aranyait, de mely a folytonos hadviselés miatt mindig üres volt) — hogy többi országainak, különösen Spanyolországnak tartozik gondját viselni s ha távozik, Nápolyt, Siciliát teszi ki a török dulásainak, Spanyolországot a franczia támadásának. Föltéve azonban, hogy a Németországba való távozás mind ez akadályokkal nem járna is, füzi tovább okoskodását Granvella — még úgy is meg kell gondolni: vajjon fog-e a birodalom nagyobb erőt kiállítani, mint a mennyit a múlt gyűlésen megszavazott; s e mellett a római király leveleiből azt lehet

conjuncture d'avoir le surplus selon qu'il est bien adverty des divisions qui sont en la Germanie et nécessité dudict sieur roy des Romains... *stb.*

[1]) . . . est réquis qu'elle (Votre Majesté) s'en détermine selon la possibilité et exigence de tous les affaires et non soy tant attacher à l'ung que les autres demeurent sans remède.

következtetni, hogy a tárgyalások hosszadalmasok, a hadjárat sokáig tartó lesz. — Ha már e nehézségek egyenként és magukban véve is oly természetűek, hogy velök tisztába jönni a legelső postulatum, mielőtt a császár elhatározná magát, mennyivel inkább fokozzák azokat a pápával való alkudozások folyama,[1]) a protestans fejedelmek naumburgi értekezletének kívánságai. A császár, midőn személyét fölajánlotta, abban a reményben tevé, hogy ő szentségétől, ennek igérete szerint, a lehető legnagyobb mérvben támogattatni fog[2]), a mire még eddig nagyon kevés a remény s midőn az e miatt amúgy is csökkent erejét a császárnak tekintetbe nem venni hiba volt: a protestansok ezzel nem gondolva, 15 ezer spanyol gyalogot s 4 ezer könnyű lovast követelnek a császártól, mely követeléshez magok a katholikus rendek is a legnagyobb valószínűség szerint igen könnyen csatlakozni fognak. Az a kérdés most már: megbirja-e Károly e terheket s velök együtt azokat, mik előre sohsem láthatók, de mikre a statusférfinak mindig számítani kell, mikor a pápától nincs mit remélnie, ő szentsége, ha segít is, csak hadi néppel s nem pénzzel fogván segíteni, midőn a pénzsegélyről a birodalmi rendek hallani sem akarnak s midőn végre a római király, ha akarna is a hadjárat költségeihez járulni, szegénysége miatt e szándéka kivitelében tehetetlen.[3]) — Mind e kérdésekre nem akar felelni Granvella, mert az ügyek vezetésétől az idő szerint távol lévén, azt hiszi, hogy a császár legbiztosban a maga belátása szerint határozhat; de azt a véleményt koczkáztatja mégis: miszerint

---

[1]) Ezt itt most csak megérintem, alább úgy is rá kell jönnöm.

[2]) Az emlékirat azt mondja: . . . la diète du quatorzième de janvier a esté mis sus par ledict sieur roy des Romains suyvant la communication eûe entre ledict sainct père et sadicte M^té^ (Károly) à Luques sur ladicte résistence aprés la nouvelle de l'occupation de Bude et de faire puissante armée, à quoy sadicte S^té^ (a pápa) se démonstra très affectionné de s'y vouloir employer de toute sa puissance, pour à quoy correspondre sadicte M^té^ offrit d'y aller en personne, moyennant que les forces et provisions se fissent convenables comme pour telle emprinse convient adviser.

[3]) . . . . sans pouvoir y espérer ayde dudict s. père lequel veult ayder de gens et non d'argent, ny desdictz estatz pour n'y avoir jamais voulsu entendre, ny dudict sieur roy par non pouvoir. . . .

ám tartsa fönn Károly továbbra is egyszer kimondott igéretét, de kösse ki határozottan, hogy személyes jelenlétét a vállalatnál csak akkor kivánják a rendek, ha az elkerülhetlenül szükséges s továbbá attól tegye függővé, hogy a pápa s a rendek derekas haderőt állítanak. Megeshetik ugyan — mondja a minister — hogy előbb a rendek fogják tudni akarni a császár szándékait, de erre könnyen azt lehet felelni, miszerint ő felsége többet s jobbat, mint saját személyét úgy sem ajánlhatna[1]) — s ezzel mind a rendek, mind a pápa nunciusa lefegyverezhetők. Az esetben pedig, ha az egybehivandó birod. gyülésen a rendek föltételeik teljesítése nélkül nem fognának nagyobb erőt megszavazni, akkor jó lesz a regensburgi segélyt is elfogadni, mert félő, hogy sem az egyik, sem a másik nem adatik meg azután.

E közben Ferdinánd sürgető, kérő levelei egymást érték Granvellánál. Ez maga nem akart urának öcscsével feszült viszonyba jutni s azért valószinűleg (mert ép ez időből kelt nehány levél hiányzik) kitérő válaszokat adott. Annál határozottabban nyilatkozik a császárnak. A római király — mondja — bár tudja, mily keveset várhatunk ő szentségétől, nem szűnik meg remélni fölséged személyes részvételében. Én nézetemet elmondtam, most sem tehetek ahhoz mást, mint azt, hogy mennél jobban gondolkodom a dolog felől, az annál nehezebbnek, sőt igazat mondva lehetlennek tünik föl előttem, különösen az algiri kirándulás óta.[2])

Nem kis zavarba hozta azonban ugyan e tájban a spanyol minisztert az, a mit Navestól a császárról Németországban elterjedt rosz vélemény felől megtudott. Azt rebesgették s a beszéd nyitott fülekre talált nemcsak ellenségeinél Károlynak, hogy az év (1541) nyarán a császár megértvén a török magyarországi hadjáratát, féltében hagyta oda Németországot. A megütközés nagy volt, a birodalmi rendeknél egyátalán rosz vért szült, fönnhangon hirdették, hogy a császár egyátalán nem gondol a biro-

[1]) . . . »sa M^té ne peult faire meilleur offre que de sa personne.«

[2]) Et ne scauroye dire davantange sy non que plus y pense je tiens la chose difficile et à la vérité comme impossible selon ce qu'est succedé despuis sur le partement de la playe dudict Alger. . . . Granvella Károlynak 1541. dec. 21. (Belg. Arch.)

dalommal, védtelenül hagyja azt, sőt maga is kiszökik belőle, nem cselekszik a ráruházott császári méltóság szerint s magatartása ellenkezik azzal a megbizatással, a mit Navesnek adott a rendek megnyugtatására, ellenkezik azzal a szándékkal, mely vele a januárra hirdetett gyűlést egybehivatta s mely gyűlés e szerint csak szemfényvesztés lesz, a mint üres szavak Károly ajánlatai s a pápa előtt tett ígérete. [1]) Senki sem ismerte jobban a németországi áramlatokat Granvellánál; távol a protestans párt szenvedélyeitől, a nélkül, hogy a katholicusok merevségére helyezkedett volna, ismeretével birván a mindkét fél egyes tagjaival folytatott franczia üzelmeknek, bizonyára sokat nyomott combinatióinál az, minő a közvélemény a császár felől Németországban. Miként tegyen Károly érdekeinek eleget, de úgy, hogy Ferdinánd kérését se tévessze szem elől s a mennyire lehet, a protestansokat is legyezgesse? Ez volt a dilemma, mely előtte állt. S ha most is, mint egyébkor, Ferdinánd czéljai egybevágnak a császáréival: bizonynyal könnyebb lett volna a kényes kérdést megoldani. De jelenleg Ferdinánd kivánatai homlokegyenest ellenkezének a spanyol érdekekkel, mely ellentét kiegyenlitése annál nehezebb vala, minél inkább parancsolt tartózkodást az algieri szerencsétlen kimenetelű vállalat. — Granvellát nehéz lelki küzdelmek közt találjuk; ónsulylyal nehezedik lelkére a gondolat, hogy egy, az összes politikai viszonyokra egyaránt fontos hadi vállalatról határozni az ő kezében van. Hátha életrevaló a hadjárat terve? De hátha csak homokban vész el, mint eddig mindannyiszor s miatta azután másfelől ing meg a dynastia? Elméjét kétely, gyönge remény s erős bizalmatlanság fogja el; a császár őt bizza meg a speyeri gyűlésre küldendő császr. biztosok számára való utasitás kidolgozásával; fehér lapot küld a spanyolországi Ocañából a Felső-Olaszországban időző

[1]) . . . comme m'escript le conseiller Naves . . . . . ils (a német rendek) ont esté et sont encoires fort éstonnéz de ce qu'est passé en Hongrie et a l'on voulu mal imprimer généralement que V. M[té] s'éstoit rétiré de la Germanie lorsque ledict Turcq venoit en Hongrie; ne vous soucioit de ladicte Germanie, ce que s'est rebuté avec la charge avec laquelle ledict Naves éstait allé et l'indiction de la diète de janvier et offre fete par V. M[té] devers le s. père. — U. o.

miniszternek, melyre belátása szerint irja a cs. propositio alapját képezendő instructiot. [1]) Granvella haboz s az instructio elkészitésénél középutat választ; igéretet tesz benne a császár nevében, mely ha akarom vemhes, ha akarom nem az s mely kedvező értelemben magyarázva, megnyugtathatja a birodalom rendeit; de a császárhoz intézett leveleiből világosban látszik, mennyire nem tudta elhatározni magát. Mig az instructiót kisérő levélben a spanyol érdekek kerekednek határozott túlsúlyra, addig a csak három nappal később irottban már e merevség következményeitől való félelem talál kifejezést. S sokkal érdekesebb mind a két, különben is nagyfontosságú levél, hogysem hallgatással mellőznöm lehetne; Ferdinándnak s a csász. commissariusoknak lavirozó magatartását a speyeri gyülésen ezek után lehet csak elképzelnünk.

Az elsőben a helyzet nehézségeit fejtegetvén, kimutatja s erősen ragaszkodik a jogalaphoz, hogy a császárnak csak annyiban kötelessége a török segélyhez járulni, a mennyiben ez őt mint osztrák főherczeget az osztrák birtokok után illeti. Ez a jogos alap, s ettől egy hajszálnyira sem szabad Károlynak eltérnie már a jövő követelésekre s a spanyol rendek magatartására való tekintettel sem. Megengedi, hogy ezzel a birod. rendek nem fognak megelégedni, miután Ferdinánd kezében levén az osztrák birtokok, [2]) e principium értelmében Károly — a burgundi kerület kivételével — csaknem minden teher alól kibúvik; elismeri, hogy tág tere nyílik minden rágalomnak Németországon a császár személye ellen, a dolgot félre fogják magyarázni, lesznek bőven irigyek és roszakarók, a kik fennhangon fogják hirdetni, hogy a császár nem gondol a birodalommal, [3]) hiszen máris hallatszik, hogy Károly a töröktől való félelmében védtelenül oda hagyta Németországot; tudja azt, hogy a római királynak vérmes

---

[1]) Károly Granvellához 1541. dec. 28. (Belg. Arch.) Vous envoyons une blanc signé pour y faire inscripre lesdictes instructions....

[2]) . . . (sabiendo todos que la casa de Austria pertinescia al rey de Romanos) Granvella Károlynak 1542. jan. 17.

[3]) . . . los de alla interpretan siempre las cosas el peor y no faltan malignos y invidiosos tomaran occasion de dezir que V. M. por no tener nada alla ne se cura de la Alemania. . . . (U. o.)

reményeit a császár személyes részvéte iránt az eddigi események nem hűthették le: de ez mindegy, ezekkel nem kell gondolni. A rendeknek tudomására lehet hozni, hogy Nápolyt és Siciliát a török ellen, többi országait más ellenség ellen védenie első kötelessége a császárnak. S a mi Ferdinándot illeti, ezt szép szerével meg kell győzni, hogy ebben az évben (1542) bátyja nem vehet részt a hadjáratban s azért igyekeznék annyi segélyt eszközölni a rendektől, a mennyit adnak, vagy ha ebben nem bizik, intézze el dolgait a törökkel fegyver nélkül, azaz egyezkedjék. A fődolog mindenesetre: megfosztani őt a császár segélyének reményétől, mely minden levelében a véget, a czélt képezi, nehogy ebben bizva s ebből gondolva erőt meríteni, az időt haszontalan vesztegesse s utóvégre is kikopjék mindkét dologból, a török békéből s a birodalmi vállalatból. [1]) Ezt gyorsfutár által kellene tudatni Ferdinánddal; ő maga mondja, hogy az idő drága, olyan kincs, melynél nagyobbat nem birunk s mely ha egyszer elveszett, többé vissza nem szerezhető; pedig csak szükségtelen időpazarlás lesz, ha a rendek a császár ajánlataira várván s Ferdinánd nem tudván a császár valódi intentióit, a tárgyalások folyamát egy időre fölfüggesztenék.

Ez volt az a levél, melylyel az elküldött instructiót kisérte Granvella. Látjuk, mily merev, tagadó álláspontot foglal el itt: okadatolni is alig tartja szükségesnek a császár elutasító válaszát. Három nappal e sorok irása után Granvellának aggodalmai támadtak: ha ez a válasz adatik a rendek elé: mi fog történni? Nem dől-e dugába a vállalat terve, épen akkor, midőn magok a rendek a legnagyobb készséggel karolták föl azt? s ki lesz aztán oka a beállható bajoknak? Nem a császárra fognak-e újjal mutatni a német rendek, még a császárpártiak is? Mennél jobban gondolkozik azon — irja — hogy a biztosok számára adott utasitásban a török ellen nyújtandó segély Károly részéről megtagadtassék, akár személyesen menne Károly a hadjáratra, akár nem; annál jobban tart attól, hogy a német birodalmi rendek, a mint ezt meghallják, nem csak megütköznek, de fölháboro-

[1]) Que asi se pierda tiempo y en fin ne se haga ny en lo uno ny en lo otro. . . . (U. o.)

dásuknak nagyon kellemetlen következményei fognak lenni, főként midőn a bajor herczegek amugy is nagyban fáradoznak a császár s Ferdinánd hitele s tekintélye rontásában. [1]) Tekintetbe véve a szász választó feszültebb viszonyát a római királyhoz, könnyen megeshetik, hogy a bajor herczegekkel ezek katholicussága daczára könnyen megegyezend [2]) s miután a kath. liga restaurálása még a pápa részéről is nehézségbe ütközik, egy szép napon Károly arra ébredhet föl, hogy a francziapárti de katholicus rendeket a francziával szintén összeköttetésben álló protestansokkal kezet fogva, magával szemben találja s oly helyzetbe keveredik, a minőt elkerülni, megelőzni, egyátalán létrejöttében megakadályozni volt eleitől fogva törekvése s a mi ha ekként mégis létrejő: egy húzással vége a játszmának. Ez a combinatio egyfelől, Károly ereje megosztásának elkerülése másfelől azt tanácsolja tehát — mondja Granvella — hogy ám ne igérjen semmit a császár, de visszahúzódását a franczia királyra való utalással igazolja, [3]) mint a ki nemcsak nem nyilatkozik: vajjon a fönálló békét megtartja-e, s megátalkodott veszélyt rejtő hallgatással sakkban tartja a császárt, de nyiltan és titokban egyszerre készül Olaszország, Navarra és Németalföld ellen s azonkivül uszitja a törököt Nápolyra s Magyarországra. És hogy a rendek ezt az excusálást annál kisebb nehézséggel fogadják, ügyes fogással kell élni ellenökben, t. i. föl kell őket szólitani: eszközöljék ki küldöttség által a franczia királynál, hogy a törökhadjárat tartama alatt háborút nem indit a császár ellen (mely esetben Károly a vállalatban részt venne) s egyszersmind biztositsák a császárt, hogy ha a franczia tagadó választ ád vagy kedvező igérete ellenére mégis fogna háborút indítani, a rendek vallás és pártkülönbség nélkül Károly részére állanak Ferencz ellenében. »Ily módon fölséged nemcsak Németország,

---

[1]) . . . et mêsmes avec la mauvaise voulenté, que les ducs de Bavière ont á dèscstimer et mal inprimer V. M[té] et celle dudict sieur roy en ce coustel là. . . . Granvella a császárhoz jan. 20. 1542.

[2]) »Se conjoindra facillement avec eulx.«

[3]) Et pour ce par adventure seroit plus convenable de prendre l'excuso sur les termes que tient le roy de France. . . . *stb.*

de a pápa s a többi hatalmak előtt is képes lesz magát igazolni.« [1])

Ebben a modusban talált megnyugvást a minister s ezt az útat fogadta el a császár is. Kétségtelenül kedvezőtlen eredménye ez Granvella körültekintő politikájának Magyarországra s a vállalatra nézve; maga ez az egy körülmény gyaníttathatná velünk, hogy az expeditio halva született gyermek leend, a mint halva született Károly agyából a személyes részvétel gondolata. A szerencse csak az volt, hogy Károly egyben nem követte ministere tanácsát: elhatározását nem gyors futár által, nem is egyszerre tudatta öcscsével, hanem apró adagokban szedette be véle a keserű, kijózanító orvosságot. Ferdinánd a császári utasítás igéretére támaszkodva nyitá meg a bir. gyűlést s jó remények közt kezdte meg a szintén Károlyban bízó rendekkel tárgyalásait. És ezekre kell most fordítni figyelmünket.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Et pour ce moyen V. M^té^ se justifiera non seulement généralement envers la Germanie mais aussi envers le pape et tous autres potentatz.

NAGY-SZEBEN
A MÚLT SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

»Fessetek olyannak, milyen vagyok; ha elhagyjátok a sebhelyeket és a redőket, egy garast se fizetek nektek.« Ezt mondta Cromwell festőjének s ezzel intést is adott minden élet- és történetírónak s erkölcsfestőnek. Hogy Clio ecsetét ekkép forgatni nehézséggel jár, azt elismerjük; tudjuk, hogy a nehézség fokozódik, ha a közelmúlt képét akarjuk rajzolni. Ha mindamellett bátorkodom az erdélyi szászok XVIII-ik századi erkölcseit és szokásait vázolni, ezt azon szándékkal teszem, hogy ezeknek hű képét adjam, inkább a fényképíró, mint a festő álláspontjára helyezkedvén.

I.

A XVIII-ik század második felét a szász nép történetében minden téren átalakulások: egyrészről a régi, már megkedvelt szokások megsemmisülése, másrészről viszont a nemesebb, emberhez méltóbb lét megteremtése jellemzik. Azonban meg kell jegyezni, hogy a lendület e fontos újításokhoz kivülről jött. Minthogy általában egész Erdély a hosszas háborúk alatt a kimerültség és a pangás állapotába süllyedt, ezen sors alól az erdélyi szászok sem vonhatták ki magokat. Ilyen viszonyok közt kivülről egy hatalom hatolt be, mely az átalakításokkal igen is kiméletlenül bánt el és sokat lerontott, mit azon korban az ember magára nézve becsesnek tartott. Ezen külső hatalom a bécsi udvar volt, mely Mária-Terézia és még erőszakosabban, mélyebbre hatólag II. József alatt azon terven dolgozott, hogy nem csak az erdélyi

szászok, hanem egész Magyar- és Erdélyország kivételes állását is feláldozza a korlátlan hatalmú központosításnak. A külső viszonyok, a politicai bonyodalmak és háborúk Mária-Teréziát az adóügyben, az igazgatásban, az egyházban és az iskolában oly átalakításokra késztették, melyek a XVIII-ik század fejlettebb eszméinek igen is, de az elmaradt míveltségnek meg nem feleltek. Egészen másképen ment a dolog Mária-Terézia atyja alatt. VI. Károly császár főtörekvése oda irányúlt, hogy birodalmának fennállását biztosítsa s azt a pragmatica sanctio oltalma alatt örököseire csonkítatlanúl átszállítsa. Az ő kormánya a megszokott, régi uton járt. Ő, a mint szorosan ragaszkodott a spanyol etiquettehez, s minden, az új divat szerint öltözködött embert várpalotájából elkergetett,[1]) szintoly szigorún megtartotta a régi szokásokat, legalább csak igen gyengén nyúlt azokhoz. Ezen fejedelem uralkodása alatt minden reformtól idegenkedtek, holott az országnak arra nélkülözhetetlen szüksége volt. Az akkor cancellár gróf Bethlen Miklós megható szavakkal ecseteli azon nyomort, melyet a kurucz háborúk egész Erdélyre hoztak.[2])

1727-ben pedig azt írja egy szász: »Mi, Istenemre mondom, azon ponton állunk, hogy elveszünk.«[3]) A bajt még fokozták az itt tanyázó katonaság túlkapásai. Ez önhatalmúlag szerezte meg szükségleteit s magáén kívül más akaratra nem volt tekintettel. De a viszonyok legnagyobb zavara főképen abban nyilatkozott, hogy a szászok magok közt is viszálkodtak. A patriciusok nyomták a polgárokat s választási szabadságaikat korlátozták. Némely patricius kevélykedve járt az utczán új divatú öltözékében s csak a minap kapott nemességére rátarti lévén, felkiáltott: »Nemes ember vagyok, ki parancsolhat nekem.«[4]) A patriciusok és a pol-

[1]) Eduard Vehse, Geschichte der deutschen Höfe: Geschichte des österr. Hofes u. Adels VI. köt. 286. l.

[2]) Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde u. F. VIII. köt. 2. füzet: Ferdinand v. Zieglauer: Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczy'schen Revolution 272. l.

[3]) I. K. Schuller: Aus vergilbten Papieren, Eine Sylvestergabe p. 13.

[4]) I. K. Schuller, Aus vergilbten Papieren 24. l.

gárok közt viharos jelenetekre került a dolog, sőt azok magok közt is dulakodtak.

Egy előkelő menyekző alkalmával a viszály oly hevesen tört ki, hogy azon megtisztelő megszólításból: »Eure Weisheit« hirtelen átmentek a tegezésre, egymást mocskolták és végre egymásnak kölcsönösen azt a szemrehányást tették, hogy mindegyik, gőgjétől elkapatva, jobb származású akar lenni szomszédjánál. Már tört ragadtak s a dolog véres jelenetekre került volna, ha egynek nincs az a szerencsés ötlete: riadót fúvatni, hogy a csoportosuló rész az egészből semmit se értsen.[1]) Voltak azonban a szászok közt belátó férfiak, kik függetlenül a rendi érdekektől, felismerték e viszonyok bajait s a beteges és a már haldokló szász nemzet felgyógyulását a bécsi udvartól remélték.[2]) A XVIII-ik század második felében a fejedelmi absolutismus mélyen ható átalakításokhoz nyúlt. A magyar-erdélyországi történetnek ezen korszaka igen érdekes látványt nyujt. Ami Franciaországban már XIV. Lajos alatt elérte a tetőzetet, t. i. a centralisatio rendszere s mire Magyar- és Erdélyországban csak Mária-Terézia alatt törekedtek, az II. József alatt még azon században hajótörést szenved. Ez egy hatalmas harcz a tartományi autonomia és a monarchiai centralismus; az ország-fejedelmi politica, mely új eszméket hoz forgásba, és a rendi állhatatosság közt, mely ezen új eszméket makacsúl visszautasitja. A történeti kép teljességéhez tartozik még a katholicismus és a protestantismus közti harcz. Mert egy, a régi hithez szigorún ragaszkodó fejedelemasszonyban még egyszer feléled azon kísérlet, hogy azon országot, melyet a reformátió a protestantismus számára megnyert, ismét a katholicismus karjaiba visszavezesse.[3])

Mindezen, az absolut monarchia és a rendi előjogok közt folyt harczok, melyek ugyanazon időben egész Magyarországban vívattak, felrázták a szász nemzetiséget.

---

[1]) Ugyanott 28. l.

[2]) I. K. Schuller, Aus vergilbten Papieren 25. l. — Der »erkrankter u. nunmehr sterbender Nation.«

[3]) Archiv d. Vereins f. siebenb. Landeskunde 11, III. Heft Actenmässige Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert von G. D. Teutsch.

Azt nem sejti, hogy ezen reformokra II. József alatt teljes megsemmisítésük fog bekövetkezni. A régi jogok elvesztése fölötti fájdalomban felébred a szeretet a mult iránt s az 1790-ben visszaállított alkotmány felébreszti a szász nemzetet alkotmánya történetének tanulmányozására. Iparkodnak saját történetökbe mélyebben behatni, sőt azon törekvés is mutatkozik, azt népszerü előadásban a néppel közelebbről felismertetni, a mint ezt egy e czélból szerkesztett népirat bizonyítja.[1]) Hochmeister már előbb alapított egy politicai folyóiratot, elsőt a szász földön,[2]) mire nem sokára egy irodalmi évnegyedes folyóirat következett.[3]) Hangosan sürgetik a tudományos társulatok megállapítását;[4]) sőt sok a nyilt panasz a miatt, hogy hiányzik az irodalmi élet;[5]) nyomozzák ezen jelenségek okait, nagyobb részvétre buzdítják a közönséget;[6]) szóval, mindenütt nyilatkozik az átalakitási müködés.

Azon eszmék, melyek ezen időszakban Europa mívelt nemzeteit mozgatják, lassankint, némi kerülők után, eljutnak ide is, ezen, a míveltségnek minden központjától távol eső országrészbe. Ezt világosabban az mutatja, ha a régi szász naptárt a XVIII-ik század első feléből összehasonlítjuk azokkal, melyek a későbbi évtizedekben jelentek meg. Miglen a XVIII-ik század második feléig terjedő szász néptárak a babonával rémítenek, időjárási jövendölésekkel foglalkoznak p. o. april havára guta-ütéseket, ájulást, köhögést, lázt, fogfájást és más betegségeket jövendölnek, miglen az 1573-iki naptár egy alkalomszerü érvágási

---

[1]) Die Siebenbürger Sachsen, Eine Volksschrift 1790, Hermannstadt.

[2]) Siebenbürger Zeitung. Erster Jahrgang auf das Jahr 1784. Herausgegeben von Martin Hochmeister.

[3]) Siebenbürgische Quartalschrift 7 Bd.

[4]) Siebenbürgische Quartalschrift Bd IV, 1795: Gedanken über den jetzigen Zustand der Gelehrsamkeit in der sächsischen Nation in Siebenbürgen p. 262.

[5]) Ibid. p. 261.

[6]) Siebenb. Quartalschrift Bd, 1790: Über die Lage und Hindernisse der Schriftstellerei in Siebenbürgen.

táblát« [1]) foglal magában, s jeleket bizonyos napokra, melyeken »jó eret vágni,« vagy »jó hajat nyírni.« Ugyanazon század utolsó évtizedeiben pedig fordulat áll be s a naptárak akkor már a haladást és a türelmi eszméket hirdetik. A naptárak, eddig a babona raktárai, most ez ellen buzgólkodnak, közölnek közhasznú természettudományi fejtegetéseket s iparkodnak a népet minden irányban felvilágosítani. [2])

Ezen átalakításokkal kapcsolatban állanak fontos, a városi életre vonatkozó ujítások. Mutatkozik a törekedés az egészségi viszonyokon javitani. E végett megjelent 1789. egy rendelet, hogy a tetemet nem szabad többé a templomban eltakarítani, [3]) megtiltották azt a veszedelmes szokást is, hogy a halottakat a temetésnél megcsókolják. [4]) Történtek intézkedések a város tisztán tartására és a kiköveztetésre.

De a házi élet is nagy változáson ment át. A nemzeti öltöny még fentartja magát; de paróka, hajpor, arczszépítő, háromszegű kalap és külföldi kabát mindinkább elterjednek, s semmi különös sincs abban, hogy Szebenben a parókakészítők külön czéhe állott fenn. [5])

Ha pedig Szeben városának külseje sok tekintetben még most is a multra emlékeztet, ugy ellenkezőleg társadalmi életében mélyen beható átalakulás ment végbez. N.-Szeben megszünt tisztán szász vagy német város lenni; ma a polgárság tagjai között a szászok vagy németek mellett vannak magyarok és románok is. De még a múlt században a városi tanács a németen kívül minden más nemzettől megtagadta a letelepedési jogot; még a múlt században egy román nőt, egy szásznak özvegyét arra kényszerített, hogy örökölt házát azonnal adja el, [6]) és egy

---

[1]) Neuer, Verbesserter u. Alter Kalender. 1753 geschrieben von Johane Neupert — — »eine dienliche Aderlass-Taffel.«

[2]) Lásd a XVIII-ik század utolsó tizedeiből fennmaradt raktárakat.

[3]) Siebenb. Quartalschrift I, 1790. 71. l.

[4]) Siebenb. Quartalschrift, II, 98. l.

[5]) Hermannstädter Magistratsprotocoll 1751.

[6]) Magistratsprotocoll 1751. E jegyzőkönyv nincs lapszámozva. N. L.

morvától megtagadta a felvételt a polgárok közé azon indokból, mivel ilyen ember csaknem olyan, mint egy cseh, tehát nem német. [1])

De mennyire csodálkoznának a múlt századbeli szebeniek, ha azt kellene tapasztalniok, hogy ma a menyekzői lakomát minden erre vonatkozó szabvány nélkül meg lehet tartani, hogy az embert eltemethetik a nélkül, hogy a temetkezési rend paragraphusaira kellene ügyelni, vagy hogy az ember ruháit megrendelheti és felveheti a nélkül, hogy előbb meg kellene gondolnia, vajjon azok az öltözködési rend szigorú szabványaival összhangzásban állanak-e? A régi szebeniek elbámulnának, hogy többé nem a ruha, nem a költekezés, hanem kivált a szellem és a míveltség határozzák meg a társadalomban az ember rangját és becsületét. Azon kor nemzedéke az életet szűk körbe akarta befoglalni, oly körbe, melyen belül ma a lefolyt idők lelkesedő tisztelője is igen kényelmetlenül érezné magát. Az ő mindent szabályozó érzékük a legaprólékosabb dolgokba is benyúlt, így a nemes tanács nem találta állásán alólinak megvizsgálni, ha vajjon egy felső ruha czéhszerűen van-e kiszabva, [2]) a ház czéhszerűen van-e építve, [3]) általában megfelel-e minden, a czéh által meghatározott szabályoknak.

Míg azonban e különböző menyegzői és öltözködési szabványok, szóval e fényűzési törvények az egyes osztályok életmódját szűk korlátok közé szoritani törekednek, addig ellenkezőleg világosan mutatják, e fényűzési törvények az alsóbb néposztályok feltörekvéseit; ezek ép oly módon akarnak enni, inni, ruházkodni, mint a gazdagok. Ezért azzal vádolják őket, hogy botrányos életet élnek; ezért lehetett hallani azon állítást, hogy az előkelők és az alacsony sorsúak, a gazdagok és a szegények közt minden különbség elenyészett. A gazdagok pedig, nehogy a kevésbé jómóduak mögött maradjanak, szükségesnek tartották a fényűzést mindig magasabbra fokozni, és ezen patriciusok a helyett, hogy magokat tartanák hibásnak, az alsóbb osztályok mértéktelenségét tették felelőssé, azért, hogy saját kiadásaik

[1]) Magistratsprotocoll 1754—55, 6. l. N. L.
[2]) Magistratsprotocoll 1753, 760. l. N. L.
[3]) Magistratsprotocoll 1754, 65. l. N. L.

folytonosan növekednek. [1]) Ők ugyanis azt állították, hogy egyedül ezen módon lehet csak a különbséget fentartani.[2]) A rendi tudattól áthatott patriciusok előtt az képtelennek és észellenesnek látszott, hogy a polgáriak, mint a nemesek, oldalaikon tőrrel járjanak; azt is botrányosnak tartották, hogy az iparosok drága ékszert és gyöngyöket aggattak magokra, hogy aranynyal és ezüsttel hímzett bársony rúhába öltözködtek, vagy hogy épen fényes házi bútort és urasági járműveket használtak. [3])

Míg Megyesen az öltözködési rendszabályzat öt osztályt különböztetett meg; [4]) addig Szebenben az életnek nagyobb fejlettsége mellett a lakosságot 9 osztály szerint rendezték be.[5]) Figyelemre méltó, hogy az első osztály számára, hova a legfelsőbb hivatalnokok tartoztak, rendeletileg semmi sem volt meghatározva, hanem mind önkényükre bízatott.[6]) Egyedül ők, az elsőrendű papokkal egyenlőn, járhattak hat lovas hintóban. [7])

Azonban mi a legfelsőbb hivatalnokokat illeti, minél többet engedtek ezek saját belátásának és értelmiségének, annál kevesebb bizalommal viseltettek a többi osztályok iránt. Azt könnyen lehet felfogni, hogy míg a második rangfokozatnak elég nagy szabadságot engedtek, ennek csak némely, nagyon is fényes anyagok használatát tiltván meg. [8]) De a tilalmak jegyzéke annál inkább megtelik a következő osztályokkal szemben. A törvényhozók nem ismernek könyörületet p. o. a 3-ik osztályú nőkkel szemben, midőn nekik többek közt megtiltják a csillogó főkötőt, a damaszt, és oly alsó szoknyát, mely selyem-virágokkal, paszománynyal, vagy csipkével volt beszegve; [9]) vagy midőn a 4-ik

---

[1]) Archiv f. siebenb. Landeskunde N. F. 7. Bd. III. Heft, 314. l.

[2]) Ibid; 314. l.

[3]) Ibid.

[4]) Archiv f. siebenb. Landeskunde N. F. 7. Bd. III. Heft, 314. l.

[5]) Transilvania 1841. Aus dem Tagebuch eines Journalisten. VII. 94 l.

[6]) Ibid. 94. l.

[7]) Ibid., 94. l. 98. l.

[8]) Kleider und Polizei Ordnung 28. April 1752. N. L. Transsilvania VI. 1845, 416. l.

[9]) Kleider u. Polizei Ordnung 28. April 1752. N. L. Transsilv. VI. 416. l.

osztályó szépnemnek meg nem engedték, hogy a fejkötőt, nyaklánczot és karpereczet gyémánttal ékesítse,[1]) vagy midőn egyhuzamban a művészeknek, mesterlegényeknek és kis gyermekeknek szigorún megtiltották a spanyol nád, a magas sarkú csizma, a fodrozott és beporozott haj, czoff, hajzacskó, ezüstóra, burnótszelencze, rojt és czímer viselését.[2]) Ezen törvényhozók még a házak belsejét is gondviselésük alá vették. Nem mindenkinek volt szabad kirakott vagy finomúl csiszolt szekrényt állítani fel, vagy szobájának falait arczképekkel, arany keretbe foglalt tükrökkel ékesíteni; nem mindenkinek volt megengedve, hogy vendégeit ezüst evőszerekkel és ezüst pohárból vendégelje meg.[3]) Hogy valakiágyait selyem takaróval, ablakait vászon-függönyökkel ékesíthesse, ehez az kivántatott, hogy ő az előkelő társaság tagja legyen, s csak az ilyen magas születésű emberek ülhettek le bőrrel vagy posztóval bevont pamlagra.[4]) De nem lehet állítani, hogy a »kedves polgárság« ezen rendőri intézvényekbe teljesen belenyugodott volna. Mindenekelőtt a szebeni kereskedelmi társaság panaszkodott, kivánta a szigorú határozatok megváltoztatását,[5]) s a VII. osztálybeli polgároknak egy része kérelmezte, hogy magasabb rangfokozatba tétessék át.[6]) Erre a városi tanács az egyházhoz folyamodott, hogy parancsainak ez által nagyobb nyomatékot adjon. Elhatározta ugyanis, hogy a papok a szószékről fogják hirdetni, hogy az uj öltözködési rendelet legközelebb a szomszéd helységekben nyilvánossá tétessék.[7]) »Végre pedig« — így végzi a városi tanács rendeletét — »általában a kedves polgárság nyomatékosan intetik: őrizkedjék 12 frtnyi büntetés terhe mellett minden, az ujonnan behozott ruha és rendőri szabályzatokra vonatkozó sértő okoskodástól és ítéletmondástól.«[8])

De nemcsak a világiak, hanem a papság is ily parancsok

---

[1]) Ibid. Transsilvania VI. 416. l.
[2]) Transsilvania VI, 1845. 431. l.; Transsilvania 1841, 98. l.
[3]) Transsilvania 1841, 98. l., Transsilvania 1845, 431. l.
[4]) Ibid.
[5]) Magistratsprotocoll 1753, 605. l.
[6]) Ibid.
[7]) Magistratsprotocoll 1751—53, 298. l.
[8]) Polizei-Ordnung 28. April 1752.

súlya alatt állott. Amint a városi tanács a világiak ruházatát szabályozta, úgy itt a zsinat volt az a hatalom, mely rendeletileg kiszabta a ruhát a papok, lelkészek, tanitók és a tanulók számára. [1]) Ezen rendnek megtiltottak minden haszontalan divatot, általában mindazt, mi nagyon szembeszökő volt s mi a külső pompa felé vonzó hajlamot mutatott. És a zsinat nemcsak a lelkészekre vonatkoztatta rendeleteit, hanem a rendeletnek azok nejei és gyermekei is alá voltak vetve. De ezen nők, minden tilalom ellenére is, mint a világi asszonyok, mindenféle czifrasággal ékesítették fel magokat. A nagy visszaélés miatt intést kaptak, hogy óvakodjanak az idegenszerű öltözéktől és sem otthon sem nyilvánosan ne jelenjenek meg vágott hajjal és festett arczczal. [2])

A tanács és az egyházi gyülekezet (synodus) ily módon mintegy a gondviselés szerepét játszották; gondoskodtak a hajék, a kalap alakja, a kabát szabása, a lábbeli és a ház berendezése felől; de mint már említtetett, kegyetlen paragraphusaik szoros körébe belevonták az életnek azon fontos időpontjait is, midőn az ember legelőször lép az életbe, midőn az oltárhoz járul, midőn a végső nyugalomra kísérik.

Még sokkal inkább, mint a keresztelések, a lakodalmak voltak azok, melyek a szász előljáróság figyelmét igénybe vették. Lakodalmakat a legelőkelőbb hivatalnokokon s a legmagasabb rangú papokon kívül, senki más, saját kénye kedve szerint nem ünnepelhetett. [3]) Sőt az ilyen ünnepélyt a polgármesteri irodában be kellett jelenteni; ugyanitt kiadtak egy czédulát, melyen a ranghoz képest engedélyezett vendégek és ételek száma pontosan elő volt írva. [4]) Külön kirendelt kémlelők, ugynevezett lakodalmi visitátorok, háborgatták azoknak vígságát, kik ilyen napokon jó kedvüknek szabad folyást engedtek. A lakodalmi

---

[1]) Transsilvania 1862: Die neue wider Kleider u. Mähler-Excesse gerichtete Synodal-Verordnung vom Jahre 1752.

[2]) Transsilvania 1862, die neue wider Kleider- und Mähler-Excesse stb. 1752. 27. §.

[3]) Ugyanott. XI. §.

[4]) Hochzeit- und Kleiderordnung vom 31. März 1760. N. L. Lásd: Materialien zur Siebenbürgischen Rechtsgeschichte von Schuler von Libloy. 150. l. — Hochzeitsordnung 1755. XIII. §.

szabályzatok feljogosították a kémlelőket ezen eljárásra.[1]) Tudniillik időről időre a szász hatóságok a lakodalmaknál való túlságos költekezések ellen szigorú határozatokat hoztak. Jellemző, hogy a nagy-szebeni egyházi káptalan 1732. évben kijelentette, hogy sehol sem mutatkozott az eljegyzések és lakodalmak alkalmával a pazarlásnak oly elfajúlt foka, mint a t. szász nemzet egyházi és világi rendjénél.[2]) Mindenesetre túlzásnak kell ezt neveznünk, kivált ha a szászoknak lakodalmi ünnepélyességeit a magyarokéival összehasonlítjuk. Hiszen Zsigmond király idejében egy magyar mágnás, saját fiának lakodalmát, egy egész éven át ünnepelte.[3]) S milyen pompával ünnepeltetett Thurzó Imre esküvője 1618. évben![4])

Mindazonáltal egy szász lakodalom elég sokáig tartott, hogy a pazarlással és pompával telt víg ünnepélyeknek helyet adjon. Már az előkészületek néhány napot vettek igénybe; s maga az ünnepély, két, három, néha négy napig tartott.[5]) Semmit sem használt, hogy 1685.[6]) évben, s később 1700[7])-ban, egyetlen egy napra akarták szorítani. Az előljáróság maga kénytelen volt, 1755-ben törvényesen két napot engedélyezni a mulatságokra.[8]) Az első napon az ifjuság, tetszés szerint meghívható volt a tánczhoz.[9]) De a másik napról minden idegen ki volt

---

[1]) Hermannstädter Magistratsprotocoll 1751—53, 294 l. N. L. Lásd egyuttal az 1755. és 1760. évi lakodalmi szabályzatokat.

[2]) A nagy-szebeni káptalan jegyzőkönyve 1727—42., 132. l.: Unmassgeblicher vorschlag, wie unter dem Venerando Clero eine Löbl. Hochzeit Ordnung mögte eingerichtet werden (1733.) Káptalani levéltár.

[3]) Fessler, Geschichte von Ungarn.

[4]) Schönherr Ferencz: A fényüzésről. Tudom. Gyüjtemény 1835. V. füz. 78. l.

[5]) G. D. Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 2. kiadás, II. k. 405. l.

[6]) Ugyanott, 405. l.

[7]) Hochzeitsordnung 1700. XX. §. Az eredetije Nagy-Szebenben Reissenberger Lajos tanár úr birtokában van; kinyomatott: Transsilvania. 1846. 102. sz.

[8]) Neuer gemeinnütziger Kalender 1832. Hochzeitordnung 1755. V. §.

[9]) Ugyanott.

zárva; csupán a legközelebbi rokonoknak szabadott egybegyülniök, hogy az első nap vendégségének maradékait elköltsék.

Pusztán abból, hogy az érzelmek kifejezése a megállapított szabályoknak alá volt rendelve, következhetett az, hogy még a XVIII. században egy lakodalmi rendszabály előírta: hogyan kelljen a vőlegénynek a menyasszonyt megkérnie?[1]) Az előljáró hatóság megparancsolta, hogy a fiatal ember, ha már bizonyos arról, hogy elnyerte választottjának szívét, két becsületes férfiút, mint ugynevezett »kérőket,« a leány szülei házához küldjön, hogy ezt az ő nevében megkérjék.[2]) Hogyha különben szokásos volt az eljegyzés napját, vagyis a »menyasszonyért való áldomást« megünnepelni, ugyanezt egy XVIII. századbeli határozat örökre megszüntette.[3]) Minden ünnepélyesség nélkül kellett a kérőknek, a vőlegény részéről a menyasszonynak a jegygyűrűt átadniok, s megint az utóbbi részéről is, beleegyezése jeléül, a vőlegénynek egy ilyent visszahozniok.[4])

A felsőbb helyről megkezdett újításokkal szemben, a szokás ellenkező irányban hatott, s ennélfogva azontúl is, midőn a kérők a boldogító igent meghozták, a szerető szív vidám hangulatának kifejezésére, lakomát kellett ülni. Sőt Brassóban, hol a szász gourmanderiának felsőbb iskoláját találjuk, a menyasszonyi áldomás ünnepélyének, a templomban történt második kihírdetés után, az ugynevezett beleegyezési lakomával meg kellett erősíttetnie s mintegy megpecséltetnie.[5])

Egyszersmind szokás volt azon időben, hogy a legközelebbi nőrokonok egybegyültek, s vidám tréfák között virágkoszorúkat kötöttek a lakodalmi vendégek számára.[6]) Ezen szép szokás korlátoltatott.[7]) Sőt alig van csak egy szokás is, mely ellen a felsőbb-

[1]) Lakodalmi rendszabály az 1700. évről.

[2]) U. o. III. §.

[3]) U. o. IV. §.

[4]) Lakodalmi rendszabály az 1700. évről III. §.

[5]) Die Bewohner Siebenbürgens, dargestellt von Joseph Leonhard als Laubenprediger im Jahre 1816. Kézirat, b. Bruckenthalféle könyvtár tulajdona.

[6]) Die Bewohner Siebenbürgens von Leonhard; a kézirat nincs lapszámozva.

[7]) 1700-iki lakodalmi rendszabály, XV. §.

ség tilalmat nem alkalmazott volna. Igy a többi között a főzőestének (Köchabend), a konyhai felszerelésnek (Kuchelbestellung), a német »polter«-esténck is meg kellett szünnie.[1]) Tudniillik a lakodalmas konyha felszerelésének ürügye alatt a mátkapár és ennek rokonai összejöttek, s ugyanekkor nem feledkeztek meg arról, hogy vidáman lakmározzanak. Bár senkinek sem szabadott többé merészelnie, hogy régi szokás szerint, az esküvői lakomáról valamit elküldjön.[2]) De ezen tilalom nem tartatott meg. Beszterczei b. Löwenthal, Nagy-Szebenbe barátjának Bedeusnak, lakodalmáról sültet, kalácsot, kétszersültet, czukorsüteményeket küldött, nehogy ez azt mondhassa, hogy semmit sem küldött neki az ő nászlakomájáról.[3]) De nemcsak a menyasszonyi áldomás, a koszorukötés, a bolond-est és az ételek szétküldése ellen buzogtak, hanem egyszersmind a mátkapárnak a lakadalom első napján szokásos megajándékozása ellen is. Ugyanerre a második napt tűzetett ki.[4]) Sőt a »szónok«, kinek a szász lakodalmaknál bizonyos víg szerepe volt, sem kíméltetett meg. Ugyanez, ki különben a lakodalmas vendégeket fogadta, azok számára rang és állás szerint kimutatta a helyeket, a mátkapár nevében a jó kivánatokat átvette, az ajándékok asztalánál mint tanú működött, a lakománál gyakran durva élczekkel vegyített felköszöntéseket mondott, szóval, ki saját személyében, egy szász lakodalmi marsallnak minden lényeges tisztét egyesité, egy idevonatkozó rendelet által küszöböltessék ki.

De bár lehetséges volt, például a menyasszonyi áldomás és a bolond-est, vagy más effélék ellen, valóságos rendeleti hadjáratra vállalkozni, magát a lakadalmi ünnepélyt megszüntetni természetesen nem lehetett. Hanem ez sem maradt megkímélve a korlátozásoktól. Miként megjegyeztetett, mindenki, a ki házában lakodalmat ült, kapott egy czédulát, mely az engedélyezett

[1]) 1700 és 1755-iki lakodalmi rendszabály. Lásd egyszersmind a brassói 1772-iki lakodalmi szabályzatot a hozzácsatolt megjegyzésekkel: Blätter für Geist, Gemüth etc. 1845, 262. l.

[2]) 1700. és 1755-iki szabályzat.

[3]) B. Löwenthal, Bedeus Józsefhez. Beszterczc 1779. szept. 19. Scharbergi Bedeus tulajdona.

[4]) Lakodalmi szabályzat 1700. évről. X. §.

vendégek és ételek számát előirta. Valamely előkelő lakadalomnál, az engedélyezett vendégek maximuma összesen 10 párig terjedt. Mindazonáltal erre nézve a nagy-szebeni hatóság maga megmutatta az utat, hogy lehessen ezt kijátszani, midőn p. o. 1743. évben, Bauszner aljegyzőnek, 20 arany lefizetéséért megengedte, hogy vendégeket tetszése szerint hívhasson meg.[2])

Persze mások utakat és módokat is találták arra, hogy nemcsak a vendégek számában, hanem az ételek tekintetében is, a törvény ne zavarja az illetőket. Minden bizonynyal az ebbeli határozatok gyakori kijátszása vezetett oda, hogy a XVIII. század második felében tett intézkedések enyhébbekké lettek. Ehhez képest, a század elején, 1700 körül előforduló lakodalmas ebéd sokkal egyszerűbb, mint később a század közepén. Savanyú káposzta és marhahús, egy tál sült, egy vagy két más főtt étel, tejes riskása, egy kis confect, kenyér és sajt, mindössze enynyi volt, a mi 1700-ban az asztalra hozathatott.[3]) S milyen fényűzés uralkodik ez ellenében, például 1755-ben. Ez utóbbi időben az első osztálynak 10 étel, a másodiknak 8, s a harmadiknak 6 engedélyeztetik. Ezek között voltak, legalább a két első osztálynál, torták, pástétomok, csemegéhez czukros mandula, mazsolaszőlő, czukros kenyér, s mindenféle gyümölcs.[4]) Roszabbul jártak, kik a polgár-osztályba tartoztak. Ezek számára csemege gyanánt, csak honi tészták voltak engedélyezve, például fonott kalács, mindennemű »hankling,« s legföljebb farsangi fánk.[5]) Ellenben a lelkészekre nézve, a kétszersült és piskóta kivételével, minden más czukorsütemény meg volt tiltva.[6]) S egyszersmind ezeknek a bor tulságos élvezete is meg volt tiltva, s még azon sajátszerű intés is nekik szólt, hogy a részegségtől büntetések terhe mellett óvakodjanak.[7])

---

[1]) Lakodalmi szabályzat 1700. évről XIII. §. Továbbá brassói lakodalmi szabályzat 1772. megjegyzésekkel.

[2]) Transsilvania, 1855. 68. l.

[3]) Lakodalmi rend 1700-ról XVII. §.

[4]) 1755. lakodalmi szabályzat III. §.

[5]) 1755. lakodalmi szabályzat III. §.

[6]) Ugyanott IV. §.

[7]) Synodal-Verordnung 1752. Transsilvania 1752. 50. §.

Egyáltalában az előkelőbb rangosztálybeliek előnyökben részesültek. Így például csupán a magasabb osztályoknak volt azon joguk, hogy a templom előtti tért szőnyegekkel kirakhassák,[1]) s csakis ők használhatták a teljes zenét.[2]) De minden lakodalmi ünnepelynél, rangkülönbség nélkül, a zenének pontban éjjeli 12 órakor félben kellett játékát hagynia.[3]) Milyen eltérés látható itt is a korábbi időkkel szemben! Mig 1700 körül a zenészeknek a takorodó első hangjainál, esti 8 órakor, el kellett hallgatniok,[4]) már 1732-ben a mulatság ideje 11 óráig terjedt,[5]) sőt 1755-ben törvényesen éjfélig kiterjesztetik. A hatóságok bizonyosan belátták, hogy mindig nehezebbé válik a vigalmakra való hajlamot akadályozni. Valljon az 1760. évi lakodalmi rendszabály ezen belátásnak kifejezése-e? Még ezen rendelet is megrótta a pazarlást, a pompát s az uralkodó tulzásokat; ez is eltiltotta a megint szokásba jött menyasszonyi áldomás és tractamentumok visszaéléseit;[6]) de teljesen hiányzott itt az, minek egy ily rendelet jellegét meghatároznia kell, tudniillik a behatóbb részletezés. Megelégedtek egy egyszerű tilalommal, s egy a korábbi időkből származott hasonló parancsolatra hivatkoztak. S még egyszerűbben cselekedtek 1766-ban,[7]) midőn az egész lakodalmi dolgot egy rövid jegyzettel intézték el.

Hogyha egyrészt azon öröm, melylyel a gyermeket belépésekor az életbe fogadták, a hatóság ellenőrködése alá helyeztetett, másrészt a törvény őrködött a gyász módja fölött is, melyet az elhunyt irányában tanusítottak.

---

[1]) Lakodalmi szabályzat 1755, XII. §.

[2]) Ugyanott X. §.

[3]) Ugyanott X. §.

[4]) Lakodalmi szabályzat 1700, XIX. §.

[5]) Lakodalmi rend a papság számára 1732. Káptalani jegyzőkönyv 1727—42, 136. l, — — »Dass die Freude nicht über 10 Uhr in die Nacht, oder auf Höchste Eylffe daure.« Található a nagy-szebeni káptalan levéltárában.

[6]) Lakodalmi és ruházati rendelet 1760. I. §,

[7]) Neuer gemeinnützigen Kalender 1831: Kleiderordnung 1766. Itt ez áll: N. B. Wegen der Hochzeit und andere Zunfft- und Nachbahrschafftlichen Mahlzeiten, ist die Anfrage und Antwort Mittwoch und Sonnabendt bey der Commission zu thun, und zu erhalten.

Már a XVII. században, egy úgynevezett temetési árszabályzat (»Begräbnisz-Limitation«) megállapította a temetkezések rendjét. [1]) Ugyanez egyszerű és általános tartalmu volt. Bár ismerte az általános és különleges, (»General- und Specialleichen«) vagyis az előkelő s kevésbé előkelő temetések közötti felosztást, de még távol állott a következő század kicsinyesen finom megkülömböztetésétől. Csupán egyszer fordúl elő a közelebbi meghatározás, hogy valamely előkelőbb hivatalnok özvegyének elhunytával, ennek temetésénél, háza előtt szabad énekelni, ha néhai férjének nevét hiven megtartotta. [2]) Behatóbb részletést mutat fel erre nézve a XVIII. század. De épen a temetéseket illetőleg, hiányzik az anyag arra nézve, hogy a XVII. század megkülönböztetésének egyszerűségétől a XVIII. századnak változatosabb s finomabb megkülönböztetéséhez az átmenetet pontosan követhessük. Mint egy ugrásra, rögtön a megállapított részletes határozatokkal állunk szemközt, melyekből a kor szelleme szerint nagyon valószinű, ha nem is egészen bizonyos, hogy a mindennapi élet gyakorlatában alkalmaztattak. Tudniillik ezen rendeletek, az irásról és a papirról itélve, a XVIII. század második feléből erednek. Czimök: »Igénytelen gondolatok egy temetési rend létesitésére.« [3]) Mig a XVII. század csupán generális és specialis temetéseket ismert, már a XVIII. században, a gazdagabban kifejlődött szász rendi öntudat négy fokozatú t. i. »generalissimi, general, process, és special« temetéseket fogadott el. [4]) A XVIII. században a szászok féltékenyen őrködtek a fölött, hogy senkinek, méghalottnak se jusson nagyobb tisztelet, mint a milyent rangbeli állása igazol. A legelőkelőbb temetkezési módra csupán a legmagasabb osztályok tarthattak igényt. Koporsóikat az egész tanulói testület kisérte, ugyanez énekelte az akkori szokás szerint a halotti éneket. Csupán a magasabb ranguaknak volt megengedve, hogy

---

[1]) Temetési árszabályzat, 1685. Transsilvania 1856, 83. l.

[2]) Ugyanott, 83. l.

[3]) Ohnmassgebliche Gedanken, Einer zu errichtenden Leichen-Ordnung. A nagy-szebeni káptalan levéltárában 475. sz; a. szerző és kelet hiányzik.

[4]) Ohnmassgebliche Gedanken Einer stb, a nagy-szebeni káptalan levéltárában 475. sz, a. 9. §.

szokatlan nagyságu halotti jelentéseket nyomassanak, melyek a gymnasiumi tanárok költeményeivel voltak megrakva. [1]) Hasonlóképen pontosan elő volt írva, kinek lehessen arra joga, hogy a koporsóra czímert szögeztessen; s kinek lehessen joga, hogy bársony vagy damaszt szemfödelet használjon;[2]) s épen ily pontosan meg volt határozva, melyik osztályt illethesse a temetéseknél a gyászzene, hány czéhnek és szomszédságnak szabad a kíséretet képezni, sőt még az is, hogy milyen messzire szabad, a halottnak rangjához képest, a koporsót követni. [3]) Egyszersmind azon kérdés is vita tárgyát képezte, hogy meddig szabad a harangoknak a temetésnél hangzani? De a fenn hivatkozott temetkezési rendszabály munkatársainak egyikénél különös visszatetszést gerjesztett, a jajgató asszonyok nevetséges és megbotránkoztató szokása. [4]) Ugyanez azt kivánta, hogy a gyengébb nem, józan és keresztényies felvilágositások által, arra oktattassék, hogy a durva és túlzó jajveszéklést hagyja abban, mert ez legfölebb csak a pogányhoz illik, de nem a jövő életben hivő keresztényhez. [5])

A temetkezési rendre vonatkozó összes határozatok azon benyomást teszik, hogy a gyászünnepélyek amaz időkben nagy pompa között mentek végbe. Elég élénken e mellett szól azon tilalom, hogy a koporsóba ékszereket, tűket, gyürűket s egyáltalában értékes tárgyakat elhelyezni nem szabad. [6]) De valamely temetés tökéletlen volt a halotti tor nélkül; ugyancz egy valódi temetésnek méltó befejezéseül soha sem hiányozhatott. Hasztalanul tiltották el a gyászkenyeret; hasztalanul korlátolták, hogy a csupán a legközelebbi hozzátartozók számára, mérsékelt lakmározás tartassék; [7]) még a XIX. században is, a temetéseknél előforduló kárhozatos torok ellen buzogtak.

WERTHEIMER EDE.

---

[1]) Ohnmassgebliche Gedanken stb. 8. §.
[2]) Ugyanott.
[3]) Ohnmassgebliche Gedanken 10—15. §.
[4]) Ugyanott, observationes alatt.
[5]) Ugyanott.
[6]) Ohnmassgebliche Gedanken 4. §.
[7]) Ugyanott 15. §.

KÜLÖNFÉLÉK.

A »SZÉKELY« NEMZETI NÉVRŐL.

A székely nemzet nevét Kézai Simon krónikájában *Zacul*, a bécsi képes és a pozsonyi krónikában *Zecul*, Thuróczynál *Sekel*, a váradi regestrumban *Scecul* (centuria *Sceculzaz* és villa *Scecul*), Béla király névtelen jegyzőjénél, a budai krónikában s okleveleinkben a XIII-dik század elejétől fogva, *Siculus* alakban találjuk. Ezen utóbbi alakot látjuk használva, mint az eredeti székely név latin fordítását, mind a hivatalos latin iratokban mind latinúl iró tudósaink munkáiban. Hogy a *Siculus* név csak a tudósok által volt használatba véve s nem a soha sem létezett *szíkől* vagy *szíköly* kiejtés után alakult, arról meg vagyok győződve; ellenben bizonyosnak tartom, hogy a föntebb elősorolt többi változékok az életben használatban volt *szakol, széköl, székel,* vagy lágyítva *szakoly, széköly, székely* kiejtéseknek felelnek meg. A magas és mély hangú *szakoly* és *székely* éppen úgy viszonylik egymáshoz, mint *magyar* és *megyer, család* és *cseléd, kavar* és *kever* stb. szavaink.

A székely név eredetének s jelentésének kimagyarázását többen többféleképpen kisértették meg, nézetem szerint mind szerencsétlenül. Bonfini, Werbőczy, Werancsics és Sigler, kik a székelyek scytha eredetét hirdetik, a székelyek latin *Siculus* nevét a *Scytha,* illetőleg *Scythulus*, névvel hozzák összeköttetésbe, melyből Werbőczy szerint a latin *Siculus* elnevezés némi megromlással alakult volna. Engel, ki a székelyeket az Etelközből a bolgárok és besenyők által kivert s akkor Erdély keleti hegyei közé menekült magyarok maradékainak tartja, a *székely* nevet igazán gyermekes és tarthatatlan szójátékkal *szökely*-re ferdíti, s azt állítja, hogy ezen általa gyártott *szökely* szó, mely nyelvünk törvényei szerint soha nem képződhetett, *szökevényt* (fugitivust) jelentene. Benkő József, ki az Attila korabeli húnok székét vagy táborhelyét a székelyek mai hazájába helyezi, a honnan indultak volna hadjárataikra s hol mint védett helyen tartották volna biz-

tosságban nejeiket, gyermekeiket, véneiket s vagyonaikat, így okoskodik: »haec propterea regio vocabatur iis *szék hely*, id est *sedis locus*, sive *sedes habitationis, permansionis, statio:* quia lingva vernacula *szék* sedem, *hely* autem locum valeat.« Szerinte tehát *székhely*nek a húnok a mai székelyföldet hívták, s annak lakóját *székhelyi*nek nevezték, melyből később a *h* és *i* elhagyásával a *székely* is ebből a helyesebb *Székelius* helyett a latin *Siculus* név alakult. Timon Sámuel, ki a székely névnek a *szék-hely*ből való származtatását, mint némely tanúltabb székelyek véleményét fölemlíti, de nem tartja elfogadhatónak, azt állítja, hogy a *székely* elnevezés régi szó, mely *őrt* jelent. Szerinte ugyanis »Magyarország némely urodalmaiban, mint a regécziben, a hegyek és erdők őreit mai napig is (1754-ig) székelyeknek nevezik.« Timon nézetét fogadták el mind azok, kik az erdélyi székelységet valamelyik magyar király által telepitett határőrök maradékainak tartják, mint Pray és Fejér György, ki szerint a *székely* név nem nemzeti, hanem foglalkozási név, mely megfelel az *örök* nevének; ezen véleményt hírdeti a nagy tekintélyű nyelvész Hunfalvy Pál, is, ki a Timon egyszerűen oda vetett értelmezését nyelvészetileg is igazolni törekszik.

Hunfalvy Pál a székelyeknek Magyarországból történt telepítésére nézve bizonyságul hozza föl a székely nevet is. »Ezt bizonyítja a *székely (szék-elv)* név is, mely azt teszi: *széken túli*, vagy *szék megetti*, mint az *erdely (erdö-elv)* szónak jelentése is: *erdön túli, erdö megetti.* A kifejezés *székely* valóban a német *mark* (mark-graf) szónak felel, mit bánságnak neveztünk (a 162. lapon), nem mervén a magyarosabb és helyesebb *székely*-t alkalmazni. Merte ám a régi nyelvszokás, midőn a szónak értelme még világos vala; mert székelyek az ország nyugoti határain is valának Sopron-, Pozsony-, Nyitra-vármegyékben. Jelesen Sopronyban a Vág helységbeli *székelyek* (Siculi de Wagh) tűnnek elő, Árpás mellett, mely fészke vala a besenyőknek; a nagyszombati apáczák földje egy nagy erdőig ért a *székelyek* felé stb., pedig a nyugoti székelyek valóság szerint besenyők valának. A *székely* nem jelent hát külön népfajt, hanem *határőrzőt*, ki bármilyen eredetű is lehetett.« [1])

Nem ereszkedem e helyen a magyarországi székely telepek mivoltának vitatásába, — mit külön értekezésben szándékozom fölvilágosítni, — hanem szoritkozom a fölállított nyelvészeti tétel bírálatára, mely szerint a *székely* szó a *szék* és *elv* szavak összetételéből alakult, *székelv* pedig megfelel a német *mark*-nak,

[1]) *Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. 301, 302. l.*

bánság-nak (és így bizonyos határszéli területet jelentene), a *székelv*-ből alakult *székely* név pedig annyit tesz, mint *határőrző*.

Én ezt a szószármaztatást és értelmezést azzal, a mit Hunfalvy mondott, bebizonyítottnak nem látom, sőt éppen nyelvészeti uton kimutathatónak hiszem, hogy a *székely* név a *szék* és *elv* vagy *elve* szavak összetételéből nem alakult, s ha létezett volna is *székelv, székelve* összetett szavunk, annak *határőr* jelentése igazolhatatlan és így elfogadhatatlan volna.

Vizsgáljuk meg a régi *elve* (túl) viszonyzóval való összetétellel alakított helyneveinket. Én ilyet csak hármat ismerek: 1. *Erdöelve, Erdöelü, Erdöel,* melyből lett az *Erd'el* vagy *Erd'él* = *Erdely* vagy *Erdély* név. 2. *Havaselve, Havaselü, Havasel* = *Havaselföld* (az ujabb korban hibásan *Havasalföld.*) 3. *Hidelve* (ultra pontem), Kolozsvárnak a belvárosból tekintve a Szamos hidján túl fekvő külvárosa. Negyedik volna a Hunfalvy által fölvett *Székelve* vagy *Székelv* helynév, melyből a *székelvi* s ebből a *székely* vagy *széköly* melléknév képződött volna.

Hogy a *székely* név *széköly* szójárási változéka a régi korban élt, azt a régi forrásokban találtató *Zekul, Zecul, Scecul* leirás után kétségbevonni nem lehet; hogy a *székely* nevet maga a székely nép egy része maig is *széköly*-nek vagy *székö*-nek ejti, azt, mint alább látni fogjuk, Hunfalvy is elismeri, miután e kiejtést a székelyföld egy részén éppen ugy hallhatta, mint magam is akárhányszor hallottam. E kiejtésből pedig bizonyos, hogy a *székely* névben lévő *e*, mely szójárásilag *ö*-re változik, nem lehet más, mint közép e *(ë)*. Ugy de az *elve* (túl) viszonyzó *el* gyökében, (melyből képződött *elö, elöl, elött*), közép *e*-t nem találunk, hanem mély *e*-t, mely *ö*-vé nem változhatik. Nincs magyar szójárás, mely az *elött, elő, elébe, elve* stb. szavakat ölött, ölő, ölébe *ölre* stb. alakban ejtené. A valóban az *elve* viszonyszó összetételével képzett három helynévben és azok származékaiban a mély *e*-nek *ö*-re változása nem tapasztalható; az *Erdöelve*-ből lett *Erdely, Erdély,* s ebből *erdelyi* vagy *erdélyi,* de nincs és nem volt, mert nem lehetett, *Erdöly, erdölyi* kiejtés. *Havaselvé*ből lett *Havaselföld, havaselföldi* vagy *havaseli* vajda, de nincs *Havasölve, Havasölföld, havasöli.* A *Hidelve,* helynévből képződött a *hidelvi* melléknév, de nincs és nem lehet *Hidölve, hidölvi, hidöli* vagy *hidöly.* Miután pedig a *székely* név *széköly* és *szék*ö változéka élt és ma is él, bizonyos, hogy e névben közép *e* (ë) van, mely szójárásilag *ö*-vé változott és változik; s miután az *elve* szóban nem közép *ë*, hanem mély *e* van, mely, mint kimutattam, *ö*-re nem változhatik: kétségtelen, hogy a *székely,* szójárásilag *széköly,* név a *Szék* és *elv* vagy *elve* szavak összetételéből, a képzelt *Székelvé*ből nem származhatott.

Ha *Székelv, Székelve* helynév, mint Hunfalvy fölveszi, valaha létezett volna, vajon gondolható-é, hogy míg *Erdöelve, Havaselve, Havaselföld,* krónikáinkban, iróinknál s oklevelekben századokon keresztül olvasható, míg a *Hidelve* név ősi alakjában maig is él, csak a *Székelve, Székelül, székelvi* szó veszett volna ki nyelvünkből annyira, hogy annak sem a régi iróknál, sem a népnél semmi nyomát fölfedezni ne lehessen. Hiszen lehetetlen kétségbevonni, hogy iróinknak s magának a népnek a *székely* (Hunfalvy szerint eredetileg *székelv*) szót sokkal többször kellett emlegetni és használni, mint *Havaselvét, Havaselföldet, havaseli* vajdát, mely szavak régies alakja még XVII. századi levelekben is olvasható. S gondolhatjuk-é, hogy ha a *Hidelve* külváros nevét a kolozsvári nép e név keletkeztétől maig föntartotta, a *Székelvét* a mintegy fél milliónyi székelység s az összes magyarság végkép elfelejtette volna? Pedig hogy a *Székelül, Székelve* név sem iróinknál sem a népnél nem maradt fön, azt maga Hunfalvy is határozottan vallja, ezt irván a Nagy János által e szót illetőleg tett ellenvetésekre írt czáfolatában: »*Székelüt, Székelvét* nem találtam ugyan még: azonban *Erdeueleu, Erde-elv, Erde-el* hasonlatosságára feltehető, a miből *Székely* és *Szék*ő' lett«[1]). Hogy Hunfalvy s bárki *Székelüt, Székelvét* nem talált, nagyon természetesnek találom, mert a mi nem létezett és nem létezik, azt senki föl nem találhatja. Hunfalvyt azonban ez a nem találás, mely nagyon is óvatosságra inthette volna, legkevesebbé sem tartóztatta attól, hogy szószármaztatásának helyességén éppen nem kételkedve, azt mint kétségbevonhatatlan igazságot hírdesse. Hiszen szerinte az *Erdő elő* stb. hasonlatosságára *feltehető,* hogy a *Székelve* elnevezés létezett, a miből *Székely* és *Szék*ő' lett. Vajon azt, a minek megtörténte *föltehető,* jogosítva van-é bármily nagy tudományos tekintély is megtörtént ténynek állítni s történelmi igazság gyanánt hírdetni? Hiszen ha ez a történetirónak szabad volna, nagyon könnyü lenne bármely ujoncz írónak, ki Hunfalvy éles elméjével s roppant tudományos készültségével éppen nem rendelkezhetik, szem nem látta, fül nem hallotta történelmi tényeket kigondolni, kiokoskodni s valóság gyanánt hirdetni. Akkor ugyan a történetírónak nem tudom miért volna szüksége a források kutatására, az adatok tanulására, bírálására.

Lehetetlennek tartom, hogy Hunfalvy Pál, kit mint az igazságot komolyan kereső s a meggyőződésre kétségbevonhatatlan bizonyítékokat követelő tudóst őszintén tisztelek, maga is ne érezze, hogy ha komolyan gondolkodó embert említett szószár-

[1]) *Hunfalvy Pál, A székelyek. Felelet a székelyek scytha-hún eredetűségére. Budapest 1880. 32. l.*

maztatása igazságáról meg akar győzni, arra nem elég a föltehetőség megemlítése, nem elég bármily elmés okoskodás, hanem hiteles bizonyító adatok s megdönthetetlen érvek szükségesek; mert igaza van Pauler Gyulának, midőn ezt mondja: »egy bizonyos adat többet ér, mint száz bármily éles elméjü combinatio.« S bizonyosnak hiszem, hogy Hunfalvy Pál tőlem, ki a székely név általa kigondolt eredetének igazságáról meg nem győződhettem, azt nem kívánhatja, hogy e pontra nézve előtte mint nyelvészi tekintély előtt meghajoljak, kétségeimet, ellenvetéseimet elhallgassam, s arra, mit bizonyítatlanúl mondott, mint mester szavára esküdjem; sőt komolyságától, igazságszeretetétől nem várhatok egyebet, mint azt, hogy vagy megczáfolja ellenérveimet, vagy ha azok igazságáról meggyőződik, nem fog tovább ragaszkodni kimondott, de tarthatatlannak ismert állításához. Én részemről a legnagyobb készséggel kinyilatkoztatom, hogy ha Hunfalvy Pálnak sikerülend a székely név általa kigondolt származását és jelentését adatokkal s érvekkel igazolni, én leszek a legelső, a ki ellenérveim megczáfoltatását azonnal elismerem, és az általa kivivott tételt igaznak hirdetem.

A kérdés mostani állásában azonban, — ezt Hunfalvy Pál is méltányosan megengedheti, — meggyőződésem ellenére ezt tennem lehetetlen. Hogyan ismerhessem én el a *székelv=székely* névszármaztatás alaposságát, midőn ez összetett szóban az egyik s éppen a fő alkotó elem, a *szék* szó, értelmét maga e szóösszetétel alkotója: Hunfalvy sem ismeri, vagy legalább is homályosnak mondja. »Én az *elü, elv* szót sehol sem magyaráztam *ör* szóval — mondja Hunfalvy Nagy János ellenvetésére tett czáfolatában, — mert azt nem jelenti; de a *székelv*-et vagy *székelü*-t magyaráztam a »marchia« szóval. Ebben homályos a *szék,* t. i. annyiban, hogy az úgynevezett *magyarok földjét* kellene rajta érteni.« [1]) Megvallom, hogy ha Hunfalvy előtt homályos, előttem még homályosabb, sőt teljesen hihetetlen, hogy a *székelv*-en, azaz a székentúli földön, éppen a magyarok (talán az erdélyi magyarok?) földjén túl eső földet lehessen és kelljen érteni: mert én soha nem hallottam, soha sem oklevelekben, sem iróknál nem olvastam, hogy *szék* egy jelentésü volna akár általában a magyarok, akár csak az erdélyi magyarok földével, s azt sem hiszem, hogy a magyarok azokat a földeket, melyek az általok lakott területeken túl feküdtek, például Árvát, Liptót, Szepest, Thuróczot stb. valaha *székelv*-nek nevezték, s még kevesbbé hihetem, hogy az ily székelvi földek lakóit *székelyek*-nek hivták s az ily földek lakói *határörök* voltak volna.

A *szék* szó értelmének homályosságán azonban Hunfalvy okoskodása fön nem akad. »Egyébiránt — így folytatja ellenve-

tését — sok egyéb is még homályos. Miért nevezték p. o. a székely jóbágyokat »*földön lakók*«-nak? hol laktak hát a főnépek, a lófők és a gyalogok vagy darabantok? Miért nevezték a megyék vagy a magyarok földjét *lakság*-nak? Nem tudom.« Az első kérdésre, a székelyek közt földesúri hatalom alatt álló jobbágyok »földön lakó« elnevezésére nézve nem valami nehéz dolog a kellő fölvilágosítást megadni. A székely nép a *lakó* szó valódi és maig is élő értelménél fogva, nagyon helyesen nevezhette és nevezte az előkelő székely birtokos által saját székely örökségére telepített jobbágyot, ki nem tulajdon birtokán, hanem az ura által neki szolgálatért átengedett földön lakott, *földön lakó*nak; valamint minden magyar helységben maig is *lakó*-nak azt hivják, a ki más házában bérben lakik, míg a ház urát, ha tulajdon házában lakik is, a magyar nép *lakó*nak nem nevezi. A székely a főembert, lófőt, gyalogot, ki saját szabad földjén lakott, s annak éppen oly tulajdonosa volt, mint Magyarország leghatalmasabb főura a maga urodalmainak, éppen a *lakó* szó igazi értelménél fogva nem hivhatta *lakó*nak, *földön lakó*nak: jól lehet azon nem kételkedhetünk, hogy még a legegyügyűbb székely is tudta, hogy a főember, lófő és gyalog, ki tulajdon földjét bírja és lakja, bizonyosan nem a levegőben, hanem a földön lakik. Éppen a *lakó* szó valódi értelméből fejthető meg az erdélyi vármegyékben jobbágyság által lakott területre alkalmazott, valamint Bihar vármegyében is föltalálható s Hunfalvy által idézett *lakság* elnevezés is. Ezen kifejezés alatt a jobbágyok (mások földjén lakók) által birt terület volt értve; a nemesek által birt tulajdonokat (allodiumokat), a városok s kiváltságolt helyek, p. o. Kolozsvár, Torda, Dézs stb. területét, melyen jobbágyok nem laktak, a szászok vagy székelyek által lakott székeket *lakság*nak senki sem nevezte s nem nevezhette; az erdélyi régi törvényekben előforduló *lakság* soha nem is vonatkozik ezen területekre, hanem csak a vármegyei jobbágyságra.

A *szék* szó fölvett értelmének homálya által okozott kényelmetlenségén Hunfalvy ily könnyedén áttévén magát, egyenként fölsorolja a Magyarországban s Erdélyben (Nyitrában, Hevesben, Veszprémben, Baranyában, stb.) találtató *Szék* nevű helységeket, melyeknek azonban az általa vitatott *Székelv* = *székely* elnevezéshez semmi közét sem mutatja ki, s mégis mindjárt e helynevek puszta fölsorolása után rögtön kimondja a döntő végítéletet: »A *székely* szó csakugyan *szék-elü* = marchia.« Ez az, a mit nem csak így pusztán parancsólag kimondani, hanem bizonyitni is kellene; ez az, a mit bizonyitó adatok nélkül elhinni nem birok. Ily modorban kimondott állítás ellen, — melyre pedig Hunfalvy a székelyek régi történelmének egész rendszerét

építi, — elég lett volna, azt hiszem, hasonló modorban azt válaszolni, hogy »a *székely* szó csakugyan *nem székelü*, nem marchia.« De én érvekkel akartam harczolni s csak érvek által engedem magamat meggyőzetni. Okát adtam, miért tartom lehetetlenek hogy a *székely* vagy Hunfalvy által is elismert *széköly* név a *szék* és *elv* (elve) összetételéből alakult volna; okát adtam, hogy ha a szék-elv szót mint létezettet föltételezzük is, miért nem fogadhatom el annak Hunfalvy által állított jelentését, mely szerint *szék-elv* ezt tehette volna: magyarok földjén túl fekvő föld; indokoltam kételkedésemet a fölött, hogy a magyarok földjén túl fekvő földnek (a képzelt *Szék-elv*nek) mulhatatlanúl határőrségnek, marchiának kellett légyen lenni. Helyesek, alaposak voltak-é érveim s ellenvetéseim, annak eldöntését nyugodtan merem minden el nem fogúlt s ép nyelvérzékkel bíró magyar emberre itélete alá bocsátni.

Bizonyítsa be Hunfalvy Pál, hogy a *szék-elv, székelü, székelvi* = *székely, széköly* elnevezés valaha az ő okoskodásán kivül létezett, bizonyitsa be, hogy az általa teremtett *Szék-elv*-ben a *szék* szó a magyarok földjét jelenthette és jelentette; bizonyítsa be, hogy a magyarok lakta földön túl feküdt földek valósággal határőrségek, marchiák voltak: akkor, de csak akkor, én is elhiszem, hogy a *székely* név jelentése annyi mint *haidrör*. Addig azonban, azt hiszem, jogosan megmaradhatok a mellett, hogy a székely nemzeti név eredeti ősrégi jelentését éppen úgy nem értem, s fölvilágositó adatok hiánya miatt nem is érthetem. mint ahogy nem értem, s Hunfalvy sem érti, a *besenyö, kún, kozár* s számos más nemzeti név s még számosabb helynevünk ősrégi valódi jelentését.

Hunfalvy szerint a történelem nem mese, s a mese nem történelem. Ezt szívesen aláírom; de mellé jegyzem még ezt is, hogy a történelemben puszta okoskodással bármily elmésen kigondolt hypothesist történelmi valósággá varázsolni nem lehet. Puszta okoskodás, úgy nyelvészeti mint történelmi téren, bizonyító adatok nélkül, lehet igen elmés, igen hangzatos és tetszetős, de marad puszta okoskodásnak. S ha valamely, bár legjobb hiszemmel igaz gyanánt hirdetett történelmi tételnek, mint Hunfalvy állításának, hogy az erdélyi székelyek a magyar királyok által Szent-László kora után Magyarországból telepitett határőrök voltak, puszta okoskodásnál egyéb alapja nincs, az alap megdőltével az egész arra épitett következtetés is összedől.

Szabó Károly.

THÖKÖLY IMRE ÉS ISKOLATÁRSAI MINT SZÍNJÁTSZÓK.

A viszontagságos életű »kurucz király«-nak, a geniális hadvezérnek, s bár elég ravasz és körültekintő, de alapjában véve mégis szerencsétlen — mert hanyatló ügyhöz szegődött — diplomatának, az üldözött magyar szabadság hű vértanújaként hujdosó fejét Ázsia tengerpartjain örök nyugalomra lehajtott *Thököly Imrének* fiatalkora történetéhez akarunk egy eddig még alig ismert — vagy csak kevéssé ismert — nem értéktelen adattal járulni.

Tudjuk, hogy az előkelő származású, dús gazdagságú és nagytehetségű gyermek iskoláit, — atyjának a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvésbe keveredése miatt Likava várából 1670. őszén történt menekülése előtt, — az eperjesi ág. hitv. evang. collegiumban folytatta. A XVII. és XVIII-ik századokban nagy divat volt úgy a katholicusoknál — kivált a jezsuiták és piaristák iskoláiban, — mint nemkülönben a protestánsoknál is, — főként a lutheránusoknál — ú. n. *tanodai drámákat* betaníttatni és a vizsgálatok befejezése után, vagy más ünnepélyes alkalmakkor előadatni a növendékekkel. Ezen, erkölcsi és oktató irányú szindarabok teljes szövegük szerint legtöbbnyire kéziratban maradván, idők folytán elkallódnak vala; azonban címeiket, rövid vázlatukat a szereplők neveivel együtt szokás volt kinyomatni, és az utóbbiak szülői, rokonai, úgy az egyéb jelen volt közönség között emlékül kiosztogatni.

Egy ily XVII-ik századi tanodai színmű-vázlat vagy programm találtatik az evangelicusok egyetemes conventjének kézirattárában Budapesten, mely különösen szereplői névsoránál fogva megérdemli az ismertetést. A programm 1669-ben nyomatott Lőcsén, Brewer Sámuelnél. Tartalmazza vázlatát amaz iskolai színműnek, melyet az *eperjesi evang. gymnasium ifjusága* 1669. október 4-kén, a vizsgálatok szerencsés befejezése alkalmából (»pro foelici examinis publici colophone,«) jeles és díszes, főúri, úri és polgári közönség jelenlétében előadott. A színmű »*Papinianus Tetragonos*« címet visel, latin nyelven volt irva, de itt-ott magyar vonatkozásokkal. Három felvonásból (»argumentum«) állt; az elsőnek végén *német*, a második után *magyar*, végre a harmadik után *tót* nyelvű felvonásközi jelenetek adattak elő. (»Interscenium in lingva Germanica,« »Interscenium in lingva Hungarica,« és végül: »Interscenium in lingva Slavonica *claudit Actum.*«) Tehát az egész színi-előadást egy tót monologus vagy dialogus zárta be.

Bizonysága ez utóbbi körülmény annak, hogy az — igaz, nagyobb részükben szláv származású — hazai ág. hitv. evangelicusok iskoláiban a tót nyelv már a XVII-ik században ápoltatott és műveltetett; a mi aztán alapot szolgáltat vala némely tősgyökeres magyarok részéről holmi alaptalan gúnyolódásra, még maga *Thököly Imre* ellen is. Midőn pl. gr. Barkóczy Ferencz 1683. őszén, a bécsi kudarcz után őt magához szólító »kurucz király« levelére ezt írá: »Szaladó *tót fejedelmet* nem követem, királyom hűségét megtartom.« [1]) Noha szegény Thököly bizony aligha tudott tótúl, ha értett is tán valamit, — mivelhogy még 13 éves korában elszakadt Liptóból, és azontúl folyvást Erdélyben élt.

A »Papinianus Tetragonos« programm-vázlatához van csatolva az 1669. october 4-iki előadásban közreműködött nagyszámú tanúló-ifjak névsora, mely sok tekintetben érdekes. Ezen gazdag névsorból tudjuk meg, hogy az ifjú gr. *Thököly Imre* is föllépett a színpadra, ki is ekkor fordúlt 13-ik évébe. Szerepe különben őneki — valamint unokatestvéreinek a b. Petrőczy-fiúknak is — csak a (Pannoniában játszó) második felvonásban volt; és nem tudjuk, tán politikai czélzat akart-e lenni hitsorsosai részéről a nagyra hivatott gyermek jövőjére nézve, már ekkor, avagy csak a véletlennek tulajdonítható, hogy tanárai az ifju Thököly Imrét, mint *Imrét, Magyarország királyát* szerepeltették?

De vizsgáljuk csak a szereplők névsorát, a »Nomina Actorum«-ot. Ezt mindjárt legelől és feltűnőbb betűkkel nyomatva, a közreműködött négy *mágnás-fiú* nevei nyitják meg, teljes czímeikkel, így:

»*Comes Emericus Theőkeőly* de Kezmark, Perpetuus in Árva, ejusdemque ac Maramaros Comitatuum supremus ac perpetuus Comes.« Szerepe: »*Emericus, Rex Hungariae.*« Osztálya: *Syntaxista.* Következnek:

»*Stephanus Petrőczy,* Liber Baro de eadem.«[2]) Szerepe: »Frater I. Stephanus Regis, et Conradus IV.« Ennek tehát kettős szerepe volt. Osztálya: Rhetor. Majd a kisebb Petrőczy-fiú jön:

»*Emericus Petrőczy* L. B. de eadem.« Szerepei: »Uladislaus, Regis Frater II., Ferdin. Maria.« Tehát nőszerepet is adott. Osztálya: Syntaxista, — vagyis Thököly Imrének tanulótársa volt. Végre a negyedik főúri sarjadék:

»*Franciscus Pongrácz,* Liber Baro de Óvár.« Szerepei:

---

[1]) L. Századok 1871-iki évf. 665. l.

[2]) Tulajdonkép »Petrőczi és Kaszavári (vagy Kazaházi) Báró *Petrőczy,*« — és nem *Petróczy,* mint régebben hibásan irták volt.

»Regulus Capitaneus, et Carolus Frater Imperatoris, item Albertus III.« Osztálya szintén: Syntaxista.

Ezek után a többi színjátszó diákok, tanosztályaik szerint csoportosítva számláltatnak elő, mindegyiknél megemlítve: ki nemes, ki polgári szülők gyermeke, és hová való? Alig van ismertebb nevű lutheránus vallású nemes család, hazánknak Eperjestől még oly távol fekvő vidékeiről is, melynek egy vagy több gyermekét e roppant számú szereplőt igényelt színmű előadói közt föl nem találhatnók. Példaképen csak a következőket soroljuk elő, a koridősbség sorrendje szerint:

1. *Ex Classe Rhetorica.* Petrus *Semsey* de Keresztes, Nobilis Hungarus. — Moses *Kisfaludy* de eadem, [1]) Nob. Hung. — Andreas *Dobay*, dtto. — Michael *Gosztonyi*, dtto. — Martinus *Izdenczy*, dtto. — Matthias *Lazius*, Leutschoviensis, polgár-fiú. — Stephanus *Hosztóthy* Nob. Hung. — Andreas *Ghyczy*, dtto.

2. *Ex Classe Poëtica.*

Martinus *Serédy* Nobilis, Eperjesiensis. — Daniel *Weber*, Nob. Eperjesiensis. — Sigismundus *Zimmermann*, Nob. Eperj. — Joannes *Unger*, Semproniensis, Nob. Hung. — Sigismundus *Töke*, Nob. Hung. — Christophorus *Merse de Szinye*, dtto. — Michaël *Podmaniczky*, Carponensis, *non nobilis.* [2]) Petrus *Szirmay* de eadem, Nob. Hung. — Franciscus *Merse de Szinye*, dtto. — Samuel *Dobay*, dtto. — Franciscus *Kiszelly*, Lyptoviensis, dtto. — Stephanus *Gömbös* Trans-Danubianus (Vas vármegyei), dtto. — Paulus *Abaffy*, Nob. Hung. — Sigismundus *Fejérpataky*, Liptoviensis, dtto.

3. *Ex Classe Syntactica.* (Thököly Imre tanúlótársai.) Sigismundus *Vyttnédy* de et in Musaj, Nob. Hung. — Sigismundus *Berzeviczy*, dtto. — Georgius *Keczer* de Lypócz, dtto. — Andreas *Szirmay* de eadem, dtto. — Stephanus *Budaházy* de Horka, dtto. — Ladislaus *Keczer* de Lÿpócz, dtto. — Emericus *Horváth* de Gradecz, dtto. — Stephanus *Záborszky* de Ábrahámfalva, dtto. — Wolffgangus *Jánoky* de Nagy-Szuhaj, dtto. — Adamus *Ilosvay* de eadem, dtto. (Ez »Virgo« szerepet adott.) Martinus *Huszár* de Nemes-Podhragy, dtto. (Szerepe »Foe-

[1]) A Dunántúli Kisfaludyakból való, a költők őseivel egy vér. Később b. Pongrácz Zsuzsannát, a nála két osztálylyal lejebb tanúlt b. Pongrácz Ferencz testvérhugát vevé feleségül.

[2]) A most élő Aszódi báró *Podmaniczky-család* ősatyja, a ki tehát még, e programm bizonysága szerint is, *polgári* származású volt. Atyja Gábor, Korpona sz. kir. városának bírája vala. Úgy látszik, a régi, kihalt Podmaníni Podmaniczkyaktól való eredeztetés titka 1669-ben még nem volt kitalálva!

mina.«) Franciscus *Nemessányi* de Abrahámfalva, dtto. — Sigismundus *Palaticz* (Palatics) de Kuisin (Kucsín? Kuvín?) dtto. — Alexander *Kisszely* de Benedekfalva, dtto. — Joannes *Rosman*, Rosnaviensis, dtto. — Johannes *Kellemessy*, Arvensis, dtto. — Adamus *Saárossy*, Sárosiensis. — Adamus *Kőszeghy*, Günziensis, Nob. Hung. — Michaël *Quirini*,[1]) Sárosiensis. — Johannes *Hodossy* de Nemes-Eörvistye, Nob. Hung.

4. Ex Classe Grammatica. Franciscus *Vyttnédy* de Musaj, Nob. Hung. — Johannes *Weber*, Eperjesiensis, Nob. — Stephanus *Keczer* de Lypócz, dtto.— Alexander *Keczer* de Lypócz, dtto. — Michaël *Roth*, Eperjesiensis, Nob. — Johannes *Bertóthy* de eadem, Nob. Hung. — Johannes Georgius *Fleischacker* Eperjesien. Nob. — Sigismundus *Bertóthy* de eadem, Nob. Hung. — Stephanus *Máriássy* de Markusfalva, dtto. — Martinús Görgey de eadem, dtto. — Samuel *Feldmayer*, Cassoviensis, Nob. — Ladislaus *Füzeséry* de eadem, Nob. — Andreas *Budaházy* de eadem, dtto. — Gabriel *Tichy* de Nyerjes, dtto. — Ladislaus *Harsányhy* de eadem, dtto. — Georgius *Petenády*, S. Georgiensis, dtto. — Franciscus *Bánó* de Salma, dtto.

5. Ex Classe Principistarum.

Nicolaus *Keczer* de Lipócz, Nob. Hung. — *Paulus Szalay*, dtto. — Johannes Georgius *Weber*, Eperjesiensis, dtto. — Stephanus *Boronkay*, Nob. — Martinus *Saárossy*, dtto. — Paulus *Görgey*, dtto. — Emericus *Dobay*, dtto. — Johannes *Szikszay*, dtto. — Adamus *Petróczy*, (nem Petrőczy) dtto. — Jacobus *Gilik*, dtto. — Christophorus *Nemessányi*, dtto. — Gabriel *Tholt*, dtto. — Johannes *Somossy*, dtto.

6. Ex Classe Parvistarum.

Johannes *Keczer* de Lipócz, Nob. Hung. — Ladislaus *Vyttnédy* de Egerszeg, dtto. — Jobus *Görgey*, dtto. — Samuel *Töke*, dtto. — Adamus *Makay*, dtto. — Samuel *Sztankay*, dtto. — Samuel *Orbán*, dtto. — Paulus *Saárossy*, dtto. — Georgius *Bertóthy* de eadem, dtto. — Johannes *Melczer* Eperjesiensis. — Georgius *Vizaknai*, Eperjesiensis.

7. Ex Classe Legentium.

Sigismundus *Dobay*, Nob. Hung. — Balthasar *Petróczy*, dtto. — Paulus *Weber*, Eperjesiensis, dtto. — Jacobus *Splenius*,[2]) Eperjesien. Nob. — Valentinus *Bertóthy* de eadem, dtto.

---

[1]) Egy hasonnevű grófot és Montecuccoli vasas-ezredbeli századost lőtt agyon a munkácsi csatában 1703. június 28-kán Majos János kurucz kapitány, közvetlenül Rákóczi oldala mellől.

[2]) A spanyol örökösödési háborúban huszárezredessé, majd tábornokká tett *Splínius László* atyja, és így a *b. Splényi*-család öse.

Vagyis, betűrend szerint a következő magyar főúri és nemesi családokból származó eperjesi tanúlók vettek részt a Rómában majd Pannoniában játszó »*Papinianus Tetragonos*« dráma színpadi előadásában:

Abaffy, Bánó, Bertóthy (és pedig *négy* Berthóthy-fiú,) Berzeviczy, Boronkay, Budaházy, *négy* Dobay, Fejérpataky Feldmayer, Fleischacker, Füzesséry, Ghyczy, Gilik, Gosztonyi, Gömbös, *három* Görgey, Harsághy, Hodossy, Horváth de Gradecz, Hossztóthy, Huszár, Ilosvay, Izdenczy, Jánoky, *hat Keczer*, Kellemessy, Kisfaludy, Kiszely, Kőszeghy, Makay, Máriássy, Melczer, Merse de Szinye, *két* Nemessányi, Orbán, Palatics, Petenády, *két* b. Petrőczy, *két* Petróczy, b. Pongrácz, Róth, *három* Saárossy, Semsey, Serédy, Splénius, Somossy, Szalay, Szikszay, *két* Szirmay, Sztankay, Tholdt, gr. Thököly, Tichy, *két* Tőke, Unger, *három* Vitthnyédy (kettő de Muzsaj, egy de Egerszeg) *három* Weber, Záborszky.

E fiúk közűl, a kik a színdarabban együtt szerepeltek, számosan játszottak azután felnőtt korukban is *a történelem színpadán* nevezetes szerepet, és pedig többnyire ismét együtt. Thökölyről nem is szólunk: az ő európai hírű történelmi szereplését minden művelt magyar ember ismeri. De emlékezzünk meg a kisebb szerepkörűekről. A b. Petrőczy-fiúk közűl *Imre*, a kisebbik, ifjan elhalt: hanem az idősb, *István* jelentékeny szerepet vitt unokatestvére Thököly Imre oldala mellett, mint ennek mindvégig hív tábornoka. Vele bujdosott Törökországban is; majd II. Rákóczi Ferencz fölkelése elején visszajött a hazába, Rákóczinak szintén tábornoka és senatora lőn, s 1711-ben ő vele is kibujdosott Lengyelországba. Úgy, hogy 1670-től 1712-ben bekövetkezett haláláig, egész életét örökös hadakozásban vagy bujdosásban tölté. A b. Petrőczyek fiágát ő vitte sírba. Leányági utódainál a b. Zaÿaknál Zaÿ-Ugróczon megvan olajba festett arczképe és nejével b. Révay Erzsébettel való megható levelezése, bujdosása idejéből. Igaz bajnoka volt a magyar szabadság ügyének. Thököly nemcsak közeli vérségeért s együtt neveltetésök gyermekkori emlékeiért, de őszinte baráti vonzalomból is melegen ragaszkodott hozzá, és fontos szereplésben részelteté. Petrőczy István testvérbátyja volt a jeles magyar költőnőnek b. Petrőczy Kata-Szidoniának, gr. Pekry Lőrincz nejének.

A rhetorok osztályában leljük *Izdenczy Mártont*, ősrégi, előkelő felső-magyarországi nemes nemzetség sarjadékát. Kitűnt az élet színpadán is, és mint a nemzeti és szabadság-ügy buzgó híve szerepelt úgy katonai, mint polgári téren, előbb Thököly, azután Rákóczi alatt. Thökölynek tokaji várkapitánya volt; Rákóczi idejében is előbb mint ilyen, utóbb pedig — ezen erősség lerontása

után — mint az országos közjövedelmi tanács consiliáriusa működött.

A két Szirmay-fiú: Péter és András, testvérek valának. *Szirmay András*, Thökölynek tanúló társa, e fejedelemnek a politikai szereplés terén is buzgó híve lőn. Nevezetesen 1682—84-ben Thökölynek szepesi kamarai tanácsosa volt, s fejedelmi urának ez időből hozzá intézett leveleit lásd kiadva. (Thaly Kálmán: »Kézsmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei,« stb. II. kötet.) 1687-ben Caraffa elfogatta őt s a hirdetett eperjesi vérbíróság elé állíttatta; azonban jó sorsa nem hagyá el, — megszabadúlt a kínpad és hóhérbárd iszonyaitól. II. Rákóczi Ferencz alatt (mint bátyja *Péter* Abaújnak) ő viszont Zemplénnek volt alispánja s a kurucz országgyűléseken követe. Később is képviselte e megyét, s egyszersmind a XIII. vármegye pénztárnoka volt.

Egy másik tanulótársa Thökölynek, *Jánoky Farkas*, szintén nevezetes emberré: ezredessé lett Thököly Imre seregeiben, s mint ilyen esett el Rozsnyó táján.

Még ugyan a tanulótársak közül említendő *Kellemessy János*, bizalmas híve a fejedelemnek; kihez való őszinte vonzalmát Thököly egész haláláig megtartá, s midőn a cs. kir. fiscus által lefoglalt birtokai, 1703-ban mostohafia II. Rákóczi Ferencz hatalmába kerültek és ez által jogos tulajdonosuknak visszaadattak: Thököly Nicomediában kelt megbízó-levelével, magyarországi összes jószágainak kormányzójává Kellemessyt nevezte ki. Ennyire lenyúltak, íme, az eperjesi iskola falai között szőtt gyermekkori barátság szálai!

Alább látjuk, a grammatisták osztályában Lipóczi *Keczer Sándor*, *Róth Mihály*, *Bertóthy Zsigmond* és *Petenády György* neveit. Mind a négyet ismeri a történet. Az utólsó, — kinek családnevét másként *Petenáddá*nak is találjuk irva, — szintén bizalmas híve vala Thökölynek, ki őt követségekre, diplomatiai küldetésekre használá. Rákóczi Ferencz is bizott még reá egy-két ily küldetést, — de Petenáda a Rákóczi-kor elején hamar elhalt. *Keczer Sándor* a közéletben igen tevékeny emberré lőn, kivált a pénzügyek és közgazdaság terén. II. Rákóczi Ferencznek udvari és közjövedelmi tanácsosa s felső-magyarországi főhadi biztosa volt. Lengyelországi bujdososába is követte fejedelmét 1711-ben, de később ennek engedelmével hazatért. *Róth Mihály* mint Sárosvármegyének alispánja, követe és Eperjes parancsnoka szerepelt Rákóczi alatt. Végre *Bertóthy Zsigmond* a katonai pályán tűnt ki, és pedig mint rettenthetlen vitéz; azonban zabolázhatlan, garázda természetű ember volt. Ifjukorát Thököly táboraiban tölté, s a török elleni nagy háborúk idején, az 1690-es években mint alezredes harczolt a híres Bottyán János huszárezredében. A

kuruczvilágban viszont e tábornok s más vezérek alatt mint lovas-ezredes sok vitézi tettet vitt végbe. Töröktől, némettől, rácztól számos sebeket nyert. Hadi fogságban is nem egyszer ült. Úgy látszik, a szathmári békét már nem érte meg.

A »principisták« közl *Szalay Pál* (ifjabb) válik ki. Ez is lovas-ezredese, majd dandárnoka lett Rákóczi Ferencznek. Az 1710-iki pestis ragadta el.

A »parvisták« közűl *Makay Ádám* és *Sztankay Sámuel* neveit ismerjük. Makay mint gazdasági kormányzó és élelmezési biztos, Sztankay pedig mint Abaúj vármegye kapitánya fordúlnak elő a Rákóczi-korban.

Végre az »*olvasni tanúló*« kis diákok közűl *Dobay Zsigmond* ugyancsak jól megtanúlt olvasni és írni: minthogy ő írta azt az 1686-ik évi érdekes naplót, mely Munkács vára hősi védelméről szól, és melynek eredeti kézirata jelenleg a kézsmárki lyceum könyvtárában őriztetik. (Honnét kiadva lásd a m. tud. akad. Monumenták »Scriptores« XXIII. kötetében.) Ugyanis Dobay, Thökölynek, cancellárja Absolon Dániel mellett alkalmazott, ép oly jó toll- mint kardforgató híve lévén, részt vőn Zrínyi Ilona alatt Munkács oltalmazásában; s 1686. november havában a fejedelemasszonytól küldetve, főnökével Absolonnal Lengyelországban járt követségben, Sobiesky János királynál.

Íme, mennyi közszerepet vitt ember egy kalap alatt, egy *iskolai színmű keretében!* Pedig még *négyet,* a leggyászosabb, legtragicusabb emlékűeket, a magyar szabadság vértanúit, hátrahagytuk. A költészeti osztály tanúlói között találjuk *Wéber Dániel* és *Zimmermann Zsigmond* eperjesi nemes fiúkat, a grammatisták közt *Fleischacker Györgyöt,* s a principisták közt *Saárossy Mártont.* Mind a négyen a vérengző Caraffa és az iszonyú eperjesi vértörvényszék kegyetlenségének lőnek áldozataivá. Előbb hóhér által rettentően megkínoztatva, Zimmermann Zsigmondot ipával Keczer Andrással egy napon, 1687. martius 3-kán, Saárossy Mártont és Fleischacker Györgyöt mart. 22-kén, végre Wéber Dánielt május 9-kén fejezték le Eperjes piaczán, — ugyanott, hol iskolai éveiket töltötték. Mindnyájan Thököly fejedelemnek, hazájok és vallásuk szabadságának voltak hívei, és lettek martyrjaivá.

Sajátságos játéka a végzetnek, hogy ez a négy eperjesi vértanú, tizenhét és fél évvel borzasztó haláluk előtt, ú. m. 1669. október 4-kén, mint diákgyermek *együtt szerepelt az eperjesi színpadon.* Előbb a színpadon, — aztán a *vérpadon!*

Thaly Kálmán.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Buda-Pest Története. Első rész. Buda-Pest az ó-korban. A főváros megbízásából, írta *Salamon* Ferencz. Budapest, 1878.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A nagyérdemű szerző történeti irodalmunkat rég megszoktatta, hogy tőle a szó legigazabb értelmében kitűnő művet várjon. Salamon ama bárhol is ritka írók közé tartozik, kik nem taposva járt útakat, legtöbbször újat és szépen mondanak el, a régit pedig mindig eredeti, új nézpontokból tárgyalják; kiknek mesteri kezében a legelvontabb tárgy is plasticus formát, sőt többet: életet nyer; kiknél a részletek kidomborítása nem jár az ábrázolás egészének hátrányával, hanem ellenkezőleg épen annak minél tökéletesebb, egyenletesebb, művésziebb feltüntetésével, minélfogva műalkotásuk értéke állandó, annak benyomása tartós. Történetirodalmunk díszére váló korábbi művei sorát csak imént gyarapítá a magyar hadtörténetről széles látkörrel, éles kritikával írt tanulmányával, melyet Beszterczebánya tudós püspöke hadtörténelmünk épülete erős és szilárd alapjának méltán nevezett. S nyomban erre oly művet juttat kezünkbe, mely nemében úgy is mint fővárosunk monographiája, úgy is mint hazánk rómaikori történetének criticai forrása történeti irodalmunk minden bizonnyal első rendű termékei egyike.

Budapest történetének megírásával bízván meg őt tudománykedvelő fővárosunk közönsége, ez alkalommal a város ős- és rómaikori történetét nyujtja a vaskos kötetben akként, hogy avval egyszersmind egész Pannonia története a Kr. u. 375. évig feltárúl szemeink előtt oly világításban, minőben eddig feltüntetve még nem volt.

Pannonia története? De hát mi szüksége volt Salamonnak ezt tárgyalni? kérdhetné az, a ki e könyvből csak Budapest történetét kivánta megismerni. S e kérdés némileg jogosúltnak is látszik mindazok előtt, a kik hazánk rómaikori történetének irodalmát kevésbbé ismerik. Ha ismernék, egyszersmind tudnák,

hogy vajmi kevés történt ezirányban eddiglen, habár általában nem tagadhatni, hogy Katancsich, Rómer, Desjardins, Kenner s a nagymester Mommsen Felső- és Alsó-Pannoniát, Schönvisner, Paur, Rómer, Hampel s mások Aquincumot = Ó-Budát illetőleg nem egy értékes művel gazdagíták régészeti s felirattani irodalmunkat. Mindannyian azonban csak egy-egy adalékot s gyakran nem eléggé tisztázott adalékot szolgáltattak a kérdéshez, melyet Salamonnak egész teljében kellett megoldani: Budapest rómaikori történetéhez. A mesgye, melyen haladnia lehetett, nem volt igen erősen taposva, sőt mondhatjuk, hogy sok irányban neki magának kellett azt megtörnie. »Illető szakbeli tudósaink mindössze is kevesen voltak, s még kevesebben, kik az adatokat nemcsak gyűjtenék, hanem magyaráznák is; — a kik kérdéseket tennének és azok megoldását megkísérlették volna. Olyan pedig egy sem volt, ki legalább vázlatos képét adta volna a római korban Buda városának« mondja Salamon s hozzáteszi: »Sajnálom, hogy valamint a természeti viszonyok leírásában könyvemmel nem lehetett késnem, míg geologjaink elkészűlnek a munkában levő újabb leírásával Budapest földtanának, úgy a római korra nézve is egy rendes tanulmányaimtól elütő szakban, magamnak kellett önállóan vizsgálódnom. . . . Azonban a feldolgozások ha sokat segítnek vala, nem mentettek volna fel attól úgysem, hogy ne az eredeti forrásokat vegyem értekezésem alapjául, — mi a legbiztosabb mód a valóság kiderítésére s a tévedések ellen.« S ez eljárását csak helyeselnünk lehet, mivel a felölelt anyagot sajátos criticai elmeélével és módszerével akként bonczolta s úgy dolgozta fel, hogy Budapest — az időkben Aquincum — története, alapítása t. i. s fejlődése a negyedik század harmadik negyede végeig szépen áttekinthető egésszé domborodott ki tolla alatt.

A főváros vidékének geologiai ismertetése, Pannonia története, ethnographiája, védelmi- és útrendszere stb. körüli vizsgálatai mind csak arra szolgálnak, hogy a mi a történelmi, régészeti és felirattani források hézagossága miatt Aquincumot illetőleg felderítve még nem volt, azok alapján előtünjék s a város története megírásánál értékesíthetővé váljék. A tudományos kutatásokra nézve általán, főleg pedig a régészet-történetiekre nézve mindig igaznak maradó azt az elvet követte, hogy egyes, specialis kérdéseket csak az egésszel kapcsolatban lehet és kell megoldani. Bizvást mondhatjuk, hogy főleg csak Pannonia története körüli vizsgálatai tették lehetővé Aquincum történetének megírását.

De lássuk a nagybecsű munka eszmemenetét, s a módot, a mely szerint Salamon a vastus anyagot feldolgozta.

Műve előszavában mondja, hogy az ó-, közép- és újkori Budapestet nem a traditió, hanem a természeti viszonyok változatlansága kötvén össze, szükségesnek véli a város és vidéke természeti viszonyainak leírását adni. Könyvének négy első fejezetében tehát a város geologiájával foglalkozik annak kimutatása végett, hogy a főváros területe és környékének földtani alakulása az őslakókat mintegy rákényszeríté, hogy Ó-Buda táját szállják meg, később pedig a rómait, hogy az autochthonok valószínűleg jelentékeny helységére telepítse romjaiban is impozáns városát. Szilárd talaj, hév- és más vizekben, kőben, téglavetésre alkalmas agyagban való bőség s még inkább a dél-észak s nyugat-keleti kereskedelmi vonalak metszőpontján való fekvés irányozta úgy az őslakókat, mint a rómaiakat telephelyük megválasztásában.

Geologizál e fejezetekben a história kedveért, s a földtani adatok lelkiismeretes felhasználása mellett mi könnyen felfogható, átlátszó képekben tárja elénk mindazt, a mit tudnunk szükséges! Pest síkjának, Buda hegyeinek és vidékének, a hévvizeknek, egyszóval az egész táj alakulásának gyönyörű leírásában kitűnő és követésre méltó példát mutat arra, hogy miként válhatik geologiai ismertetés az instructiv szempontok mellett egyszersmind kellemessé is. Leírásában csak nagyolt, mondja, csak hiányos vázlatot adott; a szaktudomány szempontjából megeshetik igaza van, de hogy a czélt, a melynek kedveért geologizálnia kellett, elérte, az bizonyos. S még ezen a téren is tud eredeti, új eszméket felvetni s nézeteit tűzetesen indokolni, mint például a negyedik fejezetben általán, különösen pedig amaz okok vizsgálatában, hogy miért tart a Duna általán Visegrádnak, s ha már ott jött ki a hegyek közül, miért folytatja Vácztól kezdve egyenesen a déli irányt?

A főváros vidéke geologiai alakulásának tárgyalása által az olvasót a vidék geographiai, közlekedési viszonyaival kívánja megismertetni, melyek mind a békés forgalom, mind a hadjáratok történetében minden korra nézve állandók. A hol a diluvium vizei fő lefolyásukat nyerték, ugyanott nyíltak a szárazi útak is; a népek árja az özönviz áramlásának nyomain járt. A főváros vidékét lakott népek primitiv generatiói, melyeknek fogalmuk sem volt még városról, már fontos közlekedési pontnak, átjáró révnek tarthatták Budapest táját. A római foglalás előtti népvándorlások legtöbbjének rendes országútja hazánkon keresztül vezetett; a Duna völgye volt az irányadó a nyugat felé törekvőknek; a borostyánkő árúsok útja pedig a Balti tenger mellékéről szintén hazánkon vezetett át. Mindkét irány Budapestnél keresztezi egymást. A Tisza-Duna közti dombsor háta az északkeletről jövők útját képezte s szintén a mai főváros felé irányult. A Középhegy-

ség Olasz-, a Duna iránya Görögország s a Duna felső folyása Nyugat-Európa felé mutatta ki az ókor embereinek a leggyakorlatibb útirányokat. A hajdankor eme három művelt világtája felé elágazó útak a barbár kelet és észak felől Buda táján találkoztak.

A természet által kimutatott nagy közlekedési vonalak e találkozása kapcsolatban a helyi előnyökkel érthetővé teszi nagyobb helységnek — nevezzük városnak — már az ókorban e helyen, a kereskedelmi útak e bogpontján való keletkezését. A helység fekvésének ez előnyét a Duna nem ugyan annyira mint a közlekedést könnyítő víziút, hanem inkább mint a szárazi közlekedés hathatós gátja csak tetézte.

»Nemzetek és városok eredetének vizsgálatánál a geologok eljárását vagyunk kénytelenek követni abban is, hogy ámbár minden egyes tájat külön, részletesen kell vizsgálni, de csak úgy lesz vizsgálatunk valóban érthetővé, ha kapcsolatba hozzuk más tájak rokon tüneményeivel. Különösen egy várost soha sem lehet elszigetelni egy egész országtól és egész nemzettől s a multban egész egy civilisatiótól« írja Salamon, s e tételből kiindulva vizsgálatai tárgyává teszi a hazánkat egykor lakott néptörzseket. Érdekes vizsgálatai alapján elmondja, hogy a rómaiak uralma előtt hazánk területének jó nagy részét főleg kelta népfaj lakta, boiok, araviscok, hercuniatok, scordiscok, breucok stb. A föld gyűjtő néven Pannoniának neveztetett, a pannon nevet azonban csak geographiai s nem ethnographiai értelemben kell venni. Nevezetesen a főváros környékét araviscok tarták megszállva a budai hegyektől le a Dráváig s nyugat felé a Balatonig. Emlékeik — bronz és keramikus tárgyak — imitt-amott napvilágra kerülnek, legkevésbbé azonban a mai városok területén, hol az újabb építések megsemmisitették azt a mi volt.

Nem is annyira a régiségleletek, hanem a római irodalom és feliratok útján fenmaradt hely-, nép- és személynevek vizsgálata, tehát a nyelvészet az, a mi kezünkbe adja a kulcsot, e nevek segedelmével bepillantanunk hazánk s nevezetesen a főváros vidéke őskorába, mert a nyelvészet fenmaradt szavakból mondja meg az elenyészett nemzetek mivoltát, rokonságát és civilisatióját. *Danuvius* (a Duna), *Arrabona* (Győr), *Brigetio* (Szőny), *Savaria* (Szombathely), *Scarbantia* (Soprony), *Mursa* (Eszék), *Singidunum* (Belgrád), *Cornacum* (Vukovár) s még annyi más helynév nem római, hanem kelta nevek, melyeket a római települők némileg módositva megtartottak. Ó-Buda *Aquincum* nevét szószármaztatás alapján szintén keltának s *Akink*-ból eredettnek tartja, a mi vízdús vagy vízszegényt jelent; a név Buda tájára egyformán alkalmazható tekintve a vidék patakokban való szegénységét s viszont a Duna vizének bőségét.

Az ó-budai őshelység alapítóinak a kelta araviscokat tartja. A kelta mint az ókor barbárjainak legtanulékonyabb, ügyesebb faja, meglehetősen kifejlődött polgári intézményekkel bírt, melyek a rómaiakéhoz több tekintetben hasonlítottak. Így egyebek közt főleg abban, hogy a kelta népek politicai és közigazgatási egységeit szintén egyes központi városok, civitások, alkották. A pannoniai kelta törzseknek is külön-külön ily központjaik lehettek, a mit érdekesen illustrál egy Fermóban lelt s valószínűleg hazánkra vonatkozó felirattal, melyben a boiok és azalok civitásáról van szó. Valószínűleg hasonló civitas volt az araviscok ó-budai helysége is, mely több más kelta telep központja lehetett. Positiv emlékek azonban erre nézve nincsenek, mivel a római, a ki mint rendesen az autochthonok főbb helységeit szállotta meg, az araviscok e városát is átidomította, emlékeit szétszórta, a magáéval összekeverte.

A kelta faj tehetségét kissé túlbecsüli Salamon, midőn azt írja, hogy »ha bölcseség volt a pannoniai városok és erődök elhelyezésében, az útak irányának kimérésében — a minthogy valóban volt is — az nagyobb mértékben volt praehistoricus, mint római bölcseség.« Aligha. Az egyes kelta néptörzsek miniatur országocskáinak — jobban megyéknek mondhatnók — határait, politicai beosztását, közlekedési vonalait stb. az egyes törzsek kisebbszerű érdekei szabhatták meg s aligha a hazánk területét lakott egész kelta fajé; a törzsek számbeli aránya, gazdagsága, a czél egymás mellett úgy a hogy megférni irányozta, valószínűleg a czirkalmat ez országocskák határainak kiszabásánál s bizonnyal nem egyéb. A rómait ellenben, legalább azokban a századokban, a melyeket jobbaknak nevezünk s a melyekbe Pannonia foglalása és fejlődése esik, hatalmas, öntudatos állameszme vezette; a pontokat, hová városaikat s erődjeiket építék, útjaik irányát ez eszme szabta ki, mely a barbár pannonokra nézve nemhogy irányadó lett volna, sőt jobbadán érdekeikbe ütközött. S ha e pontok és irányok a barbár ember korábbi alkotásaival néha összeestek, inkább csak puszta esetlegnek tulajdonithatni.

Pannonia egy részét Augustus a Kr. e. 34. s a Kr. u. 9. évek között hódította meg. A nagy uralkodó czélja e hódításban nem az volt, hogy Dio Cassius szerint unatkozó legióit foglalkoztassa s a barbárok számlájára élelmezze, hanem az a fontos czél, hogy a birodalom szétszórt tagjait szárazi útakkal kösse össze. A Dráva és Száva közti s a Dráván fel a Balaton háta megett Bécsig terjedő föld, mely Augustus pannoniai foglalásának zömét képezte, a Száva mellékét egyrészt a felső Rajnával, más-

részt pedig Rómát szárazi úton Görögországgal kötötte össze, melyek közt addig összefüggés nem volt.

Az Augustus korabeli Pannoniát azonban a római a Dunáig még nem telepitette be, ez csak lassanként történhetett. Sőt még az első század végén is csak a Duna északi felső vonala volt megszállva s az is csekély terjedelemben és a szerbországi dunapart. Pannonia főhelye Siscia (Sziszek), majd Sirmium (Mitrovicz) volt.

Aquincum a második századig nem létezett. Alapítását némelyek Vespasianusnak (uralkodott a Kr. u. 70—79. években) tulajdonítják. A legio II. Adjutrix története azonban, a mely legióval Aquincum alapítása kapcsolatba hozatik, ezt egyáltalán nem bizonyítja s a római írók adatai sem, a melyeket Salamon rendre vizsgál. A katonai diplomák szerinte azt tanúsítják, hogy az első században Pannoniában legfelebb két legio állomásozhatott segédcsapataival; e legiók a XV. Apollinaris és a XIII. Gemina, előbbi Carnuntumot (Német-Óvárt) utóbbi pedig Poetoviot (Pettaut), a tartomány határának két ellentétes messzi pontját tartá megszállva. A legio II. Adjutrix csak később került e vidékre. Aquincum tája nem volt megülve azért, mivel a Duna még akkor nem alkotta itt a határt. Ha itt lett volna a tartomány határa, bizonnyal egy legió téli szállása lesz vala a környéken, Trajanus kora előtt pedig legió e tájon nem feküdt. De felíratok sem tanúskodnak Aquincum első századi eredete felől.

Salamon az egész első századot átmeneti korszaknak tekinti Aquincumra és vidékére nézve. A benszülött barbár törzsek megtartották autonomiájuk egy részét s ha nem is szolgáltak szövetségesekül, kiket e szolgálatuk fejében Róma fizetett, de meglehet olyformán, hogy alávetették magokat a római ujonczozásnak, ha más adóval nem tartoztak is. Az aravisc nép nevével vert érmek is valószínűleg ennek a századnak emlékei s azok a barbár készítményű ipartárgyak, melyeket a főváros vidéke egyes lelhelyein a római gyártmányokkal összevegyülve találhatni, szintén e korból eredhetnek.

Pannonia Trajanus előtt még mindig alig volt egyéb, mint a Görögországból Italiába s Keleti-Európából a nyugatiba vezető útvonal keresztülvezetése és biztosítása czéljából fegyverrel kisajátított vonal. Voltaképen az őskornak Budapest tájékán az első században még nincs vége, bár a római korszak elkezdődött volt.

A második század első éveiben Trajanus Pannoniában a Dunáig vitte a megszállást s Dacia meghódításával (a Kr. u. 101—107. évben) az Al-Dunán messze túl terjeszkedett. Dacia

meghódításának indoka Decebalus dák király elhatalmasodása volt, mely e kiváló ember nagy tehetségénél s a szomszédos barbár népekkel kötött szövetségénél fogva Moesiára s főleg a Duna mentén alakított Pannoniára veszélyessé vált.

Trajanus Dacia meghódítása után ott legiókat helyezett el, de ugyanakkor a mai magyar felföldet, valamint az Alföldet megszállatlanúl hagyta, védelmi állását tehát a barbár népek ellenében Salamon méltán nem nevezi kitünőnek, pedig, mint mondja, Rómának aligha volt valaha jelesebb hadvezére, mint Ulpius Trajanus. »Mind a Duna által négyszögü bástyaformára kiszabott Pannonia, mind pedig a bánsági földnyak által a többi birodalommal kevéssé összekapcsolt Dacia a barbár földbe messze beszögellő félszigetek, melyeken egy invasio tengere az első lökésre átcsaphat .... Ha tehát erélyesen támadni kész és képes népeket veszünk az Al- és Felföldön, ellenökben a védekezés nem volt célirányosan rendezve. Egészen más, ha a római hadi rendezkedést csak kis mértékben védelminek s sokkal inkább aggressiv természetűnek tekintjük. Czélja Trajanus dáciai hódításának nem az volt, hogy ellenséges invasiók ellen védpaizsul szolgáljanak a hegyek, hanem hogy Rómának meghódítson nem annyira egy tartományt, hanem a környezetében valamennyi kisebb népet, melyek a helyett hogy, mint azelőtt, olykor veszélyes szövetségeket kötnének Róma ellen, most Róma szövetségesei és védői legyenek.«

Részünkről azt hisszük, hogy Trajanus czélja Dacia meghódításában az volt, hogy Pannoniának egyszer s mindenkorra biztos határokat adjon. A Duna, ha természetes határnak elég jó volt is, de teljesen nem biztosította volna Pannoniát, a fontos új foglalást a Dunán inneni barbárok ellen; s azt, a mit Salamon igen alaposan kimutatott, hogy Augustus császár utódai Pannonia határát nem tolták egész a Duna vonalig, épen annak vagyunk hajlandók tulajdonítani, hogy a Duna nagy szögét Carnuntumtól a Dráva torokig csakugyan nem tekintették a balparti szivós barbár törzsek ellenében elég erős védvonalnak, s egy más, belebb eső, jobban védelmezhető vonalat, mely Carnuntumtól Savarián át a Drávának irányúlt s e folyó mellett vonúlt a Dunának, törekedtek alkotni s azt hadászatilag kellőkép megerősíteni. A Duna s a Karpátok közt lakó erős fajú barbárokat szükségkép le kellett igázniok s a provincia határait a Karpátokig tolniok, hogy pannoniai értékes foglalásukat *teljesen* biztosítottnak tekinthessék. Dacia bástyaszerű beékelését a barbariesbe a jeles hadvezércsászár e merész terve alapvetésének tekinthetni, annak Aquincum alapítását, s a carnuntum-aquincumi Dunapart hadászati megerősítését. Daciában az egészen északra tolt Porolissumot,

Pannoniában Carnuntum és Aquincumot vehetjük ama strategiai alappontoknak, a melyekből a Duna-Tiszaköz s a Felvidék meghódításának, a nagy barbár test átövezésének fel a Karpátok vonaláig, vagyis a legtermészetesebb s legerősebb határig, kell vala kiindúlnia, s viszont a Daciában nyert alappontnak majdan Moldova s a Sereth-Pruth-Dniester felső folyása melléki terület meghódítására szolgálnia. A kikerekített Pannonia és Dácia védelme mindenesetre könnyebb lesz vala, mint a becsorbított Pannonia-Daciáé. Hogy a római a Duna-Tisza síkján soha sem érezte volna magát otthonosnak, ellenvetésnek nem fogadhatnók el. Az bizonyos, hogy a római maga aligha mivelte volna e földet s tán be se fészkelte volna magát oly helyre, mely szokásainak, ízlésének kevéssé felelt meg; de lett volna gondja arra, hogy benszülött néptörzsek miveljék számára a gazdag Alföldet épen úgy, mint a hogy az úgynevezett Mezőséget a királyhágóntúli részekben míveltette, hol csak egyes latifundiumokkal bírt a római birtokos, de maga kevéssé lakta s csak itt-ott tünnek fel egy-egy magán település nyomai, azonban annyival több barbár tanyáé, helységé a Mezőség csaknem minden községének határán, hol a barbár s vegyest római készítményü ipartárgyak maradványai tömegesen fordúlnak elő. Vagy ha nagyobb példát akarunk, csak úgy megszállta volna a római az Alföld síkját, mint az ép oly, sőt sívárabb földü Syriát, Mesopotamiát, Afrikát, Numidiát, Aegyptust stb. A mily szigetféle földterülete volt Daciának a barbárlakta Mezőség, melyet a két Szamos, a Maros és a két Küküllő völgyeire telepített római helységek s táborállomások egész sora körített: csak oly békés, földmivelő, adózó barbár sziget lesz vala a rómaiak Alföldje is, melynek északi, felső részét a Kis-Kárpátoktól fel a szatmár-megyei Szamos-zugig városokkal, helységekkel, erődökkel igyekeztek volna betelepíteni s ekként az egész nagy síkföld rendszeres körülövezését létesítvén, a két provincia békés birtoklását teljesen biztosítani.

Valószínűnek tartjuk, hogy a vácz-tiszai úgynevezett Csörszárka a barbárok egy védvonala akart lenni Trajanus tervezett foglalása ellen. De a nagy császár eszméjét utódai vagy nem tudták, vagy nem akarták foganatosítani, minélfogva az előretolt Dacia védelme már a Hadrianust követő időben mind nehezebbé vált s végre is ama provincia határát nyugatról vallummal, mely a Dunától a Nagy-Szamosig vonatott, kellett biztosítani, a pannoniai dunamentét pedig, főleg Aquincumon alól, számos katonai őrhelylyel. E nézetünk bizonyítékául szolgál a tény, hogy Aquincumon alól valamennyi dunamenti erőd a Trajanus utáni korban keletkezett. Trajanusnak a Duna-vonal ama részének megerősítésére volt szüksége, mely Carnuntumtól a folyó délre

kanyarodásáig, Aquincumig terjedt s Dáciában egy délről Sarmizegetusától északra fel a Nagy-Szamos kifolyásáig, Porolissumig vonuló minél erősebb hadászati vonalra; s ezeket létesítette is. A két előretolt bástya összekötését egy hasonló merészségű utód létesíthette volna utóbb, akkor t. i., midőn a két provincia, hatalmas segélyforrásai kifejtése mellett kellőkép megerősödve a terv befejezésére már alkalmassá vált. Trajanus tervét azonban feladták s megelégedtek a Duna-vonal déli irányának jobb- s később balparti megerősítésével s a daciai vallummal.

Inkább csak megérinteni akarók e nézetet, semmint tüzetesebben kifejteni, a mire mást helyt lesz alkalmunk.

Salamon a rómaiaknak a pannon Dunáig's főleg Aquincumig való terjeszkedését a telepek rendszerével igen helyesen Dacia meghódítása szükségképeni következményének tartja. A Csörszárka töltésében pedig útvonalat lát, melyet gyanítása szerint ha nem a legiók és cohorsok, de készíthettek a rómaiak vezetése alatt a rászoritott szövetséges népek. Nézetét nem oszthatjuk. Hisz egyrészt ha római katonaság készité vala azt, e katonaság többé-kevésbbé állandó táborhelyeinek nyomai lennének a Csörszárka irányán fellelhetők, holott ilyenek ama tájon egyáltalán nem fordulnak elő; s aztán egy római jellegű töltés a Csörszárka vidékének tényleges birtoklásával lesz vala egyértelmű, pedig ennek ép az ellenkezője áll. S másrészt ha útvonal gyanánt készíttették volna a töltést, az árkot (fossa) bizonyára észak felé huzatták volna az útvonalnak szükség esetében megvédhetése tekintetéből, midőn a töltés (agger) kapcsolatban az árokkal, csakugyan meglehetős védelmi vonalt is képezett volna; az árok azonban nem észak, hanem délfelől szegi a Csörszárkát. De mindezektől elvonatkozva, alig képzelhető egy római út és pedig ily hosszú út legkisebb telep- s katonai őrhely nélkül annyira mélyen benn a barbárföldön; s egyáltalán képezhet-e utat oly töltés, melyben, mint a Csörszárkában, a kövezésnek még csak nyoma sincs? Ezért az, mint fennebb mondók, valószinűleg nem egyéb, mint a rómaiak foglalási terve ellen készített barbár védmű.

TORMA KÁROLY.

Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből. Első kötet, 1-ső füzet 1—280 lap. Temesvárott 1879. A dél-magyarországi törvényhatóságok által 300 darab aranynyal jutalmazott mű.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Behatólag foglalkozik szerző a karloviczi béke területi következményeivel, és végre erős kételyeit fejezi ki, hogy e békekötésben a »temesi bánság« a töröknek átengedtetett volna.

Messzire vinne a szerző érveléseit minden árnyalataiban követni; adandó alkalommal tán magunk részéről is kísérletet teszünk, az itt felmerülő kérdések felderitésére. Azonban legyen megengedve már most megjegyeznem, hogy ha a törökök a karloviczi béke alapján nem maradtak a temesi tartomány birtokában, vajjon mi értelme van annak, hogy 1718. évben a passarovitzi békében ezt a tartományt a császáriaknak átengedték? Az tény, hogy a császáriak még a karloviczi béke után is jó soká maradtak Karán-Sebesen és más várakban; de szintoly tény, hogy a törökök a békepontok e megsértése ellen mindig tiltakoztak. A császáriaknak éveken át nem volt komoly szándékuk a karloviczi béke azon pontjainak teljesítése, melyek a császártól területi átengedést követeltek. Nem nehéz annak megfejtése, miért sürgette a szultán Karán-Sebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kis-Kanizsa, Becse, Becskerek és Sablya erődítéseinek lerombolását. Szerző ugy vélekedik, hogy ha a temesi tartomány egészen az ozmán uralom birtokát képezte, és ha e várakban otthon érezte volna magát, vajjon miért sürgette volna a szultán annyi vár lerombolását, melyek neki oly nagy hasznára lehettek?

A dolog megfejtése, nézetem szerint az, hogy a béketárgyalásoknál az »uti possidetis« elv, t. i. a tényleges birtoklás szolgált ugyan alapul, de minthogy a császáriak szintannyi helyet tartottak elfoglalva a »Bánságban«, mint a lengyelek Moldovában, vagy a törökök az Unnán túl, ezt az elvet a természetes és biztos országhatárok érdekében módositani kellett. Az alkudozások alatt Schlick cs. követ a várak lerombolását sürgető törököknek azt válaszolta, hogy azok lerombolásáról szó sem lehet, mig az ország határai nincsenek kijelölve. A szultán sürgetésének tehát az az értelme, hogy a császáriak takarodjanak ki a Bánságból; az az, miután az itteni várakat úgy sem hagyták volna épségesen a török kezében, romboljak le a várakat, hogy az egész Bánság birtokába léphessen. Különben az alkudozások folyamából kitünik, hogy Ottingen és Schlick császári követeknek nagy részük volt e békepont felállitásában, a miért is Bécsben nehezteltek reájuk, — az ő sürgetésük oda irányult, hogy a nevezett várak helyére, a császáriak által történendő lerombolásuk után, más erődítések ne épittethessenek.

Igaz, hogy a karloviczi békekötés második czikke felette homályos, és a szabatosság teljes hiányában szenved; de azt még sem olvashatom ki belőle, mint szerző, hogy midőn a törökök tiltakoztak, hogy a császáriak a Maros és Tisza mentén várakat ne épithessenek, e folyók balpartjait is értették volna; következtetvén abból azt, hogy a császáriak a balparti területet nem is tekintették hódoltsági tartománynak, sőt inkább a Maros és

Tisza folyónak közös használata van kikötve, a mi kétségtelenné teszi, hogy a nevezett két folyó határ-folyó volt.

E kérdést még az a tény is megvilágosítja, hogy a szörényi nemesség épen a karloviczi békekötés következtében vándorolt ki, egész addig a császárt, mint Erdély fejedelmét tekintvén uráúl.

Szerző nem tagadja, hogy Lugos és Karán-Sebes várait a császáriak lerombolták. De vajjon, ha a Bánság belsejében fekvő várakat megtarthatták volna, nem inkább a fontosabb Lugost és Karánsebest tartották volna-e meg, melyek a császár többi tartományaival közvetlen érintkezésben álltak? A Maros- és Tiszamenti katonai határszél szintén csak azért alakíttatott, mert e két folyó képezte a határt éjszakon és nyugaton a török birodalom felé.

Végre ne felejtsük, hogy a tényleges birtoklás még nem adja meg a tulajdonjogot a birtokra, mert ezt csak a nemzetközi szerződések biztosítják, mire ezer példa közűl csak a paszaroviczi békére hivatkozom, melyben Temesvár a császáriaknak átadatott, noha az utóbbiak azt már 1716 évben elfoglalták.

Ajánljuk a t. szerzőnek a karloviczi békekötés *latin* szövegét figyelmébe. — mert kétség esetén ez képezi az eredetit.

A törökök birtoklási viszonyait kelet felé szerző, nézetem szerint, nem egészen helyesen fogta fel. Szerző e viszonyt úgy képzeli, mintha a XVII. század végén, és a XVIII. század elején a török hatóság mellett magyar kormányzás is állt volna fenn, és ezen felfogás igazolását látja azon körűlményben, hogy Macskási Péter még 1706 és 1707 évben is neveztetik szörényi főispánnak. (L. a 118. lapot.)

Ismétlem, hogy a Szörénység Szapolyai János óta Erdély részének tekintetett, és hogy fejedelmei nevezték ki ide a bánokat. A törökök e tartományt csak 30 évig, t. i. 1658—1688-ig bírták. Ez idő óta császári tábornokok kormányoztak itt, kiknek oldalán a polgári közigazgatás hatástalan, de kellőleg szervezve sem volt. A császáriak fegyverrel nyomultak elő, és nincs nyoma annak, hogy a törökökkel az igazgatásra nézve compromissumra léptek volna; sőt inkább tudjuk, hogy a karloviczi békekötés következtében épen Macskási Péter volt az, ki a török kézre kerűlt Szörénységben minden jószágait elveszté, a miért is a bécsi udvar által halála napjáig kármentesítési igéretekkel tartatott ugyan, melyek azonban soha nem valósultak.

Ha a karloviczi béke után Macskási Péter majd szörényi fő- majd alispánnak, vagy olykor bánnak neveztetik, úgy vegye azt a szerző, hogy a bécsi kormány kezdetben a békekötést őszintén nem akarta minden pontjaiban végrehajtani, utóbb pedig Macskási e hivatalokat — in partibus infidelium viselte. Ez

magyarázza, véleményem szerint azt a, szerzőnk által felfedezett tényt is, hogy Jósika Zsigmond 1700 évben torontáli főispánnak neveztetik, holott nemzetközi szerződésben Torontál-megye birtokáról lemondott.

Szentkláray munkájának kiváló becse azon roppant, eddig ismeretlen adathalmaz, melyet a múlt század földrajzának felvilágosítására, az ország leggazdagabb levéltáraiból összehordott, de nemcsak összehordott, hanem ügyes kézzel és átható szellemmel fel is dolgozott. A ki a múlt századi kuszált administrationalis viszonyokat ismeri, és azt, hogy mennyire törekedtek ezek kifejezést nyerni az ország beosztásában, még mielőtt a nép azokhoz hozzá szokott volna; a ki ismeri az akkori stylus curialis pongyolaságát, a nyelvezet hiányosságát, az itt hivataloskodó idegen elemek járatlanságát helységeink nomenclaturájában, — hálás elismerésre fogja magát indítva érezni szerző iránt, ki ezen torzonborz vadságon keresztül vezet bennünket az akkori állapotok felismerésére. Ez alkalommal újra meg újra tapasztaljuk, hogy nincs oly kicsinység, melyet gondolkodó buvár nem tudna értékesíteni a tudomány érdekében.

Ha a »Századok« szerkesztősége, tekintettel e szakközlöny oeconomiájára, birálatunknak több tért engedhetne, teljes örömmel idéznénk a szerző munkájából helyeket, melyekben Dél-Magyarország geographiai átváltozásait velünk érdekesen ismerteti, és indokolja. Igaz, hogy sokat kellene idéznem, — mert vajmi sok az, a mi más, különben jeles munkában, — még távolról sincs érintve. Azért valóban nem tudok mást tanácsolni, mint, hogy az olvasó győződjék meg, mily nagy hódítást lehet még hazai történettudományunk terén tenni.

A délmagyarországi részek visszafoglalása után előtalált helységeket, és administrationalis beosztásukat szerző híven sorolja elő, — tán tulságosan híven a helyesirásra nézve. Ez utóbbi t. i. az eredeti actákban olyan, hogy az e vadonban nem jártas olvasó bizony igen ritkán fog rájuk ismerni. Ezért ohajtottam volna, hogy a szerző e topographiai rejtvényeket egyuttal megfejtette, azaz, mai kiejtés szerint is közlötte volna, különösen a 21—31 lapig előforduló neveket.

Természetes, hogy szerző azon területről is szól, mely 1779 évben a »temesi Bánság« megszünése után az újra alakított Krassó,- Temes- és Torontál-megyéknek jutott. Az első felosztáskor, szerző szerint, Krassó megye Lugos, Bulcs, Kápolnás, Krassova, és Oravicza kerületeiből áll; de itt kifelejté a karánsebesi kerületet, mely eleinte szintén Krassó vármegyéhez tartozott. A kerület első főbírója: Hamar Antal Karán-Sebesen, szolgabirája Valentovics József Poiszakon lakott. Csak 1783 évben,

az april 10-én tartatott közgyűlésen egyezett bele Krassó-megye területének csonkításába, és abba, hogy a karán-sebesi kerület 14 helysége a katonai határőrvidék (az oláh-illir ezred) alakítására kihasítassék. (V. ö. A szörényi bánság II. 200. lap.) Mind ez csak roppant ellenzés után történt.

A magyarországi szerbek története, mely nem rég Schwicker Henrikben oly szakavatott, derék ismertetőt nyert, Szentkláray jelen művében tartalmilag újra gyarapodik, és szerző feldolgozásában új világításban tünik fel.

Valóban sajátságos sorsa volt e szegény Magyarországnak. Azon időben, midőn a földes urak súlyos büntetés terhe alatt köteleztettek a lakhelyeikre visszatérő ősi magyar jobbágyokat, kik a török háborúk alatt elszéledtek, vissza nem fogadni többé, hanem utnak ereszteni, Jenő savoyai herczeg azon parancsot adá Löffelholz ezredesnek, hogy a ráczok bizalmát igyekezzék megnyerni; mégis ő maga, a győztes hős, a szerb patriarcha hűsége iránt nem viseltetett bizalommal. Még a XVIII. század második felében ellenkezett az uralkodó politica elveivel a magyarság községi megtelepítése.

A rácz jövevények szertelen pártfogolását a következés a legszánandóbb politicai betegségnek bélyegezte. Legjobb akarat mellett is, mentségére alig hozhatni fel egyebet mint azt a törekvést, hogy az ország déli határa védképessebbé tétessék. Azonban az országos bizottság tapasztalásai e részben nem voltak örvendetesek, mert ez a királynénak e bevándorlokról azt jelenté, hogy ha kinálkozik is számukra alkalom katonai szolgálatokat tenni, kényszeriteni kell őket arra s mindennek daczára titkon vagy nyiltan kivonják magokat kötelességeik teljesítése alól.

A Tisza-Maros melletti határvidék feloszlatása alkalmával a szerbek kicsapongásai és ellenkezése nagy zavarba hozta az udvart, mégis kiváltságaik 1743. évben ujon megerősíttettek, indokul hozatván fel az, hogy a szerbek Bajor,- Cseh- és Olaszországban, hol pedig leginkább a magyarok fegyverei mentették meg a birodalom és fejedelmi ház dicsőségét, hadi szolgálatokat teljesítettek.

Midőn Mária Terézia utolsó éveiben a Bánság rosz kormányzása senki előtt nem volt titok, II. József e tartományt beutazta, hogy közigazgatási javitásokat ajánljon. A kép, melyet jelentésében a királynőhez az akkori szerbek tulajdonságairól nyujt (207—210), nem nagyon örvendetes, még is a legkiméletesebb elbánást javasolja érdekeik megóvására. Hangsulyozza, hogy a magyarok és szerbek közt nagy ellenszenv uralkodik (209 lap) a nélkül, hogy akár csak sejtelmét fejezné ki az iránt, mily nagy

része van épen a bécsi udvarnak ezen elég sajnos ellenszenv ébresztésében, szitásában és növelésében.

II. József terjedelmes emlékiratában egy szóval sem érinti a temesi Bánság Magyarországhoz leendő csatolásának kérdését. Ugy látszik, hogy egy pár generationak egész bölcsessége abból állott, hogy a magyarok jogérzelmét úton útfélen sértsék. Mig Bartenstein, az illir udvari bizottság elnöke, a császárnénak egyik előterjesztésében azt irá: a szerbek kiváltságai isteni jogon alapulnak; nem csorbíthatja azokat semmiféle emberi törvény vagy intézkedés, bármiként neveztessék is az, (264 lap) — addig a magyar nemzet törvényei könnyüeknek találtattak Bécsben, mint a pelyhek. A Bánság visszacsatolása Magyarországhoz nem csak soha komolyan nem terveztetett az udvarnál, sőt inkább II. József ismételt utazásai után, német herczegséggé akarták elkülöniteni és átalakitani.

Szerző a tényeket beszélteti, és nem maga mond véleményt, midőn müvéből rájövünk, hogy Mária Terézia nem háladatosságból cselekedett, midőn a mult század hetvenes éveinek végén magát elhatározta, hogy a Bánságot Magyarországhoz visszacsatolja. Oly sokáig szunnyadozó háladatosság belső valószínüséggel sem bir, és ilyen feltevésnek a Bánság történetének egész fejlődése ellent mond. Még eddig azonban ismeretlenek azon rugók, melyek okozták, hogy a magyarok jogos követelései, ugy szólván rögtön, a teljesedés küszöbére értek. Tán előbb-utóbb még hozzáférhetőkké lesznek azon levéltári források, melyekből ebbeli hézagos ismereteinket kiegészíthetjük.

A kikindai kerület keletkezésének története Szentkláray munkájának egyik legérdekesebb részét teszi. — Szinte megkönnyebbülve érezzük magunkat, látván, hogy történelmünkben ismét egy hézag töltetett be, melyet, — kivált mert ujabb történetünk egy jelenségéről van szó — öntudatunk csorbulásával, türtünk. A kikindai kerület története bizonyitja, mily szélsőségekre ragadtatták magukat a szerbek kiváltságaik védelme alatt. A districtus hatósága sans phrase kijelenté a tartományi kormánynak, hogy ha a kerületi lakosság kiváltságai csonkitását észrevenné, jövőre bizonyára minden engedelmességet megtagadna (240 lap.) Pártoskodás és a kormány iránti tiszteletlenség volt napi renden; és bizonyára sehol egy közigazgatási testület jegyző-könyveiben annyi gúny és kicsinylés nincs összehalmozva, mint a kiváltságolt kikindai kerület jegyzőkönyvében, melynek tanácsa egyik ülésében a császári biztost végzésileg »ostobának« nyilvánitotta. De a mily becsületet adott a kikindai tanács a felség képviselőjének, olyanban részesült ő maga is a népnél. A magistratus gyanuba vétetett, hogy nem bánik el a néppel a

privilegiumok értelmében, azért 1777. február 24-én lázadást támasztott, és a magistratus élete megmentése czéljából 200 katonáért volt kénytelen folyamodni Temesvárra.

A komoly történet mellett olykor érdekes hagyományos vonások tünnek fel, melyeket szerző a feledékenység tengeréből megmentett. E sorok írója Szentkláray közlései által nem ritkán az arany gyermekkorba, a szülők boldogító körébe, a játékszobába, és első kedvtöltései igénytelenségeibe varázsoltatott vissza. Nem tudom hogy esett, hogy áldott emlékezetű jó anyám oly sokszor azon nézeten volt, hogy feltünőleg jó étvágyam van. Ilyenkor aztán Hala-nak nevezett engem egész kedélyességgel. Ifju koromban sokszor hallottam ez elnevezést, de még utóbb sem értettem azt. Szentkláray érdekes megfejtést nyújt, elbeszélvén (240 lap), hogy a kikindai kerületben Hala Ferencz nevü császári biztos szerepelt, ki az adóbehajtás körül tanusított nagy szigora, vagy — miként mondták — telhetetlensége miatt elhiresedvén, a szerb nép Kikinda vidékén még ma is »Hala«-nak nevezi a mohón falókat és telhetetleneket.

E közlés emlékeztet a badeni és pfalzi németek eljárására, kik a mészáros-kutyákat Melacnak nevezték el, mert Melac-nak hivták a franczia hadsereg egyik tábornokát, ki XIV. Lajos alatt a Rajnán áttörvén, a szomszéd szép német tartományokat kegyetlenül pusztitá.

Különös, hogy Magyarországon sem ismeretlen a kutyák Melac neve, azon vidékeken, hol — mint Temesvár környékén — új német gyarmatosok utódjai laknak. Nincs kétség, hogy a német telepedők hazájukból hozták e hagyományt magukkal.

A délmagyarországi részek benépesitése képezi Szentkláray munkájának egyik nagy gonddal felkarolt részét, mely — úgy látszik, — a jelen félkötetben még nincs befejezve.

Hézagos volna jelentésem, ha nem említeném, hogy szerző a töméntelen adatot és a sokszor vajmi kezelhetlen anyagot igen szép előadási alakba öntötte; csak attól tartok, hogy az a törekvése, miszerint a tudományos igényeknek eleget tegyen, s egyszersmind élvezhető olvasmányt is nyujtson, őt kissé messzire vitte. Értem azt, hogy szerző nem akarta megfosztani a szakembereket némely mult századi közlések eredeti szövegeinek ismeretétől; nemcsak felfogásának igazolására, hanem azon helyes beismerésben, hogy az akkori hol naiv és burleszk, hol áradozó és émelygős, vagy zopfos és falábon járó stilus bemutatásának megvan a maga különleges becse. Az ilyen melléknevezmények a fordításnál elvesznek. De midőn ez irányt számba vette, ki nem kerülhette, hogy a munka több helyen három nyelven (magyar,

német, latin) ne legyen irva. Lehetnek olvasók, kiknek ez nem fog tetszeni, — mi nem tartozunk azok közé.

És miután az egész munka folyamában a szerző kitünő jártasságot tanusitott a chartographiában, valóban már csak azért is megérdemelte, hogy oly nemes pártfogóra találjon, mint gróf Csekonics Endre, kinek bőkezüségéből szerző a különben is igen szép kiállításu munkát három térképpel, és gr. Niczky Kristóf arczképével diszesithette. A három térkép a Bánság három fontos korszakát, 1723, 1761 és 1778 évekből tünteti elő, és a munka becsét nagyon emeli. Ha főuraink ezen az úton haladnak, és a nemzet szellemi érdekeit is felkarolják, czimereik uj fényben fognak ragyogni, és nevük elválhatlan lesz a nemzet dicsőségétől. A tudomány nevében fejezzük itt ki gr. Csekonics Endre iránt hálás elismerésünket.

A munka folytatását, ha időnk és a »Századok« szerkesztősége megengedi, e rovatban annak idején szintén méltatni fogjuk.

PESTY FRIGYES

Monumenta Germaniae Historica. Scriptor. Tom. XXIV. Hannoverae. 1879. fol. 914l.

Századunk e legnagyobbszerű kútfő-kiadó vállalatának e legujabb kötetében is több becses hazánkra vonatkozó történeti adat találkozik, úgy mint az előbbiekben. Miután a kiadást Pertz visszavonulása a vállalattól, majd halála egy ideig félbeszakitotta, most már Waitz György vezetése alatt jelenik meg. E kötet legnagyobb részét a Rajnamelléki, lotharingiai és belgiumi emlékek foglalják el és így aránylag csak kevesebb benne az általános birodalmi, vagy épen európai érdekű. Nagy számmal vannak ugyan benne világkrónikák, különösen franciscanus szerzőktől, de ezeknek inkább csak irodalmi az értékük, a mennyiben mutatják, mily forrásokból merítettek a XIII. sz. világtörténeti irói és mily gyarlók voltak azon kor tankönyvei. Ide tartozik az erfurti és a mantuai krónika, különösen pedig a Flores Temporum czimű, melyet, mint kiadója Holder-Egger kimutatja, egy sváb minorita irt 1292 és 1298 közt. Ezeknek, melyekben legkevesebb az anyag, legtöbb bajjal jár a kiadása. Igy a »Flores Temporum«-nak alig század része eredeti, a többi mindenünnen összehordott, és alig képzelhető fárasztóbb munka, mint a kiadóé, ki majdnem minden sornál más-más kútfőt kénytelen kimutatni. Ezen különben nagyon száraz és üres krónikákban különösen érdekes, hogyan fejlődik ki lassankint a nőpápa mondája. Az erfurti és a metzi krónikában még névtelenül és hazátlanúl fordul elő, a Flores Tem-

porum már Johannes Anglicusnak mondja és ez azután fenntartotta magát. Megemlítendő, hogy budapesti muzeumi kézirat is fel van használva; a minorita krónika egy folytatása, mely az 1269—91. évekről több érdekes és önálló jegyzetet tartalmaz, különösen keleti európai viszonyokról (213. l.)

A világ-krónikákon kivül a legtöbb családi vagy klastromi érdekekhez van fűzve. Fényes kivételt e tekintetben csak az úgynevezett kölni évkönyvek képeznek 1175—1220 évekről, melyek némileg folytatják a német hivatalos történetirást. A Hohenstaufok és Welfek közötti harczban egészen a Hohenstauf párton állanak. A magyar ügyekre nézve is találunk bennök nevezeteset. Gertrud királyné megöletése ugyanis itt oly színben jelenik meg, aminőben valószínűleg a királyi udvar feltüntette, különösen Németországban. El van beszélve, hogy a magyar király magyarjai segélyével nem birt sehogysem bevenni egy bizonyos várat és német nejének tanácsára azután német sereggel be is vette. Ennek következménye természetesen a németek kitüntetése volt, mi a magyarokat oly mélyen sértette, hogy összeesküdtek a király ellen. A királyné ezt megtudva, futásra birta a királyt, maga a palotában maradt, remélve, hogy nőt nem bántanak a magyarok. De a magyarok, alig hogy a király eltávozott, fegyveresen betörtek, és a királynét állati kegyetlenséggel megölik. A király e hallatlan bűnért szigorúan lakoltatta nemcsak a tetteseket, hanem pártosaikat is. — Látjuk, nem épen új dolog a történeti eseményeknek a nemzetiségi érdekeknek Prokrustes ágyába fektetése. Az adat hitelességét az is csökkenti, hogy az az 1210-iki évhez van bejegyezve, holott Gertrudot 1213-ban ölték meg.[1])

A XIII. sz. közepe táján, midőn az e kötetben kiadottak legnagyobb részét irták, hazánk szomorú sorsa a tatárjárás és következményei folytán közérdeket keltett és ez még az angol és franczia krónikákból is kitűnik. Meglehetős számos volt a Magyarország pusztulását siratő és Istentől részére kegyelmet kérő ének. Uj és fontos adatokkal különösen egy e könyvben közzétett töredék bővelkedik, melyet még Pertz irt le a párisi nemzeti könyvtár egy XIII-ik századi kéziratából és melyet most Waitz adott ki az Annales Frisacenses mellett mellékletül.[2]) Minthogy a töredék különösen Erdély történetére nézve kiválóan fontos és rövid, e helyen is közöljük. Ugy látszik, egy egykorú levél kivonata.

Az úr testté lételének 1241. évében, az úr feltámadásának napján a tatárok a havasokon és erdőkön áttörve, Magyarországnak egy

[1]) A 15. lapon.

[2]) A 65. lapon.

Rodana nevű városába jöttek, és ott 4000 embert vagy többet megöltek. Ugyanazon napon egy más tatár hadsereg betörve a Burza nevü tartományba, az erdön túli tartomány seregének vezérét, minden emberével együtt leölte. Ugyanazon hét keddén a Nosa nevű városban 6014 keresztény esett el, csütörtökön Kűmelburchban (Kükűllövár?) azt mondják, több mint 30,000 lelte halálát. Misericordia vasárnapja előtti csütörtökön a Hermann városa nevü községben több mint 100,000 hullott el, mint állitják. Ugyanazon napon Béla Magyarország királya megszámlálhatatlan sereggel megütközvén, Bathunnal a tatárok fő királyával, alig birt menekülni és fájdalom! 10,000 emberét vesztette vagy még többet. Azon csatában három püspök és két érsek is elesett. A Clusa nevü várban is megszámlálhatatlan sok magyar veszett el és ugyanaz történt Váradon, Tamás testvérek városában, az erdélyi Fehérvárban és Zaliz városában.

Ez helyeket, számokat és napokat tekintve, kimerítőbb előadása a tatárjárásnak különösen Erdélyre nézve, mint eddig birtunk. Sajnos, a tulságos nagy számok, úgy látszik, a páni félelem friss hatása alatt keletkeztek és azon adat, hogy a nagy csata Batu kán és Béla király közt már apr. 11-én történt volna, Rogerius hiteles előadásába ütközik. Így is nagybecsü az emlék Erdély akkori populatiójának ismeretére nézve.

Az erfurti minorita krónika egy érdekes adatot szolgáltat Sz.-István király jellemzéséhez, de ez sem igen megbízható, mert forrását nem tudjuk. Azt irja róla »Statura pusillus, corde magnus, nobilis progenie, nobilissimus fide. Huius s. Stephani regis festivitas in Ungaria sollemniter tanquam apostoli celebratur.«[1]) A krónikás 1265 után ir és Sz.-István életét Lajos császár idejére (840 körül) teszi!

Az altaichi Hermann krónikájának folytatója több érdekes adatot szolgáltatnak Bajor Otto magyar királysága történetéhez.[2])

Vajha remélhető volna már valahára hazai kútfőinknek is ily rendszeres és criticai kiadása!

Dr. M. H.

Szent-Benedek élete és hatása és a szerzetesi intézmény történelmi és társadalmi jelentősége. Irta Szentimrei Márton. 1880. Komárom. 500 lap. Ára?

A Benedek-rend az idén ünnepelte rendalapítójának: Sz.-Benedek születése 1400. évfordulóját. E munka ez alkalomra iratott. Szerző, ki e munkájával az általános történelemben való

[1]) A 183. lapon.

[2]) 57. l.

nagy jártasságának adja bizonyítékát, lelkiismeretes gonddal domborítja ki a bencze-rend érdemeit a kath. egyház, a civilisatio, a tudomány s a társadalom terén. A munka az egyháztörténelmi monographiák azon fajához tartozik, melyek egy eszmét egészlelkesedéssel, hatásának majdnem apotheisticus előadásával tárgyalnak. Mi előttünk, kik mint úgynevezett polgári történészek olvassuk e munkát, s a szerzetesi intézményt ridegen, mint a világtörténelemnek egyik nagyfontosságú tényezőjét ugyan, de csak keretébe illőt szoktuk tekinteni, első pillanatra tán túlságos egyháziasnak tűnik fel a tárgyalási mód. Meggondolva azonban, hogy a benczés-rend az, melynek az europai cultura, a tudomány sokat, igen sokat köszönhet, mely tagjai között az emberiség annyi jelesét számlálta: könnyen megfoghatóvá lesz, hogy méltó büszkeséggel töltheti el a rend minden egyes tagját szerzetének dicsteljes múltja. Nem élünk merész hasonlattal, ha azt mondjuk, hogy a benczés csak oly büszkén vallhatja magát a többi rendek között elsőnek, mint az ókori római polgár, mikor azt mondá: »Civis romanus sum.«

Szerzőt teljes méltánylat illeti szorgalmáért, mindenre kiterjedő figyelméért, csak egyet szerettünk volna művében bővebben taglalva olvasni. A benczések magyarországi működését és hatását nagyon árván tárgyalja a t. szerző, minek indokolására idézi bővebb kútfőképen Pauer Jánosnak 1847-ben megjelent művét: az egyházi rend érdeméről Magyarország történetében, mely alapos munka ugyan, de *harminczhárom* évvel ezelőtt zsenge kútfői apparatussal íratott. S minthogy e mű éppen magyarországi emléke akar lenni ez ünnepélynek, azt hiszszük, hogy kivánatunk helyén való.

Ha hozzáteszszük, hogy a munka jó magyarsággal íratott, s csinosan állította ki Ziegler komáromi nyomdája, mindent elmondtunk, a mit róla az olvasóval tudatni akartunk.

θ.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Ipolyi Arnold püspök úr elnöklete alatt máj. 7-én tartott választmányi ülésben dr. *Toldy* László olvasta fel »A Zrínyi könyvtár és Szluha László emlékezete« című értekezését, mely a »Századok«-ban fog megjelenni. Felolvasás végével elnök a társulat köszönetét fejezte ki felolvasónak, hogy a közfigyelmet e nevezetes történeti hagyományra irányzá s kijelenti, hogy a gyülés folytán ez ügyben concret indítványt fog tenni. *Csontosi* J. vál. t. megjegyzi, hogy a csáktornyai Zrínyi-könyvtárból az országban többfelé vannak egyes becses kötetek, hogy midőn a Zrínyi könyvtár pettaui maradványai vizsgálat alá vétetnek, fordíttassék azokra is figyelem.

B. *Radvánszky* Béla v. t. bemutatott egy XIV. és két XV-ik századi magyar pecsétet, melyek eredetiei sajó-kazai családi ltárában őriztetnek. Bemutatta mind magukat az eredeti pecséteket, melyek közül egyik függő pecsét, a más kettő pedig az okiratokra van nyomva. A jelenlevő szakemberek *Ipolyi*, *Horvát* Árpád, *Pauler* Gy., *Gyárfás* István összehasonlítván a rajzokat az eredetiekkel, azokat kitűnőknek és teljesen híveknek találták. Jelentését a »Századok«-ban fogja venni az olvasó.

Deák Farkas v. t. jelenti, hogy *B. Horváth Ödönné szül. gróf Rhédey Johanna* Alvinczről négy pergamentet küldött be megtekintés végett; az *első* báró Josinczi Józsefnek erdélyi kormányszéki consiliariussá kineveztetése, Mária-Theresia királyné diplomája; a *második* II. Apafi Mihály egy magyar adomány-levele, melyben Malomvízi Kendeffy Gáspárnak Hatzog (Hátszeg) városában egy telket adományoz 1694-ben; a 3-ik okirat a Jukics-család armalisa 1598-ból II. Rudolf császártól, csinosan festett czímerrel; szintúgy a 4-ik okirat a Csókási-család ármálisa 1582-ből Báthori István lengyel királytól. A választ-

mány felkérte a tulajdonosnőt, hogy a levéltár többi részét is bemutatni sziveskedjék.

Dr. *Tomcsányi* József m. k. honvéd-ezredorvos N.-Kanizsán Thaly Kálmán v. tagnak öt darab oklevelet küldött felhasználás végett. Az oklevelek a Lövey-családra vonatkoznak, s 1425. 1642 s XVII. századbeli keletűek. Az 1425-ben kelt oklevél a leleszi káptalan egy kiadványa, mely szabolcs-megyei Lövő helységről szól s egy quartalitium ügyében kötött egyezményt tárgyaz; az 1642-ben kelt levél Balogh Mátyásnak egy kötelezője, melyben Lövei István n.-károlyi kapitány jobbágyává köti magát, ki őt rabságából — lopásért lévén elítélve — kimentette. A XVII. század végén kelt levelek közül az egyiket Botosánból Perényi Sofia írja férjéhez tatár rabságából, hogy szabadítsa ki mennél hamarább. A levél 1659—1660 közt kelhetett. A másik kettő jobbágyi ügyleteket illet. Tomcsányi urat köszönet illeti, hogy ez érdekes-családi oklevelet beküldé, s egyúttal azért is, hogy levelében figyelmezteti a társulatot Szegedy Imre szathmári mérnökre, kiknek sok érdekes régi oklevél van a birtokában.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, következtek a tagajánlások. Ezek folytán megválasztattak évdíjas tagokká: Báró *Hornig* Károly kanonok Esztergom, (aj. Fraknói V.); *Bohuniczky* Ödön kir. aljárásbiró Veszprém, (aj. Véghelyi D.); *Maszák* János k. főelemi tanitó Nyitra, (aj. Dr. Csősz I.); *Kisfaludy* Árpád Béla hittanár Győr, *Vargyas* Endre k. tanfelügyelő Győr, *Ternyei* Tivadar ügyvéd, (aj. Horváth Lajos); *Boda* Vendel r. k. lelkész, (aj. Thallóczy); *Kovácsics* Lajos Budapest, (aj. Szilágyi Sándor); *Bendelcovics* Sándor, Ujlak u. p. Vasvár, (aj. Tettey Nándor); *Rákóczy* Sándor bölcs. hallgató, *Schönvitzky* Bertalan bölcs. hallgató, (aj. Vikól János); *Baross* Miklós Deménd, u. p. Szántó, (aj. Majláth Imre.)

Titkár jelenti, hogy Nagy-Szombat városa visszakapván a használat végett átküldött okleveleket, a társulat térítvényét visszaküldötte.

A folyó évi kirándulás ügyének eldöntése ezen választmányi ülésre halasztatván, egyhangúlag elhatároztatott, hogy miután Sárosmegyét, hova a társulat még a kassai kirándulás alkalmával kapott a megye vendég- és tudományszerető közönségétől meghivást, nagy és súlyos inség látogatta meg, a társulat a folyó évben nem fog kirándulást tartani. Jövő évben azonban alkalmasabb idő esetére, oda fogja kirándulását tenni.

Ipolyi elnök, indítványára felkéretik Csontosi v. tag úr, hogy Szluha László nyomozásai alapján a Zrínyi-féle csáktornyai könyvtár Pegauban levő maradványait tegye tanúlmánya tárgyává, s a szükséges engedély megadására a gróf Daun- és Pallavicini-családok fel fognak kéretni.

Kapcsolatban ezzel titkár megemlíti, hogy b. Rudics almási könyvtárában van egy kézirati magyar Evangeliom, mely a leírásból ítélve, a XV-ik század végéről, vagy XVI. elejéről való. B. Radvánszky Béla felkéretik, hogy a tulajdonos úrral tegye magát érintkezésbe s e nevezetes irodalmi ereklyét megtekintés végett kérje át.

Titkár bemutat egy XV-ik századi hártya codexet, mely Tolnay Lajos tagtársunk tulajdona, a brabanti iskolához tartozik, s díszes initialekkal és oldal-czifrázatokkal van ellátva.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását. E szerént

a bevétel volt	1861 frt	48 kr.
kiadás	548 frt	72 kr.
pénztármaradék:	1312 frt	72 kr.

Több tárgy nem levén, az ülés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A M. T. Akadémia irodalom-történeti bizottsága, megalakúlásakor kitűzött czéljához képest, 1879. december 3-án tartott ülésében megállapította a Magyar Irodalomtörténeti Adattár tervét s azt a következőleg írta körül:

A magyar Irodalomtörténeti Adattár első folyama a magyar tudományosság, irodalom és könyvnyomtatás történetére vonatkozó adatokat foglalja magába 1471-től, mint a hazai könyvnyomtatás kezdetétől 1541-ig.

Időrendi sorban címlap szerint, vagy hiteles adatok szószerint való közlésével soroltatik fel minden olyan irodalmi munka, mely ezen időköz alatt

a) Magyarországon iratott,

b) bárhol, magyarországi szerző által iratott,

c) bárhol, magyarországi megrendelésre iratott.

Elveszett nyomtatványokról és kéziratokról tanúskodó adatok szintén felvétetnek.

Magyar nyelven szerkesztett okiratok dátuma, a hely megnevezésével, hol ma őriztetnek.

Írók, könyvkiadók- és nyomtatók életére vonatkozó bármily csekély részletek s tudósítások.

Levelezések.

Könyvajánlások és előbeszédek — töredékesen vagy egész terjedelmökben.

Könyvnyomtató műhelyek, könyvkereskedés, könyvtárak, külés belföldi iskolázás történetét érdeklő adatok.

Ide tartozik a hazai és külföldi iskolákon tanító magyarok névsora is; ellenben a tanúlók névsorát lexicon-alakba szedve, röviden szerkesztett életrajzokkal külön szükséges kiadni.

Ezt az anyagot 25—30 íves kötetekben fogja a bizottság közzétenni.

Szerkesztő a bizottság előadója.

Ennek alapján a bizottság köv. felhívást adta ki:

Midőn az Akadémia és Kisfaludy-társaság a nemzeti nyelv és irodalom érdekében nagyobbszerű vállalatba fogott, mindig a nemzetet hívta fel dolgozó-társnak. A felhivás sohasem hangzott el; a siker mindig teljes volt. A Régi Magyar Nyelvemlékek kötetei, a Tájszótár, majd a Nagy Szótár, valamint a Népdalok és Mondák s a Népköltési Gyüjtemény kötetei ennek az együttmunkálkodásnak a gyümölcsei! Az irodalomtörténeti bizottság is híven ragaszkodik ehhez a múltban annyi jót termett hagyományhoz s meg van győződve, hogy feladatának csak úgy lesz teljes sikere, ha nyelvünk és irodalmunk történetének ügyét most is az a lelkesedés karolja fel, mely mindig a régibbkori nemzeti míveltség szerte heverő romjaiból emelhet az ősöknek legszebb emléket! Ezért fordúl mindenkihez s mindenkit kér, a kinek csak módjában van, hogy adatok közlésével, ilyenekre való figyelmeztetéssel járuljon e nemzeti ügynek gyámolításához. A legcsekélyebbnek látszó adat: egy pár sorból álló régi jegyzet; egy elrongyollott könyvtábla, melyen hajdani tulajdosának neve áll, ki egykor irodalmunknak lehetett munkása; hányt-vetett régi versek; levelek stb. mind nagybecsűvé válhatnak majd a tömegben, kellő sorban s magok helyén.

A gyűjtés nem szorítkozik csupán azon 70 évi időközre, melyből az Adattár első folyama fog közrebocsáttatni. Kiterjed az irodalmunk történetének minden korszakára, — ez csak a szerkesztés kezdetét jelöli. Azért minden közlést, minden adatót bármely időből köszönettel fogad a bizottság, s kéri, hogy a küldemények az irodalomtörténeti bizottságnak címezve az Akadémia épületébe útasittassanak.

Budapest, 1880. mártius 15-én.

Szász Károly,
bizottsági elnök.

Szilády Áron,
bizottsági előadó.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR SZ. KORONA megvizsgálására kiküldött akadémiai bizottság, melynek tagjai Ipolyi, Henszlmann és Pulszky Károly voltak, — kik mellé az országgyűlés is küldött ki megbizottakat — ő Felségétől nyert engedély alapján f. hó 9-én s 10-én megvizsgálta a koronát. A korona ládának felnyitása az arra hivatott főméltóságok jelenlétében fényes ünnepélylyel történt, épen úgy visszahelyezése az 1608-ban készült ládába. Mind a koronát mind a többi jelvényeket különböző állásokban többször lefényképezte Diváld, a szükséges rajzokat színezéseket Rauscher előkészítette. A bizottság jelentését annak idejében be fogja az Akadémiának adni, mely annak a tárgyhoz méltó közzétételéről fog gondoskodni. A vizsgálat eredménye, mint halljuk meglepő: a sz. korona korának legszebb müremekei közzé tartozik.

— PAULER TIVADAR igazságügyminiszter még mint egyetemi tanár felkéretett, hogy az egyetem történetét megírja. E munkának első füzete a most folyó egyetemi ünnepélyen fog megjelenni.

— THALY KÁLMÁN tagtársunknak az 1708—1711. dühöngött pestisről szóló s eredeti forrásokon alapuló czikkét, mely, a »Pesti Napló«-ban jelent meg, s melyet annak idejében mi is megemlítettünk, Dr. *Wertner* Móricz Szempczen, Pozsony mellett lefordította s a Lipcsében megjelenő »Deutsches Archiv für Geschichte der Medicin und Medicinische Geographie« czimü szakfolyóiratban közzétette. Volt alkalmunk egy különnyomatát látni s örömmel értettük a jeles fordításból, mely Thalynak a Rákóczi-kor iránti érdemeit is méltányolva említi, hogy az efféle specialis, detailtanulmányok a külföldet is érdeklik.

— KOSSUTH LAJOSNAK »Irataim az Emigráczióból« czimü országszerte nagy érdekkel várt munkájának I. kötete megjelent. Az 514 lapra terjedő ízlésesen kiállított kötet rendkívül érdekes kortörténeti adatokat tartalmaz a közelmúlt évtizedek politikai történetéhez. Bolti ára e kötetnek füzve 5 frt 50 kr; a munka az Athaeneum kiadása.

— JAKAB ELEK, ki a forradalom alatt Kossuth huszár volt, »Szabadságharczunk történetéhez, Visszaemlékezések 1848—1849-re« czim alatt egy legnagyobb részben saját élményein alapuló muukát adott sajtó alá, mely nemcsak mint olvasmány igen érdekes, hanem a forradalom történetének is egyik becses forrása lesz. Rautmannál igen díszes kiadásban már két füzet jelent meg.

— Lasztókay László tagtársunk Eperjes városa monographiájával foglalkozik. Már eddigelé is igen érdekes anyagot gyűjtött össze, melyekből a közérdekűeket a »Történelmi Tár« fogja koronként bemutatni, s mindjárt a legközelebbi füzetben fog nehány igen érdekes okmány világot látni.

— Nyitra-megye monographiája. Jánossy János nyitra-újlaki plébános indítványt tett, hogy Nyitra vármegye monographiája megírassék. Ez eszmét, mint Nyitrából írják, b. *Majthényi* főispán támogatja s tettté válására közre fog működni. Részünkről csak örvendünk, mikor egy oly gazdag és szép politikai, s művelődési múlttal bíró vármegye monographiájáról van szó, de éppen az érdeklődés e fontos kérdés iránt késztet bennünket, hogy a modalitásokhoz nehány szót szóljunk. Két úton lehet a monographia megírását elhatározni, vagy pályázat, vagy megbízás alapján, föltévén, hogy a vármegye sem a munka kiállítási költségeit viselni, sem pedig az író tisztességes díját kitüzni nem átallja, mint p. Krassó-megye, mely csak az ígéretnél maradt. Mindkét módra nézve lehet előnyös és hátrányos körülményeket felhozni. A pályázat az irodalmi versenynek s az egyesek tehetségének nem állja annyira útját, mint a direct megbízás, mely viszont, legalább a legtöbb esetben, biztosabb garantiát nyújt. Nyitra-vármegye monographiája azon szerencsés tárgyak közé tartozik, melyekre bő anyag áll rendelkezésre, s melyről már sokat közzé is tettek. Részünkről úgy tudjuk, hogy hárman foglalkoznak a megye múltjával: Hg. Szerémi *Odescalchi* Arthur, *Rudnay* Béla és *Tagányi* Károly országos levéltári tisztviselő. Mindháromnak igen becses gyűjteménye van s ami a legérdekesebb — más-más irányban. Míg a herczeg a társadalmi életre nézve gyűjtött becses anyagot: addig *Rudnay* Béla a XII., XIII. századra, az egyes családokra nézve rendelkezik adatokkal. *Tagányi* Károly a budapesti anyagot majdnem teljesen összegyűjtötte s a monographiára készül. Részünkről legkivánatosbnak tartanánk, ha a vármegye mind a hármat szólítaná fel, hogy az esetre, ha közös terv iránt megállapodásra jutnának, ők írják meg megbízás útján bizonyos idő p. o. három-négy év alatt a vármegye monographiáját.

— Hajdu Ignácz Túrkeviben, volt országgyülési képviselő, s társulatunknak egyik legrégibb tagja, april 25-én meghalt.

— Érdekes kéziratokat árvereztek f. hó 10-én Lipcsén a List és Franke-féle híres ódondász-czég helyiségeiben. A 178 lapra terjedő

cathalogus számos, történelmi tekintetben is nevezetes kéziratot s autographumot sorol fel. Voltakép két nagy magán-gyűjtemény elidegenítéséről van itt szó. Az egyik gyűjteményben jobbára nevezetes német írók, művészek, színészek levelei szerepelnek; sok érdekes oklevelét találjuk a franczia forradalmi férfiaknak, bölcselőket (Locke, Hume, Leibnitz, Voltaire) stb. A másik sorozatban rendkivül érdekes leveleit látjuk felsorolva nem egy világtörténelmi alaknak: Franklin, N.-Frigyes, Cromwell, Milton, Newton, N.-Péter, Mirabeau, Richelieu, Mazarin, Zrínyi Miklós, Doria András stb. stb. E gyüjteménynek nagy része Hess András ép. tanácsosé volt, ki szenvedélyes, s amellett avatott gyüjtő vala, most egy lipcsei kiadó czég birtokába került. A másik rész úgy látszik a Piccolomini-levéltárnak képezte egy osztályát. Magyar érdekü kéziratok: Eötvös, Széchenyi, Kossuth levelei. II. Ulászló kir. II. Lajos és Mária királynő levelei, azután Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin, Bethlen István, I. és II. Rákóczi György okiratjai. A magyar osztályban a XVI. és XVII. század egyháznagyjaitól, államférfiaitól, vezéreitől látunk leveleket, mintegy 45 darabot.

— Véghelyi Dezső tagtársunk, ki Veszprém városa állapotáról, egy, a város történetét s helyrajzát felölelő jelentést irt s melyből mintegy húsz ív ki is nyomatott, a város által küldöttségileg szólíttatott fel annak befejezésére. Lesz alkalmunk, hogy e művet bővebben is ismertethetjük.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat apr. 28-án Ormós Zsigmond főispán elnöklete alatt havi ülést tartott, melyen a választmányi tagok, valamint a történelem-régészet iránt érdeklődők tetemes számmal jelentek meg. Elnök a gyülést megnyitván, a mártius havi választmányi ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik, mire Pontelly István titkár jelenti, hogy az évi közgyülés sorrendjének megállapítására kiküldött bizottság küldetésének eleget tett, melynek alapján a társulat ez évi nagygyülése napjául folyó évi junius hó 2-a tüzetett ki; továbbá bejelenti a társulat muzeuma számára beérkezett adományokat, melyekért a társulat az adakozóknak köszönetet mond. Azután Odor Samu pénztárnok tett jelentést a társulat pénzügyi állapotáról. Pénztárnok még bemutatja a Praenesill Ernő által adományozott alibunári bronzleletet, mig végre Pontelly István »Visegrád« czimü történelem-régészeti tanulmányának folytatását olvasta fel, melyet a közgyülés élénk érdeklődéssel hallgatott meg.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— IRATAIM AZ EMIGRÁCZIÓBÓL. *Kossuth* Lajos. Első kötet. Az 1859-iki olasz háború korszaka. Budapest. Az Athenaeum r. társulat kiadása. 1880. Bolti ára fűzve 5 frt, díszkötésben 5 frt 80 krajczár 8-r. 526 l.

— A MAGYAROK EGYETEMES TÖRTÉNETE. Írta *Sayous* Eduárd, a történelem tanára a párisi Charlemagne-lyceumban, a m. ak. tagja. Francziából fordította *Molnár* Antal tr. magántanár a budapesti egyetemen. Első kötet. Budapest. Athenaeum 1880. 8-r. 317 l. Ára 3 frt 50 krajczár.

— A PALÓCZOKRÓL. Népismertető tanúlmány. Írta *Pintér* Sándor. Budapest. Aigner Lajos. 1880. 8-r. 96 l. Ára 80 kr.

— AENEAS SYLVIUS II. Pius pápa. Élet- és korrajz. Írta *Pór* Antal. Budapest. Kiadja a Szt.-István társulat. 1880. 8-r. 384 l. (Házi könyvtár XXXIII.)

— MONUMEMTA HUNGARIAE HISTORICA. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály: Írók. Harminczadik kötet. *Szamosközi* történeti munkái. IV. (Szamosközy István történeti maradványai (1542—1608.) Eredeti és egykorú példányokból kiadta *Szilágyi* Sándor, akad. r. t. IV. kötet. Vegyes följegyzések.) Budapest. 1880. M. tud. Akad. könyvkiadó hivatala. (Az Akadémia épületében.) 8-r. 402 lap. Ára 3 frt.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Írta dr. *Szalay* József. III. kötet. (19 P. 20. 21. 22 f.) (1—160 l.) Egyes füzet ára 30 kr. Budapest. Weissmann testvérek kiadása. Megjelenik havonként két füzetben.

— NICLAS GRAF ZU SALM. Eine historische Studie von Johann *Newald*. Wien 1879. 4°, 124 l. 8 tábla rajzzal. Ára 4 frt.

— AQUILEJA, das Emporium an der Adria, vom Enstehen, bis zur Vereinigung mit Deutschland. Ein geschichtliches Essay von Otto von *Breitschwert*. Stuttgart. Boncz Adolf és társ. kiadása. 1880. Ára 1 márka (60 kr.)

— BRUNNER SEBASTIAN. Ein Benediktinerbuch, Geschichte und Beschreibung der bestehenden und Anführung der aufgehobenen Benediktinerstifte in Oesterreich-Ungarn, Deutschland und der Schweiz. Mit Illustrationen. Würzburg. 12-edr. 580. l. Ára 4 frt 80 kr.

A NÉMET BIRODALOM NAGY HADI VÁLLALATA MAGYARORSZÁGON 1542.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

III.

(A speyeri birodalmi gyűlés tárgyalásai. A kir. propositió merész mondása. A kath. és protestans pártok küzdelme. — Luther prédikátiói. — A fejedelmek testülete a magyarországi hadjáratra tervet nyújt be, mely elfogadtatik. A protestansok magatartása, tiltakozásuk a vállalat ellen. Ferdinánd a declaratióval megengeszteli őket.)

Hosszas évek során keresztül bőven tapasztalhatta Ferdinánd, hogy épen akkor, midőn csak egy lépés van hátra a birodalmi segély eléréséhez, ezt az utolsó lépést akadályozzák meg a viszonyok. Mikor a *speyeri gyűlés* megtartásában Naves-val megállapodott, nem téveszté el ezt a lehetőséget sem szem elől s már akkor kérte bátyját, hogy az esetre, ha a bir. fejedelmek igéretökkel cserben hagynák, tanácsoljon, mit kellessék tennie. [1]) Károly, mint rendesen tenni szokta, a törökkel való megbékélést hangsúlyozá; nem minden áron, az igaz, csak úgy — s ez jellemző mondás — hogy amit tesz Ferdinánd, arról isten előtt számot adhasson s méltatlan ne legyen azon álláshoz, melyet »ketten a keresztyénségben elfoglalnak.« [2]) Persze ezt mondani sokkal könnyebb volt, mint végrehajtani; a Salméknak adott válasz után nem vélekedhetett a király másként, mint a mit bátyjához

[1]) Ferdinánd Károlyhoz 1541. oct. 20.

[2]) . . . selon que sçavez il est très requis tant pour notre satisfaction envers dieu, que le lieu que tous deux tenons en la chrestienté. — Károly Ferdinándnak 1541. dec. 29.

irott levelében mond, hogy t. i. ez idő szerint nincs mód és út a világon, mely által a törökkel jó vásárt lehetne csinálni: az egyedüli eszköz egy erős, hatalmas expedito. S annyi kedvező körülmény kinálkozott erre a vállalatra, hogy Ferdinánd a speyeri gyülésre csak bizalommal, reménynyel tekinthetett.

Február másodikán 1542 érkezék meg Ferdinánd Speyerbe s az itt pár nap óta ráváró instructio alapján a gyülésre rendelt cs. biztosokkal, u. m. a többször említett Naves-val s gróf Montfort Hugóval a propositiók szerkesztéséhez tüstént hozzáfogott. Megállapodtak, hogy régebbi megbeszélés szerint, két külön propositiót fognak a császár s a király nevében a rendek elé terjeszteni — s febr. 9-dikén a szokásos isteni tisztelettel a gyülést megnyitván,[1] a rendek az előterjesztések meghallgatása végett a városházán egybegyülének.

A császári propositio[2] abból indúl ki, hogy Károly a múit 1541. regensburgi gyülés után meggyőződvén, miszerint a szultán nem megyen Magyarországra, hanem nagy tengeri erővel Siciliát s Alsó-Olaszországot fogja megtámadni: Károly hajóhad gyüjtéséhez fogott, egyszersmind zsoldosokat külde a birod. gyorssegély mellé Magyarországba. Genuában időzött, midőn meghallá a szultánnak számitáson kívül tett magyarországi hadjáratát s Buda elfoglalását. A hir vétele után tüstént Luccába sietett, hogy az ott időző pápával a keresztyénség veszedelmét megbeszélvén, ajánlatot tegyen ő szentségének, hogy ha ez s a birodalom rendei a maguk részéről komoly ellenállásra határozzák el magukat: ő saját személyében kész részt venni a vállalatban.[3] A pápa kedvező választ adván, Károly legott eküldé egyik tanácsosát öccséhez a birod. gyülés egybehívása végett, a melyen a török elleni vállalat szervezendő lesz. Azokkal a hírekkel szemben, mintha fél-

---

[1] Ferdinánd Károlyhoz febr. 18. 1542. és egy irat a Reichs-T. A. közt.

[2] A cs. propositio nincs meg az általam használt iratok közt, helyette azt az instructiót vettem, melyet Granvella a császár által dec. 29-kén elküldött fehér lapra irt.

[3] Dummodo sua S^tas una cum imperii statibus pro sua parte ea vellent praestare quae ad talem expeditionem pro eius magnitudine requirerentur. . . .

tében hagyta volna oda a töröknek Magyarországban lett megjelenése után a birodalmat, kiemeli a propositio, miszerint a szultán a császári hajóhad hírétől megrettenve vonúlt ki Magyarországból — s mivel itt az őszi évszak folytán úgy sem lehetett volna üdvös munkát végezni: a császár Algier elleni egyelőre elejtett tervét fogta föl s ugyanakkor első államtanácsosát Perrenot Miklóst (az idősb Granvella) a pápánál hagyta, hogy az ott a concilium s a török segély ügyét tárgyalja.

Az utasítás [1]) — Granvella memoirejával egybehangzóan fölhatalmazza a biztosokat annak kijelentésére, miszerint a császár szükség esetén még mindig fenntartja igéretét személyes részvételére vonatkozólag, de csak úgy, ha a pápa és a bir. rendek olyan nagy sereget állítanak, a melylyel valóban ki is lehet vinni valamit; egyébb segélyt ne kivánjanak tőle, miután biztos hírei vannak, hogy a szultán némely keresztyén fejedelmek által fölbujtatva, a kik a töröknek erős segedelmet igértek, ő ellene hadjáratot fog indítani;[2]) neki tehát épen a birodalom érdekében s a keresztyénség közös javára, ez oldalról fog készülnie kelleni. Bőven beszél aztán helyzete nehézségeiről, a franczia s az »insolens« clevei herczeg cselszövényeiről. Granvella merevsége kifejezést nyer azon pontban, miszerint a császár örömest hajlandó a birodalmat ereje nagy részével támogatni, ha e rendek ezt viszont megigérik, — s végre is abban a kérésben culminál, hogy a rendek által megszavazandó haderő, már a császár személyére való tekintettel is, minél nagyobb legyen. [3])

A császári előterjesztvény fölolvasása után Ferdinánd adatta elé a magáét.[4]) A királynak a külön kir. propositio benyújtásával a császár határozatlan igérete s néhol tagadó álláspontja miatt talán előidézhető elégedetlenséget paralysálni volt törekvése. A császári propositióban érintett dolgokat oly motivumokra

[1]) Itt már csak az instructióra lehetek figyelemmel; természetes hogy mindent nem tettek bele a propositióba.

[2]) Similiter nos submonitos esse Turcam a quibusdam christianis principibus ad hanc (a csász. elleni) expeditionem sollicitari ac promissam illi esse assistentiam. . . . *stb.*

[3]) »Etiam respectu nostrae personae.«

[4]) A kir. propositio Reichs-T.-A. Egyk. irat.

vezette vissza, mik a német rendek végzésein alapúlnak s ily módon a hiányokat engesztelő magyarázattal töltvén ki, a császár jóindulatáról igyekvék biztositni a rendeket, hogy ezek figyelme Károly bizonytalan igéretei miatt meg nem oszolva, kizárólag a főtárgy, a hadjárat létesitéhez irányoztassék. E végből mondja, hogy a császár megbizást kapott a rendektől a múlt gyűlésen egy közönséges német concilium ügyében a pápával értekezni s tőle a rendek által elvben megajánlott hadi vállalat erősitése czéljából a török ellen is segélyt eszközölni. Ime mindezt megtette a császár, sőt többet tőn, mert sok hatalmassággal tárgyalásokba bocsátkozott a birod. vállalat érdekében, hadjáratot intézett Algier ellen, a honnan visszatérvén, erősen el van tökéllve a további lépések megtételére. [1]) Előadja aztán, hogy a regensburgi tavalyi segély későn jött, Budát a török elfoglalta s az által kaput nyitott a birodalom megtámadására [2]) — s ezt megakadályozni lőn e gyűlés egybehiva. Tekintve, hogy a császárnak biztos forrásból vett értesülése szerint, a török még e nyár folytán új hadjáratot fog intézni a birodalom s Magyarország ellen: a regensburgi gyűlés által megajánlott segély nem elegendő. *Olyan haderő kell, a melylyel nemcsak Budát visszafoglalni, de a törököt Magyarországból kikergetni lehessen* [3]) — s e czélhoz kivánja a rendek ajánlatát alkalmaztatni, a mi ha megleszen, a császár sem fogja a maga személyét kimélni.

Mikor az előterjesztéseket fölolvasták, a birodalom előkelőbb fejedelmei közül csak a mainzi érsek, pfalzi választó, a bádeni őrgróf s nehány tekintélyesb egyháznagy volt jelen, [4]) a brandenburgi s mások a távolabb esők közül később jöttek, nagy részök pedig egyáltalán csak megbizottak által képviselteté

---

[1]) »Wo er fest entschlossen sei in dieser angelegenheit das weitere zu veranstalten.«

[2]) Die in Regensburg bewilligte hilfe sei spät gekommen. Ofen hat der Türck erobert und mit Ofen gerade jener Theil in dessen macht gelangt, dessen als einer gegenwehr sich die teutsche nation gegen den Türcken brauchen hätte können, und dadurch ist diesem erbfeind thür und thor ins deutsche reich geöffnet worden.

[3]) Háromszor ismétli e büszke mondást a propositio.

[4]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. febr. 18.

magát. A propositió hangja s Ferdinánd igéretei mindenkire a legjobb benyomást tették s a mint egyesek nyilatkoztak a király irányában, ennek oka volt nagyban és egészben a hozandó határozatok felől csak jót remélni, [1]) mert elfogultakkal, olyanokkal, kik a hadi vállalatot egyáltalán visszautasitani akarták volna, nem találkozott. Mindazáltal nehéz volt a király helyzete. Alig nyitá meg a gyűlést, a katholikus és protestans párt tüstént szemközt állott egymással, s daczára annak, hogy a gyűlés a török segély dolgában hivaték egybe s minden más ügy csak mellékesen lőn fölvéve a tárgyalások programmjába: mind a két fél fölveté a mult gyűlés örökeként maradt császári declaratio s birodalmi béke kérdését. A mi a declaratiót illeti s pedig kath. részről, Ferdinánd tudta azt Naves mult őszi körútjából [2]) hogy a mainzi érsek különösen nincs megelégedve a császárnak a protestansok javára kiadott ama híres 1541-diki declaratióval, mert a szász választó azzal visszaél; tudta, hogy a kath. rendek nagy része a személyesen megjelent mainzival erőfeszitéseket tesz e declaratio megsemmisitésére s épen ezért komoly aggodalom fogta el, a mint a kath párt tüstént a propositiók fölolvasása után, e törekvéseknek erős hangon kifejezést adott. [3]) Mindazáltal bizván abban, hogy ezeket megnyugtatások által hamarabb lefegyverezheti, főfigyelmét a prot. rendek részéről nyilvánitott óhajok felé forditotta. Emlitve volt, hogy a naumburgi értekezlet a protestansok segélyét a számukra 20 évre adandó birod. béke biztositásához kötötte; Ferdinánd akkor tüstént közölte aggodalmait bátyjával s a császár maga is elismeré a kérdés kényes voltát s mert a kivánságot megadni nem volt hajlandó, kitérni akart a megoldás elől. Ha őket ez óhajtól elállásra birni nem lehet, akkor válasz nélkül kell elsuhanni kérelmük mellett; ez volt a jó tanács, a mit öccsének adott. [4]) De ez a semmitmondó tanács

[1]) U. o. Válaszfölirat a két előterjesztésre az általam használt akták közt nincsen.

[2]) L. Naves többször idézett jelentése Lanznál. A vallási kérdésekkel — ismétlem — csak annyiban foglalkozom, a mennyiben tárgyammal összefüggnek (bármint csábított a materia bősége.)

[3]) Ferdinánd febr. 18-diki levele.

[4]) Károly Ferdinándhoz 1541. dec. 29.

nem ért semmit, Ferdinándot a dilemmából nem szabaditá ki. Ő maga is — és ez természetes — úgy okoskodék, mint bátyja, a 20 évi birod. békét olyan engedménynek tekinté, melynek leple alatt a protestantismus erősen megvetvén lábát, a 20 év elmultával fenyegetőleg fog a császári s katholikus párttal szemben föllépni. Azt azonban belátta, hogy egyezkedni okvetlen szükséges, [1]) ha csak merev magatartás által előre nem akar keresztet vetni szándékai valósulására. De mert a császár felelete határozatlan volt, Ferdinánd nem tudott abból semmit kivenni, vajjon mily mértékben hajolhatik a protestansok kivánsága felé — s így, még mielőtt ezek testületileg benyújtották kéréseiket, méltán attól tarthatott, hogy a császár új válaszát be sem várhatván, resolutiót kell adni a kivánságokra már a maga érdekében is, mert minél tovább halasztja azt, annál messzibbre húzódik a birodalmi végzés szerkesztése. [2])

Három hétre a gyülés megnyitása után február utolsó napján benyujtották a protestansok a kir. propositióra válaszúl szolgáló kérvényüket. [3]) Mielőtt erről s a következő izenetváltásokról szólnék, szükség a protestansok magatartását igazolnom s bizonyos tekintetben védelmükre kelnem. A töröktől való félelem a protestansokat ép annyira izgatottságban tartá mint a katholikusokat s a török-gyülölet bennök ép oly mély gyökeret vert mint emezekben. Sőt többet mondok. Az a rajongó lelkesedés, mely az új vallástanok proselytáinak lelkét a nép miveltségéhez képest kisebb-nagyobb mérvben mindig megragadja s mely a reformatio korában is léptennyomon előtünik, sokkal nagyobb

---

[1]) . . . à quoy toutesfois l'on aura tout régard d'obvier convenablement que faire se pourra Ferd. febr. 18.

[2]) . . . Votre réponce n'est aucunement résolutive . . . . telles et sembles choses ne peullent souffrir longue déliberation . . . est nécessaire avancer les affaires de ceste diète et n'y perdre temps quelconque affin mêsmes de tant plustost dresser la résistence contre le Turc . . . (U. o.)

[3]) Supplication der stend der augspurgischen confession und religion an die Rö. Kön. M^t zu erlangung bestendigs friedens und gleichmessigs rechtes gestellt, den 28. Februarii anno 1542. übergeben. Reichs-T.-A. (Purum.)

tápot nyújta az ozmán elleni gyülöletnek, mint a megszokott, az ujitás ingerével nem tüzelő s igy sokrészt nyugodtabb katholikus fölfogás. Az a fiatal hév, melylyel új vallásuk alapelvein csüggöttek a reformatio követői, az a végtelen buzgalom, mely mindazt, a mi az evangeliummal ellenkezék, kázhozatosnak hirdetett, sokkal alkalmasb volt ekkor gyülöletet, gyülöletes lelkesedést költeni a keresztyénséggel szembeállitott mohamedán hit ellen, mint a megszokott mederben folyó, katholikus vallásked ély. S ha megátalkodott indulattal tekintének az evangelikusok a régi hitelvekre; ha szenvedélylyel kárhoztaták mindazt, a mi a pápára emlékeztete: ép oly, sőt nagyobb dühhel és fanatismussal átkozták el az arab próféta tanait s követőit. Ott van Luther,[1]) például őt hozom föl, az ő prédicatióiba tekintek, melyekkel az 1542. év folyamában a török ellen tüzelte hallgatóit. A pápát, a törököt, az ördögöt egy sorba állitja s azt mondja, hogy a mint a pápával csak azóta lehet szembeszállni, mióta az ellene harczolók isten szavával fegyverkeznek (mert a régi császárokat, kik csupán fegyverrel támadtak ellene, mind letiporta) úgy a török ellen is imádsággal kell a dárda, a nyil s a kard mellett fölkészülni: ördög mindakettő, s az ördögön a kard éle egyedül ki nem fog.[2]) Máshelyen a szt. irásra hivatkozva állitja szembe a pápát a törökkel; amaz úgymond, az ördög behizelgő sima szolgája, ki lelkünket öli meg; emez a durva eszköz, a ki beüti a hordó fenekét s a pokol mérgével árasztja el a világot. — Ha, folytatja, a fényüző, nyúzó nemes, a csaló polgár s a lopó paraszt bűnét megbánva, összetart s egy szivvel-lélekkel ellenállásra készül; ha az eddig fösvénységből visszatartott egy forint helyett szükség esetére nem sajnál 20-at költeni: akkor még van remény a török iga elháritására. Dániel próféta négy birodalmat jövendölt: a negyediket, a római birodalmat, a tizszarvú szörny képviseli. Ebből a tiz szarvból egy új szarv előtt, a török előtt

[1]) Der achte Theil und letzte aller Bücher und Schriften des thewren seligen Mans Gottes Doctoris Martini Lutheri .... 1562. Jena. — fol. 38*b* egy beszélgetése, melyben Mohamedet s a pápát egybehasonlitja.

[2]) Vermanunge zum Gebet wider den Türcken. ... Wittemberg 1542. (A pesti egyet. ktárban.)

három: Egyptom, Ázsia s Görögország (a miket az ozmán megháditott) eltünik s ebből azt lehet következtetni, hogy több szarv nem törik le, az ozmán többet nem fog háditani: Magyar- és Németországot csak pusztitja. Ezt a pusztitást kell megakadályozni — s ha a szükség kivánja, fogjanak fegyvert a nők is, mint hajdanta a régi germán anyák. [1])

Luther e fajta szónoklatai s irásai — s a többi prot. lelkész hasonszellemü egyházi beszédei eléggé illustrálják az evangelicusok érzületét. Vonakodó magatartásukat a speyeri gyülésen lanyhaságra vezetni vissza tehát nem lehet. A törököt ők is gyülölték, a veszély nagyságát ők is belátták; a vállalat létrejöttét ők is őszintén óhajtották; csakhogy a közelebbi érdeket, hitök s protestans lételök ügyét szerették s akarták egyrészt előbb elintézve s biztositva látni, mielőtt erejöket a messze földre bocsátanák, s aztán másrészt — és ez emberi dolog — az engedményekért cserébe concessiókat nemcsak követelni, de nyerni is az időt alkalmasnak s az alkalmat igen jónak találták.

A protestansok supplicatiója abból az alaptételből indul ki, hogy a mult regensburgi gyülésen a töröksegély két föltételhez: az állandó bir. béke s az egyenlő jogszolgáltatás föltételeihez volt kötve s ezek elintézésére 18 havi határidő vagy egy jövő birod. gyülés lett kitüzve. Most itt a gyülés, ha ezen a töröksegély felől végzés hozatnék, a nélkül, hogy a conditiókat az »abschied« megvalósitaná, mihamar csak a vállalat bomlása következnék be, mert a protestansok attóli félelmökben, hogy nyugalmuk zavartatni fog, épen a leghasznavehetőbb haderőt volnának kénytelenek visszatartani.[2]) Hivatkozván a csász. declaratióra, hitágazataik szabad hirdetését elengedhetlen postulatum gyanánt állitják föl s panaszkodnak sokféle sérelmük miatt; megemlitik a Gosslár ellen eljárt braunschweigi herczeg példáját, mely legkevésbé képes őket biztonságuk felől megnyugtatni. [3]) Erős kifogásaik

[1]) Eine Heerpredigt wider den Türken. Wittenberg 1542. (A pesti egyet. könyvtárban.)

[2]) »Müssten die (a legjava katonát) zu unser selbst bewarung und defension anheim behalten.«

[3]) L. Gosslár s a braunschweigi herczeg dolgát Ranke s Häberlin id. m.

vannak a cs. kamarai törvényszék elnökei ellen, kik világi ügyekben is éreztetik kezök súlyát a prostansokkal s követelik, hogy a hadjárat tartamára a kam. törvényszék fölfüggesztessék. »Ha nincs béke a birodalomban — mondja az irat — akkor a török elleni vállalat sem lesz kivihető, a külső tűztől kiki a belső tűzhöz fog szaladni, itt menteni s itt nyujtani segélyt az övéiknek; ebből megértheti a király hogy a töröksegély ügye s a mondott föltételek szoros összefüggésben levén, egyiket a másik *nélkül* elintézni *nem lehet*,[1]) bármily örömest látnák ők is, ha misem akadályozná ezen, a német nemzetre ép úgy, mint a közös keresztyénségre üdvös vállalatot.

Ferdinánd s a commissariusok a maguk feleletében örömüket nyilvánították a prot. rendek készségén[2]) — s a sérelmeket és föltételeket illetőleg egy igen kényelmes eszközhöz nyultak. Figyelmeztették a rendeket a regensburgi határozatokra, melyek szerint a császár kötelezte magát ama gyűléstől számított másfél év alatt — mely időre a protestansoknak béke van biztositva — a pápától egy német nemzeti zsinatot kieszközölni, s ha ez lehetetlen volna, akkor egy átalános birod. gyülést tartani. Igen de nemcsak hogy félév alig telt le az emlitett határozatok óta, hanem a mi fő: a jelen gyülést a császár egyesegyedül a török elleni vállalat megszavazása czéljából hivta egybe Buda eleste következtében. A mint tehát Ferdinándnak s a biztosoknak egyébre fölhatalmazásuk nincs, ép úgy nem illeti meg őket vallási kérdésekben egy lépést is tenni tovább a regensburgi határozatoknál. A jelen gyülés a tartandó conciliumnak vagy a jövő bir. gyülésnek épen nem derogál s nincs okuk a protestansoknak hosszabb fegyverszünetet kérni a 18 havinál. Mindazáltal a töröksegélyre való tekintettel Ferdinánd a császár nevében hajlandó a fegyverszünetet a magyarországi hadjárat bevégzése után még két évre meghosszabbitni; de gyors határozatot kiván, mert Buda veszte is a tavalyi késedelemnek következménye.

---

[1]) Ugyane tárgyban Ferdinánd a császárhoz 1542. mart. 11. (Belg. Arch.)

[2]) Erste antwurt rhöm. kön. M[t] und kay. commissarien uff der confessionsverwandten übergebnen supplication. — Reichs-T.-A. (Purum.)

A kérelmezőket Ferdinánd válasza épen nem elégité ki,[1]) megforditva: a legnagyobb gyanút szülte bennök a kath. rendek szándokai iránt. Ha 3 évre magokra vállalják a töröksegély terheit — mert a regensburgi gyülés, mint emlékezhetünk, ennyire utal — miként épüljenek föl e sok költség okozta bajból rövid két év alatt?; ez volt a kérdés, a mit a viszonválaszban fölvetének s a mire való tekintettel hosszabb terminusu békét, vagy legalább is addig tartót követelének, mig egy átalános nemzeti zsinaton a vallás dolga meg nem oldatik.

Mig a válasz és viszonválasz fölött biztosok és protestansok tanakodtak, azalatt megérkezék a császárnak azon levele, melylyel a bir. béke ügyében adott homályos utasitását világosban körülirja. Kerülje, ha csak lehet, a beleegyezést Ferdinánd — igy hangzék az új tanács[2]) — de ha attól fél, hogy ez által a segély megszavazása kérdésessé válik s ha egyátalán nincsen út és mód e követelésre adandó határozat alól kibújni: akkor nehány évet inkább igérjen, mintsem szakadást idézzen elő a rendek között. — A római király az engedélyen kapvakapott s a replicatióra adott szóbeli feleletében — melyről följegyzést nem birunk — 3 évig tartó fegyverszünetet igért a protestansoknak,[3]) de egyúttal a zúgolódó katholikusoknak is inyére akarván cselekedni, a tavalyi csász. declaratio érvényét kétségbevonta s a protestansok egyéb követelését, mint méltánytalan zaklatást, visszautasitá.

Ez a kifejezés az evangéliomi rendeket a mint fölizgatta, ép úgy elevenökre talált a szándék, mely a regensburgi declaratiót megsemmisitéssel fenyegette. Sokkal erélyesb hangon

---

[1]) Replic der protestierenden an könig und keyserliche commissarien. . . . Reichs-T.-A. (purum.)

[2]) . . . Toutesfois s'il n'y a autre moyen pour contenter lesdicts protéstans et que en façon quelconque ne vous en puissier excuser, il me semble que plustôst que de tout rompre, pourrez accorder ladicte surcéance pour quelques aunées et toutesfois pour le moindre temps que pourrez, vous rémectant de user en ce et tout le surplus selon qu'il conviendra pour la bonne yssue de ladicte diètte. . . . Károly Ferdinándhoz 1542. mart. 14. (Belg. Arch.)

[3]) Ez egy a hesseni tartománygróf emberével való (alább említendő) beszélgetésből tünik ki.

feleltek most,[1]) mint bármelyik előbbi iratukban. Fájlalják — igy szólnak — hogy kérelmük méltánytalan zaklatásnak tartatik azért, mert ez a gyülés csak a magyarországi vállalat miatt hivatott volna egybe; de emlékeztetik a királyt — és ebben igazuk volt — hogy a meghivó levélben maga Ferdinánd igéri a török ügy mellett más kérdések tárgyalását is, és ők csak ezen meghivó alapján jelentek meg. Hogy figyelmet akarnak tanúsitani a katholikusok iránt, azzal vélik bebizonyitani, miszerint megelégesznek 5 évi békével, azonban csak úgy, ha a csász. declaratió épen fönáll — és ezt annál inkább kénytelenek követelni, minél jobban hallják az ellenpárt részéről, miszerint a csász. nyilatkozat, mint olyan, melyet a katholikusok beleegyezése nélkül adott ki Károly, érvénytelen s a régi hit követői által mint »res inter alios acta« tekintetik. Kénytelenek hát kivánságaik mellett megmaradni, miket ha e gyülésen meg nem nyernek, ismét a császárhoz fognak fölebbezni. — Ez az erélyes hangú nyilatkozat nagy hatást tőn a katholikusokra, — őket annyira meglepte, hogy Ferdinánd új reményt merithetett a kiegyezésre, bár nem küzdelmek s nem újabb akadályok nélkül.[2]) Mielőtt azonban e kiegyezésről szólnék, szemügyre kell vennem a vallási dolgokkal egyidejüleg tárgyalt vállalat ügyének folyamát.

A válasz a kir. előterjesztvényre, mint emlitém, nem maradt ránk a meglevő iratok közt — s azért mivel a nem ismert válasz nem készit elő bennünket a történendőkre, erős meglepetésben részesülünk a birod. gyülés fejedelmi curiájának[3]) gyorsan kimondott alánlata által. Ez az ajánlat, melyet prot. és kath. fejedelmek alig 3 hétre a propositiók fölolvasása után testületileg tőnek, a legékesebben szóló bizonysága annak, milyen mély nyo-

---

[1]) Gegenantwort derer augspurgischen confessionsverwandten stenden. . . . Reichs-T.-A. (purum.)

[2]) ». . . Espérant néantmoings, monseigneur, que se trouvera quelque moyen au contentement et satisfaction des deux parties; combien que ce ne sera sans grande difficulté« . . . Ferdinánd Károlyhoz 1542. mart. 11. (Belg. Arch.)

[3]) Tudjuk, hogy a bir. gyülés 4 curiája közül (a választók, a közönséges fejedelmek, a kisebb rendek s a városok curiája) a fejedelmeké a második volt.

mot hagyott hátra Buda vesztének hire a nyugati kereszténység kedélyében. A jelen levő fejedelmek s a távollevők megbizottai abban a véleményben vannak — mondja a benyújtott irat,[1]) miszerint az évenkinti kisebb segély helyett egy nagyobb vállalatot már azért is szükség meginditani, miután Buda visszavétele s a török kiüzése Magyarországból és a Magyarország körüli keresztyén tartományok fölszabaditása a birodalomra életkérdés. E vállalathoz — mondják a fejedelmek — a wormsi »Romzug« (1521) kétszerese, tehát 40 ezer gyalog s 8 ezer lovas kivántatik meg legalább is[2]) s ezt ők nemcsak örömest megajánlják a magok részéről, hanem a birodalom többi rendinek a legmelegebben javasolják, oly formán, hogy e derekas segély 3 esztendeig tartván, az első évben e 48 ezer, a más kettőben 24—24 ezer ember legyen kiállitandó. — A birod. seregek állitásánál eddig követett mód, miszerint egyes területek bizonyos számú fegyverest szolgáltattak, némely vidéket sújtott, mig másoknak — a régi szokás alapján — jogtalan könnyebbséget szerzett. Ezt elkerülni óhajtván, a fejedelmi curia azt akarta, hogy a terület szerint való sereg állítás meghagyása mellett a birodalomban általános adó rovassék minden lakóra s igy a mi fölösleg az egyik terület hadi költségeinél megmarad, az a másik szegényebb vidék kiadásai fedezésére fordittassék.

Ehez képest — mondja az irat — minden egyes birod. alattvaló, bárminemü privilegiumok figyelmen kivül hagyásával ingó és ingatlan vagyona után minden 1000 forint értéktől 5 frtot, 100-tól tehát félforintot fizessen, a kinek fekvő birtoka vagy kamatozó tőkéje után van 50 frt évi jövedelme, az 5%-es számitással 1000 frtnyi tőkétől adózik; ellenben a ki kézi vagy szellemi munkája, foglalkozása és hivatala után tud 50 frt évi jövedelmet felmutatni, annak ez az évi jövedelem számittassék

---

[1]) Fürsten bedenken. Reichs-T.-A. (ered. purum.)

[2]) Ferdinánd irja Károlynak (1542. mart. 11.) ». . . . tous les princes (csak a köz. fejedelmek) tant catholiques que protéstans se sont par ensemble accordéz sur l'ayde . . . . octroiens icelle pour doubler pour ceste année jusques à XL^{m} piétons et VIII^{m} chevaulx . . . . demeurant avec ce pour les autres deux années l'ayde durable accordée à Regensbourg. . . .«

töke gyanánt. [1]) Olyanokat, a kiknek 100 frt értékük nincs, minden 20 frt. után 6 krajczár, olyanokat pedig, kik ennyivel sem birnak, legalább 4 krajczár (1 batzen) fizetésére kötelez az ajánlat, s abból indúlván ki, miszerint a vállalat a kereszténység harcza lesz a mohamedán hatalommal, a legutolsó szolgálót ép úgy megadóztatja, mint a legelső választófejedelmet, midőn kimondja, hogy még az a szolgalegény vagy szolgáló is, kinek évi bére 15 frton alul van, minden frtjától egy krajczárt fizessen. Az értékbecsűnél csak a ruhát s azt az ékszert és ezüst eszközt vonja ki számitás alól a javaslat, mely napi használatban van, s a templomok kincseihez csak azért nem akar nyúlni, mert ezek utolsó szükség esetére érintetlen hagyandók. Határozattá kivánja emelni a javaslat, hogy a rendek [2]) alattvalóikra ne háritsák a saját birtokaikra jutó terheket s a czélból, hogy a földnépe vallásos kötelességeinek tekintse ez adózást, a papságnak a szószékről való közremüködését szükségesnek véli. Igazságtalan a javaslat csak a zsidók iránt volt, — a kor fölfogásához képest; közülök minden egyestől (akár nagykorú, akár nem) fejenként egy forintot kivánt, de javaik után is kétszerannyi adót követelt, mint a keresztyénektől. Menyire szivökön feküdt az ajánlatot tevő fejedelmeknek a vállalat létesitése, még a következő két intézkedés bizonyítja. Ezelőtt azt az egyes rendet, mely a ráeső jutalékot nem szolgáltatá be, a csász. fiscusnak be kelle pörölnie, a mi azonban rendesen elmaradt s minthogy a büntetlen maradt engedetlenek példája vonzott, a következő években olyanok is megtántorodtak, kik az előzőben még hűségesen teljesiték kötelességöket: innen eredt az 1518. óta hozott üdvös határozatok sikerte-

[1]) Ha pl. 1000 frt évi jövedelem fekvő birtok jövedelme vagy kamatozó töke kamatja *stb.*, akkor ez 5%-es számitással 20,000 frt tőkének felelvén meg, tulajdonosát vagy élvezőjét 20-szor 5=100 frt adózására kötelezi; — mig a kinek az évi 1000 frt keresett jövedelme: az csak 5 frtot fizet. Látjuk hát, mily nagy a különbség.

[2]) Birodalmi közvetlenséggel biró lovagok, bárók, grófok; a minő ekkor számtalan sok volt a birodalomban, kül. a sváb s frank kerületben. Egy kimutatás, mely a sereg összeállítása felől készült, csak úgy hemzseg a sok apró Herr vonoktól, kiknek jutaléka pontos számítás szerint pl. 10, 5, sőt $2^1/_2$ gyalog állitása. (E kimutatás Reichs-T.-A. és Mainz. Erz. K.-A.-ban.)

lensége. A fejedelmi curia most ezt a körülményt is fontolóra vette s kimondá, hogy pörölje ugyan be aztán is a fiskus az engedetlent, de azonkívül, a mint az expeditiónak vége lesz, a hadsereg vezére annyi néppel szállja meg a makacs területet, a mennyit szükségesnek vél, hogy rajta az eredeti jutalék kétszerese s a megszállási költségek megvétethessenek. Egy másik, szintén igen praktikus értékű javaslat egy-egy zászlóalj [1]) erejét 50 főre szabván, egy ily zászlóaljra 1000 zsoldot kivánt számittatni; a minek az az előnye, hogy a fölös 500 zsoldból a kapitányok s egyéb tisztek és segédszemélyzet (sebész, zenészek *stb.*), továbbá a 125 főnyi első rangú lövész különjutalma s az ostromok alkalmával fizettetni szokott »ostrompénzek« kitelnek; míg addig, ha csak 500 vagy valamivel több zsold lőn megállapitva, hiába határozták a zászlóalj erejét 500 főnyire, mert az emlitett kiadások annyi zsoldegységet megemésztének, hogy fizetés hiányában a »fähnlein« felényire olvadt. — Az ekként kiállitandó haderő gyülhelyéül Bécset, az összegyülés napjául május elsejét javasolta a curia, kimondván a vezénylet egységének szükségét (mert addig sokszor 3—4 vezére is volt az ily birod. seregnek) s azt hogy a fővezér mellé a birodalom tiz kerületéből egy-egy hadi tanácsos rendeltessék. [2])

Ferdinánd a fejedelmi curia valláskülönbség nélkül tett ajánlatával szerfölött meg volt elégedve, főként mert ez a curia birt a gyülésen mérvadó tekintélylyel. Most csak ő rajta a sor, hogy a császárt igéretei teljesitésére hajtván, a szép kezdetet jó végre vezesse. Jól tudta ő ezt, s elő is vette minden rábeszélő tehetségét. [3]) Kifejté bátyja előtt ujra — ki tudja hanyadszor — azt a végtelen hasznot, mely a vállalat létesitéséből házukra

---

[1]) Ennek (fähnlein) számereje 100—150-től 500—600-ig rúgott, persze ez utóbbit ritkán érte el. Szigorúan csak a császár s a császári nevesb hadvezérek tarták meg a számot, hogy a fähnleinra mint meghatározott taktikai egységre épithessenek. L. F. W. Barthold: George von Frundsberg od. d. deutsche Kriegshandwerk z. Zeit d. Reform.

[2]) Nagyon sok fontos intézkedést tartalmazott még az irat a pénzszedés, ellenőrzés, zsold, élelmezés *stb.* ügyében; de tér szüke miatt mindezt figyelmen kivül kell hagynom.

[3]) Nagyon érdekes többször idézett mart. 11-diki levele.

háramolni fog s ezzel ellentétbe helyezé a gyalázatot, mely a tett igéret be nem váltása után Károly nevéhez fűződik. Még az esetben is — mondja, ha a vállalat a császár részvétele nélkül megindulna, kevés eredménynyel fog járni, már azon egyszerű okból, mert a török ellen harczolni a spanyol és olasz lövészek hasonlithatlan fölényben vannak a németek fölött, kik »magukban bizony keveset fognak érni.« A birod. fejdelmek, a mint Károlyt maguk között látják, szintén személyesen vesznek majd részt a hadjáratban. Kedve, akaratja minden tisztnek, minden közembernek élénkebb, erősebb fog lenni. Még ellenben, ha Károly távol marad: könyebb lesz a fejetlenségnek, zűrzavarnak — mint rendesen történni szokott ily vállalatnál — lábrakapni. Meg akarja továbbá győzni a czászárt, hogy megjelenése a német protestánsokra, a franczia pártra s magára a francziára ép úgy hatni fog, mint ő szentségére. Tudta Ferdinánd azt is, hogy Károly az algieri kudarcz miatt ég a vágytól egy új tengeri vállalatot inditani a török ellen s hogy ez az óhaj is akadálya a császár németországi jövetelének. Megkisérté tehát erről előre is lebeszélni bátyját, élénk szinekkel festvén a tengeri út viszontagságait s az utolsó algieri expeditióra utalván, mely világosan mutatja, hogy »mikor a győzelem már kezünkben van, egy kis szél kerekedik s vége mindennek.« [1]) Elmondta, hogy a török szárazi ereje a fő, ezt kell először megtörni s hogy Károly hiúságára is hasson, fölemlité, miszerint a tengeren csak Barbarossával, de Magyarországban magával a szultánnal mérkőzhetik meg Károly; pedig, tevé hozzá, nekem úgy tetszik, hogy nem nagyon válik diszünkre »az urat odahagyni azért, hogy a szolgával harczoljunk.« [2])

Ezalatt a *választó fejedemek* testülete tanácskozás alá vevé a fejedelmi curia javaslatát s azt nehány, tagadhatlan fontos pont kivételével, lényegében elfogadta. [3]) A háromévi tartós

---

[1]) Vous sçavez monseigneur par expérience les dangiers aussi l'instabilité et incertitude de la mer et non obstant que l'on pense aucunefois avoir la victoire en mains, ung peu de vent ou contrariété du temps empèsche et gâste le tout. . . .

[2]) . . . Et par ce me semble seroit peu de réputation délaisser le chief et capital ennemy pour aller contre son serviteur ou ministre.

[3]) Des churfürstlichen rats bedenken. . . . Reichs-T.-A. (purum.)

segély két évre reducáltaték s a határozat is csakugyan ez értelemben lőn a bir. végzések közt kimondva. Nagyobb horderejűnek látszott a választó fejedelmek előtt is a jutalék kivetésének kérdése. Ebben két táborra szakadtak; az egyik párt, melyhez a mainzi, kölni és brandenburgi tartoztak, a fejedelmek által javalt módot fogadta el; míg a másik rész — a trieri, pfalzi és szász választó — ez újítás ellen tiltakozott, [1]) bár elismeré, hogy a régi kivetésmód némely rendet igazságtalanúl sújt s ezen segítni szükség, mégis ama gyanúnak adott kifejezést, mintha az újmódot csak azért gondolták volna ki a fejedelmek s vállalták el az ellenpárti electorok, hogy a vállalat költségei nagyobb részét az ő nyakukba tolhassák. Hevesen vitatták az amúgyis sok adóval terhelt nép ellenszenvét az átalános adóztatás ellen s ami azt illeti, hogy e »gemein pfennig« által (ez volt az új módus műszava) a gazdag kereskedő-osztály jobban meg lenne adóztatva s ez újítás épen azért volna pártolandó: azt veték ellen, miszerint ép azért fog könnyen megesni, hogy a kalmárok titkos egyezkedések által keresik majd a nagyobb teher alól való kibúvást, sőt kiköltözvén egyes helyekről, ott telepednek meg, a hol a fejedelmek elnézésére találnak — s ez mily bő forrása lenne egyes tartományok anyagi romlásának: kézzelfogható. A vita ily pontok, valódi nemzetgazdasági kérdések körűl forogván, nagyon elmérgesedett s valószínűleg csak a hetedik elector, Ferdinánd mint cseh király közbenlépése s döntő szavazata által lőn az új módozat értelmében befejezve.

Mind a fejedelmi, mind az electori testület a segély megajánlásánál a császár jövetelében bízott — s ép javában folyt a

---

[1]) Der churfürsten Mainz, Köln und Brandenburg bedenken und ursachen warumb der gemeinpfennig zu leistung dieser deffensiv hülf anzulegen und auf die alten anschleg nit gedrungen werden sollte . . . *és az ellenkező vélemény:* Der Churfürsten Trier, Pfalz und Sachsen statliche ursachen und bedenken . . . *stb.* (év nélkül Reichs-T.-A.) E két vélemény tulajdonkép az 1544-ki bir. gyűlés iratai közül való; de használhatom őket, mert bennök utalva van, hogy e speyeri gyűlésen ugyanazon electorok közt ugyan-e nézetkülönbség merült fól először. E különbséget a föntebbi jegyzetben jelzett irat is említi s Ferdinánd mart. 11-diki levele is.

vita, mikor megérkezék Spanyolországból Károly tudósítása, hogy személyes részvétele a hadjáratban lehetetlen; naponként újabb és újabb hírek érkeznek hozzá a franczia király készületeiről s ily körülmények közt természetes, ha nem hagyhatja oda országait; nincs egyébb hátra — mondja — csak az, hogy Ferdinánd és a cs. biztosok, úgy amint legjobbnak vélik, mentsék ki őt a rendek előtt.[1]) Ferdinándot e vett hír csaknem kétségbeejté: a birod rendek ép most interpellálták újra a császár jövetele és segélye felől s ő nem tudott, nem mert mást mondani, mint azt, hogy miután a császár egyszer fölajánlá személyét, tisztességes kiséret nélkül bizonyára nem fog megjelenni. A pápai nuncius e napokban nyilatkoztatá ki, ő szentsége mivel fog segíteni; a rendek a pápát állíták követendő például[2]) a császár elé, azt mondván, hogy Károly ő szentségénél már azért is sokkal többel tartozik a vállalat erejéhez járulni, mert császáruk, fejük s annyi ország hatalmas ura, királya. Természetes, ha ily körülmények közt Ferdinánd nem tudott a császár tagadó válaszában megnyugodni. Arra kérte bátyját, ha Németországba nem jöhet, mozduljon legalább (mintha a franczia aspiratiók ellen készülne) Olaszország felé, hadd lehessen a rendeket továbbra is jó reménységben tartani — s aztán, ha később sem kedveznek a körülmények, akkor legalább olyan erős segélyt küldjön, mely elfeledtesse személyes jöveteléről tett igéretét.[3])

Ezzel a már most biztatásnak is nagyon kétes értékű biztatással igyekvék Ferdinánd a rendeket megnyugtatni s bár tudta, hogy a császár elmaradása végzetes leszen a vállalatra: remélt a jövő fordulataitól. A biztatások által vitte is annyira hogy a két curia megegyezett s megnyervén a többi statusokat, a közös tárgyalások eredményekép megállapodásra jutott.[4]) A rendek

[1]) A császár levele mart. 14. 1542. (Belg. Arch.)

[2]) . . . »et . . semble ausdicts éstatz que V. M[té] le doibt faire trop plus grande que luy (a pápa) tant pour êstre leur empéreur et chief, comme pour autres royaulmes et pays que tenez en la chrétienté. . . .« Ferd. Károlyhoz 1542. apr. 13. (Belg. Arch.)

[3]) U. o.

[4]) Das bedenken der chur- und fürsten und stende der thürkenhülf halber. Reichs-T.-A. (Ered.)

egymásnak kölcsönös engedményeket tőnek s ezek némelyike, mint pl. a különféle pénznemek egységes értékének megállapítására vonatkozó (a mely érték szerint tartozott aztán minden ország a katonaság különféle pénzeit elfogadni) hasznos volt ugyan; de volt olyan is a közös határozatok között, mely a vállalat sikerére nem épen kedvezőnek mondható, igy pl. az a pont, mely az 500 főnyi »fähnlein« fölös zsoldjait (az »übersold«-okat) leszállítja.[1] — Ki lőn mondva, hogy a sereg téli elszállásolása felől (Magyarországban) egy új gyülés, a julius 13-kára Nürnbergbe hirdetett fog határozni; a vallásos áramlatnak megfelelően közimák tartása rendeltetek el, mely czélra a sereg megindulásától fogva déli 12 órakor naponkint s minden templomban meghúzassék a harang, mely a népet a seregre emlékeztetvén, fohászra intse. Nevezetes pontja még e közös megállapodásnak az, mely a hódítandó területekre vonatkozik. Mi sem bizonyitja jobban a vállalat felől táplált vérmes reményeket, mint ez a pont. Kétségtelenül magasztos érzelemmel olvasnók azt, ha a létrejött expeditio egy szerencsétlen, de hősi küzdelmekben gazdag hadjárat lett volna; úgy azonban, a mint végbement, e pont csak comicum s ajkainkra a merész tervezgetés csak ironicus mosolyt csal. Mind azt a területet, mely II. Ulászló, II. Lajos alatt a magyar koronához tartozék, nagylelkűen visszaadják a rendek Magyarországnak; de ha isten segélyéből olyan hódításokat teszen a keresztyén sereg, melyek a mondott királyok idejében már nem voltak a magyar koronáéi, azok a birodalomé fognak lenni. Tehát terjeszkedés kelet felé; oly intentiók a múltból, melyekhez a jelen reminiscentiái akaratlanúl is csatlakoznak.

E nyilatkozatra a király s biztosok köszönetüket fejezvén

[1]) . . . »Und was für schloss, stett und flecken erobert werden, die zu der chron Hungern gehörig sein, und weilandt khönig Ludwig und sein vatter Ladislausz innegehapt haben, die sollen der röm. khön. M[t] alspaldt wiederumb zugestellt und zu huldigung angehalten werden. Wo aber der allmächtig gnad und sieg verliche, dass auch mehr schloss, stett und flecken so der chron Hungern in zeit bemelter khönig Ladislausz und Ludwigen zugehörig gewesen, aus des Türken hand genommen und erobert wurden, dieselben sollen den kriegsherren zusehen und pleiben, die werden sich deren halben mit einander wol zu vergleichen wissen.« U. o.

ki, a lényeges pontokban a határozatot elfogadták; a mi javítást tőnek, az kisebb jelentőségű volt s a később meghozott »Abschied«-ban helyet talált. Mielőtt azonban ehhez az Abschiedhoz, a gyűlés végéhez érnénk, számolnunk kell a protestansokkal.

Legjobb módnak a protestansok megnyerésére azt gondolá Ferdinánd, ha egyikkel vagy másikkal a befolyásosbak közűl, ha lehet a protestansok fejeinek egyikével tárgyalásokba bocsátkozik. János Frigyessel ez nehezen ment volna, mert ennek a mult ősszel mutatott békülékeny magatartása, nem tudni mi okból, megváltozék. Ezért veté szemét a király Fülöpre a hesseni tartománygrófra, ki a Habsburgokhoz való vonzalmának sokban jelét adta s különösen a mult évi regensburgi gyűlésen a magyar ügyben igen jó indúlatúnak mutatta magát. Közvetlen a propositiók beterjesztése után érintkezésbe is lépett Ferdinánd a landgróf bizalmas emberével, bizonyos Schenk Rudolffal [1]) s a tárgyalások további folyamában is többször tartott vele bizalmas értekezést. De sem az elsőnél, sem az utolsónál [2]) — melyekről tudomásunk van — nem sokra mehetett a nyakas protestánssal. Az első kihallgatásnál főként a kamarai törvényszék fölfüggesztésének ügye feküdt nagyon a szívén Schenknek s ezt nem épen a legudvariasb módon adta tudtúl Ferdinándnak,[3]) sőt nem indult meg Ferdinánd ama fenyegetésén sem, miszerint ha a protestansok makacsúl megmaradnak a hosszú »béke« követelése mellett, ellenökben a katholikusok is csász. biztosítást fognak kivánni. A mart. 18-iki audientián pedig, mikor Schenk 10 évi fegyverszünetet követelt ura nevében, Ferdinánd elveszté béketűrését s indulatos hangon kiálta föl: hogy igy ne alkudozzanak vele, mert jó véget nem ér a dolog.[4]) A tartománygróf emberének e magatartására,

---

[1]) Was die rö. kö. M[t] mit dem landtvogt Rudolf Schenk vertraulich gehandelt. . . . (Schenk sajátk. följegyzése) Reichs-T.-A.

[2]) Was Rudolf Schenk am 18. Martii mit der rö. kö. M[t] geredt . . . (Schenk sajátkezü följegyzése) U. o.

[3]) »So musst auch das cammergericht nicht mit baufelligen personen reformirt werden, und ein hundt den andern flohen. . . .«

[4]) »Uff diesen puncten der khönig etwas hitziglich mit diesen worten geantwort: man solt ime khein handel anfahen, sonst wurden sie alle zusammen platzen.«

Fülöp merevségére valószínűleg a már egyszer említett braunschweigi, illetőleg gosslari ügy szolgáltatott okot — s igy nem volt mit tennie Ferdinándnak, mint a brandenburgi őrgróf közvetítéséhez folyamodni, a ki a szerepet készséggel vállalván magára,[1]) megérkezése után a szintén brandenburgi házból származó mainzi érseknél kezdé meg működését. Kétségtelenül neki tulajdonítható, hogy a protestansok 5 évi fegyverszünetre szállottak a 20 éviről — mint föntebb mondva volt — s az ő érdemét képezi, hogy hosszas tanácskozás után a protestánsok e kérelme teljesítve lőn[2]), bár magok a kath. rendek csak a 3 évi prolongatiót pártolák.

Hátra volt még a kamarai törvényszék, a vallássérelmek, különösen a declaratio ügye. Ezekben azonban Ferdinánd egyszer kimondott nyilatkozata alapján, hogy t. i. e gyűlés nem a vallás-kérdések elintézésére, hanem a töröksegély ügyében lőn egybehíva, engedékenységre a kath. rendekkel együtt semmi hajlandóságot sem mutatott. Igy történt aztán, hogy az időközben elkészült »Abschied« fölolvasása után, (mely Ferdinánd óhajainak egészen megfelelt) a hallgatag, haragvó protestansok az elért eredmény fölötti örömet egy ünnepélyes komolyságú, tagadó de mégis jó akaratot mutató nyilatkozattal zavarák meg.[3]) Végig hallgatták nyugodtan — így szól az irat — a végzések fölolvasását s eszébe juttatják a királynak a gyűlés folyama alatt többször tett nyilatkozataikat: hogy a mily örömmel egyeznek bele a török elleni vállalatba, oly határozottan kivánják kérelmeik teljesítését. Az »Abschied« ime fölolvastatott s az ő kérelmeik elintézetlen maradtak, holott a vállalat érdeke kivánja azok együttes elintézését. E miatt kényszerítve vannak a végzésektől beleegyezésöket megvonni és csakis a vállalat közérdekére való tekintettel fogja *nagyobb részök* (tehát nem mindnyájan) a rájuk eső terheket a jövő juliusi gyűlésig viselni, ama reményben, hogy ügyök ott kedvező eldöntésre várhat; a mi ha nem történnék, minden a jövőben rájuk jutó tehertől szabadnak tartják magukat, azt fogván

[1]) Ferd. többször említett mart. 11-diki levele.

[2]) Artickel des frieds auch erhaltung gerichts und rechtens . . . Reichs-T.-A. (fogalm.)

[3]) Fogalmazványa Reichs-T.-A. közt.

önvédelmük érdekében cselekedni, a mit az elkerülhetlen szükség parancsol. »Másként nem tehetünk — végzi a beadvány — s a végzések ellen ezennel ünnepélyesen és nyilvánosan tiltakozunk.«

Legalább egy harmada a megajánlott haderőnek e nyilatkozattal csupamerő illusióvá lőn. Gondolhatni Ferdinánd kedélyállapotát, a ki e protestatió által egyszerre szétzúzva látta az elért eredményeket. Mit csináljon? ez volt a kérdés; az égető szükség engedékenységet parancsolt. Miután néhány katholikus rendet titokban a maga részére vonni sikerült, a mainzi érsekkel s a hires vitatkozóval doctor Eckkel abban állapodott meg, hogy a jövő zavarok kikerülése s a segélynek megajánlása végett megerősiti a tavalyi csász. declaratiót.[1]) Okot a decleratio érvénytelenitésére a protestansok visszaélései miatt mindig lehet találni — irja a római király[2]) — s csakugyan ez volt a legjobb kibuvó ajtó. Kevés napra a tiltakozás után Ferdinánd és a csász. biztosok ünnepélyesen kijelentik: miszerint a mostani »Abschied« által a tavaly adott csász. declaratio érvénye nem csonkul.[3]) Ezzel e gyülésre vége volt a protestansokkal való küzdelemnek s a végzések csász. szentesités alá kerülhettek. Az »Abschied« határozattá emeli az ismertetett fejedelmi ajánlatnak csaknem minden pontját, 48 ezer embert rendel a magyarországi hadjáratra, kimondja, hogy a sereget érhető nagyobb veszteségek pótlására a szász, bajor, sváb és frank kerületek tartalékos csapatokat készen tartsanak s a sereg fővezéréül a rendek egyhangú választásából brandenburgi II. Joachim őrgrófot s választó-fejedelmet nevezi meg.[4])

Én pedig a birodalmi gyűléstől azon tárgyalások ismertetéséhez fordulok, melyeket a vállalat érdekében különféle hatalmakkal folytatott Károly és Ferdinánd. KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Ferdinánd a császárhoz 1542. apr. 13. (Belg. Arch.)

[2]) . . . »si les affaires sadonnoient — hangzik e jellemző nyilatkozat — que V. M^té^ y vouloist contrevenir et les chastier, ilz se offrent journellement par la mauvaise conduicts et grande insolence des protestans plusieurs moyens et occasions ce pouvoir faire. . . .« U. o.

[3]) Egykorú irat Reichs-T.-A.

[4]) Egyk. nyomtatvány. Joachim fővezérségéről alább a maga helyén szólnom kell.

NAGY-SZEBEN
A MÚLT SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Mindazon rendeletek hosszú sora, melyek a ruházatra, lakodalmakra, temetésekre, és keresztelésekre vonatkoznak, könnyen azon feltevésre vezethetnének, mintha Nagy-Szebenben kizárólagosan szabály-rendeletek uralkodtak volna. Azonban tévednénk, ha ezen városnak társadalmi életét csupán azon rendeletek szerint ítélnők meg. Persze ez a folytonos ellenőrködés nem akarta engedni, hogy olyan mulatságok jőjjenek divatba, melyek a törvény betűivel ellenkeztek. De a tényleges élet más irányt vett, olyant, mely a még mindig érvényes törvényszakaszokkal ellentétben állt. A szász nép életében bekövetkezett azon jelentőségteljes időszak, midőn az élet és a törvényhozás egymással ellentétben vannak. Mióta Erdélyben az osztrák uralom meggyökeredzett, nagy társadalmi változások állottak be, melyek a szász földön, a család és társadalomnak erkölcseiben és szokásaiban nagyobb változatosságot idéztek elő.

Bécscsel való bensőbb összeköttetések, valamint olyan férfiak tartózkodása a szász földön, kik a császári városnak finomabb és fényesebb szokásaival meg voltak barátkozva, Nagy-Szebenbe fényűzést s olyan életmódot ültettek át, mely felizgatta ujságával az érzékeket, s szép és tetsző külszínével, követésre ösztönzött.[1]) Csakugyan az összes társadalmi élet, lassanként anynyira átváltozott, hogy már most nevetséges lett volna, mintegy előlegesen egy egész évre, a bekövetkezendő örömöket és

[1]) Siebenbürgische Quartalschrift I, 1790, 11. l.

ünnepélyeket megszabni. Azok, kiknek élete és emlékezetei a régi hagyományok átka alatt folytak le, az új változásokat aggodalmasan szemlélhették.

Gyorsan mutatkoztak az új befolyások hatásai. Már a XVIII. század első évtizedében, Nagy-Szeben, az idegen hivatalnokok és a katonaság betódulása után, szokatlan képet nyujtott. Sokan úgy vélték, hogy most egyszerre a csász. székvárosba helyeztettek át; sőt gyakran lehetett hallani, hogy Nagy-Szebent »Kis-Bécsnek« nevezték.[1]) A fényes mulatságok nem hiányoztak, melyek ezen illusiót igazolták. A nagy-szebeniek előtt egészen új jelenetek merültek fel. Igy példáúl gróf Wallis parancsnokoló tábornok, 1726. évben, álarczos-meneteket rendezett, melyek világos nappal vonultak át a főutczákon. Jellemző, hogy úgy a szász urak, mint a hölgyek is, még vonakodtak résztvenni ezen előttük szokatlan jelenetekben. De ez a merevség nem mindig tudott a kisértésnek győzedelmesen ellenállani. Tudniillik Nagy-Szeben azon időben székhelye volt a guberniumnak is; ugyanennek kiséreteként, gazdag erdélyi főurak költöztek át a szász városba, s itt fényes és víg életet éltek. Vendégszeretetük és bőkezüségök a legszebb világításban tűnt fel. Mint igazi nagy urak éltek. Nyílt asztalt tartottak;[2]) némelyik közülök, naponként víg lakoma és asztali zene mellett, 20—30 vendéget gyüjtött össze ebédjéhez; másik a közönséget nyilvános tánczvigalmakkal mulattatá, melyek hetenként többször tartattak.[3]) Mindezen urak szerették az élvezeteket; tehát egészen izlésök szerinti dolog volt, ha egyik ünnepély a másikat érte. Az ilyen életmód hatás nélkül nem maradhatott. A nagy-szebeni ifjuságnak színe java utánozta a példát, s az 1753. évi farsang alatt egyik bál a másikat követte. Ennek következtében ezen város lassanként a felzajgó mulatságok központjává vált. A nagy-szebeniek csakugyan azt hitték, hogy midőn a gubernium, 1790-ben, Kolozsvárra helyeztetett át, ezzel

[1]) I. K. Schuller, Aus vergilbten Papieren, 8. l.

[2]) Archiv des Vereines f. siebenb. Landeskunde. Neue folgn. XIII. k. II. füz. 1876: Michael Konrad v. Heidendorf. Eine Selbstbiografie, 344 l.

[3]) Fellmer naplója 1752, febr. kézirat; a br. Bruckenthal könyvtár tulajdona.

városuk vége is elérkezett. Egy ideig minden gyászszal volt tele. Megrohanták a polgármestert, kinyilatkoztatták, hogy az életnek már többé semmi bája sincsen; mindenki el akarta adni házát.[1]) Kétségkívül a kereskedés és az ipar sokat szenvedtek e változás miatt. [2]) De nem sokára kitűnt, hogy az ijedelem csak ideiglenes volt. Mert már az 1791. év Nagy-Szebent megint ünnepies színezetben találta. Ezen időben a katonai tisztikar fényes tánczvigalmat adott a színházban. Az összes értelmiség meg volt híva. Tánczoltak 11 óráig. Ekkor a függöny eltűnt, s egy az egész szinház hosszában teritett asztal lőn láthatóvá. Csupán a hölgyek ültek le; az urak állva maradtak. Óntányérokon, ezüst késekkel ettek; tisztek szolgáltak fel. Az egész tér, de főleg maga az asztal, fényesen meg volt világítva, úgy, hogy miként egy akkor jelenvolt hölgy tudósít, »a szemek káprázták, s alig lehetett az asztal végeig látni.« [3]) Íme ilyen örömökben usztak, s Nagy-Szeben továbbra is az »ígéret földje«[4]) maradt, hová mindazoknak szíve vágyott, kik szerették a kéjt és élvezeteket. De soha sem voltak ünnepiesebben s vidámabban és vigabban hangolva, mint farsang idején. A boldogok csak azért váltak szét, hogy a következő napon egymást megint báli ruhában viszontláthassák. Formaszerűleg küzdöttek a jogért, hogy saját házukban barátokat és vendégeket gyűjthessenek egybe. [5]) Magasabb és alsóbb ranguakat egyformán elragodott az öröm mámora. Soha sem lehetett hallani a népet pajkosabban az utczákon kergetődzni; soha sem lehetett a népsöpredék boszantóbb jeleneteit látni, mint farsang utolsó éjszakáján. Nagyon kedveltek voltak a nyilvános tánczvigalmak, milyeneket a »római császár«

---

[1]) Kisslingstein C. asszonyság nővéréhez Kolozsvártt; Nagy-Szeben 1793, aug. 20. Scharbergi Bedeus tulajdona.

[2]) Salmen Sámuel fivéréhez. Nagy-Szeben 1793, jun. 30. Salmen báróné tulajdona.

[3]) Hauenheim I. C. asszonyság férjéhez Kolozsvártt; Nagy-Szeben 1791. febr. 3. Hauenheim István ur tulajdona.

[4]) Hauenheim I. C. Asszonyság anyjához Brassóban; N.-Szeben 1777 jan. 24.

[5]) Adami Filtschhez; N.-Szeben 1777, febr. 5. Nagy-szeb. káptalan levéltára.

akkori bérlője hetenként négyszer adott. A belépti dij 20 kr. volt. 1789. óta a szinházban is tartattak tánczmulatságok. Azok, kik a szinházi előadásokra bérletet vettek, havonként, 16 szinházi előadásért és 2 tánczvigalomért 2 frtot fizettek; ellenben a kik nem béreltek, minden tánczvigalmi jegyet 1 frttal voltak kénytelenek megváltani.

A nagy-szebeni tánczmester is felhasználta ezen újitást; megtalálta már most az utat, melyen a közönséggel közvetlenebb érintkezésbe jöhessen. Ennélfogva kihirdette, hogy egy rajnai forintért, minden bál előtt, kész az uraságokat egy új »contre« tánczra tanitani; tudniillik az uralkodó divat kívánta, hogy a szünóra után, éjjeli 1—2 óra között, ilyen tánczokat járjanak. [1]) Azonban a legkedveltebb táncz azon időben az ugynevezett »Langaus« volt. Ez, a leirások szerint, melyek azt mondják, hogy roppant szívdobogást, valamint minden ütérben heves lüktetést okozott, a gyorspolkának egy neme lehetett. De meg nem honosodhatott a nélkül, hogy gyakran hevesen ki ne keltek volna ellene. »Megátkozni való boszorkánytánczuak«, »a pokol találmányának,« szóval, olyan tánczuak nevezték, melyet Terpsychore, a muzsa, kerül. »Nagyon sokan vannak« — jegyzé meg 1795-ben egy nagy-szebeni orvos — »kik nem képesek hegedűt hallani a nélkül, hogy ne ugráljanak, s kiknek ösztöne oly kielégithetetlen, hogy ezen tánczuál eszöket s minden érzéköket elveszteni látszanak. Azonban ezen átkozódások daczára, már sokkal a farsang beállta előtt, örültek ezen báloknak. A legkülönfélébb álarczok szereztek nagy hirt ezeknek. Még 1753-ban meg volt ugyan tiltva, hogy a szegényebb polgárok, lakodalmak, zártkörű társaságok és tánczok alkalmával, álarczban jelenhessenek meg. [2]) A közönség előkelőbb része nem hagyta magát ez által megzavartatni, s megmaradt az álöltözetek iránti elő szeretetében; még egy álarcz-kölcsönző-intézet is fennállhatott Nagy-Szebenben. [3]) A satyricus álarczok

[1]) Siebenbürger Zeitung 1784, 8. l. Anzeige.

[2]) Hermanstädter Magistratsprotocoll 1753. 583 l. N. L. — Fellner naplója, 1753, jan. kézirat.

[3]) Kriegsbote 1791. Beilage zum Kriegsboten N^{0} 5. Publicandum.

voltak legkegyeltebbek a közönség előtt. Ugyanezeknek védelme alatt az elégedetlenség, vagy a túlcsapongó kedv, nyilt kifejezést nyert, úgy a bálokon, mint az utczákon.[1]) Tánczközben gúnyiratokat osztogattak; s mindkettő, tudniillik az álarcz és a gúnyirat, a farsangnak egy igen kivánt, de néha kedvezőtlenül fogadott adalékát képezte.

Azonban a farsang vége még nem jelentette a víg ünnepélyek és szórakozások végét. Igy például a farsangon kívül is, az 1790 óta »a római császár«-féle szállodában berendezett »kasino,« a magasabb rendűeknek kedvencz gyülhelye volt.

Még 1752-ben a nagy piaczon német komédiások játszottak egy ezen czélra felszerelt deszkaszínházban.[2]) De már most egy ilyen bódé sértette a finomabb ízlést, s ennélfogva Hochmeister Márton, a fokozott igényeknek megfelelőleg, 1787-ben, Nagy-Szebenben az első színházat építteté.

Hogyha a tél elmult, kivándoroltak a szőlőhegyekre, a kertekbe, a nagy-disznódi kapu előtti sétatérre, leginkább pedig a városhoz közel fekvő, ugynevezett »fiatal erdőbe,« mely akkor a nagy-szebeni elegans világnak gyülhelye volt.[3]) A forró nyári hónapok alatt, gyakran több család együttesen, messzebb a vidékre költözött, hogy valamely üdítő savanyú-víz-forrásnál enyhülést keressen. Ezen fürdőkben még minden kényelem hiányzott. A lakás egy nyomorult kunyhóból, vagy egy sátorból állott. Még az élelmi szereket is szekereken kellett ideszállittatni, s felváltva egyik asszony a másik után, kezelte a konyhát az egész társaság számára.[4]) De azért igen jól mulattak; még egy szász nő magyarúl is beszélt, ha ez által a jelenvolt magyar uraságokkal társas összeköttetésbe léphetett, s falun való tartózkodása oly kellemessé lett, hogy elragadtatással jelenti haza, milyen vidám az ő élete.[5])

---

[1]) Hauenheim I. C. asszonyság anyjához Brassóban; N.-Szeben 1777. jan. 24.

[2]) Fellmer naplója, 1752. máj. kézirat.

[3]) Hermannstädter Handlungs — — Kalender 1790, 92. l.

[4]) Hauenheim I. C. asszonyság anyjához Brassóban; N.-Szeben 1777. jul. 20. Hauenheim István ur tulajdona.

[5]) Hauenheim István anyósához N.-Szeben 1777. aug. 12.

Természetesen ezen zajosabb életmóddal a régi házi rend már nem egyezett meg.

A szász nők gondolkodásmódja, valamint nevelésök és foglalkozásuk a XVIII. században, oly jelentékenyen átalakultak, hogy megérdemli a fáradságot, kissé közelebbről venni szemügyre a dolgok azon lefolyását, mely a nőt a XVIII. században egészen másként tüntette fel, mint elődjét a XVI. és XVII. századokban.

Korábban a szász leányok és asszonyok háziasságukra, vagy a »testvéri« és »szomszédsági« társnőkre voltak utalva. Mezei és kerti munkával, s főzés, sütés, mosás, fonás és szövéssel foglalkoztak. A leány szíve dobogott, midőn a husvét napja közelgett, mely alkalommal a legnagyobb husvéti tojással tüntethette ki azt a legényt, ki neki leginkább tetszett, s ki talán őt nemsokára oltárhoz fogja vezetni. Ellenben, ha a leány asszonynyá lett, egész életén át, ritkán jutott ahhoz, hogy egy más világot ismerjen meg, férjének szomszédságán kívül. A ház ellátása, a férj és gyermekek ápolása, és a felügyelet a cselédek fölött képezték az ő tevékenységi körét, melyben kiválóan uralkodott. Legföljebb az előkelő patricius nők engedték meg maguknak, hogy kissé eltérjenek ezen életmódtól. Mert már a legfelületesebb míveltség, például ha valaki olvasni és irni, vagy épen a spinetten vagy hárfán játszani tudott, jeléül tekintetett annak, hogy az illető csupán pátricius leánya lehetett. De egészben tulnyomó volt azon nézet, hogy a főzés, sütés, mosás, fonás, a mezei és kerti munka, a legelőkelőbb tudományok, melyeknek ismerete a nő számára az életben, okvetlenül szükséges. [1])

A nagyszámú életvidám idegenek, kik Nagy-Szebenben laktak, nemsokára megtanították a szász nőket arra, hogy a főzés, sütés, mosás és fonás nem a legelőkelőbb tudományok, melyekre szükségök van. A jobb rangú nő elé egy uj életet varázsoltak; saját példájok által arra birták, hogy hagyja el házának szűk körét, s jelenjen meg a nyilvánosság színpadán, ennek bájos dísze gyanánt. Ugyanezen nők, kik most mint úrhölgyek léptek

[1]) Sächsischer Hausfreund 1871: Sächsisches Frauenleben im XVI. u. XVII. Jahrhundert von Gustav Seivert.

fel, maguk rendeztek szánkázásokat, [1]) estéiket a színházban, vagy nagy társaságban töltötték el; [2]) s míg kevéssel ezelőtt gróf Wallis álarczos meneteiben részt venni vonakodtak, most már épen nem haboznak, hogy különféle pajkos álöltözetekben jelenjenek meg. Annyi kellem és annyi szeretetreméltóság nem maradhatott észrevétlenül. Most nyilvánosan énekeltetett meg a szász nők kellemdús magatartása, hogy nélkülök az élet halált jelent, hogy minden igát enyhítenek, s hogy még az égben sem szünnek meg bennünket szeretni.[3]) Boldog Nagy-Szeben! — így kiált fel egy szász ifjú lelkesedve, — boldog, mert annyi szép női arczczal dicsekedhetel![4]) Számos szív gerjedt ártatlan szerelemre az »aranyos urak,« [5]) a daliás helyőrségi tisztek iránt; de nem egy szív elhagyta magát ragadtatni a tulcsapongó szenvedély által, s a gunyiratok szerzőinek becses és háladatos tárgyat szolgáltatott.

A felfogások könnyelműebbekké váltak; sokkal enyhébben kezdtek gondolkodni a magasabb rangúak erkölcsi vétségeiről, mint az azelőtti időkben. A szigoru felfogások rosszabbra fordúltak.

Hogy csak egy dologra utaljak, például a XVI. században mintegy már a fej-ék által is ki volt fejezve a szász nőnek a külvilágtól való elzárkózottsága. A fátyol oly sűrűn takarta a nő fejét és arczát, hogy ennek vonásaiból csaknem semmi sem látszott. Lassanként eltünt ezen fejtakaró, s a fejdísznek könnyu s díszítő ráadásává vált, míg a XVIII. században végképen elvesztette tekintélyét s helyet kellett engednie, egészen uj divatú díszítékek számára. Kezdetét vette az arcz uralma, melyet már most, a régi szokástól eltérőleg, szabadon lehetett bámulni, s továbbra nem is röstelték, hogy azt befessék. S az arcz uralmá-

---

[1]) Hauenheim I. C. asszonyság férjéhez Kolozsvártt; N.-Szeben 1791. febr. 12. Hauenheim István ur tulajdona. — Ugyanez férjéhez. Nagy-Szeben 1791.

[2]) Hauenheim asszonyság férjéhez Kolozsvártt 1791. Hauenheim István ur tulajdona.

[3]) Siebenbürger Bote 1793: Intelligenzblath N° 30: Frauenlob.

[4]) Salmen Gottfried fivéréhez: M.-Vásárhely 1791. jul. 24. Báró Salmenné tulajdona.

[5]) Salmen F. fivéréhez. M.-Vásárhely 1791. jun. 5.

nak kezdetével, ezen birodalom legtevékenyebb szolgálóinak egyike, tudniillik a tetszvágy is, fölemelte fejét, s ezentul a szász nőnek legnagyobb gondja az lett, valjon hol kapható a legjobb arczfesték? [1])

De miként a fej és az arcz, megvetették a régi alakokat, hasonlóképen a test többi részei sem tűrték meg a szokott viseletet. Míg azelőtt a ruházatok és ékszerek, nemzedékről nemzedékre örökségképen szálltak át, s a leány és az unoka, még az anyjuk, vagy nagyanyjuk menyasszonyi ruhájában léptek az oltár elé, most ezen öltözeteknek egy nagy része, valamint az értékes drágakövekkel kirakott övek s mellkapcsok a zsibárushoz vándoroltak, hogy felcseréljék százados pompájukat, divatos csipkékkel, divatos kalapokkal és divatos ruhákkal. [2])

Mindezeknél fogva megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század, a szász nők életében valóságos socialis forradalmat idézett elő. Ugyanez egyidejűleg abban is mutatkozik, hogy feltámad a követelés, hogy a nők jobb kiképzésben részesíttessenek.

Hogyha a nőoktatás még 1784-ben hiányos volt, például egy kis szobában 50—60 leányt összezsufoltak, ugy hogy alig tudtak ülni, s még kevésbé mozdulni, [3]) hogyha ugyanazon században megtörténhetett, hogy a szülők vonakodtak a leány-tanítót fáradságaért díjazni,[4]) mindezen hátrányok daczára, mégis jelentékeny haladás és javulás vehető észre. Lassanként belátják, hogy a leányok jobb nevelésére is gondolni kell; föllép az öntudat, hogy az eddigi oktatás oly rosz és nyomoruságos, hogy czélhoz nem vezethet, s végre nem tartózkodtak nyiltan kimondani, »hogy az emberi nemnek második fele, melynek a jó és okos nevelés ép oly szükséges, majdnem átlagosan elhanyagoltatik.« De az emberiség ezen második felének, legalább a mi a polgárleányokat illeti, még sokáig kellett várakoznia, míg ezen »józan nevelésben« részesülhetett.

---

[1]) Salmen Gottfried, Salmen Samuelhez, Bergenye 1792. jul. 18.

[2]) Die Bewohner Siebenbürgens von Joseph Leonhard. 1816, kézirat; a báró Bruckenthal könyvtár tulajdona.

[3]) Siebenbürger Zeitung 1784/6 Topographie von Hermannstadt 552. l.

[4]) Herm. Magistratsprotocoll 1754. 100. l. N. Levéltár.

Csupán csak a patriciusok voltak azok, kik leányaik kiképzésére már most egy kevéssel több gondot fordítottak. Az előkelő hölgy most már korának változó divatait képes lefesteni;[1] ott ül a zongoránál, mely a hárfa és a spinett helyébe lépett, csak is az kétséges, valjon ezen művészetek mellett, ki tudta-e magát fejezni Voltaire és Rousseau nyelvén? Mindennek daczára mégis azt hisszük, hogy a magasabb műveltség hiányzott. A kifejezési mód tökéletlen; nagyszámú, ezen korbeli szász nők levelei, kevés kivétellel, nagyon rosszúl vannak írva, telvék helyesírási hibákkal, s hiányos nyelvezettel szerkesztvék.

Különösnek kellene mondanunk, hogy ha a nők letették volna régi erkölcseiket és szokásaikat, régi ruházataikat és ékszereiket s csupán csak a férfi lakosságnak életmódja és felfogásai maradtak volna változatlanul. Leginkább mégis a férfiaknak azon része, kik hivatalos állásaiknál fogva, gyakoribb érintkezésbe jöttek az idegen elemekkel, voltak kitéve annak, hogy erkölcseik és szokásaik rohamosan átalakuljanak. A hivatalnokok voltak azok, kik leghamarább lemondtak a hagyományokról, s egy új világnak gondolkodásmódjába beletalálták magukat. Ugyanők voltak azok, kik a szász polgárságnak socialis jelentőségét lényegesen megdöntötték.

Már a XVII. században tapasztaljuk, hogy a szászok »urakra« és »polgárokra« oszlanak.[2] A XVIII. században, az aristokratiának a polgárságtól való különválása élesebbé és kifejezettebbé válik. A jó hangzás, a nagyrabecsülés, a büszkeség és a méltóság, melyek egykor a »polgár« szóhoz füződtek, most eltüntek. A korábbi nemes elnevezés, mely a hatalomnak és a legfőbb tekintélynek kifejezése volt, most alábbszállt, s előbbi magaslatáról olyan mélyre bukott le, hogy már csak az alsóbb osztálynak s ezek hozzátartozóinak ismertető jeléül szolgált. Voltak most »jó« és »jelentéktelenebb« polgároknak gyermekei.[3] Az előkelőket ezentúl már nem kellett volna így elnevezni.

---

[1] Sächsischer Hausfreund 1871. 14. l.

[2] Teutsch, Geschichte der Siebenb. Sachsen, 2. kiadás, II. k. 338. l.

[3] Lásd a fényüzési szabványokat.

Egészen másnemű, sokkal előkelőbb hangzású s magasabb jelentőségű czímezéseket vettek igénybe. A legváltozatosabb megjelölések voltak használatban, de egyiknek sem volt általánosan elfogadott értéke. Mert a »patricius« elnevezés, a magasabb ranguaknak jutott megtiszteltetésnek, nem kizárólagos kifejezése.[1]) Egy ízben fölmerűl ugyan a kérdés, valljon mit kelljen tulajdonképen »patricius« alatt érteni, de felelet nem következett reá.[2]) Ugyanezen czím nélkülözi az általános jelentést, s gyakran csupán az előkelő szász köröknek egy bizonyos osztályára alkalmaztatott. Mindazonáltal ugy véltük, hogy a legjobban uralkodó jelentés végett, melyet ezen szónak rendszerint tulajdonítani szokás, megengedhető, hogy ezt itt is ily értelemben használjuk, s a legnagyobb általánosságban a szász patriciusokról s a szász patricius uralomról szóljunk. De téves fogalmat adnánk, ha a szász patriciusokat talán Velencze patriciusaival hasonlítanók össze, kik a legnagyobb mértékben féltékenykedvén egymás iránt s a nép ellen, egy szigoruan elzárt kasztot képeztek. A szász föld viszonyai, egy olyan nemzetségi uralomnak keletkezésére, minő Velenczében létezett, kedvezők nem voltak. A szász patriciusok sokkal szelidebben viselték magukat, mint a velenczei nobilik. Bár az előbbiek is magukhoz ragadták a hatalmat, nagyfoku tiszteletet követeltek, de mégsem voltak annyira elzárkózottak, hogy hébekorba egy uj tagot fel ne vettek volna. Azonban nagyban és egészben, csakugyan bizonyos számu csa-

---

[1]) Az 1752-iki öltözködési szabvány a patriciusokat és nemeseket csak a harmadik osztályba sorozza; patriciusokat pedig »so in keinen servitiis publicis stehen«, a negyedik osztályba. Fellmer naplójában 1757-iki september, a következő olvasható: »Wird Carl von Reissenfels patricius.«

[2]) Ohnmassgebliche Gedanken einer zu errichtenden Leichen-Ordnung. Nagy-szebeni káptalan levéltára N° 475: Observationes ad numerum 3-tium. Soll ausgemachet werden, wer eigentlich unter den Namen Patriciorum zu verstehen sey? — Itt az is olvasható: Auf diejenige Kirchen Leichen so genannt Generalissimi, wenn Officiales, Senatores, Nobiles u. Patricii in der Kirchen begraben werden stb. — Adami Filtschez Bécsben; Nagy-Szeben, 1777. mart. 26. Ádámi egészen általánosan »unserer Patriciorum« magaviseletéről beszél. Nagy-szebeni káptalan levéltára.

ládokból állottak, melyek a legfontosabb hivatalokat kezelték, s ezeket maguk között felosztották. Majd mindig ugyanazon nevekkel találkozunk a közigazgatás terén, egy városi aristokratia ez, mely csupán saját körében érzi magát jól, a kereskedőktől és az alsóbb osztályu polgároktól külön válik, ez utóbbiakkal ritkán lép házassági összeköttetésbe, s legföljebb még a lelkészeket tartja magához hasonló ranguaknak, de ezeken is uralkodik, a mennyiben a lelkészi állomások betöltését (»Pfarrmachen,«) mintegy rangjukhoz tartozó előjognak tekintik.

De ezen aristokratia tovább nem akart városi aristokratia maradni; magasabbra törekedett: a nemesi oklevél, a bárói czím a maguk és gyermekeik számára, s efféle méltóságok fénye elvakította szemeiket. A bécsi udvar, az ő pompájával, s herczegekből, grófokból és bárókból álló ragyogó környezetével sok csábot foglalt magában ezen férfiakra nézve.[1]) Sokan elhagyták őseik vallását, a katholicus egyház kebelébe tértek át, hogy ezen az uton kikoldulják maguknak a nemesi oklevelet.

Máskülönben ezen, a nemesi rangra irányult, vágyódás nem volna jelentékeny, hogyha nem állana a legegyenesebb ellentétben az erdélyi szászok törvényeivel. A szász alapszervezet sem nemességet, sem pedig nemesi birtokot nem ismer; ugyanaz demokraticus elveken, a szabadság és egyenlőség elvein alapúl Hogyha a társadalomban forrongás áll be, ha valami uj utáni bizonytalan vágy lép előtérbe, ha egy ujabb szervezet alapkövének letételéről van szó, ha az emberekben uralomra jut azon hangulat, mely elavult visszaélések ellen tiltakozik, ha a lelkeket megragadják a legmagasztosabb érzelmek, s a lelkesedésnek bizonyos állapota: akkor, de csak is akkor lehet kihírdetni a szabadság és egyenlőség elveit, s a polgárok bizonyosan el is fogadják. Hanem a tiszta és zavartalan létnek órái rövidekre lesznek szabva; a legszebb lelkesedésnek, s a legnemesebb szenvedélynek szülöttje megint elhal és elhervad, mihelyt a mámor eloszlik.

---

[1]) Adami Filtschhez Bécsben; N.-Szeben 1776. oct. 5. Nagy-szeb. káptalan levéltára. Ich sahe Euer Hochwürden schon zum voraus mit Cameralisten, Ministers, u. dergleichen Leuthen Conversieren, deren Nahmen allein dem feigen Siebenbürger furcht einjaget.

melynek hatása alatt egy pillanatig megfeledkeztek az emberek önmagukról, önzésükről és önző természetükről. Sem a régi, sem az újabb történet nem tud felmutatni oly államot, melyben a szabadság és egyenlőség elvei megzavarás nélkül, eredeti tisztaságukban fentarthatók lettek volna. Igy a szászoknál is tapasztaljuk, hogy csakhamar hűtelenek lesznek régibb elveikhez; soha kirívóbb és önzőbb módon, mint a XVIII. században. Ugyanekkor nem átallották, hogy a fényüzési törvényekbe a leggyűlöletesebb s legszenvedélyesebb modorban, a legszigorubb határozatokat fölvegyék, csakhogy a magas uraságok túlsúlyokat éreztessék a kereskedőkkel és ezek nejeivel.[1]) Vagy talán nem csupán rangbeli fennhéjázás az, midőn az előkelő urak rábeszélték a tanácsot, hogy saját kebeléből, egy kereskedőnek házába, két képviselőt küldjön, azon felhívással, hogy többé ne türje, hogy leánya az utczán egy fiatal nemessel beszéljen, mert különben az utczáról közvetlenül a fenyitő házba vezetik.[2]) Két szász férfiu, kiknek hazafisága minden kifogáson felül áll, két szellemdús férfiu, kik közül az egyik, Filtsch Dániel nagy-szebeni lelkész, honfitársai emlékében ma is él, szigoruan elítélték ama köröket, s szűkkeblűeknek és önzőknek nevezik.[3]) Azonban igazságtalanság volna, ha be nem akarnók ismerni, hogy ugyanezen szász aristokratia soraiból kitűnő férfiak támadtak, kiknek nevei mindenkor a legjobb hangzásuak fognak lenni a szász földön; legelől áll az ország dísze, Bruckenthal Sámuel, a gubernator, kit Mária-Terézia bárói rangra emelt, s kinek gondolkodásmódját és érzületeit, legjobban jellemzi a következő mondás: »Én nem akarom, hogy alattvalóim előnyökben vagy kivételekben részesüljenek,

[1]) Fellmer naplója, 1752, apr. kézirat, a br. Bruckenthal-féle könyvtár tulajdona.

[2]) Fellmer naplója, 1750, maj. kézirat; a br. Bruckenthal-féle könyvtár tulajdona.

[3]) Filtsch Adamihoz Szebenben; Bécsi 1776. oct. 25. Nagy-szeb. káptalan levéltára. Nun gut, man will sich niemanden, weder in privato noch publico verbindlich machen, ein jeder vor sich in Erwartung, dass man ihm alles, was er will, auf einen Teller, umsonst, vorsetze! Glück zu dieser feinen und sichere Politique! Lásd egyuttal: Filtsch Adamihoz. Nagy-Szebenben; Bécs 1776. oct. 15. Nagy-szeb. káptalan levéltára.

de azt sem akarom, hogy elnyomatásnak, vagy kegyetlen szigornak legyenek kitéve.« [1])

Mindazonáltal annyi bizonyos, hogy a XVIII. században, a szászoknak egy része a polgárságtól elidegenedett, s hogy a városi aristokratia nemesi aristokratiává vált, mely azon veszélynek ment eléje, hogy tulkapások által minden népszerűségét elveszitse. Természetesen a bécsi udvar előtt ezen átörökölhető nemesség utáni törekvés csak kivánatos lehetett. Igen jó eszközt talált ebben arra hogy a kedélyeket szorosabban magához fűzze. Bécsben csak ki kellett vetni a horgot mindjárt százan ficzkándoztak a csalétek körül, de persze tényleg csak egy élvezte. Legkevésbé sem volt szükséges ezen kegyet még előbb az országgyülésen, az egybegyült rendektől kérni, hol ilyen kivánságra azon veszedelem következhetett volna, hogy a többség kineveti és kigunyolja. [2]) Ki lehetett ezt egyszerűen kerülni, és pedig az által, hogy közvetlenül az udvarhoz fordultak. Egyik szász a másikat igy oktatta: »Megnyerhetni a nemesitést a nélkül, hogy érette az illető a rendekhez folyamodjék s érdemeit okmányilag igazolja, egyenesen az udvarnál pénzzel, mert hiszen ez a legnagyobb érdem soknak a szemében.« [3]) Az uj aristokratia csakhamar uj erkölcsöket is hozott divatba. Mindenekelőtt ezen urak voltak azok, kik házaikat megnyitották a fényűzés számára, külföldi szokásokat vettek föl, a régi nemzeti viseletet a lomtárba dobták, hanem e helyett fejeiket parókával diszitették, s franczia hosszú mellényben és selyem harisnyákban, gavallérkarddal az oldalukon jártak-keltek. Megtanultak franciául, leveleiket franczia czimzetekkel látták el, s a tánczmesternél leczkéket vettek a bókolás müvészetéből s a divatos tánczokból. Ugyanők voltak azok, kik készségesen utat törtek minden uj dolognak, habár komoly arczczal ennek ellenkezőjét prédikálták. Legelsők voltak, kik megszegték ama parancsolatokat, hogy ünnepnapokon minden zajos mulatság kerültessék. Mily feltűnést keltett az, midőn

[1]) Báró Bruckenthal Salmenhez. Báró Salmenné tulajdona.

[2]) Konrad Sámuel, Salmen Frigyeshez; Kolozsvártt 1791. jan. 25. Báró Salmenné tulajdona.

[3]) Konrad Sámuel, Salmen Frigyeshez, Kolozsvártt 1791. jan. 25. Báró Salmenné tulajdona.

Rittern urnak, ezen aristokraták egyikének házánál, az első adventi vasárnapon, esti 10 óráig tánczoltak.[1]) Ezer forintnyi bírságot követeltek tőle a miért az ifjuságnak ilyen megbotránkoztató példát nyujtott.[2])

Valjon talán szemrehányást tegyünk ama nemzedéknek azért, hogy egy részök a nemesség után törekedett s magát hermetice el nem zárta a külföld befolyása elől? Mintha bizony ez később általában lehetséges lett volna! Saját álláspontunkból azt hisszük, hogy teljes jogukban állott az illető szászoknak, ha megnemesíttették magukat, mert ez őket a közigazgatásban, a társadalomban és az udvarnál nagy túlsúlylyal ruházta fel. S az eszközök megválasztásáért, melyekkel ama méltósághoz férhettek, nem csupán őket fogjuk felelősekké tenni. Vagy talán helyesnek mondható, hogy a kormány gyakran mintegy árúl szabta az illetőknek, hogy vallásukat elhagyják? Még előbb lehetne mentegetni azon körülményt, hogy a folyamadók készségesen követték ezen utat, melynek végén a nemesi oklevél és más megtiszteltetések csábitólag integettek feléjök s a még ingadozó szivet gyorsabb, fris lüktetésre bátorították.

Azonban sokkal inkább jogos alapon állott ama nemzedék a tekintetben, hogy fogékonynak mutatkozott új erkölcsök és szokások, valamint új életmód befogadása iránt. Ugyanez a nemzedék, jövő utódai érdekében, megtörte a bilincseket, melyek a külfölddel szemben a legszigorúbb elzárkózottságban tartották; ugyanez a nemzedék, öntudatosan vagy öntudatlan, megkönnyítette a müvelt Európához csatlakozás utját, még pedig sokkal nagyobb mértékben, mint ezt elődei tették.

Tagadhatatlan, hogy ezen változásokkal kezdetben sok hátrány és gyöngeség volt összekötve, melyek legszembetünőbben mutatkoznak az ifjuságnál. Soha az emberek erkölcsei és érzelmeiben változás nem történt a nélkül, hogy a leghevesebb rázkódtatások be ne következtek volna. Azonban itt a társadalmi élet terén, egy, ha szabad ezen kifejezéssel élni, csendes forrada-

[1]) Adami Filtschhez; N.-Szeben 1776. dec. 11. Nagy-szebeni káptalan levéltára.

[2]) Ibidem.

lom megy végbe, mely csak itt-ott mutat fel árnyoldalakat s mintegy sejtetni engedi, hogy könnyen rosszabbra is fordulhatnának a dolgok. Ama nemzedék még nem tapasztalta, hogy az új eszmék, erőszakos, heves és rohamos módon hatnak; még elég szelíd alakban látta az ifjuságnál az újabb életmód kezdetét.

Megfogható, hogy a fiatal emberek, kik Bécsbe és Németországba mentek, hogy tanúlmányaikat ott folytassák, hatalmas vonzalmat éreztek a sokkal nagyszerűbb és fényesebb élet iránt. Hazájok vem vesztette el előttük egész csábját, de ugyanez egybehasonlitva az új világgal, melyet megismerni tanultak, csakhamar elhalaványult. »Küldj egy tekintetet Németországból, mint a világ fejéről, Erdélybe le, mely a világrendszernek csak egy hátsó részét képezi,« [1]) ekként irt egy nagy-szebeni ifjú, kellemes visszaemlékezésében azon szebb időkre, melyeket Németországban töltött. Meg kell jegyezni, hogy a szász ifjaknak egy nagy része, ezen időkben, Németországban kevésbé szentelte magát a tanulmányoknak, s jobbadán csak a tanulók túlcsapongó szabadságát élvezte.[2]) Rajongtak Németországért, rajongtak Bécsért, s legfőbbképen ennek szeretetreméltó hölgyeiért, kiknek előnyt adtak a hazai leányok ellenében.[3]) Miután ott szerelmeskedtek, s könnyek között és tört szivvel hagyták hátra tanulói szerelmöket, kik az örökös békekötések módjára, örök hűséget és örök sze-

---

[1]) Hauenheim István Hauenheim Andráshoz; N.-Szeben 1769. nov. 29. Hauenheim István ur tulajdona.

[2]) Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XIII. köt. II. füz. 1876. Michael Conrad v. Heidendorf. Eine Selbstbiografie, 342. l.: Die meisten jungen Leute hatten nicht Collegia, sondern die Belustigungsorte der Universitäten aufgesucht. Ein schädlicher Gesellschafts- und Gewohnheitsgeist machte, dass sie mit siecher Körpern und Seelen, ohne Kenntniss u. mit verdorbenen Sitten zurückkamen.

[3]) Egy nagy-szebeni fiatal ember 1774. sept. 16. nagyon dicsérvén a bécsi nöket, azt irja Bécsből: »Du würdest leicht den Unterschied zwischen Wien und Hermannstadt, noch mehr aber zwischen hiesigen und dasigen Frauenzimmern kennen lernen. — — Die Lisette (egy bécsi kisasszony) übertrift die Lenerl (egy nagy-szebeni kisasszonyt) an Artigkeit, Geschicklichkeit und auch an Lebens Art und an Annehmlichkeit im Umgang.« Kresević kapitány úr tulajdona.

relmet esküdtek, gyakran erkölcseikben elvadúlva, s tudás és műveltségre nézve szegényesen tértek vissza hazájokba.

Itt azután a fiatal ember hivatalt keresett, mely nagyon is sokszor emlékeztette a jelennek sivár állapotára, összehasonlítva ama boldog múlttal, midőn Lucretia, vagy Sarolta kisasszonynak bensőleg szorongatta a kezeit, [1]) midőn vele a redoutban egész éjekeket keresztül tánczolt, [2]) vagy az öreg udvari tanácsossal, kinek legfőbb érdeméül tekintette, hogy egy gyönyörű leánya van, kedélyesen egy pipa dohányt szívogatott. [3]) Az ezen időkre való visszaemlékezés most már csak eltűnt képzeleteket varázsolt eléje; valóságban az irodába látta magát kárhoztatva Még kevéssel ezelőtt ahhoz volt szokva, hogy ő parancsoljon, s most bele kellett nyugodnia, hogy maga is engedelmeskedjék. [4]) Azonban a szokás utóbb győzedelmeskedett s megint megszerette hazáját. Míg nőtelen maradt, a kártyajátékban keresett szórakozást s a »nemes quadrille,« a »fontolgató tarokk,« a »pharao« vagy a »marriage«-ban, mely utóbbi azon időben az előkelő nagy-szebeni társaság legkedveltebb játékát képezte. [5])

De nem sokáig élvezhette szabadságát. A mesterség, melyet a távolban gyakorolt, most sem engedte nyugodni. Némelyik az után vágyakodik, a mit hasztalanul iparkodik elérni; ellenben a másik boldog családapává válik; változás kedveért olyanok sem hiányoznak, kiknek szíve, érzéseik és törekvéseik még mindig a távolban csapongnak. [6])

---

[1]) Hauenheim András unokatestvéréhez N.-Szebenben; Erlangen 1772, febr. 15. Hauenheim István ur tulajdona.

[2]) Ugyanott.

[3]) Ugyanott.

[4]) Adami István Hauenheim Andráshoz; N.-Szeben 1771. febr. 26. Hauenheim István ur tulajdona.

[5]) Hauenheim István, Hauenheim András unokatestvéréhez N.-Szeben 1769. nov. 29. — — Mariage ist das Spiel, welches aus dem Staube der Verachtung auf einmal in viele vornehme Gesellschaften ist gezogen worden. Mit einem Wort Mariage ist das noble Spiel von Hermannstadt. Hauenheim István ur tulajdona.

[6]) Adami István Hauenheim András unokatestvéréhez; Nagy-Szeben 1771. febr. 26. Hauenheim István úr tulajdona.

A külföldről hazatért fiatal embereknek elvadultsága nem maradt észrevétlenül. Némelyek hangosan felszólaltak a német egyetemek látogatása ellen. Vissza s otthon akarták tartani az ifjakat.[1])

Végre a legkülönfélébb körülmények együtt oda hatottak, hogy a XVIII. század utolsó évtizedében az ifjuság jobb szellemre ébredt. Nagy-Szebenben néhány fiatal ember, hivatalnokok és lelkészek, egymással szövetkeztek, s egy irodalmi központot létesítettek, melyből a tudományos életnek a szász földön való megalapitói keletkeztek.

WERTHEIMER EDE.

---

[1]) Archiv d. Vereines f. siebenb. Landeskunde. Neue Folge XIII. k. II. füz. 342. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

MAGYAR KÖRIRATÚ PECSÉTEK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBÓL.

A mohácsi vészt 1526. megelőző időből eddig csak öt darab magyar köriratú pecsét volt ismeretes, ezek is csak községeké u. m.: 1. 1487-ből „VAMOSI. Pecset. (Rajza: Szalay Ágoston által közölve Akadémiai Értesítő 1860. év, Tört. oszt. I. k. 48—60. l.)

2. 1510. *Tura.* Ao. (Gyárfás I. Századok 1868. év. 493 l. Rajz nélkül.)
3. 1511. Garmati* Falu. Pecseti. (Ráth K. Magy. Tört. Tár. III. k. 261. l. Rajz nélkül.)
4. 1514. FEGYVERNEK VAROSA Pec. (Századok 1868. év 141—2. l. Rajz nélkül.)
5. volna az állítólag 1520-ból való GERGYEN* FALU* PECSETYE. (Hőke L. Századok 1868. év 211. l. Rajz nélkül.)

Némely körülmények tekintetbe vételével azonban még ezek számát is le kell szállítanunk. Első sorban is *Gerjen* község pecsétje nem 1520-ból való, mint azt a közlő olvasta, hanem 1540-ből, mint az a folyóirat akkori szerkesztője által is helyesen jegyeztetett meg, mert az évszámban előfordúló félnyolczat nem lehet 2-nek olvasni. Másodsorban nem tartozhatik ide az 1510-ki Turai pecsét, először mert körirata nem magyar »TURA. Ao. 1510.« = Tura. Anno. 1510, másodszor pedig mert, mint közlője is megjegyzi, ezen pecsét nem régi, hanem a múlt század végén készült, melyen a régi elkopott vagy elveszett pecsét köriratát teljesen megtartották.

Kisorolandó még Fegyvernek város 1514-ki pecsétje is mindaddig, míg onnat állítólag föltalált pecsétnyomóját vagy

lenyomatát szakavatott szem nem vizsgálja meg, miután erről csak is az »Eger« című lap tudósításából vett tudomást a »Századok« szerkesztője, azt pedig jól tudjuk, hogy a vidéki hírlapokban a sensationalis hírek nem tartoznak a ritkaságok közé.

Gyarmati falu 1511-ki pecsétjét sem ismerjük, mert rajza nem közöltetett, leírásból pedig pecsétet ismerni nem lehet, csak is tudomást lehet venni létezéséről. Az elmondottakból látható, hogy a mohácsi vészt megelőző időből eddig csak egy magyar köriratú községi pecsétet ismerünk, t. i. Vámos faluét 1487-ből és egyről: a Gyarmati faluéról pedig, van tudomásunk.

1. sz.

1380

Hazai Kakas László.

Ha megapasztottam is az eddig ismert községi pecsétek számát hárommal, egyúttal meg is szaporítom a magyar köriratú pecséteket ugyanannyival, még pedig főurak és országzászlósoknak egy egész századdal régibb pecsétjeivel.

Mind a három pecsétet családom sajó-kaza-i levéltárában fedeztem fel és kor szerint így következnek:

1. sz. 1380 körül *Kazai Kakas László* függő pecsétje. (f. VII. 47. sz. a.) A hártya oklevélről, hártya szalagon függ a sárga viasz pogácsa, melynek közepébe sötét barna viaszba nyomatott a kerek pecsét. Átmérője 19 m/m. A közepén levő paizsban — a »Ratholt nemzetségből« származott családok közös címere — egy hárs-levél látható. Körirata gyöngyözött körvonal között következő:

✠ S ✠ KACKAS ⌒ ⌒ LAISLO ✠

Kiegészítve így:

✕ Sigillum. Kackas. Laislo vagyis *Kakas László*. A körirat első szavában tehát a szokásos »Sigillum« kifejezést megtartotta, nevét azonban már magyarúl vésette bele. Hogy a Kakas-t **ck**-val véste, legföljebb azt bizonyítja, hogy a vésnök élesebbé akarta tenni a **k** hangoztatását, a »Laisló«-nál pedig a szokásos Ladislaus lebeghetett szemei előtt. A Kakas név különben több egykorú oklevélben is íratott **ck**-val, sőt némelyikben »Cakas« alakban is.

Az oklevél, melyben Kakas László utasítást ír fiainak, hogy miként védelmezzék Megyer és Lapasd birtokaikat, ha azokat rokonaik Thary István fia László mester vagy Pászthói Domonkos fia János mester netalán megtámadnák, nincsen keltezve. Ez azonban állításomat, hogy kelete 1380 körül vehető, nem rontliatja le. Először mert az írás jellege határozottan azon idő pontot jelzi. Másodszor mert Kazai Kakas László mester (Kakas János fia) 1376. május 16-kán nyerte vissza nádori itélet folytán Megyer és Lapasd nevű birtokait (f VII. 9. sz.) az új perlekedések pedig a Thary-akkal 1385-ben veszik ismét kezdetüket. Ha pedig ezen okokat mellőznők, még akkor is a XIV. század utolsó tizedébe volna ezen pecsét helyezendő, mert 1395-től fogva Kazai Kakas László a jogügyletekben többé nem szerepel, ettől fogva csak fiai: János, Miklós, Jakab és Loránd nevei említtetnek.

2. sz.

1412.

Gymesi Forgách Péter.

2. sz. 1412 évből *Gymesi Forgách Péter* mester (magister dictus Forgacz de Gymes) sárga viaszba nyomott kerek alj pecsétje. (f. XII. 16. sz a.) Átmérője 25 $^{m}/_{m}$. Közepén szabálytalanúl szítás háttérben sisakból kinövő sirén látható, fején hosszú ágú koronával, karjai nincsenek, e helyett fejéből nő ki két félhold forma félkör, melyek a korona középső gombja felett végződnek. Körirata gyöngyözött körvonalak között következő:

✠ G FORGATUCh ✱o✱ PETUR ✱

Kiegészítve igy:

+ Gymesi. Forgatcch ≡ o ≡ Péter —

3. sz.

1415.

Perényi Péter országbíró.

3. sz. 1415. év. *Gróf Perényi Péter* országbíró sárga viaszba nyomott kerek zár pecsétje. (f. XIII. 3. sz. a.) Atmérője 19 $^{m}/_{m}$. Közepén sisak szárnyas és farktollas saslábbal tetején. Körirata sima körvonalak között következő:

S. PERENII · PETERH

Kiegészitve igy:

Sigillum. Perényi Péteré. A köriratban az **n** után következő kettős **ii** a **nyi** kifejezője akar lenni. Az egésznek vésete különben szép és szabályos. Ugyanezen pecsétnek egy elmósodott példánya található a N. Muzeumban a Sóvári Soós-cs. levéltárában egy 1416-ban kiadott oklevélen.

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA.

BERTHÓTY FERENCZ KURUCZ GENERÁLIS MINT RÉGÉSZ.

Hogy nemcsak maga a nagymíveltségű II. Rákóczi Ferencz fejedelem, — ki egyebek közt az általa 1706. nyarán Karvánál kiásatott Marc Aurelian-féle római feliratos kövekről emlékezik, — érdeklődött a régiségek iránt, de főbb hívei közt is akadtak az ódon műtárgyak iránt kegyelettel viseltető egyének, élénken bizonyítja *Berthótÿ Ferencz* felső-magyarországi altábornoknak 1705-iki következő levele. Berthótÿ jelenti Lőcséről, 1705. oct. 17-kén Rákóczinak:

»Egy lengyel kereskedőember egy kardot hozván mutatóúl, melyet bizonyosan tud Ngod boldogemlékezetű eleinek, úgymint lengyelországi király *Báthory Istvánnak* tárházából valónak lenni, — az kiben négy örög, mintegy galambtojásforma gránát vagyon több apró gránátokkal együtt, — *ugyan valóságos magyar kard.* Hogyha Ngodnak tetszenék *mind az antiquitásra nézve, s mind pedig boldogemlékezetü eleinek emlékezetire nézve is*, ha parancsolja Ngod megvenni, rézért is (szomolnoki réztermék) ide adná háromszáz talléron; várván az iránt Ngod parancsolatjától.«

Berthótÿ Ferencz e levelének eredetije a munkácsi archivumnak a kir. kamarai levéltárba került részében létezik. Hogy a kérdéses kardot megvette-e Rákóczi? nem tudjuk; azonban bizonyos, hogy *volt neki Báthory Istvánféle kardja.* Ugyanis a fejedelem fegyvereinek 1708. második felében készült lajstromában olvassuk:

»13. Czapával, ezüstös, aranyos, tekert markolatú; *az vasán Báthory István czímere;* markolatja végén egy nagy vérveres kő. (A Berthótÿ Ferencz levelében említett galambtojás nagyságú gránát?) Úgy tetszik, Felséges Urunk is viselte.« [1])

Máskor pedig Lipóczi Keczer Sándor udv. tanácsos és tartományi főhadbiztos arról értesíti Rákóczit, hogy holmi lefoglalt labancz czüstportékák közt, melyek a kassai pénzverő-házhoz beolvasztás végett küldettek, vagyon egy »igaz *auspurghi mívü*« ezüstasztal; mely oly szép és mesterséges munkájú, hogy sajnálá beolvasztatni, hanem be fogja mutatni a fejedelemnek. Íme, mily műérzékkel bírtanak kurucz őseink!

THALY KÁLMÁN.

---

[1]) »Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenczféle ingóságok jegyzékei.« *Történelmi Tár* 1879-iki évf. 176. l. Közli Thaly Kálmán.

ADATOK EGER OSTROMÁHOZ 1552-BEN.

Eger hősi védelme nem egyszerű fényes haditett, az az előzmények után csüggedni kezdő nemzetet felrázta tompa alélt-ságából.

Budának 1541-ben csellel történt kézrekerítése által a török hódítás állandóvá lett Magyarországon. A következő évek alatt, hol lépésről-lépésre, hol pedig a körülmények szerint gyorsabban terjeszkedék.

Az 1552. esztendő a hadi események történetében, egyike a legrohamosabbaknak: szomorú, de nem kevésbé dicsőséges lapja történelmünknek. Temesvár eleste nyitotta meg a veszteségek hosszú sorát s a hős Losonczy István adta első példáját a hazáért való dicső önfeláldozásnak. Lippából Aldana jó előre gyáván elfut, mire Solymost és Csanádot is üresen hagyja a spanyol s magyar őrség. Ali budai basa, juniusban Drégely alá száll, a hol Szondy György dicsőítette meg a magyar nevet s vivott ki magának hervadhatlan babért. — A Felső-Magyarország védelmére Teufel Rézmán vezérlete alatt állott német-morva-olasz sereg tönkretétetett s a vezér Konstantinápolyban zsákba varrva vizbe fojtatott. — A győztes Ali majd Szolnokra vetette szemét s az ostromra Ahmed vezérbasa is felvezeté Temesből hadait. De a jól felszerelt várból a tekintélytelen várnagy alatt álló sokféle nemzetiségű sereg egy éjjel megszökik.

A sulyos veszteségek a mily mértékben csüggesztették a hazafiak lelkét, annyira elbizottá tette a törököt. Az erős Szolnok eleste után azt hitték, hogy az Ali basa által Ahmed vezér előtt gyönge akolnak nevezett Eger vár az első ágyúszóra megadja magát. De itt a falak megett oly bajnokok állottak, a kiknek hazaszeretetén a csüggedés nem birt erőt venni, a kik inkább akartak a hazáért dicsően halni, mint azt elárulva, gyalázatosan élni. — A hazaszeretet csodát mívelt. A százezernyinél nagyobb sereg több mint egy hónapi erőfeszítés után megötödölve szégyennel elvonúlni kényszerült a falak alól. S a vár hős védői, Dobóval élükön, örökké élnek a történelemben, élnek a nép ajakán dalban megdicsőítve s hősi példájukon tanúl vitézséget, hazaszeretetet a késő nemzedék.

A levelek vonatkozásainak átlátszóbbá tételére álljanak itt a következő datumok:

Sept. 11-én történt a vár megszállása s kezdődött a falak törése.

Sept. 29-én 3 oldalról általános roham. — A roham visszaverését követő napokon aknákkal akarnak czélhoz jutni, de azokat ellen-aknákkal s kirohanásokkal rontják meg.

Oct. 12-én a második általános roham. — Meghiúsulta után Ahmed szemrehányásokat tesz Alinak; 13-án haditanácsot hiv össze.

Oct. 14-én az utolsó erőfeszités. — Ez is hiábavalónak bizonyul s látván, hogy »a magyarokkal az Isten hadakozik« 18-án elvonúlnak.

I.

E nevezetes napok történetéhez három egykorú, épen az ostrom napjaiban irt levelet mutatok be, melyek közül az I. — oct. 12-éről az ónodi udvarbíró Heney Miklós tudósítása Balassa Menyhérthez —, az ugyanazon nap lefolyt ostromról is emlékezik s egész terjedelmében igy hangzik:

»Nagyságos uram, szolgálatom után ezt írhatom te ngdnak, hogy ma ebéd után jeve hozzám egy piribék az török táborbúl és amint mongya az, írhatom te ngdnak, hogy Egert igen megtörték és ma az budai basa ostromlotta, holnapon pegyik az nagy basa ostromolja, azért vagy veheti meg, vagy nem, de azért az rabokot kibocsátják. Továbbá még ezt mongya, hogy levelet hoztak az nagy basának, hogy az néppel haza menne, mert az császárnak egy basája ment volt Kazul basára és az Kazul megverte és el is vitte, — meg azt mongya hogy az császár megholt volna.«[1])

Henyey Miklós a levél írója a török ellen számos csatában részt vett maga is, s 1566-ban Gyula vára védelmében esett el.

II.

Az oct. 14-iki tudósítás egy-egy jellemző vonással vázolja mind a várbeliek, mind az ostromlók helyzetét. A csábrági tisztartó Patakról lisztet küld a török táborba. Csábrág az elfoglalt Drégelytől 2—3 mfnyire fekszik. A csekély vár nem daczolhatott a török hatalommal s meghódolt. Patak alatt, azt hiszem, a Csábrág s Drégelyhez közel fekvő Patak falu értendő, mely — úgy látszik — Csábrághoz tartozó birtok volt. — A levél 14-én kelt, az utolsó két nagy ostromról nem emlékezik s az azok előtti helyzetet vázolja. Csábrág Egerhez körülbelől három napi járó föld

---

[1]) E levél aláírása és keltezése: Valere Magnificentiam vestram optamus. Ex Onnod 12 Octobris anno domini 1552.

Servitor Heney Miklós
onnodi odvarbiró.

Külczím: Magnifico domino Melchiori Ballasa de Gyarmath aulico Regiae Maiestatis domino nobis observandissimo.

igy a 14-én érkezett tudósitás legföljebb a 11-éig történt dolgokról szólhat. Még inkább megerősit e feltevésben az oct. 17-én ugyancsak Csábrágból irt tudósitás, mely a 12-iki (= Szent-Gál nap előtt szerdai) ostromról már emlékezik, de a 14-ikiről még nem.

De lássuk magát a levelet, melyet Thurzó Ferencznek Files Miklós »te nagyságod szolgája« irt:

»Szolgálatomat te ngodnak, mint kegyelmes uramnak.

Te ngodnak illen hírt írhatok, hogy Patakról kiltem vala egy kocsi lisztet az táborban. Az ember harmadnapig volt az táborban. Egy egész hétig nem lütték az várat, mert elfogyott volt porok, globisok, hanem hogy port, globist vittek, háromfelé líttették. Egy hajnalban kedden kiitettek volt az várból, sok kárt tettek az terekekbe, hogy kiitettek ugy találkoztak az veremre, hol kezték ásni az várat, valamiképen sokat rekkentettek el az terekekben, hogy onnan belől rájok találkoztak.

Azt mondja kegyelmes uram az ember énnekem, hogy ugy vette eszében, hogy ha az várban meg nem fogyatkoznak vagy élés miá, vagy por miá, hogy az terek bizon most semmit nem tehet neki. Azt is beszéli, hogy egy ol szikség vagyon keztek, egy házikinérért megadnak tizenhat pénzt, huszat, az mel lisztet bekiltem vala az ember[rel], az ura sátora elétt tállal osztották el, még azon is csaknem vívtak meg rajta. Ismeg azon embert bekiltem egy kocsi liszttel, mire megjü azonnal ngd tuttára adom.« [1])

Ezen oct. 14-iki levél jellemző ellentétben állítja elénk Eger védőit s az ostromló törököt.

III.

Még szembeötlőbb s szebb az ellentét a csábrági várnagyok oct. 17-iki tudósításában, mely a szokásos latin megszólítás (Reverendissime domine stb.) mellőzésével igy hangzik:

»Nagyságod parancsolatja szerint mi bocsátunk vala Gyengyessé, Egré emberünket, hétfőre viradóra éjjel [oct. 17-én] juta meg. Ezt mongya mi nekünk, hogy szerdán erés ostromot tettek az terekek Egeren, de semmit neki nem árthattak és az ostromon sok terek veszett

---

[1]) E levél aláirása s keltezése: Ez levél költ Chábrágban pénteken Zentgál nap ellét (oct. 14-én) Anno 1552.

Files Miklós
az te nagyságod szolgája.

Külczím: Reverendissimo domino Francisco Thurzo episcopo Nitrensi, capitaneo Suae Regiae Maiestatis et praefecto consiliario camerae hungaricae Regiae Maiestatis, domino meo gratiosissimo.

el; de esve porért kildettek volt és regfelé kezték lüni az Checéj házát, tugya nagyságod onnet a hegyről lüvik és meg az szőlők felől, három helről lüvik. Valamit nappal ternek, éjjel mind becsinállák; az ásást elhatták, mert semmit neki nem tehetnek az ásással. És az várban vigan laknak, trombitáltatják, sipoltatják magokat. Háromször itettek ki az táborra, nyireséggel jártanak. Továbbá az terekek igen iveltettek (így) az basára hogy nagy éhessíg vagyon kezettek, lovok elhitvánkodott, hagyj elmenni alóla. Az basa azt mondotta nekik, hogy egyszer megustromlok még, ha meg nem vehetjek menjünk el. Továbbá im ismeg elbocsátunk. Nagyságod tuttára agyok.

Isten tartsa meg nagyságodat.[1])

Azt hiszem, az olvasó szívesen fogadja e leveleket Eger fényes napjai történetéhez, melyek az akkori viszonyok s az uralkodó hangulat ismertetéséhez nem érdektelen adatokat nyujtanak.

Végül csak annyit kivánok megjegyezni, hogy mind három levél eredetije Bécsben a titkos levéltárban van.

Szádeczky Lajos.

A MAGYARORSZÁGI SZÉKELY TELEPEKRŐL.

Magyarország különböző vidékein találunk XIII. és XIV. századi hiteles oklevelek bizonysága szerint kissebb-nagyobb székely telepeket. Vajon ezen telepek lakóit azért nevezték-e székelyeknek, mint Timon Sámuel, Pray és Fejér György véleménye nyomán Hunfalvy Pál is bizonyosnak hirdeti, mert lakosai határőrök voltak, s mert a székely név ősrégi eredeti jelentése nem egyéb volt, mint határőr,[2]) vagy pedig a magyarországi székelyek azért viselték e nemzeti nevet, mely szerintem határőrt soha nem jelentett, mert az erdélyi székelység véréből származtak s a székely földről szakadtak ki, ezen kérdést igyekezem a fönmaradt gyér adatokból lehetőleg tisztába hozni.

Hogy a székely földről, nevezetesen Kézdiszékből, V. István idejében (1257—1272) az Aranyos mellékére tekintélyes

---

[1]) E levél aláirása s keltezése így hangzik: Ez level költ hétfőn Zent-Gál nap után (oct. 17-én) anno 1552.

Georgius Zekel, Andreas Fazekas
castellani arcis Chabrag.

Külczím: Reverendissimo domino Francisco Turzo, episcopo Nytriensi, praeposito camerae regiae Hungariae, domino nostro nobis gratiosissimo.

[2]) *Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája. 301. 302. l.*

számu székelység telepedett ki, melynek hűséges hadi szolgálataiért V. István s utóbb fia IV. László a tordai vár Aranyos nevű földjét, a későbbi Aranyosszéket, örök birtokúl adományozta, IV. Lászlónak 1289-ben kelt s későbbi királyaink által többször megerősített adománylevéléből kétségtelen. Hogy pedig már Aranyosszék megszállása előtt is voltak Magyarországon, Biharban, Pozsonyban, s több vármegyében is székely-telepek, kitetszik a mindjárt fölhozandó adatokból, melyek azonban arra a kérdésre, hogy e telepek mikor, melyik királyunk idejében alakultak, fölvilágositást nem adnak.

Magyarországon székely-telepeket ismerünk.

I. *Bihar-vármegyében.* A bihari székelységről az 1217. évre a nagy-váradi regestrumban találunk emlékezetet. Ennek egy adata szerint a bihari várjobbágyok közt voltak székelyek, kik *Székölszáz* nevezet alatt egész századot alkottak. Ezek társuknak és igy várjobbágynak állitották Dőst, ki magát szabadnak mondotta. A király parancsára a bihari ispán ez ügyet megvizsgálván, kihallgatta a bihari várjobbágyokat, Lukács hadnagyot és társait, kik Dőst várjobbágynak vallották; minthogy azonban erre esküt tenni nem mertek, az ispán Dőst a király poroszlója és a tanuskodott bihari várjobbágyok előtt szabadnak nyilatkoztatta.[1])

Ezen székelyektől vette nevét a Bihar vármegyei *Székelyhid* mezőváros s a ma már oláhok által lakott *Székelytelek* falu. Ez utóbbira, mely Geszthez 2 mértföldre esik, vélem vonatkozónak a váradi regestrum 265 §-át, melyben olvassuk, hogy a Geszt helységből való Kalád néhány ellopott juhát a *Székely* falubeli Betánál (apud Betam de villa *Scecul*) találta meg. Székely telepre mutat még Biharban a *Telegd* helynév is, mely hajdan

---

[1]) Anno ab incarnacione domini 1217, regnante gloriosissimo rege Andrea, Simone Uaradiensi episcopo existente, Gyula comite palatino, Nimcha comite Bichoriensi, Anniano lectore et notario, *Bichorienses de centuria Sceculzaz*, et horum praecipue Tenkeu de villa Ebey impecierunt quendam liberum hominem nomine Deum, dicentes quod eorum esset conciuis. Deus autem dixit se liberum esse omnino. Nimcha itaque comes Bichoriensium, ex precepto regis eos discuciens, interrogauit responsa ioubagionum Bichoriensium, scilicet Luce Hodnogionis, Petri, Bibac, Tegegu et aliorum. Qui cum prefatum Deum et ipsi castrensem esse dixissent, posuit hoc super iuramentum eorum. Quibus iurare non audentibus, castrenses condemnauit et predictum Deum liberum esse denunciauit, atque per Ioancham comitem pristaldum regis, praesentibus prenominatis castri ioubagionibus libertatem eius nobis fecit contestari. Regestrum de Varad. 208. §. *Endlichernél, Monumenta Arpadiana. 692. l.*

Udvarhelyszék neve volt s melytől a régi telegdi esperesség vette nevezetét. Tudjuk, hogy az *Adorján* székely nem egyik ága *Telegd* nevet viselt, s föltűnő, hogy nemcsak a Telegd ág, hanem az *Adorján* nem nevét is föltaláljuk Biharban, *Székelyhidtól* egy pár óra távolban, a Berettyó partján Szent-Imre falu közelében fekvő régi *Adorján* vár nevében. De még föltűnőbb, hogy *Székelyhidtól* egy órára találjuk *Albis* falut, melynek neve a Kézdi széki *Albissal* teljesen egyezik. Mindezen nyomok azt igazolják, hogy a bihari várjobbágyok *Székölszáz* nevű századának a székely földről, a helynevek útmutatása szerint a mai Udvarhely és Kézdiszékből, kiszakadt tekintélyes telepnek kellett lenni.

A bihari székely telep eredetét a csíki székely krónikában föntartott hagyomány Sz.-István korába helyezi. E krónika emlékezvén a keresztyén és pogány székelyeknek a székely földön vivott harczairól, a keresztyén Apor Sándornak, — ki ifjabb Gyula ellenében István király hadait behivta s győzelemre segitette, — saját fiai ellen folytatott küzdelméről, kik Bálványos várából törtek ki ellene s kiket István király segélyhadaival győzött le, azt mondja, hogy ezen győzedelem emlékére István király a hét erdő földén túl a havasban kápolnát emeltetett Becseknek, Apolt rabonbán fiának, fiaival. Becsek fiai voltak *Körös, Csala, Bánd,* Győrfi, Tapolcz, Ilancs, Tivád, »kiket azután — mond a krónika — Magyarország királya igen bő földdel adományozott meg; azon időben ugyanis *Sálya* Magyarországon mag nélkül elhalván, alkalmat ada az igen bő adományra: de a legnagyobb fiúnak Kőrösnek a magyarországi föld nem tetszett s azért fiaival együtt visszatért« stb. [1]) Ha látjuk, hogy *Sályi* ma már félig magyar, félig oláh falu, mely egykori birtokosa nevét viseli, a bihari *Székelytelek* szomszédságában fekszik, ha tudjuk, hogy e falu magyar lakosai közt a székely eredetök felől firól fira örökölt hagyomány maig is él, ha tekintetbe veszszük a bihari székely gyarmatokra utaló helynevek nyomatékos voltát, a csíki székely krónikában föntartott hagyomány alaposságát, melyet a váradi regestrum föntebb közlött adata is támogat, nem lehet okunk kétségbevonni, s a bihari székelyek kiköltözését a székely földről bizvást első királyunk korába helyezhetjük.

II. *Szabolcs-vármegyében.* Eddig a Szabolcs vármegyei székelységről csak két oklevélből volt tudomásunk. Az egyik szerint, melynek kivonatát az egykori tiszántúli kerületi tábla előtt folyt Uketyevith-Farkas perben bemutatott oklevelek jegy-

[1]) *Székely nemzet constitutioi. 280. l.*

zékéből Nagy Gábor tette közzé,[1]) kérdés támadván Sényői Pálnak, Domokos fiának, és társainak székelysége fölött, miután a király I. Lajos őket székelyeknek el nem ismerte, 1346-ban parancsot adott az esztergomi és egri káptalannak, hogy ez ügyben vizsgálatot tartsanak; miután pedig a vizsgálatból azok igazi székelysége kiderült, a királyi felség is elismerte őket igazi és kétségtelen székelyeknek, ugy hogy ez iránt kiváltság-levelet fölmutatni ne tartozzanak, s a hol nekik tetszik, ott szabadon lakhassanak. A másik oklevélben, mely 1320. aug. 11-én Sirok vára alatt kelt, Dózsa erdélyi vajda bizonyítja, hogy Mihály mester, Mihály fia, (a Kállayak őse,) minthogy vele együtt a király szolgálatában hadjáraton van, a Szabolcs vármegyében az ispán előtt folyó perében való intézkedésre ezen levelet előmutató szolgáit, Apród Miklóst és *Székely Domokost* bízta meg:[2]) Az itt emlitett Székely igen hihetően egy személy a föntebbi oklevélben emlitett Sényői Pál apjával Domokossal, kinek valódi székelységét és igy nemesi szabadságát később I. Lajos király elismerte. Hogy főurak szolgálatában, milyenek voltak Szabolcsban a Kállayak ősei, nemesek, birtokos nemesek is állottak, s az ily szolgálat e korban nem volt megalázó, nem szükség fejtegetnem.

Ezen két oklevélhez van szerencsém most két eddig kiadatlan oklevelet közleni I. Károly király korából, melyek kétségtelenné teszik, hogy Szabolcs vármegyében valódi székely vérből származott székely telep létezett. Az egyikben, mely kelt Visegrádon 1326. april 25-dikén, I. Károly meghagyja minden birtokos nemesnek, különösen pedig Nagy-Semjéni Mihály fiainak, Lászlónak és Mihálynak, (a Kállayak őseinek,) hogy *Péter Székelynek*, ki János királyi tárnokot megölte, minden nálok vagy falvaikban találtató javait szolgáltassák ki;[3]) a másik kelet

[1]) *Fejérnél Codex Dipl. Regni Hung. Tom. IX. Vol. VII. l. 51.* s innen közölve *Székely Oklevéltár. I. köt, 52. l.*

[2]) Causam suam . . . Nycolao dicto *Aprout* et Dominico dicto *Zekul* servientibus suis commisit. *Anjoukori Okmánytár. I. köt. 573. l.* — Eredetije *a m. nemz. Muzeumban (a Kállay család levéltárában.)*

[3]) Az oklevél teljes szövege: Karolus dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis vniuersis nobilibus et possessionatis hominibus quibus presentes ostendentur, specialiter Ladislao et Michaeli filÿs Michaelis de Nog Semÿen, salutem et graciam. Fidelitati vestre firmiter et districte precipiendo mandamus, quatenus, vbicunque et apud quoscunque vestrorum vel in villis quorumcunque vestrorum Beke tauernicus aule nostre exhibitor presencium res et bona *Petri Siculi*, qui Johannem filium Nicolai tauernicum aule nostre interfecit, posset reinuenire, easdem res et bona sibi statuere et asignare debeatis, et nichil de eisdem rebus ocultare vel

nélküli oklevélben pedig Dezső szabolcsi alispán és szolgabirái bizonyitják, hogy *János, Rézsöl fia, a székelyek nemzetségéből*, kinyilatkoztatta János királyi udvari tárnok, Egyed az egri káptalan embere, *a székelyek nemzetségéből való Székely Miklós ispán* és a nádor embere Márton előtt, hogy Lengyel Jánost a közöttök per tárgyául szolgált tényekre nézve teljesen fölmentette, ugy hogy ezen ügyet többé bíró elébe vinni ne lehessen. [1]) Minthogy ezen levélben János tárnok, kiről a föntebbi 1326-diki királyi parancsban, mint Székely Péter által megöltről van szó, még mint élő szerepel, bizonyos, hogy ezen kelet nélküli levélnek 1326. apr. 25. előtt kellett kelni.

A szabolcsi székelyek emlékét tartja fön a Szabolcs-vármegyei *Székely* falu, mely Sényőtől, hol az I. Lajos által igazi székelynek elismert Sényői Domokos és fia Pál lakott, egy óra távolságra esik. Ezen helységre vonatkozónak tartom a váradi regestrum azon pontját, melyben olvashatjuk, hogy a *Széköly* falubeli királyi lovászok, u. m. Teka és Tóbiás, megtámadták a király ugyanazon falubeli tárnokait, u. m. Zotát és Tamást, azt mondván hogy sehonnaiak, kik is tüzes vas próbára Váradra küldetve, ott egymással kiegyezkedtek [2]). S ezt annyival biztosabban tehetőnek vélem, mert az általam föntebb közlött két oklevélben is a szabolcsi székelyekkel szemben, mint ellenfeleik királyi tárnokok vannak emlegetve. Székely gyarmatra mutat továbbá Szabolcsban a Székely és Sényő falutól délre mintegy három órára eső *Szakoly* helység neve is, mely a *Széköly, Székely* név-

retinere presumatis. Datum in vÿsegrad quarta feria proxima ante octauas beati Georgy martyris. Anno domini M-o CCC-o XX-mo Sexto. Eredetije hártyán *a m. nemz. Muzeumban.* (*Kállay-levéltár XIV. szám. 190. sz.*)

[1]) Nos magister Desen vice magistri Jacobi Comitis de zobolc et quatour Judices de eodem. damus pro memoria. quod constitutus coram nobis *Johannes filius ressul de genere Siculorum* presente magistro Johanne Tauarnico aule domini regis, egidio sacerdote capituli agriensis. *Comite Nicolao. Siculo de genere Siculorum.* Martino homine domini palatini et professus est voluntate spontanc nullo cogente nec coacte, vt Johannem dictum Lengel. in omnibus actibus et factis inter eos ventilatis, reddidit penitus et omnino expeditum. nec in processu temporum per quempiam dictam causam prefhatus Johannes in presencia cuiuscunque iudicis debeat excitare. Eredetije hártyán *a m. nemz. Muzeumban* (*Kállay-levéltár XIV. sz. 171. sz.*)

[2]) Regestrum de Varad. 17. §. *Endlichernél, Monumenta Arpadiana 644. l.*

nek mély hangú változéka s mint ilyen, Kézai krónikájában is föltalálható.

Az idézett oklevelek a szabolcsi székelyek jogi állásáról nem adnak ugyan teljes fölvilágosítást: de annyit belőlök bizvást következtethetünk, hogy a szabolcsi székelyek a XIII. és XIV. században királyi szolgálatban állottak, nevezetesen Székely helység székely eredetű lakosai, kik az ugyanazon helységben lakó királyi tárnokokkal szemben ellenséges állást foglaltak el, királyi lovászok voltak, s kétségtelenül valamelyik királyunk által voltak királyi birtokra telepítve. Látjuk továbbá I. Lajos leveléből, hogy igazi székelynek elismertetni annyit tett, mint szabad embernek lenni, kinek vele született nemesi szabadsága bizonyítására kiváltságlevélre szüksége nincs. Hogy végre a szabolcsi székelyek, mint általában a középkorban hazánkban a külön fajú népségek, a besenyők, kúnok, jászok, oroszok, saját nemzetségükből való ispánjok alatt állottak, kétségtelenné teszi a legutóbb közlött oklevélben előforduló *Comes Nicolaus Siculus de genere Siculorum* kifejezés. Ez a székely eredetű Miklós ispán a Székely János és Lengyel János közt Szabolcs-vármegye törvényszékén folyt perben nézetem szerint vett részt a székelyek nemzetségéből való egyik peres fél ügyének eligazításában.

III. *Pozsony vármegyében.* A Pozsony-vármegyei Boleráz helység 1258-ban kelt határleírásában említve van a nagy erdő (magna sylua, a mai Fejér hegység) a székelyek felé (versus Siculos), hol három határ ütközött össze: a bolerázé, solymosé és a székelyeké[1]). Ugyanezen hármas határt említi I. Lajos király 1364-diki levele is, mint a melyek közül egyik a székelyek földje, a másik Diós határát képezi, mely helységet régen Solymosnak neveztek[2]). A Fejér hegység mindkét oldalán lakott székelység emlékét tartja fönn a Pozsony-vármegye nyugoti határszélén fekvő *Székelyfalva* (tótúl *Szekula*) helység neve.

De nem csak a Fejér hegységben, hanem a Vág mellékén is volt ugyancsak Pozsony-vármegyében tekintélyes székely telep. Kitetszik ez IV. Béla év nélkül (1235—1270) kelt leveléből, melyben a Vág vidéki székelyeket (Siculi de Wagh), kik egykor saját ispánjuk által terheltetve hozzá folyamodtak s kiket akkor e nyomástól fölszabadítván, arra kötelezett, hogy száz fegyveressel tartozzanak neki és az országnak minden hadjáratban szolgálni, minthogy őt minden hadjáratában e köteleztetésükön feljül is

[1]) Töredékesen *Fejérnél Cod. Dipl. VI. I. 159. l.* teljesen közölve *II. old. IV. I. 372. l.*

[2]) Az oklevél ezen helyét idézi *Jerney. Keleti Utazás. II. köt. 257. l.*

híven szolgálták, azon kegyben részesíti, hogy ezentúl nem megszabott számban, hanem, mint a nemesek, fejenként tartozzanak vele együtt táborozni[1]).

Jól tudom, hogy Jerney, ki azt vítatja, hogy a krónikáinkban a XII. századra vonatkozólag gyakran egymás mellé helyezett *Siculus* és *Bissenus*, valamint az okleveleinkben használt *Spiculator* (Őr) és *Sagittarius* (ijász) nevezet mindazon egy fajra, a határőrséget képezett besenyőkre vonatkozik, ezen vági székelyeket a sopron-vármegyei Vág helység lakosainak állítja, csak azért, mert ezen Vág faluhoz egy pár órára fekszik a Rába partján Árpás, melynek lakosai, okleveles bizonyság szerint, besenyők voltak, kik más régi oklevelekben Sagittariusoknak is vannak nevezve. S látom, hogy Hunfalvy Pál, Jerney nyomán haladva, abban a nézetben van, hogy a Magyarország nyugoti határain lakott székelyek »valóság szerint bessenyők valának«[2]). De én Jerney és Hunfalvy e hibás föltevésén alapuló s bizonyíthatatlan állításait nem fogadhatom el; mert meg vagyok győződve, hogy azon korban, midőn kinek-kinek hova, mely zászló és ispán alá tartozását, jogait és szabadalmait a vérség határozta meg, a besenyő, kún, székely, orosz, izmaelita stb. fajneveket régi krónikáink irói és okleveleink szerkesztői egymástól a leggondosabban megkülönböztették és soha föl nem cserélték, s mert a történelem által bizonyítva látom, hogy hazánkban a középkorban e külön faju népségek, saját törvényeik és szokásaik szerint élve, egymástól teljesen külön vált testületeket képeztek, s a vérséggel járó jogaikat s kiváltságaikat idegenekkel meg nem osztották. A magyar a székelytől, a székely a besenyőtől, a besenyő a kúntól, orosztól stb. teljesen külön hatóság alatt állt s külön jogi életet élt. Hogy a székely és besenyő vérségre és jogra nézve mennyire nem volt egy, a legvilágosabban bizonyítja az a körülmény, hogy az ősrégi székely Apor-család által birt Bálványos vár környéke, mely a székely föld kellő közepében fekszik, a legrégibb kortól a legujabbig soha sem tartozott a székely földhöz, hanem Fejér-vármegyéhez: mert lakosai nem székely vérből valók, hanem részint besenyők, mint Torján, Szárazpatakon, részint mint Volál, Karatna, Peselnek helységekben, oroszok voltak. Ezen besenyő s orosz eredetű lakosok nem részesülhettek

---

[1]) *Fejér, Cod. Dipl. V. III. 157. l.* s innen *Székely Okleréltár. I. köt. 14. l.*

[2]) *Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája 301. l.* — Itt még Hunfalvy a Sopron-vármegyei Vág helységbeli székelyekről beszél, de már ujabb munkájában a »Siculi de Wagh« kifejezést, nézetem szerint helyesen, *vágvidéki székelység*-nek értelmezi.

a székelyek nemzeti jogaiban, nem vehettek részt a székelyek gyűléseiben, nem táborozhattak a székely ispán zászlaja alatt a székely nemzet hadai közt, éppen ugy, nem, mint az udvardi (udvarhelyi) királyi vár szolgálatára az Árpád királyok korában telepített *Oláhfalu* (villa Valachorum) oláh eredetű lakosai. Lázárfalva ma Csikszék legszélső falaját képezi, a Fejér-vármegyéhez tartozott Bálványos vári terület szomszédságában; ezen helység még 1365-ben Fejér-vármegye területén feküdt, mert lakosai, kik már ekkor nagyon pusztultak, besenyők voltak[1]). 1365-ben e helység határának kijárására még az erdélyi vajda ad parancsot, kinek hatósága székely földre ki nem terjedt; ekkor még a székelység Lázárfalvát nem ismerhette el székely földnek, s bekebelezése Csikszékbe csak akkor történhetett meg, midőn az elpusztult besenyő lakosok helyét székelyek foglalták el. Hogy a székely földön élvezett jogok gyakorlatából mennyire ki volt zárva, a ki nem székely vérből származott, egy eset igen érdekesen bizonyítja. V. István király év nélkül (1270—1272.) kelt levelében híve Lőrincz és fia Lestár kérelmére megengedi, hogy a telegdi székelyek (a mai Udvarhely szék) szomszédságában fekvő két örökölt falujokat, Szederjest és Szentkeresztet (ma Kreutz = Szász-Keresztúr), a telegdi székelyek törvénye szerint használhassák és birhassák, e helységeket az erdélyi vajdák és tisztjeik hatósága alól kiveszi, s megparancsolja a telegdi székelyek közönségének, hogy Lőrinczet és fiát s maradékaikat magok közé fogadják be. E levelet átirja s megerősítve kiadja IV. László király 1279-ben[2]). S e két helységet és birtokosait az ismételt királyi parancs daczára a székelység soha nem fogadta kebelébe, Szederjes maradt vármegyei, Szász-Keresztúr királyföldi terület: mert birtokosai s lakosai nem székely vérből valók voltak. Ezek után, azt hiszem, tarthatatlannak állíthatom Jerney és Hunfalvy azon állítását, hogy akár a vágvidéki, akár általában a Magyarország nyugoti határain lakott székelyek valóságos besenyők voltak s nem igazi székely vérből származtak. De még azt az észrevételemet sem mellőzhetem, hogy a szederjesi és szent-kereszti eset igen erős bizonyságot szolgáltat arra nézve,

---

[1]) Lazarfalwa in Comitatu Albensi partium Transsyluanarum alias a Byssenis impopulata, multum tamen desolata 1365. *Székely Oklevéltár I. köt. 69. l.*

[2]) Az Akadémia kézirattárában lévő eredeti példány után kiadva *Hazai Okmánytár VI. köt. 243. 244. l.* — E példányban IV. László atyja neve hibásan van *Ladislaus*-nak irva. Egy másik eredeti példányt, melyben e hiba nem fordul elő, láttam s lemásoltam *Segesvár város levéltárában.*

hogy a székelyek nem voltak s nem lehettek Sz.-László kora után valamelyik királyunk által Erdély keleti bérczei közé telepitett határőrök, mint Hunfalvy képzeli, hiszi és hirdeti. Mert ha ily határőrök voltak volna, vajon lehetségesnek tarthatjuk-é, hogy az ismételt királyi parancs teljesedését meggátolják, s meg ne engedjék, hogy az általok lakott területtel szomszéd egy pár helység határa a székely területhez csatoltassék, illetőleg a király által telepitett határőrség területébe kebeleztessék s velök együtt a határőri köteleztetésben osztozzék. Hogy az Udvarhelyi székelyek a király parancsát visszautasították, s Szederjes és Szentkereszt földes urait a székelyek jogaiban részesülni nem engedték, világos bizonysága annak, hogy a székely föld nem királyi telepítvény s a székely nép nem határőrség, hanem ősi földjének szabad birtokosa volt, hogy a székely nemzet jogait, melyek a vérséggel jártak, a király senkinek nem adományozhatta, idegen területet a székely föld jogaival föl nem ruházhatott, mert a király ily rendelkezését a szabad székely nemzet mint törvénytelent visszavetette s életbe lépni nem engedte.

Hogy a Vágvidéki székelyek nem lehettek határőrök, kitetszik IV. Béla leveléből, mely szerint ezen székelyek, mielőtt azt a kiváltságot nyerték, hogy mint a nemesek fejenként szolgáljanak a király zászlaja alatt, a király és ország minden hadjáratában, — tehát nem az ország határának őrzésére — szász lovassal tartoztak szolgálni. Száz főből álló lovasság táborban tartása a XIII. században olyan nagy teher volt, milyet egyetlenegy olyan nem nagy határú s népességű falu, milyen a Sopron vármegyei Vág, meg nem birhatott. S éppen ezért ezen vági székelyek (Siculi de Wagh) telepét Pozsony vármegyébe a Vág mellékére helyezendőnek, hol a Vág partján Szereden alól *Vága* nevü helységet ma is találunk.

IV. *Mosony-vármegyében.* A Mosonyban az ország határszélén létezett székely telep emlékét Tamás esztergomi érseknek 1314. julius 22-dikén kelt oklevele tartotta fönn, mely bizonyitja, hogy I. Károly király a Magyarország és Austria határszélén fekvő Parendorf helységet, melyet hajdan székelyek laktak, az austriai heiligenkreuzi cistercita monostornak adományozta.[1]) Ezen oklevél a már ekkor elenyészett parendorfi székelység szolgálati kötelezettségéről nem emlékezik, és így, más adatunk nem lévén, még csak ezen valóban az ország határszélén feküdt székely telepről sem tudhatjuk, hogy határőri szolgálatot teljesitett-e, vagy mint pozsonyi, bihari, szabolcsi véreik királyi szolgálatban állottak-é s a király vagy főispán zászlaja alatt katonáskodtak-é? De

[1]) Kiadva ezen oklevél, *Fontes rerum Austriacarum XVI. köt. II. l.*

már azt bizvást merem állitani, hogy ezen székelyek jóllehet szomszédságukban oklevelek bizonysága szerint besenyő helységek feküdtek, besenyők nem lehettek, mert valamint a besenyőket soha 'senki székelyeknek nem nevezte, úgy Tamás érsek sem nevezhette volna Parendorf egykori lakosait székelyeknek, ha valósággal Besenyő vérből valók voltak volna.

V. *Tolna-vármegyében.* A Simontornyától délre eső *Nagy-* és *Kis-Székely,* nevü helységek, valamint Tolna vármegyei *Szokoly* falu és *Odorján* puszta, melyek amazoktól s egymástól egy pár óra távolra feküsznek, székely eredetű lakosokra mutatnak. Ezen székely telep multjára vonatkozó oklevél azonban eddig tudtommal nem került napfényre.

Reménylem, hogy a fölhozott adatokkal és érvekkel az elfogúlatlan olvasót sikerült meggyőznöm arról, hogy sem az erdélyi székelyek, sem a magyarországi székely telepek, melyek csak az ősi székely földről költözhettek ki, nem voltak besenyők, hanem valamint a Németi, Olaszi, Oroszi, Oláhfalu, Besenyő stb. nevezetű helységek az illető nemzetből származott lakosaiktól nyerték nevüket, ugy a *Székely, Szakoly* nevű helységeket is a valódi székelyek telepitették, hogy továbbá a székelység valamint ősi földén, ugy magyarországi ujabb telepein sem volt határőr, s a székely név teljességgel nem egyjelentésű a határőrrel — hiszen a bihari, szabolcsi, tolnai székelyek ugyan hogyan lehettek volna az ország szivében határőrök? — s hogy végre e két név egyértelműségének fölvétele csak okoskodásra van alapitva, de semmi hiteles adattal nem igazolható.

Szabó Károly.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Buda-Pest története. Első rész. Buda-Pest az ó-korban. A főváros megbízásából írta *Salamon Ferencz.* Budapest, 1878.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A pannon Duna megszállása s Aquincum első római megtelepítése Salamon szerint egyidejű Dacia meghódításával. E provincia és a pannoniai duna-jobbparti egész határ megszállásával múlhatatlanúl együtt járt a legiók és segélycsapatok nagymérvű áthelyezése. Tudva van, hogy Trajanus Pannoniában a kiszolgált katonáknak földbirtokot assignált s e czélból földméréseket tétetett. Ekként a Duna-vonal helységekkel való betelepítése Trajanus uralkodása idejére vezethető vissza. Egy a Kr. u. 113—114. évben kelt katonai diploma szerint Alsó-Pannoniában épen egy legióhoz való segélycsapatok állomásoztak s valószínűleg ezek valamelyike szállotta meg Ó-Buda területét s alapította az erődített táborhelyet, a melynek védszárnyai alá települt helység azonban municipiummá vagyis önkormányzattal bíró várossá csak Hadrianus alatt lett, a mire Aquincum *Aelia* mellékneve is mutat, mely egy lambaesei (numidiai) s egy más rómavárosi felíraton fordúl elő. A legrégibb római emlékkő, melyet Ó-Buda környékén (Kis-Czellnél) találtak, Hadrianus császárt említvén s ekként keltezhető levén, szintén azt látszik bizonyítani, hogy Aquincum municipiummá, vagy legalább is nagyobb helységgé e császár alatt emelkedett. A felírat utolsó sorának *publice posuerunt* kifejezése ugyanis valószínűleg helyhatósági határozat következtében foganatosított, de mindenesetre közcselekvényt bizonyít, melyre csak nagyobb községek, városok voltak képesítve; de nem bizonyítja 10 vicusnak Aquincum környékén létezését, a mit Mommsen, a felíraton előforduló V X betűket *vici X*-nek olvasván, ha nem is állított teljes bizonysággal, de lehetőnek tartott, a mely értelmezéshez Salamon is hozzájárúl, ez olvasást igen elmés combinatiók alapjává tevén, a melyek szerint ama helységekben Aquincum környékén fekvő ős-kelta

de romanizált községeket vagy pedig Aquincum külvárosa negyedeit lehetne keresnünk; Hirschfeld ugyanis utóbb kideríté, hogy a többektől sokfélekép magyarázott két betű *votis decennalibus*-nak olvasandó, a mely olvasást Mommsen is helyesel [1]).

Hadrianus, ki a Kr. u. 112. évben s azt megelőzőleg Pannonia inferior kormányzója volt s mint ilyen a határaival immár a Dunáig terjedő provinciát s annak hadászatilag s más tekintetben is fontosabb pontjait jól ismerhette, a megnagyobbodott tartomány romanizálását fejlesztendő, Aquincumot kedvező fekvése miatt mint oly pontot, mely az alföldi jazygok szemmeltartása s a Dacia felé vezető hegyaljai út biztosítása tekintetéből különös fontossággal bírt, municipiumi rangra emelte, a régibb telepítésű Mursát coloniává s Carnuntumot szintén municipiummá tevén. Hogy Aquincum már a Kr. u. 138. évben, a melyben Hadrianus elhalálozott, csakugyan municipium volt, egy kis-czelli felirat bizonyítja, melyet az augustalisok collegiuma készíttetett s melynek elhelyezését a város decuriói határozatilag engedélyezték, tehát oly testületek, a melyek csak önkormányzati joggal bíró római városokban létezhettek.

Hogy ez idő tájatt Aquincum vidékén melyik legió állomásozott, nem deríthető ki; valószínű azonban, hogy Aquincum őrségét váltakozva a *legió IIII Flavia*, a *XIII* és *XIIII gemina* s tán más legiók is állították. *A legió II adjutrix*-ot Mursáról, a hol Trajanus óta s még a Kr. u. 133. évben is állomásozott, valószínűleg Hadrianus telepíté Aquincumba; legalább egy, hihetőleg a 133 és 138. évek közti időből eredő felirat tanúsága szerint e legióhoz tartozó veteranusok és római polgárok alkották Aquincum *canabaját* vagyis némi helyhatósági szervezettel bíró külvárosát, mely a római szokáshoz képest a katonai település körül alakúlván, a későbbi municipium illetőleg colonia magvát képezte; önként érthető tehát, hogy Aquincumban a legió II adjutrixnak kellett helyőrségen lennie, mivel a legióval együttjárt markotányosokból és üzletemberekből álló canaba csakis így települhetett az aquincumi castrum stativum védszárnyai alá.

A legió II adjutrix canabája épen úgy, mint a daciai Apulumba települt legió XIII geminaé gyors fejlődésnek indulván nagyhamar municipium rangjára emelkedett. Környékén — ha, mint említők, nem is mutatható ki 10 vicus létezése — a municipium ageréhez tartozó fiókközségek alakúltak, melyekben aquincumi polgárok mint possessorok jószágokkal bírtak; így például Békás-Megyer táján egy *Vindonia* nevű vicus feküdt,

[1]) L. *Ephemeris Epigraphica* II. k., 370. l., 632. sz.

melynek possessorairól s köztük egy lovagrendűről érdekes feliratos emlékkő tanúskodik.

Aquincum már a második század közepe előtt római várossá volt alakítva, sőt a Kr. u. 161. év körül oly jelentékeny helylyé emelkedett, hogy az alsó pannoniai útak kiinduló pontjául szolgált, a várostól számláltatván a távolság a mértföldmutatókon.

A Marcus Aurelius uralkodása alatt dúlt úgynevezett markoman háború, mely a Kr. u. 165. évben kezdődvén csak Commodus alatt 183-ban ért véget s a melynek Salamon igen szép leírását adja, úgy Aquincum mint az egész provincia békés fejlődését hátravetette, habár M. Aureliusnak a római erődök rendszerét a Duna balpartjára is sikerült kiterjeszteni, s rómaiakat telepítvén a balparti quadok közé, azokat romanizálni igyekezett; a kísérlet azonban, mely szilárd alappal különben sem bírt, rövid tartamú volt, mivel már Commodus foganatosította a visszatelepítést a jobbpartra.

A hosszú háború alatt fejlődésében megakasztott Aquincum nemsokára új és az előbbinél dúsabb virágzásnak indult Septimius Severus alatt. E derék császár, ki a markoman harczokban tüntette ki magát s kit főleg pannoniai legiói emeltek Pertinax után a trónra, Aquincumot különös kedvezésekben részesíté, úgy hogy a város valamennyi császár közül neki köszönhetett legtöbbet. Ő emelte azt, valószínűleg deductió alapján, colonia vagyis a provinciális városok legfelsőbb rangjára. A tribust azonban, a melyhez sorozva lehetett, egyetlen felirat sem említi s így annak nevét nem ismerhetni. Lehet, hogy a városnak valamely tribushoz való sorozása azért maradt el, mivel abban a késő időben, midőn Aquincum coloniává lett, a tribusrendszer enyészőben volt. Septimus Severuson kezdődőleg a város neve *colonia Septimia Aquincum* volt. Gyarmatvárossá lételének évét azonban constatálni nem lehet. A helyőrséget pedig, a magát kitüntetett legió II adjutrixot a hálás császár *Severiana* melléknévvel ruházta fel.

Septimius Severus a Kr. u. 193—211. években uralkodván, Aquincumnak valódi felvirágzása a harmadik század kezdetére, mintegy a 200. évre tehető s habár a város további fejlődése, mely a Kr. u. mintegy 400. évig tartott, nem is esett a classicus kor legszebb éveire, idő folytán mégis Alsó-Pannonia díszes és tekintélyes városává nőtt. Legtöbb emléke a harmadik századból való.

Salamon, ki Aquincum történetét, az arra vonatkozó eseményeket e korig időrendben tárgyalja, az azutáni viszonyok és események egyformasága miatt s mennyiben a város fejlése és

haladása láncolatát majdnem lehetetlen korrendi sorozatban kimutatni, további előadásában már nem a chronologiát, hanem az állandó viszonyok szakok szerinti felosztását követi. Aquincumnak mint a birodalom legifjabb telepítvényei egyikének, alapítása a római civilisatió hanyatlási korára esett ugyan, de e civilisatió még mindig életerős volt s jellemét megőrizte; ez állandóságnál fogva tehát Salamon több századot foglalva össze, ismerteti Aquincum későbbi viszonyait. A II—V. század emlékeit veszi ugyanis vizsgálat alá, vagyis meghatározza Aquincum környéke, sőt majdnem egész Alsó-Pannonia földíratát s közlekedési vonalait; tüzetesen foglalkozik hadi viszonyaival; majd a város rázát adja; leírja épületeit és a castrumokat; s művét a belkormányzat előadásával fejezi be.

Már előzetesen, a munka VI. fejezetében, kimerítőleg ismerteti azokat a phasisokat, melyeken a főváros rómaikori nevének megjelölése keresztül ment. Sok munkába és időbe került, míg a Kézay-Thuróczy-Bonfin kifundálta *Sicambria*, majd *Curta* és *ad Herculem*, ezek a részint ártatlan meseként költött vagy roszhiszemüleg koholt s részint hibásan meghatározott nevek átalakúlhattak a valódi *Aquincum* névvé, melylyel legelőször Simler 1575-ben jelölte meg Ó-Budát s a melyet Schönvisner 1778-ban állapított meg kétséget kizárólag. Aquincum nevét az ókori írók közül Ptolemaeus említi legelőször, a ki csillagászat-földírati művét a Kr. u. 140—160. évek közt írta; adata tehát valamivel korábbi, mint az eddiglen ismeretes legrégibb római feliraté, mely e nevet feltünteti, ez ugyanis a 161. évről van keltezve.

Salamon a földírat és történet közti lényeges kapcsolat kiemelésével Pannonia geographiájára különös figyelmet fordít s műve X. fejezetében éles ésszel combinált tanúlmányait adja elő hazánk rómaikori geographiája körül.

Mindenekelőtt Ptolemaeus földírati művét tárgyalja, megjelölvén annak előnyeit, hiányait és tévedéseit. Ptolemaeus fő hibája az, hogy csillagász létére egyszersmind geograph is akart lenni, habár nem használt mindig hiteles földrajzi adatokat. Némely vonalának számai azonban meglepően közel járnak a valósághoz, mint például a Duna folyásának ama szakaszán, mely Komáromtól Zimonyig nyúlik, nehány fontosabb pont. Szélességi fokainak számai Pannoniában általán megközelítik a valóságot, hosszúsági adatai ellenben nem megbízhatók. Ptolemaeust azonban nem vehetni szószerint, annyira nem, hogy a számai szerint készített térkép nem képpé, hanem képtelenséggé válik. Salamon tehát rectificálja Ptolemaeus méreteit, ki hol szélességi, hol pedig hosszúsági fokokban mérte ki a távolságokat. Reductióit beható tanulmány következtében megállapított

elmés és egészen új módszer szerint eszközli. Így például, hogy egyebeket mellőzzünk, Ptolemaeus hosszúsági fokait nem veszi mai 60 percznek, hanem legalább egyhatoddal kevesebbnek, tehát 50 percznek; többnyire csak szélességi fokait követi s ezeket is bizonyos schema szerint stb. Általán pedig az ókori csillagászgeograph adatai mellett a szárazi természetes közlekedési vonalakat tartja szabályozóknak, a kritikának azt a német követve, mely az irott könyvet a természet könyvével hasonlítja össze. Correctiói módszerének, jobban mondva meghatározásai kulcsának czélszerűsége mellett mindenesetre több hathatós ok szól s valóban kívánatos, hogy e számítási mód, melyet beválása esetén még mindig hézagos ókori földiratunk javára értékesíthetnénk, tüzetesen taglaltassék. Tér szüke miatt ez alkalommal meg kell elégednünk amaz eredmény futó megérintésével, a melyre Salamon hozzávetései alapján jutott.

Számításai szerint Esztergomnál *Carpis (Cirpi)*, Neszmélynél *Salva*, Székes-Fehérvárnál *Curta*, Baracs-Földvárnál illetőleg Vajtánál *Lussonium*, Paksnál *Lugio*, feküdt stb. Ekként Salamon correctiói Mommsen és Römer hely-meghatározásaitól több tekintetben és lényegesen elütnek. Pannonia föld- és helyírata érdekében mindenesetre kívánatosnak tartjuk, hogy nagyérdemű Römerünk, ki hazánk római földiratával behatóan foglalkozott s a Salamon által determinált helyeket autopsia alapján is ismeri, tüzetesebben szólna Salamon hozzávetéseihez, melyek Alsó-Pannonia térképét teljesen átalakítják. A felette érdekes kérdést, hogy vajjon az eddigi megállapodások helyesek-e vagy Salamon combinatiói? önként érthetőleg csak helyismeret alapján lehet eldönteni, s ekként magam, ki Pannonia ama részeit, a melyekre Salamon combinatiói terjednek, önszemléletből nem ismerem, jogosúltnak sem érezhetem magamat hozzávetései meg vagy meg nem állhatósága felől véleményt koczkáztatni; szabadjon azonban abbeli meggyőződésemet kifejezni, hogy Salamon helymeghatározásait csak az esetben fogadhatjuk el kétségtelenek gyanánt, ha azokat feliratos vagy másnemű római emlékek igazolják azokon a pontokon vagy azokhoz közel, a hová méretei esnek. Ezt oly szabálynak kell tartanunk, a mely kivételt nem enged. Ptolemaeus számai Pannoniára nézve tagadhatatlanúl értékesek, de Salamon szellemdús rectificatiói után sem döntők s ilyenekké csak akkor lesznek, ha azok mellett régiségleletek tanúskodnak, az itinerariumok összhangzó számairól s adatairól mint erős támpontokról nem is szólván.

Ptolemaeusnak nagy érdeme az, hogy a Duna és Tisza közti jazygok jelentékenyebb helységeivel megismertet. Ő ugyanis e helységeket előszámlálja s méretei alapján azok fekvését

megközelítőleg ki lehet jelölni. Salamon Ptolemaeus számait reducálva Félegyházához (a Sóstó mellékére) *Partiscont*, Nagy-Kőröshez *Pessiont*, Gomba-Monorhoz *Kandakon* vagy *Kandanont*, Aszódhoz (nem Hatvan?) *Parkát*, Gyöngyöshez *Trissont*, végül Losoncz, Fülek és Balassa-Gyarmathoz *Abietát*, *Bormanont* és *Uskenont* helyezi. Mindenesetre érdekes combinatiók, melyek valószínűvé teszik, hogy a rómaiak ismerték és használták a Duna és Tisza közti vízválasztó dombsorát, illetőleg a Daciába e vízválasztón vezető útat s a Középhegység keleti ága alatt elvonuló fontos északi és keleti országútat, sőt a sajó-ipolyvölgyi átjárót is, vagyis a pest-szegedi, pest-hatvani s az ipoly-sajómenti közlekedési vonalat, s legalább annyit tudtak, hogy a jazygok telepjei mely dunaparti római városokkal vannak szemben. Nincs kétség benne, hogy azok, a kik hazánk ősrégészetével foglalkoznak, Salamon ez adatainak bő hasznát fogják venni.

Ha Ptolemaeus több számához szó férhet is, de Aquincum helyfekvését feltűnő pontossággal határozta meg, annyira, hogy hibája — 2 percz délnek — a valósághoz képest elenyészőleg csekély, a minek oka az volt, hogy a régi jelzések nem perczek, hanem a foknak törtszámai szerint történtek.

Hogy Alsó-Pannonia Ptolemaeus korában rendszeres római útakkal volt-e behálózva, határozottan ugyan nem tudhatni, de több mint valószínű, hogy az útépítés Aquincum vidékén már Trajanus alatt elkezdődött a dunaparti táborhelyek összekötése czéljából. A fennmaradt emlékek, a mértföldmutatók, csak arról tanúskodnak, hogy a rómaiak M. Aurelius markoman háborúja után s főleg Septimius Severus alatt fejtettek ki ez irányban nagyobb tevékenységet.

Aquincumból több irányba szakadtak ki az útvonalak, jelesen: Szent-Endre felé a visegrádi szoroson át fel a dunamenti castrumoknak; Vörösvár felé Szőnynek (*Brigetio*); Bicskén át Székesfehérvárnak (*Curta*); Csákvár-Bodajk felé Szombathelynek (*Savaria*); végül Promontor felé Adonynak (*Salinum*) illetőleg Eszéknek (*Mursa*).

Tudva van, hogy a római mértföldmutatók mily fontossággal bírnak geographiai és topographiai tekintetben általán, történeti és hadászati becsöket nem is említvén. Így, hogy csak néhány érdekesebb részletet említsünk fel, Salamon a promontor-eszéki vonalon a régi hajóhídnál a budai Dunaparton lelt s a III. mértföldszámmal jelölt mértföldkő méretei alapján Aquincum déli kapujának fekvését határozhatta meg, a szent-endrei szőlőkben lelt másik mértföldmutató VIII. mértföldszáma segélyével pedig északi kapujáét; a kétséget kizárólag Mursának bizonyult Eszéknél lelt s Aquincumtól vett CLX számmal jelölt

mértföldkő számadataival, de még más hasonló mértföldkövekével is kimutatta továbbá, hogy a római útaknak kisebb-nagyobb elhajlásokat kellvén tenni: a mértföldkövek segélyével teendő távolsági számításainkban minden 10 római mértföldre körülbelül 1 mértföldnyi kerülőt kell rászámítanunk stb.

Az eddig talált mértföldmutatók közt a Kr. u. 161. évből keltezett a legrégibb, túlnyomólag azonban a III. század első feléből valók s chronologiájukból annyit következtethetni, hogy Aquincum vidékén már a II. század második felében léteztek római útak s hogy különösen a Kr. u. 193—250. években uralkodott császárok egyáltalán nagy gondot fordítottak az alsópannoniai útvonalakra, melyek a IV. század elején sem voltak elhanyagolva, a mint azt e századból keltezett két mértföldmutató bizonyítja.

A mértföldkövekből Aquincumra vonatkozólag még azt a tanúságot is vonhatni, hogy a dunaparti római út Eszékig viselte Aquincum nevét, vagyis hogy Aquincum nemcsak egy darab Dunapartnak volt fővárosa, hanem mennyiben a mértföldkövek folyton Aquincumtól számittattak, mintegy Eszék kapujáig, a legutolsó határkőig terjedt. Ez érdekes emlékek továbbá azt is valószínűvé teszik, hogy a Duna a római korban valamivel keletiebb folyású volt mint ma s az út, melynek egy része már vízfenék, egykor nemcsak magasan kiemelkedett a vízszín felett, hanem a jobbparttól némi távolban húzódott el. Nem lehetetlen ennélfogva, hogy több egykori római város és erőd romjait ma a Duna medrében vagy a balpart iszapja és homokja alatt kell keresnünk.

Salamon a római mértföldmutatókat azért tárgyalja behatóbban, hogy azok s Antoninus Itinerariuma kalaúzolása mellett alapot nyerjen az aquincum-mursai útvonalon tett távolsági számításaihoz. Ez az útvonal nem volt csupán tartományi vonal, hanem birodalmi vagy mint ma neveznők: nemzetközi út, mely Görögországot a szárazon, Augsburgon és a Rajnán át Strassburg felé Galliával kötötte össze, csak mint mellékágakat vágván az egyes tartományok országútjait. Zimony-Eszéktől két úton lehetett a Rajna felé útazni, úgymint a rövidebb pécs-szombathelyin s a hosszabb eszék-budain a Duna mentén és Székesfehérvár táján. Pannonia északibb része az utóbbi út által volt a nemzetközi hálózatba bevonva.

Nem követhetjük Salamont Pannonia útvonalai körül Antoninus Itinerariuma alapján tett felette érdekes combinatióiban, a melyek mélyelmű tanulmányainak eredményei s hazánk rómaikori közlekedési vonalait és viszonyait egészen új világí-

tásba helyezik. Csak a dunamenti útvonal körüli meghatározásait adjuk rövid összeállításban.

Az Eszéktől (*Mursa*) felfelé vezető római út szerinte Villánynál (*Antianae*) két ágra szakadt, egyik Siklóson át egyenesen Pécsnek (*Sopianae*), a másik Pécsváradnak (*Altinum*) vezetett.

Az Itinerariumban Altinum mellé jegyzett *Altino in medio Lugione* kifejezés alkalmat ad Salamonnak, hogy az itinerariumokban gyakrabban előforduló *in medio* helymegjelölést értelmezze. S értelmezi is igen szerencsés módon s az eddigi megállapodásoktól merőben eltérő új felfogással. Ő. t. i. Mommsen s a római földirattal foglalkozók ellenében, kik az *in medio*-val jelölt római állomásokat közbenesőknek vették, kimutatja, hogy e kifejezés csupán az útak szempontjából alkalmazott műkifejezés levén voltaképen válaszútat jelent, vagyis egy főútnak valamely provincialis vagy nevezetesebb vicinalis úttal való találkozási pontját jelöli, s onnan eredhetett, hogy útközben (medio itineris) azaz egyik állomástól a másikig való csatlakozást értettek kezdetben alatta s azután átvitték minden csatlakozás megjelölésére. A főútból kiszakadó szárnyvonalak végpontjai tehát Salamon szerint e helyek, melyeket a Zimonytól (*Taurunum*) Aquincumba s innen *Brigetión* át *Cornuntumba* vezető út mellékén általán véve mind dunapartiaknak kell tekinteni, az Itinerarium állomásait pedig a nem dunaparti útban fekvőknek. Mommsen és Römer, kik a zimony-budai római útat az annak mentén lelt mértföldmutatók nyomán közvetlenül a Dunaparton s az állomásokat ez út vonalán jelölik ki — habár Aquincum körül az azok közti távolságméretek nem találnak az Itinerarium számaival — természetesen alig jöhettek a combinatióra, melyet Salamon felállít, a ki a zimony-budai útat a Duna irányával ugyan párhuzamosan haladónak, de attól néhány mértfölddel belebb levőnek veszi fel. Mommsen-Römer mellett a mértföldköveken kivül a dunaparti útmentén helyenként még ma is látható útrészletek s a tömeges régiségleletek bizonyítanak. Ellenben Salamon combinatióját, melyet főleg a földrajzi viszonyokra alapít, ezek támogatják s főleg ama tény erősíti meg, hogy — mint látandjuk — a Notitia Dignitatum Antoninus Itinerariumának állomásaiba lovasságot helyez, mely parti erődökben a hadászati szabályok szerint nem állomásozhatott, minélfogva Salamon theoriája, hogy a dunaparti úton belől még egy más, avval meglehetősen egyenközü birodalmi útnak is kellett elvonúlni, melynek irányán kell a római helységek nagy részét elhelyezni, valószínűvé válik. Részünkről meg vagyunk győződve, hogy bővebb és beható vizsgálatok alapján az egymásnak ellenmondani látszó

két nézetet össze lehet majdan egyeztetni, ha az e tekintetben tágabb alapon folytatandó vizsgálatok a közlekedési szempontokon kivül főleg a hadászatiakat fogják irányadónak venni. Salamon felfogása mellett észszerű erős okok szólnak. Több mint valószínű, hogy a dunaparti római út a dunai limes egyes statióit összekötő s voltaképen e limes vonalán haladó hadút volt, s hogy azon belül többé-kevésbbé egyenközűleg vonúlt a birodalmi út, melyrek iránya a kereskedelmi érdekeknek megfelelően természetesen más, de mégis olyan volt, mely a hadászati másik útiránynyal összefüggött; vagyis, hogy a parti castrumokat összekötött hadút fedezte a birodalmi útat, ez pedig, amannak táborhelyeivel mellékszárnyakkal levén összekötve, a dunai védvonal egyes táborhelyeinek a központi városokból szükség esetén segélycsapatokkal való gyors ellátását lehetővé s kényelmesebbé tette a mellett. hogy a kereskedelemnek is, mely a kerülő útakat abban az időben is lehetőleg mellőzte, a dunaparti úténál egyesebb irányt biztosított. Sőt a Notitia Dignitatum adatai analogiája szerint nagyon hihető. hogy nemcsak e későbbi korban, de eleitől fogva a birodalmi belső út, melyen a helységek és valószinűleg a castrumok egész sora lehetett elhelyezve, egy második hadútat képezett, melyre mint második strategiai alapra a limes külső védvonalát alkotó parti castrumok mintegy rátámaszkodtak, a külső vonalt gyalogság, a belsőt pedig lovasság védelmezvén. A későbbi kor dunaparti castellum-sora pedig a harmadik strategiai vonalnak tekinthető. Önként érthető azonban, hogy Salamon e combinatióit is, melyek szerint Antoninus Itinerariumának állomásai más helyekre esnek, mint Mommsen-Rómeréi, csak az általa kijelölt útirány mentén tényleg constatálandó római helységnyomok erősíthetik meg. Vajha ne kellene hosszasan várnunk a tagadhatatlanul fáradságos miveletre, melynek bizonnyal bekövetkező eredménye hazánk ókori föld- és helyirata körüli tudásunk tetemes gyarapodása leszen.

Salamon szerint a Villány (*Antianae*) és Pécs-Várad (*Altinum*) közti útvonalból kiágazó szárnyvonal végpontjára a Duna mellé Pakshoz *Lugio* esik; Kölesdhez *ad Statuas* állomás; s közben kiszakadó szárnyvonal végére Szekszárdhoz *Alisca*; Tolnához *Ripa alta;* Vajtához *Lussonium;* Duna-Pentele-Sárkeresztúrhoz *Annamatia*; az útból kiágazó szárnyvonal végpontjára szintén a Duna mellé Duna-Penteléhez vagy A.-Baracshoz *Intercisa*; Baracska-Martonvásárhoz *Vetus Salina*; egy szárnyvonal végére, hasonlókép a Duna mellé Tétényhez *Matrica*; továbbá Bicskéhez *Campona*; Tatához *Ad lacum felicis;* az útból e tájt kiágazó szárnyvonal végpontjára a Duna mellett Duna-Almáshoz *medio Crumero*; s Brigetio alatt Kis-Igmándhoz *Azao*.

Aquincumba mint végpontba öt útvonal sugárzott, t. i.: a Duna partszegélyén Eszék, aztán Pécs, Pettau-Székesfehérvár, Komárom illetőleg Szőny s végül Bicske felől és mellékútként az esztergom-szent-endrei dunaparti út. A *taurunum-brigetio-carnuntumi* birodalmi út, a pannoniai római utak e fő arteriája, illetőleg a nagy nemzetközi út Salamon szerint a baranyai hegységen, a Sió mellékén s a bicskei völgyen vonúlt felfelé; Aquincum útja ahhoz Martonvásárnál, Bicskénél s Duna-Almásnál csatlakozott.

Salamon nem meri ugyan azt állítani, hogy minden állomás oda esett a hová kimérte, és hogy az út vonala teljesen az; de ha forrásai s a területi viszonyok számbavétele nem csalnak azt kell föltennie, hogy a főút a Duna árterét kikerülve a fönsíkon halad. Helyesnek bizonyúl-e nézete s Pannonia úthálózatát annak alapján kell-e kivonnunk a térképen? — a jövő mutatja ki.

A rómaiak vízi közlekedésének mi nyoma sem maradt. Az Aquincumban állomásozott hajók valószínűleg nem teljesitettek hosszú vonalú közlekedést, hanem inkább csak révbeli szolgálatot.

Városunk bár a birodalom szélén feküdt, központi hely volt; délről három, nyugatról két közlekedési vonal vezetett oda; abban azonban, hogy központtá vált, többet köszönhetett a természetnek, mint a rómaiaknak, a kiknek érdeme csak annyi volt, hogy nagyjából követték a természet kimutatta vonalakat. Ők a nemzetgazdaságilag ma is beváló amaz elvet vallván, hogy nem annyira a városok teremtik a közlekedést, hanem a közlekedés hozza létre s virágoztatja fel a városokat: útjaikra, mint a rómaiság életerére, kiváló gondot fordítottak s mennyiben tudták, hogy a kereskedést a béke és a közlekedés könnyűsége, a biztosság és a szokások egysége mozdítják elő, főleg ezek elérésére törekedtek példátlan erélyök egész mértékével. A barbár földdel való kereskedelmi érintkezésöket a dunáninneni leletek eléggé bizonyítják; az ott lelt római érmek pedig azt, hogy a barbárok kereskedése nemcsak cserében állt, hanem pénzzel történt a vásár.

Aquincum az északi és keleti kereskedés vonalán való fekvése, több kitünően fentartott út odasugárzása, végül hadászati fontossága következtében gyorsan felvirágzott.

TORMA KÁROLY.

Dávid Ferencz emléke. Elítéltetése és halála három százados évfordulójára. Írta Jakab Elek a m. t. akadémia l. tagja. Bpest 1879. Nagy 8-ad rét; két rész: az első maga a mű 255 oldal; a II. rész] okirattár 80 lap.

E díszes kiállitású munka a vallásbölcsészet kedvelőinek s a magyar társadalom történet kutatóinak egyaránt leköti figyelmét és ha látjuk, hogy szerző sok tekintetben mily részletes s mennyi új, eddig merőben ismeretlen adat földerítésével lép elénkbe, lehetetlen a gondos, az ügyszerető buvártól elismerésünket megtagadni. Lehet, hogy a felekezeti hittársak örömét, a mívelt közönség érdekeltségét, szóval a munka külső sikerét nagyban előmozdította alkalomszerüsége, de biztosan lehet állitani, hogy jelent volna meg bármikor, minden időben becsesnek, érdekesnek, tartalomdúsnak, alkotásra törekvő értelem s fáradhatatlan munkás kéz dicséretes termékének találtatott volna minden komoly olvasó előtt. És ha e helyen még is megkísérlem a munkáról nehány észrevételt koczkáztatni, az által sem a szerző érdeméből, sem a munka becséből semmit sem akarok elvonni, hanem főként csak azt igyekezem megállapítani, hogy lehetnek oly szempontok is, melyek talán a tárgyhoz tartoztak volna, de a melyek a feldolgozásnál nem kerestettek fel s az egész ügynek lehet oly más oldalú felfogása is, mely a gyakorlati élet szempontjából teljesen jogosúlt, de a melyet szerző, tán azért is, mert némileg az eszményi felekezetiség hatalma alatt állott, teljesen mellőzött.

Jakab Eleket úgy hiszem nemcsak e becses folyóiratok minden olvasója, de minden magyar olvasó bizonnyal többékevésbé ismeri. Élte delén álló férfi, legjobb munkaerejében, egyike a legtermékenyebb iróknak. Történeti, irodalom-, jog- és vallástörténeti és társadalmi művei, értekezései, czikkei úgyszólva egymást érik. Nulla dies sine linea. Izgékony, szenvedélyes véralkatú, meggyőződése erős, s működésének iránya határozottságot mutat. Itéletei nem annyira a hosszas emélkedés kristály szikláihoz, mint inkább a mennydörgés villámszikráihoz hasonlithatók s nem annyira a magábaszálló tudós gondolkodásának eredményei, mint inkább a rohamos szenvedélyeknek, az előre kitűzött czél meghódítására szolgáló hullámcsapások. Emlékező tehetsége páratlan, felfogása gyors, szeme éles, meszszelátó előre és hátra; de a körálmények felfogása, összehasonlítása és a következtetések néha hagynak fenn egy s más kivánni valót.

Formaérzéke eléggé fejlett, jól alakít és ha néhol a folytonos tömörség hiányzik is, az összekötő szálak csinosan van-

nak szöve. Erős magyar s alanyiságának tudata, érzése nagyon is túlnyomó, néha az önismeret rovására. Általában tudományosan képzett, művelt, humanus ember, de tele aristokraticus hajlamokkal s olykor kényszert alkalmaz önmagára, hogy a divatos demokratasság hívének mutathassa magát. Vallásos, azaz rationalista a szélsőségig s nehezen alkuszik meg a realis élet örökéletű akadályaival. A szemben állóval vakmerőn szembe száll, küzd, harczol ellene: az eltérést, elhajlást nem képes megérteni, nem tudja mérlegelni, nem is tudja megbocsátani s ilyenkor még a gyanusításra is hamar kész; bámulja a fanatismust, a rohanva rohanót s nincs érzéke a mérséklethez.

Stilja magyaros, folyékony, szónokias, meleg és sokszor hat is közvetlenségével, de néhol érzelgős, sőt dagályos, nyugodt sohasem. Valóságos agitátori stilja van, született missionarius, kit minden mozzanat, minden pillanat elragadtatásba hoz. Mindezeket igy elgondolva, a sors csodálatos játékának tartjuk, hogy J. E. szoba-tudós, kinek az a rendeltetése, hogy életének fáklyája régi foliánsok közt lobogjon s majd a nagy tanúlmányokat igénylő művek irása közben hamvadjon el. Műveinek mindig lesznek bámulói, kik oly érzelmesek és szenvedélyesek, mint ő s mindig fog olvasókra találni, kik szeretik a komoly tanulmányok csinos formában megjelent eredményeit tanulmányozgatni — de olyan iró mint ő, a legnehezebbre vállalkozott, midőn *Dávid Ferencz élettörténetét tárgyilagosan akarta megírni.* Vagy talán oly embereknek, mint Dávid Ferencz, nem is kell tárgyilagos történetét írni, hanem dithyrambok sorozatába kell fűzni életök minden napját tettét? S igy irónk talán nem is történetet akart irni, hanem vallástani apologiát? . . . . .

Ebben azonban az olvasó nem találhatja megnyugvását s e művet nem is fogadhatjuk el mint csupán felekezeti vagy vallástani munkát. Történetet keresünk benne s meg is találjuk, de hiányosan. Hogy Dávid Ferencz mit hitt, mennyit tartott valóknak a dogmákból s mennyit felesleges limlomnak, ez a mai nemzedéket kevéssé érdekli. Hogy nem elégedett meg a gondolat szabadságának a Luther és Kálvin által hirdetett mértékével s az igazság határát küljebb akarta-e terjeszteni vagy más irányba terelni, s hogy a katholicus vallást, sőt a keresztyén vallást is mennyibe akarta megnyirbálni, s hol akart megállapodni? stb. ezek ma már időmúlást ért kérdések, melyekkel csak az olyan emberek törődnek, kiknek sok felesleges idejök van.

Részemről csak a tisztán történeti tényekkel s az adott viszonyokkal mint meglevőkkel akarok foglalkozni. Eldönteni, hogy az unitárius vallás mennyiben igaz tanok összesége, nem az

én dolgom; tény az, hogy ez a szépen virágzó, tiszta magyar ajkú unitárius egyház, mely Erdélyben előttünk áll, a XVI-ik században született, nehéz küzdelmeket állott ki, erős harczokat vívott s végre a theoriák füstjétől, ködétől megszabadúlva, földi alakot öltött, belépett a társadalomba, az államba s Erdélyországban nagy hódítást tévén, az ország lakóinak jókora számát s magát a fejedelmet is hívei közé nyervén, országos törvényczikk által a bevett vallások közé soroltatott; oly időben, midőn — mint mondám — János Zsigmond a választott király az országfejedelme, Békés Gáspár az ország tábornoka, Csáky Mihály gyulafehérvári kanonok, Hagymási Kristóf, Kendi Sándor s mások az ország nagyjai, főurak, városi polgárok és a nemesség jó része részben hívei közé tartozott, részben pártolója és előmozditója volt.

Hogy Dávid Ferencz hatalmas szónok és polemicus volt s felvett ügyét mind az irodalmi téren, mind a szóval vitatkozás mezején sikerrel — mondhatni diadallal vezette, a mű rendjében szépen s néhol tanúságosan van megirva s az élvezetnyujtó előadást csak is a jelenkorból közbeszóló naiv dícséretek és tanuságok zavarják, melyekre sem Dávidnak, sem az akkori Erdélyországnak semmi szüksége sincs — annyival kevésbé az unitárius vallásnak, melyet mindnyájan jól ismerünk; mert ama tettek és küzdelmek s a már is három százados életet, még pedig virágzó és gyümölcsöző életet biztosító intézmények, minden személyes elragadtatásunknál sokkal hangzatosabban és értelmesebben beszélnek.

Valamint az is teljesen felesleges, hogy szerzőnk beleelegyedik a három százados vitába, maga ítéli el Dávid ellenfeleit, sőt szidja, rágalmazza, mintha maga is polemizálna velök. Például a 167-ik lapon Melius Péterről, a híres magyar írórúl és reformátorról igy ir: »Áthathatlan homály takarja el látásunk elől Meliusz indokait, a fejedelem határozott tilalma ellenére, miért hívta meg Dávid Ferenczet és követőit ujabban az 1570-iki csenger-miskolczi egyházi vitára. Büszkeségét sértette-e, *hogy* mindig ő megy az általa hirdetett zsinatokra? Saját hívei *közt* erkölcsi nyomást akart-e rá gyakorolni? mert megfélemlítésre oly tekintéllyel szemben, minő akkor Dávid Ferencz volt, gondolni sem lehetett. Vagy gyülölt ellenfele ártalmatlanná tételének koczkáztatott gondolatát forgatta elméjében? *Legyőzhetetlen dölyfe, fenekedő szavai,* s a fejedelemnek az ő láb alól eltevésére többször felhivása utóbbira enged következtetést . . . Csak az erkölcsi hit nem vakbuzgó soha, mert ez ügye igazságáról bizo-

nyos — írja egy reformált hitvallású tudós. Minden oly meggyőződés, mely nélkülözi a bizonyosságot, melyen erősen s biztosan állhatna, mihelyt egy más meggyőződés áll vele szemben, fölhevül, boszszús és igazságtalan, bánt szóval, tör, ront, s czélja érdekében kész erőszakhoz is nyulni. *Álláspontjának hamissága*, a dolog valótlansága, mit ő védelmezni kénytelen, vád maga, szemrehányás igazságérzete ellen, melyet magának igényel. Ez kétszeresen ingerlő hatású oly dolgokban, melyekben nincs absolut bizonyosság. A ki még is tekintélyét veti latba, ítél s tűzzel-vassal szava elhivését, az nem igaz ember, vagy ha az (t. i. igaz ember) hibázhatatlanságot nem követel. Csak a tökéletes bizonyosság adja meg az embernek az igazi bátorság soha nem ingadozó érzetét, az igazság iránti erkölcsi hódolat a léleknek tárgyilagos ítéletbeli nyugodtságát (!) és az önmérsékletet. Ez a hit és cselekedetek erkölcsösségében gyökerezik. Melius jellemében ez hiányzott stb.« És ezt az okoskodást nem Dávid Ferencz componálta 300 esztendő előtt, hanem szerzőnk, most folytatja Melius ellen — azonban lapos is, homályos is eléggé s csak annyit jegyzek meg újból is, hogy az efféle ömledezések zavarják a mű komolyságát és harmoniáját. A Melius és Dávid F. polémiái minél kevesebb tanuságot tartalmaznak a mai kor számára; mert midőn egyik fél positiv vallástételek terén áll — a másik pedig a rationalismus véghetetlen és határtalan terén, ott a vita csak meddő lehet, de nem folytatva ez irányban észrevételeimet, rátérek az ügy történeti részére. Mert végre *is a tanokat meg kell testesiteni*, a vallási elméleteket a gyakorlati életbe kell átvinni, a hivők számára hoszszú századokra szóló iustitutiókat kell alkotni. Az a sok polemia, hit vita sem lelki nyugodalmat, sem külső békességet nem szerez, sőt örökös izgatottságban tartván az elméket, ellenkezik a vallás és társasélet legmagasabb czéljaival; ezt érezték az unitáriusok is, mindenképen révpartra akartak jutni s buzgó igyekezetöket szép siker koronázta.

A 166 lapon szépen stilizálva van előadva, hogy mi az unitariusság s nem is volt (s ma sincs) kifogása senkinek ily szép dolgok ellen s a Maros-Vásárhelyt 1570. jan. 6-án megnyilt országgyűlésen a teljes vallásszabadság (természetesen beleértve az unitarius vallást is) t. czikkbe is igtattatott. És ugy látszik, hogy ezzel az okos unitariusok meg is voltak elégedve. Nem tartották szükségesnek a további újításokat, sőt a további vitákat és fenyegetéseket károsnak tekintették az ifjú, még erős gyökereket nem vert egyházra nézve. Dávid Ferencz azonban valószínűleg másként gondolkozott, mert ő a polemiákat tovább folytatta s valamint rendre ment a protestans tanokon egész az unitariusságig — megállapodni itt sem tudott. Pedig a politikai légkör

egészen megváltozott volt. Az ifjan elhalt János Zsigmond választott kir. és ország fejedelme után a buzgó katholicus Báthoryak kora következett s nagyon is jelezve volt az idők változásában, hogy az elért vívmányckkal jó lesz megelégedni s ez alapokon a gyakorló eklézsiát felemelni, constituálni, gyökereztetni és virágoztatni. Azt mondja a szerző, hogy Báthory István megválasztatása után Blandratát, Hagymásit, Kendi Sándort adományokkal, kitüntetésekkel, maga részére vonta; ez pedig csak oly felesleges gyanusítás szerző részéről, mint a mily felesleges volt fennebb Melius szidalmazása. Mert ebből az látszik, hogy Báthory okos fejedelem volt, nem akarta az uj felekezetet elnyomni, hanem véget akart vetni az államot örökös izgatottságban tartó újításoknak és szövetkezett az uj hit conservativ és államképes tagjaival. A Tordán 1572-ben Báthory alatt tartott országgyűlésen mind helyben hagyatnak a vallásokra vonatkozó eddigi végzések s igy a maros-vásárhelyi is és csak az mondatik: »*de ha valakik eddigi religiójukban valamit újítanának stb. büntettessenek.*« (206. lap) s ugyanazon lapon megirja a szerző, hogy Dávid Ferencz már azokhoz is hajlamot mutat, kik a lélek halhatatlanságát tagadták.

Szép dolog az a népszónoki tehetség, mely mindig a tömeg szájaízére tud beszélni az utcza-szegletek emelt köveiről s mely a szabadelvűség csengő-bongó phrásisaival mindig tovább és tovább halad az eszmék folyton vékonyuló légkörébe, az elvont eszmék apostolai és martyrai mindig számíthatnak az érzékeny szívek rokonszenvére, de az ilyeneknek a gyakorlati élet rendesen kevés hasznát szokta venni. Nem a jesuitismus ejtette meg Dávid Ferenczet, hanem az, hogy nem ismerte fel az üdvös működés határait, nem tudta magát mérsékelni, nem volt állam férfi s hogy haladó párti lehessen, öntudatlan is koczkáztatta a szerzett vívmányokat.

És hogy ha ma megkérdezzük a virágzó unitarius egyházat, szép iskoláit, templomait, alapítványait, egyes mívelt tagjait és községeit, nagyon valószínű, hogy azt fogják felelni: jó volt, hogy Blandrata és Kendi Sándor és társaik megőrízték az alapköveket s fenntartották a már megalakult egyházat, megszilárdították a még gyenge hajlékot. Mert ha egyszer ismét felbontották volna a már elfogadott végzéseket s ujabb és mindig ujabb toldalékokkal akarták volna felforgatni és változtatni az egyszer elismert egyházat: nagy kérdés, hogy valjon a Báthoryak korszakában keresztül vihették volna-e, a mit János-Zsigmond király idejében megtehettek; s valljon ha Dávid Ferencznek útjába nem állván, reá bízták volna mindvégig a vezérkedést, milyen lett volna a jövendő? s ma volna-e virágzó unitarius status?

vagy megvolnának-e papiroson a háromszáz év előtt túlhajtott vallási theoriák és hangzatos állitások s a valóságban a netalán lézengő unitariusok társai lennének a bözöd-ujfalusi szombatosoknak és a soi-disant zsidóknak?!

Jakab Elek a mű utolsó részén gyorsan halad át — ez elsorolt kérdéseket és eshetőségeket nem is érinti — pedig az unitarius status ez igazi megalapitói is érdemeltek volna némi tekintetet — ő azonban úgy állítja elő a dolgot, mintha a mai tényleges unitariusok a Dávid Ferencz nyomdokait követték volna mindig s követnék ma is — pedig ez a valóságban nem áll, mert ők tényleg — valamint maga az egyház is — most 300 év mulva is a törvényesség terén állanak, nem pedig az elitélt theoriák terén.

Mindent összevéve, szerző műve érdekes, az egyház történetének megirása egész 1571-ig pragmaticus, — azontul el van sietve, áldozat az alkalomszerűség oltárán s inkább Dávid Ferencz privát apologiája és a fennálló unitarius egyház tényleges állapotának megnem felelő. Igy ítéltek azon kor főfő unitárius tudorai, a lengyel egyház bölcs papjai s bizonnyal igy ítélnek ma is mindazok, kik a derék unitarius egyház további fennállását és virágzását az idők végtelenéig teljes szivökből óhajtják.

Deák Farkas.

Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert von Leopold von Ranke. Leipzig 1879. 557 l.

Azon óriási számú s mennyiségű mű közt, mely az orientalis kérdés crisisének ideje alatt mindenfelől napfényre került, van ugyan minden lehető irányú kisebb-nagyobb hévvel és ügyességgel irott, még olyan is, mely igazán alapos diplomatiai értesítéseken alapul, de csak nagyon kevés tarthat jogot a tudományos, a történeti mű nevére. Nem az anyag dönt itt: minél bővebben nyujtja ezt a jelenkor, annál inkább előtérbe lép a felfogásnak, és feldolgozásnak érdeme. Különös szerencsének kell tehát tartani, hogy a német historicusok közt a legkiválóbb, korunk történetének épen ezen terét igyekezett felvilágositani, melyen eddig sokkal inkább a pártok tusája, mint valóban alapos, objectiv történeti kutatás volt észlelhető.

Az különbözteti meg a tudomány színvonalán álló, fennköltgondolkozásról tanuskodó művet a hirlapirás s publicistica ephemer termékeitől, hogy becse önmagában nyugszik, nem kell azt a napi politika gyorsan változó tüneteitől kölcsönöznie. A

»Századok« olvasóit érdekelni fogja *Ranke* műve, még ha nem is volna egészen időszerű.

Látszólag ezen tárgy, mely inkább politikai mint történeti, melyet az érdekek és szenvedélyek azonosságának annyi szála fűz a napi események lefolyásához, Ranke sajátos írói szellemének nem igen felel meg. Irányának ellenségei mindig szemére vetették az ősz tudósnak, hogy a legnagyobb catastrophákat egyes nagy férfiak és egész nemzetek életében, a legmélyebbre ható átalakulásokat, a bűnöket s erényeket egyformán hideg, olympicus nyugalommal irja le. Jelenkori eseményeknél a közelség tiltja ezt a szigoru objectivitást.

Midőn szerencsém volt Rankevel beszélhetni, ő maga mondta meg, korunk történetének miért ép ezt a részét választotta már fiatal korában kutatása és elbeszélése tárgyául. »Nincs érdekesebb tünemény a történeti világban — így szólott körülbelől —, mint midőn barbar nép először kezd részt venni a müvelt nemzetek politikai életében. Századunkban a szerbek mennek át ezen fejlődésen. Egész közelről észlelhetjük e folyamatot és mégis idegenen, tárgyilagosan állunk vele szemben.« Az anyagot a szerb kormány s a Berlinben tanuló szerb ifjak, különösen a híres *Vuk* szolgáltatták nagy bőségben. Ennek eredménye lett a szerb forradalom története, melyet már *Niebuhr* a kortörténet legnagyobb remekének nevezett. A jelen munka első 282 lapját tölti be.

Bármily előkelő helyet foglal is el a kötet ezen első része századunk történetírásának remekei közt, nem róla akarunk jelenleg szólani. A régi szerbek müveltségi s társadalmi állapotának gyönyörű vázlata, a törökök ellen 1806—1813. folytatott szabadságharcz egyes dramaticus jeleneteinek rajza, főszemélyeinek jellemzése, ma már közkincscsé váltak, ép úgy, mint az, mit szerző régebben a törökök hadiszervezetéről és politikájáról irt. A mellett *Kállay*-nak uj műve e részben már sokkal szélesebb alapon nyugszik, a mi az anyagot illeti. Azon értekezéseket akarom csak röviden ismertetni, melyek Ranke nézeteit az orientalis kérdés fejlődéséről 1830 óta előtüntetik és mintegy függelék és képesítés gyanánt csatlakoznak a szerb forradalom történetéhez.

I.

Ezek között az első azon ellenállással foglalkozik, melylyel II. Mahmud szultánnak a jancsárok kiirtójának reformjai maguknál a muhamedánoknál találkoznak, különösen *Bosznia*-ban.

Itt, hol a régi szláv főnemesség a családnevek megtartásával lett muhamedánussá, hogy javait és előjogait török uralom alatt

is megtarthassa, volt legerősebb a török aristokratia szervezete, melyet a reformáló szultán végkép meg akart szüntetni. Az általános conservativ és vallásos érdekekhez, melyek minden gyökeres változás ellen a birodalom alkotmányában és a nyugati államok túlnyomó befolyása ellen erélyesen tiltakoztak, itt még hatalmas nyilatkozó egységes nemzetiségi érzés is járult. 1820-tól 1831-ig folyton tartott a küzdelem a központi hatalom és a bosnyák bégek erőteljes hűbéres, a középkori lovagokhoz hasonlító rendje közt. Utoljára is csak részben csellel, részben engedmények árán állíthatta helyre a porta tekintélyét Resid basa, a ravasz és energicus nagyvezér.

Maguk ezen események egyáltalában nem bírnak világtörténeti fontossággal. Ki nem tudja, hogy a török birodalomban, fennállása óta a szultánoknak mindig kellett küzdeni egyes tartományok basái vagy bégjei ellen. Ez értekezés főérdemét nem is anyaga teszi. Egyrészt a szokások és erkölcsök mesteri rajza az, miáltal magasan felülemelkedik a számos hasonló tárgyú s tartalmú munkákon (ld. különösen a 287. 289 l.) Másrészt mindannyitól megkülönbözteti a sajátképeni, mélyen ható politikai eszmék kimutatása és kifejtése. Nem egyszerű, hűbéres lázadást látunk, minő száz volt, látjuk az európai eszmék iránt alapjában ellenséges izlam utolsó erélyes visszahatását azok uralma ellen a portánál. Ranke már 1834-ben látta (akkor írta e czikkét), hogy a szultán reformjai, melyek által birodalmát a nyugoti állapotokhoz akarta közeliteni, azt csak látszólag erősítették meg, tényleg pedig végső romlását idézték elő. Megszüntették azt az ősi vallásos és hódító szellemet a török hadseregben, mely azt annyi századon át diadalról diadalra vitte. Meglazították az ellentétet az uralkodó török s a jobbágyrája közt, mely utoljára is talpköve volt az egész állami rendszernek, és igy politikai tekintetben szükséges, bármint vélekedjünk is felőle tisztán humanus szempontból. Addig még önereje tartotta fenn, úgy a hogy, az osmánok hatalmát, azontúl nem talált magában elég támaszt: a nagy hatalmak politikájának változó menetétől lett függővé Nagy-Szulejman utódjainak sorsa. Az igazi historicust profétának nevezték: ez értekezésében Ranke megmutatta, hogy az okok és okozatok pontos ismerete és átgondolása nála még az ihletettség hiányát is pótolja.

II.

A nyugot-európai államok viszonya a porta reformirányához és az általa felidézett mozgalmakhoz különösen akkor válik nagy jelentőségűvé, midőn Egyptusban Mehemed Ali lép fel, mint

a szultán vetélytársa. Az ős babyloni és assyriai dynastiák óta mindig találtak Ázsia nemzetei kiváló családokat és törzseket, melyek az elkorcsosuló uralkodókat világtörténeti szerepükben felváltották. Mindezen dynastia és nép közt kétségtelenül Osman dynastiája, Osmán népe fejtett ki leghoszszabb időn át energiát és hatalmat. Midőn Mahmud alatt önmagának létalapjait ingatta meg, úgy látszott, hogy Egyptus helytartója van hívatva azon szerepet játszani az Islam nemzeteinek élén, mely az osmánok erejét már túlhaladja. *Prokesch-Ostennek* ujabb közleményei után alig lehet kételkedni, hogy Mehemed Ali, Emir al Omrája akart lenni az uj kalifáknak. Országát épen a régi török rendszer értelmében, a fejedelem korlátlan hatalmából indúlva ki, szervezte. Szerző előadja az europai diplomatia fáradozásait, melyek által a hatalmas vasallust a porta engedelmességében akarta megtartani és meg akarta gátolni Elő-Ázsia elfoglalásában. Thiers ministersége alatt, ki az egyptusiaknak fogta pártját, e miatt majdnem háborúra került a dolog Francziaország közt, hol Napoleon történetírója a császári traditiókat akarta megujitani, és a többi Europa közt, 1840-ben. Csak Thiers bukása Lajos Fülöp király személyes közbenlépése folytán tette lehetővé a kibékülést. Mehemednek le kellett mondani Syriáról, de biztositva lett családjának Egyptus örökös uralma, adófizetés mellett.

Különösen figyelemre méltó e fejezetben Thiers jellemzése (354. l.), kit Ranke »a 19. század liberalisai közt dicsőségre legméltóbbnak« tart. Érdekes még fokonkénti kimutatása a nyugoti hatalmak befolyása növekedésének Konstantinápolyban, az egyes nagyhatalmaknak, Orosz-, Angol-, Francziaországoknak és a Metternich-féle Ausztriának diplomatikai küzdelme és mindazon eszközök előtüntetése, melyek által az európai nagyhatalmak közösen vagy egyenként, Mahmud ideje óta függésben tartják a törököket.

III.

Az európai nagyhatalmak ezen befolyása »mely kizárja egynek közülök uralmát, és tulajdonképen uralkodik egész Európa fölött«, nem szorítkozott a portára. Kihatott hűbéres államaira is. A mű utolsó része Szerbia fejlődését adja elő 1842 óta, mely már nem egészen önállóan, hanem a nagy európai politika constellatióinak barátságos vagy ellenséges behatása alatt megy végbe.

A portához való viszony mellett különösen az orosz és az osztrák befolyás küzdelme lép előtérbe. Némileg e két nagyhatalom viadalát képviseli a Karageorgevics és az Obrenovics dynastiák küzdelme a főhatalomért Szerbiában. Lépésről lépésre

lehet követni, mint terjed a muszka iránti rokonszenv és hála az osztrák befolyásnak rovására. A népnek ez a szenvedélyes, erős vonzalma volt azon tényező, mely az osztrák-barát Karageorgevics Sándort megbuktatta és helyébe az Obrenovicsokat emelte. Különösen a belgrádi porosz consulnak, Meroninak, jelentései, nagyon tanúlságosak e tekintetben.

A mint Szerbia benső önállósága a töröktől némileg biztosítva volt, mindjárt jelentkezik a természetes vágy, a Balkán félsziget keresztény szláv lakosságának élén megujítani a szabadságharczot a török ellen. Egyedül azonban még gyönge erre az ország: orosz fegyverre, orosz prestigere van szüksége. Ez által pedig veszélybe jő a szerb nemzeti önállás ügye, veszélybe az Obrenovicsok függetlensége. A természetes nemzeti szenvedélynek küzdelme a dynastia és a nemzetiség sajátképeni politikai érdekeivel az, mi Szerbia legujabb történetében legjellemzőbb. Ranke művéből az tűnik ki, hogy sajnos, a népies szenvedély mindinkább tért foglal a józan gondolkodás ellenében.

A mi az alkotmányos fejlődést illeti, az öreg, még barbár Obrenovics Milosnak küzdelmét látjuk despotai uralomért, a hogy azt a basáktól tanulta, a nép többi feje ellenében. Obrenovics Mihálynak, ki a nyugot eszméiért élt s halt trónra lépése, szabadabb kormányformának jelölte diadalát. Úgy látszik azonban, hogy a kitűnő történetíró ebben kissé kedvezően ítélt. A legujabb fordulat, tán mert háborúban és veszélyes körülmények közt diktaturára van szükség, minden egyébbre inkább mutat, mint szabad alkotmányos fejlődés lehetőségére.

Minket magyarokat még különösen érdekel a szerb beavatkozásnak az 1848-iki háborúba, elbeszélése (393—396 l.) Ranke előadása itt sok tekintetben találkozik Kossuthéval (Iratok az Emigráczióból I. 386—389. jegyzet.) Az Obrenovics párt ellenében az uralkodó Karageorgevics mintegy biztositásúl akarta felhasználni népének részvételét a magyarországi szerbek harczában. Ranke is emliti Obrenovics közeledését a harcz színhelyéhez.

Az orientalis kérdés legujabb fejlődését, Törökország integritásának feladását a nagyhatalmak részéről, és vasallusainak felszabadulását, is érinti Ranke. Mint a porosz tudósok legnagyobb része, ő is egy nagy világtörténeti fejlődés szükségképeni mozzanata gyanánt tekintette már régóta a keresztény népek diadalát az islám fölött. Már előszavában a franczia revolutio háborúinak kezdetéhez, [1]) kifejti, hogy az európai egyensúly

[1]) Ursprung und Beginn der Revolutionskriege 1791—1792. Leipzig 1875.

czéljának: Törökország fentartásának, értéke semmi arányban sincs azon eszközök nagyságával, melyeket reá fordítanak. Az 1876—78-iki események gyorsan igazolták szavait.

A nemzeti szenvedélyek ellenében hiában kísérlették meg annyi jóakarattal, annyi időn át a porta iránt barátságos nagy hatalmak a reformok végrehajtását. Nem érdektelen tudni, hogy Ranke 1854-ben, a krimi háború kitörésekor, maga is írt egy reformjavaslatot a porosz király IV. Fridrik Vilmos felszólítására (IV. melléklet.) Főeszméje: »Törökország keresztény lakosságának biztosítsák vallásuk szabad gyakorlatát és tulajdonukat mindenkorra: saját vallásukhoz és nemzetükhöz tartozó bíráik és előljáróik legyenek.« Mint annyi más, ez sem vitt czélhoz, még közvetett hatása is csak nagyon csekély volt, bár Miklós muszka czár is nagyon elismerően nyilatkozott felőle. Különben nagyon közel áll hozzá az úgynevezett Andrássy-féle reform terv.

Most »a muhamedán állam szelleme már megrendült. Színét veszti, erőt vesznek rajta nyugot eszméi. Bármi történjék is, a historiai szemlélés tekintetéből bizonyosnak mondhatjuk, hogy e nagy eseményt nem lehet többé visszafordítani. Az emberek ezerfelé szétágazó törekvései közt egyik vagy másik módon, ellenállhatatlanul végbe fog menni.«

A végszót a szerzőség 83 éves korában írta. Sem a nyelv gazdagságában, sem az eszmék életében és alaposságában nem észlelhető benne hanyatlás. Minderről csak maga a munka nyujthat teljes képet, mi csak a legkiválóbb pontok elsorolására szorítkozhattunk. Szinte isten kisértés, mégis kivánunk még több ilyet is, mielőtt fáradt keze leteszi a tollat.

Dr. Marczali Henrik.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. Tört. Társulat jun. 3-iki ülését Tanárky Gedeon, mint h. elnök nyitotta meg. Ez ülésnek egyetlen, de igen nagy érdekkel hallgatott felolvasása volt *Thaly* Kálmán vál. tagtól: Ocskay László halála, mely mint töredék a szerző sajtó alatt levő, Ocskay László életét tárgyazó művéből, Rákóczi e gonosz árulójának megérdemlett büntetését tárgyalja.

Azután a titkár bemutatta Magyarország 1528-iki s gr. Apponyi Sándor birtokában levő térkép egyetlen ismert példányának másolatát s jelentést tesz ugyancsak a gróf birtokában levő XVI-ik századi könyvről, melyből meghatározhatni a »De Moribus Turcorum« című XV-ik századi munka szerzőjét.

Fölvétettek évdíjas tagoknak: gr. *Keglevich* István, Kis-Tapolcsány, *Kovács* Géza megyei aljegyző Ar.-Maróth, (aj. Thallóczy), Szotyori *Nagy* Károly földbirtokos Szotyor, *Ujvárosi* József egyh. megyei gondnok Uzon, *Drágos* Elek kir. ügyész Kézdi-Vásárhely, *Geréb* János kir. járásbiró Sepsi-Sz.-György (aj. Kolozsvári Sándor), Dr. *Osváth* Albert országgy. gyorsiró, aj. Thaly Kálmán.

Titkár jelenti, hogy a b. *Rudics* József könyvtárában őrzött codexet Tanárky Gedeon államtitkár úr, mint v. t. utján szíves volt beküldeni. A tulajdonos ez előzékeny szívességét a társulat hálás köszönettel fogadta, felkérte az elnökséget annak tolmácsolására s elhatározta, hogy a codex jelentéstétel végett Szilády Áronnak adatik ki.

Báró *Radvánszky* Béla v. t. kérésére a társulat egy felhivást fog közzétenni, hogy azok, kiknek XVI—XVIII. századi magyar szakács- vagy orvos-könyvük volna, szíveskedjenek azt a titkári hivatalba küldeni, b. Radvánszkyval leendő közlés végett, ki azt művelődés-történeti adataiban akarja felhasználni.

Titkár bemutat két eredeti magyar okiratot a XVII-ik századból, melyeket Simonyi Zsigmond úr volt szíves vele közleni, s melyek a Tört. Tárban fognak kiadatni.

Továbbá ugyan ő bemutatja Demkő Kálmán jelentését a lőcsei városi ltár legrégibb irományairól.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

E szerint a bevétel volt	2977 frt	52 kr.
kiadás	2809 frt	74 kr.
Eszerint a pénztár maradék:	167 frt	78 kr.

Ezzel az ülés, egy rövid zárt ülés után, eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A Magyar Tud. Akadémia folyó évi közgyülése összecsvén a Széchenyi emlék-ünneppel, oly fényes és ünnepélyes volt, minőt évek óta nem láttunk. A törvényhatóságok vetekedtek egymással, hogy mennél díszesebb és nagyobb deputátiókat küldjenek s már napok előtt hemzsegtek B.-Pest utczái a sok idegentől. Lehet mondani, már a közülést megelőző nagygyülések hangulata is ünnepélyes volt, oly látogatottak voltak ezek, mint a 60-as évek elején. A második osztály több kitünő és jeles történetírót és jogtudóst felvett sorába és előbbléptetett. Majláth Györgyöt megválasztotta tiszteleti tagnak és Thaly Kálmánt és Hajnik Imrét rendes tagokká. Olvasóink előtt e két kiváló történetírónkról fölösleges szólani; az elsőt, ki társulatunk alapítói és megalapítói közé tartozik, nemcsak munkáiról ismeri a közönség, hanem azon buzgalomból is, melyet mint annak 9 évig titkára, annyi törekvéssel és sikerrel fejtett ki. Hajniknak, jogtörténetünk első rangú irójának sincs bemutatásra szüksége a »Századok« olvasói előtt, kik öt munkáiból ismerik. Levelező tagok sorába négy író vétetett fel, kik közül három: Károlyi Árpád, Majláth Béla s Myskovszky Viktor dolgozótársaink közé tartoznak; a negyediket, Kozma Ferenczet a »Székelyföld«-ről irt koszorús müveért választá be az Akadémia. Történeti munka ez évben nem részesült jutalomban, a meg nem oldott kérdés újra kitüzetett s az a következő:

Kivántatik egy, eredeti kútforrások alapján kidolgozott essay-szerű monographia, mely a hazai történelem valamely, a pályázó által

tetszése szerint megválasztandó, kiváló egyéniségnek életrajzát adva, egyuttal az illető korszakot is megvilágítsa.

Határnap 1881. dec. 31. Jutalma a Lévay-alapítványból 500 forint.

Az ünnepélyes közülésen Fraknói Vilmos titkári jelentésében igen szépen kidolgozott fejezetet szentelt a második osztály és a tört. bizottság müködésének. A napi lapok egész terjedelmében közölvén, fölöslegesnek találjuk a sikerült rajznak kiadását. Ugyan e közülésen Horváth Mihály felett Salamon tartott emlékbeszédet, még pedig oly hatással, minőt emlékbeszéd régóta nem tett. Szerencsés vegyülete volt ez az élet- és korrajznak, nemcsak Horváthot ecsetelte, hanem az időt is, melyben szerepelt, a kort, melyben föllépett és dolgozott s az egésznek oly szép és művészi formát tudott adni, hogy azon közönségnek, mely az Akadémia ünnepe után a Széchenyi ünnepre készült, figyelmét mindvégig le tudta kötni. Nem állhatjuk meg, hogy zárszavait be ne mutassuk olvasóinknak.

»Rendkívüli érdem azért a Horváth Mihályé, ki ugy irta meg hazánk történetét a jelen generatió számára, hogy komoly és alapos létére a legszélesebb körű olvasó közönség előtt a könyv népszerűvé lett, s igy általános érdekeltséget tartott ébren múltunk iránt.

Bár művei, mint mondtam, legnagyobb részben a forradalom utáni, a késő férfikor gyümölcsei; de politikai elvei, nézetei egészen a 48 előtti szabadelvű párttól származtak át, s historiai ítéletei még mindig a római morált veszik alapúl: hazafiság, vagy önzés az a dualisticus elv két sarkpontja, melyek közt alig ismer el középutakat.

Ama politikai elveknek tulajdonítható, hogy már az arany Bulla koránál kezdve, a felső aristokratiát nagyobb mértékben felelőssé teszi a bajokért, mint valóban volt s érdemeit és szolgálatait ritkán hajlandó méltatni. — Sőt átszármazott műveibe a forradalom előtti és alatti évekből az a nézet is, hogy jóval több hátramaradást okozott a törvényhozó nemesség önzése és ignorantiája, mint a viszonyoknak Magyarországon oly sokáig kivételes mostohasága.

Történészi eljárása a római felfogásra mutat. Az egyéni elhatározás nála még mindig előtérben áll s a viszonyok expositiója még mindig háttérben. Az egyének indokait pedig hajlandó a feltétlen jók és feltétlen rosszak categóriájába sorozni. Ő, a ki oly tolerans a vallásos kérdésben, — itt nem ismer középutakat, nem complicált jellemeket és indokokat.

Azonban, ha kimondott ítéletei többnyire a fentebbi moralis codex szerintiek, s az egyéni okok előtérbe vannak állítva, — mi részben történetirói elődeinek traditióit követi, művei egészökben mégis átmene-

tet jeleznek. Mert a körülményekről és viszonyokról annnyi adatot közöl, hogy maga az olvasó tájékozhatja magát ezekre nézve.

Igen érdekes, hogy nyomtatásban 1838-ban megjelent első kis műve, Nádasdy Tamás életrajza ellen az egykorú kritika, Péczely személyében azt a kifogást tette, hogy többet közöl a mellékkörülményekből, mint a mennyi szorosan a hős személyes életére tartoznék. Így már akkor eltért a kor szokásos modorától.

S föltehetjük, hogy nagyobb munkáiban még többet közölne, ha történetirodalmunkban több ilynemű előmunkálatot talált volna.

De ebben a részben még mindig hátra állunk, — s főleg az az, a miben történetirodalmunk az európai színvonalat el nem érhette. A fogyatkozások, melyek Horváth műveiben kimutathatók, nagyrészben a korral s az irodalom egész állapotával közösek.

A nemzeti tudományos irodalom minden ágának önmagából kell saját erőnk által kifejlődnie. A fejlésben ugrás legkevésbé lehetséges oly szaknál, mint a magyar történelem, melyben idegen erőktől semmit sem várhatunk, mint eddig is nagyon keveset nyertünk.

És Horváth Mihály műve teljesíté azt, mivel különben az irodalom adósa maradt volna a nemzetnek: Magyarország összefüggő történetével a legrégibb kortól csaknem a mai napig.

A nagy Széchenyi, kinek eszméi nem mondattá, hanem testté váltak, egyet nem érhetett meg, hogy kedvencz eszméje, a nemzeti üdvlelde létesüljön. — Ime Horváth Mihály nagy történelmi művei, melyekben a nemzet hősei és nagy emberei örök emlékül és buzdításul egyesítve vannak. Nem halottak azok. Mint a római ó-kor cultusában, szellemük él, meglátogat, beszél velünk. S bennök és velök él nekünk ő maga is.

Igaz, hogy mi történészek maroknyi serege elvesztettük benne vezérünket, ki, valahol munkáról volt szó, azt látszott mondani fiatal társainak, a mit IV. Henrik a katonáinak: oda tartsatok, a hol fehér tollamat látjátok lengeni: ez a ti zászlótok!

De műveiben megmaradt elválhatlan, örökös, kitűnő munkatársunknak! Mi ezen földről való utolsó személyes számüzetése alatt is változatlanul fenntartjuk a szellemi érintkezést; — s örökre buzdítónkúl szolgál a tovább fejlésre, a tovább építésre.

A nagy közönség pedig ne emeljen neki érczszobrot és Mausóleumot, hanem a régi római cultusnak egy más nemével fejezze ki kegyeletét. Maga megalkotta emlékét, műveiben. Állítsátok fel azt minden családi tűzhelynél, hadd világítsa meg a multakat, s ápolja szívetekben a szent hazaszeretet melegét!«

Ez emlékbeszéd végeztével következett a Széchenyi szobor leleplezése, mely egészen méltó volt a »legnagyobb magyar« érdemeihez, híven tolmácsolta a nemzet kegyeletét. Gondolni lehet, hogy egy sereg

alkalmi munka jelent meg, melyek közül egyet emelünk ki, az Akadémia által kiadottat: Szász Károly Széchenyi Istvánját, ez egy pedig épen nem alkalmi munka, hanem maradandó becsü s egyaránt értékes és becses emlék e szép napra.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Dr. Fejérpataky László fiatal történetirónk, ki palaeographiai tanúlmányait Bécsben a Sickel-féle europai hirü intézetben végezte, s első nagyobb müvével a »Pannonhalmi apátság alapitó leveléről« a szakemberek figyelmét magára vonta, a budapesti egyetemi tanács által az egyetemi könyvtár kézirattárának szakszerü s a tudomány ujabb igényeinek megfelelő czimtározásával bizatott meg. Munkájában meglehetösen előhaladt, s valószinü, hogy a catalogus még ez évben sajtó alá megy. Ha a kézirattárnak egy része (maga a hist. anyag) ismeretes volt is, s történetiróink azt sokat használták is — annál kevesebb gondot fordítottak a Codexekre: pedig azok közt igen sok nagybecsü dolog van: úgy, hogy a czimtár közzététele a tudósok figyelmét sok oly nagybecsü munkára fogja irányozni, melyek eddigelé teljesen ismeretlenek voltak. Többi közt catalogizálás s részletes meghatározás közben Fejérpataky különös figyelmét magára vonta a »*Sermones Dominicales*« czimü codex (az új ideigl. számozásnál Nro 97), mely a XV-ik század közepéről való s igen sok magyar szót tartalmaz. Semmi kétség, hogy e beszédeket magyar pap v. barát irta, megmondja egy helyen: »audivi enim a fratre Johanne Capistrano. . . .« Ugy látszik, hogy a beszédek latin nyelven készültek, de a mint készité, gondolt rá, hogy magyarúl fogja elmondani, s a szöveg közé számos magyar szót és kifejezést igtatott. E codex feldolgozására *Szilády* Áron vállalkozott: addig is, mig ő nagyon fáradságos, de igen hasznos müvével elkészülne, bemutatunk nehány szót olvasóinknak, megjegyezvén, hogy mindezen szavak s kitételek az egyházi beszédek szövegében fordulnak elő:

1. l. merazul=vilescit.
— neghedelmes zoval=voce gemebonda.
27. l. parazt zerent=more uulgari.
48. l. keges ziztel=de intemerata virgine.
64. l. gegessegnek hewsagaban=in pompe vanitate.
65. l. meraz auag geneth=vilis.

66. l. megh tettnek=elucescunt.
67. l. ez uilagy el mulando ioctul auagh morhactol=a bonis transitorii.
— emlekczik keth siralmas iderel=memorat duo tempora flebilia.
88. l. chymath auag binboth=gemmas.
93. l. kunurulcthlensegh=incompassio.
— bel dughya=obturat.
— gylesegknek haragossagha=rancor odii.
100. l. kylenczbe hagyo=septuagesima.
104. l. merges venerek=potus venenatus.
124. l. fedél=peplum.
126. l. folyó=cursor.
127. l. arcel fel=supinus.
129. l. eleventelen=insensibilis.
185. l. Alexander vilagbiro.
187. l. istennek hyedelm thewe ergalmassagha=refrigerans misericordia dei.
188. l. nem lepedikh vele=non vestietur (hoc coopertorio.)

— A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ideiglenes bizottsága a hazai műemlékek rajzaiból, mintákból május havában a sugárúti Zeneakadémia termeiben kiállítást rendezett. A kiállítás körül legtöbb érdeme van dr. *Henszlmann* Imre tanárnak, *Geduly* Ferencz előadónak s nem lehet vitatni, hogy a vallás és közokt. ministerium részéről is minden megtörtént, ami a kiállítás sikerét előmozdíthatá. *Hegedűs* C. Lajos tanácsos, *Forster* Gyula és *Szalay* Imre min. titkárok élénk érdeklődéssel és műszeretettel kísérték a rendezési munkálatokat. Ép ez alkalommal jelent meg a magyarországi góth emlékek leírása Henszlmanntól, melynek rendeltetése az volna, hogy a műemlékek iránti szeretetet tágabb körben, első sorban az orsz. képviselők körében ébreszsze. Akad ugyan köztük számos érdeklődő, sőt ügybuzgó egyén, de e tekintetben is, szegény műemlékeinket az egyetemes orvosra, az »idő«-re kell bíznunk. Azért mondjuk ezt, mert e kiállítást, bár kormány s bizottság a siker biztosítására minden lehetőt megtett, igen kevesen látogatták. A kiállítás maga egy előszobát s három termet foglalt el; a termekben megyénként következtek az egyes műemlék-felvételek. Nem akarjuk ez alkalommal a kiállítás darabjait egyenként sorolni fel, egyszerűen a jelesen összeállított magyarázó lajstromra (97 lap, egyetemi nyomda) utalunk, melynek hiányakép csak a sok sajtó-hibát s helylyel-közzel a nem szabatos címezést róhatjuk meg.

— Dr. Ribáry Ferencz, budai főgymnasiumi r. tanár s az egyetemen a világtörténelem h. tanára, társulatunknak pedig kezdettől fogva buzgó tagja, f. é. május 21-én elhúnyt, ép akkor, midőn az egyetemen az ókor történelmi tanszékére r. tanárrá candidáltatott. Az elhúnyt a keleti történelem s a baszk nyelvészet terén működött tisztes sikerrel s újabb időben egy széles alapra fektetett, népszerűen írt Világtörténet írását kezdette meg, melyet bizonyára be is végez vala, ha a halál munkájában meg nem szakítja a szorgalmas, élte delén álló férfiút. Jeles tanárt, jó tollú írót vesztettünk benne, ki ha tovább él, történetünk nagy hasznát látja. Béke hamvaira!

— Gr. Keglevich István Kis-Tapolcsányban őrzött levéltárát az Országos Levéltárban téteményezte le, mely azt az 1723. 45 tcz. 3. §. értelmében megőrzésül elvállalta. A levéltárat Kis-Tapolcsányban az Orsz. Levéltár részéről május hó 14—25-ig *Thallóczy* Lajos fogalmazó vette át. A levéltár jelenleg egy Árpádkori oklevelet és számos Anjoukorit tartalmaz, s történelmi vonatkozású irományait tekintve, Torna- s Bars-vármegyéket illeti. Később lesz alkalmunk bővebben szólni az orsz. levéltár e legújabb acquisitiójáról.

— Az »egyházművészeti lap« májusi füzetében érdekes közlés van az egyházi festészet emeléséről. E közlésre alkalmat szolgáltatott egy pécsi egyház-megyei lelkésznek felszólalása, egy az »egyházművészeti lap« régebbi számában megjelent czikkre reflectálva. A közlemény írója örvendetes tudomásúl veszi a felszólalást, mint a mely azon örvendetes mozgalom mellett tanuskodik, mely az egyházi művészetek emelésére hazánkban megindult. Azután áttérve a levél tartalmára, felvilágositó jegyzéseket ád arra nézve, hogy az egyházak restaurálása alkalmával a falfestészetet mikép kell végeztetni. Figyelmeztet arra, hogy a szobafestők ügyességök daczára is alig képesek a magasabb művészeti igényeknek megfelelő alkotásokat létrehozni, t. i. olyanokat, melyek még a nép egyszerű fiának is felébreszszék bámulatát, s mintegy hallgatagon serkentsék áhitat- és buzgóságra. Végül felvilágosít arra nézve. hogy a templomok falaira nem egyedüli festési mód a fresco-festészet, mert nem a festés drágaságában, hanem »a vallásos ihletü tárgyú és kivételü festményekben fekszik az ügy fontossága.«

— Bars-vármegye monographiája. A »Századok« múlt havi füzetében Nyitra-vármegye monographiájának megíratásáról történt emlékezés; ez alkalommal egy kész megirott munkáról van szó, melynek csak

az a baja, hogy schogy sem akar napvilágot látni. *Botka* Tivadar, veterán tudósunk, a hazai állam- s jogtörténet egyik első rangú mívelője, Bars-vármegye történetét a legalaposabb módon, az eredeti forrásokból összeállította, de a kiadással mindeddig — mint nekünk mondják — az »utolsó simítás miatt« késett. A hazai történeti tudomány érdekében kívánatosnak tartanók, ha e mű nem válnék »asztalfiókos« munkává, s a tisztelt szerző még soká élvezhesse dicsőségét.

— A HUNYAD-MEGYEI »TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT« a történeti emlékekben és természeti kincsekben gazdag Hunyad-megye székhelyén e hó 13-án dr. Sólyom-Fekete buzgólkodására végre megalakúlt, és pedig a következőleg: Elnök: gr. Kuun Géza; alelnök: dr Sólyom-Fekete Ferencz; titkár: Kun Róbert; könyvtárnok: König Pál; pénztárnok: Lengyel Gergely; ügyész: dr. Petko Lázár. — Az igazgatóválasztmány tagjai: Barcsay Kálmán, b. Jósika Géza, Szilvási László, b. Bornemisza Tivadar, Torma Zsófia, Bágya Zs., Buda Ádám, Tornya S., Gergelyfi Tamás, Moldován Demeter, Maderspach Viktor, Apáthi László, ifj. Balogh József, Buda J., Dózsa Dénes, Éder Géza, dr. Hankó Vilmos, b. Jósika Lajos, Filtsch K., Pogány György, Lázár Farkas, Hüttl József, Kirinyi Lajos, László J., dr. Lészai L., Pápiu J., Maderspach J., Réthi Lajos, Sándor D., Sándor Miklós, dr. Reichenberger, Szőcs Sándor, Téglás Gábor. — Ugyane gyülésen tiszteletbeli tagoknak választattak: Szabó Károly, Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Rómer Flóris, Finály Henrik, Fraknói Vilmos, Szilágyi Sándor, Ormós Zsigmond, Torma Károly, Pauler Gyula, dr. Arányi Lajos. Az egylet megyeszerte igen nagy érdeklődést keltett, mit az is bizonyít, hogy már eddigelé 600 részint pártoló, részint rendes és alapító tagot számít. Részünkről nagyon örvendünk, hogy lelkes tagtársunk S. Fekete Ferencz buzditására ily szép jövővel kecsegtető társulat alakúlt, melynek tartós fejlődést kívánunk.

— ÚJ KÖNYVEK. Örvendetes jelenség, hogy a nyári idő daczára — tudvalevőleg nem ez azon időszak, midőn a magyar ember magát olvasmányokkal szokta ellátni — a hazai könyvpiaczon több érdekes történeti tartalmú munka jelent meg. A füzetes vállalatok közül *Jakab* Elek »Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-9-re« czímü művéből a 3-ik füzet jelent meg *Gál* Sándor arczképével. Sok új adatot tartalmazó munka; becses emlékirat azon idők történetéhez. *Szalay* Józseftől »A Magyar Nemzet történeté«-nek füzetei gyorsan

követik egymást. Legközelebbről a 19—24. füzet hagyta el a sajtót, s a mohácsi vésztől a harmincz éves háborúig terjed. A történeti kutatások mai színvonalán álló munka, nép számára írva s képekkel illustrálva, mely méltó hogy minden magyar család asztalán helyet foglaljon. *Ribáry* Ferencz sajnos halála miatt világtörténete ugyan — minthogy az ókor kéziratban teljesen meg van írva — nem szakad félbe s remélni lehet, hogy a kiadó gondoskodni fog alkalmas folytatóról. A nagyobb önálló müveket illetőleg *Thaly* Kálmán Ocskay-ját kell kiemelnünk, mely talán őszszel bocsáttatik könyvpiaczra. Épen úgy, mint ez, a M. Akad. aegise alatt látott világot a »Magy. költők tárá«-nak II. kötete is, mely 1527—1542-ig terjed s ezen 20 évi időközből 21 költő munkáját mutatja életrajzi és criticai jegyzetek kíséretében. Mint tudva van, e vállalat szerkesztője *Szilády* Áron, ki ismét egy változatos és gazdag tartalmú kötettel szaporítá irodalom-történetünket. Úgy mint a költők egymásután összevannak e kötetben állitva, úgy mint munkáikat megvilágositá Szilády Áron, ezen kornak gazdag szépirodalmi életét látjuk megújúlni. Egy másik nagy munka *Henszlmantól* látott világot: »Magyarország csúcsíves stilü müemlékei. Győr, Soprony, Pozsony, Sz. György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat,« mely a magyarországi müemlékek II-ik t. i. csúcsíves korszakát tárgyalja és leginkább arra van szánva, hogy az országos képviselők figyelmét az elhanyagolt müemlékekre vonja. A munkát a m. k. egyetemi nyomda igen szépen állitá ki, melyhez a költséget a közoktatási miniszter ur nem sajnálta, azt díszes rajzokkal láttatván el. Lesz alkalmunk, hogy szakértő által ismertessük. Mint feldolgozott munka és kellemes s tanúlságos olvasmány kiváló helyet foglal el »Aeneas Sylvius II. Pius pápa *Pór* Antaltól«. Kisebb munkákat illetőleg két figyelemre méltó értekezés fekszik előttünk: »A palóczokról *Pintér* Sándortól« s »Magyar pénzverő iszmaeliták és Bessarabia« *Réthy* Lászlótól, egészen új kutatásokra fektetett tanúlmány. Mindkettő tüzetesebben lesz ismertetve a közelebbi füzetekben.

— Irodalmi hírek. *Deák* Farkas, társulatunk jegyzője, e hó elején Franczia-országon át Angliába utazott, hol a Kensington-muzeumot fogja kiválólag tanúlmányozni. — Dr. *Fejérpataky* László tagtársunk diplomaticai tanúlmányok czéljából a Dunántúlra, továbbá Horvát- s Dalmátországba tesz nagyobb útat. — b. *Nyáry* Albert, ki a »Czímertan« megírásával serényen foglalatoskodik, s e végből az Országos Levéltár gyüjteményeit búvárolja, a nyáron a selmeczbányai levéltárban fog kutatásokat tenni.

— Bécsi cs. és kir. titkos levéltár. E, hazai történelmünk szempontjából oly nevezetes levéltár személyzete beállott nyugdíjaztatás következtében előlépett. Jelesül az oly sokáig be nem töltött aligazgatói állomásra *Fiedler* József osztálytanácsost léptette elő a közös külügyminiszter, míg *Böhm* J. levéltárnokká, *Károlyi* Árpád t. fogalmazó pedig valóságos fogalmazóvá neveztetett ki. — Irodalmi hír gyanánt fölemlíthetjük, hogy *Arneth* lovag böngészetet közöl Mária-Terézia élete rajzához és II. József uralkodásához gyűjti az adatokat. *Fiedler* József Bocskay István uralkodása történetéhez gyűjti a forrásokat; s ebbeli gyűjteménye Fiedler úrnak oly gazdag, hogy Akadémiánk fogja azt kiadni. Az első kötet tán ez évnek a végén készül el.

— Dr. Mayer Antal, a bécsi »Landeskundeverein« titkára, a bécsi könyvnyomdászat történetének megírásával bízatott meg. Mayer úr, ki a nevezett társulat Évlapjait szerkeszti s az alsó ausztriai tartomány helyirata körül szerzett magának érdemeket: e feladatát igen buzgón teljesíti s felkéri mindazokat, kik ez irányban — a magyar vonatkozásokat illetőleg — neki útbaigazítást adhatnak, néki ezt tudtára adni szíveskedjenek. (Bécs, Herrengasse 13.) Hiszszük a Magyar és Erdélyi Múzeum Egylet avatott tisztviselői czélhoz juttatják a szorgalmas bécsi búvárt.

— Bosnyák régiségek. Mióta az osztrák-magyar csapatok megszállották Boszniát és Herczegovinát, az osztrák közoktatásügyi miniszter, dr. Hoernes Móricz tartalékos főhadnagyot megbízta, hogy az occupált tartományokban archaeologiai kutatásokat tegyen. A nevezett főhadnagy a mult évben nagy sikerrel folytatta kutatásait, és a napokban ismét lerándul Herczegovinába. A mult évi kutatások nagyszámú eredményeit Bécsbe szállították, a hol az archaeologiának és történettudománynak nagy szolgálatot tesznek. Nézetünk szerint a magyar kormánynak is okvetlenül ki kellene terjesztenie figyelmét az occupált tartományokban levő műkincsekre és történeti emlékekre és nem engedni, hogy azok mind Bécsbe vándoroljanak. Alapos reményünk van azonban, hogy magyar részről is nem múlatják el az alkalmat nevezett tartományok átkutatására.

— A krakói királyi vár restaurálásáról. A »N. Fr. P.«-nek írják Krakóból, hogy élénk örömet költött az a hír, hogy a híres Wawel-vár, a lengyel történet egyik legkegyeletesebb emléke, ismét királyi lakká, a mi évszázadokon át volt, alakíttatik át. — Sok nevezetes emléke füződik e várhoz a lengyel nemzetnek. A Wawel hegyen álló vár épitését az őstörténeti időig viszik vissza. Egyik monda szerint Krok épitette 700 körül a várat s adott nevet a városnak. — Állandóan székhelye volt a lengyel királyoknak egészen III. Zsigmondig, a ki székhelyét Varsóba tette át; de a koronázás ezután is mindig ottan a Szent-Szaniszló (a lengyelek védszentje) templomában ment végbe. A lengyel történet közelebbi korszakában is nevezetes szerepet játszott a

vár, a bari-szövetkezettek sokáig ostromlották az oroszok által megszállott várat, mig végre aknák segélyével sikerált behatolniok. Ez idő óta romlásnak indult s bár a köztársaság idejében megkisérlették restaurálását, az omladozásnak nem veték biztos elejét, s majdan osztrák uralom alá kerülvén, használható részeit kaszárnyává alakitották. A Wawelhegyi királyi várban több számos királya nyugszik Lengyelországnak, a közelebbi időből nehány osztrák főherczegnőt is temettek oda, mint Kázmér János nejét, ugy szintén Sigmond Ágost második nejét. E várban nyugoszszák örök álmukat a nagy nemzeti hősök Kosciuszko és Poniatowski is. Krakó jelenlegi polgármestere Dr. Zyblikiewicz régóta foglalkozott a Wawelvár restaurálása tervével, mely ő felsége elhatározása következtében, ugy látszik, most már közel áll a megvalósuláshoz, a dicső multjukért lelkesülni tudó lengyelek nagy örömére.

— Dlugoss-ünnepély. Dlugoss alias Longinus János, krakói kanonok s elsőrangú lengyel krónikás 4 százados emlékét ülték meg Krakóban május 22-én. Ez alkalommal Dlugoss hamvait a kormányköltségén helyreállított Pantheonba szállitották nagy pompával; az Akadémiában emlékére történelmi előadásokból álló diszgyülést tartottak, melyen a lengyel s német történetirók nagy számmal vettek részt. Magyar természetesen egy sem volt, pedig Dlugoss a szomszéd államok közt tán senkit sem érdekel annyira, mint bennünket. Mátyás kir. s a Jagellók történetére nézve, ha elfogúlt, s ellenünk kiválólag az, de közvetlen kútfőül szolgál Dlugoss munkája. Díszlakoma fejezte be a határozottan nemzeti színezetű tudományos ünnepélyt. Ez alkalommal nehány monographia is jelent meg Dlugossról.

— Széchenyi-emlékérem. Az Akadémia által a körmöczi m. k. pénzverdében veretett Széchenyi-emlékérem ezüst példányaiból nehány darabot áruba bocsátanak. Egy darabnak (az ezüst érték 3 frt 90 kr.) ára 5 frt. Megrendeléseket elfogad a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala.

— A Jordánszky-Codexnek Győrött megkerült töredéket a herczeg-primás megvette magán könyvtára számára. E codexből három oldal kitünően sikerült, díszes facsimilet közöl a »Könyvszemle« legújabb számában, melynek gazdag és érdekes tartalmát közelebbi füzetünkben fogjuk ismertetni. A herczeg-prímás könyvtárát még egy másik szerzeménynyel is gazdagitá: a Baldácsi-féle hétezer kötetből álló könyvtárt megvette — 450 frton, kötetjét tehát $6^5/_{10}$ kron. A ki látta a bibornok könyvtárát az tisztában van azzal, hogy nagyon érdekes dolognak kell annak lenni a mit ő Eminentiája a maga könyvtára számára megvehetőnek talál. Hogy a Baldácsi könyvtár legjobb helyre oda került az bizonyos — ott legalább megmarad, s nem lesz kitéve a szétszórás veszélyének. De még is szomorúan világítja meg ez eset a mi viszonyainkat, hogy mennyire nincs nálunk becse a könyveknek.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS AZ AKADÉMIA MEGALAPÍTÁSA. A Széchenyi-szobor leleplezése ünnepére. A M. Tud. Akadémia megbizásából írta *Szász* Károly r. tag. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. (Az akadémia épületében) 1880. 8-r. 259 l. Ára 1 frt 50 kr.

— MAGYARORSZÁG CSÚCS-ÍVES STYLŰ MŰEMLÉKEI. Győr, Sopron, Pozsony, St.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat. A vallás- és közoktatásügyi m. k. minister ur meghagyásából írta Dr. *Henszlmann* Imre, a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának előadója. II. kötet Négy táblával és 191 fametszettel. Budapest. Nyom. a m. királyi egyetemi könyvnyomdában. 1880. 4-ed rét.

— A BUDAPESTI MAGYAR KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM TÖRTÉNETE. Írta Dr. *Pauler* Tivadar. Első kötet. I. füzet. Budapest. Nyomatott a m. királyi egyetemi könyvnyomdában. 1880. 4-ed rét.

— A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK ideigl. bizottsága által hazai műemlékek rajzaiból rendezett kiállítás kalauza. Budapest, 1880. Nyom. a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában, kis 8-ad rét.

— RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Második kötet. XVI. századbeli magyar költök művei. 1527—1546. Budapest, 1880. A m. t. Akadémia könyvkiadó hivatala. (az akadémia épületében.) 8-ad rét.

— MAGYAR PÉNZVERŐ IZMAELITÁK ÉS BESSARÁBIA. Írta *Réthy* László. Arad, 1880. Nyom. Rérhy L. és fiánál. 8-ad rét.

— ESZMÉK, ADATOK, ADOMÁK GR. SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓIBÓL. Összeállította *Zichy* Antal. Budapest, Franklin társulat. 1880. 8-r. 77 lap. Ára 60 kr.

— GESCHICHTE DER GEISTIGEN CULTUR IN NIEDERÖSTERREICH von der ältesten Zeit bis in die Gegenwart. Ein Beitrag zu einer Geschichte der geistigen Cultur im Südosten Deutschlands. Von Dr. Anton *Mayer*, Sekretär des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich, Mitglied mehr. gel. Gesellschaften. Erster Band. Der Cultus. — Unterricht und Erziehung. — Die Wissenschaften. Bécs, 1878. Seidel és fia kiadása 4-r. 453 lap.

VÁROSAINK NEMZETISÉGI VISZONYAI A XIII. SZÁZADBAN.

A tizenkettedik század végén még nem volt magyar városi rend. Csekély számú városaink részint egyházi fenhatóság alatt állottak, részint a várrendszer alkotó elemeihez tartoztak s így mindegyik félnél hiányzott a városi élet első feltétele: a teljes szabadság; szoros értelemben vett királyi városaink száma pedig elenyészőleg csekély vala, Székes-Fehérvár, Esztergom, Pest s kivülök talán egy sem. A tizenharmadik században mindez megváltozott. E század végén ugyanazon Magyarországban, mely száz év előtt városokban még oly szegény volt, Kárpátoktól Ádriáig s Pozsonytól Brassóig, hosszú sorával találkozunk a városoknak s e városoknak helyzetök is egész más az államban: a várispáni hatóság alatt állott városokból valóságos királyi városok válnak, a melyek élénk tudatával bírnak összetartozásuknak, ügyeiket egymáshoz felebbezik,[1]) a hasonló szabadságú városak polgárait mintegy polgártársaknak tekintik, így például a tanuskodásra nézve, s összetartásuk következtében már ekkor, mondhatni, országos rendet képeznek. Az egyes polgárok is tekintélyes állást foglalnak el: midőn bizonyos, az esztergomi érsek és a káptalan között fölmerült ügyben béke-bírák választatnak, több nemes mellett Domokos comes esztergomi polgár is köztök van, sőt épen ő említtetik az oklevélben a legelső helyen;[2]) egyes polgárok külfölddel való béke tárgyalásokban részt vesz-

[1]) Selmeczbánya törvénykönyvében (Wenzel Árpádkori Uj Okmánytár III. 207.) már világosan ki van ez fejezve.

[2]) Wenzel Árpádk. Uj Okm. XII. 63.

nek,[1]) sőt arra is van példa, hogy egy esztergomi polgár országbiró lőn.[2])

A polgárság e gyors emelkedése okainak fejtegetése nem tartozik e helyre, jelenleg egy kisebb, de tekintve kivált azon körülményt, hogy Magyarország mindig soknyelvű állam volt, kétszeresen érdekes tárgyra fogjuk vizsgálatainkat szoritani, minő elemekből alakultak a magyar városok s nem ártott-e ezen alakulás a magyar nemzetiségnek. Hogy e kérdésekre megfelelhessünk, jelen soraink feladatául annak vizsgálatát tűztük ki, milyenek voltak a nemzetiségi viszonyok városainkban a tizenharmadik század alatt. E kérdésre az adatok nem igen bőven vannak. Miután a városok irásba foglalt ügyeiket latinul intézték el, nincs alkalmunk hivatalos nyelvökkel megismerkednünk; vezetéknevek még csak kivételesen voltak, de általában egyes polgárok nevei elég csekély számban maradtak fen, úgy hogy ezek is csak kis mértékben szolgálhatnak kalaúzúl, az meg egészen kivételes dolog, hogy valamely privilegiumban a város lakóinak nemzetisége is ki legyen téve. Valami egyszerű mód pedig nincsen, melynek segélyével legalább a bel- és külföldi lakosságot egymástól megkülönböztetni tudnók. A jogi viszonyok egyformaságából ugyanis nem lehet egy nemzetiségre következtetni: azon városok, a melyek a tizedet »more theutonicorum« fizették,[3]) ép úgy nem voltak közös eredetű német városok, mint nem voltak olasz nemzetiségűek mindazon helyek — sőt csak kis részben — melyek az olasz vagy helyesebben olasz-magyar Székes-Fehérvár jogai és szabadságaival éltek. A városi tisztviselők czímei sem szolgálnak, vagy csak igen kivételes esetekben, a város nemzetisége bizonyitékául, mert a judex, a major villae és a villicus elnevezések bármely városnál is használtatnak és pedig ugyanazon városnál is felváltva.

Más módot is kerestek városaink belföldi és beköltözött

---

[1]) Az ugynevezett Horneck-féle rímes krónika: Pez Scriptores rer. Austr. III. 382.

[2]) Fejér Codex Diplomaticus IV. 2. 39.

[3]) Minden nemzetiségü városaink, úgy látszik, így fizeték, legább Pozsony szabadságában az áll: a tizedet német módra fizetik, akárcsak egyéb városaink.

lakosságának megkülönböztetésére és pedig abból indulva ki, hogy a városi polgárok hol civiseknek, hol hospeseknek czímeztetnek; s csakugyan igen elterjedt azon nézet, hogy civis a belföldi eredetü városi polgárt jelenti, hospes pedig a bevándorlottat. Ha ez állana, úgy igen könnyü volna körülbelül *összes* városaink nemzetiségi viszonyait megállapítani, egyszerüen kikeresvén, melyiknek lakosai mondatnak civiseknek és melyikéi hospeseknek. E nézetekben azonban igen könnyü a tévedést kimutatni. Ismerjük Archinus-t, ki »natione Venetus« s esztergomi polgár (civis),[1]) Kövér Tamás szintén velenczei kalmár és esztergomi polgár,[2]) Paulus Venetus budai polgár,[3]) s az egészen idegenek által lakott Gölniczbánya lakói a város kiváltság-levelében,[4]) szintén civiseknek czimeztetnek, valamint állandóan igy neveztetnek az esztergomi olasz-utcza lakói s a székesfehérváriak; ellenben Valkó,[5]) Dobronya és Bábaszék,[6]) Bars,[7]) az egyházi Garam-Sz.-Benedek[8]) s az esztergomi érsektől függő Szögyény[9]) hospeseiről világosan ki van téve privilégiomaikban, hogy azok — legalább részben — magyarok, Nagy-Szombaton pedig épen a magyarok által lakott külvárosok lakói neveztetnek hospeseknek,[10]) nem is szólva Kolozsvárról, melynek kiváltság levelében[11]) ily kifejezéssel találkozunk »hospites et saxones,« hol miután ki van mutatva, hogy magyarok és szászok laktak[12]), a »hospites« kifejezés szószerint a magyarokat jelentené. Korán sem akarnók ezen példákkal azt bizonyítani, mintha mi megfordítva képzelnők

---

[1]) Fejér: Codex Diplomaticus IV. 2. 39.

[2]) Wenzel id. mü. X. 365.

[3]) Fejér id. mü. VIII. 1. 174.

[4]) Fejér. U. a. V. 2. 345.

[5]) Fejér id. mü III. 2. 237.

[6]) Hazai Okmánytár VI. 76.

[7]) Wenzel id. m. VII. 103.

[8]) U. a. VI. 512.

[9]) Fejér: id. m. V. 3. 480. Ez nem privilegium a szó újabb értelmében, hanem bizonyos általuk — t. i. a szögyéni magyar polgárok által — nyert birtokról szóló privilegialis levél.

[10]) Wenzel id. mü. VIII. 305.

[11]) Wenzel id. mü. VIII. 266.

[12]) Jakab Elek: Kolozsvár Története I. 295.

e szavak jelentését, csak a cancellaria stylusnak ebbeli ingadozását akarók kimutatni, hogy igazolva legyen azon nézetünk, miszerint a *magyar és idegen lakosság megkülönböztető elnevezéseinek a »civis« és »hospes« szavakat nem tekintjük.*

De hogy ugyanazon város lakóit is mennyire zavarva hol civiseknek, hol hospeseknek címezik, leginkább kitűnik Zágráb két privilegiumából. Az 1242-i [1]) általában a zágrábi hospeseknek szól, az 1266-iki [2]) a zágrábi civiseknek, pedig azon 24 év alatt aligha lepték el Zágrábot annyira a magyarok, de különben az elsőnek szövegében is többször találkozunk a civis, az utóbbiében akképen a hospes kifejezéssel. A cancellariai stylus ily ingadozása mellett azt hiszszük, hogy lehetetlen lesz bármikor is, a hospes és a civis kifejezések közötti különbséget megállapítani, s talán legközelebb járunk a valósághoz, ha azt véljük, miszerint a civis és hospes kifejezések egy aránt megillettek minden polgárt, a mennyiben minden polgár hospes volt a város alapítójára, civis pedig magára a városra nézve, ámbár bizonyos, hogy ily kifejezések is gyakran fordulnak elő »cives et hospites«. De ez már nem is tartozik jelenleg tárgyunkhoz, miután azt, a mi minket illet, t. i. hogy ez elnevezések a nemzetiségi különbségek előtüntetésére nem szolgálnak, nézetünk szerint, az eddigiekben is eléggé kimutattuk. [3])

---

[1]) Fejér id. m. IV. 1. 258.

[2]) U. a. IV. 3. 330.

[3]) Szorosan véve, kívül esik tárgyunkon, de mégis, miután némelyek (így Hajnik az ő különben jogtörténeti irodalmunkban első helyen álló »Magyar Alkotmány és Jogtörténelmé«-ben I. 140.) a civisek alatt a várnépek utódait értik s a hospeseknél alacsonyabb állásúaknak tartják, megemlítendőnek véljük, hogy sok emlék a civist az esküdttel azonosítja. Ily értelemben használja a »burger« szót Selmeczbánya törvénykönyve. A tiszti kar megválasztatván »a biró és burgerek«, úgy mond, »megesküsznek a törvényekre és szokásokra.« Más helyütt azt irja: ily ügyben a bíróhoz vagy burgerhez kell fordulni. De különösen érdekes e törvénykönyv 18. pontja, mely azt rendeli el: »valaki a bírót vagy burgert szidalmazza, három vásári napon kiállíttassék a pelengérre s így szóljon: »A mit a bíróról és esküdtről (gesworner) mondtam, azt hazudtam« stb. Ez utóbbi helyen tehát egész határozottsággal azonositva van a »burger« a »gesworner«-rel. Az pedig bizonyos, hogy az esküdtek nem vétettek más elemből, mint a lakosság, kivált a nálok alacso-

Ily egyszerű eszközökkel nem lehet városaink nemzetiségeinek egymáshoz való viszonyát kifejteni; csak is a kútfőknek, legyenek azok okmányok, törvények vagy krónikák, apróra való átvizsgálása vezethet némi eredményre, de csakis azon esetben, ha nem szorítkozunk azon helyek vizsgálatára, melyek közvetlenül emlékeznek a nemzetiségekről, hanem minden, bár csak következményeiben arra vonatkozót is felveszünk tanulmányunkba. Legtöbb közvetett adatot szolgáltat erre mindenesetre a 13-ik század telepítési és városalkotási eljárásának vizsgálata.

A város alkotásnak a tizenharmadik században három módja volt: egész új telepek alkotása s azoknak szabadságokkal való ellátása, mint azt Zágrábnál, [1]) Kőrösnél [2]), Kamarnál [3]), látjuk; egy-egy várhoz tartozó helységnek várnépekkel növelése s igy királyi várossá alakítása, mire Győr [4]) szolgálhat például; vagy pedig valamely községnek vagy csekélyebb szabadságú városnak kiváltságokkal ellátása, úgymint Nyitránál [5]) történt. Azonban, miután a magyar városi rendnek Szent Istvánon kezdve, ki Székes-Fehérvár szabadságában elrendelé, hogy a városba települő idegeneknek azon joguk legyen, mint az odavalóknak, a telepítésre nézve a dalmáczíai városokkal, melyeknek befolyását a hazai városokra általában tagadni nem lehet, homlok egyenest ellenkező iránya volt: az apránkénti betelepülés is képes volt, nemzetiségi szempotjából is, igen jelentékeny eredményekre vezetni.

---

nyabb rangúból s a város közönséges gastjainál bizonyára nem voltak magyarabbak e burgerek. De másutt is találkozunk a civis és esküdt azonosításával. Igy Pozsony kiváltságában ily hely fordul elő: »ha az esküdtek vagy polgárok (jurati vel cives) a törvénylátásban hanyagok volnának stb.« (Pozsony kiváltságát l. Fejér Id. mű VI. 1. 107.) A civisnek az esküdttel való gyakori azonosítása is mindenesetre bizonysága annak, hogy a civis semmivel sem volt alacsonyabb rangú a hospesnél sőt, legalább néhol, magasabb s hogy e nevek nem jelzik a polgárság különböző nemzetiségeit.

[1]) Lásd feljebb.

[2]) Fejér id. mű IV. 2. 164,

[3]) Endlicher: Rerum Hungaricarum Monumenta Árpádiana. 503.

[4]) Fejér id. mű. V. 1. 146.

[5]) U. a. IV. 2. 455.

Egész ujból, mint említők, igen gyakran telepíttetének nálunk városok, de arra alig van a királyi városoknak, legalább eddigelé ismeretessé lett, emlékei között példa, hogy azok lakossága külföldről s egyszerre, valamely vállalkozó által hozatott volna be, mint az szokás vala, a leginkább egyes földesurak által alapított, úgynevezett, soltészségeknél. Mindössze két emlék van, melyek egy-egy városnak ilyféle eredetére utalnak. Az egyik Perina, 1225-i kiváltság-levele,[1]) mely ugyan nem emlékezik semmit sem a telepítésről, de főtisztviselője, ki defensornak czímeztetik, ugyanazon kedvezményekben részesül, mint a melyekben a soltészek szoktak részesülni, t. i. választásnak alá nem vetett birói tisztben, s az adók bizonyos részének (itt egy harmadának) elnyerésében. E nézetet még inkább bizonyítja azon körülmény, hogy e város 15 évvel ujabb privilegiumában[2]) a »defensor«-ról s annak kedvezményeiről már szó sincsen, hanem a városok rendes szokása szerint, szabadon választott bíró szerepel. A másik Toroczkó-é vagyis a toroczkói bányászoké: ezekről világosan megemlíttetik, hogy Felső-Ausztriából Eisenwurzelből vándorlának be.[3]) A közönséges eljárás azonban az volt új városok alkotásánál, hogy a király e czélra bármely okból, akár mert erősséget akart az illető helyen állitani, akár mert királyi palotát épitvén maga körül, polgárokat akart össze gyüjteni, mint Kamar privilégiuma állítja, akár mert a város fekvése a kereskedelemre igen alkalmasnak látszék vagy bár mely más szempontból kiválasztott hely számára kiadta a szokott városi privilégiumot, bizonyos időre (3—7 év) adómentességet biztosított számára s alkalmasint minden telepítő soltész közvetítése nélkül is létre jött a város megtelepítése és pedig a lehető legkülönbözőbb elemekből, ugyanazokból, melyek által az apránkénti telepítés is is eszközöltetett: ezért is ezen elemek nemzetiségi szempontból az apránkénti településnél fognak méltatni.

Volt azonban út, melyen a városok egyszerre nagy számú új polgársághoz jutának. A várrendszer felbomlásával az úgy-

---

[1]) Wenzel Id. mü XI. 182.
[2]) Wenzel Id. mü XI. 313.
[3]) Fejér Id. mü VI. 1. 119.

nevezett várnépekről és szolgákról, kik addig a várnál a nem katonai teendőket végezék, okvetlenül kelle gondoskodni. Parasztokká való leszállításokat egyrészt bizonyára nem viselték volna könnyű szívvel, de állami szempontból sem lett volna czélszerű ily fejlettebb elemet kárba veszni hagyni. Kétségkívül megkezdődött ezeknek kisebb — nagyobb mértékben városi polgárokká való átalakulások mindjárt akkor, midőn a várrendszer bomladozni kezdett s királyi városok sűrűbben alakíttatának, hisz IV. Béla 1267-ben már törvényt hoz, [1]) mely ezeknek a városi szabadságokban való részesülését általánosságban kimondja, ily törvényt pedig azon korban semmi esetre nem hoztak volna, ha az mint szokás, nem lett volna gyakorlatban. Ily elemek mindenütt olvadtak a városi polgárságba, hol annak előtte királyi vár volt, sőt annak gyakran tetemes részét is képezék. Erre Győr szolgáltathat példát, melynek polgárságához csatoltatának a győri vár népei, a szolgagyőri vár némely népei, a királyi tárnokok vendégei és mansiói, a keresztesek népei, a szent-albert-utczai népek és pedig úgy, hogy »*tekintet nélkül előbbi állapotukra*, a királyt egyenlő szabadsággal szolgálják. [2]) Ily elemekre találunk példát Sopronban is, hol a Luéri nyilasok csatoltatának a polgársághoz. Tíz évvel IV. Bélának a várnépek beolvadására vonatkozó törvényének kiadatása után kelt Sopron kiváltsága [3]), mely elrendeli, hogy ezek teljesen beolvasztassanak a polgárok közé, azonban még néhány év után (1282-ben) is kaptak külön kiváltságot [4]) — igaz, hogy a város kértére. Hasonlókép ily elemet képezének a pozsonyi várhalászok, kik ugyan egyetemesen és különösen (singuli et universi) a polgárok jogát nyerék, de a várispán részére való adózások fentartatott. [5]). Ezen, a városi polgársághoz csatolt elemek, az eddigiek tanusága szerint, nem olvadtak különös gyorsan a többi polgárok közé, de számuknál fogva mindenesetre nagy hatással valának a városok fejlődésére s különösen a nemzetiségi viszonyok mikénti alakulására. S e

[1]) Kovachich: Vestigia Comitiorum 137.
[2]) Győrnek előbb emlitett kiváltság-levelében.
[3]) Fejér id. mű V. 2. 397.
[4]) U. a. V. 3. 120.
[5]) Pozsony kiváltsága szerint.

tekintetben kétségkivül igen üdvös volt befolyásuk, mert legnagyobb részök mindenesetre magyar vala.

Sokkal nagyobb részét képezé azonban a városi lakosságnak az, a mely kis csoportokban vagy egyénenként huzódott be közelről úgy, mint távolról. Ezen elemek minőségére és eredetére legkifejezőbb Beregszász privilegiuma, [1]) mely őket »cujuscunque conditionis et linguae homines«-nek czímezi.

E bevándorlók között voltak nemesek is. Róluk megemlékezik Pestnek [2]) valamint Sopronnak privilégiuma; mindkét helyen a polgárokkal egyenlő jogokban és terhekben részesülnek. Sopronban még hozzá, úgy látszik, arra számítának, hogy ezek fogják jórészt megszállani a várost, a kiváltság-levele legalább azt szabja meg, hogy a »nemesek és egyébb szabadok« ott megtelepedhetnek. Világosan említtetnek még nemesek Esztergomban, Nagy-Szombaton, hol azonban felettök nem a városi biró, hanem a király itélt [3]), s így az összeolvadás gátoltatott. A városok nemesi lakossága kétségkívül legnagyobb részben magyar volt s így az ily nemesi telepek mindenesetre már akkor a magyar nemzetiségnek, ha nem is egyedüli képviselőiül tüntek fel a városokban, valamint a későbbi századokban is. Azonban a Németországból jött kalandor lovagok is felkeresék a magyar városokat s így ezekből is lettek magyar városi polgárok. Ilyen külföldi nemesekből alakult telepek voltak Erdélyben Karakó, Igen és Rams, melyekről közös kiváltságukban [4]) az áll, hogy azokat »nobilitas generis quoque ornat«, a két első által pedig más alkalomból nyert kiváltságból [5]) megtudjuk, hogy szász nemzetiségűek voltak. Hogy ugyanazon városban magyar és német nemesség is találkozott, annak példája Beszterczebánya, hol, mint azt Ipolyi Arnold kimutatá Beszterczebánya művelődési történetéről írt kitűnő értekezésében [6]), magyar és német nemesi családok vegyesen fordulnak elő a jegyző-könyvekben. Ily kül-

[1]) Fejér id. mű IV. 1. 471.
[2]) Fejér id. mű IV. 1. 326.
[3]) Fejér íd. mű IV. 1. 132.
[4]) Fejér id. mű III. 1. 33.
[5]) U. a. VII. 4. 84.
[6]) Századok 1874. 599 s a követk. lapokon.

földi nemesek azonban bizonyára csak nehány városban laktak, legalább nagyobb számmal, s bizonyára csak kis mértékben húzták le az idegenek javára a mérő-serpenyőt. Kétségtelen, hogy még sok más városban is laktak nemesek, csakhogy esetleg nem maradt emlék rólok.

A városok lakosságának legjelentékenyebb elemét azonban az egyenként beköltöző szabad parasztok képviselék, ezek pedig kétségkívül leginkább a várossal szomszéd vidékről húzódtak be. Igaz, hogy az ilyesmire közvetlenül nem igen van adat, mert azt, hogy a szomszédból jöttek telepesek, senki sem találta érdemesnek arra, hogy feljegyezze, de már azon körülmény is, hogy alig van város, melyről említenék, hogy lakói honnét vándorlának mai lakhelyökre, bizonyítaná ezt, ha egyéb bizonyítékok nem állanának is rendelkezésünkre. Nézzük csak meg kissé az okmányokat s már is számos adatot találunk, mely a városoknak ilynemű megtelepítésére utal. A pozsonyi főispán különösen eltiltatik a Pozsonyba telepedőknek bevándorlásokban való akadályozásától, [1]) s általában szigorú rendszabályok vannak az ilyenek ellen hozva, a király haragját vonják magukra s karja súlyát fogják érzeni. [2]) Azokat, kik messziről jövén, csak keresztül utazának a megyén, aligha kellett a letartóztatástól félteni, e rendszabályoknak csak is úgy van értelmök, ha a város szomszédságából való parasztokra vonatkoztatjuk. Még inkább bizonyságúl szolgál erre azon, a privilégiumokban gyakrabban — így Pozsonyéban s Nagy-Szőllősében [3]) — előforduló intézkedés, mely szerint a városban bármely szabad ember letelepülhet, ha előbbi földesurának a földbért (terragium) megfizette. Ily intézkedések külföldeikre vonatkozólag nem hozathattak, mert a magyar kormánynak sem módjában, sem érdekében nem állott a Németvagy Olaszországból beköltöző parasztot arra szorítani, hogy addigi földesurának eleget tegyen s bizonyára nem kivántak a külfölditől elbocsátó bizonyítványt; de igenis szükséges volt ily intézkedés a magyar földesúr védelmére, hogy parasztjai, kiknek

[1]) Pozsony privilegiuma szerint.
[2]) Beregszász privilegiuma szerint.
[3]) Wenzel VIII. 31.

az önkény ellen a szabadköltözködés joga és módja elég védelmet nyujtott, tartozásaikkal is hátralékban maradva, városba ne költözzenek s az által azok megfizetése alól magokat ki ne vonják. Miután az ily viszonyok pontosan kitudhatók nem valának, a városok és földesurak közt folyt viszályoknak ily esetek voltak többnyire kiinduló pontjai. Ilyen eset volt például a Hunyadyak korában, hogy Debreczen város és Bihar, Szabolcs, Szatmár meg Kraszna-megyék között nagy vita támadt a felett, hogy e megyékből parasztok a földbér megfizetése nélkül Debreczenbe szöktek. [1]) De jelenleg ez adat azért érdekes reánk nézve, mert tanuja a parasztok megtelepedésének a városokban azon korból, midőn a kilenczed behozása által a parasztok a szabad rendektől mind távolabb — távolabb estek. Sőt, hogy még későbbi időkből is idézzünk példát, Szegedről a török pusztítás következtében szétzüllvén a lakosság, királyi rendelet menesztetett (1536) a szomszéd megyékhez, hogy a jobbágyokat a Szegedre költözésben ne gátolják. [2]) Tehát még akkor is, midőn a parasztság már örök szolgaságra volt kárhoztatva, a parasztokat tekinték első sorban azon elemnek, mely a városoknak új polgárokkal ellátására vala hivatva, mennyivel inkább kellett ennek akkor állani, mikor a szabad parasztok még igen tiszteletre méltó helyet foglaltak el az országban. E két adat érdekességét azon körülmény is neveli, hogy ezek alapján körülbelül megtudjuk, mily terület népessége volt egy-egy város megtelepítésére rendesen hivatva. Hasonló adatot nyujt azonban magából a tizenharmadik századból Kőrös privilégiuma, midőn azt, hogy a városba csak szabadok településsenek, így fejezi ki, »azok nem településsetnek oda, a kik nyest adót fizetni tartoznak.« Miután ez az adó-nem csak Szlavóniában divatozott, e kifejezés kitünteti, hogy Kőrösön csak is onnét számítottak nagyobb számú településsekre. A városoknak parasztokkal való megtelepítésének az is bizonysága, hogy városaink nagyságát királyaink, az okmányok szavai szerint is, nem annyira kereskedelmi és ipari kedvezményekkel, mint inkább föld-adományozással vélik előmozdíthatni. Elég legyen e helyen

[1]) Gf. Teleky: Hunyadiak kora X. 633.

[2]) Varga Ferencz: Szeged város története. I. 92. E megyék: Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd, Temes, Bihar és Békés valának.

csak Nagy-Szombatra hivatkoznunk, melynek földbirtokkal való elláttatása czéljából a király indíttatva érzi magát egy nemes birtokát elvenni s azt mással kielégíteni, [1]) meg Zólyomra, melynek polgárai szétmenéssel fenyegetődznek, ha ujabb földbirtokot nem nyernek. [2])

A szabad parasztoknak városi polgárokká való válásuk az ország nagyobb részében, a hol t. i. a köznép magyar vala, szükségkép magyarosító tényező gyanánt működött, de másrészt az idegenek által lakott vidékeken, különösen az ország határán ellenkező hatást gyakorolt. Ennek példái Pozsony és Sopron s különösen ez utóbbi, melynek lakói között annyi magyarosító elem volt s a város mégis határozottan német lett, bizonyára a Stiriából és Ausztriából betelepülő parasztok befolyása alatt. Később ugyancsak parasztoknak városi polgárokká váltok volt oka a felföldi városok eltótosodásának, míg az Árpádkorban azokban körülbelől csak németek és magyarok laktak.

Az eddigiekben leginkább azon elemeket ismertettük, melyek nagyjából magyarosító hatást gyakorlának, bizonyos azonban, hogy az ezen századokban nagy mértékben mozgásnak indult német elem is elhatott városainkba. Az első pillantásra feltünőnek látszik, hogy a magyar városok német lakossága, mely még hozzá leginkább a távolabbi Észak-Németországból származott, minden zaj nélkül, majdnem oly csendben mint a magyar szabad parasztság, lepte el azokat. Azonban tekintetbe veendő, hogy a németek már II. Géza idejében, sőt előbb is, megvetették lábokat Magyarországon s így a külföldről — leginkább Szilézián át — beköltöző német elemeknek megvoltak biztos kikötőik s azokból terjedtek el az ország egyéb vidékeire, tehát ugyanazon feltételek alatt, mint a szabad parasztok, csakhogy nagyobb levén köztök a hajlam *és a szükség* az új lakhely keresésre, mint a magyarok között, talán még több városban jutának érvényre, mint a magyarok. Hogy ezen leírt módja a német településnek nem légből kapott állítás, kitünik azon sokszoros filiatiói viszonyból, melyben a bánya és szepesi városok egymáshoz valának, továbbá

[1]) Fejér Id. mü VII. 1. 285.
[2]) Fejér Id. mü IV. 3. 512.

abból, hogy például Beszterczebányán[1]) vagy Kassán[2]) a polgároknak helyekről vett nevei között sokkal több olyat találunk, mely magyarországi eredetre mutat, mint a mely németországira.[2]) Körülbelül úgy voltak itt a német települők, mint az európai kivándorlók Amerikában: a ki magát New-Yorkban és Massachusetsben meglehetősen megszedte, tovább megy a még kiaknázatlan nyugatra, előbbi székhelyét pedig átadja az ujabban érkezett európai rajnak.

Egyéb nemzetiségek fiai még kisebb csoportokban települtek meg hazánkban s körülbelül azon módon, mint a magyarországi szabadparasztok vagy a nagyjából hasonló állapotban volt német gyarmatosok.

Érezzük azon hiányt, mely sorainkban az által támadt, hogy a régibb magyarországi városok lakosságáról nem szólottunk olyképen, mint a tizenharmadik századbeliekről. Tekintetbe veendő azonban, hogy még csak átírt városi privilegiumunk sem maradt meg azon századokból, s így egyedül a későbbi adatokra vagyunk utalva, azok állapotainak ismertetésében. Lényegileg, úgy látszik, akkor is oly elemekből alakultak a városok, mint a tizenharmadik században, kivéve azt, hogy a várnépekből akkor még nem lettek városi polgárok s hogy az idegenek között a föld- és bányamivelő németek helyett a kereskedő és iparos olaszok voltak a számosabbak, a kik csekélyebb számok mellett is nagyobb müvelő hatást gyakorlának s a kik akkor az ország fővárosaiban, Székes-Fehérvárt és Esztergomban a vezér elemet képezék s a püspöki városokban, különösen Pécsett és Nagyváradon is elterjedének.

Ezek voltak általánosságban a tényezők, melyektől városaink nemzetiségi viszonyai függöttek s már ezekből is természetesnek tünik fel azon tarkaság, mely Magyarországnak általán s városainak különösen jellemzé és jellemzi nemzetiségi térképét. A következőkben megkisérlők sovány adataink nyomán, minden

[1]) V. ö. Ipolyi Arnold idézett értekezését.

[2]) L. e város tizennegyedik századi jegyzőkönyveit a város levéltárában. Sokat feldolgozott belőlök Krones: »Zur ältesten Geschichte der Stadt Kaschau« című értekezésében. Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen XXXI. 1 s kk. lapokon.

városunkról, a mennyiben lehető volt, kimutatni, mily nemzetiségűek voltak lakói.

Mai fővárosunk lakossága kezdettől fogva igen kevert volt. Erre mutat azon körülmény is, hogy magyar, ha nem is magyar eredetű, Pest nevén kívül már 1230-ban találkozunk »Oven« német elnevezésével.[1]) Az Anonymus tudósít, hogy már Taksony idejében települének ide bolgárok, kik e századig fentarták magukat s 1218-ban még említés van rólok, mint a kiknek adóját a király feleségének hitbérül leköti.[2]) E bolgárok, Jakuth tizenharmadik századi arab iró tanusága szerint, magyar nemzetiségűek valának, a mennyiben »a magyarokkal egyformán beszéltek és viselkedtek.« Sajnos, hogy e népfaj vallásához való konok ragaszkodása következtében, mely Sz.-Lászlótól kezdve N.-Lajosig folytonos üldöztetés tárgyává tevé, idővel elpusztult s bennök a magyar nemzetnek egy, a magyar eredetűektől eltérőleg, a kereskedelem iránt nagy hajlammal viseltető s így nehezen vagy épen nem pótolható eleme veszett ki. E századnak már elején hanyatlásnak indulhattak Pesten is, legalább Rogerius azt, rólok nem is emlékezve, gazdag német városnak nevezi.[3]) Pest a mongol pusztítás idején elpusztult, de annak lezajlása után ismét virágzásnak indult, most már a mai budai várhegyre téve át központját s megtelepült magyar, északi és dél német (szász és theuton) meg olasz lakosokkal. 1246-ban említtetnek az ó-pesti theutonok s a kis-pesti szászok.[4]) A németek túlsúlyra is emelkedének, a mennyiben a boldog asszonyról nevezett főtemplom az ő plébániájok volt, de már 1255-ben fennállott a magyaroknak Mária Magdolnáról nevezett plébániájok a várban s övék volt a Szent-Péterről nevezett külvárosi plébánia is.[5]) A magyarok különben ekkor jelentékenyebb helyzettel birtak a városban, mint p. Zsigmond korában, 1281-ben Farkas nevű volt a város birája,[6]) s ez is bizonyítja, hogy igaza van Thuróczynak, midőn azt állitja,

[1]) Wenzel id. mű II. 54.
[2]) Fejér id. mű III. 1. 264.
[3]) Rogerius: Carmen miserabile 16 fej.
[4]) Fejér id. mű IX. 7. 657.
[5]) Schier Xistus »Buda Sacra.«
[6]) Wenzel id. mű XII. 339.

hogy a németek a régi szokást akarák eltörleni, midőn a birói hivatalból a magyarokat kizárák, nem pedig a régit fentartani.[1] Hogy pedig az olaszok is mindjárt az uj vár alakulásakor telepedének, habár kétség kívül igen kis számmal, a városba, az kitünik abból, hogy 1259-ben már templomuk van.[2] S a következő század elejéről nem egy olasz névvel találkozunk a város polgárai között. Hogy ily első rendü kereskedő helyen még más nemzetiségüek is laktak, az természetes, de azok nem vehetők számba, csak azt akarjuk megemlíteni, hogy 1300 körül bizonyos Tót Márton (Martinus Sclavus) volt Pestujvárt a pénzbiró (pecuniarius.[3])

Nem kevésbbé vegyes volt *Esztergom* lakossága. A vezérelemet az olaszok képezék, kiknek külön utczájok (vicus-ok) volt.[4]) Ezek beléletéről igen sok adat maradt fenn, mert kereskedéssel és iparral foglalkozván, gyakran volt szükségök az írásra. De nem ők képezék a város egyedüli lakosságát, Rogerius mester szerint az magyarok, francigená-k (némely iróink franczióknak, mások németeknek tartják őket) és lombardokból állott.[5]) Az okmányok tanusága szerint az őrmények is nagyobb számmal laktak Esztergomban, sőt később az esztergomi polgárok épen az őrmények részére kiadott kiváltságlevélre[6]) hivatkoznak. Esztergomnak olasz-őrmény lakosságára mutatnak a tisztikarnak nagy számmal fenmaradt jegyzékei a tizenharmadik századból, mely p. 1269-ben a következőkből állott: Rubinus, Archinus, Gudinus, Gampunchar, Mauricius, Elkynus[7]) s ugyanez okmányban Balduin polgár is említtetik. Azonban köztök a magyar nyelv mindinkább elterjedt s 1243-i[8]), valamint 1269-i[9]) hivatalos iratokban ily kifejezésekkel találkozunk »cubitus vulgariter

---

[1]) Thúróczy. 25 fej.
[2]) Schier.
[3]) Fejér id. mű VIII. 1. 326.
[4]) Már 1201-ben említtetik Fejér id. mű II. 384.
[5]) Rogerius id. mű 39 fej.
[6]) Fejér id. mű IV. 1. 307.
[7]) Wenzel id. mű VIII. 252.
[8]) Wenzel id. mű VII. 139.
[9]) U. a. VIII. 252.

reyf (rőf vagy réf) dictus«, »ulna vulgariter reyf dicta.« 1280-ban az olaszutczai esküdtek között is van egy Bánk nevű[1]), pedig a mongol pusztítás után új olasz telep is érkezett ide »de terra Latina«[2]) s azon kívül is kisebb számmal mindig települtek ide olaszok. A többi polgárok között meg épen több magyar név volt, így az említett 1243-i okmányban bizonyos Henyé-nek palotája említtetik. A következő századból egy okmányban ily polgárokkal ismerkedünk meg: Miklós, Jake fia; Zelyi Egyed; Zamkó László; Kéri János; Szekeres Jakab, és fivére Antal; Deák György; István, Valter fia; János, Pál fia; Galdus Lukács; Leonhardus; Lombardus; János, Hermán fia; Thekus Miklós; Kolmár Mihály és András; Szücs (Pellifex) János; Malasi Miklós, Tamás fia; Szabó (Sartor) János; Deák (Literatur) Tamás és Bakó.[3]) E sorozat biztos tanusága annak, hogy Esztergom polgársága egészben véve magyar volt korunk után nehány évtizeddel, az pedig hihetetlen, hogy e magyarság csak azon pár év tized műve lett volna. Végre találkozunk Esztergomban még zsidó utczával is.[4])

Vegyesen magyar és olasz volt *Székes-Fehérvárnak* is a lakossága. Ez utóbbiak, kiket Sz.-István telepített oda, leginkább kereskedelemmel foglalkozának s mint ilyenek maguk, s nem az egész város, pörlekedének a pannonhalmi apátsággal 1226-ban.[5]) De a magyar nemzetiség bizonyára már ekkor meghonosodott volt, ha ugyan eredetileg is ott nem volt, a mi mellett azon körülmény is bizonyit, hogy Székes-Fehérvár már Árpád idejében említtetik s Sz.-István sem új lakosokkal alapítá, hanem a külföldieknek az ott lakók szabadságát adta, legalább a következő századokban oly tiszta magyar városnak találjuk, hogy lehetetlen, miszerint ne lett volna már ekkor, legalább részben, magyar. A tizenharmadik századból egyebek között Benke nevű polgárjával ismerkedünk meg,[6]) a ki neve után ítélve, szintén

[1]) Fejér id. mű V. 3. 69.
[2]) U. a. IV. 2. 375.
[3]) Fejér id. mű IX. 3. 470.
[4]) Fejér id. mű VI. 1. 316.
[5]) Wenzel id. mű VI. 431.
[6]) U. a. VIII. 119.

magyar volt, továbbá Dumbó Miklóssal,[1]) kinek nemzetiségét azonban, vezeték neve mellett is, alig határozhatjuk meg.

Többi városainkról általában már soványabbak az adatok. A dunántúli városok közül említésre méltó *Valkó* az ő magyar, szász, theuton és szláv vendégeivel; *Veröczét* alig mernők azon alapon határozottan magyarnak mondani, hogy határában ily nevek fordulnak elő: Malaczka patak, Bércz, Keresztút[2]), mert a magyar királyi cancellaria igen gyakran használta a magyar kifejezéseket, ámbár a helynevekre, s itt azok fordulnak elő, kevésbbé, mint a fák elnevezésére.

Dubiczának is, úgy látszik, magyar volt, legalább részben lakossága, arra mutat azon körülmény is, hogy határában, ámbár már határozottan horvát vidéken fekszik, magyar elnevezésekkel p. cherech (cseres) ligettel találkozunk. E mellett szól az is, hogy a város birája Ernei-nek (az Ernestus név magyar alakja) neveztetik.[3]) Mily nyelvű volt *Zágráb* lakosságának többsége, meg nem mondhatjuk; az bizonyos, hogy részben olasz volt. Van e korból emlék, melyben a zágrábi bíró potestasnak (= podestà) neveztetik[4]) s a következő század egyik okmányában a zágrábi olasz utczával találkozunk.[5]) Ugyancsak olasz lakossága lehetett *Perinának* is, miután a városbirája egyik privilégiumában az Olaszországban dívott »defensor« néven neveztetik.[6]) *Varasd* lakosságának nemzetisége meghatározására nincs egyéb adatunk, mint hogy a bírót rikthardusnak nevezik.[7]) E név pedig a német richter szónak a szláv ajakhoz alkalmazása, (csehül és tótúl is richtar) s így valószínű, hogy e város lakosságában jelentékeny horvát vagy szlovén elem vala. *Pécsett* a magyarokon kívül latinusok is voltak és pedig, mint látszik, olaszok és francziák vegyesen. Ez utóbbiak-

---

[1]) Fej id. mű IX. 7. 709.
[2]) L. Verőcze privilegiumát Wenzel id. mű 205.
[3]) Fejér id. mű IV. 1. 349.
[4]) U. a. IV. 3. 337.
[5]) Fejér id. mű IX. 1. 254.
[6]) Wenzel id. m. XI. 182.
[7]) Fejér id. mű III. 1. 87.

ról tudósít egy okmány, melyben egy Joannes Latinus előfordul, de ugyanaz ugyanazon okmányban Gallicusnak is neveztetik. [1])

Vasvár lakosságának meghatározására nincsenek biztos adataink, egy oda való zsidó Farkasnak neveztetik, [2]) mi magyar köznyelvre mutat. *Sopronban*, mint már általános előadásunkban említők, mind a mellett, hogy nem megvetendő hazai elemek is részt vettek alkotásában, a német elem határozottan felülkerekedett, mint az a XIV. századból sűrűn fenmaradt oklevelekből is kitűnik.

Mozsonynak szabadságlevele nem maradt ugyan fen, de mint első rendű végvár és kereskedő város szerepelt mindig s így bátran felvehető a városok sorába. Egy itteni Gál nevű polgár a Szentföldre zarándokolván, pristaldusi hivatalát testvérére Ozlopra (=Oszlop, Ozloph-nak is iratik) hagyja. [3]) Ez pedig magyar név.

Győr lakosságának, legalább rész szerint, magyar voltát nagy mennyiségű várnépi lakosságának köszönheté, bizonyságául elég legyen itt nehány névre hivatkoznunk, azon polgárokéra t. i. a kik a város szabadságainak 1295-ben megerősitéseért folyamodnak; ezek a következők: János bíró, *Ivánka*, Pál és János *Chuk* fia. [4])

Átmenve a Duna balpartjára *Pozsonyba*, ámbár e századból nincs elég adat, állíthatni, hogy e német elem határozottan túlsúlyban volt, azonban egész az újabb korig mindig tekintélyes volt a magyar lakosság is. Magyar lakosságra mutat, hogy a mai magyar utczát (Schöndorf) akkor Széplaknak nevezék. [5]) Ezen kívül Pozsonyban igen tekintélyes vala a zsidóság s a város kiváltsága szerint, hallatlan eset e korban, a többi polgárokkal egyenlő jogokkal bírának.

Nagy-Szombat lakossága, úgy látszik, ekkor vegyesen magyar és német volt, de magyar polgárokról több adat van.

---

[1]) Wenzel id. m. XII. 578.
[2]) Fejér id. m. IV. 3. 139.
[3]) Hazai okmánytár VI. 78.
[4]) Fejér id. mű VI. 1. 348.
[5]) Wenzel id. mű IV. 309.

Egy 1258-i okmányban Haincz magyar polgár említtetik,[1]) az ugyanezen okmányban előforduló »pars nova planta civitatis«, melynek polgárai, úgy mint az itt említett Helye, magyarok s maga a városrész is egy más okmányban Wyhfolunak (Ujfalu) neveztetik,[2]) Megere külváros bírája pedig az előbbi szerint Chonk magyar.

Trencsénváralja vagy Zamar lakosai 1241-ben arra hivatkoznak, hogy ők Theutoniából vándorlának be s míveletlen földet vettek munka alá.[3]) Egy későbbi, de szintén a tizenharmadik századból származó adás-vevési szerződésben ily nevekkel találkozunk, mint Trencsén polgáraiéval: Sobolo dictus de Piro, felesége Cybele, s Joannes de Prondor városi esküdt.[4]) Ezek már alkalmasint szláv beszivárgásnak tanui. Ugyanezen okmányból megtudjuk, hogy Trencsénben a zsidók is vehettek földbirtokot s Dávid oda való zsidó is említtetik.

A liptó megyei *Lipcse* (Német L.) és *Gibe* is, úgy látszik, német telepek valának. Az előbbinek németségére már jelzője is utal s a következő században Hans nevű bírája említtetik,[5]) Gibének pedig bizonyos Hellbrand volt 1297-ben bírája.[6]) Ily név, mint Hellbrand különben nem csalhatatlan bizonyítványa a németségnek, mint Nagy-Szombatnál láttuk, hol Haincz magyar polgár említtetik.

A bányavárosok, mint *Selmeczbánya* (ekkor többnyire csak egyszerűen Bányának neveztetik), *Beszterczebánya*, *Korpona*, *Zólyom* német nemzetiségűek voltak és pedig szászok, de voltak e helyeknek magyar lakosaik is. Beszterczebányának ugyan bent van kiváltságlevelében,[7]) hogy ott csak németek (kivételkép germani-nak írva) bírhatnak földet, de tényleg egész mások voltak, a fentebbiek tanusága szerint a viszonyok s a Károliak, a Győriek a város legelőkelőbb családai közé tartoztak. Korpona

---

[1]) Wenzel id. mű XI. 455.
[2]) Wenzel id. mű VIII. 305.
[3]) Hazai okmánytár VI. 39.
[4]) Fejér id. mü VI. 2. 300.
[5]) A liptói regestrumban. Magyar Történelmi Tár IV. 28.
[6]) Wenzel id. mű. X. 257.
[7]) Fejér id. mü IV. 2. 296.

nyerte azon hírhedt kiváltságot, hogy ott magyarok ne tanuskodhassanak,[1]) hogy azonban ez e korban is érvényben volt-e, bátran kérdés alá lehet vonni. Zólyomnál, mint királyi várnál, a dolog természetéből is következik, hogy magyar lakosai is valának s a tizennegyedik században csakugyan említve látunk egy magyarnak látszó, Cheren Miklós nevű, polgárt.[2])

A bányavárosok legközelebbi szomszédságában vannak *Dobronya* és *Bábaszék*, jelenleg egészen jelentéktelen, tót helységek, de a tizenharmadik században minden szabadságával bírtak egy nagy királyi városnak s lakosságuk magyar meg német és pedig theuton volt, tehát e részök törzsrokonai lehettek a Körmöczbánya vidékén anyanyelvöket napjainkig megtartott krikehájoknak, gajdelieknek s németprónaiaknak. E városok közös privilegiuma[3]) különösen az által válik erdekessé, hogy ez az egyetlenegy árpádkori emlék, mely a városok nemzetiségeinek egymáshoz való viszonyáról intézkedik, elrendelvén, hogy ha valamely ügy támad, a magyar és német polgárok azonnal egyformán kihallgattassanak, hogy a viszálynak magva ne hintessék el. Vajjon a magyarok vagy németek voltak-e itt számosabbak, nem tudni, de az összeütközéstől való aggodalmas félelem arra mutat, hogy körülbelül egyenlő számmal lehettek.

A monostornak adózó, de egyébként *Székes-Fehérvárral* és Pesttel egyenlő szabadsággal bíró *Garam-Sz.-Benedeken* magyarok, szászok és tótok laktak[4]), *Barson*, mely hely egész korunk alatt a várispánoktól függött, a magyar lakosságon kivül theutonok is valának.[5])

Komáromról a mongol pusztítás utáni időről nincs adat, akkor bizonyos Falwyne nevű ember tüntette ki magát a város megerősítésénél,[6]) s e név magyar elemre utal.

A szepességi városok, úgy a külön kiváltsággal bírók, mint azok, melyek csak a közös kiváltságnak voltak részesei, általá-

[1]) U. a. IV. 1. 329.
[2]) A liptói regestrumban. Magyar Történelmi Tár IV. 28.
[3]) Hazai okmánytár VI. 76.
[4]) Wenzel id. mű VI. 512.
[5]) U. a. VII. 103.
[6]) Fejér id. mű VII. 3. 144.

ban német és pedig szász nemzetiségűek voltak. Kivételt a bányavárosok képeznek, a mennyiben azoknak, tehát a külön kiváltsággal bírt Gölniczbányának is, theuton (délnémet) lakóik valának. [1]) A szepességi városokban latinok is laktak, kiket magyar nyelven olaszoknak neveztek, de valószínű, hogy tulajdonkép nem olaszok, hanem flandrok, illetőleg vallonok valának. Nálunk t. i. az úgynevezett szász telepítés legnagyobb része tulajdonkép Németalföldről jött s hogy a német alföldi telepesek egy része vallon volt, arra mutat, hogy egy okmányban »Johannes latinus hospes Flandrensis«, fordul elő az erdélyi szászok között, [2]) ezt ha Szepes-Olaszinak (Villa Latinorum) német nevével Wallendorf-fal összevetjük, mindenesetre e nézet helyessége tűnik ki. De, habár kis számmal, voltak a Szepességen magyarok a nemességen kivül is, igy a következő század első feléből Petermanus dictus Aranyos és Nicolaus dictus Kazár szomolnoki polgárokat ismerünk. [3])

Felföldi városainknak régóta legjelesebbjének, *Kassának* nemzetiségi viszonyairól e korból mondhatni nem rendelkezünk adatok felett. Mindössze két polgárának maradt fenn neve, Samplebennek és Oblnak, kik kétség kívül németek valának.[4]) A tizennegyedik századból már bővebbek az adatok, s azok is első sorban német városul tüntetik fel Kassát, ámbár a magyar lakosság sem ismeretlen benne.

Sárospatak nemzetiségének meghatározására sem igen nyujtanak az árpádkori kútfők adatokat, csak azon körülményből, hogy privilegiuma a bírót »praepositusnak« nevezi, mint az Franciaországban s különös annak északi részében szokás vala, lehet franczia illetőleg vallon (belgiumi franczia) eredetű lakosságra következtetni. Annál több van a XIV századból, és pedig első feléből a Zichy-codexben közzétéve. Ezekből világosan kitűnik, hogy Sárospatak, legalább akkor, határozottan magyar város volt, minek tanuságául ily nevek szolgálhatnak: Beke, Sebe (nő

[1]) Hunfalvy Pál: »Magyarország Ethnográphiája« 428. l.
[2]) Wenzel id. mü XI. 83.
[3]) Fejér id. mü IX. 1. 239.
[4]) U. a. IV. 3. 49.

név);[1]) Pető, Debreczeny László, Vid Ernei fia[2]); Csuka asszony, László Varaw (talán Varró) fia[3]); Vince Bencé-nek (így) fia[4]) s valamivel későbbről (1376) Nicolaus dictus Német.[5])

A Sárospatak mellett fekvő Olaszi lakosságáról semmi közvetlen tudósítás nincs, de miután ott francziák (vallon eredetüek) laktak, valamint Szepes-Olasziban is, valószínű, hogy itt is akkép volt.

Vajjon *Beregszásznak* »bármely állapotú és nyelvű« telepesei között már a tizenharmadik században érvényesült-e a magyarság, vagy pedig akkor, nevének megfelelőleg, szász lakossága volt túlnyomó, adatok hiányában eldönteni nem lehet; a következő század első feléből fenmaradt emlékek határában magyar elnevezéseket mutatnak p. Bátor-hegy.[6])

Délnémet, valószínűleg bajor, lakossága volt hazánk egyik legrégibb városának, *Szatmár-Németinek*, melynek lakói II. Endre privilegiuma[7]) szerint Gizella királyné korában vándorlának be. De maga ez e név, Szatmár-Németi, is feltételezi, hogy ugyanott nem német városnak is kellett lennie, s így igen valószínű, hogy a Szatmár-Németitől külön szabadsággal bírt[8]) Szatmárnak magyar volt lakossága.

Rogerius tanusága szerint német város volt a mongol pusztítás előtt *Tamáshida*[9]), mely városnak csak is ő tartá fen emlékét. Talán a mongolok kivonulta után nem is épül fel városul.

Erdélyben tetemes területek bírtak a városokkal egyenlő szabadságokkal, t. i. a szászok székei, az azokban levő városokra azonban itt nem terjeszkedünk ki, mivel azok nem mint városok, hanem mint a Szászföld részei bírtak kiváltságokkal, de a tulaj-

---

[1]) Zichy Codex II. 39.
[2]) U. a. II. 144.
[3]) U. a. II. 312.
[4]) U. a. II. 444.
[5]) U. a. III. 404.
[6]) U. a. II. 403.
[7]) Fejér id. mű III. 2. 211.
[8]) Fejér id. mű VII. 5. 363.
[9]) Rogerius id. mű 34 fej.

donképi városoknak is leginkább ők képezék lakosságát: így *Karakóé*, *Igené és Ramsé*, mint már feljebb kitünt, szász vala.

Kolozsvárnak kiváltság-levelében vendégei és szászai említtetnek. Mik voltak e vendégek, arról határozott adat nincs s meglehet, hogy csak irály hiba volt e szövegezés: »hospites et saxones«; az mind a mellett is bizonyos, hogy Kolozsvár lakosságának egy része, Jakab Elek szerint, ki minden ide vágó adatot nagy gonddal összegyüjtött, körülbelül fele, magyar volt.[1])

Toroczkó lakossága, mint feljebb említettük, felső-ausztriai, eisenwurzeli németekből állott, s úgy látszik *Rodna* lakói is délnémetek valának. Rogerius szerint ez igen nagy és tekintélyes theuton város volt, [2]) s egy 1268-ból e város által kiállított okmány [3]) tanusága szerint, akkor is német vala. Úgy látszik azonban, hogy olaszok is lakták, legalább ez okmányban Henrik comes, Brendolini fia is említtetik.

Az eddigieken végigtekintve, okvetlenül feltünik azon körülmény, hogy városaink nemzetiségi viszonyai, ámbár a részletekben azóta majd mind módosultak, majdnem olyanok voltak hat század előtt, mint jelenleg.

A főkülönbség az, hogy míg akkor a magyarok és németek mellett az olaszok is igen tekintélyesen képviselve voltak városainkban, a szlávok még alig hatoltak be azokba.

A magyarok és németek, ép úgy mint jelenleg, körülbelül egyenlő müvelődési elemet képezének, a földmüvelés képezvén fő foglalkozásukat s a mellett kisebb mértékben ipart s kivált a németek bányászatot is üzének. E két nép az ország majdnem összes városaiban el volt kisebb-nagyobb mértékben terjedve, úgy, hogy alig lehetne megmondani, melyik volt legyen akkor túlsúlyban.

Legmíveltebb és leggazdagabb elemét képezék a városi lakosságnak az olaszok, kik nagyobb számmal a főkereskedelmi központokon, kisebb számmal azonban szerte az egész országban lakának első sorban mint kereskedők. Mennyire kezökben volt a

---

[1]) Jakab Elek: »Kolozsvár Története« I. 295.

[2]) Rogerius: id. mű 20. fej.

[3]) Fejér id. mü IV. 3. 480.

forgalom, kitűnik abból is, hogy a győri vámszabályzatban ily tétel fordul elő: (fizettetik . . .) »latin vendég kocsija után.« [1]) Bizonyára ez általános elterjedtségöknek benyomása alatt írta a német rímkrónika szerzője, hogy Magyarországon az olasz nyelv leginkább használatos minden (kétségkívül az idegenek értetnek) nyelvek között.[2])

Mindenesetre kétségbevonhatatlan, hogy az olaszok, mind a mellett, hogy számuk sokkal kisebb volt a magyarokénál s a németekénél, a magyar városi élet fejlődésére, sőt megalakulására igen nagy befolyást gyakorlának, hisz épen az olasz vagy helyesebben olasz-magyar Székes-Fehérvár és Esztergom voltak azon városok, melyek minden tekintetben, »jogra és szokásra« minta-képül szolgáltak az ország összes városainak nemzetiségi különbség nélkül. Az olasz lakosságnak nagy előnye volt a magyar állam szempontjából, hogy nem támogattatott parasztok tömeges telepei által, s így könnyebben megmagyarosodának, mint arra legfőbb telepeik: Székes-Fehérvár és Esztergom például szolgálnak, melyekben különben szintén nem hiányzott egészen az elzárkózási hajlam.

A magyar nyelvszokás nem különbözteté meg tőlök a vallonokat, kik a szászokkal vegyesen laktak a Szepességben és Erdélyben, magyarokkal pedig Sáros-Patakon s vidékén. Mindkét tájon beolvadtak idővel a környező nagyobb számú elembe.

A szláv lakosság még igen csekély volt városainkban s alig egy-kettőben mutathatók ki. Egyesek azonban hihetőleg bár hol is tagjai lehettek a polgárság kötelékének, mint annak Martinus Sclavus budai pénzbiró tanuja. A szlávok mely nemzetiségéhez tartozának ezek, nem tudjuk, a garam szent-benedekiek ép úgy sclavi-nak neveztetnek, mint a valkóiak. Az előbbiek tótok lehettek mai értelemben, az utóbbiak pedig vagy szlovének vagy horvátok valának.

Egyéb nemzetiségek, mondhatni, nem is fordultak elő váro-

---

[1]) Endlicher: id. mű 491.

[2]) Pez Scriptores rerum Austriacarum III. 358. az úgynevezett Hornecki Ottokár rím-krónikájában (újabb német írók nem tulajdonítják neki e művet) ily hely van: Wann nie chain Sprach wart, Den Ungern so gemain Sam welisches alain.

sainkban, vagy legalább minden nagyobb hatás nélkül beolvadának, így Esztergomban az őrmények s ha a francigenák csakugyan azok voltak, a francziák. Említésre méltó, hogy oláhoknak városainkban laktának épen semmi emléke sincsen.

A magyar városokban nemcsak nemzetiségi különbségek, hanem vallásiak is valának. E században hanyatlásnak indultak ugyan a mohamedán bolgárok, ellenben a zsidók, legalább Pozsonyban, a városi szabadságnak is részesei valának s másutt is, úgy látszik, kedvező viszonyok között éltek.

Ha a magyar városok nemzetiségi viszonyait, jelen adataink nyomán, a nyugoti népek városaiéval összehasonlítjuk, a viszonyt igen kedvezőtlennek fogjuk találni, ámbár Németországban sem volt ismeretlen a városoknak más vidékről, keleti Németországban p. flandrokkal, való gyarmatosítások. Egész más lesz ellenben nézetünk e viszonyokról, ha a csehek és lengyelek városai felé fordulunk összehasonlítás czéljából. A magyar városok lakosságának tekintélyes része magyar volt s a magyar városoknak szervezete olyan vala, hogy a nem magyar eredetű lakossággal bírt városok is magyaroknak érzék magukat. Összes tizenharmadik századbeli emlékeink között a toroczkóiak szabadság-levele az egyetlen, melyben ily kifejezés előfordul, hogy oly szabadságuk legyen, mint volt a külföldön, egyébként minden városaink csak is más hazai városok példájára nyertek kiváltságokat s csak is a magyar városok rendszerének érzék magukat tagjául, nem pedig a cologne-i vagy magdeburgi vagy lübecki szabadsággal bíró városokénak, mint ez a cseh és lengyel városoknál szokás vala. Arra sincs eset, hogy valamely magyar városnak idegen eredetű lakossága a hazának védelmében, gyakran saját nemzettársai ellenében, mint Sopron és Pozsony, idegennek tekintette volna magát. S miután az eddigiekben kimutattuk, hogy városaink korántsem valának oly annyira idegen intézmény, mint eddig a későbbi kor némely tényeinek behatása s azon Németországból hazánkba is elterjedt theoria befolyása alatt, mely szerint a községi élet germán intézmény, jórészt eloszlik királyainkról azon általános vád, mintha, a városokban idegen intézményt, idegen elemekkel mintegy octroyáltak volna a nemzetre. E vád alaposságát még inkább gyöngíti azon körülmény,

hogy a magyarokat nemcsak nem zárták ki a városokból, hanem inkább minden arra való elemöket, mint a várnépeket, azokba vonni igyekeztek. Ezzel azonban csak azon vád veszti alapját, mintha a magyar királyok a magyar nemzetiséget egyenesen károsították volna, ellenben az nem, hogy a magyar nemzetiség terjesztése érdekében mitsem tettek. Igaz, hogy ama kornak nem irányult erre a szelleme, legalább nem annyira, mint a mai koré, s hogy akkori államférfiaink nem úgy gondolkodtak, mint mi, azt ne csodáljuk, de az akkori eszközökkel is sokat lehetett volna ez irányban tenni. Midőn királyainkról általában azt mondók, hogy semmit sem tettek a magyar nemzetiség ellen, lehetetlen két privilegiumot hallgatással mellőznünk, t. i. Beszterczebányáét és Korponáét. Ezeket igen nehéz magyarázni. Tény, hogy a városi szabadságok eddig kifejtett irányával ellentétben állanak, tény, hogy Beszterczebányán mind e mellett számos magyar család volt, — hogy Korponán miként tarták meg a privilégium szavait, nem tudjuk — s így ezen észszerűtlen kiváltságok még érhetetlenebbekké lesznek; Korponánál még csak magyarázatul szolgál, hogy közvetlenül a mongolpusztítás után adatott s a királynak a minden áron való megnépesítés foroghatott eszében: Beszterczebányáról ezt sem mondhatni, mert jóval későbbi. S így kénytelenek vagyunk magyarázat helyett azon tény beismerésével megelégedni, hogy már IV. Béla maga is belátta hibáját s letért a lejtőről, mely ha nem is sziléziai, de legalább csehországi állapotokra vezetett volna, s utódai közül egy sem követett el, a tárgyalt korban legalább, ily hibát.

Szalay József.

A NÉMET BIRODALOM NAGY HADI VÁLLALATA MAGYARORSZÁGON 1542.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

IV.

(Diplomácziai alkudozások a külhatalmakkal. — Tárgyalások a pápával; Granvella működése; Moroni nuncius a speyeri bir. gyűlésen; III. Pál ajánlata. — Alkudozások VIII. Henrikkel. — Lengyel és moldvai viszonyok. — A franczia király ellenműködése; követei Speyerben; levelei a bir. rendekhez.)

III. Pál pápa politikájáról azon időből, mely az 1538-ban kötött nizzai béke s az 1542—43-iki nagy franczia-spanyol háború közé esik, de főleg az e háborút megelőző két évből nemcsak történeti dolgozattal, hanem általában kútfő gyanánt szolgáló adatokkal is alig-alig rendelkezünk. Maga Ranke, művei egyik legszellemesbjében, a négy utolsó század pápáiról irottban,[1]) a mily finoman jellemzi a pápát, festi magatartását a spanyol s franczia párt között s méltányolja a schmalkaldi háborúban elfoglalt álláspontját: ép oly könnyedén suhan el az 1541—42. években üzött római politika megbeszélése mellett, sőt a mi több, a nevezetes luccai találkozást a pápa s császár közt id. művében szóra sem méltatja. Annál jobban vonzhatott volna hát engem a tárgy bővebb megbeszélésére az a sok irat, melyet különösen az olaszországi küldetésében 1541. őszén eljárt Granvellától őriz a bécsi cs. levéltár, ha czélom ezt a különben mindenesetre érdekes s a fáradságot bőven jutalmazó kitérést megengedi vala.[2])

[1]) Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. 6 kiad. 1874.

[2]) V. ö. ezzel *Maurenbrecher* Gesch. d. katholischen Reformation (1880) I. 409 l. 6. jegyz. a pápa s a császár közti tárgyalások felöl mondottakat.

Nekem azonban szorosan csak arra kell figyelemmel lennem, a mit az iratok elég szűkmarkúan a magyarországi hadjárat történetéhez nyújtanak.

A pápa állása épen ebben az időben volt a két versenygő nyugati hatalom: a császári s a franczia között, legkényesebb. Az a sikerült jellemzés, melyet Ranke ád III. Pálról, mint igyekvék ez a két véglet között a középútat megtartani s már bibornok korában mily nevezetes volt arról, hogy a két párt egyike sem merte őt határozott hívei közé számítani s hogy e tulajdonságát ügyesen át tudta vinni a pápai trónra is, — legvilágosb bizonyságait épen ez időből találná. Nemcsak az olasz kisebb fejedelmek politikája, nemcsak a hatalmak követeinek ellentétes törekvései, hanem magának a két pártra szakadt bibornoki testületnek ellenkező befolyása közt kellett a pápának minden kérdésben s így a magyarországi vállalat ügyében is egyensúlyt tartani. S valahányszor új bibornokok creálása volt napirenden, az ellenkező törekvések akut jelleget öltöttek. Így látjuk pl. épen 1541. és 42-ben a franczia befolyás ellen működni Ferdinándot, a ki Ferencz jelöltjeivel szemben magyar főpapok bibornokságát sürgeté türelmetlenül ő szentségénél.[1])

Ferdinándnak égető szüksége volt a magyarországi vállalathoz a pápát megnyerni. Az a szempont, mely szerint III. Pál, mint a kereszténység feje, első sorban van hivatva a török ellen közreműködni, támaszra lelt a félelemben, melyet a pápában az ozmánnak Alsóitália elleni törekvései keltettek. Az előzmények, az előbbi pápák példája félig-meddig jogalapot nyújtott Ferdinándnak III. Páltól is hasonló tevékenységet követelni s ehez a király annál jobban kapaszkodék, mennél inkább tapasztalta János halála után is az Izabella pártja javára franczia befolyás által szított áramlat kártékony hatását. Sanchez, Ferdinánd római residense, panaszkodik 1541 elején, hogy Frater György, Török Bálint, Petrovics s különösen Statilius sürü levelezésben s így

[1]) Nevezetesek e tekintetben pl. 1542. jun. 25. és jul. 24-kén Don Diego Lasso-hoz írt levelei, melyekben az esztergomi s kalocsai érsekek bibornoksága ügyét köti residense szívére s czáfolja a pápa kifogásait.

jó viszonyban állnak a curiához s az a Frangepán Ferencz, ki azelőtt a magyar főpapok közt a legkedveltebb egyén volt az apostoli széknél, most a lehető legroszabb hírben áll csak azért, mert János halála után a személyes hála kötelékeitől föloldva érezvén magát, Ferdinánddal tart; úgyannyira, hogy Sancheznek külön audientián kelle a franczia párt által üzőbe vett Frangepánt védelmeznie. [1])

Ez ellenséges törekvések ellensúlyozására és saját állása erősbítésére hosszú emlékiratot nyújtatott be a pápánál Ferdinánd [2]) s miután ez által az útat egyengeté, az 1541. tavaszán egyidejűleg a regensburgi bir. gyűlésen megindított törekvéseivel, titkárát Nogarolli grófot és Don Diego Lasso-t az új residenst a török segély ügyében hosszú instructióval ellátva, Rómába küldé. Nemcsak egész Németország szeme függ azon — mond az utasítás — a mit az apostoli szék cselekedni fog, de főként a regensburgi gyűlésen egybegyűlt rendek lesik feszült figyelemmel a pápa határozatát, ehez alkalmazván az általok megszavazandó haderő nagyságát. Ha tehát ő szentsége nem ád kedvező választ, a kereszténységre háramló veszélyért ő fog felelős lenni.[3])

Az argumentum nyomós volt s a kényszerítés erős. Ha oly pápa ült volna Sz.-Péter székén, a ki nem olasz fejedelem is egyszersmind, csupán a ker. egyház feje: Ferdinánd kérése tán hamarabb vezet vala jobb sikerre, mint a hogy így s a minőre ekként vezetett. A tárgyalások kezdetüket vették; de már az első jelentés jelzi a nehézségeket, melyekkel Lassoéknak birkózniok kelle. Bár adná isten, hogy használna küldetésünk, a mint észszerűen várni is lehetne — írja Lasso — de én az ellenkezőt tartom bizonyosnak, mert a pápa most több kifogással él, mint egyébként bármikor. [4]) S az alkudozások jelleme két hó mulva

---

[1]) Sanchez Ferdinándhoz jan. 8. (Romana.)

[2]) Fogalmazvány 1541. elejéről. (U. o.)

[3]) Instructio ad summum pontificem in causa subsidii contra Turcas data comiti de Nogarolis et Don Didaco Lasso. 1541. mart. 31. (Rom.)

[4]) »Plega dios que aproveche como seria razon, aunque tengo por cierto lo contrario por tener agora mas occasiones de disculparse que las otras vezes. . . .« Lasso Ferdinándnak 1541. máj. 7. (Rom.)

se nagyon változott. A pápa igéretet tőn ugyan, hogy Buda ostroma végeig folytonos subsidiumot nyújtand Ferdinándnak; de vajjon megtartja-e igéretét, arról a residens jót állani nem mer. [1]) Sőt a mi több, ez a subsidium oly csekély volt, hogy Lasso meggondolta, vajjon nem jobb lenne-e visszautasítani s ezt csak azért nem tevé, mert úgy okoskodott, hogy legalább az út meg van törve s az egyszer adottat ismételtetni lehet. Maga a csász. követ, Aguilar marquis, szintén eredménytelenül támogatta a residenst és csak szörnyűködésének adott kifejezést a segély csekélységén oly nagy, égető szükséggel szemben. [2]) Mennyi volt ez, nem tudjuk; a pápa később 25 ezer aranyról emlékezik, az a nyugtatvány azonban, melyet Ferdinánd a pápai nuntius számára három váltóról kiállított, csak 20 ezer scudiról szól. Jellemző ennél a föltétel, hogy ha az (Antwerpenben fizetendő) váltókat elfogadni vonakodnának, azokat Ferdinánd e nuntiusnak visszaadja; ha pedig kifizetik, akkor a pénzt a nuntius kezéhez szolgáltatja s ez belátása szerint fordítja azt a török-háború költségeire. [3])

E lanyhán folyó alkudozások dolgában a pápai udvarnál si élénkebb mozgalmat költött Buda elvesztének híre s főként Károly megjelenése 1541. őszén Italiában s luccai találkozása ő szentségével. Ez a luccai összejövetel annyiban elhatározó volt a vállalat ügyére, hogy a speyeri bir. gyűlés összehivatásának gondolatát a Károly és a pápa között történt félmegállapodás szülte. E mellett Granvellának már ismertetett emlékiratából [4]) tudjuk, mennyire megingatta III. Pált a franczia politika felé hajoltában a budai eset. A fölhevülés első pillanatában — ép úgy mint a császár — mindent igért, vagy hogy praecisebben legyen mondva: sokat helyezett kilátásba. Azonban erre nem igen lehetett építni. Kulcsát e jelenségnek egyrészt a franciához való állásában s

---

[1]) Si autem servaverit (promissum suum) scire non possum. D. D. Lasso Ferdinándhoz 1541. jul. 11. (Rom.)

[2]) »... la resolution y poco fructo que se ha sacado para cosa que tan grande era menester. . . .« Aguilar Ferdinándhoz, 1541. jul. 11. (u. o.)

[3]) Ferdinánd nyugtatványa 1541. jul. 26. (Fogalm. Roman.)

[4]) Discours envoyé par le sieur de Grandvelle des Sennes *stb.*

másrészt jellemében kell keresnünk. Már a velenczei követ Matteo Dandolo megjegyezte róla, mily nehezen tudtak vele a külhatalmak követei tárgyalni, valahányszor valami lekötésről volt szó.[1]) Nem azért, mintha habozó, ingatag, félénk lett volna, de nem akarta, nem szerette véglegesen elhatározni magát, bár másoktól kötelező igéretet, visszavonhatlant óhajtott minden dologban. Sem igérni, sem megtagadni valamit nem volt szokása, mert a legutolsó perczig szabad kezet kivánt. Gyakran tőn biztatásokat proprio motu, a nélkül, hogy kérték volna, adott egy-egy reménysugárt; de ha a kimondott szót az illető megragadni, ebbe belekapaszkodni akart volna, a pápa azt gyorsan visszavonta. Mint Ranke mondja: minden alkudozás közt a mester akart maradni mindvégig. Ezért nem tudták azt igen gyakran, mint állanak vele s azt hivék sokszor, hogy a mit mond, abból az ellenkezőre lehet következtetni. Olasz diplomata volt minden időben; de mégis a jók s a becsületesek közül.

E fajta tapasztalatokat tenni ez időtájt senkinek nem volt inkább módjában, mint épen Granvellának, kit Károly — mint említém — a kül-politikai kérdések tárgyalására Italiában hagyott. Már első audientiája után meggyőződött a spanyol miniszter, hogy ő szentségétől keveset várhat. Az volt a hir, hogy Ferdinánd 8 havi békét kötött a törökkel [2]) s így a segély nem oly égetőn szükséges. A pénzbeli subsidium kérdését átalános szóvirággal üté el a pápa s bár Granvella a sürgetéssel föl nem hagyott, reménysége nagyon kevés volt arra, hogy a sürgetés használni is fog.[3]) Egy hosszú, eredmény nélkül eltelt hónap után azzal menté magát a türelmetlen Ferdinánd előtt, hogy eleget hallhatta ez, mily keserves dolog a pápával alkudozni s mily végtelen nehéz pénzt csikarni ki tőle.[4])

---

[1]) Ranke, die röm. Päpste I. 159.

[2]) Ezt a vakhirt, mint Granvella később írja, a Ferdinánd udvarában tartozkodó nuncius tudatta a pápával. — Granvella Ferdinándhoz 1541. oct. 29. (Belg. Arch.)

[3]) »Pero el (a pápa) con largas palabras y generales dexo de responder a este punto« . . . és »aunque pensamos que ne aprovechara. . . .« Granvella és Aguilar a császárnak 1541. oct. 6. (Rom.)

[4]) . . . Et quànt au pape vous avez désià assez entendu comme

Granvella s Aguilar marquis egyesült kérésének nagyobb nyomatékot adandó, Ferdinánd bő utasítással küldé el újra az idén már egyszer Rómában járt Nogarollit római residensséhez, hogy négyen kezet fogva, szorítsák közre III. Pált. Ezzel az instructióval [1]) kibékülve, azonban épen Granvella nem lehetett. Olyan pontokat tartalmazott az, melyek a várni, a kedvező alkalmat figyelni tudó ministerben élénk aggodalmakat költöttek az iránt, hogy a mint szokás mondani, ajtóstól rohanván a házba, Ferdinánd megbizottai azt is elrontják, a minek ő már nagy nehezen utját egyengette. Az példáúl határozott nyereség vala már s Granvella róhatta föl magának érdemül, hogy a pápa a regensburgi kiegyezési kudarcz ellenére, melyet a kath. fél vitatkozói szenvedtek, csupán a császár (s nem egyszersmind a birod. rendek) kértére igéretet tőn, hogy nunciusa a speyeri gyülésen meg fog jelenni, [2]) a ki a rendekkel a török ügyben érintkezésbe lépjen s a mi fő, mintegy képviselője legyen az érdeknek, melylyel a pápa a vállalatot kiséri. Egy további előny volt megfigyelése annak, hogy a pápa határozott jó hajlammal viseltetik e tárgyalás alatti kérdésekben Károly és öcscse iránt, bár úgy a concilium, mint a pénzsegély gondolatát nem tudja még megemészteni. [3]) Ezt tapasztalván s e mellett jól tudván Granvella azt is, hogy a pápa a Regensburgban történtek, a császárnak a protestansokkal szemben tanúsított engedékenysége s különösen a declaratió miatt szerfölött elégedetlen [4]): természe-

---

il est long a traicter et difficile d'entirer d'argent. Granvella Ferdinándhoz 1541. oct. 29. (Belg. Arch.)

[1]) Instructio in causa subsidii contra Turcas ad summum pontificem data domino comiti de Nogarolis et don Didaco Lasso; ex Lintio 11. Novembris 1541. (Romana.)

[2]) Granvella és Aguilar Ferdinándhoz. Róma, 1541. nov. 16. (Romana.)

[3]) . . . nos parece su B[t] va en ellos (a tárgyalás alatti kérdésekben) con buena intencion aunque con mas largura y dilacion de la que querriamos; pero como asi lo del concilio como lo de dar dinero *sean para el de dura digestion.* . . . (U. o.)

[4]) Ezt a »Discours« is hangoztatja: »qui (le s. père) se démonstra malcontent de ce qu'est passé dernièrement audict Regensbourg. et aux aultres éstatz catholiques.«

előtte mint élete: mégis jól tudta a spanyol minister róla, hogy sem ez, sem efféle inkább mellékes tekintet nem igazi motivuma ingadozásának. A franciához való viszonyokban keresendő az. Attól félt a pápa, hogy határozottan csatlakozván Károly ozmán-ellenes törekvéseihez s a német birodalom vállalatához, a franczia szemeiben olybá fog föltünni, mint a ki neutralitásából kilépett; pedig ő ezt a semlegességet akarta a végletekig föntartani s mennél jobban igyekvének kicsalni ez állásából, annál makacsabbúl ragaszkodék hozzá; azt mondta: ez a jó pápa kötelessége. De Granvella másként vélekedett. Attól tart ő szentsége — mondja igen jellemzőleg a császárhoz — hogy fölséged esetleg megbékélvén a francziával, ő, ha egyszer semlegességét föladta, két szék közt a pad alatt fog maradni.[1] — A ki ismeri III. Pál egész uralkodása történetét, Granvella e mondásának igazat ád.

Ezzel a kétkedéssel hagyta oda a császári miniszter a pápát, miután a következő év elején aggodalmait Florencz ura előtt ismételte.[2] S ennek következménye lőn, hogy a modenai püspököt: Moronit a speyeri gyűlésen mind Ferdinánd, mind a (távollevő) császár gyanús szemmel fogadták; sőt ez utóbbi öcscséhez intézett egy levelében határozottan azt tanácsolja, miszerint ahoz képest alkalmazkodjék Ferdinánd a nunciussal való bánásmódban, a mint ezt a gyűlés jó vége érdekében buzgólkodni látja.[3] A római király s a csász. biztosok meg is kezdték a tapogatódzást a nuncius körűl a gyűlésen, másfelől hajlítni igyekeztek a pápát a szt-kereszti bibornok útján is, a kit Ferdinánd ép ez év (1542) február havában országai protector-cardinalisává nevezett.[4] A nuncius, bár kétségtelenűl határozott utasítással jött, előbb kifogásokat tőn a gyűlésben nyilatkozni. Részint

---

[1]) »Au régard de la tirer de sa neutralité, *l'on n'y viendra jamais*, selon qu'il y est obstiné et si arrésté tant plus que l'on tâche l'en tirer, démonstrant qu'il le fait par débvoir de bon pape; mais c'est pour craincte .... que V. M^té^ ne s'appoincte sans luy avec France et qu'il demeure à terre.« (U. o.)

[2]) Granvella a császárhoz 1542. jan. 17. (Romana.)

[3]) Károly Ferdinándhoz 1542. mart. 14. (Belg. Arch.)

[4]) Ferdinánd levele a bibornokhoz 1542. febr. 24. (Romana.)

azért, mert — mint mondá — nem a rendek, hanem egyedül a császár kértére küldeték ő szentsége által s a gyűlés további folyamában a király s a biztosok előtt referálni van megbízása; részint azért, mert félt a protestansok támadásától a pápai tekintély ellen; de meg azért is, mert a protestansoknak adott engedményekért bosszús vala s azok visszavonását követelé.[1] Nagy nehezen, tán épen a sz. kereszti bibornok közvetitése folytán, utóvégre is meghajolt a nuncius Ferdinánd kérése előtt s a marczius 23-kán tartott teljes ülésben[2] előadta megbizatását. Beszédében arra czélzott, hogy küldetését a császár eszközölte ki a pápától s aztán kijelenté, hogy a török olaszországi törekvései miatt ő szentsége most sem igérhet többet, mint Granvellának igért; nevezetesen 5 ezer gyalogot, ha a császár részt vesz a hadjáratban s felét ennek ellenkező esetben. Tekintve erejét s helyzete nehézségeit, többet nem is kivánhatnának a rendek ő szentségétől — mondja Moroni — mindazáltal a körülmények kedvezőbbre fordulatával nagyobb segélyt helyez kilátásba.[3] Ez volt a nuncius élénk tetszéssel fogadott nyilatkozata, a mely különösen a kath. rendeket annyira jó hangulatba hozá, hogy, mint emlitve volt, maga a vonakodó császár elé is a pápát állíták követendő például.

Még egyszer vont felhőt a pápa magatartása Ferdinánd homlokára, midőn t. i. Lassonak azon engedmények miatt panaszkodék, melyeket a király a gyűlés végső napjaiban a protestansok részére tenni kényszerítve volt;[4] neheztelését azonban sikerült Ferdinánd jóakaróinak kiengesztelniök. Ismeretes dolog, hogy a hadjáratban a pápai katonaság viselte legkitűnőb

[1]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. febr. 18. (Belg. Arch.)

[2]) Propositio facta per Joannem Moronum episcopum Mutinensem, nuncium apostolicum in conventu Spirensi die 23. Martii. — Egykorú irat (Reichs-T.-A.)

[3]) Jellemző a clausula: nisi . . . res Sanctitatis suae in tam magnum periculum adductae essent ut potius a caes. M^te^ et imperii ordinibus auxilia petere cogeretur (quae etiam eo casu sibi non deneganda fore sperat) quam ut ea praestare posset. — (U. o.)

[4]) Papa conquestus est mihi, in conventu multum et plus quam religionis rebus conveniret, Lutheranis tributum fuisse. — Lasso Ferdinándnak, Róma 1542. apr. 30. (Romana.)

ben magát. S hogy az expeditio oly dicstelen véget ért, azt csak a pápa fájlalta leginkább, a ki, mint Lassonak egy későbbi igen érdekes értesítéséből tudjuk, a vállalat jó eredményeért nagy búcsúnapot akart az egész keresztyénség részére Rómába hirdetni. [1])

Egyidejűleg a pápával kezdett alkudozásokkal VIII. Henriknél is lépéseket tőn V. Károly. A svéd, a skót s az angol voltak azon hatalmasságok Európában, kiket a XVI. század orientalis kérdése alig vagy épen nem érdekelt. Szembe állítva a reformatió korabeliekkel a mai viszonyokat, midőn Nagybrittania ezernyi politikai s kereskedelmi érdek hálójával vonja be az egész keletet: a nagy ellentét szinte hihetetlen. Pedig úgy volt. Az angol flotta, mely most a Középtengeren dominál, akkor még csiráiban létezék; ezt a tért a velenczei, a török s a büszke spanyol jármüvek foglalták el — s az angolok keresztyén zsarnoka előtt legföljebb idegingerlő újság természetével birt az a hír, mely V. Károly afrikai vállalatai felől mesélt csodadolgokat. Ily körülmények közt természetesen nehéz volt VIII. Henrikhez a segély ügyében hozzáférni; benne érdeket gerjeszteni a vállalat iránt csak úgy volt gondolható, ha, mint valami új keresztes háborúnál, lovagiasságára hivatkoznak s a »hit védője« czímre utalnak, melyet nem rég nyert a pápától; vagy — és ez látszott a hathatósbnak — a franczia ellen a császár pártjára vonván őt, részesévé teszik V. Károly continentalis érdekeinek. Ferdinánd azt, Károly emezt kisérté meg s ehez első lépés volt azon angol követség kieszközlése, melynek a regensburgi 1541. birod. gyülésen való jelenlétéről tudomással birunk s mely homályos biztatásokat tőn VIII. Henrik részvételéről a megszavazandó vállalatban. A mint Buda elestével a diplomácziai működéseknek erősb támasz kinálkozott a török elleni agitatióra s egyszersmind a franczia ellenségeskedések — legalábbb a háttérben — kezdetöket vették, Károly Londonban székelő követe, a derék Chapuys Eusták is megbizást kapott Henrik hajlandóságát a császárral való szövetséghez s a

[1]) »Ha me dicho (a pápa) que dara un jubileo à la christiandad para que hagan oracion por ella (t. i. victoria)«. Lasso Ferdinándnak 1542. aug. 6. (U. o.)

magyarországi vállalat támogatásához kipuhatolni. Az angol királyt ez időben első sorban a gazdag kolostorok saecularisátiójának ügye s utolsó előtti nejének: Howard Katalinnak bűnpöre foglalkoztatá [1]) s ezért nehéz vala minden lépés, mit Chapuysnak tennie kellett. Annyit kitudott első audientiája alkalmával, hogy Henriknek egy franczia-angol szövetséghez a császár ellen épen semmi kedve nincs; maga Henrik mondotta neki, hogy Marillacnak, Ferencz londoni követének több ajánlatát visszautasítá. De a mi a török segély ügyét illeti, úgy válaszolt, miszerint nem látja be, mért járuljon ehez elébb, mintsem szorosabb barátság jönne létre közte s a császár közt. [2])

Chapuys jelentései nem teljesek — s így belőlök inkább csak kiragadnom lehet egy-egy mozzanatot, mint kerek képet nyújtanom a tárgyalások menetéről. Az bizonyos, hogy a király közvetlen környezete s különösen a kir. pecsét őre a spanyol politikának kedvezett. [3]) Kiemelem Chapuys audientiáját az 1542. év april havából, midőn a speyeri gyülés jó hajlandóságának hire az angol udvarba is eljutott. Szó volt a király s a követ közt a nemrég özvegygyé lett Károlynak egy portugall herczegnővel való házasságáról — s a király, kinek e hír nem volt inyére, azt kérdezé a követtől: igaz-e ez? Chapuys tagadta e hír alaposságát s hogy az okait tudni kívánó királyt ügyes fordulattal a töröksegély dolgára vezesse, mely alól Henrik közel félév óta különféle ürügyek alatt, de mindig kisiklott, Károly vonakodását a házasságtól olyan okadatolással bizonyítá, minőt

---

[1]) Chapuys a császárnak 1541. nov. 19. (Correspondance de l'Angleterre, Belg. Arch.) — (Mellesleg, csak zárjel közt idézem e jelentésből a királynéra vonatkozó pikáns tudósítást: »que ceste reyne avoit confessée avoir eu affere avant qu'elle fust mariée à ce me Durem . . . et que du moins en trois années qu'avoient duré leurs amours, ilz avoient dormy ensemble passe huittante nuyctz. . . .«)

[2]) U. o.

[3]) Az angol pecsétőr Ferencz franczia királyt a török-barátságért erősen korholta Chapuys előtt, »ledict roy de France — mondá a többi közt — qui a désià ésté cause de tout de mal que ledict Turcq a fait à la chrestienté . . . . pourroit estre inspiré de Dieu et veoir clerement que ledict Turcq luy est prés aussi bien que aux autres et que quant il aura Germanie, le reste il aura son tour. . . .«

az angol király legkevésbé várt. A császár főczélja most a török háború — mondá a követ — s erre misem volna alkalmatlanabb s hátráltatóbb, mint ha megházasodnék; mert az asszonyok — úgymond — sírással rívással szokták férjeiket efféle vállalatról lebeszélni, vagy ha ez nem használt, akkor örökös panaszszal, könyörgéssel siettetik a visszatérést.[1]) Henrik nagyot nézett a követ szemébe — s aztán mintegy föltalálván magát: dicsérni, magasztalni kezdé Károlyt szándokaiért; kijelenté, hogy nemcsak nem kételkedik győzelmében, de biztosan hiszi, hogy magát szultánt is — mint egykor Ferenczet — foglyává teszi s nevének örök dicsőséget, népeinek megmérhetlen hasznot fog szerezni. Minél tovább beszélt Henrik, annál jobban tűzbe jött Károly magasztalása közben; a mint azonban Chapuys előhozta a segély ügyét, tüstént lehűlt a király bőszavú lelkesedése. Hiába adta át a követ Ferdinánd szíves üdvözletét, hiába tudatta a német birod. rendek reményét, hogy oly »hatalmas és erényes« fejedelem, mint a minő Henrik, bizonyára nem fogja magát az ozmán elleni hadjáratból kivonni: a hallgataggá lett angol király egy szót se felelt; sőt kedvetlenségét arczkifejezése által titkolni sem igyekvék. Chapuys még egyszer előhozta néki a dolgot, mely alkalommal annyit tapasztalt, hogy a hiú királynak jól esnék, ha a birodalom mint ilyen, küldöttség által kérné fel őt a részvételre;[2]) ebből azonban hajlandóságára következtetni eszébe sem jutott. Sőt megfordítva. Arról tudósítván ugyanis urát, hogy az angol királynak pénzre van szüksége s mert a parliament megajánlásába nem bizik, országa nagyjaitól, gazdag alattvalóitól kér kölcsönöket s különösen terheli ezekkel az egyházakat azon ürügy alatt, mintha a császárt akarná a török ellen segíteni, — gúnyosan jegyzi meg: bizony pedig elég távol van e szándéktól ő felsége.« [3])

Ferdinánd abból következtetvén, hogy határozottan tagadó

---

[1]) ». . . car les dames ne cessent de par paroles et larmes dissuader telz voyages et après solliciter le retour avec plainctes, querelles et lamentations . . .« — hangzik az eredeti argumentatio. — Chapuys 1542. apr. 16. a császárhoz (Corresp. de l'Angl. — Belg. Arch.)

[2]) U. o.

[3]) »Pense êstre assec long de l'intention dudict roy.« (U. o.)

választ Henrik nem adott,[1]) őt támogatásra birandó, legjobb eszköznek tartá külön követ küldését Angolországba. St. Maurice grófot, Károly egyik ismert diplomatáját szemelte ki e missióra, melynek főczélja az idő előhaladottsága miatt inkább pénzbeli, mint hadi segélyt nyerni volt.[2]) Szt. Maurice gróf azonban akkor a császár dolgaiban fáradozott[3]) s így a sürgetés terhét ismét csak Chapuysnak kelle magára vennie. Igen élénken van irva az a jellemző elbeszélés, melyet kihallgatásáról ád a csász. követ. Lépésről-lépésre követte, nyomról-nyomra üldözé a királyt, a ki a legkülönfélébb útakon búvott ki a tárgyalások alól s végre is midőn Chapuys sok kérés után meghallgatást nyert, minden gondolható kifogást előhozott, melyeket Chapuysnak tételről-tételre kelle megczáfolnia, mintha pört folytatott volna.[4]) Mért nem lőn e tárgyban hamarabb fölkérve (formaliter, mert defacto Chapuys már az ősz óta ostromolta), mint pl. a franczia király s a clevei herczeg? Ez volt az első exceptio s a követ csak nagynehezen tudta elhitetni vele, hogy Ferenczet a birod. rendek nem a segélyért, hanem azért keresték meg, hogy a hadjárat tartama alatt ne indítson háborút; a clevei herczeg pedig, mint a birodalom tagja lőn a rájutó illeték beszolgáltatása miatt nem fölkérve, hanem fölszólítva. Aztán az esett zokon az angol királynak, hogy Ferdinánd őt a speyeri gyűlés folyamáról nem tudósítá, mikor őt mindaz oly igen-nagyon érdekelte volna; szegény Chapuys alig győzte Ferdinándot sok bajával, országai gyűléseivel menteni. Erre azt a kifogást tette Henrik, hogy késő van már sereget küldeni; — de nincs késő pénzt küldeni, válaszolt Chapuys. Igen, de hogy küldjön, ki által küldjön? nincs is készpénze; mire a kellő összeget összegyűjtené, akkora az is késő volna, — volt egyik ujabb kifogás. Kerítek én három óra lefo-

---

[1]) Ferdinánd Máriának 1542. máj. 29. (Belg. Arch.)

[2]) Az utasítás 1542. máj. 27. (Anglica.)

[3]) Mária Chapuysnak 1542. jun. 28. (Corresp. de l'Angl. — Belg. Arch.)

[4]) Quant à l'assistence contre le Turk, ledict sieur roy n'en ouyoit guères voulentiers tenir propoz et pour le divertir coupt sur coupt passoit à aultrez matières. . . . Chapuys a császárnak 1542. jul. 9. London. (U. o.)

lyása alatt kereskedőket, a kik a váltók kifizetését egy hónap alatt Bécsben vagy akármely birod. városban eszközlik, — felelte Chapuys. Ebből a positióból is kiverve, az jutott eszébe Henriknek, hogy az ő tudomása szerint pénz e czélra több is gyűlt össze Németországban, mint kellene s a főbaj tulajdonkép az, hogy hadi népet nem tudnak toborzani olyat, melynek a török ellen harczolni kedve volna. Mikor nagy nehezen e hír alaptalanságáról is meggyőzte Chapuys a királyt, akkor meg már azt tudta egész bizonyossággal Henrik, hogy a török szultán nem fog személyesen menni Magyarországra; de erre azt a választ kapta, hogy az mellékes dolog, főczél a törököt kiűzni Magyarországból. Ekként minden ellenvetésből kiforgatva, s azokba szorítva, félig biztató igéretet tőn a király; [1]) mennyire nem lehet azonban erre építeni, azt ama tréfás nyilatkozata gyaníttatá, melylyel a követet elbocsátotta. Nem lesz többé törökkérdés — mondá; a pápa békét szerez a császár s franczia közt s aztán a török az ő jó barátjának s szövetségesének a francziának kértére kivonúl Magyarországból s békét hagy örökre a keresztyénségnek. »Ha csak ettől tart fölséged — viszonzá félig tréfásan, félig savanyú ironiával Chapuys — akkor bátran küldheti a pénzsegélyt azzal a föltétellel, hogy azt a fölséged a most mondta esetben visszakapja « [2])

S csakugyan — az angol segélyből semmi sem lett. Minél inkább közeledék a spanyol-angol szövetség a létesülés stadiumához, Henrik annál kevésbé volt hajlandó pénzét más, mint a franczia ellen fordítani. Chapuys ujabb sürgetésére nyersen felelt: hogy nem oly könnyű ám pénzt találni s azt ok és ész nélkül szétosztogatni [3]) — s egy nappal később nyiltan kimondá: ha a szövetség közte s a császár közt létrejő, neki magának is szüksége lesz minden fillérjére s csak oly jó helyre fogja azt fordítani,

---

[1]) . . . à demy converty me dist qu'il y penseroit et en useroit comme il verroit convenir. (U, o.)

[2]) Que s'il n'y avoit aultre dangier, qu'il pouvoit bien avancer de l'argent en condition que en tels cas il en fust rambourséz.

[3]) . . . m'a réspondu assez sèchement que l'on ne trouvoit sy aisement l'argent pour l'aller envoyer et distribuer là sans fondament et raison. — Chapuys Máriának 1542. jul. 19.

mintha a török ellen költené el. [1]) Es ezzel a tárgyalások megszakadtak.

Ha valakinek az europai hatalmasságok közűl, úgy tán Lengyelországnak volt sok köze a törökhez. Nem azért, mintha közvetlen veszély fenyegette volna azt a monarchicus köztársaságot az ozmán hatalom terjeszkedése miatt, mint inkább azért, hogy tartományai jó része a tatárpusztításoknak mindannyiszor ki volt téve, valahányszor a viszony a porta s a királyság közt csak a legkevésbé is feszültté vált. Nézzük magatartását Ferdinánddal szemben.

Nemsokára János halála után azt izente a liegnitzi herczeg Ferdinándnak, hogy a lengyel nagyok 100,000 frtért Budát a magyar király kezére fogják játszani [2]) s e különös izenet mellett azt is tudatta, hogy azon esetben, ha Ferdinánd legidősb fiát az özvegygyé lett Izabellának adná férjűl, a lengyel király kész volna vele a török ellen szövetségre lépni. Ferdinánd az előbbi ajánlat ellen elvben nem támaszta nehézséget; a másodikat azonban azon oknál fogva, mert legidősb fia csak 14, Izabella pedig 21 éves, határozottan visszautasítá. [3]) Folytak-e bővebb tárgyalások ez ügyben: az akták hiánya miatt nem tudjuk. Tény az, hogy míg egyrészt az állam-raison követelései szerint a lengyel király jó viszonyban, békében élni a portával főtörekvései közé számítá: azalatt a becsületes közvetitő szerepét vállalta el Ferdinánd és Izabella között is. Ezt a szerepet Bécsben is jó szemmel nézték, mert egy más családi összeköttetés — (az ifju lengyel király s Ferdinánd egyik leánya közt) — útján a töröktől mégis csak elvonni remélték az öreg lengyel királyt. Tudjuk, hogy lengyel követek folytatták a békítő alkudozásokat Ferdinánd és Izabella közt az 1541 év folyamán Buda elestéig — s az igyekezet, melyet Ferdinánd bevallása szerint kifejtének, a lengyel politika jó indulatáról bizonyság lehetett volna, ha nem ád vala komoly aggodalmakra okot az a kereske-

[1]) . . . que si les affaires entre V. M[té] et luy sortent en effect, il aura bien besoing de tout son argent et sera aussi bien employé que contre ledict Turcq. — Chapuys a császárnak 1542. jul. 20.

[2]) Ferdinánd Károlynak 1541. jan. 2. (Belg. Arch)

[3]) U. o.

delmi harcz, melyet a lengyel király indított meg, midőn alattvalóinak javaik elvesztésének terhe alatt — nem tudni mi okból megtiltá a kereskedést Magyarországgal és Silésiával [1]) s ha ez állapotokat nem teszi még feszülttebbé némely nagy befolyású lengyel főnemes nem titkolt ellenszenve a Habsburgok iránt. Daczára ugyanis annak, hogy az ifjú lengyel király Zsigmond Ágost házassága Ferdinánd egyik leányával, a mantuai herczeg fiatal özvegyével megállapított dolog volt s így a két dynastia rokonsága az országok szövetségét legalább in spe magában foglalta: Lengyelországban egy hatalmas párt minden alkalmat megragadott, a mivel az osztrák ház iránti ellenszenvének kifejezést adhata. E párt feje Kmitha Péter, az ország marsallja volt. Neki köszönhető ama rendszabály megújítása, mely a lengyel alattvalóknak megtiltá idegen hatalmak szolgálatára lovasok toborzását s kivitelét; mely intézkedéssel a marsall a Ferdinánd-párti Lasky Jeromost akarta sujtani, a ki mint a török elleni szervezkedés főmotora, szép számú lengyel lovassal szándékozék a birod. vállalatot támogatni. [2]) Mennyire magasan hordta fejét a büszke lengyel marsall, azt tivornyáin hangoztatott szavai mutatták; nyiltan, fék nélkül gyalázta a magyar királyt, gyöngesége fölött élczelgetett; hatalma a római királynak — mondá a többi között — annyira megfogyott, hogy bármi csekély ellenségnek sem képes helyt állani. [3]) — Nagyban járultak az ellenséges áramlat növeléséhez a Törökországból érkező hirek, melyek arról beszéltek, hogy az ifjú lengyel király s az osztrák főherczegnő házassága a szultánnak és a divánnak épen nincs inyére; [4]) az osztrákellenes párt malmára csak vizet hajtottak az újabb és újabb izenetek Rustán basától s a diván befolyásos tagjaitól, melyekben arra inték az öreg királyt, hogy ingadozó leá-

---

[1]) Károly császár instructiója a lengyel királyhoz ez ügyben küldött követe számára 1541. jul. 24. (Polonica.)

[2]) Lasky Jeromos Ferdinándnak 1541. dec. 9. (Turcica.)

[3]) Multa hic marsalcus in suis conviviis contra dignitatem M^tis^ V. efutire solet, dicendo publice: res M^tis^ V. adeo esse attritas et eo deductas ut iam nihil contra quemcunque hostem posset . . . et alia multa, (U. o.)

[4]) 1542. jan. 25. Loboczky Ferdinándnak (Polonica.)

nyának s Frater Györgynek állhatatosságot, a portához hűséget tanácsoljon. Semmi alapja nincs Izabella Ferdinándban vetett bizalmának — mondá a szabadszájú Rustán — mert Ferdinánd tehetetlen; hátulról ragadtuk meg erős kézzel gallérjánál fogva a római királyt; nehezen fordíthatja felénk arcát — szólt a keleti képletes izenet, [1]) mely a lengyel királynak Ferdinándhoz való közeledésétől óva inte s példa gyanánt Ferdinánd gyengeségére hivatkozott, hogy t. i. az hét hónapig hiába ostromolta Budát, mig a szultán csak megjelent s egyben elfoglalta.

Mind e viszonyok, igen természetes, legnagyobb mérvben alkalmasok voltak arra, hogy Ferdinánd reményét a lengyel segély, a lengyel szövetség iránt napról-napra csökkentsék s fölényre segítsék a hatalmas pártot, mely az osztrák ház ellen működni tette föladatává, s melynek első műve ez irányban a gyalui compositió fejlődésének megakadályozása volt. Élénk képet nyújt e párt működéséről Loboczky Mátyásnak az elhalt Lasky rokonának egy tudósítása Ferdinándhoz, [2]) melyből egyszersmind bizonyságot merítünk Buchholtznak valahol mondott azon állítására, hogy a lengyel királyné Bona, ez az olasz nő csaknem az a politikai démon volt Ferdinándra s Magyarországra, mint a minővel Medicis Katalin személyében ugyane század második felében ajándékozá meg Franciaországot Olaszország. Jól tudom — mondja a többek közt Loboczky — hogy veszedelmes dolog szolgaembernek királyokról királyokhoz irni; de egyet s mást tudatni fölségeddel az itteni üzelmekről kötelességemnek tartom. Mily álláspontot foglal el az ifjú s az öreg lengyel király, arról — mert nincs biztos tudomása — nem akar beszélni. De annál bizonyosabb, folytatja, az a triumviratus, melyet a királyné alkotott s mely az ő vezérlete alatt a gnéseni érsekből s Kmitha Péter krakói palatinus s orsz. marsallból áll. E két emberrel együtt a királyné »csak azon gondolkodik, azon tanácskozik, arról álmodozik és abban forog«, miként lehetne az

[1]) »... iam nos illum (Ferdinandum) tenemus per collarium fortiter a tergo, ita quod ille difficulter vultum suum potest vertere ad nos. ...« Örmény Miklós lengyel követségi tolmács jelentése 1542. jun. 2. (Turcica.)

[2]) 1542. sept. 7. (Húngarica.)

osztrák dynastiának minél többet ártani; a velök született gyűlölet, mely bennök az osztrák ház iránt él, vezeti őket beszédükben, gondolatukban s tetteikben;[1]) és nemcsak a magyar ügyek (az Erdély felől való egyezkedés) menetét akadályozzák; de fölforgatni akarják az ifjú lengyel király s a Habsburgi főherczegnő közti házasságot is. S az ok erre bennök, különösen a királynéban nemcsak az, hogy félnek a töröktől s a királyné tán félti leányát, hanem ami fő: az a végtelen hiú, uralomvágyó, cselszövő természet, mely az olasz asszony minden cselekedetének rúgója. Fél — mondja igen jellemzően Loboczky — jövendőbeli menyétől, hogy a fiatal királyné, kinek hatalmas atyja, még hatalmasb császári bátyja van, kinek fivérei egykoron nagy uralkodók lesznek, ezeknek s kitűnő tulajdonainak befolyásával az övé fölé kerekedik s ő nem fog többé úgy kormányozhatni, uralkodni, mint eddig teszi. [2])

Talán túlságos feketén festi e mondás az egyént; talán több súlyt fektet a subjectiv indokokra a kelleténél; de nagyjában Loboczkynak mégis igaza volt. A történet Bona királynét csakugyan ilyennek ismeri. A hatalomvágyó olasz nő nem akadályozhatta meg fia házasságát; de húzván-halasztván azt, sikerült a Ferdinánddal kötendő politikai szövetséget meghiúsítani; minek egyik következménye az erdélyi alku eredménytelensége; másik az a tökéletes passiv-neutralis állás lőn, melyet a hadi vállalattal szemben Lengyelország — a remélt támogató szerep helyett — elfoglalt.

---

[1]) »... sed hoc certo ... scio serenissimam dominam reginam Poloniae fecisse triumviratum, se ipsam primum et duos Petros: Petrum archiepiscopum Gnesnensem et Petrum Km¹tha .... cum quibus illa regina hoc cogitat, hoc consulit, hoc somniat et in hoc est, quod libenter videret, ut tota inclyta M^tis V. domus Austriae funditus pessundaretur; qui triumviri ob conceptum imo fortassis innatum erga domum Austriacam odium iamdudum linguis et animis M^tis V. domum et totam familiam everterunt.« (U. o.)

[2]) ... muliebris animus angit reginam Poloniae ... dicens: uxor filii mei .... patrem habet Romanorum regem, qui habet filios reges magnos futuros, habet praeterea patruum caesarem Carolum; potens certe nimis haec mihi ac imperiosa erit; neque ego potero illam et omnia ita regere uti nunc rego. ....

Lengyelországgal kapcsolatban föl kell említenem a moldvajdával folytatott alkudozásokat. Azon programmhoz híven, ·t a vállalat czéljai felől a bir. rendek a speyeri gyűlésen ·pítának s mely szerint nemcsak Buda visszavétele, a Magyarországból való kiűzetése, de a Magyarország ·joknak a török iga alól való fölszabadítása is kimon- Joachim brandenburgi őrgróf Bécs alá érkeztekor a többi ·t a moldvai vajdával, Péterrel is összeköttetésbe lépett. Péter vajda már a nyár elején, mielőtt a keresztyén vállalat híre füleibe jutott, oda nyilatkozék, hogy ha tudná, hogy a nagy keresztyén hatalmak közül csak egy is el volna határozva a török ellen élethalálharczban síkra szállani, ő teljes erejéből csatlakozni fogna ahoz. [1]) Most ha azt teszi, a mit a török parancsol: az helyzete kényszerűségéből folyik; azzal, hogy fiát kezesül adta a portára, keveset gondol; mert a mely napon fia a Dunát átlépte, attól fogva úgy is halottnak tartja őt. [2]) — Szerette volna a vajda a lengyel szövetségét a török ellen s meg is izente az öreg királynak: ne higyjen az ozmán barátságnak. S hozzátevé: ha a törökverő Tarnowsky azt a hadi népet, mely vele volt Chozim alatt az utolsó lengyel-török háborúban, ő nekie rendelkezése alá bocsátotta volna: bizony nem ereszti vala ki Moldvából a török szultánt épen s szabadon. [3])

Mint mondám, a lengyel politika a török barátságot kereste s a moldvai vajda így két kézzel ragadta meg azt az alkalmat, melyet a birodalom részéről Joachim kinált neki. A ravasz, ingadozó, barbár és szavahihetetlen vajdának komoly szándéka volt-e, mikor a bir. sereg vezérével szövetséget kötött, azt eldöntenünk a fönmaradt tudósítások nem engedik. S bár a szerződés ellenére azt tapasztaljuk, hogy ugyanazon év őszén Erdélyt megtámadja, kénytelenek vagyunk őt nehéz helyzete miatt menteni. Az a vég-

---

[1]) Örmény Miklós említett jelentése 1542. jun. 2. (Turcica.)

[2]) Quod oportebat filium meum mittere illi (a töröknek) . . . de hoc iam parum curo; quia eo die quo trans Danubium filius meus traductus est, ab illo die ego illum pro mortuo iam habeo. (U. o.)

[3]) Si mihi dominus Tharnoviensis dedisset has gentes, quas habuit sub Chozino, uti illum petieram, non emisissem ego tunc caesarem Turcarum salvum ex Moldavia. . . .

telen nyomor, melyet egy-egy szakadási kisérlet e szerencsétlen hűbéres tartományokra hozott, az az irtózatosan súlyos kéz, mely üstökeiknél fogva tartá erős markában a hospodárok fejét, oly enyhitő körülmény e kis fejedelmecskék változó politikája megítélésénél, melyet legelső sorban kell érvényre juttatni a történetirónak, valahányszor arról van szó: igazi, komoly szándékkal közeledett-e koronként az oláh és moldva vajdák egyike vagy másika a keresztyén szövetség eszméjéhez. A Joachim s Péter közt folyt alkudozásokról csak egyetlen, de igen-igen fontos irat maradt ránk, [1]) melynek egy passusa világosan kimondja, hogy a vajda által már aláirt szerződés létezett, melynek ismeretlen titkos pontjai ha végrehajtatnak, belőlök — azt mondja Joachim — a római-német sz. birodalomra s az egész keresztyénségre megmérhetlen haszon származik. A fönmaradt irat Joachimnak mint a birod. sereg főkapitányának kötelezvénye. Ha azt a föltételt — így szól a kötelezvény — mely a nem ismert szerződésben foglaltatik, a vajda végrehajtja: köteles a brandenburgi egy év lefolyása alatt ötszázezer magyar aranyat fizetni a vajdának, a császár előtt tett esküje szerint. Azonkivül fejedelmi szavára igéri oda működni, hogy Moldva a birodalommal egyesittessék, mint ilyen, annak védelmében részesüljön s a vajda mint akármely birodalmi fejedelem, üléssel és egyenlő jogokkal birjon a gyülésben s a birodalomban. Köteles azonban a vajda a szerződés pontjain kivül jó kémeket tartani a török mozdulatairól s méltányos áron 30 ezer db szarvasmarhát hajtatni a birodalmi sereg számára.

Eddig a kötelezvény. Látni való, hogy a benne foglaltak a speyeri gyülés nagy conceptiójú terveivel organicus összeköttetésben állanak. Azért ha e tervekkel együtt a szövetség eszméje is megbukott: természetesnek fogja találni minden ember.

A külhatalmakkal folytatott s eddig ismertetett tárgyalások mind egy czélban, egy szándékban culmináltak: miként lehetne őket a magyarországi vállalat támogatására birni. Pótlé-

[1]) Confoederatio cum sacro imperio et illustrissimo Petro vaivoda hospodari Moldaviae Valachiae. 1552. jul. 6. Duna melletti bécsi tábor (Egykorú másolat, kriegsarchiv.)

kül még azt kell megemlítnem, hogy a svajczi kantonoknál is megkisérte Ferdinánd egyet s mást, a mivel azokat a részvételre hajtani remélé s bár positiv eredménynyel nem járt működése, annyit mégis némely pl. a zürichi canton megigért, hogy területén nem enged a franczia részére toborzani. [1])

Egyedül egy keresztyén hatalom, egy olyan azonban, melynek súlya a mérlegben legtöbbet nyomott, foglalt el határozottan ellenséges állást a birodalmi vállalat irányában. És ez Franczia ország, az »igen keresztyén« király volt. Azt a roppant fontosságot tekintve, mely ez időben Franczia ország, a Habsburgok erős ellenlábasa minden politikai cselekvényéhez fűződött, nem lesz talán fölösleges azon erőlködéseket pár szóban ismertetnem, melyekkel Ferencz a magyarországi vállalat létrejöttét megakadályozni törekvék. S a következőkben csakis erre fogok szorítkozni; mert kontárkodásnak tartanám az V. Károly és I. Ferencz közötti ellentétnek s a franczia politikának indokait bonczolni, midőn azt előttem oly sok kitűnő toll, köztük egy Ranké-é és Mignet-é[2]) vette beható kritika alá. — A nizzai fegyverszünet, melyet III. Pál 1538-ban a két uralkodó közt létrehozott, csak hamu alá takarta a gyűlölet izzó parázsát, melyet Ferencz lelkében vetélytársa szerencséje kialudni nem engedett. Egy, az akkori világban roppant zajt csapott esemény, Ferencz portára küldött követeinek Rinconnak és Fregosonak olaszországi útjokban a Pó folyamán hajóztukban lett eltűnése olajat öntött e lappangó tűzre, melynek lángra lobbanásától annál jobban lehete tartani, mert Montmorency connétable e kitűnő hadvezér s a békepolitika őszinte híve, a nizzai béke óta kegyvesztetté lőn Ferencz előtt. [3]) — Mennél jobban csatlakozni a törökhöz s mennél több bajt és alkalmatlanságot okozni a gyűlölt Habsburgoknak: volt egyik régi principiuma a franczia politikának. És ezt az elvet most, a hires követgyilkosság után (melyet a császárnak tulajdonita, de mely vádat ez el nem fogadván,

---

[1]) Reichs-T.-A.

[2]) M. Mignet, La rivalité de Charles-Quint et de Francois I. (Revue des deux mondes 1854., 1858., 1860, 1866., 1867. évf.)

[3]) Négociations de la France dans le Levant I. 489.

nem is adott elégtételt)[1]) az elfojtott boszúság egész dühével ragadta meg Ferencz. Így történt, hogy míg a távol nyugati szigeten, VIII. Henriknél ép úgy mint Italiában, vagy V. Károly makacs elleneinél a német protestansoknál, a részvét hangja, az aggodalom szava vagy az ijedtség jajkiáltása hangzott föl a büszke királyi székváros, Buda bukásának hírére: addig a vészes esemény a franczia udvarban a legélénkebb örömet költötte. Már azt számítgatták, hogy e török mint fogja ostrom alá, mint veszi be a védtelen Bécset s a bukás bizonyos jeléül tartották, hogy Ferdinánd Prágába vonult.[2]) Annyi embersége volt a franczia ministereknek, kikkel Károly követe urának a török elleni szándékait közölte, s kiket támogatásra szólíta föl, hogy sajnálkozásukat fejezték ki s követ előtt; de arczaikon a megelégedettséget látta ragyogni a császári residens, a mint Ferenczné l is csak a hír fölvillanyozó hatását tapasztalá.[3])

Az örömet azonban nem sok idő mulva aggodalom váltotta föl. Egyfelől a Velenczében székelő franczia követ arról tudósít, hogy Ferdinándnak 8 havi fegyverszünetet sikerült nyernie Szulimántól[4]) (a mi nem volt igaz,) másfelől híre fut a császár új vállalatának. Mit akar Károly? Készületei roppant nagyok, tervei még nagyobbak lehetnek. Egy gondolat — s a vakmerő császár képes egy őrült vállalatra, melyhez talán a megölt franczia

---

[1]) Del Guasto marquis, Károly milanói helytartója, az 1542. nürnbergi birod. gyülés előtt igazolta magát Ferencz vádjai ellen; Reichs-T.-A. és egyk. nyomtatás.

[2]) . . . l'on n'y actendoit aultre meilleur succés et plaisent plus ces nouvelles que l'honnêsteté ne porta. Aussi ce que s'en publye est d'une si grande affection et contantement que l'on adcroist la iacture et peste comme de defaicte absolue générale et sans rémède ou provision quelconque de protéger Vienne . . . . Aussi ledict roy des Romains soit désià rétirer à Praghue ayant pour ses impossibilitéz et occasions habandonné et déstitué ledict Vienne. . . . A csász. követ jelentése 1541. sept. 26. (Corresp. de la France; Belg. Arch.)

[3]) . . . mais bien même aperceu de la satisfaction que ledict sicur admiral et aultres ministres dudict sieur roy prennent de ceste deffaicte pour la dimunition de voz forces . . . . et dont ledict sicur roy se démonstroit passionné extrémement. . . . (U. o.)

[4]) Pellicier, Montpellier püspöke, velenczei franczia követ urához 1541. oct. 15. (Négociations de la France dans le Levant, I.)

követek papirjaiból nyerte az eszmét, melyek tán a török szultán zavaros viszonyairól, a török fővárosban uralgó elégedetlenségről nyújtának kivánt fölvilágosítást. Hátha egy csapással akarja a szerencsés Károly új mederbe terelni a világ folyását, s új vállalatának czélja — Konstantinápoly? Szemet szemért, fogat fogért; Budáért Stambult: az eszme megdöbbentő, de V. Károly a szerencse gyermeke. — Hihetetlen e gondolat előttünk, a mint hogy Károly agyában csakugyan meg sem fordult. De Ferencz s a franczia államférfiak ettől tartának s ez rémité őket mindaddig, míg Károly az afrikai partokon nem kötött ki.[1]) Súlyos tehertől szabadúlt meg Ferencz lelke, midőn az algieri vállalat szerencsétlen kimenetelét meghallotta. Ismét új erőt, új önbizalmat költött föl e veszteség benne. A császár szerencsecsillaga homályosúlni kezd s a vasat addig kell verni, míg tűzes. S ez irányban kezdte meg cselszövényeit. Rómában mit mindent el nem követett, azt Granvella jelentéseiből tudjuk; magukat a kath. bajor fejedelmeket is rábirta, a pápa fülébe Károlyról minden roszat sugdosni, őt a legközelebb múlt regensburgi gyűlésen a kath. hitelvek árulójaként tüntetni föl; mely sugdosásokat akár hitt nekik a pápa akár nem (mondja Granvella,) örömest meghallgatott.[2])

Főfigyelmét Ferencz a birod. rendekre irányozá. S amint megtudta a speyeri gyűlés kihirdetését s hogy e gyűlés főczélja a magyarországi vállalat létesítése: üzelmeit megkezdé Németországon is. A terv megbuktatása annál jobban érdekében állott, minél inkább tarthat vala a török ellen lobbot vetett izgatottság következményeitől: egy valószinűleg győzelmes hadjárattól. Ha Szulimán fegyverén a német sereg csorbát ejthet, ki érzi meg első sorban azt, ha nem ő? — Jó viszonya a prot. fejedelmek

[1]) »... l'on dit par deça que l'expédition de V. M^{té} est à Constantinople et non a Argel, prenent fondement sur aucuns naufx descouvertes et .... aussi que voz provisions sont trop grandes pour si foible emprinse que dudict Alger, et que plus meut ceste court à ceste créance, est la surprinse desdicts Fregoso et Rincon, desquels voz ministres auront peu entendre l'éstat des affaires dudict Turq et la commodité de l'emprinse de Constantinople. . .« Károly francziaországi követe urához 1541. nov. 3. Dijon. (Comp. de la France. Belg. Arch.)

[2]) Granvella 1541. nov. 28. a császárhoz (Belg. Arch.)

nagy részével s a rajnamenti katholicusokkal reményt nyújta neki, hogy ellenműködése nem marad sikertelen. Már az év elején levelet intézett a bir. rendekhez,[1]) melyben hangosan panaszkodik a »szemtelen« rágalmak miatt, mintha ő uszította volna a törököt a keresztyénségre. Hogy meggyilkolt követeinél ily terveket elárulo iratokat találtak volna: nyomorúlt koholmány, mely — mondja a levél erőteljes nyelve — valóban méltó gondolat azokhoz, kik az orgyilkosságot elkövették. Tudjátok meg — úgymond — hogy senki más nem hívta a vett sebek miatt dühöngő törököt a keresztyénség ellen, mint a ti császárotok. Ő a tűz, ő a veszedelem rátok nézve; saját hasznát, dicsőségszomját s kielégíthetlen nagyravágyását födözi a keresztyén vállalat kegyes czímével s haszontalan henczegéssel ingerli a hatalmas ellent, a helyett, hogy azzal kellő erővel szembeszállana.[2]) A mint a gyűlés megnyításának napja közelgett, még Ferdinánd előtt megérkezének Speyerbe Ferencz küldöttei. Négyen voltak, élükön az ügyes diplomata, jeles szónok s a rendek némelyikének jó ismerőse d'Alençon cancellár állott. Azon ürügy alatt, hogy úgy a német birodalomra mint a keresztyénségre nagyfontosságú ügyet akarnak a rendekkel közölni, Ferdinándtól kihallgatást nyertek,[3]) majd febr. 14-kén a teljes ülésben mondották el a rendek előtt urok üzenetét. Sokkal fontosabb az üzenet s bennünket magyarokat sokkal közelebbről érdekel semmint aránylag bővebben foglalkozni vele elmúlaszthatnám.[4])

A regensburgi gyűlés befejezésekor — mondja d'Alençon a hizelgő bevezetés után — híre jött Franciaországba a török magyarországi készületének. A franczia király félvén attól, hogy »ha a magyarok új vereséget szenvednek, a keresztyénség leg-

---

[1]) 1542. jan. 9. Reichs-T.-A. Egyk. másolat.

[2]) U. o.

[3]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. febr. 18.

[4]) A szónoklatot latin nyelven tartá Alençon. Birjuk a gyülés alatt készült latin kivonatát Sceppertől; de én a teljes mű franczia szövegét (eredeti conceptiója másolatát) használtam, melyet a császári követ szerzett meg nagy pénzen s küldött be mart. 3-ki jelentése mellett urához. Czime: Proposition du chancelier d'Alençon faicte à Spire.

erősb bástyája fog bennök elveszni«[1]) s a veszély Németországra hárúl: elhatárzá a szultánt vállalatáról lebeszélni. Követekűl Rincont és Fregosot küldte a törökhöz, tudtúl adni, hogy a német nemzet nem nézheti tétlenűl szomszédja pusztulását; ő maga (a franczia király) régi szövetségese a német birodalomnak, mely viszonyát a török kedveért nem bonthatja meg; hagyjon föl azért a szultán Magyarország háborgatásával, ha nem akarja nyakára vonni a birodalmi hadakat. Ezzel a megbízással vették követei útjokat Konstantinápolynak Italián keresztűl, a hol őket a császár eltéteté láb alól. A számokra adott utasítás a császár kezébe kerűlt s ez most nem átalja azt hirdetni, mintha a követség czélja a török Magyarországra uszítása lett volna; a mit el is hinnének a »tudatlanok,« ha nem lenne köztudomású tény, hogy a törököt a Budában ostrom alá fogott magyarok hívták be. — A követek eltűnése után — folytatja d'Alençon — Buda elestéről érkeztek a hírek; mélyen fölsóhajta e szomorú ujságra a franczia király, lelkéből sajnálván annyi derék vitéz gyászos halálát, az igen-nemes magyar nemzetnek szolgaságba jutását, a virágzó ország tönkrementét.[2]) Ekkor jött a hír, hogy a birod. rendek a török ellen készülendők Speyerben fognak összegyűlni és erre a készületre mondani el észrevételeit küldötte Ferencz a szónokot s társait a birodalom rendeihez.

A kérdés, mely e szándék mérlegelésénél fölmerűl, az: vajjon hasznos-e e hadjárattal a törököt ingerelni? Ennek megvitatására előbb azok okait mondja el, kik háborút akarnak, aztán azokét, kik a vállalatot a jelen körűlmények közt czélszerűtlennek tartják. Az előbbiek — úgymond — bizonyára úgy vélekednek, hogy az okos gazda siet szomszédja égő házát oltani. Ez helyes, a mint szép dolog lelkesűlni az ősök példáján is, kik éltüket a keresztyénség szent ügyeért föláldozták. E példák a rendek keblébe önbizalmat önthetnek — s ha a birodalom, mely a

[1]) . . . que si les hongres éstoient déffaictz, la républicque chrétienne perdict ung si puissant boullevart. . .

[2]) . . . qui (a hírek) ont faict souspirer le roy tréschrétien régrettant maintenant la mort de tout vaillant capitains et souldars, maintenant la miserable servitute d'une trés noble nation maintenant la perte d'un royaulme trésflorissant. . .

keresztyénség legelső állama, összetart, akkor nem is lesz nehéz a török hatalmát leküzdeni. Mert, hogy az ozmán nem győzhetlen, azt Hunyady Jánosnak s fia Mátyás királynak példái bizonyítják. [1]) Ha ti is érzitek az ősök erejét magatokban — szól hozzájuk d'Alençon — nem lehet semmi okotok a csüggedésre s a félelemre, hogy a török legyőzzön benneteket; mert őket veletek a kézi viadalban összehasonlítni senkinek nem jut eszébe; a török természete a futás, a rablás, az égetés; a tietek: győzni a viadalban, vagy meghalni a csatatéren. S végre is tudva azt, hogy harczotok a mily szükséges, oly igazságos: ki ne reménlné a győzedelmet?

Ím így vélekednek, a kiknek a harcz tetszik.

De bezzeg a körültekintőbbek nem így okoskodnak. A ki higgadtan gondolkodik: látja a keresztyén országok zilált állapotát, a fejedelmek czívódását s tartózkodni fog oly hatalmas ellennek provocálásától, mint a minő Szulimán. Nem kell a török sereg értékét becsmérelni. »Mert ha gyalogságának helyt áll is a tiétek, gondoljátok-e, hogy lovasaitok összehasonlíthatók az ő lovasságával, mely oly végtelen nagyszámú, hogy az ember alig hinné. A török katona éhséget, szomjúságot, hideget, meleget egyaránt tűr, tetszés szerinti útakat megbír egészségének kára nélkül; tartalékja, melyből veszteségét pótolja, sohasem hiányzik; tűzérsége s minden készülete fölös számú; lovai s lovasai oly fürgék, a száguldozásra oly alkalmasak, hogy viadalra kényszerítni őket nem lehet — s a *mi fő, a török katonailag annyira fegyelmezett nép, hogy ha szabad más nemzetet vele párhuzamba tenni, mindannyija úgy tűn föl mellette, mintha nem is hadat viselne, csak rabolna s veszekednék.*« [2]) — Eztán figyelmezteti a rende-

---

[1]) . . . car qu'ils ne soient pas invincibles, assez l'enseigne Jehan Huniades capitaine de son temps trés-rennommé, assez l'enseigne Mathias son filz roy de Hongrie, pour avoir déchassé, déffait et ruyné tant d'exercitéz des Turqs. . .

[2]) E kitünő jellemzése a török hadseregnek az eredetiben így hangzik: »Car encoires que vous puissiez êstre ésgaulx en gens de pied, comment pourrez vous êstre pareilz en chevallaiye, dont ilz ont ung si grand nombre, que à paine peult-on croire. Ilz sont tous accoustuméz à faim et à soif, ilz sont trés patiens de chault et de froit, ilz font tant

ket, hogy egy ütközettel mitsem érnek el, akár győz a bir. sereg, akár veszt. Ez utóbbi esetben közel romlás fenyegeti Németországot; s ha győz a német sereg, sokszor kellend megmérkőznie a törökkel, melynek rendes, gyakorlott, hódításhoz szokott serege van. Emlékezteti őket Várnára s arra, hogy egy új várnai vereség sokkalta nagyobb horderejü lesz most, mint volt száz évvel azelőtt. — Tegyük föl azonban, folytatja, hogy a birodalom a a háború mellett döntött. Nem árt megvizsgálni: milyen lesz ez a háború, mely az elvesztett magyar városok visszavételeért viseltetik. Budát s Pestet annyira megerősíté Szuliman, hogy csak kiéheztetés által lehetne megadásra birni; igen, de addig tizszer is megérkezik a szultán fölmentő serge s a keresztyén had két tűz közé szorúl. Nem lesz, a ki a csapdából kimentse. — Talán a magyarok? kérdi a szónok. De mit mondjak a magyarokról, mikor ezeknek könnyelműsége, állhatatlansága oly igen nagy. Ma az egyik, holnap a másik párton állanak; évenként legalább nehányszor urat és hitet cserélnek s borzadással telvék el a német iránt, akár fajgyülöletből, akár természetoltotta titkos ösztönből; mert legnagyobb részök inkább menekül százszor a török, mint egyszer a német uralma alá. [1]) — Nem okosabb-e e szerint a Buda s Bécs közt lévő erősségeket jó karba helyezni, hasonlót cselekedni a szomszédos tartományokban, mint oly rettenetes ellent oly oktalanúl provocálni Magyarország szerencsétlen maradványaira? — Intézzék el előbb saját belügyeiket s aztán

---

de chemain qu'on veult, jamais la santé ne leur déffault, ni les supplémens pour réformer leur légions; ilz ont une .... artillerie et tout autre appareil de guerre; leur gens de cheval et leur chevaulx sont si légiers et adeptres (?) aux courses que on ne les pourroit contraindre au combat *et ce qu'est le principal, ilz sont si éstroictz observateurs de la discipline militaire, que si les autres nations si elles sont comparées à ceulx, semble plustôst larronner que faire la guerre . . .*

[1]) A magyarok e jellemzése igy hangzik: »Que diray-je des Hongres, dont la légierté et inconstance sont si grandes, que maintenant ilz suyvrent une party, maintenant l'autre, et quelquefois en moings d'un an ils changent foy et maistre. Et ont les Allemans en telle abhorrtion ou par une hayne en racynes (?) ou plustost par ung secret instinct de nature; car la pluspart ayme myeulx de venir soubz le Turcq que soubz l'Allemand.«

menjenek a törökre. Nem elég a szultánt »ebnek, hóhérnak, rablónak« elmondani, az a szitoktól nem ijed meg. A ki a török ellen — így végzi szónoklatát — háborút akar, az ugyancsak vigyázzon magára; addig álljon talpán, míg a körmére nem koppintanak, mert a szultán keze ütése sebez.«

Ez a tagadhatlanúl ügyes beszéd mély benyomást tőn a rendekre. Ők maguk ismerték legjobban magukat s tán érezték a külömbséget, mely a török s a birodalmi sereg közt volt. Salm gróf csak a múlt évben is bámúlva látta, hogy ott minden néma és egy intéstől függ«;[1]) itt pedig az a frank vagy sváb lovag, ki tán 5 vagy épen $2^1/_2$ dárdást állít, a leghangosabban döngeti mellén a szépen zengő csúcsos vértet. Kapóra jöhetett e szónoklat a protestans rendek némelyikének is, miután sérelmeik még tárgyalva sem voltak. De e benyomást elmosta egy más körálmény. Sokkal nagyobb volt a rendeknél annak érzete, hogy itt az idő tenni valamit, mintsem a syrénhangok csábjaira sokat adtak volna. A franczia követek hosszas várakozás után, miközben választ hiába sürgettek, re infecta, búcsú nélkül hagyták oda egy szép reggelen a birodalmi várost[2]); a rendek pedig kérő-levelet küldtek Ferenczhez, hogy ő is segítse a birodalmat vállalatában.

A franczia király azonban félúton nem állt meg, újra levelet küldött a rendekhez a mainzi érsek czíme alatt s bár ez azt fölbontatlanúl adta vissza a küldönczneк: még más két irással igyekvék a rendeket a vállalatról lebeszélni. Egyikben a rendek kérésére felel s segélyét épen azért tagadja meg, mert Németországnak javát akarja s meg van győződve, hogy csak a császáriak féktelen uralomvágya — melyet a legutóbbi algieri vereség sem tudott lehűteni — készteti a rendeket »e kis darab föld« (Magyarország) meghódítására, miközben a császárra nehezülő teher a birodalom nyakába sózatik. Ha Németország nyugalma forogna koczkán — úgymond — örömest segítene; de Magyarország-

[1]) Salm és Herberstein föntebb ismertetett követ-jelentése.

[2]) Ferdinánd Károlynak, apr. 11. 1542. (Belg. Arch.) — De Praet, Károly tanácsosa juniusban Barban Alençonnal összejött, s ez a »szökés« miatt nagyon mentegeté magát. De Praet Navesnek 1542. jan. 24. (U. o.)

ért, melynek visszahódításából a birodalmat semmi haszon sem éri, nem vesztegetheti józan észszel erejét.[1]) — Másik levele s az utolsó kisérlet egyszersmind, már sűrű epével van teli a császár ellen s jellemző a minden udvariasságot nélkülöző szenvedélyes hangért. Szinte azt véli látni az ember, mint veti le könnyű barettjét, selyem-köpenyét és a brabanti csipkefodrot a finom király, midőn a gyűlölt ellenről van szó, s vesz magára hadi sisakot, nehéz pánczélt; mert ehez jobban illik a durva szó. Egy levél forgott ez időtájt kézről-kézre a birodalomban, melyet állítólag Ferencz irt volna III. Pálhoz. Ez apocryph-iratról emlékezik meg a király a rendekhez intézett utolsó levelében. Hallottam — úgymond a többi között — hogy intéseim után némelyek (a császárt és pártját érti) mily alávaló hazugságot költöttek rólam, olyat, minőt gyerek vagy oktalan ember szemébe lehet mondani, de nem a bir. gyűlés színe előtt. Azt irtam volna a pápának, hogy követeim meggyilkoltatásáért bosszút állandó, magamat s szövetségesemet a törököt ellenetek fegyverzem. Királyi szómra s mint jóravaló ember állíthatom, hogy a kik ezt mondták, mondják és mondani fogják, hazudtak, hazudnak s hazudni fognak. S bár egy oly fejedelem, mint a minő én vagyok, tetteiért csak az istennek felelős: én e sorokban magamat előttetek menteni akarom; de csak azért, mert a birodalom iránt eleitől fogva becsüléssel viseltettem s nem szeretném, ha jó véleményetekben e koholmány miatt megfogyatkoznom kellene. Én csak sürgettem a pápát, hogy számomra elégtételt eszközöljön a császártól a népjog rajtam esett durva megsértéseért. S ha kérelmeimre csak megvetéssel felelt a császár: azt hiszem, tartotok olyan fejedelemnek, hogy e gyalázatos sérelmet nemcsak egy uralkodón, de az egész világon, ha az egész világ tette volna, míg éltem s erőm bírja, megtorolni igyekszem. — Én ha nem volnék is elég hatalmas, látná a világ, hogy akkor is csak azt tenném, a mit a tisztesség parancsol; mert soha sem alkudoztam a törökkel, hogy adófizetője, alattvalója, rabszolgája legyek, mint azt némelyek tenni nem átallották. Én ha alkudoztam, a keresztyénség közjaváért tet-

[1]) Ferencz a birod. rendekhez 1542. apr. 28. Egykorú másolat (Belg. Arch.)

tem — s most látom csak, hogy ezt ellenem fordítják a köztem s a birodalom közötti barátság szétszakítására; holott jobban tennék, ha könnyelmű vállalataikról számolnának, melyeknél saját előnyüket keresték, a keresztyénség rovására; mert azokból eddig csak romlás következett. Adja isten, hogy e mostani legyen az utolsó. Bármi történjék azonban, engem midenkor ép oly igaz barátotok gyanánt fogtok ismerni, a mint igaz az, hogy a kik e rágalmakat költék rám: hazugok . . . stb. [1])

E hatalmas indulatroham, melybe évtizedek keserűsége, elfojtott bosszúság, sértett hiúság s olthatlan gyűlölet volt összepréselve, a mennydörgéshez volt hasonló, — kevés vártatva a villámcsapás: Ferencz hadüzenete Károlyhoz követte azt május 20-kán. [2]) Sem a rendek segélykérő követsége, melyet a fejedelmi curia indítványára küldöttek Ferenczhez, nem használt tehát, sem az Abschied értelmében menesztett második kérelem, hogy a vállalat ideje alatt ne kezdjen háborút a császár ellen a franczia király. — Igen természetes, hogy Károly segélye ily körülmények közt elmaradt végleg s maguk a rendek belátták a császár nehéz helyzetét. Az év nyarán, Nürnbergben tartott s alább említendő gyűlés absolutoriumot adott be nem váltott igérete felől a császárnak, ki aztán egyedűli gondját, figyelmét a franczia fordítá.

Azonkivül, hogy a megnyilt háború által a magyarországi vállalat sikerének útját előre bevágta Ferencz, még két ízben találkozunk vele e nemű működése közben. Először annál a fölszólításnál, melyet a svajczi kantonokhoz intézett, [3]) midőn zsoldosok toborzását czélozván, arra tüzelte azokat, hogy Ferdinánd intő leveleire ne hajtsanak, mert a bir. rendek tudta nélkül, azok háta mögött irattak. S másodszor az angol udvarnál, hol residense fáradság nélkül szüntelen kínálgatta Henriknek szövetségi

---

[1]) Autre copie des lettres du roy de France aux éstatz de l'empire,« napikelet nélkül, de apr. 28. után s máj. 20. előtt. A levelet Ferdinánd máj. 24-ki levele kiséretében közölte bátyjával.

[2]) Az egykorú nyomtatott »Cry de guerre« jul. 12-kéről való ugyan; de ennek okait l. Charrièrenál Négociations . . . az illető helyen.

[3]) E tárgyra vonatkozó iratok eredetiben s egyk. forditásokban a Reichs-T.-A. közt.

házassági ajánlatait. Midőn meggyőződék, hogy vele az angol király szövetkezni nem fog, legalább a spanyol-angol alliance-t igyekezett mindenkép megakadályozni. Mily hangból valók az utasítások, melyeket e tárgyban londoni követének Marillacnak küldözött, azt egyik ministerének a követhez intézett elfogott levele illustrálja. [1]) — Mondja meg Marillac az angol királynak — szól a levél — miszerint a Ferencz s szultán közti szövetség nem egyébb nyomorúlt rágalomnál Károly és Ferdinánd részéről. Ezek maguk akartak a törökkel szövetkezni s miután látták, hogy a szultán nem hallgatja meg küldöttjeiket, annyira elfeledkezének istenről, hogy a nagy úr adófizetőivé, rabszolgáivá lenni is késznek nyilatkoztak, de Szulimán még így sem hederített rájok — s most azt hírdetik, hogy Ferencz küldte volna a szultánt a keresztyénség nyakára.

Ferencznek azonban itt sem volt szerencséje. Henrik komolyan mutatta neheztelését a »hitetlen« »pogány« franczia királyra. Jól mondja ennek egyik historicusa, a többször idézett Charriére [2]), hogy közte s Károly közt kitört új küzdelemben ez utóbbi, daczára az algieri vereségnek, vagy tán épen ezért, Németországon s a keresztyén világ előtt úgy tünt föl, mint a keresztyénség megboszulója, szemben a franczia királylyal, ki őt üdvös munkájában gátolni törekszik.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Az elfogott levél másolatát Chapuys küldte be Mária özv. magyar királynénak, jul. 19-ki jelentése mellett.

[2]) Négociations . . . I. 490.

KÜLÖNFÉLÉK.

A »VEXATIO DAT INTELLECTUM« CZIMÜ RÖPIRAT 1765-BŐL.

Az országgyűlések sorát M.-Terézia alatt az 1764-i zárja be; a királyné a viszonyok által követelt adóemelést és a nemesi fölkelés szabályozását kivánja, s miután utóbbi a nemesség megadóztatását tenné szükségessé, a rendek részéről a legnagyobb ellenzésre talál.

A nemesi szűkkeblűség oly fokra hág, hogy a királyné sikertelennek látva minden kisérletet reform-terveit az országgyűlés hozzájárulásával megvalósítani, nem tart több országgyűlést s kormányzati uton létesíti nagyfontosságú reformjait.

Két irat játszik nevezetes szerepet ez országgyűlésen, az egyik Kollár: »De orig. et usu perpet. potest. legisl. circa sacra« czimű jól ismert nagybecsű munkája, a másik az alábbiakban ismertetendő röpirat: Vexatio dat intellectum.[1]) Mindkettő szoros kapcsolatban áll az országgyűlés egész folyamával és sorsával.

Az első a koreszmék hordozójává lett királyság mellett küzd, az utóbbi a nemesi kiváltságok teljességéért, a nemesség souverain hatalmáért tör lándzsát; az első ellen az országgyűlés érdemesnek tartja a fejedelemhez föliratot intézni, irója megbüntetését kérni, s midőn a királyné a könyvet betiltja, hozzá hálafelirattal járulni;[2]) a második a királyné haragját provocálja, a szerzőt erősen nyomozzák, bár sikertelenül, maga az irat azonban bakó keze által égettetik el Pozsony piaczán, s belőle, mint Horváth Mihály mondja »aligha jutott példány az utódokra,« s tartalmáról csak is a feladó levél, mely azt a cancellárnak leírja, ad némi tájékozást.

Politikai irodalmunk történetével foglalkozva, sajnálattal

---

[1]) Nem tévesztendő össze Szeitz Leo 1790-i röpiratával: Vexatio dat intellectum episcopis Hungariae.

[2]) L. Arneth M. Ther. letzte Reg. Zeit. I Bd. 122 l.

nyugodtam bele Horváth M. véleményébe, hogy a röpiratnak egy példánya sem maradt korunkra, míg Krones Ungarn unter Mária Theresia u. Joseph II. Graz 1871. című dolgozatában elemezve, méltatva fel nem találom. Krones eredetileg a röpirat másolatát használta annak apologiájával együtt a m. n. muzeumból, később jutott tudomására, úgy mond, a nyomtatvány 1785-ből.

A nemzeti muzeum általam használt példánya szintén nem 1765-ből, való, hanem 1785-ből, de úgy látszik, eredetileg nem is jelent meg nyomtatásban, csak kéziratban.

Az 1785-i kiadó, mint hangzatos és nyilván József ellen irányzott előszavából, de még inkább az irat címéből látszik, az akkori időkre nagyon találónak látja az iratot, mely a király souverainitását élesen megtámadta; ezért is bocsátja közre, hasábosan melléje adva német fordítását.

Címe következő: Vexatio dat intellectum. Manuscriptum sub diaeta Regni Hung. An. 1764. vulgatum et mox XII. kalend. Mart. An. 1765. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum: cum omnia illa, quae nunc regno huic accidunt, in eodem praedicta habeantur, una cum facta super eodem scripto apologia ad perpetuam rei memoriam nunc primum typis excusum. 1785. h. n. 4-rét 44. l.

Mint a föntebbi címből is látszik, a tulajdonképi iratot annak apologiája előzi meg, mely hangját tekintve, ennél még szenvedélyesebb; fenyegetőleg szól a »királyi elbizakodottságról, mely épen midőn azt hiszi, hogy a hatalom legfőbb csúcsáig eljutott, dőlhet egyszerre váratlanul romba«; nagy elkeseredettség, ellenállási szellem lengi át az egész apologiát, mit a végén álló vers is tanusít, mely ekként kezdődik: Justum est ustum, injustum mansit inustum.[1]) s ily jövendöléssel végzi:

Uruntur Regni Jus scripta docentia frustra,
Nam proprio Phoenix nascitur ex cinere.
Vexa dedit vexam, vexatur vexa per ignem,
Majores vexas, credite, vexa dabit.

De még ezzel sem éri be, és közöl legvégül egy párbeszédet Nero és Seneca között nyilt czélzással M. Terézia absolutisticus törekvéseire: Ferrum tuetur principem, mondja Nero, Melius Fides, feleli Seneca stb.[2])

Maga a tulajdonképi röpirat, a Vexatio dat intellectum,

[1]) Czélzás Kollár munkájára, kiről azt mondja, hogy neve gyűlölt lesz, amig csak a magyar él.

[2]) Valjon ez apologia csakugyan egykoru-e a röpirattal, vagy csak II. József alatt iratott, nem tudom eldönteni.

abból indul ki, hogy a jelen (1764.) országgyűlésben előfordúlt, valamint a megelőző események mindenkit meggyőzhettek, mire akarják a kegyes és igazságos királynét gonosz tanácsosai rávenni; nem egyéb az, mint az ország alkotmányának fölforgatása, a magyar szabadság eltörlése és idegen törvények behozatala az országba. Minden istenfélő, hazája, királyához hű honfinak ily nagy veszedelemmel szemben ébren kell lennie, nehogy a vész tovább harapódzék s az ország szolgaságba sülyedjen, melyet az utódok sűrű könnyei sem fognak soha többé lemosni.

Mit kell tehát tenni? A karok és rendek ne engedjék magukat se fenyegetés, se hízelgés, se cselfogások által bármely törvény hozatalára reá bírni, melyből a *régi törvények, jogok és kiváltságokra a legkisebb hátrány is származhatnék.*

Erőszaktól nem kell félni, ez ellen biztosít a királyné igazságossága s a külviszonyok, melyekre egy rövid pillantást vet az irat, szintén nem olyanok, hogy valaki a királynénak leghívebb alattvalói ellen erőszakos eszközöket tanácsolhasson, hisz az új ministerek eljárása által régi hatalmas barátainkat elvesztettük.

A király felség jogai, rendelet alkotó hatalma szorosan, minden téren közjogunk által körvonalazva nem lévén, ha ezeknek korlátozása az országgyűlésen kívül keresztülvihető, a királyságot a nemességgel szemben minden önálló hatalomtól megfosztotta volna; e szorosan nem körvonalozott jogánál fogva létesített M. Terézia sok üdvös rendszabályt az egyházi, az urbéri viszonyok terén, melyek nem voltak a rendek inyére, mert a különérdekükön felül álló országos érdeknek szolgáltak.

Hogyan lehetne a királyság e működését paralysálni? Az által, mondja a röpirat, ha a *helytartó-tanács, melyet tán az országgyülés által lehetne választatni, a király minden rendeletét felülvizsgálná*, valjon nem ellenkeznek-e a törvényekkel, szokásokkal, szabadságok és kiváltságokkal és — teszi hozzá nyomatékkal — »*aut etiam Regimini Ecclesiastico per positivas Patriae leges secundum Sacrorum Canonum Auctoritatem instituto adversetur.*« Ha pedig azt találná, hogy a rendeletek az országgyűlési végzemények közvetlen vagy közvetett kiforgatására irányulnak, »noxia reverenter seponat, profutura publicet,« és pedig *a szent-korona felsége elleni hütlenség büntetésének terhe alatt, mely felség a királyban és az országban székel.*

Az utóbbi gondolat, hogy a majestas nemcsak a királyban, hanem a rendekben is székel, képezi az egész irat vezérelvét, s hihetőleg ez háborítá fel annyira a királynőt, kivált mikor határozottabban formulázva jelenik meg a király s a nemesség e külön szuverenitása a röpirat következő helyén:

»Quoniam *Majestas Sacrae Coronae* Hungaricae, ejusque

Jura essentialia non solum penes solam Regis Nostri Personam, sed etiam *penes Regni Praelatos, Barones, Magnates et Nobiles; verbo: penes Status et Ordines residere dignoscitur* . . . . . Ita etiam quicunque deinceps *contra Majestatem in statibus et ordinibus partialiter residentem et contra Jura Majestatica eis* de Lege et consuetudine Regni indubitate usque nunc *competentia*, sive verbo, sive scripto, sive facto quovis temerario *insurgere, ea vellicare, et oppugnare attentaverit, perinde criminis laesae Majestatis reus habeatur;* liberrima et absoluta hunc talem judicandi provincia soli Tabulae Septemvirali citra omne ulterius Juris remedium per hanc Legem attributa, *potestate autem adgratiandi solis Statibus et Ordinibus in Diaeta congregatis reservata.*«

E szerint két külön souverainitás lett volna Magyarországon, a királyé és a rendeké, s ennek következményeképen a felségsértésnek új neme, mely a karok és rendekre vonatkozik, s a kegyelmezésnek a királyon kívül egy második gyakorlója: a karok és rendek! Veszedelmes, az ország alkotmányát, de minden alkotmányt felforgató theoria.

Honnan meríti a röpirat ez új jogokat, mióta vesztette hatályát Verbőczy felfogása, hogy »a törvényhozás, a birtokadományozás és birói hatalom joga az ország szent koronája hatóságára, melylyel Magyarország minden királya meg szokott koronáztatni s következőleg törvényesen rendelt fejedelmünkre s királyunkra az uralkodással és kormányzással együtt átruháztatott.«? A röpirat ezt a souverainitás természetéből következteti; ugyanis »omnibus enim Publicistis recepta est Majestatis definitio, quod sit suprema potestas gubernandi actiones Civium ad communem Reipublicae felicitatem. Essentiales vero Majestatis Partes consistunt in his juribus, nempe: In potestate legislatoria . . . . . in inducendis Tributis, ... in tractandis Juribus Belli et Pacis. Quivis autem Legum nostrarum gnarus palpare potest, quod tam definitio, quam Jura haec Majestatis intrinseca non soli Regi nostro, sed etiam Statibus et Ordinibus Regni conveniant.«

E fejtegetések nyilván a szent korona egységét megtámadók, melynek tagjai ugyan a karok és rendek, de csak tagjai, feje a király. De a röpirat a magyar szt.-korona eszméje, az államélet szükséges követelményei helyett az önkényes szerződés alapjára áll a király s a rendek viszonyának meghatározásánál, és így, ez alapon souverainitási tanainak következményei meg nem támadhatók. Mert, igy okoskodik a röpirat: Hungari . . . sicuti Rege carere poterant, ita, postquam eum sibi sponte elegerunt, in arbitrio ipsorum fuit, quantum Juris Jurisdictionis,

Utilitatis in eum transferant, ... ita (Rex) . . . . in Regno suo citra palmarem Justitiae violationem in usum suum trahere nequit plus, quam ei virtute Legum, Pactorum, et Conditionum diplomaticarum sit admissum. Quid quid enim his admissum non est, perinde est alienum et sub custodiam septimi Praecepti Decalogi cadit . . . .

Ez érvelés szerint a király tehát lop, ha adót akar a nemesektől szedni; mert a nemesi fölkelés szabályozása ellen s a nemesi nem adózás igazolására voltak tulajdonkép szükségesek az eddigi fejtegetések, amint a következőkből látszik.

»Constat . . . . Hungaros Regi suo potius Jus Jurisdictionis, quam jus proprietatis, seu Dominium directum vel utile contulisse. Unde inter praecipuas Praerogativas nobilitares hanc sibi reservarunt, ut rebus suis libere uti frui possint, atque ab omni tributo sint liberi.« . . . . . Merito ergo, ac justissime nobiles Hungari vocantur Domini Terrestres, Rex autem licet totius Terrae sit princeps, Dominus tamen terrestris in iis solum est terris, quae ei ad usum peculiari Lege fuerint attributae . . . . . nullum Dominium in privata Dominorum Terrestrium jura aquirit, sed solum Jus ad ea jura et Jurisdictiones quae Regi Hungariae secundum tenorem vetustorum Legum . . . . . competere dignoscantur.

Azért nem szedhet a király, sem a nemesek javai, sem jobbágyai után adót, mert nem földesura az országnak, csak fennhatósággal bir abban; a nemesek mint tulajdonosok mentek az adózástól, mert utóljára is a tulajdon nem lehet csak névleges, főleg gyümölcsei teszik azt becsessé, de ezektől esnék el a nemesség az adózás által. Rendi viszonyaink erősen patrimonialis jellege különös élességgel jut kifejezésre a röpirat most emlitett, de egyéb helyein is. E patrimonialis, magánjogias alap, melyet a nemesség a Vexatio-ban elfoglal, különös nyomatékot kölcsönöz a külön souverainitásnak, melyet a királylyal szemben magának vindicál; a nemesség szuverenitása a birtokra alapitva, valódi szuverenitás lenne, mig a királyé, mint puszta jurisdictio, csak névleges. E részben nem érdektelen a röpirat megkülönböztetése, (28. l.) hogy a jus proprietatis a tulajdonos hasznát és előnyeit czélozza, mig a jus jurisdictionis másokéit, t. i. az alattvalókét.

A röpirat külön szuverenitási s azzal kapcsolatos adózási elmélete aligha tekinthető a rendi elfogultság megszokott, egyszerü jelének, az aristokratikus respublica, a lengyel királyság homályos alakja lebeg a mögött. Sőt egyenesen hasonlitgatja is Magyarországot Lengyelországhoz; a két ország alaptörvényei oly igen hasonlók egymáshoz, és ez alaptörvényeket, mint a lengyelek maguk megvallják, ép azok a királyok hozták be náluk a

magyar jog alapján, akik mind a két ország felett uralkodtak; s még is mily nagy a különbség a magyar s a lengyel király jövedelmei között, mennyivel nagylelkűebbek, bőkezűebbek voltak a magyarok királyaik iránt, mint a lengyelek!

A feloszlásnak indúlt Lengyelország alkotmányával ekként érvelni bizonyára nem a politikai éleslátás jele, de annál jellemzőbb a rendek nagyobb részének szellemére.

Kollár röpirata nagyon szelid a nemesi kiváltságok megtámadásában a hanghoz képest, melylyel a Vexatió a királyságról átalában szól; többi között midőn mondja, hogy »a magyarok tudva, mennyivel könnyebb ő nekik királyt, mint a királyi méltóságot viselőknek országokat és koronákat szerezni, nem kételkedtek, hogy kapnak ők olyan királyokat, akik máshonnan is kellő hatalommal felruházva, képesek lesznek, a magyarok kisebb hátrányával, azok szabadságait és jogait megvédeni.« És itt érdekesen indokolja a pragmatica sanctió elfogadásának okát, különösen a magyar korona és az osztrák tartományok feloszthatatlan és elválhatatlan birásának kikötését, midőn idézve a törvény illető helyét, így szól: »Quae verba evidenter, puto, demonstrant, *Hungaros per conditionem inseparabilis illius Possessorii, non sibi aliquid novi et insoliti oneris imposuisse, ... sed potius futuris Regibus suis pro securiore avitorum Jurium, Libertatumque Hung. tutela, necessitatem etiam externarum virium simul retinendarum injunxisse,* ostendisseque tum providentiam de suis immunitatibus semper cautam, tum peritiam socialis vitae tam apte in usum suum adoptasse.«

E commentár szerint tehát nemcsak Magyarország, hanem örökös tartományainak védelmére is a magyaroknak van kötelezve a király; a nőági örökösödés és az osztatlan birtoklás nem uj teher, nem lemondás, ellenkezőleg az ősi jogok és szabadságok megerősítése, és annak bizonysága, mily jól tudtak a magyarok mindig kiváltságaik fölött őrködni. Ily kedvezőleg, mondhatni egyoldaluan Magyarország érdekében levőnek a pragmatica sanctiót eddigelé nem fogta fel senki, főleg ha tekintetbe veszszük, amit a királyokra nézve mond, hogy t. i. az országnak inkább volt módja királyokban válogatni, mint ezeknek országokban.

A királyné, nem csoda, ha fölrezzent az iratban pengetett uj souverainitási elvekre, annak fitymáló hangjára, a pragmatica sanctiónak ily egyoldalú értelmezésére, különösen ha számításba veszszük, hogy a »jogok és szabadságok« mentűl olcsóbb (minore Hungarorum damno) védelme, mely végett az osztatlan birtoklás megállapitottnak mondatik, csak a nemesség előjogaira vonatkozik, M. Terézia előtt pedig már az ország lebeg, melynek ép ez előjogok képezik legnagyobb átkát.

Végül szemébe mondja a királynénak, hogy »Hungarorum fide et virtute regnet,« és hogy az utolsó háború szerencsétlen folyásának nem a nemesség insurrectiója az oka, inkább az Isten újját kell ott keresni, mint a kinek kegyelmét »migratione Justitiae, violatione Diplomatum, Legum, Juramentorum haud lucrabimur, cum infallibilis ejus sententia sit: Regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias.«

Ezekben legjellemzőbb helyeit adtam a röpiratnak; eléggé láthatni belőlök, hogy a rendek a királyságot még mindig középkori szerepre szeretnék kárhoztatni s mily erős a hajlandóságuk a lengyeles állapotok iránt; még csak a forrásra nézve, a honnan az irat eredt, van igen érdekes közlendőm.

A muzeumi példány Kazinczy Ferencz tulajdona volt, s ő következő nagyérdekű jegyzettel látta el 1809-ben: Scriptum hoc iussu mitissimae Principis, Mariae Theresiae, in foro Posonien. sub Comitiis 1765 d. 18. Febr. manu carnificis combustum est. Quaesitum insuper in auctorem scripti. Venerandus avus conjugis meae (comes Josephus Török de Szendrő, natus 1714. d. 14. Febr. mort. 1776. d. 30. Oct.) in suspicionem facti adductus. Putabatur scriptum hoc una cum Primate Barkóczyo, cui in paucis acceptissimus fuit, confecisse. Partes Törökii, tunc ad Cancellariam Hung. Referendarii, pro virili tuitus est Cancellarius C. Franc. Eszterházy; cui Imperatrix, innocentia Törökii cognita: da gratulire ich dem Török; er hätte mir diese That mit dem Kopfe gebüsst.

Auctor fuit Georg. Richwaldszky, Primati Barkóczyo a latere canonicus, ad quem scripta Epistola poetica B. Laur. Orczii, in edit. Révaiana p. 70. et in tomo Carm. hujus Orczii et Barcsaii p. 219. Hac de re monendus eras, Lector benevole. Scripsi Széphalmi, in Cottu Abaujvár, ad diem 4-am Novemb. 1809.

Franc. Kazinczy.

Honnan vette Kazinczy tudomását, nem említi, de hihetőleg családi hagyományon alapúlt az.

Nem deríthetnének-e e jegyzetek némi világot Barkóczy primás kegyvesztésére? döntsék el a történészek; a szerzőt illetőleg alig lehet kétség, hogy az egyházi rend soraiból került ki, akár Richwaldszky volt, akár a clerus más tagja. Orczy Lőrincznek Kazinczy által említett epistolája Richwaldszkyhoz, ezt mint a világtól elvonult, komoly tudománnyal foglalkozó férfit tünteti fel, kiben e jellemzés szerint az epistola irásakor 1761-ben a politizálási hajlamnak nyoma sincs; lehet, hajlamai később változtak, lengyel hangzású neve némileg magyarázná lengyel paralelláit.

Bárki lett légyen a szerző, de hogy az egyházi rendhez tartozott, az irat számos helyéből következtethetni, de kivált annak befejező részéből: »Primum ad Dei Gloriam promovendam, ad reverentiam Proto-Regis nostri Sancti Stephani et ad Christianam Catholicae Fidei professionem publice edendam L. I. c. I. S. Stephani nova diserta lege confirmetur, quod Impii ex sensu Legum nostrarum expugnare student. Praeterea opportune et utiliter instaurentur sequentes Leges S. Stephani L. 2. C. 1. et 2. de improbis Consiliariis a latere Regis submovendis; et ut Episcopi liberam habeant potestatem, Res Ecclesiasticas secundum Canonum Authoritatem dispensandi, providendi, regendi et gubernandi.« Igy nem ír bármilyen buzgó katholicus legyen a világi, az egyházi rend külön érdekei adták az írónak kezébe a tollat.

Az apostoli király czím felvétele nem puszta külső ékesség volt, az önálló királyi hatalmat jelezte az egyházzal szemben is, a nagy királyné több rendszabálya már ez időtájt sejteni engedte az irányt, melyet később az egyházi téren oly nagy nyomatékkal követett. Kollár másik munkája a magyar király patronatusáról 1762-ben az udvar által sugalmazottnak tekintetett, úgy, hogy a papság és nemesség együttesen érzé magát találva a »felvilágosodott« királyság erőteljes fellépése által, s a közös felháborodásnak adott kifejezést a »Vexatio dat intellectum«-ban az egyházi rend valamely tagja.

E röpirat amily érdekes a politikai irodalom szempontjából, ép oly sajátságos világot vet érvelései által az akkori rendek szellemére, mert őket nemcsak a reformok elől elzárkózódóknak tünteti fel, a mit eddig is igen jól tudtunk, hanem egyenesen aristocratico-clericalis reactio hajlamait tárja fel a rendeknél.

Megszoktuk a kor nemességét az európai eszméktől elmaradottnak, de az alkotmány és kiváltságaihoz mereven ragaszkodónak képzelni; itt egészen másnak mutatja magát az alkotmányra nézve, túl akar azon menni, külön souverainitást kiván, a királyt bábbá szeretné tenni, hogy magánjogi kiváltságait annál jobban élvezhesse.

A nemesség e retrográd velleitásaival szemben, még fényesebben tűnik elő M. Terézia működése, mely oly sok téren képes volt reformokat létesíteni, s az újkori eszmék utját egyengetni.

Dr. Concha Győző.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A palóczokról. Népismertető tanulmány. Írta Pintér Sándor. Budapest. 1880. 8-r. 96. l.

Ezen tanulmány megírására a tősgyökeres palócz szerzőt, — mint a bevezetésben kifejti, — az a szándék vezette, hogy Hunfalvy Pálnak a palóczok eredetéről s elmagyarosodásáról »Magyarország ethnographiájá«ban kimondott nézeteit megczáfolja s a palóczok őseredeti magyarságát bebizonyítsa.

Horváth István a palóczokat őseredeti magyaroknak, Jerney János az Árpád hadához Kiovnál csatlakozott »szlávisált kún palóczok« ivadékainak, Hunfalvy Pál pedig, ki még 1866-ban tiszta magyarságukat hitte, Sz. László kora után beköltözött s itt elmagyarosodott idegen nyelvű kúnoknak állítja. Pintér az ezen három tekintélyes írónk itéletei közt mutatkozó föltünő eltérést annak tulajdonítja, s ezért őket élesen meg is rója, hogy a palóczokról irva, magát e népet megismerni legkevesb fáradságot sem vettek magoknak. Szerinte az ethnographia fogalma magában foglalja, hogy a népen kivül magát a népet lényegében megismerni nem lehet, s éppen ezért metsző gúnynyal kárhoztatja tudósaink eljárását, kik a magyar nemzet egyes családtagjainak tanulmányozására a hazában nem gondolnak; hanem tanulmányozzuk — ugymond — először a finneket, osztjákokat, cseremiszeket, csuvaszokat, »hogy megtudjuk, kik és mik vagyunk mi itthon« (4. l.)

A bevezetés után, — melyben visszautasítja a palócz névnek állítólagos »együgyű, ostoba« értelmezését, — áttér a palócz nép ismertetésére, »melynek jelen ethnographiáját finn vagy osztják országban csak akkor lehet bárkinek is megirni, ha azt az élő nép között idehaza megtanulta« (8. l.)

Leírja a palóczok által lakott területet, fölsorolja a Nógrád, Gömör, Heves és Borsod vármegyei palócz falvakat, melyekben 50 négyszög mérföldön, 150 községben, 120,000-nél valamivel több tiszta palóczot mutat ki, nézetem szerint nagyon

is szorosan számítva, mert van a fölsoroltakon kivül még több oly helység, melyben a palócz szójárás dívik. Érdekesen leírja továbbá az ősi palócz ház belsejét, a palócz család belszervezetét, kimutatja, hogy a palócz nép a »had« elnevezést nemzetség értelemben (péld. Andó hada, Lantos hada stb.) maig is általánosan használja, s hű képét adja a palócz család mind inkább enyésző patriarchalis életének (11—22 l.) Ezen fejezetben legérdekesebbnek találjuk a család válakozási szertartását, mely úgy történt, hogy a gazda vagy gazdaszszony egy kenyeret annyi felé szelt, a hány részre oszlott a család, mi nélkül a szétválás jogi ténynyé soha nem vált. Föltünő előttem, hogy bár a palóczasszony férje testvérbátyját »nagyobbik uram«-nak czímezi, Pintérnél nincs említve, hogy férje öcscsét »kissebbik uram«-nak hívná, mint Magyarország némely vidékén maig is szokásban van.

Külön fejezet szól az ősvallás nyomairól, melyek nagyobb része a magyar népnél is föltalálható (22—29. l.) Olvassuk, hogy a palócz ma sem mer nyulni a határ- vagy mesgyeköhöz, mert azt hiszi, hogy a ki azt elmozdítja, azt a kő a más világon hegyen völgyön mindaddig követi, míg ki nem fárad, s akkor nyakába kell akasztania s örökké hordania; a nép szokásában némi nyomát látjuk kimutatva a hajdani nap- és tűzimádásnak; az ősvallás legérdekesebb emlékeiül ismerhetjük föl a palócz falvak végéről mindinkább tünedező káponkákat, pyramis alakú négyszögü kőoszlopokat, melyek alá temetik, még pedig cserépedényben temetik, még most is némely községben a kereszteletlen elhalt, tehát pogány, gyermekeket. E szokással hozza kapcsolatba szerző a palócz asszony cserépedényének »sirány« nevezetét, melyet a »Magyarnyelv nagy szótárá«-ban hijában keresnénk.

Nyelvészeinkre nézve tagadhatatlanul tanulságos a palóczok nyelvéről szóló fejezet (29—34 l.), melynek érdemleges méltatását az illető szakközlönyökre hagyjuk, itt csak azt tartva megjegyzendőnek, hogy szerző nagyon is messze ment a következtetésben, midőn a palócz nyelv dallamos, lágy, gördülékeny, de erélytelen voltával akarja igazolni, hogy a mai palóczok nem lehetnek azon palóczok ivadékai, kiket az öreg Nestor oly kegyetlen hadakozó népnek fest, s erre rögtön kimondja a nagy szót: »mi palóczok autokhton népmaradék vagyunk«; mit bizony munkájában egy szóval sem bizonyít, s a szó teljes értelmében nem is bizonyíthat, sőt maga is megczáfol, midőn alább a scytha néptörzs első rajának említi az Ázsia fönsíkjáról Európába tódult húnokat, kikkel a palóczokat összeköttetésbe hozza.

Éppen ennyire tulhajtottnak tartom azt a következtetést is, melyet a palóczok meséiről szóló fejezetben (34—45 l.) az ott

közlött mese tartalmából von, hogy t. i. »a palócz nép vándorlása a földteke oly részéből indult meg, a hol a vízözön romboló hatalmát nem gyakorolta,« s a mily elmésen kigondoltnak, éppen oly bizonyíthatatlannak látom azt az állitást, mely szerint e népmese a teremtés pillanatától kiindulva rajzolná az egyeduralom alatt, mérsékelt éghajlati övön élt nemzet különböző korszakait, s a mese ólomfejű barátjában a lőpor és golyó kora volna megtestesítve, sőt, a mi még hihetetlenebb, e mesében a lőpor korszakának egykor bekövetkezendő megsemmisítése is képletesen meg volna jósolva.

A palócz nép költészetéből néhány ballada, románcz és dal van az eredeti kiejtés lehető hű kifejezésével közölve (45—61 l.); ezután a palóczok csillagtudományáról van valami kevés mondva (61—63 l.), oly kevés, minél gondos figyelő bármely alföldi magyar falu öreg pásztoraitól bizonyosan többet hallhatna.

Pintér a palócz népet egy külön fejezetben (64—68 l.) régészeti szempontból is megfigyeli, s kimutatja, hogy a palócz cserépedények ékítményei s a palócz nép által készített műveken, hímzéseken, kés-, kanál-, baltanyeleken s más szerszámokon látható czifrázatok annyira egyeznek azokkal, melyek az ős telepek lelhelyein talált cseréptöredékeken s bronz tárgyakon szemlélhetők, hogy a ki csak ezen czifrázatokat elszigetelten tenné megfigyelése tárgyává, azt kellene a valóság ellenére mondania, hogy e nép a bronz-korszakból még most sem lépett ki egészen. A mit ebből szerző a palócz nép szivósságára következtet, mely századok hosszú sora alatt egy községben sem szlávosodott el, sőt kissebb tót községeket magába birt olvasztani, abban készséggel egyetérthetek: de már azt a következtetést, hogy »e népcsalád már a honfoglalást megelőzőleg, mint elszigetelten letelepült földmívelő s baromtenyésztő nép, itt lakott,« csupán ezen körülménynyel igazoltnak el nem ismerhetem.

A helynevekről szóló fejezetben (68—73 l.) a határrészek elnevezései közt, melyek ugy szólván csak mutatványképen vannak fölhozva, több oly eredeti ősrégi helynév fordul elő, mely a nyelvész figyelmét méltán megérdemli; a palóczok ruházatának pontos leirása pedig (73—76 l.) becses néprajzi adalékúl tekinthető.

A palócz nép életének, szokásainak, nyelvének, ezen gondos figyelmet bizonyító s minden apróságra kiterjedő ismertetése, melyet csak oly ember írhatott meg, ki, mint szerző, gyermek korától fogva e nép között élt, teszi e tanulmány valódi becsét: mert a vitatkozó befejező részt, melyben a palóczok őstörténetére vonatkozó tudományos nézetek és itéletek vannak tárgyalva, hasonló értékűnek nem tekinthetem.

A magyar nemzet őstörténetének homályosságát, nézetem szerint, szerző hibásan származtatja onnan, »mert törzsének gyökerei legmélyebben nyulnak vissza az emberi nem ős fészkébe,« s még kevésbbé magyarázhatja ki azzal, hogy »a hajdani scythahún törzs, melynek mi már csak rügyeit képezzük, nagy árjával messze világrészeket borítván el, más autochton népeket uralt (itt szerző helytelenül veszi az ural szót uralkodni értelemben,) vagy ha nem uralt is, azokkal coordinálva küzdött a létért, s a küzdelemben degenerált, fajilag kivált és egyes ágaiban egészen átidomult« (77. l.) Mindez megtörténhetett s őstörténelmünk még sem volna homályos, ha léteztek volna a keresztyénség fölvétele előtti korból belföldi följegyzéseink, ha szállottak volna ránk e korbeli nyelv- és történelmi emlékek.

A palócz név Horváth István és Jerney szerint szláv eredetű és »zsákmányoló«-t jelent, Hunfalvy e nevet az orosz polovczczal nemcsak szó szerint, hanem a történetek szerint is azonosnak tartja, Pauler Gyula pedig e név értelmét »vadász«-nak magyarázza, s azt hiszi, hogy a palócz elnevezésben valami gúnyosnak, lenézőnek is kell lappangani. Pintér ezek ellenében Herberstein, Hammer-Purgstall és Neumann Károly helyesebb értelmezését fogadja el, mely szerint e szláv név »síkon, gyepen lakót« jelent s kimutatja, hogy a »palócz« s ezzel ellentétben a »hornyák« (hegyen, fönt lakó) nevet, — melyet sem a Mátra vidéki palócz, sem a Rima menti magyar nem szégyenl, — a nép ma is ezen eredeti értelemben használja. Azt állítja azonban, hogy a palócz név mint önálló nemzetnek általános elnevezése soha és sehol nem létezett, hanem a nagy és hatalmas kún nemzet azon részét nevezte így az orosz nép, mely vele határos volt, nevezte pedig telepedési helyéről, s innen magyarázza ki, hogy a szláv irók polovczainak tetteit ugyanazon időbeli más irók a kúnoknak tulajdonítják (78. 79. l.). Ezzel tehát a palóczok kúnfajúságát ő maga is hallgatva elismeri: de hogy e szláv elnevezést a mai palóczság őseire kik, miért s mily korban ruházták, s hogyan gyökeresedett meg e név hazánkban kiirthatatlanúl, ez érdekes kérdést egy szóval sem fejtegeti.

Pintér, mint láttuk, abban a véleményben van, hogy a mai palóczság ősei a magyarok bejövetelét jóval előzőleg itt laktak. Szerinte a scytha néptörzs Ázsia fensíkjáról első rajként bocsátja ki a húnokat, kik Attila birodalmának összeomlása után legnagyobb részben visszahúzódnak az ősi fészekbe, de paraj-rajként az avarokat bocsátják ki kebelőkből. Az avar birodalom fölbomlása után a húnok másod paraj-rajként bocsátják ki a magyarokat; e rajzásban szerinte az anya elgyengül s a hehezetes »hún« név átszáll a család torok hangú »kún« törzsére (81. l.). Ez állí-

tás utolsó pontjára nézve nem hallgathatom el azt a megjegyzést, hogy Pintér, ki a hún és kún nemzetet lényegében egynek tartja, nem veszi észre, hogy a *hún, khún* és *kún* név egy és ugyanaz s csak a kiejtésben különbözik, és így az elgyengülő hún nemzet nevét annak külön kún törzsére átszállítani nem lehet.

A magyarok a honfoglalás alkalmával hazánkban az őket megelőzött rajokból itt maradt csoportokat találtak; ilyenekül említi Pintér a scytha-özönből maradt roxolán-sarmata, metanasta-jász és az Egyiptomban hikszosz név alatt uralkodott s a pheniciek által Európába telepített néptörzs maradványait, mely népeknek a magyar fajjal való rokonságát vitatni hitem szerint valódi álomhüvelyezés volna; itt találták a húnok foszlányait, a szétzüllött avar maradványokat, a mi már nem csak föltehető, hanem alaposan aligha kétségbevonható. A szervezett magyar állam gyors megalakulását épen annak tulajdonítja, hogy a magyarok hazánk területén lépten-nyomon vérrokonaikkal találkoztak; Pannoniában találták az avar rokonok maradékait, a Kárpátok aljában és a Tisza jobb partján a húnok, jászok foszladékait, a Sajó, Ipoly, Zagyva völgyeiben és a Mátra hegységeiben (tehát épen a mai palóczságon) »a Duna jobb oldaláról kiszorított, de nagyrészben délről beköltözött avar telepeket« (82. l.). E szerint Pintérnek a mai palóczokat valóságos avar maradványoknak kellene tartani, mit azonban épen nem vitat, sőt csak kimondani is óvakodik, talán azért, nehogy önmagával ellenkezésbe jöjön, mint a ki a palóczokat föntebb autochton nép maradványának állította.

Czáfolja ezután Jerneyt, ki a palóczokat Anonymus nyomán az Árpáddal beköltözött kúnok ivadékinak tartja, czáfolja Hunfalvyt, ki a palóczok beköltözését Sz.-László előtti időbe gondolni lehetetlenségnek hiszi s Anonymust azzal vádolja, hogy a Mátra vidéki palóczokra vagy kúnokra nézve saját kora földrajzi és birtoklási viszonyait a honfoglalás korába helyezi s így osztogattat Árpáddal adományokat a kúnoknak; a palóczok eredeti nyelvét illetőleg is ellene mond Hunfalvynak, ki a kúnok török nyelvüségét bizonyosnak tartja, s a mai palóczok nyelvét, valamint a székelyekét is, a közönséges magyar nyelvvel egynek ismerve, azt mondja, hogy »akármilyenek és akárkik voltak is a palócz-húnok eredetileg, azokká itt lettek, a micsodák most«, tehát eredeti nyelvöket elvesztették; ellene mond Pauler véleményének is, ki nagyon valószinűnek állítja, hogy a Bikk, Mátra és Karancs hegységet még Árpád korában a szomszéd Zemplin, Borsod és Heves sík vidékein tanyázott kabarok szállották meg, kiket, a mint Pauler véli, palócz nevökért az orosz és lengyel

irók által e néven emlegetett XI-dik századi kúnokkal azonosítni nem lehet.

Jerney maga is megütközik azon, hogy a palóczok eredeti kún nevöket meg nem tartották, míg a IV. Béla alatt beköltözöttek maig is viselik, s ezt azzal igyekszik indokolni, hogy az Árpáddal beköltözött kúnok már akkor szlávosodni kezdtek, s velök együtt nagy számú szláv és magyar oroszok is költöztek be (Jerney még a skandináv rószokat = oroszokat is magyar nyelvüeknek hitte!) s ezek hozták be a kún helyett a nálok divatos palócz nevet. Pintér Jerney ezen nézetét helytelennek vitatja, s azt hiszi, hogy az Árpádhoz csatlakozott kúnok épen úgy nem engedték volna nevöket elenyésztetni, mint IV. Béla kúnjai; szerinte hogy az orosz eredetű palócz név a kúnok nevévé válhassék, a velök lakott oroszok számának meg kellett volna haladni a kúnokét, minek a valóságban semmi nyoma sincs. Pintér szerint Anonymus is tévedt, midőn a mai palóczok őseit, kik magokat kúnoknak soha sem tartották s nem nevezték, erőszakosan kúnoknak nevezte, Jerney is tévedt, midőn a palócz elnevezést Árpád korában keletkezteti, holott »Palócz krónikájában ő maga kimutatta, hogy a palóczok az oroszok történeteiben is csak 996-ban említtetnek először.

Miért ne nevezhette volna Anonymus kúnoknak a palóczok őseit, kik Pintér szerint is igazán kún fajúak voltak, nem birom átlátni; azt pedig, hogy ezek eredeti nevöket elvesztették s a szlávok által rájok ruházott névvel cserélték föl, nem tartom olyan lehetetlennek, mint Pintér gondolja; sőt ha fölveszszük, hogy Sz.-István reformja alkalmával, a hadnagyok (törzsfőnökök) önállósága megszüntetésével, a Mátra vidéki kúnság külön testületet többé nem képezett s az illető vármegyékbe beosztatott, nagyon természetesen kimagyarázhatónak látom, hogy ezen első betelepedésű kúnok eredete s neve idővel feledésbe ment, míg IV. Béla kúnjai, kik mint ilyenek, királyi kiváltságleveleket nyertek s a legujabb korig külön hatóság alatt éltek, a kún nevet, melyhez voltak kapcsolva jogaik, gondosan megőrizték. Azt pedig történelmileg bizonyosnak mondhatjuk, hogy a palóczok eredeti kún neve még a XIII-dik század első felében is létezett: mert a mai palóczság területén Kilit egri püspök által 1232-ben alapított béli vagy apátfalvi apátság címe Abbatia de Beel Trium Fontium B. Mariae Virginis Assumptae (alias Trium Fontium de Beel *Cumanorum*) volt, mint Pázmány Péter 1629-diki jegyzékében olvassuk. Hogy Pintér ezen adatot, melyet Ipolyi az említett apátságról írt értekezésében s utána Hunfalvy is idéz, ismerte, kétségtelen, de nem vette kellő figyelembe, midőn tagadja, hogy a palóczokat valaha kúnoknak nevezték volna.

A palóczokat Pintér, Jerneyvel egyetértve, valamint ma úgy az őskorban is magyar nyelvűeknek állítja, s Hunfalvy ellenében, ki a palóczokat, »ha eredetileg magyar nyelvűek nem valának is«, mai hazánkban még pogány korukban megmagyarosodottaknak véli, valamint Pauler ellenében, ki a kabarok ivadékinak tartott palóczok magyar anyanyelvét kétségessé teszi, igen helyesen azt jegyzi meg, hogy egy ily tömegesen együtt lakó nép eredeti nyelvét, ugy hogy annak semmi nyoma ne maradjon, el nem veszthette. Paulernek a palóczok elszlávosodására vonatkozó nézetét pedig alaptalannak jelenti ki, határozottan állítván, hogy a palóczságon soha egyetlen egy község sem vált tót ajkúvá, s e faj bámulatos szívósságát a tótok által környezett némely falvak példájával igazolja, melyek magyar nyelvöket a legtisztábban megőrizték (90. l.). E pontra nézve Pintérrel egyetértek, s azt hiszem, hogy a palóczok nyelvének tudományos buvárlata, — melyre a magyar nyelvészeket szerzőnk sürgetőleg fölhívja, — a palóczok eredeti magyarságát bizonyosan igazolni fogja: azt azonban, a mit Pintér a palócz nyelv sajátságaiból okoskodva kihoz, hogy »a pásztori, földmívelői, lágy és erélytelen palócz nyelv volt a magyar nemzet államnyelvének anyja, s ebből fejlődött volna ki az erélyes, harczias, tágabb magyar nyelv« (94. l.), bebizonyíthatónak nem gondolom.

Pintér tanulmányának végeredményéül azt hozza ki, hogy a palóczok »sem a honfoglaló magyarokkal egy időben, sem később jelenleg megszállva tartott helyeikre nem költözhettek« (93. l.), s mint valószínűt állítja föl azt a tételt, hogy »a három törzsre oszló népcsalád, mint scytha-hún-avar maradvány, már a honfoglaló magyarok által, mint baromtenyésztő s földmívelő nép, jelenlegi lakó helyeiken találtatván, a honfoglalás könynyítéséhez hozzá járultak, és mint lényegében a magyarral egy nyelven beszélők s vérrokonok, s mint talán már előbb keresztyének is (!), az államalkotó magyarokkal mindjárt az első században nemzetteste olvadtak, s mint állandóan letelepült földmivelő hódolt nép a más ajkú hódítottakkal együtt a vezérek közt felosztattak« (96. l.)

Mint ebből látjuk, Pintér a palóczok eredetére nézve ugy Jerney mint Hunfalvy és Pauler nézeteit elveti, s azok helyett egy maga által is csak valószínűnek állított hypothesist állít föl, melyet azonban adatokkal, a tudományos bírálat előtt megállható érvekkel támogatni nem képes. Ő egyébiránt a szaktudós czímét nem is igényli, a források tüzetes bírálatába nem bocsátkozik, mi nélkül pedig valamely őstörténelmi kérdés alapos eldöntése lehetetlen. Éppen ezért munkáját történettudományi tekintetben nyomatékosnak, s azzal a palóczok eredetére nézve

általa fölállított tételt, — mely már magában sem szabatos, a mennyiben nem tudhatjuk, hogyan érti Pintér a három törzsre oszló népcsalád« kifejezést, hogy a palóczok a történelmi korban képeztek-é három törzset, vagy a scytha, hún és avar nemzet háromféle maradványaiból alakultak? — kivívottnak nem tekinthetjük. Tanúlmányának érdeme nem is ebben, hanem »tapasztalat, megfigyelés és közvetlen tudás által szerzett ismeretei« följegyzésében áll, melyek, ha közbeszött nézetei és itéletei több helyt kifogás alá eshetnek is, ugy népismei mint nyelvészeti tekintetben sok tanulságos és értékes adatot szolgáltatnak.

Ohajtom szerzővel együtt, hogy ez úttörő tanulmányt a palócz nép nyelvének és sajátságainak rendszeres tudományos átkutatása kövesse, s a Pintér által közlött adatokból következtetve bizonyosnak is tartom, hogy e fáradság a tudományra nézve nyereséges lesz: a tősgyökeres palócz szerző azon vágyát azonban, melyet munkája legvégén nyilvánít, hogy valamely tudománybarát »a palócz népről még föl nem jegyzett kilenczvenkilencz századrész ősi sajátságot vele is ismertesse meg,« teljesülhetőnek nem hiszem. Ha a palóczság kilenczvenkilenczszer több sajátságot őrzött volna meg, mint a mennyit Pintérnél följegyezve találunk, hogyan maradhattak volna ezek ő előtte ismeretlenek, s ez esetben a palóczok ősmagyarságának oly lelkesült védője, mint ő, miért követte volna el azt a vétkes mulasztást, hogy ezeket is fölkutassa és megismertesse? Hiszen ha nem kilenczvenkilenczszer, hanem csak kétszer-háromszor anynyit jegyezhetne is föl bárki a palócz sajátságokról, mint a mennyit Pintérnél találunk, — mit a palóczok mostani életét csak némileg is ismerve reményleni sem merhetünk, — munkája a magyar tudományosságra nézve igazi kincsbányának volna tekinthető.

Sz. K.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUL. 1-ÉN *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt tartott választmányi ülésben Thallóczy Lajos két rendbeli jelentést terjeszt elő. Bemutatja b. *Rosner* Ervin tanúlmányát a magyar állampolgárságról történelmi tekintetben, melynek első részét ezúttal küldötte be. Azután Dr. *Schober* Károlynak »Die Eroberung Niederösterreichs durch Mathias Corvinus 1482—90« czímü tanúlmányát ismerteti s néhány érdekesebb passusát részletezi.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, a beérkezett tagajánlások következtében megválasztattak: *Lekly* Gyula ipartanodai tanár Kassán, (aj. Vavrek R.); *Türr* Lajos főgymnasiumi tanár Zentán, *Daray* Vilmos földbirtokos, Kis-Kőrösön, (aj. a titkár); *Venter* Gerő ügyvéd Arad, (aj. *Pálffy* S. alapítótag); *Timon* Ákos győri jogakad. tanár, (aj. Thallóczy L.).

Titkár bemutatja Miskolcz városa közönségének jun. 2-án 141. eln. sz. a. kelt átiratát, melyben felkéri a társulatot, hogy »Miskolcz városa monographiája« czímü s Wagner János úr által irt munkának bírálatát szíveskedjék elvállalni s annak eredményéről, annak idejében a városi közönséget értesíteni. A választmány elfogadja a munka megbirálását s birálókúl Gyárfás István urat, a titkárt s a segédtitkárt nevezi ki.

Titkár jelenti, hogy Timon Ákos: »A banderiális hadiszervezet« czímü munkáját beküldendi, mely annak idején megbirálás végett Pauler Gyulának adatik ki.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását.

E szerint e bevétel volt	773 frt	98 kr.
a kiadás	281 frt	27 kr.
pénztármaradék:	492 frt	70 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

FELHIVÁS.

A Magyar Tört. Társulat felkéri mindazon tisztelt hazafiakat vagy honleányokat, kiknek akár saját birtokában, akár családi levéltárában kéziratban levő magyar Szakács-könyv vagy Orvos-könyv volna, szíveskedjenek azokat használat végett társulatunk titkári hivatalába (Budapest, Egyetemi könyvtár épület) küldeni.

Budapest, 1880. jun. 4.

A magyar történelmi társulat
titkári hivatala.

MAGYARORSZÁG 1528-IKI TÉRKÉPE.

(*Bemutatta a M. Tört. Társulat máj. 3-án tartott vál. ülésében a titkár.*)

Az 1876-iki müipari és történelmi kiállításon nagy föltünést keltett egy gr. Apponyi Sándor által kiállított nagy térkép: Magyarországnak 1553-ban készült térképe, mely fénykép-lenyomatban kicsinyített alakban Klösznél meg is jelent. Ezen térkép fontosságát kellőleg méltányolta Fabritius Károly a Honter-féle 1532-iki, Erdélyt ábrázoló térkép ismertetése alkalmával, kifejtvén azon meggyőződését, hogy ez egy korábbi kiadásnak utánnyomata. A most lefolyt Széchenyi-ünnep alkalmával gr. Apponyi Sándor felhozta magával az Apiani-féle térképnek első 1528-iki kiadását, mely épen úgy mint az 1553-iki az ő tulajdonát képezi, hasonlag egyetlen példány s melynek teljesen pontos és hű fényképmásával az egyetemi könyvtár kincseit szíveskedett gazdagítani. Ezen példány több tekintetben eltér a második kiadástól, habár egészben s a főbb vonásokban ez utóbbit második kiadásnak lehet tekinteni; nevezetes eltérés, hogy az első Ingolstadtban Apiani műintézetében készült gót — a második, mely Velenczében latinbetükkel van nyomatva. Azonban lássuk a főbb eltéréseket, melyeket csak egyszerűen fölemlítek, anélkül, hogy a már ismeretes második kiadásra hivatkoznám.

A térkép czíme jobbról alól koszorúban van s így hangzik:

Tabula Hungarie ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigoniensis Cardinalis Secretarium virum expertum Congesta a Georgio Tanstetter Collimitio reuisa auctiorque reddita, atque iam pri-

mum a Jo Cuspiniano edita Serenissimo Hungarie et Bohemiae regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae etc. sacra, auspitio maiestatis suae, ob reip. Christiane usum, opera Petri Apiani de Leysnigk Mathematici Ingolstadiani inuulgata anno Domini 1528.

Balról a császári czimer alatt: Cum Caes. Maiest. gratia et priuilegio doctori Collimitio concesso.

Ingolstadii in Academia Apiana Mense Majo.

A czirkalom alatt: ugyan azon distichon, mely a 2-ik kiadásban.

Felül balra: következő vers áll:

Poloniae Pars.

Alhie soll bedenkhen ein frummer christ
Wi der Turkisch Kayszer in gar khurtzer frist,
Bosszen, Rätzen, Ungern, und auch Bulgarey
Wynden, Syrffen und Dalmatiam dobe.
Ausz der verhenknus gottes gewonnen hat
Zayget die rote farbe alszo drat
Gelbe farbe noch Christen bedeuten thůt
Sy halt (Almechtiger got) in deiner hůt.
Alles szo in der getailtn lini begriffen ist
hat der Turck geplundert, nach dem er
die schlacht gewonnen het im 1526 jar.

Az 1553-iki kiadáson nincs meg ez a vers: helyette ez áll: *Nova Descriptio Totius Hungariae.*

A 2-ik kiadásban a térképen kipontozott s a török pusztitásokat jelentő tér nincs megjelölve. E pontok Szeged Diakóvár és Győr között vannak.

A térkép baloldalán a mohácsi csatatér szinhelyét következő sorok jelölik:

Hie bey dissm Kreutzlen ist Khünig Ludwig mit den seinen von Soleymanno magno dem zwelfftn Turkischen Kayszr, erlegt wo dem Anno 1526. die 29. Augusti.

A † »Erdet«-től balra van s mellé irva Sand.

A II-ik kiadásban e helyett áll: »Ungariae.«

A térkép alatt négy columnára osztva olvasható: »Chorographia Hungariae« magyar és német nyelven.

* * *

Gróf Apponyi Sándor ugyanez alkalommal még egy más XVI. századi nyomtatványnyal volt szives megismertetni, melynek czime: Liber [candidum ac liberum lecto]-rem optoprimum itaque diligenter legito postea iudicato.

Tractatus utilissimus de orna[-tu mulierum: sanctissimi ac purissimi Uirginum] uirgini dicatus

és (*colophonja*) Impressum. . . . . Bononiae, Anno Domini 1526 mense julio.

Ezen könyv azért nevezetes, mert egy XV. századi munkának: »Tractatus quidam de Turcis« szerzőjét megtudjuk belőle:

Ugyanis a 19 lap b. pontja alatt olvassuk: »Recitat etiam frater Ricardus de ordinum predicatorum hungarus, qui stetit captiuum apud Turchos ut ipse dicit per 20 annos in tractatu de moribus et nequitia Turchorum.«

A LŐCSEI, VÁROSI LEVÉLTÁR LEGRÉGIBB IROMÁNYAI 1600-IG.

(Bemutattatott a társulat f. é. máj. 3. vál. ülésében.)

A »Századok« múlt évi májusi füzetében említés történt Lőcse sz. kir. város képviselő-testületének azon hazafias határozatáról, hogy a városnak gazdag, de rendezetlen levéltára a kutatás megkönnyítése czéljából rendeztessék. Engem ért a megtisztelő megbízatás. Mint a magyar történelmi társulat egyik szerény tagja, kötelességemnek tartottam csekély tehetségemmel hazánk történelmi múltjának felderítéséhez legalább némileg hozzájárulni s 1879. april hó elején megkezdtem a munkát.

A levéltár 1550-ben azon nagy tűzvész alkalmával, melynek a város nagy része áldozatául esett, némi csekély, legnagyobbrészt félig elégett pergament töredékekből álló maradványok kivételével, elégett. A város birtokviszonyai és kiváltságaira vonatkozó, tűzvész előtti keletű fontosabb okleveleket a szepesi káptalan által kiállított transsumtumokkal pótolták.

Legrégibb maradványok; Répás birtok határait 1280-ban leíró oklevél, 1300 sept. 2. Budán Vilmos minorita apát és Benedek veszprémi püspök közt Kekaföld és Sassadra vonatkozó egyezmény. 1319. A szepesi káptalan és István gróf közt Répás birtok határkérdése tárgyában létrejött egyezmény. Ezen oklevelen igen jól conservált függő viasz pecsétje van meg a szepesi grófoknak. — Róbert-Károlynak Jamnikra vonatkozó két oklevele 1336-ból. N.-Lajos 1445-ben Tepliczre vonatkozó oklevelének egykorú átirata, Zsigmondnak 1399. 1412-ből

egy-egy, a város birtokaira vonatkozó, Albertnek 1438-ból Lőcsét a harminczad alól felmentő, I. Mátyásnak 1474-ben Lőcsén kelt, a várost a lengyelek által okozott pusztítások kárpótlása végett, minden rendes és rendkívüli census fizetése alól felmentő oklevele. 1485. Virniczei Kmitha Péter podolini kapitánynak Zápolya Imre szepesi grófhoz Lőcse és Podolin közti viszályos birtok ügyben írt levele. — 1516. Bakács Tamás esztergomi érsek 1508-iki oklevelének átirata, melyben 280 napi bűnbocsánat hirdettetik mindazoknak, kik a lőcsei kórházra adakoznak.

A Habsburg ház trónraléptével, mint az I. Ferdinánd pártjához tartozó városok egyik legtekintélyesebbje, az uralkodók kiváló figyelmének tárgyát képezi Lőcse. A város kereskedelmi és pénzügyi helyzetének javítására nagy gond fordíttatik s erre vonatkozólag igen bő forrást nyújtanak az oklevelek. Az árúmegállítás jogáért százados küzdelem folyt le, Lőcse, Eperjes, Kassa, Bártfa és Késmárk, különösen az első és utolsó közt. A küzdelem minden részlete megállapítható az ezen ügyről szóló mintegy 104 darab iratból, melyek egyúttal adalékokkal szolgálnak a Laszky- és Tököly-családok történetéhez is. A város vásárainak tartását engedélyező oklevelek szintén ezen századból erednek. A lőcsei kereskedő polgárok vám és harminczad-mentessége, valamint azon kiváltságok, melynek értelmében őket sehol sem szabad fogságra vetni vagy a lőcsei hatóságon kívül más bíróságnak elitélni; a város kereskedelmi adó, vám, harminczad, szóval egész pénzügye hű képben tükröződik vissza az erre vonatkozólag meglevő 560—70 darab királyi rendelet és kamarai levelekben. Az adott kiváltságok és szabadalmak fejében fizetett, aztán a város évenkint 2—3—4—5000 frt taxát, adott kölcsön nehány ezer tallért és sok hadi készletet. Ha megunva a sok fizetést, taxa elengedésért folyamodni akart követei által, válaszúl kapta például II. Rudolftól 1578. juni 7-én a szepesi kir. kamara által: »frustra sese — t. i. regias civitates — profectionem ad nos susceputuras, aut homines suos ablegaturas esse. Nam et sumtus facturae essent inutiles, et nihilominus integram taxae summam exoluturae.«

Legtöbbet nyújt az iratoknak a hadügyre vonatkozó osztálya. A háborúk költségeinek fedezésére hozott pénzáldozatok feltüntetvék az előbb említett csoportban. Különösen 1550-től kezdve alig van a század végéig folyt háborúknak mozzanata, melyről a mintegy 1100 darabra menő királyi, fő- és alvezéri rendeletek, haditudósítók, magasabb

és alacsonyabb rangú tisztek és magánosok által a városhoz írt tudósítások és levelek említést nem tennének. Tájékoztatásúl jegyzem fel nehány nevezetesebb szerepet játszott tábornok leveleit: Svendi Lázár 131, Teuffenbach Kristóf 72, Hardegg Ferdinánd 14, Salm Miklós 4, Nogarollis Ferdinand 56, Roussel Claudius 32, Rueber János 82, Básta György 20, Feygell Péter sárosi, majd murányi kapitány, majd hadi tudósító 84 darab levéllel képviselvék. Hofer György tábori póstamester a helyszinén írja le Győr visszafoglalását a töröktől. Bebek Ferencz és György, Serédy Gáspár, György és Benedek, Dobó István, Báthory Endre, Kún Balázs, Prépostváry Bálint és sokan mások számos levéllel járulnak a csoporthoz. A két utolsónak levelei szép magyarsággal irvák. — A városnak híres rézöntő mesterei — különösen Péter mester — voltak, kik ágyúk öntésére számos megrendelést kaptak.

Laszky Albert és Máriássy Ferencz uraknak garázdálkodásai is élénk szinben tünnek itt fel. A királyi seregek táborozási helyei csaknem napról napra kimutathatók.

A ki a reformatió történetét hazánkban megírni szándékozik, nem hiába veszi igénybe Lőcse levéltárát. Turzó Eleknek a város részére tanulmányi és egyházi czélokra tett alapítványa képessé tette Lőcsét számos tanulót küldeni a külföldre. Az alapító végrendeletén kivül az alapítványra vonatkozó mintegy 45 darab oklevél van. A kiküldött tanulók legnagyobb része Wittembergben és Goldbergen tanult. Számos leveleik, valamint a wittembergi egyetem és más iskolák rectorainak a tanulókról szóló tudósításai a külföldi iskoláztatás értékes adalékai. A kiküldött tanulók viszontszolgálatra kötelezik magokat a város irányában. Ilyen kötelezvény van 3 darab.

Pár év előtt, ha jól vagyok értesítve, Fraknói Vilmos, és Pesty Frigyes urak szerencséltették látogatásukkal a levéltárt. Ezen alkalommal 190 darab ilynemű levelet választottak ki s a m. tud. akadémia másolatot is vétetett rólok. Ha a kiválasztott daraboknak volt történelmi becse, úgy nem lesz érdektelen megirnom: miszerint a kiválasztottak csak egy csekély részét teszik a meglevőknek, — Stöckel Lénárd, Skultéty Severin, Bels Benedek, Wagner Márton és más prédicátorok levelei, a felvidéki sz. kir. városoknak a reformatió ügyében tartott értekezleteiről szóló tudósítások, a felséghez benyujtott folyamodványok stb. érdekesek a reformatio történetével foglalkozók előtt.

Egy pár híres orvosa is akadt a városnak. Ezekről s a városi

gyógyszertárról szintén szólnak az adatok. A gyógyszerészi számlák, leltárak és árjegyzékek érdekes összehasonlítást nyujthatnának a későbbkori s mostaniakkal. A kórház létezéséről már tettem említést.

A magyarországi pósta-ügy fejlődéséhez is vannak némi adatok. A XVI. század országgyüléseiről szólanak a város követeinek tudósításai, a nekik adott utasítások összesen 164 darab.

Lengyelországgal Lőcse sokszoros összeköttetésben állott, de erről aránytalanúl csekély számú emlék van; a XIII. szep. város prefectusainak 46 db levele van.

Az eddig felsorolt csoportok mindenikéhez, de leginkább a had-, pénz-, kereskedelmi-, bányászat és vallás-ügyhöz szolgáltatnak anyagot a felvidéki városoknak Lőcse hatóságához írt levelei. Eperjesről van 188, Kassáról 104, Bártfáról 75, Szebenből 208. Beszterczebánya, Dobsina, Rozsnyó, Szomolnok, Késmárk stb. stb.-től számos levél.

Lubló, Lykava, Szepes, Sáros, Késmárk, Makovicza s más várak parancsnokaitól több darab.

A Laszky, Tököly, Csáky, Görgey, Teőke, Berzeviczy, Bebek, Turzó, Forgách, Palocsay-Horváth és Szinyei családok krónikája is gyarapitható.

A város külalakja, erődítményei, az elemi csapások, a különféle birtokok s az azok miatt felmerült számos perre vonatkozó iratok tekintélyes csomagot képeznek, hol különösen elkülönítvék a Lapis refugii és a szőlő-birtokokat s szőlőmüvelést illetők.

A nyomda, könyvkereskedés, harangöntés, órakészítés s az ipar egyéb ágainak fejlődését mutató iratokról ezúttal csak annyit említek meg, hogy több czéh-levél akadt kezembe szórványosan, de mihelyt körülményeim engedni fogják — reméllem, még junius hó folyamában — a levéltár helyiségében levő czéhládák átvizsgálását; lehetőleg pontosan kitöltve az ismert mintákat, azokat rendeltetésük helyére juttatandom.

Müvelődés történeti szempontból a számos vaskos kötetnyi tanácsülési jegyzőkönyv, a 118 db. kötelezvény a kamatláb megállapitására, a 128 db. szerződés, 39 db. leltár, 25 db. végrendelet, 18 db. árjegyzék, gazdasági naplók, melyek mindenikében bőven találjuk felsorolva a háztartáshoz való összes készleteket, ruhaneműeket, s azoknak árait időrendi egymásutánban feltüntetve, szintén használható adatok.

Eddig lajstromozva 4481 darab van. Egészségem tetemes elgyen-

gültsége nem engedett megfeszítettebb működést. Remélem azonban, hogy a XVII. és XVIII-ik századok történetéhez, — minthogy Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és Tökölyi harczairól már is láttam némi töredékeket — Lőcse, mely maga sem volt tétlen nézője a nagyszerű alkotmányos küzdelmeknek, több és értékesebb adatot fog szolgáltathatni az eddigieknél.

DEMKÓ KÁLMÁN.

A DLUGOSZ ÜNNEPÉLY KRAKÓBAN 1880. MÁJ. 18—21.

A krakói tudományos akadémia még 1876-ban elhatározta, hogy a lengyel történetírás atyjának: Dlugosz (latinosan Longinus) Jánosnak halála 400-ados évfordulóját meg fogja ünnepelni.

A programm előkészítésével Dr. Smolka és Dr. Bobrzyński bízatott meg, az első az osztrák-magyar történet, az utóbbi a lengyel jog tanára a krakói Jagello-egyetemen.[1]) Pontjai a következőkben állapíttattak meg: 1. az akadémia díszgyűlésének áttétele a rendes máj. 3-áról 19-ére, Dlugosz halála napjára, 2. Dlugosz hamvainak díszes sarkophagba való elhelyezése, s 3. az első lengyel történelmi-congressus megtartása.

Az első pontnak mélyebb értelme van, mert az Akademia díszgyűléseinek szokott dátuma: máj. 3-ika is történelmi nevezetességű nap: Lengyelország második felosztása előtt 1791-ben május 3-án hirdették ki az új szabad alkotmányt a varsói országgyűlésen, s díszgyűlésével az Akadémia mintegy évenként megünnepli e napnak emlékét. S most az által, hogy Dlugosz halála napjára tétetett át a népdalokban is dicsőített máj. 3-ról, mintegy külsőleg is kifejezte az Akadémia, hogy a lengyel nemzet kegyeletes emlékeinek egyik legmeghatóbbja elé néz.

Dlugosz hamvait eddig a pálosok templomának sírboltjában őrizték egy agyagedényben. A múlt században, midőn a régi koporsó szétesett, egy méltó emlék felállítását tervezték, de a nemzetre bekövetkezett szerencsétlenségek közt, midőn Lengyelország maga is szétesni készült, mindent feledtek, — csak a hazát igyekeztek megmenteni. Csak most 400 év mulva juthattak oda a lengyelek, hogy a nagy halott iránt a kegyelet adóját leróják, az idők mulasztását az ünnepély dísze által igyekezvén helyrepótolni.

---

[1]) A Jagello-egyetem eredete minket magyarokat is közelebbről érdekel: Nagy-Kázmér alapította a XIV. sz. közepén, de virágzásra Nagy-Lajos leánya, Hedvig lengyel királyné emelte, ékszerei, kincsei ráhagyása által s neve is tőle ered, minthogy a Jagello uralkodóház megalapítójának a Litvaniai Ulászlónak volt neje. Hedvig emlékét, mintegy védszentjeét tiszteli a lengyel nép maig is.

Máj. 18-án tartatott az Akadémia díszgyűlése, rendes termök helyett, mely most a vendégek befogadására elégtelen lett volna, a nagyszerű *Sukiennice*-ben, a nemzeti muzeum számára kijelölt épületben.[1])

A nagyterem homlokán nemzeti (veres-fehér színű) zászlók alatt Dlugosz mellszobra volt felállítva, babérkoszorúval fején. A terem díszes közönséggel telt meg. Elől ültek a vendégek s az Akadémia tagjai. Az elsök között a lengyel írók Nestora, az öreg de ifjú kedélyü *Kraszewski* Drezdából, regényíró, aestheticus, s jeles történetíró, főkép Litvánia történetében nagy érdemet vívott ki „*Vilna város története*“ 4 kötetes munkájával. Mellette *Matecki* lembergi egyetemi tanár, híres slavista s irodalomtörténész, kiadója a Sáros-Patakon kéziratban őrzött »Sofia királynő bibliájá«-nak (»Biblia Królowéj Sofii«, Jagello Ulászlónak második neje), mely egyike a lengyel nyelv legszebb emlékeinek. Lembergből megjelent még *Liske* a jelenlegi egyetemi rektor, a legtermékenyebb történetíró, szerkesztője az „*Akta Grodzkie i Ziemskie*“ okmány-gyüjteménynek. Liske neve, fiatal ellenfele — a nagy lengyelországi, poseni *Jarochowski*nak felemlítésére vezet, a ki újkori történeti dolgozataiban felfogása szokatlan eredetiségével, egészen új irányeszméivel nagy mozgalmat s számos vitát keltett fel a tört. irodalomban s kiváló helyet vívott ki magának a lengyel történetírók között. Nem feledkezhetünk meg *Kalinka* atyáról sem, hisz épen ő az, kit sokan a mostani nemzedék első historicusának vallanak s nemcsak azért, mert a lengyel nemzethez legközelebb álló s legszomorúbb korszakot dolgozza fel: a feldarabolás időszakát. Sokan pessimismust vetnek szemére, mások hazája szomorú

---

[1]) *Sukiennice* (= szövet-bazár) régi román stylü épület, építését N.-Kázmér (a XIV. sz. közepén) fejezte be s 1879-ben a város költségén restauráltatott. Ujabb történetével is érdekes episodok vannak összekötve. A múlt év octóberében volt a *Kraszewski*-jubileum összekötve az épület újra-megnyitásával s felszentelésével. Az akkor tartott tudósok gyülésén jelen volt a jeles történeti festö *Siemiradzki* is, a ki az egész Európában nagy föltünést keltett festményét: »*Neró égő fáklyái*“-t, melyet az orosz czárnak a felajánlott 40,000 rubelért nem adott, a „*lengyel nemzetnek*“ adományozta. A jelenlevő művészek e példára mindannyian felajánlottak egy-egy képet a Sukiennice felékítésére, melylyel egy nemzeti képcsarnoknak alapját vetették meg. De Siemiradzki mihamar megváltoztatta adományozása formuláját, olyaténképen, hogy *Krakó városának* adta a *lengyel nép javára*. Ez azon figyelmeztetésre történt, hogy mint *a lengyel nemzet* tulajdona, nincs biztosítva attól, hogy confiscáltatván, a birodalmi fővárosba vitessék, mint a varsói gróf *Zatuski* püspök nagyszerű könyvtárával történt, melyet testamentomilag a *lengyel nemzetnek* hagyományozott s egyszer azon vette észre, hogy öt Sziberiába vitték s a könyvtárt Pétervárra hordották el, mi a tudós főpapot örültségbe üzte.

sorsa felett kesergő szívének tudják be azon leleplezetlenül oda állított, egyik félt sem kimélő szigorú ítéletet, mely munkáit jellemzi. Épen ez évben jelent I. kötete újabb nagy munkájának: „*Sejm czteroletni.*“ (= Négy éves országgyülés) 1789—1792. Ezen országgyülésen alkották meg s hírdették ki az új szabadelvü alkotmányt, melylyel azt hitték, alapját vetik meg egy nagy, újra felvirágzó Lengyelországnak, de mely tényleg az egységes államnak mintegy hattyudala volt. — Az Akademia kültagjai közül említést érdemel két boroszlói német egyetemi tanár *Roeppel és Caro*, az elsőnek a legrégibb időktől Nagy-Kázmérig 1333-ig irott története valódi úttörő s eddig felül nem múlt. Orosz-Lengyelország nem volt képviselve a Dlugosz-ünnepélyen, nem mintha nem tartották volna saját ünnepélyüknek is az ottani lengyelek, de mert el volt tiltva a részvétel, a mint egyáltalában tiltva van az orosz-lengyeleknek a krakói Akadémiától tagságot fogadni el, hogy így még a tudomány terén is el legyen távolítva minden, a mi az egykori egységes Lengyelországra emlékeztet.

A díszgyülést az Akadémia protectorának: Károly Lajos főherczegnek képviselője, gróf *Potocki Alfréd* Galiczia helytartója nyitotta meg. Mellette foglalt helyet az Akadémia elnöke *Dr. Majer*, egy. tanár, jeles természettudós, nagy hazafi, tényleg résztvett az 1831-iki fölkelésben is már, kedvencze főkép az ifjuságnak, a kiben mintegy megtestesülve látják a soha el nem enyésző édes hitet, melyet a lengyelek hazájuk feltámadásához fűznek. A helytartó balján ült az Akadémia főtitkára *Dr. Szujski József* (nagy tört. munkája 5 kötetben 1862-ben jelent meg). *Szujski* egymás után volt költő, színműíró, irodalomtörténész, régész, — most minden egyszerre; ép oly ihlettel pengeti a lantot, mint a mily higgadt történész.

A Dlugosz-ünnepélyen is ő volt a legelőbbkelő szereplők egyike. Az Akadémia évi működéséről szóló jelentéséből a kiadványok között felemlítjük az: *ó lengyel szótárt*, a különböző tört. források közt első helyen az országgyülési emlékeket (Diarien), a krakói Jagello-könyvtár katalogusát, a történet előtti kutatásokat. A mult évi halottak sorában olvassuk: *Morawski Tivadart*, ki terjedelmes lengyel történetét kevéssel halála előtt fejezte be; *a párisi lengyel történelmi és irodalmi társulat* volt titkárát *Zaluski Bronislawot*, ki halálos tüdőbaját Szibériából hozta magával, s a kitünő régészt *Pokutynski* Fülöpöt. A pénztári jelentéssel nem foglalkozunk bővebben, legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy daczára a birodalmi-gyülés — s a galicziai országgyülés évenként nagyobbodó subventiójának, a számos hagyománynak [1]) s a főkép Orosz-Lengyelországból sürüen folyó pénzsegélynek alapítványoknak, még is sok munkának várnia kell a kinyomatásra

[1]) A többek közt a magyar eredetü Dr. Szalay a jónevü Szczawnica fürdőt a krakói Akadémiára hagyta.

pénzügyi tekintetből. Mindenesetre bizonysága ez a Galiczában virágzó élénk irodalmi tevékenységnek is, melyről tanuskodik a *Dr. Wisłocki* (a Jagello-könyvtár őre) által havonként 1—1 íven megjelenő könyvszemle is (»Przevodnik Bibliograficzny«). [1])

Az évi jelentések felolvasása után a drezdai *Roeppel* tanár kért szót, mint a drezdai történelmi társulat küldötte. Megköszönte a szíves meghívást s lengyeltörténeti (németnyelvű) munkájának mottojához „*veritas liberabit vos*“ fűzve lelkes beszédet tarta s felolvasá üdvözlő iratát a sléziai tört. társulatnak, mely »a szomszédból baráti jobbot nyújt a lengyeleknek a tudomány terén való együttes működésre.«

Ezután következett az ünnepély főpontja: *emlékbeszéd Dlugosz felett*, melyre a szószéket ismét *Szujski* foglalta el. Vázolta a nagy történetíró életét, tevékenységét, czáfolgatta azokat, kik Dlugosz érdemeit leszállítani igyekeztek, összehasonlítá más nemzetek egykorú történetíróival s az összehasonlításból magasra emeli minden más középkori történetíró fölé. Elismeri, hogy Dlugosz sem volt ment a középkori történetírás hibáitól, de egyéniségében, ritka tehetségében, jeles képzettségében oly előnyök rejlettek, melyek őt mások fölé emelték: el nem vitatható kritikai érzéke, mélyen gyökerezik politicai és vallásos meggyőződése, magasztosan fogja fel a történetírás czélját s nem közönséges feltalálással oldja meg feladatát. Oly előnyök — ugymond a felolvasó — melyek Dlugosznak örök halhatatlanságot szereztek s munkái becsét minden időre biztosították, neve fényesen ragyog nemcsak a lengyel, de egyáltalában az európai történetírók legelsői között; joggal nevezi őt Zeissberg (a bécsi egyetemen az osztrák történet tanára) a középkori lengyel kútfőkről írott koszorúzott munkájában *minden ország és minden idő egyik legnagyobb történészének* s munkáját a középkort az újkortól elválasztó hatalmas határkőnek.

A nagy tetszéssel fogadott emlékbeszéd után a fényes ünnepély *Odyniec Eduard*, az ősz lengyel költő *Dlugosz*-ról irott odájának elszavalásával végződött. Mind a költő, mind a szavaló egyénisége egykét rövid megjegyzésre késztet. *Odyniec* testi-lelki barátja s utazótársa volt a lengyel Petőfi: *Mickiewicznek*, most moszkvai visszavonultságában dicső barátjának utiemlékeit gyüjtögeti s adja ki. A »Dlugosz« költemény roppant hatást keltett, melyben nem kis része volt a jeles szavalónak: *gróf Tarnowski Szanislónak is*, a ki nemcsak a legünnepeltebb szónokok egyike, hanem fényes család ivadéka — s dúsgazdag mágnás létére rendkivüli tanára a lengyel irodalom-történetnek a Jagello-egyetemen s ismeretes a Lengyelföld mind három részében időközönkint tartani szokott jótékony czélú felolvasásairól. Nősülésekor Branicka grófnét azon feltétel alatt akarták csak hozzáadni, hogy tanári

[1]) E könyvszemlét, hogy minden magyar könyvtár megszerezhetné, már olcsósága is ajánlja, előfizetési ára 1 frt 24 kr egész évre.

állomásáról leköszönjön, de erre nem tudta magát elszánni s most a nemes grófnő is a legjobban találja magát új szerepében, midőn a grófnál összegyülő collegák s akademikusok körül a háziasszony szerepét viszi.

Dlugosz hamvai áthelyezése.

Az Akadémia díszgyülését követő nap, szerdán máj. 19-én ment végbe Dlugosz hamvainak ünnepélyes elhelyezése a tartománygyülés költségén csináltatott sarkophagba a Sz.-Szaniszló templomában. A Krakóban összegyült congressusi tagok s a díszes közönség 9 órakor indult a Skalkan (Szikla) épült templomba. Egyetemi hallgatók képeztek sorfalat. A menet élén az Akademia rektora haladt Krakó város polgármesterével *Dr. Zyblikiewicz*-csel s a Jagello-egyetem tanáraival, kik mindannyian középkorias jellegü ünnepi togájokban jelentek meg. A templom sirboltja előtt *Lepkowski* tanár, mint a müemlékek országos felügyelője, átadá a krypta kulcsait a pálosok rendfőnökének megható beszéd kiséretével, melyben oltalmukba ajánlja a jámbor szerzetes, az ünnepelt tudós s nagy hazafi hamvait s felhívja a káptalan jegyzőjét, hogy a jövő nemzedék számára irásba foglalja a végrehajtandó kegyeletes cselekvényt. E templom-sírbolt a tartomány gyülés által nemzeti pantheonná declaráltatott, a mennyiben elhatározták, hogy oda csak Lengyelország körül kiváló érdemeket szerzett hazafiakat fognak temetni s tetemes összeget szavaztak meg a sírbolt restaurálására. — Itt helyezték el, mint legelsőt, Dlugosznak sarkophagját. Eddig egészen igénytelenül, minden emlék nélkül, a falak között voltak az ünnepelt földi maradványai eltéve, helyét a múlt századból az egyszerü felirás jelölte: Ossa Illustrissimi Joannis Dlugossi. Nominati Archiepiscopi Leopolien-sis. Historici Regni Poloniae. Defuncti A. D. 1480. Die 19 Mai.

Az egyszerü agyagedény kiemelése halotti csend közepett mélyen megható jelenet volt; a csontok kiszedettek, megszámláltattak s szomorúan constatálta az Akademia elnöke, hogy a koponya-homlok hiányzik; egy üvegcsét is találtak az urnában, melyben egy irás volt a hamvak oda való áthozatáról. Ennek felolvasása után elhelyezték a csontokat egy kis rézkoporsóba, melynek fedelén bevésve Dlugosz czimere áll „*Wieniawa*“ (praedicatuma) aláirással. A krakói püspök *Dunajewski Albin*[1]) adta meg a végtisztességet a 400 éves nagy halottnak, megható imát mondván felette, a mire átvitték a koporsót a sirboltba s elhelyezték a díszes sarkophag'a. — Itt még *Polkowski* kanonok mondott felette mintegy búcsúztató beszédet, magasztalván történetiró s hazafiúi érdemei mellett kegyes szerzetesi erényeit. A Wawel-hegyi királyi templomban is emeltek egy márványtáblát Dlugosz emlékeül.

[1]) A legújabban kinevezett osztrák-pénzügyminister testvére.

A történelmi congressus

19-én délután volt az első ülés s 21-én az utolsó. *Szujski* nyitotta meg a gyülést, örömét fejezve ki a felett, hogy az eszme általános visszhangra talált, de egyszersmind sajnálatát, hogy a meghivott testületek közül némelyek akadályozva voltak a részvételben. — Így mélyen fájlalják, hogy a Magyar Akadémiát az épen ez időre esett Széchenyi-ünnep miatt körükben nem üdvözölhetik. A lengyel tud. egyesületek (kivéve Orosz-Lengyelországot) testületek által voltak képviselve, a prágai Nemzeti Muzeumot Tomek tr. képviselte. A Magyar Tud. Akadémia, a zágrábi Akadémia, a sléziai régészeti-muzeum s a történelmi-társulat üdvözlő iratokat küldöttek. A megjelentek közül üdvözli az elnök külön is *Przezdziecki Konstantin* grófot, kinek családi neve szorosan össze van füzve a Dlugosz névvel atyja azon nemes tette által, hogy Dlugosz munkáit XIV kötetben kiadta. — A congressus történelmi és régészeti osztályra válva, folytatta tárgyalásait, az első *Kalinka*, az utóbbi *Kraszewski* elnöklete alatt; a lengyel történet körébe vágó számos kérdést vetettek fel s vitattak meg, melyeket itt előszámlálni nem akarok, elég legyen csak annyi, mely minket közelebbről érdekel, hogy *Liske* tr. felvetette az eszmét, hogy a Monumenta Poloniae Historica számára nagyon kivánatos volna kutatókat küldeni a magyarországi levéltárakba, — az eszme életbeléptetése az Akadémia számára tartatott fenn.

Nem volna teljes a Dlugosz-ünnepélyről szóló tudosításunk, ha Szujski drámai költeményéről megfeledkeznénk *„Dlugosz i Kallimach“*-ról, melyet 19-én a krakói szinházban egyetemi hallgatók adtak elö. A költemény a XV. század harmadik negyedében játszik s teli van magyar reminiscentiákkal. Egy pontot bemutatunk, midön az ifjú Kazimir, ki a magyar koronára vágyott, halottas ágyán lázban fekszik s magyar királynak képzelvén magát, vezeti az egyesült magyar-lengyel sereget a törökök ellen s lelkesíti őket:

»Előre Árpád fiai, előre Piast gyermekei! — Pogány félhold ragyog Zsófia templomán! — A merre a király sisakja fénylik, előre bajtársak!«

A Dlugosz-ünnepélyre a káptalanban Polkowski kanonok egy érdekes gyüjteményt állított össze a történetiró kézirataiból, köztök Dlugosz legrégibb olajfestményét s kiadója a történetiró *gróf Przezdziecki Sándorét* —, s kiadott egy díszes folio *Dlugosz-album*-ot is.

Hogy a nép minden rétegében s a Lengyelföld minden részében mily általános volt az érdeklődés és részvétel a Dlugosz-ünnepély iránt, elég egy pillantást vetnünk a lengyel lapokba, hogy arról meggyözödjünk. A Balti-tengertől a Kárpátokig, az Odertől a Dnieperig — mindenütt, a hol csak lengyelek laknak, ugy Pozenben, mint Vilnában, Lembergben mint Varsóban nemzeti ünnepélynek tartották azt.[1])

SZÁDECZKY LAJOS.

---

[1]) Szives köszönetet kell mondanom Blazowski Mieczyslav barát

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Országos Levéltár. A m. k. belügyminister az Országos Levéltárnok fölterjesztésére közelebbről 18684/880. sz. a. igen fontos rendeletet intézett Magyarország összes törvényhatóságaihoz s megkereste eziránt a horvát bánt is. Igen gyakran történik, hogy a központban búvárkodó kutatók tárgyukat illetőleg nem bírnak a források hollétéről kellő tudomással. Részint ez okból, de főleg azért, hogy az Országos Levéltárban, mely a selejtezési ügyeket már úgyis, mint szakforum intézi, a törvényhatósági levéltárak állagáról, berendezéséről részletes tudomás legyen szerezhető; a belügyminister meghagyta, hogy valamennyi törvényhatóság: megye, sz. k. város, továbbá volt kerület, szék, kiváltságolt és taksás hely levéltáráról részletes jelentés küldessék be, melyben pontonként föl legyen tüntetve: a levéltár berendezése, az iratok elhelyezési módja, mely évből van a legrégibb irat, pecsét másolat-e, vagy eredeti, ha másolat: egyszerű vagy hiteles-é? Van-e a mohácsi vészt megelőzött időkből irat, s körülbelől hány? rendezetlen iratok vannak-e? mi a legsürgősb teendő, selejtezés történt-e? stb. Szóval oly kimerítő tudósítást kiván, melyből az egyes levéltárakat nagyjából megismerni lehessen. A felszólításra Komárom sz. kir. városa felelt egy igen jó jelentéssel, melyből kitűnik, hogy a legrégibb irat 1277-ből való, s a mohácsi vész előtt sok kiváltságos levele van a városnak.

— Dr. Károlyi Árpád tagtársunk a budapesti k. m. tudományegyetemen a magyar történelemből (XVI. század) magán tanárrá habilitáltatott.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jun. 2-án tartá IX-ik közgyülését. A társulat életében ez év nevezetes forduló pontot képez: a mennyiben Temes-megye közönsége által a muzeumi helyiségek számára eléggé nem dícsérhető áldozatkészséggel egy múzeumi czélokra alkalmas helyiséggel ajándékoztatott meg, s alaptőkéje is 2436 frtról 10,181 frtra szaporodott. Mindezt hálás melegséggel emelte ki a megnyitó beszédben a társulat derék elnöke: *Ormós* Zsigmond. Azután Pontelly, a titkár olvasta fel jelentését a szellemi működésről, mely a társulat vezérférfiainak buzgalmáról s egyszersmind elég figyelemre méltó tudományos eredményekről tesz tanúbizonyságot. Csak egyet emelünk ki: Szentkláray és Varga a Csóka és Zenta közt fekvő Kremenak nevű partmagaslaton gazdag ős-telepet fedeztek föl s ez utóbbi ezenkívül Monostor és Valkány közt egy másik ősemberkori telepet talált. Azután a pénztárnok olvasta fel évi jelentését, s a pénztári ügyek elintézését követte *Boleszny* Antal, választmányi kültag, ily czímű felolvasása: „*A Trajan-híd. Alexander Severus tornya és vára. A középkori és mostani Szörény-torony.*“ Végül a régi tisztikar közfelkiáltással újra megválasztatott.

---

tomnak, a Monumenta Poloniae Historica munkatársának, ki a lengyel lapok kikölcsönzésével s az adatok összeállítása közül segédkezet nyujtott.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— MAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁROSOKNAK a m. n. múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Ismerteti *Bubics Zsigmond.* Budapest. Nyomatott a m. kir. egyetemi könyvnyomdában. 1880. N.-r. 104 l. A vallás és közokt. m. k. ministerium kiadása.

— HAZAI OKMÁNYTÁR VII kötet. A Magyar T. Akadémia pártolása mellett kiadják: Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Budapest. 1880. 8-adr. VIII. 508 és 1 l. Ára 4 frt.

— VÁCZ VÁROS TÖRTÉNETE, I. kötet; a város keletkeztétől 1756. évig. Ára 1 frt. Kapható a szerzőnél, *Karcsú* A. Arzén Sz.-Ferenczrendi kolostor főnökénél Váczott. Kis 8-ad rét.

— A NAGYVÁRADI L. SZ. SZÉKESEGYHÁZ fölszentelésének századik évfordulója alkalmával írta *Bunyitay* Vincze. 8-adr. 43 l.

— A NÁNDORI BARLANGCSOPORTOZAT. Függelék a »hunyadmegyei neolith kőkorszakbeli telepek« ismertetéséhez. *Torma* Zsófiától, két kőmetszetű táblával. Kolozsvárt. 1880. 8-adr 24 l.

— LES BACHKIRS les rêpses et les antiquités Finno-ougriennes et altaiques précédés des resultats anthropologiques d'un voyage en Asie centrale. *Ujfalvy* de Mezőkövesd 1 vol: de texte et 1 vol. Atlas. 170 lap és 23 tábla, par 15 forint.

— FRANCIS DEÁK hungarian Statesman. A memoir with a preface by Mountstuart E. Grant Duff, M. P. London 1880. 8 adr. XXIV és 322 l. Deák F. fényképével.

— SOLDANS GESCHICHTE DER HEXENPROZESSE. Neu bearbeitet von Dr. Heinrich *Heppe.* Stuttgart. 1880. két kötet. I. k. X és 524 l., II. k. 410 l.

— FABEL UND GESCHICHTE. Eine Sammlung historischer Irrthümer und Fälschungen von Wilhelm Edlen von *Jankó.* Wien 1880. Kis 8-adr. XI és 229 l.

— HIBAIGAZÍTÁS. Múlt, VI. füzetünkben *Szabó* Károlynak: »a székely telepek«-ről szóló czikkében a 493 l. 15. sor. »Székely« után kimaradt: *Domokos.* 495. l. 20. sor. »nézetem szerint vett részt.« kimaradt: nézetem szerint *mint a szabolcsi székelyek ispánja* vett részt. 498. l. 28. sor. »éppen ezért« után kimaradt: *tartom.*

A NÉMET BIRODALOM NAGY HADI VÁLLALATA MAGYARORSZÁGON 1542.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

V.

(A hadjárat. — Előkészületek. — A nürnbergi birod. gyülés. — A sereg és hajóhad. Az út. Magyar hadak. Pest ostroma. Visszavonulás. Joachim és a kudarcz okai. — Móricz herczegnek és miniszterének tanácsa a jövőre nézve.)

Az eddig mondottak után, azt hiszem, elég világos képet lehet alkotni a nemzetközi érdekről, mely a magyarországi vállalat gondolatához füződött. Nekem a vállalat *létrejöttének* történetével, mint kezdetben hangsúlyozám, tulajdonkép ez volt czélom s igy röviden levonva az elbeszéltekből a tanuságot, befejezhetném az értekezést. Mielőtt azonban ezt tenném, hogy a mihez fogtam, kerekebb egészszé váljék: két-három lapon a hadseregről, a hadjáratról s a vállalat sikertelensége okairól kell még szólanom.

V. Károly a speyeri gyülés ajánlatával nagyon meg volt elégedve. A megszavazott haderőt tekintélyes számunak, olyannak találta, mely ha a végrehajtásnak t. i. a megajánlott contingensek beszolgáltatásának stadiumában illusoriussá nem válik — czélját elérheti.[1]) Ettől azonban — a multak tapasztalásai után — nem ok nélkül tarthatott s tartott is. A jul. 13-kára Nürnbergbe hirdetett új birod. gyülés, mint a maga helyén említve volt, nehány Speryerben megoldatlan hagyott kérdést

[1]) Károly Ferdinándhoz 1542. máj. 13. (Belg. Arch.)

volt eldöntendő; a franczia incselkedések javában folytak, Ferencz állása mind fenyegetőbb lőn s a császár még nem igazolta magát a birod. rendek előtt segélye kimaradása miatt s a franczia vádakkal szemben. Mind ez ügyek a bizonytalanság ónsúlyával nehezedtek a császár kedélyére. E mellett a sok különféle állományból összeállitandó bir. sereg fizetése, midőn minden csapatnak külön kerület küldötte zsoldját, s aztán főként a nagy sereg élelmezése képezé aggodalmai tárgyát. Ez utóbbi tekintetben saját magán szerzett keserű tapasztalatok s Katzianer 1537. eszéki veresége lebegtek szemei előtt s öccsét óva intette, hogy mindenre, a mi gondolhatólag összefügg az élelmezés ügyével, figyelmét kiterjessze. Arra számítni, mondá a többi közt, hogy a sereg csak előnyomúl s mihamar megütközik a törökkel, már azért sem lehet, miután ezt tenni vagy nem tenni ép a töröktől függ;[1]) a ki rendes fogásaival élve, akkor száll ütközetre, midőn az élelem dolgában megszoríthatni véli a mieinket, a nélkül, hogy neki árthatnának s midőn a Dunát ő fogja dominálni; a vidékre számítni hasonlókép nem szabad; a török sereg minden termő föld elpusztításáról vagy elfoglalva tartásáról bizonynyal gondoskodand. S ha aztán az átalános calamitás beáll, minden veszély csak Ferdinándot, az ő alattvalóit éri, úgy hogy jobb lett volna össze se gyűjteni a sereget.[2]) Bátyjának ez aggodalmaira Ferdinánd kimeritő bőséggel felelt s feleletével ez irányban azt meg is nyugtatá. Már a múlt év őszén, a mint a hadjárat tervét megérlelé, elhatározta magára vállalni az összes hadak élelmezését. Még az ősz folytán kinevezte az élelmező biztosokat, mestereket s terjedelmes istructiókban szabta meg teendőiket az élelem beszerzése s elhelyezése dolgában.[3]) Az élelemszállítás főútja s az egyedüli, mely legalább relativ biztosságot nyujtott a gyors török lovasság portyázásai ellen, a Duna

---

[1]) . . . ce sera à l'arbitraige dudict Turc de la faire ou non. (U. o.)

[2]) . . . et seroit beaucoup mieulx non avoir fait assembler ladicte armée. . . . (U. o.)

[3]) A főbiztos b. Eytzingen Kristóf volt az egész sereg számára s Fünfkirchner I. az osztrák tartományokban; amannak instructióját nem birjuk; emezé megvan s élénk képét nyújtja az ez időbeli manipulatiónak: Linez nov. 20. 1541. (Hadi levéltár.)

volt s a főszükség e szerint minél több hajót gyűjteni, hogy a hol a sereg megállapodik, oda mindig elegendő készlet mehessen a zsoldosok szabad piacza, a szabad vásár ellátására. Főhajó-mesterül — a kitől a dunai hadi flotta vezérét meg kell különböztetni — még a múlt év őszén báró Eyczing Erasmot nevezte ki a király[1]), a kinek kötelességei közé tartozék sütőhelyek állítása a folyam mentén, tapasztalt hajósok toborzása, mely utóbbi különösen azért volt nehéz, miután a legtöbb hajós a Dunát csak Esztergomtól fölfelé járta s azok száma, a kik Esztergomtól lefelé is jártak — a mennyiben a békés foglalkozásu iparág jő tekintetbe — sokkal kevesebb volt, a naszádosokat harczra s nem élelemszállításra kelletvén használni. A tél folytán nagy költséggel építteté Ferdinánd az utat a Dunamentén a hajóvontató igás erő számára, nagyszámú lovat szerzett e czélra be[2]) — s mert az azelőtti két esztendő kitűnő bő termésű volt minden országaiban s az 1542. év pedig olyannal biztatott, minőt a gazdaember mondása szerint emberemlékezete óta nem láttak: a körülmények is kedveztek hatalmas mennyiségű készletek beszerzésére. Dicsekedve irja Ferdinánd, bogy többet hatszázezer aranynál fordított élelmi czikkek beszerzésére; a sereg, ha csak valami nagy szerencsétlenség nem történik, szűket látni nem fog; mert félévig kitarthatja az első részletből a mi a sereggel megy, a nélkül, hogy a főrakhelyeken összehalmozott tartalékhoz nyúlni kellene, vagy — s ez nagy szó — a Magyarországból beszerezhetőre támaszkodni szükség volna.[3]) Mindamellett a bajor és würtembergi herczegekkel alkudozásokat folytat további lisztszállítmányok miatt s reméli, miszerint nemcsak most, de később is, a tábori piaczokon a katonaság olcsóbban beszerezheti élelmét, mint a városokban. És ez nagyon sokat tőn akkor, midőn a katona az u. n. szabad tábori piaczokon saját maga pénzén vásá-

[1]) Schiffmeister Herrn Eraszmen Freyherrn von Eintzing Instruction (fogalm. Hung.) 1541. nov. 14.

[2]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. jun. 4. (Belg. Arch.)

[3]) U. o. Ezt irják a szász választó csapatkapitányai is L. Könneritz. (Arch. f. d. Sächs. Gesch. 8; 56.) — Érdekes az is, a mint menti magát Ferdinánd, hogy az ő seregei élelemhiány miatt sohsem szenvedtek. (jun. 4-ki levele.)

rolta magának az élelmi-szereket s a vezénylet dolga e tekintetben csak az volt, hogy az ily piaczok mindig bőven s olcsón legyenek ellátva a szükségesekkel. Ez a körülmény különben, különösen a számtalan kisebb-nagyobb német területből ottani pénzzel fizetett seregnél a pénznemek értékének megállapítását is elutasíthatlan postulatummá tette egy ily vállalatnál. A speyeri gyűlés Ferdinánddal együtt erre is gondolt, s egy különösen e hadjárat alkalmára készült valutaszabályzat lőn életbeléptetve, mielőtt a sereg megindult volna [1]) s úgy erről, mint egyéb Magyarországot érdeklő rendszabályokról a Bécsbe hívott magyar kir. tanács hozott határozatokat. [2])

A seregnek Bécs alá május elejére kellett volna összegyűlnie. Szokás szerint azonban a gyülekezés jóval tovább tartott, a mi nem csoda, ha pl. azt tekintjük, hogy a szász választó csapatai már mártius 12-kén egybegyűltek Zwickaunál; mégis mire Bécs alá érkeztek, május 31-ke volt. Maga a sereg fővezére Joachim csak junius 6-kára tudott személyesen megjelenni, sergei utána jöttek. Junius elején mintegy 20 ezernyi ember volt együtt a bécsi táborban, mely szám aztán egy hó alatt (a pápai s egyéb olasz katonasággal együtt) 28 ezerre szaporodott. Természetes, hogy a hosszú tétlenség, a heverés a kicsapongó zsoldosok fegyelmére káros hatású lehetett; azt sem az ez izben először föltünő protestans tábori lelkészek buzgósága, sem a már a speyeri gyű-

[1]) »Münzordnung zu dieser cristenlichen Expedition gemacht.« Reichs-T.-A. — Nem lesz tán érdek nélküli itt jegyzetben fölemlítenem nehányat a nevezetesb pénzek közül, melyek ekkor a német zsoldosok kezén forogtak. Egy rajnai arany forint = 18 Batzen = 72 kr., 1 Batzen = 4 kr. — Ein Rosennobel = 3 arany frt; dupla spanyol arany = 50 Batzen, Heinricusnobel = 3 arany frt, flemmischnobel = $2^1/_2$ arany frt; egyszerű spanyol arany frt = 15 Batzen; magyar arany forint (ducat) = 25 Batzen (római és velenczei »ducat« $2^1/_2$ krral kevesb), Sonnenkron = 23 Batzen; kettős csász. arany frt = 18 Batzen; kicsi csász. arany frt = 12 Batzen; Wilhelmschildt = 18 Batzen, Philippsgulden = 15 Batzen; utrechti frt = $13^1/_2$ Batzen... *stb.* Ezüstpénzek: Joachimtallér = $17^1/_2$ Batzen, más tallér = 17 Batzen; dickpfennig, milanói, brémai, lotringeni, ferrarai, franczia pfennig = 5 Batzen; Schlang plappert, Strassburger plappert = 3 kr; a legtöbb schilling = $4^1/_2$ kr; nagy lotringi schilling = $6^1/_2$ kr.... *stb.*

[2]) Hung. 1542. máj. 13.

lésen kidolgozott »tábori rend« nem volt képes föntartani,[1]) annál kevésbé, mert a mitől Károly császár eleitől fogva tartott, a pénzhiány, a zsold nem fizetése napról napra ijesztőbb mérveket öltött. Ferdinánd élénken óhajtá, hogy a már egybegyűlt csapatok, ha egyébért nem, már csak azért is, mert a tétlen heverés miatt a föloszlástól lehete tartani, meginduljanak a magyartörök végek felé; de erre, daczára a sereg tekintélyes számának sem Joachim sem a mellé rendelt tanácsosok nem voltak hajlandók. Örömest ment volna Joachiam — így mondja Ferdinánd — tüstént akár Budáig, ha nem fél vala, hogy a pénzhiányból folyó kellemetlenségek ép akkor fognak egész súlyokkal kitörni, midőn az egyetértésre, engedelmességre s jó harczi kedvre a legnagyobb szükség leszen, s így rosz eredménynyel végződvén a vállalat, azt érik el, a mit kerülni óhajtanak: a török hiába való ingerlését.[2]) Hosszas alkudozás után abban állapodtak meg Joachim s a hadi tanácsosok, hogy a fizetés sürgetése czéljából s a protestansok netáni passiv magatartását vagy (a kamarai törvényszék miatti) haragjukat paralysálandó, utazzék Ferdinánd személyesen a nürnbergi gyűlésre, addig pedig kölcsönözzön 100,000 frtot a zsoldosok kielégítésére. Ekkora öszeggel Ferdinánd a legjobb akarat mellett sem rendelkezék; alkudozásai a bajor herczegekkel s a salzburgi érsekkel — mint a kiket legpénzesbekül ismert — egy nagyobb előleg kieszközlésére, eredmény nélkül maradtak s így csak 30,000 frtot (német bankároktól vette kölcsön e summát is) volt képes Joachimnak kézbesíteni, hogy ez Magyarországba, ő pedig Nürnbergbe utazhassék.

A nürnbergi gyűlésen Ferdinándnak a most mondottakon kívül még a császárt az elmaradt segély miatt excusálni volt főczélja[3]). A protestansok netáni ellenséges magatartását legyő-

---

[1]) (Man solle auch in dem artickelbrief gotslästerung, hurerey, zutrincken, spiel und andere laster verpieten .... und sonderlich soll man das zutrinken vermeiden, több okért, különösen mert: aus den starken ungerischen weinen todtlichen krankheiten und sterben ervolgen ... — Fürsten bedenken (speyeri Reichs-T.-A. 1542.)

[2]) Ferdinánd Károlyhoz. 1542. jul. 8. (Belg. Arch.)

[3]) Királyi propositio Reichs-T.-A. és egy irat: Pour escripre aux dép putéz de l'empereur à la diètte de Nueremberg (fogalmazv. U. o.)

zendő, óhajtotta, hogy főkép a szász választó s a hesseni tart. grófi személyesen jelenjenek meg a gyűlésen s velök e czélból egy Schwarzenberg által tárgyalásokba is bocsátkozott. Schwarzenberg jó fogadtatásban részesült ugyan, de czélját nem érheté el[1]), mert a braunschweigi Henrik ellen hadaikat a protestans szövetségesek megindíták. Magával a gyűléssel egészben véve meg lehetett elégedve a római király, mert, a városokat kivéve, a speyeri végzések hangsúlyozásánál a rendek készségüket mutatták s mind a fizetés, mind a hátrálékos csapatok beküldése felől szigorú határozatok alkottattak, s a mitől sokat várt a király, hogy t. i. az engedetleneken a vállalatból visszatérő bir. sereg fogja jutalékokat kétszeresen megvonni, újra kimondaték.[2]) Mindamellett sem a kedvező végzések, sem az a határozat, mely a végzéseknek practicus érvényt szerzendő, 4 tanácsost rendelt az ügyek szorgalmazására Regensburgba küldetni, nem sokat használtak. Ha elfogadták a megjelent rendek a császár excusatióját: a meg nem jelenteknél ez ürügyül szolgált jutalékaik visszatartására — s így a szakadás, melyet a múlt gyűlésen elkerűlni szerencsés volt a király, lappangva s nem nyiltan ugyan, érezhető volt s mint alább érinteni fogom, a távol maradtak nagy mérvű apathiája, késedelmes, sőt roszakaró magatartása a ritka egyértelműséggel megajánlott s a körülményekhez képest tisztességesen megindult vállalat sikerét dugába dönté. — E gyűlésről nem tartom szükségesnek hosszasban beszélni; rátérek a hadjárat rövid ismertetésére.

Mielőtt Ferdinánd Nürnbergbe ment volna, julius 7-dikén és 8-dikán a Magyarország felé induló sereg fölött szemlét tartott. Közel 21 ezer bir. gyalog, 4 ezer bir. lovas, 3000 pápai zsoldos Vitello vezérlete s 10 ezer olyan magyar lovas Ungnad János a stájeri kapitány vezérlete alatt vala együtt,[3]) kiket az örökös tartományok, s Cseh- és Morvaország rendei a saját

---

[1]) Hertzogen von Sachsen antwurt dem Herrn von Schwarzenburg gegeben 1542. jul. 15. és: Copi landgrafen von Hessen etc. antwurt auf herrn von Schwarzenburgs antragen und werbung. Reichs-T.-A.

[2]) Ferdinánd levelei bátyjához 1542. jul. 27. és august. 26-kán. (Belg. Arch.)

[3]) Egykori spanyol irat. (Turica.)

országaikból szedendő hadi nép helyett fizettek, miután nagy nehezen sikerült velök elhitetni a királynak, hogy a nehéz lovasságot nem használhatja, maga az a contingens, melyet a birodalom állít, jóval több az elégnél. A birod. gyalogság két »regiment«-be volt osztva, melyek egyikébe a híres zsoldosvezér Boemmelberg Konrád alatt 33 »fähnlein«, másikába Wolf Dietrich von Pfierdt alatt 24 osztaték; a birod. lovasok pedig Haydeck György alatt állottak, ki egyszersmind a vállalat főkapitányának volt helyettese. A pénzhiány miatt addig is sokat szenvedett csapatok a nélkülözések daczára jól néztek ki; Jovius — persze másod- és harmadkézből vett adatok után — szinte lelkesedéssel beszéli el, mily nagyszerű benyomást tőn e sereg a szemlélőre; de maga a szász választó csapatkapitányainak egyike is, kitől a hadjárat folyamáról több tudósítást őriz a weimari levéltár — azt mondja, hogy nemcsak meglepő, de vigasztaló látvány volt a derék, válogatott hadi nép, melylyel a keresztyénség érdekében sok jót cselekedni, az ellennek sok kárt okozni remélt minden hadhoz értő.[1])

Julius 8-kán indult meg a sereg Bécs alól, a Duna jobb oldalán; hat nap kellett nekie, míg a Pozsonytól harmadfélmértföldnyi Rajkáig ért, a hol 18-káig táborozott. Győrnél 8 napot töltöttek s innen augustus 3-kán indultak Komárom felé, Esztergomnak, a hová augustus 20-kára el is érkezének; tehát hat hétre volt szükségük, míg Bécstől a primási székhelyig tudtak vergődni.[2]) Carlovicz Kristófnak, a reformatió történetében

[1]) Könneritz id. h. 88. l. — Joachim olyan udvart gyüjte maga köré, mely kicsiben a török szultán kiséretére emlékeztet. 1 cancellar követte őt szolgáival; 6 titkár 1—1 szolgával, 1 prédicator s 2 káplán 1—1 szolgával, 2 orvos 1—1 segéddel, 1 gyógyszerész, 2 seborvos 2 segéddel, 6 lovas futár, 10 tolmács, (!) 1—1 szolgával, 2 konyhamester 1—1 szolgával, 8 szakács 8 kukta, 5 pinczekezelő, 5 szolga; 2 pék, 2 hentes, mészáros. Közvetlen testőrsége 1 kapitányból s 60 darabantból állott, 50 hátas paripa volt kész minden pillanatban, főmarsallját és főkamarását ismét egy-egy kis udvar vette körül — s e saját pénzén tartott kiséretén felül a birodalom külön kisebb környezetet fizetett a »fővezér« számára. Mintha hosszabb kéjutazásra s nem háborúra készültek volna. L. Zeitschr. f. Preuss. 1879. 481. l.

[2]) Könneritz id h.

oly híressé lett Móricz szász herczeg ministerének naplótöredéke, melyet e hadjárat alatt vezetett, azt képes hitetni az emberrel, hogy a vállalatot maguk Joachimék is csaknem kirándulásnak tekintették. [1]) A brandenburgi unta magát, Komáromból átlátogatott Esztergomba fejedelmi bajtársai (— mert Móricz és Ernő szász, Ferencz lüneburgi s Ernő braunschweigi herczegek s Albert badeni őrgróf tanulás végett személyesen részt vettek az expeditióban —) s a sereg előkelői élén, hogy a hajóhad fölött szemlét tartson. Roppant pompával fogadták a hajókon úgy mint a városban; a hajós nép, a magyar és olasz csapatok, a várbeli őrség nem szűnt meg az üdvlövésekkel; az érsek s Turzó a helytartó nagy lakomát csaptak tiszteletére, melynek végén, hogy a »lautissima coena« szokásos jellege el ne maradjon, Ferencz lüneburgi herczeg s egy előkelő kapitány hajbakaptak. Másnap megnézték a székesegyházat, gyönyörködtek a nagyszerű főoltárképben, megbámulták a szentély pompás fafaragványait, áhitattal nézték Bakács Tamás vörös márvány kápolnáját, [2]) aztán megcsodálták a várbeli óriás két ágyút a »vadembert« és »vadasszonyt« — s hogy a kirándulás gyönyörei teljesek legyenek, a nap vendégeskedései közt elfáradtakat portyázó török sereg becsapásával ijesztő vaklárma riasztá föl álmukból.

Az Esztergom alatt összegyűlt hajóhad a Medici családból való Melignani Jakab őrgróf parancsnoksága alatt állott s egyike volt a legtekintélyesebeknek, melyeket valaha a szőke Duna hullámai ringattak. Azt a körülményt tekintve, hogy a fürge lovú törökcsapatok egy nehezebben mozgó, lomha testű sereget a legválságosb helyzetbe hozhatnak, ha a szárazon szállí-

[1]) Itinerarium, cum irem expeditionem contra Turcos anno 1542. mense Julii . . . in Ungariam. (Zeitschr. f. Pr. Gesch. 1879. 508 l.

[2]) (Erről azt mondja Carlovitz: in quo multo insignia cognovimus, inter coetera eine schone grosse tafel ufm hohen altar, ein schon tafelwerg von versetzter und vergulter tischlerarbeit im chor, eine schone rote marmorsteinene capel, doran des gewelb enge eingezogen und verguldet kupfer, darin die postes ex solido marmore, so breit als 1 man lang und zwir so hoch, eine schone weise marmelsteinene tafel in Italia gemacht. In demselben altar sein ein schoner jaspis. . . . dorouf disz geschrieben ist: Haec omnia aedificavit et construxit quidam d. Thomas Card. Strigoniensis. . . .)

tott élelmet elfoglalják vagy csak csipkedik s háborgatják a szerfölött nagy fedezetet igénylő traint: egy ily hajóhad állítása nagyobb vállalat első kellékeül tünt föl. Ellenkező esetben — mint ezt Thurzó mondá — »casus ille Kacianeri vehementer esset timendus.« [1]) Már Lasky a mult év őszén szivére köté a magyar királynak a dunai flottát, a hadi járművek minél nagyobb számban való beszerzését. A merész tervekkel foglalkozó diplomata konstantinápolyi utolsó követsége alatt érintkezésbe lépett a Candiabeli jó hírnek örvendő hajósokkal, kik közül mintegy 1000 igérkezett is Ferdinánd szolgálatába lépni, ha a magyar király őket Komárom körül letelepíti. [2]) Sőt Loboczky, a ki saját mondásaként gyakran utazván a Dunán és Dráván Laskyval, ezzel nem egyszer élénk eszmecserét folytatott, miként lehetne e folyamokat s a parti helyeket egy létesítendő vállalat alkalmával a legczélszerűbben fölhasználni, Loboczky az elhalt Lasky tanácsából azt is javaslá, hogy kora tavaszszal, a leúszó jégtömegek után tüstént küldje le Ferdinánd Buda ellen hajóhadát. [3]) Ez utóbbi tanácsot nem fogadá el a király (hiszen a hajóhadnak még magja is alig volt együtt); de elfogadta az elsőt s a hajóhad parancsnokságával Laskyt meg is kínálta, a mit ez csak halálos betegsége miatt volt kénytelen visszautasítani. [4]) Így lőn a flotta szervezésével az 1542. tavaszán Melignani megbízva; Ferdinánd ügynökei a dalmát partokon, a velenczei területen toborzák össze a hadi népet, míg Thurzó helytartó a magyarországi naszádosok, e kitűnő, de elszüllött hajósok szegődtetésében fáradozott. Thurzó jelentései még augusztus hó közepéről is igen sötét színben tüntetik föl a dunai flotta állapotát, tehát akkor, mikor Karlovitzot a tekintélyes számú classis látása bámulatra ragadta. A helytartó kevesli a hajósnép számát; holott — úgymond — az egész expeditio ba-

[1]) 1542. aug. 5. Thurzó Ferdinándhoz (Hung.)

[2]) Lasky Ferdinándnak 1541. sept. 28. (Turcica).

[3]) Loboczky Ferdinándnak 1541. decz. 23. (Turcica.)

[4]) Lasky Ferdinándnak 1541. decz. 9. (Turcica. Ez a derék Laskynak utolsó levele.)

sisa abban rejlik[1]); a naszádosok panasza ország-világ előtt tudva van; három hó óta 3 frtot kaptak; kénytelenek — s ez igen jellemző — éjnek idején csapatostól kikijárni a város (Esztergom) alá, lopás czéljából, hogy legyen mit eladniok s fönntartaniok magukat. A dologban nagyításnak kell lennie, a mi onnan magyarázható ki, hogy Thurzó és Melignani ellenségek voltak. Bármi roszúl lőn is a hajósnép fizetve, a flotta tekintélyes erőt repraesentált; 180—200 hajó gyűlt egybe, — »eine ganz schone wolzugerichte armada«, mint ezt egy egykoru följegyzés, Joachim egyik tanácsosáé mondja;[2]) ebből Carlovitz Esztergomnál 130-at látott, köztük 4 dunai nagy szörnyet; fedett orrú (pánczélos) háromsor evezős gályát[3]), melyek nehány u. n. félgályával s 120 kisebb hajóval, többnyire naszáddal, egész Pest alá usztak a sereg kiséretében. A naszádokon (mint rendesen) 10—12 naszádharczos, a nagyobb hajókon több volt elhelyezve, úgy hogy az összes hajóhad legénysége Melignani 1100 olasz harczosán kívül, 6000 magyar, vend (dalmata) és olaszból állott.

Esztergomnál a hadsereg aug. 20-kától september 4-kéig táborozott s ez idő alatt csatlakoztak hozzá a magyar csapatok. A vállalat lassú előnyomulását tekintve, ez elég jókor történt, de az ügy fontosságára nézve kissé későn. Joachim azt várta, hogy a mint az ország határaihoz érkezik, a magyar sergek vetélkedve fognak hozzá csatlakozni, — s íme bejött, de nem volt — az Ungnad alatti magyarságot kivéve — a magyar rendeknek, megyéknek — egy szál katonája sem látható. Szemrehányásokat tőn Ferdinándnak[4]) és Thurzónak. A helytartó igyekvék menteni földjeit a főkapitány előtt. Ha oly békés állapota volna ennek az országnak, mint más országoknak, vagy a minő azelőtt volt, úgymond, akkor semmi panaszra nem lenne ok. De miután

---

[1]) 1542. aug. 16. (Hung.) A többi erre vonatkozó irat is a Hung. és Turc. közt.

[2]) Zeitschr. f. Pr. Gesch. 1879., 530.

[3]) quatuor triremes a puppi tectae, quas galeas vocant. Carlovitz naplója.

[4]) Ferdinánd intő levele az esztergomi, kalocsai érsekekhez s Thurzóhoz 1542. aug. 5. (Hung.)

fenséged ismeri a nálunk tátongott szakadást, könnyen belátható, hogy a seb még mind e mai napig nem gyógyúlhatott be. Nem oly könnyű a megyék csapatainak lakhelyeiket odahagyni, mint gondolnók; mert nincsenek várak, erődített helyek igen sok vidéken, ahová övéiket biztosságba vinni tudnák. Késedelmük hát nem akarattal, nem hanyagságból, hanem kényszerű szükségből történik — s ha késik is, elmaradni senki nem fog. — A mi hazafias kötelességük, azt megteszik a magyarok; az ország összes lovasságára azonban (mint a mivel a magyar ügyekhez nem értők biztatták a fővezért) már azért sem lehet számítani, mert az egyértelmű volna a védtelenül hagyott vidékek teljes elpusztulásával. [1]) — Thurzó maga aug. 2-kán érkezett meg betegen Esztergomba a saját maga s Nyitra és Bars megyék lovasaival: senkit a többi megye népéből vagy az urakéból nem talált még ott. Onnan van e lassúság — irja a királyhoz — mert eddigelé büntetlenül szabadott törvényt és kir. rendeletet megszegni; nem tudja: vajjon a hűtlenség bűnében kelljen-e a késlekedőket elmarasztalni? mint azt az országgyűlésen sokan ajánlották; de az bizonyos, hogy szó és fenyegetés mitsem ér, neki sem tekintélye, sem ereje nincsen.[2]) A mint az idő haladt, az amúgy is lassan nyomúló birod. sereg Esztergom felé közeledék s ő augusztus közepén még mindig egyedül volt jelen a főurak közül, a megyék közül is csak az ő szomszédos megyéi küldötték el hadi népeiket: a különben is beteges, Melignanival való összekoczczanása miatt izgatott Thurzó türelmetlensége tetőpontját érte el. A ki itt van is a megyék népéből — mondja, — a jó nemesek megunván a várakozást, kezdenek haza szállingózni; azt kell hinnem — teszi hozzá gúnynyal, hogy mind az, a miről az országgyűlésen ez expeditió dolgában intézkedtek, egyes egyedül én rám vonatkozik, én értem történt s hogy az ellen tenni csak nekem nem szabad, míg mások bátran tehetik. [3])

---

[1]) Thurzó levelei a brandenburgihoz 1542. jul. 26. és aug. 2. (berlini titk. levéltár.)

[2]) Turzó Ferdinándhoz 1542. aug. 4. (Hung.)

[3]) . . . . ut non dubitem universos id cogitare, quod ea quae publice sunt de hac expeditione decreta, pro mea solum persona esse con-

Lassankint azonban kezdtek szállingózni a magyar hadak is: legelőbb megjött Perényi Péter a magyar főkapitány s vele Rásky és Perényi János s rajtok kivűl — mint egy egykorú irat elszámlálja — a következő nevesb magyar urak gyűltek egybe[1]): Báthory András (»ein junger weidlicher mann«) alig 20 éves János öcscsével, Battyány Ferencz (»ein alter starker mann, kann deutsch« — jegyzi meg az irat,) Balassa Imre, Bebek Ferencz (»der herr Weweg ein reicher listiger mann, der in allen vorigen Kriegen mitgewest«), Nádasdy Tamás (»ein alter, gelehrter und geschikter mann, mondja az irat, a ki igen jól beszél németül«), Nyáry Ferencz, Serédy Gáspár és Drágfi György mind a három híres lovasvezér, és sok más tekintélyes főnemes, köztük a Pest alá érkezett fiatal Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, (kiről az idézett irat ezt jegyzi meg: ein Krabat, der den Katzianer erwurget, ein weidlicher freydiger junger mann.) — Az Ungnad alatt idegen zsoldban álló magyar lovasokkal együtt — kikhez például a practicus Serédy testvérek Debreczen inscriptiója fejében 800-at, Drágfi Gáspár szintennyit toborzának — Joachim egy tanácsosának becslése szerint mintegy 18 ezer főre rúgott a magyarság száma; azonkivül 1000 hajdú és 1000 sánczásó, kik mindannyian jól fölfegyverkezve, csatakedvvel jelentek meg; kivéve tán azt az 500 főnyi gyalogságot, melyet Sopronmegye s a vidék állított s kikről a mint Esztergomnál bevonúltak »valami hegedű, dudaszó mellett«, azt jegyzi meg a nehéz lovasság fényes vértjéhez szokott, a hadhoz alig értő Carlowitz: miserabile visu agmen.[2])

Míg a sereg Esztergomnál táborozék, híre jött, hogy a szultán személyesen nem fogja az idén Magyarországra vezetni sergeit; s aztán a Nürnbergből vett utasítás szerint, hogy a birod. sereg Buda alá menjen, sept. 5-kén Visegrád felé indult Joachim, a hová két nap mulva el is érkezett. Útközben nemcsak a fizetetlen horvátok, de magok a német zsoldosok is vissza

---

stituta, quibus contravenire mihi non liceat, aliis vero non item..... 1542. aug. 16. (Hung.)

[1]) Zeitschr. f. Pr. Gesch. 1879. 532.

[2]) Carlovitz naplója id. h.

akartak fordulni, ez utóbbiak főként a miatt, hogy a bőven beszerzett élelem daczára koplalniok kelle, miután a hajók nagy része ágyúszállítás czéljából Bécsben visszatartaték. [1]) Ez időben határozta el a német hadi tanács, hogy előbb Pestet veszi be; adataink e határozat felől nincsenek, de ezzel függ egybe a seregnek Sz. Endre szigetére való vonulása, miután 4 napi fáradságos munka után a hídverés szerencsésen sikerült. Ekkor jöttek először egy csapat portyázó törökkel össze, kik gúnyolódva szállingóztak odább, mikor a keresztyén sereg 3 ágyút irányzott ellenük. »Csak késlekedjetek — szóltak oda a csípős nyelvű török spáhiak — régóta tudjuk, hogy jöttök; várunk rátok, hogy véretekbe mártsuk kardjainkat, mert meg akarjuk érdemelni császárunk kenyerét.« Sept. 22-kén vonultak át a szigetről Vácz alá, miközben a vert híd nehányszor szétszakadt s ekkor tájban nyerte Joachim az első megbizható tudósítást Buda és Pest állapota felől Tétey Lőrincz pestmegyei jegyzőtől, ki, mint a törökök pesti sáfárja, szabadon mozoghatott a két városban. [2]) A mult évi ostrom alatt megrongált bástyák helyett újak épültek — 19 láb vastag fallal, mint a jelentés szörnyűködve mondja — s azok belől úgy vannak árkokkal és sánczokkal ellátva, hogy a város a falak sikerült megrohanása után is védelmezhető (e mód a XVII. századnak csaknem végeig divatozott) János király ágyúin kívül 100 drb új ágyú van a városban, melyet a török mondása szerint 17 ezer főnyi őrség őriz, de melyet Tétey csak 7000-re becsült; hasonlókép túlzottnak állítá a budai 20,000 főnyi török őrség számát; török naszádot pedig — Pest alatt összesen csak 54-et olvasott meg. — Sept. 25-kén egy lovas csapat Pest irányában nyomult előre s mert a török nem láttatá magát, már azt hivék, hogy Pestből kivonult s nagy volt az öröm, míg egy portyázó török had el nem rontotta. A Margitszigetet Melignani marquis sept. 27-kén foglalta el, egy-

[1]) Ferdinánd levelei bátyjához s Carlovitz naplója.

[2]) Joachim sept. 18. 1542. kelt levelének mellékelete. (A mellékelet (a levéllel együtt) a bécsi levéltárban Mainz. Ek.-A. — Abschriften der zukommen schreiben und schriften von röm. kön. Maiestät und von obristen des reichs hauptmann .... Joachim levele Zeitschr. f. G. 1879. Mayer értekezésében.)

részről a török hajórajt űzvén vissza, másrészről az Ó-Budánál három ágyúval rejtve volt 1500 főnyi török serget kergetvén ki lövészei által állásukból — s miután igy a budai, dunai oldalról fedve volt a keresztyén sereg, sept. 28-kán Sz. Mihály előestéjén tábort ütöttek Pest fölött, a városbeli török őrség erős ágyútüze daczára.

És ezzel megkezdődött a hosszú, három hónapot igénybe vett sétautazás után az egy hétig tartó erőlködés Pest elfoglalására; erőlködés, mely sikeretlen maradt, pedig talán Pest polgáraival is lehetett valami összeköttetése az ostromló hadnak, mint azt Buda polgárairól, sőt mi több, a török zsoldra kényszerített ráczkevei naszádosokról tudjuk. Ezek együttesen valami tervet gondoltak ki a kir. székhelynek a keresztyén sereg kezébe való játszására s megbizottjukat Dryling Tamást a Győr alatt táborozó Ungnad Jánoshoz már julius havában elküldötték. Ungnad ezen (a fönmaradt iratban csak futólag említett) tervet jónak találván,[1]) biztosítá a budaiakat Ferdinánd kegyelméről, sőt gyorspostán Nürnbergbe küldött futára által tudatta a hírt és tervet a királylyal is, ki azt természetes nagy örömmel, fogadta.[2]) Menynyiben álltak szavoknak Buda (és Pest) jó polgárai: nem tudjuk; alig hihető azonban, hogy a nyomorúságos gyalázatos ostrom bátorítóan hatott volna rájok valamit megkisérteni az éber török ellen, ki a tavalyi budai ostrom alatt Frater György ellen szőtt áruláson okulva, bizonynyal erős kordában tartá a benszorult keresztyéneket.

September utolsó napjaiban kisebb-nagyobb mérvű portyázásokkal háborítá a török a mieinket; a ker. tábor az élelmi hajóktól jó negyedmértföldnyire feküdvén, legelőször ettől akarta a keresztyén serget elvágni s ennek megakadályozására lőn Zrínyi Miklós 600 magyar s horvát huszárjával kiküldve.[3]) Október első napján volt a legnagyobb ütközet, a legjelentősb összecsapás; mintegy másfélezer főnyi török jött ki Pestből, sok török

[1]) Ungnad a budaiakhoz 1542. jul. 25.; ugyanaznap a ráczkeveikhez (Hung.)

[2]) Ferdinánd 1542. aug. 2. a budaiakhoz. (U. o.)

[3]) Carlowitz naplója id. h.

naszádos pedig a partra szállt. Olasz nép lőn ellenük küldve, míg Perényi magyar lovasaival lesbe állva várt reájok. A csel sikerült; Perényi s a német lovasokkal odaérkezett Móricz szász herczeg közrefogván a Pest kapúitól elszakított törököket, mintegy 300 főnyit lekaszaboltak belőlök. E fegyvertény volt az egész ostrom fénypontja s pedig egyetlen fénypontja; Perényi és az ifjúi hévtől elragadott Móricz — kit lova már az őt körülvevő törökök közt maga alá temetett s kit csak egy hű csatlósa mentett ki a bizonyos halál torkából, — voltak a nap s a hadjárat hősei[1]) — s mellettök egy mezitlábos barát, ki harczra buzdítván a magyarságot, szablyájával egyszersmind rémitő pusztítást tőn a törökben. A történelem elfeledte a derék nevét följegyezni. Azt mondja egy egykorú szemtanú, Joachim többször idézett embere, hogy e napon csaknem valamennyi lovas török künn volt Pestből (tehát nemcsak másfélezer) s ha azért »mint némelyek tanácsolák«, idejében elvágták volna őket a kapútól, egy sem menekülhetett volna közülök s az elfogottak mondása szerint Pest bizonyára a keresztyén sereg kezébe kerül.[2]) — Az elszalasztott szerencsét másnap megkisérték a vezérek megfogni; de gyámoltalanságuk erős bizonyitéka, hogy csak 24 óra múlva jöttek rá, miszerint az ostromágyúk a süppedékes talajban elülhetnek; mindazáltal a bombázás oly jól sikerült, hogy a három legerősb bástyatorony védelmével a török fölhagyott. Október 5-kén rohamot intéztek a falak ellen a pápai olaszok, egy kisebb csapat landsknecht s valami 1500 magyar társaságában, s bár az olasz és magyar csapatok óriás erőfeszitéseket tőnek, a falakat elfoglalták, — tovább hatolni a belső védművek miatt nem voltak képesek; ezt látva a török, az előtte való nap elveszett 3 bástyatornyot is visszafoglalá — s így a félig győzelmes ostrom tökéletes vereséggel végződött. A rémület a német csapatok közt oly nagy vala, hogy a tábori sánczokhoz küldött 20 fähnlein fele

[1]) Móricz a pesti tábor sánczolásánál is kitünteté magát; a török ágyúk a sánczásókat elkergetvén, Móricz maga vállalkozott az első éjen a fedező csapatok vezényletére; utána való éjen pedig Ernő braunschw. hg.

[2]) Kurz verzaichniss der Kriegshandlung in Ungarn 1542. Zeitschr. f. Pr. Gesch. 1879. 518.

az éjen át megszökött; mig az örvendő várőrség Pestet s a budaiak Budát fényesen kivilágíták. »Mintha egyetlen óriás szénparázs égett volna: úgy ragyogott a két város a mi szomorúságunkra gyűjtött örömtüzektől« mondja a jó Hans Sachs e hadjáratról irt költeményében. [1])

A nagy sereg s a 39 faltörő ágyú szerepe ezzel be volt fejezve. Október 6-kán tanácskozni jöttek össze a vezérek. Azt pöngették: ha Pestet elfoglalnák is, hiába lenne, mert a télre nem fogna senki ott maradni; megfontolták a német zsoldosok zúgolódását, vonakodásukat a fizetetlenség miatt; kihallgatták a kémet, a ki a felmentő nagy török seregnek a Drávánál lett átkelését hozta hirül — s elhatározák, hogy visszavonúlván nehány mértföldnyire, biztos helyen üssenek tábort, ott tanácskozandók a téli táborozás felől s bevárandók Ferdinánd és a bir. rendek utasítását. Hiába könyörögtek magyar és olasz vezérek: Perényi, Zrinyi, Vitello, Melignani és Tornielli, hiába ajánlkoztak mindenre, a mi tőlük s harczkedvelő magyar és olasz csapataiktól kivántatik: a határozat kimondaték. — »A magyarokat, kik szép számban jelenvén meg, nagyon jól voltak használhatók — mondja Joachim[2]) — lehetetlen a téli táborozás, a sereg viszszajövetelének reménye nélkül vigasztalan odahagyni; mert különben bizonyos, hogy a törökhöz csapnak s ekkor jövőre nemcsak ezzel, de velök is meggyűlnék a birodalom baja s pedig nélkülözni őket, kiknek fölszerelése a törökéhez annyira hasonló s kik a török szokását annyira ismerik, egy birod. vállalatnál sem-

---

[1]) Dieselbig nacht der Türk unghewer
Macht ein wunderlich freudenfewer
Zu Pest, und Ofen, uns zu trauren,
Auf allen thürmen, pastei und mauren,
In allen heusern, löchern und fenstern
So that es all's von fewer glenstern
Als wer ein rote kolengut. — Der unglückhafte scharmützel und sturm des römischen reichs vor Pest in Ungern. (Die hist. Volkslieder der Deutschen . . . etc. R. v. Liliencron IV. N° 475.)

[2]) Joachim levele 1542. oct. 9. (Zeitschr. f. d. Pr. Gesch. 1879. Meyer értekez.)

mikép sem lehet.[1])« A mit ime pár nappal később e sorokban a német rendekhez irt, azzal kisérté megvigasztalni Joachim a zúgolódó magyarságot — s kéréseikre nem hallgatván, még az nap éjjelén hajókra vonatta az ágyúkat, másnap minden előkészületet megtétetett az elvonúlásra s harmadnap október 8-kán a hatalmas sereg hátat fordított Pestnek, — a kudarczért nyomorúságos kárpótlást szerezve az utócsapatait csipkedő pesti török őrségen itt-ott nyert apró győzelemmel.[2]) Mint mikor a mészárszék mellől elvert eb örül, hogy a körülte zsongó legyet éles fogaival elkaphatta.

»Nem hiszem, hogy a birodalmat ekkora szégyen és gyalázat érte valaha« — irá bátyjához Ferdinánd[3]), midőn a visszavonulásról értesítve lőn. Okát a kudarcznak abban kereste, hogy hiányzott az agy, mely a vállalatot képes lett volna vezetni; míg Joachim a fiascot a birod. rendek megátalkodott hanyagságának tulajdonitá. »Ugy búzgólkodott a rendek nagy része — mondotta keserű panaszszal teli levelében a brandenburgi választó — hogy a hadjáratból egy nagy semminek kellett okvetlen bekövetkeznie; jobb lett volna az egészet el sem kezdeni, mielőtt minden szükséges dolog együtt nem volt.«[4])

Nem lesz talán fölösleges a hadjárat sikertelenségének okairól nehány szót elvesztegetni. Szólok először Joachimról, a fővezérről.

Tárgyilagos meggondolás, minőt ily nagyfontosságú vállalat bizonyára megkívánt, midőn a bir. sereg vezérét megválasztták, nem vezette a rendeket. Ezt mondja egy porosz történetiró, ki Joachimot menteni igyekszik. A brandenburgi választó tapasz-

[1]) »Man kann der Hungern, die mit den Turcken fast in gleicher rüstung sein, auch nun iren prauch wissen, kainswegs entperen.«

[2]) L. e hadjáratra Ungnád János jelentését Bucholz, Lanz és Horváth (Brüsseli Okm. t.) gyüjteményeiben.

[3]) . . . je ne pance que oncques advint si grant honte et désréputation de l'empire. . . . 1542. oct. 21. (Belg. Arch.)

[4]) In somma dis hohe notwendig werkh ist dis jars von etlichen und vil stenden des reichs dermassen bestellet, und geleistet worden, das notwendig ein nullitet hat muessen daraus ervolgen. Were pesser verpliben, oder nit eher angefangen, es were dann zuvor alle vorsehung in beraitschaft bei der hand gewesen.

talatlan volt a hadi dolgokban, egyetlen nagyobb hadjáratban sem vőn részt addig, annál kevésbé működött önálló parancsnok minőségében. Úgy vélekedtek róla, hogy cselekedeteiben nagyon is aggodalmas; vonakodó a hol gyorsan tenni s türelmetlen a hol várni kellett. Pompa és kényelemszeretete sem lehetett valami nagy ajánlat számára egy oly vállalatnál, a hol személyes kényelemről való lemondás, nagy fáradalmak elviselése a legszükségesb kellék volt jó eredmény kivívásához. Ismerte is e hibáit Joachim s a rendek előtt maga tárta föl egész őszintén hadi ügyekben való járatlanságát. Mindazáltal végre is átvette a fővezérséget *abból az okból*, a melyből az neki ajánltaték. Nevezetesen *föltehető*, hogy a nehéz s a mellett hálátlan föladatra senki nem vállalkozott, csak az, a kit a hatáskör külső nymbusa szédíte meg. A hitetlenek ellen való harczolás olyan dicsőséggel járt ekkor még, mint a lovagias középkorban — s a vonzó magasztos gondolat, hogy egy hatalmas sereg élén a keresztyénség rettegett ellenét megalázza s aztán a győzelem dicsfényével körítve tér honába vissza, a lovagias lelkületű, de impraktikus Joachimra elbüvölően hatott s midőn a rendek ezt fejtegették előtte, a kisértésnek nem tudott ellenállani. Jó eleve föltételül tűzte ugyan ki, hogy a sereg teljes legyen, de be sem várta, míg a föltétel teljesülhet; mert már március 16-kán tudatá a császárral, hogy a választást elfogadja. Így a porosz történetíró. [1]) Ha a Joachimról vetett jellemzést elfogadjuk is, azt hogy ő a tisztet nem kereste, csak unszolás után fogadta el, a kezünkön levő új adatok után határozottan vissza lehet utasítanunk.

Ferdinánd, a mint az expeditio terve megérett gondolatában, annak vezéreül — föltéve természetesen, hogy Károly maga nem vállalkozik — bátyjától a nápolyi alkirályt, a tekintélyes hadvezér hirében álló Don Fernando de Gonzagá-t kérte[2]), kit azonban a császár épen a nápolyi birtokokat török részről fenyegető veszély miatt nem engedett át öcscsének. Mielőtt azonban Károly tagadó válasza megérkezett, a brandenburgi már a naum-

---

[1]) Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkriege von 1542. Von Chr. Meyer. (Zeitschr. f. Pr. Gesch. 1879. 481. l.)

[2]) Ferdinánd Károlyhoz 1541. oct. 20. (Belg. Arch.)

burgi értekezleten kijelenté, hogy a főkapitányságot ő óhajtja, sőt a mi több, már az 1541. regensburgi gyűlésen tudatta e kívánságát.[1]) Ferdinánd, bátyja feleletére várva, nem válaszolt a brandenburginak s ez ekkor csupán ez ügyben különös megbizottját küldte a római királyhoz.[2]) Ferdinándnak nem volt alkalmas embere — magyart a birod. sergek élére tenni eszökbe sem jutott —, Károly pedig nehány kítűnő tábornokától ez időszerint épen nem válhatván meg, utóvégre is azt tanácsolta: bizzék meg öcscse az ajánlkozó brandenburgiban. És így, miután a bajor herczegek, a kiket Ferdinánd jobb szeretett volna, örömest lemondtak a nekik szánt tisztről Joachim javára: a vállalat vezérletével a rendek csakugyan a brandenburgit kinálták meg.[3]) A nagy felelősséggel járó tisztet a mondottak szerint Joachim keresve kereste: ezért a vállalat kudarczában, s a tervtelenségben, mely az egész operatióit jellemzi, neki is nagy része van.

Mit fogtok akkora sereggel tenni? kérdé öcscsétől a császár, miután a speyeri gyűlés határozatai tudomására jöttek; Buda és Pest ostromlására sok ez; sőt félni lehet, hogy a tétlenség miatt önmagát emészti föl; ha több felé osztják, akkor meg attól lehet tartani, hogy a török szokásos gyorsaságával az egyes hadtesteken terem s külön-külön teszi tönkre egyiket a másik után. A császár azt tanácsolta, hogy a legelőször összegyűlt erővel tüstént Buda alá siessenek, először ezt, aztán Pestet foglalják el s a közben megérkezvén a többi hadak, e szilárd básison operáljanak tovább, ha t. i. a török harcznak áll.[4]) Azonban nemcsak junius elején mikor már a császár tervéhez megkivántató haderő együtt volt, de közvetlen a sereg elindulása előtt sem volt tisztában Ferdinánd a teendők felől. Szerfölött érdekes, mint takargatja lelki szegénységet a hadi dolgokban szemben éleseszű bátyjával s mint utal Joachimra s az a mellé rendelt

---

[1]) Ferd. Károlyhoz 1541. nov. 9. (U. o.)

[2]) Ferdinánd Károlyhoz dec. 11. (U. o.)

[3]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. febr. 18. (U. o.)

[4]) Károly Ferdinándhoz 1542. máj. 10. (U, o.) Érdekes, hogy a császár, algieri tapasztalataira utalva, minden nyolczadik lovast kézijjal tanácsol fölfegyverezni.

hadi tanácsosokra[1]), bár utóvégre is kénytelen bevallani, hogy egyelőre Esztergomig küldvén a sereget, a további teendőkre nézve a vezérek integritásában s abban bizik meg, hogy azok kötelmeiket teljesítni fogják. Az integritás, a kötelességérzet nem is hiányzott sem Joachimban, sem hadi tanácsosaiban, szorgalmasan buzgólkodtak ők képességük szerint; hiszen maga a király állítja ki nekik a legszebb bizonyítványt, azt irván róluk: úgy viselik magukat, mintha saját hív alattvalóim lennének. De mit ért ez, mikor a tízfejű haditanács egy tervben sem tudott megállapodni; Melignani, Vitello és Perényi tervét pedig, mely bár függetlenül a császártól, ugyanazt czélzá a mit a császár, nem fogadták el.

Lehetett volna mind e mellett üdvös dolgot véghez vinni a nagy haderővel, ha a zsold fizetésben példa nélkül való calamitás nem lesz vala sok jónak elrontója. Könneritz jelentései, ép úgy mint Joachim levelei, junius elejétől a hadjárat befejeztéig tele vannak panaszszal e miatt. Egy jegyzék[2]) 15 zászlóaljat sorol föl, melyekben a wormsi, speyeri püspökök, zweibrückeni, braunschweigi, pommerani herczegek, Speyer, Frankfurt, Köln *stb.* városok népe volt s melyek egy fillért nem láttak küldőiktől az egész táborozás alatt. És ez csak része volt a seregnek, mert — mint a fővezér írja — a landsknechtek nyomorultan éhen vesztek el[3]); ő és a hadi tanácsosok a sok zaklatást alig képesek kiállani s ha bármi baj következik be, ők annak nem okai. »Elhigyjétek, úgymond a birod. rendekhez irott levelében, olyan nagy kedvünk és hajlandóságunk itt lopni a napot és sétalovaglást tenni, mint némelyek hiszik, épen nincs.«[4]) Ezt Esztergom-

---

[1]) Levelei 1542. jun. 4. és jul. 8. (U. o.)

[2]) Melléklet Joachim aug. 29-ki leveléhez. (Mainz. Erk.-A. — Abschriften . . . etc.)

[3]) Nem kell elfeledni hogy — mint mondtam — a hadi nép magamagát élelmezte saját pénzén.

[4]) »Dann Ewer liebden und Ir andern mögen uns wol glauben, dass so grosser forwitz und lust zu pancatirn oder spaciren zu reitten hie nit ist, als etlich meinen.« — Joachim a bir. rendekhez aug. 29. (Meyernél. A ki e leveleket olvassa, figyelmeztetem, hogy Meyer megfoghatlan vigyázatlansággal Joachim jun. 13-ki levelének elejéhez aug.

nál írta a fővezér s minél előbbre haladt, a pénzhiány annál ijesztőbb mérveket öltött. Ha egyes fejedelmek, mint a szász választó, a hesseni tartománygróf, Móricz herczeg és maga Joachim pontosan fizették zsoldosaikat három hóra előre: ezek ellenében egész kerületek, mint a rajnai, vesztfáli s alsó-szász kerület, egész Vácz alattig koplalni hagyták népüket. Ezekből megérthetjük aztán, hogy magok a hadi tanácsosok is keveset biztak a vállalat sikerében s a főkapitánynyal együtt minden új levélben újolag tiltakoztak a beállandó bajok ellen. Joachim szemükre veté a rendeknek — kik természetesen nem voltak értesülve az ő titkos epedéseiről a fővezéri tiszt után — hogy csak az ő kérésükre vállalta el a nehéz hivatalt, s csak úgy, ha mindenki teljesíteni fogja kötelességét. Ezt megigérték s íme most van oka keserűen megbánni könnyenhivőségét.[1]) Valóban az egész német tábor a fejetlenség, a zűrzavar példányképe volt. A zsoldosok egyszerűen megtagadták őrségre menni; sem kérés, sem biztatás nem használt. Pestet másodszor nem lehetett megostromolni, mert szokás szerint u. n. »ostrompénz« járt ilyenkor a seregnek, ezt pedig nem tudták a vezérek előteremteni. Mikor aztán a hadi törvények alkalmazásával fenyegette a vonakodókat a hadi tanács, fölhangzott a siralomházi gúnykaczaj a katonák ajkairól: »egy részünk éhen veszett, más részünket az ostrommal, az ott lelendő olcsó halállal akartok kifizetni?« — s azzal fenyegettek fővezért és haditanácsot, hogy vasraverik őket, a fizető mestereket kifosztják s a szenvedett éhségért a zsákmányból szereznek maguknak kárpótlást. Legutoljára a brandenburgi fejdelmi szavával kisérté meg biztosítani őket, hogy ha másként nem lennének kifizetve, ő maga, saját erszényéből jót áll zsoldjokért; — de ez sem használt. A két rosz közűl a kisebbet választottuk — mondja Joachim s a helyett hogy kifosztassuk, vasra verettessük magunkat, egész ártatlanúl, inkább odahagytuk »a magyarok tanácsából« (!) Pestet.[2])

De nemcsak a pénzküldés, a jutalékállítás tekintetében is

24-diki levelének végét tette s megfordítva; úgy hogy a két levélnek, a mint nyomtatva vannak, épen semmi értelme sincs.)

[1]) Joachim 1542. oct. 9.

[2]) Mind e részletek Joachim leveleiben. Zeitschr... *stb.* Meyernél.

óriás visszaélések krónikája e hadjárat. Míg némely fejdelmek, kiknek az ügy szivén feküdt, a megszabott határidőnél hamarabb fölszerelték népüket: addig a bir. közvetlenséggel biró kisebb rendek legeslegnagyobb része egyátalán nem teljesíté kötelességét; magából a rajnai kerületből pl. közel 6000 gyalog s 1000 lovas maradt el [1]); az összes bir. sereget legfölebb 24—26 ezer gyalogra s 5000—6000 lovasra becsülhetjük, tehát 30—32 ezer a megajánlott 48 ezer helyett. S hogy a rendek lelkiismeretlen könnyelmüségéről a kép teljesb legyen, felemlítek egy, félig a comicumba átcsapó körülményt. A nürnbergi gyülés a regensburgi püspök mellé 4 megbizottat választott a czélból, hogy ezek Joachimnak a harctérről érkező leveleit fölbontván, az egyes kerületeket a sereg szükségleteiről tüstént tudósítsák. Joachim csak írta-írta a maga leveleit, kért, könyörgött, fenyegetett; nem volt képes elgondolni: sürgetései mért nem használnak? a 4 megbizott pedig az egész idő alatt felé sem nézett Regensburgnak, egyedül a mainzi érsek egy tanácsosa tekintett be, de betegsége miatt ez is visszafordult. S míg a fővezér szapora intézkedést várt: azalatt Pongrácz regensburgi püspök diplomácziai értekezéseket folytatott egyik másik kerülettel, hogy ő vagy az illető kerület legelső rangú fejdelme tudassa-e a rendekkel Joachim üzenetét?[2])

Menjünk azonban tovább s mondjuk ki, hogy legalább egy mellékoka a kudarcznak a spanyol hadi nép teljes hiányában s az olaszok kevés számában rejlett. Köztudomású dolog, hogy a magyar harczoson kívül főként e két fajta hadi népet tarták alkalmasnak a török elleni harczra; sőt még a schmalkaldeni háborúban a magyar lovasság előnyei ki nem tűntek, az első rangot a spanyol, aztán az olasz foglalta el a hadhoz értők szemében. Lasky már a mult év őszén szivére köté Ferdinándnak ezek fogadását; mert — azt mondja — »ezekben sarkallik fölségednek istentől várandó szerencséje;« nem mondom ezzel

---

[1]) A föntebb említett melléklet Joachim aug. 29-iki leveléhez.

[2]) Mind az erre vonatkozó érdekes, jellemző iratok: Mainz. Erk.-A. Abschriften der zukommen schreiben und schriften von röm. kön. Mt. und von obristen des reichs hauptmann. . . . *stb.*

— folytatja — hogy a német katonaság megvetendő; ez is szükséges, de csak úgy, hogy a hol 10 ezer van belőle, ott 6 ezer legyen amazokból.[1]) Sőt maga Ferdinánd bátyja segélyét azért sürgette olyan nagyon, mert a birod. sereg népe s tisztjei mind németek; »ezeknek pedig ilyen idegen nemzet ellen szerfölött kevés hasznokat vehetni.[2])« Persze ha a spanyolokat is úgy fizették volna, mint a német zsoldosokat: alig hihető, hogy ők is többet lettek volna képesek véghez vinni.

Hátráltató volt igen sokban végre az egyes vezérek közt uralgó egyenetlenség s ennek következménye a meglazult fegyelem. Sokszor összekoczczantak s egy-egy víg lakoma után akárhányszor börtönbe kellett a kapitányok némelyikét küldeni. A németek a magyarra és olaszra féltékenykedtek, Melignani a magyarokat gyűlölte. Ez utóbbi azonkívül egyes brutalitások által költött ellenszenvet. Így pl. Turzónak, a magyarországi helytartónak 100 hordó borát, mely a sereg számára lőn szállítva, lefoglalá s hiába panaszkodott Turzó Joachimnak s Ferdinándnak, nem használt semmit.[3]) Aztán katonái zsoldját sokáig visszatartá abban a reményben, hogy nála maradhat; Ferdinánd mustrabiztosait pedig letartóztatá, hogy szemlét ne tarthassanak, mert ekkor kisülne turpissága.[4]) — Mind e sok apróság, ha igen csekély mérvben is, kétségtelenül hozzájárult ahoz, hogy a nagy hiányok mellett e vállalatból az legyen, a mi lőn: egy óriás fiasco.

Ferdinánd eleintén meg volt győződve, hogy a kudarczban az árulásnak van legnagyobb része. Már régebben tudtára adták, hogy az egyes csapatok kapitányait egy Velenczéből jött franczia ügynök izgatja s azért erősen hitte, hogy a kapitányok némelyike, a franczia incselkedéseknek engedvén, »többre becsülé a megvesztegetésre szánt pénzt, mint becsületét.[5]) A katonák — úgymond — megtették kötelességöket, csak a vezérek megtették volna. — Mi alapja a gyanúnak, nem tudjuk; azt azonban már

[1]) Sept. 28. 1541. (Turcica.)
[2]) Ferdinánd 1542. márc. 11. és jun. 4. Károlyhoz (Belg. Arch.)
[3]) Turzó a brandenburgihoz aug. 2. 1542. (berlini titkos levéltár.)
[4]) Ferdinánd Károlyhoz, 1542. nov. 18. (Belg. Arch.)
[5]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. oct. 21 (U. o.)

korábbi időre, a Bécs alatti táborozás napjaira vissza lehet vezetni. A híres Agricola, azelőtt wittembergi professor, s János Frigyes udvari papja, majd az 1548-iki »interim« egyik szerkesztője, a ki ez időben a brandenburgi választó tábori lelkésze volt, egy lakománál azt szalasztá ki száján, hogy a szász választó »jó török«. A megsértett fejedelem lelkészei ezen megbotránkoztak s arra a készségre utaltak, mellyel urok a maga jutalékát a török ellen kiállítá; de erre a fölhevült Agricola gúnyosan felelt: »hiszen képmutatóskodni könnyű dolog.« Az eset nagy fölháborodást szült s bár elsimíttaték, mutatja mégis a gyanút, mely sokaknál már akkor gyökeret vert.[1]) — Jovius, bizonnyal zúgolódó s a német vezényletre haragvó honfitársaitól értesülvén, egész határozottsággal valamennyi német vezért árulással vádol. Előbb gúnyosan megjegyzi, hogy a németeknél akkora volt a töröktől való félelem, miszerint a szultán nem is tartá szükségesnek sergeit Buda fölszabadítására siettetni; aztán azt mondja, hogy Joachimék titkos tanácskozásban elhatárzák Magyarországért e harcz koczkáját egyáltalán föl sem venni, hanem csak Ausztriát védelmezni; megmutatandók a nagy sereg kiállítása által a töröknek: ha a mintegy önként átengedett magyar földdel meg nem elégszik,[2]) a birodalmat már büntetlen nem háborgathatja.[3]) — A nyomorult eredmény ily combinatiókra alapos okot is szolgáltatott. Később azonban, amint a szenvedélyek lecsillapodtak, belátta mindenki s belátta Ferdinánd is, hogy a kudarcz oka egyedül a lassúság, s tervtelen cunctátorkodás volt. Magok a törökök bevallják — irja bátyjának — hacsak egy

[1]) Könneritz fönt id. h. 91. l.

[2]) Hasonlítsd össze a velenczei követ végjelentésében mondottakat (Fiedler, Relationen Venet. Botschafter *stb.* Font. Rer. Austr. XXX. 298.)

[3]) P. Jovius, Hist. Libr. I. k. 291. l. — Mikor Vácz alá átkelt a sereg, a híd kétszer is leszakadt; azt is árulásnak tulajdoníták; Hans Sachs így ír róla:

Mit schiffn man über Thonau prucket
Darauf das heer hinüber rucket;
Doch war die pruck zweimal zerbrochen,
Durch verretrei, hat man gesprochen.

(Liliencron id. m.)

kissé sietett volna a sereg, Pestet okvetlen beveheti s Buda nem lesz vala veszélyen kívül.[1]) »Láttam előre, a mi történni fog, — így vigasztalá öcscsét a császár — s hiszem, hogy a míg a hadfolytatás olyan marad, a milyen volt, a vereségre mindig nagyobb biztossággal lehet számítani, mint a győzelemre, legalább ha a birodalom kezd valamihez, az csak sokba kerül, de sikerrel nem jár..... Ha egyszer a mi jó barátunkat és rokonunkat, az igen keresztyénit (t. i. a franczia királyt) eszére hozhatom, akkor hiszem az ön szomszédja a török is kezelhetőbbé válik.« [2]) — Ez a vigasztalás persze, a minő igaz volt alapjában, oly kevéssé elégíthette ki Ferdinándot.

Nem akarom elmondani, mi benyomást tőn a magyarokra ez a sikeretlen hadjárat s Ferdinánd, ki kötelességét (— a brandenburgi meleg hangon fejezi ki elismerését —) lerótta, mit igyekvék a visszavonuló sereg romjaiból megmenteni s magyar alattvalóit miként vigasztalni, főleg miután jónak látta puszta gyanúra elfogatni a hatalmas Perényit. Csak arról a tanulságról emlékezem meg, melyet Móricz herczeg és éleslátású ministere Carlovitz, a hadjárat alatt merítvén, egy fehér lapon tartának Ferdinánd elé.

Bár tanult volna Ferdinánd a tanulságból s bár aunectálta volna Carloviczot ministeréül. Móricz herczeg abból indul ki, [3]) hogy a hadjárat kudarcza végzetes lehet mind Ferdinánd örökös tartományaira, mind Németországra s e miatt első sorban az szükséges, hogy a király *Magyarországra támaszkodhassék* s itt átadja a szót ministerének, az osztrák származású Carlovitznak, intését melegen ajánlván a király figyelmébe. A mit Carlovitz mond, az fölötte fontos ránk magyarokra nézve. Nem volt — a mennyire én emlékezni tudok — szól a szász statusférfi — Németországnak ekkora ereje rég idők óta együtt, mint e magyarországi hadjáratban s nem is hihető, hogy fölséged a birodalomból még egyszer ennyi segélyt nyerjen. Fölségednek

[1]) Ferdinánd Károlyhoz 1542. decz. 29. (Belg. Arch.)

[2]) Károly Ferdinándhoz 1542. novemb. 3. (Belg. Arch.)

[3]) Translat des lettres du duc Moritz de Saxen au roy. Egykorú másolat datum nélkül, de melyet Ferdinánd nov. 18-diki levelével küldött bátyjához. (Belg. Arch.)

mindamellett védenie kell magát az ozmán ellen, s e védelem összes terhei királyságaira, örökös tartományaira nehezűlnek. Mi hát a teendő? Én csak egy biztos törvényt látok. Fölséged is halandó ember; de vannak fiai, *igaz magyar vérből valók, akik ha nem létezik is szerződés e tárgyban, jog és vér szerint örökölni fogják Magyarországot. A magyarok nem türik azt, hogy őket idegen nemzet kormányozza* — s így együgyü véleményem szerint legjobban cselekednék fölséged, ha *fiai valamelyikének átengedné Magyarországot* s e fölött tárgyalásokba bocsátkoznék a magyarokkal, kik kétség nélkül egyesülnének ez esetben s örömmel hajolnának meg ifju urok és királyuk kormánypálczája előtt. Igy egyesülvén a magyarok, s fölséged az ifjú királyt rájok bizván, miután a bizalomban erő lakik, Magyarország találna útat s módot a törököt Buda elhagyására birni. S bár ez nehány éven keresztül évi adó árán volna végrehajtható: panaszra nem lenne ok, mert ez alatt fölséged s örökös tartományai összeszedhetik magokat és jobb időket adhatna isten... *stb.*[1])

Tudom, mi lett volna e tanács megfogadása s értem mért nem tetszett az a királynak. Annyi lett volna, mint a központosító törekvésekkel mindjárt kezdetben egyszer-mindenkorra fölhagyni. S ehez bővebb magyarázat nem szükséges.

VI.

(Befejezés. — A franczia terveket a magyarországi hadjárat semmivé teszi; ez kedvező eredmény V. Károlyra nézve. — A török rémülete: Tranquillus Andronicus missiója Konstantinápolyban. — Frater György magatartása a hadi vállalattal szemben.)

Említém a bevezetésben, hogy a mily keveset használt nekünk s Németországnak e most vázolt hadjárat s a mily szégyenletes kudarcz volt a keresztyén fegyverekre: oly annyira javára vált — legalább a körülmények ezt engedik következtetni — egy harmadik, távolálló, passiv állásban maradt tényezőnek: V. Károlynak.

---

[1]) Egykorú franczia fordítás szintén datum nélkül s szintén nov. 18-dikán elküldve Károlyhoz Ferdinánd által. (U. o.)

Franczia historicusok, midőn a franczia királynak Szulimánnal való követségéről van szó, váltig azt állítják, hogy Ferencz Magyarországnak ártani nem akart.[1]) S mikor új követét, a kalandos természetű Paulint Konstantinápolyba küldé 1542-ben, ennek, utasitásához képest, oda irányúlt törekvése, hogy a török minden erejét a császár olasz birtokai ellen fordítsa egy Ferenczczel combinált közös támadásban. Bár a franczia politika kedvencz eszköze volt: a Habsburgoknak mindenütt bajt okozni s bizonyos, hogy nem jött soha számításba: vajjon árt-e, használ-e e törekvés Magyarországnak: az első állítást mindamellett elfogadom; főleg akkor, ha igaz a hir, melyről urának a Velenczében székelő franczia követ 1542. martiusában tesz jelentést, s ha e hír beszélte factumban franczia ügynököknek volt részök, t. i. hogy Frater György javában dolgozott volna azon, miként fogadtassa el a magyar főurak által az orleánsi herczeg magyar királylyá választatásának tervét.[2])

A második állítás kétséget nem szenved. Ferencznek Felső-Olaszország elleni terveiben Paulin buzgón törekvék. A dívánnál nagy ellenkezésre épen nem talált s bár Charrière állítása szerint a török csak részben hajlott Ferencz kivánságaira: csaknem bizonyosnak látszik előttem, hogy e mondását kellő adatok hiányában a későbbi, az 1542. őszi állapotok szemléléséből meríté. — Nehezebb volt a velenczei tanácscsal boldogulni, mikor ennek szövetségét, esetleg semlegességét kereste az ottani franczia követ és Paulin. Már a császár algieri kudarcza leverte a signoriát, mert attól félt, hogy a köztársaság érzi meg legelőször Szulimán tengeri hatalmának bár pillanatnyi fölényét.[3]) Egy másik esemény: a Velencze melletti Marano elfoglalása

---

[1]) Négociations de la France dans le Levant *stb.* I. 489.

[2]) Pellicier montpellieri püspök s velenczei franczia követ jelentése Ferenczhez 1542. marcz. 20. Ez a hír azzal kapcsolatban, hogy a szultán Magyarországba jő »avoit mis ledict évesque (d'Agrie en Hongrie de la maison de Frangepani) en désesperation, disant qu'il veoit êstre faict de ladicte Ongrie« (Négociations.) Már János és Ferencz közt létezett szerződés az orleánsi herczeg magyar királysága tárgyában 1529-ben (l. Négociations. . . . . I. 162.)

[3]) Pellicier jelentése 1541. decz. 18. (U. o.)

a francziák által, határozott rémületet kelte a tanácsban. Marano Ferdinándé volt; Ferencz erre csak azért veté szemét, hogy a szultánnal a török csapatok Itáliába való szállítása iránt megegyezvén, ne legyen kénytelen csupán Velencze jóakaratára támaszkodni, hanem Maranoban egy tulajdonát képező állomással bírjon az Adria északi partján. A császárnak a franczia aspiratiókról tudomása volt s mégis, mindjárt 1542 elején, a franczia csapatok hirtelen, majdnem vérengzés nélkül kezökbe kerítték a kikötő-várost. [1]) Azt sugdosta a hír, hogy Ferencz Maranot a szultán kezébe fogja adni s ez rémíté meg a tizek tanácsát. Mikor Paulin a divánnál rendbehozván dolgait, Velenczébe jött s társával Pellicier-vel együtt új erővel fogott a velenczei tanács szövetségre bírásához: ennek vonakodó magatartását alig volt képes megérteni. A signoria himézvehámozva roszalni látszott Ferencz üzelmeit, mint a ki Károlyt a hitetlenek ellen való hasznos művében háborgatja. Paulin és társa a titkos audientiákon mindenkép mentegeték a tizek előtt urokat, Ferencz csak azért lépett összeköttetésbe a szultánnal, mert ismeri ennek nagyravágyását s hiszi, hogy ezt a sz. földet illetőleg még a keresztyénség javára fordíthatja:[2]) ilyet és effélét beszélt a követ. A tizek azonban kijelenték, hogy nekik a sok háború sok kárt okoz; nem titkolták, hogy legjobb szeretnék, ha Ferencz olaszországi terveit elejtené s csak, mert egyebet nem tehettek, kénytelen-kelletlen egyeztek bele a neutralitásba.[3])

Ez oldalról is biztosítva volt hát a franczia — s most a két felől tervezett megrohanásnak, Károly felső-olaszországi birtokai elfoglalásának terminusa volt csak hátra: mikor a magyarországi expeditió mind e sok szép tervet halomra dönté.

Charrière ezt másnak tulajdonítja. Midőn Paulin septemberben Konstantinápolyba visszatért — így szól — minden a portába helyezett reményét eltiporva látta a portai államférfiak hanyagsága miatt s Ferdinánd új küldöttének cselszövényei

---

[1]) Pellicier jelentése 1542. jan. 18. (U. o.)
[2]) Paulin és Pellicier 1542. apr. 10. (U. o.)
[3]) Paulin és Pellicier máj. 9. 1542. (U. o.)

következtében.[1]) A franczia követ elutazása óta (augusztus elején) — folytatja — Tranquillus Andronicus örökölte Lasky szerepét és befolyását a portán, több ízben folytatván ott tárgyalásokat, még akkor is, midőn a birod. sereg Pestet ostromolta. — Csak Tranquillus követjelentését kell olvasnunk s tüstént belátjuk, mennyire hibás ez az állítás, mennyire nem volt se tekintélye, se befolyása Ferdinánd ezen küldöttének a portán s így mennyire nem ő, hanem — mint ugyancsak jelentése mutatja —, a vállalat s a török ettől való félelme forgatta föl a franczia terveket.[2]) — Lássuk Tranquillus küldetését röviden.

A tájban, hogy a birod. sereg Bécs alól megindult, elhatározá a magyar király egy utolsó kisérletet tenni a portán Buda, s a török által bírt magyar föld békés visszanyerésére. Egyszerű meghatalmazottat: olasz titkárát Tranquillus Andronicust küldte a szultánhoz egy utasítással, melyen félig-meddig meglátszik, hogy a kivánalmak mögött a birod. sereg s a remélt győzelem áll.[3]) Bár a keresztyén világ egybegyűlt — mond az instructió — hogy bástyáját Magyarországot megvédelmezze: ez nem rosz szándékból a szultán ellen, hanem szükségből történik. Jó indulatát Ferdinánd épen Tranquillus küldetése által akarja kimutatni s hiszi, hogy inkább békére lép vele évi tiszteletajándék fizetése mellett a szultán, mintsem megmarad előbbi szándéka mellett, hogy t. i. egy mindenesetre kétes kimenetű háború által[4]) üzze ki Ferdinándot Magyarországból. Buda s Magyarország békés birtoka a király kivánsága, 50 ezer arany tiszteletajándékot igér ezért évenként, mely összeget Tranquillus fokozatosan emelhet 100 ezerig. Ha Budát és az országot a szultán nem akarja engedni: Tranquillus semmiesetre se egyezkedjék ezek nélkül; hanem kérje a porta föltételeit, megintvén a szultánt előre,

---

[1]) Un discrédit momentané . . . qui put être produit par les intrigues de l'envoyé de Ferdinand. . . . *stb.* Négociations I. 554.

[2]) Nem is számítva azt, hogy Tranquillus september első felében, Paulinnál kevéssel előbb érkezett meg Konstantinápolyba s e szerint annak terveit elrontania, befolyást, tekintélyt szereznie ideje sem volt

[3]) Ferdinánd instructiója Tranquillus Andronicus számára. Bécs, 1542. jul. 10. (Ered. és fogalm. Turcica.)

[4]) »non sine dubioso belli eventu.«

hogy azok szigorúak ne legyenek s hogy Buda birtokát Ferdinánd okvetlen kívánja. Ha így akar alkudni a török: a magyar király elküldi hozzá követeit.

Julius 17-kén indult el a titkár Bécsből. Utjában örömmel tapasztalá, mennyire mély benyomást tőn a vállalat híre a török birodalom népeire. Novibazárban pl. csodadolgokat beszéltek a keresztyén sereg nagyságáról.[1]) Őt magát mindenütt szívesen fogadták, remélvén, hogy békét fog kötni, miután a végek lakosait kivéve, a többi törökség a folytonos háborúban kimerült. S a mint Konstantinápolyban megérkezék, a zavar, az ijedtség, mit ott talált, meglepte őt. Még augustus elején[2]) nem akarták sem a szultán, sem a basák komolyan venni az expeditiót; Paulin — ha igaz — nem tudta elhitetni velök; lehetetlen, úgy mondának, hogy sem a budai basa, sem Erdélyből a királyné ne tudatta volna; már Paulin audienciára volt a szultánnál bejelentve, ennek szemébe mondandó a veszély komoly voltát: mikor mind Budáról, mind Izabellától jött az üzenet: valóban oly nagy a keresztyén sereg, minő együtt még soha sem volt. A rémület általános lőn, Bosniából a török hadakat mind kivonta Szulimán,[3]) a szandsákságok bégjeire ráküldött, hogy hadaikkal augustus 20-kára együtt legyenek. Rettegés szállta meg a lakosságot; hírnökök kiáltozák, hogy az egész keresztyénség összeesküdött a török ellen; óriás sereg jő sok királylyal a Dunán és szárazon, melynek száma mintegy 200 ezer.[4]) Harmadnapra Tranquillus

---

[1]) Tranquillus jelentése Novibazár 1542. jul. 26. (Turcica) »Hic fama est ingentem esse nostrum exercitum; sed minus terrentur quod multos esse pedites, paucos equites. — Különben másutt is, pl. Lengyelországban óriásinak hitték a bir. sereget; *Hosius* írja egy levelében 1542. sept. 20: Venit heri dominus Radivil ex Italia: is fuit in exercitu christiano; narrat esse virorum CXXX millia, profectos esse ad oppugnandum Pestum. . . . — Acta Hist. res gestas Polon. illustr. Tom. IV.

[2]) Paulin egy elfogott levele a velenczei franczia követhez 1542. aug. 6. (Egykorú más. Turcica.)

[3]) Tranquillus jelentése 1542. aug. 10. »Turca plus est de Buda quam de Bosna.« (Ered. U. o.)

[4]) A törökök »insigniter obstupuerunt, nec sciebant quid agerent, tanta fama invaluerat de nostro exercitu; nuntii quotidie afferebant:

Konstantinápolyba érkezte után az álhír is ott volt, hogy Pestet a keresztyének megszállották s a nagy zavarban a szultán már palotaőrségét is a többi hadakhoz akarta küldeni. Nem Buda elvesztésétől féltek immár, hanem attól, hogy a keresztyén sereg Belgrádig vagy tovább nyomúl — s a szultán hírnökei még a beteg, reszkető spáhikat is kiverték házaikból fegyvert fogni. [1]) S mikor aztán sokkal később Pest fölszabadulását jelenték: az óriás örömrivalgás, a hírnök nyilvános megajándékozása csak ujonnan látszék bizonyítani a roppant félelmet, melytől egy csapásra megszabadultak.

Azt tartom: Tranquillus képzelete színezé ki ennyire a török réműletét. Vagy ha akkora volt is, csak a főváros alantas néprétegeire szorítkozott. Az államférfiak nem mutatták s a föltételek, miket Tranquillus válaszúl kapott — ugyanazon kemény conditiók, mint tavaly őszszel a budai táborban — a félelemre nem igen engednek következtetést; bár mindenesetre kivételes dolog volt Tranquillusnak megérkezése napján rögtöni s pedig szíves fogadtatása Szulimán basánál. Rustán basánál már másként lőn fogadva. [2]) Ez ráförmedt, hogy csak kémkedni jő, üres beszéddel. Ugy-e Buda kell uradnak? — mondá, — pedig abból egy követ se reméljen. A titkár fölhasználva a nyomott hangulatot, kereken kimondá: ha évi díjért nem adja a szultán Budát, a keresztyénség erővel elveszi. S nem hagyta magát Tranquillus akkor sem, mikor szolgáját a szultán, mondhatnám mintegy bűnbakúl, lefejezteté. Szulimán basánál nyert második audientiáján a fővárosban mind jobban növekvő rémületet kiaknázva, még határozottabban nyilatkozik a magyar székváros felől: ha tíz évig kell érte hadakozni, akkor sem hagyja azt török kézben a keresztyénség, mert a német birodalom feje-

---

omnes christianos conspirasse in Turcas, multos reges simul venire cum maximis copiis terra atque Danubio« . . . »metus, at fit, affingebat maiorem numerum, dicebantur esse ducenta millia militum.« (Tranquillus végjelentése konstantinápolyi missiójáról 1542. s. d. (cred. Turcica.)

[1]) »visos a me in itinere spahias, eorum aegre domibus expulsos ad bellum, troepidos, inermes, porsusque ineptos«. . . . stb. (U. o.)

[2]) Rustánt Tranquillus így jellemzi: homo vanissimus, nescio equidem arrogantior, an impudentior, an contumeliosor.

delmei azóta nem érzik magokat biztosságban, mióta a szultán Budát elfoglalá. E nyilatkozatot jegyzője által tüstént papirra tétetté a basa, hogy a szultánnak be fogja mutatni. [1]) — Mindez azonban nem használt; Tranquillus küldetésére a válaszadással addig késlekedtek, míg a magyarországi sergek lassú előmeneteléről tudomásuk lőn — s akármint igyekvék a titkár, a szultánhoz be nem juthatott. Határozatában Szulimán azt kivánta, a mit tavaly s Rustán basa gúnyosan jegyzé meg: ha háborút akartok viselni, meglátjátok, tudunk mi télben is hadakozni.

Tranquillus erre, utasítása szerint, távozni akart. Azonban nem ereszték, s ez természetes. Ha a kemény föltételeket most otthon tudtul adja, velök csak a keresztyén hadakat tüzeli föl. Várnia kelle, míg a koczka jobbra vagy balra dől, s ez nemsokára megtörtént, mert húsz napra a válasz közlése után a gondosan őrzött Tranquillust, ki büszkén hordozta fejét, Rustán magához hivatta. Tudtul adta neki, hogy keresztyén sereg Pest alól a közelgő török hadak hírére megszaladt s szokott durva modorában csipdeste a bámulva kétkedő küldöttet. »Azt hitte királyod, hogy mi még egy asszonynál is gyöngébbek leszünk ugy-e? nem tudta elvenni Budát egy asszonytól, s pedig lengyeltől, a mely a leghitványabb emberfaj s azt gondolá, hogy a mi császárunktól elveszi?« [2]) — Tranquillus ezt megfélemlítésnek tartá, mintha ez úton akarna kicsikarni kedvezőbb ajánlatokat tőle a ravasz, faragatlan Rusán s a mondottaknak ép ezért

---

[1]) Beszélt Tranquillus Frater Györgyék felől is mint a kik sem a szultánnak, sem Ferdinándnak nem hívei. Erre a következő nevezetes választ adta a basa: iniuriam illis facitis sic loquendo; nam imperator quum esset in Hungaria, interrogavit eos: *an possent et tributum solvere et Budam contra Alemannos defendere*; *negaverunt utrunque praestare posse, quamobrem imperator accepit Budam ad manus suas* (Ebben lehet valami igaz; olyformán t. i. hogy a szultán azt ravaszságból csakugyan kérdezte s Frater Györgyék azt hivén, hogy a kegyes szultán az adóból tetemes részt elenged, tán igy felelték, hogy mindkét dolgot nem képesek teljesíteni; mire a szultán Buda megvédését a német ellen, azaz elfoglalását végrehajtá, nem pedig az adóból engedett le.)

[2]) »Credidit rex tuus nos esse faciliores foeminâ; non potuit Budam recipere ab una foemina et ea quidem Polona, qui vilissimi hominum sunt, et putavit ab imperatoro nostro se recepturum?«

semmi hitelt nem adott. Várt s hagyták várni, míg maga meggyőződheték az igazságról. Két hosszú hó mulva hívatta utoljára Szulimán basa s kijelenté: mehet haza, ha tetszik, válasz nélkül, a szultán válaszra sem méltatja; ő, de csak magától, ígéri a békét a tavalyi föltételek alatt létrehozni. Rustán ugyanígy szólt s a levert, megszégyenült Tranquillusnak nyugodt lélekkel kellett e durva ember utolsó élczeit meghallgatni: Látod-e, menynyire becsüli a szultán a te királyodat? Úgy fogadtunk s úgy tartottunk itt téged, mint egy ebet, se jövet, se menet nem láttad a szultánt s nem lől elébe kézcsókra bocsátva.«[1])

Így végződött Tranquillus küldetése. Világosan látni belőle, mennyire nem birt semmi befolyással a portán s helyzete mily lealázó volt; az élénk hangon írt jelentés azt is mutatja, miről értekezett a diván tagjaival. — Nem az ő cselszövénye, nem az ő diplomácziai bravourjai dönték meg e szerint Ferencz s Paulin de la Garde terveit, hanem a magyarországi expeditio; mely így, ha azoknak, a kik javára létrehozaték, mitse használt is nagy fontosságú tényező lőn a Ferencz és Károly közti küzdelemben; olyan, mely a koczkát ez utóbbi részére dönté el. Mert ha a török az expeditiótól nem tartván, erejét szabadon kifejti s Paulin de la Gardenak már »félig elfogadott« tervei szerint Ferenczczel combinált támadásban Károly ellen fordúl: csaknem bizonyos, hogy a pápa és Velencze semlegessége s a németbirodalmi zűrzavarok mellett most ez egyszer, 1542-ben, Ferencz kerekedik fölül s fölülkerekedése bizonyára más irányt ád az europai eseményeknek.

Eddigelé Frater György magatartásáról e Magyarországra oly fontos eseménynyel szemben, hallgattam; készakarva tevém ezt; részint hogy a tárgytól nagyobb excursiókat ne tegyek, részint mert a szerzetes-diplomata a vállalat irányában passiv állást foglalt el. Helyén van róla most mondanom két-három szót.

---

[1]) »Vide quanti faciat imperator regem tuum; acceptus es et habitus ut canis; num adveniens vel discedendus vidisti imperatorem aut osculatus es manum eius?«

Mi sem igazolja jobban az ő politikáját, és soha meg nem szünt »kishitüségét« Ferdinánd erejében, mint az expeditio, melynek egész lefolyását vázoltam. A *gyalúi egyezmények* végrehajtása nagy részben attól függött: minő eredménynyel fog járni a keresztyén sereg erőfeszítése. Ha Buda Ferdinándé, Erdély is az övé lesz; ha a török győz, Frater Györgynek meg kell őrizni tudnia a kormánya alá vett földet. — A mint az elindúlásról hirt vett a barát, többé nem gátolta (1542. jul. 26.) Izabellát a szerződés aláirásában (ha ugyan, a mi hihetőbb, addig is nem inkább Bona királyné volt az akadályozó); de várt s figyelemmel leste a történendőket; mert Erdély, s az egész délmagyar vidék még biztosítva nem volt. [1]) — Ferdinándtól korán parancsot vőn a birod. sergekhez csatlakozni Erdély erejével; ezt azonban udvariasan — minő ürügy alatt, szóval izente meg — megtagadta[2]). Lesznek tán, a kik ezt ő neki bünül róvják föl, a mint később Ferdinánd is úgy vélekedék: mert ha ő Pest alatt van, a bir. sereg bevárja s okvetlen legyőzi a törököt; de sokan, s köztük én is, e tettét körültekintő politikájának tudom be. S a mint nem ütközöm meg azon, hogy a portára hirül adta a keresztyén hadak jövetelét; ép oly természetesnek találom azt, hogy szeptember végén, mikor a beglerbégtől parancsot kapott ezzel egyesülni, azt írja Ferdinándnak: hogy készülődik, mert e parancs végrehajtásának ürügye alatt remél Pest alá szállhatni s a keresztyén hadakkal egyesülhetni[3]). Sem egyiket, sem a másikat nem cselekedte; a törököt képes volt — maga mondja — két hóig hitegetni s Ferdinándhoz nem ment, mert féltette Erdélyt.[4]) Péter moldvai vajda barátságot színlelt Erdélyhez még septem-

[1]) Saját személyére a mit kivánt, azt már aprilban leginkább megadta vagy kilátásba helyezte neki a király. Lásd: Frater György levelezése XXXV és köv. számok Tört. Tár. 1878. II. füz.

[2]) Fr. György levelezése XLII. sz. (U. o.)

[3]) Kiadatlan levél, melyet utólag fődöztem föl 1542. 31. (Turcica.)

[4]) »Ab eo toto tempore posteaquam ex captivitate caesaris Turcarum dei auxilio liberatus sum, veritus sum semper, omnique adhibita industria in hoc incubui *ne a regno hoc Transilvania sejungeretur*; ideoque totam illam apud caesarem *dissimulationem egi ut eam* (Erdélyt) *in officio conservare possem*,« mondja föntebbi levelében Frater György.

berben is[1]); de már e hó végén támadni készül; Andrássy Márton és Sándor Mihály követsége a vajdához nem jár eredménynyel[2]). S ha Frater György távol van ekkor a birodalmi hadaknál, bizonyára hamarabb üt be a cselszövő szomszéd s a helyett, hogy mint történt, vereséggel meneküljön országába[3]), ő lesz az úr a két tűz közé szorított Erdélyben; mert másfelől — és ez a fő — a Péter-Váradnál átkelt török had a Tiszán is átkel s a Maros völgyén akadálytalan nyomúl előre. Ettől tartott a váradi püspök s akár éleslátása, akár bizalmatlansága Ferdinánd és a birodalmi hadak iránt, akár végre a királynak megizent, előttünk ismeretlen okok sugallták neki, hogy maradjon s várja be a fonál mint gombolyodik: ő maradt és igaza volt; a következmények igazolták passiv magatartását. — Midőn az a hadi vállalat, melynek létrejötte érdekében a buzgó de szerencsétlen magyar király egész Európát mozgásba hozta, oly csúfos kudarczczal végződék; mikor abból a büszkén végzésbe igtatott programmból, mely Budának, Magyarországnak s a Balkánfélsziget keresztyén népfajainak a török iga alól való fölszabadítását hirdeté, egy piczinyke pont sem teljesült: az az *egy* szerzetes, e hallgatag államférfi megőrzé legalább azt, a mi az ő gondjaira volt bízva.

Ennyit tartoztam Frater Györgyről is mondani, miután az 1542-dik évi hadivállalatot, mint fölötte tanúlságos darabot külviszonyaink történetéből, méltányoltam s megilletö helyét a XVI. század eseményei közt kimutatnom talán sikerült.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Frater Gy. level. XLIV. sz.

[2]) E fölötte érdekes magyar nyelvü jelentések. U. o. LV. szám. a), b) és c) alatt.

[3]) Frater György jelentése; levelezése id. h. LXVII. sz. a.

A ZOMÁNCZ-KÉRDÉSHEZ.

Készséggel fogadtam társulatunk titkárának felszólítását, hogy a közelebbi években annyiszor emlegetett zománcz kérdéshez legalább itt, társulatunk szűkebb körében én is szóljak hozzá; hisz ugy is köztünk vannak mindazok, kik ez ügyben már eddig elő tüzetesen felszólaltak ú. m. Ipolyi Arnold és Pulszky Ferencz tiszt. elnökeink, Henszlman Imre, Rómer Flóris, Szikinczei Pulszky Károly, Hampel József tagtársaink, kik több adattal s' többé-kevésbé sikerült elméletekkel járultak a kérdés tisztázásához, és hogy végleges megállapodásra nem jutottak még, annak oka egy felől az idő rövidsége, mióta e kérdés nálunk tanulmány tárgyává tétetett — másfelől a kérdés nehézsége, mert hisz az általános részt illetőleg Európa legelső tudósai sincsenek még tisztában e kérdéssel s különösen e műfaj történeti fejlődésére nézve — sőt némely esetekben a felismerés és meghatározásra nézve is — merőben ellentétes nézeteket valló pártok léteznek Német-, Franczia- és Angolországban. Mint e tárgy körül csupán működvelő- én sem gondolok a kérdés megoldására, annyit azonban remélek, hogy hazai tudósaink vitáihoz egy-két új adattal vagy némi felvilágosítással járulhatok s tiszt. hallgatóim figyelmét nehány pillanatra leköthetem.

A zománcz[1]) a műiparnak nagyon régi találmánya s eredete az ó-kor homályában vész el. Némelyek állítják, hogy már az egyiptomiak, zsidók, görögök ismerték a zománczot.[2]) Labarte Gyula nagy ügyességgel igyekezett bebizonyítani, hogy a Homer,

[1]) E szót használták nálunk már 1512-ben. Lásd. Orsz. ltr. Pálosok rendezés alatt levő iratai közt egy leltárban.

[2]) Mint pl. Jules Labarte *Histoire des arts Industriels* czímü nagy dí zművében III kötet.

Hesiodus és Sophoclesnél előforduló *electron* (latinosan electrum) s az Ezekiel prófetánál olvasható *haschmal* szó alatt zománczot kell érteni. E felfogásnak ellene mondottak de Lasteyrie Ferdinánd és Rossignol János-Pál. A mi *Homért* illeti, Rossignol azon nézetből indul ki, hogy az Ilias más időben iratott, mint az Odyssea, s abban nincs említve az *electron* míg az Odysseaban háromszor fordul elő, és együtt említtetik érczczel és elefántcsonttal, vagy aranynyal is, melyet naphoz hasonlóvá tesz. *Hesiodusnál* a Hercules pajzsának leírásában fordul elő, összeköttetésben gipszszel és elefántcsonttal, ez együttesség pedig kizárja a tüz alkalmazását s így a zománcz előállíthatását [1]) s úgy hiszik, hogy ezeken a helyeken borostyánkőről (ambra) vagy az arany és ezüst bizonyos vegyülékéről van szó.

Rossignol hiszi, hogy valami mesés érczről van szó, melyet a poéták gondoltak ki s melylyel a nemes érczeket is még szebbé akartak tenni s igyekszik kimutatni, hogy Homer és Hesiodus idejében sem a borostyánkövet, sem az arany-ezüst vegyüléket nem ismerték.

Sophocles Antigonéjában a sardesi electronról beszél, szemben az indus aranynyal, de kiderítették már a régiek, hogy aranyporról van szó, melyet Lydiában a Pactol-folyóból mostak ki.

Aristophanesnél szintén előfordul az electron, mely az ágy lábait ékesiti.

Ezekielnél (578 évvel Kriszt. előtt) a *haschmal* szó valami fényes dolgot jelent, mely tűz között jelent meg, a négy alakot állítva elő,[2]) melyek később a négy evangelista jelvényeivé váltak. E szót a hét fordító mindenike electronnak fordította; a *commentatorok*, Lasteyrie szerint, mindnyájan az arany és ezüst vegyülékének tartják.

E commentatorok előtt *Virgil* háromszor említi az *electrumot*. Egyszer mint az átlátszóság eszményképét s kétszer, mint a

[1]) Nem egészen áll; mert ma is van elég elefántcsont díszedényünk (s más tárgyaink) zománczczal ékítve, azaz a külön elkészített zománczczal feldiszítve.

[2]) Ezekiel I. rész 4. és következő v. Zsidóúl: Haschmal; görögül: electron; latinul: splendor; a magyar bibliákban *nagy fényesség*.

Vulcan által az Eneas számára készített fegyverek kiegészítő részét. Rossignol bizonyítgatja, hogy az első esetben Virgil az üveget értette, minthogy a költők Homertól kezdve bizonyos mysticus értelemben a lehető legtündöklőbb fényt akarták kifejezni e szóval. A más két helyen az arany és ezüst ama vegyülékét értette, melyet aztán Plinius részletesen körülír. Miután leírja ama vegyülék természetét, melyet az ő korában szintén electrumnak neveztek, azt mondja, hogy van az electrumnak még más két neme, az egyik *a természetes,* mely egy rész ezüstből s négyrész aranyból áll, másik *a mesterséges,* azaz az előbbihez valami ezüst-vegyülék adatik mindaddig, a mig a kellő fényt megkapja, mely különösen lámpafénynél rendkivül hatásos, s ép e miatt nagy kelendősége volt stb.

Végre is Rossignol, Lasteyrie francziák s Franks ángol vitatják, hogy az a diszítés, mely az egyiptomi s más ókori ékszereken előfordul, nem zománcz és hogy annak az érczhez tapasztása nem tűz által eszközöltetett.

Nem czélom azonban e tudósok vitatkozásait nyomról nyomra kisérni, habár Darcel Alfréd czélszerű kivonatban közli a *Louvre* zománczos ékszereiről írt müve[1]) bevezetésében; elég annyit tudnunk, hogy a zománcznak *keleti* származását mindnyájan elismerik s el azt, hogy ép a keresztyénség támadásával egy időben a zománcz is átalakuláson ment át, sőt nemesebb ízlésben fejlődött s így e műfaj egyike azoknak, melyek az ó-kor műveltségét a barbárokon át az újabb kor művészeteivel összekötik.

Így tehát a ma általánosan ismert zománczozást nagy részben *keresztyén zománcznak* is lehet mondani. Keleten a *sejtes zománczozás* (email cloisonné) már a keresztyén számítás kezdetén ki volt fejlődve, nyugaton már a VI. és VII. századból fordúlnak elő példányok, de különösen a IX. és X. századon kezdve bővebben. A keresztyén időre nézve ily osztályozást állít fel Darcel, hogy a XII. századig uralkodott a görög befolyás és a nyugati ébredés; a XV. századig az olasz renaissance, mely korszakoknak megfelel a *sejtes* és *rekesz zománcz* (email cloi-

[1]) Notice des Emaux et de l'orfevrerie par Alfréd Darcel. Paris 1880.

sonné), a *sima zománcz* (echamplevé) és az *átlátszó* meg az *áttetsző* (e. translucid és demitranslucid) s végre a XVI. században kezdve uralkodott a festett zománcz (e. peint). Német-, Franczia-, Olaszország zománczozásait már a X—XI. századtól kezdve példákkal lehet kimutatni; sőt a germanok és gallok is formálnak igényt a zománcz-készítéshez. Az angolok pedig azt mondják, hogy Philostrates — ki Septimius Severus udvarában élt a III. században — a brittekre czélzott, midőn írta, hogy: »az Oczeán tulsó partjain lakó barbárok az izzó érczre különböző színeket tudnak alkalmazni, melyek oly kemények, mint a kő s melyek a rajzot, a mi szerint felrakatnak (a tüz után is) megtartják«. E feltevésöket a legújabb több rendbeli lelet megerősítette.

A mint láttuk, a szakférfiak legnagyobb részben kimutatták, hogy a Homér, Hesiod és Sophokles, aztán másodsorban Strabo, Martial, Pausanias által használt *electron* s az Ezekiel prófétánál előforduló *haschmal* csak bizonyos fényességet jelentett s nem vehető egyetértelműnek a *mai zománczczal* (smalthum, email); — habár másfelől az is igaz, hogy a későbbi írók azután az electrum alatt csakugyan a zománczot értették, de hogy mily úton ment át e művészet keletről nyugatra és mikor, vagy tán hogy itt is eredetileg jöttek rá, ma már biztosan meg nem határozhatjuk. Ha azonban a régi ind, régi persa, sőt chinai és siami ékszereket tanulmányozva, látjuk, hogy e műipar művészi rajzai, alkalmazása, színei mily sok tekintetben hasonlítanak, sőt néhol ugyanazonosok, meg kell győződnünk, hogy a formák a zománczban is, mint a művészet más ágaiban, a gondolkodásban, a nyelvben az összes emberiség közös sajátjai, melyek századok és ezredévek hosszú során át végig vándorolták a föld kerekségét; itt némi eltérést tettek, ott valami lekopott róluk, itt valamivel kibővíttettek, amott új változat járult hozzájok, itt visszanyerték előbbi alakjukat, ott új ékítéssel lépnek fel s egy rendbeli — kistéren megférő — ékszerrel, díszfegyverrel, vagy lószerszámmal a föld másik oldalára vándoroltak, hogy századokon át mintául szolgáljanak. Ki volt a kezdeményező, mikor és hol, soha senki sem fogja megmondhatni.

Ily gondolatok szálltak meg engem, midőn a' continens nehány nevezetes kincstára, ú. m. a magyar koronázási jelvények,

a nemzeti muzeum, *Bécsben* a császári kincstár, az ambrasi gyüjtemény, az osztrák muzeum, *Drezdában* a Grünes Gewölbe és Johanneum, a kölni és aacheni egyházi kincstárak, a brüsseli régiségtár után a Brittish Muzeum, a South-Kennsington muzeum, a londoni ötvös czéh kincstára s végre ismételten a cluny muzeum és a Louvre drágaságait végignézegettem.

De térjünk vissza tárgyunkhoz. A mi a zománczozás osztályozását illeti, el szokták osztani, mint már említettem, *sejtes, rekesz,* (e. cloisonne) *sima,* (champlevé) és *festett* zománczra; aztán testére vagy tésztájára nézve átlátszatlan (opaque) és átlátszóra — legalább ezt a felosztást találjuk az e téren elöljáró s irányadó [1]) legtöbb franczia írónál s ezt a német és angol íróknál is. Holott pedig a zománczozásnak igen sok változata van. Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy nem helyesen határozzák meg a zománczot, kik azt egyszerűen üvegnek nevezik, mert a zománcz közel rokonságban van ugyan az üveggel, de csaknem oly közel atyafiságban van a finom porczellánnal és a különféle festékekkel is s így röviden üvegnek nevezni, mint azt egy-két külföldi író s miként némelyek nálunk is mondják, nem helyes; már maga az *átlátszatlan zománcz* fogalma kizárja az üveggel való összehasonlítást, mert az üveg egyik legfőbb tulajdonsága az átlátszóság vagy legalább áttetszőség s csak kivételesen készítnek holmi átlátszatlan üveg-curiositásokat. A zománcz meghatározásánál azonban szerzőink vizsgálódásuk tárgyai körül kifelejtettek egy nevezetes körülményt, t. i. részemről legalább eddig s ehol sem olvastam, hogy a zománcz tészta belsejével foglalkoztak volna, pedig csak egy 12-szer nagyító üveg segélyével is érdekes tanulmányokat lehet tenni, különösen a töredezett zománczokon. [2]) Egyiknek (a régi cloisonné) teste törése olyan mint az üvegé, tömör, éles és át meg át egy és ugyanazon színű, mint a felület, másiknak törése oly alakot mutat, mint a *vasmaradék* a kovács-műhely tüzében szemcsés, szürke s egy-egy pontocska piczi gyöngy látszik benne, olyan színű, mint a zománcz s ez által

[1]) A zománcztan nomenclaturája is merőben franczia, ép mint a czimertanć.

[2]) A magyar korona vizsgálásánál Pulszky Károly t. tagtársunk a nagy ító-üveget is használta.

tarkává is lesz; néha likacsos; más törésnél nem ily tömör gombocskák fordulnak elő, hanem az egész egymáson fekvő rétegeket mutat, mint midőn a sokszor vakolt, meszelt ház fala bomlani kezd; ismét máshol csak vékony lemez az egész zománcz, melynek ha a tömör érczről lepattogzik s a lég minden oldalról körül veszi, alig van szine stb. Sokkal kevesebb jártassággal birok a vegytanban, hogysem szabatosabb és tudományosan alapos különböztetéseket tehessek s megmagyarázhassam, hogy minő elemek és hozzátételek adják e jelenségeket, de arról meg vagyok győződve, hogy kétséges esetek meghatározásánál a vegytani módszer tökéletesítése fogja szolgáltatni a legbiztosabb adatokat Különösen ha meggondoljuk, hogy Indiában, nálunk magyaroknál, a németeknél, olaszoknál, franczióknál, angoloknál mindenütt voltak bizonyos elválasztó s mások által utánozhatlan sajátságok; de sőt minden jóra való városnak és néha egyes híres aranymíves családoknak is voltak zománcz titkai, melyeket néha századokig vagy sok nemzedéken át meg tudtak őrizni, hogy például minő porocska, vagy folyadék s mily arányokban összetéve adja a szép piros szint, a vakító fényü tiszta fehért, a lazur kéket, a tenger- vagy fűszín zöldet stb. Ha valakinek módjában van sokat látni s mindig nézni a tárgyakat s a színek és alakok változataiban sokat képes összehasonlítani, látás által is szerezhet nagy gyakorlottságot, de a vegytan sokkal biztosabban mondja meg, hogy mivel készíték az augsburgiak a szép áttetsző testszint, a limogesiak azt a szép fehért és kéket, a magyarok azt a szép szederjeskék s azt a komor tengerzöld zománczot, de végre is a külszin, az alakok, a változatok tanulmányozása és a vegytani adatok pontos ismerete csak együttesen képezik a biztos ítélet alapját. Hányszor látunk nagy tévedéseket az itéletben még a legtanultabb szakértőkkel körülvett világhírű intézetekben is! Csak például említem, hogy a S.-Kennsington muzeum Schliemann-féle termében az egyik üvegszekrényben 2107—55 katalogus sz. a. van egy kis kulacs-alaku, rézből készített puskaportartó (Powder flask) kék, zöld, fehér, sárga, piros festett zománczal, melyek két sorban egymás után illesztett háromszög alakokban fordulnak elő. A szintarkaság nagyon emlékeztet a hátszegvidéki, krassói és felső-, vagy kis-oláhországi menyecskék

katrinczáira s a kis edényről lencse-nagyságu apró lemezek csüngnek le egész kereken s rá van írva: »*Dutch or german work. XVII. century.*« Tizenhetedik századi lehet — mondám a felügyelőnek — de sem hollandi, sem német, hanem okvetlen délszláv országokból származik. Nehány nap múlva a Britt-Muzeumot látogattuk [1]) meg, s ott a kis portartónak hasonmását találtuk, mely alá a valót jobban megközelítőleg ez volt nyomtatva: »*Russian work.*« Jót nevettünk rajta. Nehány hét múlva Párisban a Louvre-t néztük át s ott a III. Nepoleon muzeumában a kis kulacs 3-ik példányát láttam, de ez alá semmi sem volt irva, nem lévén még lajstromozva.

Általánosan tudva van, hogy a zománczozás terén Limoges városa mily nagy szerepet játszott, mert a XI—XII. századtól kezdve, némi megszakítással, egész a XVIII-ik század közepéig az egész világ számára és nagyon sokat dolgozott; kezdve a festett és sejtes zománcztól, a sima és rekesz-zománczon át és újból a festettre térve s az opaquetól a tiszta átlátszóig minden fajon és alfajon át mindenféle ékszer, egyházi és díszedény került ki aranymívesei műhelyéből. Ily munkásság mellett természetes, hogy nagy befolyással volt a többi franczia városokra és temérdek limoges-i zománczos tárgy maradt fenn Franciaország, Angolország és Belgium, sőt a távolabbi országok muzeumaiban is s mondhatni külön tartományt képez a zománcz nagy birodalmában — de az is igaz, hogy a mit aztán biztosan nem tudnak meghatározni, hogy velenczei-e vagy kölni, vagy tán más franczia városbeli, arra rögtön kész a limoges-i melléknév; aztán csináltak a katalogusokban ily mellékneveket is: french-limoges; limoges-grec; bizantic-limoges stb., melyeket privát magyarázat nélkül meg sem érthetünk.

[1]) A fenntemlített európai kincstárak megtekintésében uti társam volt Bakó Ferencz budapesti egyetemi jogász, ki szenvedélyes szorgalommal kezdett a régi ékszerek tanulmányozásához, s nekem az egyes tárgyak felkeresésében nagy segítségemre volt; a londoni muzeumokban báró Orczy Bódogné szül. gróf Wass Emma úrasszony is csatlakozott hozzánk s minthogy jól ismerte a beosztásokat és az arany-, ezüstművek szebb példányait, napokon át velünk járva, nagyban könnyítette vizsgálódásainkat. Mindkettőjöknek e helyen köszönetet mondani kedves kötelességemnek tartom.

Szóval még van elég bizonytalanság e téren — a nagy világban is — hát még nálunk — ennél fogva ítéleteinkben a legnagyobb óvatossággal kell eljárni.

A mi már általában a zománcztant illeti, megmaradhatunk részben az idő szerint való felosztásban, lévén t. i. ily üvegféle díszítéssel ellátott arany-, ezüst- vagy rézműveink a keresztyén számítás előtt való korból is, van *ó-kori* (vagy pogánykori) zománcz is, de a teljes megjelenés a II. és III. keresztyén századdal kezdődvén, jogosult a *keresztyénkori* zománcz elnevezés. Helyrajzi elnevezés szerint pedig van *keleti* és *nyugati* zománczozás. *Keleti* alatt értvén szoros értelemben a bizanti, görög és kis-ázsiai városokban készített zománczokat; szélesebb értelemben az indiai, persa, kinai és siámi műveket; ez utóbbiakat azonban külön saját nevük alatt szokták megkülönböztetni.

Nyugoti zománcz alatt pedig értjük a IX—X. század óta már ismeretes olasz, franczia, német, angol (s későbbi spanyol, rajnavidéki, németalföldi, magyar, szláv ízlésű stb.) zománczokat. A mi a szláv népek közt előforduló zománczokat illeti, ezek közt a XV. századon kezdve, igen szépek a moszkvaiak és sajátságosak az Albániában, Boszniában, Dalmatiában stb. előforduló zománczékítések túlnyomólag sárga, piros, kék szinekkel (mint a fennebb leirt kis puskaportartó) nehány jellemző példány látható a nemzeti muzeum kincstárában. Hol volt ezeknek főkészítőhelye, nem vagyok képes meghatározni, de gyanítom, hogy Spalato, Zára, Ragusa, mint a középkorban már előkelő városok s más tengerparti és olasz városok, megfigyelvén a szomszéd tartományok ízlését, színérzékét számukra sajátságos zománcz-műveket készítettek, s némely Nápoly vidéki s más olasz népies ízlésű ékszereket is át plántáltak.

A mi Magyarországot illeti itt maga az államalakulás a IX. században s a városok alakulása a X. és XI. században történvén, magyar zománczról ez ideig szó sem lehet, de már az Árpádházi királyok idejétől kezdve s különösen az Anjou-királyok, Zsigmond és Mátyás királyok alatt az ötvösség s így a zománczozás művészete is hatalmas lendületet vett s teljes meggyőződéssel ki lehet mondani:

A zománczozás művészetét gyakorolták nyugaton olasz és

német szomszédaink, keleten a bizanti görögök (persák, chinaiak, siámiak, japánok) erről a magyaroknak jó korán biztos tudomásuk volt, mert a nyugat és kelet civilisatioja (vagy ha tetszik, mindkét civilisationak véghatára) főként a magyar korona területén találkozott össze. De nem csak, hanem a XIII. századdal a fogékony elméjű s iparkodó felső-magyarországi és erdélyi városokban a zománczozási művészet magát befészkelvén, az említett *keleti és nyugati modort* egyesítő, de mindkettőtől tisztán megkülönböztethető új alakot öltött, mely méltán *magyar zománcznak* neveztetik, mely a szakértők s gyakorlott szemű laikusok által is azonnal felismerhető.

E helyen az aranymívesség egy diszítési módjáról kell megemlékeznem, úgymint a sodronyozásról (filigran), mely abból áll, hogy a vékonyra huzott aranyszálak (2, 3 sőt 4 szál is) összesodortatván, kis facsaros kötelet vagy zsinórt képeznek, e zsinorral aztán a diszítendő tárgy párkányoztatik vagy különböző alakokkal láttatik el. E sodrott zsinorokból vagy egy szóval sodronyokból különféle frisirozásokat, kerek és szögletes alakokat, damascirozásokat, növényágakat, leveleket, kacsokat, spirálalakokat, virágokat szoktak alkotni, néha különállólag, néha összefolyólag, néha egy-egy részen néha a rendelkezésre álló tért egészen betöltőleg. E fajta műdiszítésnek is őshazája kelet s nyugaton leginkább Olaszország, és különös előszeretettel mivelték a XIV. század óta Magyarországon is. Például hozom fel a magyar koronázási jelvények közül a királyi jogart, melynek nyele egészen ily sodronyékítéssel van bevonva, mely igen szép s valószínűleg olasz munka. Ilyeneket látunk több kelyheinken és sok más kisebb és nagyobb ékszereinken. Midőn tehát az ötvösök a rekesz zománcz készítését mindenfelé eltanulták, némelyek (főként a keletiek, persák, indusok s nyugaton az olaszok és magyarok) önként jöttek arra a gondolatra, hogy a rekeszek oldalait necsak sima lemezből alkossák, hanem a rekesz alkotásra *a sodronyt is alkalmazzák;* így támadott aztán a nálunk is virágzásra emelkedett *sodrony-zománczozás,* melynek némi nyomait Bizánczban, állandó mívelését keleten Persiában, Indiában s nyugaton Olaszországban, hazánkban, a velünk szomszédos városokban (Prága, Krakkó) és Moszkvában találjuk — de nyugat

nagy országaiban Német-, Franczia-, Angol- és Spanyolországokban vagy épen nem, vagy csak nagyon is kivételesen gyakorolták. És már most, nem tekintve a zománcz belső összetételeire[1]) (anyagára, tésztájára), lássuk a külső jelek és feldolgozási modor után mily felosztást állapíthatunk meg.

I. Az a zománcz, melyet a külföldiek a francziák után együttesen *email cloisonnénak* neveznek, a magyar nyelvvel könnyen kifejezhetőleg három fajra oszlik, ú. m. *sejtes zománcz, rekesz zománcz* és *sodrony zománcz.*

Sejtes zománcznak mondjuk azt a három, négy, hat, nyolczszögű-, félhold, ruta, téglány s néha kerek alakban, egymástól külön álló, mélyen fekvő üregét egészen betöltő, többnyire piros, sötét kék, átlátszó vagy áttetsző diszítést, mely a Childerik-féle arany ékszereken s az Egger Dávid által az Arch. Társ.-ban bemutatott ezüst kapcsokon, s más az V-ik századtól a XII. és XIII. századig többször előforduló leleteken látható s az egész nagyon hasonlít a mézzel telt méh-sejtekhez. E sejtes zománcznál a sejt oldalai ezüst- vagy aranyba vágott üregek, vagy ezekbe beillesztett lemezkék.

A rekesz zománcznál a réz, arany és ezüst tárgynál, a lapon (a mezőn) keskeny ezüst- vagy aranyszalagokból, kis kertelések, rekeszek készülnek, néha mértani alakok, néha természeti tárgyak, virágok, növények, állatok alakjai stb. itt az üreg nem mély s a tészta sem tölti színig az egész rekeszt, vagy néha, mint a virág szirmoknál, nem csak megtölti, hanem ki is domborodik, az ilyenre különböző színekben leginkább használtatik az

[1]) E téren, mint fennebb is jelzém, még nincsenek elegendő tanulmányok, valamint az anyagkezelést illetőleg sem tudjuk még, hogy mely zománczokat készítettek poralakban, melyeket vegyítettek tömörtestté s melyeket használtak folyadék alakban? melyek azok, melyeket a tüz előbb elolvasztott s azután szilárdított meg? Melyek azok, melyek csak szétfolytak, szétterültek a rekeszben s melyek azok, melyek feldomborultak? Hogy valjon voltak-e az újabb időben is, a miket hidegen alkalmaztak s azután megszárítottak? S végre miként történik, hogy némelyiknek színe átható, azaz fenékig egyforma, míg a másik a lég által érintett szép kék, piros, zöld felszin alatt szürke tömeget mutat? stb. E kérdésekre később kifejtendő vegytani kisérletek és tanulmányok fognak kellő alapos felelteket adni.

átlátszatlan tészta. És ennek volt leggyakoribb alkalmazása nálunk is.

Sodrony zománcznak pedig, mint fennebb említém, nevezzük, midőn a rekeszek oldalait nem szalagok, hanem sodronyok képezik.

II. *Simának* (champlevé) nevezzük a zománcz olyan alkalmazását, midőn az üregek be vannak vájva a diszítendő tárgy testébe s aztán a zománczczal teljesen kitöltetnek, e fajtánál leginkább az áttetsző (demitranslucid) zománcz alkalmaztatik. Ilyen pl. a magyar korona zománcza, valamint a nemzeti muzeumban látható korona-lapok diszítése; s több más példányai is láthatók a nemzeti muzeumban.

III. Végre *festett zománcz* (email peint) midőn az érczből készített alakok a különféle szinű zománczczal ecset segélyével bevonatnak, s a színek (tüzbe tétel előtt vagy másodszori égetéssel) árnyékoltatnak is. Ez leginkább a XV. századtól a zománcz teljes elhanyatlásáig volt divatban; azonban újabb időben rájöttek, hogy a régibb bizanti, persa, olasz, limogesi s még kora angol zománczos tárgyak közt is fordulnak elő festett zománczozások.

Meg kell még különböztetni a *tömör testü* és *réteges* zománczot, s meg azt a legvékonyabb, átlátszó festett zománczot, mely mint fátyol vonja be a tárgyat s mintegy átbocsátja magán az érez fényét. Fennebb már szóltam az *átlátszó, áttetsző* és *átláthatlan* (opaque) zománczokról.

A mi már a magyar zománczot illeti, ez legtöbbször *sodrony, rekesz* és *festett* zománcz; néha ugyanazon tárgyon mind három egyesül. *Sejtest* és *simát* még nem igen láttam.

A színeket illetőleg a legrégiebbek a fehér, a fűzöld, a kéknek egy világosabb s egy sötétebb árnyalata, a tengerzöld és valami barnás lilaszin; s úgy jönnek később a piros, a sötétkék (szederjes), testszín, a sárga és a többi színek.

Az alakok mértaniak, s aztán a növény- és állatországból kölcsönzöttek; nálunk magyaroknál renaissance stylü arabeskek, nefelejts alakú virágok, szegfük, tulipánok, százszorszépek, rózsák, liliomok, arany-virágok (crysanthemum félék), stylisált virágok,

csermakkok stb. s ezeknek előállítására nálunk leggyakrabban használtattak az átlátszatlan és áttetsző zománczok. Átlátszó mennél ritkábban.

Van azonban e mértani alakoknak s a növény- és állatország alakjainak és különösen a szineknek oly sajátságos, régi ruháinkon, asztal- és más fehérneműinken előforduló hímzéseinkkel rokon összetételük; a kapufélfák, mester-gerendák, régi egyházaink (Bánffy, Hunyad, Szent-Imre stb.) mennyezetei, a népies szűrök, tulipános ládák stb. stb. ékítményeivel ugyanazonos modoruk, melyeket alig lehet félreismerni. És midőn hasonlóságokat veszünk észre a magyar, orosz, persa zománczozás között, első pillanatra megdöbbenünk, félremagyarázhatlanúl észlelve, hogy mindenik egy sok századdal ezelőtt ugyanazonos forrásból származott, de aztán részletesebb, gondosabb vizsgálat után vagy a színekben, vagy az alakokban, vagy az egésznek összeállításában hamar észrevesszük a különbségeket, az eltéréseket és a jellemző önállóságot.

Van például a magyar zománcz-művészetnek egy szép darabja Maros-Vásárhelytt gróf Teleki Samu birtokában. Egy határozottan magyar nyereg, melynek hátulja és eleje *sodrony* és *rekesz* zománczczal gazdagon diszesített arany-ezüst pléhvel van beborítva. Nem a legtökéletesebb s nem a legnemesebb stylben készült, de mindenesetre a legmutatósabb zománczos ezüst aranymű, kissé tulterheltnek is mondható, annyival inkább, mert a zománczozáson felül rubin és smaragdkövekből készült kisebb és nagyobb különféle boglárokkal is be van rakva. Kétségbehozták, hogy magyar mű s állították, hogy keleti, hogy persa; én bátor voltam a hivatalos szemle alkalmával is (1879. augustus végén) magyar műnek tartani — azóta megnéztem a South-Kennsington, a Britt muzeum, s újból a Louvre kincstárait s ítéletemben még jobban megerősítve állítom, hogy: amaz ifj. gróf Teleki Samu-féle magyar nyeregnek diszítése minden kétségen kívül magyar ötvösmű. Olyan alakú nyereg sehol sincs s ha némileg hasonló zománczra itt-ott találtam is, leginkább a brüsseli régiségtárban és a kennsingtoni ind-muzeumban, de azokat a virágokat, azokat az összetételeket azokat a sötétkék, piros, majdnem d. ágakő fényű, átlátszatlan zománczokat sehol, de sehol

se láttam. Ép igy a beszterczebányai, maros-vásárhelyi, pozsonyi (székesegyházi és ferenczieknek temploma beli), gyalakuti, szentkirályi, kassai, kolosvári, Révay-féle kelyheknek és zománczozásaiknak sem leltem társát sehol s ha igen, mint például Drezdában és Aachenben vagy Kennsington muzeum egy pár ékszerén, akkor azokról teljes meggyőződéssel mondhatom, hogy azok itt Magyarországon készültek, vagy legfeljebb a magyar városokkal szoros kereskedelmi és ipari viszonyban élő, egy iskolában járó városok valamelyikében.

Egyébaránt e kérdésen már túl vagyunk, hogy a magyarországi arany-, ezüst- és zománcz-művészet a XIII-ik században kezdve, önállólag és nagy kiterjedésben működött egész e század elejéig, ez kétségtelen tény s most csak az van hátra, hogy e hatszázados élet részleteit kutassuk és megállapítsuk, mire nézve az utat jól elkészítették Ipolyi, Romer, Henszlman s a Pulszkyak megelőző tanulmányai.

A fenn elmondottak némi bővebb felvilágosítására czélszerűnek látom, hogy a múlt nyár folytán tett jegyzeteimből egyetmást e helyen elősoroljak.

1. A bécsi császári kincstárban érdekes a pompás császári házi korona, a XVI. század végéről, olasz munka, igen szép piros, kék, zöld rekes-zzománczczal és arany mezőkkel.[1]) Mondják, hogy Rudolf császár-király csináltatta Prágában olasz munkásokkal. Érdekesek még a keresztelő-edények, tálak, kannák — piros, kék, zöld rekesz-zománczczal, — a kis kanna a XV. század végén készült.

A XIII. szekrényben a nálunk már ismertekhez hasonló násfa van 16 darab, többnyire önállóan függő főalakkal, mint az Egger kakasa és a gróf Károlyi Sándor angyala. Legérdekesebb

---

[1]) Az aranyozásnak egy faja gyakran fordul elö a zománcz-műveknél, úgy t. i., hogy például koczkázatoknál egyik koczka kék, a másik zöld, a harmadik arany, a negyedik piros stb. vagy a stylisált virágok szirmai felváltva kék-arany, fehér-arany, zöld-arany stb. vagy végre csakis a kék és zöld zománcz levelek vagy mezők hintve vannak apró arany csillagokkal, liliomokkal, keresztekkel, mint pl. a gyalakuti kehelynél.

s legszebb köztük *a sellő*, aztán van ez alakok közt *hajó, vitéz, szerelmes pár* (47. sz.), *kakas, vadászkürt, feltámadás* stb. a legtöbb gyöngyből készült.

A *Nagy-Károly-féle császári korona* lapjainak s az egyes képeknek stylje nagyon hasonlít a magyar korona alsó részéhez, valamint kövei és betűi, sőt hasonlít zománcza is, csak hogy nem oly finom. (A kövek: világos zafir, rubint, krysopath, amethist és gyöngy.) E kövek sodrony-díszítéssel vannak körülvéve. A korona 2 nagyobb és 6 kisebb lapból áll. Véleményem szerint a kereszt és az ebből hátranyuló taréj forma diszítés újabb, mint a korona többi része.

2. *Az ambrázi gyüjtemény* legbelső szobájában *egy fedeles pohár* a XVI. századból szép szinü rekesz-zománczczal emlékeztet a császári kincstár kis keresztelő-kannájára. Egy *siámi* három águ királyi pálcza (scepter) fehér, piros, zöld élénk zománczozással. V-ik Károly kardja markolata gyönyörű olaszmű égszínkék, tengerzöld, vérpiros, fehér zománczczal és arany mezőkkel.

— A következő szobában egy kis Mária kép és a szekrény megfelelő másik oldalán a három-király képe csak zöld és kék szinnel; a szomszéd szekrényben az atya Isten képe és Krisztus a feszületen, ez is csak zöld és kék szinnel; mind a négy kép *sodrony zománczozással;* bizanti művek a XII. századból.

— Az elefántcsont edények közt van egy nagy tál s ahoz egy nauticus kehely ép oly naturalisticus festett zománczczal, mint a gróf Mikó Imre-féle kehely az erdélyi muzeumban. Augsburginak mondta a felügyelő, azonban csakis szélei s egyes részei vannak arany-ezüst pléhvel bevonva és zománczozva. Ugyanott van egy elefántcsont palaczkocska, puskaportartó, rajta kimetszve vadász-jelenetek s oldalán egy arany-ezüst érem forma diszítés, tengerzöld, fehér, piros zománczczal. Ez érem valószinűleg magyar munka.

— Lara Manrico nápolyi alkirály sisakján fehér, piros, zöld igen szép zománcz van 1557-ből.

— Radzivil herczeg aranyos pánczélján fehér, piros festett zománcz s fekete niello látható.

3. *Az osztrák muzeumban* meglepő rendezést találtam czélzatossággal a különféle zománczok feltüntetésére, mely jelenség

legföljebb a Kennsington muzeum indiai osztályában s a Louvre úgynevezett Apolló-termében fordúl elő. Az osztrák muzeum nehány közép- és fal-szekrénye úgy szólva a zománczoknak van szentelve. Czélunkra nézve említésre méltó egy kis egyenes díszkard, tokja zöld bársony, felső részén, közepén és végén aranyozott ezüst foglalattal s kék, fekete, fehér és kevés piros rekeszzománczczal gróf Zichy Edmund tulajdona. Az ezüst foglalás, a zománcz és az alakítás magyaros.

— Érdekes egy aranyozott ezüst tálacska, gazdag sodrony-zománczczal, fenekén *fehér* lovon ülő *zöld* solymász. A tál két füle két szárnyas sellő *kékre* zománczozva, melyeknek mellén öt arany csillag. Van rajta tehát fehér, zöld, kék sodrony-zománcz s a virágok más szinekre festve. Kora 1600-ra van téve a lajstromban s utána irva, hogy: talán erdélyi mű. Határozottan erdélyi szász — szebeni vagy segesvári — munkának tartom.

— Megjegyzendők még a kinai és japáni *sima* és *rekesz* zománczok a legtarkább, de nem árnyalt színekkel.

4. A *drezdai Grünes Gewölbe* minden nagy gazdagsága mellett kevés tanulmányt nyújt a zománcz kedvelőnek, úgy látszik, magok a felügyelők sem érdeklődnek iránta s közönyösön bámulnak, ha valaki zománczos tárgyak után tudakozódik. Szépek a XVI. századi kardmarkolatok, német és olasz művek. A két nagyobb és négy kisebb merő arany findzsa zománczozva. Szép az utolsó szobában a 18 darab függő (azaz násfa) legtöbbnyire zománczos olasz munka. Pompás darab a Benvenuto Cellini-féle (?) arany kehely is, de kettősön is elzárva lévén s homályos helyre állítva, jól meg nem nézhettem.

5. Sokkal érdekesebb volt reám nézve Drezdában *a Történeti Muzeum* (Johanneum), itt valóban szép zománczokat láthatni, melyek közt azonnal szemembe tünt az úgynevezett: *Gothisches Schwert* (mit emaillirter Scheide aus dem XV. Jarhundert) legalább így nevezte az őr, kit megkérdeztem, különben a 15. számu ablak szekrényben a Landsknecht kardok közt hever 15—17-ed magával. Kérdeztem az őrtől, hogy miféle műnek tartja: azt hiszi — felelte ő — hogy valami görög vagy bolgár (?) munka. Nem sokára egész véletlenül oda érkezett az intézet igazgatója is s hozzá intéztem a fennebbi kérdést, ő pedig azt

mondá: minthogy a kard markolatán a Reichs-Adler és a cseh-oroszlány látható, úgy gondolja, hogy talán prágai készítmény. Az is lehet, hogy Zsigmond korából való — mondom — de én valamivel későbbinek és *magyar munkának* tartom és úgy vélem, hogy a markolaton a sas nem a Reichs-Adler, hanem a lengyel sas s az oroszlán csakugyan cseh s így valamelyik Jagello készíttette pl. II. Ulászló magyar király, ki lengyel származású és cseh király is volt s úgy került később ide, de ily díszes kard semmiesetre sem lehetett testőrségi katona, vagy más közönséges landsknecht kardja.

Igazgató úr nagyon plausibilisnek tartotta véleményemet s óhajtását fejezte ki, hogy bár csak többet hallhatna a magyar zománczról. A derék igazgató úr engedélyt adván a szekrény felnyitására s a további részletes vizsgálatra, szívélyes búcsuzással távozott.

A három láb hosszu egyenes kard tokja piros bársony, markolatja aranyozott ezüst-sodrony, keresztje összefont ágakat mutat, s a markolat tetején egy jókora, két oldalán lapos-gomb, egyik lapján bevésve egy egyfejű sas, másikon oroszlán. A piros bársony hüvelyre spirál-alakúlag gazdagon aranyozott ezüst szalag tekerődzik, melynek széle acanthus-levelekkel van ékítve, mezeje pedig zöld, fehér és piros sodrony-zománczczal diszesítve; a sodrony öt szirmú nefelejtseket és növényleveleket alkot, a nefelejts öt szirma fehér, a közép üresen hagyva, zöld mező látszik, a levelek nincsenek kitöltve, csak a fenéken látszik a zöld szin; a virágok körül a mező piros. Az ezüst-szalag tizenkétszer csavarja körül a hüvelyt, felső és alsó része szélesebb. A színek általában és különösen mint zománcz színek, a zománcz teste, (tésztája) kezelése s a zománcz és ötvös-munka egész összesége azt mutatja, hogy magyar művész készítette. Hogy maga a penge és különösen hogy a markolat magyar lenne, épen nem állítom, de a zománczról legkisebb kétségem sincs. Hogy a kardok hüvelyeit ily ezüst, vagy réz-szalagokkal tekerjék körül a XV. században általában egész Európában divat volt s mindjárt rá nehány nap mulva egy olasz születésű, de Németországon küzdő vitéz sirján 1452-ből ép oly tekercses kardot láttunk, mint a drezdai.

— Még csak azt jegyzem meg, hogy ugyan itt a Johanneumban erős Ágost lovának szügyelőjén azok a zománczozott aranyos-ezüst lapok szerfelett hasonlók az erdélyi szebeni, brassai és segesvári készítményekhez.

6. A *kölni* és *aacheni* székesegyházak kincstárairól csak azt jegyzem meg, hogy ott a szorosabb értelemben vett keleti, középkori, kölni, limogesi, olasz és az újabbkori német zománczot alaposan lehet tanulmányozni. Kölnben az utolsó szekrényben egy kehely tünt fel nekem — mely a lajstrom szerint kölni munka a XV. századból, kék, zöld, piros és fehér zománczczal; megvallom, hogy alakja után ezt is magyarnak tartom, de közelről a fáradság és az idő előhaladottsága miatt meg nem nézhetvén, csak fenntartással szólhatok. Az aacheni egyházi kincstár magyarországi emlékei, melyeket oda Nagy-Lajos király s más buzgó zarándokok kegyelete helyezett, sokkal ismeretesebbek, hogysem ezekről itt bővebben kellene szólanom. A király ajándékai legnagyobb részben olasz művek. A kelyhek pedig, melyekről a tudós Bock Ferencz kanonok nehány év előtt még csak feltételesen nyilatkozott, határozottan magyar művek s magyar búcsusok kegyeletének szép emlékei; mert sokkal valószínűbb, hogy azt az ott előforduló 2 vagy 3 (s a Kölnben levő 1) poharat a magyar búcsujárók vitték és ajándékozták oda, mintsem hogy a nálunk még meglévő számtalan sok hasonló poharat az egyházak, főpapok és pátronusok, Velenczét, Prágát, Nürnberget, Augsburgot kikerülve s a hazai művészetet mellőzve, a távol fekvő Rajna vidékén csináltatták volna. (E két egyház kincseiről azonban lásd a Dr. Bock Ferencz kanonok úr tanulságos monografiáit: Der Kunst und Reliquien-Schatz des Kölner Domes von Fr. Bock. 1870. II. rész, 23. lap. stb.)

7. *Brüsselben* egész váratlanul a *Musée royal d'antiquités* második emeletén ékes zománczokra találtam a X. századtól a XVI-ik század végéig. Láttam egy érdekes japán-nyerget, három terítékes üléssel, merő arany kengyel-vassal és zablával, kápája kék, zöld, piros kövekkel, de zománcz nincs rajta.

— Van egy X. századi hordozható réz-oltár zöld, piros, kék és fehér sima zománczczal, de bezzeg nem a magyar korona zománczainak finomságával és szépségével.

Mindezen s mind a többi muzeumban igen sok *sima-* és *rekesz*-zománczot láttam egyesítve sodronymű alkotta czirádákkal, virágokkal, levelekkel, úgy hogy a teljesen záródó sodronyrekeszek mintha felhívnák a mestereket, hogy tegyenek oda is zománczot, de a német, franczia, angol és spanyol ötvös soha sem alkalmazza a zománczot sodrony közé, vagy oly ritkán, hogy ezekben a nagy kiterjedésű muzeumokban alig egy-két példányt láthatni.

8. Talán mondanom sem kell, hogy nemcsak más tekintetekben, de különösön zománczos tárgyakban is leggazdagabbnak találtam Londonban a *South-Kennsington muzeum különböző osztályait,* miért is csak köszönettel tartozom Pulszky Károly tagtársunknak, hogy engem a mult évben oda utasított. Első tárgy, mit megjegyeztem, a Schliemann-féle teremben két egyforma, magas nyaku rózsa-viz fecskendő, aranyozott ezüstből kék, piros, zöld sodrony-zománczczal. Indiai munka s a sodronyozás rendkivül finom, a milyen nálunk nem fordúl elő.

— Egy szép mente-kötő a XVI. századból, lajstromi száma 1876—52. Tallér nagyságu 8 boglárból áll, csatja még nagyobb boglár, zöld, fehér és barna zománczczal s rubin és smaragd kövekkel. Lord Zouch kölcsönözte a muzeumnak s alája van irva: magyar munka (Hungarian Work.)

— Két kis csésze zöld és kék rekesz zománczczal, török munka.

— A Schlimann leletei közt egy igen szép sodrony-művü karperecz, de zománcz nincs rajta.

— Egy Olaszországból került szentségtartó zöld és kék festett zománczczal, a kék zománcz behintve arany liliomokkal.

— Ugyancsak itt egy gyönyörű ciborium látható, melyen a munka első pillanatra nagyon hasonlít a magyar korona felső részéhez. Olasz munkának mondja a lajstrom a XIII. századból. Fedelén hat, a kelyhén is hat s a talpán négy szent zománcz-képe van dülény (ruta) négyszögű lapokon, amethisttel, gyöngygyel gazdagon kirakva. Katalogus száma 1020. Zománcza zöld, kék, fekete és testszin.

— Megjegyzendő még egy *német* (?) műnek nevezett karperecz türkizekkel és dalmatinokkal kirakva, hét boglárkából

áll négyszögü alapokon s csatja a nyolczadik boglár nagyobb s nagyobb ennek négyszögü alapja is. A velem lévő magyar úrhölgynek mutatva, kérdeztem: hová való műnek tartja e karpereczet? Minden tétova nélkül magyarországinak mondta s ígérte és lakásán meg is mutatta társát, melyet nagy szülőitől örökölt. Tehát ez se *german,* hanem egyszerűen *hungarian* work.

Saját feljegyzéseimet sincs módomban mind elszámlálni, annál kevésbé a sok százra menő ékszert és díszedényt ismertetni, csak ugyane teremben az emeleten a tulajdonképi ékszer galleriákról kell még szólnom, hogy t. i. egy szekrényben mintegy 23 darab ékszer van magyar munkának nevezve, *de nem mind magyar,* van ott nyaklánczz, karperecz, násfák, medályok, fülbe valók, függők. Ezeket Harley-Teleki grófné kölcsönözte (lent by Countesse Harley-Teleki)[1]). A násfák olaszok, egy részök erdélyi készítmény s a legnagyobb rész Erdélyből került a grófné birtokába. Van köztük egy medály, melyet a jegyzék (II.) Rákóczi Ferenczének mond. Terjedelme az 5 frankos tallérnál is nagyobb, kissé tojásdad alaku, közepén szívalaku, dió nagyságu, igen szép rubint, körülte sok kisebb és nagyobb gyémánt, meg fehér és zöld rekesz zománcz, az egész oly ép és ragyogó, mintha csak tegnap készítették volna. XVI. század végéről valónak tartom. A násfák közt van egy gyöngy-hattyú, (mint a báró Kemény Kálmánné-é) s egy kigyót nyelő gólya, épen mint a somkereki Erdélyi (kihalt erdélyi) család czímere és sisakdíszén látható.

— *Az indiai osztály* arany-ezüst edényei, ékszerei, diszfegyverei a legszebbek, mit e részben látni lehet s van ott rekesz- és sodrony-zománcz akármennyi, s nem csak népismei tekintetben, de tisztán művészi szempontból is méltó a megtekintésre és tanulmányozásra. Ez *India Muzeum* bámulatosan gazdag és mondhatni szemkápráztató s benne az ember még sem érzi ma-

[1]) Ez az ajándékozó vagyis inkább kölcsönző úrhölgy néhai Harley-Bickersteth Johanna volt, ki gróf Teleki Sándor (koltói) honvéd ezredeshez ment volt nőül s minthogy az ékszerek nagyobb része erdélyi ékszer, bizonyosan férje útján jutottak volt birtokába. Valjon nem lehetne-e azokat visszaszerezni, minthogy a Kennsington muzeum részére csak kiállíthatás végett kolcsönöztettek volt?

gát idegennek, mintha mind ezt a pompát, fényt látta volna már valahol s talán nincs hely a világon, a' hol inkább észre lehetne venni, hogy a rajzolásban, virág festésben, edény-gyártásban, az aczél feldogozásában, az arany-ezüst ipar művészetében, a feldiszítésekben, *zománczozásban*, szóval a kis térfogatu tárgyak feldolgozásában a formák, a' legrégibb időktől fogva napjainkig, közösök az egész emberiséggel s a kis különbségek és eltérések csak annyira valók, hogy a nagy világrészek, egy-egy hatalmas birodalom, egy-egy erőteljesen kifejlett nemzet sajátságait kimutassák. Tárgyunk a zománcz vizsgálódás, a szintoly gazdag, mint érdekes tárgyak temérdek nagy száma közt míg egyfelől gyönyörködtet, bőven is jutalmaz s valóban némely darabnak egyes részletei meglepőleg hasonlítanak a magyar sodrony- és rekeszzománczozáshoz; de egészben tekintve a tárgyakat s újból a részletekre térve és általában a zománczozást tartva szem előtt lassanként feltünnek a különbségek a színezésben, azok sorozásában s főként a tészta készítésében s úgy találtam, hogy az ind és persa ötvösök zománcz-tésztája finomabb, tisztább, kristályszerűbb, mint a magyaroké.

9. A világhírű Britt-Muzeumnak más czéljai lévén az arany-ezüst ipar-művészetre, mint olyanra s főként a zománcz-tanra nincs annyi figyelem, mint a Kensingtoniban, s fáradságosan, szerteszét fekvő szekrényekből kell összeszedni, a mi egyik vagy másik irányban a kutatót érdekelheti.

Egy helyt van ugyanis két egyiptomi karperecz, kék zománcz nyomaival a XXII. dynastia korából. Ezek mellett nyaklánczok, kis edények, lánczok, apró lemezeken kék és almazöld, finom sodrony-zománcz — továbbá kis függők kakas, galamb fehér zománczczal, félhold, több repülő sas s más állatok stb. s ezekről a jegyzés azt mondja: *késő görög korszak* (Late greek period) s ezekből látható, hogy a násfa, függő nemcsak a renaissance termékei.

— Egy nyakék lefelé fordított kis félhold ékítményekkel, mindenik holdacska vagy piros, vagy zöld sejtes zománczal.

— Következik Erzsébet medályja zománczozott koszorualak; egy festett zománczos óra a XVII. századból s aztán ismét bizanti, egyiptomi zománczos ékszerek.

— Egy kiterjesztett hosszú szárnyú kis sas, egyiptomi ékszer, szárnyaiban piros sejtes zománcz (vagy veres üveg) tollak. Ehez hasonló, de nagyobb ilyen sas (vagy egér fejű madár) van kettő vagy három a Louvre-ben, de zománczáról ez van irva: üveg tészta (patte de verre.)

— Az ind tárgyakon üveg-edényeken, késnyeleken, pisztolyagyakon gyakran fordul elő a smaragd és rubin ékités, a kövek kis félgömb alakra vannak metszve, mint egy-egy félborsó — s e diszítés meglepő híven utánozva zöld és piros zománczal; ugyanez előfordul a franczia és különösen a spanyol zománczozásnál.

— *Kis tálacskák* (tcharka) rekesz, sodrony és festett zománczczal. Orosz művek. Egy tálacska nagyon hasonlít a magyar zománcz-kezeléshez, de a virágok és színek összeállitása egészen más. Egyik edényen a zománcz csak zöld, kék, fehér és fekete, a másikon ehez járul a sárga. Ezekhez járúl egy dypticon kék és piros átlátszó zománczczal.

— Olasz munka a XI. századból négy darab; a négy evangelista jelvénye, meg se közelitik a magyar korona zománczozásának finomságát.

— Van egy öv-féle 23, tallér alaku családi-czímer, a középső tallér nagyobb s rajta a Montmorency-cs. czímere négyelt paizs, első mező kék, három arany liliommal, a más három mező arany négy-négy fekete sassal, a többi 22 czímer más-más családé, a zománcz színek igen szépek.

— *Egy csatt* (saxon antique) piros, kevés zöld sejtes zománcz. Egy másik régi szász csaton csak piros sejtes zománcz, mintha csak üveg volna.

— Egy fából készült kard- vagy késnyél, bevonva arany sodronnyal s ráillesztve egy kis háromszögű tábla, piros sejtes zománczczal.

— Afrikai medályok nagy rekeszű sejtes zöld zománczczal (a zománcz durva) és borostyánkővel ékitve.

10. A *Cluny muzeum* Párisban főként a korai keresztyénkori és a limogesi zománcz tekintetéből érdekes, míg a Louvre gazdag termei közül a Musée des Souverains, a III. Napoleon-féle gyűjtemény és az Apolló terem megint számtalan példányt állít elénkbe a zománcz mindenféle fajából.

Még csak egy kérdéshez akarok hozzá szólani, mely habár nem első rangú, de mégis bír némi értékkel, hogy t. i. *a sima, sejtes, rekesz és sodrony zománczozás miért ment ki divatból?*

Mert az izlés lehanyatlott s úgy szólva elnépiesedvén — hogy ne mondjam elparasztosodván, — nem volt és nincs, ki a nemes ízlésű munkához szükséges tanulmányokat s az egyes darabok elkészítéséhez megkivántató munkát és időt megfizesse. Egy szép művű, közép nagyságu, miséhez való zománczos kehely elkészítését csak a legtanultabb művészre lehetett bízni s legalább is két esztendőre volt szükség, hogy teljesen bevégezhesse. Kifizethette meg akkor s kifizetheti még ma is e nagy költséget? királyok, fejdelmek, herczegek, főpapok, főurak, gazdag egyházak stb., kik a gazdagság mellett művészi érzékkel is bírtak s becsülni tudták a mi szép. Mint mondám, ma is csak ezek tehetik, hozzájok járulván a bankárok új osztálya, de ma már lehanyatlott, elenyészett a finom műérzék; hajdan *egy* ember készített el egy remekművet, ma a munka felosztás szerint száznak osztják szét a részleteket; hajdan *művészeket* kerestek fel s időt engedtek neki, ha valami szépet akartak csináltatni, ma csupa *gyors munkás* kezekre van bizva még az arany feldolgozása is; hajdan *műremekek* bírására törekedtek s ma megelégszünk *gyári készítményekkel.* A hajdani ötvös-készítmények mind önálló darabok voltak, minden kehely, minden násfa, minden öv, gyűrű stb. egyedül álló volt s ha ugyanazon mester ilyen tárgyakat ismételve készített, hasonlíthattak egymáshoz, mint ugyanazon művész alkotásai, ép mint Rafael Madonnái — de egyenlők nem voltak. Ma már olyan egyházi ékszereket használnak a leggazdagabb egyházakban is, melyek gyárakban, fárasztó egyformaságban ezer számra készülnek; korunk is kérkedvén a maga előnyével, hogy az olcsó egyenlőség ezrei közül a legszegényebb egyház is felszerelheti oltárait és úrasztalait. Lassanként így veszett ki itt-ott s így enyészik el a még meglevő valódi szép iránt való érzék s a hol marad is valami, nem oly élénk, hogy kielégítésére ezreket hozzon mozgásba. Sőt a gyári munka holmi ékítményeket, hólyagos művű mintákat, stereotip rajzolásokat (damascirozásokat) is vesz segédül, s a gyönyörű színű többféle zománczozásokat, mintha a művészetnek is szolgálni akarna hideg, patronirozással és kiszá-

rítással készült képekkel pótolja. Végre is röviden csak azt felelhetjük a feltett kérdésre, hogy a tiszta czélszerűség összeköttetésben az olcsósággal, kizárta a drágának bármily nemes ízlésű mívelését s lassanként így ment ki divatból a nagy ügyességet, gyakorlottságot, sok előtanulmányt követelő és tömérdek időt felemésztő zománczozás nemes mestersége.

Mind ezek után a Bock Ferencz kanonok és De Linas párisi tudós műveire is támaszkodva, valamint nem feledve a Kennsington muzeum őreinek feljegyzéseit s nem hagyva ki Darcel Alfrédnak a Louvre zománczairól írt művét sem, melyben a magyar zománcz-művészetnek, habár csakis egy példányt említ a Sauvageot gyűjteményből, tudományos felosztásában a magyar arany-ezüst művészetnek külön fejezetet szentel s végigpillantva még egyszer a hazai tanulmányokon, bátran elmondhatjuk, hogy a magyar zománczozás művészete létezik s e létezés az európai szakemberek öntudatában is él. Legrégibb emlékeink a XIII-ik századig mennek vissza s a véghanyatlás csak e századdal következett be. Ma már többé nem kérdés tárgya e művészetnek Magyarországon is virágzása és sajátságos fejlődése — hanem igen is kivánatos az egyes részletek felderítése és kidolgozása. Ilyen lesz pedig első sorban előszóval és jegyzetekkel ellátott kiadása amaz anyanyelvünkön irt kézikönyvnek, mely a XVII. század közepéről az arany-ezüst mívességről, a zománczkészítésről és alkalmazásról szól s mely Ballagi Aladár tagtársunk birtokában tanulmány alatt állván, megjelenését minden órán várhatjuk.

Részemről még csak azt teszem ezekhez, hogy Magyarországon a XV., XVI. és XVII. században egész 1657—60-ig az arany-ezüst művészség leghatalmasabb volt Kolosvártt, mert 1453-tól kezdve a jelzett határidőig, tehát 200 év alatt sokkal több, mint 400 arany-ezüst műves nevét szedtem össze az erdélyi muzeum régi irataiból — mely számmal egy város sem dicsekedhetik — valamint történetük, társadalmi állásuk, befolyásuk s más viszonyaikat is felderítő számos körülmény került napfényre, melyeket más alkalommal fogok a tisztelt választmánynak bemutatni.

Deák Farkas.

KÜLÖNFÉLÉK.

RÉGI JÁSZKUN TÉRMÉRTÉKEK.

A magyar miveltség története az ujabb időben örvendetes előhaladást tett; nemcsak eddig ismeretlen történelmi adatok kerültek mind nagyobb mennyiségben napfényre, hanem azok feldolgozásánál is némi tevékenység mutatkozik. Örömmel üdvözölhetjük e téren b. Radvánszky legközelebb részben megjelent munkáját; örvendetes mozgalom fejlődik régi adórendszerünk felvilágositása körül, melyhez Thallóczy Lajos »a magyar kamara haszna« czimü munkája az irodalmi téren nagy nyereségnek tekinthető, s a mit okunk van e szorgalmas fiatal irónktól reményleni, hogy e munkája a régi rovásos adózási rendszerünk történelme megirásához csak bevezetésül szolgált: úgy e részben a siker reményével tekinthetünk a jövőbe; főleg ha azt is tudjuk, hogy a régi vám-, harminczad- és posta-rendszer történelméhez is egyesek nagy szorgalommal gyüjtik az adatokat.

Kik történelmi iróink közül hazai beléletünk egyes szakaiban tettek kutatásokat és tanulmányozásokat: tapasztalhatták, hogy régi mértékrendszerünk még ez ideig mily homályos, mily sok adat vár itt felvilágositásra, hogy régi okleveleinkben előforduló mértékeink valódi mennyiségét a mai mértékkel szemben kellően megérthessük; a mi annyival nehezebb, mert nemcsak a régi életben, hanem a hivatalos irományokban is különböző mérték-elnevezésekkel találkozunk, de a melyeknek egy egységes mértékre vezetése s igy tiszta világosságba helyezése mindeddig meg nem történt.

E tekintetben annyival több nehézség vár leküzdésre, mert régi törvénytárunkban a nádori adományozás alá tartozó 32 telek alapmértékéül a hármaskönyv első eredeti kiadásában lerajzolt vonal hossza a törvénytár későbbi kiadásaiban lerajzolt vonaléval nem egyez meg teljesen s igy a kik netalán e vonalak alapján számitásokat tettek, a különböző alapvonal miatt egyező eredményre jutniok alig lehetett; holott ez szolgál alapul arra

nézve is, hogy régi okleveleinkben oly gyakran előforduló királyi öl — ulna regalis-, királyi hold — jugerum regale-, egy kir. ekealj — aratrum regale-térmértékét meghatározhassuk.

E kétséges helyzet volt oka annak, hogy jogtudósaink egy része a nádori adományozásnál azon véleményben volt, hogy nem tekintve azt, hogy a telek egész, fél, negyed vagy nyolczad rész-e? ha az a 32. számot túl nem haladja, nádori adományozás alá tartozott; s ezt a királyi jogigazgatóság is, hogy a nádor adományozási jogkörét lehetőleg megszoritsa, az 1791-ki országgyülésen elfogadta, — mások ellenkező elvből indulva ki, a lerajzolt alapvonal nyomán téve számitást, a mai mérték szerint 222 egész telket tevő eredményre jutottak; a mi a törvény czéljával ismét alig összeegyeztethető.

De nem czélom ezt tovább fejtegetni, sem a folyadék-mértékek egy időbeni különféleségét részletesen rajzolni, hanem erre vonatkozólag az utókor számára itteni felemlitéssel megmenteni kivánom az elenyészéstől azon területmértéki adatokat, melyek a Jász-Kunságban 1848 előtt nem csak a népi életben, hanem a hivatalos iratokban, főleg adásvételi- és osztálylevelekben közhasználatban voltak, s melyeket az ujabb határrendezési és catasteri felmérések lassanként a gyakorlatból kiszoritanak; ez adatok mind az illető jászkun községek hiv. jelentéseiből vannak meritve.

Tudjuk a történelemből, hogy a jászkunok hazánkban megtelepedésükkor még IV. Béla király alatt királyi földeket nyertek szállásokúl, s magok, mint fejenként országos nemesek, a király zászlói alatt valának kötelesek katonáskodni, s szállás földjeik minden jobbágyi tehertől ment szabad birtokok valának.

Ezen személyi és birtokviszony évszázadok folyamában mikor s miként szenvedett változást, s régi királyaink által mily kiváltságokkal ruháztattak fel, mind ennek részletes fejtegetése e rövid értekezés határait túlhaladná; elég legyen annyit alapúl felemliteni, hogy a török hatalomnak hazánkban megszünésekor a jászkun-szállások s ezek határai senkinek földesurasága alá nem tartozó szabad birtokok voltak, s koronai javadalmaknak tekintetvén, az ország pénztárába bizonyos fizetéseket teljesitettek, s ezenkivül a nádornak mint legfőbb birájoknak I. Mátyás törvénye szerint évenkint három ezer arany tiszteletdijat adtak.

Mind ezek mellett csakhamar bekövetkezett azon idő, melyben a jászkun kerületek I. Leopold által a német vitézi rendnek, s ennek a vételben társa bihornok Kollonics Leopold esztergomi érseknek 1702. mart. 22. 500 ezer frtért teljes földesuri jog mellett jobbágyi terhek viselésével örökösen eladattak,

eladományoztattak; e jobbágyi szolgaság keserves járma alól, miután a sürü kérvényezés utja czélhoz nem vezetett, 43 év mulva 1745. maj. 3., a német vitézi rend után 1731-ben a jászkun kerületek birtokába jutott pesti rokkantak háza alapitványának uralma alól saját pénzükön magokat megváltották, s igy jött létre köztök a redemtio, mely ez idő óta birtokjogi viszonyuknak alapjául szolgál; mert az 515 ezer ft váltsági összeg egyes jászkun községekre, s ezekben egyes földbirtokosokra kivettetvén, a reá eső váltságrészt mindenki lefizetni volt kénytelen, a ki pedig ezt le nem fizette, annak földje másnak, ki fizetést igért, adatott át, mely eljárás sok birtokváltozást, uj föld elosztásokat eredményezett; mindenki a hány forinttal járult az ő községére, s ehhez csatolt pusztákra kivetett váltságösszeghez, azon arányban lett tulajdonosa ugy saját birtokának, mint a még osztatlan közös birtoknak; a váltságösszeg lett a jogélvezet, mint a teher viselés kivetési kulcsa.

Ezen előzmény után kezdjük a Jászságon.

1. *Jászberény:* itt egy kötel redemtio vagy is 40 frt, foglal magában 16 holdat a szántóföldeknél; 4 kötel föld = egy sessio vagy telek; — egy kötel kaszáló 1000□°; kisebb mértékül használják a pózna elnevezést, mely 2 és fél öl széles; erdőknél egy láncz = 500□°.

Ugy látszik, hogy a Jászságban az egy kötel föld, s mint alább látandjuk, egy pózna föld, egy gyalog föld elnevezések régibb eredetüek, mert már a befizetett váltsági összegek után kiosztott földek is ily mérték után adattak ki; mint ez a Jászberény város által minden egyes, a ráeső váltságösszeget befizetett lakos részére kiadott váltsági vagy redemtiós levélből megtetszik:

»Mi N. N. privilegialt Jászberény városa birája és tanácsa, hagyjuk emlékezetül, adván tudtára mindeneknek, a kiknek illik ez levelünknek rendiben, hogy minekutána most dücsösségesen uralkodó F. királyné asszonynak Mária Therézia a N. Jász és két kún Districtusoknak a pesti Ispitályháznak uralkodása alól való magok felszabadulását, régi privilegiumának ujabb felállitását, és földeinek s pusztáinak és azokhoz tartozandó minden beneficiumoknak az ötszázezer forint zálog alól való megváltását kegyelmesen megengedni méltóztatott volna, azon sommából ezen városra, és ahhoz tartozandó Boldogházi, két harmadrész Négyszállási, Mizsei, Lajosi és fél Benei pusztákra háromlott 65,150 frtkból (N. N.) ezen városnak érdemes lakosa értékéhez képest megfizetvén a város cassájában ..... rftokat és .... pénzeket, idest ...., azon somma után a közönséges osztás szerint jutott ő kegyelmének a kaszálló kertekbül ..... *kötel,* a szántóföldekből első vetőre vagy is a felső calcaturára ..... *kötel,* a második

vetőre vagy is alsó calcaturára . . . . . kötel. Jászberény die 2. April, 1755. Extradatum per Jur. Oppodi Ord. Notar. Geor. Nagy s. k. p. h.«

Az ily redemtiós levél szolgálván az illetőnek ugy a jászkun személyes előjogok élvezése, mint a birtokviszonyok alapjául, ez az egyes jászkun redemtus lakosok által nemesi levélként a családnál féltékenyen őriztetett.

2. *Apátiban* 400 frtos váltságu föld tesz egy sessiót; egy negyed sessio egy gyalog földnek neveztetett; egy forintos föld úgy a belső, mint a pusztai birtokon 235/1000.

3. *Jászkiséren* egy forintos föld = egy cat. hold.

4. *Jászladány* város határa a helyi elnevezés szerint tesz 287. *gyalog* földet; egy gyalog föld 12 régi hold, vagy 56 cat. hold és 206□°.

5. *Jász-Alsó-Szt.-György:* itt egy pózna föld 4 cat. hold és 222□°, 24 pózna tesz egy sessiót.

6. *Árokszálláson* egy kötel föld 60 cat. hold és 276□°; egy öl föld 5 cat. h. és 23□°.

7. *Dósán* egy öl föld szántóban: 2 c. h. és 124□°, kaszálóban 1422, — legelőben 1147□°. Itt még szokásban volt az »egy fejsze föld« elnevezés is, de erről többet kitudni nem sikerült.

8. *Jákóhalmán* az egész határ $44^1/_2$ tized, egy tizedben 36 rend, 3 rend 25 frtos váltság, egy rend 3 cat. hold 1. oszt.

9. *Felsö-Szt.-Györgyön* egy kötel földben van 4 figur = 45 frtos = 40 hold.

10. *Fénszarun* az egész határ megváltáskor volt $225^1/_2$ kötel, egy kötelben van 12 öl, egy öl föld $3^1/_2$ cat. hold.

11. *Mihálytelkén* egy kötel föld 30 cat. hold, s 1, $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$. $^1/_{12}$ $^1/_{16}$. kötel elnevezések vannak használatban.

Nagykunságban:

1. *Karczagon* egy láncz föld, melyre 5 ft váltság esett, tesz egy holdat és 1480□ ölet.

2. *Kúnhegyesen* a forintos név használtatik, tesz pedig egy forintos föld első oszt. 1275□°.

3. *Madarason* szintén a forintos név van szokásban = 1 h. és 454/1200□°.

4. *Kisujszálláson* hasonlóan a forintos elnevezés van használatban, a forint 102 denárral számittatik, egy ftos föld = 1000□°.

5. *Túrkeviben* az eddigiektől eltérő rovás elnevezés használtatik, egy rovásos föld váltsága volt 22 frt, egy rovásos föld szántóban 8 hold és 840/1200, kaszállóban 3 h. és 720/1200, egy öl föld pedig, mivel a dölök hossza 360 öl, = 360□°;

találni végrendeletben ilyen kifejezést is: a malomzugi szőllőben vagyon az első osztályban 6 márjás áru, az az 24 öl szőllőm«; ez a redemtio után némi csekély dij melletti kiosztást jelenté, adatván egy márjásra 4 öl szölőföld.

6. *Kun-Szt.-Márton*; itt redemtiókor a földek póznával mérettek, egy pózna hossza 100 hüvelyk vagy is egy öl, 2 láb 4 hüvelyk; a dülők hossza volt 225 pózna vagy is 312½ öl; igy egy póznaföld 434□° és 2 hüvelyk.

Kiskúnságban:

1. *Félegyházán* szokás volt az ¼ rész föld elnevezés, mely 30 holdat tett.

2. *Majsán* egy láncz szántó = 2. c. h. és 600□°, szőlő = 500□°.

3. *Dorosmán* egy kötel tanyás oszt. föld 18 c. h., egy kötel nyilas 8 h. egy kötel fekete föld 1200□°, szőlő 400□°.

4. *Halason* divatozott s jelenleg is használtatik a láncz elnevezés, egy láncz föld mintegy 2400□°, egy zsákos föld = 1200□°, a szőlőknél a borozda szám, melynek hossza nagyon különböző; mig a terjedelmes nádasok egyénileg el nem osztattak, 20 öles dülőben 20 ft váltságra méretett egy fával, mely 2 öl hosszu volt.

5. *Fülöpszállásán* a forintos váltság elnevezés volt szokásban, 25 ftos váltság tett 16 c. h. és 400□°.

6. *Szabadszálláson* szinte forintosra beszélnek, egy forintos föld tesz a bel- és külhatárban összesen 1148□°.

7. *Kun-Szt.-Miklóson* a belső határban egy lécz föld, mely 20 ftos, tesz 16 h. és 560/1200; pusztáin a forintos elnevezés használtatik 1175 és 1900□° területtel.

8. *Laczházán* egy forintos föld 855□°, egy kapa szőllő 300□°.

A földnek kötéllel mérésére példát találunk már 1405-ben, midőn az egri káptalan küldötte Garai Miklós nádornak itéletét végrehajtván, a mai Karczag város határában Hatházon lakott Scybes nevű kún fiainak Kenderesen volt birtokát három egyenlő részre kötéllel mérte el.

Közli: Gyárfás István.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Niclas Graf zu *Salm*. Eine historische Studie von Johann *Newald*. Wien, 1879. 4-o. 124 lap. Ára 4 frt. VII. táblával.

I. Ferdinánd császár és magyar király megbecsült híveit. Gróf Salm Miklós védelmezte meg Bécset 1529-ben a török ellen; Salm Miklós verte meg Tokajnál Szapolyay János hadát. Halála után Ferdinánd vitéz hadvezére koporsója fölé díszes márványfödőt készíttetett. Ez az emlék a XVI. században a bécsi Dorottya-templomban a főoltár előtt állott, később Morvaországba került, most pedig megújítva, a bécsi régiséget kedvelő társulat kezdeményezése következtében, az új fogadalmi templom (Votiv-Kirche) jobb kereszthajójának egyik mellékkápolnájában van elhelyezve.

Ez alkalomból irá Newald János nyug. maria-brunni erdészeti igazgató gr. Salm Miklós terjedelmes életiratát.

Az emlék untenbergi márványból készült, oldalain kehlheimi márványhoz hasonló kőbe az elhunyt viselt dolgai vannak kidomborítva. Az emléket födő táblán, a keresztfán függő Megváltó előtt gr. Salm fegyveres alakja térdel. A tumba hossza: 2·56. m., szélessége: 1.36 m., magassága: 1·50 m. Úgy az emlék, mint a reliefek fényképi másolatban a munkát ékesítik.

Az emlék leírása után Newald a bécsi állami és városi, valamint a rendelkezésére álló kútfők adatai nyomán a hős életrajzát adja.

Gróf Salm Miklós alakja igen rokonszenves: jeles körültekintő hadvezér, aránylag humanus ember a XV. és XVI. század prédavágyó landsknechtei között és igaz keresztyén. Nem volna érdektelen még akkor is foglalkozni viselt dolgaival, ha szereplése Magyarországot nem érdekelné. Newald úr a maga részéről minden lehetőt megtett, hogy Salm Miklós életét meg lehessen írni. Adatainak szorgalmasan s pontosan utána járt; elég jól másol. Csak az az egy baja van, hogy Salmot megteszi centralistának. Azok a szegény Freundsbergek, Salmok, Rogendorfok,

Velsek nagyot néznének, ha Newald könyvét olvasva, ilyen helyre akadnának: »Bécs ostroma alkalmával a védők tisztában voltak, hogy a »Culturstand eines Theiles des gemeinsamen Vaterlandes megvédése alapja az ő magatartásoknak.« (92. l.)

Az osztrák történetírók újabb időben — tán jobban, mint valamikor — nem irhatnak le semmit, ha az ő tisztelt politicai intentióikat is belé nem vegyítik. Jól tudjuk, hogy a történetíró is húsból és vérből áll, de ki akarná a XVI. és XVII. század történelmében Rieger vagy Rechbauer, avagy Smolka és Herbst eszméit olvasni? Ez irányzat már annyira megy, hogy a »Gesammtmonarchie« eszméit Szt.-Istvántól eredeztetik. Kár volna ez irányzattal bővebben foglalkozni, mert igen bajos lenne nekünk is ugyane hibának legalább látszatába nem esnünk.

Newald úr vagy ismeri a XVI. század elejét mozgató eszméit, vagy nem. Ha ismeri s mégis ily felfogásban leledzik, rosszakaratú s rossz történetiró, vagy nem ismeri, s akkor igen naiv ember. Úgy látszik, hogy az utóbbi; szorgalmas öreg úr, ki Camesina barátjával együtt üres óráiban ellátogat a levéltárakba, s ott kielégíti historizáló hajlamait. S ki venné rosz néven, hogyha néha elfelejtkezve, a casinoi eszméket is belecsúsztatja a »studie«-ba.

Két dolgot tanúlhatunk a munkából: hogy Bécs városának nagysága egyik összekötő kapcsolata az osztrák örökös tartományoknak, s a tulajdonképeni »osztrák állameszme« ennek az egy városnak a történetére vezethető vissza. A másik, hogy I. Ferdinánd nagyon jól megválasztá emberét, mikor a német-franczia eredetű Salm Miklóst, az *idegent* meggyökerezteté szolgálatában.

Salm Miklós 1459-ben született a Rajna vidékén. Atyja: Salm János, anyja Harcourt Gerhard báró leánya: Anna. 24 éves korában ausztriai szolgálatba lépett. Részt vett a Mátyás királylyal vívott harczokban, hadakozott a svájczi szövetségesek ellen 1499-ben. 1502-ben nőül vette Rogendorf Gáspár leányát, Erzsébetet s a marcheggi uradalmat szerzé meg Alsó-Ausztriában. 47 éves hadi pályáját a harczok folytonos sorozata képezi. 1504 ben a landshuti örökösödési háborúban, 1508-ban a friauliban, 1509—1516. a velenczésekkel vivottakban küzdött, mindig szerencsével. 1522—23-ban a Stájerországba csapkodó törököket fékezi, mint a tábori hadak kapitánya; majd Pavianál kitűnő részt vesz s I. Ferencz elfogatásánál mint főszereplő vitézkedik; Szapolyai ellen mint főhadvezér sikerrel működik s 1527-ben Tokajnál döntő csapást mér hadaira; végül 1529-ben Bécset menti meg a töröktől. A 70 éves hős 1430. május 4-én halt meg, a »tábori hadak főkapitánya« rangjában. Életében számos uradalmat szerzett s királya részéről sok kitüntetésben részesült.

Utódai közül többen hazánk későbbi történetében szerepelnek, jelesül fia: az ifj. Miklós.

Salm Miklós korának legjobb hadvezérei közé tartozott. Gyors, erélyes s gyalogosait, a híres ú. n. landsknechteket ügyesen felhasználni tudó. Különös dolog .... míg Roggendorf, a *bennszülött,* Salm sógora Buda 1541. ostroma alkalmával vezéri tehetségeiről a vitézkedő utókornak »köd«-ös képet ad, addig Salm, a *külföldi*, ama hírneves tábornokok hosszú sorát nyitja meg, kik a Habsburg-dynastia trónját három évszázadon át kardjukkal támogatták.

Nagy köszönettel tartozunk Newald úrnak, hogy munkálatában a formára nem sokat adott: híven idézi okleveleit, így legalább a későbbi feldolgozók hasznát veszik művének. Newald úr rossz szakács, ki a nagy buzgóságban elrontotta az ételt. Mi köszönjük, mert legalább tudjuk, milyen a rossz.

THALLÓCZY LAJOS.

Magyarországi várak és városoknak a m. n. muzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Ismerteti *Bubics* Zsigmond. Negyedrét, Budapest. 1880.

Hasznos munkát végzett Bubics Zsigmond úr, midőn a »Magyarországi várak és városoknak a m. n. muzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei« című gyűjteményét közrebocsátotta, melyből az anyag hézagossága mellett is megismerjük, mintegy szemünk elé varázsolva látjuk őseinknek a török bennlakta idején hazánk védelmére tett várépítkezéseit s fogalmat nyerünk az akkor uralkodott hadi viszonyokról is.

E gyűjtemény több mint hatszáz, részben magyarországi és részben Magyarországhoz tartozó vár és város fa- és rézmetszetű képeinek betürendes cathalogusát tartalmazza a XV. századtól a XVIII. századig, s azok közül a nevezetesebbeknek mint Buda, Eger, Érsek-Újvár, Esztergom, Székes-Fejérvár, Győr, Hatvan, Kanizsa, Komárom, Nagy-Várad, Péter-Várad, Szigetvár, Temesvár és Landor-Fejérvárnak egyik vagy másik ostromát s az ostromló sereg felállítását feltüntető metszeteit sikerült fénykép lenyomatban tárja az olvasó szemei elé.

Érdekes e gyűjtemény művelődés-történeti szempontból is, mert adalékot képez a fa- és rézmetszés történetéhez. A franczia, olasz, német, bajor metszők neveinek egész sorával találkozunk, kik az egyes korszakokban hazánkat fölkeresték, hogy az élethalál harczok színhelyeit, a csaták változatos jeleneteit s a napi eseményeket megörökítve hátrahagyhassák az utókor számára.

Igaz, hogy e gyűjtemény csak a M. Nemzeti gyűjteményét veszi tekintetbe s így egyes városokról, mint pl. Buda, Kolozsvár, Kassa több metszet is létezik, mint a mennyi itt van felsorolva, de így is, mint egyik csinos terméke a typographiának s mint a N. Muzeum sajátlagos kiadványa dícséretet érdemel.

Egy történelmileg rendkívűl érdekes dologról tesz e könyv bizonyságot, arról t. i., hogy hazánk XVI. és XVII-ik századbeli küzdelmei Europa-szerte a legnagyobb érdeket költötték fel, s hogy ez érdekeltség az egész török küzdelem idejében közel 300 éven át folytonosan fokozódott.

S midőn e munka megjelenését osztatlan örömmel üdvözöljük s a szakemberek és nagy közönség figyelmét felhívjuk rá, nem mulaszthatjuk el, hogy Bubics Zs. úrnak, a szakavatott műtörténésznek, a fáradhatatlan gyűjtőnek s egyszersmind áldozatkész kiadónak mély köszönetünket ne fejezzük ki a hasznos munkáért, melyet hisszük, hogy a történeti arczképek lehetőleg teljes sorozata fog, nem sokára, követni.

Barabás Samu.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünnapok után ez első ülésre a választmányi s társulati tagok szép számmal jöttek össze. Másodelnök. b. *Kemény* Gábor következő meleg szavakkal üdvözlé őket:

»Legyen szabad a t. történelmi társulat tagjait üdvözölnöm akkor, midőn a szünnapok után az első ülésre jöttünk össze. A történelmi társulatnak az idén vándorgyülése nem volt, szünetelt tehát ezen intézkedés, de nem szünetelt az ügy: a t. társulat tagjai, mint munkás méhek járták az országnak különböző részeit meg és gyűjtötték a becses anyagot a jövő munkásság számára. Természetes, hogy ilyenféle mozgalom, mint a melyet a társulat számos évek során át, melyet működésében előállított, olyan könnyen mellékes okok miatt ne szünjön, ne csökkenjen. Kivánatos tehát, hogy azon becses anyag körül kifejtett buzgalom jövőre se lankadjon, hanem mint a múltnak megismerésére irányzott törekvés a jövő előkészítésére hathatós tényezőül szolgáljon. Üdvözlöm Önöket ez első ülésen, adjon az Isten kitartást működésökhöz.«

Ezután a titkár tett jelentést *Csengery* haláláról:

»Szomorú kötelességem, tisztelt választmány, jelentést tenni a veszteségről, mely társulatunkat a szünnapok alatt érte, s mely annyival súlyosabb, mert az hazánk minden rétegét egyformán érinté. Ritka kiváló tehetségeknek adatott csak annyi különböző irányban érvényesíthetni befolyását, mint azt Csengery Antal tette: még ott is, hol látszólag nem volt gyakori vendég, bírt befolyással az ügyek menetére. Kiválóan szervező tehetség lévén, közintézeteinknek s tudományos testületeinknek szükségleteit hamar és biztosan felismerte; bírván minden hazafinak bízalmát, szeretetét egyaránt, megkérdezése nélkül ezek ritkán kísérlettek meg nyomósabb reformot keresztül vinni. Társulatunk keletkezésében élénk részt vett, de bár a »szónokok könyve« egyes értekezések, Macaulay fordítása, mindannyi történetírói jogczím volt is s bár senki nem látta tisztábban, hogy irodalmunknak minő irányt kell követnie, ha sikerrel akar dolgozni, soha se kísérlette meg eszméivel a nagy közönség elé lépni, elégnek tartotta, ha barátaival közölte azokat.

De a befolyás, mit ily módon társulatunkra s mit mint történetíró, irodalmunkra gyakorolt, sokkal jelentékenyebb, hogy sem elvesztése minket közvetlenül is ne érdekelt volna. Épen azért, tisztelt választmány, bátorkodom indítványozni, hogy az elhunyt emlékezetét emlékbeszéddel üljük meg, szenteljük annak legközelebbi ülésünket, s annak megtartására kérjük fel Deák Farkas tagtársunkat.

Ez indítványt a választmány elfogadta, melynek következtében a jövő gyülés Csengery emlékezetének lesz szentelve, s annak a folyó ügyeken kívül egyetlen tárgya az emlékbeszéd lesz.

Következett *Deák* Farkas felolvasása a zománczról, mely jelen füzetünkben olvasható. A felolvasás végeztével két felszólalás történt *Pulszky* Ferencz és *Hampel* József részéről. Az első leginkább a nomenclaturáról szólt s kimutatta, hogy a sejtes zománcz elnevezés, mely a német Zellen-Schmeltznak fordítása, rossz, mert az email cloisonné nem is zománcz, hanem ötvös mű, s ajánlja hogy az »rekeszes ötvös munkának« neveztessék. *Hampel* József a zománcz történetére vonatkozólag tett nehány nyomós észrevételt, melyekre *Deák* F. rövid viszonválaszt mondott, igérvén hogy tanúlmányait ezután is fogja folytatni e nevezetes és még el nem döntött kérdésről, s annak eredményeit be fogja mutatni koronként.

Ez érdekes eszmecsere végeztével a titkár felolvasta jelentését a gróf *Teleki*-család maros-vásárhelyi ltárában tett kutatásokról, mely alább olvasható, melynek folytán a kutatások buzgó támogatásáért *Hincs* Miklós jószágigazgatónak és levéltárnoknak s *Koncz* József tanárnak a választmány köszönetet szavazott.

Deák Farkas felemlíti, hogy a kolosvári unit. collegium könyvtárában őriztetik egy »Regestrum Hungarorum de Culusvar« czímű jegyzék 1453-ból, melynek lemásoltatása óhajtandó. Annak eszközlésére Szabó Károly fog felkéretni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, a titkár jelenti, hogy *Danielik* János püspök ur a társulati alapító tagok közé lépett. Továbbá a következő évdíjjas tagok választattak meg: Ft. *Ormay* Antal plébános Rétság, (aj. Kámánházy); *Melicskó* József körjegyző Mosócz, (aj. Bursák István); dr. *Vámossy* Károly ügyvéd Bpest, (aj. Deák Farkas); *Erdélyi* József polg. isk. tanár Zay-Ugrócz, (aj. Dr. Thallóczy); *Csipkay* Károly megyei főjegyző Beszterczebánya, (aj. br. Radvánszky); *Kotsner* József áldozár Nyitra, (aj. Csösz Imre); *Meskó* Sándor Kassa, (aj.

Myskovszky V.); *Deil* Jenő Kassa, (aj. Myskovszky Victor); dr. *Tergina* Gyula muz. tisztviselő, (aj. Dr. Szalay József.)

Szádeczky Lajos a lengyel nyelv megtanúlása végett a nyarat Galicziában töltvén, a »Tört. Tár« szerkesztősége részéről megbizást kapott az ottani levéltárakban teendő kutatások végett. A titkári hivatalhoz küldött jelentéseiből kiemeljük, hogy Lembergben az Ossolinszky levéltárban, kéziratban egy nagy latin munkára akadt Kriebel Jánostól 8. folio kötetben két kötet indexxel, rajzokkal, térképekkel facsimilékkel illustrálva, melynek czíme: »Historia Hungariae et adnexarum partium ad annales universos adstructa, serie monumentarum in ordine Chron. illustrata in emolumentum Musei hungarici Consecrata opera Joh. Kriebel sacrae caes. r. Mttis a consiliis gubernii in regno Galiciae«.

Ugyancsak ott a 155. számu codexben őrzik Cromernek a Zsigmond Ágost követének leveleit, instructióit, s sok egykorú leveleit, melyek közül sokra a felelet is meg van. Ugyanitt őrzik Izabellának és János-Zsigmondnak a lengyel királylyal váltott leveleit.

A Przemysli városi ltárban meg van azon szerződés, melyet e város feladása iránt a város hatósága Kemény Jánossal kötött 1657. mart. hóban. De legtöbbet Krakkóban a Jagelló-levéltárban talált, hol a 175. számu codex, mely a kir. cancellaria levelezési könyve volt, az Izabella, Ferdinánd, János, Zsigmond s a lengyelek közti viszonyra vonatkozó utasításokat, leveleket, követjelentéseket foglal magában.

A Mokcsay-család leveleit *Véghelyi* Dezső visszaküldvén, azokról Nagy Gyula v. t. tesz jelentést.

Titkár olvasta Sáros-vármegyének a tört. társulat elnökségéhez küldött átiratát s a folyó év sept. 2-án és folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyvi kivonatát, melyben a Magyar Tört. Társulat elnökségének f. é. május 7-én a megyéhez intézett átirata értelmében Eperjesnek és Sáros-megyének az 1881. évi kirándúlás helyéül kitüzését kész örömmel fogadja a közgyűlés, s az »Eperjesi Széchenyi kör« közreműködésével a Tört. Társulat elfogadására s buvárkodásának megkönnyítése czéljából mélt. gróf Csáky Albin főispán elnöklete alatt a választmány a következőleg alakúlt meg:

Péchy Zsigmond alispán, dr. Tóth Miklós megyei püspök, Péchy Lucián törv. elnök, Berzeviczy Tivadar tanfelügyelő, Bánó József, Berzeviczy Edmund, Jelenik Almásy István, Kaczvinszky Ede apát és orsz. képviselő, Keczer Miklós, gr. Dessewffy Dénes, Pletényi Endre eper-

jesi apát-plébános, Szent-Andrássy Lajos, Kotradow Mihály kanonok, Fuhrman Andor eperjesi polgármester, Ribósy József szebeni polgármester, Tomcsányi Károly bártfai polgármester, Berzeviczy Albert m. főjegyző, Willecz Kamil, Ghillány József, Dessewffy Lajos m. főpénztárnok, Hazslinszky Frigyes akad. l. tag, gymn. igazgató, Nuber Sándor, Szabó Edc, Fekete Sándor m. levéltárnok, Kőszeghy Kálmán árvaszéki ülnök, Kubínyi Albert, Piller Miklós, Bornemisza Ferencz szolgabiró, Semsey Ervin, Dessewffy Pál, Szinnyei Pál, Feszt Lajos ügyvéd, Feszt Károly, dr. Schmidt Gyula Eperjes város ügyésze, Holländer Leó, Herfurt József, Lasztókay László tanár, dr. Propper Adolf, Kyss Géza, lapszerkesztő, Winkler András Eperjes város kapitánya, Majernyik Kálmán városi levéltárnok és Rhódy Alajos Bártfa város jegyzője és levéltárnoka. Végül az »eperjesi Széchenyi-kör« ajánlatát a m. bizottság hálás örömmel fogadja, s felkéri, hogy a m. részéről kiküldött választmányt működésében támogatni szíveskedjék.

A Zrinyi-Könyvtár ügyében, melyre a májusi ülésben dr. *Toldy* László érdekes felolvasással hívta fel a szakemberek figyelmét, a társulat megkeresést intézett a tulajdonos gróf Daun Henrikhöz, hogy Csontosi J. v. t. úrnak, mint a társulat kiküldendő megbízottjának engedje meg a kutatást. A gróf sept. 29-ről igen előzékeny választ küldött: a könyvtár catalogusát másolatban megküldi a társulatnak azon kijelentéssel, hogy a kiküldendő bíztost szívesen fogja látni.

Pécs városának közönsége felkérte a M. Tört. Társulatot, hogy készíttessen tervezetet, hogy minő kivánalmak mellett tüzzön ki pályadíjt a város monographiájának megírására? melyet ő a város fölszabadúlása százados évfordulója alkalmából fog kitűzni, s melynek költségeire 2—3000 frt van praeliminálva? A kérdésre a vá aszt, az elnökség, a társulat által készített programm alapján fog megadatni.

Pénztárnok bemutatja jul.—sept. számadását.

E szerint bevétel volt	909 frt	— kr.
kiadás	679 frt	39 kr.
pénztármaradék:	229 frt	61 kr.

melyből 100 frt, mint befizetett alapítvány tőkésíttetni fog.

A nyilvános ülést rövid zárt ülés követte.

JELENTÉS A GRÓF TELEKI-CSALÁD MAROS-VÁSÁRHELYI LEVÉLTÁRÁRÓL.

Sokkal nagyobb és fontosabb kincse nyilt fel történelmünknek a gróf Teleki-család m.-vásárhelyi levéltárában, hogysem ne éreztük volna szükségét annak, hogy ismételve visszatérjünk e gazdag forráshoz, melyből már a múlt évben is jelentékeny kincset hoztunk haza. De minthogy kutatásunk akkor a levéltárnak csak egy részére szorítkozhatott, megtettük a szükséges lépéseket megnyerni az engedélyt a levéltár többi részének átkutatására is. S miután az megadatott a történelmi bizottság feladatommá tette, hogy a nyári szünnapok alatt, a mennyiben lehet, a múlt évi bizottsággal folytassam a megkezdett munkát. Annyival inkább szükségesnek s kivihetőbbnek látszott ez, mert kirándulást az idén társulatunk nem tartott. S csakugyan jórészt a tavalyi bizottság: Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu (egyedül Fejérpataky Lászlót küldötte más irányban kutatásokat tenni a történelmi bizottság) lerándult augustus elején M.-Vásárhelyre, hol Koncz József tanár úr, ugyanazon készséggel, melylyel a múlt évben, csatlakozott hozzá.

Ugyanazon előzékeny fogadtatásra találtunk, mint a múlt évben s a gróf Teleki-család jószágigazgatójának s levéltárnokának Hincs Miklós tisztelt barátomnak szives készsége, melylyel a kutatásokhoz segédkezet nyujtott, s Koncz József barátomnak csatlakozása tették lehetővé, hogy feladatunkat aránylag rövid idő alatt megoldhassuk, pedig azon anyaghoz, melyet a család a múlt évben rendelkezésünk alá bocsátott, az idén tetemes új anyag-készlet járult; a roppant halmaz lymbus, melynek rendezésével a grófi család idő közben Koncz Józsefet megbízta, ki e fáradságos és sok időt igénybe vevő munkával már annyira elkészült, hogy azon anyagról nemcsak biztos áttekintést nyerhettünk, hanem azt ki is kutathattuk.

A levéltár mai rendezésében még három osztályból áll: 1. Okiratok gyüjteménye. 2. Missilisek gyüjteménye, és 3. Rendezés alattiak gyüjteménye. A múlt évben csak a missiliseket kutattuk át, az elsőnek láttuk ugyan indexét, de sem időnk, sem engedélyünk nem volt azt tüzetesen átkutatni; a harmadikról tudomásunk sem volt. Az elsőnek megnyitása a nemes család liberalitásának s tudomány szeretetének,

hogy ez utóbbi is megnyilt, az a levéltárnoknak: Hincsnek s a rendezőnek: Koncznak érdeme.

Ez a három osztály igen szépen kiegészíti egymást, sőt azt lehet mondani, a három tesz egy egészet. Ugyanis az okiratok osztályában nevezetes részt foglal el a politicai levelezés, sok benne az állami irat; ellenben a lymbusban csak úgy, mint a missilisek közt, sok oklevél foglaltatik.

Maga a tulajdonképi legrégibb Teleki- vagy Garázda-levéltár nincsen is itt; ez magának Teleki Mihálynak volt a levéltára, tudniillik az, melyet ő hosszu politicai pályája alatt gyűjtött s mely anyai és nagyanyai ágon szállott rá: az Angyalossy- és Erdélyi-családok levéltára. Mindakettő előkelő és politicai szerepet játszó család volt s így levéltáruk is közérdekű és sok politicai iratot magában foglaló azonkívül, hogy okiratok tekintetében is gazdagok. Az Árpádkori okmányokat Szabó Károly már közölte belőlök, de az Anjou és Vegycsház korbeli még teljesen kiaknázatlan. Mi most az idő rövidségéhez képest átnéztük s a székely okmányokat Szabó Károly le is másolta, de a más közés egyházjogi s családtani tekintetben fontos okmányok még várják a tüzetes kiaknázást.

Mi főként arra szorítkoztunk, hogy a múlt évben megkezdett collectiókat kiegészítsük s lehetőleg teljessé tegyük, s e részben némi megnyugvással mondhatjuk, hogy czélunkat lehetőleg elértük.

A Wesselényi által indított mozgalom nem érte végét Zrínyi és társai lefejezésével s a pozsonyi mészárlással; de az nemsokára átcsapott Erdély történetébe. Bármily gazdag és megbecsülhetlen anyagot szolgáltatnak is ehez a magyar országos-, a bécsi titkos s több más levéltárak, de az anyagnak a zöme s épen a fontosabb rész, mégis Maros-Vásárhelyen van. De a mit Tökölyi leveleiből s a bujdosók irományaiból a múlt évben feltaláltunk, még sok hézagot mutatott; épen így a franczia diplomacziai alkudozások, többi közt a XIV. Lajossal kötött s csak hézagosan ismert szerződés eredeti példánya s a párisi követségek levelezése nem volt kiegészítve. Örömmel tapasztaltuk, hogy ezen hézagokat a diplomák osztályában s a lymbusban megtaláltuk úgy, hogy ma már a történelmi bizottság olyan anyaggal rendelkezik, melyből a bujdosók alig ismert, helyesebben félreismert történetének eseményeit hű képben mutathatja be a közönségnek.

Hogy ezen nagy és nem könnyű feladat mellett minden más

tekintetben csak arra szorítkozhattunk, hogy csak azon leveleket vagy okiratokat másoljuk le, melyek történetünk egyes korszakait vagy kiigazítják, vagy más színben tüntetik fel, azt ezen levéltár roppant gazdagsága mellett a tek. választmány természetesnek fogja találni. Nem bocsátkozhatom most ezek részletezésébe, úgy is lesz alkalmam bemutatni azokat a társulat közlönyében.

Gazdag bányája e levéltár, tisztelt választmány, történetünknek s azért is becses, mert egy nevezetes korszak történetét mondhatni egészen magában foglalja. S ha Teleki Mihálynak nagy érdeme volt, hogy hogy a levéltárt összegyűjté, nem kisebb özvegyének is, hogy azt egyben tartá. Pedig az nem volt könnyű dolog s csak erős megpróbáltatások árán tehette Weér Judit. Alig hogy Tökölyi Erdélybe tette lábát Komáromy János által, ki legjobban tudta, hogy mit rejt magában ezen levéltár, megkísérlette megszerezni magának azt. De Weér Judit előtt szentebb volt férjének emléke, hogysem annak legbecsesebb hagyományától megvált volna; a kilátásba helyezett kegyelmi remények oly kevéssé tántoríták meg, mint tíz évvel később a fenyegetések, melyekkel a főkormányszék nem fukarkodott. Így történt aztán, hogy együtt maradt az a levéltár, mely a történetírónak fonalat nyujt Teleki Mihály történetének hű és részrehajlatlan megírásához, mondjuk ki őszintén: félreismert jellemének helyesebb és elfogúlatlanabb rajzolásához.

S most, mielőtt bezárnám jelentésemet, legyen szabad köszönetemet nyilvánítani a grófi családnak azon liberalitásáért, melylyel az összes levéltárt a történeti kutatók előtt megnyitotta, Hincs Miklósnak, ki a kutatást lehetővé tette s Koncz Józsefnek, ki azt elősegítette.

Szilágyi Sándor.

FEGYVERNEK VÁROS MAGYAR KÖRIRATÚ PECSÉTJE 1514.

Báró Radvánszky Béla úr kétségbe vonja a »Századok« f. évi VI. füzetében Fegyvernek város 1514. évi magyar köriratú pecsétjének létezését, illetőleg hitelességét, minthogy a pecsétnyomó feltalálása csakis az »Eger« című lapban volt közölve, vidéki hirlapokban pedig sensationalis hirek nem tartoznak a ritkaságok közzé. — Vidéki hírlapok helyett, egyszerűen csak hírlapokat mondhatott volna a báró úr, minthogy a megjelenési hely nem teszi csalhatatlanná a hírlapok adatait, amint ezt a fővárosi lapoknál is elégszer volt alkalmunk tapasztalni.

A báró úrnak Fegyvernek város pecsétje iránti kétkedését örömmel üdvözlöm, mint tanújelét annak, hogy akkor, midőn történészeink közzűl többen az adatok hitelességének megbírálása körül nem járnak el kellő szigorúsággal, sőt elfogadnak és felhasználnak mindent ami kezök ügyébe akad, s ami támogatására szolgálhat annak amit, hogy miként történt ők már előre elképzeltek, azok tábora is szaporodik, kik az adatok megrostálásában a legvégső lehetőségig elmennek.

Fegyvernek város 1514. évi magyar köriratú pecsétjéről azonban könnyű szerrel lehet bíztos tudomást szerezni, ott van Budapesten. — Vártam, azonban mind az ideig hiában, hogy hivatottabb fog felszólalni e tárgyban, elmondom tehát mi és mennyi tudomásom van az említett pecsétnyomóról, hogy azok kiket érdekel megkereshessék.

A 60-as évek végefelé feltűnt a fegyverneki postahivatalban, ban, hogy egy a szomszéd Tisza-Beő községben lakó kereskedő leveleit: »Fegyvernek városa 1514.« köriratú pecséttel szokta volt lezárni, akkori fegyverneki segéd lelkész Tiszt. Krassy Felix úr utánna járt és megis szerezte az érdekes pecsétnyomót, melyet akkor magam is láttam. Az ezüstből készült, kis fogantyúval ellátott, gömbölyű pecsétnyomó mintegy 25$^{m}/_{m}$ átmérőjű lehet, közepén pánczélos kar látható, egyenes kétélű kardot, vagy inkább tört tartva, körülötte a többször említett magyar felirat olvasható. A pecsétnyomó a fegyverneki úgynevezett puszta torony körűl lévő temetőben találtatott, hol már elébb egy sír ásás alkalmával a régi templom kelyhét is megtalálták, de melyet Szabó Zsigmond azon időben t.-beői plébános (Fegyvernek akkor még T.-Beő filialeja volt) a sírgödörbe visszatétetni rendelt.

Említést érdemel, hogy midőn Fegyvernek az újabb időben ismét községgé alakúlt a község pecsétjére a régihez hasonló czímert metszettek.

A régi pecsétnyomót Tiszt. Krassy Felix ur Henszelmann úrnak adta át a nemzeti muzeumba való áthelyezés végett, hol bizonyosan föltalálható lesz, s honnét a báró úr teljes meggyőződést szerezhet.

PETROVAY GYÖRGY.

AZ Ó-BUDAI AMPHITHEATRUM.

Torma Károly tagtársunk a műemlék-bizottság megbízásából az aquincumi castrum kiásatásával bízatván meg, f. é. sept. 21-én kezdé meg az ásatásokat. Ez alkalomból egy amphitheatrumra akadt, mely a

hazai római régiség-objectumok közt egyik kiváló helyet lesz hivatva elfoglalni. Torma K. immár a cavernát ásatta ki, s a körfalak kiásatásával már jó előre haladt. Hiszi, hogy e hó derekáig jó részt ki fogja tisztíthatni. Míg az ásatásokrúl ami szempontunkból részletesebb leirást adnánk, szíves örömmel közöljük Deák Farkas úrnak ez érdekben irott sorait:

»Az aquincumi ásatások nagy ténye előttünk áll, a közoktatási minister ur igen jó helyre fektette be ama két-három ezer frtot, mit az ásatások tudományos részére szánt. A siker máris teljesnek mondható, pedig még csak a dolog kezdetén vagyunk. Az ujságok nagy örömmel üdvözlik az 1600 éves romok alól feltakart amphitheatrumot.

A kir. tudományos egyetem bölcsészeti kara lelkes elismeréséről tett bizonyságot, midőn az ásatások tudós vezetőjét Torma Károly egyetemi tanár urat tegnap tartott üléséből a tiszteletbeli doctorságra felajánlotta; nézetem szerint azonban kivánatos lenne, hogy a főváros mint olyan, testületileg is járuljon s aztán az egyes polgárok is mindnyájan önkénytes adományaikkal járuljanak emez az egész mivelt világra szóló ügy előmozdításához.

A minister ur bizonnyal készséggel járult s fog járulni ezután is a tudomány nevében emelt komoly felszólamlás megvalósításához, de az aquincumi amphitheatrum ügye Budapestre nézve nem csupán tudományos szempontból tekintendő. Ennek egyik főmomentuma az alkalom megmutatni, hogy fővárosunk az európai míveltség színvonalán áll s érti és becsülni tudja, hogy ily felséges régi épület romjainak teljes kiásatása s épen, tisztán tartása mennyivel vonzobbá, érdekesebbé teendi a fővárost.

Úgy gondolom szerkesztő úr is úgy vélekedik, hogy nem kell mindent csak a kormánytól várni, tegyünk magunk is valamit, ennélfogva nagyon czélszerűnek, sőt szükségesnek tartanám, ha a főváros kimondaná, hogy:

1. Óhajtja az amphitheatrumnak teljes, tökéletes kiásatását és további conzerválását. Még pedig úgy, hogy ne csak a falak közvetlen környéke ásattassék ki, hanem a kisebb és nagyobb téreken ott maradó föld, törmelék és köhalom a fenékszínig mindenütt — s így az egész arenában is felásassék, és az egész tömeg az északnyugatra eső vizes helyekre takaríttassék.

2. Kész czen óhajtása teljesítésére a jeles szakértő tanár úrral egyetértve, keze alá ennyi vagy annyi összeget, vagy ha czélszerűbb, pár ezer napszámost bocsátani. A munkásokat derék szerszámokkal (jó kapák, ásók, csákányok, karikás taligák stb.) ellátni.

3. A szükséges költséget hordozza a főváros, részint közjövedelmeiből, részint művelt polgárainak közadományaiból.

Megvagyok győződve, hogy mind a tanács, mint a communitás

örömmel fogadna ily természetű indítványt, mely a tudományost, a hasznost a kellemessel s a főváros örök időkig tartó érdekességével kötné össze. Mikor vége lesz az ásatásnak, a tudósok fölmérik a falakat, a téreket, megmagyarázzák szóval, leírják könyvekbe, képekbe s pár év múlva ismét sárréteg alá vonúl az egész óriási mű, ha pedig nézetem elfogadtatik, a classicus hely megmaradna a főváros gondjai alatt, hogy nemzedékről nemzedékre bizonyságot tegyen a jelenkor férfiainak tudománykedveléséről, műveltségéről és hatalmas erejéről, mely a szép dolgokat 1600 éves álmaikból is hatékony életre tudja ébreszteni.«

DEÁK FARKAS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A NYÁRI SZÜNIDŐK alatt számos, a történetirodalom körét illető jelenség merült föl. Első sorban az Akadémia történelmi bizottságának kiadványait: a magyar- és erdélyországi országgyűlési emlékeket, több történeti értekezést, az irodalom történeti bizottság kiadta műveket kell említenünk. Továbbá számos hazai és történelmünket érdeklő külföldi munka van előttünk. Nem hagyhatjuk említtetlenül az iskolai értesítőkben foglalt értekezéseket sem, melyek közül nem egy, érdemes a számbavételre. Míg mindezekről részint »történeti irodalom« című rovatunkban, részint összesen birálatosan, vagy ismertetőleg szólanánk, az időszaki, bennünket érdeklő sajtó megjelent füzeteit mutatjuk be t. olvasóinknak.

Ezek közül első sorban a »Magyar Könyvszemlé«-ről emlékezünk meg.

A Könyvszemle évről-évre gyarapodik tartalomban s terjedelemben egyaránt. Nem mondunk conventionalis dicséretet, mikor Csontosi Jánosnak, a szerkesztőnek érdemeit ezennel kiemeljük, csak az illető körökben elterjedt véleményt reproducáljuk, állítván, hogy a Könyvszemle egyike a legjobb szaklapoknak. Kiváló tulajdona, hogy a közönséget a hazai s a hazánkat érdeklő külföldi bibliographiai mozgalmakról élénken, s ügyesen tudósítja s eminens szakközleményeket hoz. Nem hallgatjuk el, hogy vannak e vállalatnak gyöngéi is. Nevezetesen az ú. n. irodalmi jegyzék, mely az évközben megjelenő munkák címeit hozza, a) nem kielégítő — mit a körülményekkel lehet különben menteni — b) nem elég áttekinthető, az áraknak mindenütt utána kellene járni, az ú. n. jelszavakra jól ügyelni, szóval erre a practicus érdekű

rovatra is oly jeles gondot fordítani, mint a tudományosra. Akkor azután felesleges lesz minden könyvárúsi lajstrom.

A II—III. füzet mintegy 5 ívet foglal el. Szabó Károly a bekezdő czikkben Szenczi-Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről kimutatja, hogy itt nem Sz.-Molnár egyházi beszédeit kell értenünk — mint az a List és Franke-czég cathalogusában van írva — hanem hogy itt a brassai nyomdának egy XVI. századbeli magyar imádságos könyvének eleddig ismeretlen kiadásáról van szó. Goldziher Ignácz a m. nemzeti múzeum keleti kéziratait ismerteti eddig I—XXIX-ig. Majláth Béla, Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtárá«-hoz, adatokat közöl, jelenleg a 175 számig terjednek a pótlékok, Szilágyi Sándor az egyetemi könyvtárból régi följegyzéseket közöl.

Csontosi János a győri Jordánszky-Codexről, melynek mutatványakép három melléklet van a füzethez csatolva, ír egy kimerítő s a Codex helyét kijelölő tanúlmányt. Hellebrant Árpád, Ábel Jenőnek érdekes közleményeit a szokott s élénken összeállított rovatok követik.

E napokban hagyta el a sajtót ugyancsak a Könyvszemlének IV-ik füzete is. Bár — mint látszik — megjelenésében a görög naptárt tartja szem előtt: becses tartalma kárpótolja a pontosságot szerető közönséget. Első czikke Petőfi Sándor irodalmához képez érdekes adalékot, amennyiben Majláth Béla a költő kéziratait, Thallóczy Lajos pedig könyvtárának ismertetését adja. Szabó Károly bővíti nagybecsű művét, amennyiben a British-Múzeumban lévő tizenegy unicum közül hétnek pontos Könyvészeti leírását adja. Goldziher befejezi a m. nemzeti muzeum keleti kéziratairól írott tanúlmányos ismertetését, melylyel nemcsak hasznos, de a Múzeumra s orientalistáinkra nézve sürgös feladatot oldott meg. A kéziratok száma 57, bennünket érdekel a 35. számú, mely a török birodalom területi felosztásáról szól 1688-ban, s a 37. számú, 1579-ből eredő defter. Fraknói Vilmos Vitéz Jánosnak egy N.-Váradon iratott codexét írja le; a Codex Tertullianus »Apologeticus« című munkáját foglalta magában s Salzburgban találta a nyáron Csontosi, a benedekrendiek könyvtárában. Csontosi folytatja a könyvmásolók és betűfestők névsorát; eddig 82-nek állított már emléket. Az akadémiai könyvtár incunabulumait Hellebrant Árpád ismerteti, jelenleg a Thuróczy-féle krónika augsburgi s brünni kiadásait, mintaszerüen, sem egy új dolgot constatál. A füzet további tartalmát Szilágyi Sándor jelentése az egyetemi könyvtár állapotáról, érdekes vegyes közlések s a szokásos

irodalmi rovat képezik. Kivánunk e folyóiratnak tartalmához méltó számos közönséget. A Nemzeti Muzeum tudományos niveauját élénken bizonyítja, hogy az egyes szakokat *ily* folyóiratok képviselik.

— Az »Archaeologiai Értesítő«-nek, melyet most Pulszky Károly szerkeszt, s meg kell vallani ízléssel, most IV—V. s VI—VII. kettős füzetei vannak előttünk. A két füzetben összesen 16 tábla van, mely körülmény hangosan tanúskodik a vállalatnak nemcsak nálunk, de külföldön is párját ritkító díszes volta mellett. Főczikkeit: Pulszky Ferencz és Pulszky Károly, továbbá Kápolnai és Fejérpataky László írták. Kápolnai czikke az ősmagyar kardok és sisakok alakjáról alapos s körültekintő tanúlmány, kívánnók azonban, hogy jövőben kissé kevésbé vázlatosan dolgozná ki e tárgyat a szerző. Fejérpataky sphragisticánkról szóló czikkében van velő s igazság, csak várjuk a végét, mikor az iró maga kiáll irányt mutatni. A hazai archaeologiai adatokról Hampel ír, igen bőven s illustratiókkal. Az év végével valóságos repertoriumát fogjuk bírni az idén nyert leleteknek. Torma Károly, Schulek, Szentkláray, Tagányi, Pulszky apróbb értekezései mellett a bírálati rovat élénkségével tűnik ki. A vas-megyei, a délmagyarországi társulatok, Myskovszky bártfai emlékei vannak megbírálva, mi polemiára adott alkalmat. Mint mi tudjuk, e bírálatok feltűnést költöttek. Az Értesítő ez évi folyama, leszámítva azt, hogy nem jelenik meg havonként s így mintegy röpivek alakját kezdi fölvenni, igen szép haladása által betölti a hozzá kötött várakozást.

— Figyelő. Irodalomtörténeti közlöny, szerkeszti: Abafi Lajos IX. kötet, 1., 2. füzet. (1880. junius, september.) A juniusi füzet nevezetesebb közleményei a következők: »Révainak Nagy-Károlyba áthelyeztetése« *Csaplár* Benedektől. Inkább töredékes, de becses históriai és irodalomtörténeti följegyzések sorozata, semmint kidolgozott életrajz. *Jakab* Elek XVI. századi költészetünk nehány ismeretlen emlékét mutatja be; *Bogáthi Fazekas* Miklós XVI. századi költőtől egy párbeszédben irott, nyolcz fejezetre terjedő versezetet közöl, mely „*Énekek éneke*“ czímet visel; személyei: Salamon és Sulamytha. Az »Alkalmazás« utolsó strophája szerint 1581-ben Erdélyben, sós Thordán iratott. Bogáthy másik költeménye a »Házasok Áldomásáról« írt vers, melynek nótája: »Egy sivó solymot találtam«. Mindkettő becses adalék a XVI. század költészettörténelméhez. A III. és IV. szám alatt közlött versek töredékek. Amannak czíme: Vigasz elcsüggedés közt«, s vége hiányzik; ez utóbbinak

pedig czíme és elejo nincs meg. Vallásos tartalmúak, mint a XVI. század költői maradványai általán. Agáczy Norbert »A Délibábok bösét« analysálja. A juniusi füzetben a criticai irányt e közlemény képviseli. Abafi Lajos »Fanni hagyományai« költőjéről, Kármán Józsefről fejezi be tanulmányát. Endrődi Sándor Dugonics regényei közül az »Arany pereczek«ket és »Jolán«-t ismerteti. E füzetet mümellékletként Jakab Elek arczképe diszíti, melyhez a kisérő sorokat, szerkesztő: Abafi írta. A septemberi füzet első czikke: »Erdélyi János« dr. Deák Elektől. Nem szoros értelemben vett életrajz, nem is Erdélyi költői és criticai munkásságának analyzise, hanem ebből is, amabból is valami. E füzet legderekabb czikkei: Endrődi »Dugonics irodalmi munkássága« és dr. Jancsó Benedek »Pereszlényi Pál nyelvtudománya«. Kisebb jelentőségű közleményei: »Petőfi őrült«-jéről Porzsolt Kálmántól; »Jakab Ferencz, a földműves költő«, Bereti Jánostól, s a »Keglevich grófok, mint költők« Varázséji Gusztávtól. Mind két füzethez igen kimerítő irodalomtörténeti repertoriumot id. Szinnyei József írt.

— »Az új magyar Sion« czímü egyházirodalmi folyóirat tizenegyedik évfolyamából három — juniusi, juliusi és augustusi — füzet áll előttünk. Meglehetősen gazdag és változatos tartalmának java részét vallásos és dogmaticai tárgyak fejtegetése teszi. Ezek méltatása nem tartozván miránk, figyelmünket a históriát érdeklő közlemények körül összpontosítjuk. A »Kis Róma nehány vallásos emléke« czímü közleményben Réchey V. Alphons igyekszik elhárítani a feledés mohát nehány mai napig fönnálló jezsuita emlékről. Méltánylást érdemlő törekvés. Csupán egy kérdéssel nem tudunk tisztába jöni. *A nagyszerü* — egykor jezsuita — *kolostor, mely most rokkant vitézek laktanyája*, miféle összefüggésben van a prot. lelki pásztor fékevesztett phantáziájával, ki folyton rémeket lát, s hivatalos pecsétjére Máté X. 16 versét véseti? E humoros ötlet — valljuk meg — kimaradhatott volna a czikk értékének csökkentése nélkül. Az »Irodalom és művészet« czímü rovatban egy magát megnevezni nem akaró criticus Szilády »Temesvári Pelbárt«-jával kissé könnyedén bánik el. Megjegyzéseinek alapos voltához bizonyára egynél több szó fér. Ám ez hagyján! De minek nevezzük azt a kicsinylő s kicsinylésében együgyü hangot, melylyel e méltó figyelmet költött monographiáról szól?! Összeveti — természetesen a maga módja szerint — Ipolyi mindenesetre nagyon kitünő »Veresmarti«-jával. Mi, kik »Veresmarti« kitünő íróját ismerjük annyira, mint a névtelen criti-

kus, biztosíthatjuk őt arról, hogy ez összevetés a tudós főpapra nézve nem hizelgő, hogy arra nem is szorúl, jó néven meg épen nem veszi. Biztosíthatjuk arról is, hogy »Temesvári Pelbárt« a maga nemében nem kevésbé érdemes munka »Veresmarti«-nál. Összevetni a kettőt oly szempontból, mint criticusunk teszi, nem csak igaztalan, de együgyü és meddő dolog, mi a tudatlanság mellett jókora rosszakaratról is tanúskodik. Ennyit az igazság érdekében. A más két füzet tartalmából, mint históriai érdekűeket, fölemlítjük Zumbur »A pozsonyi prépostság« és dr. Zlathényi »Adalékok az erdélyi román szakadárok uniójához« czímü közleményeit. Zumbur a pozsonyi prépostság története irójának sok kemény dolgot mond.

A Füssy Tamás és dr. Czobor Béla által szerkesztett »Tájékozó és Egyházművészeti Lap« czímü folyóiratból a VIII. szám fekszik előttünk. Tartalmát, minthogy az minket, mint, »per excellentiam« historicusokat kevésbé érdekel, nem részletezzük. Azonban a tartalom rövid áttekintése is meggyőzött minket arról, hogy benne az egyházpolitikai és egyházművészeti kérdések gondos figyelemben részesülnek. Azoknak pedig, a kiket e kérdések érdekelnek, vagy a kik enemü tanulmányokkal foglalkoznak, hasznos és kellemes tápot nyújt. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Arneth Alfréd a bécsi titkos levéltár nagyhírü igazgatója közelebbről érte meg negyven évi államszolgálata fordulóját, mely alkalomból a levéltár tisztviselői a szabadság idejéből hazatérő igazgatót nagy meglepetésben részesitették. A híres Canon arczkép-festő által lefestették mellképét, s azt e hó 4-én Arneth szobájában az udvari termekből kölcsön nyert nehéz vörös selyem szőnyegekkel bevont asztalra helyezték el gyönyörü virág koszorúkkal körítve. Az emlitett napon (oct. 5.) reggeli 8 órakor összegyültek a levéltár tisztviselői, s rövid várakozás után megérkezett az ünnepelt is. A meglepetés megható volt. Fiedler egy igen sikerült beszéddel üdvözölte az ünnepeltet, mire az a mély megindulás hangján válaszolt; hangja remegett, s könnyek tolúltak szemeibe. Ezzel a megható családi ünnepély véget ért. A kép teljesen sikerült, s Canon kivánatára a Künstlerhalleban vagy a Künstler-Vereinnál közszemlére ki lesz állítva.

— Pályázat. Veszprém-vármegye 1871. évi 513. számu végzésével elhatározta, hogy e megye történetének monographiájának megírását pályázat útján eszközli. E végből pályázatot is hirdetett, de e napig egy pályamű sem érkezett be. Az 1880-ik év mártius 1-én tartott megyei közgyűlés elhatározta, hogy a pályázat újolag kihirdettessék. E szerint Veszprém-vármegye történetének — monographiájának — megírására ezennel pályázat hirdettetek. Pályadíj 460 darab arany, mely a körülményekhez s a pályanyertes mű belbecséhez képest 500 darab aranyra is emelkedhetik. Pályadíjra csak absolut becscsel biró művek tarthatnak igényt. A birálatra a magyar tud. akadémia történelmi osztálya fog felkéretni; beküldési határidő e pályázat kihirdetésétől számítandó három év. Azonban e pályázati hirdetés nem zárja ki azt, hogy, ha valaki esetleg nem pályázat, — hanem magánúton nyújtja be művét, ez is figyelembe vétessék. Ugyancsak kilátásba helyeztetik bármely pályázónak az alispáni, szolgabirói és egyéb községelöljárói támogatás a szükséges adatok megszerzésére. — Kelt Veszprémben, 1880. jun. 6-án Bezerédy Miklós s. k. választott püspök, mint bizottsági elnök.

— Knauz Nándor tagtársunk a »Monumenta Ecclesiae Strigoniensis« czimü, igazán monumentalis vállalatból a második köteten munkálkodik, s abból mintegy hatvan ívet kinyomatott.

— A magyar szent korona megvizsgálására kiküldött akadémiai bizottság f. évi május 8-ánés 9-én steljesitette megbizatását. A munkálkodás eredményeit Akadémiánk — mint azt Ő Felségéhez intézett folyamodványában enunciálta — egy emlékszerü publicatióban fogja közzétenni. A rajzokat *Rauscher* Lajos készité hozzá. — *Ipolyi* Arnold, mint a Bizottság elnöke, az Akadémia f. május hó 31-én tartott összes ülésén adta a bizottság eljárásának érdekes vázlatát, míg az »Archaeologiai Értesitő« 18. V. füzetében Dr. *Pulszky* Károly ad a szent koronáról Rauscher Lajos rajzának mellékelésével egy alapos leirást. A bizottság f. é. sept. 28-án ülést tartván elhatározta, hogy a szt.-koronáról szóló mű költségvetését elkészitteti, s e végből megbizta Pulszky Károlyt, hogy a chromolithographiai táblák tekintetéből kezdjen tárgyalást Didot híres párisi czéggel, mely Violet le Duc fényes művét is kiadta, s ezután az Akadémia elé terjesztendi az előirányzatot. A korona leirásáról szóló mű megirására Ipolyi Arnold nyeretett meg.

— Uj könyvek. Jakab Elek »Visszaemlékezéseiből« a 8. és 9. füzet jelent meg, s ezzel ez a sok új adatban bővelkedő munka be van fejezve. A 8-ik füzetet Gábor Áron, a 9-iket Vetter Antal arczképe diszíti. Jakab munkája érdekes memoire, néhutt igaz, hogy az érdekesség rovására kissé túlbő, de históriailag használható. Egy füzet ára 30 kr. s Rauttmann Frigyesnél kapható. — Dr. Rodiczky Jenő, kinek tollából már sok történeti croquis-t olvastunk egy 77. lapnyi füzetet vettünk, melyben adatokat közöl a magyar mezőgazdaság történetéhez; e füzetben első sorban a juhtenyésztésről. Elevenen van irva, de úgy látszik,

vázlatszerüleg, mert csak a nyomtatott forrásokra, s azok közül sem mindegyikre terjeszkedik ki. Azonban, mint e téren az elsők egyike jó kezdet. — Nedeczky Gáspár dömösi plébános parochiája történetét s újabb leírását adja egy Esztergomban: »Dömös története és újabb leírása« czím alatt megjelent füzetben. Igen hasznos munkát végzett, s bár — pótolható — történeti részében több hézag van követésre méltó példát alkot. Ára 1 frt.

— A Zrinyi-könyvtár. Olvasóink emlékezni fognak azon benső-séggel és gondosan dolgozott előadásra, melylyel társulatunk máj. 7-iki választmányi ülésében dr. *Toldy* László felelevenité a Szluha László emlékezetét s melylyel a hallgatóság figyelmét leköté. Ez érdekes felolvasás most »Szluha László és a Zrínyi könyvtár« czím alatt megjelent s szerzőnél Kalaputcza 9. szám alatt kapható. Érdekesnek tartjuk belőle bemutatni olvasóinknak felejthetetlen Toldy Ferenczünk által Szluhához írt levélnek töredékét: »De nem tagadhatom még érdekesbnek találtam a Zrinyi-könyvtára lajstromának fennmaradását, valamint az ebből kegyed által tett kivonatát. Ki az egész katalogust áttanulmányozhatja, képet formálhat magának Zrínyi tudományos eszközei terjedelméről és mivoltáról. Az ismeretesek mellett — milyek Bongars Scriptoresei, Zermegh Históriája a Ferdinánd és János királyok dolgairól, a Tinódi-féle Zsigmond-krónika, Liszti Magyar Marsa, stb., melyekben ha beírások s jegyzések vannak, azok kétségtelenül nagy figyelmet érdemelnek; vannak, melyek figyelmemet nagy mértékben megkapták. Ilyek Forgách, de Statu Reipublicae Hungaricae, ha ugyan a czím helyes, és nem a Horányi és az akadémia által kiadott históriája ez, más, mindenesetre helytelen czímmel ellátva, de ekkor is, miután kiadott Forgáchunk hemzseg a sok hibától, méltó volna vele ezt összevethetni; mint ugyanez okból a Syrenát is; nagyon becses míveltségtörténeti és nyelvi tekintetben a szakácskönyv is, mely Bethlen Gáboré után a legrégibb, nehány évtizeddel a csíki (1690-iki) szakácskönyvnél, mely három együtt kiadva a fentebbi tekintetben nevezetes adalék. De oly formán jártam én is, mint kegyed, a Zrínyi katalogusát pillantva meg, midőn Balassa »Fajtalan énekei«, s a Balassa-Rimay kiadása czímeire bukkantam, s annál nagyobb volt fájdalmam, azt olvasva, hogy azok elvesztek. Ugyanis az utóbbi, miután a katalogus 1622-ben készült, kétségtelenül az első négy, elveszett, kiadások egyikének példánya volt, mit több tekintetben végtelenül sajnálok. De mit mondjak Balassa fajtalan versei elveszése miatt? T. i. augustusban a Történelmi Társulat kirándulása alkalmával, a radványi kastély könyvtárában fedeztünk fel egy Balassa-codexet, mely Balassának nem ugyan fajtalan, hanem szerelmes énekeit tartalmazza. A társulat engem bízott meg ezen eddig ismeretlen költemények kiadásával. S ím, most még egy más kézirat merül fel! mintha a Providentia dolgozott volna — de az öröm rövid volt.«

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— OCSKAY LÁSZLÓ II. Rákóczi Ferencz fejedelem dandárnoka és a felsö-magyarországi hadjáratok 1703—1710. Történeti tanulmány. Eredeti levelezések és egykorú kútfők nyomán irta *Thaly* Kálmán. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi Bizottsága. Budapest. 1880. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. (Az Akadémia épületében.) 4-r. 828 lap. Ára 3 frt.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. Történeti bevezetésekkel a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbizásából szerkeszti *Szilágyi* Sándor r. tag. Hatodik kötet. (1608—1614.) Budapest. 1880. A Könyvkiadó hivatal 8-r. 560 lap. Ára 3 frt.

— ADALÉKOK A HUMANISMUS TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON. Kiadja a M. Tud. Akadémia Irodalom történeti Bizottsága. Közzéteszi Dr. *Ábel* Jenö. Budapest, 1880. Ak. könyvkiadó hivatal 8-r. 296 l. Ára 1 frt 40 kr.

— SZÁZ ÉV DÉL-MAGYARORSZÁG UJABB TÖRTÉNETÉBÖL. (1779-től napjainkig.) Tekintettel a III. Károly és Mária-Terézia korabeli elözményokre. A dél-magyarországi vármegyék visszakapcsolásának százados évfordulójára. Irta Dr. *Szentkláray* Jenö. A délmagyarországi törvényhatóságok által 300 □ jutalmazott mü. Első kötet. II. füzet. Temesvárott. Nyomatott a csanád-egyházmegyei könyvnyomdában. 1880. 8-r. 281—380 ll. Ára 1 frt 25 kr. Kapható Tettey, Ráth és Aigner könyvkereskedéseiben.

— LA STORIA DI VENEZIA nella vita privata dalle origini alla caduta della republica Opera premiata dal reale instituto veneto di scienze, lettere ed arti. P. G. *Molmenti*. 2-a Edizione. Riveduta e ampliata dall' autore. Torino. Roux e Favale 1880. 8-o. 611 lap Ára 7 lira.

— L'ISTRIA, note storiche di Carlo de Franceschi segretario emerito della quinta provinciale istriana. Parenzo. 1879. N. 8-r. 508 l. Ára 3 frt 60 kr.

— ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ, ГОСПОДАР СРБИМА, ПОДУНАВЉУИ ЗЕТСКОМ ПРИМОРЈУ. I. kötet. Irta НЕДОИИЉ МИЈАТОВИЋ. Belgrad. 1880. (Brankovics György deszpota, szerémi, dunavidéki és primoriai vajda. Mijatovics Csedomil.) 8-r. 410 l. Ára 1 frt 80 kr.

CSENGERY ANTAL EMLÉKEZETE.

Nem azért léptem e helyre, mintha már szükség lenne megújítani emlékét Csengery Antalnak, ki mindnyájunknak oly drága vala, hiszen még be se hegedt az a nagy seb, melyet közös sorsunk néma zsarnoka szíveinken ütött, ama vérző seb, mely sokaknak fájt ugyan, de egészen begyógyulni soha sem is fog; pedig e kor, melyben őt siratjuk, sokkal derültebb eget mutat, a hazafi remények sokkal biztosabbak, a hű férfiak munkája sokkal gyümölcsözőbb, mint midőn ő pályáját megkezdette s mint a milyen korban élete nagy részét töltötte. Nem is igen van bátorságom hozzátok szólani, kiknek lázadó érzelmei még le sem csillapodhattak, kiket közvetlen rokoni, testvéri, baráti kötelékek csatoltak a nemes férfiuhoz, ugyan mit tudnék nektek mondani valami enyhítőt, vigasztalót; de bárminő gyenge legyen szavam, mint társulatunk megbízottja, egy rövid történeti visszapillantásban távolabb állókkal is akarnám ismertetni dicső nevét, mert úgy hiszem, hogy a kik tanúi voltak a fáradhatatlan bajnok nemes munkásságának, kik annyiszor látták őt a köz- és magánélet tanúságos viszonyaiban, kik tudják, hogy neki mily nagy része volt a nemzet jobb sorsának megalkotásában, hivatva vannak emlékeikből nehány hű vonást hagyni még az utódokra is, hogy neve legyen vigasztalója a csüggedő munkásoknak, tetteiben és jellemében találjanak követendő példát és örök tanúságot mindazok, kik életöket a közügyeknek s embertársaik boldogítására szentelik.

A nagy-váradi ügyvéd 21 éves fia már nemcsak városában és vármegyéjében volt ismeretes, hol atyja nyilt házat tartott, a hol a míveltebb emberekkel személyesen is megismerkedhetett,

de neve, mint a bihari körlevelek fogalmazójáé, országszerte terjedni kezdett s midőn 1843-ban, mint Beöthy Ödön irnoka a pozsonyi országgyűlésen megjelent, már sokan ismerték, megnyílt előtte a legjobbak társasága, sokan felkeresték s Beöthy dicsekedve mondotta barátinak, hogy: ennél derekabb ifjut egy követ se hozott magával.[1]) Ott lépett barátságra Henszlmann Imrével, ki sokoldalú ismerettel bíró s az európai irodalmat ismerő tudós volt, továbbá az alapos készültségű Szalay Lászlóval, ott ismerkedett meg b. Eötvös Józseffel, Szemere Bertalannal, kik nálánál mind korosabbak s már hírben álló férfiak voltak, de a kik a nyilt felfogású, erős logikájú, tárgyilagos gondolkozású s komoly tanulmányokkal foglalkozó ifjút örömmel fogadták társaságukba.

Csengerynek, habár ősrégi nemes családból származott, nem állott háta megett valami nagy családi összeköttetés, sem valami terjedelmes nagy birtok, vagy valami sok ezerre menő tőkepénz: tisztán csak értelmi tehetségei, alapos tanúlmányai s személyes magaviselete képezte minden tőkéjét, melylyel az országos közélet nagy matadorjai közt megjelent s diadalmas utat járt végig, mely idő alatt az egész nemzet becsülésével, tiszteletével s szeretetével jutalmazta meg.

Említésre méltó ez időből, hogy első munkája németül jelent meg nyomtatásban. Az országgyűlés tárgyalása közt napirendre volt kitűzve a katonai beszállásolás kérdése. Henszlmannak valami német folyóirata volt[2]), s valami czikket akart adni a közelgő tárgyalások előtt, de ő a kérdést nem ismerte. Csengery pedig egyfelől, mint gyakorlott vármegyei ember, másfelől az országgyűlési iratok tanúlmányozója s véletlenül valami katonai levéltári adatokhoz is jutva vállalkozott a czikk megírására, csak legyen a ki lefordítsa; ezt elvégezte maga Henszlmann s a kis értekezés a német lapban megjelent, alaposssága, szigorú tárgyiasságánál fogva nem csak a követek közt, hanem még katonai

[1]) Szentkirályi László úr akkori követ elbeszélése szerint.

[2]) »*Quartalschrift für und von Ungarn*«, melyet a külföld felvilágosítása végett alapított, később azonban — bár anyagilag elég jól állott — de minthogy előfizetői és vásárlói csak belföldiek voltak, tán a 9 ik füzetnél megszüntetett.

körökben is nagy feltűnést keltett, s a kérdés megoldásánál határozott befolyást gyakorolt.

E czikk következtében kereste fel *Szalay* Csengeryt, magát bemutatta s habár eleinte nehezen ment a társalgás, de később bele melegedtek a beszélgetésbe s még az nap este a Szalay haláláig tartó hű barátságot kötöttek. E naptól kezdve minden estét együtt töltöttek, hol a ligetben, hol a Duna partján sétálgatva; gyakran csatlakozott hozzájok *Eötvös,* nehányszor *Szemere* s úgy szólva itt kezdődött az a szellemi és politikai szövetség, mely később oly nagyhatású volt a magyar politikai élet történetében, s melyet részben a 48-ik — részben a 67-ik év teljes diadalra vezetett. Henszlmann körül kezdődött e kis kör, de ő nem foglalkozván annyira a gyakorlati politikával, mint a többi, inkább a tudományos téren működött s amazok hármannégyen vitték a szót s lettek vezérei a magyar parlamentarismust, a képviseleti rendszert s a felelős központi kormányt sürgető pártnak, vagy is elein ők alkották úgy szólva az egész pártot, kikhez később a nagy elméjű és jeles készültségű báró Kemény Zsigmond is teljes odaadással csatlakozott. E négy férfiú: b. Eötvös, Szalay, Csengery és b. Kemény Zsigmond volt, kiknek agyában a magyar politikai élet mai nap virágzó intézményeinek első formája megfogamzott. És most közel 40 év lefolyása után látjuk, hogy gróf Széchenyi István, Deák Ferencz, Szalay László, Csengery, b. Eötvös és b. Kemény az ország jövendő sorsa felől egy és ugyanazon eszményt alkották s bár különböző pontokról indúltak, ugyanazon czél felé törekedtek mindnyájan.

Mert hogy mi volt gróf Széchenyinek nagyszabású politikája, szépen elmondta egyik nagy nevű ellenfele, gróf Dessewffy Aurél:

»A nemzet teljes öntudatra ébresztése. Az ősiség eltörlése. Az anyagi intézetek felvirágoztatása.

»Az állandó hid által összeforrt, vasutak, vízicsatornák által az ország legtávolabbi pontjaival összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt *Budapest.*

»Bőkezű pénzintézetekkel, virúló sétatérekkel, magyar gőzhajózás, magyar kereskedelem, pompás palotákkal, szinházakkal,

muzeumokkal, tősgyökeres magyar aristokratiával s a magyarság zászlaját fennen lobogtató tudományos akadémiával.

»A vasutak a fővárosban mind központosúlva, a külfölddel csak a fővároson keresztül érintkezve. Tudományos egyletek, fiók pénzintézetek, klubbok, casinok az ország minden valamire való városában felvirágozva. Szóval az egész nemzet az anyagi jóllét magas fokára emelkedve.«

Mily nagyszerűen szép, gondos tervelés, hogy ne mondjam álmodozás, mintha nem is volna benne semmi politika. Pedig hát lehetett volna-e bármikor s lehet-e ma is mind ezt politika még pedig a legmélyebbre ható, a legokosabb és a legóvatosabb politika nélkül megvalósítani? Avagy lehetett-e Magyarországon csak egy középszerű kérdést megoldani a régi rendi országgyűléssel, mikor még a városok követeinek — a legmíveltebb választó kerületeknek — szavazatuk sem volt. Nem kellett-e megnyítni az alkotmány várait az összes magyar nép előtt?[1]) Nem okvetlen szükség volt-e a népképviseleten alapúlt parlamentre, hol az egész nemzet nyilatkozzék? Nem volt-e elodázhatlan postulatum a központi felelős kormány?

Hogyan képzelt valaki magyar pénzügyi és magyar vasuti politikát, az egész nemzetet képviselő parlament által támogatott hatalmas magyar kormány nélkül?

És a legragyogóbb phantasiával festett anyagi előnyöket tudná-e bármely nemzet felfogni, előmozdítani polgári szabadság, törvény előtt való egyenlőség és a szabad-szólási jog nélkül; s valjon az ősiség eltörlése, az örökösödési rendszer s az urbéri váltság és birtok rendezésből származott viszonyok nem hangosan követelik-e ma is a polgári törvénykönyv megalkotását ép, mint a polgári szabadság követelte a büntető törvénykönyvet?

Szalay, Csengery, Eötvös, Kemény pedig Széchenyi reformjainak ép e kiegészítő részét követelték bátran, sőt merészen oly korban, midőn az ország nagy közönségét úgy szólván e politikai institutiok abc-jére is kelle oktatniok.

A négy előharczos híven összetartott, bár sok akadálylyal kelle küzdeniök. Minden pártból, minden osztályból támadtak

[1]) Ezt Széchenyi is követelte.

ellenségeik. Mondták, hogy a ministeri rendszer, a parlamentarismus, a népképviselet nálunk idegen intézmény, nem beilleszthető vármegye rendszerünkbe és rendi alkotmányunkba, borzadván még a gondolatától is, hogy mindezeket, a nádori méltóságot s más nemzeti intézményeket is mind fel kell áldozni. Találkoztak akkor sokan s találkoznak még ma is akárhányan, kik franczia s angol könyvekből — a gyakorlati élet ismerete nélkül — eltanult doctrinákat mondják e tanokat s hírdetőiket gunyosan doctrinaireknek, centralistáknak nevezték; kik még ma is parlamentünk gyöngeségeire hivatkozva állítják, hogy az egész rendszer kétes értékű, éretlen gyümölcs, czélra nem vezet stb.

Igaz, elismerem, hogy parlamentünk még nem szolgálhat mintául, hogy oda nem illő jelenetek színhelye, hogy tagjai közt akad egy-egy, ki nem oda való, de hát oka-e ennek Szalay, Csengery, Eötvös vagy Kemény, vagy egyáltalában oka-e maga az intézmény? Korántsem, hisz parlamentünk még egészen új, még van ideje fejlődni, tisztúlni. Vezérei még eddig minden párton a régi vármegyéknek, a régi rendi alkotmánynak gyermekei, kik nem tudnak még mindent elfelejteni. Különösen felsőházunk még eddig semmi tevékenységet sem tudott kifejteni, ment híven a maga utján, nem annyira öntudatosan, mint inkább csak ösztönszerűen hallgatva a kormányra; kormányunk lassan ugyan, de előre halad, néha meg-megáll, ovatosan néz körül, de százszor többet ér, mint a collegialis dicasteriumok kormánya s a sérelmi országgyülések csengő-pengő rethoricai szónoklatai és alig észrevehető nehézkes mozgása.

Parlamentünknek pedig, mint organicus élettel bíró testületnek mindig lesznek kinövései, mig a világ világ lesz. Avagy nincsenek-e szokatlan jelenetek — nem is említve a szenvedélyes, zsarnok természetű franciákat — még az angoloknál is, kik elég türelmesek a szélsőségek iránt s parlamenti életük ma holnap 300 éves lesz.

Aztán nem kell oly nagyon kicsinyleni embereinket. Merőben ismeretlen, új téren mozognak, kezdők voltak majd minden irányban, a régi kormányrendszerek gyakorlati politikája leszorította volt a magyar politikusokat a tevékenység teréről, jogaink szabadságaink, önállóságunk csak az elméletben virágzott; a

mostani embereknek minden komoly dolgot az *abc*-nél kelle kezdeniök és pedig nehéz időkben, felette gyorsan tanulniok s ellehet mondani, hogy a szemlélőre, ki 1865 óta kíséri figyelemmel az országgyűlési vitákat, jótékonyan hatnak a legújabb időben előforduló tárgyalások. Annyi együgyűséget, annyi készületlenséget láttunk az első években a budget-tárgyalásoknál, hogy az ember elszomorodott s most az alapos bírálók, a behatóan vitatkozók, tárgyismerő szakférfiak egész serege állt elő nem csak a közjogi téren, hanem a szakminiszteriumok tárczái körül is. Ó bizonnyal nem illethetjük szemrehányással azokat, kik úttörői voltak ez európai cultur- és politikai intézmények meghonosításának. Van még sok tanulni és javítni való tudom, de ha politikai vezérférfiaink nem magaslanak is ki az európai nagy emberek sorában, Magyarország sem első rangú nagy állam s államférfiainktól ez idő szerint bőven elég, ha a magunk viszonyaihoz mérve akár a kormánypárton, akár az ellenzék padjain becsülettel megtudnak állani.

1845-ben azonban még más idők voltak. A »Pesti Hirlap« emberei, mint őket sokan nevezték, ki voltak téve a legszenvedélyesebb támadásoknak, gyanúsításoknak épen azok részéről, kiktől támogatást vártak. Maga Széchenyi tulzóknak, meggondolatlan merész theoreticusoknak nevezte őket, megkísérlették, hogy megfélemlítsék őket, hogy barátságukat megszakítsák, hogy egyet értésüket megtörjék s nem csak a sajtó útján működtek ellenök, hanem behatoltak magánéletükbe s a társadalmi helyzet és követelmények minden szabados és nem szabados fegyverét felhasználták ellenök; s igen sok ellenségök volt magok az ellenzéki vezérek között is.

De találkozott egy hatalmas pártfogójok is: Deák Ferencz, ki mély rokonszenvet érzett a »*Pesti Hirlap*« politikájával, mihelyt azt Szalay László vette át, s midőn egy év múlva Szalay László betegsége miatt a szerkesztéstől visszalépett, a lap további szerkesztése Deák egyenes tanácsa következtében bízatott Csengery Antalra. Deák ezután folytonos érintkezésben állott a »Pesti Hirlap« szerkesztőségével. És mikor az ellenzék némely tekintélyei a »*Pesti Hirlap*« egyik főmunkatársát, báró Eötvös Józsefet, nem csak a laptól, melyet ez uton hittek megbuktathatni, hanem

általában a politikától, is hosszú időre visszavonúlni kényszerítették: Deák Ferencz volt az, a ki ez eljárást keményen roszszallotta s a nemzet ama kitűnő publicistáját visszaadta az irodalomnak.[1])

Lassan ugyan, de végre is a nemzet megkezdte őket érteni, mind mélyebbre hatottak az elhintett eszmék s mind-mind több ember kezdte hangoztatni a jelszavakat, melyeket a tudományok és a nemes hazafiság e kitűnő bajnokai hírdettek.

A »*Pesti Hirlap*« nemcsak meg nem bukott, de addig a magyar olvasó közönség előtt hallatlan nagy számmal szaporodtak előfizetői. Az alapos tudomány, az átérzett és átgondolt meggyőződés, a mocsoktalan polgári jellem, melynek aegise alatt kezdték és futották meg pályájukat a szerkesztők, megőrízte őket, pillanatig sem lankadtak s hajszálnyira sem tántorodtak kitűzött nagy feladatuktól.

Magyarország politikájának legnehezebb kérdése a közösügyek előtt sem hunytak ők szemet s épen Csengery volt, ki a pragmatica sanctio által alkotott közös érdekek rendezését és szabályozását már a forradalom előtt hangsúlyozta s e téren találkoztak Deákkal és Széchenyivel, ki már pályája kezdetén megrótta azokat, kik e kérdésről hetykén, könnyelműen nyilatkoztak.

E férfiak tudományukkal s később szerzett népszerűségükkel, vagy tekintélyükkel soha viszsza nem éltek. A politikában sokan vannak ma is s voltak elegen más államokban is, kik bizo-

---

[1]) Báró Eötvössel, az erkölcsi kényszer minden hatalmát felhasználva, a legszabadabb elvü vezérek reversalist irattak alá, hogy: a »Pesti Hirlap« szerkesztőségéből kiválik s egy időre nem fog politikával foglalkozni.

Mikor Eötvös erről Csengeryt röviden értesítette, ő Szalayhoz ment, ki a levélkét elolvasva, néhány perczig némán, szótlanúl néztek egymásra:

— Csak ketten vagyunk, barátom! Szólt Szalay.

— De mi nem hátrálunk, mondá Csengery.

— Soha! volt Szalay válasza s hozzá kezdtek a czikkíráshoz.

Néhány nap múlva érkezett b. Kemény Zsigmond s ugyan csak b. Eötvös is visszatért, kinek reversálisát Deák egy förangú hölgy által kézre kerítvén, összeszakgatta s a párt nevében felkérték Eötvöst, hogy működését a lapnál folytassa.

nyos phrasisokat használnak, melyek eszméket látszanak képviselni s melyek alapúl vétetvén, formailag tökéletes következtetésekre vezetnek, holott az alaptétel hamis lévén, a következtetések is csak ámítások.

A »Pesti Hirlap« munkatársai nem az emberjogok (Rights of man), nem a Contrat-Social nevében beszéltek, soha sem ígértek a népek millióinak semmit s ily címzésekel nem is illették olvasóikat. Ők a gyakorlati életből beszéltek álmodozások és ábrándozás nélkül, csak annyit követeltek, a mennyi kivihető vala s a mennyinek meg kellett lenni, hogy a régi elavúlt intézmények terhe alatt görnyedő ország ne csak új életre kelhessen, de hogy újból a többi mívelt országok közé sorakozván, velök, a mennyire viszonyai engedik, lépést tarthasson. Sok dolog volt a reformkérdések közötti, melyeket az ellenzék többi vezérei is elfogadtak, de csak úgy félig meddig, bizonyos feltételek alatt, de teljesen határozottan csatlakozni sokáig nem mertek, mert — mondjuk ki az igaz szót — sokan nem ismerték s meg se tudták érteni ez új intézményeket. Csengery, Szalay, Eötvös, Kemény igazán doctrinairek voltak, mert mint valami doctorok, lapjuk minden számában hol e, hol ama kérdést tanították, fejtegették, magyarázták okosan, szépen, türelemmel és mérsékelten.

Ilyen volt Csengery lapjának és munkatársainak politikája, miáltal megnyerték a jók rokonszenvét s meg azt, hogy 1847-ben az ellenzék ama nagy értekezletén, mely e pártot merőben újra szervezte, Deák Ferencz vezéri tekintélyével keresztül vitte, hogy a »*Pesti Hirlap*« munkatársainak programmja az összes ellenzék programmjába teljesen felvétetett.

Így találta őket a pozsonyi országgyülés, a március 15-dike, így születtek meg befolyásuk alatt a 48-iki törvények, melyeket néhai boldog emlékezetü V. Ferdinánd népei, országai jóllétét szívén hordozó bölcs királyunk ünnepélyesen megerősített és szentesített.

Csengery lapja a gróf Batthyány ministeriumát és ennek eljárását támogatta mind végig, Eötvös minister lett; Szalay szolgált előbb az igazságügyi ministeriumban s aztán az ország követe lett Frankfurtban.

Kemény és Csengery egyelőre az irodalom terén marad-

tak, 1849-ben Kemény is, Csengery is államszolgálatba lépett s híven szolgált egész a végső pillanatig.

Az osztrák államférfiak nem szívelhették Magyarország önállását, a szentesített törvények további elismerését *föltételekhez kötötték.*

A már évek óta a teljes önállósággal kecsegtetett ország fiai semmi feltételről sem akartak hallani.

Az európai 1848-ik évi február-mártiusi hangulat is, az év vége felé más áramlatot vett.

Magyarország hathatósan ragaszkodott jogaihoz és törvényeihez.

Az osztrák államférfiak erőszakhoz folyamodtak s az *ultima ratiok* e végzetes összeütközésének eredménye egy véres, de diadalmas forradalom lett.

Európa kétkedve, bámúlva nézte e kicsinynek, barbarnak tartott ország hősi küzdelmét. A kérdés határozottan fel volt téve: Élő nemzet-e ez vagy valami keleti horda haldoklő maradványa? Életre való-e ez az ország, melyet magyarnak neveznek? Van-e ez ország népeiben államalkotó erő, van-e szent hite, erős meggyőződése jövőjében, melyért kész áldozni, vérét ontani és halni is tud, hogy ha kell? Vagy az egész nemzet csak lázongó tömeg, melynek ma lehet törvényeket adni s holnap tetszés szerint vissza lehet vonni, s melyet néhány katonával s egy pár ágyúdörgéssel szét lehet kergetni?

Forradalmunk lángszellemű vezére s e hazának hős fiai a feltett kérdésekre dicsőségesen feleltek meg s Magyarország belértékét, jogosúltságát a modern államok közt oly fényesen bizonyították be, mely bizonyítás csaknem egyenlő értékkel bír ezer éves fennállásunkból származott s ez idő alatt szerzett törvényes jogainkkal.

Az osztrák államférfiak 1849 március 2-ikával kezdték az új harczot; a forradalom april 14-ikével felelt, de ezeknek, valamint az orosz invasionak s más egyéb körülményeknek tárgyalása, melyek forradalmunk sikerét oly sok időig elodázták, nem a jelen óra teendője. Nekem csak azt kell megemlítenem, hogy Csengery a catastropha alkalmával minden vagyonát

elvesztette, szállását feldúlták, butorait összetörték, könyvtárát széthányták — őt magát néhány hónapi bújdosás után kereset alá fogták — de mind ez őt semmiképen sem változtatta, maradott a régi lankadhatatlan munkás ama nehányad magával, kik a legnehezebb pillanatokban sem csüggedtek el, írt, tanított, beszélt, terjesztvén a tudományt és reményt. Valamint egész életében feladatának tartotta, hogy a magyar politikát az európai concertbe kell behelyezni s viszont az európai míveltséget Magyarországon meghonosítani. úgy forradalom után is azonnal tervszerűen készítette el egyik legjelesebb művét s báró Kemény Zsigmond, Tóth Lőrincz, Pap Endre és Bartal György közreműködésével kiadta a »*Magyar-Szónokok és Status férfiak*« című munkáját, mely könyv mai nap is az igaz magyar politikának egyik legalaposabb s legtisztább codexét képezi.

Csengery midőn e művét tervezte és megalkotta, könyvet adott a nemzet kezébe, melyből okuljon s bíztató reményt merítsen. Itt vannak letéve amaz eszmék és gondolatok, melyek mellett Nagy Pál hatalmas szónoklatait tartotta; itt vannak elmondva a két Wesselényi Miklósnak a nemzeti szabadság érdekében véghez vitt tettei és szenvedései; itt vannak újból bemutatva, meg is bírálva s aztán dicsfénynyel körözve ama nagy reformok, melyeket gróf Széchenyi István profétai szelleme hírdetett; itt vannak a hű társak, Szalay, Eötvös, mint a jövendő idők úttörői s itt állítva újból az ország elibe Deák Ferencz, kinek ez államot újjá alkotni s e nemzetet az ígéret földére kelle vezetnie.

A hatalmon ülő osztrák államférfiak az alkotmány eljátszás elméletét hírdették s nem engedtek szót, vagy betűt, mely az ellenkezőt hangoztatta. De voltak irók, kik írni tudtak s voltak olvasók, kik olvasni tudtak a sorok közt is oly dolgokat, melyek a hazaszeretet fenntartották s a nemzeti öntudatot minden órával fogékonyabbá tették.

Meg kell azonban említenem, hogy a forradalmat követő első két évben, míg a katonai kormány a martiusi alkotmánynak legalább a sajtó ügyekre vonatkozó pontjait némileg tekintetbe tartotta az magyar írók sokkal szabadabban dolgozhattak, mint aztán midőn a polgári kormány vette át a közigazgatást. E kor-

ba esik Csengerynek e jeles műve s ebben nehány más irodalmi mű és czikk az akkorban megjelent folyóiratokban.

Nem sokkal ezután Csengery Macaulay tansúgos nagy művének — az angol forradalom történetének — fordítását kezdé közölni. Mindkét munka belértékénél fogva is a legjelesebb irodalmi művek közé tartozik — de mindkettőnek becsét százszorozta az idő és körülmények, a mikor megjelentek. Kísérjük csak nyomról-nyomra Csengery pályáját s meglátjuk, hogy mit kellett tenni az igaz hazafinak. Nulla dies sine linea! tanult, dolgozott folytonosan, a Pákh Albertféle »Ismeretek tárát« számos czikkel gazdagította, s minden irodalmi vállalatban, minden magyar hírlapban találkozunk nevével, népkönyveket szerkesztett, takarékpénztári szabályokat dolgozott vidéki városok számára, tanított a főváros legmagyarabb magánnevelő intézeteiben, s baráti kört gyűjtött maga körül, hol társalogva, vitatkozva s eszméket cserélve bízton várták az ország dolgainak jobbra fordulását.

Ó hány éjet virasztott át szakadatlan munka közt s midőn hajnallott alig pihent egy-két órát és a reggel már sürű teendői mellett író asztalánál, vagy a tanszéken találta. És hogy ne sereglett volna körülte a hű barátok, jó ismerősök nagy száma, hisz a kényuralom ama sötét korszakában is őt elcsüggedni soha senki se látta; pedig ama csekély jövedelemből mit tömérdek munkásságával szerzett folyton szaporodó családját is kelle fenntartania. Csengery bármily tudományosan képzett ember is volt, soha sem szentelhette magát kizárólag egyik vagy másik tudománynak, bár szenvedélye egyikhez másikhoz vonta, csábította. »*Semmit sem tudtam tenni a tudományos téren — mondá pár évvel halála előtt — az életviszonyok szétforgácsolták a mi tehetségem lett volna is.*« Mi elmondhatjuk, hogy nem az életviszonyok forgácsolták el tehetségeit, hanem az, hogy *ő életét a közérdekeknek szentelte.*

Soha sem volt ő a magáé tán egy óráig sem, soha egy napot sem tudott kiszakítani a maga számára; mikor pihent ő? mikor vonult félre valami csendes kinyugvásra? mikor tartott szünidőt nagy tanúlmányai s ideggyötrő fáradhatlan működései után? Ő bizonnyal igénybe vettük egész életét, mert nem volt a

mi politikai életünknek oly nagy phasisa, hol reá ne szorúltunk volna s nem volt oly csekély ügy, melyet ő lelkiismeretes gondossággal és alapossággal ne végzett volna.

A nagy vihar után azonnal ismét együtt volt Csengery és Kemény s csak hamar levelezni kezdtek a Helvéciában tartózkodó Szalayval s Eötvös sem maradt távol tőlük, sőt csatlakoztak újabb emberek is. A forradalom sok tanúságot rejtett magába és sok tárgyat adott a gondolkodó fejeknek, a kik átélték, sokkal tágabb látkörrel bírtak azután, mint azelőtt. Báró Kemény egy pár röpiratban szigorú bírálat alá vette az egész eseményt s a jövőről némi cynismussal szólt. Báró Eötvös készítette nagy munkáját a XIX. század eszméinek befolyásáról a társadalomra, Szalay nagy történeti művét tervezte. Csengery említett művein kivül különösen a népnevelés eszméjével foglalkozott minduntalan. Mit ér a papirra irott legszebb polgári szabadság, ha a polgártárs miveletlen, tudatlan? Mit ér az olyannak a szabadválasztás, ki szavazatát erre vagy arra pénzért adja s mit ér a szabadsajtó annak ki nevét se tudja leírni vagy elolvasni? Mindenki csak annyi szabadságra érdemes amennyit míveltségénél fogva használni és élvezni tud. Így gondolkozott Csengery s ez időtől fogva behatólag kezdett foglalkozni a nevelésügygyel, az elemi oktatás ügyével, a közép iskolákkal, az egyetemi tanítással, szóval a nép és ifjuság míveltebbé tételével s fő szándéka volt a különféle időszaki iskolák közt bizonyos egybevágó rendszerességet megállapítani, hogy a tanitás az államban és a magánintézetekben is a szerint folytattassék. Ez ügyekkel a »Magyar nép könyvtárá«-nak szerkesztésétől fogva, az egyetemi jogtanítás ügyében tett felszólalásáig hol első, hol másod sorban, mondhatni egész haláláig teljes szívóssággal és sok eredménnyel foglalkozott.

Csengery és Kemény körül, kik az 50-es években együtt is laktak, érdekes irodalmi kör csoportosúlt, kik együtt véve, habár szoros korlátok és terhes viszonyok közt működtek, nagy hatást gyakoroltak nemcsak a fővárosban, hanem országszerte is. Majd hazatért Szalay is. Deák Ferencz a fővárosba tette át lakását, *a régi hívek ismét összetalálkoztak;* eleinte csak felette ova-

tosan, mert Deák környezetét egy pár évig nagy figyelemben részesítette a rendőrség, de aztán a legbizalmasabb körben szabadon folyt a társalgás.

Deák és e férfiak egymást kiegészítették.

Csengery, Kemény, Szalay, Eötvös derék férfiak voltak s vezérre volt szükség, ki az ügy menetét egy irányba terelje; Deák épen vezérnek, mívelt emberek pártvezérének született; amazok többet s több nyelven olvastak, általános jogi, közigazgatási, bölcsészeti, társadalmi tudományokkal foglalkoztak, Deák Magyarország concrét viszonyainak tisztázásába merült. Amazok a részletekben egymástól eltértek s vitatkoztak nézeteik mellett: Deák meghallgatta őket s a mit Magyarországra nézve üdvösnek talált, beczikkelyezte szellemének és nagy terveinek dicsőséges törvénykönyvébe. Amazoknak együtt véve szélesebb volt világismeretük, Deák nagy elméjét kizárólagoson hazája szent ügye foglalta le. Ily embereknek csak ily vezére lehetett.

De ha volt némi különbség köztük, a dolgok főbb részében hajszálig egyetértettek. Mindenik mélyen meg volt győződve az ország jobb jövendőjéről; a nép izgatását, a forradalmat ép úgy veszedelmesnek tartották, mint az alkudozást fölfelé; biztosan észlelték, hogy az actio napjai közelednek; kiindulásuk és a cselekvés terére lépésük alapjául mindannyian a szigorú *törvényességet és jogfolytonosságot* vallották s ebből sem fölfelé sem lefelé semmit sem engedtek.

Az osztrák államférfiak politikája úgy a külügyek, mint főként a belügyekben egymásután minden ponton vereséget szenvedett s ők még sem gondoltak ez ország elévülhetetlen jogaira, törvényeire, vitalis érdekeire, melyek ez állam érezhető, látható létezését tartalmazták, — nem az volt czéljok, hogy igazságos, állandó béke alapját vessék meg, hanem a hátsó gondolatok elkoptatott rendszerével csak elodázni akarták a jelenvaló válságot s alkudozni kezdettek a kevesebbet kérővel, ... semmit sem akarok levonni az octoberi diploma nagy matadorjának gróf Esterházy Mórnak és társainak érdeméből, — de az bizonyos volt, hogy Deák és barátai nem fognak megelégedni ez új alkotással, mely az 1848-ik évi szentesített törvényeket kikerülte. Az octoberi diploma korszakából csak egy mozzanat hatott

Deákra és barátjaira: *az uralkodó felség személyes jó indulata,* s ezt ők is igyekeztek fenntartani és megtartani. Az 1860—61-ik évi eljárásukban s nagyhatású feliratiakban, a szigorú törvényesség hangsúlyozása mellett az ő felsége bizalmának megőrzése is jótékonyon mutatkozik. Még ekkor czélt nem értek, de hitök s meggyőződésük szerint kötelességöket megtévén, újra a magánéletbe vonúltak vissza, folytatván megszokott munkás életöket.

Még most is előttem lebeg képe e társaságnak, mely állami és nemzeti életünk nagy drámájának közelebbi felvonását oly maradandó üdvös hatással játszotta le s melynek tagjai rideg végzetük változhatlan parancsára egymásután többnyire az emberi élet legjobb korában szállottak korán megásott sírgödreikbe. Elnémultak az ékesen szóló ajkak, kihullott kezökből a gyors toll s a munkaidő legszorgosabb napjaiban ragadta el a halál legérdemesebb munkavezetőinket. Mily különböző egyéniségek, mily önálló szellemi tehetségek s együtt véve mennyi értelem, mennyi tudás, mennyi hazaszeretet, mennyi tanúlmány és mily igaz magyarság egyesült ez öt férfiuban! Most már mind az ötön itt hagyták a pályatért s az enyészet örök éjszakájába távoztak, de életüknek oly hatása volt reánk, hogy ime hónapok s évek után sem tudunk a gondolathoz szokni, hogy ők többé nem léteznek, úgy tetszik, mintha még itt velünk folytatnák az időt, az életet, mintha részt vennének küzdelmes életünkben, mintha bíztatnának csüggedéseinkben, mintha látnók nemes alakjukat, mintha hallanók rokonszenves beszédeiket.

Ott a városliget ritkúló lombjai alatt, napsugáros őszi délután láttam őket először együtt. *Deák, Eötvös, Csengery* leültek volt, *Szalay* kezeit hátra téve sétálgatott előttük, *Kemény* távolabb állt, kalapja kissé feje bubján, felső ruhája szárnyait lengeté az őszi szellő, valamerre a távolba nézett s csak alig látszott figyelni a beszélgetésre, mely úgy félhangon, meg-megszakadva Deák és Szalay közt ép a fejedelem személyéről folyt.[1]) Ily ősz-

[1]) Sokszor volt szerencsém a 60-as évek folytán e nagy emberek társaságában jelen lehetni. Részint a Deák, részint a Csengery szállásán s szép őszi és tavaszi délutánokon a városligetben. Eötvös csak ritkán

szejövetelek alkalmával szoktak társalogni politikáról, irodalomról, gyakran a legkomolyabb dolgokról s néha enyelgő tréfákról is.

Szalay László középtermetű, erős testalkatású férfiú volt; taglejtése, testhordozása kissé pongyola, álla kiborotválva, kerek torokszakálla; homloka erős, magas, haja lesímuló, lágy; kékes szürke szemei ide-oda tévedezők, csak ha valakivel beszélt, vagy szónokolt, akkor lelkesültek vonásai, s vált hangzatossá különben tompa beszéde s a mint az utczán fejét kissé félre hajtva, hanyag tartással, egyszerűen ruházkodva végighaladott, a ki nem ismerte, távolról sem gondolta, hogy a nemzet történetíróját s alaposan képzett legkomolyabb államférfiaink egyikét látja maga előtt. Keveset beszélt, társalgása csöndes volt, igénytelennek látszott, pedig a mit mondott, minden szavában tanúság, bölcseség volt. Leghamarább hagyta ide a nagy munkatért s legbensőbb barátságban Csengeryvel volt.

Báró Eötvös József kis termetű, kellemes arczú, villogó szemű, szívesen beszélt; szerette hogy hallgassák s környezetét örömest tekintette publicumnak, előadása rokonszenves volt s ha több ember társaságában beszélt, majdnem szónokias. Nők társaságában és családja körében jobb társalgó volt s jól tudta beszéltetni őket. Bár nem látszott annyira szórakozottnak, mint például báró Kemény, kissé azonban ő is elmélázó, elgondolkozó volt, gyakran a legkomolyabb beszélgetést egy sóhajtással szakítá félbe s felkiáltott: »*óh mint szeretnék minden politikáról lemondani s valami csöndes helyen, valami félre eső régi kastélyban regényeket írni!*« Ki Eötvöst a magány életben ismerte csak szeretettel tud reá gondolni; nemes gerjedelmei, nagy szíve, melyben társadalmi életünk nyomorúságai annyi részvétre találtak, bíztató, bátorító s reményekben mindig oly gazdag beszédei még most is visszhangzanak emlékeinkben.

Báró Kemény Zsigmond a nagy gondolkodó, az erős ítélettel s tiszta phantasiával biró politikus és költő, s nagy elméjű író, s mélyen érző ember, a sok részben cynicus életű és gondolkozásu lapszerkesztő, kisded vastag termetű ember volt s

---

fordúlt meg köztük, Szalay sem sokszor. Deák, Kemény, Csengery csaknem minden nap voltak együtt.

külsején általában nem mutatkoztak nagy szellemének fényes tulajdonai. Nagy tekintély volt előtte Deák s nagyra becsülte Csengeryt is, de valahányszor velök volt, az előforduló tárgyat mindannyiszor élesen megbírálta, szétbonczolta, kérdéseket tett, ellenvéleményt koczkáztatott s így nagyban segítette elő a kérdések tisztázását. Sokszor aztán főként, ha a dologgal meg volt elégedve, csak hallgatott és mosolygott. Aztán elborúlt a fényes elme s csak úgy elsuhant e földről a nagy szellem, ide hagyva porhüvelyét, mielőtt ez sírjába szállott volna.

Deák Ferencz e körben érezte magát igazán otthonosan. Itt beszélt szabadon, nyugodtan; itt tárta fel minden gondolatát, itt adta elő tapasztalásait, itt érlelte meggyőződéseit s úgy hiszem itt aratta legszebb győzelmeit, midőn Eötvös aggodalmait sőt félelmét, Csengery tépelődéseit és statistikai adatait, Kemény criticáit és ellenérveit egymásután győzte le. Deáknak a minden nap eseményei mind untalan igazat adtak és csodával határos, hogy 1857-től kezdve, hogy úgy szóljak hétről-hétre, napról-napra kérlelhetetlen pontossággal következtek be az események, miket Deák előre megmondott, mintha minden az ő parancsára történt volna. Az 1857-ik évi petitioról azt mondotta: »*Ez is hozzá tartozik az idők fejleményéhez, örvendhetünk, hogy a jó Scitovszky vállalkozott a benyújtására; egyébaránt eredménye nem sok lesz.*« Az olasz hadjárat, a rendkívüli birodalmi tanács következményeit együtt fejtegették, együtt vitatták meg. A 1861-ik évi események ismeretesek. A következő évek arra szolgáltak, hogy még jobban kitisztázzák s részleteiben is kidolgozzák a művet, melyet Deák alkotott s 1867-ben végre is hajtott.

Deáknak legbensőbb barátja, legbízalmasabb embere:

Csengery Antal volt, kit 1848-ban, máj. 29-én [1]) az erdélyi országgyűlés termében láttam először, akkor még csak 26 éves volt s nagy zavarral fogadta midőn minden oldalról hangosan éljenezték, mint a »Pesti Hirlap« hires szerkesztőjét. Az elnök-

[1]) Mint 15 éves növendéket néhai édes atyám Kolozsvárra bocsátott, hogy: nézzem meg az utolsó erdélyi országgyűlést, Kolosvárt akkori követünk Berzenczei Lászlóval találkozván, igen helyeselte, hogy oda mentem s bevitt az előconferentiákra s be másnap ama hires nagy gyülésre is, hol az uniot kimondották.

től jobbra egy kis zöld asztal mellett foglalt helyet.[1]) Szép fiatal ember volt, domború homlokát fényes fekete haj vette körül, erős szemöldöke finom hajlásban végződött, egyenes orra, tiszta metszetű szája, piros ajkát finom fekete bajsz árnyalta s két arczán már látszott a fekete szakáll, közép termetű, egyenes vállú nyulánk alak volt, egyszerű fekete magyar ruhában, ülés alatt többször hozzá ment gróf Teleki László s egyszer többen körül vették.... Mikor ujból láttam az 1862-ik év vége felé, már akkor Magyarországnak egyik oszlopembere volt, Deák Ferencznek benső barátja, fáradhatatlan nagy munka közt minden napikérdésnek mestere s egy virúló szép családnak édes atyja. Egyelőre nehezen ismerkedő s még nehezebben barátkozó, zárkozott, kevés beszédű embernek látszott, de ha aztán megismert valakit, igaz barátja lett; elmondta mind azt, mit rá nézve érdekesnek tartott s munka után a késő estéken át szívesen beszélt múlt időkről, a jelenkor feladatairól, a napikérdésekről s olykor vágyairól, reményeiről is hosszasan, tartalmasan.

Korunkban a fiatalság sokkal számítóbb, közvetlenebb érdekeket hajhász, mintsem hogy komolyan rászánja magát a későn vagy tán soha sem gyümölcsöző politikai tanulmányokra s közérdekeink részletes tanúlmányozására — ezt Csengery is jól látta és tudta, de ha aztán egyikben másikban észrevette, hogy szeret igazán, komolyan tanulni, csak annyira volt szükség, hogy találkozzék velök, hogy bemutassák őket s ki aztán meg is látogatta, nem volt azelőtt zárkozott, nem volt hallgató Csengery.

A piaczoskodást nem szerette, a ki hozzája ment s egy két szavát ellesve kicsacsogta az ujságokba, az olyan emberrel aztán soha sem állt többé szóba. Az ujságok ferdítéseire más különben is sokszor bosszankodott; ha valami gyülésről szóló tudósításba pillantott s látta, hogy az iró tárgyát nem érti, vagy hogy *B*-nek tulajdonítja a mit *A* mondott s *C* beszédének legfontosabb részét mellőzve, valami mellékes gondolatát is torzítva közlik, vagy *D* igenlő szavazása helyett tagadó közleményt írnak neve után, képes volt

[1]) 1865. és 66-ban e sorok írója ült amaz asztal mellett, mint a »Pesti Napló« és »Hon« közös tudósítója; és ez talán csakugyan utolsó erdélyi országgyülés volt.

napokig tünődni a hamis tudósításon s e léha ujságírókon s állította, hogy: sokkal jobb szolgálatot tesz a közügynek az az ujság, mely egyáltalában semmi közleményt sem hoz valamely tárgyról, mint az ily lelkiismeretlen cynicus tudósítók. Ha pedig az ujságírók referensei épen hozzá fordúltak értesülés végett, a legszívesebben adott felvilágosítást, különösen ha észrevette, hogy az illető egyén maga is érdeklődik a tárgy iránt, kész volt a legbehatóbb magyarázatokra, de a puszta kiváncsiakat — s azokat, kik nyilvánosságra megnem érett dolgokat, állami vagy más közügyi titkokat csak azért akartak kihalászni beszélgetéséből, hogy minél előbb — s más ujságokat megelőzve közzétehessék, szigorúan távol tudta magától tartani.

Csengery általában kevés látogatást szokott tenni — Deák Ferencz és báró Keménynél természetesen sokszor megfordúlt — de ezeken kivül özvegy Bezerédj Istvánné vasárnapi ebédjein jelent meg télen át, s néha Arany János, Gönczy Pál és Weninger Vincze családját látogatta meg évenként alig egyszerkétszer, de a társaságot nagyon kedvelte s így barátjait, jó ismerőseit maga körül szerette gyűjteni. Már az ötvenes években irók és publicisták a hétnek bizonyos napján Csengerynél szoktak theázgatni s azután is éveken át megtartotta e szokását mondhatni egész haláláig, hogy barátjait szívesen látta családi körében. Hol az akadémiai ülések után, hol a vasárnap estéken mindig volt két három s néha több vendége is s Antalnapi estélyein rendesen negyven-ötven köszöntő is meg szokott jelenni.

Az időtöltés rendesen a társalgás, vitatkozás volt, de volt sokszor a legszebb zene, ének, szavalás s voltak igen érdekes felolvasások is. Pulszky Ferencz több estén át itt olvasta fel először emlékiratait, itt szavalta először költeményeit Gyulai Pál; itt mutatták be legelőbb Arany költeményeit mikor még a nagy közönség semmit se tudott róluk. Itt olvasta fel e házi gazda legszebb műveit, napló jegyzeteit, Kossuth jellemzését stb. Csengery minden vendégéhez egyaránt előzékeny volt s ha társaság volt nála, nem lehetett látni ki bizalmasabb embere, ki csak ismerőse; szívesen elbeszélgetett akármelyikkel, néha adomázott, töltögette nagyváradi régi borait vendégei poharába s igaz szívéből örvendett, ha vendégeinek jó kedvét látta s ki is tüntette az olyan embert, ki a jó

hangulatot fokozni tudta. Csendes mederben folyt a társalgás, a hazai és világirodalom termékeiről, a régi nagy művekről s az újkor tüneményeiről, máskor a politikáról s a társasélet ezerágú viszonyairól, ritkán hevültek fel a szokott vendégek, de a legtöbbször bizonyos jótékony melegséget érzett mindenki Csengery családi tűzhelyénél s voltak esték, midőn heliconi gyönyört élvezett a kis vendégsereg.

És ez nem is lehetett másként, ha valaki látta, hogy Csengery miként szereti kis gyermekeit, mily végtelen gyöngédség hatja át nője iránt, ha látta, hogy a komoly államférfi, ki tán a pénzügyi bizottságból, vagy a fővárosi nevelés-ügyi vagy földhitelintézeti gyűlésből fáradtan érkezett haza, ki gondjait legalább látszólag felső kabátjával szegre akasztotta, hogy mint derül fel kedves családja ölelésén s egy-két barátja látásán s hogy mint üti-veti tréfával a dolgot, mintha a világon semmi baj se volna: lehetetlen, hogy rokonszenvet ne érzett volna s véle együtt ne érezte volna magát boldognak. Ilyenkor folyt aztán társalgás, csevegés a napi hírekről, a színházról, művészetről vagy más enyelgő histúriákról s nem szerette, ha valaki egyenes kérdéssel zaklatta, hogy ott mi történt a honnan jött. Majd rövid öröme multán magától kezdett beszélni elmondva, hogy hol volt, hogy ott mi történt, hogy hol van a baj és hol a gyógyszer. Beszélt szépen, híven-igazán, tanúlságoson, gyakran melegen valódi szenvedélylyel.

Ha távol volt a fővárostól, egy nap se múlt-el, hogy nejének vagy gyermekeinek ne írt volna; s így levelei, habár nem sok időt töltött családja nélkül, mégis jókora számra növekedtek. Általában két csomagra oszthatók, úgy mint tisztán *családiak* és *politikaiak*. Mert ha Bécsben volt a közösügyek tárgyalására kiküldött bizottságban, minden nagyobb és kisebb dolgot megírt nejének. E politikai levelek nyilvánossá tételére még nem ért meg az idő, de ha egyszer közzé fognak tétetni, élénk bizonyságot fognak tenni, egyfelől Csengery folytonos kitartó küzdelmeiről politikai életünk legfontosabb mozzanatainál és másfelől a szeretetről és becsülésről, melylyel neje iránt viseltetett, ki előtt legtitkosabb gondolatait is leplezetlenül feltárta. A családi levelek

telve vannak örökös honvágygyal, szeretettel övéihez és sok más érdekes apróságggal.

Sok szép tulajdonsága volt Csengerynek, melyek őt végtelenül rokonszenvessé tették, ilyen volt hazafias érzülete, mikor egy franczia tudós a 60-as évek végén meglátogatta s hosszasan magyarázgatta, hogy a tudománynak nincs hazája, Csengery sokáig hallgatta a bölcs idegent s aztán közbe szólt: »Megengedem, hogy a *tudomány* az emberiség közkincse és hogy a *tudománynak* nincs hazája, de jaj annak *a tudósnak, a kinek nincs hazája.*« Minden iránt érdeklődött, a mi hazai dolog volt; semmi sem volt csekély előtte, a mi a magyar nemzetre, vagy országunkra vonatkozott, a legkisebb dologban is megtalálta a közérdekűt, igyekezett befolyását érvényesíteni, mert azt akarta, hogy minden jól és szépen történjék.

És nagyban vagy kicsinyben ő soha sem csüggedett. Rendíthetetlen bízalma volt nemzetünk és hazánk jövendőjében. Eötvös ábrándozásai közt, báró Kemény cynismusában mondták olykor, hogy: »hiába minden törekvésünk, kis nemzet vagyunk, vagy a német, vagy az orosz előbb-utóbb eláraszt semmivé tesz bennünket.« Csengerytől ilyesmit soha sem lehetett hallani. Sőt felette bosszantónak tartotta, mikor a különböző pártok fiatal irói egymást a végpusztulás képeivel fenyegették. Az ily beszédek csüggedést, tétlenséget szülnek — szokta mondani — ezek pedig hátramaradást. Ő mindannyiszor a kérdések helyes megoldását kereste s el is találta valahányszor reá bízatott. Tudott tanácsot adni, feltudta költeni másokban is a gondolkozást, az önbízalmat, nem követelte az engedelmességet, hanem megmutatta a helyes irányt. Ezért ragaszkodtak hozzá annyian s ezért szerették őt oly sokan. Csengery hatalom volt a magyar társaságletben, nagy tekintélye és befolyása volt. Segített is vele sok szegénynek, elhagyottnak, sok ott felejtett becsületesnek, sok egyedül álló, pártfogó nélkül való ifjúnak. Hasznát is vették akár hányan. Csak egy fajtának nem szolgált: *soha sem engedte magát indokolatlan ambitiok lépcsőjéül használtatni.*

A politikában teljesen angol természetű volt, a legszélsőbb ellenvélemény iránt is volt türelme s a pártfegyelmet nem szorí-

totta annyira, mint franciák, kik 1789 óta a legzsarnokabb módon követelik az együtt véleményezést; Csengery tudott beszélni e szélsőkkel is s mindenkiben tudott becsülésre méltó tulajdont találni. Mily felfogása volt a küzdő munkás emberről szépen elmondja Szemere Bertalanról írt életrajzában s milyen a nagy emberről, lássátok meg Deák Ferenczről írt emlékbeszédét, úgy hiszem e két művében legtöbb anyagot nyujtott, hogy őt magát tanulmányozhassuk. Soha sem volt eltelve önmagával vagy tudományával, ismereteit élete utolsó napjáig szaporította, mindig olvasott. Tanúlt a németek munkáiból is, de sokkal több rokonszenvvel viseltetett a franczia irók iránt s különösen az angol irodalomnak volt őszinte tisztelője s nálunk alig van ember, ki e két nagy irodalom történeti, politikai, nemzetgazdasági, életrajzi irodalmát jobban ismerte volna mint ő; nem is említve, hogy midőn fiatalabb korában aestheticai tanulmányokat tett, megismerkedett a világirodalom nagy műveivel is. Sokszor utazott külföldön s a külföld intézményeit közelről is tanúlmányozva, minden igyekezete az volt, hogy a mit látott, hallott s alkalmasnak talált, átültesse hazájába.

Mily gyönyörrel s megelégedéssel szokott beszélni Angolországban tett útjáról s mennyi érdekes körülményt adott elő e nagy nemzet társaséleti apró viszonyairól. Nagyban és kicsinyben bámulta e nép gyakorlati életmódját s nem csak Macaulay nagy művét tette át édes hazai nyelvünkre, de saját házát is egy angol villa mintájára építette.

Kortársaira minden időben nagy befolyással volt; egészen ifjú ember volt, midőn Deák Ferencz barátságát megnyerte s élete utolsó óráiban is egyik legkeresettebb polgára volt nemcsak a fővárosnak, hanem az egész országnak s mégis bizonyos nemes szerénység, puritán igénytelenség ömlött el egész valóján, mely minden személyes praepotentiát vagy követelést kizárt.[1])

[1]) Egyszer Bécsben léte alkalmával b. Wenkheim Béla körülveszi, hogy már végre valahára kérjen valami kitüntetést, mert ..... s a kormány is kész mindent megtenni és »én is egészen szolgálatodra állok.« Csengery megköszönte a gyöngédséget is a jóakaratot is, de kitérőleg felelt. Wenkheim ismét elől kezdte. Csengery pedig komolyan viszonozta: »*No mégis van egy kérésem hozzád, engem mindig hívj ebédre,*

Beszélt önmagáról is egyszer, máskor, de csak úgy egyszerűen minden czélzatosság nélkül. Egyetlen egyszer hallottam tőle egy félig melancholicus félig patheticus észrevételt önmagáról. Gróf Bánffy Béla ez év tavaszán — csak néhány héttel Csengery halála előtt — egy kis röpiratot írt közigazgatási kérdésben. Kért, hogy egy példányt vigyek el Csengerynek s hirtelen tollat ragadva a könyvecske táblájára írta: *A nagy előharczosnak a kis közvitéz.* A megemlékezés láthatólag jól esett Csengerynek s forgatva a lapokat, itt-ott nehány sort elolvasott, aztán betette, ekkor szeme a kis jegyzeten akadt meg s egy perczig elgondolkozva így szólt: »*nagy nem voltam, de előharczos voltam.*«

Deák Ferenczel szoros baráti összeköttetésben lévén az ő tollába dictálta Deák több művét s különösen ama híres röpiratát [1]) a magyar közjogról, melyben az osztrák kormány által sugalt német *tudós* munkáját oly diadalmasan megczáfolta. Deák dictált, Csengery írt egy-két lapot, aztán felolvasta s ha megállapították a szöveget folyt tovább munka; olykor egy kis vita is támadt köztük egy s más kifejezésre vagy szórendre nézve, de a mint képzelhető, mindannyiszor teljes megegyezésre jutottak.[2])

---

mikor a billétre van írva, hogy nem kell frakkba öltözni.« Wenkheim fenyegetődzve távozott. Ülésszak végén azonban ő is megtréfálta Csengeryt, mert egy jó nagy csomagot csinosan bepecsételve és neki czímezve e szavakkal adott át neki: „*Hiába minden vonakodásod, itt az arany kulcs.*“ Csengery egy másodperczig meghökkent, de aztán csakhamar eszébe jutott, hogy ez csak tréfa, bontogatni kezde a sok papirost, míg végre csakugyan ráakadt e csinos arany kulcsra, mely irótollat, irónt, tollkést zárt magába s melyet Csengerynek bizottsági collegái vettek emlékbe.

[1]) A husvéti czikket úgy emlékszem Salamon Ferenczcznek dictálta volt Deák.

[2]) Ilyen kis disputa Deák Ferencz körében sokszor előfordúlt, mikor például Csengery óhajtotta, hogy a vármegyék kikerekíttessenek, Deák közbe vágott, hogy: Idő előtt való munka, majd 40—50 év mulva — mondá — nem bánom, addig pedig még mindig jó hasznát veheti a kormány a hagyományok szerint alakúlt s a hagyományokat őrző vármegyéknek. Hagyjatok valami tenni valót a jövő nemzedékre is.

Máskor a kir. tábla szétosztása volt szóban. Deák több okok miatt fölöslegesnek tartotta egyebek közt az egységes jogélet felbomlásától

Deák minden tervét minden gondolatát közölte Csengery-vel s 1857-től kezdve 1876 január hó végéig úgyszólva egygyé forrott e két hazafi élete s míg Deák barátsága nagyobbá tette Csengery tekintélyét, Csengery sokban segítette Deákot nagy tervei keresztül vítelében. Árnyalatokban sokszor tértek el nézeteik egymástól, lényegben soha. A kölcsönös becsülés, tisztelet és szeretet, melylyel egymás iránt viseltettek, soha egy perczig sem szűnt meg közöttük. Deák az apa iránt érzett becsülését, átvitte a családra is és Csengery családjának mindenik tagját, különösen kis keresztleányát második apaként szerette. Deák mindig vágyva s örömmel kereste fel a Csengery családi körét s a Csengery-családjának ünnepe volt, valahányszor az öreg úr a napot vagy az estét náluk töltötte.

E szép baráti viszonynak véget vetett a Deák növekedő betegsége és halála. Utolsó találkozásuk szívszakgató volt Deák betegsége — Csengery nagy fájdalma miatt alig váltottak egy pár szót — de Deák emlékezetét senki sem is tudta oly nagyszerűen megünnepelni, mint Csengery a m. t. akadémia nagygyűlésén elmondott remek beszédében:

»Egy hervatag füzért Akadémiánk részéről is tenni a hervadhatatlan érdemű férfiu sírjára — a kit ez intézet is oly büszkén vallott magáénak, ez feladata az ünnepélynek, melyet ma

---

félt. Csengery azt mondta, hogy mozdúlni se képes ez a nagy tömeg, nem hogy valami virúló jogéletet kifejteni s mondá, hogy apróságokban a külön tanácsok most is eltérnek egymástól stb. »Na ha épen el akarod osztani, hát oszd fel a négy régi kerületre és az erdélyire, öt királyi táblával csak megelégedhetel.«

»Az is valami, az is jobb mint egy«, jegyezte meg Csengery.

»Na ha jobb, quittek vagyunk; maradjunk hát emellett« s azzal más tárgyra tért az öreg úr.

— A más tárgyra térésben különben valódi mester volt Deák Ferencz, ha valaki a szobába lépett, vagy ülő helyéhez, asztalához, társaságához közeledett, a kit ő — rendesen alapos okból — nem kedvelt, félben hagyván legkomolyabb fejtegetését, másod percz alatt valami adoma közepébe vágott, vagy valami mezei gazdasági eljárást, vagy épen Walter Scott egyik hősét magyarázta a hozzá legközelebb ülőnek. Ez áttérést azonban olykor is megtette, ha a tárgy miről szó volt nem volt inye-kedve szerint való, csakhogy akkor nem épen ily gyors átcsapással.

ülünk, ez az, a mivel e tudós testület részéről, annyi jeles között, a kik a szónoklat és költészek virágaival is rendelkeznek, *én a rideg publicista* bízattam meg, valószínűleg ama barátságnál fogva, mely életem egyik legnagyobb kincse volt, fájdalom immár csak legszebb emléke!

»Minél közelebb állottam közpályája legnagyobb legfontosabb szakában az elhunythoz, minél közelebbről s minél hosszasabban volt alkalmam figyelemmel kísérni egyaránt nagy szelleme és jelleme működését, annál nagyobbnak tűnik fel szükségkép a feladat, mely előttem áll, annyival inkább vészen erőt rajtam a gyöngeség érzete, a kétely valjon sikerül-e csak általános körvonalokban, csak legfőbb vonásokban is előidéznem a tisztelt közönség elé e férfiu alakját amint közöttünk annyi éven át élt és működött, a mint nekünk, a kiknek annyi időt adatott körében élnünk, lelki szemeink előtt áll folyvást feledhetetlenül.«

Így állt Deák emléke akkor Csengery szemei előtt s így áll Csengery emléke most előttünk, de ha visszatekintünk Csengery élete lefolyására lehetetlen, hogy a fájdalom és bánat érzése mellett, melyet kora halálánál mindnyájan éreztünk egyszersmind bizonyos megnyugvást is ne találjunk e szép, e dicsően megfutott életpálya felett.

Hisz korán kezdett politikai életének nevezetes czélját a parlamentarismus meghonosítását a maga teljességében megtestesülni látta. A mindnyájunkat végpusztulással fenyegető viharok után tevékeny része volt az ország jogainak, az 1848-ik évi törvényeknek restitutio in integrumában. S midőn az 1867-ik év eredménye után, mint egy pihenőre szálltak a nagy elmék, Csengery még azután is aratta politikai dicsősége kalászait, mint a *horvát-kiegyezés* egyik mestere, a pénzügyi bizottság tagja, elnöke s a közösügyek elintézésére kiküldött bizottságnak csaknem mindannyiszor megválasztott tagja; az országos nevelési s a fővárosi iskolai ügyek egyik fővezére.

Egész irodalmi pályáján kisérte a siker. A bihari körlevelektől s a katonai beszállásolást tárgyazó czikktől kezdve a Deák Ferencz felett tartott emlékbeszédig s az egyetemi jogtanításról szóló felszólalásáig vagyis 1842-től 1879-ig minden szava az

ország tapsaival találkozott s mindennap dicsőséget szerzett az ő tolla!

Szóljak-e kedvenczéről, a földhitel-intézetről, melynek megalkotásában oly tevékeny részt vett s melynek üdvös működését, hogy úgy szóljak diadalmas útját szemei előtt felnyílni látta, valjon nem örömmel töltötte-é be lelkét e fényes eredmény is?

A m. tudós Akadémiának mai rendezett anyagi állapota, tudományos tevékenységének irányelvei mind élő tanúi az ő üdvös munkásságának. Társulatunkhoz való viszonyát helyesen jellemezte társulatunk titkára, midőn így szólt: »Csengery Antal még ott is, hol látszólag nem volt gyakori vendég, bírt befolyással az ügyek menetére. Kiválóan szervező tehetség lévén, tudományos testületeink szükségleteit hamar s biztosan felismerte. Társulatunk keletkezését, mint alapító tag élénk rokonszenvvel kísérte. Hogy történetirodalmunknak mily irányt kell követnï senki se látta tisztábban, mint ő. Nézeteit e tárgyról szivesen közölte barátaival s bár gyűléseinken nagy elfoglaltsága miatt, nem jelent is meg, működésünket figyelemmel kísérte, közlönyünkről, a nevezetesebb értekezésekről hasznos bírálatokat mondott; a befolyás mit ily módon társulatunkra s mint író és fordító a történetírási stylus javítására gyakorolt, sokkal jelentékenyebb volt, hogysem elvesztése minket közvetlenül és fájdalmasan ne érintett volna.«

Részünkről még e szavakat kell hozzá tennünk, hogy társulatunk annyival inkább lekötelezettje Csengery emlékének, mert jelen szervezetét legfőbbként az ő bölcs belátásának, erős ítélő tehetségének köszönheti, melylyel ő minden intézetre nézve feltudta ismerni, hogy minő alakban felel meg leginkább hivatásának s a kor igényeinek. Ugyanis ama tiszteletre méltó férfiak között, kik társulatunk megalapításának és szervezésének kérdéseivel foglalkoztak az a nézet volt uralkodó, hogy rendes és állandó munkás tagokkal bíró társaság alapíttassék, milyen pl. a Kisfaludy-társaság. Csengery első pillanatban felismerte, hogy egy társulat, mely a közönségben gyökeredzik biztosabban, könnyebben és hasznosabban érintkezik a közönséggel, mint egy parmanens szervezetű tudós társaság s a mint erre vonatkozó nézeteit a második értekezleten előadta, okaival s világos előadásával

mindenkit azonnal meggyőzött, úgy hogy a kérdés ez irányban egyértelmüleg dőlt el. Az eredmény éles belátásának, mint mindenben úgy itt is igazát adott.[1])

Igen — tisztelt hallgatóság — őt szerette, imádta tiszteletre méltó szép családja, szerette minden a ki ismerte, becsülte tisztelte az egész ország Kárpátoktól Adriáig s midőn szülőföldén Bihar-vármegye egyik választó kerületében — mindnyájunk csodálkozására nem választatott meg képviselővé, egy horvát hazánkfia jajdúlt fel, hogy: »*talán elhagyta ez országot a magyarok hagyományos Istene, hogy oly ember, mint Csengery ősi kerületében megbukhatott.*«

Meg is érdemelte, hogy mindnyájan szeressük, mert jó szivű, nemes lelkű s életének minden szakában munkás szerény ember volt. A fáradhatatlan munka, az erős kitartás, a csüggedni nem tudó hít, a lelkesülni tudó bízalom a jövőbe, a kristálytiszta jellem: érett gyümölcsöket termett számára még életében. Mint követi-irnok kezdte pályáját, de harminczhét éves nyilvános, életének lefolyása alatt bizonnyal kiérdemelte, hogy sírjánál *az ország nagy polgárának* neveztessék.

Temetésén részt vett az egész ország, virágokkal hintették be koporsóját ott a pompás ívek alatt; láttuk ezereknek utána hulló könnyeit az utolsó napon — hallottuk a hű szíveknek meg rendítő zokogását, de mind ez csak halovány tanúja a nagy fájdalomnak, melyet veszte felett mindnyájan éreztünk.

Csak egy vigasztalásunk van: egész életének visszasugárzó fénye; mert szép bátoritó élet volt az övé, mely követésre buzdítja az egymás után támadó nemzedékek becsületes munkásait.

---

[1]) Érdekesnek tartjuk az 1867-iki »*Századok*« első füzetéből, jelesül a magy. tört. Társulat keletkezéséről irt czikkből az ezen második, február 7-én tartott conferentiára vonatkozó sorokat közölni: »Miután Thaly az alapszabálytervezetet felolvasta: értekezleti elnök Horváth Mihály felszólítá a jelenvoltakat annak pontról pontra való megvitatására. Erre hosszasabban tartó eszmecsere fejlett ki, s különösen a társulati szervezet gyakorlatiságát illetőleg Csengery és Toldy indítványára több rendbeli lényeges változtatás történt, a társulati alap lehetőleg kiszélesíttetvén.«

Oh ha én is bírnám még a hit-, a bizalom- s az ifjúság lánggal égő lelkesedését, ha képzelődésem s kedélyvilágom lombjai nem hervadoznának már és ha a mindennapi prózai élet sivár köréből vissza tudnék emelkedni ama fényes elyseumi mezőkre, hol a nagy szellemek társasága gyönyörködtetett: talán méltóbbképen meg tudnám írni Csengery emlékezetét, de így tisztelt hallgatók elégedjetek meg hűségem és jó szándékom igénytelen gondolatival, elégedjetek meg a szerető s felejteni nem tudó tanitvány egyszerű szavaival.

Deák Farkas.

SZÉKELY ISPÁNOK ÉS ALISPÁNOK

A MOHÁCSI VÉSZIG.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A székely ispánok azon lajstrománál, melyet Kállay Ferencz, Huszti András kéziratából, Haner Jeremiás, Benkő József, Katona István munkáiból és saját jegyzeteiből szerkesztett[1]), teljesebbet és pontosabbat igyekeztem készíteni s egyszersmind a székely ispánok életrajzára vonatkozó ismeretes adatokat eddig ismeretlen adatokkal pótolva közleni. E czélra fölhasználtam a rendelkezésemre állott eredeti okleveleket, a különféle diplomatariumokat, valamint Szabó Károly velem közlött sajátkezű oklevélmásolatait. Bár munkám eredménye nem lehet teljesen kielégítő, még is az általam közlött eddig ismeretlen adatokat sikerrel használhatja a történetbuvár, ki Erdély s különösen a székely föld régi történelmével foglalkozik.

A székely ispánok sora a legrégibb időtől a mohácsi vészig következő:

I. Bogomér. (1235. előtt)[2]).

Bogomér, Szoboszló fia, mint székelyek ispánja szerepelt IV. Béla bolgárországi hadjáratában ennek 1235-ben kelt oklevele szerint. *(Székely Oklevéltár I. k. 7. l.)*

---

[1]) *Kállay Ferencz. Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről. N. Enyed. 1829. 204—217. l.*

[2]) *Kállay e. h. 304. l.* első székely ispánúl említi 1220 körül Zótánt a kolozsvári 1762-diki Titulare Calendarium után, másodikúl 1224 körül, *Fridvalszky, Mineralogia M. Principatus Transylvaniae 127. lapjára* hivatkozva, az Andrássy családból való Simon comest. Ezeket, minthogy rólok hiteles oklevelek nem szólnak, mellőzendőknek tartom.

A Ludán nemzetség tagjai közt akadunk Bogomér és Szoboszló nevűekre. (Lásd: *Hazai Okmánytár III. köt. 38. l.* és Botka Tivadar »Családtani bonyodalmak és adalékok« cz. értekezését, *Századok 1876. IX. füz.*). Lehet, hogy Bogomér ezen nemzetség ivadéka.

II. Majos. 1291.

Moyus, mint Comes Siculorum nostrorum, van említve III. András 1291. mart. 12. kelt kiváltságlevelében *(Székely Oklevéltár I. köt. 28. l.)*

Magister Moys, filius Albertij, mint országnagy (Regni Baro) jön elő egy 1296-diki oklevélben *(Árpádkori uj Okmánytár XII. köt. 585 l.)* Valószinű, hogy ezen Moys volt a királyné tárnokmestere 1299-ben.

III. Fogas Péter. 1294—1300.

Fogas Péter mester, István fia, a Bő nemzetségből, egy 1294. december havában kelt oklevél szerint székely ispán. »Discretus uir Magister Mychael Prepositus Ecclesie Sancti Michaelis de Partibus Transiluanis, et *Magister Petrus Comes Siculorum,* filij videlicet Comitis Stephani filij Ders de genere Bew« *(Árpádkori Új Okmánytár XII. köt. 557. l.)*

Viseli e hivatalt 1299-ben is. »Presentibus. . . . Magistro *Petro dicto Fogos Comite Syculorum* fratre Venerabilis Patris P. Dei gracia Episcopi Transylvanie.« III. András 1299-diki oklevelében. *(Székely Oklevéltár I. köt. 29. l.)*

Péter erdélyi püspök, ki mint rokon (frater) az 1294-diki oklevélben is előfordul, úgy látszik, unokatestvére volt a székely ispánnak.

Mint székely ispánt találjuk III. Andrásnak 1300. oct. 28-dikán kelt levelében is. *(Árpádkori Új Okmánytár XII. köt. 657. l.)*

IV. Losonczi István. 1315.

Losonczi István, Dénes fia, Dénes nádor unokája.

Mint székely ispán van említve I. Károly királynak 1315. jun. 27. kelt levelében, melylyel neki és testvérének Tamásnak ősi örökségüket a Belső-Szolnok vármegyei Lápos földjét visszaadja. »Magister Thomas et *Stephanus Comes Siculorum nostrorum,* filij Dionisij« mond ez oklevél, mely eredetiben meg van a Losonczi báró Bánfi-család kolozsvári levéltárában. (Kiadva *Fejér, Cod. Dipl. VIII. I. 556. l.)*

Később szörényi bánságot viselt. »Stephanus filius Dionisij Banus de Zeurino« egy 1342. dec. 19. kelt oklevélben *(Katona,*

Hist. Crit. IX. köt. 299. l.). Pesty Frigyes, A Szörényi Bánság cz. munkájában 1342. után is 1350-ig fölhozza mint szörényi bánt. Fia Bánfi (filius bani) névvel jő elő oklevelekben.

Magyarországon Nógrád és Szabolcs vármegyékben birt (a Zichy-Codex II. kötetében közlött, Gős-Tuzsért illető oklevelek szerint), Erdélyben Kolos, Torda és Belső-Szolnok vármegyében voltak terjedelmes birtokai. Fiának Dénesnek Nógrádban a divényi várban is része volt.

V. Losonczi Tamás. 1319.

Losonczi Tamás, Dénes fia, Losonczi István testvére.

Mint székely ispánt a gyula-fejérvári káptalan 1319. mart. 8-dikán kelt oklevele így említi: »Nobilis vir magister *Thomas, filius condam Dionisij Palatini, Comes Siculorum*« *(Fejér VIII. II. 237.* és *Sz. Okltár. I. 36. l.)* Ez oklevél azonban tévedve mondja a nádor fijának, vagy ha nem, úgy atyja is nádorságot viselt 1292. után valamelyik évben.

Tamás annak a Dénesnek fia, ki a Losonczot illető 1280-diki, a Bonyhát illető 1291-diki és a Lápost illető 1291. és 1292-diki oklevelekben nem mint nádor, hanem mint az elhalt Dénes nádor fia jő elő *(Hazai Okmtár. VI. k. 257., 362., 376., 380. és 381. l.),* és így a nádorságot viselt Dénes unokája.

Székely ispánságára több adatot nem ismerünk.

Alkalmasint ő az a »Magister Thomas filius Dionisij«, ki mint az erdélyi nemesség követe a tizedügyben egyezkedett András erdélyi püspökkel *(Gr. Kemény József, Diplom. Transilvanicum.)*

Erdélyi birtokai közzül úgy látszik Szász-Régen volt lakása.

Fiai Tamás és István, a Gős-Tuzsért tárgyazó oklevelek szerint (Lásd: *Zichy-Codex II. köt. 456. sz.),* és a Bánfiak családfája szerint Dénes is.

VI. Simon. 1321. 1322.

Simon, Mihály solymosi várnagy fia, vélekedésem szerint azon nemzetség ivadéka, melyből a Vingárti Geréb család ered.

Mint székelyek ispánja s egyszersmind beszterczei ispán egy 1321-diki oklevélben van említve, melynek eredetije Szikszai Lajos ügyvédnél van Zilahon.

Székely ispánnak mutatja őt Tamás erdélyi vajdának 1322. apr. 20-dikán kelt levele, melyben »Magister Symon Comes Syculorum, frater noster« czímen van említve. (1329-diki hiteles átirata megvan báró Apor Lázár, jelenleg b. Apor Károly gyűjteményében, s erről vett másolata *gr. Kemény József Diplomatarium Transsilvanicumában Appendix. I. köt.)*

A Simonra, atyjára és rokonaira vonatkozó oklevelek következők:

1319. apr. 13. kelt levelében Simon magát Krassóvármegye főispánjának »Comes de Kraso« írja. *(Anjoukori Okmtár. I. köt. 512. l.)* — Ez oklevél az erdélyi káptalan 1320-diki átiratában, mely »Simon filius Michaelis Comes de Medyes« kérésére állíttatott ki, megvan az *Orsz. ltár kincstári osztályában.*

1319. május 13-dikán I. Károly király a Trencsini Csák Máté elleni háborúban tanúsított hűségéért visszaad neki 23 erdélyi helységet, »sicut dixit, sibi Jure hereditario attinentes.« Ez oklevélben somlai és krassói főispánnak van címezve: »magister Simon filius Mychaelis Comes de Somlou et de Karasou, dilectus et fidelis noster.« *(U. ott 516. l.)*

1319-re olvasható egy oklevél kivonata »Caroli Regis consensuales ad contractum inter *Petrum* [1]) et *Simonem, filios quondam Michaelis Castellani de Solumus,* necnon *Thomam filium Farkasij proximum eorum* ab una, parte vero ab alia Nicolaum et Johannem filios Conradi de Tolmach parte ab altera initum« stb. *(Fejér XI. 486. l.)*

1321. nov. 22-dikén kel Károly király adomány-levele a mezőségi Ölyves helységről ugyanezen Péter részére, melyben említve van testvére »Symon filius Michaelis dilectus et fidelis noster« a nélkül, hogy nevéhez czim volna kapcsolva. (Eredetije a budai kamara levéltárában; közölte *gr. Kemény József, Notitia Capituli Albensis I. köt. 85—88. l.* és *Fejér VIII. VI. 55. l.)*

Ez oklevelekből kitetszik, hogy Simon 1319-ben krassói és somlai főispán, 1320-ban medgyesi, 1321 és 1322-ben pedig székely ispán.

Székely ispánsága ugyanez évben szünhetett meg, mert Tamás vajda 1322-ben a tordai országgyűlésen kelt levelében, melyben Rudalt Gegös mesternek és testvérének itéli, magát székely ispánnak is irja. *(Fejér VIII. II. 395. l.)*

VII. Széchényi Tamás. 1322. (aprilis után).

Tamás, Farkas fia, a föntebbi Simon rokona.

1321-ben a királyné tárnokmestere, Szerem, Bács és Aradvármegye főispánja *(Anjoukori Okmtár I. k. 640. l.)*

Ez évben, alkalmasint juliusban, lett erdélyi vajdává; 1321. jul. 25. kelt oklevélben már mint vajda és szolnoki főispán jő elő

[1]) Cseh Péter, a Vingárti Geréb-család őse. Ezt iktatta be az erdélyi káptalan 1318-ban Solymos föld (terra Solumus, a kolos-vármegyei Oláh-Solymos) birtokába. (*Anjoukori Okmánytár I. köt. 481. l.*)

(Kemény, Notitia Capit. Albensis I. köt. 87. l.), és így valószinű, hogy Dózsa helyére lépett.

Az ő idejében még egy másik Tamás, Péter fia, szerepelt mint erdélyi vajda *(Jakab Elek, Kolozsvár tört. I. köt. Okltár 52. l.)* Tamás vajda 1325. sept. 7. kelt levelében említi ezen másik Tamás vajda fiát, Mihályt, Michaelem filium Thome Woyuode, *(Gr. Kemény, Diplomatar. Trans. Appendix I. köt.)*

Tamás vajda egyetlen egy oklevélben, melyet 1322. a tordai országgyülésen adott ki, magát egyszersmind székely ispánnak is irja *(Fejér VIII. II. 395. l.)*, de melyik a két Tamás közül? Történetiróink Tamást, Farkas fiát, tartják akkori székely ispánnak, kit Szécsényi Tamásnak neveznek.

Ily czimmel őt 1323-diki oklevelekben nem látjuk; 1324-ben erdélyi vajda, szolnoki és szebeni ispán. *(Székely Oklt. I. köt. 38. és 40. l.)*

Erdély e nevezetes vajdája és nagybirtokosa 1340—1342. egyszersmind tárnokmester is; 1343. mart. 1-én kelt levél szerint már nem vajda, hanem tárnokmester s egyszersmind szepesi és bihari főispán. Ez év második felében mint tárnokmester többé nem szerepel. Ezután Keve és Krassó főispánja; így találjuk 1347—1349-beli oklevelekben is. 1349. nov. 13. kelt oklevél szerint országbiró és kevei főispán; 1350. és 1354-diki oklevelekben országbiró és turóczi főispán.

Meghalt 1354-ben.

VIII. Laczk. 1329—1343.

Laczk vagy László, Dénes fia, a Hermann nemzetségből.

Mint székely ispán 1329. apr. 10-dikén kelt oklevélben jő elő legelőször »Magister Lachk Comes Siculorum« *(Gr. Kemény Dipl. Trans. Appendix I. köt.)*

1334. jan. 13. kelt levelében magát egyszersmind beszterczei ispánnak irja »Nos Magister Ladislaus Comes Siculorum et de Besztercie« *(Sz. Oklt. I. k. 45. l.)* Így találjuk I. Károly 1334. és 1337-diki leveleiben is. *(U. ott 46. 47. l.)*

1339. sept. 15. székelyek ispánja, csanádi, beszterczei és medgyesi ispán »Ladislaus filius Dionisij de genere Herman, Comes trium generum Siculorum, Chanadiensis, Bistriciensis et de Megyes« *(U. ott 48. l.)* 1341. jan. 8-dikán János és Jakab, Miklós fiai, jőnek elő mint brassai és beszterczei ispánok. *(Gr. Kemény Dipl. Trans. I. köt.)*

1343. maj. 3-án kelt oklevélben »Judex Siculorum« czimmel találjuk *(Fejér IX. VI. II. l.)*: minthogy azonban ez év martius havában fiát Andrást látjuk, mint székely ispánt, az

öreg Laczk ez időben alkalmasint csak czimzetes székely ispán volt.

Fiai: István, András, Miklós, Pál, Laczk, Mihály és Imre.

IX. Laczk András. 1342—1351.

Laczk András, a föntebbi Laczk székely ispán fia.

Gyanítom, hogy már 1342-ben föl volt ruházva a székely ispánsággal.

1343. mart. 12-én kelt levelében így czimezi magát »Nos Andreas Laczk de Mendvan heres perpetuus, Judex Curie Comesque Siculorum et Vaiuoda Transylvanus« *(Sz. Oklt. I. köt. 49. l.)* [1]).

1344. oct. 18-dikán vajdai czím nélkül így írja magát: »Nos Magister Andreas Comes trium generum Siculorum, de Brassow et de Bistricia« *(U. ott I. köt. 51. l.)*

Történetiróink, midőn ezutáni működéséről szólanak, őt mindig erdélyi vajdának irják; így Bonfini is, ki szerint »vir bello strenuus, qui provinciam Imperio tenebat, quem vajvodam dicunt.«

1349. május 15-én kelt levelében magát erdélyi vajdának irja »Nos Andreas Vayuoda Transiluanus et Comes de Zolnok,« *(Gr. Zichy-család Okmánytára II. köt. 367. l.)*. De kérdés, vajon ezen a XVI. század második feléből való egyszerű s több helyen hibás másolat után közlött oklevél évszáma nem hibás-é? 1349. dec. 7. kelt oklevelében ő nem irja magát vajdának, hanem így: »Nos magister Andreas Comes Siculorum, Brassouiensis, Zathmariensis et Marmarusiensis«, hasonlóan 1349. dec. 13. kelt levelében. *(Sz. Oklevéltár I. köt. 57. 58. l.)*; sőt egy 1350. oct. 24. kelt levél is csak székely ispánnak említi »magister Andreas filius Lack Comes Siculorum« *(U. ott 60. l.)*

1350. aprilis első felében Lajos királyt Olaszországba kisérte, hol a király Nápoly kormányzóságát ruházta rá; mint ilyen szerepelt 1351-ben is. Bonfini ekkor is mint vajdát említi. »Andream vajvodam (ut aiunt), Ladislai filium, ... summa potestate magistrum equitum regnique praefectum declaravit.« Nápolyból 1352-ben jött haza.

A székely ispánságot távol léte alatt is viselte, s talán csak visszajötte után tette le. Miklós nádornak 1351. aug. 4-dikén kelt levelében őt székely ispánnak és szatmári főispánnak látjuk, »tempore Magistri Andree filij Lachk Comitis Siculorum, mo-

[1]) Ezen oklevél nem eredetiben, hanem a hét szász szék közönsége által 1432-ben eszközölt átiratban van meg a szász nemzet levéltárában. Ezen átirat hitelességét azonban méltán kétségbe lehet vonni.

dernique Comitis ipsius Comitatus Zathmariensis.« (Eredetije gr. Kemény József gyűjteményében *az erd. Muzeum kézirattárában.*)

1353-ban Bihar mellett a nyíri táborból, nap nélkül, kelt parancsában mint erdélyi vajda magát egykori székely ispánnak írja »Nos Magister Andreas Wayuoda Transsiluanus et comes de Zonuk, pridem Siculorum« *(Sz. Oklt. I. köt. 62. l.)*

Ezután nem sokára macsói bán lett. Ostfi Domokos, ki Pesty Frigyes szerint 1353. martius 28. még macsói bán, egy azon évi jun. 7-dikén kelt levélben, mint egykori macsói bán van említve *(Gr. Zichy-család Okmánytára II. köt. 531. l.)* I. Lajos király 1353. máj. 29-dikén kelt levele záradékában már Laczk András van mint macsói bán fölhozva *(Fejér IX. VI. 62. l.)*, valamint ugyanazon évi sept. 26-dikán és dec. 9-dikén kelt oklevelek záradékaiban is *(Fejér ,IX. II. 483. és 62. l.)* [1]). Macsói bán és baranyai főispán egy 1354. mart. 24-dikén kelt levél szerint *(Gr. Zichy család Okmtára II. k. 556. l.)*, valamint ezen évi sept. 20. kelt levélben is *(Katona, Hist. Crit. X. 97. l.)*

1355-ben a királyné tárnokmestere s egyszersmind Soprony és Vas vármegye főispánja. Így írja magát 1355. oct. 5-dikén kelt levelében *(Fejér IX. II. 459. l.)*, egy azon évi dec. 20-dikán kelt levél szerint pedig »Andreas condam Banus de Machow, nunc vero Comes Castriferrei et Supruniensis« (Pesti Frigyes: A macsói bánok. *Századok. 1875. 379. l.)* Ugyanezen hivatalokat viseli 1356. jan. 12-dikén is. (*Hazai Okmánytár I. köt. 215. l.*)

Néhány héttel ezután átveszi Erdély kormányát s mint vajda működik 1356—1359-ig. 1359. sept. 26-dikán még életben van s mint vajda szerepel (*Katona Hist. Crit. X. köt. 258. l.)*, de nem sokára ez után még ez évben elhalt.

X. Miklós. 1351.

Miklós, Bereczk fia.

Kállay, István erdélyi vezérnek Budán 1351. oct. 18. kelt parancsára hivatkozva, őt székely ispánnak mondja: azonban ez oklevélben (Lásd: *Sz. Okltár. I. köt. 60. l.*) nem mint Comes Siculorum, hanem mint Comes de Braschau fordúl elő. Minthogy a brassai ispánságot ez időben rendesen a székely ispán bírta, azért tartják őt székely ispánnak is. De vajon nem ideiglenes ispán volt-é, vajon nem mint Laczk András helyettese szerepelt-é?

---

[1]) Mind két oklevél hibás évszámmal van közölve Fejérnél, az első 1356-ra, a második 1351-re.

XI. Lőkös. 1353—1355.

Lőkös mint székely és brassai ispán két oklevélben fordúl elő; az egyik kelt 1353-ban nap nélkül, a másik 1355. julius 9-dikén. *(Székely Okltár I. köt. 62. 63. l.)*

XII. Gilétfi János. 1358.

Gilétfi János, Gilétfi Miklós nádor fia.

1355-ben mint Nógrád-vármegye főispánját látjuk.

I. Lajos királynak 1358. május 5. kelt levelében, mint székelyek ispánja van említve »Joannes, filius quondam .... Palatini, Comes Siculorum de Vrsan« *(Fejér IX. II. 667. 668. l.)*. Itt azonban az utolsó szó, úgy látszik, elferdítve írt neve Magyarország valamelyik vármegyéjének, melynek Gilétfi János egyszersmind főispánja volt.

A székely ispánságot addig viselhette, míg tárnokmesterré tétetett, a mi 1360. junius előtt történt.

XIII. Simontornyai Laczk Dénes. 1360.

Laczk Dénes, Laczk István fia.

A nápolyi háborúban nagy dicsőséget aratott, Sommánál ő volt a nap hőse.

Egy 1359. dec. 21-dikén kelt oklevél szerint már erdélyi vajda. *(Századok. 1875. 376. l.)* Vajdai címmel áll 1360. febr. 18. és 24. kelt oklevelekben *(Székely Okltár I. 67. l.* és *Fejér IX. III. 146. l.)*, de egy 1360. nov. 28. kelt oklevél szerint *(U. ott 158. l.)* egyszersmind székelyek ispánja és országbíró is.

Melyik hóban vette át az ispánságot, nem tudjuk, de ezen hivatalt rövid ideig viselte. Az ezután kelt oklevelekben csak mint vajda és szolnoki főispán jő elő.

1366. jun. 21. kelt oklevél szerint egyszersmind viddini főparancsnok és temesi ispán *(Fejér IX. III. 559. l.)*; ugyanezen évi julius 17-én kelt oklevélben csak erd. vajda címmel fordúl elő. *(U. ott 573. l.)*

XIV. Laczk Miklós, 1361—1367.

Laczk Miklós, Laczk István fia.

Mikor lett székely ispánná, nem bizonyos, lehet hogy 1360. december végén; az is lehet, hogy december előtt volt kinevezve, s míg e tisztséget átvehette, addig testvére Dénes szerepelt.

Székely ispán címmel találjuk 1363. oct. 17. kelt levélben *(Hazai Okmánytár I. köt. 246. l.)*; így mutatja őt egy 1364-diki levél is *(U. ott V. köt. 140. l.)*

1366. jun. 20. egyszersmind szathmári, máramarosi és ugocsai főispán *(Katona X. köt. 366. l.)*

Székely ispánból testvére Dénes helyébe erdélyi vajda lett.

Hogy Dénes után ezen Laczk Miklós lett erd. vajda, kit hibásan tart *Budai Ferencz Polg. Lex. I. 566. l.* a Drágfi család ősének, bizonyítja egy általa mint vajda által kiadott oklevél, melyben e szavak olvashatók: »literas Magnifici Domini Dyonisi Woyvode Tr. fratris nostri carissimi.« Mint vajdát mutatja őt egy 1367. mart. 25-dikén kelt oklevél *(Fejér IX. IV. 57. l.)*, valamint egy 1368. sept. 8. kelt levél *(Katona X. köt. 429. l.)* E szerint helyesebb azok állítása, kik az általa Vlajk oláh vajda ellen vezetett háború idejét 1369-re teszik. Ezen háború 1368. végén vagy 1369. elején történhetett, 1367-ben semmi esetre sem.

Ezen háborúban esett el Laczk Miklós, és alvajdája Járai Péter is.

Ha áll az, hogy az ekkor elesett erdélyi vajda holt testét az esztergomi klastromban temették el (*Budai Ferencz e. h. I. k. 567. l.*), ő az, a ki ott nyugszik.

XV. Csáktornyai Laczk (később Laczkfi) István. 1367—1371.

Laczk vagy Laczkfi István, idősb Laczk István vajda fia.

1352-ben királyi apród, 1358 ban a királyné szolgálatában áll.

A székely ispánságban Laczk Miklós utóda, tehát már 1367-ben székely ispán. Ily czímmel találjuk őt 1368. apr. 26, 1369. aug. 22. és 1370. máj. 10. kelt oklevelekben. (*Sz. Okl. I. 74. 75. l.*)

1371-ben Dalmát- és Horvátország bánja lett. — Így említi Lajos király 1371. sept. 6. kelt levelében (*Fejér IX. IV. 333. l.*)

Imre vajda után ő lett Erdély vajdája, tehát 1372. Sz.-Mihály nap táján már vajda. E hivatalt 1383-ig viselte. E közben 1372. és 1373-ban I. Lajos király főhadvezére volt a trevigoi tartományokban.

1383-ban ismét dalmát és horvát bán lett, mit igazolnak e szavak »1383. die 1. Augusti applicuit Jadram novus Banus, videlicet Dominus Stephanus Lazchovic« (Memoriale Pauli de Paulo, *Schwandtner, Scriptores rer. Hung. III. köt. 724. l.*)

1384. közepén Garai Miklós nádor a báni hivatalból letétette; ekkor mint a Horváthiakkal szövetkezett pártütő Bosniába menekült.

1385. Pozsegáról intéz felszólítást a pozsonyiakhoz a

királynéhoz való hűségre; e levelében magát egykori vajdának czímezi.

1387. april elején Budán Zsigmond császárral és a velenczei követekkel egyezkedett Mária királyné szabadon bocsáttatása ügyében.

1387. jun. 16-dikán már nádor (*Hazai Okmánytár V. köt. 165. l.*) Ez évben aug. 22. egyszersmind kir. fŏlovászmester is (*U. ott 179. l.*) Egy 1388. nov. 30. kelt levélben azonban mint fŏlovászmester Oláh János van említve (*U. ott 182. l.*)

Nádor és fŏlovászmester még 1390. augustus havában is.

1391 végén nem nádor, csak fŏlovászmester, valamint 1395-ben s valószínűleg a nikápolyi ütközetkor is 1396-ban.

Ezután 1396. Durazzoi László király helytartója.

1398. febr. 26. Tótországban a kőrös-udvarhelyi gyűlés alkalmával megöletett. Eltemettetett az általa építtetett egyházban Keszthelyen.

XVI. Losonczi László. 1372—1375.

Losonczi László, Losonczi Dezső fia, vélekedésem szerint Dénes nádor kisunokája.

A horvát bánná lett Laczk István utódja és így föltehető, hogy már 1371-ben lett székely ispánná.

Székely ispán egy 1373. mart. kelt oklevél szerint (*Fejér IX. I V. 499. l.* és *Sz. Oklt. I. 67. l.*)

Szabó Károly azt jegyzi meg róla, (*Sz. Oklt. e. h.*), hogy 1375. máj. 8-dikán mint erdélyi alvajda adott ki egy parancsot: de én őt nem tartom egy személynek az alvajdával. Egy László mint alvajda szerepelt 1373. és 1374-ben, vélekedésem szerint ez adta ki az említett parancsot is. Ez nem a Losonczi-család tagja, annak én csak a székely ispánt tartom.

Székely ispánból erdélyi vajda lett. Mint ilyen van említve egy 1375-ben kelt oklevél kivonatában (*Fejér IX. V. 82. l.*), valamint 1376. jun. 21. (*Katona, X. 612. l.*)

Sokáig vajdáskodott, talán 1391-ben halt el s ekkor szűnt meg vajdasága.

Mint néhai van említve egy 1393 oct. 13. kelt oklevélben (*Gr. Kemény I. Diplomatarium Trans. I. köt.*)

XVII. Miklós. 1377—1380.

Miklós, Pető fia.

Mint székely ispán fordul elő I. Lajos király 1377. nov. 11-én kelt levelében, melylyel neki egy Bózkút nevű puszta földet adományoz Kolos-vármegyében, »magister Nicolaus, filius Petew, Comes Siculorum nostrorum«. (*Sz. Oklt. I. 77. l.*)

Székely ispán 1380. febr. 2-án, Lajos királynak Zólyomban kelt adománylevelében, melylyel neki Inakházán Dobokavármegyében részjószágot ad (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VIII. köt.*, hol azonban ezen oklevél hibásan van Mátyás király adományának mondva és kivonata hibásan van 1480-ra téve), valamint Lajosnak ugyan csak Zólyomban 1380. febr. 11-én kelt levelében is. (*Katona X. köt. 681. l.*)

XVIII. Losonczi Miklós. 1383—1385.

Losonczi Miklós, Losonczi Dezső fia, Losonczi László székely ispán és erdélyi vajda testvére.

Kállay, Huszti kézirata után, 1383. körül teszi székely ispánnak (*Kállay, Székely nemzet. 208. l.*)

Székely ispán 1385 apr. 28-dikán (*Gr. Zichy cs. okmtára. IV. köt. 304. l.*)

Mint volt székely ispánt mutatja egy 1392-diki oklevél (*Sz. Oklt. I. 84. l.*). 1394-ben még élt.

XIX. Balk és Drág. 1387—1390.

Balk és Drág, Szász vajda fiai.

1378-ban máramarosi főispánok. 1381-diki oklevél szerint Szárazberegi Balk vajda máramarosi, Drág pedig szathmári főispán. 1383-ban Balk is előjő mint szathmári főispán. Ők voltak Ugocsavármegyének is főispánjai.

Ezen főispánságokat mint székely ispánok is megtartották.

Székely ispánok 1387. nov. 25., 1388. máj. 1. és julius 2-dikán kelt oklevelek szerint (*Sz. Oklt. I. 80—81. l.*)

Szabó Károly (*e. h. 82. l.*) egy 1389. jan. 6-dikán kelt levélből, melyben csak egyszerűen vajdáknak vannak czímezve, azt következteti, hogy ők már 1389. elején a székely ispánságot nem viselték. Azonban Wenzel Gusztáv »Kritikai fejtegetések Máramarosmegye történetéhez« cz. értekezésében két 1390-diki oklevél kivonatát közli, melyekből kétségtelen, hogy az 1390-diki év első felében is székely ispánok voltak. Az egyikben, mely febr. 8-dikán kelt, mondja Zsigmond király »viris magnificis Balk, Draagh et Johanni Comitibus nostris Siculorum« és így itt még a harmadik testvér is székely ispán, t. i. Oláh János, ki 1389-ben a királyné főlovászmestere; a másikban, mely apr. 27-én kelt, olvassuk: »magistris Balk woyuode, nec non Drag Comiti Siculorum nostrorum, et Johanni Olaho fratri ipsorum vterino«. (*Uj Magyar Muzeum, 1857. II. 356. 357. l.*) Itt már székely ispán czímmel csak Drág áll.

XX. Kanizsai István. 1390—1395.

Kanizsai István, Kanizsai János fia.

1386-ban Mária és Erzsébet királynék útitársa volt s ezekkel együtt esett fogságba Diakóvárnál.

1390. közepén juniusban, mint székely ispán hadakozik Moldvában *(Sz. Oklt. I. 82. l.)*. Székely ispán 1393. mart. 21. *(U. ott 85. l.)*; 1395. mart. 11-dikén egyszersmind kir. főajtónálló *(U. ott 90. l.)*

Gyanítom, hogy Nikápolynál is 1396-ban mint székely ispán harczolt.

Egy 1397-diki oklevél őt csak kir. főajtónállónak mutatja, és mint somogyi főispán is jön elő.

1402. sept. 14. kelt levél szerint egykori főajtónálló.

XXI. Perényi Péter. 1397. 1398. 1401.

Perényi Péter, Perényi Simon fia.

1397. junius, julius és augustus havában macsói bán volt.

Hihetően ez év utolsó negyedében, mikor Zsigmond király Bebek Ferenczet nevezte ki macsói bánná, lett ő székely ispán.

1398. jan. 12. kelt oklevél szerint ispántársa Maróthi János. *(Sz. Oklt. I. 91. l.)*

Az ispánságot valószínűleg a következő években, még az 1401-dik év első felében is, viselte. Zsigmond királynak 1401. apr. 4. kelt parancsában ugyanis, mint »Magnificus vir Magister Petrus filius Symonis de Peren Banus noster Machouiensis et Comes Siculorum nostrorum« van említve, és így ekkor e két hivatalt együtt viselte. *(Árpádkori Új Okmánytár X. köt. 182. és 352. l.)* Megjegyzendő azonban, hogy ezután kelt okleveleken nem egykori bánnak, hanem egykori székely ispánnak van nevezve; így az országgyűlés 1402. sept. 21. kelt levelében *(Katona XI. 537. l.)*, Zsigmond király 1403. nov. 5. és 1404. mart. 13. kelt leveleiben *(Sz. Oklt. I. 95. 96. l.)*

1408-ban máramarosi főispán. Ez évben, mint Ugocsavármegyének is főispánját hozza föl Doby Antal, ki szerint 1402—1414. Abaúj, Zemplin, Ung és Máramaros vármegyék főispánja volt *(Századok 1874. X. füz.)*

1415—1419. országbiró.

Meghalt 1424-ben.

XXII. Maróthi János. 1398.

Elébb macsói bán. 1398. jan. 12. Perényi Péterrel együtt székely ispán. E tisztet rövid ideig viselte. Ez év november havában s azután is ismét macsói bánnak találjuk.

XXIII. Csáki (másként Mácsai) György. 1401—1403.

Csáki György, Csáki István fia.

1401. jan. 17. kelt oklevél szerint visegrádi várnagy. (*Fejér X. IV. 69. l.*)

A gr. Vay család berkeszi levéltárában lévő oklevél szerint, 1402-ben székely ispán. (Említi e levelet Deák Farkas, *Századok 1875. 473. l.*)

Vélekedésem szerint az 1401-dik év második felében lett székely ispán, és 1403. dec. havában, mikor Zsigmond király az erdélyi vajdákat elmozditotta, szűnt meg az ő ispánsága is.

1405. oct. 8. mint egykori székely ispán Mácsai néven van említve »magister Georgius filius Stephani de Macha pridem Comes Siculorum« (*Hazai Okmtár. III. 261. l.*) Mint Csáki Miklós egykori erd. vajda testvérét, s egykori székely ispánnak említve találjuk őt Zsigmond királynak a Csákiak részére 1405. dec. 24. és dec. 28. kiállított új adományleveleiben. (*Fejér X. IV. 410. és 415. l.*)

Miután oklevelekből tudjuk, hogy Mácsa ez időben a Csákiak birtoka, nem lehet kételkednünk, hogy a Mácsai György néven említett egykori székely ispán egy személy Csáki Györgygyel.

XXIV. Haraszti János és Monostori László. 1404. julius.

Zsigmond királynak Kostély alatti táborában 1404. jul. 28-dikán kelt levelében mint székely ispánok vannak említve. Zsigmond ezen levelét átirta 1459-ben Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány, ezt ismét átirta 1610-ben Báthori Gábor erd. fejedelem. Ez utóbbi átirat eredetiben megvan a *gyulafehérvári káptalan levéltárában,* ennek 1769-ben kiadott hiteles átirata pedig az erd. Muzeumban (*Jos. Com. Kemény Codex Diplomaticus Transsumtorum. VI. köt.*). Töredékesen közli *Kállay Ferencz, Székely Nemzet. 190. l.* s utána *Sz. Okltár 1. köt. 97. l.*

Kállay a székely ispánok lajstromában (*e. h. 209. l.*) Haraszti János nevét hibásan adja Johannes Haraplonak, valamint az 1769-diki hiteles káptalani átiratban is e név hibásan van Johannes de Harapk-nak írva de Harazth helyett.

Székely ispánságukról, mely rövid ideig tartott, csak ez egy oklevélben találunk emlékezetet.

XXV. Marczali Dénes. 1404. november.

Marczali Dénes, István fia, Miklós erdélyi vajda testvére.

Zsigmond királynak 1404. november 3-dikán kelt levele szerint székely ispán (*Fejér. X. IV. 322. l.*)

Meddig volt ezután társa Nádasi Mihálynak, nem tudjuk.

Zsigmond királynak 1417. sept. 29-én kelt levelében mogyi főispán s egykori székely ispán »Dionisius de Marczal a. is Siculorum nostrorum, nunc vero Comitatus Simigiensis Comes, frater quondam Nicolai Wayuodae uterinus« (*Fejér X. V. 805.*) Ugyane czimmel találjuk Zsigmondnak azon napon kelt más levelében. (*U. ott 809. l.*)

XXVI. Nádasi Mihály. 1405—1419.

Nádasi Mihály, vagy Nádasi Salamonfi Mihály, Salamon fia Testvére is Salamon, kinek Mihály nevű fia Fejéregyház előnévvel jő elő oklevelekben. Az idősb Mihályt is, de még többször az ifjabbat, mint birtokost látjuk a Küküllő vármegyei Nádas, Szent-László, Hétúr, Bún és Jövedics, s a Fejér vármegyei Zoltán, valamint Spring és Kis-Sebes nevű helységekben.

Előneve az oklevelekben hol de Nadas, hol de Nadasd-nak van írva. Ez a Küküllő vármegyei Nádas.

Mihály és testvére Salamon Bethlen Gergelylyel és Almakereki (Apafi) Péterrel együtt mond ellent Monyorósra nézve 1394-ben.

Zsigmond király 1405-ben Nádasdi Mihály székely ispánnak és az erdélyi királyi hadak főkapitányának az erdélyi részek lecsendesítésében szerzett érdemeiért adományozza Kis-Sebes, Spring és Drassó helységeket. (Kelet helye és napja nélkül kivonatosan közölve *Edernél Observ. ab Felmeri Hist. Trans. 61. l.*) Eder kivonata szerint »fidelis noster dilectus magister Michael filius Salamonis de Nadasd (alias de Fejér Egyház) Comes Siculorum nostrorum, generalis Capitaneus gencium nostrarum parcium Transsiluanarum.« Ez oklevélben találjuk őt legelsőben székely ispánnak; ezen adományozás azonban azt gyaníttatja velünk, hogy a székely ispánságot már 1404-ben nyerte. Csak ez egy oklevélben van magister-nek czímezve, későbbi oklevelekben »Magnificus« czímmel áll.

1405-től 1419-ig székely ispán, 1408-tól fogva a sárkányrend vitéze is. Mint székely ispánt számos oklevél mutatja (*Sz. Okltár I. 99. 101. 102. 103. 104. 106. 108. l.*)

Legutolsó oklevelek, melyek mint székely ispánt említik, Zsigmond királynak Kassán 1419. május 17-dikén, feria quarta proxima ante festum b. Elenae Reginae, Szász-Kézd részére adott kiváltság levele (egészen közölve *Marienburg, Geographie von Siebenb. II. 263. l.*, kivonatban *Katonánál XII. 319. l.*, hol azonban a kelet feria V-nak van írva, és aug. 18-ra hibásan van számítva. A magyar oklevelekben használt Ilona-napra nézve lásd: *Knauz, Kortan. 197. l.),* és ugyancsak Zsigmondnak a Sepsi és Kézdi széki székelyekhez Kassáról 1419. junius 5-dikén

intézett parancsa (másolata a Brassó város levéltárában lévő eredetiről *Szabó Károly gyüjteményében*). Későbbi adatot róla nem ismerünk.

Nádasi Salamonfi Mihály talán nem egy maga volt székely ispán; társa elébb Marczali Imre lehetett, azután ki volt, nem tudjuk. Csáki Lászlóról írják, hogy atyja életében 1412-ben Maros szék kormányzója volt. Ha ez való, inkább hiszem, hogy mint székely ispán kormányozta a széket, nem pedig mint a szék által választott hadnagy vagy biró. Az 1533-diki székely krónika is mint székely ispánt említi Csáki Lászlót e szavakkal: »rustici Ultrasilvaniae tumultuabantur, verum Csák Lászlo illo tempore Comes Siculorum cohibuit unitos latrones infestantes gentem Uopoleti in valle Gyergyo, quam modo Sedem dicimus, ante terram Hegy-Allya«. (*Székely nemzet constitutiói. 293. l.*) Ha azonban e sorok az 1437-diki pórlázadásra vonatkoznak, a krónika állítása az ispánságra nézve téves; mert ez időben Csáki László nem volt székely ispán.

XXVII. Pelsőczi Bebek Péter. 1423—1426.

Pelsőczi Bebek Péter, Bebek Detre nádor fia. Neje Csáki Kata, Csáki György leánya.

Mint székely ispánt legelsőben Zsigmond királynak Kassán 1423. apr. 28-dikán kelt parancsában találjuk, mely szól »Magnifico Petro filio condam detrici palatini de Pelsewcz Comiti Siculorum nostrorum« (A Brassó város levéltárában lévő eredetiről vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Székely ispán egy 1424. máj. 25-én kelt oklevélben »Petrus filius Detrici Palatini de Pelsewcz Siculorum Comes«. (*Magyar tört. tár. XII. köt. 282. l.*)

Legutoljára van mint ispán említve »Magnificus Petrus de Pelsewcz Comes Siculorum« Zsigmond királynak Bereczk részére 1426. dec. 26-dikán kelt kiváltságlevelében (*Sz. Okltár I. 120. l.*)

XXVIII. Kusalyi Jakcs János. 1427—1432.

Kusalyi Jakcs János, György királyi tárnokmester fia.

Mint székely ispán Jakcs Mihálylyal együtt legelsőben Zsigmond királynak Brassó város részére Brassóban 1427. jun. 19-dikén kelt levelében fordul elő »Magnificis Johanni et Michaeli Jakch de Kusal modernis... Comitibus Siculorum nostrorum« (A Brassó város levéltárában lévő eredetiről vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Igy s együtt említve találjuk őket 1427—1430. kelt levelekben (*Sz. Okltár I. 124. 125. 127. l.*), 1429-re (Fejér X. VII. *87. l.*), 1430-ra (*U. o. 303. 306. 316. l.*)

Alkalmasint 1432-ben halt meg. Zsigmond királynak 1432.

dec. 14-dikén kelt parancsában csak Jakcs Mihály van székely ispánnak említve (A szász nemzeti levéltárban lévő eredetiről vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*) Midőn 1432. dec. havában testvéreit egy jószágba beigtatják, azokkal együtt az ő fiait is beigtatják, de őt magát nem.

XXIX. Kusalyi Jakcs Mihály. 1427—1438. febr. és 1439. jun.

Kusalyi Jakcs Mihály, István fia. Hogy nem testvére ispántársának Jánosnak, kitetszik egy 1430-dik-diki oklevélből. *(Sz. Okltár. I. 127. l.)*

1427. jun. 17. találjuk legelsőben székely ispánnak Kusalyi Jakcs Jánossal együtt. Ezzel együtt viseli e hivatalt 1432-ig.

1433. nov. 25. székely ispán s a dézsi, széki, váradi, debreczeni, szolnoki, szalárdi és pesti sókamarák ispánja *(Fejér X. VII. 481. l.)*

Székely ispán 1434-ben *(Sz. Okltár. I. 128. és 129. l.)*, 1435-ben (*U. ott 130. l.*), 1436. jan. 22-én (Eredetije a szász nemzeti levéltárban, arról vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

1437-ben Tamási Henrikkel együtt viseli e tisztet. *(Sz. Oklevéltár. I. 134. l.)*

Székely ispánnak írja magát még 1438. jan. 9-dikén is (A szász nem. levéltárból vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében,* kiadva: *Archiv für siebenb. Landeskunde. Neue Folge XII. Bd. 85. l.*): de már ezen évi febr. 14. előtt Albert király másokat nevezett ki ispánokká *(Sz. Okltár. I. 137. l.)*

Albert király halála után ismét székely ispán lett. Erzsébet királyné 1439. nov. 9-én kelt levelében őt és Csáki Ferenczet említi székely ispánoknak *(Katona XII. 925. l.)*. Ezen ispánkodása rövid ideig tartott. Midőn Erzsébet királyné a puszta radnai várat és tartozandóságait neki és rokonainak adományozza, 1440. jan. 21-dikén, már nem székely ispán. »Magnificus Michael, filius quondam Stephani Jakch de Kusal, alias Comes Siculorum nostrorum. (Eredetije a kolos-monostori convent levéltárában, másolata *Gr. Kemény, Diplomatarium Trans. Appendix. V. köt.)*

Erzsébet királyné őt 1440-ben, alighanem augustusban, erdélyi vajdává tette. Három oklevélben láttam őt mint egykori erd. vajdát említve: az egyik kelt 1441. sept. 9. *(Magyar Tört. Tár IX. köt. 61. l.)*, a másik 1441. nov. 9. (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*), a harmadik 1450-ben (U. ott. *Appendix. VI. köt.*)

1441. september havában már mint I. Ulászló király hívét

látjuk. Egyik tagja volt azon követségnek, melyet Ulászló az Erzsébet királynéval kötendő béke ügyében 1441. sept. 9. kinevezett *(Magyar tört. tár. IX. k. 61. 62. l.)*. Ez évi nov. 9-én adományozta neki és több rokonának I. Ulászló a hűtlen Losonczi Dezső egykori erd. vajda Lekencze, Vermes, Tacs és Szentgyörgy nevű falvait Doboka vármegyében. (Eredetije a kolosmonostori conventben, kivonata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.)*

1450-ben még az élők sorában találjuk.

XXX. Tamási Henrik. 1437. 1438. febr.

Tamási Henrik, Tamási János vajda fia.

Jakcs János utódja, valószinűleg ennek halála után 1432-ben vagy nem sokára ezután lett székely ispán.

Jakcs Mihálylyal együtt viselte e tisztet 1437. apr. junius és september havában *(Sz. Okltár. I. 134. l.)*

1438. febr. 14. előtt Albert király már másokat nevezett ki helyettök *(U. ott. 137. l.)*

1438. márt. 30-dikán királyi udvarmester. 1438. sept. 8-dikán kelt oklevél szerint kir. főajtónálló, de már 1439. sept. 17-dikén mint »alias magister Curie« jő elő.

I. Ulászló megkoronáztatása után is Erzsébet királyné híve és Ulászló ellen működik.

1448-ban nincs életben.

XXXI. Pelsőczi Bebek Imre. 1438 febr. — 1440. ismét 1446—1448.

Pelsőczi Bebek Imre, Bebek László fia, Imre vajda unokája. Oklevelekben Pelsőczi Vajdafi Imrének és egyszerűen Pelsőczi Imrének írva is jő elő.

Albert király 1438 február havában tette őt Csáki Ferenczczel együtt székely ispánná Kusalyi Jakcs Mihály és Tamási Henrik helyébe. »Honorem Comitatus Siculorum nostrorum talibus duximus conferendum personis, de quorum fide et operum strenuitate nulla dubitacione possumus agitari, quos paucorum dierum labente curriculo . . . . . in ipsas partes Transsiluanas et versus vos transmittemus« mond Albert király 1438. febr. 14-én Brassó városához intézett levelében. *(Sz. Okltár I. 137. l.)*

1438. sept. 14-dikén kelt levele szerint, melyben magát »Emericus Bvbek de Pelsevch Comes Siculorum«-nak írja, mint székely ispán Görgényben székel. (A Brassó város levéltárában lévő eredetiről vett másolata *Szabó Károly gyüjteményében*).

1438. dec. 18-dikán »Emericus filius Waiuode de Pelsewcz« Csáki Ferenczczel együtt székely ispán. *(Sz. Okltár 138. l.)*. Ő vele együtt viseli e tisztet 1439. sept. 17-dikén is. *(U. ott*

144. l.) Idő közben azonban 1439. mart. 1-én Zoltáni Lőrinczet is székely ispánnak találjuk, ki vagy Bebek vagy Csáki helyett viselhette rövid ideig e tisztséget.

1439. nov. 9-dikén kelt levelében Erzsébet királyné nem őt, hanem Jakcs Mihályt írja Csáki Ferenczczel együtt székely ispánnak *(Katona XII. köt. 925. l.)*. Ez adat alapján, valamint abból a körülményből, hogy Albert királynak 1439. sept. 14-dikén Titelréven kelt levelének homlokán ez áll: »Relatio H .... et Emerici Vayuode«, (eredetiben gr. Kemény József gyűjteményében, *az erd. Muzeumban*), azt voltam hajlandó következtetni, hogy Bebek Imre ekkor Lévai Cseh Péter vajda utódja lett. Azonban Albert királynak és Erzsébet királynénak ugyancsak Titelréven 1439. sept. 17-dikén kelt levelében ő székely ispánnak van czímezve. Mint ilyen van említve Erzsébet királyné 1440. febr. 9-én kelt levelének hátiratában is, mely szerint Pelsőczi Imre és Csáki Ferencz székely ispánok egy 1440. mart. 10-én történt beigtatás alkalmával ellenmondásuk okadására megidéztettek Sz.-György napja után egy hétre, minthogy az ellenmondók az ők, mint uraik, nevében tiltakoztak. (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, másolata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*)

Pelsőczi Imrét mint I. Ulászló király hívét mutatja ennek 1440. sept. 11. kelt rendelete. (*Magyar tört. tár. IX. köt. 143. l.*)

Az ispánságot valószínűleg még 1441-ben is viselte. Lehet, hogy Emőkei Miklós, ki 1441. május 13-dikán mint székely alispán veszi föl a király és Hunyadi János erdélyi vajda rendeletére Brassó város és a Barczaság censusát, s kiről alább bővebben szólunk, az ő alispánja volt.

1445-ben, midőn az ország nagyjai a kormányzást hét kapitányra bízták, Bebek Imre ezek egyike lett. Így találjuk őt Rozgonyi Györgygyel és Giskra Jánossal együtt, mint a Dunától a Tiszáig terjedő felső-magyarországi vármegyék egyik kapitányát, 1445. jul. 15-én *(Gr. Teleki József, Hunyadiak kora. X. köt. 164. l.)* és jul. 20-án. *(U. ott 170. l.)*

Ezután mint erdélyi vajdát látjuk. Vajdává s egyszersmind székelyek ispánjává 1446-ban, valószínűleg akkor lett, mikor a rendek Hunyadi Jánost kormányzóvá választották.

Thuróczi szerint a rigómezei ütközetben 1448. oct. havában esett el. Azonban 1449. jan. 15. és mart. 10-dikén kelt oklevelekben Herepei Márkkal együtt mint erdélyi alvajda Balai György jő elő, kit én Bebek Imre alvajdájának tartok. *(Jos. Com. Kemény, Diplomatar. Trans. Appendix. V. köt.)*. Továbbá a Pelsőczi Bebek család tagjainak a Gyerőfiekkel 1449. oct. 13-dikán Diós-Győrött kötött egyességlevelében Palóczi Vero-

nika mint Bebek Imre vajda neje s nem özvegye van megnevezve »Magnifica Domina Veronica conthoralis Magnifici Emerici de eadem Pelsewcz scilicet Vaiuode«, ki férje és fiai nevében »in personis dictorum scilicet prefati Magnifici Emerici domini et mariti nostri, atque Egregij Ladislai, nec non filiorum nostrorum praedictorum« egyezkedik *(Gr. Kemény, Dipl. Trans. Supplem. III. köt.)*. Mind ebből azt következtetem, hogy Bebek Imre nem a Rigómezőn 1448-ban esett el, hanem talán ott kapott sebei következtében 1449. oct. 13. után halt el.

Még megjegyzem, hogy a Bebek helyére kinevezett új vajdát csak 1450-től fogva látjuk szerepelni.

A legutóbb említett diós-győri egyesség szerint Bebek Imre és rokonai birták Erdélyben az almási várat; ezekkel együtt bírta a buzai uradalmat is.

XXXII. Csáki Ferencz. 1438. febr. — 1440.

Keresszegi Csáki Ferencz, Csáki György fia.

Székely ispánná Albert király 1438. febr. 14. előtt nevezte ki Bebek Imrével együtt, kivel együtt viseli e hivatalt 1438. dec. 18-dikán. *(Sz. Okltár I. köt. 137. és 138. l.)* és 1439. sept. 17-dikén *(Gr. Teleki József, Hunyadiak kora X. köt. 72. l.)*

1439. nov. 9-dikén, Erzsébet királyné levelében, ispántársának nem Bebeket, hanem Jakcs Mihályt találjuk. *(Katona XII. köt. 925. l.)*

Bebek Imrével együtt volt ispán 1440. mart. 10-dikén, mint kitetszik a kolosmonostori convent emberének Erzsébet királyné 1440. febr. 9-dikén kelt igtató parancsára írt következő jegyzetéből: »Jacobus de Lyppa, et Stephanus de Ozova, et Matthias de Reczege, et Dampmianus de Isyp prohibuerunt Gregorium de Bethlen a possessionibus Demeteri, Terpen, Pentek, et dominus de conuentu cum homine vel ante hominem Regis euocauit ad octauam Sancti Georgij martyris, racionem dare istius, *Comites Siculorum Emericum de Perselth et Franciscum de Cach,* quia in imagine domini ipsorum fecerunt prohibicionem. Statutio fiebat feria secunda proxima ante festum beati Gregorij pape. Homo Voiuodalis Nicolaus de Mathe, noster frater Michael«. (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, másolata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.)*

Mint Ulászló király híve, ennek székely ispánja volt alkalmasint 1441-ben is.

Kolos vármegyei aranykúti birtokát, s Ikland, Bodon, Kapus, Keménytelke nevű Torda vármegyei faluit 1455-ben Hunyadi Jánossal Bihar vármegyei jószágokért elcserélte.

1468-ban még életben volt. GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

KÜLÖNFÉLÉK.

THURZÓ SZANISZLÓ HÁZTARTÁSÁRÓL.

Alig van valami a régi magyar családéletben, mely közvetlenebb érdekkel bírna az életmódnál. Ismerni, hogy a szereplő nagyok miként tudták felhasználni vagyonukat, ismerték-e a kényelmet, szóval tudtak-e élni: a válasz mindezekre nemcsak a jellemre, de az általános culturállapotokra is enged következtetést. Mert ha mindjárt túlzás is Brillat-Savarin-nek azon ismert elve »Mondd meg, hogy mit eszel s megmondom, hogy mi vagy«: annyi mégis igaz marad, hogy a jó, kényelmes életmódnak előfeltétele mindig a műveltségnek bizonyos foka. Nem mulaszthatjuk el tehát, hogy rövid vázlatban be ne mutassuk Thurzó Szaniszlónak a későbbi nádor bajmóczi udvarának életmódját. Kútfőnk e részben ezen udvarnak, az országos levéltárban legújabban felfedezett s a napi kiadásokról 1602—1614-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal vezetett jegyzékei.

*

Ezek többféle asztalt, s e szerint ugyanannyi étkezést is, különböztetnek meg. Így, ha otthon van az úr, akkor családján kivül vele esznek az udvarbíró s a mindig kéznél levő vendégek közül a főbbek. Ha távol van, akkor azok az úrnő vendégei, kik közt gyakran találjuk a lelkészt s az iskolamestert. Ha egyik sincs otthon, akkor a vendégek java külön a nemesek asztalát üli körül; a többi meg az udvarbiró uram asztalához jut a magasabb vár-tisztviselőkkel, hol annál azelőtt velök csak a zenészek ettek. Ilyenkor tehát a zenészek képezik az étekfogó asztalát és a vendégek szolgakisérete. Van még ezenkivül a férfi- és nőcselédségnek is külön asztala. Ezek szerint van meghatározva minden asztalra úgy az ételek mennyisége s minősége, valamint a gyertyák száma. Az uraságnak három nagy asztalán hat, a kisebbeken négy, a nemesekén három gyertya van. Egy gyertyát tesznek még a lépcsőre is, az étkek felhordásához, egyet pedig a tálak kimosásához.

A cselédségnek egy érdekes faját találjuk itt, mint akkortájt minden nagyúri háznál, t. i. a zenészeket. Ilyen fajta odarekedt zenész lehetett az a német hárfás is, kinek — mint fel van jegyezve — naponta egy média bor jár ki rendesen. Rajta kivül trombitások, síposok, lantosok és hegedüsök játéka füszerezte az étkezést; melynek villanyos hatása alatt bizonynyal nem egyszer perdültek tánczra az étkezők. Sajnos, csak egy példánk van rá. 1602. oct. 12-én az úrnő asztalánál ebédeltek az úr, Pogrányi, Török Balázs, Ifjú Pál, Zongor Bencze, Eszéky és Ocskay; ebéd végeztével aztán az úrnő előtt jártak tánczot az asztal körül (coreas duxerunt circa mensam). Máskor pedig a diákok énekeltek az asztal felett, vagy olykor valami iskolai »komédiát« játsztak el a vendégek előtt. Olyankor eshetett ez meg, midőn este tovább maradtak ébren; de ez ritkán történt, bizonyság rá, hogy egyszer méltónak találják följegyezni, hogy egészen éjféli egy óráig voltak együtt, elfogyasztván ez alatt két urna 56 média bort.

Ilyen ritkaság a reggeli (gentaculum) is, mit csakis utazás előtt vettek magokhoz, még pedig hús félét bor mellett, mint egy alkalommal az úrnő Pozsonyba menvén, Balogh Gergelynével, reggelinél 2 média bort ivott meg: egészen úgy, mint a nyugati népeknél. Egyáltalán azt látjuk, hogy ma már nem állunk ely közel a nyugati életrendhez, mint akkor. Ha a jegyzékekben a »consignationes ciborum« elé nem volna téve, hogy ezen ételsor ebédre, emez meg vacsorára szól, lehetetlen volna a kettőt egymástól megkülönböztetnünk. Az ételeknek minősége s mennyisége — bár változatossággal — majdnem egyforma, ebédre úgy, mint vacsorára. Nem ügyeltek arra — mint ma nálunk — könnyebb vagy nehezebb-e valami étel, a fő dolog az volt, hogy jó legyen. És Thurzó Szaniszló szakácsai és kulcsárai e részben ki is tettek magukért; de kellett is, nem mintha akkor a gyomor is követelőbb lett volna, hanem mivel haragjának inkább voltak kitéve, mint manap. Így egyszer azért, hogy a kulcsár — távollevén — ebédre nem adott föl bort az udvarbíró asztalára, noha épen ura érdekében volt egy hordó bor felveretésénél elfoglalva, s így a várba nem jöhetett, mégis »az kúcsárt az temleczben tették.«

A konyhára való legnagyobb részét az allodiumok szolgáltatták, az eczetet például Pöstyén stb.; de azért nincsen nap, hogy készpénzt is ki ne adjanak. Ezen kiadások nagysága igen ingadozó; az ebéd s vacsora költségei 50 denártól 500 denár összegéig váltakoznak; mi természetesen az uraságnak otthon-, vagy távollététől s a vendégek számától függött. A bor is ilyen esélyeknek van kitéve; napjában 22 médiától 3 urnáig fogy el és csak kivételesen terjed ezen túl is, mint nagy ünnepeken, p. o. egyszer karácson másodnapján 4 urna 47 média bor kelt el. Itt

is, mint az ételnél, a maximumot többször hágják át, mint a minimális mennyiséget; egyedül a fogások száma valamivel állandóbb, mely nyolcz és tizenkettő közt váltakozik.

A fogásokra általában véve megjegyzendő, hogy leggyakoribb köztük a tehén-, borjú- és bárányhús 20—40 font erejéig. Gyakran ugyanegyféle hús többféleképen van egyszerre feltálalva. Levest nem igen ettek, a tésztásoknak pedig nagyobb kelete csak bőjtben volt a hallal együtt. Az ételek mellé csak a czipónak nevezett kisebb kenyeret és a zsemlyét ették.

Most pedig lássuk egyenként az ételeket, tekintettel a készítési módra; a mire becses commentárúl szolgál egy, épen a vázolt korral egykorú szakácskönyv, melyet b. Radvánszky Béla adott ki a »Magyar családélet és háztartás« czímű művében, a harmadik kötet 37—50. lapjain.

Mint említők, a leves a jegyzékekben ritkán fordul elő, s akkor is csak egyfélekép, t. i. a még maig is szokásos kenyérleves alakjában, kolbászszal.

A házi állatok közűl a tehén húsát pecsenyének is csinálták, de leginkább főve használatos, tormával és petrezselyemmel; az ahhozvaló mártás nem dívott. Már a borjúnak több részét tudták felhasználni, húsát spékelve (»ispékkel«), kaszás lével vagy zuffával. A kaszás lét épen, hogy megemlíti a szakácskönyv. A zuffának pedig csak két nemét ismeri, a mandolatejet és a boros zuffát, mely nagyon hasonlít a mi borlevesünkhöz, s így egyike sem illik a borjúpecsenyéhez. Fejét és belét tejfelben vagy édes lében készíték. A szakácskönyv csak a tehénbélnek főzéséről tud. A borjú tüdejét eczetes hagymával, lábát pedig kirántva ették; szakácskönyvünk egyikét sem ismeri. A bárány húsát leömoniaval (talán limóniával), eczetes saliaval vagy hagymával; tüdejét tiszta borssal csinálták. Az ökörbélt is ették tejben vagy spékelve. A disznóhús, pecsenyeként, mit tormával, fekete lével vagy fogolymadárral tálaltak föl, nem igen fordúl elő, csakis kolbász, sódar, orja (gerincz) stb. alakjában. A szárnyasok közűl már több van felsorolva; így a lúd sütve, rántva, spékelve, édes lével, fekete lével, tiszta borssal, vagdaltan hagymával vagy »német módon.« Ez utóbbi érdekes adat a német befolyásra, mit »konyhamüvészetünkre« gyakorolt, bár közelebbi meghatározását a szakácskönyv sem adja. A kácsát csak sült gyanánt, a pulykát pedig indiai néven ismerik jegyzékeink. Annál többféle módon fordúl elő a kappan, még pedig német módra, vagdalva, sütve, metélt tésztával, tiszta borssal, végűl kaszás, szekfüves, törött és éles lével. A szekfües lét úgy csinálták, hogy bort forraltak s abba vért s eczetet, megszűrés után pedig mézet, borsot, fahajat, tengeri szőlőt s hagymát kevertek, mint a szakácskönyv mondja. A törött

levet pedig az állat feje, nyaka s melléből készíték petrezselyemmel. Az éles lé joggal birta e nevet, vagy modern szóval élve nagyon pikáns lehetett, mert só, hagyma, sáfrán, alma, bors, gyömbér s tarhonya vegyülékéből állott, a hogy arról bővebben a szakácskönyv oktat.

A vad bőven szerepelt a bajmóczi udvar asztalán, s még olyan fajtái is, miket étel gyanánt a gastronomia csak a múltból ismer. Előjön a vaddisznó, még pedig a feje, a dámvad (carnium de Dama), de leginkább a nyúl, gyümölcsös vagy fekete lével, czímere (a középtest?) pedig sütve. Úgyszintén az őz is, pecsenyéje fekete lével, czímere sütve. A hód farkát is ették gyümölcsös lével. A szárnyasokból pedig rigókat, fáczányt, császármadarat sütve, a foglyot »szarvas leönmoniawal.« Egy igen érdekes jelenséggel találkozunk itt, ugyanis a császármadarat borjú-, a foglyot disznópecsenyével készíték; sőt a megfőtt apró madarakat is disznópecsenyével tálalták föl.

Mint mellékétket, megemlítjük e helyen a pástétomot, mely — főleg nagyobb lakomák alkalmával — nagy szerepet játszott. Egyszer egy ily lakomára 17 ostya-beles, 18 apróbb pástétomot találunk bejegyezve. Legkedveltebb volt a galambfi-pástétom.

A főzelék szintén képvisel naponta egy-egy fogást az ételsorban. Leggyakrabban pedig a káposzta, és pedig vagy besavanyítva, tehénhússal szalonnával vagy faolajjal; avagy édesen vaj és tejben. Ehhez járul még a veres káposzta is tehénhússal. A borsót s lencsét mindig faolajjal vagy vajjal ették; a karó, sárga répát tehénhússal. A kásás étkek közül előjön a dara, köles, ludas kása tejben, az árpakása tehénhús-lével, továbbá a török rizskása és az almakása vajban kirántva.

Böjti időn, a kásás ételeken kivül, legkedveltebb étek a hal. A halat általában vagy vajba, faolajba rántva, vagy sülve borssal, avagy aszúhalképen eczetes tormával ették. Egyes fajai közül a következők vannak megemlítve a jegyzékekben: A kecsege sóba főve vagy éles lével; a viza káposzta-, éles- vagy gyümölcsös lével, avagy megborsozva, ikrája pedig sóban. A csík, káposzta- vagy morzsolt (törött) lében; a harcsa vajba rántva, farka pedig külön megborsozva. A csukát sóba vagy fehér lengyel lébe főtten ették, melynek készítését a szakácskönyv is előadja; továbbá a pontyot és kárászt sülve borssal és vajjal; a czompót sóba főve, a süllőt pedig hidegen. A »stockfisch« is előjön, de minden közelebbi meghatározás nélkül.

A tésztások közül említtetnek: a tejes, a tejfeles vagy túrós étek, a »tikmony rántva,« azaz a rántotta, a kenyérkása, sőt külön is a beles ostya. De legtöbbször a torta és főleg a szilvatorta és a fánk, melynek ügyes elnevezéseit, mint: ko szorú-

koczka-, vánkos- és hombdó-fánk — jó volna, kétszáz év után, konyháinkban újból forgalomba hozni.

Legutolsó fogás volt a gyümölcs, melynek javát a privigyei és rudnai völgyek máig is dústermésű gyümölcsfái szolgáltatták. A gyümölcsöt azonkívül még megaszalták, sőt be is főzték, a mint jegyzékeinkben egyszer fel is van említve, »kunfreyt« (fruits confit, confiture) néven. Ezzel bevégeztük az ételek leírását, s úgy hiszszük, hogy azok ma is akárhány finnyás gourmét-t kielégítenének.

Vázlatunkból csak a fogások sorrendje hiányzik, mert azt adataink nem adják elő, de e hiányt is kipótolja az említett szakácskönyv, hol nemcsak a sorrend, de a szó szoros értelmében vett feltálalás is le van irva.

TAGÁNYI KÁROLY.

ÚJ ADAT FORGÁCH FERENCZ, A TÖRTÉNETÍRÓ ÉLETÉHEZ.

A Monum. Hung. Hist. Scriptt. XVI. kötete Ghymesi Forgách Ferencz nagy-váradi püspök Magyar Historiáját adja Majer Fidél gondozásából, mely elé Toldy Ferencz terjedelmes, eléggé alapos bevezetést írt. Kétségtelen, hogy Forgách életrajzai közül Toldy e bevezetése a legtöbbet érő, nemcsak azért, mert állításait bebizonyítni tudja, de azért is, mert sok oly apró részletről ád fölvilágosítást, mikről biograph-eldődei hallgatni vagy ingatag combinatiókba bocsátkozni voltak kénytelenek. Attól az időtől kezdve azonban, hogy Forgách, Báthory István szolgálatába lépett, Toldy is keveset tud mondani róla; magánviszonyairól körűlbelől semmit. A következő magyar nyelvű, Forgách kezével írott levél által a véletlen szerencse nekem alkalmat nyújt e tekintetben egy nevezetes adattal járúlni a hírneves államférfi és történetíró magánéletéhez. A levél Dudith András volt pécsi püspökhöz van intézve, ki a trienti zsinaton egyike volt Ferdinánd s a magyar egyház képviselőinek s aki e zsinat alatt is nyilvánított elvéhez híven (püspökségét letévén) később megházasodott s Lengyelországban tartózkodván, itt a vele rokon nézetű Miksa császár s magy. király ügyeit képviselte. Megtanúljuk e levélből azt, hogy Forgách Ferencz ép úgy gondolkodott, mint Dudith s miután — kétségtelenűl Báthory István közbenjárása folytán — a *pápától fölmentést* nyert, komolyan szándékozék teljesen világi emberré lenni s *megházasodni*. Szándékát tudjuk, hogy nem valósítá. Mi volt ennek végső oka? smeretlen. Abban az időben, mikor Forgách e levele költ, egyéb

akadály úgy látszik nem állt útjában, mint az, a miről levelében panaszkodik, hogy új hazájában, a szép Erdélyben a férfi kora javát élő ember nem talált magához méltó házastársra. Kétségtelenül rossz bizonyítvány, meg udvariatlan is, Erdély akkori hölgyeire; de higyjük s joggal hihetjük, hogy az ex-püspöki háztűznéző nagyon válogatós volt.

Érdekes még a levélben Forgách elítélő nyilatkozata Békés Gáspár viselt dolgairól. Még ha Toldy okoskodása, melylyel (az idézett Bevezetésben) bebizonyítni igyekszik, hogy Forgách csak eltávozott Miksa ditiójából, nem pedig elpártolt a magyar királytól, átalán véve csak legalább tetszetős volna is: Forgáchnak e levélben tett nyilatkozata a németpárti Békés ellen, az a körülmény, hogy épen nem tartózkodik örömét fejezni ki az új lengyel király, Miksa szerencsés rivalisának megérkezésén, magát e választást a keresztyénségre üdvösnek tartja, s így határozott kifejezést ád az osztrák törekvésekkel homlokegyenest ellenkező nézeteinek s pedig mindezt épen a csász. residens, a Miksa érdekeit védő, azokért küzdött Dudithtal szemben, — mondom: Forgách e nyilatkozata magában véve is elégséges Toldynak kissé erőltetett okoskodásait lerontani.

A levél nyelve erőteljes, zamatos magyarságú. Sajnos, hogy a Mon. Hung. Hist. Scriptt. XVI. köt. 550. l. közlöttön[1]) s ezen kivül több magyarnyelvű levelet nem bírunk Forgáchtól.[2])

Magnifice domine et frater colendissime. Salutem . . . *stb.*

Megértettem vala az levélből, melyet kegyelmed Blandrata uramnak küldött vala, hogy kegyelmed császárnál volt és ő fölsége kegyelmedet jó kedvvel látta, kin bizony igen öröltem, kiválképen hogy kegyelmednek tisztességes állapatja vagyon. Az úristen nevelje kegyelmed szerencséjét.

Az Békés dolgát immár érti kegyelmetek. Mert mi nem teheténk egyebet benne, hanem domesticum hostem et pestem patriae ki kelle küldenünk, Fogarast harmad vagy negyed napig törték nyócz faltörő öreg ágyúkkal. Két bástyáját lerontották volt és az kőfalnak az két bástya közinek jó részét, és azt látván megadák; mert ha meg nem adták volna, mindjárt megvették volna ustrommal. Ki alatt igen kevés

---

[1]) E levélhez Toldy (Bevez. XXXIV. l.) azt jegyzi meg, hogy Forgách ekkor Krakóban »kétségtelenül, mint Báthory István követe volt jelen.« Ez tény. Talán lesz alkalmam egyszer Forgácsnak az új lengyel király előtt tartott oratióját, melynek egykorú másolata szintén a bécsi államltár Polonicai közt van, a magyar történetkedvelő közönségnek bemutatni.

[2]) Azóta Forgáchnak egy 1576-ban kelt magyar levele került elő a gy.-fejérvári levéltárban. Szerk.

ember veszett, csak egynehány drabant, az több várait egy csepp vérontás nekül megvették. Császár ő fölsége Paczot Jánost és Deregnyey Pált küldte vala oratorokot, hogy vagy az jószágát adná meg vajda uram vagy az inscriptio summát. De hogy jószága legyen Erdélyben, az nem lehet; hanem urunk is oratorokat küld circa festa epiphaniarum ő fölségéhez, kik által az Békés dolgáról informálni akarja ő fölségét.

Továbbá értjük, hogy lengyel király ő fölsége[1]) rövid nap Krakóban leszen, kin mi igen örölünk és bizunk benne, hogy az úristen az keresztyénségnek javára, épületire és maradására adott. Mert a keresztyénségnek nagy columnája leszen. etc. Az úristen hozza el és áldja meg minden jóval.

Értem, hogy az isten kegyelmednek fiat adott, kin igen örölök. És az isten áldja meg kegyelmedet az ő javaival.

Magam felől ezt irhatom, hogy még meg nem nősztem. Immár örömest megnőszném; mert pápától is dispensatióm vagyon; de nálunk igen szük az ember, nincs én hozzám illendő ember. Ez ideig is meglett volna, ha találtam volna bár csak mediocriter hozzám illendőt. Immár nem tudom az isten mit ad, de akaratom az, hogy messze ne halaszszam.

Istennek legyen hála mi békességgel vagyunk minden felől. Ajánlom szolgálatomat kegyelmednek és az úristen éltesse kegyelmedet minden jóval.

Költ Kolosváratt 26. Novembris 1573.

Magnificae Dominationis Vestrae

frater et servitor addictissimus
Franciscus Forgach
de Gimes mp.

Külczím: Magnifico domino Andreae Dudit consiliario et internuntio sacrae caes. Maiestatis etc. [in Polonia] . . . *stb.*

(Eredetije a bécsi titk. államlevéltár Polonicái közt.)

Dr. Károlyi Árpád.

MOKCSAY LEVÉLTÁR. UKKON POHARA. KROSZNAI MAGYAROK.

A magyar történelmi társulat 1871. évi zemplén-ungi kirándúlása alkalmával, a többi közt, mint tudjuk, a Mokcsay-család is hazafias készséggel nyitá föl leveles ládáját a társulat megbízottjai előtt, kik az iratok érdekesebb részét kiválo-

[1]) A későbbi III. Henrik franczia király, kit ez évben választának meg királyokúl a lengyelek.

gatva, a tulajdonosok szíves engedelmével, lemásolás és tudományos fölhasználás végett magukkal el is hozták volt.

Az iratokat Véghely Dezső tagtársunk tanúlmányozta át a nála megszokott tüzetességgel és alapossággal, s miután tanúlmányait befejezte, az iratok most már társulatunk köszönete mellett vissza fognak adatni a családnak.

Nem szándékunk ezúttal részletes ismertetést adni a Mokcsay levéltárról, mely mindössze valami másfél száz darab iratból áll, csak általában annyit jegyzünk meg, hogy ezen iratok egynehány nem valami kiváló érdekű XIV. és XV. századi oklevelen kivül legnagyobb részt a XVI. és XVII. századból valók, s leginkább a Báry, Bónis és Gyarmaty családokra vonatkoznak. Magát a Mokcsay-családot illetők száma nagyon csekély.

Van azonban ezen kicsi levéltárnak egy-két oly érdekessége, a mit érdemesnek tartunk legalább rövid szóval megemlíteni: Az említett Bónis-család nehány tagja, különösen az 1600-as évek elején élt György, s ennek fia ifjabb Bónis György, nem különben Gyarmaty János uram, nagy szerzők voltak, s kiváltképen temérdek szőllőt vettek össze részint örök áron, részint zálogosan, Tolcsván, Tarczalon, Szántón, s más hegyallyai városokban. Az illető város főbírája, esküttjei és tanácsa előtt végbement adás-vevésekről szóló levelek igen sok érdekes és becses adatot szolgáltatnak ezen kissebb városaink községi életéhez és jogi szokásaihoz; a többi közt nevezetesen az *ukkon pohár* kérdéséhez is, — mely érdemes tudósunk Hunfalvy Pál által még mindig függőben tartatik, — nyujtanak némely újabb adalékot. Divatozott pedig az *ukkon pohár* Szántón, hol az áldomás ital a szőllő árának megfelelőleg, a hány magyar frt árú volt a szőllő örökség, ugyanannyi iczcze borból állott, s ezen kivül *ukkon pohárban* járt mindenkor egy pint az az két iczcze. Az áldomást, sőt az *ukkon poharat* is, hódolva a józanság elvének s a gyakorlatiasabb gazdasági nézeteknek, rendszerint pénzül vette meg a város a vevő feleken; így p. o. 1639-ben Gyarmaty János és felesége Vass Ilona asszony Szántó város határában a derék-sátornak oldalán vesznek egy darab szőllő örökséget Tornán lakozó öregbik Kátai Ferencz megmaradott özvegyétül Széky Judith aszonytúl örök áron, bizonyos summa pénzen, úgymint ezer magyar frton, s erről a város főbírája, bíró társai, s az esküttt polgárok előtt vallást tesznek; a levélnek az *áldomásra* vonatkozó pontja így szól: »melynek áldomását minekünk régi élő törvényünk és városunk szép rendtartása szerint elegedendőképen meg adták az vevő nemes személyek, ugymint: ezer iczcze bort, *ukkon pohárban egy pint bort, melynek felmutatója volt Szigyártó Ferencz* (nemo con-

tradixit); tudván azért az bornak iczczéjét tizenkét pénzben, tészen százhusz frtot huszonnégy pénzt.« Ebből látható, hogy némely helyütt az áldomás mind ukkon poharastúl, nem volt egyéb, mint bizonyos százalék, melylyel a vevő a városnak tartozott, s a melynek nagysága a vételártól függött.

Mellesleg, az újhelyi paulinus-conventnek az országos levéltárban őrzött irataiból nyert adatok nyomán megjegyezzük, hogy Alsó-Redmeczen, Bodrog-Olasziban, Vitányban, s még némely azon vidéki helyeken *ukkon-pohár* helyett »*kötő-pohár*«-ral találkozunk, még pedig nemcsak szőllők, hanem egyéb kissebb ingatlanok eladásánál is, egész a múlt század közepe tájáig, s mivel a *kötő-pohár* szerepe és érvénye tökéletesen az, a mi másutt az *ukkon poháré,* ezen újabb adat is csak az *ukkon* szónak *urkunde* értelmében erősíthet meg bennünket.

Egy másik érdekessége a Mokcsay levéltárnak merőben új, s legalább tudtomra, eddig ismeretlen nyomaira vezet egy a XVII. század közepén még virágzott magyar községnek Lengyelországban, a mai Galicziában, Krosznán.

Egy magyar borkereskedő, a már említett Gyarmaty János érdekében kiállított bizonyságlevele maradt fön ezen magyar telepnek, mely mint külön község saját pecsétjével élt, s az ott megfordúlt magyar kereskedők érdekeinek mintegy természetes védője és pártfogója vala. Ezen apró okiratot, melynek önérzetes hangja és stylusa majdnem a komikummal határos, érdekesnek tartjuk egész terjedelmében közölni; így szól:

»Mi krosznai nemes magyar ország, valljuk ez levelünknek rendiben, hogy jöve mi előnkben az nemes és vitézlő Kassán lakozó Gyarmathy János uram, proponálván mi előttünk ez elmúlt napokban történt, borkereskedés dolgában való bizonyos galibás állapatját, melynek eligazítására és világoson való megbizonyítására kénszeríttetett bizonságot és attestatiót nemes és vitézlő Bornét János uramtúl venni, tudnia illik, hogy az minemű 100 hordó bort Gyarmathy uram beküldött légyen ide bé Lengyelországban, azoknak az boroknak az árában Bornét uramnak csak egy pénze sem volt, hanem Gyarmathy uram az maga saját költségén állatta bé, kirűl Bornét János uram, hiti után, mi előttünk ezt vallotta: hogy csak egy pénzt sem adott Gyarmathy uramnak arra az száz hordó borra; mely Bornét János uram fassiojárúl és esküvésérűl adjuk nemes ország ez attestatiónkat és levelünket, országunk pecsétе alatt. Actum Krosznae, die 2. Januarii, anno 1645.

(p. h.) Universitas hungarorum
Crosznensium.

Fölötte kár, hogy a nemes ország pecsétje egészen lemállott a levélről, s így olvasóinkkal meg nem ismertethetjük.

Azt hiszszük, nem volna érdektelen, ezen krosznai, s úgy

lehet még más ilyen lengyelországi magyar községek nyomait kutatni, s ha sejtelmünk nem csal, hogy ezen telepek egyenesen a borkereskedés útján és kedvéért keletkeztek, akkor nagyon valószínű, hogy a szepesi kamarának az országos levéltárban őrzött iratai közt teendő kutatások eredményre fognának vezetni; egyébiránt pedig nagy hálára kötelezne bennünket társulatunknak jelenleg épen Galicziában időző derék fiatal tagja Szádeczky Lajos úr, ha egyéb tudományos fáradozásai közben a lengyelföldi magyar telepek ügyét is figyelme tárgyává tenné, s a menynyire ideje és körülményei engedik, azoknak nyomait ott a hely színén is keresné.

N. Gy.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Életem és korom. Írta *Pulszky* Ferencz. A forradalom alatt. Budapest. Kiadja *Ráth* Mór. 1880. 8-r. 339 lap.

Történeti irodalmunk legújabb időkben nem meddő. Nem kevés kutfő-kiadás, több feldolgozott munka, mondhatni sok emlékirat jelenik meg. E könyvek nagy része olyan, a melyeket lehetetlen nem méltányolni, de aztán elég. Van egynehány, amelyek*ből* igen szép tanúlmányokat írhatunk, sokról hallgatni kell, mert jó cselekedetet mívelünk — kevés*ről* lehet igazában ítéletet mondani. Pulszky *Emlékiratai* megírott, bevégzett, átgondolt mű, melyről mint ilyenről hallgat a sajtó — közöl belőle részleteket, ezzel éri be.

Részünkről a munka tárgyához nem szólhatunk. A forradalmi események koráról szól az; közlönyünk nincs hívatva oly események taglalgatásába ereszkedni, melyek csak a féligmúltéi. Mint egyetemes magyar történeti folyóiratnak — szokásunkhoz híven — kötelességünk azonban felsorolni az egyes kútfőkül szolgálható munkákat. Pulszky munkája ilyen.

Históriai emlékirati irodalmunk múltja nem szegény jeles munkákban. Csak az erdélyi memoireokat kell idézni. Ott a Bethlen Miklósé. Korában a Teleki Mihály párthívei bizony nem gyönyörködtek a nagyságos gróf ítéleteiben, de gyönyörrel olvasták a jól írott munkát. Ma már a história más tükrön át látja mindkettőt: az irodalomtörténet pedig tisztes helyet jelöl ki az irónak . . . foglalkozik vele.

A Rákóczi-féle szabadságharczról fennmaradt naplók . . . . mozaik dolgok, pontosak, az adatokban . . . a kor búvára használja, idézi iróikat, de az irodalom nem ismeri. A főalak: a fejedelem emlékiratai, s vallomásai egy nemes lélek nemes nyilatkozatai, de nem *magyarúl írott termékek.*

A magyar renaissance: az irodalom felébredése korából, Kazinczy-naplójában gyönyörködünk . . . . a reformok kora szónokokat, s gyakorlati műveket szült, a revolutio férfiai egymás-

után most adják ki munkáikat, Kossuth iratait nem számítjuk ezek közé: »jegyzetes, bár tervszerint összeállított, de mégis kútfő kiadás« ez s nem memoire. Sok jelentős férfia a nagy mozgalomnak írta meg szereplését, középszerű emberek tolla is megeredt, sőt még e sövény fonogatók vesszőadogatói: mint káplárok, közemberek sem maradtak el. De még nincs vége. Hisz — ha analógiával élünk, mert viszonylag tekintve, élhetünk is — a franczia forradalomban Sieyès-abbén a conventi férfiakon Barère Bertrandon kezdve, Robespierre mosónéjáig, mindenki írt memoirekat. S jól tették. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy nem kell emlékiratokat olybá venni, mint históriát, de a historia rendkívül sokat nyer velük. A hivatalos s egyéb történeti adatok, a test részei, összerakhatjuk, de tetem marad az: az emlékirat villanyos áram, mely addig, amíg kell, az élet színét kölcsönzi. Nem elegyedünk történet-bölcselkedésbe, de röviden hangsúlyozzuk a kortörténeti, jobban mondva emlékirati jó művek szükségét. S a Pulszkyé ezek között, nem ítélünk sebtiben, egyike a legjobbaknak.

Pulszky iratában van bizonyos ügyesség, amit Quintilianus a görögökkel ἕξις-nek nevez. Kifejezhetjük e szót mindenkép, csak híven nem. Szellemes kevés, oktatóan elmés, sok; gyakorlott nem egészen hű fordítás: — mindahárom. Ahogy beszél, úgy ír: érdekesen, sohasem túláradozóan, elmésen, néha-néha egy-egy élcz nincs a maga helyén, no mert egy »jó viczczre két rosszat kell mondani«, hogy az emberek meg ne haragudjanak. Míg az első kötet az ősiségi világ végső szürkületét *festette:* — a II-ik kötetben az individualitás jobban nyilatkozik. Megvalljuk, mi előttünk ifjabbak előtt e kor a féltradicziójé, az öregek lelkesednek s annak a férfiunak, kinek cynismust vetnek szemére, kiről egy distichonban azt írják, hogy kevés a szíve: ez idők emlékezeténél melegebben lüktet a vér ereiben. Ámulunk rajta, büvös kép mindannyiunk előtt; valamint Thiers, az orleanista történetiró megcsinálta a bonapartismus *eszményét*, nálunk is egy nagy *iró a jövőben* még ismételheti ezt. Pulszky a jelenben ír s ez iratában a maga élményeiről. S itt ezt mint főelőnyét kell kiemelnünk, hogy a »távol lenge ködébe« nem tévelyeg, szorosan arról ír, ami vele s körülötte történt, s mégis elkerüli azt, mely annyi emlékiratnak a hibája, hogy az iró magamagát teszi a világ középpontjának. Van e munkában is olyan, ami kissé phrasisosnak tűnik fel, néhol pedig metsző gúnynyal sok embert ábrándit ki. Példáúl mire való volt azt a sok becsületes embert vérig keseríteni, akik azt hitték, hogy itt Pesten ők csinálták a forradalmat? (62. 63. l.) Habeant sibi. Ezért pragmaticus historiát nem is várnánk oly sikerültet Pulszkytól, mint efféle fél publicisticait

s fél irodalmit. Az apró alakokban csak a nevetségest látná: a középszerű nem kell neki, nem oszt igazságot, csak bírálja.

E könyvben sok az új, nem ismert: a bécsi forradalom, a pozsonyi, s pesti ügyek, tele van azonfelül episodicus részletekkel. Iratokból is dolgozik: Széchenyi naplóit is használja (44—48. l.) de? biz azok csak olyan gyorsirói jegyek, melyeket a kortársak értenek. Nem ártana feloldani. A végén Teleki L. leveleit, Batthyány Kázmér hivatalos documentumait veszi az olvasó. A művel végezünk, mondván, hogy mémoire irodalmunk javához tartozik. Ha nálunk is, mint valamikor az ősi Rómában, két annalista pontosan vezetné a kor históráját: őt kellene megtenni az egyiknek, de a másik is ügyeljen, hogy kiszárassza azt a közvetlen melegséget, melylyel a jeles iró mindent fölfog.

AQUILINUS.

Oklevéltani jegyzetek. Bevezetés a magyar oklevéltanba. Hallgatóinak kézirat helyett adja Horvát Árpád. — Budapest. Eggenberger. 1880. — Kis 8°. 104 lap. Ára 1 forint.

A nálunk alig mívelt diplomaticai szakirodalom egy új termékével van dolgunk. Maga a czím s a motto mutatják, hogy az érdemes szerzőnek hallgatói számára oly vezérfonalat nyújtani volt szándékában, melylyel kezökben tanárukat a diplom. előismeretek s az oklevéltan története és irodalma mezején osztatlanabb figyelemmel követhessék; — s e körülmény határozza meg a bíráló helyzetét. A munka tökéletesen megfelel czéljának s a ki e tudomány terén nem laicus, figyelemmel olvasván a füzetet, látni fogja, hogy kapcsolatban azokkal, a mikre mint az előadásokban elmondandókra vagy részletesben kifejtendőkre van utalva, H. nemcsak betölti azon kivánalmakat, melyek a pesti egyetemi diplomaticai tanszékhez, illetőleg a nagy tudományágat két félévben kimeríteni kényszerült collegiumhoz józanúl köthetők; hanem a szegényes apparatushoz arányítva jóval többet nyújt e postulatumoknál. Nem szükség egyébre utalni e tekintetben, csupán arra, miszerint a diplom. gyakorlatoknál még mindig csak az a nehány hasonmás áll rendelkezésre, melyek a bold. Horvát István buzgalmának köszönik létezésüket.

A fölfogás, melyből kiindúlva igazolja szerző az előadásaiban követett elveket, helyes, a létező állapotoknak megfelelő. Bizonyára senki nem követelheti tőle méltányosan, hogy specialis diplomaticába ereszkedjék azon előadásokon, melyek czélja más nem lehet, mint főbb körvonalaiban tüntetni elő e tudomány egyetemes elveit s főbb vonásokban vázolni hallgatói előtt a

magyar oklevéltan azon szabályait, melyek az eddigi kutatások alapján megállapíthatók. — E szerint mintegy középállást foglal el H. a régibb egyetemes irányú s az újabb specialis vizsgálódást követelő rendszer között, — ha jól megértettük, s teszi ezt azért, mert viszonyainknak ez felel meg. A specialis magyar oklevéltan szükségességét hangsúlyozza, jelzi azt, a mi ez irányban teendő, bizonyságot tesz a felől, hogy maga is ezt az álláspontot foglalja el elvileg s a mennyiben in praxi másként jár el, annak oka a gyakorlati követelményekben rejlik. — Magában a műben azonban hiányát érezzük ott, a hol a specialis diplomaticáról van szó, a Sickel teremtette methodus legalább olyan rövid ismertetésének s az e methodus által eszközölt haladás olyan vázlatos jelzésének, mely a füzet oeconomiája szerint beilleszthető lett volna. Azt az állítást pedig, hogy az egyetemes diplomatica nem szűnt meg tanításban és kutatásban, irodalomban létjoggal bírni a szerző által fölhozott okok mellett, kétségtelenül a legmeggyőzőbben lehetne bizonyítni a Ficker vizsgálódásai alapján nyert nagyfontosságú egyetemes elvek igen rövid vázlatával. Mindkettőre hivatkozik szerző s így tán czélszerű lett volna a collegiumban bizonyára bőven tárgyalt e kérdéseket a füzetben is körvonalozni. S pedig annál inkább, mert az igen értékes jegyzetekben nehány egészen specialis kérdést érintvén, a »vezérfonal« elé szabandó határokat — (a mi épen nem baj) — úgy is átlépte. — Becsesek szerző egyes megjegyezései pl. az »annales«-ek (20. lap), az »originale« (29. l.) *stb.* felől, helyesen hangsúlyozza, hogy Sickel schemája vak utánzásától óvakodni kell, (68. l) ügyes polemiája Sickellel a fides forensis és f. historica fölött (47. lap.) bár itt nem érthetünk vele mindenben egyet; mert pl. daczára, hogy Róbert Károlynak az első két pecsété alatt kiadott privilegiumai (jogilag) érvenytelenek, egy ily, valami történeti tényt tartalmazó oklevelet a historicus és diplomaticus mindig teljes érvényűnek fogadhat el, ha a harmadik pecséttel soha meg nem erősítették is.

Végül még egyet. Mindamellett, hogy a füzet a vezérfonal szerény igényeivel lép föl, szerző nehány olyan themát vitat meg igen alaposan s tárgyszeretetről tanuskodó melegséggel, melyek a szakemberek körén kivül és belül is osztatlan figyelmet érdemelnek. Ilyen az oklevéltan (bizonyos egyet. hallgatókra nézve) kötelező voltának s a Budapesten állítandó palaeographico-diplomaticai intézetnek életre való eszméje. Lényegökben minden ügybarát osztozni fog e nézetekben.

Ez első füzet kelendőségétől függ, hogy e »jegyzetek« folytatása napvilágot lásson; — ezzel végzi szerző előszavát. Reméljük e folytatást, mert az »előismeretek« után következendők fognak

csak igazán egy rég érzett égető hiányt pótolni szakirodalmunkban; hiányt, mely ásít s melyet betölteni Horvát Árpád széles ismerete s tudománya van hívatva.

Magyarország Címertára. Kiadja Altenburger és Rumbold. Szövegét irja Tagányi Károly. Budapest, 1880.

Érdekes vállalat első füzetét mutatjuk be olvasóinknak, a mennyiben irodalmunkban ily terjedelmes és rendszeres címerészeti munka eddigelő még nem jelent meg.[1]) Az egész mű 15 füzetben 15 hónap alatt fog megjelenni, 150 lapon 1500 címert fog bemutatni s tartalmazni fogja: az ország, a kapcsolt részek, a tartományok, a fenálló és hajdani vármegyék, a városok, a mezővárosok, és nevezetesebb községek címereit. És ha a vállalatot siker koronázandja — a mit részünkről melegen óhajtunk s nem is hisszük, hogy másként történjék — akkor következni fognak a családok címerei.

A 10 negyedívnyi lapon közlött címerek csinosak, rajzolás és metszés szabatos, a lenyomatok szépek s látszik, hogy műértők és szakemberek lelkiismeretes munkával igyekeznek a nagy közönséget kielégíteni. Az ország címereit illetőleg óhajtottuk volna, hogy az Imre király (1196—1204) oklevelén előforduló pecsét, címer közöltetett volna, annyival inkább, mert ez máskülönben a közönségre nézve nehezen hozzáférhető.

A munka érdekességét emeli a szöveg, mert úgy látszik, szakértő címerész írja, kinek stylja világos, egyszerű, könnyen érthető, pedig merőben új úton jár s épen ezért felette nagy nehézségekkel kell megküzdenie s annál inkább, minél komolyabban s lelkiismeretesebben igyekszik terhes feladatát megoldani. Ennél fogva czélszerűnek tartom, hogy művére még most az első füzetnél, mikor még könnyen hasznát is veheti, egy pár észrevételt tegyek.

A czimer-pajzs bemutatásánál az alak felosztása nem a legszerencsésebb, mert a magyarázatban van ugyan kimutatva *jobb-* és *bal*-oldal, de hát akkor mi légyen az a J. K. L. M. között levő tér? Mikor a pajzsnak *jobb-* és *bal*oldalát akarjuk bemutatni, akkor e végre egyszerűen egy *hasított* czimer-pajzst kell hasz-

---

[1]) A mennyiben Dugonics Andrásnak: »A Magyaroknak uradalmaik. Pest és Pozsony 1801. s Pálmának Heraldicae Reg. Hung. Specimen Vindobonae 1766« részint sokkal kisebbek, részint már tulhaladott álláspontokat foglalnak el.

nálni. És e czélból is a *bevezetésre* igen jó lett volna legalább is négy, öt oldalt felhasználni. Épen mert szövegíró egészen új téren mozog, e részben igen szükséges és hálás dolog lett volna kiadók részéről egy kissé nagyobb bőkezűség.

A czimerészeti elnevezésekre is van megjegyzésem, hogy például a főalakok bemutatásánál *a vágás* helyett (3-ik ábra) sokkal jobb lett volna a *metszés* szót használni. Mert a vágás kifejezés oly általános jelentésű, mely alá *hasítás, metszés, szelés, szabás, nyírés* stb. mind befoglalható. Ellenben azt a speciális fogalmat, melyet a czimerészetben latinúl: *sectum;* francziául: *coupé;* olaszul: spaccato, partito retto; németűl: getheilt-nak neveznek, a magyar nyelven csakis az *átmetszet* rövidebben *metszet* szóval lehet megközeliteni. A *vágott* szóval pedig legkevésbé sem. Ha csak nem: par le Roi!

Hasonló észrevételem van a czímer-színek elnevezésénél a *veres* szó ellen, mely a roth német és rosso olasz szónak egyszerű lefordítása. Részemről úgy vélekedem, hogy a francziául: gueules és angolul: gules s latinul a ruber mellett, miniatumnak is nevezett színt, különösön, ha e szín eredetéről szóló mondára is gondolunk, sokkal helyesebb volna magyarúl *pirosnak* mondani, mint veresnek.

Hogy a veres szó használata sok zavarba vihet, mindjárt meglátszik ugyanazon lapon alább, hol szövegíró a purpur szó magyarosítására *biborveres* szót használ, mely szigorúan véve értelmetlen szó, mert már a *bibor* szóban benne van a veres ama bizonyos fajának fogalma, melyet a purpur jelent s így a veres szó hozzátételére nincs szükség.

Szövegíró az ország czímerében levő keresztet *mancsos*-nak nevezi. *Mancsos kereszt* olyan kereszt, a melynek *mancsa* van. Mondják, hogy némelyek ugyanezt a keresztet *talpas* keresztnek nevezik tehát a melyiknek *talpa* van. Meg kell vallanom, hogy én a *mancs* szót nem ismerem. A »*Nagy Szótár*« falapdának mondja és tájszónak. Azt is beszélik, hogy vadász-nyelven s némely vidékeken még Erdélyben azt értik alatta, a mit hétköznapi cosmopoliticus nyelven *pratzlinak* neveznek és hogy a medvéről szokták mondani. Már egy származékát a *mancsétlit* én is ismerem, de sem magát, sem az anyját magyarnak el nem fogadom. De hogy már most milyen kereszt légyen, a melyiknek *mancsa* is van, *talpa* is van, el nem képzelhetem. Vagy tán olyan *tenyeres-talpas* (= hatalmas-izmos) keresztről van szó, a milyeneket a keresztes háboruk alkalmával a lelkesült szerzetesek csaták alkalmával hordoztak s olykor fegyverűl is használtak? Lehet, hogy találkozik ember, ki csak ily *tenyeres-talpas* keresztet óhajt czímerébe, de én biztosan remélem, hogy a magyar czíme-

részetben se a *mancsos*, se a *talpas* kereszt gyökeret nem ver; annyival kevésbbé talál helyet az ország czímerében, hol a *Tatzen-Kreuz* francziául *croix pattée*, melyet e csodálatos magyarságra fordítottak, nem is létezik. És most végül lássuk, hogy:

Valjon Magyarország czímerében a kereszt Tatzen Kreuz-e? Ezt eddigelő soha senki se állította, de igen azt sokan, hogy apostoli kereszt. Az én véleményem szerint az ország czímerében levő kereszt czímerészeti nyelven *Patriarcha kereszt*, (magyarosan Apostoli kereszt.) Igy vélekedik erre nézve a tudós *Hefner* is, »Handbuch der Theoretischen und Praktischen Heraldik, München 1861.« czímű nagy munkájának 105 lapján, hol ez áll: »*Patriarchen Kreuz* zweiarmiges silber in Roth. aus gekröntem grünen Dreiberg Neu-Ungarn.« Igy vélekedik továbbá *Querfurt* a nagyhirű czímerész is — »Kritisches Wörterbuch der Heraldischen Terminologie. Nördlingen 1872.« czímű munkája 164-ik lapján, hol ez áll: »Ungarisches Kreuz wird das Patriarchen Kreuz (s. d.) und zwar warscheinlich deshalb genannt, weil es in dem Wappen des Königreichs Ungarn vorkommt.«

Már ha ezek a tudós német urak Patriarcha keresztnek (magyarosan Apostoli keresztnek) nevezik a mi országczímerünk keresztjét, sőt egyikök épen magyar keresztnek is mondja, ne legyünk e részben okosabbak, mint ők s maradjunk az Apostoli kereszt mellett, mely okiratainkkal, hagyományainkkal is teljesen megegyezik s hagyjuk el azokat a furcsálkodó *mancsos-talpas* kifejezéseket.

E nehány apró észrevételt csak azért tettük, mert a vállalat iránt nagy rokonszenvvel viseltetünk s e kis tévedések a többi füzetekben könnyen kiigazíthatók — és mert óhajtjuk, hogy a jövendő füzetek a criticusok előtt mind tökéletesebben s a közönség előtt mind tündöklőbben jelenjenek meg.

DEÁK FARKAS.

Az egyedi apátság története. Írta Bunyitay Vincze. Nagyvárad, 1880. — 8-r., X és 76 lap.

Bihar-vármegyének egyes részeit újabb időben többen ismertették; de az egész terület leírására idáig még nem akadt vállalkozó. Az oklevelek híját vetik okúl, a mi pedig nem elég ok; mert a meglevő ismereteket a teljesség rovására is szabad csoportosítani és egybefoglalni. S különben sem épen felel meg a valóságnak az a föltevés, hogy oly igen kevés számú a forrás, a miből idevonatkozólag meríteni lehetne; a sok zimankós idő

ugyan javarészben megsemmisítette, de másutt meg csak egy-egy zugolyba vándoroltatta a leveles tárakat s mióta Rómer Flóris, ifjabb Bölöni Sándor és Gyalokay Lajos kezdtek kutatgatni megyeszerte és míg a váradi történelmi társulat nemcsak neve szerint állt fenn, onnan is előkerült egy-egy megsárgult papirosú oklevél, a hol maga a gazda sem tudott létéről. Társulatunk vidéki kirándulásai pedig évről évre megjelöltek oly levéltárakat, a hol Bihart érdeklő darabok is vannak; pedig alig volt valaki, a ki épen csak azoknak kutatásával foglalkozott volna. Hát még ha akadt volna olyan elszánt ember, nem egy, hanem kettő, három!

Ime, Bunyitay Vincze most egész leírást nyújt nekünk oly apátságról, melyet idáig híréből is alig ösmertünk; s nemcsak egy rombadőlt szerzetház múltját világosítja föl vele, hanem a bihari Érmellék egy szép vidékéről is bővebben tájékoztat. A mit mond, abban sok a hozzávetés, — sok az, a mi még megerősítésre vár; az omladékok azonban örök időkig nem várhatnak magyarázatra s így mindig jogosúltsága van azon föltevésnek, mely az adott körülményekkel lelkiismeretesen számol. Másrészt Bunyitay örömest elcsapong a szomszéd határba is, de mindig csak akkor, a mikor ebből tárgyára nézve hasznot láthat. Ehhez képest fűzete nem annyira a szakférfiakat, mint inkább az érdeklődő közönséget tartja szemelőtt, ezt pedig kétségkivül kötelessége olyas körülményekre is figyelmeztetnie, a miket az előismereteken túllevő szakember akár olvasatlanúl hagyhat.

Nyomtatott könyveken kivül okleveleket is használt Bunyitay ezen füzetéhez. Könnyed, tárczaszerű modorban, de a »Századok« olvasói előtt eléggé ismert alapossággal beszéli el, hogy a Bihar-megyei Diószegtől félórajárásnyira gyönyörű fennsíkon emelkedő Egyednek — valószínüleg benczés — apátságát a Gutkeledek alapították. Első nyomát a XIII. századból való »Váradi Regestrum«-ban találni. A tatárjárásban elpusztúlt fa temploma helyén 1275-ben már faragott oszlopokkal ékeskedő kőegyház emelkedett, melyet azonban Dorogfi Péter csakhamar feldúlt s anyagát diószegi várának bővítésére fordította. A Lodomér váradi püspök által elrendelt vizsgálat eredményéről hallgat a krónika. Úgy látszik, hogy az apátságnak amúgy sem számos birtokából több ment ekkor veszendőbe s ezek közül egyet, Kágyát, Péter apát 1321-ben el is pusztított ugyan, de visszavenni nem bírta. Domokos apátnak jövedelme 10 év múlva már úgy megcsappant, hogy pápai tized fejében nem fizetett többet 25 garasnál, — ezt a keveset is két részletben. A kolostorról utoljára egy 1364-ki okirat emlékezik; akkor a fiúsított Dobi Erzsébet a pártfogás jogával együtt a Zudaroknak engedte át

Egyedet. Az apátság czimét 1797 óta öt főpap viselte, legújabban — az idén — ifj. gr. Zichy Ferencz kapta azt meg s ez alkalomból írta meg és látta el hozzá szóló ajánlattal e füzetet Bunyitay.

Szerző tudvalevőleg a nagyváradi egyház-megye történetét szándékozik megírni; munkára képes férfiu lévén, kedvezőbb helyzetben kétségkívül aránylag rövid időn fejezhetné be több vármegyét, sőt az egész haza történetét is érdeklő művét. Buzgalma iránt való elismerésünk annál nagyobb lehet, mert a mit tett — pedig így is sokat tett — mint egyszerű falusi pap, a forrásoktól csaknem egészen elzárva cselekedte.

Dr. Márki Sándor.

Anonymus az erdélyi oláhokról. Írta dr. *Réthy* László. Budapest, 1880. Knoll Károly. Akad. könyvárus. 72 l.

Az előttünk fekvő kis füzet az élénk tudományos harczban, mely az oláhok eredetét illetőleg folyt, határozottan Hunfalvy Pál pártjára áll. Sok olvasottsággal, — bár nem mindig a legrendszeresebb alakban — vitatja, hogy az oláh név nemcsak rumunt jelent; érdesen szól az oláhok és bolgárok közt való viszonyról, mi sok tekintetben alkalmas Pič László Józsefnek épen most megjelent: »Über die Abstammung der Rumänen« czimű műve némely egyűgyüségét igen csattanósan megczáfolni, mely mű egyébiránt több tekintetben szerzővel egyenlő felfogásból indúl ki, de épen az ellenkező eredményre jut. Megismerteti a Roesler-Hunfalvy-féle kutatás főbb eredményeit; szól a böszörményekről, az Asẽnféle bolgár-oláh birodalomról; érdekes pillantásokat vett Oláh-Moldvaország numismaticájára, az oláhok számára az oláh nyelv használatának fokozatos terjedésére az egyház, és állami élet körében sat. sat.: de arról alig van szó, mit Anonymus, kit szerző mellesleg mondva Pič-csel együtt III. Béla jegyzőjének tart — vagy Kézay Simon az oláhokról mondanak. Szerző beéri annak állitásával, hogy a névtelen jegyző az oláh név alatt szlávokat ért, és nem rumunokat; de egy szóval sem igyekszik megfejteni, hogyan van tehát az, hogy »blacii et sclavi«-ról beszél; mért említi a 44. fejezetben Glad seregében a kunok, bolgárok és blaccok segélycsapatait? Kézay Simonból pedig csak arra a helyre reflectál, melyben az oláhokról, mint a székelyekkel vegyest lakó népről emlékezik, de a Hunnok történetének, mind Kézaynál, mind a régibb redactiókban előfordúló szavait: Blacis, qui ipsorum — t. i. Pannonia, Pamfilia, Macedonia, Dalmacia és Frigia-Olaszhonba menekült városi lakosságának — fuere pasto-

res et coloni remanentibus sponte in Pannonia«, egészen mellőzi, pedig ezen XIII-ik századbeli felfogásban — anélkül, hogy síkra szállanánk, teljes valósága mellett — sokkal több józanság mutatkozik, mint igen sok hypothesisben, mely Thunmann és Sulzer óta egy század alatt e tárgyban felmerültek. Általában véve a jelen füzet sem oldja meg megnyugtatólag a kérdést, bár azt több oldalról igen érdekesen megvilágítja: vajon a rumunok *mind* a Dunántúlról jöttek-e Magyarországba, Oláh és Moldvába, főkép pedig Erdélybe, vagy pedig voltak-e már ott — hogy e kifejezéssel éljek — autochton rumunuk is, mi nem zárja még ki a szláv befolyásnak a két Oláhországban észlelhető fejlődésnek lehetőségét, és nem tartalmazza annak elfogadását, hogy ezen rumunság tiszta római elem lett volna?

P. Gy.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk nov. 4-iki ülése Csengery Antal emlékezetének volt szentelve. Az Akadémia kis termében számos és díszes közönség jelent meg ez alkalommal, meghallgatandó emlékezetét a férfiúnak, kinek a magyar társadalom, a hazai irodalom annyit köszön. A gyülésen b. Kemény Gábor másodelnök elnökölt. A választmány társulatunk jegyzőjét, Deák Farkast bízta meg a szónoki tiszttel. Egy óráig tartó előadásban jellemzé Csengery pályáját: érzelmesen, emelkedett hangulatban domborítá ki az egyes részleteket s a hallgatóság figyelmét lekötő. Látszott, hogy a tanítvány s hü barát áldozik a nagy férfiú manesseinek: hatást, tetszést aratott. A beszéd bővebb taglalgatását mellőzhetjük — jelen füzetünkben egész terjedelmében veszik olvasóink. Thaly Kálmán v. tag — az elhangzott tetszés-nyilatkozatok után — az életrajzi adatokban gazdag, jellemzetes emlékbeszédet méltányolván, a társulat emlékezetébe hozza, hogy Csengery Antal egyike a társulatot alakító, hogy úgy mondjuk — őstagok közül, ő az, kinek indítványai nyomán lépett életbe az a szervezet, mely társulatunkat fölvirágoztatta. Ezt kivánná ő a megjelenendő beszédben bővebben érintetni.[1]) Az előadó köszönettel fogadja a figyelmeztetést. Öt percznyi szünet után folyó ügyekre került a sor.

Titkár betegséggel távollétében társulati jegyző a tagokúl jelentkezők lajstromát mutatja be. Egyhangúlag megválasztattak: *Petrovay* Ádám, Fegyvernek, (aj. Petrovay György); *Huszár* Flóris r. kath. lelkész, Vinna, *Kárpáthy* Gusztáv, polg. isk. tanár, *Boross* Soma adóhiv. ellenőr, *Demeczky* József bir. végrehajtó, Homonnán, 1881. kezdve, (aj. Doby Mihály); Gr. *Bethlen* Károly, Gr. *Bethlen* Pál, gr. *Bethlen* Bálint, 1881. Bethlenben, (aj. Torma Miklós.)

[1]) Megtörtént. — Szerk.

Segédtitkár bemutatja pénztárnok oct. havi számadását.

Ebből bevételkép kitűnik	1166 frt 71 kr.
Kiadás	638 frt 74 kr.
pénztári maradvány nov. hóra:	527 frt 97 kr.

A »Századok« kiselejtezésére vonatkozó titkári előterjesztés elfogadtatván — *lásd a Borítékot* — az ülés végét érte.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY NOV. 8-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉBEN Pesty Frigyes bemutatja »Az eltűnt régi vármegyékről« című nagy munkáját, mely a tört. bizottság költségén látott napvilágot. Addig is, míg illető rovatunkban e munka ismertetéséről gondoskodnánk, hogy olvasóinknak arról némi fogalmat nyújtsunk, bemutatjuk felolvasásának kivonatát:

E becses munka első kötete a szoros értelemben vett Magyarországgal foglalkozik; fejtegeti a comitatus szó különféle értelmeit, szól a vármegyék első keletkezéséről; azok közül némelyek beolvadásáról más vármegyékbe a nélkül, hogy nevök fennmaradt volna. Azután ismerteti külön a vármegyéket hogy azoknak minő közjogi állása volt, mely vidéken feküdt, kik voltak főispánjai stb. A külön ismertetésben előfordúlnak »Pilis, Solt, Csepel, Szolnok, Kemej, Nyir, Erdöd, Szilágy, Patak, Szerencs, Újvár, Pata, Borsva, Bakony, Sebesd, Bodrog, Valkó, Keve, Horom és Somlyó« oly megyék, melyek közül némelyeknek nevét csak egyes helységek tartották fenn. Több történeti problemát fejt meg, hogy vajjon Szolnok-megye egy vagy több vármegyét képezett-e, s milyen viszonyban állt az erdélyi vajda e megyéhez, továbbá hogy Újvár megye név alatt mely területek értendök stb.

A második kötetben a Királyhágóntúli, a dráván- és szávántuli részek foglaltatnak. Az erdélyi vármegyék közül Fehér-vármegye az, mely roppant terjedelme, beolvasztó erejénél fogva kiváló fontosságu. Szól e helyen a Székely és Szászszékek keletkezéséről s ezzel kapcsolatosan a székely és szász nemzetek beszármazásáról. Fogaras, Naszód és Kővár vidéke külön részletét képezik e kötetnek.

A XVII. század történetében szüntelen szereplő 13 vármegye szintén a Királyhágóntúli részek ismertetésénél említtetik fel. Erdély, mint tartomány, kiváló figyelemben részesül, annak a nemzeti fejedelmek alatti határai ismertetnek; a nagy-váradi, bécsi, nikolsburgi, vasvári békekötések hatását annak terjedelmére kimutatja s szól a részeknek az anyaországhoz való visszakapcsolásáról. Szeben, Brassó és Beszterczе szintén bőven tárgyaltatnak.

A Dráván túli részek tárgyalásánál Pesty közjogi kérdések fej-

tegetésbe is bocsátkozik s a mai közélet felfogását, hogy »a Dráva és Száva közti vidék Horvátország és Slavonia álladékát képezi«, a legnagyobb történeti valótlanságnak nevezi. Kimutatja, hogy már Szent-István idejében nem a Dráva, hanem a Száva képezte Magyarország határát s csak a XIII. század közepén jött szokásba Zágráb, Kőrös, Varasd és Zagoria vármegyéket Slavoniának nevezni, mely név azonban csak *ethnographicus* jelentéssel birt.

A Slavoniának nevezett négy vármegyét végre a XVIII. század vége felé 1790-ben kezdették Horvátországnak elnevezni. E különös eredmény okául Pesty az Árpád-családbeli királyok azon következetes, de felette hibás politikáját jelöli ki, mely szerint azok az ország harmadrészét — mely Erdélyből, a Tiszavidékből, de legtöbbször a Drávántúli részekből állt — a királyi herczegeknek engedték át kormányzásra. Ezen régi politika képviselői voltak a királyi herczegek után a bánok.

Nemcsak a Száva és Kulpa képezték Magyarország határát, hanem az intézmények is, mert míg Horvátország a zsupánságok fészke volt, Magyarországon a várispánságokat találjuk.

E helyütt ismét több comitatus részletes ismertetése fordúl elő, mint Csazma, Dombro, Gerzencze, Ugra, Vaska, Zagoria stb., melyek közt püspöki jószágkerületek, várispánságok, dynasticus területek, ritkábban vármegyék találtatnak, *„de zsupánság egyetlen egy sem fordúl elé.“*

A Száván-túli részek tárgyalásánál Bosznia és Ráma földrajzi történetére van a fősúly fektetve. »A Száva jobb partján két valóságos magyar vármegye Zana és Orbász vonja magára figyelmünket, továbbá a sói és ozorai bánságok a Drina között, tanúságául azon közvetlen politikai hatásnak, melyet Magyarország évszázadokon át Boszniára gyakorolt.« Fiume történetét részletesen tárgyalva, kimutatja, hogy Mária Therézia 1779. diplomájában fordúl elő először azon kitétel, mely szerint »Fiume Magyarország különálló területének tekintendő.«

Ezek után a zsupánsági intézményeket fejtegeti s végül köszönetet szavaz az akadémia történelmi bizottságának, hogy e munka csonkítatlan megjelenését lehetővé tette.

Ezzel az ülés eloszlott.

ZOMÁNCZ ÉS MAJCZ.

A *„Tájékozó és Egyházművészeti Lap“* czímű folyóirat ez évi X. számában jó indulattal emlékezett meg ama czikkről, melyet a *Zománcz kérdéshez* a »Századok« múlt havi számában közöltem, sőt azzal tűntette ki, hogy terjedelmes kivonatban mutatta be olvasóinak. Egyebek közt azonban egy megjegyzéssel valóban hálára kötelezett. Írja ugyanis a 312 lapon, hogy: *a szerző által adott új felosztásba több hiba csuszott be:*

azonnal újra olvastam tehát czikkemet, de úgy találtam, hogy a szerző által kijelölt hiba az én czikkemben nem fordúl elő, mert én az *orfévrerie cloisonnéeról* nem beszéltem, nem is akartam beszélni s a mikről én beszéltem, az nem *orfévrerie cloisonnée*. Lehet, hogy azok közt, miket a *sejtes zománcz* példáiként felemlítettem, van olyan is — melyről lehet vitázni — de ezek eldöntése későbbi studium dolga — mely most sem ide nem tartozik, sem czikkemhez nem tartozott.

Azonban van czikkemben tévedés, melyet itt ezennel helyreigazítok, t. i. hogy a *síma Zománcz* (email champlevé) példájául *egyebek közt* a magyar korona és a muzeumi aranylapok is fel vannak említve, holott azok az én osztályozásom szerint szintén *sejtes zománczok*, azaz az email cloisonné egyik főosztályához tartoznak. E hibát ugyan az említett becses folyóirat szerkesztője nem tette jegyzésbe, mert bizonyosan csak tollhibának tartotta.

Másik dolog, mely a Tájékozó czikkében a zománczot illetőleg szintén közérdekű, hogy a szerkesztő — nem teljes határozottsággal ugyan — de mégis úgy beszél, mintha a *zománcz* és *majcz* (maitz, maytz) szavak egyértelműek volnának s mintha csak tetszésünktől függene, hogy az email kifejezésre egyiket vagy másikat használjuk.

Erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy a *zománcz* az ötvös mesterséghez tartozó műszó. A *majcz* pedig részint a paszománt készítő, részint a szijgyártó mesterséghez tartozik. Ennél fogva ez a két szó egymás helyett nem használható.

De lássuk szótárainkat: Páriz-Pápainál ez áll: *Zomántz*=Crusta, gypsum encaustum, nigellum. Tünche, Schmelz. A szótárban következő *hét* származott szó közül lássuk még a *zománczozást* = Damascena pictura. Mahler-Kunst so *durchs Licht* und *Feuer* auf Glas und Metall geschiet.

A »Nagy Szótár« így beszél: *Zománcz*. 1. Sajátlagos vegyülékből készített üvegnemű mázféle tömeg, melyet *tűz által* holmi arany, ezüst, vas stb. művekre szépítésül ráfuttatnak. Feketo, vörös, zöld, fehér zománcz. (Email) 2. Atv. a fogakat behuzó kemény üvegnemű fényes kéreg. Fogak fehér zománcza. 3. Képes kifejezéssel a virágok szirmait tarkító és szépítő színek. Idegen eredetű szó. A források lehetnek az olasz *smalto*, a régi franczia *esmail, esmal,* franczia provençal *esmaut*, középlatin *smaltum, esmaletum*. Legközelebb áll hozzá a provençal *esmaut*. A

Dankovszky felhozta szláv zamazenetz és zamazka Miklósichnál és Jancsovicsnál nem fordúlnak elő.

Úgy hiszem, a zománcz szó oly világosan megvan magyarázva Czuczor és Fogarasi által, hogy a következő tizennégy származott szót mellőzhetem.

A *Majczról* pedig azt mondja Baróti Szabó Dávid:

Majtzok, majtz-kantárnak drágább szerből készült szára. A *Nagy Szótár* ismétli Baróti Sz. D. rövid magyarázatát s idézi Gyöngyösiből e verset:

»A lovok nem visel egyűgyű fékeket
Hanem skofiomos majczból mívelteket-«

De jelent más valamely tartó szijat is, és ismét idéz Gyöngyösiből két sort:

»Kétszeres lodingot emelnek vállakon
A melyek függenek karmazsin majczokon.«

Talán a görög-latin *Tomex* vel *Tomice*[1]) szóból módosúlt.

A majczot tehát nem magyarázzák meg szótáraink oly pontosan és világosan, mint a zománczot, de annyit határozottan kimutatnak, hogy nem egyértelmű — s nem egymással tetszés szerint felcserélhető szavakkal van dolgunk.

Részemről a majczot arany vagy ezüst fonálból szőtt vagy más módon készített keskenyebb vagy szélesebb szalag- (vagy paszománt) szerű kelmének tartom, melyet szíjalappal készült övekre, kantárszárakra, kengyel szíjakra s más lószerszámokra stb. stb. használtak.

Egyébaránt a báró Radvánszky nagy művének II. és III. kötetében az 1539-ik évtől kezdve a *majcz* szó 26-szor, csaknem ugyanannyi alkalmazásban fordúl elő; a *zománcz* szó pedig 1579-től kezdve[2]) 57-er; a bővebben tanúlmányozni akarók tehát e nagybecsű forrásmunkában elég anyagot találhatnak.

DEÁK FARKAS.

---

[1]) Tomex v. Tomice = kötél, madzag.

[2]) Már a múlt havi czikkemben (zománcz kérdéshez) említettem, hogy Tagányi Károly orsz. levéltári tiszt úr volt szíves a *zománcz* szót egy 1512. évi okiratban is megmutatni az orsz. levéltárban.

ISKOLAI PROGRAMMOK.

Az iskolai programmok közül a folyó évben is több tartalmaz történeti és irodalom-történeti munkákat, s egynehány van ezek közt, mely önálló levéltári kutatásokon alapúl, természetesen ezek a becsesebbek.

Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy a gazdag levéltárral biró városokban levő iskolák tanárai igen hasznos szolgálatot tehetnek a magyar történetírásnak és történelmi kutatásnak, ha első sorban ezen levéltárak kincseiből állítják össze az illető iskolára vonatkozó adatokat; vagy ha ilyenek nem volnának bő számmal, valamely a város múltjára vonatkozó monographiát dolgoznának vagy legalább a levéltár egyes részleteit ismertetnék. Az idei programmok mindháromra szolgáltatnak példát.

Igen becses értekezés van a Breznyik János igazgató és tagtársunk által szerkesztett programmban. Ez egy nevezetes tanügy-történeti adat 1652-ből, a selmeczi iskolának törvényei, mely igen becses bevezetéssel s a törvényeket felvilágositó jegyzetekkel van kisérve. Azt még nehány érdekes tanügy-történeti adat követi.

A lőcsei állami főreáliskola értesítője szintén becses közleményt hoz Demkó Kálmán tollából »Lőcse sz. kir. város legrégibb irományai 1600-ig« czím alatt, melyek közül főként 1550-től kezdve a század végéig folyt hadi mozzanatokról való tudósítások válnak ki.

Az eperjesi róm. kath. főgymnasium értesítőjében Lasztékay László tanár és tagtársunk közöl becses adalékokat Eperjes egykori kézműipar- és kereskedelmi történetéhez; kiváltképpen a különböző czéhek czéhládáinak tartalmát ismerteti felvilágositó megjegyzésekkel kisérve.

König Pál tanár a dévai áll. reáliskola értesítőjében Erdély XVIII. századi statistikájához közöl adatokat.

A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítőjében Gaál Endrétől van egy értekezés a »magy. királyok és török szultánok közt kötött békeszerződések sorozata és jellemzése a XVII. század első felében,« melyben kimutatja, hogy e szerződésekben a szultánnal szemben sohasem a magyar király, hanem a római császár személye szerepel.

A kegyesrendiek »privigyei« algymnasiumának értesítőjében Örvény Iván e község helyrajzi és földtani viszonyairól értekezik.

A nagyváradi állami főreáliskola értesítőjében Romanecz Mihály magyar memoire s napló-irodalom történetének egy részletét — 1711-től napjainkig — mutatja be, kellően méltatva az egyes nevezetesebb memoire irók munkáit.

A csik-somlyói kath. főgymnasium értesítőjében Jakab Antal »A föld helyzete-, alakja- s nagyságára vonatkozó véleményeket a legrégibb kortól a jelenkorig« sorolja fel.

Végül egy forrás-tanúlmányokon alapuló értekezésről kell megemlékeznünk, mely egy sokat vitatott, de el nem döntött kérdéssel foglalkozik. Ez Weiser Frigyes »Böngészet a történelem mezején« czimü értekezése, mely két külön álló részletben — az elsőben »*György Astricus utóda*«, és a másodikban „*Szent-István canonisatiójának 8. százados évfordulója*“ — valóban fontos kérdésekhez döntőleg járúl becses adalékokkal. E történelmünk ezen két homályos részletét tisztázó értekezés a Jézus-társaságrendi kalocsai érseki főgymnasium értesítőjében jelent meg.

A múlt évi szász iskolai programmokban, ép úgy mint a megelőző években is, becses történeti értekezésekkel találkozunk, melyek természetesen a szászföldi viszonyok ismertetésére vonatkoznak leginkább. Csak egy van, a mi egyetemesebb történelmi érdekü, a Kramer Fridriké a beszterczei programmban, »Radnavölgye militarizálása«, mely első részében igen érdekes és becses adatokat szolgáltat Radnavölgye régi történetéhez, a második rész pedig Radnavölgye militarizalásának történetét foglalja magában okleveles toldalék kiséretében.

A szász-régeni programmban Heinrich Gusztáv Adolf a »szászok agrarius viszonyairól és erkölcseiről« értekezik; szász-sebesiben pedig Wolff folytatja értekezését az erdélyi német helynevekről s a »H« betütől az »R«-ig összesen negyven helynevet sorol fel, mindenütt felkutatván a diplomákban található nyomokat is.

A brassai programmban az igazgató egy képet rajzol a régi iskolai életből s adatokat közöl a gymnasium archivumából.

Igen nagybecsü dolgozat van a szebeni programmban Reissenberger Lajos ismert tudóstól s a Bruckenthal muzeum őrétől, mely értekezés a tavalyi programmban volt megkezdve s az idén fejeztetett be s a Bruckenthal muzeumban levő erdélyi pénzeket irja le.

A segesvári programmban a gymnasiumi könyvtár szak-cathalogusának első részét vesszük.

Ezek a programmok küldettek be hozzánk. Valószínű, hogy olyanokban is vannak históriai értekezések, melyeket nem volt alkalmunk látni; azonban az olvasó az előadottakból is láthatja, hogy a középiskolai tanárok közt megindult az áramlat levéltári kutatások által szaporítani történet-tudásunkat, mert ha van e dolgozatok közt olyan is, mely többé-kevésbbé ismert dolgokat önt új formába, de a legtöbb mégis olyan, mely tisztázza vagy előmozdítja az alapos történeti tudást, vagy legalább becses adatokat szolgáltat későbbi monographiákhoz.

FELHÍVÁS

egy Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat érdekében.

Országunk történeti múltjának részletesebb felderítése érdekében igen örvendetes mozgalmak indúltak meg már évek előtt. Az országos magyar történelmi társulat nyomán több vármegye, vidék és város buzgólkodik ezen dicséretre méltó tevékenységben: kutatja alapítóinak, s őseinek viselt dolgait, területének történelmi viszontagságait; mostani állapotának fokozatos fejlődését. Levéltáraink többé nem elfeledve a moly és por áldozatai, fáradhatlan munkás kezek szorgalommal lapozgatják a régi iratokat, feloldják a százados kötelékeket és megszólalnak a hosszú némaságra elítélt volt okmányok, a melyeket mindenünnen felkutatnak, hogy világosságot derítsenek a rég elmúlt idők homályára. Kiássák a régen föld alá került ősi épület-romokat és egyéb régiségeket, hogy ezek is tanúságot szolgáltassanak tiszteletre méltó apáink eddig még ismeretlen nyilvános és magánéletére, a melyet tanúlságos példa gyanánt magunknak felállítni akarunk. Szóval alig van már vármegye vagy nevezetesebb község széles e hazában, a mely történeti emlékeit ne gyűjtené össze, vagy pedig múltja történetének megírására egyes hirnevesebb történetírókat meg ne nyert, vagy pályadíjakkal versenyre ne buzdított volna.

S csak épen a mi vármegyénk, országunknak területi és anyagi tekintetben ezen második vármegyéje ne tegyen semmit ezen ügyben? Tovább is tűrjük-e a mindnyájunk által annyiszor fájdalommal elpanaszolt szomorú lethargiát s tétlenséget? Megengedjük-e, hogy tovább is országszerte méltán megróhassák szellemi közönyösségünket? — Nem, ennek nem szabad továbbra így maradnia.

Ha valakinek, nekünk van okunk sietni, a sok évi mulasztások hibáit minél tömegesebb vállalkozással, kitartóbb szorgalommal és serényebb munkával helyrehozni. Sietnünk kell a vármegye multjára vonatkozó s az egész országban elszórt adatokat összeszedegetni és a már különben is nagyon megfogyott okmány és adatkészletet és régisége-

ket a teljes elpusztúlás elől megmenteni és feldolgozni, hogy azok alapján vmegyénk múltját minden oldalról érdemlegesen feltüntethessük.

De ezen nagy munka nem lehet csak egy ember dolga, egy ember megfeszített erejét is fölülmulja a sok nehézség, melylyel meg kell küzdeni. De helyesebb is, ha többnek, ha mindnyájunknak nyílik alkalmunk hazafiui kötelességünk egy részét e téren is buzgó lélekkel leróhatni. — Csak az erőegyesítés, a czélszerű terv munkafelosztás elve szerint munkálkodva közelíthetjük meg ezen szép czélt, a melyet nemcsak vármegyénk, e szükebb hazánk iránti kötelességünk, hanem egész nemzetünk és hazai tudományosságunk fejlesztése iránt tartozó szent kötelességünk is szab elénk.

Quantum potes, tantum aude! Aki mennyit bír, annyit tegyen! — A kinek szívét e szent kötelességérzét tölti el, és a ki jó akaratot és némi tehetséget is érez magában ama feladat megoldására, az sorakozzék, és kísértsük meg egyesült erővel a szent czélt tehetségünkhöz képest elérni. Gyengeségünk érzete és tulszerénység ne tartson vissza czen üdvös eszme valósításától, és készséggel adózzunk a hazafiság oltárán, nehogy vétkes hanyagságról vádolhasson az utókor.

Akik tehát a mondottakra nézve velünk egyet értenek és munkára vállalkoznak, szíveskedjenek egyelőre tájékozás kedveért vagy alulirottnál Szabadkán, vagy *Frankl* István főgymn igazgató urnál Újvidéken, vagy pedig *Radics* György főgym. igazgató úrnál Zomborban közreműködésüket megígérni, hogy ezután remélhető kedvező esetben egyletté alakulván, közösen megállapítandó terv szerint a teendőket kijelölhessük és egymást támogatva és buzdítva, annál biztosabban foghassunk feladatunk megoldásához.

Vannak bizonyára vmegyénkben sokan, akik szeretnének és tudnának ugyan munkálkodni, de határozott czéljok még nincsen; azok a sok teendőből kitűzött egyes részeket dolgozhatnának fel. Igen sokan lesznek, a kiket helyzetök vagy elfoglaltságok a tényleges közreműködéstől visszatart. De azok is, számtalan alkalmat találhatnak más uton s módon érvényesíteni jó akaratukat és a társulat moralis és oeconomiai felvirágoztatására közreműködni: személyes befolyás, buzdítás, ajánlgatás, könyv, okmány- vagy régiségek ajándékozása, tagdíjak vagy egyéb pénzbeli adományok által sat., vagy azáltal, hogy egyes lelhelyekre figyelmeztetnek vagy egyes gyűjtemények tanulmányozását közvetítik sat. Igy pl. czélszerű volna vármegyénket illető mindennemű régibb és újabb kiadványokat, füzeteket, lapokat sat. gyűjteni egy majdan alapítandó vármegyei muzeum részére. — Szóval, mindenki találhat magának elég tért és munkakört, a társulat érdekeit előmozdítani s így hazafiui kötelességének megfelelni.

* * *

Szívesen tettünk eleget tisztelt tagtársunk kérésének, hogy a felhívást egész terjedelmében bemutassuk olvasóinknak. Minden oly mozzanatot, mely a történeti ismeretek terj esztését tűzte ki feladatává, szívesen üdvözlünk, de kétszeres örömmel üdvözlünk minden oly társulatot, mely valamely vidék specialis történetével foglalkozik. Nem szükség fejtegetni, hogy miért — minden specialis kérdés kitisztázása az egyetemes történetnek tesz szolgálatot.

A mi magát a felhívást illeti, nekünk úgy tetszik, hogy Iványi úr jó uton halad. Elébb meg akar bizonyosodni, lesz-e elegendő dolgozó erő, s csak ha ezzel tisztában jött, akkor akarja bevonni a nagy közönséget. Szeretjük hinni, hogy mind a kettő sikerülend. Sőt az elsőre nézve úgy értesülünk, hogy a siker csaknem biztosítva van. Szabadkán Balás Imre és Mérey Ágost főgymn. tanárok, Molkay György m. k. kataszteri becslő-biztos és Pacsérről Dudás Ödön, a »Bács-Bodrog« tört. szakközlöny szerkesztő-kiadója, Zomboron Radics György főgymn. igazgató vezetése alatt nehány lelkes tanár szívesen csatlakozott. Ujvidéken is Frankl István főgymn. igazgató úrnál a történetírás munkásaiúl ajánlkoztak: *Steltzer* Frigyes kiszácsi ev. lelkész, aki buzgóságának és képességének e téren nem egy szép bizonyságát adta, *Kármán* József verbászi lelkész, *Malonyai* Sándor kulai ügyvéd, *Rohonyi* Gyula újvidéki ügyvéd, *Retter* Ede szt.-tamási tanító.

Iványi István.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Virág-Benedek ünnepély. A »Magyar Századok« irójának: Virág Benedeknek szép emléket emelt a kegyelet. Bizottság alakúlt, mely a költőnek s történetírónak lakóházát (Budapest: Tabán. Ajkayház) halálának ötvenedik évfordúlója alkalmával emlékkővel jelölte meg. Sept. 15-én ment végbe a kegyeletes ünnepély. A mauthauseni fekete márványkövön Tárkányi B. tagtársunk tollából következő szép sorok olvashatók:

Nemzeti léleknek tüzes ébresztője lakott itt,
Zengve dalát s irván nemzete századait,
Itt élt, halt; — nem halt . . . . . még halva is él, a ki úgy élt
Mint a magyar nemzet dísze: Virág Benedek.

Ez alkalommal a tabáni templomban az iróvilág s nagy közönség jelenlétében nagy mise tartatott, mely után *Pauer* János püspök tartott mag-

vas, Virág érdemeit méltányló beszédet. Az ünnepélyen társulatunkat Pesty Frigyes és Csontosi János v. tagok képviselték. A krisztinavárosi temetőben Virág sírja köré új vasrácsozatot állítottak s egy 800 □ forintból álló alapítványt gyüjtének, melynek kamatjai a magyar nyelvben haladást tanúsítók közt fog szétosztatni. Toldy László, az ünnepély egyik főtényezője, érdekes adalékokat közöl egy épen az ünnepélyen megjelent művecskéjében Virág életéhez. A főváros csak önnönmagát tisztelte meg, midőn Virágnak, e nemes irónak emlékét ily kegyelettel ünnepli.

— A Péczeli-alapról a M. Tud. Akadémia oct. 25-én tartott összes ülésében a főtitkár jelentést tett. Péczeli József akad. r. tag s debreczeni tanár, ismert történetírónk, kinek főmunkájából »a Magyarok történetei Debreczen 1837.« censurai akadályok miatt azonban csak két kötet jelenhetett meg, végrendeletében 5000 frtot hagyott a magyar akadémiának oly kikötéssel, hogy kamatai mindaddig tőkésítessenek, míg akkorára nem nő a tőke, hogy az évi kamat (a 6% tőkésítési összeg levonásán felül) ezer arany forintra menend, mely összeg aztán pályadíjakra fordíttassék. Egymást felváltva: az első évben valamely magyar történeti tárgy tüzessék ki, a másodikban a két év alatt írt legjobb magyar drámának adassék ki; ha azonban időközben a drámai irodalom és színügy oly lendületet venne, hogy a nemzeti színháznak többé ily támogatásra nem volna szüksége, akkor ezen ezer arany forintnak sorsa felett az akadémia határoz. A pályaművek kidolgozási határideje két év; a pályamű csak magyar nyelven irott lehet s csak absolut becsü nyerhet. Ha a tőkének időközben bármi okból hijja esnék, a jutalomkihirdetés mindaddig felfüggesztetik, míg a hiány pótolva nem lesz. Ha pedig az Akadémia megszünnék, az utolsó igazgatósági ülésben döntse el, hogy az összeg minő hazai czélra fordíttassék. Miután a Péczeli-alap már felszaporodott akkorára, hogy az ezer arany frt folyóvá tehető, az már a jövő akadémiai Almanachban helyet fog foglalni; a szabályzatot az első és második osztály fogja kidolgozni s mi fő, az ezer arany már a jövő évi akadémiai budgetben fel lesz véve.

— A dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat sept. 29-én tartott választmányi ülésében Pontelly István titkár jelentésében kiemelé, mint igen örvendetes tényt, mint tiz év óta kifejtett munkásságuk derekas eredményét, hogy törekvésök már a nép alsó rétegében is kezd figyelmet kelteni. Felemlítette, hogy Böhm Lénárt elkészült

Fehértemplom monografiájából, melyből 20 ív már kikerült a sajtó alól, s hogy Boleszny Antal v. tag több régi vár múltjának felderítésén fáradozik. Végül bejelentette a könyv- és régiségtári adományokat. Felolvasás egy volt, a Böhm Lénárté »A tepliczi vizvezeték és a mehádiai régiségek« című, melyet a szerző távollétében a titkár olvasott fel. Végül több új tag jelentetett be.

— A VASMEGYEI RÉG. EGYLET nyolczadik 1880-ra szóló évi jelentése bő tartalommal s hét tábla rajzzal megjelent. Ezen tartalmas évkönyvet Rezsöfy György egyleti titkár szerkeszté s összesen hét értekezést foglal magában. Lipp Vilmos a korábbi titkár »a római szobrászat Vas-megyében levő emlékeiről« s »az újabb keszthelyi leletekről« értekezik; Rezsöfy »a római uralom Pannoniában« cz. czikkel járúlt a füzethez; Vajda Berta a vas-megyei régiségtár kézimunkáit mutatja be s Bubics Ede a köszegi ugynevezett »ó-ház«-at ismerteti, melyet ő kelta építménynek s jelesül áldozó helynek tart. A füzet végén vannak az egyletre vonatkozó értesítések; van az egyletnek 46 alapító és 611 évdíjjas tagja, rendkivül érdekes és gazdag muzeuma, mely a püspöki palotában van elhelyezve s mely adományok, vásárlások és ásatások utján szaporodik. E muzeum igen fontos missiót teljesít a vasmegyei történelmi emlékek összegyüjtése és megőrzése által, de sajnos, hogy az 1 frtnyi csekély évdij mellett is több pártolója nem akad.

— A SOMOGY-MEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT nagygyülését nov. 1-jén tartotta meg a megyeház nagytermében. Sárközy Titusz elnök hosszabb megnyitóbeszédet tartott, melyben előadta, hogy Somogyban miért nem találhatók nagyobb mennyiségben történelmi érdekkel biró régi okiratok és történelmi emlékek; de annál inkább szükséges, hogy a mi található, azt igyekezzünk összegyüjteni, rendezni s a történetirás számára megbízható adatokat szolgáltatni. Utánna dr. Lipp Vilmos keszthelyi gymn. igazgató, ismert régész tartott felolvasást. Értekezése elején köszönetet mond tiszteletbeli taggá lett megválasztatásáért s ezt kötelezettségnek tekinti az ügy és társulat érdekeinek buzgó szolgálatára. A vidéki régészeti társulat feladatáról általában s különösen a somogyi régészeti társulat közvetlen teendőiről értekezik; felolvasása közben többször élénken megéljenezték. Különösen a római, a pogány magyar és a török időkből fenmaradt emlékek felkeresését s feltalálásuk módjait fejtegeti, a társulat működésének támogatására a közönséget felhívja. A felolvasás megérdemlett tapsok és éljenzésekkel jutalmaztatott. — A második felolvasó Nagy Imre történettudós lett volna, de a megjelenésben akadályozva lévén, helyette

Mortenson Ede tanár és alelnök ismertetett egy régi okmányt, mely a vasvári káptalan által volt kiadva s Árpádkori adatokat tartalmazott.

— Nyitramegye monographiájának ügye, mint értesülünk, új stádiumba lépett. Az octóberi közgyűlés azt határozta, hogy arra pályázat nyittassék, utasítván egyúttal az állandó választmányt, hogy az arra való feltételeket dolgozza ki. Sajnáljuk, hogy a megye azon útra tévedt, melynek hátrányait, — éppen a fennforgó esetre nézve, mutattuk ki, utalván arra, hogy Nyitramegye monográphiája három avatott szakférfiú kezében van, kiknek évek óta komoly céluk annak megírása. Czélszerűbbnek látjuk vala tehát, ha egyenesen őket bízzák meg vele, annál is inkább, mert a pályázat időhöz van kötve, már pedig az időt csak az határozhatja meg, a ki a munkán dolgozik, mert a felhasználandó anyag mérveiről csak ő adhat számot. Így is azonban kívánjuk a legjobbat s hisszük, hogy ily szép multú megyének derekas monographusa fog akadni.

— A »Kárpát-egylet« irodalmunkat igen becses kiadványnyal gazdagítá, a »Bibliotheca Carpathica«-val, melyet az egylet megbízásából Payer Hugó szerkesztett. A munkának igen czélszerű felosztása van; az első része betűrendben adja magát a bibliothecát, a második rész két indexből áll: az első 28. rovatban a tudomány-ágak szerint csoportosítja a megjelent munkákat, a második pedig betűsoros név- és tárgymutató. Történetbuvár és természettudós, statisticus és nemzetgazda egyiránt használhatja e jó kis munkát.

— Társulatunk azon tagjai, kik a kassai 3 év előtti kirándulásban részt vettek, még fognak emlékezni azon buzgó és ügyszerető kalaúzra, ki a kassai városi levéltárban annyi sok jó szolgálatot tett nekik: *Tutkó Józsefre*. E derék és buzgó férfiu, Kassa városa monographiájának írója, oct. 20-án 54 éves korában meghalt, s 22-én közrészvét mellett el is temettetett. Munkáját sok az ottani levéltárból merített új s eddig nem ismert részlet teszi érdekessé, maga pedig szíves és előzékeny modora mellett sok szolgálatot tett azon buvároknak, kik a kassai levéltárakat akarták használni.

— Myskovszky Viktor tagtársunk s újon választott akadémiai tagtól sajtó alatt van s közelebbről meg fog jelenni: A bártfai középkori Műemlékek II-ik kötete, mely a városházát s a városi középkori erődítmények műrégészeti leírását tartalmazandja. A középkori műemlékek IV-ik kötetének II-ik részét tartalmazandja.

— Sándor Kálmán társulati tagtól három kis füzetke jelent meg, »A csók és története«, »A nőkről a nőknek«, »A tiszteletbeli államhivatalnok«, melyeket egy pár historiai vonatkozások kiemelése mellett, azért említünk fel, mert azok összes jövedelmét, a költség levonáson kívül, szerző a szegedi árvizkárosúltak javára ajánlotta fel. Ezek a Maros-Vásárhelytt tartott fillérestélyeken olvastattak fel. Egy füzet ára 30 kr. Megrendelhetők a szerzőnél M.-Vásárhelyen.

retlen történetíróink előtt, mely pedig elég érdekes pontokat tartalmaz arra, hogy Thaly Kálmán, a Rákóczi-korszak eme kiváló történet-írójának bátorítására is azt bemutatni ne késlekedjem. Szirmay Miklós egyéniségéről vajmi kevés az, mit feljegyezve találhatunk. De ez nem lep meg bennünket, ha tudjuk azt, hogy ő a XVII. és XVIII. század mozgalmas korszakaiban, a Rákóczyak szabadságharczaiban, a vallási küzdelmek terén sem vezérszerepet nem játszott, sem nyomós tényezőként az események menetére befolyást nem gyakorolt. Azonban a személyét illető gyér adatok, melyek itt-ott róla feljegyezve megmaradtak, még is eléggé megmagyarázzák ama tény indokát, hogy egy, nyilvános pályáján kevés zajt ütött, kevés jelentőséggel bíró egyén, mint ő, oly kitüntetésben részesült, oly küldetéssel bízatott meg a magyarországi evangelicus status részéről, minek megfelelni úgy a feladat fontossága, mint a kitűzött czél elérése szempontjából diplomatiai ügyességet, megbízhatóságot, és személyéhez kötött bizalmat igényelt.

S épen Szirmay Miklós volt az, kire a fontos követség bízathatott, mert: mint gróf Bercsényi Miklós összes jószágainak főpraefectusa, kit Bercsényi Miklós 1701-ben, midőn Lengyelországba menekült, Thaly Kálmán adata szerint Krakkóban talált, akkor megkedvelt, s mint hűséges követőjét, teljes bizalmára méltatott, az evangelicum consistorium világi főpraesese, megfelelt mindazon követelményeknek, melyek tőle kivántattak, midőn követségi missiója által XII. Károly svéd királynál, a magyar evangelicus status vallás-ügyének pártfogást, az alkotandó béke pontjaira befolyást, s tanügyének felvirágoztatására subsidialis támogatást keresett.

Műveltsége, szelleme és lelkülete irányára nézve, kevés szóval igen találóan jellemzi őt Aachs Mihály, a bártfai gymnazium rektora, 1709-ik évben kiadott »Magyar theologia« czímű könyvéhez írt előszavában, midőn is munkáját neki és neje Cseri Zsuzsanna asszonynak ajánlván, ily szavakkal él: »a mi nemű könyvek, mivel már az időnek mostoha irigysége, és a patronusoknak fösvénysége miatt Eklezsiánknak nagy kárával elfogyván, hogy a tudatlanság felettébb el ne hatna, kegyelmetek tekintetes uram és asszonyom, kereszténi buzgóságtól indítatván, legfőbb gondja-

iknak látták lenni König Fridrik János theologiáját kinyomattatnák . . . . . egyedül csak kegyelmetek volt meggondolója, indítója, előbbmozdítója, és a könyvnyomtató fáradtságának megjutalmazója« sat.

Már csak ezen néhány sor is, kellőleg megvilágítja, küldöinek személyébe és eljárásába helyzett bízalmát, midőn is a XII. Károlyhoz, Piper grófhoz, és Olai Hermelin államtitkárhoz szóló megbízólevelüket, továbbá a királyhoz intézett két rendbeli felség folyamodványukat a magyar evangelicus status, s az útlevelet Rákóczi Ferencz, Szirmay Miklósnak és Melczel Mihálynak mint követeknek átadták. Ime, midőn mindezeket másolatban bemutatni szerencsés lehetek, legyen szabad a latin szövegű úti-napló tartalmának érdekesebb részleteit, néhány rövid szóval megismertetnem.

Szirmay Miklós, Melczel Mihálylyal és kíséretével, 1705-ik évi junius 22-én indúlt el Bártfáról követségi útjára. Az utazás élményeit nap-nap mellett feljegyzi naplójába, s leírja azon községeket, melyeken áthaladnak, midőn is julius 1-én a Varka folyón átkelve, Bazinfaluba érnek. A svéd harczok veszélyei miatt a lakosság, a községet elhagyván, kiköltözködött, s a puszta faluban a követség fedél alá nem juthatva, az éjszakát kint, a mezőben tölték el. Julius 3-át a megütközés és indignatio bizonyos érzetével jegyzi fel naplójába, azon benyomások után, melyek mívelt lelkületét vajmi mélyen sértheték, midőn Prigoczize mellett, Fack altábornok vezérlete alatt, az első svéd hadseregre bukkanva, ott az erdő széléhez érve, a svéd katonai igazságszolgáltatásnak első példáját megpillantják. Ugyanis három lengyel, kik egy svéd katonát meggyilkoltak, a hóhér által kerékbe törettek, s hullájuk, külön-külön a keréken hagyatott, fejük pedig a hulla mellé nyársra szúratott.

Az utazásnak 14 napig tartó fáradalmai után, a követség küldetése czélpontjához Ravicsba érkezik. Még az nap estve, julius 5-én a Kraszam czred alezredese Stolzenberg, Szirmayt véletlen látogatásban részesíti, mi a követség leendő eljárására nézve nagy előnynyel bírt vala, mert kellőleg tájékoztatá a követendő módokra, melyek által czéljukat gyorsabban elérni remélhették. Eljárásuk sikeresítésének természetes és közel fekvő útja

vala a megismerkedés Helmberg Péter királyi hitszónokkal és generális superintendenssel, s a Szirmay követségének ügye iránti őszinte érdeklődését, Stolzenberg első sorban is azzal bizonyítá, hogy már másnap, julius 6-án Szirmayt a generalis superintendenshez elvezeti. Az ismerkedésnek kitűzött czélja volt Helmberg személyében, az udvarnál, illetőleg pedig XII. Károly királynál támaszt és pártfogót nyerni, ki állásánál és nyomatékos személyes befolyásánál fogva, mint a király hitszónoka, csakugyan sokat lendíthetett Szirmay feladatának gyorsabb elintézésére, és kedvező eredmény elérhetésére nézve; mit Helmberg ezen látogatás alkalmával, Szirmay megbízó levelének megtekintése és a követség czéljainak rövid fejtegetése és magyarázása után meg is ígér, segélyét felajánlja, és Piper grófnál az audientia kieszközlését másnapra kilátásba helyezi. Ámde a kivánt és oly gyorsan kieszközölni igért kihallgatást, sem Piper grófnál, sem Olaj Hermelin államtitkárnál nem nyerhették, s az délutánra halasztatott.

Szirmay, bizonyára jól megfigyelte a hadkészületi teendőket, a király elhalmozott foglalkozását, melyek akadályozandók valának az audientia mielőbbi elnyerhetését, s már eleve megfontolta a nehézségeket, melyek akadályúl elébe gördülhetének, s mielőtt követségi útjára indult volna, oly érvekkel látta el magát, melyeknek ellent állani egy sem birt azok közűl, kik, a királyi lak ajtókilincseit kezükben tartották, s így mindannyiszor ott, hol ügyét siettetni óhajtá, s a diplomatia elégtelen vala útját egyengetni, kézzel fogható érveihez folyamodott.

Vitt ugyanis magával kilencz hordó tokaji bort, s a híres magyar nektár, a svéd udvar hideg légkörében sem téveszté hatását, mert a négy ízben tett kisérlet, mindannyiszor bebizonyítá a delejes hatást, mellyel az érdekletteket missiójának megnyerni tudta. Szirmay még az nap Helmberghez menvén, egy átalag tokaival kedveskedik neki, s behatóan előadván a magyar evangelicus statusok vallásügyének mibenlétét, a főfelügyelő három negyedórai capacitatio után: a követség feladatát czéljához segíteni, legfelsőbb helyen hatályosan támogatni megígéré.

Még az nap délután három órakor Olaj Hermelin államtitkár és a külügyek praefectusához mennek, megbízó levelüket

bemutatván, egy hordó bor felajánlása mellett, Piper grófnál kihallgatás eszközlésére kérik. A kérelem ily beható indokolása következtében, az államtitkár az audientia eszközlését, julius 8-ára megígéri.

Minél könnyebb volt azonban ígéretet tenni, annál nehezebben ment annak foganatosítása, mert sem 8-án, sem 9-én audientiát nem kaphattak. Szirmaynak eddigi eredménytelen járáskelése, nyugtalanságba ejté a követséget; s julius 10-én reggel ismét az államtitkárhoz indulának, kivel épen akkor találkoznak, midőn ez házából kilépve, az utczára siet. Az államtitkár az elfogadásra figyelmeztetvén őket, azon vigasztaló válaszszal bocsátja tovább, hogy csak legyenek készen, mert egy óra mulva a kért kihallgatásban részesülhetnek. A követek felvidúlt kedélyel gyorsan, s kitűzött időben az audientiára sietnek; de már az annyiszor meghiúsúlt kihallgatás ismét dugába dől, mert azon perczben XII. Károly lovára ül, s a cancellariába Piper grófhoz lovagol.

Julius 11-én Serpilius János és Melczel János boroszlói polgárok látogatását fogadja Szirmay, s az audientia halogatása miatti agodalmától üzetve, délután egy órakor ismét az államtitkárhoz megy, s megtudja tőle, hogy közbe jövén Piper grófnál Rádaynak, a király jelenlétében kihallgatása, a felség-folyamodvány benyujtását elhalasztania kelletett, mindazonáltal, az államtitkár a követséget még az nap kihallgatáshoz juttatni ígérkezik; megjegyezvén azonban Szirmay előtt, hogy ő, részéről nem tartja tanácsosnak a dolgot siettetni, és jobbnak véli a jövő hétfőig elhalasztani. Kénytelen-kelletlen megnyugvással hagyja el Szirmay az államtitkárt, s a közbe eső vasárnapon társával Bajanóczra mennek a Szerpilius és Melczel család viszontlátogatására, kinél, a Reinschild ezred svéd lelkészével: Strömerrel ismeretséget kötnek.

Julius 13-án hétfőn, a kihallgatás reményével kecsegtetett magyar követség, alig hogy elkészült öltözködésével, az állam titkár küldötte által felkéreté őket, hogy nála megjelenjenek s hogy audientiára vezethesse a követséget. Sietve menének az államtitkárhoz, de nyomukban volt a balszerencse, mely őket állhatatosan üldözé, s már már czéljukat érve, ismételve meghiusítá

kihallgatásukat, mert a mint az államtitkár lakásához közelítenek, Olai Hermelin küldötte jön feléjök, jelentvén, hogy a király e perczben ment Piper grófhoz. Daczára ennek, Szirmay társával az államtitkárt felkeresik s ott, két óra hosszat várakoznak a király visszatértére. Várakozásuk eredménytelen lett, s az államtitkár igéretét bírván, hogy a kihallgatás legelső alkalmát tudatandja velük, eltávoznak tőle. Szirmay érdekesen irja le itt, két órai társalgásukat Olai Hermelinnél, melynek tárgya leginkább XII. Károly jellemzése körül forgott, s mert oly eseményeket érintenek, melyek talán kevésbbé ismeretesek, legyen szabad azokat röviden ecsetelnem. Előadja ugyanis az államtitkár, hogy midőn egy ízben, ellenséges helyen a király egy várat ostromoltatna, katonái vajmi panaszkodtak a lég ridegsége, a talaj feletto nyirkos volta miatt. A király meghallván harczosai egyikének duzzogó szavait, szótlanúl a legközelebbi fához lép, letördeli ágait, a mennyi csak elfért ölbe veszi, leteríti a nedves talajra, duzzogó harczosát oda inti, és mondá neki: »íme mi könnyen segíthetsz magadon.« A csodálkozó harczosok azon időtől fogva, zajongás nélkül tűrték a tábori élet fáradalmait. Egy másik esetet meg, az isteni gondviselés különös példájaként állít a követek elé. Midőn is a király Narvánál, az oroszok ellen csatára készült, az ellenséges moszkovitákkal megrakott hegyeken keresztül, minden veszteség nélkül áthaladván, az orosz táborhoz közeledett, a felszerelt sánczokkal megerősített tábor bevételénél, az isten is segélyére volt, mert a moszkovitákkal szembe, havas förgeteg támadt, a király hadseregének pedig hátába fújván a szél, az orosz tábort bevette, erre a zimankó megszünt, s a legfényesebb verő nap sütött a király hadának zászlóira.

Szirmay, bárha kellemesnek találta is az államtitkár szellemdús társalgását, türelmetlen nyugtalansága fokonként növekedett, s higgadt resolutiója az annyiszor meghiúsult kihallgatás miatt elhagyni kezdé őt; s ha eddigi érintkezése az államtitkárral, tápanyagot nyujtott reményének; immár a találkozási nehézségek is mutatkozni kezdenek, mert julius 14-én Melczellel az audientia ügyében ismét oda menvén, hozzá nem juthat; miközben, az államtitkártól jövő fősuperintendenssel talál-

kozván, véle beszédbe ereszkedik, ez alatt Ráday odaérkezik, s a hova Szirmay nem juthatott, Ráday Olai Hermelinhez megy.

Eme lehangoló tapasztalatokkal szemben, az előbukkanó nehézségek legyőzése Szirmaynak főgondját képezék, s végre is azon meggyőződésre jutott, hogy itt ismét a tokaji hordókhoz kell fordulnia, s még ugyanaz nap délben az államtitkárhoz megy oly szándékkal, hogy tanácsát kikérje: ha valjon, a Piper grófnak szánt három hordó tokajit a kihallgatás előtt, vagy utánna adja át. Az államtitkárnál tett látogatásának annyiban lett kedvező eredménye, a mennyiben a világhírű borok átadását Piper gróf részére, az audientia után tanácsolá átküldetni, bíztatván őt czéljuknak rövid idő alatti elérésével.

Ezen napot Szirmay, mint levert kedélyüket, halványuló reménységüket ismét felemelőt és bátorítót jegyzi naplójába; mert az államtitkártól a generalis superintendenshez menve, onnan megkönnyűlt kedéllyel és a keresett vigaszszal tértek lakásukra. Megtudták ugyanis Helmbergtől, hogy követségi ügyökről a király már értesíttetett, s a svéd udvartól, a magyar országi vallási dolgok miatt, József császárhoz rövid idő alatt levél küldetik.

Írja továbbá naplójában, hogy még julius 15-én is hiában járkáltak reggeltől estig, Piper gróf és az államtitkár lakása előtt, nem találkozhattak sem egyikkel, sem másikkal.

A magyar követségnek tíz napi lótás-futása, szaladgálása fel s alá, egyiktől a másikhoz, gazdag volt ugyan, igéretekkel bővelkedve, de távol minden positiv eredménytől, megbizatásuknak érdemleges megoldásával nem dicsekedhettek, s csüggedő lelkületükben, már-már a lemondás ütött tanyát, midőn nagy bosszúságukra, az nap estve még annak is tudomására jutnak, hogy a király, tanácsosaival együtt Ravicsot a legnagyobb titokban elhagyá.

Ily ellenséges körülmények között nem egy álmatlan éjszakája volt Szirmaynak, míg végre julius 16-án felviradt a nap, mely a magyar követség kihallgatási ügyének kedvezőbb fordulatot adott, s Piper grófnál a várva várt audientián részesülhettek. A kihallgatást megelőzőleg, Schremtzer György Boroszlóban lakó pozsonyi fi meglátogatja Szirmayt, azon óha-

ját fejezvén ki előtte, hogy szeretne hazájába visszatérni, ha erre valami ürügyet találhatna. Az államtitkár szolgája déltájban hozzájuk érkezik, s kéri őket hogy minden perczben legyenek készen, hogy hívattatásuk esetén rögtön a kivánt audientiára mehessenek. A meghívás délután csakugyan megtörténik, s Piper gróftól kedvező választ kapván, megigéri, hogy a magyarországi evangelicus status folyamodványának első részét illetőleg, vallásügyök támogatását, a béke-tárgyalások alkalmával, lehetőleg pártolandja; s rövid idő alatt József császárt levelileg megkeresi, s ügyöket neki nyomatékosan ajánlandja, továbbá biztosítja Szirmayt: a mint a király Ravicsba visszatér, az audientiában azonnal részesülendnek. Folyamodványuk subsidialis részére azonban, Piper gróftól ez alkalommal választ nem kaptak. A kihallgatás végeztével, Szirmay, küldői nevében, a három hordó tokaji nektárt a grófnak felajánlván, onnat eltávozának. Megemlíti itt a napló írója, hogy mily szívesen fogadta a gróf, a három hordó tokajit, mert már másnap reggel praefektusa által a hordókat lakására vitette, Olai Hermelin pedig, a Szirmay által adott utasítás szerint, azokat Stettinbe szállíttatja.

A Piper grófnál történt kihallgatás eredménye, bár ha nem is volt a követségre nézve teljesen kielégítő, az kedélyüket mégis kedvező hangulatba hozta, s csak újabb eréllyel folytatá, megbízásának kellő megoldása ügyében, az irányadó egyének előzetes megnyerését.

A magyar követségnek, Ravicsban gyüjtött tapasztalatait a közerkölcsökről, a julius 18-ára virradó éjjel, oly éleménynyel gazdagítá, mely ha őket némileg, a Tisza vidéki lókötők gyakran mesés kalandjaira emlékezteté is, eme csikós reminiscentiák igen kellemetlenül érinték, s a naplóiró méltó bosszankodásának ad kifejezést, midőn az eseményt naplójába jegyzi; bárha Szirmay bizonyára tudta, hogy ha a követségi immunitást respektálja is Ravics népe, de az a követség lovaira ki nem terjed, és sem jegyzékváltás, sem casus belli nem ered belőle, ha lovaikat a lókötők el is lopják.

Följegyzi ugyan is julius 18-ról, hogy ez éjjel az őr két óra felé fölveré őket édes álmukból s jelenti, hogy valami lókötők egyik lovát az istállóból ellopták. Szirmay két szolgát rög-

tön utánuk rúgtat, de azok eredmény nélkül visszatérnek, s a ló többé meg nem kerül.

A napló jegyzeteiből kitűnik, hogy az akkor tájban ott tartózkodott Rádayval a magyar követség gyakrabban érintkezett, mert julius 20-ról megemlíti, hogy a napot levelek írásával töltötték, s ezen leveleket a haza készülő Ráday magával viendő volt, ki julius 21-én Ravicsból vissza is indult Magyarhonba; a követség pedig három napi kirándulást tesz Bajanovba, Lissára és Hrudcsinba, hol I. Szaniszló lengyel királyt is meglátják, ezt és ennek kastélyát Szirmay tűzetesen leirja naplójában.

Mire a követség szórakozó kirándulását bevégezve, julius 23-án Ravicsba visszatér, Szirmay ismételve fölkeresi az államtitkárt, míg végre ez megigéri neki, hogy másnap a kivánt királyi audientián részesülni fognak.

Szirmay, tapasztalatai nyomán, már csak kétkedéssel fogadta az államtitkár jóakaró közbenjárását és biztosító igéretét, a másnapi kihallgatás kieszközlése iránt; mert naplója szerint julius 24-én, az igért audientia reggelén, a korai órákban már az államtitkár lakása előtt huzamosan sétálgatott föl s alá; de miután e nap péntekre esvén, s az udvarnál rendesen hitszónoklat tartatott, nem találkozhatott az államtitkárral, és csüggedő reményét végképen elveszti, midőn délelőtt 10 óra felé, az udvari hitszónoklat befejezte után, Piper grófot Veling tábornokkal, s nem sokára utánuk a királyt is a gróf lakására menni látta.

Bárha Szirmaynak eme kételye némileg a sok húza-vona, halogatás után jogosúlt is volt, ez alkalommal mégis kellemes csalódásban élt, mert déli 12 óra tájban érkezik hozzájuk a hírnök, audientiára hivandó a magyar követséget; s Szirmay és Melczel — így írja naplójában — az istenhez áradozó fohászokkal az ügy jó eredménye végett, gyorsan Piper gróf lakására mennek.

Hogy a követség mily sietséggel iparkodott az audientiára, a napló feljegyzése szerint, kitetszik abból, hogy a kihallgatási terem előszobájában adott nehány percznyi pihenést, Szirmay a lélekzet vételre is kevésnek találta; a honnan őket az államtitkár a kihallgatási terembe vezeti.

Nem képzelhető kínosabb helyzet, mint azon jelenet, mely-

ben a magyar követség véletlen, ki nem számithatott baleset által jutott, mely egynehány száz mértföldnyi útnak, 19 napi várakozásnak eredményét koczkáztatá, s veszélyezteté azon ügynek helyes lebonyolítását, mely egy ország nyugalmának, egy nemzet vallási szabadságának a békés fejlődés olajágát visszaadandó volt. Történt ugyanis — mint ezt a napló nehány sorban elbeszéli — ahogy a követség a király előtt megjelent, ki Piper gróffal az ablak-mélyedésben állott; a király megpillantván a belépőket, feléjük irányzá lépteit; erre Szirmay és Melczel is, gyorsabb lépéssel indúltak a király elé, midőn is Piper grófnak ott levő, közép nagyságú házi kutyája Szirmayra rohan, ruháit tépni kezdi; a király észreveszi Szirmay veszélyét, rögtön mellette terem, s a kutyát lerángatja Szirmayról, mialatt XII. Károly, oly közel állott, a félelem és veszély között lebegett követhez, hogy a napló szavai szerint, kettejök között alig egy foknyi tér vala.

A napló-író saját vallomása szerint, ezen esemény után komolyan félthette ügyének sikerét, mert az, szónoklati előadásában zavart idézhetett volna elő; de isten segedelmével, jól és tisztességesen átnyujtá Piper grófnak megbízó levelüket, és az evangelicus status emlékiratát. Hatalmas szónoklattal előadta a királynak az emlékirat tartalmát; s ezzel szerencsésen megoldja feladatát. Olai Hermelin államtitkár, az audientián a király nevében értesíti a követséget, hogy ő felsége, a magyar evangelicus status kérelmét kegyelmesen fogadja, s vallásuk állandóbb biztosítását eszközölni fogja; a folyamodvány többi részét illetőleg pedig, ő felsége bővebben megvizsgálandja, s legkegyesebb elhatározását a követség tudomására hozandja.

Az államtitkár által kijelentett királyi elhatározás tolmácsolásával, a kihallgatás befejeztetvén, a követségi tagok a király előtt térdre borúltan, ruhája szegélyét megcsókolák, s az államtitkár kalauzolása mellett eltávoznak.

Remény és aggodalomteljes három nap telt el, miközben nap nap mellett, kétszer-háromszor is elmennek Piper grófhoz, az államtitkárhoz, a generalis superintendenshez, a királyi resolutio kézbesítése tárgyában, ez azonban be nem következett, minden a bőven folyó ígéretnél maradt, és csüggedéssel néznek

ügyök elintézése elébe, míg végre is, a tartalékban maradt tokaji hordók nedvébe vetik horgonyukat, s julius 28-án az államtitkárnak ismét két átalag tokajival kedveskednek. Piper gróf termeinek ajtai, megnyilnak a magyar követség előtt, személyesen értesítvén őket, hogy a királyi resolutió szerint, a támogatás és subsidium kegyelmében is részesülendnek, hittársaikat a király segitendi, s meghagyatott a bécsi residensnek, hogy, a magyarországi evangelicus status vallás ügyét, a császárnak nyomatékosan ajánlja; jelenleg azonban, ha a háború költségei miatt ő fölsége pénzbeli segélyt nem is adhat, intézkedék, hogy a Griffwaldeni akadémián négy magyar tanúló stipendiummal elláttassék.

Az ily értelemben hangzó királyi resolutio, végre julius 31-én a követségnek kézbesíttetik, mire Szirmay társával, augustus 1-én a búcsú-látogatások befejeztével, visszatérő útjára készül.

A naplónak, a hazajövetelre vonatkozó részében, érdekes azon jelenet, mely augustus 8-án Kratochinban XII. Károly svéd király, és Szirmay Miklós lovásza között lefolyt.

Ugyanis, — írja a napló jegyzeteiben — a követség délre kíséretével Kratochinba érkezve, XII. Károly is oda jön táborkarával. Rövid vártatva a király, Miksa würtembergi herczeg, s másokkal lovagolva, a piaczon a magyar követség szállása előtt megáll, s Szirmay Miklósnak a vendéglő kapujában ácsorgó lovászával beszélgetni kezd. A király kérdezi tőle kik, és honnét valók; a lovász nem tudván kivel áll szemben, födött fővel röviden válaszolja, hogy magyarországiak, Ravicsból jönnek, s ő egy kereskedő szolgája. A király faggató kérdéseire a lovász folyton vonakodik válaszolni, míg végre a sok unszolásra megmondja, hogy urát Szirmaynak hívják. Erre XII. Károly elmosolyodva, az időközben oda állott szakácsára mutatva Szirmaynak, ismét kérdezi a lovásztól, hát ez ki? Ez a szakács feleli a lovász. Szirmay meghallván a zajt, szintén kifelé igyekezett, de megpillantván őt a király, kiséretével onnat ellovagol.

A követség augustus 16-án több viszontagság és élemények után Bártfára visszaérkezik, s evvel a most ismertetett érdekes úti napló is befejezést nyer.

MAJLÁTH BÉLA.

SZÉKELY ISPÁNOK ÉS ALISPANOK

A MOHÁCSI VÉSZIG.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

XXXIII. Zoltáni Lőrincz. 1439.

Lévai Cseh Péter erd. vajda 1439. mart. 1-én kelt levelében van mint székely ispán említve: »Magnifico Laurencio de Soltan, Comiti Siculorum«. *(Sz. Okltár. I. 139. l.)* Rövid ideig ispánkodott vagy Bebek Imre vagy Csáki Ferencz helyett.

XXXIV. Losonczi Dezső. 1441.

Losonczi Dezső, a Bánfiak Dezső ágából, Losonczi Miklós székely ispán fia.

Egy 1425-diki oklevélben címe »Egregius vir et magister«.

1438. jan. 9-dikén az erdélyi nemesség kapitánya »vniuersorum Nobilium parcium Transsiluanarum Capitaneus« (*Archiv. Neue Folge. XII. Bd. 85. l.*)

A Csáki László elmozdítása után 1438-ban lett erdélyi vajda. Ez évi aug. 10-dikén kelt Erzsébet királynénak hozzá mint erd. vajdához intézett parancsa. *(Katona XII. 852. l.)*

1440. első felében is mint vajda szerepel, de már 1440. aug. 11-én kelt beigtató parancsában mint egykori vajda »magister Desew de Losoncz quondam vaiuoda Transsiluanus« van említve (eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, kivonata *gr. Kemény Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*)

1441. jan. 13-dikán Losonczi Bánfi Istvánnal székely ispán, s Erzsébet királyné pártján áll. *(Sz. Okltár. I. köt. 144. l.)* Ulászló királynak ugyanezen napon kelt parancsában azonban, melylyel Erdélyi (Herepei) Márkot a Torda vármegyei Léta várába beigtatni rendeli »quod Desew de Losoncz alias vaiuoda Transsiluanus contra nostram voluntatem conseruare dicitur« csak mint egykori vajda van említve. (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, kivonata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*)

Ezután nem sokára letette a hűségesküt I. Ulászló részére, mint kitetszik Ulászló királynak 1441. máj. 16-dikán részére kiadott adománylevéléből, melyben e szavak olvashatók: »ex eo, quia fidelis noster Magnificus Desew de Losoncz, alias Waywoda Transsiluanus, iam nouissime de obseruanda nobis obediencia et omnimoda fidelitate, corporali suo deposito Juramento, ac fide nos certum reddidit.« E levélben új adományt ad neki Lekencze, Szentgyörgy, Vermes és Tacs Doboka vármegyei helységekre, melyek előbb Besztercze városához tartoztak, és Magyar-Diód, Tövis, Megykerek s számos más Fejér vármegyei helységek felére, melyek Diódi Mihály magva szakadtával szállottak a koronára, mely jószágokat Losonczi Dezső Erzsébet királynétól 11830 arany forintot tevő hátralévő fizetése fejében nyert volt adományban. (Eredetije az *erd. Muzeum kézirattárában.*)

Ez adatokból látjuk, hogy ispánsága rövid ideig tartott.

A fönt említett birtokokat sem sokáig bírta. Ulászló király ugyanis Lekenczét, Vermest, Tacsot és Szentgyörgyöt tőle, mint lázadótól és lázitótól, elvette s 1441. nov. 9-dikén Jakcs Mihály egykori vajdának és rokonainak adományozta. A beigtató parancsban olvassuk: »que . . . nunc propter notam infidelitatis eiusdem, quam idem Deseu contra nos rebellando, et inter cetera mala, ac vastaciones possessionum fidelium nostrorum, predictas partes nostras Transsiluanas et eorum incolas a fide nostra auertere satagendo, contra nos incurrit, iuxta regni huius consuetudinem rursus ad nos legitime deuolute fore dicuntur.« (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, kivonata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*)

Ezután kelt oklevelekben többnyire »Magnificus« címmel találjuk. 1453-ban még életben volt.

Csicsó várát Belső-Szolnokban, és Újvárt, mely Gogányváralja területén Küküllő vármegyében feküdt, ő és testvérei bírták.

XXXV. Losonczi Bánfi István. 1441.

Losonczi Bánfi István, Bánfi László fia, Dénes bán unokája.

Zsigmond királynak 1427. apr. 2-dikán Hosszúmezőn Oláhországban kelt s részére kiadott perhalasztó parancsában olvassuk: »Quia fidelis noster Stephanus filius ladislai fily Bani de Losonch Aulicus nostre maiestatis, nunc apud nostram maiestatem in certis nostris seruicijs existit constitutus, in exercitumque nostrum Regium per nos in proximo versus partes Transalpinas instaurandum debet proficisci« *(Hazai Okmánytár III. köt. 352. l.)*. Az itt említett bán a horvát bánságot viselt Dénes.

Zsigmondnak 1427. sept. 17-én Nándor-Fejérvár alatti

táborában kelt levelében »Egregius Stephanus filius condam ladislai filij Bani de losonch«. *(Hazai Okmánytár I. köt. 320. l.)* Itt már atyja mint néhai van említve.

1438. jan. 9-dikén kelt levélben »Stephanus filius Bani de Losoncz« a pórhad ellen felkelt nemesség egyik vezére (*Archiv. Neue Folge. XII. Bd. 85. l.*) Hihetőleg ekkor Erdély valamelyik vármegyéjének főispánja volt.

Székely ispánná Erzsébet királyné tette, valószínűleg 1440. második felében.

1441. jan. 13-dikán Losonczi Dezsővel együtt székely ispán s Erzsébet királyné pártján áll. *(Sz. Okltár I. 144. l.)*

1443. dec. 6-dikán saját jószágán Nagyfalu mezővárosában kelt levelében, melylyel udvari emberének Rátoni Kelemennek három Kalotaszegen (in Comitatu de Kalathazeg) fekvő faluban részjószágokat adományoz, magát minden czím nélkül egyszerűen így írja »Nos Stephanus filius condam Ladislai olim nati bani de Losoncz« (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. V. köt.*)

1446. julius 25-dikén Hunyadi János kormányzó és erd. vajda azon levelét, melyben a kolozsváriaknak Bánfi-Hunyadon, Bonczidán, Válaszúton és Sebes-Váralján (Bánfi István és László birtokaiban) való vámmentességét biztosítja, ily czímmel intézi hozzá: »Magnifico Stephano filio condam Ladislai fili Bani de Losoncz fratrj nostro« *(Jakab Elek, Kolozsvár tört. Okltár. I. köt. 180. l.)*

1452-ben még életben látjuk.

(Lásd a családfát a mellékleten.)

XXXVI. Emőkei Miklós székely alispán. 1441—1444.

Emőkei Miklós, András fia, székelyek alispánja 1441. máj. 13-dikán kelt levele szerint (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyűjteményében*).

1444. máj. 25. Hunyadi János vajda, székely és temesi ispán Bethlen Gergelyhez és hozzá mint székely alispánokhoz intéz egy parancsot Brassó város érdekében (Eredetije és másolata *ugyanott.*)

Az országos tanácsnak 1446. aug. 20-dikán kelt levelében már egykori székely alispán »Nicolaus filius Andree de Emeke pridem Vice Comes Siculorum« (*Hazai Okmánytár IV. köt. 340. l.* Hasonl. *Sz. Okltár. I. köt. 156. l.*)

Az 1447-diki országgyűlésen az ország nagyjai közt találjuk (*Katona XIII. köt. 546. l.*)

Valószínűleg a rigómezei ütközetben esett el. Erre mutat egy 1449. apr. 6-dikán kelt oklevél, melyben e szavak állanak: »prefato Nicolao de Emeke nuper in exercitu contra seuissimos

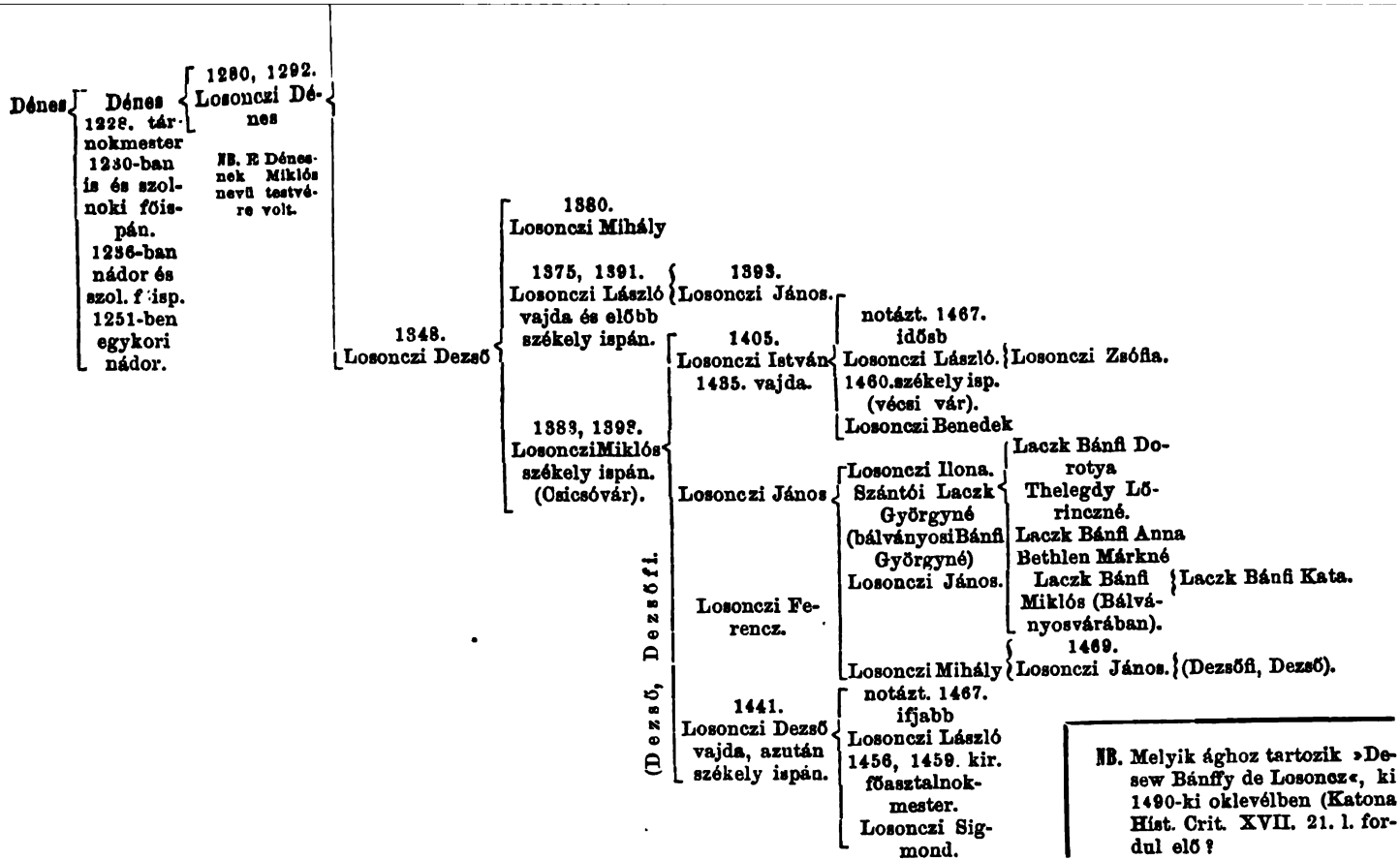

NB. Melyikághoz tartozik »Desew Bánffy de Losoncz«, ki 1490-ki oklevélben (Katona Hist. Crit. XVII. 21. l. fordul elő?

Székely ispánságot és erdélyi vajdaságot viselt Losonczi Bánfiak családfája.

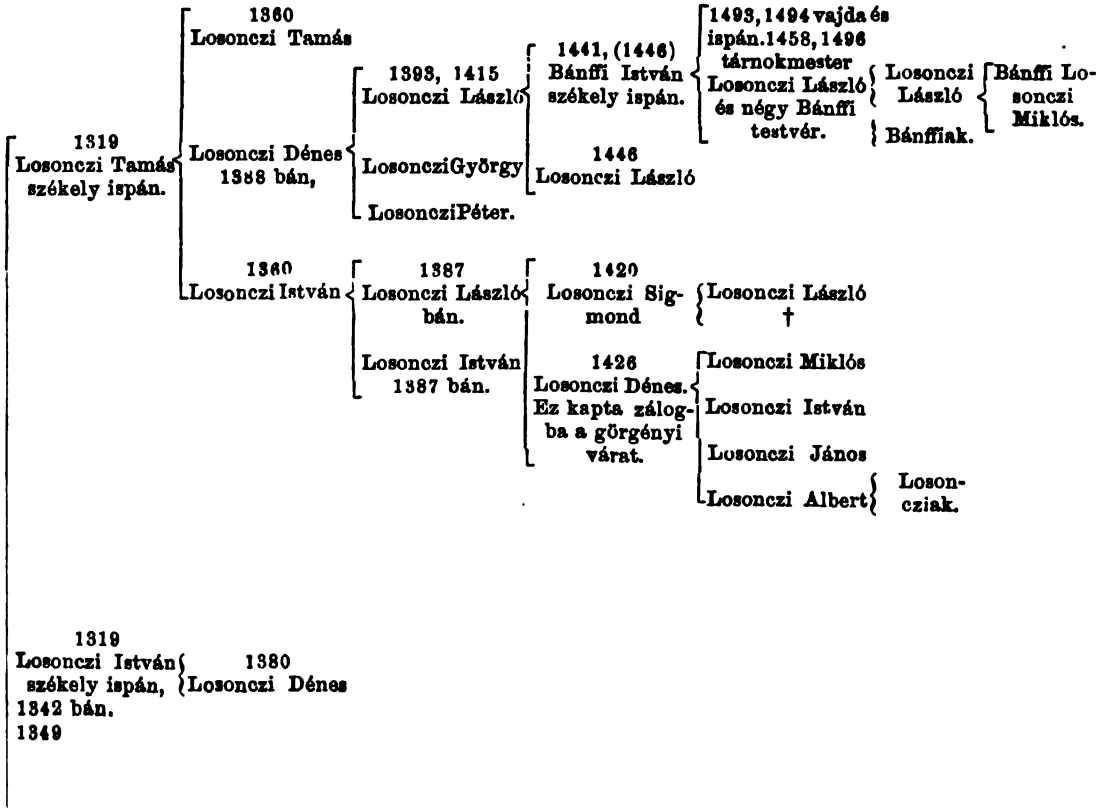

Turcos commisso periclitato et sine heredibus decedente« (*Hazai Okmánytár IV. köt. 347. l.*)

Szabó Károly abból a körülményből, hogy némely Somogy vármegyei birtokokat az elhalt Tamási László és Henrik jószágaiból a Tamásiakkal rokon Székcsői Herczeg család adott Emőkei Miklósnak és Berekfalvi Szopa Péternek éltök idejére, azt következteti, hogy Emőkei Miklós hihetőleg már Tamási Henrik székely ispánnak is alispánja volt. 1441-ben Bebek Imre vagy Csáki Ferencz alispánja lehetett; 1444-ben pedig Hunyadi Jánosé vagy Ujlaki Miklósé volt.

XXXVII. Ujlaki Miklós. 1442—1450. és 1460.

Ujlaki Miklós, Ujlaki László fia.

Mikor lett erdélyi vajdává s mikor székely ispánná, pontosan meg nem határozhatjuk.

Az erd. vajdaságot, úgy látszik, 1440-ben alkalmasint augustus és october közt kaphatta.

Az 1441-dik év elején, mint láttuk, Erzsébet királyné pártján Losonczi Dezső és Bánfi István a székely ispánok; I. Ulászló király részéről aligha voltak új ispánok kinevezve, s valószínűleg Bebek Imre és Csáki Ferencz, Ulászló hívei, viselték az ispáni tisztet még 1441-ben is.

Ujlakit, mint székely ispánt, legelsőben egy 1442. jun. 28-dikán kelt oklevél mutatja, melyben erd. vajda, macsói bán, székely és temesi főispán *(Sz. Oklt. I. 145. l.)*; az 1441-ben kelt oklevelekben erd. vajda, macsói bán és temesi ispán; egy 1441. sept. 8-dikán kelt levél szerint erd. vajda, macsói bán és tolnai főispán *(Hazai Okmánytár I. köt. 339. l.)*

A székely ispánságot Hunyadi kormányzósága alatt is viselhette; de nézetem szerint ispánsága már 1450-ben megszűnt, midőn az ispánságban a két Rozgonyit találjuk. Egy 1455. máj. 22. kelt levelében magát erd. vajdának, macsói bánnak és somogyi főispánnak írja. (*M. Tört. tár. VI. köt. 45. l.*)

Mátyás király választásakor 1458-ban mint erdélyi vajda, tótországi és macsói bán szerepel, valamint a választás után is.

1458. julius 26-dikán a daczszövetség részese lesz, miért őt augustusban Mátyás a vajdaságtól megfosztja. De ő nem mond le czimeiről, 1459. febr. 17-dikén, mint Fridrik császár pártosa, magát erdélyi vajdának, tótországi és macsói bánnak írja. Miután Mátyás királytól kegyelmet nyert s régi jogaiba visszaállíttatott, ismét a föntebbi czímekkel látjuk, 1460. mart. 30-án Palotán kelt levelében pedig e czímek mellett még Somogy és Fejér vármegye főispánjának is írja magát.

Az 1460-dik évben Erdélyben a kormányt ismét Horog-

szegi Szilágyi Mihály mint erdélyi kormányzó vette át, s ez időben Ujlaki Miklós vajda, valamint vajdatársa is, rá tette kezét a székely ispánságra. Ezt bizonyítja egy 1460. jul. 13-dikán kelt oklevél, melyben Ujlaki alvajdája Vizaknai Miklós magát egyszersmind székely alispánnak írja, mi azt mutatja, hogy Ujlaki ekkor ispán volt. (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében*). Ispánsága azonban ekkor rövid ideig tarthatott.

A következő 1461. évben is viseli Ujlaki az erd. vajdaságot, de hogy vett-é részt a kormányzásban, nem tünik ki. 1462-től kezdve látjuk működni alvajdáját Vizaknai Miklóst, ki e hivatalát egészen 1465-ben történt haláláig viselte.

Ujlaki a királyi oklevelek záradékaiban mint erdélyi vajda 1462-töl fogva Dengelegi Pongrácz Jánossal együtt áll. Vajdának látjuk egy 1465. jun. 8-dikán kelt oklevél záradékában is.

1465. utolsó felében léphetett ki a vajdaságból, és csakis ettől fogva tarthatjuk címzetes vájdának.

1466. mart. 24. kelt oklevél szerint tótországi és macsói bán *(Katona XV. köt. 152. l.)*

1467. martius havában macsói bán.

1468. és 1470-dik évi oklevelek szerint macsói bán és thelchaaki őrgróf.

1472. 1473-ban bosniai király, macsói és tótországi bán.

Meghalt mint bosniai király 1477-ben.

Székely alispánja 1444. körül vagy Bethlen Gergely vagy Emőkei Miklós.

XXXVIII. Hunyadi János. 1443—1446.

Hunyadi János, mint székely ispán, valószínűleg már 1442-ben szerepelt. Ekkor történhetett a vajdaság egyesítése a székely ispánsággal. Az ispánságot Ujlakival együtt 1442-ben kaphatta. Ekkor, nézetem szerint, teljes címe: erd. vajda, szörényi bán, szolnoki, székely és temesi ispán: mert hogy 1442-ben julius havában a szörényi bánságot még viselte, kitetszik I. Ulászló 1442. jul. 14-diki okleveléből, melyet Szabó Károly közölt. *(Tört. Lapok. I. évf. 14. sz.)*

Legelső oklevél, mely őt e címmel mutatja, 1443. apr. 25. kelt. Ebben magát erd. vajdának, székely és temesi ispánnak írja. *(Gr. Teleki, Hunyadiak kora. X. köt. 124. l.)*

Ugyanígy címezi magát 1444. máj. 25. kelt s Bethlen Gergely és Emőkei Miklós székely alispánokhoz, valamint 1444. aug. 25. Nyujtódi Demeterhez és Domokoshoz intézett parancsaiban. (Mind két levél eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

1444. aug. 11-én magát erd. vajdának, székely, szolnoki és temesi ispánnak s a kir. sereg kapitányának írja. *(Katona XIII. k. 296. l.)*

1446. jun. 5. az ország kormányzójává választatván, egyéb hivatalait s így a székely ispánságot is letette. Azonban még 1446. jun. 28. kelt oklevelében magát erdélyi vajdának és kormányzónak czímezi: »Joannes de Hwnyad wayuoda Transsiluanus pro Illustrissimo infante . . . nato condam Alberti Regis Electo Regni Hungarie etc. Gubernator generalis« *(Knauz, Az országos tanács. 48. l.)*, valamint erd. vajdának és kormányzónak írja magát Szegeden 1448. dec. utolsó napjaiban kelt levelében is *(Kaprinai, Hung. Dipl. II. köt. 565. l.)*

1446-tól 1450-ig a székely ispánságot nem viselte. 1450-ben a székely föld ispánokat kap Rozgonyi Rajnáld és Rozgonyi Osvát személyében. Ezek viselik e hivatalt a következő 1451—1453. években is. S ez idő alatt azt látjuk, hogy a Hunyadi által kinevezett alkormányzó Vizaknai Miklós, ki egyszersmind görgényi várnagy, s kinek székhelye a görgényi vár, mely ez időben a székely ispáni tiszthez tartozott, s csak 1453. január havában jutott adomány utján Hunyadi birtokába, várnagytársával Vingárti Geréb Jánossal együtt székely ügyekben is intézkedik. Ebből azt lehetne következtetni, hogy Hunyadi ez időben székely ispán volt. Azonban Vizaknai Miklós és Geréb János görgényi várnagyok 1451-ben nem mint székely alispánok, hanem mint a kormányzó Hunyadi által a székelyek közé kiküldött birák, s csak peres ügyekben intézkedtek *(Sz. Oklt́ár. I. köt. 160. 163. l.)*; 1453. febr. 24-dikén is Geréb János görgényi várnagy, mint Hunyadi János beszterczei gróf és ország főkapitánya által a székelyek közzé küldött biró ítél egy székely perben *(U. ott 165. l.)* S miután, mint oklevelekből látni fogjuk, 1450—1453-ban a székely ispánságot folyvást a két Rozgonyi viseli, nem lehet okunk arra a föltevésre, hogy ez időszakban Hunyadi János a székely ispáni tisztet viselte volna.

1446-tól fogva 1456. aug. 11. történt haláláig nem találunk oklevelet, mely székely ispánságáról tanuskodnék.

Székely alispánja 1444. körül vagy Bethlen Gergely vagy Emőkei Miklós volt.

XXXIX. Bethlen Gergely székely alispán. 1444.

Bethlen Gergely, János fia, a Bethleni Bethlen családból, kinek 1438-ban Albert király engedélyt adott, hogy Bethlenben várat építhessen.

Mint székely alispánt s Emőkei Miklós társát egyetlenegy

1444. maj. 25. kelt oklevélből ismerjük. (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Kállay Ferencz, Benkő és Huszti után, 1445-re írja székely alispánnak (*Kállay, Székely nemzet. 210. l.*)

XL. Bikali György alvajda és székely ispán. 1450. mart.

Bikali György az erdélyi Bikali család ivadéka.

Székely ispánságát egyetlenegy levél bizonyítja, melyet Bogdán moldvai vajda intézett Brassó városához, s mely kelt év nélkül »infforo Silistrorum ante annunciacionem beate virginis« (mart. 25. előtt.) Ebben ő »Magnificus Georgius de Bykal vice wayuoda Transilwanie et Comes Siculorum« czímmel van említve. (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Föltünő, hogy itt úgy jő elő, mint oklevelekben mást nem találunk, t. i. hogy ő nem mint vajda, hanem mint alvajda viseli egyszersmind a székely ispánságot.

Miután ezen oklevélben Bogdán vajda e szavakkal »temporibus Alexandri wayuode patris nostri« atyját Sándort megemlíti, kétségtelen, hogy az a Bogdán, ki Moldvában 1450—1452-ben uralkodott; mit igazol az a körülmény is, hogy e levél Nyujtódi Demeter és testvére Domokos érdekében volt írva, kikhez Hunyadi János 1444. aug. 28. kelt parancsát intézte.

Hogy Bikali csak 1450. mart. havában lehetett alvajda s egyszersmind székely ispán, kitűnik a következő táblázatból:

Év.	Alvajdák.		Székely ispánok.	
1449.	Herepei Márk és	Dormánházi Mihály	Bebek Imre.	Ujlaki Miklós.
1450. jan.	» »	» »		
mart.	» » és	Bikali György.	Bikali György.	Ujlaki Miklós.
nov.	» » és	Tarkői Rikalf György	Rozgonyi Rajnáld és	Rozgonyi Osvát
1451. máj.	Vizaknai Miklós alkormányzó és	» »	»	»
1452. nov.	Bronislaus alvajda és	» »	»	»

XLI. Rozgonyi Rajnáld. 1450—1453.

Rozgonyi Rajnáld, János fia.

Egy 1442. nap nélkül kelt levele szerint »Nos Raynaldus filius condam Joannis de Rozgony« Nógrád és Heves vármegye főispánja (*Katona XIII. 208. l.*). — Hogy atyja János, igazolja Mátyás király 1470-diki levele is (*U. ott. XV. 440. l.*)

Temesi főispánságot is viselt, valószinűleg azután, hogy Hunyadi János mint kormányzó ez ispánságról 1446-ban lemondott. 1448. Hunyadival jelen volt a rigómezei ütközetben, hihetően mint temesi ispán. (Hasonl. Pesti Frigyes, Temes várm. főispánjai. *M. tört. tár. XII. köt. 201. 202. l.* hol hibásan van István és Szentgyörgyi Cecilia fiának írva.)

Székely ispán 1450. nov. 2-dik kelt oklevélben, testvérével Osváttal együtt. (*M. tört. tár. IX. köt. 64. l.*) Hogy 1450-ben, mikor még Herepei Márk az alvajdaságot viselte, Rozgonyi Rajnáld székely ispán volt, bizonyítja egy 1451. oct. 18. kelt levél (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. III. köt.*)

Székely ispán 1451. és 1452-ben (*Sz. Oklt. I. 164. l.*)

1453. jan. 31-én testvérével Osváttal együtt viseli e tisztséget (*U. ott. 165. l.*), de ezen év febr. 2-dikán kelt levélben, melyben testvérei János mint vajda s Osvát mint székely ispán van említve, ő czím nélkül áll: »Magnificorum Joannis de Rozgon, vaiuodae Transsiluaniensis, et Raynoldi ac Oswaldi de eadem, Comitis Siculorum« (*Katona XIII. 890. l.*)

1454. febr. 3-dikán már Gúthi Ország Jánost találjuk helyette székely ispánnak. Hogy azonban Hunyadi János V. László királynál ki igyekezett eszközölni, hogy Rozgonyi e tisztséget visszakapja, kitetszik Rüdel János brassai lelkésznek Bécsből 1454. mart. 17. kelt leveléből, melyben e szavak olvashatók: »Insuper dixit mihi (Petrus) quomodo dominus Rex per disposicionem gubernatoris Remildo Hispanatum Siculorum contulisset sigillatis litteris« (*Sz. Oklt. I. 168. l.*)

Viselte-é valósággal 1454-ben és azután az ispánságot, nem bizonyos; 1454—1459 közt oly oklevelet, mely őt székely ispánnak mutatná, nem láttam.

Mátyás király 1459. febr. 10-dikén kelt oklevelében egykori székely ispánnak írja, »Rinoldus de Rozgon, pridem Comes Siculorum nostrorum« czímmel áll. (*Katona XIV. köt. 193. l.*)

1460. sept. 21. kelt levelében Mátyás király őt Osváttal együtt székely ispánnak czímezi ugyan (*Gr. Teleki, Hunyadiak kora X. köt. 638. l.*), s maga is használja e czímet 1463. máj. 14. Varannón kelt levelében így: »Rynoldus de Rozgon Siculorum etc. Comes« (Eredetije a Nátafalusy család levéltárában, máso-

lata *Szabó Károly gyüjteményében*), de nézetem szerint ez időkben ő csak a címet viselte. Hogy mint székely ispán ekkor nem hivataloskodott, mutatja Mátyás király 1461. mart. 24. kelt levele, melyben »pridem Comes Themesiensis« címmel van említve *(Kaprinai, Hung. Diplom. II. köt. 480. l.)*

1471. királyi tárnokmester lett.

XLII. Rozgonyi Osvát. 1450—1458. 1460.

Rozgonyi Osvát, János fia, Rajnáld testvére.

1450. nov. 2-dikán testvérével Rajnálddal együtt székely ispán (*M. tört. tár IX. köt. 64. l.*)

Székely ispán 1453. jan. 31., 1455. jul. 21., 1457. oct. 21. és dec. 9., 1458. máj. 6. kelt levelekben *(Sz. Okltár I. 165., 168., 174. 175.* és *176. l.)*, valamint 1458. máj. 20-án (*Kaprinai, Hung. Dipl. II. k. 172. l.)*

1459. febr. 10-dikén kir. fölovászmester (*Kaprinay e. h. II. 246. l.*) Úgy látszik, hogy az erd. vajdává lett Rozgonyi Sebestyén helyére tette Mátyás fölovászmesternek.

1460-ban újra székely ispán. Ily címmel van említve 1460. jan. 15-én (*Uj Magyar Muzeum. 1860. II. köt. 411. l.)* 1460. jun. 13-án (*Kaprinay, II. köt. 427. l.*) 1460. sept. 21-én (*Sz. Okltár I. k. 187. l.*) és 1460. oct. 9-dikén *(Sz. Oklt. I. k. 188. l.*, hol ezen oklevél hibás másolatok után hibásan van 1461-re téve s october 13-ra számítva, mert az valósággal 1460-ban kelt. Eredetije az erd. kincstári levéltárban, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*) Ez utóbbi oklevélben ispántársa idősb Losonczi Dezső László. Ez ispánsága alatt egyszersmind kir. fölovászmester is.

1460-ban Szilágyi Mihály kormányzósága alatt, az akkori vajdák, Ujlaki Miklós és Rozgonyi János, mint említettük, a székely ispánságot is felvették. 1460. jul. 13-án idősb Losonczi Dezső László székely ispán és az említett két vajda alvajdái, Vizaknai Miklós és Tarkői Rikalf György, mint egyszersmind székely alispánok intéznek Görgény várából egy parancsot Brassó városához. (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Székely ispánsága Szilágyi Mihály megöletése után 1460 végén vagy 1461 elején szünhetett meg. Ekkor tájban halhatott el, mert többé mint fölovászmester sem fordul elő.

Egy 1470-ben kelt levélben, mint halott van említve *(Katona XV. köt. 441. l.)*.

XLIII. Gúthi Ország János. 1454.

Ország János Mihály főudvarmester később nádor fia-é, nem tudjuk.

Székely ispánnak csak egy általa 1454. febr. 3-án Brassó városához intézett parancsában látjuk »Nos Johannes Orzaag de Guth Syculorum Comes« (Eredetije Brassó város levéltárában másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

Valószínűleg 1453-ban lett ispánná, és hogy rövid ideig szerepelt, következtethetjük Rüdel János 1454. mart. 17-én kelt levelének föntebb idézett szavaiból.

XLIV. Kazimiri Mása Mihály székely alispán. 1458.

1458. jan. 16-dikán Brassóban kiállított levele szerint székely alispán, Törcs, Höltevény és Királykő várak várnagya. »Nos Michael Masa de Kasimir[1]) vicecomes Syculorum Nec non Castellanus Castrorum Terch heltwin et similiter kyralku«. Alvárnagyának Istvánnak e levélre tett utóirata szerint, mely kelt 1458. febr. 26-dikán, e tisztet akkor is viselte (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

XLV. Paksi László. 1459.

Paksi László, talán Imre fia.

Paksi Lászlót, atyját Imrét, és testvéreit Pált és Miklóst, Mátyás király 1458. jul. 31-dikén kelt parancsában rendeli beigtattatni a mag nélkül elhalt Frátai Gergely jószágaiba, a Doboka vármegyei Márkháza és Kolos vármegyei Boczháza, Oláh- és Magyar-Fráta helységekbe. (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, kivonata *Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.*)

Mikor lett székely ispánná, meg nem határozhatjuk.

1459. febr. 10. és febr. 19-dikén kelt levelek szerint ekkor együtt viselte a székely ispánságot Lábatlani Jánossal. (*Sz. Okltár I. 176. 177. l.*), de már ez év vége felé ennek nem ispántársa.

XLVI. Lábatlani János. 1459.

Lábatlani János, Mihály fia.

Mátyás király 1458. máj. 4-dikén részére és testvérei részére kiadott levelében Csongrád vármegye főispánja. (Közli Hornyik János, *Uj Magyar Muzeum 1853. I. 339. l.*)

---

[1]) *Kasimir* vélekedésem szerint Nagy- vagy Orosz-*Kázmér* Zemplin vármegyében.

Székely ispánná talán az 1458-diki év második felében lett.

E hivatalban látjuk Paksi Lászlóval együtt 1459. febr. 10. és 19-dikén (*Sz. Okltár e. h.*)

Székely s egyszersmind temesi ispán 1459. nov. 26. (*U. ott. I. köt. 180. l.*), valamint 1459. dec. 3. kelt oklevélben is (*Gr. Kemény Diplom. Trans. Supplem. IV. köt.*)

A temesi főispánságot 1460. jun. 23-dikán már nem viselte. Ekkor Szeri Pósafi István a temesi ispán. (*Hazai Okmánytár III. köt. 410. l.*)

XLVII. Lábatlani László. 1459.

Lábatlani László, Mihály fia, János székely ispán testvére.

Székely ispánná Paksi László után lett. Főkapitánynyá Vingárti Geréb János helyébe tétetett, kit 1459. jun. 23. és 29-dikén mint főkapitányt látunk (*Sz. Okltár I. 177. és 180. l.*)

Székely ispán és főkapitány »Ladislaus de Labathlau Siculorum Comes et Supremus Capitaneus« két általa kiadott oklevélben. 1459. nov. 10. (*Sz. Okltár I. 180. l.*) és 1459. nov. 13. (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.*)

XLVIII. Rozgonyi János. 1460.

Rozgonyi János, János fia, Rozgonyi Rajnáld és Osvát székely ispánok testvére (*Katona XV. köt. 440. l.*)

Erdélyi vajda 1450. nov. 2. (*M. Tört. tár IX. köt. 64. l.*) A vajdaságot folyvást viseli 1458-ig; vajdai székéből ez évben lépett ki, vagy mikor Szilágyi Mihály mint kormányzó igazgatta Erdélyt, vagy Szilágyi elfogatása körül.

1459. febr. és aprilis hónapokban kelt oklevelekben egykori vajda.

Alkalmasint 1459. végén lett tárnokmester; e czímmel látjuk 1460. febr. 2. kelt oklevélben (*Kaprinay, Hung. Diplom. II. köt. 390. l.*)

A tárnoki méltóság mellett 1460-ban a vajdaságot is viseli; sőt ez évi jul. 13-dikán a székely ispánságot is birja; a mennyiben alvajdája Tarkői Rikalf György nem csak alvajdának, hanem egyszersmind székely alispánnak is írja magát. (Másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*) 1460. sept. 21. kelt levélben erd. vajda és tárnokmester (*Sz. Okltár. I. köt. 187. l.*)

1461. elején már nem vajda. Ez év jan. 26. kelt oklevélben csak tárnokmester (*Gr. Teleki, Hunyadiak kora XI. k. 7. l.*) E hivatalban látjuk 1470. april. haváig.

1470. dec. vége felé országbiró.

Meghalt 1471-ben.

XLIX. Losonczi Dezső (Dezsőfi) László. 1460.

Losonczi László, a Losonczi Dezső ágból, István fia, Miklós székely ispán unokája.

Oklevelekben őt nem írják Dezső Lászlónak, hanem többnyire Dezsőfinek (filius Desew): de e család egy-egy tagja Dezsőnek is van írva. Így unokatestvére is, ifjabb László főasztalnokmester, 1459. febr. 26-án egyszerűen »ladislaus Desew« (*Hazai Okmánytár II. köt. 348. l.*). Idősb Losonczi László egy oklevélben »Ladislaus filius Stephani Desew de Losoncz.«

Székely ispán 1460. jul. 13-dikán (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében*), valamint 1460. oct. 9-dikén (*Sz. Okltár I. 188. l.*, hol ez oklevél hibás másolat után van 1461. évszámmal közölve). Mind két oklevélben »Ladislaus maior filius desew de lossoncz«-nak írja magát; az utóbbiban ispántársa Rozgonyi Osvát.

Ispánná kineveztetését mi okozhatta, nem deríthetjük fel; lehet abban része mind Ujlaki Miklós mind Rozgonyi János vajdáknak, mind Rozgonyi Rajnáldnak. Lehet hogy Horogszegi Szilágyi Mihály erdélyi kormányzósága is befolyással volt kineveztetésére.

A Losonczi Dezső ágban ő az idősb László, unokatestvére az ifjabb. Későbbi oklevelekben így is írják »Ladislaus senior Desewfi de Losoncz.«

1467. aug. 18-dikán legelől van említve azon főnemesek közt, kik Mátyás király ellen némely előkelő szászokkal és székelyekkel, mint az oklevél mondja, az erdélyi részek és az egész Magyarország elnyomott szabadságának védelmére szövetkeztek. (*Sz. Okltár. I. 207. l.*)

Mint pártütő 1467. végén notáztatott.

Testvéreivel együtt Csicsó és Bálványos várát bírta Belső-Szolnokban. Erdélyben lakfészke a vécsi vár volt.

L. Vizaknai Miklós székely alispán. 1460.

Vizaknai Miklós, Ujlaki Miklós alvajdája, egyszersmind székely alispánnak is írja magát egy 1460. jul. 13. kelt levélben. (Másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

LI. Tarkői Rikalf György székely alispán. 1460.

Rozgonyi János alvajdája, társával Vizaknai Miklóssal együtt egyszersmind székely ispánnak írja magát 1460. jul. 13. (*U. ott.*)

LII. Rozgonyi Sebestyén. 1461.

Rozgonyi Sebestyén, Rozgonyi István pozsonyi főispán fia.

Királyi főlovászmester volt 1458-ban, midőn Mátyás király erdélyi vajdának kinevezte. E tisztet 1458. september első napjaiban kaphatta. Mátyás király Szegeden 1458. sept. 1-én kelt levelében őt egyszerűen Magnificusnak írja *(Kaprinay, II. 202. l.)*, de már ugyanott sept. 6. kiadott levelében »pridem Magister agazonum nostrorum, ac Capitaneus gentium nostrarum, nunc vero Vaivoda Transilvaniensis«-nek nevezi *(U. ott 536. l.)*

Erdélyi vajda 1459-ben, valamint 1460-ban is, Mátyás királynak 1460. mart. 1-én kelt levelében (*M. tört. tár. IX. 68. l.*), 1460. nov. 19-dikén *(Kaprinay II. 450. l.)*, nov. 29-én Sároson kelt levelét pedig mint erd. vajda s a királyi hadak főkapitánya írja alá (*U. ott 455. l.*) [1]).

E levél kelte után alig két hónap múlva már nem vajda. 1461. jan. 26. kelt oklevélben már egykori vajdának van czímezve *(Gr. Teleki, Hunyadiak kora XI. köt. 7. l.)*

Csakhamar ezután ismét vajda s egyszersmind székely ispán is. Így czímezi magát 1461. május 4. kelt levelében *(Sz. Okltár I. 187. l.)* Mikor ő székely ispán lett, akkor szűnhetett meg a külön ispánok működése.

1461. jul. 20-dikán is e czímmel látjuk Mátyás király Szikszón kelt levelében, melyben meghagyja a szebeni kamara pénzverő tisztjeinek, hogy neki, »quousque in illis partibus nostris Transilvanis in serviciis nostris erit occupatus«, havonként 100 aranyat fizessen. (*Kaprinay II. 501. l.*) E czímmel áll Tordán 1461. jul. 29. kelt parancsában, melyben Szilkereki Gebárt Benedek alvajdát és rokonait bizonyos szilkereki részjószágba beigtattatni rendeli. (Eredetije a kolosmonostori convent levéltárában, kivonata *gr. Kemény, Dipl. Trans. Appendix. VI. köt.*) Mint az ezen parancs hátára írt conventi jelentésből kitetszik, az 1461. sept. 8-án tartandó radnóti országgyűlést ő hirdette ki.

Szepesi Bálint, ki 1461. oct. 22-én székelyek alispánja, vajon az ő alispánja-é?

1461. végén vagy vélekedésem szerint 1462. elején szűnt meg vajdai és ispáni tiszte, mert ez évben kelt oklevelekben több új országnagyot látunk.

Alvajdája 1458. és 1459-ben vagy Szentiványi Zsigmond

---

[1]) 1460. sept. 21., mint láttuk, Rozgonyi János is vajda. Erdély e régi vajdája talán az alatt igazgatta Erdélyt, míg Rozgonyi Sebestyén, mint a királyi hadak főkapitánya, a csehek ellen a felföldön működött. Ez évben egyébiránt Erdélyben a kormányzóság is fönállott.

vagy Harinai Farkas János, kit oklevelekben Szerdahelyi előnévvel találunk. Ezek közül egyik a Kanizsai Lászlóé. Kitetszik ez abból, hogy ez a két alvajda 1458. Sz.-Mihály napja körül szerepel, mikor Rozgonyi Sebestyén és Kanizsai László a vajdák. Ezen alvajdáknak sem 1458-ban sem 1459-ben nem volt hivatalos pecsétjök, s az ítéleteket és országgyűlési végzéseket az előbbi alvajdák, tehát az Ujlaki Miklós és Rozgonyi János vajdák által, — kiket koronázott király tett vajdákká, — kinevezett alvajdák pecsétjeivel pecsételték meg; mire őket az 1458-diki radnóti országgyűlés hatalmazta fel.

1461-diki alvajdájának Szilkereki Gebárt Benedeket vélem.

LIII. Szepesi Bálint székely alispán. 1461.

Szepesi Bálint mint székely alispán egy általa Sepsi-Szentgyörgyön 1461. oct. 22-én kelt levélben jön elő. *(Sz. Okltár I. köt. 190. l.)*

LIV. Dengelegi Pongrácz János, 1462—1465., 1467—1472., 1475—1476.

Pongrácz János, Dengelegi Pongrácz és Csolnokosi Klára fia, s ez által Mátyás király rokona.

1461. jan. 26-án királyi főasztalnokmester. *(Gr. Teleki, Hunyadiak kora XI. köt. 7. l.)*

1462. febr. 16. erd. vajda (*U. ott 25. l.*) A vajdasággal együtt kapta a székely ispánságot is.

Vajda és ispán czímmel látjuk 1463-ban, 1464-ben s 1465. elején is.

1465. mart. 7. kelt oklevélben czíme: erdélyi vajda, székely ispán, Közép Szolnok vármegye főispánja és szörényi bán. (*Gr. Kemény Diplom. Trans. Appendix, VI. köt.*). Ezen itt egyszerű másolat után leírt oklevél keltében azonban hibának kell lenni, mert a szörényi bánság 1465. febr. 16-án üres, *(Gr. Teleki, Hung. kora XI. 114. l.)*, valamint jun. 8-án (Uj M. Muzenm *1859. I. 521. l.*) és szept. 3-án is. (*Pesti Frigyes, Szörényi bánság I. köt. 284. l.*) Hodor Károly közöl ugyan kivonatban egy 1465. apr. 21. kelt levelet, melyet Görgény várából Dengelegi Pongrácz János erd. vajda, székely ispán és szörényi bán adott ki (*Dobokavármegye 105. l.*): de a föntebbiek után ennek keltét is hibásnak kell tartanunk.

Sejteni lehet, hogy 1465. második felében lépett ki a vajdatisztből.

Mátyás királynak 1466. mart. 24. kelt oklevele záradékában már csak szörényi bán (*Katona XV. 153. l.*); egy 1466. sept. 1-én kelt oklevél pedig már csak mint volt erdélyi vajdát

említi. (Eredetije a kolos-monostori conventben, másolata *gr. Kemény Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.*)

1467-ben ismét vajda és székely ispán, nézetem szerint december végső napjaitól fogva. Későbbi oklevelekben egyszersmind temesi főispán is. E címmel találjuk 1467. oct. 1-én kelt két rendbeli igtató parancsában. (*U. ott.*)

1472. végén Mátyás király a vajdaságtól és ispánságtól fölmentette. Fölmentetését az tehette szükségessé, hogy az 1467-diki pártütők jószágainak eladományoztatása következtében, — melyekből a vajdák közül Csupor Miklós legtöbbet, de ő is kapott, — sok per keletkezett és sok panasz merült fel.

1473. elején kelt oklevélben már egykori erdélyi vajda és székely ispán.

1474 elején s azután is mint a kir. hadak főkapitánya, követségekben működik.

1475-ben ismét erd. vajda és székely ispán. Így írja magát saját várában Diódon ez évi aug. 8-dikán kelt levelében (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VII. köt.*)

Vajdasága s ispánsága halálával 1476. dec. 22. szűnt meg. Gyula-Fejérvártt temették el.

Erdélyben Szász-Sebes városán kívül négy várat bírt: Létát, Diódot, Almást és Küküllővárt. Létát örökölte, Diódot és Almást Mátyás királytól adományban, Küküllővárt zálogban kapta. Illyei Dénesi János és András elkobzott illyei kastélya is birtokába jutott. Magyarországon Szabadkát nyerte Mátyástól adományban.

Alvajdája 1462—1465. Somkereki Erdélyi István, 1468-ban Ősi Bethlen Domokos.

LV. Istenmezei Albert székely alispán 1462.

Istenmezei Albert Kolozsvárt 1462. aug. 15. kelt levelében magát székely alispánnak írja. (Eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

LVI. Szentgyörgyi és Bazini János gróf. 1463—1467.

Szentgyörgyi és Bazini János gróf, György fia.

Erdélyi vajdává és székely ispánná 1463-ban lett.

Mátyás királynak az 1463. martius havában tartott tolnai országgyűlés után az erdélyiekhez intézett levelében olvashatjuk: »Intelligetis cum ex nunciis vestris ad vos redeuntibus, tum praecipue ex Magnifico Joanne Grof vajvoda nostro« *Szalaynál, Magyarorsz. tört. 2. kiad. II. köt. 220. l.* Azt írja továbbá Szalay, hogy Mátyás király »Erdélyben János bazini gróf által, kit

nem régiben a vajdasággal megbízott, gyűlést tartatott.« Minthogy pedig az itt említett erdélyi országgyűlés 1463. április havában volt tartva, János gróf azelőtt, alkalmasint akkor lett vajda és székely ispán, mikor Pongrácz János az alföldre küldetett, hogy a törökök beütését akadályozza.

Vélekedésem szerint János grófnak ez időben nem volt külön alvajdája, az Ujlaki alvajdája Vizaknai Miklós állhatott alatta, és őt csak helyettes vajdának tekinthetjük. Az erdélyi általános fölkelésnek Mátyás által 1463. apr. 26-án megerősített szabályaiból ugyanis bizonyos, hogy ekkor Erdélyben csak két vajda volt (Lásd: *Székely Okltár I. 198. l.*) a kik voltak: Ujlaki Miklós és Dengelegi Pongrácz János. Mint valódi vajda és székely ispán alkalmasint csak 1465. második felében kezdett szerepelni.

Ő maga azonban mint »Wayuoda Transsiluanus et Siculorum Comes« ad ki egy parancsot 1464. oct. 24-én (*Sz. Okltár. I. 200. l.*); e címmel látjuk 1466. és 1467-ben kelt levelekben is.

A vajdaságot és ispánságot az 1467-diki lázadás következtében septemberben vesztette el. — Mátyás királynak Tordán 1467. oct. 1-én kelt parancsában már mint volt vajda »Joannes Grof alias Wayuoda Transiluanie« van említve. (*Gr. Kemény, Dipl. Trans. Appendix. VI. köt.*)

Alvajdája előbb Vizaknai Miklós, ennek 1465-ben történt halála után Illyei Dénesi János.

LVII. Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf. 1466—1467.

György fia, János vajda testvére.

V. László király alatt 1456-ban királyi főpohárnok.

Hogy a vajdaságot és ispánságot akkor kapta-é, mikor Monyorókereki Elderbach Berthold, 1465. második felében-é vagy 1466. elején, nem bizonyos.

1466. mart. 24-én kelt oklevél záradékában már Szentgyörgyi Zsigmond, testvérével Jánossal és Elderbach Bertolddal együtt áll mint erd. vajda (*Katona XV. köt. 152. l.*); így együtt találjuk őket 1467. febr. 14. kelt oklevélben is (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.*), valamint az erdélyi pártütők 1467. aug. 18-án kelt szövetséglevelében. (*Sz. Okltár I. 208. l.*)

Az itt megnevezett három vajda alatt nem három, hanem csak két alvajda áll, mint péld. azon levélben, melyet az erd. nemesség gyülésében 1467. febr. 17-én (feria 3 prox. ante festum

Symonis) Kápolnán Illyei Dénesi János és Nádasdi László alvajdák adnak ki (*Gr. Kemény, e. h. VI. köt.*)

A vajdaságtól és ispánságtól az 1467. lázadás után testvérével Jánossal együtt fosztatott meg.

1484-től fogva ismét vajda és székely ispán. Mint ilyet két oklevélben találjuk; az egyiknek, mely 1484-ben kelt, kivonatát közli *Szeredai, Notitia Capituli Albensis 103. l.*, a másik Mátyás királynak 1486. nov. 15-én Eggenburg alatti táborából kelt parancsa, melyet helyesen 1486-ra adott ki gr. Kemény József (*Tud. Gyüjt. 1830. III. 104. l.*), de ugyanő sajátkezű másolatában (*Diplom. Trans. III. köt.*) tévedve írta keltét 1484-re, mely hibával jelent meg e levél e másolat után 1484. nov. 17-re téve *Sz. Oklt ár I. köt. 250. l.* Hogy ezen parancs 1486-ban kelt, bizonyítja a kelet helye Eggenburg, hol Mátyás ez idő tájban (nov. 9—21) több rendbeli levelet adott ki. (Lásd: *gr. Teleki, Huny. kora. V. köt. 391. l.*, és *XII. köt. 335—345. l.*)

Életben volt még 1492-ben is, II. Ulászló 1492-diki törvénykönyvének 21. czikke szerint, s valószínűleg még ekkor is vajda és ispán.

Vajdasága alkalmasint Báthori István vajda elmozdíttatásakor 1493. január havában szűnt meg.

Vélekedésemben, hogy t. i. ő 1486 után is vajda, nem ingatnak meg egy 1488-diki kir. parancs e szavai: Fidelibus nostris Magnifico Comiti Stephano de Bathor Judici Curie nostre, et Vaiuode parcium regni Transsiluanarum et Vice Vayuodis earundem parcium« (Besztercze város levéltárában másolata *gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VII. köt.*), sőt mivel itt nem eiusdem vicevayuodis, hanem »earundem parcium« áll, ebből azt gyanítom, hogy e parancs János gróf alvajdájához is szól. E sorokból azt is következtetem, hogy ekkor az öreg János gróf nem tartózkodott Erdélyben s azért van e parancs csak Báthorihoz és az alvajdákhoz intézve.

LVIII. Monyorókereki Elderbach Bertold. 1466. 1467.

Monyorókereki Elderbach János fia.

Valamint Szentgyörgyi János és Zsigmond grófok, úgy ő is egy ideig Fridrik császár párthíve.

1460-ban mint Mátyás király híve, verőczei főispán.

1464. jun. 12. kir. fővlovászmester (*Kaprinay, Hung. Dipl. I. 451. l.*), valamint 1465. mart. 8. és mart. 30. kelt oklevelekben (*Katona XV. köt. 74. l.*)

Mint erdélyi vajdát s egyszersmind székely ispánt találjuk a két Szentgyörgyi testvérrel együtt az 1466. mart. 24. 1467.

febr. 14. és aug. 18-dikán kelt s föntebb már idézett oklevelekben.

Tisztségéből az 1467. lázadás után mozdíttatott el vajdatársaival együtt.

LIX. Daróczi János. 1467.

Mint székely ispánt egyedűl Mátyás királynak 1467. nov. 4-dikén Szász-Kézden kelt parancsából ismerjük, melyet Beszterczе város levéltárából közöl. *Gr. Teleki, Huny. kora XI. köt. 288. l.*

E tisztségre őt Mátyás az 1467-diki lázadás leverése után emelte.

Jelen volt Mátyás kiséretében a moldvai hadjáraton s ott esett el 1467. dec. 15. *(Gr. Teleki, Hunyadiak kora III. köt. 543. l.)*

LX. Monoszlai Csupor Miklós. 1467—1472.

Erdélyi vajdává s székely ispánná az 1467-diki erdélyi lázadás elnyomása után lett.

Az István moldvai vajda elleni hadjáratban részt vett s az 1467. dec. 15-diki éjjeli harczban hét nehéz sebet kapott. Ezért Mátyás király a hűtlen Zsuki Mihály jószágaival adományozta meg. Mátyás beigtató parancsában, mely Esztergomban 1468. mart. 20-dikán kelt, Nicolaus Czupor Vaiuoda Transiluaniae et Comes Siculorum czímmel van említve. *(Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.)*

Több más jószágot is adományozott neki a király Erdélyben, melyek a hűtlenségben elmarasztalt pártütőkről szállottak a koronára, mint péld. Toroczkó várát.

A csehek elleni hadjáratban 1468. egyszersmind a kir. seregek főkapitánya. Így írja magát 1469. jun. 29. kelt levelében *(Sz. Okltár I. 211. l.)*

1470. apr. 18. és dec. 2. kelt parancsait Mátyás hozzá és Pongrácz Jánoshoz intézi, mint vajdákhoz és székely ispánokhoz. *(U. ott 215. 216. l.)*

E tisztségeket viselte még 1472-ben is, de ez év végén Mátyás őt ezektől megfosztotta, valószínűleg hatalmaskodás miatt, melyért azután Erdélyben fej- és jószágvesztésre ítéltetett. Gr. Teleki József tévedve állítja, hogy hivatalát visszanyerte s haláláig viselte volna *(Huny. kora IV. köt. 293. 294. l.)*, mert több 1473-ban kelt levélben mint egykori vajda van említve. Például Magyar Balázs erd. vajda 1473. jan. 10. kelt levelében »alias Waywoda Transsiluanus« *(Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VI. köt.)*, valamint a kolosmonostori conventnek

1473. jan. 30. kelt levelében, melyben jelenti, hogy a Csupor Miklós által néhai Apafi Mihálytól törvénytelenül elfoglalt jószágokba annak fiait visszaigtatta s Csupornak némely jószágait lefoglalta, valamint Magyar Balázs erdélyi vajdának is ez ügyben 1473. máj. 17-dikén kiadott és Csuport fej- és jószágvesztésben elmarasztaló ítéletlevelében *(Gr. Kemény, Diplom. Trans. I. köt.)*

1473-ban a Felső-Magyarországon dúló lengyelek ellen harczolt s november havában a nagy-mihályi vár ostroma alatt esett el.

Alvajdája Rhédei János.

LXI. Sikesd Miklós székely alispán 1470.

Teremi Sikesd Miklóst, mint székely alispánját »Nobilem Nicolaum Zikesd vice Comitem nostrum Siculorum« küldi Pongrácz János erd. vajda Budán 1470. jan. 6. kelt levelével Szeben városához. Ugyanő 1470. jan. 14. Náznánfalván kelt s Szebenhez intézett levelében magát székely alispánnak és Törcs vár várnagyának írja »Nicolaus Sikesdh de Theremi Vice Comes Siculorum nec non Castellanus Castri Terch« (Mind két levél eredetije a szász nemzeti levéltárban, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

LXII. Mérai Magyar Balázs. 1472—1477.

Mérai Magyar Balázs Csupor Miklós után lett vajda és székely ispán 1472. végén.

1473. jan. 10-én mint vajda és székely ispán Mátyás király parancsára Kolozsvártt országgyűlést tartott, mint kitetszik a kolozsmonostori conventhez e gyűlés tizedik napján (jan. 19-én) intézett rendeletének e szavaiból »Noueritis, quod nobis vnacum Venerabili et Egregio Domino Dominico Preposito ecclesie Sancti Nicolai de Alba in hac parte consocio nostro, in congregacione generali vniuersitatis Nobilium, ac alterius status hominum parcium Transsiluanarum, die dominico inter octauas festi Epiphaniarum domini, de speciali edicto Serenissimi Principis Domini Mathie dei gratia Regis Hungarie ¸Bohemie etc. Domini nostri naturalis, ad humillime supplicacionis instanciam eorundem Nobilium dicto domino nostro Regi porrectam, in Ciuitate Coloswar celebrata pro tribunali sedentibus« *stb. (Gr. Kemény, Dipl. Trans. Appendix. VI. köt.)*

Hozzá mint vajdához és székely ispánhoz van intézve Mátyás királynak a székelyek ügyében 1473. dec. 9-én kelt parancsa *(Sz. Okltár I. 220. l.)*

1473. elejétől 1477. vége felé̊ig igen számos oklevél bizonyítja vajdaságát.

Hogy még 1477. oct. 10-dikén is viselte e hivatalt, kitetszik Geréb Péter vajdának 1479-diki leveléből (*Sz. Okltár I. köt. 228. l.*)

LXIII. Vingárti Geréb Péter 1477—1479.

Vingárti Geréb Péter, Geréb János és Horogszegi Szilágyi Zsófia fia.

Mint vajdát Pongrácz János utódjának tartom. Valószínűleg 1476 végén nyerte a vajdaságot s azzal együtt a székely ispánságot.

Legelsőben találjuk mint vajdát és ispánt 1477. jan. 18-dikán S. Sz.-Györgyön kelt ítéletlevelében, melyből kitetszik, hogy jan. 13-dikán Sepsi székkel közgyűlést tartatott. (Mátyás királynak ez ítéletet megerősítő levele eredetiben Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyűjteményében.*)

Ily címekkel látjuk 1477—1479. kelt oklevelekben.

Alvajdájának Kendi Antalt tarthatjuk, ki egy 1480. jan. havában kelt oklevél szerint már egykori alvajda. Ez évben úgy látszik Geréb sem kormányoz Erdélyben, hanem zsoldos had élén mint kapitány harczol.

1486. febr. 6. kelt oklevél szerint kir. főajtónálló *(Gr. Teleki, Huny. kora XII. köt. 302. l.)* Főajtónálló volt akkor is, midőn II. Ulászló mint biztosát az erdélyi püspökkel együtt beküldötte, hogy Erdélylyel a hűségesküt letétesse.

Az 1495. aprilisi országgyűléskor már országbiró.

1499-ben lett nádor, s mint nádor halt meg 1503-ban.

Erdélyben, valamint Magyarországon is, sok birtoka volt.

LXIV. Báthori István. 1477—1493.

Báthori István, a Várnánál elesett István fia.

Már 1472-ben országbiró.

Mátyás királynak 1476. sept. 24. kelt levelében országbiró és a kir. hadak főkapitánya. *(Hazai Okmtár. V. k. 335. l.)*

Mátyás királynak részére és testvérei részére 1477. jun. 5-dikén kelt adomány levelében még csak országbiró. (*Gr. Teleki, Huny. kora XII. k. 22. l.*)

Vajdává és székely ispánná, mint Magyar Balázs utóda, tehát az 1477. év vége felé (oct. 10. után) lett.

Geréb Péter távozása után 1479-től fogva egy ideig egyedül állott Erdély élén s úgy látszik, hogy ez időtől fogva két alvajdát tartott.

A vajdasággal és ispánsággal folyvást együtt viselte az országbirói méltóságot.

Mint vajdának és székely ispánnak legutolsó ismert levelei: 1492. oct. 4. Udvarhely melletti táborából (eredetije a szász nemzeti levéltárban), oct. 5. a székely nemzet Udvarhelyt tartott gyűléséből (ered. Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében),* és oct. 7. Segesvárról *(Sz. Okltár I. 269. l.)*

1492 vége felé a székely nemzet az általa elkövetett iszonyú zsarnokságért és kegyetlenségekért panaszt emelt ellene a királynál s elmozdíttatását kérelmezte. Ezen rendkívül érdekes folyamodás közölve van, hibásan (1493)-ra téve *Sz. Okltár I. 272—280. l.* Hogy ez iratnak 1492. vége felé kellett kelni, kitetszik a székely nemzet közönségének Nagy-Solymosról 1492. dec. 2-án Szeben városához intézett leveléből, melyben hivatkozva arra, hogy Mátyás király halála után a sárdi mezőn tartott országgyülésen a szászok a székelyekkel megegyeztek, hogy ha valaha a székelyek elnyomatnának, velök együtt fej- és jószágvesztés terhe alatt felkelnek s az ország törvényét a királytól közakarattal készek lesznek kivívni, a székelység fölszólítja a szászokat, hogy »ex vobis electos probos mittere velitis in medio nostri Vbi eciam Nobiles tocius regni conueniunt, ac vnanimiter supplicare nobiscum velitis Serenissimo Regi, vt nos in pristinis libertatibus conseruare dignetur.« Tudatják egyszersmind, hogy ők gyalogjaikkal s lovagjaikkal már fölkeltek, s ha valaki nem akar közzéjök jőni, annak jószágait megszállják s köteleztetésök szerint járnak el. (A szász nemzeti levéltárban, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

A székelység fölterjesztett folyamodása következtében mozdította el II. Ulászló Báthori Istvánt az erd. vajdaságból és székely ispánságból 1493. január havában. Azon levele, melyben az erd. szászokkal tudatja, hogy a vajdaságot és székely ispánságot Bátori István országbirótól »salua gracia et Beniuolentia nostra erga eundem permanente« elvette s Losonczi Lászlóra és Drágfi Bertalanra ruházta 1493. jan. 19-dikén kelt (töredékesen közölve *Sz. Okltár I. 271. l.,* másolata a szász nemzet levéltárából *Szabó Károly gyüjteményében.)*

Meghalt 1493-ban, a nyir-bátori egyházban van eltemetve.

Alatta székely alispánok és görgényi várnagyok 1481-ben Ramocsa Lőrincz és Mihály s Gégényi György, 1492-ben pedig Harinai Farkas János és Somkereki Erdélyi János.

Egyik alvajdája Telegdi István, ki alatta 1481-től egész 1493-ig szerepel, 1484-ben alvajda Horváth István, 1486-ban

Sarmasági Antal és Váradjai Ferencz, 1492-ben Almási Mihály is.

LXV. Ramocsa Lőrincz és Mihály székely alispánok 1481.

Báthori István vajda és székely ispán 1481. apr. 9-én Görgény várában kelt parancsában, mint görgényi várnagyok vannak említve (*Sz. Okltár I. 235. l.*) Székely alispánoknak irják magokat Gégényi Györgygyel együtt 1481. jun. 17. után kiadott levelökben *(U. ott 236. l.)*

LXVI. Gégényi György székely alispán 1481.

Ramocsa Lőrinczczel és Mihálylyal együtt székely alispánnak írja magát 1481. jun. 17. után *(Sz. Okltár I. 236. l.)*

LXVII. Harinai Farkas János székely alispán 1492.

Harinai Farkas János társával Somkereki Erdélyi Jánossal együtt Kolozsvártt 1492. junius 13-dikán kiadott itéletlevelében magát görgényi várnagynak és székely alispánnak írja. (Eredetije gr. Eszterházy János levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

LXVIII. Somkereki Erdélyi János székely alispán 1492.

Görgényi várnagy és székely alispán 1492. jun. 13-dikán *(U. ott.)*

LXIX. Losonczi László. 1493—1494.

Losonczi László, Losonczi Bánfi István fia.

1491. és 1492-ben tárnokmester, valamint 1493. január havában is, midőn őt az elmozdított Báthori István helyett II. Ulászló Drágfi Bertalannal együtt erd. vajdává és székely ispánná nevezte. *(Sz. Okltár I. 271. l.)*

A tárnokmesteri czímet, mint vajda is viseli 1493. aug. 17. kiadott levelében *(Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VII. köt.)*, de már egy 1494. május 24-dikén kelt oklevél záradékában tárnokmesternek nem őt, hanem Egervári Lászlót látjuk *(Katona XVII. köt. 645. l.)*

1494-ben Erdélyben léte alatt (augustus elejétől september közepéig) II. Ulászló őt a vajdaságból elmozdította, és Bonfini szerint főudvarmesterré tette (Ladislao ad magistri curiae honorem elevato), mert az erdélyiek a kassai tanácskozmány által kirótt adó miatt a vajdák ellen fellázadtak, s mint Szalay írja »a szelid lelkű Losonczi most alkalmatlannak látszott

a tartomány kormányzására.« Elmozdították, hogy Drágfit ne akadályozza a közrend helyreállításában.

Oklevelekben főudvarmesteri czímmel nem találjuk.

Tárnokmesteri czímmel sem jő elő az 1495. év tavaszán kelt királyi oklevelek záradékaiban. Hogy azonban ő ez évben mint tárnokmester működött, bizonyítja az, hogy Csáktornyai Hampó Zsigmond kincstartót ő számadoltatta.

Tárnokmesteri czímmel áll 1496. mart. 23. (*Uj Magyar Muzeum 1860. I. k. 325. l.*) és jun. 15. kelt kir. oklevél záradékában (*Gr. Kemény, Diplom. Trans. Appendix. VII. köt.*)

A Drágfi Bertalan vajdaságában halt el, alighanem 1498. elején. Egy oklevélben, melyet a Drágfi alvajdája Telegdi István állít ki, mint »Magnificus quondam Ladislaus filius olim Stephani Bani de Losoncz« van említve. (*U. ott.*). Ez oklevél kivonatában, melynek eredetije a k.-monostori conventben van, gr. Kemény hibásan írta a keletet »1496. feria 5. prox. post festum Purificationis« (febr. 4.): mert mint láttuk, ő még ezután is életben volt. Ez oklevél szerint ekkor csak egy fia László volt életben.

A tárnoki szék 1498-ban a Sz.-György napi országgyűlés alatt üresen állt (*Corpus Juris.*) Közvetlen utódja a tárnokságban Ráskai Balázs lett, mint kitetszik ennek 1499. márt. 25. kelt ítéletleveléből (*Hazai Okmánytár I. köt. 380. l.*)

LXX. Drágfi Bertalan 1493—1498.

Bélteki Drágfi Bertalan, Drágfi Miklós és Kállai Ágota fia.

II. Ulászló 1493. jan. 19. kelt levelében, melyben értesíti a szászokat, hogy vajdákká és székely ispánokká Báthori István helyett Losonczi Lászlót és őt nevezte ki, neve így áll: »Bartholomeus Dragfy Cubiculariorum nostrorum Regalium Magister«. (Eredetije a szász nemz. levéltárban, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*)

1494-ben II. Ulászló Erdélyben léte alatt társa Losonczi László eltávolíttatván, ő maga maradt vajda, és az adó miatt fölbomlott közrendet irgalmatlan eszközökkel állította helyre.

Az 1498-diki magyarországi országgyűlésen, mint vajda és székely ispán volt jelen; ennek jun. 2-án kelt végzései záradékában e czímekkel áll. (*Katona XVIII. 157. l.*)

1499. máj. 15. kelt oklevélben egykori vajdának írja magát. (*Katona e. h. 181. l.*)

1501. Sz.-Demeter napján 54 éves korában halt meg.

Alvajdái 1494-ben és 1495 elején Dobai György, 1495—1498-diki oklevelek szerint Telegdi Miklós, ki előbb Báthori István mellett volt.

LXXI. Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf. 1498—1510.

György fia, János erd. vajda testvére.

1498. dec. 16. és dec. 26. kelt igtató parancsaiban látjuk legelsőbben mint erd. vajdát és székelyek ispánját (Eredetijei a kolosmonostori conventben, kivonatai *gr. Kemény Diplom. Trans. Appendix. VII. köt.)* Kineveztetése Drágfi Bertalan helyére ez év második felében történhetett.

Az országbiróságot, mely még az 1500-diki Sz.-György napi országgyűlésen betöltetlen állott, elnyervén, azzal együtt viselte a vajdaságot és ispánságot.

1506-ban sok oklevelet találunk, melyben neve mellett a székely ispáni czím nem jő elő.

II. Ulászló 1510-ben tőle a vajdaságot és székely ispánságot saját kérelmére elvette s Szapolyai Jánosnak adta, mint kitetszik Magyar-Bródon 1510. nov. 10-dikén kelt parancsából, melyben meghagyja a székelyeknek, hogy nem sokára hozzájok menendő új ispánjoknak engedelmeskedjenek. (Eredetije Túróczvármegye levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjteményében.*) Ezentúl csak országbiró, még 1517-ben is.

Alatta 1499-ben Siklósi Péter a görgényi ispán. Ezután Héderfáji Barlabási Lénárt jön elő e czímmel, ki magát 1502-ben alvajdának és görgényi ispánnak, ezentul kelt leveleiben pedig alvajdának és székely alispánnak írja.

1506. Sz-Mihály nap körül a Tordai-vármegyei Túron kelt oklevél szerint (*Gr. Kemény Diplom. Trans. Supplem. IV. köt.*) Túri Benedek is az ő alvajdája, de vajon egyszersmind székely alispán-é?

LXXII. Tarczai János 1504. 1505.

Tót-Selymesi Tarczai János, Sáros vármegyei nemes.

1497. oct. 16. az erdélyi sókamarák ispánja. »Egregius Johannes Tharczaij, Comes Camerarum Salium Regni nostri Transsiluanarum«, mint II. Ulászló ez nap kelt parancsában olvashatjuk. (Eredetije a szász nemzeti levéltárban, másolata *Szabó Károly gyüjteményében*); ugyane czímmel áll II. Ulászló 1498. febr. 24. kelt parancsában (*Szereday, Notitia Capit. Albensis 117. l.* és *gr. Kemény Dipl. Trans. Supplem. IV. köt.)*

II. Ulászló 1501. mart. 21. kelt levelében kassai harminczados »Joannes Tharczay, modernus tricesimator dictae tricesimae nostrae Cassouiensis« (*Katona XVIII. 295. l.*) Mint ilyen rendelkezik pénzügyben az eperjesi lelkésznek Huszt királyi várból 1501. jul. 2-án (*Katona e. h. 381. l.*)

Székely ispánnak 1504. és 1505-ben találjuk.

1504. nov. 11. Görgény várában kelt levelében »Nos Johannes Tharczaij Comes Siculorum« (Eredetije a gr. Rhédey-család levéltárában, másolata *Szabó Károly gyűjteményében.)* II. Ulászló 1504. dec. 24. kelt levelében »Magnificus Johannes Tharczaij de Thothselmes Comes Siculorum nostrorum« (eredetije Brassó város levéltárában, másolata *Szabó Károly gyüjt.*)

1505. aug. 14. II. Ulászló neki, mint székely ispánnak 12,000 arany forintban, melylyel neki mind a székely ispáni tisztségért mind más hivatalaiért és költséges szolgálataiért tartozik, zálogba veti Algyógy mezővárosát. (*Sz. Okltár 304. 305. l.)* E levélben a király azt mondja, hogy e tisztet visszabocsátni köteles lesz »nobis remittere debebit«: de még az 1505-diki rákosi országgyűlés oct. 12-dikén kelt végzéseiben mint székely ispán van említve (*U. ott 306. l.*)

Székely ispán volt még 1506-ban is Anna királynénak egy ez évi levele szerint, melynek kivonata olvasható *Catalogus Manuscriptorum Bibl. Szechenyianae I. 410. l.* — E kivonatra hivatkozva Kállay hibásan teszi ispánságát 1507-re.

Egy 1508. jan. 6. kelt levélben *(Gr. Kemény, Dipl. Trans. Appendix. VIII. köt.)* már mint volt székely ispán »antea Comes Siculorum« van említve.

LXXIII. Szapolyai János. 1510—1526.

Szapolyai János István nádor és Hedvig tescheni herczegnő fia.

Szentgyörgyi Péter gróf helyett, mint föntebb láttuk, 1510. nov. 10-dikén nevezte őt ki II. Ulászló erd. vajdának és székelyek ispánjának. E tisztségeket 1526-ig a mohácsi vészig folyvást egy maga viselte.

Alatta alvajdák és székely ispánok:

Héderfáji Barlabási Lénárt 1510—1524. január.

Thúróczi Miklós 1512—1516.

Berekszói Hagymási Miklós 1517—1519.

Szaniszlófi Báthori István 1521. jun.—1526.

Csúcsi Tomori István 1523—1526.

E két utolsó volt Szapolyai alvajdája és székely alispánja a mohácsi vész idejekor.

Jegyzet. A »Századok« közelebbi füzetében *735. l.* a Vingárdi Geréb család ősének neve hibásan van közölve *Cseh* Péternek *Chech* (Csecs vagy Csécs) Péter helyett.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

KÜLÖNFÉLÉK.

»JANOS HERCZEG KEZE-IRÁSA.«

Az országos levéltár kincstári osztályában van I. Lipót császár-királynak egy, Bécsben 1701. julius 28-án kelt levele, melyben herczeg Eszterházy Pál nádornak kérelmére átir négy darab régi levelet.

Ezeknek elseje kelt Varasdon, Mindszent napján 1498. évben.

Másodika Ferdinand királynak Bécsben augusztus 26-án 1557-ben kelt levele, melylyel Debreczen városnak felét Enyingi Török Jánostól annak hűtlensége miatt elvevén, ugyanazt a most nevezett testvérének, Ferencznek adja.

A harmadik Kutassy János primás és királyi helytartónak 1601-iki levele, melyben egyrészről Enyingi Török István, másrészről Homonnai Drugeth Bálint s Bedegi Nyáry Pál egyezkednek szintén Debreczen birtoklása iránt.

Végre a negyedik az 1619-iki pozsonyi országgyűlés KK és RR-nek ajánló levele Bethlen Gáborhoz, melyben kérik a fejedelmet, hogy Bedegi Nyáry Istvánt ugyancsak Debreczen városának birtokba vételében ne akadályozza, sőt inkább segitse elő.

E négy levél között nemcsak azért, mert legrégibb, hanem még egyéb okoknál, nevezetesen nyelvénél fogva is legérdekesebb az első, mely szóról-szóra így hangzik:

»Én ki vagyok János herczegh fogadok ez levéllel, hogy mint hamarabb Debreczenhez juthatok, ottan minden okvetetlen Imreh uramnak adom örököl örökké, mind fiának, még maradékjának cs, valamely atyafiaival egyetemben akarandja. Ha kedighlen ugy történnék, hogy király meg nem válthatnája, én pénzemmel is meghváltom és meghadom. Ezt is kedigh fogadom keresztyénség hitemre és tisztességemre, hogy meghállom, mint jámbor. Továbbá fogadok néki hitemre és tisztességemre, hogy senki szanára (igy) lenni semmi (semmi nemü?) szégyent, sem nyomorusághot rajta nem teszek; hanem valaki ellenséghe lészen, én is ellenséghe akarok lennem. Engen (igy) Isten ugy segéljen, Boldogasszony és Istennek minden szenthi. Ez levél költ Varasdon, Csötörtököu, Mindszent napján, ezer négyszáz kilenczennyolczadik (igy) esztendöben. *János herczeg kezc irása.*« (L. S.)

A levélben, mint látjuk, nincs kitéve határozottan sem írójának, sem az elígért birtoknak, de még a megadományozandónak

neve sem. Minde határozatlanság pedig aligha nem arra mutat, hogy a levél nem valami iró-deáknak, vagy hivatalos közegnek tollából folyt; hanem saját fogalmazványa lehetett a levélben megnevezett János herczegnek, ki a kérdéses korban, a XV. század végével, Magyarországon semmiesetre sem lehetett más, mint — *az utolsó* Hunyadi.

A szóban forgó adomány tárgya ismét alig lehet más, mint Debreczen városa, mely körül csoportosúl a többi három oklevél is. E föltevést csak még jobban megerősíti ama köztudomású körülmény, hogy Debreczen Szilágyi Erzsébetnek hagyományából Mátyás királyra szállt, ki azt ismét »simul cum curia et castello ibidem habitis« s egyéb bereg-, szabolcs- és bihar-megyei birtokokkal együtt Pozsonyban 1484. november 11-én kelt levelével egyetlen fiának, János herczegnek adta. [1])

Sokkal nehezebb s bizonytalanabb annak megfejtése, hogy ki lehett azon »Imreh ur,« kinek javára e biztosítási oklevél szól? Leghamarabb lehetne az e korban jelentékeny szerepre emelkedett *Derencsényi Imre*, ki különben is közel állhatott levelünk irójához; legalább János herczeg adta Derencsényi Imrének 1491-ben egyéb birtokokkal együtt Lipócz várát is Tótországban.[2]) Csakhogy e föltevést mondhatni, tarthatatlanná teszi az a körülmény, hogy Derencsényi Imre 1493-ban szerencsétlenül harczolván a törökkel, rabul esett s rabságában állítólag elhalt[3]); hacsak ellenben azoknak nem lesz igazok, kik állítják, hogy Derencsényi Imrét másokkal együtt Bakács Tamás püspök váltotta ki a rabságból száztiz ezer forinton.[4])

De legérdekesebb az egész levélben annak nyelve.

Hunfalvy Pál csak nem régiben is méltó panaszszal hangoztatá,[5]) hogy a nemzetünk által annyira kegyelt »Hunyady-ak korá«-ból vannak latin, német, sőt akár cseh okleveleink is bőségesen, »csak a magyar nem kellett.« De mig Szilágyi Erzsébet debreczeni tiszttartójával a legapróbb gazdasági ügyekben is latinul levelez: im előtünik unokájának, János herczegnek egy levele, mely némi emléke *lehetne* annak, hogy a Hunyady-ak is magyarúl írtak.

Lehetne, mondom, mert kérdés: igazán »János herczeg keze irása« vagy legalább csak levele-e ez okirat?

---

[1]) *Országos levéltár.* Eredeti hártya. Kiadatlan. [2]) *Országos levéltár.*

[3]) *Nagy Iván: Magyarország családai.* III. 281. l.

[4]) *Budai F. Polgári lexicon.* (1804.) 535. l.

[5]) *Ethnographia.* 412—3. ll. — Most látom a Kállay-család levéltárának egy kiadatlan okleveléből, hogy Derencsényi Imrének neje Orsolya 1496-ban már *3-ik éve özvegy volt.*

A kor, amelyben, s a körülmények, melyek között e levélke előmutattaték, nagyon alkalmasak arra, hogy annak hitelessége felől kétséget támasszanak .... A levél nyelvi szerkezetének vizsgálata némileg távol tarthatja e kétséget; de egészen eloszlatni csak az Esterházy-levéltár volna képes, ha a levél eredetije ott feltaláltatnék.

BUNYITAY VINCZE.

A GRÓF TOLVAY-CSALÁD NAPLÓJA.

A XVII. század utolsó negyede azon korszak, melyben a töröknek hazánkban csaknem másfél századra terjedő uralmán a Lotharingiai Károly és Savoyai Eugen fegyverei csorbát ejtvén, a török iga alóli felszabadulás hajnala kezde derengeni a sors csapásai által sokat szenvedett magyar nemzet felett.

De a két nemzet hosszas és véres küzdelmei a »négy folyam országá«-nak bírásáért legkevésbbé érintették hazánk északnyugati részét, s mig a déli, délkeleti és délnyugoti részek folytonos harczok szinhelyei valának, addig annak lakói a töröktől békében élvezték a családi-élet örömeit.

Báró Orczy Andor ur családi levéltárában van a trencsénmegyei köpösdi gróf Tolvay-család latin nyelven irt naplója, mely 1673-ban Tolvay Gábor által kezdve s a család több tagja által folytatva 1811-ig terjed. Az országnak a töröktől legkevésbbé háborgatott részében élvén e család, a politikai események és a harczok esélyei vajmi kis mértékben háborították békés nyugalmát. Ép azért e napló igen kis részben, — mondhatni, alig is foglalkozik a közélet mindennapi eseményeivel; de annál becsesebb adalékokat szolgáltat e család genealogiai viszonyaira. Ezeket azonban mellőzve, röviden bemutatjuk e naplóból azon feljegyzéseket, melyek általánosabb becsüek, s közérdekkel inkább birnak.

A Németországot, Hollandiát és Franciaországot beutazott báró Tolvay János fia, Ferencz 1743-ban kezdi feljegyzéseit. Ez évben Trencsénbe küldetik tanulni, honnan 1746-ban Nagy-Szombatba megy. Itt Árvay György s később Kazy János alatt tanulmányait részben végezve, 1749-ben a »rhetorica« hallgatására Győrbe megy, honnan 1750. oct. 17-én herczeg Esterházy Antal rendkivüli követ kiséretében — br. Laffert Ignácz társával, a herczeg kivánatára, fényes magyar ruhába öltözve — Nápolyba indult, mig br. Révay Elek s testvére német ruhába öltözve emelték a kiséret fényét.

A herczeg Bécsből szárazon ment Nápolyba, mig a kiséret Triesztből a dalmát partok mellett evezve, Apulia part-

jain Manfredoniába igyekezett. A 24. ágyuval felszerelt négy emeletes naszád nov. 14-én duzzadó vitorlákkal hagyta el a trieszti kikötőt a dalmát származásu Orebich Flórián parancsnoksága alatt, Pirano és Veruta, Pelagosa és a Raguzához tartozó Augusta szigeteket érintve, tizenöt napi kinteljes tengeri utazás után a kiséret dec. 2-án Manfredoniában a lázas félelemmel várt száraz földre lépett. A szerencsés megérkezés három ágyulövéssel adatott tudtára az utasoknak, mit a városból szintén három üdvlövéssel viszonoztak. Itt »Te Deum«-ot tartván, dec. 29 én elindultak s Fotsián és Borinón át 1751 jan. 1-én Arianóba, majd Avelino nápolyi herczeg hasonnevű városába érkeztek, honnan jan. 3-án a nápolyiak kedvencz nyári mulató helyére S. Stephanóba utaztak, hol a herczeg s kisérete számára ideiglenes lakhelyül egy kert jelöltetett ki, mig a nápolyi »a la Strada di Chiaja«-n Sadriano herczeg palotája a magas vendég s kisérete elfogadására alkalmassá tétetett.

Jan. 12-én a királyné fiu-gyermeket szül (IV. Ferdinándot), mely alkalmat szolgáltatott Tolvay Ferencznek az ily esetekben divatozó nápolyi udvari szokás szemlélet után való leírására. A palota előtti téren egy columna emeltetett, melyet kenyér-, hus-, hal- és madarakkal teleraktak a nép számára. A columnára felmenni s az ott felhalmozott étkekből tetszés szerint választani mindenkinek szabadságában állott; de hogy az ily alkalmakkor megtörténhető zavar és szerencsétlenségnek eleje vétessék, a columnát gyalog, és lovas csapatok vették körül.

Febr. 16-án volt az új szülött bemutatása sz. Januariusnak (Nápoly védszentje) a róla nevezett egyházban. A diszmenetben 24. udvari fogat vett részt, melyeket az előkelőségek fogatainak fényes sora követett. Az első négy fogaton a király, királyné, az új szülött s a királyi család tagjai ültek: a többieken az udvari személyzet követte a királyi családot. A király kocsiját a nemes ifjakból álló praetorianus testőrség csapatja előzte meg és követte. A felvonulás két oldalán katonaság képezett sorfalalat.

Az udvari ünnepély végeztével, Nápolynak és környékének nevezetességeit szemlélték meg, mint a puzzoloi barlangot, Nero fürdőjét, Caligula római császár hidjának maradványait a tengeren. Május 10-én a Vezuvot mászták meg, s midőn a hegy csucsát elérték, »pro aeterna rei memoria aliquot boutelias Tokayini vini ibi ebibimus, vacuasque boutelias per oreficium intro ad montem dejecimus« — mondja feljegyzőnk. Ezután Herculanum romjait járták be, honnan a talált műkincsek a nápolyi király Portici nyári mulatóhelyére vitetnek, hol a palota egyik szobájában helyeztetnek el.

Ugyanezen év sept. 2-án a Tarsiaban a fejedelmi könyvtárt szemlélték meg, melynek nagyszerűségéről elragadtatással beszél. A könyvtár négy teremben van elhelyezve. Az első teremben számtalan gazdag aranyozású mathematicai eszköz és egy földgömb látható; a terem két oldalán a ritka, minden nyelvű könyveknek nagy száma diszeleg. A második teremben a fejedelem elődeinek gyönyörű festett arczképei vonják magokra a szemlélő figyelmét. A harmadikban phisikai, mathematicai és astrologiai eszközök, régiségek találtatnak; míg a negyedik terem az olvasók számára van berendezve. A könyvtár homlokzatán e distichon olvasható:

Gloria non movit, non vana superbia movit —
Artis et ingenii nobile prodigium.

Dec. 2-án a Carthusianusok conventjét keresték fel a Sz.-Márton hegyén (Castello di s. Elmo), melynek építészetéről, műkincseiről (misemondó ruhák, gyertyatartók, hires festők festményei) a bámulat hangján emlékezik meg.

Az 1752. év május havában a követség küldetése bevégződvén, visszatért Bécsbe. Ezzel ez uti-jegyzeteknek vége szakad, melyekre ismét genealogiai s más kisebb érdekű jegyzések következnek.

Barabás Samu.

A KÖPÖSDI GRÓF TOLVAY-CSALÁD.

Ős eredetét homály fedi, melyet leányági utódainál a báró *Orczy*-családnál Új-Szászon őrzött leveles ládájának tartalma sem képes felderíteni.

Nagy Iván »Magyarország családai« czímű munkájában többféle *Tholway*, *Tolvay és Tolvaly*-családot sorol fel, ezek közül hogy melyikből származott *Tolvay Gábor*, ki családját magasra emelte, eredeti oklevelek hiányában biztosan meghatározni nem lehet, egy régi genealogia szerint azonban úgy látszik, hogy a *menyői Tholway* családból eredt, mely a *Désházi Tolvay* családdal ugyanazonos, habár *Désházi Tolvay Ferencz* más czimert használt is pecsétjén, mint *Köpösdi báró Tolvay Gábor*, minek egyszerű oka az, hogy *Gábor báró* nagyatyja *I. Ferencz* nemessége megerősítését és új czimeres levelet kapott volt a Nagy Iván által is leirt három liliommal. — Nem lehetetlen, hogy *Tolvay Ferencz* valami régi, elmosódott pecsét lenyomaton liliomoknak nézte a 3 nyilvesszőt s így jöttek a liliomok az új czímerlevélbe; — különben *Désházi Tolvay Ferencz* és *Köpösdi báró Tolvay Gábor* Nagy Iván szerint is atyafiságos levelezésben állottak egymással. — Az említett régi nemzékrend, melynek

első izei feltűnően hasonlítanak a Nagy Iván által közlött *Menyői Tholvay* családéhoz, — itt következik:

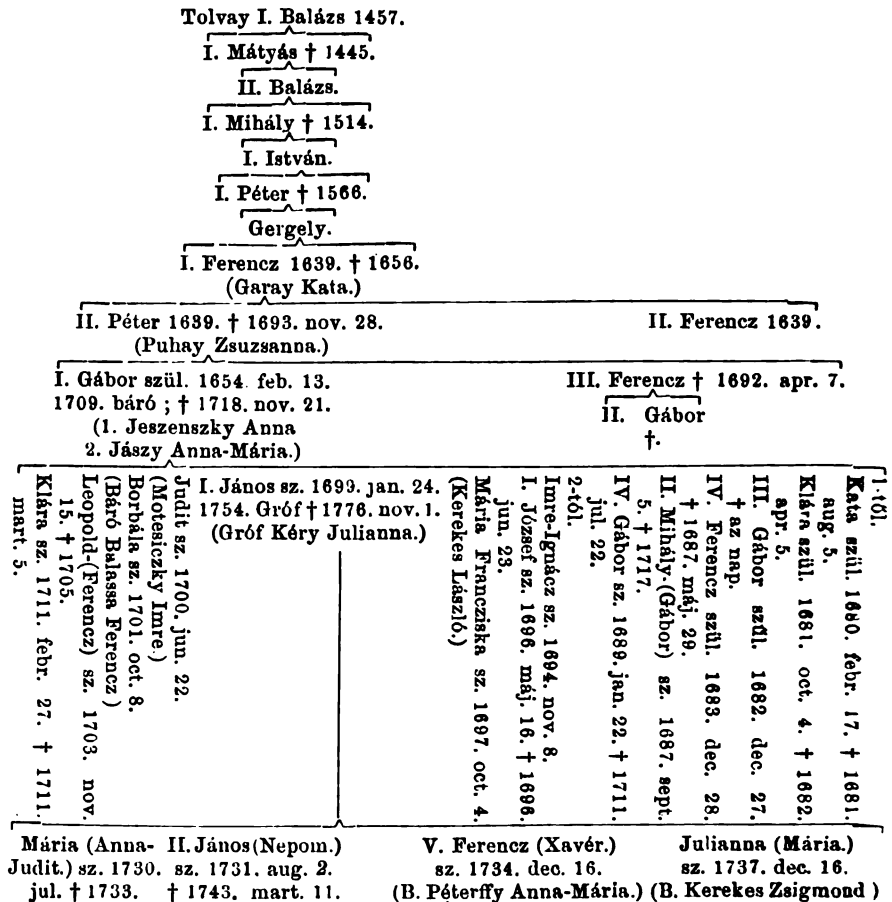

I. Balázs, miután fia *Mátyás* 1445-ben a törökök elleni harczban elesett volt, 1457-ben királyi adományba kapja Közép-Szolnok megyei *Désházát*.

I. Mihály az 1514-ki parasztlázadáskor gyilkoltatott meg.

István vitézül harczolt a törökök ellen.

I. Péter 1566-ban esett el Gyula ostromakor.

Gergely, mint a császári ház híve, vesz részt a Báthory Gáborral folytatott harczban.

Idáig tartanak és ennyiből állanak az emlitett régi geneálogia rövid jegyzetei, innéntul már eredeti oklevelek és a családi napló egykorú jegyzeteiből van a nemzékrend összeállítva, ehhez már semmi kétség sem férhet.

I. Ferencz 1639. dec. 29-kén kelt czímeres levélben régi nemessége megerősítését és új czimert kap szolgálatai jutalmául,[1]) (a művészien festett czímer leírását lásd Nagy-J. Magyarország családai XI. 236. lap) meghalt 1656-ban, mint Kis-Várda vára kapitánya, neje *Garay Kata* volt ex antiquissima familia Garayana, mint a czímerlevél mondja; mely kifejezés igazolni látszik Szirmay (l. Zemplén) állítását, hogy Zemplénben élő Garayak, a kihalt fényes nádori ág mellék-ágazatából eredtek. *Ferencznek* két fia maradt: *II. Péter* és *II. Ferencz*, mindkettőnek neve benfoglaltatik a czimeres levélben.

II. Ferenczről egyéb adat nem maradt fenn, lehet, hogy ez azon *Ferencz*, ki Lehoczky szerint 1649-ben szombathelyi prépost volt.

II. Péter, kinek felesége *Puhay Péter* és *Komoróczy Anna* leánya *Zsuzsanna* volt (Lehoczky téved, midőn Pucheimot ir,) meghalt Kis-Várdában 1693. nov. 28-án mintegy 70 éves korában; két fiáról van tudomásunk, egyik:

III. Ferencz, meghalt 1692. apr. 7-én, fia *II. Gábor* kis korában halt el.

I. Gábor született 1654-ben február 13-án, 1677-ben Jeszenszky Mihály Trencsén megyei alispán mellett volt patvarián, 1677-ben ügyvédi oklevelet nyert, 1684-ben részt vett a Trencsén megyei nemesi felkelésben, — 1687-ben mint Szakolcza város követe jelent meg a pozsonyi országgyűlésen, — még ugyanazon évben a nyitrai püspök jószágigazgatójává neveztetett ki, — 1688-ban szerzette Kollonitz Imre bibornoktól *Nagy-Köpösdöt* 1800 ftért s arra nádori beleegyezést vivén 1689 dec. 6-án a nyitrai káptalan által be is iktattatott; 1690-ben Nedeczky Györgygyel együtt nádori adományt kapván, Gosztony Ferencz magvaszakadtán *Nemes Kürth* falu,

[1]) Eredeti báró Orczy Andor úrnál Új-Szászon.

Kis-Köpösd és *Lajosfalva* pusztákra, azok birtokába a nyitra; káptalan által lett beiktatva; 1690-ben gróf Bercsény Miklós, 1692-ben pedig gróf Erdődy György jószágainak igazgatójává neveztetett, — 1695-ben egy házat vett Szombathelyen gf. Bercsény Miklóstól 1073 fton; — 1693-ban személynöki, 1701-ben pedig nádori itélőmesterré neveztetett ki; — 1704. máj. 13-án a kuruczok fogságába esett, s előbb Munkácson, utóbb Nyitrán, Murányban, Beszterczebányán s végre Egerben őriztetett, honnan 1708 oct. 4-én más foglyok segélyével megszabadulván, még ugyanazon évben fegyverszünet kötése végett járt a kuruczoknál, de eredménytelenül. — Hűsége, szolgálatai és szenvedései jutalmául 1709 máj. 2-án bővitett czimerrel a *szabad bárók* sorába emeltetett,[1]) 1712-ben arany láncczal diszittetvén, tanácsossá és al-nádorrá neveztetett. 1716-ban kezdett köpösdi kastélyában lakni, melynek alapkövét 1700-ban tette le; 1717-ben 10,000 fton szerzette meg részint örökösen, részint zálogba Török György maradékaitól a *néveri kastélyt* a *családi, geszthei, koloni, kis-béládi, boros-béládi* és *kernyei* (?) részjószágokkal és a *fintabéládi* pusztával. — Meghalt *I. Gábor* 1718 nov. 21. Neje kettő volt, első nejétől *Jeszenszky Miklós* leányától Annától, kit 1679-ben vett nőül, s ki 1693. sept. 25 hunyt el, a táblán látható hat gyermeke született, ezek közül azonban csak *II. Mihály* és *IV. Gábor* értek férfikort, de még atyjok életében estek el. *II. Mihály* 1717-ben Nándorfehérvár alatt mint hadnagy Eugen herczeg ezredében, *IV. Gábor* pedig 1711 jul. 22-én Philippsburgban a Rajna mellett hunyt el mint kapitány, a franciák elleni harczban kapott sebe következtében, — utódja egyiknek sem maradt. *I. Gábor* másodszor nősülvén. Kuthnári *Jászy János* leányával *Anna-Máriával* 1694. febr. 7-én esküdött meg († 1735. aug. 2ᵒ-én) s vele hét gyermeket nemzett, czek közül három kis korában halt el, *Mária-Francziska* 1723-ban férjhez ment *Szent-Györgyi Kerekes Lászlóhoz, Juditot Motesiczky Imre* vette nőül 1727-ben, *Borbála* pedig *Gyarmathi báró Balassa Ferenczczel* kelt egybe 1734-ben. *I. Gábor* halálakor már csak egy fia volt életben:

I. János sz. 1699. jan. 24-én; 1718-ban külföldre utazott, bejárta Németország nagy részét, Németalföldet és Flandriát, meglátogatta Párizst és Brüsselt s végre két évi távollét után 1720-ban visszatért, 1732-ben a hétszemélyes táblához helyettes, 1741-ben pedig valóságos ülnökké neveztetett; 1744-ben mint generalis adjutantius vett részt a sziléziai táborozásban, honnét azonban betegeskedése miatt 1745. septemberben haza tért;

[1]) U. o.

1754. april 3-án grófságra emeltetett;[1]) meghalt 1776. nov. 1-én. Nejétől *Ipolykéri gróf Kéry János* és gróf Erdődy Margit leányától *Juliannától*, kit 1728-ban vett nőül s ki férje előtt még 1757. mart. 19-én hunyt el, négy gyermeke lett:

1. *Mária* (Anna Judit.) szül. 1730. júl. 16-án, meghalt 1733-ban.

2. *II. János* szül. 1731, aug. 2-án, meghalt 1743. mart. 11-én.

3. *Julianna*, szül. 1737. dec. 16-án, férjhez ment 1768-ban *báró Kerekes Zsigmondhoz*, a Haller gyalog-ezred ezredeséhez és a Mária-Therézia rend lovagjához.

4. *V. Ferencz*, szül. 1734. dec. 16-án, 1750-ben herczeg Esterházy Antal nápolyi követ mellé követségi segédül adatván, ezen $2^1/_2$ évig tartó külföldi tartózkodását igen érdekesen irja le naplójában, 1754-ben gróf Barkóczy Ferencz egri püspök mellett mint udvari lovag szolgált, 1757. és 58-ban Pesten volt juraterián, 1760-ban szolgálattevő kamarássá, 1766-ben a Dunán inneni kerületi tábla számfölötti birájává, 1769-ben pedig ugyanazon tábla elnökévé lett kinevezve, — élt még 1811-ben is, valószinűleg 1812-ben hunyt el. Neje *Somoskeöi báró Péterffy Anna-Mária* volt, kit 1759-ben vett nőül, s ki 1804. aug. 22-én hagyta özvegyen, ettől született neki nyolcz gyermeke, amint a táblán látható, közülök négy kis korában halt el.

Józéfa (Mária) szül. 1762. apr. 9-én. 1786-ban férjhez ment *gróf Berényi Ferenczhez*, 1795-ben csillagkeresztes palotahölgynek neveztetett ki.

Alojzia (Zsuzsanna) szül. 1772. jun. 8-án. 1787-ben *gróf Stahrenberg Antallal* lépett házasságra, 1794-ben szintén csillagkeresztes hölgy lett.

Julia (Zsuzsanna) szül. 1768. oct. 3-án. 1792-ben *Korossy Flórián* választotta hitvesül.

III. János V. Ferencznek egyetlen férfikort ért fia. 1784. febr. 25-én elhalván, családi jó nevét sirba vitte.

A grófi czimer hű leirása Nagy Iván »Magyarország családai« XI. 236 lapon olvasható. PETROVAY GYÖRGY.

EGY RENDŐRI SZABÁLYZAT A XVII. SZÁZAD VÉGÉRŐL.

Késmárki gróf Theökeöly Imre felkelése s az ennek nyomán keletkezett török háború hazánknak felszabadúlását eredményezte a török igája alól. De a hosszú időn át tartott költséges

[1]) U. o.

háború terhei által előidézett szomorú »portiós idők« következtében a városnak sok lakosa nyomasztó szükségbe jutva, eladósodott. Minthogy az általános elszegényedésnek egyik lényeges oka volt az eljegyzések, menyegzők és keresztelőknél eddig dívott költséges vendégeskedés, nemkülönben a férfiak és nők által a ruházkodásban tanusitott fényüzés: a városi tanács az egyensúly helyreállíthatása czéljából szükségesnek találta azok szabályozását. 1698. juni. 20-án kiadta a város területén lakó s annak hatósága alatt álló minden rendű és rangúakra egyaránt kötelező következő szabályzatot:

1-ször. Az eljegyzéshez sem az előkelő, sem a középrangú vagy szegény embereknek nem szabad a szószólókon kívül több mint 6 személyt meghívniok és pedig 3-at a menyasszony s ugyanennyit a vőlegény részéről. A ki ez ellen vétve többet hí meg, birságúl fizet 4 darab birodalmi tallért. Ha azonban valaki takarékosság szempontjából ugyanazon napon egybekelni és a lakadalmat is meg akarná tartani, ez szabadságban áll. Ezen esetben az illető tartozik a lelkésznél jelentkezni, a legközelebbi vasárnapon egymásután háromszor kihírdettetni magát s reá következő hétfőn, előre elvégezvén a vendégek meghívását, minden további összejövetelek és vendégeskedések tartása nélkül el kell végeznie az eljegyzést, esketést és menyegzőt. Ekkor a vőlegény és menyasszony részéről meghívható annyi vendég, a hányat az illetőnek rangjához képest előir a rendőri szabályzat 4-ik pontja.

2-szor. Minthogy eddig a vőlegény barátai részéről a lakodalmi ajándékok adásánál nagy túlzások történtek, az ily ajándékok adása jövőre eltiltatik, viszont a vőlegény és menyasszony részéről is elmarad a szokásos kalács-küldés. A birság 20 frt.

A menyaszony felsegéléséhez mindenki tetszése szerint járúlhat adományaival. A menyasszonynak, örömapának vagy örömanyának akkor sem szabad lakadalmi maradékot (? Bescheidessen) küldenie, ha valamely elmaradt vendég nevében történt adakozás.

3-szor. Az első kihirdetés után köteles a vőlegény a lakadalmi asztalnokkal jelentkezni a hatóságnál. Ottan megtudta, hány vendéget hivhat meg; mert a lakadalmak három osztályba soroztattak. Nehogy a rendről megfeledkezzék, a vőlegénynek meg kelle vennie a rendőri szabályzatot, fizetvén érette a városi pénztárba az előkelő 90, a középrangú 60, a szegényebb 30 denárt.

4-szer. Előkelő lakadalomra 40 forintnyi birság terhe alatt nem szabad meghívni többet, mint 30 férfit, ezeknek nejeit és 8 leányt. Ide nem számíttatnak be az idegen vendégek, kik

alatt a nem lőcsei lakosokat vélem helyesen érthetni. A középszerű lakodalomra meghívható 18 férfi és 4 leány, a férfiak ezeknél is nejökkel értetvén. A másodrendű birság 20, a harmadrendű 6 frt.

A meghivottak a meghívás alkalmával tartoznak kijelenteni, vajjon meg fognak-e jelenni vagy sem, hogy a vőlegény vagy örömapa a meghatározott számig esetleg másokat hivhasson meg. A második sorban meghivottaknak nem szabad azért neheztelniök, hogy nem első sorban lettek meghíva.

5-ször. Az asztalnok a lakodalom napján a megjelenő vendégeket feljegyzi magának. Köteles elkülöníteni a férfiakat, asszonyokat és leányokat, rangjok szerint elrendezni és küldeni őket a menyaszony és vőlegénnyel az esketésre, nehogy viszálykodás és rendetlenség támadjon, mint az eddig történt. A templomba és vissza a leányok a menyaszonynyal és az asszonyok a férfiak után menjenek. A lakodalmas háznál szintén az asztalnoknak tiszte a vendégeknek helyeit rangjok szerint kijelölni az asztalnál.

6-szor. A lakadalmak hétfőn tartandók. Az előkelők és középrangúak tetszés szerint mehetnek esküvőre délelőtt 10 vagy 11, és délután 3 vagy 4 órakor, a szegények azonban csak délután 3 vagy 4-kor.

7-szer. Az előkelő örömapa vagy vőlegény vendégeinek nem adhat csak 12 fogás ételt, a középrangú 8-at, a szegény 6-ot. A ki többet ad rangjához képest 40, 20, vagy 6 frtnyi birságot fizet. Felszolgáló legény az előkelőknél 4, a többieknél csak 2 lehet.

Hogy a vendégek mulatságok és tisztességes tánczokban ne gátoltassanak, a vőlegénynek vagy örömapának étkezését az asztalnokkal, felszolgáló legények és zenészekkel a meghivottak vendégelése előtt kell elvégeznie.

8-szor. Ha a vőlegény vagy örömapa vendégeit szabad borral akarja megvendégelni, azt teheti. Mindamellett minden vendég tartozik a közjóra adni egy itcze bort s ha hosszabb időn át akar a lakodalmi háznál időzni, adhat többet is.

9-szer. Minden rendű lakodalomnak mind a vőlegény, mind a menyaszony részéről 40, 20, illetőleg 8 frtnyi birság terhe alatt egy nap alatt, még pedig hétfőn, minden további vendégeskedés és összejövetelek nélkül be kell végződnie. A lakomázást az esküvőt követő napon még azon esetben sem szabad folytatniok a lakodalmas háznál, ha a vendégek valamelyike tovább szándékozván mulatni, étel és itallal akarna járulni a költségek viseléséhez. Ellenkező esetben nem csak az örömszülők sújtatnak a kiszabott birsággal, hanem az asztalnok is felelős. Ha a további vendéges-

kedést be nem jelentené a város birájának, ő is pénzbirságra, vagy fogságra itéltetik.

Egyedül a menyecske beavatását végző leányok és asszonyok maradhatnak másnap a lakodalmas háznál. Ezeknek lehet adni három ételből álló ebédet s ugyanekkor megvendégelhető az előbbi napon kiszolgáló személyzet.

10-szer szokásban volt eddig, hogy a toronyőrök, városi hajdúk és mások a lakadalmas házhoz menve, kéregetésök által sok alkalmatlanságot okoztak a háziasszonynak s a konyha személyzetnek. Ezen szokás mostan egészen eltöröltetett.

11-szer. A lakodalom után az asztalnok az előkelő vőlegénytől köszönetdij fejében egy fél tallért, a felszolgáló legények egy tallért; a harangozó és orgonász pedig annyit kapott fizetés gyanánt, mennyit magának előre kialkudott. A középszerű és szegényes lakadalmak után mindezeknek be kelle érniök a vőlegény tehetsége és tetszésétől függő dijazással. Az asztalnoknak s felszolgálóknak adatni szokott kalács és az említetten felül más, szokásban volt dijazás beszüntettetett. A felszolgáló legényeknek 10 órán túl nem volt szabad tánczolniok.

12-szer. A keresztelési és avatási szertartások igen népesek lehettek a XVII-ik században; mert azoknak korlátozása is szükségesnek mutatkozott. Ezentúl a keresztelés és avatáshoz a templomba sem volt szabad hat személynél többet meghívni és pedig csak a kereszt-komákat és koma asszonyokat s a felső és alsó szomszéd asszonyt. Más csak azon esetben volt meghívható, ha az illetékesek közül valamelyik rosszullét vagy elhalaszthatlan foglalatosság miatt nem mehetne el. A komaasszonyok és templomba kisérő nők iránti háláját a fellábadt asszony az által tanúsítja, hogy mindeniknek egy szép fehér cipót (Cipol) és egy darab kalácsot ad. A keresztelés és avatás után adatni szokott confectnek teljesen el kelle maradnia.

Minden rendű polgárra egyaránt kötelező volt ezen szabály s egyenlően 16 frtnyi büntetés érte áthágóit.

13-szor. A komaasszonyok és barátnők a betegágyban fekvő nőnek ételeket küldöztek. Tekintettel a sanyarú időkre, ezen szokás is megszüntettetett s csak az oly szegény nőnek küldhetett — de csakis kizárólag a komaasszony naponta egyszer, egy ételt, kinek nem volt oly cselédje, mely neki az ételt elkészíthette volna. 20 frtnyi birsággal büntették, ki ellenkezőleg tett.

14-szer. A mesteremberekre vonatkozólag: A czéhbe fölvétel előtt a czéhmester köteles a felveendő fiatal mesterrel megjelenni a hatóság előtt. Ez meghatározza, mennyit köteles a felveendő a mestertársaknak vagy czéhnek ebédre adni ételben vagy e helyett pénzben és borban. A mely czéh vagy mester ezen

intézkedés ellen vét, fizet 40 frtot. A remekek készítésénél elkövetett hibák túlságosan nem büntetendők. Minden mesterember szigorúan figyelmeztetik, hogy társaival békében éljen. Nem szabad egymást rágalmazni vagy megbecsteleníteni. A viszálkodó felek a városi ügyész által megidéztetnek s a hibás 100 frt birsággal büntettetik.

15-ször. A czéheknek nem szabad vasárnapokon és ünnepeken gyűléseket tartani, hanem kötelesek az isteni tiszteleten jelen lenni s az egész ünnepet 12 frtnyi birság terhe alatt megünnepelni.

16-szor. Ha valaki övéinek elhalálozása alkalmával a czéhek valamelyikét meghívja a temetésre, az illető czéheknek csak 75 denárt tartozik fizetni.

Lőcsén már régibb idő óta volt ruházkodási szabályzat. Az ország zilált állapota s küzdelmei, melyekben a város is jelentékeny részt vett, nem engedének időt a hatóságnak annak szigorú megtartása felett őrködni. A béke helyreálltával megújíttatik az, amint következik:

17-szer. A városnak minden polgára és lakosa rangjához mérten tartozik öltözködni. Az egyszerűbb mesteremberekneк, költség kimélés tekintetéből, 40 frtnyi birság terhe alatt, tiltatik hollandi vagy angol posztóból való ruhát, menyétes kalapot, selyem övet, sárga vagy piros karmasin czizmát viselni.

18-szor. Különösen szerették utánozni öltözködésökkel a magasabb rangúakat a mesterlegények. E részben tett kihágásaik korlátoztatnak az által, hogy a nem rangbeli származásúnak nem szabad viselnie sem sarkantyús, sem sarkantyútlan sárga vagy piros karmasin czizmát, angol vagy hollandi posztó ruhát ezüst gombok és kapcsokkal, selyem vagy másféle, ezüst csatokkal kivert öveket, czoboly, menyét vagy más hasonló prémekkel szegélyzett kalapokat, róka torokkal bélelt bundákat és mentéket. Különösen tilos a kocsisoknak menyét-kalapot viselniök. Ezen rendelet áthágóira a városi ügyész és az arra rendelt felügyelők szorgosan ügyelnek s 10 frtnyi birsággal büntetik meg azokat.

19-szer. A nők között annyira elharapódzott volt az egyházi és világi törvények által egyaránt tiltott, meg nem engedhető és büntetésre méltó fényűzés, hogy az nemcsak az úristen haragját, hanem a fiatalság boszankodását is magára vonta. Minden nem előkelő rangú vagy származású nőnek tilos tehát fátyolt és a fátyol alatt arany csipkét, nem különben damaszt és selyem szoknyákat, kötényeket, öveket, czoboly menyétes köpenyeket, arany és ezüst csipkés és paszomántos pártákat és bundákat, prémes mellényeket, karmasin csizmát és a boszantó meztelen nyakakon arany lánczot, gyöngyöket és koralt viselni. Szigorúan eltil-

tatik a gyöngyös paszomántok, drága zsinórzatok és más fényüzési czikkek viselése. Mások elrettentő példájára, az ezen rendelet ellen vétő nőkre szigorúan fognak felügyelni a kirendelt közegek s kivétel nélkül 100 magyar forintnyi birsággal sujtatnak a vétkesek.

20-szor. A szolgálók és szobaleányoknak, legyenek azok mester vagy más egyszerű ember leányai, tiltva van hollandi posztót, krinolinos kemény német szoknyákat, halcsontokkal vagy mással keményített mellényeket és fűzőket, hollandi posztóból készült bundácskákat, veres és fekete karmazsin csizmákat, a czipőn rózsákat és drága fűzőzsinórokat, az ingeken és más fehérneműeken széles gallérokat, hosszan lefüggő öveket és más fényüzési czikkeket viselni. Ha a szolgáló leányok valamelyikén ezen pontban eltiltott öltönydarabokat vennének észre, a városi szolga azt abból az utczán csúfságoson kivetkőzteti és megfosztja tőle.

DEMKÓ KÁLMÁN.

TURBULYA, MAGYAR KÉPIRÓ A XVI. SZÁZADBAN.

Jelenleg a vásáros-naményi *Eötvös* család irattárát vizsgálván, abban egy latin okmányra akadtam, mely *Báthory István* lengyel király rendeletére Gorod várában nov. 1. 1579-ben kelt s Berzeviczi Márton lovag és erdélyi kanczellár által van aláírva.

Ebben a nevezett király *Turbulya Tamás* nevű képírójának *(pictori nostro)*, ki közrendből származott, Czegán előnévvel nemességet s azonfelül hű szolgálatai jutalmazásául, melyeket hosszú ideig udvarában lengyel földön is teljesített, *Gyula-Fejérvárott* a Tégla-utczában — Apadi István és Ütőkezű János szomszédságában, egy adómentes házat s a Borpatak nevű előfokon (promoatorium) Soros Mátyás és Szászvárosi György szomszédságában — egy szőlőt adományozott.

LEHOCZKY TIVADAR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az esztergomi főegyház kincstára LXXIX. műtárgyának LV. fényképe főmagasságú herczegprimás esztergomi érsek Simor János urnak a római sz. egyház bibornoka megbízásából és költségén kiadta Dr. Dankó József esztergomi kanonok. Esztergom, 1880.

Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Folio.

Hazai műemlékeink fenntartása és kiadása érdekében attól fogva, hogy Henszlmann a kassai domot ismertette s hogy Ipolyi úttörő műveivel megjelölte a buvárkodások irányait, sok történt; mondhatni, nagy és becses irodalom keletkezett, mely ha távol van is attól, hogy a mit a régi idők mostohasága megkimélt, azt teljesen kimerítse, de már is annyira felszaporodott, hogy a mű-történetíró a körvonalak mellett a részletek festését is megkisértheti. Különösen az utolsó időkben egymást követte a sok és becses munka: hanem alig van azok között, mely egyszerre annyi kincsét hozta volna felszínre a magyar műtörténetnek, mint a herczegprimás ő eminentiája által kiadott monumentális munka.

A műtörténetnek a közép s még az újkor első századaiban is mindenütt nagy és fontos felét képezik az egyházi műemlékek; hát még nálunk, hol annyi rombolás és pusztítás érte azokat. Itt, azt lehet mondani, hazánk mű-történetének nagyobb felét tarták fenn az egyházak kincstárai. S ezek közt is hasonlíthatatlanúl első helyen áll az esztergomi kincstár, mely bár csak annyit s tán még többet szenvedett az idők mostohasága miatt, mint a többi, de mint Magyarország egyházainak feje, a mennyivel felülmulta fény és gazdagság tekintetében a többit, annyival többet is birt. S nem vádolhatjuk hazánk primásait, hogy ne igyekeztek volna a sokból annyit megmenteni, a mennyit lehetett — s csakugyan sikerült nekik megmenteni annyit, hogy ma e kincstár, akár a benne őrzött műdarabok számát, akár azok műérté-

két vesszük, a gazdagabbak, a nagyszerűbbek közt is kiváló helyet foglal el: hazánkban pedig páratlanúl áll.

De ha gondosak voltak hazánk primásai a műdarabok összeszerzése körűl, a mióta a mű-történet azokat behatóbb tanúlmány tárgyaivá tette, soha sem voltak fukarok és féltékenyek a kutatókkal szemben. Ritka liberalitással megnyitották a kincstár ajtait, hagyták felvenni, megvítatni, publicálni, nem zárták el kiállítások alkalmával, úgy, hogy e kincstárnak nehány legfényesebb darabja már publicáltatott is; de hiányzott az, hogy egy sorozatban, egy »series«-ben a tudomány szolgálatára bocsáttattak volna: hogy ez megtörténjék, ahhoz a dolog fontosságát s kiható horderejét appreciálni tudó Maecenás kivántatott.

Mert bármily liberalitással nyiltak is meg a kutatók és kiváncsiak előtt a kincstár ajtaji, bármennyi történt is azok törekvéseinek megkönnyítésére, magának a kincstárnak műdarabjai, mondhatni az egész kincstár, csak akkor lett igazán és egészben a tudomány szolgálatára bocsátva, midőn rajzban és szakértő leírásban a tudós világnak bemutattatott.

E munka pedig, akár kül-fényét, akár berendezését, akár tudományos becsét tekintsük, az európai irodalom kiváló termékeivel is méltán kiállja a versenyt. Két részből áll az: szövegből és fényképekből. A szerkesztéssel s a szöveg megírásával a bibornok káptalanjának tudós főpapját, az egyházi-irodalom terén már is elismert névvel biró Dankó József kanonokot bizta meg, kit eddigi irodalmi működése ajánlott e nehéz és fáradságos munkára.

A kincstárból hetvenkilencz műtárgyat összesen ötvenöt nagy folio fényképen mutat be, melyek mindnyájan Beszédes jó névvel biró, fényképész műteréből kerűltek ki s tisztaság, csin és izlés tekintetében semmi kivánni valót sem hagynak fenn. Már e fényképek összeválasztása, rendezése mutatja a szakértő kezet. Lehetőleg meg van tartva a chronologiai rend azon három csoporton belől, melyre a photographiák oszlanak.

Az első csoport a fém-műveknek van szentelve s azon sorrendben, a mint a különböző stylek keletkeztek és követték egymást, következnek itt is a byzanczi, román, góth, renaissance műdarabok összesen 34 fényképben. Természetes azonban, hogy a különböző tárgyak csoportosítva vannak s hogy az utolsó időkből származó műdarabokra nézve kivételt kellett tenni; ezeknek rendezésénél az ajándékozás chronologiai rendjének megtartása volt irányadó.

A második csoportban a szövészeti műtárgyak, a harmadikban a szertartási könyvek fényképei vannak adva; az utolsó az

LV-ik fényképe a hires, góth szent sir a XV-ik század végéről, melyet a primás 1872-ben restauráltatott.

Az összes műdarabok közül eddigelé mindössze csak tizenkét darab volt ismertetve; mondani is felesleges, hogy itt azoknak is sokkal jobb és részletesebb képét vesszük. Általában igen emeli a műlapok becsét az, hogy az egyes darabok olyan nagyságban vannak levéve, hogy a legkissebb részlet is pontosan kivehető; továbbá, hogy a legbecsesebb és tanúlmányozásra méltó darabok eleje és hátsó része is be van mutatva s hogy az olyan nagy értékű darab — mint Mátyás király kalváriája, ezenfelül még három részletre osztva is közöltetik. Végül minden egyes tárgynak méretét is vesszük.

Hazánk mű-történetének eme fényes suiteje igy is becses forrás-gyűjteményt képez, de azt a laikusokra nézve is — mondhatni — hozzáférhetővé teszi a Dankó által hozzá készített szöveg. Egy 170. folio lapból álló díszmunka, melynek első fejezete a kincstár történetét, a második fejezet a lefényképezett tárgyakat adja, mig a harmadik fennmaradt laistromokat közli a XVI. század végéig, egész terjedelemben, azontúl regestákban. Dankó a nyomtatott és kézirati kutforrások teljes felhasználásával irta meg a szöveget, a leltárakat pedig pontos másolatban adja. A munka első része érdekes monographia; a második mint egy negyven kissebb-nagyobb monographiának gyűjteménye, a harmadik pedig igen becses okmánytár, mely elé Dankó tájékoztató bevezetést irt. A három fejezet jegyzetei mutatják, hogy lelkiismeretesen s kiterjedt apparatussal dolgozott.

Midőn egy ily becses munka perspectiváján áttekintünk hazánk miveltség-történetének multjába, mérhetjük meg csak igazán a mű-történeti kincsekben szenvedett veszteségeink egész nagyságát. Minket a sors a nyugoti népek védbástyájául rendelt ide s mialatt nemzetünk e feladatát teljesítette, hazánk földje állandó csatatér volt, s isten csodája! hogy a folytonos rombolásból annyit a mennyit meg lehetett menteni. »Quis mihi det videre ecclesiam dei sicut in diebus antiquis?« kérdi Dankó műve elején, s mi az elismerés érzetével mondhatjuk, hogy művében mindazt, mi annak töredékeiből összegyűjthető volt, láthatjuk. Igaz, sokkal több az, a mi nincs meg; maga a régi egyház, annak első felszerelése, melyet az első csapás 1196-ban ért, midőn a templom tüz martalékává lett. S ez elsőt gyorsan követték újabb pusztulások; a Venczel alatti s a Csák Mátéé, melyeket buzgó érsekek kiköszörülni igyekeztek. Ezen első 1440-ig terjedő időszakból alig egy pár darab maradt ránk: a byzanczi hierothéka, a szent kereszt egy részecskéjének e nagy becsű ereklye tartója; a román stylü eskükereszt, a Szuhay-féle góth stilű ezüst kehely s két misemondó

ruha, melyek nemökben a legszebbek közé tartoznak s a XIV. század végére, vagy a XV. eléjére tehetők. Sokkal számosabbak a késő góth styl és a renaissance alkotásai a XVII. századból, világos bizonyítványai annak, hogy hazánk az európai törekvésekkel lépést tartott. Széchy Dénes kelyhe e kor legszebb darabjai közé tartozik s ez, valamint Mátyás kalváriája, a Bakács-féle misemondó ruha, egy ezen korból származó mitra s a Bakács-féle graduale — melyek azonban nem mind készültek hazánkban s pl. a kálváriáról be van bizonyítva, hogy florenczi munka, — mutatják, hogy az arany művesség és drága kövek művészi kezelésében a műhimzésben és könyvfestésben nem állottunk mögötte az europai államoknak. Még a XVI. század sem volt e tekintetben hanyatlás kora. Ez időkben Oláh és Verancsics állottak a magyar kath. egyház élén.

S midőn az egyházi kincsek e gazdag sorozatán végigtekintünk, önkéntelenül felmerül a kérdés, vajjon az egyháznagyok műizlésének ezen bizonyítványai egyszersmind hazai iparunk termékei is? Épen abban áll e gyűjtemény legnagyobb fontossága, hogy az összehasonlítás azon idők többi maradványaival nagy mértékben meg van könnyítve s a szakembereknek meg van adva a lehetőség, hogy a kérdésre biztos feleletet adjanak. Mert választ az inventariumokban hiában keresünk, melyek máskülönben bármily becsesek legyenek is, egyetlen egy művésznek sem tarták fenn a nevét. Látjuk azokból példáúl, hogy a XVI. század végén 12 fejér, 10 veres, 5 zöld, 3 violaszinű és 3 fekete igen ügyesen himzett misemondó ruha készletet, továbbá nagy értékű süvegeket s kappákat foglalt magában; még az áldozathoz szükséges corporalék is aranynyal, ezüsttel valának diszítve, pompás oltár-előkről, szőnyegekről van azokban szó, melyek képpekkel voltak diszítve. Gyakori szó van a liturgikus könyvekről, díszes drága kövekkel kirakott kötésben stb. mindannyi bizonyítványai a kincstár gazdagságának, melyekből már sok napjainkig fennmaradt, daczára, hogy a mohácsi vész után Nagyszombatba vitetek át, s a XVII. században a kincstár többszöri bujdosásnak volt kitéve. Mindjárt a század elején Olmüczbe, 1619-ben Gráczba, 1643-ban pedig ismét Bécsbe és Pozsonyba menekült, hol 1667-ig őriztetett, mikor ismét visszakerült Nagyszombatba, honnan azonban már csak egyszer költözött: midőn visszavitték eredeti helyére.

De e bujdosások alatt is emelkedett a kincstár létszáma. Az ekkor készült darabok bizonyítványai ugyan az érsekek liberalitásának, de koruk műizlését magukon hordják s mögötte maradnak a korábbi időkben készülteknek. Mind a mellett van egynéhány igen csinos darab s nehány a franczia styl

hatása alatt valódi technikai virtuozitással készített fém mű, melyek a photographiai sorozatba be vannak osztva. A leltárakból látjuk, hogy Pázmány nagyszerű adományokat tett a kincstárnak, melyek közül nehány ma is meg van. Több darabja a kincstárnak Szelepcsényi emlékét őrzé meg s finom műismeretéről tanuskodik. Szaporodott a kincstár a XVII. és XVIII. században is. De a legbőkezűbb és épen oly kitűnő műismerő Maeenása az, ki e monumentalis munka kiadásával is hazánk műtörténetében fényes nevet biztosított magának.

De a szöveg irójának is köszönettel tartozik mű-történetünk. Fáradságos és lelkiismeretes munkát végzett. Gonddal hordta, kitartó tanulmánnyal állitá össze s készített belőlök egy érdekes monographiát, melynek keretébe sok kisebb monographia van beillesztve. Igaz ugyan, nem bocsátkozott azon műiskolák meghatározásába, melyek közül egyes darabok kikerültek, sőt ott sem választott a hypothesisek közül hol ilyenekkel állott szemben, mint pl. a kálváriánál, melyet Henszlmann, Pollajuolo Antal és Betto-nak, Pulszky Károly Lorenzo de Credinek tulajdonít — de ez nem volt czélja.eAz ő tulajdonképeni feladata volt magyarázó szöveget készítni a kincstár kiválasztott darabjaihoz: de ő többet tett: megírta a kincstár történetét, hatalmas lépéssel vitte elé tudásunkat s becses forrást nyujtott a későbbi feldolgozóknak.

Megoldá feladatát, azt, melyet e monumentalis munka tervezője és létrehozója, az esztergomi főpapok méltó utódja bizott rá.

Sz. S.

Urban VIII. im Widerspruch zu Spanien und dem Kaiser. Eine Episode des dreissigjährigen Krieges von Ferdinánd Gregorovius. Stuttgart, 1879. 164 l.

Egész századunkon át az volt a történetírás egyik legfőbb feladata, hogy a régibb emlékekben kimutassa, mennyiben homályosította és ferdítette el a történeti igazságot a párt szempontnak öntudatlan vagy tudatos előtérbe lépése. A modern történeti kritika, különösen a német, igen nagy súlyt helyez arra, hogy abból, mit régibb, sötétebb századok forrásaiban találunk, mindig eleve le kell vonni azt, mi az irónak és pártjának személyes rovására esik. Csakis korának és az abban uralkodó eszméknek ismerete fogja megadni az igazi kulcsot a mű megértéséhez, sőt sok esetben még a mű létrejövésének okát is azáltal fogjuk meglelni. Még azon esetben is, ha nem tendentiosus a munka. Tudjuk, mily nagy eredménynyel alkalmazta ezen eljárást *Taine* irodalmi tanúlmányaiban. Ha ezen szempontból akarjuk

megítélni, Róma városa hírneves történetirójának e legújabb művét, egyenes ki kell mondanunk, hogy annak okát és eredetét a német »Culturkampf«-ban találjuk meg. A jelen évtizedben lefolyó küzdelem a német kormány és a pápai kuria közt, magyarázza meg, véleményünk szerint, miért eleveníti fel Gregorovius a harminczéves háború egy episodjának történetét.

A tárgy az: miért nem segítette VIII. Orbán pápa, a katholikus egyház feje, ezen egyház két hatalmas előharczosát, a Habsburgoknak német és spanyol ágát, midőn a protestansoknak, különösen Gusztáv Adolfnak győzelmei azokat régebben kivivott előnyöktől megfosztották, sőt a német katholicismust alapjában megrendítették? Miért bénította épen a pápának idegenkedése a Habsburgoktól, a harczoló katholikus egyház fegyverét a küzdelemnek egyik legválságosabb perczében?

Gregorovius erre gyorsan kész a felelettel. A pápa nem csak a kereszténységnek feje, hanem egyszersmind egy külön szép birodalomnak, az egyházi államnak absolut fejedelme. A mellett főgondja, családjának, a Barberiniknek emelkedése. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy nem akarta erősíteni azokat, kiktől önálló fejedelemségének megsemmisülését várhatta.

Egy, szerzőnél sokkal nagyobb író is kifejezte e nézetet — maga Schiller, a 30 éves háború történetében. Igaz, hogy nem dolgozik nagy apparatussal, kiadatlan levelezésekből nem merít, művének felét nem foglalja el az »Anhang«, de az eredmény azon egy. »Es wird begreiflich, wie sich der Statthalter Christi mit dem österreichischen Hause zum Untergang der Ketzer und wie sich eben dieser Statthalter Christi mit eben diesen Ketzern zum Untergang des oesterreichischen Hauses verschwören konnte. Bewunderungswürdig verflochten ist der Faden der Weltgeschichte! Was möchte wohl aus der Reformation, was aus der Freiheit der deutschen Fürsten geworden sein, wenn der Bischof zu Rom und der Fürst zu Rom beständig *ein* Interesse gehabt hätten.«

Alapjában tehát meg van a megegyezés, és nem is lehet kétségbevonni, hogy a XVII. sz. pápái és első sorban maga VIII. Orbán igen nagy súlyt helyeztek az egyházi államra és e szorosabb érdeküket gyakran elébe tették általánosabb egyházi érdekeknek. Ranke a pápák történetének második kötetében elég anyagot gyűjtött ennek kimutatására, épen VIII. Orbánt illetőleg.

De ebből természetes, hogy a német olvasó először is azt a következést vonja le, hogy a pápaságnak világi birtokától való megfosztása teljes igazság és még a katholicismusnak is hasznára válik. Azután meg azt, hogy a pápák személyes vagy családi szempontokból elhanyagolták hivatásuk legmagasabb feladatait.

És ki kell emelnünk, hogy Gregorovius ebben már eltérve Schillertől — nem is az állami, hanem a személyes indokokat igyekszik különösen hatalmasaknak feltüntetni.

Hogy a XIX. sz.-ban van-e jogosultsága a pápaság világi birtokának, vagy nem, az nyilt kérdés. A következés megmutatta, hogy a pápa Italia fővárosában is megtartotta hatalmát. De hogy előbbi századokban, a kormányok gyöngesége, a seregek rakonczátlansága, az egyházi tanok folytonos küzdelme idejében, csakis az anyagi hatalom biztosította a pápára nézve a szellemi függetlenséget, az alig jöhet kérdésbe. Pápa és olasz ember nem feledkezhetett meg a sacco di Romáról. Akár spanyol, akár német, akár franczia hadsereg állott Italia földjén, azt barbarnak tekintették, a régi hún és vandál pusztítások emlékét újították meg. Ebből természetesen következik a pápák azon politikája, hogy ezen nagyhatalmak befolyását neutralisálni kivánták. A míg remélni lehetett, hogy a spanyol-német Habsburgok hatalma Europaszerte helyre fogja állitani a kathocismust, II. Fülöp korában, a pápaság egészen azonosítja czéljait a Habsburgokéval. De már a XVI. sz. vége felé kitünik, hogy a franczia nemzet nem engedi hatalmának és önállóságának megcsorbítását egyházi czélokért. Francziaország katholikus akar maradni, de spanyol uralom alá jutni nem akar. Mihelyt IV. Henrik kimondta, hogy Paris megér egy misét, volt Spanyolország mellett egy katholikus nagyhatalom, mely Spanyolország egyensúlyozására szolgálhatott. Másrészt Francziaországot és a franczia királyt csakis az füzhette szorosabban a kath. egyházhoz, ha annak feje, a pápa, nem üz spanyol politikát.

Ez a tekintet Francziaország az, mi a pápai politika irányváltozását V. Sixtus óta megmagyarázza. Minden történetirónak, ki igazán eszméket és nem személyes gyöngeségeket, igazságot és nem tendentiát keres, szemébe kell hogy ötöljön. Protestansok és katholicusok ebben megegyeznek, ép úgy felismeri Ranke, mint Fraknói (Pázmány életében III. köt.)

A magyar kath. egyház nagy ujjászervezője: Pázmány Péter kiváló szerepet visz ezen kor alkudozásaiban, őt választja II. Ferdinánd császár 1632 elején, midőn Gusztáv Adolf már az örökös tartományokat is fenyegeti, rendkivüli követéül VIII. Orbánhoz, hogy az egyház fejétől segitséget nyerjen az egyház ellenségei ellen. Gregorovius műve ennélfogva hazánk történetének egyik legelőkelőbb alakjával is foglalkozik. Nem járul azonban sokkal ahhoz, mit Fraknói művében találunk. Minthogy természetesen szerző nem tud magyarúl, a Pázmányról szóló irodalmat csak nagyon csekély részben ismeri. Pedig azon nagy helynél fogva, melyet Pázmány követsége a műben elfoglal; mert

e körül fordúl meg az egész — a munkának nagy hasznára vált volna a magyar bibornok személyével való bővebb foglalkozás. De hiába — még mindig lehetőnek tartják komoly tudósok is, magyar emberekről és magyar tárgyakról írni, a magyar nyelv ismerete nélkül. Ez, és a germán eszméknek és embereknek ép oly alaptalan, mint pártos előtérbe tolása egyaránt megfér a német »Gründlichkeittal.« Utóbbira nézve látunk majd még példát, térjünk vissza Pázmány követségéhez.

Az esztergomi érseket nagy tisztelettel fogadták Rómában. Nem is küldhetett volna a császár tekintélyesebb férfiút, mint e főpapot, kit nagy tudománya és állása függetlenné tett és ki Magyarországon a katholikus egyháznak mintegy második megalapítója volt. Igaz, hogy erről Gregorovius mitsem tud, de azért csak a követségben viselt dolgai után is nagy és méltó dicséretekkel halmozta el. Nagy feltűnést keltett fényes bevonúlása. Sok hintón ment eléje a főpapság s a nemesség. A pápa maga személyesen megkülönböztette, noha egy ideig, mint bibornokot, nem akarta a császár követének elismerni. Maga is classicus műveltségű volt, méltányolni tudta a nagytehetségű szónokot. Egyidejű jelentések kiemelik a különbséget közte s a spanyol bibornokok közt, kik »valódi bivalyok.« Mégis már első audientiája alkalmával belátta Pázmány, hogy követségének nem várható semmi eredménye. A pápa kinyilatkoztatta, hogy barátja ugyan a császárnak, de szorúlt viszonyai miatt pénzzel nem segíthet. A rómaiak nagyon sürgős folyamodást intéztek hozzá, melyben tiltakoztak az egyház kincsének, melyet az Angyalvárban őriztek, elvitele vagy csökkentése ellen. Azelőtt néhány évvel Wallensteinnak és vad seregének bejövetelétől rettegett Róma és Itália. Most a svéd királyban megmentőjüket látták, ha az protestáns volt is. A pápa különösen hálás volt azért, hogy a protestáns király megsemmisítette a császári hatalmat, mely őt, a pápát közönséges püspökké alázta volna. A prostestáns király és a katholikus pápa közt ilyetén fennforgó érdekközösséget, mely mindkettőjük szövetségében Richelieuval nyilvánult, nem feledtethette el Pázmány ékesszólása és tekintélye.

Főelv a pápa eljárásában az volt, hogy a 30 éves háború tisztán politikai és nem vallásos háború, ennélfogva neki abba semmi beleszólása. Abból, hogy a pápának és a Habsburgoknak, kik magukat az egyház legbuzgóbb hiveinek tartották, érdekei összeütközésbe jöttek, az következett, hogy a spanyol király és II. Ferdinánd, kik katholikusabbak akartak lenni mint a pápa, annak tekintélyét már egyházi tekintetben sem akarták elismerni. Épen úgy mint 1590-ben II. Fülöp követe V. Sixtus pápánál, midőn az az excommunikált IV. Henrik követét fogadta,

most is protestáltak a pápa eljárása ellen a császári és a spanyol követek. A spanyol követ, Borgia bibornok, a bibornokok gyülésén olvasta fel ellenmondását a pápai politika ellen, minthogy VIII. Orbán őt kihallgatáson nem fogadta. Ezen protestatio foglalkoztatta az egyházi köröket, midőn Pázmán Rómába érkezett. A pápa és pártja attól tartottak, hogy a Habsburgok konciliumot fognak hirdetni ellenük. Mi sem volt könnyebb, mint a pápát az eretnekek szövetségese gyanánt tüntetni fel. Maga Pázmán is, kiben bizonyára nagy mértékben ki volt fejtve a tisztelet a szentszék iránt, egy velenczei relatio szerint eretneknek, a protestánsokhoz szítónak tűntette fel VIII. Orbánt, midőn követségéről a császárnak számot adott. A spanyol főminiszternek gyóntató atyja pedig azt fejtegette, hogy a pápa nem más, mint Róma városának püspöke. A spanyol kormány le akarta foglalni tartományaiban a pápának jövedelmeit.

A mi magának VIII. Orbánnak személyét illeti, Gregorovius véleménye tehát meglehetős alapos. Mert kétségtelen dolog az, hogy ezen pápa személyes okokból is, inkább hajlott a francziákhoz, sőt a svédekhez is, mint az egyház leghívebb fiaihoz, a római császárhoz és a katholikus királyhoz. Ezek majdnem nyilt ellenkezésre ragadtattak ellenében. A vallásos érdek már nem volt tehát náluk sem az egyedül irányadó, különben akkor is hallgatnának a pápára, midőn az nem jár kedvükben. — De a mi VIII. Orbán jellemét és indúlatait illeti, a felől már rég tisztában van a historia. Kortársai és hivei is tudták, hogy túlzott önérzete könnyen ragadja veszélyes lépésekre is, és hogy személyes sértést alig képes megbocsátani.

De kell hogy különbséget tegyünk személy és elv közt. V. Sixtus és VIII. Kelemen személyei egyáltalában nem esnek azon kifogások alá mint VIII. Orbán. Mégis látjuk, hogy politikájuk ellen keserűen felszólalnak a spanyolok, kik akkor is pápistábbak voltak, mint maga a pápa. V. Sixtusról pedig csak nem mondhatja senki, hogy a protestansokkal czimborált; éjjel-nappal nem volt más gondolatja, mint erőt venni rajtuk. De miért ne lehetne ezt elérni franczia segítséggel, ha a spanyoloknak annyi időn át nem sikerült? Tudjuk, mily eredményeket vivott ki később XIV. Lajos a katholicismus érdekében. VIII. Orbán viseletében játszhattak szerepet személyes és családi indúlatok is, de az ok, a miért a pápa nem segítette egy nagy crisis alkalmával a Habsburgokat, sokkal mélyebben gyökerező: a pápa nem engedhette az universalis monarchia létrejöttét. Világias érzelmű, személyük érvényeért nem eszmékért élő pápákra nézve áll az a mondás, hogy az egyházi állam fejedelmi diademája elfödte a pápa szemét. De nem

volt minden pápa VIII. Orbán. Az egyén gyöngéiért pedig az intézményt tenni felelőssé se nem jogos, sem történetíróhoz nem illő.

Ez az, mit Gregorovius nem fejt ki eléggé. *Kell*, hogy a pápát csak önző ok vezesse, *kell*, hogy az egyházi birtok kárára váljék az egyház ügyének. Különösen pedig megrovandó a pápaság, ha hatalmát Francziaország érdekében használja fel. Mert Orbán természeténél fogva francziább, mint akármilyen párisi polgár. Ezért azután megfeledkezik arról, hogy VIII. Orbán politikája nem új, hanem V. Sixtus óta legalább is minden második pápa követte azt. Akár csak IX. Piusról s Cavourról volna szó, bármily csekély is külömben a személyek hasonlósága. Ha már ezen szempontból nézi a XVII. sz. politikáját, természetes, hogy művét — Vilmos porosz királynak német császárrá koronázásán végzi Versaillesban, és azon, hogy csakis a protestáns terűleteken fejlődött ki a német szellem, különösen a tudomány.

Mert a szerző szemében a reformatio és a pápaság elleni küzdelem egészen csak germán, i. e. német. Még a harminczéves háború is »ein Kampf um die Herrschaft der latinischen oder germanischen Culturidee in der Welt« (9. l.) Nem is hinné az ember ezek után, hogy abba a háborúba Francziaország is befolyt a Habsburgok ellen és tán nagyobb nyomatékkal, mint a protestansok. Vagy Francziaország tán germán s protestans, ha épen a »Culturidee« úgy kivánja? Pedig az iró maga is elismeri, hogy Richelieu tette csekélylyé a pápaságot (5. l.). Bibornok és franczia. Mégis mind ezeket a dolgokat olyan egyszerűen és oly bizalommal mondja el, mintha azokhoz kétség se férne.

Minden országnak és minden kornak vannak bizonyos előszeretettel ápolt s ennélfogva mindenüvé elterjedő eszméi, melyek a szellemi légkört annyira saturálják, hogy egész önkéntelenül mintegy a lélekzéssel együtt testbe s vérbe mennek át. Csak az, ki magasan emelkedik ki e gőzkör fölött, mely az igazságot elrejti, láthat tisztán és világosan. Gregorovius ezen műve megmutatja, hogy minden érdemei mellett az igazi historikusokhoz nem tartozik. De azért, ha oly ember ir mint ő, a tudomány mégis látja hasznát. Mint a középkori legendáknál, úgy egyáltalában minden tendentiosus műnél, abból tanúlunk legtöbbet, mi mellesleg van mondva. A dologra, VIII. Orbán politikájának megítélésére nézve, ha el is tekintünk a tendentiától, aránylag nagyon kevés az új. De érdekes, a mit mellesleg említ csak: a pápa levelezése Vallensteinnal, a jezsuita-rend alapítója szentté tételének előzményei és Miksa bajor herczegnek erre gyakorlott befolyása stb. Különösen, ha Róma városa specificus viszonyairól van szó, mindjárt érezzük, hogy szerző ismert talajon mozog. Szeret is mindent, mit csak egyáltalában lehet, e körből műve keretébe vonni. Kiválóan szép

a mit Mathilda, a nagy őrgrófné, IV. Henrik császár győzelmes ellensége, VII. Gergely barátnője hamvainak Rómába viteléről szól (92. l.) Orbán titkon hozatta el e becses ereklyéket Mantuából. Azt hiszem, ez az egy ténye, hogy oly nagy tiszteletben tartja e nőt, ki a pápaságot a császárság elnyomása ellen védelmezte, jobban magyarázza meg politikáját, mint Gregorovius egész könyve.

Mindent összevetve tehát: Gregorovius műve érdekes adalékot nyujt nemcsak a XVII. sz. történetéhez, hanem a jelenkori Németország egy bizonyos szellemi irányának ismeretéhez is. Szerzőnek tudományos jelentőségét és tudományunkat azonban, véleményünk szerint, nagyon kevéssel gyarapítja.

Dr. Marczali Henrik.

Tanulmányok. Írta Dr. Lipp Vilmos csorna-premontrei kanonok, bölcsészettudor, a keszthelyi kis-gymnasium igazgatója. Szombathely, 1880.

Valóban, ha népünknek s azáltal különösön nemzetünknek is valaki hasznot tesz, mindenek felett leginkább az a tudós — az a doktor, az a tanár, ki nem elégedvén meg azzal, hogy kötelességéből folyó óráit gépiesen leőrli tanítványai előtt az iskola szűk falai közt s aztán a fennmaradó időt elpipázza, elpolitizálja, elkártyázza, s »sit venia verbo« el is issza, hanem tudományát, mint szép színekben ragyogó zászlót, magával vívén, az iskola falai közűl a nagy közönség körébe is át tudja plántálni. Van sok ember, ki meg tudja tanulni a legnehezebb, a legszárazabb dolgokat s a rendszer formulái szerint el tudja recitálni a részleteket is, az egészet is: de szárazságával, gyilkoló egyhanguságával megöli tanítványa, hallgatója figyelmét. Van más, ki a magában véve legszárazabb tárgyat élénk, szellemes, alkalmazkodni tudó előadás által vonzóvá, felfoghatóvá, gyümölcsözővé tudja tenni. Ilyen tudós, ilyen tanár Lipp Vilmos, kinek minden előadása kellemes tanítás.

Másfelől nem tudom eléggé dícsérni vidéki egyletek, társulatok amaz üdvös szokását, hogy a mennyiszer csak tehetik, népszerű felolvasásokkal egybekötött gyüléseket tartanak, melyen az, a ki életében valamit tanúlt, ismét felújítja ismereteit emlékezetébe, mintegy visszahozza, a mit már-már feledni kezdett, a kinek pedig nem volt módja rendszeresen tanulni s ha mégis kedve volna egyet-mást megtudni, ily helyeken könnyen kellemesen tanulhat. Ily helyeknek látom Szombathelyt, Kanizsát, Keszthelyt, melyeknek egyletei szerencsésen találkoztak *Lipp Vilmossal* s e szerencsés találkozásnak köszönhetjük e 63 nagy nyolczad

lapból álló kis könyvet, melynek csak az a hibája, hogy mért nem 260 lap. Négy tanúlmány van a műben, ú. m.:

1. *A népvándorlás és Attila*
2. *A régészetről,*
3. *Electra és Hamlet, és*
4. *Vázlatok C. A. Savaria közéletéből.* Mind a négy világosan szerkesztett, szépen irott czikk igen alkalmas a czélra, melyre készíttetett. Mindenesetre formájára nézve legjobb az első czikk, mely Attiláról szól. Hányszor hallottuk, olvastuk Attila történetét kis gyermekkorunktól fogva s e czikkben mégis annyi friseséggel, közvetlenséggel találkozunk, mintha valami divatos iró regényét olvasnánk, vagy mintha valami soha nem hallott új dolgokat tálaltak volna előnkbe.

Szint oly érdekes s tán több tudományos apparatussal van írva a 4-ik czikk *Savaria közéletéről,* melyben Pannonia rövid történetének előre bocsátása után rátér *Savaria* leírására. »Siettek is a rómiak — mondja a jeles szerző — kik vad katonai főfoglalatosságuk mellett, az élet kényelmeit sem vetették meg, e várost minél lakályosabbá, szebbé tenni. Tanúság erre a nagy *vizvezeték,* mely a kőszegi hegyekből friss vizzel látta el a várost; a *Gyöngyös vize* kezdetétől végéig mesterséges patak (csatorna) a Perint vize egy részének külön fogásából. *Savaria* területe csak valamivel volt nagyobb, mint a mai Szombathelyé. Utczái keskenyek voltak, épen mint Pompei utczái, miből azt következteti — a tudós szerző — hogy a rómaiak az utczák kimérésénél az egész birodalomra szóló szabályzatokkal birtak. Lakóinak számáról nincs is pontos adat, de 10,000-re lehet tenni. Középületei közül nehányat pontosan meg lehet állapítani. Így a mostani püspökvár és székesegyház telkén kiásott Minerva és Hercules torzok, valamint a nagy oszlopok és párkányzatokból gyanítani lehet, hogy Savaria főtemplomai is ugyanazon helyen állottak. A seminarium építésekor talált mozaik padló és ólomcsövek bizonyítják, hogy ott álltak hajdan a közfürdők. Megtaláltattak a régi vár romjai is e tájon és itt volt a forum is. A többi középületről feliratok beszélnek. Így tudjuk, hogy *Savariában* egy *papi testület* volt *Felső-Pannonia* nemtőjének tiszteletére. E *nemtő*-nek bizonyoson temploma is volt. Így tudjuk meg, hogy T. Cnorius Sabinianus és L. Val. Verus a tüz által elpusztult *cryptát,* mely itt nem sirboltot, hanem fedett közcsarnokot jelent, saját költségükön ismét helyreállíttatták. Harmadik felirat az *állam-magtárokról* szól, melyeket 349-ben Constans császár saját költségén töltetett meg. Végre Szent-Quirin vértanú történetéből tudjuk, hogy Savariában szinház is volt, mert itt tartott Amantius praeses a negyedik század elején törvényszéket és itélte halálra

a nevezett püspököt. Teljesség okáért felemlítem még — mondja szerző — hogy a negyedik században (a Porta-Scarabantina), a scarabantiai kapu mellett már egy keresztyén basilika is létezett, hol Szent-Quirin vértanú teste őriztetett 395-ig K. u., a mikor is a népvándorlás borzalmai elől megfutamodott keresztyén rómaiak magukkal Rómába vitték. stb. stb.«

Ily s ehez hasonló érdekes részleteket tudhatunk meg Lipp Vilmos tanúlmányaiból, melyeket minden olvasónk gyönyörrel olvashat végig s melyek közt a legkomolyabb tárgyú értekezések mellett egy elegáns széptani értekezés is olvasható *Electráról és Hamletről.*

d—f.

A vasmegyei Régészeti-Egylet évi jelentése. 1880. Szerkesztette Rezsőfy György. Szombathely. VIII. Évfolyam.

Akármennyit kerüljük az igazságot, de legjobb egyenesen kimondani, hogy a *budapesti amphitheatrum* szerencsés feltalálása óta, a Dacia és Pannonia viszonyai ismeretére fordított tanúlmányozások hazaszerte új lendületet nyertek s Torma Károly feles érdemeit jogosan szaporítja az a körülmény, hogy ő a magyarországi római régészet iránt való érdeklődést úgy szólva felizgatta. A római régészeti szakmunkák egyre kelnek, a komoly és bohócz lapok egyre foglalkoznak e tárgygyal, a költők versekbe szedik, a tárczairók ezer felé részletezik a római régészeti adatokat s míg eddig alig hogy nevét emlegették Aquincumnak (Acincum-is), ma már a legtöbbet emlegetett pannon-városok egyike lett s nem fog eltelni két év, egész kis irodalma lesz ez új találmánynak.

De nem igy van a régi Pannonia minden vidéke; vannak részei, hol épen *a római régészetben* sok évvel megelőzték a fővárost. Ime a *vas-megyei régészeti egylet* VIII. évi jelentését terjeszti a nagy közönség elé s ezek mindenikében van valami érdekes római régészeti tárgy a szép *Savariáról,* míg nálunk csak a f. 1880-ik év folytán lett tudomása a főváros legtöbb polgárának arról, hogy a Duna jobb partján, részben Ó-Buda városrész alatt, részben közvetlen Ó-Buda város rész mellett 1800 év előtt egy szép város épült volt, mely 2—3 századig való fennállása után valószinűleg a hunok, vagy tán még az avarok által rombadöntetett. Mikor lesz a fővárosnak oly egyleti évkönyve, melyben *Aquincum*ról annyi népszerű, értelmes czikk foglaltassék, mint a »Vasmegyei régészeti egylet« emlékkönyvében?

Az évi jelentés az alapszabályokon, tagsági névsoron, pénz-

tári kimutatáson, szabatos titkári jelentésen kivül hét tudományos értekezést tartalmaz s ezek közül három tisztán a római régészettel foglalkozik, melyek mindenike fáradhatatlan szorgalomról és utánjárásról tesz tanúbizonyságot. De szintoly érdekes a kőszegi Ó ház (altes Haus)-ról szóló czikk is, melyet szerző kelta építésnek mond. E helyen csak gyanú képen vagyok bátor megjegyezni, hogy a báró Orbán Balázs nagy munkájában, melyben a *Székelyföldről* írt számtalan várat ír le, melyek az adott rajz és elbeszélés szerint úgy hasonlítanak a kőszegi ó-házhoz, mint egyik tojás a másikhoz. Valjon a székelyföldi várromok nem kelta maradványok-e?

Még csak annyit jegyzek ide: valjon a vasmegyei régészeti egylet nem tenné-e helyesen, ha egy 500—800 frtnyi jutalmat kerítene össze s kitűzné Savaria monographiájára Kr. születésétől kezdve az első ezer év végéig?

d—f.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Dec. 2-án, Ipolyi Arnold püspök elnöklete alatt igen látogatott választmányi ülés tartatott.

Titkár mindenekelőtt bemutatta a herczegprimás ő eminentiájának nov. 2-án kelt s a társulathoz intézett levelét, melylyel »*Történelmi műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából*« czímű monumentalis kiadványának egy példányát (egy kötet szöveg s 55 kép) a társulatnak megküldi. A társulat hálás köszönettel fogadta a nagylelkű adományt, melynek a jegyzőkönyvben s a bibornok ő eminentiájához intézendő köszönő iratban is kifejezést fog adni.

Következtek a felolvasások: *Hunfalvi* Pál »A székely kérdéshez« czímű munkájának egy részét olvasta fel, míg *Fejérpataki* László »a dalmát levéltárakban« tett kutatások eredményét mutatta be. Ez utóbbira *Wenzel* Gusztáv tett egy pár észrevételt, magát az értekezést igen melegen ajánlván a szakembereknek. Mindkettő a »Századok« ban lát világot.

Következett *Csontosi* János jelentése »Néhány magyarországi vonatkozású XV. századi kéziratról, a mölki, müncheni, baseli és krakói könyvtárakból«. Első ezek közt a Beatrix királyné, Mátyás király nejének imádságos könyve a mölki benczések könyvtárából, mely a XV. században finom hártyán fényesen kiállított 16-od rétű 176 levélből áll Utolsó levelén érdekes feljegyzés, mely szerint Csábrághi Koháry Péter báró 1605-ben Erdődi Pálfy Miklós bárótól kapta ajándékba. Hasonlóképen a mölki könyvtárból való egy 20 különböző czikkből álló gyüjtemény a XV. századból; ezek közt két költemény a XVI. század humanismusa történetéhez nyujt adalékot. Különös érdekkel bír ránk nézve azon vers, mely Mátyás királynak tudományszeretetére vonatkozik s adalékul szolgál arra, hogy Mátyás tudományszeretete nem a Beátrixszal kötött házassággal kezdődik, hanem uralkodása kezdetével egykorú.

A harmadik kézirat a müncheni könvtárból való, hova a tegernseei könyvtárból került. Ez egy latinnyelvű munka, mely Szent-István, Szent-Imre, Szent-László és Szent-Gellért legendáit tartalmazza.

Sokkal érdekesebb és ránk nézve fontosabb szintén a müncheni levéltárban létező codex, mely mintegy tizféle tárgy között egy 1444. előtt irt, 20 lapra terjedő krónikát foglal magában, mely eddig teljesen ismeretlen volt. A krónika a kunok bejövetelével kezdődik s egész 1329-ig terjed. A krónikát a magyar királyok névsora előzi meg Attilától II. Lajosig. I. Ulászlótól kezdve azonban a codex írása változik. A codex egy compendium, melyet egy vagy két krónikából szerkesztett össze irója. Érdekes benne, hogy Attila után Istvánt sorolja fel, kit *Mihály* fiának tart. Hogy mely krónikákat használt, nem lehet tudni, de legközelebb áll a vatikáni krónikához.

Az ötödik latin codex a baseli könyvtár tulajdona, mely Martius Talayero valenciai spanyol tudósnak a hussiták ellen írt s Rozgonyi János kincstartónak dedicált művét tartalmazza.

Legvégül a *Corvin* János horoscopiumát mutatja be, melyet a krakói Jagelló könyvtár bocsátott fölolvasónak egy havi használatra rendelkezése alá. A kézirat 8-adrétben csak négy levélből áll, s a XV. században iratott. Hogy eredeti-e vagy másolat, nem tudhatni, de az idő az biztosan a XV. század, s hogy Ilkus Márton gyüjteményével került a krakói könyvtárba. A horoskop szerint *Corvin* János 1473-ban april 2-án 9 órakor, 29 percz és 15 másodperczkor született és 1472. julius 14-én éjfél után 1 órakor fogantatott. A horoscop minden jót jósol az újon született herczegnek. Hasonlót jósol a herczegnek egy 1485-ben tett újabb reveláczió is; mely az elsővel lényegileg mindenben megegyez. — Legérdekesebb a horoscop azon jóslata, mely két nagy csillagnak Venus melletti szomszédságából Corvin Jánosnak kitűnő fejedelmi nővel való házasságot jósol és azt mondja, hogy a herczeg kétszer fog házasságra lépni. — E horoscop nem történelmi adat, hanem bibliografiai ritkaság.

E nagy figyelemmel hallgatott s tetszéssel fogadott felolvasások után a folyó ügyekre került a sor.

Titkár bemutatja Tárkányi Béla kanonok és v. tag levelét, melylyel *Kovacsóczy* István kanonok urat alapító tagnak ajánlja s a száz frt tagsági díjat be is küldé. Köszönettel fogadtatott.

Évdíjas tagoknak megválasztattak: *Grünwald* Frigyes ügyvéd M.

Szigeten, (aj. Kornfeld Zs.); *Rigitó* János, *Deutsch* Ede, *Héjas* Elek, *Reichlinger* Ede, (aj. Vikol János); Léczfalvi *Gyárfás* Zsigmond Déván, (aj. Farkas B.)

Ezután a titkár az 1881. január havában tartandó tisztujító közgyülés ügyében köv. jelentését mutatja be:

Az Alapszabályok 23. és 29. §§-ai értelmében a választó-gyülések egy hónappal előbb tudatandók, valamint a közgyülés programmja is a választmány által állapitandó meg.

Minthogy a jövő 1881. év jan. 7-ik napján társulatunk rendes évi közgyülését tartja meg, melyen a társulat vál. tagjainak legrégebben — ez alkalommal 1878-ban — választott egyharmada kilép, kiknek helyébe a közgyülés — melyen minden tag szavazó-képességgel bir — vagy újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja:

bátor vagyok a t. választmányt kérni, hogy e választó-közgyülést kihirdethessem. A kilépő vál. tagok nevei:

Dr. Beöthy Zsolt,
Bottka Tivadar,
Csengery Antal †,
Csontosi János,
5. Dr. Fraknói Vilmos,
Géresi Kálmán,
Gyárfás István,
Dr. Hajnik Imre,
Dr. Henszlmann Imre,
10. Hunfalvy Pál,
Jakab Elek,
Gr. Lázár Miklós,
Lehóczky Tivadar,
Nagy Iván,
15. Dr. Pauler Gyula,
B. Radvánszky Béla,
Révész Imre,
Zsilinszky Mihály.

összesen 18 v. tag, kik közül Csengery Antal elhalván, helyébe minden esetben új tag választandó.

A közgyülés programmját illetőleg bátor vagyok jelenteni, hogy ez úttal Szilády Áron tagtárs a b. Rudics-féle Codexről és Szádeczky Lajos a lengyel levéltárak magyar vonatkozású adatairól jelentettek be felolvasásokat. A folyó ügyek közt első sorban a titkári és pénztári évi jelentéseket emelem ki.

Bátor vagyok egyúttal a t. választmányt arra figyelmeztetni, hogy külf. tiszt. tagok csak közgyülésen ajánlhatók.

E jelentés tudomásul vétetik.

Titkár bemutatja Sáros-megye alispánjának nov. 22-én kelt átiratát, melylyel a Sáros-megyei előkészítő bizottság oct. 28-án tartott értekezletének jegyzőkönyvét küldi be. Ez értekezlet Péchy Zsigmond alispán elnöklete alatt tartatott s igen látogatott volt.

Ezen első gyülés azzal a kérdéssel foglalkozott, hogyan tehetné a Történelmi Társulat tervezett kirándulását mennél gyümölcsözőbbé, s e czélból igen practicus s a sikert biztositó intézkedéseket tett. Jelesül:

Hogy mindenekelőtt a buvárkodás anyaga mentől teljesebben föltárassék s ez által a további teendőkre nézve is tájékozás nyeressék, szükségesnek látja a bizottság a megye területén létező törvényhatósági, városi és családi levéltárak, építészeti, ipar- s művészeti régiségek egyenkinti átvizsgálása, illetve fölkutatása s jelentéstétel végett részint saját kebeléből, részint a választmány körén kivül álló, de az ügy iránt érdeklődő s szakismerő férfiakból álló albizottságokat küldeni ki; ehhez képest ezen teendők teljesítésére fölkéretnek:

Sárosmegye törvényhatósági levéltárára nézve Fekete Sándor m. levéltárnok és Kőszeghy Kálmán;

Eperjes sz. kir. város levéltárára nézve Majernyik Kálmán városi levéltárnok és Lasztókay László történelemtanár;

az eperjesi evangelikus kerületi collegiumban őrzött collegiumi és kerületi levéltárakra nézve Hörk József ker. levéltárnok és Vandrák András tanár;

az Eperjes sz. kir. városban található magán levél- és okmánytárakra nézve Lasztókay László tanár;

az Eperjes sz. kir. város területén létező régiségekre nézve: Herfurth József történettanár és Holländer Leo;

Kis-Szeben szab. kir. város városi és netáni magánlevéltáraira, valamint régiségeire nézve: Ribossy József polgármester és Havrillay Sándor vár. jegyző.

Bártfa sz. kir. várcs városi és netáni magánlevéltáraira nézve: Tomcsányi Károly polgármester, Rhódy Alajos vár. jegyző és Klein N. evang. lelkész;

a Bártfa városában létező régiségekre nézve: Kaczvinszky Ede apát-plébános;

az alsó-tarczai járás területén levő levéltárak és régiségekre nézve: Keczer Miklós és Dr. Schmidt Gyula;

a felső-tarczai járásra nézve: Berzeviczy Edmund és Lasztókay László;

a sirokai járásra nézve: Bánó József, Kubinyi Albert, Szinyey Pál és Gundelfinger Gyula;

a tapolyi járásra nézve: id. Dessewffy Pál és Bánó György;

a szekcsői járásra nézve: Kőszeghy Kálmán, id. Hedry Ernő és Balpataky Ambrus;

a makoviczai járásra nézve: Fest Lajos, és Foszt Károly.

E kiküldetésről az albizottságok összes tagjai jkönyvi kivonat utján oly felkéréssel értesíttetnek, hogy munkálatokban a fölebb megjelölt kutatási irányok és tárgyakra való tekintettel járván el, jelentésüket legkésőbb 1881. évi april hó 1-ig szíveskedjenek a választmány elnökéhez beterjeszteni.

Hogy pedig egyúttal a levéltárak és régiségek őrzői, illetve birtokosai, valamint a nagy közönség is értesüljenek a választmány intézke-

déséről, s a kiküldött albizottságok ne nélkülözzék azon jóakaratú támogatást és előzékenységet, mely nélkül munkálkodásukat teljes siker nem koronázhatná: az egyházi főhatóságok utján fölkéretnek *az összes megyebeli lelkészek*, miszerint az általuk őrzött anyakönyveket, egyházi okmányokat és templomi régiségeket a kutatással megbízott alválasztmánynak, illetve azokat a választmány elnökségénél jelentsék be tagjainak hozzáférhetőkké tegyék.

Felkéretnek továbbá a megyénkben lakó, vagy megyénkbe birtokos *kiválóbb nemesi családok* képviselői, miszerint levéltáraik s családi régiségeik átvizsgálását megengedjék; és végül, az »Eperjesi lapok« s a hatóságok útján hirdetvényileg fölkéretik Sáros-megye minden művelt lakosa, hogy mindazon történeti becscsel bíró tárgyakat, melyek birtokában vannak, vagy melyek hollétéről tudomást szerzett, az illető területre nézve megbízott alválasztmány valamely tagjánál vagy az elnökségnél jelentse be.

Titkár bemutatja gr. Daun Henriknek Vöttau nov. 25-én kelt átiratát, melylyel megküldi a Zrinyi-féle könyvtár catalogusának másolatát, megjegyezvén, hogy ezen catalogus eredetijét maga Zrinyi Miklós irta 1664-ben, hogy több könyv táblájára Zrinyi rézmetszetü arczképe van ragasztva, de hozzátette, hogy több az eredeti catalogusban említett munka már nincs meg: az a kétszeri confiscálás, Zrinyi Ádám halála után bekövetkezett zavarok s kimutatható defraudatiok által sokat vesztett. A másolat csak a meglevő könyveket tartalmazza: ha a társulat ezek átvizsgálását szükségesnek látná, a társulat küldöttét szivesen látja magánál. A könyvjegyzék jelentéstétel végett Csontossynak adatott ki.

Végül titkár bemutatja a pénztárnok múlt havi számadását, mely szerint:

a bevétel	1760 frt	87 kr.
kiadás	1604 frt	39 kr.
pénztár maradék:	1607 frt	39 kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

FIGYELMEZTETÉS.

Emich Gusztáv m. tört. társulati v. tag úr hazafias ajánlatából a M. Történelmi társulat 1880. febr. 5-én 20 ♯ pályadíjat tüzött ki a köv. kérdésre: »Kivántatik a magyar királyok udvartartásának leírása I. Mátyás király uralkodása kezdetétől Buda bevétele 1541-ig, eredeti

kutforrások alapján«; megjegyezvén, hogy a nyertes pályamű a »Századok«-ban fog megjelenni, s a szokott díjazásban is részesülend. Figyelmeztetjük a pályázni akarókat, hogy műveiket idegen kézzel írva, bekötve, lapszámozva és nevöket rejtő jeligés levélkével ellátva 1881. jan. 31-ig a titkári hivatalba (Budapest, IV. Egyetemi könyvtár) küldjék be.

Budapest, 1880. dec. 2.

A M. Történelmi Társulat,
titkári hivatala.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Az Akademia II-ik osztályának eddigi elnöke: *Pauler Tivadar* a nov. 22-én tartott elegyes ülésben nagy többséggel az elhunyt Csengery helyére másodelnökké választatott. Ilyen módon az osztály-elnökség megürülvén, a dec. 4-én tartott osztály-értekezlet csaknem egyhangúlag *Ipolyi Árnoldot* választá meg a közelebbi nagygyülésig osztályelnökké; a végleges betöltés az alapszabályok értelmében akkor fog megtörténni.

A dec. 6-iki ülésben *Thaly* Kálmán mint újonnan választott rendes tag foglalta el székét, bemutatván, »II. Rákóczy Ferencz gyermekkora és ifjusága 1676—1700.« című levéltári kutatásokon alapuló munkáját, mely úgy látszik bevezetését képezi azon nagy münek, melynek megírására szentelte életét: t. i. Rákóczy szabadságharczának. A munka tiz fejezetből áll, abból egyet, az 1697-iki támadást mutatta be ezuttal, s szép, érdekes és hazafias előadásával egészen lekötötte a nagyszámú hallgatóság figyelmét. Olvasóink szivesen fogják venni, ha e becses rajz kivonatával megismertetjük.

II. Rákóczy 1696. novemberében visszatérvén nejével, Hesseni Saroltával Bécsből Sárospatakra, a következő farsangot itt élte át; de a császári hadsereg tisztjeinek boszantásai innen nemsokára szerencsi jószágára üzték. Itt töltötte idejét vadászgatva, mig a nyomatásban, kinzásban és üldözésben kifáradt Hegyalja lakossága fegyverre kelt a császári zsoldos csapatok ellen emberi és polgári jogainak visszaszerzésére. E mozgalon élére már a Tökölyi idejéből ismeretes Tokaji Ferencz hajduhadnagy állott Szalontai, Bakos és más társaival. Vártak a német csapatok táborba szállására s midőn ez megtörtént, a megállapított haditerv szerint 1697. julius 1-én egyszerre Tokaj, Sárospatak és Sátoralja-Újhely támadására indúltak. A terv sikerült. A városok kézrekerültek s kiadták a parancsot, hogy a ki kalapot visel (a németség jelvénye) le

kell vágni. Rákóczyt azonban német ruhája daczára is szerette jobbágysága s midőn Tokaji és társai első győzelmük után a mozgalom élére őt akarák erőszakkal is állítani, egy pár hű jobbágyának köszönheté, hogy e ránézve végzetes s hazájára semmi eredménynyel sem biró mozgalom elöl Selmeczbányára menekülhetett, honnan a zajongó nép fenyegetései miatt báró Thavonat bányagróf és Hellenbach orvos segélyével Kis-Tapolcsány és Nyitra felé Bécsbe menekült. A fejedelmi herczeg népszerűségét az udvar gyanús szemmel nézte idáig s várta, hogy fog nemsokára hallani róla, mint a mozgalom vezéréről. De nagy volt a meglepetés, midőn Rákóczy Bécsbe betoppant, hol legelőször legnagyobb ellenségét Kolonichot látogatta meg. A mozgalom híre kezdetben megfélemlíté a bécsi udvart, de miután megbizonyosodtak felőle, hogy sem Petrőczy, sem más, a Tököly harczaiból ismeretes vezérök nincsen, megnyugodtak, s a pórlázadás elnyomására gróf Pálffy János és herczeg Vaudemant Károly tábornokok küldettek ki. Azonban a táborba szállással késedelmeskedő báró Ritschan vasasezredes megelőzte őket s az Ónod elfoglalására sietö kuruczokat a Harangod mezéjén Bölcs közelében széjjelszórta. Ugyan így járt a Szalontai alatti kurucz sereg is.

Ezután Vaudemant által az iszonyú megtorlás vette kezdetét a lázadókon. Zombor, Tarczal, Tokaj, Sárospatak visszafoglaltattak. A lázadók iszonyu kinzások között végeztettek ki. Sárospatakon Rákóczy kincsei a labanczok martalékaivá lettek.

Rákóczy a megtorlás hírét vevén, a császártól engedélyt kért Sárosparakra leutazhatni s utjából Nigrelli kassai tábornokhoz tanácskérő levelet intézett, míg Vaudemant-ot táborába való jöveteléről értesité. Vaudemant azonban Rákóczynak a kuruczok által elfoglalt podgyászai sértetlenségét látván, bevádolta az udvarnál, hogy a lázadókkal egyetértett. Erre az udvar elfogatására, mihelyt Rákóczy a táborba érkezik, kiadta a parancsot. A magyar ügy iránt rokonszenvvel viseltető Nigrelli őt óvatosságra inté, minek következtében Rákóczy Makoviczán át visszatért Bécsbe. Itt Kinsky miniszter egyik hívétől Marsillitól megtudta, hogy Vaudemant jelentésére már le is küldetett a tábornok számára az elfogató parancs. Rákóczy, hogy a gyanú legkisebb árnyát is eltávolítsa magáról, Menegatti jezsuita atya által magyarországi birtokait németországi birtokokért cserébe ajánlotta az udvarnak, mit az el nem fogadott, hangsúlyozván azt, hogy tőle (Rákóczytól) Magyarországon nagyobb szolgálatokat vár, mint ezt Németországon tehetné.

Ezután Thuly röviden érinti azon viszonyokat, melyek Rákóczyt Bercsényivel megismertették, kivel együtt szőtte aztán a haza felszabadítására vonatkozó terveit a német uralom alól, melyek keresztülvitelére 1703-ban vállalkozott is.

Előadása végén bemutatta Rákóczy 6 éves kori olajfestvényü arczképét s egy másik arczképét, mely Guttwirt Melchior jezsuita elegiái előtt látható; a fejedelmet 14 éves korában ábrázolja s nébány

fiatalkori levelét. Felolvasását szivélyes éljennel fogadta a nagyszámú hallgatóság s barátai siettek vele kezet szorítani.

Utánna Torma Károly foglalta el a szószéket s felolvasta az aquincumi ásatásokról készült jelentésének egyes részleteit.

A bevezetésben a hajdani Aquincum fekvését határozza meg, alsó végpontjául a Császárfürdő táját, felső végpontjául a Krempel-malmot jelölvén ki. Azután kiemeli a római colonisatio azon sajátságát, hogy ők nem mint a középkor lovagjai hegycsucsokra telepedtek, hanem állandó lakhelyül szánt telepeiket sikokra és pedig oly helyekre építették, melyek a közlekedésre alkalmasnak és strategiailag is előnyösnek mutatkoztak.

Az Aquincum fekvésének felderítésére eddig tett kutatások szerint a római vizvezetés ivezeteinek látható részletei a buda-szentendrei ut balján egyenes irányban követhetők az ú. n. puskapor-malomig; a Krempel-malom előtt Zsigmondy Gusztáv térképe egy óriási terjedelmü épület alapfalainak körrajzát tünteti föl.

E behantosodott épület közvetlen szomszédságában fekszik a Csigahegy, melynek Havas Sándor indítványára s a müemlékek országos bizottságnak a siker reményével kecsegtető jelentésére átkutatása elhatároztatott. Az ásatások intézésével Havas Sándor elnöklete alatt a müemlékek albizottsága bizatott meg, míg az ásatások vezetése fáradhatlan tudósunk Torma Károlynak jutott részeül.

Torma először is a tág udvarral biró épület udvarának minéműségét állapította meg s az északi és déli oldalán az ásatást megkezdetvén, a modern cultur réteg alatt római födélcserép töredékekből s ez alatt hamuval vegyes földrétegre talált. Ezen eredmény a déli oldalon folytatandó ásatást sürgetvén, csakhamar egy boltozott osztály került felszínre, melynek ajtóütköző-párkánnyal ellátott 74 cm. hosszú küszöbe eredeti helyén áll. Egyszersmind felfedezte az épület belső részének elliptikus irányu alapfalazatát mintegy 7 méter hosszban. Ilymódon az északi oldalon is tett ásatást s most az volt a kérdés, vajjon theatrummal-e vagy amphitheatrummal van dolguuk? Csakhamar kiderült, hogy a domb az aquincumi amphitheatrum romjait takarja s az ásatás hetedik hetének végén már feltakarva állt az imposans épület északi egész fele.

Ezután leirja az amphitheatrum fekvését, mely a colonia s a katonai városrészen kivül feküdt, mint a többiek, az egy rómait kivéve. Az épületnek hossztengelye 86.45 méter, kereszttengelye pedig mintegy 75.54 méter. Az arena hossza 53.36 m., szélessége pedig 45.54 m. vagyis az arena térfogata 4696 m. Igy tehát az amphitheatrum a római világ 52 amphitheatruma között középső helyen áll.

A podium magassága 3.17 méter, mely a néző közönséget a vadállatoktól tette mentesekké. A concameratiók iránya szabja meg

a nézőtér u. n. ékeinek oldalfalait, melyek fődélzetét az üléssorok köpadjai képezték; e kamarák részben a gladiatorok tartózkodó helyéül, részben a bestiák tömlöczéül szolgáltak.

Ezek után néhány ülés-sor feliratát mutatja be.

A Nemesis phanumának falfestményeit táblán mutatja be, valamint az amphitheatrumnak és környékének nagy dimensióju alaprajzát, melyeket Sädtler Róbert háromszögelő mérnöknek köszönhetni, továbbá az amphitheatrum oldalnézeti rajzát, Homolka József államnyomdai térképész kitűnő művét, melyet tudósunk magyarázattal kisért.

A nézőtér térfogata 2789 m. s ha a két személyre szánt feliratos gradus hosszát vesszük, az alsó és felső maenianumban összesen 2713 személy fért el; ha pedig 60 cm. veszünk egy személyre, 2907, vagy kerekszámban 3000 személy. Ha a felső maenianumot ülőpadok nélkül gondoljuk, 4940 személy. Aquincum lakosságának ha 10%-át vesszük az amphitheatrum látogatóiul, az esetben Aquincum összes lakosságát mintegy 40,000-re tehetni.

Az amphitheatrum külfalai magassága 15.67 m. lehetett, körülbelöl egy mai 3 emeletes ház magassága. Építési korát Hadrianus idejére (118. Kr. u.) teszi, de semmiesetre sem későbbi — mint a Zozinus oltárai feliratai bizonyítják — 162 évnél Kr. u.

Ezután a buda-ujlaki »Königsberg«-ről szól, hova régészeink eddig az amphitheatrumot helyezték, a mi pedig, jeles tudósunk véleménye szerint, alig lehetett más, mint theatrum. Rómát kivéve, a római birodalom roppant területén létező egyetlen gyarmatnak sem volt két amphitheatruma; ezért jellegzi a majdan felfödendő Königsbergi romokat csak theatrumnak. Ez azonban csak ásatások utján lesz megállapíthathó. E helyen ma 23 ház és telek áll.

Igen érdekes azon állítása, hogy ha Attila Ó-Budán lakott, akkor ezen Königsberg hantjai alatt lappangó theatrumnak még Attila idejében jól conservált épület részletei szolgáltak királyi lak gyanánt. Ez állítását azon tény bemutatásával igazolja, hogy a parmai amphitheatrumban a középkorban királyi palatium állt.

A GYULA-FEHÉRVÁRI KÁPTALANI LEVÉLTÁRRÓL.

A gyula-fehérvári káptalani levéltár még most is sok történelmi nevezetességű okmányt tartalmaz, melyeknek megismerését, és felhasználását azon körülmény is akadályozza, mert kivonataik nincsenek közrebocsátva. Ezen hiányon segiteni akart már 1836-ban gr. Kemény József, midőn »Notitia historico-diplom. Archivi Capituli Albensis Transs.« czimű munkáját közrebocsátotta. De ezen különben becses mű a levéltár részletes tartalmával nem foglalkozik, csak történetét és általános

átnézetét adja a levéltárnak. A levéltár használatát megkönnyitik a levéltári »Indexek«, melyek a régibb és ujabb időből fenn maradtak, és a levéltár irodájában vannak elhelyezve. Ezen Indexek mintegy harminez vaskos folio-kötetet tesznek s az okmánynak kivonatát, személy- és hely neveit, e két utóbbiakat betürendben tartalmazzák. Nagy kár, hogy az okmányoknak nincs *egy* oly általános indexe, melyben a *tartalom betürendben*, és *időrendben* is feltalálható lenne. Ha a levéltárnak valaki *egy általános indexet készitene, melyben a levéltári részletek tartalma betü- és időrendben,* az alkalmas jelszavak alatt feltalálható lenne, bár felette nagy lenne a munka és fáradság, nagy lenne az érdeme is, melylyel az okmányok gyors megkeresését és megtalálását lehetővé tette.

A mostani állapot mellett ugyanis gyakran megtörténik, hogy egy okmányt 20—30 protocollumban, vagy »Mutató«-ban kell keresni, mielőtt részletes tartalmára, keletére, levéltári jegyére rájöhetünk.

Azonban nem lévén szándékom erről kimeritő nyilatkozatot tenni, megelégszem jelenleg azzal, hogy a levéltár egy Indexét, mely leginkább a családok okiratainak feltüntetésével foglalkozik, e lapok olvasóinak bemutatom, azon reményben, hogy ezzel a megjelölendő családok iránt bármi tekintetben érdeklődő történet-buvároknak némi szolgálatot tehetek.

Ezen Index, in folio, 783 lapból áll s úgy van berendezve, hogy a család (pár helyen város, község,) neve után, egyenként fel vannak tartalmilag számitva azon okiratok, melyek a családra vonatkoznak, és meghatározva a levéltári jegy, hol feltalálhatók. Könnyebb áttekintés kedvéért, ennek tartalmát betürendbe foglalva, ide irom, és a jegyzőkönyv lapjának idézésével, az okmányok számát kijelölöm, — amint következik:

Ajtai . . .	511 l.	7	okm.	Bakos de Osgyán	154 l. és 505 l.	9	okm.
Ajtoni . . .	549 »	65	»				
Angyalosi . .	15 »	11	»	Balassa . .	128 »	27	»
Antalfi . . .	506 »	11	»	Balassi . . .	146 »	47	»
Apafi . . .	1 »	111	»	Bália . . .	106 »	14	»
Apagyi . . .	505 »	9	»	Bálpataki . .	92 »	23	»
Apáti . . .	514 »	24	»	Bánfi de Lindva	133 »	12	»
Apor . . .	28 »	44	»	Bánfi de Losoncz	181 »	16	»
Alsó Idecz (possessio) . .	33 »	8	»	Bánházi . .	34 »	7	»
Aranyos szék .	27 »	9	»	Barati . . .	46 »	19	»
Arad város .	27 »	3	»	Barcsai . .	673 »	323	»
				Barkóczy . .	150 »	18	»

Bartha . . .	155 l.	31 okm.		Elekesi . . .	556 l.	25 okm.	
Báthori . .	49 »	247 »		Endes . . .	284 »	15 »	
Bebek . . .	90 »	12 »		Erdélyi . .	170 »	68 »	
Becskereki . .	89 »	10 »		Eszterházi .	283 »	12 »	
Becski . . .	35 »	58 »		Ernye possessio	268 »	24 »	
Béldi . . .	135 »	101 »		Farkas de Bögöz	308 »		
Benkő . . .	95 »	31 »		és	772 »	20 »	
Bernárd . .	590 »	7 »		Fekete . . .	293 »	107 »	
Bessenyei . .	44 »	48 »		Felszegi . .	307 »	8 »	
Bocskay . .	80 »	26 »		Folthi v. Foltha	303 »		
Boér . . .	116 »	98 »		és	626 »	50 »	
Borbátvizi . .	589 »	12 »		Földvári . .	776 »	12 »	
Bornemissza .	641 »	259 »		Frater . . .	286 »	16 »	
Brankován . .	158 »	5 »		Felső Idecz pos-			
Brankovith .	158 »	5 »		sessio . .	33 »	8 »	
Büdi v. Bÿdi .	179 »	19 »		Gávai . . .	310 »	11 »	
Bugyka . .	590 »	7 »		Géczi . . .	325 »	9 »	
Csáky . . .	213 »	111 »		Gelei . . .	759 »	14 »	
Cseffei . . .	245 »	43 »		Gogan-Váralya	311 »	10 »	
Cseke . . .	242 »	7 »		Gyerőfi . . .	192 »	30 »	
Cserei . . .	236 »	52 »		Gyulafi . .	158 »	82 »	
Csikos . . .	590 »	7 »		Gyulai . . .	311 »	158 »	
Csiszár . . .	183 »	87 »		Haller . . .	334 »	127 »	
Csokási . .	242 »	28 »		Harinai . . .	168 »	10 »	
Csongvai . .	34 »	3 »		Havasalyi . .	331 »	18 »	
Csulai . . .	227 »	89 »		Herczegszőllősi	327 »	41 »	
Csürös . . .	251 »	4 »		Hollaki 333 és	586 »	10 »	
Collatovith . .	504 »	7 »		Hosszutelki .	728 »	40 »	
Daczó . . .	253 »	27 »		Huszár . . .	82 »	97 »	
Daróczi . .	272 »	20 »		Jaktsi . . .	354 »	36 »	
Deák . . .	263 »	16 »		Janko . . .	97 »	31 »	
Décsei . . .	259 »	28 »		Jancsó . . .	369 »	16 »	
Dolhai 262 és	453 »	8 »		Jeddi . 368 és	775 »	8 »	
Domokos . .	257 »	16 »		Imets . . .	349 »	18 »	
Duma . . .	256 »	3 »		Imrefi . . .	351 »	26 »	
Drágfi . . .	251 »	16 »		Inczedi . . .	371 »	112 »	
Damyán . .	265 »	24 »		Isák . . .	371 »	6 »	
Deda (possessio)	271 »	3 »		Ivuly . . .	368 »	8 »	
Déva város .	274 »	106 »		Idecs . . .	33 »	8 »	
Domald posses-				Kalmár . . .	758 »	8 »	
sio . . .	268 »	24 »		Kálnoki . .	722 »	26 »	
Dombrava pos-				Kamuthi . .	454 »	52 »	
sesio . .	271 »	3 »		Katona . .	417 »	16 »	
Edenfi . . .	281 »	5 »		Kapi . . .	430 »	124 »	

átnézetét adja a levéltárnak. A levéltár használatát megkönnyitik a levéltári »Indexek«, melyek a régibb és ujabb időből fenn maradtak, és a levéltár irodájában vannak elhelyezve. Ezen Indexek mintegy harminez vaskos folio-kötetet tesznek s az okmánynak kivonatát, személy- és hely neveit, e két utóbbiakat betürendben tartalmazzák. Nagy kár, hogy az okmányoknak nincs *egy* oly általános indexe, melyben a *tartalom betürendben*, és *időrendben* is feltalálható lenne. Ha a levéltárnak valaki *egy általános indexet készitene, melyben a levéltári részletek tartalma betü- és időrendben,* az alkalmas jelszavak alatt feltalálható lenne, bár felette nagy lenne a munka és fáradság, nagy lenne az érdeme is, melylyel az okmányok gyors megkeresését és megtalálását lehetővé tette.

A mostani állapot mellett ugyanis gyakran megtörténik, hogy egy okmányt 20—30 protocollumban, vagy »Mutató«-ban kell keresni, mielőtt részletes tartalmára, keletére, levéltári jegyére rájöhetünk.

Azonban nem lévén szándékom erről kimerítő nyilatkozatot tenni, megelégszem jelenleg azzal, hogy a levéltár egy Indexét, mely leginkább a családok okiratainak feltüntetésével foglalkozik, e lapok olvasóinak bemutatom, azon reményben, hogy ezzel a megjelölendő családok iránt bármi tekintetben érdeklődő történet-buvároknak némi szolgálatot tehetek.

Ezen Index, in folio, 783 lapból áll s úgy van berendezve, hogy a család (pár helyen város, község,) neve után, egyenként fel vannak tartalmilag számitva azon okiratok, melyek a családra vonatkoznak, és meghatározva a levéltári jegy, hol feltalálhatók. Könnyebb áttekintés kedvéért, ennek tartalmát betürendbe foglalva, ide irom, és a jegyzőkönyv lapjának idézésével, az okmányok számát kijelölöm, — amint következik:

Ajtai . . .	511 l.	7	okm.	Bakos de Osgyán	154 l. és 505 l.	9	okm.
Ajtoni . . .	549 »	65	»				
Angyalosi . .	15 »	11	»	Balassa . .	128 »	27	»
Antalfi . . .	506 »	11	»	Balassi . . .	146 »	47	»
Apafi . . .	1 »	111	»	Bália . . .	106 »	14	»
Apagyi . . .	505 »	9	»	Bálpataki . .	92 »	23	»
Apáti . . .	514 »	24	»	Bánfi de Lindva	133 »	12	»
Apor . . .	28 »	44	»	Bánfi de Losoncz	181 »	16	»
Alsó Idecz (possessio) . .	33 »	8	»	Bánházi . .	34 »	7	»
				Barati . . .	45 »	19	»
Aranyos szék .	27 »	9	»	Barcsai . .	673 »	323	»
Arad város .	27 »	3	»	Barkóczy . .	150 »	18	»

Bartha . . .	155 l.	31 okm.		Elekesi . . .	556 l.	25 okm.	
Báthori . .	49 »	247 »		Endes . . .	284 »	15 »	
Bebek . . .	90 »	12 »		Erdélyi . .	170 »	68 »	
Becskereki . .	89 »	10 »		Eszterházi .	283 »	12 »	
Becski . . .	35 »	58 »		Ernye possessio	268 »	24 »	
Béldi . . .	135 »	101 »		Farkas de Bögöz	308 »		
Benkő . . .	95 »	31 »			és 772 »	20 »	
Bernárd . .	590 »	7 »		Fekete . . .	293 »	107 »	
Bessenyei . .	44 »	48 »		Felszegi . .	307 »	8 »	
Bocskay . .	80 »	26 »		Folthi v. Foltha	303 »		
Boér . . .	116 »	98 »			és 626 »	50 »	
Borbátvizi . .	589 »	12 »		Földvári . .	776 »	12 »	
Bornemissza .	641 »	259 »		Frater . . .	286 »	16 »	
Brankován . .	158 »	5 »		Felső Idecz pos-			
Brankovith .	158 »	5 »		sessio . .	33 »	8 »	
Büdi v. Bÿdi .	179 »	19 »		Gávai . . .	310 »	11 »	
Bugyka . .	590 »	7 »		Géczi . . .	325 »	9 »	
Csáky . . .	213 »	111 »		Gelei . . .	759 »	14 »	
Cseffei . . .	245 »	43 »		Gogan-Váralya	311 »	10 »	
Cseke . . .	242 »	7 »		Gyerőfi . . .	192 »	30 »	
Cserei . . .	236 »	52 »		Gyulafi . .	158 »	82 »	
Csikos . . .	590 »	7 »		Gyulai . . .	311 »	158 »	
Csiszár . . .	183 »	87 »		Haller . . .	334 »	127 »	
Csokási . .	242 »	28 »		Harinai . . .	168 »	10 »	
Csongvai . .	34 »	3 »		Havasalyi . .	331 »	18 »	
Csulai . . .	227 »	89 »		Herczegszöllősi	327 »	41 »	
Csürös . . .	251 »	4 »		Hollaki 333 és	586 »	10 »	
Collatovith . .	504 »	7 »		Hosszutelki .	728 »	40 »	
Daczó . . .	253 »	27 »		Huszár . . .	82 »	97 »	
Daróczi . .	272 »	20 »		Jaktsi . . .	354 »	36 »	
Deák . . .	263 »	16 »		Janko . . .	97 »	31 »	
Décsei . . .	259 »	28 »		Jancsó . . .	369 »	16 »	
Dolhai 262 és	453 »	8 »		Jeddi . 368 és	775 »	8 »	
Domokos . .	257 »	16 »		Imets . . .	349 »	18 »	
Duma . . .	256 »	3 »		Imrefi . . .	351 »	26 »	
Drágfi . . .	251 »	16 »		Inczedi . . .	371 »	112 »	
Damyán . .	265 »	24 »		Isák . . .	371 »	6 »	
Deda (possessio)	271 »	3 »		Ivuly . . .	368 »	8 »	
Déva város .	274 »	106 »		Idecs . . .	33 »	8 »	
Domald posses-				Kalmár . . .	758 »	8 »	
sio . . .	268 »	24 »		Kálnoki . .	722 »	26 »	
Dombrava pos-				Kamuthi . .	454 »	52 »	
sesio . .	271 »	3 »		Katona . .	417 »	16 »	
Edenfi . . .	281 »	5 »		Kapi . . .	430 »	124 »	

Kemény . .	481 l.	207 okm.		Perényi . .	767 l.	26 okm.	
Kendefi . .	404 »	116 »		Pernyeszi . .	725 »	40 »	
Kenczi	262 és 453 »	8 »		Petki . . .	560 »	40 »	
Király . . .	587 »	20 »		Petrovai	262 és 453 »	8 »	
Kok	480 »	3 »		Pogány . . .	543 »	45 »	
Kollatovith .	504 »	7 »		Prépostvári .	541 »	10 »	
Koncz . . .	449 »	27 »		Rápolthi . .	102 »	26 »	
Kornis . . .	419 »	92 »		Ráskay . .	153 »	4 »	
Köblös	465 és 746 »	10 »		Rátz . . .	517 »	12 »	
Könczei . .	459 »	1 »		Rédei . . .	519 »	78 »	
Kövér . . .	100 »	20 »		Ribiczei . .	527 »	29 »	
Kubini . . .	448 »	10 »		Romosz . .	509 »	7 »	
Kun de Osdola	385 »	180 »		Rozgoni . .	530 »	11 »	
Kun de Rosaly	383 »	15 »		Rudnai	153 és 625 »	4 »	
Klincsitt . .	307 »	8 »		Sándor . .	760 »	22 »	
Lázár . . .	612 »	81 »		Sarádi . .	762 »	11 »	
Leheszk . .	510 »	18 »		Szalánczi . .	590 »	150 »	
Lipcsei . .	242 »	28 »		Serédi . . .	460 »	59 »	
Listius . . .	610 »	8 »		Szétsi . . .	365 »	21 »	
Lonyai . . .	358 »	64 »		Szentkereszti .	722 »	2 »	
Lugosi . . .	725 »	40 »		Szentpáli . .	629 »	99 »	
Lippa város .	608 »	30 »		Sinka . . .	588 »	4 »	
Madáth . .	777 »	61 »		Som vagy Somi	131 »	13 »	
Márgai . . .	451 »	19 »		Somodi . . .	25 »	16 »	
Margitai . .	625 »	4 »		Szokoli . .	448 »	10 »	
Marjási . .	575 »	13 »		Szőllősi . . .	287 »	34 »	
Markus . .	263 »	16 »		Sükösd . .	753 »	32 »	
Melith . . .	623 »	6 »		Sáp (possessio)	542 »	12 »	
Mihályfi . .	566 »	14 »		Szopor (possessio)	520 »	3 »	
Mikes . . .	713 »	62 »		Tibricz . . .	26 »	1 »	
Mikó . . .	107 »	69 »		Toldi . . .	202 »	70 »	
Mikola . . .	196 »	39 »		Tomori . . .	526 »	39 »	
Miksa . . .	725 »	40 »		Topai . . .	575 »	13 »	
Nagy de Árkos	748 »	45 »		Torjai . . .	105 »	5 »	
Nyerges . .	26 »	6 »		Tornya . . .	510 »	18 »	
Nagy-Bánya .	22 »	12 »		Toth . . .	514 »	11 »	
Oláh . . .	611 »	5 »		Török . . .	622 »	6 »	
Osztrovi . .	507 »	16 »		Ugron . .	577 »	28 »	
Pápai . . .	291 »	25 »		Vadas . . .	763 »	30 »	
Parlagi . . .	542 »	12 »		Valkai . . .	580 »	34 »	
Pataki . . .	559 »	22 »		Varga . . .	512 »	35 »	
Patocsi . . .	444 »	23 »		Vass .	466 és 730 »	154 »	
Pekri . . .	531 »	69 »		Vasvári . . .	89 »	10 »	

Végh . . .	24 l.	16 okm.	Vitéz . . .	209 l.	37 okm.
Véér . . .	16 »	59 »	Zágoni . . .	105 »	6 »
Visolyi . . .	576 »	4 »			

Közli: BEKE ANTAL.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ELSŐ KÉT GYŰLÉSE.

(*Dr. Sólyom-Fekete Ferencz értekezésének bő kivonata.*)

A hunyadmegyei történelmi és régészeti egyesület egész csöndben, minden előleges publicatio nélkül kezdte ugyan meg működését, de annak nagyfontosságu feladatai iránt, azt hiszem, széles e hazában akkora az érdeklődés, hogy kötelességünknek ismerjük mozzanatait bemutatni olvasóinknak. A társulat első nyilvános gyülését november hó 4-én tartotta meg, melyen gr. Kun Géza elnök egy eszmegazdag beszéddel székét elfoglalván, ősrégészeti irodalmunknak egyik elismert nevü munkása: Torma Zsófia urhölgy ismertette a berlini ősembertani és régészeti congressus felötlőbb tárgyait s azután nagy alapossággal összehasonlította a hunyadmegyei neolithkorbeli leletek ékítésmódját, industriáját, anyagát az éjszaknémetországiakkal s a Kelet-Indiából és Perzsiából ott bemutatott praehistoricus tárgyakkal. Torma urhölgy egész kis muzeummal illustrálta értekezését, bemutatva Tordos, Nándor Nándorválya és Algyógy határából példás buzgalommal és ritka szerencsével felásott kőkorszaki háztartási kő- és agyagedényeken kivül a gyakoribb háziállatok csontjait számos igen érdekes és Virchow, Schlicmann, Bugsch által Berlinben egyaránt fontosnak talált bálvány-alakot és edénykarczolatot.

Méltán megéljenezett értekezése után König Pál egyleti könyvtárnok mutatta ki a hazai történetnek gyakoribb tévedéseit, beigazolva, hogy a történetirás csakis szigorú kritika alkalmazásával érdemli meg a tudomány nevezetet.

A második gyülést f. december hó 1-jén tartottuk meg, melyen gr. Kun Géza egyleti elnök ismét egy eszmegazdag megnyitó beszédet tartott, kiválóképen hangsúlyozva azt, hogy egyletünk virágzásának egyik előfeltételét e megye szülötteinek érdeklődésében kell keresnünk, mert csak a múlt emlékeinek gondos felkutatása enyésztetheti el az előitéleteket s éleszti bennünk az összetartozás érzetét. A történelmi

kutatások kötik össze a jelent a múlttal, azok útján örököljük őseink erényeit, okulunk azok hibáin, merítünk lelkesedést magasztos tetteikből. Azokon a területeken, melyeken különbféle politikai intézmények fejlödtek, erősödtek, az idő különbsége daczára, oly hasonlóságok merülnek fel, melyek a múlt megértését könnyebbé teszik, működésünket megtermékenyítik s a politicai kikerekitettség külső formáinál szorosabban összetartanak bennünket. Ez által erősbül a hazaszeretet érzete, mert a tudomány felvilágositó hatalmával legerősebb ellentéteket kiegyenliti.

E rendkivül figyelemmel hallgatott s egész terjedelmében jegyzőkönyvünk számára elkért beszédnek, fájdalom, csak halvány kivonatát adhatjuk.

Most dr. Sólyom Fekete Ferencz kir. törvényszéki elnökünk, a kitünő jogtörténelmi tudós, mutatott be levéltári kutatásaiból 7 drb érdekes okmányt, melyek alapján ábrándképnek bizonyul néhány román tudós és hirlap levelezőnek ismételten hangsúlyozott abbeli állitása, hogy Hunyadmegyében a románság képezi az ősi lakosságot fel egészen Trajánig s a magyarok csakis új telepitvényeken s főleg a nemzeti fejedelmek erőszakoskodása folytán foglaltak itt tért, s az a vád, mintha mi itt jogtalanúl beszélnénk elolahosodásról, alapos czáfolatot nyer. Dr. Sólyom évek óta kutat történelmi okmányok után s még egyetlen egyben sem találta a *magyarság telepitett voltát bebizonyitva,* de igenis nem egy oklevél igazolja a románság — vagy a történelmi közérvényü elnevezéssel élve — oláhság folytonos beáramlását colonisatioját. E telepedési mozgalmak nyomai a XIII. századtól a XVII. század végéig kimutathatók itt. Igy 1360-ból bemutat egy okmányt, melyben már oláh nevek fordúlnak elé igy: Stoyan, Bolyen, Musana, Balata, Bay, Surs, Kozta; aztán Sarachenus antiquus, Prodan rufus Roman filius Chonak, Michael filius Guja, Dan, Konstantim, Zampa, Zombor, Dragomir, Basorab longus, Myk, Murk stb. Ez egy Nyires- és Reketyefalvak iránt folyt pörben olvasható mind, a mely okmány »nova plantationak (ex novo plantassent et condescendissent«) nevezi a két falut. Egy más okmány 1380-ból azt bizonyitja, hogy a nyiresfalvi plantatio tovább terjeszkedik, mert Nagy Lajos király adományoz abban »Stoyan filius Mosyna de Nyires Kenesius olachorum de districtu castri Hathzak« részére »quasdam terras vacuas et habitatoribus admodum destitutas, unam videlicet Polonÿca vocatam, penes rivulum Chernÿs mara in districtu de Hunyad habitam, et alteram Bobochmezeu apellatam intra fluvium Charna vyzy nuncupatum

in dicto districtu Hathzak existentem.« Ádományozza pedig e birtokot »re eadem in desertis constitutae vacuae ulterius permaneant, sed potius inhabitantium copia decorentur«.

Hogy pedig az oláhság az általa mind nagyobb számban elárasztott terület hely- és folyóneveit mily gyorsan saját idiomjához alakította, arra nézve fényes bizonyítékot tartalmaz egy nyolczvan évvel elébb 1302-ben László erdélyi vajdától kibocsátott itéletlevél. Ebben a Nagy Lajos idejében már Csernanak nevezett folyó ősi magyar néven »fluvius Egrug« (Egrügy, Egerügy) említtetik s ime nyolcz évtized alatt feledésbe megy a szép név sok más hely- és családnévvel együtt. Ugyanis ez itéletlevél, (melyet dr. Sólyom Csanádi István tüz gyujtói közül Cs.-Kereszturon múlt télen mentett meg) megbecsülhetlen adatokat tartalmaz az ősi magyarság viszonyain kivül Hunyadmegye akkori beosztására nézve is. E szerint *a megye akkoriban hét várhoz volt* beosztva megannyi nemzetségként. »Comprobaverunt . . . testibus nobilibus praedialibus et de *qualibet cognatione provincialium septem castrorum.* E septem castrorum nem tévesztendő össze a szász hét várral, mert az itéletlevél világosan Hunyad megyére vonatkozik s abban Keresztur és Pestes valamelyik határrésze felett folytatott per tárgyaltatván, a szászok e perben nem szolgálhattak volna *comprovincialis nemes felekül* és igy eskütársakúl. A pörben felsorolt családnevek is nagyérdekűek, mert a magyarság uralkodó voltát igazolják. Igy A Pestesről Batir comes és vérsége Chanad (ma is élő család neve s épen egy ilyentől került a becses okmány) Ebes, Tyborcz, Lorand, János, Cherke; Péter Szerekes fia; Péter és Pál Bács fiai; Bálint és Bács (Baas). *Bork* fiai; Bálint és Pál *Zene* fiai; Pál, Myko és Chaba, Márton fiai; Demeter és Miklós *Igech* fiai stb. A másik pörös fél Kereszturon: Domonkos Romanus fia, Telök, Mihály, András Ján vagy Jank és Egyed István fiai; István Pál fia.

A Batiz és Bács nevet két strigymenti falunk őrizte meg s az itt említett ős magyar nevek viselői első foglalásu birtokaikra hivatkoznak (possessio haereditario de Pestus) épen mint Fel-Pestesen a Makray család őse Gecze első foglalás alapján birta faluit, melyeket egy 1329-beli oklevélben igy sorol fel Robert Károly: Nagy-Pestos (ma Fel-Pestes), Középlak: (ma Zsoszán), Nándor (ma is az), Ölyves-Saágh a mai Nándor Válya mind ott egymás mellett.

Az alpestesi peres levélben előfordulnak még »Barmachalet«, »Brich« Barvigag s dülők s az akkori róm. cath. »Minden szentek« temp-

loma. Al-Pestes magyarsága egyébként **később is** gét, mert 1488-ból egy dr. Sólyom **által felmuta** martja«, »Hidegkut«, »Patakszorosa« **stb. dül** Kereszturi Turka család érdekében **1496-ban T** alvajda örökesketést eszközölvén, **Pestesi Zakari** Benedek, Török Péter, Boythory Antal, **Bodor Be** bás, Býro Máté, Lőrinczy Benedek, **Fekete Ferencz** neveket sorol fel.

Az alpestesi itéletlevélben (1302) **már fenneb** vonatkozólag dr. Sólyom szintén eszközölt **nyomozást** Déva, Hunyad, Hátszeg, a régi Város (Szászváros, ilyenek a Maros balpartján; a jobb parton **M.-Illy** és Solymos községekben vagy ezek körül feküdtek az e tájbeli tősgyökeres magyar nevek is igazolnak, súlyra jutott oláhság se ferdíthetett el teljesen. Itt van a Nagy-Ág alatt Veremága (ma Vormága), Haró, Ké Folth, Rápolt, Bábolna, Homorod, Almás, Renget, Teke (a mai Csigmot) mint Mátyás király nevezi egy dr. Sól eredeti oklevélben. Illyei Dénes erdélyi alvajda részére ben Thewrek falu adományoztatik, mi azért érdekes, m ven völgyszorost jelentő Csigmo v. Csokmő mellett jő elé

A Maros mentén Solymoson (mint egyik valószín tál ott találjuk ma Bezsánt, melynek eredeti neve a Makr tárának egyik oklevele szerint Besén, ott volt Kiskaján, Ka Tatamérháza, *Hosszuliget*. Az utóbbit ma Szuligetnek Solyom kérdésbe teszi: vajjon nem itt kelt-e Nagy Lajosn adománylevele (»Datum in castro nostro Lygeth«)?

Maros-Ilye körül szintén volt első foglaláskori ma még az 1819—20-beli conscriptio is »Székely örökségel itt értelemben primae occupationalis birtokot jelent: mert a descensus jogán alapuló birtokot legbiztosabban megjelölhet mint a székelyföldön, hol adományozás nem volt.

Déva vára körül a lakosság physiognomiája is elá magyar származást. A közelebbi faluk magyar nevüek; Ba Gyiedelem egyik nemes levelében a mai Vulcsesdet is Völcses nak emliti fel. Ez utóbbi szó Konya jelző szavunkban él n kul satort jelent s a régi magyar nyelv is ily értelemben ha

V. Hunyad is királyi vár volt. Nádasi László alvajda 1414-ben knak, kit »Egregio viro Waÿk militi de Hunyad« szólít meg, ren-et ad, melyben a vár népeinek sanyargatásától eltiltja. E Wayk a yadi családot tartja fenn s az okmány kelte (1414) bizonyítja, Hunyadvár adományozásairól Fejér által 1409-ből datált okmány igéret maradt, mert abban e kifejezés »per quid ipsi a districtu ri domini nostri Regis«, nem fordulhatna különben elő.

V. Hunyad közeléből Both ur (a mai Bujtur) nemesei közt eszkö-osztály-levelet is megtalálta dr. Sólyom 1295-ből. Az osztályos vér-elsorolja Forgách, Bartalos neveket, törvényes bizonyság: László mes-Miklós fia Déva castellanusa és hunyadi főispán; István Csanád fia Mihály Bencze fia szolgabirák mindketten Pestesről. Ott van Hunyad lett Hosdát, melyet Kurcz-ék Vorstadt-ból akarnak németesen szár-ztatni s mely egy 1412-beli oklevélben *Hasdad*-nak említtetik. Téve-volna tehát tovább is azt hinni, hogy Hosdátot és környékét valame-k Hunyadi *telepítette volna be* magyarokkal.

Hátszeget is királyi várnak említik kútfőink. Erről és környékéről retik leginkább emlegetni a román historikusok, hogy ősi keletü itt ő fajuk, pedig okmányilag beigazolja dr. Sólyom, hogy ide is az lhság kenézeivel vajdáival jóval a honfoglalás után származott be. Ime Kendeffy családnak 1458-ból »Ewrek« nevü possessioja fordul elé, iből máig Urik lett. Ulászló 1493-ki adománylevelében több birtok-szt sorol fel, melyekből »Mwrylowar és Nyakmezeu« hívja fel érdek-désünket, melyek »quae quidem prata atque terras quidem diluvio fluvy ÿl apellati interfluit«. Tehát ekkor *Nyakmező* lakatlan rétség volt és apjainkban Cimpulujnyag oláh falu fekszik ott, miből egy román histo-icus azt derivalja, hogy az valami római nevezetességet akar megörö-kítni. Egy 1495-beli határjárási okmány Füzecs (ma helytelenül üzesd) Galacz, Puj, Ponor határneveit sorolja fel Füzespatak, Diospa-tak, Szamárospatak, Balogviz, Fejérkő hegy, Nyiresdapa Szilfahatára, Oroszlánhegy stb. ily nevek vannak a jobb parton míg u. ott Dumbro-vicza, Pororics stb. is található. Azok a határjárok pedig nem magyari-záltak, tehát 1495-ben Füzes és Galacz túlnyomólag magyar lakossággal birt; Puj, Ponor pedig már oláh helység volt, bárha ezek adományozási idejét se kell messzi a Hunyadiak előtt keresnünk.

A hetedik vár (Szászváros) környékére nem terjeszkedett ki dr. Sólyom érdekes tanúlmánya, de ezekből is bőven beigazolta, hogy

»nekünk magyaroknak itt sok keresni tisztázni valónk van«. Távolról sem mondja azonban, hogy hasonló feladat nem vár péld. román polgártársainkra saját nemzetiségöket illetőleg. »De épen azért vessünk vállhoz vállat. A szép eredmény közös és mindnyájunké lesz. Ha nem állunk elé minden lépten egy-egy mesével; ha multunkat lehetőleg felderítjük, mindjárt több becsülést és türelmet fogunk egymás iránt táplálni.« Magyar részről ily uton kiderül, hogy főpapjaink, birtokosaink a kipusztult területek benépesítésére kényszerülve voltak s ez által hasznos dolgot míveltek. A betelepült idegen ajku lakosság pedig együtt osztozott a magyarral jóban-roszban; a közös ellenség ellen együtt siettek őseink, együtt aratták a harczi sikerek dicsőségét. Sok oláh kenéz vajda kapott is magyar nemességet, uradalmat s nem fizettek hálátlansággal s csak egy későbbi áldástalan korszak zavart össze bennünket. De azért kötelességünk tisztázni a multakat.

Az olvasó bizonyára nem veszi rosz néven, hogy ez adatokban egészen új értekezést majdnem szó szerinti kivonatban adjuk. Ebből is kiderül, mily hasznos vállalatot tüzött maga elé az a lelkes hazafiui kör, mely Hunyadmegyében a történelmi társulatot életre hívta; s bőven megítélheti ebből a nagy közönség azt is, hogy komoly tudatában van a társulat hivatásának s annak megoldására nem csak a buzgalommal, de szakértőkkel is bír. Nincs egyéb tehát hátra, mint hogy távolabbi körök is gyámolításunkra siessenek, mert sok águ szükségleteink közt nagyon ránk fér a művelt körök anyagi támogatása is.

A folyó ügyek között több új adomány (ezek közt elnökünk: gr. Kuun Géza Codex Comanicusa az akadémia által kiadott nagybecsü műve) és tag jelentetett be. A társulat szinén Barcsay Sándorné urhölgy alapítótagul jelentkezett. A gyülés a legemelkedettebb hangulatban oszlott szét, a mi nem is csoda ily tartalmas tárgyalások után.

T.

A »VÁGVÖLGYI MUZEUM.«

Minden helyi muzeum egy-egy bástyája a magyar történetnek, mely hivatva van az elkallódásnak indúló történelmi emlékeket megmenteni. A »Vágvölgyi Lap« nov. 21-iki számában *Pfeiffer* Antal Trencsén nov. 18-iki kelettel egy felhívást tesz közzé, melyet közérdekü tárgyánál fogva bemutatunk fővonalaiban olvasóinknak:

»A megye oly gazdag tört. nevezetességü emlékekben, hogy csakugyan minden füszál híres hősök hamvából jő és hirdeti a hajdan élő kornak fényét, hirdeti a dicsteljes daliákat, a harczok történetét, a víg ünnepeknek zaját és a földet rengető boszút. A Vág partján emelkedő várak Sztrecsnótól kezdve Beckóig egymásnak intenek ködbe burkolt romjaikkal, bennök és a Vág völgyének területén mennyi sok szép emléket takarnak a mulandóság sivatag homályai.

Ezen emlékek évtizedekkel ezelőtt sokkal nagyobb számmal voltak, mint jelenleg, napról-napra pusztúlnak, enyésznek; a gyorsan rohanó idő nem kimél semmit is az enyészettől és ma-holnap csak a szájról-szájra jövő hagyományból fogjuk tudni, hogy itt még egy pár évvel ezelőtt sok szép fegyvert, feliratot, követ, régi pénznemeket stb. emléket találtak, de ezek már mind elvesztek, elkallódtak, elhányták, elhanyagolták őket.

A történelemnek e művelődési részével szoros kapcsolatban áll egy oly muzeumnak felállítása, mely a régieknek találmányait a mindennapi élet szükségleteire, kényelmére, építkezésére, ruházatára, háborúira, kereskedésére, művészetére, közlekedésére, vallási szertartásaira, temetkezéseikre, nevelészeti módjára stb. vonatkozik.

Ha e tárgyakra vonatkozó emlékeink együtt lesznek, tanúlóink is sokkal szebb előhaladást fognak tehetni a tudományokban, főleg a történelemben; mert szemléletileg megvilágosíttatik előttök, mit eddigelé könyvekből elvontan megismerni, megtanúlni igyekeztek.

A gyűjtésnek ki kell terjeszkednie minden tárgyra, mely, mint a múltak emléke, érdekkel birhat, mely saját korára és az abban élő emberek gondolkodásmódjára biztos következtetést tenni enged. Ilyenek a pénzek és a különféle érmek; alakjaik, feliratai, a rajtok levő különböző dombormüves alakok a századok szerinti változást élénken tüntetik elő; a régi fegyverek (nyilak, íjak, bárdok, szekerczék, lándzsák, kardok, dzsidák, lőfegyverek stb.) bármily elhanyagolt állapotban vannak is, ha nagyobb számmal együtt lesznek, kölcsönösen egymás korának megállapítására, az izlés tökéletesítésére engednek következtetni. Ide tartoznak a különböző irott emlékek, u. m.: levelek, költemények, a polg. ügyiratok különböző alakjai, a melyek különösen akkor birnak nagy becscsel, ha magyar nyelven szerkesztvék, mint pl. a helybeli főgymnasiumban levő két, a jezsuitáktól magyar nyelven irott színdarab, melyeket tanítványaik fényes közönség előtt itt Trencsénben eljátszottak; a megyének különböző nevezetesebb helyein levő feliratok másolatai; ilyenek a várakból aláhulló köveknek feliratai, melyek máris a végenyészethez közelednek, a régibb uri lakoknak feliratai, mind oly körülmények, melyekből az illető kornak gondolkodás módjára és érzületére biztosan következtetni lehet; a különböző díszmüvek: csattok, gyürük, gombok stb. jelentős bizonyítékai saját koruk izlésének.

Ezen emlékek jelenleg már mind kiveszőben vannak, melyeket azonban a jó akarat még megmenthet az utódok számára.

E muzeumnak tárgyát képeznék a különböző kiásott siroknak, falaknak darabjai, milyek pl. a szkalai valószinüleg római templom falainak emlékkövei.

Az általam jelenleg elősorolt tárgyak egyike-másika a legkülönbözőbb helyeken található, melyek csekélységöknél fogva kevésbbé vagy épen nem becsültetnek, mig végre elhányódnak, elvesznek; mig ellenben egy helyen összegyüjtve, tekintélyesebb összegökben a szemlélőre kétségtelenül jótékony benyomást fognak gyakorolni.

A multak emlékeinek összegyüjtése és tiszteletben tartása a müvelt népeknek sajátja; — de ugyanazon népek a magok korabeli nevezetesebb tárgyakat és munkásságuk eredményét is mintegy összeségben látni és birni akarják. — A mi korunkbeli nevezetesebb tárgyakat három csoportra osztanám: 1. népviseleti, 2. ipari és 3. természeti tárgyak.

A mi az első pontot, a népviseletet illeti: itt összegyüjtendők mind azon ruhanemüek, melyek e népnek divatját képezik; ilyenek a fövegek, a fejkötők, a tüszü, a szür, a botos stb. Az idegen ember Trencsénbe vagy a fürdőbe jövet nem nézi és keresi a boltjainkban levő bécsi czikkeket, hanem kérdezi az itteni népviseletet, az anyagot, melyből e ruha készül, az időt, mikor ezen vagy azon ruhanemet viselik stb.; hogy ily gyüjteménnyel mi még nem birunk, megütődve tapasztalta ezelőtt két évvel az erre utazó báró Lipthay Béla.

Az ipari czikkek egy-egy darabban szintén képviselve lehetnek; ilyenek a trsztyei aranyrámagyárból, a zayugróczi és egyéb üveggyárakból egy-egy darab; e gyárakból jött darabok minél értékesebbek, annál inkább megnyerik a szemlélő utazónak tetszését és vágyat keltenek, hogy e gyárakból netaláni megrendeléseket tegyen, annak hirét és czikkeit terjesszse.

A természeti tárgyaknak, u. m. az állat-, növény- és ásványtanból a megyét különösen jellemző egyedeknek gyüjtése tulajdonképen a megyei természettudományi egylethez tartozik, mely e feladatának igyekszik is megfelelni.

Ezen részekből állana a gyüjtemény, melynek szaporodása, érdeke, értéke, és becse a n. é. közönségnek ezen ügyben kifejtendő buzgalmától függne; miért is azon kérelemmel járulok a t. közönséghez, ha ebbéli adományait, bármily csekélyek legyenek is azok, a gymn. igazgatóságnak átadni szíveskednék.

Eddigelé csak az érem- és pénzgyüjtemény indíttatott meg és már is 200-nál több darab van együtt.

A tárgyak mind külön leltárral láttatnak el, hová a folyó szám, a tárgynak története, lelhelye, az ajándékozó neve s egyéb a tárgynak lényeges sajátságait illető tudnivalók feljegyeztetnek.

Az első berendezéssel, munkálatokkal és felügyelettel egyelőre

Janovszky László tanár bizatott meg; a gyüjtemény a gymnasiumhoz tartozó egyik helyiségben helyeztetnék el.

Ennyit tartottam szükségesnek egyelőre megemlíteni azon dolgokra vonatkozólag, melyek minket, mint a megyének lakóit, a legközelebbről érdekelnek, s mely dolgoknak rendezése már is a legégetőbb szükségleteink közé tartozik.

Kis dolgokból állíthatunk össze maholnap oly tekintélyes szép muzeumot, mely megyénk tudományok iránti érdeklődésének legszebb bizonyítéka lesz. »A miként egész hegyláncok oly állatok maradványaiból állanak, melyeket szabad szemmel nem is láthatunk; úgy alakulnak életünk legnagyobb tettei oly kicsinységek halmazából, melyeket alig vettünk észre.« (Eötv.)

Trencsén, 1880. november 18-án.

PFEIFFER ANTAL.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— HORVÁTH ÁRPÁD »Bevezetés a magyar oklevéltanba« czimü s jelen füzetünkben tüzetesebben ismertetett müvéről megjegyezzük, hogy az egyszersmind ünneplő könyv. E könyvét tudniillik a diplomatica kétszázados emlékének szenteli; idézzük a munka erre vonatkozó zárszavait:

»Még mielőtt a küszöbön álló egyetemi tanév első felé véget érne, már belépünk az 1881-dik évbe; ezen év pedig a diplomatica megalapíttatásának kétszázados évfordulója. Történtek-e valahol lépések ennek megünneplésére — arról nincsen tudomásom: én ez igénytelen füzettel ünneplem meg *Mabillon János* dicső emlékét; és szerencsésnek érezném magamat, ha e *magyar* hódolat a külföldét megtalálta előzni. Miért is e szavakkal végzem e »Bevezetést az oklevéltanba«:

Bisseculari memoriam Diplomaticae a *Joanne Mabillonio* anno MDCLXXXI. conditae recolit devotus auctor.«

Örülünk, hogy az első megemlékező hang egy magyar tudós részéről történt, s az első ünneplő munka hazánkban jelent meg.

— BUBICS ZSIGMOND apát kanonok ur, a müncheni könyvtár gazdag gyüjteményeiben egy hazánkat érdeklő igen érdekes XVI-ik századi metszetet fedezett fel, mely »Városok és Várak« czimü derék munkájához becses adalékot képez. Ez Esztergomnak: 1594-iki rajza, melynek három latin, német és magyar nyelvü feliratai közül az utolsó így hangzik: »Eztergham Várának, hozza tartozando helieijwel egietemben, ighaz, es vol, taképpen valo meghirása, melliet ez elot 700. eztendöwel, ZIstwan,

elso Ma / giarij kiral magának lako heliwl epétetett, es ugan ott Erseksegeet fundált, Kijtt annak utanna Suliman Teorôk Chazár 1543, eztendeoben, Kis Azz. / hawának 10. napian meghveott, Ez végezetre az miképpen ez ielen valo 1594 / eztendeoben az kereztyenec alaija menteck, es megh Zallották.«

— Révész Imrétől, társulatunk v. tagjától, két érdekes röpirat jelent meg, mely a tervezett prot. egyház történelmi társulathoz szól s kifejti saját álláspontját. Örömmel értesülünk az egyikből, hogy Révész »A tiszántúli reformált egyház-kerület történetei időrendben, folytonos tekintettel hazánk és a külföld rokon tárgyu eseményeire« czimü munkán dolgozik, melyből évenként 30 ivet szándékozik kiadni Adja isten, hogy derék tudósunk ezen müvét minél elébb megkezdhesse: a prot. egyház-történettel foglalkozók közt e munkára hivatottabb nálánál nincs. Eddig megjelent dolgozatai is rendkivüli szolgálatot tettek nemcsak a protestansok, hanem mondhatni hazánk történetének — e mü, pedig hasznos gyüjtés és buvárkodás gyümölcse, koronája volna eddigi müveinek. A másik röpiratkában pedig egy történettudományi bevezetö mü készitését ajánlja.

— Karcsu Arzén tagtársunk kiadta »Vácz városa történeté«-nek II. kötetét, mely a város történetét 1756—1787-ig tartalmazza. Nagy 8-rét több, mint 11 iv. Kapható szerzőnél: Karcsú A. Arzén Szent-Ferencz-rendi kolostor főnöknél Váczott.

— Lehoczky Tivadar tagtársunk Beregmegye monographiáját, melynek megbirálását társulatunk eszközlé, Pollacsek Miksa ungvári nyomdatulajdonosnál sajtó alá adta. Monographiai irodalmunkat ez egy becses müvel gazdagitandja.

— Lakatos Otto minorita házfőnök s aradi plébános h. következő felhivást bocsátott ki: »Arad Története« czimü müre bátorkodom úgy Arad sz. kir. város és a megye polgárait, mint a hazai történet kedvelő t. cz. közönséget figyelmeztetni. E munka három kötetből fog állani. Az első kötet kortani sorrendben fogja adni Arad történetét a legrégibb időktől fogva, különös tekintettel az 1848—1849-iki korszakra. A második kötet főleg a múlt század jellemzésére vonatkozó változatos tartalommal fogja rajzolni Arad város fekvését, határait, stb. a polgárok miseriáit, az egyház- és iskola-ügyet, a mirigyvészt, asylumot, a büntényeket és igazságszolgáltatást, czéhrendszert, elemi csapásokat és a kamarai összeirásokat 1720. és 1774-ből. A harmadik kötet Arad

jelen statisztikáját fogja hozni; függelékül: »Három év egy kompromittált életéből.« A művet 3 térkép és 5 fametszet fogja érdekessé tenni. Az előjegyzést illetőleg a tisztelt aláirók tetszésére bizom, akár egyszerre az öt forintot, akár az I. II. kötet átvétele alkalmával 2—2 forintot, a III. után pedig 1 forintot utánvét mellett beküldeni. A mü díszes alakban, finom irópapiron és szép betükkel fog megjelenni. Az I. kötet 1881. február közepén, a II-ik kötet husvétra, a III-ik pedig pünkösdre fog megjelenni. Azon tisztelt előjegyzőknek, kik a mü árát — 5 forintot — előre beküldik, bérmentesen, a többinek pedig utánvét mellett fog megküldetni. Az előjegyzésre kibocsátott ívek visszaküldésének határideje 1881. január elseje.

— Beke Antal kanonok úrtól s a gyula-fehérvári káptalani levéltár buzgó őrétől a »Pesti Napló« november 25-iki számában »figyelmeztetés« jelent meg a káptalani levéltár közepén hivatalosan letéteményezett, és lepecsételt két láda egyikének tartalmát illetőleg. Az egyik még a nyáron felbontatván, annak tartalma már személyek, tárgyak és korrend szerint rendezve van, s erről Beke kanonok a káptalannak, úgy Szilágyi Sándor az Akadémiának részletes jelentést tettek. A másik kérdés alatt levő ládában, melynek czimirata »Conscriptiones urbariales inclytorum comitatuum Albensis inferre, Tordensis, Küküllöensis, Hunyadiensis et Sedis Aranyos 20. Maji, 1821.« a nevezett megyék urbariumának 1817., 1818., 1819-ben történt hivatalos összeirása foglaltatik. E kincsről, bár annak az illető megyék többször érezték szükségét, nem volt tudomásuk. »Meglehet, azért történt ez, mert a levéltár emez urbéri letéteményéről nem valának értesülve. Azonban, minthogy az urbéri természetü ügyek nálunk maig sincsenek letárgyalva, sőt a birtokrendezési, közerdő, közlegelő elkülönitési, arányositási s egyéb keresetek, az erdélyi részekben épen jelenleg, legderekasabb állapotban vannak, azért a fennczimzett vármegyéknek és azokban lévő földbirtokosoknak és községeknek az illetékes törvényszékek birói és ügyvédi karának kedves szolgálatot vélek tenni az által, hogy őket eme konskripcziók itteni létezésére figyelmeztetem, és tudomásukra hozom, hogy a káptalani levéltár szabályai fenntartása mellett, ezen okiratokról, valahányszor jogaik védelme kivánja, a káptalan levéltári hivatalától hiteles másolatokat vehetnek.«

— A krakói tudományos Akadémia kiadásában közelebbről két nagybecsü editio jelent meg, melyek hazánk történetét is közelebbről érdeklik. Az egyik »Cardinalis Hosii Epistolarum Tom. I. 1525—1550.«

Az »Acta Historica« IV-ik kötete. A kiadást Hipler és Zahrzewski eszközlék. Előre van bocsátva Hosius élete Resciustól. Hosius sokat forgott követségekben, kényes megbízatásokat hajtott végre Ferdinánd udvarában, levelei eszes államférfiunak mutatják, melyekben hazánk viszonyai is többször vannak érintve. A másik: »Acta quae in archivo ministerii rerum exterarum Gallici ad Joannis III. regnum illustrandum spectunt, continens ab anno 1674— ad annum 1677« tehát azon idő, melyben nálunk javában folyt a küzdés Leopold kormánya ellen. Ebben is van szó sokszor mozgalmainkról. Ennek különösen szerkesztési modorát kell kiemelnünk; olyan forma az, mint Szalaytól »Erdély és a porta« regestákból s a fontosabb egész levelekből összeállított mű. A feleslegek elhagyásával csak a közlésre méltó dolgok vannak adva. Vajjon nem lehetne-e nálunk is ilyen forma alakban adni ki némely történeti forrásokat, s különösen nem lehetne-e Gévaynak folytatását ezen rendszer szerint megkisérteni?

— Wertheimer Ede nagyszebeni jogakadémiai tanár »Zwei Schilderungen des Wiener Hofes« czím alatt egy érdekes kis füzetkét adott ki Bécsben, mely külön lenyomat a bécsi akadémia Archiv-jából. A franczia külügyministerium levéltárában eszközölt kutatásai alatt két iratra akad, melyek mindketten a bécsi udvar jellemzésével foglalkoznak, melyek közül egyet Bécsben, a másikat Párisban készítettek. Az első német, az utolsó franczia. A magyar államférfiak közül csak Batthyányról és Eszterházyról szólnak.

— Bélai Jenő »Kortáblák a történet tanulásához« czím alatt egy hasznos kézikönyvet adott ki, mely a világ- és hazai-történet főbb adatait kronologius rendben, egymás mellett, századonként csoportosítva tüntet fel. Hasznos segédkönyvül szolgál a tanuló ifjuságnak, mely a történelmi oktatáshoz alkalmas repetitoriumot nyer. Jó szolgálatot tesz a történettel foglalkozóknak is egyátalán, mert könnyen kezelhető s a legszükségesb adatokat magában foglalja. A függelékben néhány nemzetségi tábla van közölve.

— A nagy-kállai főreáltanoda múlt tanévre szóló Értesítőjében, az intézet derék igazgató tanára: *Schurina* István összeállitá a tanoda történetét, az utolsó tiz év alatt. Ezen intézet épen tiz év előtt állíttatott fel. Ha e példát a többi középtanodák is követnék s a programmokban koronként minden letelt évtizedről egy kis történeti átnézetet adnának, hasznos szolgálatot tennének s nagyon megkönnyítnék a

munkáját annak, ki a magyar tanügy történetének megírásával foglalkozik.

— Führer Ignácz »Magyartalanságok betűrendben« czím alatt egy kis füzetkét adott ki ifj. Nágel Ottonál, mely rövid idő alatt két kiadást ért, s a nyelvünkbe becsuszott sok rosz alkotásu szó és idegen izü kifejezés helyett magyarosabbat ajánl, s ha van benne itt-ott tulzás is, de sok életrevalót is ajánl.

— »Philosophiai Írók Tára« czím alatt, dr. Alexander Bernát és dr. Bánóczy József egy új s nálunk valóban hiányt pótló vállalatot indítnak meg, melynek programmjából a leglényegesebb pontokat bemutatjuk olvasóinknak:

»A philosophia nem a kézikönyvek tudománya. Le van az rakva a nagy philosophusok müveiben, kik az emberi nem legjelesbjeinek állnak sorában; bennök nyilatkoznak egy század gondolkodása, egy nemzet szelleme, az emberi elme legnemesebb aspirátiói. A müveltség e klasszikusainak iskolájában kell járnia a magyar elmének is. Ez idáig sikerrel nem történhetett. A korszakos philosophusok müveit minden müvelt nép rég lefordítá a maga nyelvére, csak a magyar nem. E hiányt fogja pótolni a *Philosophiai Írók Tára.* E *Tár* közölni fogja a korszakalkotó és nevezetesebb philosophiai írók rendszeres és népszerü müveit az eredetiből való magyaros és gondos fordításokban. Ki fog tünni, hogy csupán alaptalan előítélet tartja e munkákat homályosaknak, nehezen érthetőnek. A nagy philosophusok elmemüvei nemcsak a gondolatok bősége és elmésége által válnak ki, hanem rendszerint remek formában, világos nyelven, élvezetes módon irvák. Magával a tárgygyal járó egynémely nehézségek eloszlatására magyarázó jegyzetek, az iró mivoltának fültüntetésére életrajzi és tájékoztató bevezetések fognak szolgálni. A *Philosophiai Írók Tára* a következő füzetekkel indúl meg: *Descartes* fő müvei; *Hume* tanúlmánya az emberi elméről és *Schopenhauer* néhány válogatott értekezése — mind a világirodalom kiváló és ismert termékei. Munkában vannak fordítások *Platon* és *Aristoteles*, *Bacon* és *Locke*, *Leibnitz* és *Kant*, *Pascal*, *Diderot* stb. fő müveiből, továbbá egyes philosophiai korszakokat feltüntető átnézetes munkák. E vállalatot közreműködésökkel támogatják többek közt: *Hunfalvi Pál* (Platon), *Greguss Ágost* (Pascal), *Csiki Gergely* (görög bölcsek müfordításban) és más szakavatott erők. A füzetek a »Franklin« társulatnál 10—12 ívnyi terjedelemben fognak megjelenni s mindenik lehetőleg egész munkát fog tartalmazni. A füzetek az előfizetés kizárásával, olcsó áron és egyenként lesznek megszerezhetők. Évenként körülbelül hat füzet fog megjelenni. Az első, Descartes fő müvei (teljes munka), folyó év december elején adatik ki. E *Tár* szerkesztői úgy vannak meggyőződve, hogy vállalatuk valóságos pótlásra van hivatva s ezért bizodalommal fordúlnak az egész magyar müvelt közönséghez, foganatos érdeklődésére bizván e fontos ügy sikerét«.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MÍVELTSÉG FEJLŐDÉSE Magyarországban. 889—1849. Írta dr. Kerékgyártó Árpád, tud. egyetemi tanár. Az I. kötet 4. füzete, s ezzel az első kötet (889—1301.) be van fejezve. 8. dr. 556 l. A két kötet előfizetési ára 5 frt.

— AZ EGYEDI APÁTSÁG TÖRTÉNETE. Írta *Bunyitay* Vincze. Nagy-Várad. 1880. Nyomatott Hügel Ottónál. 8-r. 76 lap.

— A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE. Dr. Scherr János és mások után átdolgozva. Megjelen 25—30 háromheti füzetben. — Egy-egy füzet ára 30 kr. Megjelent az első füzet, 1—32 lap. és czímkép.

— CODEX CUMANICUS Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum Primum ex integro edidit prolegomenis notis et compluribus glossariis instruit Comes Geza Kuun. Budapestini Editio Scient. Academiae Hung. 1880. Diszes nagy 8-adr. CXXIV és 395 ll.

— QUELLEN ZUR GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS AUS SÄCHSISCHEN ARCHIVEN. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenb. Landeskunde. I. Band., I. Abtheilung: Rechnungen I. (Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. I. 1380—1516.) Hermannstadt, 1880. 8-r. 679 l.

— MITTHEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR OESTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. Unter Mitwirkung von Th. Sickel, M. Thausing und H. R. von Zeissberg. Redigirt von E. Mühlbacher. I. B. 4-Heft. Insbruck 8-r. 500—660 ll. Tárgymutatóval.

— ETUDES SUR L'AGE DE BRONZE de la Hongrie par Ingvald Undset I. Christiania. Alb Cammermayer Libraire-editeur 1880. 8-adr. 159 l. számos a szövege nyomott ábrával s 18 ábra lappal. Ára 7 marka.

— ACTA HISTORICA RES GESTAS POLONIAE ILLUSTRANTIA. Vol. III. Acta quae in archivo Ministerii Rerum exterarum Gallici ad Joannis III. regnum illustrandum spectant, continens ab anno 1674. ad annum 1677. Cracoviae 1879. 4-edr. 546 l. Tomus IV. Continuit Cardinalis Hosii epistolarum tomum I. 1525—1550. Krakkó, 1879. N. 4-r. 476 lap.

— GESCHICHTE DES DREISSIGJÄHRIGEN KRIEGES von Anton Gindely. Vierter Band. Prag, 1880. 597 l. Ára 5 frt.